
TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ

D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

47

A. HALÛK DURSUN HATIRA SAYISI

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.
yayıdır.

Yayın Türü

İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

www.tkidergisi.com

Kapak Tasarım

Engin DEMİR

E-ISSN 2822-2466

Yönetim Yeri/Address for Correspondence

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Süleymaniye Mah. Avnipaşa Sokak, Nr. 5
0089894 Fatih/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlular

Doç. Dr. Recep AHISHALI

ahishali@marmara.edu.tr

Zeynep Öz

zeynep.agdas@marmara.edu.tr

Tanıtım Sorumlusu

Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK

nusret.gedik@marmara.edu.tr

© Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 47 • 2022 BAHAR/SPRING

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

47

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

A.HALÛK DURSUN HATIRA SAYISI

Bu dergi
MLA International Bibliography,
Turkologischer Anzeiger
isimli uluslar arası indeksler
ve
ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2022

KOCAV Adına sahibi/Owner on Behalf of KOCAV

Dr. Ali ÜREY
aliurey@kocav.org.tr

EDİTÖRLER/EDITORS

Genel/Editor-in-chief

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
noztoprak@fsm.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Davut HUT
davuthut@marmara.edu.tr

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Ümran AY SAY
umran.ay@gmail.com

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Beyza KARAKAYA (*krkybeyza@gmail.com*)

SEKRETERLER/SEKRETARIES

Tarih/History

Doç. Dr. Uğur DEMİR
ugur1768@gmail.com

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Nursel UYANIKER
nuyaniker@marmara.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülay Ögün BEZER (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (Galatasaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Prof. Dr. Cemal YILDIZ Prof. Dr. Mustafa S. KÜÇÜKAŞCI
Prof. Dr. Cengiz TOMAR Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
Prof. Dr. Davut HUT Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Emel KEFELİ Prof. Dr. Ömer ZÜLFE
Prof. Dr. Hakan TAŞ Prof. Dr. Üzeyir ASLAN
Prof. Dr. Hasan AKAY Prof. Dr. Yüksel ÇELİK
Prof. Dr. Mehmet AÇA Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Prof. Dr. Muhammet GÜR Prof. Dr. Murat ULUSKAN
Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ Doç. Dr. Recep AHISHALI
Prof. Dr. Ali SATAN Doç. Dr. Uğur DEMİR
Doç. Dr. Murat ELMALI Doç. Dr. Ümran AY SAY
Doç. Dr. Hanefi BOSTAN Doç. Dr. Nursel UYANIKER

İNGİLİZCE SORUMLULARI/ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZSÖZ
Zeynep ÖZ

ANA DİLİ SORUMLULARI/ LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK

YURT DIŞI TEMSİLCİLERİ / CORRESPONDENTS ABROAD

A B D / U S A
Walter G. ANDREWS
2908 131st Pl. NE
Bellevue, WA 98005 USA

AZERBAYCAN / AZERBAJIAN
Seadet ŐIHIYEVA
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Hüseyn Cavid Caddesi No: 31
Azerbaycan, Bakü
shikhiyevs@gmail.com

İRAN / IRAN
Pervin Godsizad
Bünyâd-ı Dairetü'l-Maârif-i İslamî
Hıyâbân-ı Filistin Cenubî, No: 382
e-mail: g.pary@yahoo.com

İ S K O Ç Y A / S C O T L A N D
Dr. Christopher FERRARD
8 Dublin Street EH 1 3 PP
Edinburgh / SCOTLAND
e-mail: ferrard@aol.com

J A P O N Y A / J A P A N
Dr. Nobuo MISAWA
TOYO University Department of Socio-Culture System
2-11-10, Oka, Asaka-shi
SAITAMA 35-0007 JAPAN
e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp

K I B R İ S / C Y P R U S
Nejat SEFERCİOĞLU
Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
Girne / KKTC Mersin 10 TR
e-mail: msefercioglu@gau.edu.tr

K I R G I Z I S T A N / K Y R G Y Z S T A N

Döölötbek SAPARALİYEV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Kırgızistan Bişkek

Tinçtik köçüsü, 56

720000 KIRGIZİSTAN

K U V E Y T / K U W A I T

Dr. Faisal ALKANDARI

Kuwait University

History Dept.

KUWAIT

e-mail: falkandari@yahoo.com

M A C A R I S T A N / H U N G A R Y

Prof. Dr. Géza DÁVID

ELTE Török Filológiai Tanszék

Budapest

Muzeum krt, 4/D

H-1088 HUNGARY

e-mail: davidgeza@hotmail.com

S U U D Í A R A B İ S T A N / S A U D I A R A B I A

Dr. Mohammad M. Al-QURAINI

P.O. Box. 5074 Pin Code 31982

Al-Hassa/S. ARABIA

Y U N A N İ S T A N / G R E E C E

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Fondation Nationale de la Recherche Scientifique

48 av. Vass. Constantinou

11635 Athènes-GREECE

e-mail: evabalta@eie.gr

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

<i>Sunuş</i>	I-II
--------------	------

Tarih / History

<i>Ali SATAN – Nilay DURSUN – Hülya UTKULUER</i> Prof. Dr. Ahmet Halûk Dursun Biyografisi	1-40
<i>Büşra AKTAŞ KÜTÜKÇÜ</i> Osmanlı-Macar Ahidnameleri Bağlamında Osmanlı-Macaristan İlişkilerinin Gelişimi ve II. Bayezid Dönemine Ait Türkçe Macaristan Ahidnameleri Üzerine İncelemeler / The Development of Ottoman-Hungarian Relations in the Context of Ottoman-Hungarian Ahdnames and Studies on Turkish-Hungarian Ahdnames of the Period of Bayezid II.....	41-90
<i>Abdullah Erdem TAŞ</i> Ahi Evren'den Enver Paşa'ya: Osmanlı İdari Taksimatında Evrenye / From Ahi Evren To Enver Pasha: Evrenye In The Ottoman Administrative Division.....	91-114
<i>R. Hülya ÖZTÜRK</i> Manisa Muradiye Vakfı'nın 1596-1609 Yılları Arasındaki Bilanço Analizi / Balance Sheet Analysis Of Manisa Muradiye Waqf Between 1596-1609	115-150
<i>İbrahim PAZAN</i> Şehnâmeçi Seyyid Lokmân'ın <i>Tûmâr-ı Hümmâyûn</i> 'u ve Bundan Üretilen Diğer Yazmalar / Tumar-ı Humayun Of Shehname Writer Sayyid Luqman And Other Manuscripts Generated From This	151-186
<i>Sumiyo OKUMURA</i> Memluk Halı Fragmanı Kaplı Bargello Kompozit Yayının Menşei / The Origin Of The Bargello Composite Bow With A Mamluk Carpet Fragment	187-208

Hanefi BOSTAN

XV., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Yoros (Beykoz) Kazasında İktisadî Hayat / The Economic Life In The District Of Yoros (Beykoz) In The XVth, XVIth And XVIIth Centuries..... 209-282

Esra MUHACIR

Üsküdar'da Osmanlı Medrese Geleneğinin Teşekkülü: Rum Mehmed Paşa Medresesi ve Müderrisleri / The Establishment Of The Ottoman Madrasa Tradition In Üsküdar: The Rum Mehmed Pasha Madrasa And Its Mudarrises 283-344

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI

Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler (1766 – 1802) / Foreign Coins In The Ottoman Market According To The Mint Registers (1766-1802)..... 345-384

Serpil SÖNMEZ

XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Sur Dışı Bostanları (Yedikule-Ayvansaray, Eyüp ve Hasköy) / Market Gardens (Bostan) Of Istanbul Outside The City Walls During 18th Century (Yedikule-Ayvansaray, Eyup, And Haskoy) 385-414

Hülya UTKULUER

Celal Bayar'ın Özel Arşivinden Rumeli Hisarı'nın 1953-1958 Restorasyonu / Restoration Of Rumeli Fortress (Rumeli Hisarı) 1953-1958 From Celal Bayar's Private Archive..... 415-444

Demet CANSIZ

Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimde Uzaktan Eğitime Geçiş Süreci (1923-1982) / The Process Of Transition To Distance Education In Higher Education In The Republic Period..... 445-474

Edebiyat / Literature

- Nihat ÖZTOPRAK*
 “Şiirle Hayat, Şiir Gibi Hayat / Life With Poetry, Life Like
 Poetry..... 475-504
- İlhami DANIŞ – Zeynep K. ŞEREFÖĞLU*
 ‘Günü Anlatan’ ve ‘Dünü Arayan’: Tuna Nehri Kıyısında İki
 Seyyah / Narrator Of The Day And Seeker Of The Past: Two
 Travelers On The Danube River 505-534
- Ahmet Atilla ŞENTÜRK*
 Manzum Metinler Işığında Galata, Üsküdar ve Boğaziçi
 Sahilleri-I / Galata, Üsküdar And Bosphorus Coasts In The Light
 Of Verse Texts..... 535-596
- Elif ÖZCAN UĞUR – Sevim YILMAZ ÖNDER*
 Mevlevî Menâkıbnâmesi Mahzenü'l-Esrâr'da Kadın Motifi /
 Women's Motif In The Mawlawî Manâkıbnâme Mahzan Al-
 Asrâr..... 597-628
- Suat DONUK*
 Acemzâde Mustafa Cemâlî ve *Silsilenâme-i Mevleviyye'si* /
 Acemzâde Mustafa Cemâlî And His *Silsilenâme-i Mevleviyye*
 629-678
- Muzaffer KILIÇ*
 Vusûlî Mehmed Çelebi'nin *Nesâyih-i Cündiyye'si* / *The Nesâyih-*
i Cündiyye Of Vusûlî Mehmed Çelebi 679-734
- Ahmet Kemal GÜMÜŞ*
 XVI. Yüzyıl Şâiri Vukûfî'nin *Türkçe Dîvân Dîbâcesi*, Arapça
 Bürde ve Tantarânî Kasîdelerine Nazireleri ve Türkçe Şiirleri /
 Poet Of The Sixteenth Century Vukûfî's Ministry To Turkish
 Dîvân, Arabic Bürde And Tantarânî Odes And Turkish Poems
 735-764
- Gamze BEŞENK*
 Sır Kâtibi Mustafa Nedim Ağa ve *Zafernâme-i Gâzî Sultan*
Mustafa Han / Secret Clerk Mustafa Nedim Agha And
Zafernâme-i Ghazi Sultan Mustafa Han..... 765-812
- Ömer Said GÜLER*
 Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin Türkçe Şiirleri:
 Mi'râciyye, Tebriknâme ve Nazireler / Turkish Poems Of
 Nakîbu'l-Eşrâf Mehmed Fâ'iz Efendi: Mi'râjiyye, Tebrik-Nâme
 And Nazires..... 813-868
- Şeyma SARI*
Kutadgu Bilig'de Barış, Savaş ve Düşman Algısı / Peace, War
 And Enemy Perception In *Kutadgu Bilig* 869-892

Kıymetli okurlarımız,

Türk kültürüne dair tarih ve edebiyat sahasında yapılan akademik çalışmaların teşvik edilmesi, bu çalışmaların yayınlanarak araştırmacı ve okuyucuların istifadesine sunulması gayesiyle 23 yıl önce yayın hayatına başlayan *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* bugün 47. sayısına ulaşmış bulunuyor.

Okuyucularımızın da yakından bildiği gibi dergimizin kurucu kadrosu içinde bulunan, yıllarca danışma ve yayın kurullarımızda dergimize katkı sağlamış olan merhum Prof. Dr. A. Halûk Dursun Hocamızı, 2019 yılının Ağustos ayında elim bir trafik kazasında kaybettik. Halûk Hoca, dergimize verdiği desteğin ötesinde, ömrünü Türk kültürünü tanımak, çevresine ve bilhassa gençlere tanıtmak amacıyla; tarihi, edebiyatı, sanatı, mimarisi ve musikisiyle Nil'den Tuna'ya Doğu Türkistan'dan Belgrad'a kadar gönül verdiği yüce milletimizin izini takip etmeye ömrünü adanmış; vizyon sahibi bir akademisyen, hoca, bürokrat; yetiştirdiği talebeleri ve işaret ettiği projeleriyle dünya durdukça adı yaşayacak, nevi şahsına münhasır, güzide bir kültür adamı, gönül eriydi.

Kıymetli hocamıza vefa borcumuzu bir nebze olsun ödeyebilmek adına 2022 Bahar sayımızı ona hatıra sayısı olarak çıkarmayı hedefledik ve böyle duyuruya çıktık. Bu çağrımız, hocamızın bizce kısa ama bereketli ömrünün feyziyle hem akademik yazılarda hem hatıra yazılarında çok yoğun ve bir o kadar da memnun edici bir ilgiyle aksülamel buldu. "Halûk Hoca" adını duyan bütün dostları, öğrencileri bu çağrıyı vazife addedip icabet ettiler.

Başlangıçta, hatıra yahut armağan sayılarındaki geleneğe uyarak derginin birinci kısmını hatıra yazılarına, ikinci kısmını akademik yazılara ayırmayı planlamıştık. Ancak hocamızın sevenlerinin yoğun ilgisiyle hatıra yazılarında yaklaşık elli yazıya ulaştık. Aynı şekilde, özellikle hocanın ilgi duyduğu kültür tarihi alanındaki yazıları kabul etmeye özen gösterdiğimiziz

akademik yazılarda da yirmi yazıyı aştık. Hal böyle olunca derginin sayfa sayısı bir kitabın sınırlarını zorladı. Bu sebeple derginin elinizdeki 47. sayısında A. Halûk Hocanın Biyografi ve Bibliyografyası ile akademik yazılara yer vermeyi; hatıra yazıları, fotoğraflar ve diğer belgeleri yayına hazırladığımız hatıra kitabına almayı uygun bulduk. Sözüünü ettiğimiz hatıra kitabının da Temmuz ayı içinde okuyucusuyla buluşacağı müjdesini vermek isteriz.

Bu sayıda hocamıza dair biyografi ve bibliyografya yazısını talebesi Prof. Dr. Ali Satan, kızı Nilay Dursun ve öğrencisi Dr. Hülya Utkuluer hazırladılar, bibliyografyanın düzenlenmesi ve tamamlanmasında Doç. Dr. Uğur Demir, Araş. Gör. Engin Çetin, Tarih YL öğrencileri Osman Bayram ve Recep Şensin, Edebiyat YL öğrencisi Fatmanur Tamar yoğun bir çalışmayla katkı sağladılar, kendilerine gönülden teşekkür ediyoruz. Bu vesileyle diğer sayılarda olduğu gibi bu sayıda da özveriyle makalelerin hakem süreçlerini takip eden ve her türlü işlemlerini yürüten tarih editörü Prof. Dr. Davut Hut, edebiyat editörü Doç. Dr. Ümran Ay Say, tarih yardımcı editörü Beyza Karakaya, teknik sorumlu Doç. Dr. Recep Ahışalı, Zeynep Öz ve katkıda bulunan herkese candan teşekkür ederiz.

Sözümüzü burada noktalarken, Muş Malazgirt Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmadan dönerken elim bir trafik kazasıyla şehadet şerbetini içen A. Halûk Dursun Hocamızı rahmet ve minnetle yad ediyor, kıymetli yazılarıyla bu sayımızda yer verdiğimiz bütün yazarlarımıza teşekkür ediyoruz.

Yeni sayılarda görüşmek dileğiyle...

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Kurucu Editör

Prof. Dr. Ahmet Haluk DURSUN

1957-2019

PROF. DR. AHMET HALÛK DURSUN BİYOGRAFİSİ*

*Ali SATAN***

*Nilay DURSUN****

*Hülya UTKULUER*****

A. Halûk Dursun, 1957 yılında Hereke'de doğdu. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra 1982'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Son Çağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kürsüsü'nü bitirdi. 1983 yılında Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün müdürlüğünü yaptığı Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisans programını kazanıp bir yıl İngilizce hazırlık okudu. 1984'te Ali İhsan Yurt Hoca'nın delaletiyle Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'nun Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesinde dekanlığı döneminde asistan olarak göreve başladı. 1985-86 döneminde Suriye'de Arapça dil eğitimi aldı. Marmara Üniversitesinde yüksek lisansını Ortaçağ alanında Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'ın danışmanlığında "İslam Amme Hukukunda Devlet-Hükümet Anlayışı ve Divan'ın Tarihi Gelişimi" başlıklı tezini hazırladı. Doktorasını Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalında Prof. Dr. Cevdet Küçük'ün danışmanlığında "Akabe Meselesi 1906 Osmanlı-İngiliz Rekabetine Bir Örnek" başlıklı teziyle 1994'te tamamladı. 2 Aralık 2006 tarihinde "Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi" sahasında tarih doçenti olan A. Halûk

* Bibliyografyanın tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Uğur Demir'e, Araş. Gör. Engin Çetin'e, yüksek lisans öğrencilerimiz Osman Bayram, Recep Şensin ve Fatmanur Tamar'a gönülden teşekkür ederiz.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ali.satan@marmara.edu.tr

*** Kütürator-Müze Araştırmacısı, Galatasaray Üniversitesi Medya ve İletişim Çalışmaları Doktora Öğrencisi, ndursun2@gmail.com.

**** Dr., Şube Müdürü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Kütüphane ve Müzesi, hutkuluer@tcbb.gov.tr.

Dursun, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Yakın Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda profesör unvanını aldı.

Akademik çalışmaları yanında kamusal alanda da önemli faaliyetleri bulunan Dursun, İBB Kültür A.Ş. Genel Müdür Danışmanı olarak Miniatur Projesinin hazırlanmasında görev aldı. İçişleri Bakanlığınca Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun Yönetim Kurulu Üyeliğine atanan Dursun, 2005-2006 ve 2011 tarihlerinde aynı kurumda Başkan Vekilliği görevini yaptı. 2007 yılında İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürü Vekilliği, 2006-2012 yılları arasında da Ayasofya Müzesi başkanlığını yürüten Dursun, 2009-2011 yıllarında Ayasofya Müzesi Müdürlüğü görevini de üstlendi. 2012 Temmuz ayı itibarıyla getirildiği Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü görevini 2014 yılına kadar sürdüren Halûk Dursun'un müdürlüğü süresince, ziyaretçiye kapalı olan bölümler açılmış, süreli sergiler düzenlenmiş, Topkapı Sarayı'nda "Saray Dersleri" tertip edilmiş, Kutsal Emanetler Dairesinde geleneksel Ramazan etkinlikleri ile Muharrem ayı aşure programları, baklava alayları, musiki programları tertip edilerek 'yaşayan müze' çalışmaları kapsamında saray gelenekleri yaşatılmaya çalışılmıştır. Halûk Dursun ayrıca 2013 yılında İstanbul Topkapı Sarayını Sevenler Derneğinde Yönetim Kurulu Başkanlığı da yapmıştır. Dursun, Ayasofya ve Topkapı Sarayı Müzesindeki görevlerinde de birçok etkinlik ve düzenlemeye imza atmış, tarihi yapıların kültürel ve tarihsel dokusunu ön plana çıkaran çalışmalara ağırlık vermiştir. Yunus Emre Enstitüsü Yönetim Kurulu Başkanlığı ve Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Mütevelli Heyeti Tabii Üyeliği görevlerini üstlenmiş, Polis Akademisinde "Milli Güvenlik" dersi vermiş, "Şehir İnsan" projesini hazırlamış, yurt-içi ve yurt-dışında sayısız konferanslar vermiştir.

Halûk Dursun, 2014 Temmuz ayında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarlığı görevine atanmış, 2016 Nisan ayında emekliliğini isteyerek görevinden ayrılmıştır.

2017 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile T.C. Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu Üyeliğine atanmıştır. Aynı zamanda Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Üyeliği görevinde de bulunmuştur.

Halûk Dursun, 20 Temmuz 2018 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan Yardımcılığı görevine getirilmiştir. Görevi başında, çok sevdiği Ahlat'tan dönerken 19 Ağustos 2020 tarihinde Adilcevaz-Erciş arasında trafik kazası geçirmiş ve olay yerinde vefat etmiştir.

Özel Proje ve Ödülleri

Halûk Dursun, 1989 yılında kaleme aldığı "Elveda Boğaziçi" başlıklı bir yazı dizisiyle İstanbul Mimarlar Odasının Basında Uzmanlık Ödülünü kazandı. Yine 2002 yılında Nil'den Tuna'ya adlı kitabıyla da Türkiye Yazarlar Birliği Gezi Yazarları Ödülünü aldı. Ayasofya, Halûk Dursun'un başkanlığı döneminde önemli restorasyonlardan geçmiş, müzenin içindeki ve etrafındaki Osmanlı eserleriyle ilgili koruma/onarma çalışmaları tamamlanmış, Ayasofya içinde bulunan Osmanlı padişah türbeleri onun döneminde kendi tabiriyle bir "Ölüm Kültürü Müzesi" olarak ziyarete açılmıştır. Ayasofya'daki bu çalışmalar, müze başkanı Halûk Dursun'a 2010 yılında İtalya'da her yıl verilen Rotondi Sanat Kurtarıcısı Ödülü'nü (Premio Rotondi 2010 ai Salvatori Dell) kazandırmıştır. Halûk Dursun, ayrıca Ayasofya'yla ilgili düzenlediği etkinlikler, Ayasofya gezi konferansları, Sıbyan Mektebi'nde çocuklara Ayasofya Müzesini anlattığı çalışmaları, 17 yıldır çıkarılmayan "Müze Dergisi"ni yeniden çıkarması, Haliç ve Boğaziçi sunumları, İstanbul eksenli kültür tarihçiliği alanında yaptığı çeşitli çalışmaları dolayısıyla 2011 İstanbul Turizm Ödülleri kapsamında verilen Etkinlik Ödülünü de kazanmıştır. Şehir-İnsan Medeniyet Köprüsü: Örnek Kişilikler Projesinin hazırlanıp, yürütülmesini sağlamış, bu kapsamda hazırlanan *Medeniyet Köprüsü Beş Şehirli* kitabının da editörlüğünü yapmıştır.

Çanakkale ve Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı kuruluşunda; yapılanma ve koordinasyon üzerine çeşitli çalışmalar gerçekleştiren Halûk Dursun, son vazifesi olan Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan Yardımcılığında Türk Tarih Kurumu işbirliği ile Anadolu Tarih ve Kültür Birliği başlığı altında orta öğrenim öğrencilerine; Sivas, Amasya, Samsun, Mardin, Erzurum, Ankara'da programlar tertip etmiş ve farklı bölgelerde yaşayan gençlerin bir araya getirilmesi için çalışmıştır.

Halûk Dursun aynı zamanda vefatının ardından Selçuklu Vakfı 2019-Halil İnalçık Tarih Ödülü'ne, 2019 yılı Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülleri kapsamında verilen Vefa Ödülü'ne, 2020 yılında 17. "DOST" İslâm'a Hizmet Ödülü'ne, Sosyal Bilimler alanında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Bilim Başarı Ödülü'ne, 2021 yılında ise 13. TASAM Stratejik Vizyon Ödülleri kapsamında verilen Vizyon Sahibi Bürokrat Ödülü'ne layık görülmüştür.

Kültür Tarihi Konferansları ve Programlar

Halûk Dursun, üniversitede lisans ve yüksek lisans programlarında; Atatürk İlke ve İnkılapları, Bizans ve Batı Avrupa Tarihi, Yeniçağ ve Yakınçağ Avrupa Tarihi; Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Türk Kültür Tarihi; İstanbul'un Tarihi Mekânları; Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Politikaları, Tarih Öğretiminde Müzelerin Rolü gibi dersler vermiş, özellikle İstanbul ve Balkanların tarihini, mimarisini, kültür ve sanatını konu alan sayısız konferanslar, söyleşiler, seminerler vermiş, bu alanda yapılan birçok etkinlik ve projede aktif olarak yer almıştır. Türkiye’de Osmanlı Rumelisinin yeniden fark edilmesine önemli katkılar sunmuştur. Uzun yıllar boyunca sayısız kurum ve kuruluşa Boğaziçi kültür ve tarihi üzerine kurguladığı Boğaz Gezileri düzenlemiştir. Halûk Dursun çeşitli dönemlerde, radyo programları düzenlemiş, değişik gazetelerde kültür-sanat yazıları yazmış, televizyonlarda tarih, kültür ve sanat içerikli programlar hazırlamış ve sunmuştur. Bu çerçevede Eylül 2005’ten itibaren TRT 2’de yayımlanan Tarih ve Mekân programını hazırlayıp sunmuş, Osmanlı kültür coğrafyasıyla ilgili Kudüs, Evliya Çelebi Hac Yolunda, Tuna ve Mimar Sinan: The Architect belgesellerinin danışmanlığını yapmıştır. TRT Türk’te 2010 yılı yapımı İstanbul’u Yaşamak belgeselini sunmuş, KANAL 24’te İncir Çekirdeği adlı programda Prof. Dr. İskender Pala ile yer almıştır. 2012’de yayınlanan Moğolistan - Orhun’un Gölgesinde adlı programın hazırlanıp sunulmasında rol almıştır. NTV’de Levent Erden ve Prof. Dr. Gül İrepoğlu ile Acaba ve yine aynı kanalda Levent Erden ile Sarayın Sırları adlı tarih ve kültür programlarını yapmıştır.

Halûk Dursun 2017-2019 yılları arasında çeşitli kültür merkezleri ve okullarda ağırlıklı olarak “Gençlerle Baş Başa” başlıklı seminer, söyleşi ve konferanslar vermiştir.

A. Halûk Dursun Bibliyografyası

A. Kitaplar

1. *Tuna Güzellemesi*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2004 (1. Baskı), 2007 (2. Baskı).
2. *Boğaziçi'nde Kırk Yılım*, Heyemola Yayınları, İstanbul 2009 (1. Baskı), 2010 (2. Baskı).
3. *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999 (1. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010 (13. Baskı).
4. *Nil'den Tuna'ya Osmanlı Yazıları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000 (1. Baskı), Timaş Yayınları 2009 (5. Baskı).
5. *Osmanlı Coğrafyası'na Yolculuk*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007 (1. Baskı), 2007 (2. Baskı) 2013 (3. Baskı).
6. *İncir Çekirdeği: Hereke'den Çıktım Yola*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
7. *Halûk'un Defteri Gençlerle Hayat Bilgisi*, Yayına Hazırlayan: Nilay Dursun, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.
8. *Medeniyet Köprüsü Beş Şehirli*, (Editör), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2015.

B. Kitap Bölümleri

1. *Ayasofya Müzesi Kültür Envanteri*, Yayına Hazırlayan, Z. Özgün Forta, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2011.
2. *Şehir ve Kültür: İstanbul*, Yayına Hazırlayan: İbrahim Gümüş, İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, İstanbul 2010.
3. "Yaşayan Boğaziçi", *İstanbul Armağanı: Boğaziçi Medeniyeti*, II. Cilt, İstanbul 1996, s.183-192.
4. "Bazen Cerbezeli Bir Avukat Bazen Usta Bir Hatip", *Darçağda Bir Çelebi: Ziyad Ebüzziya Kitabı*, İstanbul 1998, s. 111-113.
5. "Ziyad Bey Niçin İstanbul Efendisi Olamadı?", *Darçağda Bir Çelebi: Ziyad Ebüzziya Kitabı*, İstanbul 1998, s. 179-182.
6. "Bir Er Kişi İçin Hissi Bir Yazı", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*, Konya, 1998, s. 277-278.
7. "Osmanlı Rumelisi'nin Kültür Coğrafyası'na Yeniden Bir Bakış", *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, IX. Cilt, s. 282-293.

8. "İstanbul'da Gezilecek Yerler: Boğaz, Haliç ve Adalar Destinasyonu", *İstanbul Kültür İstanbul Turizm – 2006 Değerlendirmesi*, 2006, s. 260-266.
9. "İstanbul'da Yaşama Kültürü Eski İnsanlar, Eski Evler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*: Toplum, C.4, s. 352-363.
10. "Meraklısına Tarihi Bir İstanbul Destinasyonu: Küçük Meydanlar, Şirin Külliyyeler, Kenarda Kalmış Eserler", *İstanbul Kültür İstanbul Turizm – 2008 Değerlendirmesi*, 2009, s. 307-317.

C. Makale / Tebliğ / Dergi Yazıları

1. "Kültür Emperyalizmi ve Batı'nın Yeniçerileri", (MTTB Liseler Arası Kompozisyon Yarışması Birinciliği), *Çatı Dergisi*, Sayı: 12, 1 Mayıs 1976, s. 5.
2. "19. Yüzyıl Adam Yetiştirmede Hâneği-Himaye Usûlü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 25, Sayı: 4, 1996, s. 71-83.
3. "Deliorman ve Koca Balkanlarda Alevilik", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 26, Sayı: 4, 1997, s. 34-44.
4. "Ben Bir Saraylıyım", *Yeni Ufuk Tarih Dergisi*, Yıl:1, Sayı: 1, 16-23 Haziran 1997, s. 8.
5. "Galatasaray'da Rum Çocukları ve II. Abdülhamit", *Galatasaray Tarih Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul (Nisan 1994?), s. 9-11.
6. "Fenâ fi'l-Galatasaray", *Galatasaray Tarih Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul (Haziran 1994), s. ?-?.
7. "Ne Yandan Çarklı Vapurlar Kaldı Ne de O Eski İstanbullular", *Galatasaray Tarih Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul (Haziran 1995), s. 6-7.
8. "20. Yüzyılda İstanbul'da Cami Musikisi ve Müezzinler", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 27, Sayı: 2, 1998, s. 27-33.
9. "Atatürk'ün İnsan ve Kadro Yetiştirme Politikası", *Atatürk'ün Cumhuriyetin İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu*, 4-6 Haziran 1998 İzmit, s. 129-136. (Yayına Hazırlayanlar: Çetin Baytekin-Berna Türkdöğen)
10. "Can Gözüyle İstanbul: İstanbul'a Emirgan Yeter", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 49, Nisan 1998, s. 74-77.
11. "Can Gözüyle İstanbul: Hisar'da Bir Gezinti", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 50, Mayıs 1998, s. 70-73.

12. "Can Gözüyle İstanbul: Fethi Gören Üsküdar", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 51, Haziran 1998, s. 72-74.
13. "Can Gözüyle İstanbul: Aziz İstanbul'a Binbir Tepeden Bakmak", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 52, Temmuz 1998, s. 66-69.
14. "Can Gözüyle İstanbul: Tanınmazsa Olmaz, Görülmezse Olmaz...", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 53, Ağustos 1998, s. 70-73.
15. "Can Gözüyle İstanbul: İstanbul'un Derûnuna Aşına Olmak", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 54, Eylül 1998, s. 70-72.
16. "Can Gözüyle İstanbul: Dünyanın En Güzel Su Şehri", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 55, Ekim 1998, s. 74-77.
17. "Gezi-İnceleme: Kültür Tarihimizde Suriye", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 56, Kasım 1998, s. 14-17.
18. "Osmanlıda Ramazan", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl: 5, Sayı: 57, Aralık 1998, s. 32-34.
19. "Neydi O Eski Zelzeleler", *Tarih ve Düşünce*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ekim 1999, s. 10-16.
20. "Vakıfları Anma", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 29, Sayı: 3, 2000, s. 10-19.
21. "Türkün Nehri Hangisidir?", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 31, Sayı: 1, 2002, s. 28-36.
22. "Silistre'den Plevne'den Tuna", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 31, Sayı: 2, 2002, s. 28-33.
23. "Ciğerdelen Nerede", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 31, Sayı: 3, 2002, s. 17-20.
24. "Alaman Dağından Tuna'ya Bakış", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 31, Sayı: 4, 2002, s. 36-39.
25. "Çıkayım Gideyim Urumeline", *Emanname*, Sayı: 1, Mayıs 2002, s. 16-22.
26. "Uzanalım Yine Macar Eline", *Emanname*, Sayı: 1, Mayıs 2002, s. 40-44.
27. "Kırım'dan Gelirim", *Emanname*, Sayı: 2, Ağustos-Eylül 2002, s. 4-10.
28. "Tuna'da Çırpar Bezini", *Emanname*, Sayı: 2, Ağustos-Eylül 2002, s. 23-30.
29. "Eğil Dağlar Eğil, Üstünden Aşam", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 3, Ocak 2003, s. 33-41.

30. "Alaman Dağı'ndan Tuna'nın Kaynağına Bakış", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 4, Haziran 2003, s. 6-12.
31. "Tarihin Tanığı Elhamra", (Yazı: Nazif Gürdoğan, Fotoğraflar: Halûk Dursun) *Emannname*, Sayı: 4, Haziran 2003, s. 14-18.
32. "Van'ın Kahvaltısı", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 4, Haziran 2003, s. 42-47.
33. "İstanbul'da Bahar", *Emannname*, Sayı: 4, Haziran 2003, s. 61-67.
34. "Güneydoğu'da Her Şey İçinde Bir Gün", (Fotoğraflar: Bülent Katkak) *Emannname*, Sayı: 5, Ekim 2003, s. 6-15.
35. "Bundan İyisi, Şam'da Kayısı", *Emannname*, Sayı: 5, Ekim 2003, s. 16-24.
36. "Vidin'de Çırpamaz Bezini", (Fotoğraflar: Bülent Katkak) *Emannname*, Sayı: 5, Ekim 2003, s. 40-47.
37. "Boğaziçi Bir Su Yolu Değil Bir Kültür Odağıdır", *İstanbul*, Sayı: 1, Ekim-Aralık 2003¹.
38. "Dar'ül Cihad'ül Belgrad" (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 6, Şubat 2004, s. 6-14.
39. "Dar'ül Şüheda'ül Varad", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 6, Şubat 2004, s. 14-19.
40. "Uğrunda Ölünen Bir 'Vatan Parçası' Trablusgarp", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 6, Şubat 2004, s. 20-27.
41. "Dindar Şövalyeler Adası Malta", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 6, Şubat 2004, s. 35-42.
42. "Travnik Bosna'da Bir Göksu", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 7, Kasım 2004, s. 6-13.
43. "Doğu'nun Batısı Beyrut", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 7, Kasım 2004, s. 38-45.
44. "Anadolu, Mora'da Bir İstanbul", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 8, Nisan 2005, s. 4-9.
45. "Eğri, Macar Ovalarında Kalmış Son Akıncı", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 8, Nisan 2005, s. 24-31.
46. "Köprübaşı Antakya", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı:8, Nisan 2005, s. 62-69.

¹ Kaynakta görülen *İstanbul* dergisine ulaşılammıştır. Hoca'nın aynı başlıklı yazısı *İstanbul'da Yaşama Sanatı* kitabında 109-112. sayfalar arasında yer almaktadır.

47. "Kudüs'ün İskelesi Yafa'dan Napolyon'u Yenen Akka'ya", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 9, Eylül 2005, s. 4-13.
48. "Vallahü'l Azîm Hazin! Hayfa", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 9, Eylül 2005, s. 14-17.
49. "Açamadığımız Kapılar Alamadığımız Diyarlar: Salzburg'dan Graz'a", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 9, Eylül 2005, s. 32-45.
50. "Tiflis'ten Batum'a Gürcistan", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 9, Eylül 2005, s. 58-67.
51. "Afrika İle Avrupa Arasında Mor Salkımlı Bir Ülke Cezayir", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 10, Mayıs 2006, s. 28-38.
52. "Avrupa'nın Ortasında Bir Ortaçağ Şehri: Brugge" (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 10, Mayıs 2006, s. 52-59.
53. "Preveze, Arta, Yanya... Gel de Yanma!" (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 11, Şubat 2007, s. 4-15.
54. "Nürnberg'den Bamberg'e Bavyera'da Romantik Yol", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 11, Şubat 2007, s. 26-39.
55. "Fransa'da Ortaçağ'ı Yaşamak", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 11, Şubat 2007, s. 60-69.
56. "Tophaneli Saat Kulesi", *Beyoğlu Dergisi*, Ekim 2007, s. 112.
57. "Nöbetçi Asker Kılıklı Su Terazisi", *Beyoğlu Dergisi*, Aralık 2007, s. 112.
58. "Osmanlı Devleti'nde Turizmin Gelişimine Dair Bazı Gözemler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2007, Sayı: 16, s. 67-78.
59. "Surre Alayı, Surre Emini ve Bir Nükte", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2007, Sayı: 3, s. 58-61.
60. "Görülmeyen Bosna", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 12, Ocak 2008, s. 4-17.
61. "İki Nehir Kucağında Bir Şehir: Lyon", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 12, Ocak 2008, s. 18-27.
62. "Bir Kıta Bir Ülke İki Şehir Avustralya", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 12, Ocak 2008, s. 52-59.
63. "Kastamonu'nun İli İlçesi: Tosya ve Taşköprü", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, Sayı: 12, Ocak 2008, s. 60-69.

64. "Ağa'nın Mahcup Gelini", *Beyoğlu Dergisi*, Sayı: 8, Nisan 2008, s. 112.
65. "Sen de Benim Gibi Yârsız Kalasın!: Selanik", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 13, Ekim 2008, s. 4-13.
66. "Sonunda Papazı Bulduk: Aynaroz", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 13, Ekim 2008, s. 40-47.
67. "İçinden Tuna, Dışından Morova, Çevresiyle Bratislava", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 13, Ekim 2008, s. 56-63.
68. "Rodos'ta Bir Teravih Namazı", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 13, Ekim 2008, s. 64-71.
69. "Sebil Deyip Geçme", *Beyoğlu Dergisi*, Ekim 2008, Sayı: 9, s. 96.
70. "Çeşme Üstü Mektep", *Beyoğlu Dergisi*, Mart 2009, Sayı: 10, s. 112.
71. "Ayasofya Müzesi ve Yıllığı", *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 2010, Sayı: 13, s. 7-13.
72. "Emsalsiz Ayasofya", *Türk Edebiyatı Dergisi*, 2010, Sayı: 446, s. 9-11.
73. "Enver Paşa'nın Makedonyası'na Yunus Emre Gözüyle Bir Bakış", *Yunus Emre Bülteni*, Mayıs 2010, s. 10-12.
74. "Tarih Boyunca İstanbul Kültüründe Ayasofya", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu İstanbul Throughout History International Symposium*, 14-17 Aralık / December 2010, s. 525-531.
75. "Bir Ulu Mabetten Şehri Okumak, Ayasofya'da Olanlar-Bitenler, Yazanlar-Çizenler, Gelenler-Geçenler", *I. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, 5-7 Kasım 2010, Ankara, s. 242-246.
76. "Ayasofya", *Eyübüm Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 2010, s. 22-27.
77. "Bir Güzel Su Şehri İstanbul", *Keşkiil*, Sayı: 16, İstanbul 2010, s. 92-105.
78. "Bir Nigah Et Ne Olur yahut Uzaktan Bir Göz Atmak!", *Beyoğlu Dergisi*, Mart 2011, Sayı: 13, s. 112.
79. "Evliya Çelebi'nin Ayasofyası", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul 2011, s. 19-29.
80. "Drama'nın Dramı", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 14, Aralık 2011, s. 4-27.
81. "Helsinki, Soğuk Ülkenin, Sakin İnsanları", (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emannname*, Sayı: 14, Aralık 2011, s. 48-55.

82. "Reviews on Atabeg Institution in the Turkic State Organization", *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 16, 2012, p. 147-160.
83. "Osmanlı Arşivinde Tuna Nehri ve Kıyıları", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi Balkan Özel Sayısı*, Kış 2012, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 331-337.
84. "İstanbul'da Erguvan Zamanı", *Skylife*, Sayı: 358, Mayıs 2013, s. 54-55.
85. "Güneydoğu'da Herşey İçinde Bir Gün" (Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Turing*, Sayı: 400, s. 42-53.
86. "İstanbul'da Bahar", *Turing*, Sayı: 401, s. 28-35.
87. "19 Mayıs'ta Yeniden Yunanistan'a Çıkmak", *Turing*, Sayı: 402, s. 11-33. (Fotoğraflar: Bülent Katkak)

D. Danışmanlığını Yaptığı Tezler

1. Nursal Kumaş, *İstanbul Halkevlerinin Faaliyetleri (1939-1945)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2003.
2. Salih Yapar, *Sevr Barış Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşmasının Karşılaştırması*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2003.
3. Kemal Yıldız, *İstanbul Halkevlerinin Faaliyetleri (1946-1951)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2004.
4. Evren Ayhan, *Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2000)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2006.
5. Hülya Utkuluer, *Cumhuriyet Döneminde Müzeye Çevrilen İstanbul Sarayları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Bilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, 2012.

E. Televizyon Programları

1. *Tarih ve Mekan*, TRT 2, 2006.
2. *Halûk Dursun Gözüyle Ayasofya, Sahur Bereketi*, TRT 1 (Ramazan boyunca Her Gece 02.30 Civarında Yayınlanmıştır), 03.08.2011.

3. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 02.04.2011.
4. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 09.04.2011.
5. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 16.04.2011.
6. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 23.04.2011.
7. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 07.05.2011.
8. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 14.05.2011.
9. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 21.05.2011.
10. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 28.05.2011.
11. İncir Çekirdeği, Kanal 24, Bayram Özel Programı, 22.08.2011.
12. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 25.08.2011.
13. İncir Çekirdeği, Kanal 24, 31.08.2011.
14. Nar Lokantası, Geleneksel İstanbul Lezzetleri ve Nuruosmaniye Konulu Canlı Yayın, ATV Ana Haber, 13.07.2011.
15. Defne Sarısoy, 10'ndan Sonra, TRT Haber, 15.07.2011.
16. Diyanet İşleri Başkanı İle TV Çekimleri, 25.07.2011.
17. Ayasofya Müzesi, Röportaj, KOCAV-Kültür Harmanı Programı, TRT Avaz 16.05.2011.
18. Halûk Dursun ve Ümit Sezgin, İstanbul'u Yaşamak, TRT Türk Programı, 05.07.2012 – 12.07.2012 – 19.07.2012.
19. Halûk Dursun ve Ümit Sezgin, Moğolistan – Orhun'un Gölgesinde, TRT Türk TV Programı, 30.08.2012.
20. Hakan Çelik, Moderatör Hafta Sonu, A. Halûk Dursun Kanal 24 Canlı Yayın Konuşu, 12.02.2013.
21. NTV Akşam Haberi, Oğuz Haksever ile Tarihi Diziler ve Müzeler Hakkında Söyleşi, 12.02.2014.
22. Levent Erden, A. Halûk Dursun, Gül İrepoğlu ve Hakan Erdem, NTV Acaba Programı: (Her Cuma), 30.01.2014.
23. Levent Erden, A. Halûk Dursun, Gül İrepoğlu ve Hakan Erdem, NTV Acaba Programı: Kitaplar, Kütüphaneler ve Sahafklar, 05.04.2014.
24. Levent Erden, A. Halûk Dursun, Gül İrepoğlu ve Hakan Erdem, NTV Acaba Programı: 23 Nisan Özel, 23.04.2014.

25. Levent Erden, A. Halûk Dursun, Gül İrepoğlu ve Feridun Emecen, NTV Acaba Programı: Fetih Öncesinde, Fetih Sırasında ve Sonrasında İstanbul Acaba Nasıldı?, 07.06.2014.
26. Levent Erden, A. Halûk Dursun ve Gül İrepoğlu, NTV Acaba Programı: Tarih Boyunca Bu Topraklarda Hangi Sporlar Yapıldı? Koşuyolu, Nişantaşı, Okmeydanı, Kağıthane Semtlerinin Sporla İlişkisi Ne?, 14.06.2014.
27. Levent Erden, A. Halûk Dursun, Gül İrepoğlu ve Heath Lowry, NTV Acaba Programı: Rumeli'deki Mimari ve Kültürel Mirasımız, 21.06.2014.
28. Levent Erden, A. Halûk Dursun, Gül İrepoğlu ve Hakan Erdem, NTV Acaba Programı: Kırım Savaşı ve Kırımlılar, (Tarihsiz).
29. Serdar Tuncer, A. Halûk Dursun, Abdülkadir Özcan ve Yavuz Bahadıroğlu, CNN TÜRK Başka Şeyler Programı: Topkapı Sarayı, 06.04.2014.
30. Meraklısına Topkapı Sunumu, Gezi, Topkapı Sarayı, 25.06.2014.
31. Levent Erden, A. Halûk Dursun NTV'de, Sarayın Sırları: Helvahanelerin Bilinmeyen Yönleri, 12.07.2014.
32. Levent Erden, A. Halûk Dursun NTV'de, Sarayın Sırları: Zülüflü Baltacılar Koşuşu'nun Bilinmeyen Yönleri, 19.07.2014.
33. Levent Erden, A. Halûk Dursun NTV'de, Sarayın Sırları: Kara Ağalar Koşuşu'nun Bilinmeyen Yönleri, 26.07.2014.
34. Levent Erden, A. Halûk Dursun NTV'de, Sarayın Sırları, 16.01.2015.
35. Levent Erden, A. Halûk Dursun NTV'de, Sarayın Sırları: Enderun Havlusundaki Hazine Koşuşunun Bilinmeyenleri, 23.01. 2015.
36. Levent Erden, A. Halûk Dursun NTV'de, Sarayın Sırları: Saray'da Yaşam Nasıldı?, 06.02.2015.

F. Katıldığı Bazı Projeler ve Proje Yöneticilikleri

1. Ayasofya Müzesi Gezi Konferansları Projesi, Ayasofya Müzesi, 2009-2011.
2. 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti Boğaz Konferansları Projesi- İl Kültür Müdürlüğü ve İstanbul 2010 Ajansı, 2010.

3. İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri-II Projesi, Ayasofya Müzesi Arşiv Projesi Koordinatörlüğü, Temmuz 2011-Temmuz 2012.
4. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu İstanbul Konuşmaları ve İstanbul Gezi Konferansları Projesi, İstanbul Turing ve Otomobil Kurumu, 2011-2012.
5. T.C Kültür ve Turizm Genel Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü 2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul Kültür-Sanat Rehberliği- Rehberlikte Uzmanlaşma Projesi, 2010.
6. İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 'Şehir ve Kültür: İstanbul Projesi', 2010.
7. İstanbul 2010 Kültür Başkenti 'İstanbul'um' Kitap Dizisi Projesi, 2010.
8. İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri- I Projesi, 2010-2011.
9. İstanbul Üniversitelerinde 'İstanbul' Dersi Veren/Verecek Olan Hocalara Yönelik Eğitim Projesi.

G. Kendi İnternet Sitesindeki Yazıları²

G1. Güncel Yazılar

1. Bir Kazı Bir Arkeolog, 07.11.2014.
2. Halûk Dursun Perge'de, 08.11.2014.
3. Halûk Hoca'nın Gizli Merakları, 11.11.2014.
4. Benim Orada Ne İşim Var?, 11.01.2015.
5. Topkapı Sarayı'nda Tarihi Gün, 12.01.2015.
6. Lahey Adalet Divanı'na Niçin Gittim?, 14.01.2015.
7. Hollanda'da Ebru Yapmak, (Tarihsiz).

² A. Halûk Dursun Hocamız, www.ahmethalûkdursun.com adresli internet adresinde ilgi duyduğu birçok konuda güncel yazılar yayınlamıştır. Bu yazılarını Güncel Yazılar, Topkapı Sarayı, Millet Bahçeleri, Gençlerle Başbaşa ve Diğer başlığı altında yeni tarihten eski tarihe doğru gruplandırmıştır. Bu başlıklar altındaki yazıların grupları aynen muhafaza edilerek yazı sıralaması eski tarihten yeni tarihe doğru yapılmıştır. Hakkında Yazılanlar başlığı altında bulunan bilgiler ise bibliyografyada ilgili başlıklar altına alınmıştır.

8. Şehir ve İnsan Konferansları Devam Ediyor, 18.01.2015.
9. Marka Kent Hereke, 18.01.2015.
10. Türk Heyeti Paris'e Niye Gitti..., 22.01.2015.
11. Türkiye Nasıl Tanıtılır, 24.01.2015.
12. Aslında Güzel Su..., 24.01.2015.
13. Neler Oluyor Farkında Mısınız?, 25.01.2015.
14. Avrupa'da Ne Yenir?, 26.01.2015.
15. Katar'da Türk Günleri, 28.01.2015.
16. Katar'da Neyi Kaçırdım?, 28.01.2015.
17. Kahramanmaraş'a Niye Gittik?, 30.01.2015.
18. Maraş'ın Neyi Meşhur?, 31.01.2015.
19. Peki Antep'in Neyi Meşhur?, 01.02.2015.
20. Versailles'in Nesini Kışkandım?, 02.02.2015.
21. Müzecilerin Büyük Buluşması, 05.02.2015.
22. Ankara'da Maya Görmek, 06.02.2015.
23. Ankara Müdafaanamesi, 10.02.2015.
24. Gündemimizde Siyaset Var Mı?, 12.02.2015.
25. Neler Gördüm Neler Öğrendim Neler Yedim, 13.02.2015.
26. Erzincan'da Kültür Şehir ve İnsan, 14.02.2015.
27. Hayat Bilgisi Dersleri, 17.02.2015.
28. Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum, 20.02.2015.
29. Zeytinburnu'nun Neyi Meşhur?, 23.02.2015.
30. Sıradışı Adamlar, 25.02.2015.
31. Topkapı'da Ne Konuşuldu?, 01.03.2015.
32. Bir Resim Bir Öykü, 10.03.2015.
33. Churchill'in Koyunları, 11.03.2015.
34. Oxford'un Mollaları, 13.03.2015.
35. Siz Hiç At Yarışından Şato Kazandınız Mı?, 14.03.2015.
36. Cumhurbaşkanı'na Ne Hediye Edildi?, 15.03.2015.
37. Terliksiz Girilmeyen Saray, 17.03.2015.
38. Deniz Ufkunda Bu Top Sesleri Nereden Geliyor, 19.03.2015.
39. Çanakkale İçin Çalışıyorlar, 24.03.2015.

40. Acemi Ananın Aç Gözlü Encekleri, 25.03.2015.
41. İstanbul Kokusu Nedir?, 26.03.2015.
42. Cumalıkızık'ta Cin Gibiydik!, 28.03.2015.
43. En Baba Kale Hangisi..., 30.03.2015.
44. Bizde Her Yol Var!..., 31.03.2015.
45. Çanakkale'ye Yığınak Yapıyoruz, 01.04.2015.
46. Bir Daha Da Çeşme'ye Gitmem!..., 06.04.2015.
47. Biz Zamanlar Üsküdar'da..., 15.04.2015.
48. Boğaz'da Erguvanlar Açtı, 21.04.2015.
49. Afyon Cephesini De Açıyoruz!, 22.04.2015.
50. Sıra Dışı Adamlar,, (Tarihsiz).
51. Saray Günlüğü, 28.04.2015.
52. Çanakkale Geçilmez Çanakkale Gezilir!..., 10.05.2015.
53. Erzurum'da Arkeolojiye Destek, 13.05.2015.
54. Halûk'un Defteri, 14.05.2015.
55. Komar Çiçeği Dedikleri, 15.05.2015.
56. Kütahya'nın Konakları, 18.05.2015.
57. Manastır'ın Sırrı, 20.05.2015.
58. İstanbul'da Kültür Buluşması, 20.05.2015.
59. Şirin Osmanlı Kasabaları Turizme Kazandırılıyor, 21.05.2015.
60. Ankara'da Moğollar, 22.05.2015.
61. Ermeni Sorunu Değil, 23.05.2015.
62. Ankara'nın Ortasında Bağ Evleri, 26.05.2015.
63. Konuşurken Islıklandım!..., 28.05.2015.
64. Beypazarı Akşamları, 30.05.2015.
65. Üsküdar'dan Ergiri'ye Yol Gider..., 01.06.2015.
66. Sarayda Güzellik Yarışması..., 02.06.2015.
67. Ne Kadar Çok Özlemişim!, 03.06.2015.
68. UNESCO'nun Şirin Osmanlı Kasabası, 04.06.2015.
69. Şam'daki Görüşmede Kimler Vardı?, 05.06.2015.
70. Bütün Teoriler İflas Etti!, 08.06.2015.
71. Çınarın Başkenti Neresi!..., 09.06.2015.

72. Ankara'daki Son Durumu Bildiriyorum..., 10.06.2015.
73. Eşsiz Mekânlar Zevksiz Adamlar !..., 12.06.2015.
74. Akşehir'in Mayası ve Havası, 15.06.2015.
75. Yürüyelim Arkadaşlar!, 17.06.2015.
76. Ayasofya İle Eyüp Sultan'ın Sırrı, 19.06.2015.
77. Benim Aklıma Bu İşi Kim Soktu?, 22.06.2015.
78. Anadolu'nun Kokusu Nedir?, (Tarihsiz).
79. Antalya ve İzmir'de Ne Konuşuldu?, 27.06.2015.
80. Diyarbakır'ın Nesini Sevdim?, 08.07.2015.
81. Beylerbeyli Olamıyoruz!..., (Tarihsiz)
82. Dünyada Mekan Ahirette İman, 12.07.2015.
83. Zeytin Çekirdeği, 13.07.2015.
84. Tadı Damağımızda Kaldı, 23.07.2015.
85. Sahillerin Kokusu Nedir?, 24.07.2015.
86. Yaylada Ne İçilir!, 26.07.2015.
87. Şirin Osmanlı Kasabaları Arayışımız Sürüyor, 31.07.2015.
88. Camili Köyü'nün Nesi Meşhur, 01.08.2015.
89. Görünce Ne Demeli?, 04.08.2015.
90. Fazla Söze Hacet Yok!, 06.08.2015.
91. Çiçeğinin Götürdüğü Yere Git!, 07.08.2015.
92. Patrikten Sonra Ben De Gittim, 10.08.2015.
93. Niğde'de Kayanın Ardında Ne Var?, 11.08.2015.
94. En Sonunda Karaman Da Düştü!, 12.08.2015.
95. Gidelim Göksu'ya..., 13.08.2015.
96. Hayatımda Yaptığım En Büyük Hata!, 14.08.2015.
97. Meraklısına Uzun Bir Yazı:, 17.08.2015.
98. Şehirde Nasıl Bir Evde Oturulur?, 18.08.2015.
99. Alanya'ya Niçin Gidilir?, 20.08.2015.
100. Yörük De Yaylası'nı Yaylayamadım..., 24.08.2015.
101. Yaşayan İnsan Hazinesi Nasıl Bulunur?, 26.08.2015.
102. Türkiye'nin En Güzel Gölleri..., 01.09.2015.
103. Doğa Kimin İçindir?, 04.09.2015.

104. Güvercin Uçuverdi..., 14.09.2015.
105. Her Kuşun Eti Yenmez, 15.09.2015.
106. Sevdiğini Söyleyememek!..., 08.10.2015.
107. Funda Sahneye Çıktı!, 15.10.2015.
108. Önemli Mi Değerli Mi ?, 22.10.2015.
109. Keş Mi Keşiş Mi?, 25.10.2015.
110. Türkçe'nin Sırları 27.10.2015.
111. Emekli Olunca Ne Olacağım?, 28.10.2015.
112. Kültür Kaçınıcı Sırada?, 04.11.2015.
113. Bu Aşure Kimin İçindi?, 12.11.2015.
114. Kısmet Bu Kadarmış!, 16.11.2015.
115. Kapı Gibi Sergi!, 22.11.2015.
116. Sıra Dışı Bir Adam!, 23.11.2015.
117. Gönüllerin Buluşması!, 29.11.2015.
118. İstanbul'u Ankara'ya Getirmek!, 01.12.2015.
119. Münir Misin Be Mübarek, 02.12.2015.
120. Gönül Coğrafyası Olur Mu?, 10.12.2015.
121. Bakanlıklar Birleşti!, 23.12.2015.
122. Kar İstanbul'a Ne Getirdi?, 31.12.2015.
123. Tövbekâr, 03.01.2016.
124. Ordu Millet El Ele, 19.01.2016.
125. Paris'ten Sonra Davos'ta, 22.01.2016.
126. Galatasaraylılara İyi Haber, 25.01.2016.
127. Ben Neyin Peşindeyim, 02.02.2016.
128. Çıkamadım Belen Kahvesine, 08.02.2016.
129. Akköprü Mü Taşköprü Mü?, 09.02.2016.
130. En Çok Niye Üzülüyorum, 12.02.2016.
131. Ben Her Bahar Ne Olurum? 16.02.2016.
132. Türk'ün Nehri Hangisidir?, 22.02.2016.
133. Son Dersimin Konusu ve Hedefi Neydi? 26.03.2016.
134. Hocam Neyi Bilemedi?, 29.03.2016.
135. Bunu Niye Yapıyorum?, 04.04.2016.

136. Saray'da Ne Konuştuk?..., 12.07.2016.
137. Başladığımız Yere Döndük...,14.07.2016.
138. Neyzen, Ressam Bir Sıra Dışı Adam..., 03.10.2016.
139. Fransa'nın Amerika'daki Dostları, 24.10.2016.
140. Beyoğlu'nda Ne Arıyorum..., 26.10.2016.
141. Kimler Bizi Baştan Çıkıyor!..., 31.03.2017.
142. Ah İbrahim Kardeşim Ah..., 21.12.2017.
143. Kültür Mü Devlet Mi?, 28.12.2017.
144. Bir Salkım Kınalı Yapıncak ve Dede İle Torun, 31.12.2017.
145. Çalışarak Dinlenmek Nasıl Oluyor!..., 08.01.2018.
146. Elin Amerikalısı Kavağa Ne Zaman Çıktı!..., 10.01.2018.
147. Güneydoğu'ya Kaç Defa Gitmek Lazım?, 12.01.2018.
148. Yükümü Mü Çoğaltıyorlar, Kızağa Mı Çekiyorlar, 17.01.2018.
149. İstanbul'da Nasıl Yaşanır..., 31.01.2018.
150. Cudi Dağı'nın Gölgesinde Gençlerle Başbaşa..., 02.02.2018.
151. Tuna Kıyısında Akıncılık Mı? Dicle Kıyısında Çobanlık Mı?, 04.02.2018.
152. Dün Gece Yine "ZAP"ladım, 07.02.2018.
153. Doğu'da Nereye Gidelim?, 16.02.2018.
154. Her Halükarda Çobanız, Çoban..., 21.02.2018.
155. Dicle'nin Kuzuları ve Afrin'in Çakalları, 23.02.2018.
156. Güneydoğu'da Nereyi Görmek İçin Acele Edin!..., 24.02.2018.
157. İstanbul'da Beni Kim Karşıladi ?, 18.03.2018.
158. Merak Eden Beri Gelsin!,13.03.2018.
159. Öyle Bir Kapı Açıldı Ki!..., 22.03.2018.
160. Hayatta En Çok Nereye Para Yatırdım?, 25.03.2018.
161. Bahar Sadece Çiçek Değildir!..., 04.04.2018.
162. Güneydoğu'daki Sorunları Bir Bir Çözmeye Kendimi Adadım!..., 07.04.2018.
163. Beni Kim Çarptı!..., 09.04.2018.
164. Beni Merak Edenlere Açık Mektup, 11.04.2018.
165. Beni Seven Peşimden Gelsin!, 18.04.2018.

166. Teknede Erguvan Gezilerine Başladım!..., 22.04.2018.
167. En Çok Nereleri Seviyorum, 23.05.2018.
168. Bana Bir Adım Gelene..., 29.05.2018.
169. Kitap Okumak Mı, Adam Tanımak Mı?, 30.05.2018.
170. Konya'ya Niçin Gidilir?, 31.05.2018.
171. Anadolu'nun İlk Barajını Kim Yaptı?, 10.06.2018.
172. Beni Çileden Çıkarın Ne!..., 20.06.2018.
173. Dicle Vadisinden ve Benden Son Haberler, 21.06.2018.
174. Bunun İçinde Ne Var!..., 27.06.2018.

G.2. Topkapı Sarayı

1. Keyfin Saltanatı, (Tarihsiz).
2. Hem Mektepli, Hem Saraylı Aslında Hepsi Alaylı..., (Tarihsiz).
3. Sıradışı Adamlar Prof. Dr. Semavi Eyice..., (Tarihsiz)
4. Saraya Kimler Geldi, 28.01.2014.
5. Saray Günlüğü, 21.02.2014.
6. Saray Günlüğü: Erik Bana Ne Diyor....., 03.03.2014
7. Saray Günlüğü: Yakıştı Haspa... 12.03.2014.
8. Hereke'nin ve Topkapı Sarayı'nın Yoğurtçuları, 04,04.2014.
9. Bir Resmin ve Bir "Bey"ın Hikayesi... 15.05.2014.
10. Saray Günlüğü; Saray'da Bir Hoş Sadâ..., 22.07.2014.
11. Bunlar Nasıl Adamlar?, 30.07.2014.
12. "Bu Da Ankara'nın Alaysız Baklavası", 31.07.2014.
13. Tarihi Gün, 29.05.2015.

G.3. Millet Bahçeleri

1. Yaşasın Çiçek Böcek ve Millet..., 24.05.2018.
2. Millet Bahçesi Nasıl Olur, 26.05.2018.
3. Bana Bahçeni Söyle..., 03.06.2018.
4. Millet Bahçelerinde Ne Olmalı..., 13.07.2018.

G.4. Gençlerle Başbaşa

1. Gençlerde Ne Yok!, 05.10.2015.
2. Gençlerle Başbaşa..., 02.11.2015.
3. Eşref Saatinin Büyüsü ve Getirisi..., 06.11.2015.
4. Kimleri Sakın Artık Dinlemeyin!..., 08.02.2018.
5. Havadan Sudan Şeylere De Kızan Huysuz Adam!..., 08.02.2018.
6. "Kiminle Musahip Olalım?", 01.03.2018.
7. Sizi Kim Yönlendiriyor!.. Sizi Kim Kaptırıyor!.., 07.03.2018.
8. Her İşin Başı Nedir, 20.04.2018.

G.5. Diğer

1. Bir Baba Yiğitti, 15.02.2014.
2. Kadınlı Mı Kadınsız Mı Seversiniz?, 18.02.2014.
3. Halûk'un Albümü Altaylara Giden Yiğit..., 25.02.2014.
4. Böyle Paşalara Böyle Atlı... Böyle Şeyhlere Böyle Şarkı..., 12.03.2014.
5. Unutamadıklarım Mehmet Ali Gökaçtı, 03.04.2014.
6. Sıra Dışı Adamlar Ne Güzel Bir Haber Aldım!..., 26.05.2014.
7. Sıra Dışı Adamlar Ne Güzel Bir Haber Aldım!..., 26.05.2014. (Farklı Yazı)
8. Saray Günlüğü Keyfin Saltanatı, 29.05.2014.
9. Topkapı'ya Bir, İki ! .. Hadi Kalkıyor !!!, 04.06.2014.
10. Sıra Dışı Adamlar: Ömer Derindere, 21.06.2014.
11. Hanya, Konya, Yanya..., 01.08.2014.
12. Hangi Meydana İndik..., (Tarihsiz)
13. İşte Bu Da Vodina, 02.08.2014.
14. "Bize Her Yer Topkapı", 18.08.2014.
15. Aydınlık Yüzlü İstanbullu Kaymakam, 22.08.2014.
16. Çanakkale'de Durmaya Gittik, 23.08.2014.
17. Kars'tan Boynum Bükük Ayrılıyorum..., 29.08.2014.
18. Yörük Nasıl Olmalı? Nasıl Şenlik Yapmalı?, 01.09.2014.
19. Onu Uzaktan Sevmek Aşkların En Güzeli..., 02.09.2014.
20. Saray Günlüğü, 03.09.2014.
21. Benimki De Heves İşte, 05.09.2014.

22. Yalancı Pehlivan, Somun Pehlivan!, 20.09.2014.
23. Bereketli Olsun, 23.09.2014.
24. Sonunda Çayıra Da Çıktım..., 24.09.2014.
25. İşte Gerçek Manzara Budur!., 25.09.2014.
26. İşte Bizim Soframız, 26.09.2014.
27. Esas Oğlan Kim?, 01.10.2014.
28. Hangi Okula Gidiyorum, 03.10.2014.
29. Taşköprü Günlüğü, 07.10.2014.
30. Tuna Nesili mi, Yağma Nesili mi?, 08.10.2014.
31. Hayat Bilgisi Sıfır, 10.10.2014.
32. Son Yazı, 12.10.2014.
33. Yahudi Yazdı Ermeni Besteledi, 09.04.2015.
34. Ayasofya'da Aşk-ı Nebî, 10.04.2015.
35. Ankara'yı Boğaziçi'ne Getirmek!, 29.04.2016.
36. En Güzel Yalı Müze Hangisi Olur?, 03.05.2016.
37. Paris Mektubu mu, Arapgir Postası mı?, 08.12.2016.

H. Röportajlar ve Söyleşiler

1. "Açıklık En Doğru Yoldur", Alper Gazigiray (Müstear Adıyla), Muh-sin Yazıcıoğlu ile Röportaj, 14-15 Şubat 1988.
2. "Gönlümün Tek Sarayı Galatasaray Gerisi Feriye", *Sultanî Dergisi*, Röportajı Yapan: Mine Baş Bayar, 2013, S. 1, s. 12-16.
3. "Kronik Gezginler: Mehmet Şevki Eygi" (Röportaj: Halûk Dursun- Fotoğraflar: Bülent Katkak), *Emanname*, S. 8, Nisan 2005, s. 70-75.
4. "Kronik Gezginler-Sefa Saygılı, Kırkımdan Sonra Gezmeye Başladım", (Röportaj: Halûk Dursun, Fotoğraflar: Ahmet Bilal Arslan), *Emanname*, Sayı:11, Şubat 2007, s. 70-75.
5. "Kronik Gezginler: Mustafa İsen", (Röportaj: Halûk Dursun, Fotoğraflar: Murat İsen), *Emanname*, Sayı: 12, Ocak 2008, s. 70-75.
6. "Eyüp'ün Manevi İklimi Heyecan Verici", Röportajı Yapan: *Eyübüm Dergisi*, Sayı: 2 (İstanbul 2010), s. 28-31.
7. "Kronik Gezginler-Abidin Topbaş, Hikmetle Muhabbetle Deveran Etmek", *Emanname*, Sayı: 10, Mayıs 2006, s. 70-75.
8. "Erguvan Bir Hüdayî Nabittir", *Yeni Şafak Gazetesi* (23.04.2000).

9. "Röportaj-Halûk Dursun", *Sabah Ülkesi Dergisi*, Sayı: 15, (Ocak 2008), s. 8-13,
10. "Ayasofya'nın Gizli Bölümlerinde Ne Var", *Star Gazetesi* (23.08.2009).
11. "İncir ve Zeytin Üzerine Kurulu 7 Tepeli Şehir!", 04.06.2010.
12. "Bugün Bu Gece Sosyal Yaşam Rehberi", 13.07.2010.
13. "Röportaj – Halûk Dursun, Ayasofya'da Üç Ayrı Medeniyet Bir Aradadır", *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Sayı: 446 (Aralık 2010).
14. TÜRSAB ve Müze Dergilerinin Temmuz Sayıları İçin Röportaj, (02.06.2011).
15. "İskele Kalktı Melek Görüldü", *Hürriyet Gazetesi* (11.06.2011).
16. "Ayasofya", *Yeni Şafak Gazetesi* (14.06.2011).
17. "Ayasofya'nın Hizmetçisiyim...", *Yeni Şafak Gazetesi* (25.06.2011).
18. "Ayasofya İbadete Açılsın", *Hürriyet Gazetesi* (04.11.2011).
19. "Ali Dağlar İle Ayasofya Yılığ İle İlgili Röportaj", *Hürriyet Gazetesi* (31.05.2011).
20. "İstanbul İsmi Nereden Geliyor?", *Hürriyet Gazetesi* (21.03.2012).
21. "İstanbul Erguvan Açtı", *Posta Gazetesi* (25.04.2012).
22. "İftar'a Davetsiz Gelene İsim Sormak Ayıptır", *Star Gazetesi* (15.07.2012).
23. "Tarihi Yarımada İçin Bilimsel Yönetim", *Radikal Gazetesi* (18.11.2012).
24. Halûk Dursun: "Yarımada Bilim Heyeti İle Yönetilmeli", *CNN TURK* (18.11.2012).
25. "Topkapı Sarayı Sadece Haremden İbaret Değil!", *Star Gazetesi* (14.01.2013).
26. "Halûk Dursun'un Galatasaray Yangınına Dair Görüşleri", *Anadolu Haber Ajansı* (23.01.2013).
27. "Çobanları Kışkırtan Saraylı", *Yeni Şafak Gazetesi* (09.02.2013).
28. "Bir Dizi, Bir Saray ve Boşa Geçirilen Zaman", *Vatan Gazetesi* (05.01.2013).
29. "Sarayda Her Yer Gezilebilecek!", *Milliyet Gazetesi* (12.02.2013).
30. "Topkapı Sarayı'nda Sümbül Zamanı", *Anadolu Haber Ajansı* (26.03.201).

31. "Suriye'den Kaçıp Boğaziçi'ne Sığındım", *Yeni Şafak Gazetesi* (26.01.2014).
32. "Yol, Köprü, Bina Yaptık Ama Kültür ve Çevrede Geri Kaldık", *Yeni Şafak Gazetesi* (05.10.2014).
33. "Topkapı Sarayı Deposundaki Eski Eserler", *Yeni Şafak Gazetesi* (31.12.2014).
34. "Saray'ın Anayasası Değişti", *Yeni Şafak Gazetesi* (21.01.2015).
35. "İngiltere'ye Barış Çıkarması Yapacağız", *Doğan Haber Ajansı* (07.03.2015).
36. "Mehmet Emre Ayhan, Halûk Dursun'dan Gençlere Altın Değerinde 20 Öğüt", *Dünya Bizim* (13.10.2015).
37. "Saraya Özel Yönetim Gerek", *Milliyet Gazetesi* (3.10.2016).
38. "Trablusgarp'da Asude Yaşanıyor Hayat Huzurla Akıp Gidiyor", *Hürriyet Gazetesi*, (24.12.2017).
39. "Halûk'un Defteri'nden Seçmeler" / *Gençlerle Başbaşa*, 08.02.2018.
40. "Halûk Dursun: Kültürel Kapasiteniz, Kullandığınız Dille Doğru Orantılıdır", (02.08.2018).
41. "Kültürel Kalkınma İçin Topyekûn Harekât Şart", *Star Gazetesi* (01.09.2018).
42. "Röportaj – Halûk Dursun, Yaşamdan Portreler" (Tarihsiz).

I. Konferanslar – Etkinlikler - Geziler

1. Ayasofya Müzesi, Boza Dağıtım, 17.01.2011.
2. Halûk Dursun, Ayasofya Gezi – Konferans, 17.01.2011.
3. Halûk Dursun, "Ayasofya'nın Sırları", Derince Belediyesi Zübeyde Hanım Kültür Merkezi, 09.02.2011.
4. İstanbul'da Kültürel Miras, Müze ve Müzecilik Paneli, 10.02.2011.
5. Doç. Dr. Halûk Dursun Tarafından Türk Edebiyat Vakıf Binasının Açılışı, 13.02.2011.
6. Sultan İbrahim, Sultan I. Mustafa, Kaya Sultan Türbe Açılışı, Ayasofya Müzesi, 14.02.2011.
7. Halûk Dursun, Bir İstanbul Konuşması, Marmara Üniversitesi Dr. İbrahim Üzümcü Konferans Salonu, 23.02.2011.

8. Sebilden Bal Şerbeti İkramı (Kozan Belediyesi Binboğa Balı), Ayasofya Müzesi, 04.03.2011.
9. Ayasofya Konuşmaları I, Prof. Dr. Semavi Eyice'yle Söyleşi, Ayasofya Müzesi Sıbyan Mektebi, 17.03.2011.
10. 400. Evliya Çelebi Kutlamaları Açılışı, Topkapı Sarayı, 25.03.2011.
11. Dış İşleri Bakanlığı Diploması Akademisi Daire Başkanlığı Heyeti İle Balkanlar; Düinden Bugüne Balkanlardaki Tarihi Mimari ve Kültürel Mirasımız İle İlgili Görüşmeler, 17.04.2011.
12. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Turizm Müdürlüğü Kültür Elçileri Ayasofya Gezisi, 23.04.2011.
13. Şehir Silueti ve Boğaziçi Kültürü, Şehir Üniversitesi Kültür Gezisi, 24.04.2011.
14. 2010 Ajansı Basın ve Tanıtım Ayasofya Müze Gezisi, 26.04.2011.
15. Boğaziçi'nde Yaşama Sanatı, Marmara Üniversitesi Kültür Gezisi, 07.05.2011.
16. Türkiye Gezinler Derneği Ayasofya Gezi Konferansı, 09.05.2011.
17. Boğaziçi'nde Yaşama Sanatı, Tarih Vakfı Kültür Gezisi, 15.05.2011.
18. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencileriyle Ayasofya Müze Gezisi, 16.05.2011.
19. Osmanlı Kültür Coğrafyasında Rumeli, Konferans, Pendik Belediyesi Bosna Sancak Derneği, 17.05.2011.
20. Yunanistan – Aynoroz Adası Gezisi, 23.05.2011.
21. Kültür Tarihimizde Ayasofya Zaman, Mekân, İnsan, Kartal İmam Hatip Lisesi Öğrencileriyle Ayasofya Müze Gezisi ve Konferans, 03.06.2011.
22. Ayasofya Müze Gezisi, Kocaeli Aydınlar Ocağı Gezi – Konferans, 27.06.2011.
23. Yunanistan Keşfi, Sevgili Yol Arkadaşı Bülent Katkık İle Ayvalık, Midilli, Urla, Sakız Adası Gezisi, 02.07.2011.
24. Sebilden Bal Şerbeti İkramı (Kozan Belediyesi Binboğa Balı), Ayasofya Müzesi, 25.08.2011.
25. Sultan İbrahim ve I. Mustafa Türbesi'nin Açılışı, Ayasofya Müzesi, 25.08.2011.
26. Kültür Tarihimizde Ayasofya'da Kadir Gecesi Başlıklı Gezi – Konferans, 26.08.2011.

27. Evliya Çelebi'nin Doğumunun 400. Yıldönümü Etkinlikleri Kapsamında " Evliya Çelebi Gözünden Ayasofya'ya Bakış" Konulu Konferans, Dolmabahçe Sarayı, 26.09.2011.
28. Cengiz Dağcı'nın Kırım'daki Cenaze Törenine Katılım, 01.10.2011.
29. Koç Üniversitesi Ayasofya Gezisi, 15.10.2011.
30. Doğumunun 400. Yıldönümünde Evliya Çelebi, TC. Vatikan Büyükelçiliği ve Türk Dil Kurumu İle Beraber Konferans, Roma, 17.10.2011.
31. Türk Tarihinde Tuna Nehri, Konferans, Bükreş Yunus Emre Konferans Salonu, 31.10.2011.
32. İstanbul'da Yaşama Sanatı, Konferans, Bükreş Yunus Emre Konferans Salonu, 03.11.2011.
33. Semavi Eyice ve A. Halûk Dursun, TURİNG İstanbul Konuşmaları I: İstanbul - TURİNG ve Reşit Saffet, TURİNG Ayasofya Konakları/Sarnıç Restoran, 22.12.2011.
34. Prof. Dr. Aydın Aybay ve A. Halûk Dursun, TURİNG İstanbul Konuşmaları II: Çelik Gürsoy ve İstanbul'u, Fenerbahçesi – Romanika, 10.02.2012.
35. Halûk Dursun, TURİNG İstanbul Konuşmaları III: İstanbul'da Zevk-i Selim, TURİNG Ayasofya Konakları/Sarnıç Restoran. 24.01.2012.
36. Halûk Dursun ve Prof. Dr Vahdettin Engin, TURİNG İstanbul Konuşmaları IV: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Ulaşım, 16.02.2012.
37. Halûk Dursun ve İstanbul Devlet Klasik Türk Müziği Korosu Müdürü Mehmet Güntekin, TURİNG İstanbul Konuşmaları V: İstanbul'da Fasıl Geleneği, 22.02.2012.
38. Halûk Dursun, Prof. Dr Vahdettin Engin, Doç. Dr. Erhan Afyoncu ve Bahadır Özdenler, TURİNG İstanbul Konuşmaları VI: Tarih, Televizyon, Sinema, 06.03.2012.
39. Halûk Dursun, TURİNG İstanbul Gezi Konferansları I: İstanbul Kültürü Açısından Fenerbahçe – Kalamış / Tarih, Mimari, Flora, Fenerbahçesi – Romantika, 14.03.2012.
40. Pera'dan Beyoğlu'na, Kültür Kenti Vakfı Beyoğlu Buluşmaları, Konferans, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Salonu, 21.03.2012.

41. Kültür Coğrafyamızda Osmanlı Mirası, Konferans, Körfez Belediyesi Meclis Salonu, 23.03.2012.
42. Halûk Dursun ve Dr. Tanburi Murat Salim Tokaç, TURİNG İstanbul Konuşmaları - Konserleri VII: Aziz İstanbul, Ayasofya Konakları / Sarnıç Restoran, 27.03.2012.
43. Osmanlı Kültür Coğrafyasında Bir Gezinti, Türk Edebiyatı Vakfı / Çarşamba Sohbetleri, 28.03.2012.
44. Ayasofya Müzesi Hilye-i Şerif Sergi Açılışı ve Gül Şerbeti İkramı, 13.04.2012.
45. 20. Geleneksel Boğaziçi Tekne Gezisi / Boğaziçi'nde Yaşama Kültürü, Gezi – Konferans, Türk Gençlik Vakfı, 06.05.2012.
46. Halûk Dursun, İskender Pala ve Murat Belge, Beyoğlu Tarihine Yolculuk – Kasımpaşa Hikayeleri, Beyoğlu Buluşmaları, 23.05.2012.
47. CENAN Vakfı Balkan Grubu'na Ayasofya Konferansı, 11.07.2012.
48. Ayasofya Türbedarlığından Saraya Evliya Çelebi, Konuşma, (Evliya Çelebi Hac Yolu Organizasyonu'nda), 05.10.2012.
49. Senegal Başbakanı'nın Topkapı Sarayı'nı Ziyareti, 29.11.2012.
50. Halûk Dursun'un Gezi Konferansları Devam Ediyor, Ayasofya, 18.02.2013.
51. Bilgi Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu Öğrencilerine History Of Turks and Ottoman Art Konulu Enderun Dersleri, Topkapı Sarayı Enderun Avlusu, 01.03.2013.
52. Topkapı Sarayı Kültür Etkinlikleri, 25.03.2013.
53. Kamerun Cumhurbaşkanı'nın Topkapı Sarayı Ziyareti, 29.03.2013.
54. Topkapı Sarayı'nda Osmanlı Meraklısı Bir Prens: Türki bin Talal bin Abdülaziz Al Saud, 04.04.2013.
55. Şehir ve Saray Dersi'nde Zerde İkramı, Söyleşi ve İkram, Topkapı Sarayı, 22.01.2014.
56. Kayseri Valisi Orhan Düzgün Topkapı Sarayı'nda, 30.01.2014.
57. 60 Senelik Saray Hatıraları, Nurhan Atasoy Topkapı Sarayı'nda, 18.02.2014.
58. Şehir ve Saray, Türk Edebiyatı Vakfı Çarşamba Sohbetleri, 18.02.2014.
59. Hafta Sonu Topkapı Zirvesi, Topkapı Sarayı, 24.02.2014.

60. Sarayın Atlı Birliği İdmanlara Başladı, Topkapı Sarayı, 07.04.2014.
61. Topkapı Sarayı'nda "Aşk-ı Nebî" Sergisi Açıldı, Topkapı Sarayı, 09.04.2014.
62. Topkapı Sarayı'nda Aşk-ı Nebî Sempozyumu, Topkapı Sarayı Müzesi Konferans Salonu, 11.04.2014.
63. Eski Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün Topkapı Sarayını Ziyareti, 25.04.2014.
64. Halûk Dursun'la Boğaziçi Semineri, Türk Gençlik Vakfı, 11.05.2014.
65. Halûk Dursun Kubbealtı'nda, Balkanlar'ın Fethi – Osmanlı Mimarisi ve Ekrem Hakkı Ayverdi, Panel, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi, 31.05.2014.
66. Saray Konuşmaları, Prof. Dr. Semavi Eyice ile Söyleşi, Topkapı Sarayı Konferans Salonu, 06.06.2014.
67. Meraklısına Topkapı Sunumu, Gezi, Topkapı Sarayı, 25.06.2014.
68. Kadıköy'ün Konakları, Köşkleri Öksüz Kaldı, 13.07.2014.
69. Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı Prof. Dr. A. Halûk Dursun Anadolu Medeniyetleri Müzesini Ziyaret Etti, 15.07.2014.
70. Halûk Dursun Ankara Resim ve Heykel Müzesi'nde, 18.07.2014.
71. Topkapı Sarayı'nda Tarihi Gün: Ankara'da Baklava Alayı ve Muayede, Kültür ve Turizm Bakanlığı Bayramlaşma Programı, 31.07.2014.
72. Kültür ve Kitap Buluşması, 06.08.2014.
73. Kültür ve Dayanışma Toplantısı II Konya, 16.08.2014.
74. Tarihi Binaların Yanması Farklı Mı Olur?, 19.08.2014.
75. Bu Adamlar Niye Toplandılar?, 24.08.2014.
76. Kültür ve Turizm İstanbul'da Buluştu, 29.08.2014.
77. Her Bakımdan Anlamlı Bir Sergi: Mendel-Sebah Müze-i Hümayun'u Belgelemek Sergisi, 12.09.2014.
78. UNESCO'nun Yaşayan İnsan Hazinesi, 22.09.2014.
79. 100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu, Yürütme Kurulu Üyesi, Marmara Üniversitesi, 23-24 Eylül 2008.
80. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, "Türk ve Dünya Kültürlerinde İstanbul", Danışma Kurulu Üyesi, 5-10 Ekim 2009.

81. Gelibolulu Mustafa Âli Uluslararası Sempozyumu, Danışma Kurulu Üyesi (Türk Dil Kurumu-Gazi Üniversitesi- 28-29 Nisan 2011.
82. Evliya Çelebi'nin Doğumunun 400. Yıl Dönümü Etkinlikleri, Danışma Kurulu Üyesi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bağlı Kuruluşları, İstanbul-Bursa-Kütahya, 26-30 Eylül 2011.
83. Mimar Sinan ve Yaratıcı Dehanın Şaheserleri- Architect Sinan & Masterpieces of the Creative Genius, Danışma Kurulu Üyesi, 2013.
84. II. Bayezid Sergisi, Düzenleme Kurulu Başkanı, Topkapı Sarayı Müzesi, 20 Aralık 2012- 21 Ocak 2013.
85. Piri Reis Haritaları Sergisi, Düzenleme Kurulu Başkanı, Topkapı Sarayı Müzesi, 23 Ocak-11 Şubat 2013.
86. Piri Reis'ten Önce ve Sonra: Topkapı Sarayı'nda Haritalar, Yürütme Komitesi Başkanı, Topkapı Sarayı Müzesi, 24 Nisan-20 Mayıs 2013.
87. İstanbul'un Fatih Sultan II. Mehmed Han Sergisi, Sergi Düzenleme Kurulu Başkanı, Topkapı Sarayı Müzesi, 29 Mayıs- 1 Temmuz 2013.
88. All Arts İstanbul Sanat Fuarı, Danışma Kurulu Üyesi, 2012.
89. Küresel Sorunlar Platformu, Danışma Kurulu Üyesi (İstanbul Bilgi Üniversitesi Düşünce Kuruluşu, 2011-2012.
90. Balkanlarda Türk Kültür Mirası, *Türkiye ve Balkan Ülkeleri Arasında Dostluğu ve İşbirliğini Geliştirme Konferansı*, Yeditepe Üniversitesi, 28-30 Ağustos 2008.
91. "İstanbul Aydınları Gözünde Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk" *Doğumunun 1000. Yıl Dönümünde Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk Uluslar arası Bilgi Şöleni*, Düzenleyen: Türk Dil Kurumu ve The Central University For Nationalities, Department of Uygur Language and Literature , 24-28 Kasım 2008, Pekin/ÇİN.
92. 'Yazarların İstanbul'u, "*Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*", 5 Ekim 2009, Ankara Resim ve Heykel Müzesi, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 5-10 Ekim 2009, Ankara.
93. "İstanbul'da Yaşamı Sanatı Paneli", *Frankfurt Kitap Fuarı*, 14-17 Ekim 2009.

94. "Balkan Kültür Coğrafyamıza Bir Yolculuk" II. Uluslararası Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitimi ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni, Türk Dil Kurumu, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, (22-24 Ekim 2009).
95. "New Restoration and Preservation Projects at Hagia Sophia Museum as a Cultural Heritage", *Tsukuba Üniversitesi*, Japonya, 2009.
96. "From Past to Future: İstanbul", Parliamentary Assembly, *Committee on Culture, Science and Education Draft Programme*, 11 Mayıs 2010, İstanbul.
97. "Reviews on Atabeg Institution in the Turkic State Organization", *The International Symposium on Xinjiang and Central Asia in History*, 19-20 Ağustos 2010, Urumçi, ÇİN
98. "New Discoveries at the Hagia Sophia Museum, Contemporary Perceptions of Byzantium", *The Istanbul Studies Center at Kadir Has University*, 19-21 Kasım 2010.
99. "İstanbul'da Yaşama Sanatı", 17 Aralık 2010, Marmara Üniversitesi Rektörlük, *Uluslararası Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi, 14-17 Aralık 2010.
100. "Tarih Boyunca İstanbul Kültürü'nde Ayasofya" Gezi- Konferansı, 17 Aralık 2010, Ayasofya Müzesi - *Uluslararası Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi, 14-17 Aralık 2010.
101. "İstanbul İçinde Bir Ayasofya", *Brüksel Yunus Emre Kültür Merkezi*, 19 Aralık 2011.
102. "Evliya Çelebi'nin Gözünden Ayasofya'ya Bakış", *Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Uluslararası Toplantısı*, Evliya Çelebi'nin Doğumunun 400. Yıl Dönümü Etkinlikleri, 26 Eylül 2011, İstanbul.
103. "Programma Della Serata Proiezioni di un documentario su Evliya Çelebi" (*Evliya Çelebi Açık Oturumu ve Evliya Çelebi Sergisi- Türk Dil Kurumu Etkinliği*), 17 Ekim 2011, Vatikan.
104. "II. Beyazıt Döneminde Siyaset", Strateji ve Dış Politika Oturum Başkanlığı, *Uluslararası II. Beyazıt Sempozyumu*, *Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu*, 20 Aralık 2012.
105. "Vakıf Medeniyetinde Şehircilik", 30. Vakıf Haftası Açılış Konuşması, *Pera Müzesi*, 6 Mayıs 2013.
106. "Uluslararası Çin Medeniyeti ve Türk Çin İlişkileri Sempozyumu Açılış Konuşması", *İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi Konferans Salonu*, 29 Ocak 2013.

107. "Fatih, Fetih ve Şehir", Çağından Bugüne Fatih ve Fetih Sempozyumu, *Topkapı Sarayı Müzesi Konferans Salonu*, 29 Mayıs 2013.
108. "Başarı Öyküleri" *Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) Erol Güngör Kültür Merkezi*, 28 Şubat 2015.
109. "Malazgirt Zaferi'nin 948. Yıldönümü kapsamında 4. Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni", *Türkiye Yazarlar Birliği Öncülüğünde, Kaymakamlık, Belediye, Türk Tarih Kurumu ve Muş Alparslan Üniversitesi*, 19.08.2019.

İ. Sağlığında Basına Yansıyan Etkinlik Haberleri

1. Ali Satan, Modern Çağ'da Bir Çelebi, *Chronicle Dergisi* (01.09.2007). http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anIicat_2=2&anIitm_2=21.
2. Alman Başbakanı Merkel İstanbul'da, *Hürriyet Gazetesi* (30.03.2010). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/alman-basbakan-merkel-istanbul-da-14260932>.
3. Serhan Yedig, İstanbul'un Erguvan Şöleni Başladı, *Hürriyet Gazetesi* (19.04.2010). <https://www.hurriyet.com.tr/erguvan-soleni-basladi-14468988>.
4. Ayasofya'ya İtalya'dan Ödül, *NTVMSNBC* (05.10.2010). http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anIicat_2=2&anIitm_2=24.
5. Halûk Dursun Turizm Etkinlik Ödülü'nü Kazandı, *Haberler.com*. (Tarih Yok)
6. http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anIicat_2=2&anIitm_2=38.
7. Kozan Bal Şerbeti Ayasofya'da Aktı, *Yeni Şafak* (14.10.2010).
8. Ayasofya'nın Hazineseri Gün Yüzüne Çıktı, *Yeni Şafak Gazetesi* (19.10.2010). http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anIicat_2=2&anIitm_2=19.
9. 'İstanbul Dersi'nin Kitabı Hazır, *Zaman Gazetesi* (29.12.2010). http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anIicat_2=4&anIitm_2=13

10. Bizi En Çok Etkileyen Nehir: Tuna'dır', Zaman Romania (04.11.2011).
http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anllicat_2=4&anlilitm_2=32.
11. Senaryomuzu Biz Yazıyoruz, Takvim Gazetesi (20.11.2011).
<https://www.takvim.com.tr/Siyaset/2011/11/20/senaryomuzu-biz-yaziyoruz>.
12. Ayasofya, Peygamber Efendimiz İle Yeniden Buluştu, Zaman Gazetesi (14.02.2012).
http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anllicat_2=4&anlilitm_2=47.
13. Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı Dursun, Cizre'de İncelemelerde Bulundu, Haber Türk (16.02.2012).
<https://www.haberturk.com/sirnak-haberleri/66900553-kultur-ve-turizm-bakan-yardimcisi-dursun-cizredebakan-yardimcisi-dursun-cizrede>.
14. 'İstanbul' İsmi Nereden Geliyor, Hürriyet Gazetesi (21.03.2012).
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-ismi-nereden-geliyor-20172589>.
15. Doğu Türkistan'da Kurtlar Vadisi Soruluyor, Pirsus Haber (27.04.2012).
http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anllicat_2=4&anlilitm_2=44.
16. Bakan Kefaloyanni İstanbul'u Gezdi, Milliyet Gazetesi (29.09.2012).
http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anllicat_2=10&anlilitm_2=62.
17. Halûk Hoca'ya Yirmi Yıl Sonra Öğrencilerinden Bir Hatıra, 21.02.2013.
18. http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anllicat_2=2&anlilitm_2=72.
19. Zaman Yazarı Bize Beddua Etmiş!..., 24.02.2014.
http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anllicat_2=2&anlilitm_2=95.
20. Bunlar Nasıl Adamlar?, (30.07.2014).
http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anllicat_2=10&anlilitm_2=139.

21. Macahel Yaşlılar Korosu'na UNESCO Tescili, TRT Haber (13.08.2015.) <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/macahel-yasli-lar-korosuna-unesco-tescili-198653.html>.
22. Artvin'deki Hazine, Cumhuriyet Gazetesi (14.08.2015). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/artvindeki-hazine-344953>.
23. Turizm Sektörüne Verilen Uçak Desteği, Radikal Gazetesi (15.08.2015). <http://www.radikal.com.tr/antalya-haber/turizm-sektorune-verilen-ucak-destegi-1418089/>.
24. Nevşehir'de Turizm Çalıştayı, Haberler.com (25.08.2015). <https://www.haberler.com/kultur-sanat/nevsehir-de-turizm-calistayi-prof-dr-Haluk-dursun-7629071-haber/>.
25. Milliyet'te Halûk Dursun'la İlgili Bir Haber, Milliyet Gazetesi (27.08.2014). <http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anlcat=2=4&anlitm=2=153>
26. Cengiz Özdemir, Sıradana Karşı Direnin, Akşam Gazetesi (06.10.2014). <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/cengiz-ozdemir/siradana-karsi-direnin-c2/haber-343632>.
27. Ali Saydam, Bir Müsteşarımızdan Tarih Dersleri, (07.10.2014). <http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anlcat=2=4&anlitm=2=172>.
28. Erol Güngör Nerede, (18.10.2014). <http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anlcat=2=4&anlitm=2=177>.
29. Amasya UNESCO Yolunda, (31.12.2014). <http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anlcat=2=4&anlitm=2=182>.
30. ATO Sağlık Turizmini Masaya Yatırıyor, Milliyet.com.tr (03.10.2015). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/ato-saglik-turizmini-masaya-yatiriyor-10993533>.
31. Müsteşar Gerede'de Kaza Yaptı!, 03.10.2015. <http://www.ahmetHalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anlcat=2=2&anlitm=2=308>.
32. 2015 Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülleri'nin Sahipleri Açıklandı, Sabah Gazetesi (30.10.2015). <https://www.sabah.com.tr/kultur->

- sanat/2015/10/30/cumhurbaskanligi-kultur-ve-sanat-buyuk-odulleri-sahiplerini-buldu.
33. TÜYAP Kitap Fuarı 34. Kez Kapılarını Açtı, Haber Türk (08.11.2015). <https://m.haberturk.com/gundem/haber/1150501-tuyap-kitap-fuari-34-kez-kapilarini-acti>.
 34. Kitap ve Kalem Müzesi Açacağız, Mürekkep Haber (10.11.2015). <https://www.murekkephaber.com/kitap-ve-kalem-muzesi-acacagiz/2640/>.
 35. Kültür ve Turizm Bakanı Müsteşarı Ahmet Halûk Dursun, Sarıkamış'ta, Haberler.com (13.11.2015). <https://www.haberler.com/guncel/kultur-ve-turizm-bakanligi-mustesari-ahmet-Halûk-7874352-haberi/>.
 36. Konya'da "Mesleki İnceleme ve Araştırma" Toplantısı, Yeni Meram (18.11.2015). <https://www.yenimeram.com.tr/konyada-mesleki-inceleme-ve-arastirma-toplantisi-159664.htm>.
 37. "Sükutun Sureti Nuri Pakdil" Belgeselinin Galası Yapıldı, Milliyet.com.tr (27.11.2015). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kahramanmaras/sukutun-sureti-nuri-pakdil-belgeselinin-galasi-yapildi-11086054>.
 38. Osman Akkuşak, Kültür Bakanlığı'nun Güzel Hizmeti, Yeni Şafak (07.12.2015). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/osman-akkusak/kultur-bakanligiunin-guzel-hizmeti-2023447>.
 39. Kültür Bakanlığı Müsteşarı Prof. Dr. Ahmet Halûk Dursun Bilecik'te, Milliyet.com.tr (10.12.2015). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/bilecik/kultur-bakanligi-mustesari-prof-dr-ahmet-Halûk-dursun-bilecik-te-11106146>.
 40. Bursa Turizm Zirvesi ve Sergisi, TIMETURK (19.12.2015). <https://www.timeturk.com/2-bursa-turizm-zirvesi-ve-sergisi/haber-107329>.
 41. Bakan Avcı, Fethi Gemuhluoğlu'nu Anma Programına Katıldı, Milliyet.com.tr (22.12.2015). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/bakan-avci-fethi-gemuhluoglu-nu-anma-programina-katildi-11126433>.
 42. Gemuhluoğlu'na Başkentte Anma, Sabah Gazetesi (24.12.2015). <https://www.sabah.com.tr/ankara-baskent/2015/12/24/gemuhluogluna-baskentte-anma>.

43. “Şehir – İnsan Medeniyet Köprüsü, Örnek Kişilikler Projesi”, Milliyet.com.tr (24.12.2015). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kilis/sehir-insan-medeniyet-koprusu-ornek-kisilikler-projesi-11128559>.
44. Iğdır’da “Şehir – İnsan Medeniyet Köprüsü, Örnek Kişilikler Projesi” Sempozyumu, Milliyet.com.tr (08.01.2016). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/igdir/igdir-da-sehir-insan-medeniyet-koprusu-ornek-kisiler-sempozyumu-11152892>.
45. Bedir Acar, Üç Nehir Bir Adam, Star.com.tr (09.03.2016). <https://www.star.com.tr/kultur-sanat/uc-nehir-bir-adam-haber-1094662/>.
46. Mehmet Demirci, Bir Kültür Projesi, Yeni Asır (11.03.2016). <https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2016/03/11/bir-kultur-projesi>.
47. Beyoğlu’nda Levantenler Konferansı, Haberx.com (23.09.2016). http://www.ahmetHalûkdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anlIcat_2=2&anlIitm_2=362.
48. Bize Has Bir Gönül Zenginliği ve Gönül Adamlığı Var, Milliyet Gazetesi (14.04.2018). http://www.ahmetHalûkdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anlIcat_2=2&anlIitm_2=377.
49. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan Yardımcısı Ahmet Halûk Dursun: “Bizim Gönül Coğrafyamızın...”, Haberler.com (30.07.2018). <https://www.haberler.com/haberler/kultur-ve-turizm-bakanligi-bakan-yardimcisi-ahmet-11098344-haberi/>.
50. Seçen, Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı Dursun İle Görüştü, Milliyet, (31.07.2018). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/nevsehir/secen-kultur-ve-turizm-bakan-yardimcisi-dursun-ile-gorustu-12953457>.
51. Bakan Yardımcısı Prof. Dr. Dursun: “Biz Kitapla Gençler Arasındaki Köprüyü Kurmaktan Kendimizi...”, Haber Türk (31.07.2018). <https://m.haberturk.com/kirikkale-haberleri/62514460-bakan-yardimcisi-prof-dr-dursun-biz-kitapla-gencler-arasindaki-kopruyu-kurmaktan-kendimizi>.
52. Türk Dünyası’nın Turizm Bakanları Astana’da Toplandı, Kırım Haber Ajansı (08.08.2018).

http://www.ahmetHalûkdursun.com/index.php?lang=tr&page=10&anIIcat_2=2&anIIitm_2=425.

53. Ahmet Halûk Dursun: İpek Yolu Projesi Markalaşabilir, Yeni Akit (08.08.2018). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/ahmet-Halûk-dursun-ipek-yolu-projesi-markalasabilir-502926.html>.
54. “İstanbul Şairi” Yahya Kemal Anıldı, Milliyet (06.11.2018). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/edirne/istanbul-sairi-yahya-kemal-anildi-13138587>.
55. Geçmişten Kaynaklanan Has Kültürü Tanımalıyız, Haber Türk (16.11.2018). <https://m.haberturk.com/istanbul-haberleri/16922024-gecmisten-kaynaklanan-has-kulturu-tanimaliyiz>.
56. Maarif Söyleşilerinde Prof. Dr. A. Halûk Dursun: “Marife ‘Mim Koymak’ Gerekir”, Türkiye Maarif Vakfı (05.12.2018). <https://turkiyemaarif.org/post/7-maarif-soylesilerinde-prof-dr-Halûk-dursun-marife-mim-koymak-gerekir-582?lang=tr>.
57. Medine Müdafaası’nın 100. Yılında Uluslararası Sempozyum Düzenleniyor, Haberler.com (25.12.2018). <https://www.haberler.com/guncel/medine-mudafaasi-nin-100-yilinda-uluslararasi-11574527-haberi/>.
58. “Bizim En Büyük Zenginliğimiz Nedir” Konferansı, Haberler.com (26.12.2018). <https://www.haberler.com/guncel/bizim-en-buyuk-zenginligimiz-nedir-konferansi-11579255-haberi/>.
59. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan Yardımcısı Dursun, Cizre’de İncelemelerde Bulundu, Haber Türk (16.02.2019). <https://m.haberturk.com/sirnak-haberleri/66900553-kultur-ve-turizm-bakan-yardimcisi-dursun-cizredebakan-yardimcisi-dursun-cizrede>.

İ. Vefatından Sonra Basın ve Sosyal Medyada Yer Alan Yazı ve Yorumlar

1. mailto:http://www.ahmetHalûkdursun.com/index.php?lang=tr&page=14&anIIcat_2=2
2. <mailto:https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/prof-dr-ahmet-Halûk-dursun-zeytinburnu-belediyesince-duzenlenen-torenle-anildi/2342116> (ANI TÖRENİ)

3. <mailto:http://www.tuba.gov.tr/tr/haberler/akademiden-haberler/kultur-ve-turizm-bakan-yardimcisi-prof.-dr.-ahmet-halk-dursun-vefat-etti> (HABER)
4. <mailto:http://www.gebzegazetesi.com/gundem/ahmet-Halûk-dursunun-anisina-ercis-belgeseli-h38448.html> (HABER)
5. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mustesarliga-osmanli-hayrani-aday-86345>
6. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahmet-Halûk-dursun-kimdir-41306234>
7. <mailto:https://m.haberturk.com/prof-dr-ahmet-Halûk-dursun-anisina-duzenlendi-3166626> (HABER)
8. <mailto:https://www.aa.com.tr/tr/gundem/prof-dr-Halûk-dursun-turk-kulturu-sempozyumu-programinda-anildi/2338937> (HABER)
9. mailto:https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Hal%C3%BBk_Dursun (VİKİPEDİ)
10. <mailto:https://basakgazetesi.com/haber/trafik-kazasinda-hayatini-kaybeden-prof-dr-dursun-anisina-turk-kulturu-sempozyumu-duzenlendi-394113.html> (HABER)
11. <mailto:https://www.haber7.com/guncel/haber/3132126-62-yillik-omrunu-tarih-ve-kulture-adadi-prof-dr-ahmet-Halûk-dursun> (HABER)
12. <mailto:https://basin.ktb.gov.tr/TR-242430/bakan-yardimcisi-prof-dr-a-Halûk-dursun-son-yolculuguna-.html> (HABER)
13. <mailto:https://www.youtube.com/watch?v=6KmhwnqXfO4> (HALÛK HOCA'NIN İZİNDE -HALÛK DURSUN'U ANMA PROGRAMI -ÜSKÜDAR BELEDİYESİ)
14. <mailto:http://ytb.gov.tr/edergi2/?fbclid=IwAR2aTkNA8AqJHuOKxtZZmVcZt5skaZfjXZWauOTfoZPUo-O6-bcVrBusaKo#p=40>
Zülgaip Akkuş'un "Bir muallim ve Mürebbi Halûk Dursun" başlıklı yazısı. (Memleketim Dergisi)
15. <https://www.haberturk.com/yazarlar/fatih-altayli-1001/2515419-agac-carpar-adami>, Fatih Altaylı 22 Ağustos 2019 köşesi HaberTürk
16. <mailto:https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/halkun-defteri->

[3678336?fbclid=IwAR3uYgkw8MCA3COzioRpEcPvjkb7GGi5Xet_7WJr0pDr7ktc5CrTvcQiVvk](https://www.facebook.com/3678336?fbclid=IwAR3uYgkw8MCA3COzioRpEcPvjkb7GGi5Xet_7WJr0pDr7ktc5CrTvcQiVvk) (Halûk'un Defteri- Yahya Coşkun ve Esra Öztürk)

17. <mailto:https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/Halûk-dursunun-vasiyet-niteliginde-son-konusmasi/1559982> (HABER)
18. <mailto:https://www.aa.com.tr/tr/portre/kulturel-kalkinmanin-neferi-ahmet-Halûk-dursun/1560283> (HABER)
19. mailto:https://www.serdarcam.com.tr/blog/prof_-dr_-Halûk-dursun-anadolu-tarih-ve-kultur-birligi-bulusmalarinda-anildi_97 (SERDAR ÇAM, 2019)
20. mailto:http://bahcelievler.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_02/01115312_012-HALÛK-DURSUN.pdf (PROF. DR. AHMET HALÛK DURSUN'UN ARDINDA-YAZAN: BETÛL BATIR)
21. <mailto:https://www.yenisafak.com/yazarlar/dursun-gurlek/kultur-tarihcimiz-ahmet-Halûk-dursun-2052514> (YAZAR: DURSUN GÜRLEK)
22. <mailto:https://www.ilimvemedeniyyet.com/prof-dr-ahmet-Halûk-dursun-kimdir.html> (BİYOĞRAFİ)
23. <mailto:https://www.trthaber.com/haber/guncel/Halûk-dursun-eserleriyle-rol-model-olmus-bir-insandi-447044.html> (HABER)
24. <mailto:https://kronos34.news/tr/Halûk-dursun-oldu-mekteb-i-sultaniden-saraya-bir-burokrat/> (HABER)
25. <mailto:https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/bir-kultur-neferi-olarak-ahmet-Halûk-dursun> (BİYOĞRAFİ)
26. <mailto:http://www.gebzegazetesi.com/kultur-adami-Halûk-dursunu-rahmetle-aniyoruz-makale,4688.html> (HABER)
27. <mailto:https://www.star.com.tr/acik-gorus/bir-modern-zaman-celebisi-a-hal-fbk-dursun-haber-1476044/> (HABER)
28. <mailto:https://www.derintarih.com/soylesi/Halûk-dursun-ayasofyanin-muze-yapilmasi-bir-cinnet-bosluk-ve-kirilma-dominin-eseridir/> (YAZAR: MUSTAFA ARMAĞAN)
29. <mailto:https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/prof-dr-ahmet-Halûk-dursun-icin-ayasofya-i-kebir-cami-i-serifinde-mevlit-okundu/1948402> (HABER)

30. <mailto:https://www.haberler.com/prof-dr-ahmet-Halûk-dursun-icin-ayasofya-camii-nde-13525978-haberi/> (HABER)
31. <mailto:https://eksisozluk.com/Halûk-dursun--470092> (EKŞİ SÖZLÜK)
32. <mailto:https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/Halûk-dursun-demirel-ile-anisini-boyle-anlatmisti-5291521/> (HABER)
33. <mailto:https://www.enkocaeli.com/haber/3005700/dun-herekede-topraga-verilen-Halûk-dursunun-bu-anisi-turkiyenin-gundemi> (HABER)
34. <mailto:https://www.yeniakit.com.tr/haber/ahmet-Halûk-dursunun-kumru-hikayesi-duygulandirdi-893124.html> (HABER)
35. <mailto:https://www.haber7.com/siyaset/haber/2888742-vefat-eden-ahmet-Halûk-dursunun-anlamli-eyup-sultan-turbesi-anisi> (HABER)
36. <mailto:https://www.sabah.com.tr/yazarlar/uluc/2019/08/24/halk-dursundan-bir-duygusal-ani> (HABER, YAZAR: HINCAL ULUÇ)
37. <mailto:https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2019/08/25/turkiye-kultur-hafizasini-kaybetti> (YAZAR: ERHAN AFYONCU)
38. <mailto:https://www.trt2.com.tr/tarih/tarih-soylesileri-dr-coskun-yilmaz/tarih-soylesileri-or-erhan-afyoncu-and-fahri-temizyurek-or-25-bolum-124908> (TRT2, TARİH SÖYLEŞİLERİ 25. BÖLÜM)
39. <mailto:https://www.youtube.com/watch?v=3KTpIzAqCOQ> (KAM Duayen - Merhum Kültür Bakanlığı Bakan Yardımcısı Prof. Dr. Halûk Dursun'u Anma Konuşmaları)
40. Nilay Dursun, "Prof. Dr. A. Halûk Dursun'un Vefatı", *Turing Dergisi*, S.399, s.8-9. <https://www.turing.org.tr/dergiler/399-sayi-eylul-2019/>
41. <http://www.kocav.org.tr/page/seminer-hocalarimize-cumhurbaskanligi-odulu> (Haber)
42. <http://www.kocav.org.tr/page/uluslararasi-prof-dr-ahmet-Halûk-dursun-turk-kulturu-sempozyumu-gerceklestirildi> (Haber)
43. <http://www.kocav.org.tr/page/kocav-26ogrenci-sempozyumu-a-halk-dursun-1421> (Haber)

J. Vefatından Sonra Çıkan Hatıra/Armağan Dergi ve Kitaplar

1. *Yeni Türkiye Dergisi*, Kültür Politikaları Özel Sayısı, Eylül-Aralık 2019, Sayı 109-110.
2. *Turing Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Eylül 2019, Sayı 399.
3. *Kalemin Gücü Eğitim Kültür ve Sanat Dergisi*, Haziran 2021, Sayı 17.
4. *Üç Aylık Gençlik Dergisi Anadolu Mektebi*, Kış 2021, Sayı 6.
5. *Halûk Hoca'nın İzinde: Prof. Dr. Ahmet Halûk Dursun'a Armağan*, (Editör: Ali Satan), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.
6. *Halûk Dursun Belgeseli*, Kerim Vakfı, 2020.
7. *Türkiye'nin Sözlü Tarihi: Halûk Dursun*, 2020.
8. *Kültürü Savunan Adam: Prof. Dr. Halûk Dursun Belgeseli*, Yapım-Yönetim: Nihal Ağırbaş, Senarist: Ömer Erbil, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.
9. *Uluslararası Prof. Dr. A. Halûk Dursun Türk Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 18-22 Ağustos 2021 Ankara.

OSMANLI-MACAR AHİDNAMELERİ BAĞLAMINDA
OSMANLI-MACARİSTAN İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ VE
II. BAYEZİD DÖNEMİNE AİT TÜRKÇE MACARİSTAN
AHİDNAMELERİ ÜZERİNE İNCELEMELER*

*Büşra AKTAŞ KÜTÜKÇÜ***

ÖZET

Osmanlılar XIV. yüzyıldan itibaren çeşitli devlet ve topluluklara vermiş oldukları ahidnamelerle hukuki, siyasi, ekonomik ve diplomatik ilişkilerin temellenmesini ve bir esas çerçevesine oturtulmasını sağlamışlardır. Bu bağlamda diplomatik belgeler olarak ahidnameler Osmanlı diplomasi tarihinin ve siyasal tarihinin şekillenmesinde temel belgelerdir. Bu belgeler içerisinde XV. yüzyıldan itibaren metinlerine rastladığımız Macaristan ahidnameleri XV-XVI. yüzyıl Osmanlı-Macaristan ilişkilerini anlama ve değerlendirme bakımından en temel kaynaklar olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmada Osmanlı ahidnamelerinin Osmanlı-Macaristan diplomatik ilişkilerindeki rolü ve diplomasi tarihi bakımından önemi sorgulanmakta ve Osmanlı diplomatik biliminin incelediği bir alan olarak ahidname formunun ortaya çıkışında bu ahidnamelerin yeri ve önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca çalışmada XVI. yüzyılın başına kadar Osmanlı-Macaristan ilişkilerinin siyasal gelişimi ahidnameler bağlamında incelenmekte ve ardından Osmanlı-Macaristan diplomatik ilişkilerine dair günümüze ulaşan iki Türkçe ahidname metninin Osmanlı-Macar ilişkileri içerisindeki yeri tahlil edilmektedir. Osmanlı-Macaristan ilişkilerine dair ilk Türkçe ahidname olarak II. Bayezid dönemine ait tarihsiz bir ahidname metni günümüze ulaşmıştır. Bu metin György Hazai tarafından 1965 yılında Macarca bir makalede neşredilmesine rağmen Türkiye’de herhangi bir şekilde değerlendirilmemiş ve daha sonraki çalışmalarda –çok az istisna olmakla birlikte– kullanılmamıştır. Sözü geçen bu metin ne yazık ki orijinal bir metin değil bir surettir. Bu çerçevede bu ahidnamenin orijinalinin düzenlenip düzenlenmediğine dair kesin bir bilginiz yoktur. Ancak Osmanlı-Macaristan iliş-

* Makalenin geliş tarihi: 20.04.2022 / Kabul tarihi: 18.06.2022

Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalında Prof. Dr. Mehmet Canatar danışmanlığında yürütülmekte olan “Osmanlı Diplomatiğinde Ahidname Formunun Doğuşu ve Gelişimi (XIV-XVI. Yüzyıllar)” adlı doktora tezine dayanılarak hazırlanmıştır. Makalenin hazırlanması sırasında erişemediğim bir kaynağı benimle paylaşarak büyük bir yanlıştan dönmemi sağlayan Doç. Dr. Güneş Işıksel’e teşekkür ederim.

** Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, busra.aktas@medeniyet.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0001-9934-3908).

kileri içerisinde çok önemli bir yeri olan bu metin ikili ilişkilerin gelişimi ve kendisinden sonra düzenlenen Türkçe ahidnamelere örneklik teşkil etmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bu özelliğine ve önemine binaen bu metnin transkripsiyonu tekrar neşredilmekte ve diplomatik ve tarihsel bakımdan incelenmektedir. Osmanlı-Macaristan diplomatik ilişkileri tarihi açısından günümüze ulaşmış olan en önemli belgelerden bir diğeri ise 1503 tarihli Macaristan ahidnamesidir. Tayyib Gökbilgin tarafından fotokopisi yayımlanarak kısa bir değerlendirmeye tâbi tutulan bu ahidname Türkçe tek orijinal Macar ahidnamesidir. 1503 tarihli ahidname bu açıdan oldukça önemli olmakla birlikte içeriği ile de Osmanlı ahidnameleri arasında ayrı bir yer tutmaktadır. Bir Osmanlı ahidnamesinin ortaya çıkış süreci ile ilgili içerdiği bilgiler son derece kıymetlidir. Ayrıca iki devlet arasında belirlenen sınırların tamamen kayda geçirildiği tek ahidname olan bu belgenin metni Latin harfleriyle ilk kez neşredilmekte ve diplomatik ve tarihsel açıdan incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Macaristan, Ahidname, Antlaşma, Diplomasi, Diplomatika.

Osmanlı-Macaristan İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişimi

Osmanlıların Edirne'yi fethederek hızlıca Rumeli'ye yerleştikleri devrede Balkan yarımadasındaki siyasi görünüm Doğu kilisesine mensup, küçük, dağınık ve zayıf birkaç devletten müteşekkil mahiyette idi.¹ Avrupalıların bütün dikkati Yüzyıl Savaşları (1337-1453) ve dinî ihtilaflar üzerinde yoğunlaşmıştı. Papa ise bu konuyu yalnızca kilise zaviyesinden değerlendirmekte, Türkleri ciddi bir tehlike olarak görmemekte idi.² Bu koşullar altında XIV. yüzyılda başlayan Osmanlı-Macar tarihî münasebetleri, Kanuni döneminde önce tâbiyet sonra da Macaristan'ın Osmanlı topraklarına katılması ile nihayet bulan bir seyir izlemiştir.³

¹ M. Tayyib Gökbilgin, *Avrupa'da İktidar Mücadelesi: Osmanlı-Macar İlişkileri*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, 37.

² Benda Kalman, "Hristiyan Birliği ve XV. Asırda Osmanlı İmparatorluğu-Macaristan Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28-29 (1975), 83-84.

³ Osmanlı-Macar ilişkileri tarihi için genel olarak bakılabilecek bazı kaynaklar: Freiherr Joseph von Hammer-Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Mehmet Atâ, İstanbul 1329 (1911); Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1299-1453)*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1. Cilt (1300- 1451) ve 2. Cilt (1451-1538)*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017; Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, çev. İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949; Geza David, "Macaristan", *DİA*, c. 27 (2003), 286-295; Şerif Baştav, *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir (1456'ya kadar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991; Hicran

Osmanlılar kuruluşlarının ilk dönemlerinden itibaren ahidnameleri gerek bir müttefik kazanma aracı gerekse topraklarının başka bir tarafındaki meşgaleleri esnasında sükûneti sağlama yolu olarak etkili bir biçimde kullanmışlardır. Sultan II. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Anadolu'da ayaklanan beylikler ve saltanat müddeileri önemli sorunlara neden olmuş, bu durum ilk Macar ahidnamesinin ortaya çıkması için gerekli zemini oluşturmuştur. Amcası (Düzme) Mustafa Çelebi ile mücadelesinde müttefik kazanmak maksadıyla çeşitli devletlere ahidnameler veren Sultan II. Murad Macarlara ilk kez 1421 yılında bir ahidname vermiştir.⁴ Bu bilgi birçok kaynak tarafından tekrar edilmekte olup bu ahidnameye dair herhangi bir belge ya da içerik bilgisi ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır.

II. Murad devrinin en mühim hadiselerinden biri olan İstanbul kuşatmasına Batılı devletler tarafından herhangi bir kolektif reaksiyon gösterilmemesinde ahidnamelerin payı büyüktür. Önemli bir bölgesel güç olan Osmanlıların gerek denizci İtalyan devletleri ile gerekse Balkan devletleri ile içerisinde bulunduğu ilişkiler sayesinde Hristiyan birliği fikri kaybolmaya yüz tutmuştur. Bunu destekler biçimde 1424 yılında birbirini müteakip şekilde Bizans, Sırbistan ve Eflak ahidnameleri yenilenmiştir. Aynı yıl Macar kralı nezdine gönderilen bir Osmanlı elçisi Macar kralına çok kıymetli hediyeler takdim etmiş; Kral Sigismund (1387-1437) da aynı şekilde padişaha değerli hediyeler göndererek mukabele etmiştir.⁵ Bu gelişmeler etrafında taraflar arasında oluşan yumuşak havanın ikinci Macaristan ahidnamesinin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı düşünülmektedir. Kaynakların bu konuda kesin bir yargıyla yeni bir belgeden söz etmemiş olması, iki devlet arasında var olduğu bilinen 1421 tarihli ahidnamenin üç yıllık bir ateşkesi içerdiği ve ateşkes süresinin

Yusufoğlu, *Osmanlı-Macar İlişkileri (Başlangıçtan Ankara Savaşı'na Kadar)*, Ankara 1995. Ayrıca Lajos Fekete, Pal Fodor, Geza David, György Hazai, Sandor Papp ve M. Tayyib Gökbilgin'in yaptığı onlarca çalışma Osmanlı-Macar ilişkileri tarihine önemli katkıda bulunmuştur.

⁴ Freiherr Joseph von Hammer-Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* c. II, trc. Mehmet Atâ, İstanbul 1329 (1911) 190-191; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1299-1453)*, çev. Nilüfer Epceli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, 402; Halil İncılık, "Murad II", *DİA*, c. 31 (2006), 165; a. g. y., "Murad II", *İA*, c. 8 (1979), 598-600.

⁵ Gökbilgin, *a.g.e.*, 40-41; Hammer, *a.g.e.*, 175; Zinkeisen, *a.g.e.*, 405; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 345.

bitiminde de bu ahidnamenin yenilendiği çıkarımını yapmayı mümkün kılmaktadır. Mahiyeti açısından herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız 1424 tarihli bu ahidname de günümüze ulaşmayı başaramamıştır.

1427 yılında Sırbistan tahtındaki değişiklik Osmanlılar ve Macarları karşı karşıya getirmiştir. Saltanatının çok önemli bir kısmında Osmanlı tâbisi olan Sırp despotu Lazareviç (1389-1427) yerine Macaristan yanlısı tutumuyla öne çıkan (Vilkoğlu) George Brankoviç (1427-1456)'in tahta çıkması Osmanlı-Macar ilişkilerinde bir bunalıma sebep olmuş ve Kolumbaç (Güvercinlik) kalesi önündeki mücadele 1428 Nisan'ında Osmanlı zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu zaferin ardından Macaristan'a 3 yıl müddetle geçerli olmak üzere bugün mevcut olmayan üçüncü Macaristan ahidnamesi verilmiştir.⁶

1428 tarihli ahidnamenin süresi bitiminde Macar kralı Osmanlılar aleyhine bir kamuoyu oluşturma gayreti içerisinde iken Sultan II. Murad uç beylerini Eflak ve Erdel üzerine göndermiştir. Ancak Karaman seferinin araya girmesi sebebiyle dostluk ortamının yeniden tesisi için Osmanlı sultanı o tarihte Basel şehrinde bulunan Kral Sigismond'a bir heyetle birlikte kıymetli hediyeler göndererek aradaki ahidnameyi 1433 Kasım'ında tecdid etmiştir.⁷

Macar kralı Sigismond'un 1437 yılında ölümünden sonra Sultan Murad büyük bir orduyla beraber Macarlar üzerine sefere çıkmıştır. Eflak'a kadar giren Osmanlı ordusu hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Edirne'ye geri dönmüştür.⁸ Genç Macar kralı Habsburglu Albert (1437-1439) hadiselere seyirci kalmış, ancak Sultan'ın Belgrad'a kadar ilerlemesi Hristiyan dünyasını ciddi önlemler almaya sevk etmiştir. Bizans imparatoru öncülüğünde 1439'da Floransa Konsili toplanmış ve kiliseler birliği ilan edilmiştir. Bu esnada Macaristan tahtında bir değişiklik daha olmuş, Jagellon hanedanından I. Vladislav (1440-1444) Macar kralı seçilmiştir. Vladislav'ın ordusunda bulunan Erdel

⁶ Hammer, *a.g.e.*, 187-188; Gökbilgin, *a.g.e.*, 43; Baştav, *a.g.e.*, 81-82.

⁷ Gökbilgin, *a.g.e.*, 48; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 360; Mihail Guboğlu, "Osmanlılarla Romen Ülkeleri Arasındaki İlk Devir İlişkileri (1368-1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrultmalar", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, c. II (1988), 838.

⁸ Haldun Eroğlu, "Osmanlı-Sırp İlişkileri (1347-1521)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, c. 41 (2017), 95; İnalçık, *a.g.m.* (2006), 168.

voyvodası Hunyadi Yanoş (ö. 1456) inisiyatifi ele alarak karşı taarruzlara başlamış, 1441 ve 1442 yıllarında Erdel'e yapılan akınları durdurmayı başarmıştır. Bu zaferleri Hunyadi'yi Hristiyan dünyasında şöhrete kavuşturmuş; İngiltere, Macaristan, Fransa, Venedik ve Bizans'tan oluşan bir Haçlı ordusu toplanmıştır. Hunyadi Yanoş, beraberinde Sırp despotu ve yeni Macar kralı olmak üzere Ekim 1443'te 35.000 kişilik bir Haçlı ordusu ile Tuna'yı aşmış ve Rumeli kuvvetlerini bozarak Niş ve Sofya'yı almıştır. Güzergâh üzerinde bulunan Bulgar kuvvetleri de Yanoş'un ordusu ile birleşmiştir.⁹

Rumeli'deki durumu haber aldığıında Karaman seferinde bulunan Sultan Murad hızla Edirne'ye dönerek düşman kuvvetlerini İzladi Derbendi'nde durdurmaya muvaffak olmuştur. Devletin iki kara sınırında birden zor durumda kaldığı bu nazik devrede Sultan Murad daha yumuşak bir dış politikaya dönmek zorunda kalmıştır. Sırp despotunun kızı ve padişahın zevcesi Mara Sultan vasıtasıyla başlatılan müzakereler sonucunda Macar kralı ile Hunyadi Yanoş'un ve Sırp despotu Brankoviç'in elçileri Edirne'ye gelmiş ve 1444 tarihli bir ahidname ısdar edilmiştir. 1444 tarihli Edirne-Segedin Antlaşması olarak bilinen bu ahidname neticesinde Osmanlılar Bulgaristan dışındaki yerlerden feragat etmiş, Tuna nehrinin Osmanlı ve Macaristan arasında sınır olarak belirlenmesi kabul edilmiştir. Verilen tavizler sebebiyle bu barış daha büyük ve ciddi bir Haçlı seferi için Hristiyanlara manevi kuvvet sağlamıştır.¹⁰

1444 tarihli ahidname metni günümüze ulaşmış olan ilk Osmanlı-Macar ahidnamesi olması bakımından büyük öneme sahiptir. Bu ahidnamenin Türkçe orijinaline rastlanmayıp, Latince orijinaline ait (Lehistan kralına hitaben yazılmış) iki nüsha daha önce İtalya'daki iki farklı kütüphanede tespit

⁹ Gökbilgin, *a.g.e.*, 49-52; Guboğlu, *a.g.m.*, 839.

¹⁰ Gökbilgin, *a.g.e.*, 51-53; Zinkeisen, *a.g.e.*, 457-468; Hammer, *a.g.e.*, 211-214; İnalçık, *a.g.m.*, (2006), 168; a. g. y., *Fatih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, 58-60.

edilmiştir.¹¹ Bu metinler neşredilerek ilim dünyasına tanıtılmıştır.¹² Gerek Osmanlı tarihi açısından gerekse Avrupa tarihi açısından önemli bir kaynak olan bu ahidnamenin ortaya çıkış sürecindeki hadiseler ve Edirne ve Seğedin'deki müzakerelere dair çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹³

Balkanlardaki dengelerin Osmanlı lehine dönmesinin ardından Sultan Murad Arnavutluk'ta isyan eden İskender Bey ile meşgul iken onu zayıf bir durumda yakalamak isteyen Hunyadi Yanoş Macaristan, Eflâk, Polonya, Erdel ve Almanya askerlerinden oluşan yaklaşık 40.000 kişilik bir ordu toplayarak Kosova sahrasına gelmiştir. Burada Sultan Murad ve ordusu tarafından karşılanan Haçlı birliği büyük bir hezimete uğramıştır.¹⁴ Hammer, Engel'in Macar tarihine atıfla Balkanlarda Osmanlı yerleşmesinin kesin olarak anlaşıldığı bu savaş neticesinde Macaristan'a 1449 tarihli bir ahidname verildiğini

¹¹ Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Brill, Leiden 1999, 197'den naklen suretler: Biblioteca Nazionale di Firenze, MS. Palatino no. 49, cod. Targioni, fol. 17-18, no. 16 (İtalyan Hümanist Andrea Giustiniani-Banka'ya gönderilen 18 Haziran 1444 tarihli bir mektubun içerisinde); Biblioteca Capitolare Feliniana di Lucca, cod. No. 555, 4545b-458b (Bizans İmparatoru VIII. İoannis Paleologos'a gönderilen 24 Haziran 1444 tarihli bir mektup içinde).

¹² Kołodziejczyk, *aynı yer*: Francesco Pall, *Ciriaco d'Ancona e la Crociata contro i Turchi*, Valenii de Munte 1937, 49-50; Oskar Halecki, *The Crusade of Varna, A Discussion of Controversial Problems*, New York, 1943, 88-90; I. A. Fabricius, *Bibliotheca latina mediae et inirmæ aetatis*, c. 6, Padova, 1754, appendix by I. D. Mansi, 14-15; Pall, *a.g.e.*, 55-56; Halecki, *a.g.e.*, 88-90; Kołodziejczyk, *a.g.e.*, 197-199.

¹³ İncalcık tarafından bu çalışmalar hakkında detaylı bir değerlendirme yapılmıştır. İncalcık, *a.g.e.*, 5-6; Adı geçen çalışmalar şunlardır: A. Prochaska, Varna hezimetinde hakkında tenkidi notlar, (Lehce), *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego*, vol. 39, 1-60; J. Dabrowski, "L'année 1444", *Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe d'histoire et de Philosophie*, Cracovie 1952, 3; N. Jorga, *Historie des Roumains et de la Romanité Orientale*, IV, Bükreş, 1937, 95; O. Halecki, *a.g.e.*, 8; a. g. y.; "La Croisade de Varna", *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, nr. 45 (1938), 485-495; F. Pall, "Autour de la Croisade de Varna, la question de la paix de Szeged et de sa rupture (1444)", *Académie Roumaine Bulletin de la section histoire*, c. XXII 2 (1941), 144-158; a. g. y., "Un Moment Décisif de l'histoire du Sud-Est Européen: La Croisade de Varna", *Balkanica*, VII 1 (1944), 102-120; J. K. Birge, *A Guide to Turkish Area Studies*, Washington 1949, 190; F. Babinger, "Von Amurath zu Amurath, Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)", *Oriens*, vol. 3, nr. 2 (1950), 233-244.

¹⁴ Gökbilgin, *a.g.e.*, 55-56; Feridun Emecen, "Kosova Savaşları", *DİA* c. 26 (2002), 223; Nevin Genç, *II. Kosova Savaşı*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1993, 35-54.

nakletmekte¹⁵, ancak dönemin diğer kaynaklarında bu bilgiye tesadüf edilmemektedir.

1451 yılında Sultan II. Murad'ın ölümü ile Osmanlı tahtına çıkan Sultan II. Mehmed saltanatının ilk yıllarında Batı dünyası ile ilişkilerini ılımlı bir zeminde yürütmüş, gerekli gördüğü takdirde bu ilişkilerin devamı için tavizkâr bir tutum sergilemiştir. Bu anlayışın göstergelerini 1451 yılı Kasım ayında yenilene Macar mütarekesi şartları içerisinde bulmak mümkündür. Mütarekenin tecdidini için Sultan II. Mehmed Tuna'da yeni kaleler inşa etmemek ve Balkanlarda anlaşmazlıklara sebep olan bazı konuları Avrupalılar lehinde çözümlenmek gibi hükümleri kabul etmiştir. Bunun karşılığında ise Macaristan'ın sadece sınırlara yeni kaleler inşa etmemesi ve bazı vasal devletlerin vergilerini düzenli olarak ödemeye devam etmesini talep etmiştir.¹⁶

Sultan II. Mehmed'in 1453 Mayıs'ında İstanbul'u alarak Doğu Roma İmparatorluğu'na son vermesi Türk ve Avrupa tarihinde bir kırılma noktası meydana getirmiş, bunun neticesinde Türkler Avrupa kamuoyunda en ciddi mesele haline gelmiştir. Özellikle Macaristan bölgesinin Osmanlı kuvvetlerinin tehdidi altında olduğu kanaati yerleşmiştir. Ortaya çıkan panik havasında bir Haçlı birliği oluşturulmaya çalışıldıysa da müzakereler sonuç vermemiştir. Bu esnada Tuna boylarına kadar ilerleyen Fatih Sultan Mehmed'in Belgrad kuşatmasının başarısız olması Batı dünyasını sakinleştirmiştir.¹⁷ Bu seferin hezimetle sonuçlanmasından sonra sınır boylarında zaman zaman ortaya çıkan akınlar tarafları karşı karşıya getirmişse de ne Osmanlı Sultanı ne de Macar kralı genel bir savaşa sıcak bakmamışlardır. XV. yüzyılın son yirmi yılında Macarlar ile Osmanlılar fiili olarak 800 km. uzunluğundaki bir sınır hattını paylaşan iki güçlü devlet konumuna gelmişlerdir.¹⁸

¹⁵ Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. IX, Peşte 1833, 281.

¹⁶ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 2. Cilt (1451-1538)*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, 22; Halil İnalçık, *a.g.e.*, 111,125.

¹⁷ Jorga, *a.g.e.*, 79-86; Kalman, *a.g.m.*, 101-107; Gökhan Dilbaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki İlerleyişinde Bir Dönüm Noktası: 1456 Belgrad Kuşatması", *Türk Tarihinde Balkanlar*, c. II, ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, 405-425.

¹⁸ İnalçık, "Mehmed II", *DİA*, c. 28 (2003), 399-403; Göksel Baş, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlarda Osmanlı Serhad Organizasyonunun Oluşumu: Kaleler Ağı, Askeri Personel, Finansman ve Mali Külfet", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 33 (Haziran 2018), 151.

Fatih Sultan Mehmed'in 1481 yılındaki âni ölümü ile Osmanlı tahtına çıkan Sultan II. Bayezid saltanatının ilk yıllarında Şehzade Cem meselesi sebebiyle ılımlı bir dış politika yürütmüştür.¹⁹ Ancak zaman içerisinde peş peşe yapılan ateşkesler büyük ve kapsamlı seferlerin önünü kesseler de sınırlardaki akınlar devam etmiş, Tuna etrafındaki birçok kale Osmanlıların eline geçmiştir. Kral Mathias (1458-1490) buna karşılık 1481 yılında 32.000 kişilik bir kuvvetle Kinizsi Pal'i (ö. 1494) Türkler üzerine göndermiştir. Bu esnada Cem Sultan'ın Anadolu'ya geçmesi sebebiyle Macarlara hemen karşılık verilmediyse de Boğdan'a yapılan akınlar ve Belgrad civarında tamirine başlanan kaleler vasıtasıyla Sultan Bayezid'in yakında Balkanlara yöneleceği anlaşılmakta idi.²⁰

1483 yılında padişahın Balkanlara yönelişi Macaristan'ı endişelendiriyse de Macaristan ile savaşa niyeti olmayan Osmanlı padişahı müzakere-leri başlatmıştır. Osmanlılarla yapılacak gerçek bir savaşa hazırlıklı olmayan Macar kralı Bayezid'in ateşkes teklifini memnuniyetle kabul etmiş, taraflar arasında 5 yıllık bir mütareke akdedilmiş ve bunun sonucunda 1483 tarihli Macar ahidnamesi ortaya çıkmıştır.²¹ İlerleyen yıllarda Osmanlı-Macar ilişkileri bu ateşkes ve ahidnamenin hükümleri çerçevesinde devam etmiştir. Macar kralı Mathias ve Osmanlı Sultanı II. Bayezid arasındaki mektuplaşmalarda sık sık bu ahidnamenin zikredildiği görülmektedir. Bu mektuplarda her

¹⁹ Güneş Işıksel, "Friendship and the principle of good neighbourhood between Bayezid II and Matthias Corvinus", *Matthias Corvinus und seine Zeit. Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*, Wien 2011, 34-35. II. Bayezid'in ilk sefer-i hümayununa çıkararak Tuna boylarındaki kaleleri tahkim ettirdiği 1483 yılına kadar Osmanlılarla Macarlar arasında 30 adet ateşkes yapıldığı bilgisi kaynaklarca tekrar edilmektedir. Bu ateşkesler hakkında detaylı bilgi veya günümüze erişen herhangi bir belge mevcut olmadığından bunların tamamını ahidname olarak niteleyebilecek veriye bugün sahip değiliz. Sözü edilen tüm ateşkesleri barış antlaşması ya da ahidname olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Ancak Osmanlıların sınırlarındaki sürekli savaş hali sık sık yerel beyler eliyle ateşkes yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu ateşkeslerin daha sonra padişah ve Hristiyan hükümdar tarafından da teyit edilerek ahidnamelere dönüştürüldüğü düşünülebilir.

²⁰ Selahaddin Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, 166-167.

²¹ Jorga, *a.g.e.*, 244-247; Pal Fodor, *The Unbearable Weight of Empire-The Ottomans in Central Europe. A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)*, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2016., 52.

ne kadar barış şartlarının ihlalleri yer tutsa da her iki tarafın da üslubunun son derece yumuşak ve dostane olması dikkat çekmektedir.²²

1483 tarihli ahidname sonrasında karşılıklı ilişkilerde oluşan olumlu hava neticesinde ahidnameler genellikle süresi sona ermeden yenilenmiştir. Bu bağlamda 1488 yılında aradaki sulh 3 yıl daha uzatılarak Sultan Bayezid tarafından Macarlara bir ahidname verilmiştir. Ancak Bayezid'in Tuna'nın kuzeyinde yapmış olduğu fetihler Kral Mathias'ı endişelendirmiş ve Şehzade Cem'i kullanma yoluna sevk etmiştir. Bu hususta Kral Mathias yeni bir Haçlı ittifakı projesi için gayret göstermiştir. Ancak Avrupalı müttefikler Osmanlı karşıtı bir ittifaka ilgili gibi görünseler de kendi çıkarlarını önceleyen bu milli güçler esasında Avrupa'daki güçler dengesini gözetmekte idi. Dolayısıyla Mathias'ın umudunu bağladığı bu ittifak ölü doğmuş olarak tarihteki yerini almıştır.²³

Mathias'ın 1490 yılında ölümü ile 1488 tarihli ahidname geçersiz hale gelmiş, bu tarihten sonra Macaristan üzerine zaman zaman başında Sultan'ın da bulunduğu ciddi akınlar düzenlenmiştir.²⁴ Ancak bu çalkantılı dönemde bile diplomatik ilişkiler kesintiye uğramamış, sonuçsuz da olsa müzakereler devam etmiştir. Nihayet 1495 yılında Macar elçi Peter More, Türk sefaret heyeti ve Sultan'ın 10 yıllık barış antlaşması teklifi ile ülkesine dönmüştür. Bu teklif Osmanlı ahidnamelerinin gelişimi ve devletler arasındaki barışıklık süresinin kademeli olarak uzatılması bakımından son derece önemlidir. Ancak Macar kralı II. Vladislav (1490-1516) bu kadar uzun müddetli bir barışa taraftar olmamıştır. Yapılan müzakereler sonucunda 3 yıllık bir ateşkese karar verilmiş ve 1495 yılında Macarlara yeni bir ahidname verilmiştir.²⁵

²² Gökbilgin, "Korvin Mathias (Mátyás)'ın Bayezid II.e Mektupları Tercümeleleri ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *Belleten*, c. XXII, S. 87 (1958), 371-375.

²³ Pal Fodor-Geza David, "Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512-1514", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, ed. Geza David-Pal Fodor, Budapest 1994, 10-11; Sydney Nettleton Fisher, *The Foreign Relations of Turkey 1481-1512*, University Of Illinois Press, Urbana 1948, 33.

²⁴ Tansel, *a.g.e.*, 172-173.

²⁵ Tamas Palosfalvi, *From Nicopolis to Mohacs: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526*, Brill, Leiden 2018, 287-298.

1495 tarihli ahidnameden sonra taraflar arasında nispeten bir sükûnet sağlanmıştır. O kadar ki Macar kralı Vladislav o tarihte Boğdan'ı işgale çalışan kardeşi Leh kralına yardım etmeyi bile Osmanlı barışını sebep göstererek reddetmiş, hatta taraflar arasında arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Macar kralı, Şehzade Cem'in 1495 yılında ölümü ile dış politikada ciddi bir hareket kabiliyeti kazanan Sultan Bayezid'i Lehistan'a yapacağı bir misillemeden alıkoymak istediye de bunda başarılı olamamıştır. 1498 yılı sonunda süresi dolan Osmanlı-Macar ahidnamesi böyle bir tarihsel akış içerisinde yenilenmiştir.²⁶

1499 yılında yeniden başlayan Osmanlı-Venedik savaşının bir Haçlı birliğine dönüştürülmesi çabası neticesinde Macaristan toprakları ender görülen bir diplomatik yoğunluk yaşamış, bu hareketlilik sonucu alınan kararlar Macaristan'ı bir kez daha Osmanlılar ile karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı'ya karşı Venedik etrafında birleşen Avrupalı müttefikler denizlerde Osmanlılar ile savaşırken Macaristan'ın da karadan taarruza geçmesi planlanmıştır. Ancak Anadolu'da çıkan ayaklanmalar ve Şah İsmail tehlikesinin baş göstermesi Bayezid'in siyasetini yumuşatmasına sebep olmuş, Venedik ise savaş maliyeti ve ticari kaygıları sebebiyle savaşı devam ettirmek istememiştir. Macar kralının da muvafakati ile savaşa son verilmiş, Venedik'in ardından Macaristan ile de 1503 yılında bir antlaşma yapılmıştır.²⁷ Bu ahidname ile iki tarafın sınırlarının kesin olarak belirlendiği, Osmanlıların Kuzey Bosna'da son aldıkları yerlerin Osmanlılarda kalması kabul edilerek kayıt altına alınmıştır.²⁸

XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlıların ikili ilişki kurmuş olduğu devletlerin sayısı artmış ve Hristiyan güçler arasındaki ciddi rekabeti tamamen kavramış olan Osmanlılar, İtalyan şehir devletleri, Macaristan ve Lehistan ile yaptığı savaş ve ticaret aracılığıyla dolaylı olarak Avrupa'nın siyasi ağına katılmıştır. Bu tarihte Avrupa'da artık Osmanlıların nefret edilen bir düşman değil, gerektiğinde başvurulacak bir müttefik olabileceği fikri yerleşmiştir. Bu süreç Osmanlı-Macar ilişkilerinde açıkça izlenebilmektedir.²⁹

²⁶ Palosfalvi, *a.g.e.*, 298-299.

²⁷ Jorga, *a.g.e.*, c. II, 278-279; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. II, 215-218.

²⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 218.

²⁹ Fodor-David, *a.g.m.*, 12-13.

XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı-Macaristan Ahidnameleri³⁰

No.	Tarih	Padişah
1	1421	II. Murad
2	1424	II. Murad
3	1428	II. Murad
4	1433	II. Murad
5	1444	II. Murad
6	1449	II. Murad
7	1451	II. Mehmed
8	1483	II. Bayezid
9	1488	II. Bayezid
10	1495	II. Bayezid
11	1498	II. Bayezid
12	1503	II. Bayezid
13	1510	II. Bayezid
14	1511	II. Bayezid
15	1512	I. Selim
16	1519	I. Selim

Belgelerin Tarih Ve Diplomatik Bilimi Açısından Önemi

Osmanlı-Macar ilişkilerine dair günümüze ulaşmış olan ahidnamelerden yalnızca 2 tanesi Türkçe olarak düzenlenmiştir. Bu belgelerden biri tarihsiz bir ahidname sureti, diğeri ise 1503 tarihli ahidnamenin orijinal nüshasıdır.

Taraflar arasındaki ilişkiye dair günümüze ulaşan ilk Türkçe belge Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi koleksiyonundan nakledilmiş olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunmaktadır.³¹ II. Bayezid dönemine ait olan bu belge suret olması dolayısıyla üzerinde tarih bulunma-

³⁰ Bu tablo büyük oranda şu esere dayanılarak oluşturulmuştur: Noradounghian Efendi, *Recueil d'actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, v. I, Paris 1897.

³¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, TSMA, nr. E. 5861. Osmanlı-Macar ilişkilerini ele alan çalışmaların genelinde bu belgeden bahsedilmekle birlikte, 2000li yılların başı itibariyle az sayıda kaynak bu belgeye işaret etmektedir. Bu çalışmalardan bazıları: Viorel Panaite, "Western Diplomacy, Capitulations and Ottoman Law in The Mediterranean (16th - 17th Centuries). The

maktadır. Arşiv kataloğunda belge H. 918 (M. 1512) tarihli olarak kaydedilmiştir. Bu belgenin varlığına ilk kez dikkat çeken ve yayınlayan Macar Türkolog György Hazai³² bu belgeyi Topkapı Sarayı'ndaki Kral Mathias dönemine ait diğer belgelerle birlikte değerlendirerek 1488 yılına tarihlendirmiştir.³³ Hazai'nin ileri sürmüş olduğu tarihlendirme kabul edilecek olursa 1488 müzakerelerine ilişkin literatüre aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır. Kaynaklar genel olarak barışın üç yıllığına uzatılmasından bahsetmektedir. Ancak, içeriğinin ortaya koyduğu üzere elimizdeki belge iki yıllık bir barış ve dostluğa taahhüt etmektedir. Bu metnin orijinal bir belgeden çıkarılmış bir suret olma olasılığı kadar müzakereler esnasında kullanılan ancak hiçbir zaman bir ahidnameye dönüşmemiş bir taslak olması da son derece muhtemeldir. Belgenin orijinalinin elimize geçmemiş olması dolayısıyla bunun bir ahidname formuna kavuşup karşı tarafa verildiğine dair elimizde bir veri bulunmamaktadır.

Macar tarihçi Sándor Papp, Hazai'nin tarihlendirmesini esas alarak bu belgenin bir taslak ahidname olduğu görüşünü ileri sürmektedir.³⁴ Viorel Panaite ise bazı çalışmalarında bu ahidnameyi 1483 tarihli ahidname olarak zikretmektedir.³⁵ Hazai ve Papp'ın çıkarımları bugün elimizde mevcut bilgilerle

Diplomatic Section of The Manuscript Turc 130 From The Bibliothèque Nationale in Paris", *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa - Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, 366; Mihai Maxim, "Stefan cel Mare si Inalta Poarta: noi documente turcesti", *Revista de istorie militară*, 3/83. (2004), 19; Sandor Papp. "Stefan Cel Mare, Mátyás Király És Az Oszmán Birodalom", *Hadtörténelmi Közlemények*, 121 (2008/2), 320.

³² Hazai bu metnin görselini ve transkripsiyonunu neşretmiştir. Söz konusu neşirde bazı ufak okuma hataları ve eksikleri olduğu görülmüştür. Örneğin ahidnameyi ifade için kullanılan *iyi komşuluk* gibi çok önemli bir ibare Hazai'nin metninde yer almamaktadır.

³³ György Hazai, "A Topkapu Szeráj Múzeumának magyar vonatkozású iratai", *Levéltári Közlemények*, c. 26 (1955), 294–295; a.g.y., "Urkunde des Friedensvertrags zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488", *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung: Wolfgang Steinitz zum 60. Geburtstag am 28. Febr. 1965*, ed. Aleksandr V. Isačenko, Wilhelm Wissmann, and H. Strobach, Berlin 1965, 141-146; a.g.y., "XV. Yüzyıl Sonlarında Macar-Türk Diplomatik İlişkileri Üzerine", *VII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler*, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, 596-601.

³⁴ Sándor Papp, "The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, (ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević), Brill, Leiden 2013, 405.

³⁵ Panaite, a.g.m., 366; a.g.y., *Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Its Tribute Payers from the North of the Danube*, (Second Revised Edition), Brill, Leiden 2020, 171, 178 ve 181.

örtüştüğünden bu belge 1488 tarihli olarak kabul edilmiştir. Belgenin tarihlendirilmesi ve bir ahidnameye dönüşüp dönüşmediği hususu müstakil bir çalışmaya konu olacak kadar geniş bir inceleme gerektirse de bu belge, Osmanlı-Macar ahidnameleri kapsamında hem günümüze ulaşan iki ahidnameden biri olması hem de ilk Türkçe Osmanlı-Macar ahidname metni olması hasebiyle tarih ve diplomatik bilimi açısından büyük öneme sahiptir.

Bu belge Osmanlı-Macaristan diplomatik ilişkilerine dair en eski tarihli belge olmasının yanı sıra bugün elimizde mevcut Osmanlı ahidnameleri arasında da en eski ikinci Türkçe ahidname metnidir. Bu anlamda diplomatik bilimi açısından taşıdığı önemin yanı sıra ilk örneklerden biri olması sebebiyle Osmanlı ahidnamelerinin dili açısından da bu metni ele alma gerekliliği açıktır. Daha eski tarihli ahidnamelere ait Türkçe nüshaların varlığına veya hangi dilde düzenlendiğine dair kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. XIV. ve XV. yüzyılın ilk yarısında ahidnamelerin çoğunlukla Latince, Yunanca, Sırpça gibi dillerde hazırlanmış olması dolayısıyla 1488 tarihli bu metni 1482 tarihli Venedik ahidnamesi ile birlikte Osmanlı ahidnamelerinin kurucu metinleri olarak tanımlamak mümkündür. Bu açıdan incelendiğinde tarihsel süreç içerisinde gelişimini tamamlayan Osmanlı ahidname dilinin en klasik ifadelerinde bile bu metinlerin izleri görülebilecektir. Bu kadar erken bir dönemde hem de uluslararası özellikte bir belgenin Türkçe olarak düzenlenmiş olması, devletin diplomatik geleneğinin daha o dönemde kurumsallaşmaya başlamış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

1503 tarihli ahidname ise Osmanlı-Macar ahidnameleri arasında en çok bilinen ahidnamedir. 7 yıl geçerlilik süresi olan ahidnamenin Türkçe orijinali günümüze ulaşmış olup Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi koleksiyonunda muhafaza edilmektedir.³⁶ Bu ahidnameye ait Latince metin ve Türkçe belgenin görseli daha önce yayınlanarak ilim dünyasına tanıtılmıştır.³⁷

1503 tarihli ahidname hem orijinalliği bakımından hem de dili ve içeriği bakımından oldukça önemlidir. Bu belge Osmanlı-Macar ilişkileri tarihini ortaya koymasının yanında Osmanlı ahidnamelerinin hazırlanması ile ilgili süreçlerin ilk defa tam olarak yazılı bir metinde bulunması açısından da dikkate

³⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, TSMA. E. 7675.

³⁷ Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. II, 616-620; Gökbilgin, a.g.m. (1958), 369-390; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1994, 459-460.

değerdir. Bu süreçlerin bu kadar net bir şekilde izah edildiği başka herhangi bir belge mevcut değildir. Söz konusu belgenin yalnızca bu yönüyle bile Osmanlı diplomatğine yapacağı katkı son derece önemli ve büyüktür. Yine bu ahidnameye özgü olmak üzere, tüm anlaşmazlıkları bertaraf etmek için sınırlardaki hisarların bile tek tek sayılarak kayıt altına alındığını görmekteyiz.

1488 Tarihli Macar Ahidnamesinin İncelemesi

Osmanlı belgeleri genel olarak *Giriş Protokolü*, *Vesikanın Muhtevası* ve *Son Protokol (Hatime)* olmak üzere başlıca üç ana rükünden oluşmaktadır. Bu rükünlerin ilki Osmanlı belgelerinin en erken örneklerinden itibaren karşılaştığımız diplomatik form olan *Davet* rüknüdür. Bu rükün bu belgede en bilindik, basit ve sade şekliyle “*hüve*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel kullanım olarak bu rükün belgelerde “*hû*” veya “*hüve*” şeklinde iken, ahidnamelerde ve diğer berat türlerinde daha uzun çeşitli formüllerle uygulanmıştır. Zira daha önce bu rükün en eski tarihli Türkçe Osmanlı ahidnamesi olan 1482 tarihli Venedik ahidnamesinde “*Hüve'l-Ganiyyü'l-Muğni'l-Mu'in*” şeklindedir. Bu durum elimizdeki belgenin suret olması sebebiyle bu rükünün kısaltılarak kayda geçirilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Ancak başka herhangi bir destekleyici veri bulunmadığından bu konuda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

Belge, davet rükününün hemen ardından “*Sûret-i ahidname*” başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta ahidname kelimesinin üstü çizilidir. Kim tarafından hangi amaçla çıkarıldığı bilinmeyen bu suretin bulunduğu sayfanın en üstünde bulunan “11” numarasından ve yeni hükümleri ifade için kullanılan “*ve bir dahi budur kim*” ifadelerinin üstünün çizilmesinden bu belgenin bir münşeât mecmuası ya da kanunname gibi bir esere ait bir parça olduğunu tahmin etmekteyiz.

Ahidnamelerin metnini oluşturan rükünlerden biri padişahın kendisine ait vasıfları sıraladığı *Unvan* rüknüdür. Bu rükün ayırıcı bir hususiyet olarak ahidnamelerde ve name-i hümayunlarda karşımıza çıkmaktadır. *Ben ki* klasik kalıbı ile başlayan unvan formülü zaman içerisinde gelişerek saltanat kimliğini yeniden inşa eden çok güçlü bir ifade halini almıştır. Bu rükünde öncelikle padişaha ait unvanlar, ikinci olarak padişahın sahip olduğu idaresi altındaki stratejik öneme sahip topraklar ve son olarak da padişahın kendisinin

ve babasının bazen de daha üstsoyuna ait dedelerinin zikredildiği görülmektedir. İncelemekte olduğumuz bu ahidnamede unvan “*ben ki Sultan Bayezid bin Sultan Mehmed bin Sultan Murad Han’ım*” şeklinde son derece sade bir biçimde herhangi bir sıfat kullanılmaksızın padişahın yalnızca kendisinin, babasının ve dedesinin adının zikredildiği bir unvan formülü bulunmaktadır.

Ahidnamelerin giriş protokolünü oluşturan rükünlerinin tamamlanmasının ardından vesikanın muhtevasına dair hususların mevcut olduğu kısım gelmektedir. Bu kısmın ilk rüknünü *Nakil/İbلاغ* kısmı teşkil eder. Belgenin düzenlenme sebebi ve buna dair şekil ve şartları ihtiva eden bu kısmın belgelerde farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ancak hangi içerik veya formda bulunursa bulunsun bu kısımda belgenin var oluş sebebi açıklanmaktadır. Bu açıdan ahidnamede diğer Osmanlı ahidnamelerinde karşımıza çıkmayan bir hususiyet mevcuttur. *Nakil/İbلاغ* rüknünden önce ahidnamelerde görmeye alışık olmadığımız “*şöyle ma’lûm ve rûşen ederim şol kimesneler ki benim ahidnâmemi ve berât-ı hümâyûnumu görmek ve işitmek layıklardır ki*” şeklinde bir geçiş cümlesi kullanılmıştır. Ardından Sultan II. Bayezid “*bundan evvel Engürüs ve Çih’in ve gayri vilayetlerin kralı karındaşım ve husmım Matyaş Kral ile bizim aramızda müsâleha ve dostluk babında hayli söz olup ve birbirlerimize mektuplar ve haberler gönderilmiş idi*” ifadeleriyle Macaristan kralı ile aralarında barış ve dostluk için yapılan yazışma ve haberleşmelere işaret etmektedir. Sultan Bayezid Macaristan kralından “*karındaşım ve husmım*” diye bahsetmekte ve barış hususundaki haberleşmenin yoğunluğuna vurgu yapmaktadır. Ardından Macar kralı tarafından dostluk ve barışın tahkimi için tam yetkili bir vezir gönderdiği ve bu gelen elçinin kendisine kral tarafından söylenen her şeyi tamamıyla Osmanlı sultanına iletliği bildirilmektedir. Bu anlatının ardından yine ahidnamelerde pek rastlanmayan bir ibare olarak “*bize dahi tafsiyle ma’lûm ve mefhûm oldu*” cümleleri yer almaktadır.

Zaman içerisinde kaybolan bir hususiyet olarak erken dönem Osmanlı ahidnamelerinde padişahın dünyada ve memlekette sulhun önemini vurguladığı kısımlar göze çarpmaktadır.³⁸ Sultan II. Bayezid, öncelikle “*ben dahi*

³⁸ Ahidnamelerin tamamında görülmeyen ancak 17. yüzyıl sonuna ait ahidnamelerde oldukça farklı biçimde tekrar ortaya çıkan bu kısım için Schaendlinger *Manifestatio* kavramını önermektedir. Bkz.: Anton C. Schaendlinger (ve Claudia Römer), *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II. aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchive zu Wien- Transkriptionen und Übersetzungen*, Wien 1983, XXV-XXVI; Kolodziejczyk, *a.g.e.*, 19-20.

gördüm ânlarıyla müsâleha etmek sebab-i intizâm-ı umûr-ı memlekettir” cümleleri ile barış ve dostluğun devlet düzeni için bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır. Hemen ardından Osmanlı sultanı barışa dair görüşüne 1482 tarihli Venedik ahidnamesinde de yer alan “*lâ-cerem âlem-i dünyada müsâleha ve dostluk fevkinde hiç nesne olmaz*” şeklinde veciz bir ifade ile dikkat çekmektedir. II. Bayezid bir yıl ara ile Venedik’e ve Macaristan’a verdiği ahidnamelerde dünyada barış ve dostluktan daha değerli hiçbir şeyin olmadığını altını çizmektedir.

Barışa kadar geçen süreç ve bu konudaki görüşlerin kısaca özetlenmesinden sonra Sultan II. Bayezid ahidnameyi verme sebebini “*imdi ben dahi mezkûr kralı âsâr-ı husumluk zuhûra gelmek için ve arada düşmanlık olmamağ için müsâleha etmeğe mâil olup*” şeklinde açıklamaktadır. Bu ifadelerle Sultan Bayezid daha önce belirtmiş olduğu Macar kralının talebine binaen barışa olan temayülünü ve Macar kralı ile aralarında düşmanlık olmamasına dair isteğini sebep göstermektedir. Burada ilginç bir yön daha vardır. Ahidnamenin başında Macar kralından *karındaşım ve husum* olarak bahseden padişah bu kez de ahidnameyi veriş sebeplerinden biri olarak *âsâr-ı husumluk zuhura gelmek için* şeklinde bir gerekçe sunmaktadır. Sultan Bayezid’in ikinci defa bir akrabalık bağının altını çizmesi Avrupalı kralların uluslararası ilişkilerini tesis ederken uyguladığı bir retoriği anımsatmaktadır. Ortaçağ ve erken modern dönemde Avrupalı krallar din kardeşliğine atf yapan metaforik bir akrabalık bağından söz ederlerdi. Gerçek ya da kurmaca olabilen bu akrabalık bağlarının gelecekte işbirliği uygulamalarını mümkün kılabilecek ya da yeni ilişkiler tesis edebilecek bir yönü olduğu düşünülmektedir.³⁹

Son derece uzun ve ilginç bir nakil/iblağ bölümünden sonra Sultan Bayezid’in “*müsâlehaya ve dostluğa işbu şart üzerine rıza verdim ki zikr olunur*” ifadesi ile ahidname maddelerinin kayıt altına alındığı *Ahidname Maddeleri* kısmına geçilmektedir. Bu maddeler beş başlık altında toplanmaktadır. Her yeni maddeye geçişte “*ve bir dahi budur kim*” ifadesi kullanılmakta ve bu ifade üstü çizilerek vurgulanmaktadır.

³⁹ Iver B. Neumann, Kristin Haugevik and Jon Harald Sande Lie, “Kinship in International Relations: Introduction and framework”, *Kinship in International Relations*, (ed. Kristin Haugevik & Iver B. Neumann), Routledge, London 2019, 9-10.

Ahidnamenin maddeleri incelendiğinde şartların mütekabiliyet esasına dayandığı görülmektedir. Her madde ayrıntılı biçimde yazıldıktan sonra şartların Osmanlılar için de geçerli olacağı vurgulanmaktadır.

1. madde: *“ol mezkûr kralın ili günü ve vilayeti ve kal’aları ve kaştalları ve burgazları yerli yerinde dura yıkılmak ve bozulmak olmaya hemçünân benim memleketimde olan vilayet ve kal’alar ve burgazlar ol üslub üzere ola”*. Buna göre karşılıklı olarak saldırmazlık ilkesine uygun olarak davranılacak, hem krala hem de sultana ait yerlerde yıkım veya benzer faaliyet yapılmayacaktır.

2. madde: *“benim asker-i zafer-peykerim karındaşım kralın vilayetinden [silinmiş: yahut Karaboğdan ya Eflak ilinden mezkûr] kral ma’rifetinsiz geçip gayri vilayet kâfirlerine akın eylemeğe geçmeyeler”*. Bu şart yalnızca Osmanlı tarafını bağlamakta olup buna göre Macaristan toprakları üzerinden kralın bilgisi olmaksızın asker geçirilmeyecektir. Bu maddeye Karaboğdan ve Eflak toprakları da dâhil edilmişse de bu kısmın üzeri çizilmiştir. Ayrıca Macar kralı için tekrar *karındaşım* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

3. madde: *“eğer mezkûr kral çerisi ile kendi düşmanı üzerine yürücek eylese ol düşmanı olan kimesneye benim askerimden ve hazinemden ve nasihatimden âna yardım olmaya ve mezkûr kral dahi bu üslub üzere ola”*. Buna göre kralın askerleri sefere çıktığında karşı tarafa yardım edilmeyecektir. Bu madde karşılıklılık esasına dayanmakta olup kral da Osmanlıların düşmanlarına maddi veya manevi yardımda bulunamayacaktır.

4. madde: *“bu müsâlehanın içinde eğer karındaşım kralın elçileri yahut âdemilerin atebe-i ulyâma kendi maslahatlarıçün gelmek isterler ise onlar için tutu ve istimaletname talep olunmaya benim elçilerimiçün ve âdemlerimiçün dahi bu üslub üzere ola geleler gideler kimesnesine ziyan ve zarar yetişmeye”*. Bu maddeye göre kralın elçileri veya başka devlet görevlileri Osmanlı tarafına gelmek istediklerinde kendilerine tutu ve istimaletname sorulmaması, herhangi bir zarar ve ziyanla karşılaşmamaları güvence altına alınmıştır. Aynı şartlar Osmanlı padişahının görevlileri hakkında da uygulanacaktır.

5. madde: *“mezkûr Engürüs kralının bazirgânları ve tâcirleri sefer emin[i] olan kimesneleri benim memâlik-i mahrûseme geleler ve gideler bazirgânlık edeler ânlara ve ânların rızkına benim memleketim halkından kimesnesine zarar ve ziyan yetişmeye benim dahi bazirgânlarım ve tâcirlerim onların vilayetine varalar geleler kimesneden ziyan görmeyeler eğer mezkûrlara ziyan olursa ol ziyan için müsâleha bozulmaya ve*

intikam kast edip mukabeleden ziyan etmeyeler şer'le Allah buyruğuyla ziyanları tazmin oluna ve ziyan edenlerin haklarından geline". Bu madde ticarete ve tüccarlara dair güvenlik hususunun karar altına alındığı maddedir. Müteakibliyet esasına dayanan bu maddeye göre Macar kralı tebaasından olan tüccarların Osmanlı topraklarına gelerek yapacakları ticarete güvenliğin sağlanacağı bildirilmiş, kazançlarına herhangi bir müdahalede bulunulmayacağı taahhüt edilmiştir. Aynı garantinin Türk tüccarlara Macar topraklarında da verilmesi karar altına alınmıştır. Olası bir zarar durumunda failerin cezalandırılması ve zararın tazmini için devletin yükümlü olmasına karar verilmiş ve bu gibi durumlar için barışın bozulmayacağına veya misilleme yapılmayacağına hükmedilmiştir.

Ahidname maddelerini müteakip ahidnamenin yürürlüğe konulmasına dair hususlar kayıt altına alınmıştır. Buna göre ahidnamenin yürürlüğe konularak işlenmesini sağlamak için *"bu kazâyâyı görüp gözetmek için benim tarafımdan bir yarar âdem Semendire'de ve kral canibinden bir yarar âdem Belgrad'da ta'yin oluna tâ kim zikr olan husûsiyâtı yerli yerine koyalar"* ifadeleri ile Osmanlılar adına Semendire taraflarından bir görevli ile Macarlar adına Belgrad taraflarından bir görevli gönderilmesine karar verilmiştir. Ardından *"ve mezkûr bazirgânlar dahi bâcların ve gümrüklerin ve geçit hakların vilayetlerin âdetlerin üzere edâ kılalar ve bu canibden Engürüs canibine bazirgânlık yahut gayri maslahatta kimesne varmak ister ise uçta duran sancak ve sancak beğlerimin mektubuyla ânların ucda duran banlarına varalar ânların icazetleriyle diledikleri yere varalar ol taraftan benim memleketime gelmek isteyenler bu üslub üzere edeler"* ifadeleri ile ilave bazı hususlar hatırlatılmıştır. Bu kayıtlı Macar tüccarlarının Osmanlı topraklarında vermekte oldukları vergileri aynı şekilde vermeye devam etmeleri hatırlatılmıştır. Her iki tarafın tebaa ve tüccarlarının birbirlerinin topraklarına geçişi için sınırlardaki yerel yetkililer görevlendirilmiştir.

Ahidnamenin içeriğine dair hususların bu şekilde tamamlanmasının ardından ahidnamenin yürürlüğe konma biçimi ve yürürlükte kalacağı süreyi bildiren *"bu müsâleha ve dostluk ve iyi komşuluk iki yıla değin ahd olundu ve zikr olan yılların ibtidâsı mezkûr kral benim elçimin önünde and içtiği günden ola"* ifadeleri yer almaktadır. Her ahidnamede bulunmayan bu kısım Osmanlıların barış yapma sürecine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Barış yapılması ve bunun sonucunda ahidname verilmesinin son aşaması karşılıklı olarak yemin edilmesi ve buna dair yazılı bir belge üretilmesi idi. Ahidnamenin Osmanlılarca hazırlanması sonrası ahidname verilen kralın Osmanlı elçisinin

önünde yemin ederek buna dair yazılı bir belge vermesi, süreci tamamlayan adımdır.⁴⁰ Buna göre iki yıl müddetle verilmiş olan bu ahidnamenin başlangıcı olarak Macar kralının Osmanlı elçisinin önünde yemin ettiği tarihin kabul edileceği bildirilmiştir.

1488 tarihli Macar ahidnamesi ahidnamelerin en önemli hususiyeti olan *Yemin* rüknü ile sona ermektedir. Bu özellik ahidnameleri diğer bütün belge türlerinden ayıran rükündür. Padişahın ahdini yemin ve sözle garanti altına alması, başka herhangi bir belge grubunda rastlanmayan bir özelliktir. Bu garanti, padişahın antlaşma şartlarına riayet etme hususunda tüm kutsalları adına yemin etmesi şeklinde hayata geçmektedir. Bu suret ahidnamede rükün, klasik dönem Osmanlı ahidnamelerinde olduğu tafsilatlı formdadır. “*bu ahd üzerine kabul edip eymân-ı mugallaza ile yemin ederim ki kuşandığım kılıç hakkıyçün ve atam dedem ruhiyçün ve oğlucuklarım başıyçün ve benim başım ve canımıçün ve dahi yüz yirmi dört bin peygamber hürmetiyçün ve hazret-i resulün aleyhi efdalü’s-salavat pâk ve münever ve mutahher ruhiyçün ve yedi Mushaf sıhhatiyçün dinim hakkıyçün ve yeri göğü yaradan hakkıyçün mâdâm ki mezkûr kral zikr olan şerâit üzerine ola ben dahi dönmeyem.*” şeklindeki bu ifadeler Osmanlı padişahının dünya görüşünü ve devletin resmi ideolojisini yansıtmaları açısından da önemlidir. Bu ideoloji, dini değerler ve hükümler anlayışının yanında etnik ve kültürel öğeler tarafından da önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu anlamda kökenlerini eski Türk geleneklerinden alan kılıç ve mızrak gibi savaş aletlerini kutsal sayma hususu *kuşandığım kılıç hakkıyçün* ifadesi ile bu belgede yer almaktadır. Taşıdığı tarihsel önemin yanı sıra Osmanlı diplomatik dilini inşa sürecinde en önemli belgelerden biri olan bu belge, yemin rüknü ile birlikte sona ermekte, ancak belge bir suret olduğu için belgenin son protokölünü oluşturan *Tarih ve Mahall-i Tahrir* kısımları bulunmamaktadır.

1503 Tarihli Ahidnamenin İncelemesi

1503 tarihli Macaristan ahidnamesi incelendiğinde, belgelerin ilk rüknü olan davet rüknünün bu belgede mevcut olmadığı görülecektir. Topkapı Sarayı’na hangi suretle geldiği bilinmeyen bu belgenin davet rüknünü içeren kısmının kesilerek belgenin kısaltıldığı tuğranın yerleşiminden anlaşılmaktadır. Belgeye ilk bakışta fark edileceği üzere tuğra genel teamüle aykırı olarak

⁴⁰ Kolodziejczyk, *a.g.e.*, 51.

belgenin tepesinde bulunmaktadır. Belge fazlasıyla tahrip olmuş bulunduğundan tuğranın yalnızca beyzeleri kalmıştır.

XV. yüzyıldan itibaren gelişmiş bir forma kavuşmuş olan ahidname veya imtiyaz belgeleri nişan formunda düzenlenmiş belge türlerinden biri olması hasebiyle genellikle bir *Nişan Formülü* ile başlarlar. XV. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren nişan formülleri de dönemin diplomasi dili ile paralel bir şekilde son derece gelişme göstermiştir. Bu anlamda 1503 tarihli bu ahidnamede bulunan nişan formülü daha sonraki Osmanlı ahidnamelerinde bazı farklılıklar ve eklemelerle sıklıkla göreceğimiz temel formül niteliğindedir. “*Nişan-ı şerif-i âlî-şân-ı sultânî ve tuğra-i garra-i gîti-sitân-ı hâkânî nüffize bi'l-avni'r-rabbânî ve'l-menni's-subhânî hükmü oldur ki*” şeklindeki bu formül, yapısal ve içerik olarak XVI. yüzyıla ait ilk Osmanlı ahidnamelerinin nişan formüllerini inşa eden ilk örnektir.

1503 tarihli ahidnamede nişan formülünün hemen ardından ahidnamelerde olağan olduğu üzere *unvan* formülü yer almaktadır. Bu ahidnamedeki “*şimdiki halde Allah'ın inayeti ile ben ulu padişah cümleye galib hüdâvendigâr karanın ve denizin sultanı ve Rum ve Karaman ve Anadolu ve Rumeli ve bunlardan gayri dahi nice memleketin padişahı ki Sultan Bayezid Han'ın*” şeklindeki unvan formülü ilerleyen dönemlerde son derece uzun ve tımtırlı hale gelecek olan formüllere esas teşkil eder mahiyettedir. Ancak bu formül klasik dönem Osmanlı ahidnamelerinde mevcut unvan formülleri ile karşılaştırıldığında II. Bayezid'e ait diğer belgelerde de olduğu gibi daha arı bir Türkçenin kullanılmış olduğu görülmektedir.

Ahidnamelerin var oluş sebebini açıklayan nakil/iblağ rüknünden hemen önce bu ahidnamede “*benim yüce hazretimin yazılan mektubunu ve ahidnâmesini görüp okuyanlara şöyle ma'lûm ola kim*” şeklinde bulunmakta olan geçiş cümlesi, başka herhangi bir form ya da surette de olsa ne 1482 ne de 1503 tarihli Venedik ahidnamelerinde mevcuttur. Bir benzeri ilk Türkçe Macar ahidnamesinde de mevcut olan bu ifade biçimi II. Bayezid'in yalnızca Macarlara vermiş olduğu ahidnamelere ait bir hususiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ifadelerin ardından Sultan Bayezid'in söz konusu barışın yapılma sürecini anlattığı uzun bir *nakil* kısmı mevcuttur. Buradaki ifadeye göre iki taraf arasında bozulmuş olan sulh “*uslu fikir ve ferâset ehli*” kişilerle istişare sonucu yeniden tesis edilmiştir. Sultan Bayezid sulhu kabul etmiş ve bir ahidname yazdırarak kralın elçisi önünde yemin etmiştir. Sultan Bayezid,

bu yazılan ahidnameyi kendisi bizzat elçiye vererek yazılı hususların kralla görüşülmesi için elçiyi gönderdiğini ifade etmektedir. Fakat daha Macar elçisi Sultan Bayezid ile görüşmeden önce Macar kralı da aynı suretle Osmanlı elçisi ile bir ahidname göndermiştir. Sultan II. Bayezid'in gönderdiği ahidname Macar kralına ulaştıktan sonra iki metin arasında birtakım farklılıklar olduğu ortaya çıkmış ve iki tarafın da onayı ve rızası ile bu farklılıkların giderilmesi için İstanbul'a tekrar elçi gönderilmiştir. Kralın gönderdiği ahidnamenin Sultan Bayezid'in huzurunda okunmasından sonra *"ben dahi kralın ahidnâmesi mucibince ol söyleşilen üzere yedi yıla değin sulhu ve dostluğu kabul ettim"* ifadesi ile ahidname maddelerine geçilmekte ve nakil kısmı sonlanmaktadır. Bu uzun ve dikkat çekici nakil kısmının içerisindeki *"ulu padişahlar arasında elleri altında olan memleketlerin sınırı maslahatı için mâbeynde mu'ahede ve müsâlaha olmak gökçek nesne olup ahidin ve sulhun götürü halka fâidesi olduğu sebebden"* ifadeleri Schaendlinger'in *manifesto* kavramını önerdiği kısımdır.⁴¹ Bu kısım ilk dönem ahidnamelerinden yalnız Sultan Bayezid'e ait ahidnamelerde mevcut olduğundan, padişahın yürüttüğü barışçıl siyaset için meşru bir zemin teşkil etme gayreti olarak değerlendirilebilir.

Mütekabiliyet esasına göre düzenlenmiş olan 1503 tarihli ahidname maddeleri incelendiğinde göze çarpan ilk husus maddelerin son derece tafsilatlı oluşudur. Bu ahidnamenin karşılıklı saldırmazlığı düzenleyen 1. maddesinde Macar kralına ait olan yerler ayrıntılı bir biçimde listelenmiştir. Adı geçen yerler ve Osmanlı memleketlerine saldırmazlık taahhüdü verildikten sonra akın, haramilik ve çetecilik yasaklanmış, asker geçirilmeyeceği karar altına alınmıştır.

2. madde: *"mezkûr kral murad edindiği Rimpapa ve Rîmkralı ve Françe ve İspanya ve Angeliya ve Portukal ve Leh kralı ve Venedik doju Lonarda Loredan ile sâir beğleriyle ve ili ve vilayeti ve tevâbi' iyle ve mecmu' İtalya memleketi Frengistan- dır ve Napolya krallığı ile Çeçilya ceziresiyle ve büyük Meştarke Rodos beğidir ve Sakız ceziresiyle ve ana müte'allik ili vilayeti ve tevâbi' ile ve Marka ve Ankona ve Roman Divüle? ve ânlara müte'allik illeri ve günleriyle fi'l-cümle elleri altında olanlarıyla bu sulhda bile olmasını mezkûr kral hatırı için kabul ettim"*. Bu maddeye göre II. Bayezid Macaristan kralının talebi ve ricası üzerine adı geçen Hristiyan güçlerin bu ahidname kapsamına alınmasını kabul etmiştir. Ancak bu

⁴¹ Schaendlinger a.g.e., XXV-XXVI.

kral ve beylerin ahidnameye dâhil olabilmeleri bir yıl içerisinde elçi ve mühürlü belge göndererek müracaat etmeleri şartına bağlanmıştır. Ardından elçi göndermeyen ya da elçi gönderdiği halde sulha riayet etmeyenlerin bu ahidname kapsamına giremeyecekleri belirtilmiştir. Sulha riayet etmeyen herhangi bir Hristiyan kral ya da bey yüzünden sulhun bozulmayacağı da yine bu maddeye ait önemli hususlardan biridir.

3. maddeye göre Osmanlı ve Macaristan arasındaki Eflak, Boğdan ve Dubrovnik gibi her iki tarafa da vergi veren krallıkların vergilerini şimdiye dek ödedikleri biçimde her iki tarafa da ödemeye devam etmeleri kabul edilmiştir.

4. maddede taraflar arasında gelip giden elçiler ve diğer devlet görevlilerinin herhangi bir resmi belge ya da vergiye ihtiyaç duymaksızın gelip gitmeleri karar altına alınmıştır. Her iki tarafa ait sınırlarda bulunan idarecilerin bu elçi ve memurları bekletmeyerek "*hürmet ve izzetle*" iletmeleri hususu düzenlenmiştir.

5. madde mütekabiliyet esasına dayanmakta olup her iki taraf tüccarının can ve mal güvenliğine dair hususları güvence altına almaktadır. Tüccarlara yerleşme izninin de verildiği bu maddeye göre tüccarların uğradıkları bir zarar olursa sorumluları cezalandırılarak tazmin ettirilecektir.

6. maddeye göre sulhun geçerli olduğu yedi yıl boyunca her iki tarafta da esir alan kimseler olursa her iki taraftan güvenilir kişiler gönderilerek teftiş edildikten sonra failer cezalandırılacaktır.

7. madde diğer maddelere atıfla sayılan hususların barışı bozmayacağını ve ahidname süresinde herhangi bir değişiklik yapılmayacağını bildirmektedir.

8. maddede yine her iki tarafı bağlar şekilde sınırlarda bulunan idarecilerin sulha riayet hususunda uyarılması ve ahidnameye aykırı olarak akın, haramilik, çetecilik gibi faaliyetler meydana geldiği takdirde yalnızca failerin değil, durum tespit edilerek gerekirse yerel idarecinin de cezalandırılmasına karar verilmiştir.

9. madde ile Sultan II. Bayezid yerel beyler ve idareciler dâhil kendisine tâbi olan herkesin bu sulha riayetini kendi tasarrufuna aldığı bildirilmektedir. Aynı şekilde bu sulha dâhil edilmiş olan diğer Hristiyan idarecilerinden biri Osmanlılarla düşmanlık içerisine girerse ve o devlete müdahale etmek

için kralın topraklarından geçme zarureti doğarsa bu durumda krala haber verilmeyeceği veya müsaadesi beklenmeyeceği ifade edilmektedir. Ancak bunun dışındaki durumlar için herhangi bir bahane ile Macar topraklarına asker gönderilmeyeceği ve kralın da bu minvalde Osmanlı topraklarına asker göndermemesi gerektiği hatırlatılmaktadır.

Yukarıdaki maddelerin sıralanışının ardından kraldan gelen ahidname Osmanlı sultanının Venedik ile barışı bozduğu takdirde Macaristan ile de barış bozulacaktır hususunun yer aldığı aktarılmaktadır. Sultan Bayezid bu durumla ilgili olarak *“biz Venedik ile kral hatırı için barıştık”* ifadesi ile Venedik'in Macar kralı tavassutu ile sulh kapsamına alındığının altını çizmektedir.

Bu ifadelerden sonra 10. madde olarak taraflar sulha riayet ettiği sürece barışın devam edeceği taahhüt edilmiş, gerek Venedik tarafından gerekse Macaristan tarafından dostluğa aykırı bir durum zuhur edecek olursa Osmanlıların da sulhu bozacağı ifade edilmektedir. Ancak Venedik veya Macaristan'dan herhangi birinin düşmanca tavrının diğer tarafla da düşmanlık edilmesine sebebiyet vermeyeceği bildirilmektedir. Bu bağlamda dostluk ve barışın Venedik ile ve Macaristan ile ayrı ayrı geçerli tutulduğu ortaya konmaktadır.

Son madde olarak sulhun geçerli olduğu yedi yıl içerisinde padişah ya da kraldan herhangi birinin ölümü durumunda barışın bozulacağı bildirilmektedir. Buna göre sulh her iki hükümdarın da hayatta olduğu takdirde yedi yıl sürecek, eğer taraflardan biri vefat ederse bozulacaktır. Bu hususun kayıt altına alınma biçimi *“Allah saklaya söyle ki vâki' olan sulh içinde yedi yıl tamam olmadın cümle yaradılmışa fevt eriştiği gibi ki ya krala yahut bizim yüceliğimize ecel erişe zikr olunan sulh bozulup nihayet bulmuş ola”* şeklinde hayli ilginç bir surette olmuştur.

Ahidname maddelerinin tamamlanmasının ardından Sultan Bayezid ahidnamenin yazdırılarak Osmanlı elçisi ile birlikte İstanbul'a gelen Macar elçisi önünde yemin ettiğini ve ahidnameyi bizzat kendisinin elçiyeye teslim ettiğini bildirmektedir. Söz konusu *yemin rüknü* belgede *“ibtidâen yeri göğü yaradan ve yüz yirmi dört bin peygamberle bizim peygamberimiz hazret-i Muhammed Mustafa'yı salla'llahu aleyhi ve sellem gönderen ve mecmû' kitapları gökten indiren ulu Allah'ın azâmetine ve babam ruhuna ve oğlancıklarım başına ve yürüdüğüm yo-*

luma ve kuşandığım kılınca and içerin ki" ifadeleri ile vücut bulmuştur. Bu ifadeler genel olarak klasik yemin formuna benzemekle birlikte "*mecmû' kitapları gökten indiren Allah'ın azametini*" ve "*yürüdüğüm yoluma*" ifadeleri yalnızca bu ahidnameye mahsus ifadelerdir. Ne daha önceki ne daha sonraki ahidnamelerde bu ifadelere rastlanmamaktadır. Yemin rükününden sonra Sultan bir kez daha sulha riayet edildiği müddetçe kendisinin de sulha riayet edeceğini ve ahidnameye dâhil edilmiş olan Hristiyanlardan birinin sulhu bozması durumunda sulhun diğer devletler için bozulmayacağını hatırlatmaktadır. Sulhun başlayacağı tarih ikili tarih atma geleneğine uygun bir biçimde "*bu sulhun ibtidâ tarihi İsa-yı nebi tarihinin bin beş yüz üçüncü yılında ağustosun yirminci gününden ve bizim peygamberimiz salla'llahu aleyhi ve sellem tarihinin dokuz yüz dokuzuncu yılından saferü'l-muzaffer ayının yirmi sekizinci gününden başlayıp mukarrer ola*" şeklinde kaydedilerek ahidname içeriği tamamlanmıştır.

Belgede son olarak *tarih ve mahall-i tahrir* rükünlerinin yer aldığını görmekteyiz. *Tarih* kısmı belgenin yazılış tarihini "*bu ahidnâme İsa-yı nebi tarihinin bin beş yüz üçüncü yılında mâh-ı novevirisin dördüncü gününde ve bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa salla'llahu aleyhi ve sellem tarihinin dokuz yüz dokuzuncu yılında mâh-ı cemâziye'l-ulânın on beşinci gününde yazıldı*" şeklinde vermektedir. Bu kısımda Kasım ayının noveviris olarak ifadesi yine ilk kez bu ahidnamede görülmektedir. Osmanlı ahidnameleri arasında kendine has dili ve şaşırtıcı derecede tafsilatlı yapısıyla dikkat çeken bu ahidname "*Be-makam-ı Kostantiniyye*" şeklinde *mahall-i tahrir*in kaydedilmesi ile son bulmaktadır.

S o n u ç

Devletlerarası hukuk açısından en önemli belge grubunu oluşturan ahidnameler Osmanlı-Macaristan diplomatik ilişkilerinde belirleyici bir role sahiptir. Bu rol Osmanlı diplomasi geleneğinin kendine has yapısı içerisinde dönemsel şartlara göre farklılıklar arz edebilen bir karakterdedir. Sultan II. Bayezid dönemi dış politikası incelendiğinde bu dönemsel değişimlerin örnekleri gözlemlenebilmektedir. Şehzade Cem meselesi bu değişimlerde en önemli etkenlerden biridir. Sultan Bayezid ile girdiği taht mücadelesini kaybetmesi sonrası Avrupa'ya iltica eden Şehzade Cem Hristiyan devletler tarafından Osmanlılara karşı kullanılmak üzere elverişli bir faktör olmuştur. Bu durumun neden olduğu kriz, yeni padişahın uluslararası alanda serbest hareket etmesini engellemiştir. Devleti son derece hassas bir devreye sokan bu

süreç Sultan II. Bayezid'in uluslararası siyasette barışçıl bir politika takip etmesini gerektirmiştir. Bu gerekliliğin yansımalarını özellikle 1488 tarihli ahidname suretindeki söylemlerde görmek mümkündür. Bununla birlikte Şehzade Cem'in 1495 yılında ölümünün ardından Sultan Bayezid'in müzakere koşullarının ciddi biçimde iyileştiği, 1503 tarihli ahidnamenin dil ve üslup özellikleri incelendiğinde görülebilmektedir. Bu anlamda bu iki ahidnamenin birlikte değerlendirilmesi, Osmanlı belgelerinin siyasal söyleminin belirli genel bir çerçeve içerisinde kalmakla birlikte politik gelişmelere paralel olarak değişim gösterdiğine örnek teşkil etmektedir.

Belgelerin Tarih ve Diplomatik Bilimi Açısından Önemi bölümünde de ifade edildiği üzere Osmanlı ahidnameleri arasında en eski ikinci Türkçe ahidname metni olan 1488 tarihli belge, dil ve söylem açısından kendisinden sonraki ahidnameleri etkileyen bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle 1488 tarihli ahidname, uluslararası hukuku ve siyasal ilişkileri düzenleyerek belirli bir çerçeveye oturtan bu belge türünün gerek dilbilimsel gerekse yapısal gelişimini takip edebilmek açısından en önemli belgelerden biridir.

1503 tarihli ahidname ise dili ve içeriği bakımından diğer Osmanlı ahidnamelerinden belirgin şekilde farklı bir yapıya sahiptir. Bu belge başka herhangi bir kaynaktan rastlanmayan Osmanlı ahidnamelerinin hazırlanması ile ilgili süreçlere dair orijinal bilgiler ihtiva etmektedir. Bu özellikteki yegâne belge olan 1503 tarihli ahidnamenin Osmanlı diplomatik bilimi bakımından da ayrıca bir değer taşıdığı belirtilmelidir.

1488 ve 1503 tarihli bu iki belge ahidnameler bağlamında kopya ve orijinal belge ilişkisinin sorgulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. XVIII. yüzyıla kadar ahidnamelerin düzenli olarak herhangi bir defter ya da bir mecmuaya kaydedilmediği ve bu nedenle de ahidnamelerin büyük bir kısmının günümüze ulaşmamış olduğu bilinirken 1488 tarihli ahidnamenin bir suretinin özel amaçlı olarak bulundurulmuş olması çeşitli soruları gündeme getirmektedir. Öncelikli olarak bu belgenin mahiyetinin ortaya konması önemlidir. Bu metnin orijinal bir belgeden çıkarılmış bir suret veya müzakereler esnasında kullanılan ancak hiçbir zaman bir ahidnameye dönüşmemiş bir ahidname taslağı olduğuna dair kesin bir yargıda bulunmak bugünkü bilgilerimizle oldukça güçtür. Öte yandan orijinal bir belge olan ve yabancı bir devlet adamına yazılan 1503 tarihli Macaristan ahidnamesinin Topkapı Sarayı Arşivi'ne nasıl girdiği veya burada nasıl kaldığı da ayrıca düşünülmesi

gereken bir husustur. Mevcut bilgi ve belgelerle mukayeseli bir inceleme yapma ve bu sorulara cevap üretme imkânımız şimdilik bulunmamaktadır.

BELGELER

1488 Tarihli Macaristan Ahidnamesi Metni⁴²

Hüve

Sûret-i ahidnâme

1- Ben ki Sultan Bayezid bin Sultan Mehmed bin Sultan Murad Han'ım şöyle ma'lûm ve rûşen ederim şol kimesneler ki benim ahidnâmemi ve berât-
1

2- hümâyûnumu görmek ve işitmeğe layıklardır ki bundan evvel Engürüs ve Çih'ün ve gayri vilayetlerin kralı karındaşım

3- ve hısmım Matyaş Kral ile bizim aramızda müsâleha ve dostluk bâbında hayli söz olup ve biri birimize mektuplar

4- ve haberler gönderilmiş idi ahirü'l-emr kral tarafından zikr olunan müsâleha ve dostluk muhkem ve bünyadlu olmağışün

5- uslu ve akıllı vezirin ve hürmete layık kendi yarar âdemileri Gal Diyak'ı vekil-i mutlak edip tamam işin

6- ve maslahatını mezkûra ısmarlayıp dergâh-ı âlem-penâhıma göndermişler mezkûr Gal Diyak dahi gelip her ne kim

7- kral tarafından ısmarlandıysa bi-tamâmihi beyâna getirdi ve bize dahi tafsiliyle ma'lûm ve mefhûm oldu ben dahi gördüm

8- ânlarıyla müsâleha etmek sebab-i intizâm-ı umûr-ı memlekettir lâ-cerem âlem-i dünyada müsâleha ve dostluk fevkinde hiç

9- nesne olmaz imdi ben dahi mezkûr kralla âsâr-ı hısımlık zuhûra gelmek için ve arada düşmanlık olmamağışün müsâleha etmeğe

10- mâil olup müsâlehaya ve dostluğa işbu şart üzerine rıza verdim ki zikr olunur ol mezkûr kralın

⁴² Belgede üstü çizili olarak kâtip veya daha sonra okuyan bir başkası tarafından vurulanmış kısımlar altı çizili olarak yazılmıştır.

11- ili günü ve vilayeti ve kal'aları ve kaştalları ve burgazları yerli yerinde dura yıkılmak ve bozulmak olmaya

12- hemçünân benim memleketimde olan vilayet ve kal'alar ve yergazlar [burgazlar] ol üslub üzere ola ve bir dahi bu kim benim asker-i

13- zafer-peykerim karındaşım kralın vilayetinden [silinmiş: yahut Karaboğdan ya Eflak ilinden mezkûr] kral ma'rifetinsiz

14- geçip gayri vilayet kâfirlerine akın eylemeğe geçmeyeler ve bir dahi budur kim eğer mezkûr kral çerisi ile

15- kendi düşmanı üzerine yürümek eylese ol düşmanı olan kimesneye benim askerimden ve hazinemden ve nasihatimden ana

16- yardım olmaya ve mezkûr kral dahi bu üslub üzere ola ve bir dahi budur kim bu müsâlehanın içinde

17- eğer karındaşım kralın elçileri yahut âdemileri atebe-i ulyâma kendi maslahatlarıçün gelmek isterler ise onlar için

18- tutu ve istimaletnâme talep olunmaya benim elçilerimiçün ve âdemlerimiçün dahi bu üslub üzere ola

19- geeler gideler kimesnesine ziyan ve zarar yetişmeye ve bir dahi budur kim mezkûr Engürüs kralının

20- bazirgânları ve tâcirleri sefer emin[i] olan kimesneleri benim memâlik-i mahrûseme geeler ve gideler bazirgânlık

21- edeler ânlarla ve ânların rızıkına benim memleketim halkından kimesnesine zarar ve ziyan yetişmeye benim dahi

22- bazirgânlarım ve tâcirlerim onların vilayetine varalar geeler kimesneden ziyan görme[ye]ler eğer mezkûrlara bir ziyan

23- olursa ol ziyan için müsâleha bozulmaya ve intikam kast edip mukabeleden ziyan etmeyeler şer'le Allah

24- buyruğuyla ziyanları tazmin oluna ve ziyan edenlerin haklarından geline ve bu kazâyâyı görüp gözetmek için benim tarafımdan

25- bir yarar âdem Semendire'de ve kral canibinden bir yarar âdem Belgrad'da ta'yin oluna tâ kim zikr olan husûsiyâtı

26- yerli yerine koyalar ve mezkûr bazirgânlar dahi bâcların ve gümrüklerin ve geçit hakların vilayetlerin âdetlerin üzere

27- edâ kılalar ve bu canibden Engürüs canibine bazirgânlığa yahut gayri maslahatta kimesne varmak ister ise

28- ucda duran sancak beğler ve beğ mektubuyla ânların uçta duran banlarına varalar ânların icazetleriyle

29- diledikleri yere varalar ol taraftan benim memleketime gelmek isteyenler bu üslub üzere edeler

30- ve bu müsâleha ve dostluk ve iyi komşuluk iki yıla değin ahd olundu ve zikr olan yılların ibtidâsı

31- mezkûr kral benim elçimin önünde and içtiği gündün ola bu ahd üzerine kabul edip eymân-ı mugallaza ile

32- yemin ederim ki kuşandığım kılıç hakkıyçün ve atam dedem ruhiyçün ve oğlucuklarım başıyçün ve benim başım ve canımıçün ve dahi

33- yüz yirmi dört bin peygamber hürmetiyçün ve hazret-i resulün aleyhi efdalü's-salavat pâk ve münevver ve mutahher ruhiyçün ve yedi Mus-haf sıhhatiyçün

34- ve dinim hakkıyçün ve yeri göğü yaradan hakkıyçün mâdâm ki mezkûr kral zikr olan şerâit üzerine ola ben dahi dönmeyem.

1503 Tarihli Macaristan Ahidnamesi Metni⁴³

1) Nişan-ı şerîf-i âlî-şân-ı sultânî ve tuğra-i garra-i gîti-sitân-ı hâkânî nüfize bi'l-avni'r-rabbânî ve'l-menni's-subhânî hükmü oldur ki

2) şimdiki halde Allah'ın inayeti ile ben ulu padişah cümleye gâlib hüdâvendigâr karanın ve denizin sultanı ve Rum ve Karaman ve Anadolu ve Rumeli ve bunlardan gayri dahi

3) nice memleketlerin padişahı ki Sultan Bayezid Han'ın benim yüce hazretimin yazılan mektubunu ve ahidnâmesini görüp okuyanlara şöyle ma'lûm ola kim bundan evvel Engürüs

4) ve Çih memleketlerinin kralı İvladisav [Vladislav] ile olan sulhumuz ve dostluğumuz bir vechle bozulup düşmanlığa dönmüş idi ammâ ortamızda olan uslu fikir ve ferâset

⁴³ Metinde geçen tüm özel adlar harekelendirilmiştir. Metnin transkripsiyonu bu hareketler esas alınarak yapılmıştır.

5) ehli kimesnelerin meşveretiyle sulh olunmak bâbında çok söz gelici olmuş idi şimdiki halde ol söz gelici nihayet bulup evvelki gibi dostluğumuz yine yenilenip ortamızda

6) mehabet muhkem olmak için kralın kendi yanından kralın mektuplarıyla o sulh bâbında ısmarlanan sözleriyle bundan evvel benim yüce hazretime fahrü'l-âyân Belgrad'ın

7) evvelki banı olan Çopur Martin adlı yarar ve mu'temed elçisi gelip dahi kral tarafından barışıklık ve dostluk olmak hususunda her ne kim ısmarlanmış ise [belgede kopukluk]

8) takrir edip haberi ne ise benim izz-i huzurumda sebep ma'lûm oldu imdi eyle olsa ulu padişahlar arasında elleri altında olan memleketlerin ra'iyeti maslahatı için

9) mâbeynde mu'ahede ve müsâleha olmak gökçek nesne olup ahdin ve sulhun götürü halka fâidesi olduğu sebebden benim yüce hazretim dahi kral ile ortamızda

10) yedi yıla dek sulh u salah olmağa rıza verip ve kabul edip dahi iki canib vezirlerinin meşveretle sulh bâbında arada söylenen sözler ve mâ-lâbüd olan mühimmâtlar

11) ne ise yazılıp ahidnâme olup dahi zıkr olan sulhun takarrürünün padişahlar ortasında vâki' olan âdet ve kanun üzere mezbûr kral elçisinin yanında and

12) içip ol yazılan ahidnâmeyi kendi mübarek elimle kralın elçisine verip ve mezkûr kral elçisine icâzet verip dahi ol [belgede kopukluk]

13) kralla şöyleşip itmâm etmek için hemçünân şöyleşilen üzere benim yüce hazretim canibinden dahi yarar ve mu'temed kulum ulûfecilerim başı Kasım'ı elçi ta'yin edip dahi

14) mezkûr kral elçisi yüce hazretime vâsıl olmazdan öndin ben kral tarafına risalete göndermiş idim ol dahi varıp krala buluşup ve şöyleşip sâbıkan?

15) söylenen üzere kral dahi yüce hazretimin elçisine ahidnâme yazıp vermiş imiş ammâ yüce hazretim canibinden mezkûr kral elçisi ile gönderilen ahidnâmenin

16) suretini mezbûr kral elçisi krala gönderip dahi kral verdiği ahidnâme ile tatbik olundukta yazılan ahidnâmelerin ikisinde bile ba'zı tefâvüt

17) vâki' olduğu sebepten iki canibin rızası ile ol tefâvüt olan yerler ıslah olunup dahi kral canibinden tekrar ahidnâme yazılıp yüce hazretimin

18) elçisine verilip icâzet olup dahi andan sonra ol ahidnâmelerden tefâvüt vâki' olan ibâretlerin ıslahı ve itmâmı maslahatı için yüce kapımdan dahi

19) tekrar ahidnâme yazılmak için benim yüce hazretimin elçisi yanınca kral kendi yarar ve mu'temed âdemlerinden Firisunlu? knez Görge'i ve divanı kâtibi Şubin

20) Peranlı? Kriştof'u risalet tariki ile benim yüce hazretime göndermiş hâliyâ yüce hazretime gelip vâsıl olup dahi sulh ede kral ısmarladığı sözleri

21) takrir edip ve kral-ı mezkûr yüce hazretimin elçisiyle gönderdiği ahidnâme dahi tafsili ile benim izz-i huzurumda okunup ma'lûm olduktan sonra ben dahi kralın

22) ahidnâmesi mucibince ol söyleşilen üzere yedi yıla değin sulhu ve dostluğu kabul ettim şol şart üzerine ki bu müddet-i sulh içinde benim yüce hazretimle

23) ve benim elim altında ve hükmümde olan illerim vilayetlerim ve beğlerim ile dahi Yukarı Hersek vilayeti ve ana müte'allik ili günü ile ve mezkûr Hersek vilayetinin

24) ucunda olan Proloşiçe ve İmoçka ve Roğ ve Yargomoçe? ve Lubuşka ve Mostar ve Poçitel ve Blagay ve Nova ve Resne ve Kluç

25) ve Mileşeva nam hisarlarda ve varoşlarına ve andan gayri Bosna vilayeti ili günü ile ve Bosna vilayetinin ucunda olan Kamangrad ve diğer Kluç ve Hlivne

26) ve Belgrad ve Vinçaç ve Komotin ve Travnik [ve] Virbiliçe ve İvrandık ve Doboy ve Mağlay ve Akhisar ve Suset ve Toricene ve Fenarlık

27) ve Prozor ve Bobofça ve Dubrovnik nam kal'alardan ve varoşlarına ve andan gayri İzvornik kasarı tevâbî'i ile ve ili günü ile ve Tuna kenarında vâki'

28) olan Serf memleketi Semendire kal'asıyla ve ana müte'allik ili ve tevâbi'i ile ve Semendire ucunda olan Havale ve Koyluç ve Hram Güvercinlik nam hisarlardan

29) ve varoşlarına ve Braniçeva'nun iline ve tevâbi'ne ve andan gayri Şişman memleketinin tevâbi'lerine ve Flordin ve Vidin nam hisarlarına ve varoşlarına

30) ve iline vilayetine ve mecmu' kenar nahiyelerine ve köylerine ve Şişman memleketinin ucunda olan Rahova ve Niğbolu ve Yergöğü ve Soros nam kal'alarına ve varoşlarına

31) ve köylerine ve Kili ile Akkırman nam kal'alarına sınırlarından ve hisarlarından gayri ve denizden varınca bu maslahat dâhil olup mezkûr kraldan ve kralın

32) beğlerinden ve banlarından ve tevâbi'inden ve levâhikinden hiç vec-hile zarar yetişmeye ve dahl ve tecavüz olunmaya andan sonra kralın dahi eli altında ve hükmünde

33) olan Engürüs ve Çih memleketi illeri ve tevâbi'ileriyle dahi Morava'nun memleketi markizliği ile ve iki İşperbe'nin? hersekligi ile Lozaçiye?

34) hersekligi ile ve altı şehir hersekligi ile ve bu zikr olunanların tevâbi'i ve levâhiki ile ve Dalmaçya ve Hırvat ve İslovin ve Erdel ve Bosna ve Yayçe ve Semendire

35) karşısında olan kralın memleketi ucunda Serebrenik ili günü ile ve Böğürdelen tevâbi'i ile Belgrad ve Söreyn ve andan gayri kralın eli altında olan

36) sâir kenar hisarlarıyla ve Arvanadine? dahi illeri vilayetleri ile ve köyleriyle yukarıda zikr olunan üzere yedi yıl va'deye değin sulh u salah içinde

37) olup benim yüce hazretimden ve vezirlerimden ve paşalarımın ve beğlerimden ve kenar sahiblerinden mezkûr kralın zikr olunan iline vilayetine ve kenar kal'alarına dahi zarar ve ziyan

38) yetiştirilmeyip akın ve haramilik ve çete tariki ile çeri geçirilmeye ve gönderilmeye ve andan sonra mezkûr kral murad edindiği Rimpapa ve Rimkralı ve Françe ve İspanya

39) ve Angeliya ve Portukal ve Leh kralı ve Venedik doju Lonarda Lorendan ile sâir beğleriyle ve ili ve vilayeti ve tevâbî'iyile ve mecmu' İtalya memleketi ki Frengistandır

40) ve Napolya krallığı ile Çeçilya ceziresiyle ve büyük Meştarke Rodos beğidir ve Sakız ceziresiyle ve ana müte'allik ili vilayeti ve tevâbî'i ile ve Marka ve Ankona

41) ve Roman Divüle? ve ânlarla müte'allik illeri ve günleriyle fi'l-cümle elleri altında olanlarıyla bu sulhda bile olmasını mezkûr kral hatırı için kabul ettim

42) şol şart üzere ki zikr olunan Hristiyan beğlerinden Rimpapa izboruyla ve ili ve vilayeti ve tevâbî'i ile mukarrer bu sulhda bile olması kralın uhdesinde ola

43) ammâ Rimpapa'dan gayri baki Venedikli Hristiyan beğleri var ise her kimin ki bu mu'ahedede bile olmak maksudu ola bir yıla dek ol yüce hazretime elçi ile mühürlü kâğıdı gele

44) mukarrer bu sulhda bile ola ve her kangısının ki bir yıla dek yüce hazretime elçisiyle mühürlü kâğıdı gelmeye sulhden hariç ola ve bu zikr olunan Hristiyan beğlerinden

45) her kangısı sulhu onat ri'âyet etmeyip gizli ve aşikâr kurudan ve denizden benim yüce hazretimin iline vilayetine ve tevâbî'ine gâret için çeri çekip seğirdip dahl ve tecavüz eder ola

46) ol vakit kral canibinden anın gibilere mukayyed olunmaya mukabelesinde benim yüce hazretim canibinden dahi düşmanlık olur ise yalnız hemen ol yaramazlık eden kimesneler ile?

47) olalar yaramazlık etmeyip sulhu onat ri'âyet eden kimesneler ile sulhumuz yine mukarrer ola el-hâsıl bu sulhnâmede zikr olunan kimesnelerden ve sâir Hristiyan

48) beğlerinden ba'zısının elçisi gelmemek ile ve yahud ba'zısı sulhu onat ri'âyet etmemek ile benim yüce hazretimle kral arasında ve elçileri gelip sulhu onat

49) ri'âyet eden sâir Hristiyan beğleri arasında olan sulhumuz ve dostluğumuz bozulmayıp hali üzere baki ve mukarrer dura andan sonra Kara Boğdan oğulları ile

50) ve cemî' Moldova memleketi ile ve Eflak ili voyvodası Radul hemçünân oğullarıyla ve kendinin ili ve günüyle kral yanınca bu sulhda bile dâhil olup haraçların

51) ve pişkeşlerin şimdiye dek veregeldikleri üzere vereler ziyade talep ve te'addi olunmaya ve krala veregeldikleri âdetlerin dahi vereler ziyade talep ve te'addi

52) olunmaya ve bunlarclayın Dubrovnik dahi şehirleriyle ve ili ve günüyle bu sulhda kral yanınca bile olup şimdiye dek veregeldikleri haraçların vereler

53) ziyade nesne talep olunmaya ve krala veregeldikleri âdetlerin dahi vereler ziyade talep ve te'addi ve iftira olunmaya ve bu barışıklık içinde iki taraftan dahi

54) yeniden kal'a yapılmaya ve kılınmaya ve iki taraftan dahi elçiler gelir olsa ve âdemler gönderilir olsa ânların için tutu talep olunmaya kâğıdsız ve nişansız ve kefilsiz

55) bî-havf varalar geleler kimesne mâni' ve müzâhim olmaya ve ortamızda varıp gelen elçiler ve âdemler eğlendirilmeyip irsal olunalar ve benim yüce hazretimin

56) memleketi ucunda olan kralın beğleri ve banları ve bu sulhda bile olıcak sâir Hristiyan beğlerinin uç beğleri ve kapudanları ve kurudan ve denizden gönderilen

57) yere değin birbirimizin âdemlerin hürmet ve izzet ile iletip sağ ve esen yine getireler her birimizin bazirgânları denizden ve kurudan birbirimizin memleketine

58) emn u aman üzere yürüyüp alım ve satım edeler kimesnenin nefesine ve malına zarar ve ziyan olmaya ve bir yerde durup takarrur ve tevakkuf etmeli olurlarsa durular yerli yerlerine gitmeli olıcak

59) yine gideler kimesne mâni' ve müzâhim olmaya şöyle ki her kangımızın bazirgânlarına nâgâh bir zarar ve ziyan yetişir ise muhkem teftiş olunup yaramazlık edenin hakkından geline ve ettiği

60) zarar ol yaramazlık edene tazmin ettirile ve her kangımızın memleketinden bu barışıklık içinde bir kimesneyi bir vechle esir eyleyip ya sulha muhâlif iş edip bir zarar

61) ve ziyan etmiş olalar ol zarar ve ziyan olan yerler vâki' olan yaramazlığı teftiş etmek için iki taraftan yarar ve mu'temed âdemler gönderip şer'le ve kanunla

62) teftiş olunup görüle ba'de't-teftiş zâhir olan yerine konulup günahlı olan kimesnelerin âdet-i kadime üzere hakklarından geline ammâ bu kadar nesne bu barışıklık bozulmağa

63) sebep olmaya ve zikr olunan va'de tebdil olunmayıp hali üzere mukarrer dura ve uçta olanlara tehdid ve te'kid oluna kurudan ve denizden bir-birimizin iline vilayetine

64) ve tevâbi'ine gizli ve aşikâre akın ve haramilik olmaya ve çete geçirilmeye ve martoloslar ve gayriler çeteye geçip zarar ve ziyan eylemeyeler şöyle ki her kangı taraftan sulha muhâlif

65) bir iş ola yalnız ol fesad edenin hakkından gelinmek değil ol kenar sahibinin dahi ma'rifeti ile olduğu ma'lûm olıcak anın dahi bile hakkından geline ve her tarafın

66) beğlerine ve nâiblerine ve kapudanlarına tenbih ve te'kid oluna denizden ve kurudan zikr olunan üslub üzere müddet-i sulh içinde olan barışıklığı hilesiz ve illetsiz muhkem koyalar

67) hiçbir vechle bile hile ve gadr eylemeyeler ve benim ilim ve memleketim beğlerine dahi bu sulhu ri'ayet ettirmek benim ahdimde olsun ve bu sulhde bile olan Hristiyan beğlerinden

68) birisi düşmanlık eyleye memleketi kral memleketinden öte olup anın memleketine varılmalı olıcak kral memleketinden aşırı uğramak zaruri olsa tenbih olunmaz sözün/sınırın? kralın

69) memleketi aşırısından uğranmaya ve hiçbir bahane için aşikâre ne çeri ve ne haramilik az çok gönderilmeye kral dahi eyle ede andan sonra yüce hazretimin

70) elçisi getirdiği kralın ahidnâmesinde şöyle yazılmış ki mesela Venedik beğleri ile her ne vechle olur ise ki mezkûr yüce hüdâvendigârın yüceliği barışıklığı

71) bozup tebdil eyleye beher hal ol vakit bizimle ve bizim krallığımızla dahi bozulmuş oluna deyü kayd olunmuş idi biz Venedik ile kral hatırı için barışık

72) mâdâm ki ânlardan bir yaramazlık olmaya bizden dahi olmaz ammâ eğer ya kral tarafından ya Venedik beğleri tarafından ahde muhâlif bir iş olup dostluk bozulup

73) ve düşmanlığa döner ise ol vakit adâvet edenle bu taraftan dahi düşmanlık olıcak ol bir canib dahi gerek Venedik beğleri olsun gerek kral tarafı olsun

74) dilerse adâvet eyleye diler ise dostluk edeler andan sonra Allah saklaya şöyle ki bu vâki' olan sulh içinde yedi yıl tamam olmadan cümle yapılmışa

75) fevt eriştiği gibi ki ya krala yahut bizim yüceliğimize ecel erişe zikr olunan sulh bozulup nihayet bulmuş ola ve bu zikr olunan sulh ve ahd ve dostluk

76) şimden geri tebdil olunmayıp mukarrer olmak için yüce hazretim ahidnâme yazıp dahi yüce hazretimin elçisi yanınca yüce kapıma gelen kralın elçileri yanında and içip

77) bu yazılan ahidnâmeyi kendi mübârek elimle kralın zikr olunan elçilerine verip dahi mezkûr elçilere icâzet verdim ve buyurdum ki benim yüce hazretimle kral

78) arasında işbu ahidnâmede yazılan kayıtlar ve şartlar üzerine emr-i sulh ve ahd mukarrer ve mü'ekked ola eyle olsa hâliyâ bu ahidnâmede yazılan ahdin şartları

79) ri'ayeti için ibtidâen yeri göğü yaradan ve yüz yirmi dört bin peygamberle bizim peygamberimiz hazret-i Muhammed Mustafa'yı salla'llahu aleyhi ve sellem gönderen ve mecmû' kitapları

80) gökten indiren ulu Allah'ın azâmetine ve babam ruhuna ve oğlan-cıklarım başına ve yürüdüğüm yoluma ve kuşandığım kılınca and içerin ki bu ahidnâmede yazılan şartları

81) ri'âyet edem inşâ'allahu te'âlâ mâdâm ki kral canibinden olmaya benden dahi olmaya ve bu sulhde bile olan Hristiyan beğleri canibinden benim ilime vilayetime

82) ve kal'alarım ve şehirlerime zarar ve ziyan yetişmeye ve ahde muhâlif bir nesne sâdır olmaya benden dahi ahde ve sulha muhâlif nesne sâdır olmaya yukarıda zikr olunduğu gibi

83) şöyle ki Hristiyan beğlerinden birisinden ahde muhâlif bir nesne vâki' ola anın muhalefetinden sâir beğler ile olan ahde ve sulhe zarar gelmeye ve bu sulhun

84) ibtidâî tarihi İsa-yı nebi tarihinin bin beş yüz üçüncü yılında ağustosun yirminci gününden ve bizim peygamberimiz salla'llahu aleyhi ve sellem tarihinin dokuz yüz

85) dokuzuncu yılından Saferü'l-muzaffer ayının yirmi sekizinci gününden başlayıp mukarrer ola andan sonra bu ahidnâme İsa-yı nebi tarihinin bin beş yüz üçüncü yılında

86) mâh-ı novevirisin dördüncü gününde ve bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa salla'llahu aleyhi ve sellem tarihinin dokuz yüz dokuzuncu yılında mâh-ı Cemâziye'l-ulânın

87) on beşinci gününde yazıldı.

Be-makam-ı Kostantiniyye

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 5861.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 7675.

Tarihler

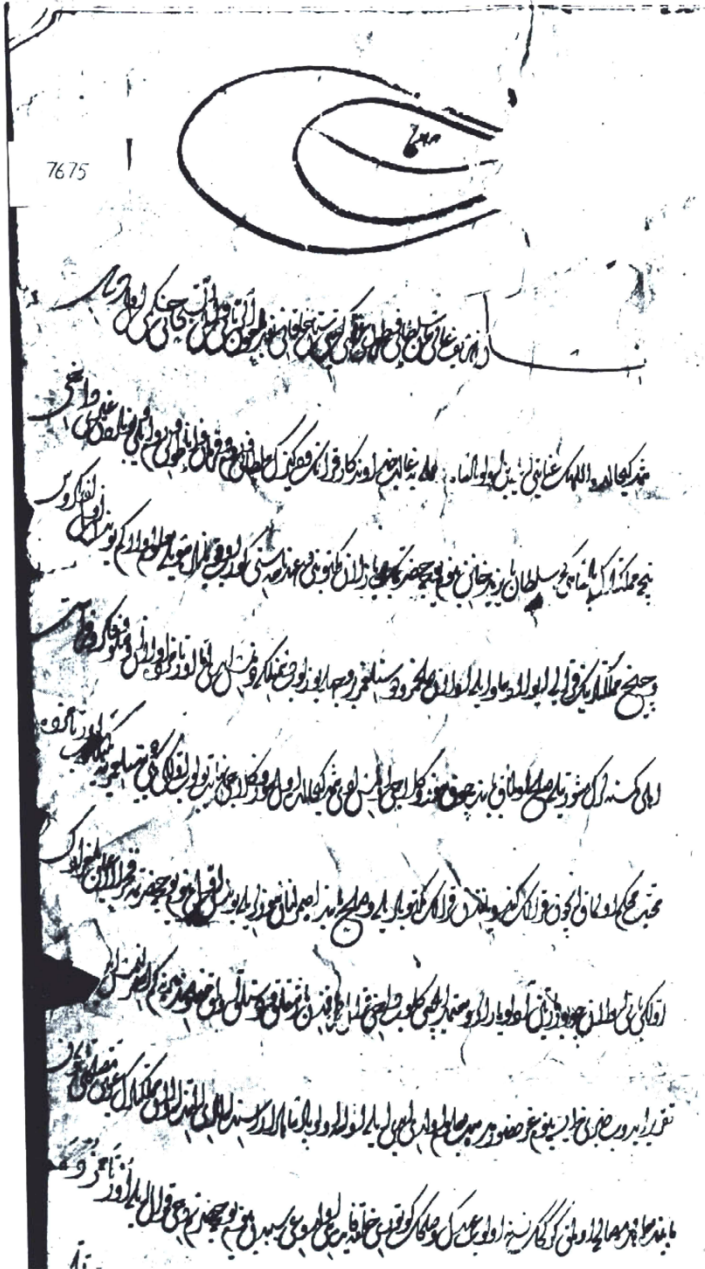
- HAMMER-PURGSTALL, Freiherr Joseph von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* c. II, trc. Mehmet Atâ, İstanbul 1329 (1911).
- _____, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. IX, Peşte 1833.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 2. Cilt (1451-1538)*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1299-1453)*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

Araştırma Eserleri

- BAŞ, Göksel, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlarda Osmanlı Serhad Organizasyonunun Oluşumu: Kaleler Ağı, Askeri Personel, Finansman ve Mali Külfet", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 33 (Haziran 2018), 151-181.
- BAŞTAV, Şerif, *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir (1456'ya kadar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991.
- DİLBAŞ, Gökhan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki İlerleyişinde Bir Dönüm Noktası: 1456 Belgrad Kuşatması", *Türk Tarihinde Balkanlar*, c. II, ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, 397-430.
- EMECEN, Feridun, "Kosova Savaşları", *DİA* c. 26 (2002), 221-224.
- EROĞLU, Haldun, "Osmanlı-Sırp İlişkileri (1347-1521)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, c. 41 (2017), 79-106.
- FISHER, Sydney Nettleton, *The Foreign Relations of Turkey 1481-1512*, University Of Illinois Press, Urbana 1948.
- FODOR, Pal, *The Unbearable Weight of Empire-The Ottomans in Central Europe. A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)*, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2016.

- _____, -David, Geza "Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512-1514", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, ed. Geza David-Pal Fodor, Budapest 1994, 9-45.
- GENÇ, Nevin, *II. Kosova Savaşı*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1993.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Avrupa'da İktidar Mücadelesi: Osmanlı-Macar İlişkileri*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- _____, "Korvin Mathias (Mátyás)'ın Bayezid II.e Mektupları Tercümelere ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *Belleten*, c. XXII, S. 87 (1958), 369-390.
- GUBOĞLU, Mihail, "Osmanlılarla Romen Ülkeleri Arasındaki İlk Devir İlişkileri (1368-1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrultmalar", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, c. II (1988), 829-843.
- HAZAI, György, "A Topkapu Szeráj Múzeumának magyar vonatkozású iratai", *Levéltári Közlemények*, c. 26 (1955), 286-295.
- _____, "Urkunde des Friedensvertrags zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488", *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung: Wolfgang Steinitz zum 60. Geburtstag am 28. Febr. 1965*, ed. Aleksandr V. Isačenko, Wilhelm Wissmann, and H. Strobach, Berlin 1965, 141-146.
- _____, "XV. Yüzyıl Sonlarında Macar-Türk Diplomatik İlişkileri Üzerine", *VII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler*, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, 596-601.
- İŞIKSEL, Güneş, "Friendship and the principle of good neighbourhood between Bayezid II and Matthias Corvinus", *Matthias Corvinus und seine Zeit. Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*, Wien 2011, 33-36.
- İNALCIK, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- _____, "Mehmed II", *DİA*, c. 28 (2003), 395-407
- _____, "Murad II", *DİA*, c. 31 (2006), 164-172.
- _____, "Murad II", *İA*, c. 8 (1979), 598-615.
- KALMAN, Benda, "Hristiyan Birliği ve XV. Asırda Osmanlı İmparatorluğu-Macaristan Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28-29 (1975), 83-112.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Brill, Leiden 1999.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1994.
- NEUMANN, Iver B., Kristin Haugevik & Jon Harald Sande Lie, "Kinship in International Relations: Introduction and Framework", *Kinship in International Relations*, (ed. Kristin Haugevik & Iver B. Neumann), Routledge, London 2019, 1-20.
- NORADOUNGHIAN EFFENDİ, Gabriel, *Recueil d'actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, v. I, Paris 1897.
- PALOSFALVI, Tamas, *From Nicopolis to Mohacs: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526*, Brill, Leiden 2018.
- PANAITE, Viorel, *Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Its Tribute Payers from the North of the Danube*, (Second Revised Edition), Brill, Leiden 2020.
- _____, "Western Diplomacy, Capitulations and Ottoman Law in The Mediterranean (16th - 17th Centuries). The Diplomatic Section of The Manuscrit Turc 130 From The Bibliothèque Nationale in Paris", *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa - Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, 357-387.
- Papp, Sándor, "The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, (ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević), Brill, Leiden 2013, 375-419.
- SCHAENDLINGER, Anton C. (ve Claudia Römer), *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II. aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchive zu Wien- Transkriptionen und Übersetzungen*, Wien 1983.
- TANSEL, Selahaddin, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Nisan 2021.

EK 2: 1503 Tarihli Ahidname-I

وضع اوله در معنی سینه ای که حاجتراضی را بلا عمل عفو از او از عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر از عذر
 ایکنه و بیرون از عذر او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر از عذر
 اگر عذر از او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر از عذر
 بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر
 عذر از او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود
 و عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر
 او عذر از او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود
 و عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر
 و عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر
 او عذر از او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود
 و عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر
 او عذر از او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود بر او عفو از او عذر اصل او بود

EK 2: 1503 Tarihli Ahidname-III

اولین بو پیشه بوندن که در این زمان با نام پادشاهان در میان ما حاصل شد که در این زمان که در این زمان که در این زمان
بند بر لب و بر این سخن بود که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان
در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان
و این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان
و این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان
در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان که در این زمان
اوله

و بدانکه عهدنامه که در میان کور و ترک است که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 از این عهدنامه و عهدنامه که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 رعایت این عهدنامه که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 رعایت این عهدنامه که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 و قلم که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 سببیک خیرستان که این عهدنامه که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 این عهدنامه که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 طرفین این عهدنامه که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز
 ماه نو و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز و در آنجا که در آنجا در روز

عهدنامه که در آنجا در روز
 و در آنجا که در آنجا در روز

EK 2: 1503 Tarihli Ahidname-IX

“ THE DEVELOPMENT OF OTTOMAN-HUNGARIAN RELATIONS IN THE
CONTEXT OF OTTOMAN-HUNGARIAN AHDNAMES AND STUDIES ON
TURKISH-HUNGARIAN AHDNAMES OF THE PERIOD OF BAYEZİD II”

Abstract

Ottomans ensured that the legal, political, economic and diplomatic relations were grounded and defined the principles by means of the ahdnames that they have given to various states and communities since the XVI. century. In this context, ahdnames as diplomatic documents are the most fundamental documents in defining Ottoman diplomatic and politic history. Among these documents, Hungary ahdnames whose texts are ocured from XIV. century are regarded as the most fundamental ones in terms of comprehending and analyzing Ottoman-Hungarian relations. In this study, the role of Ottoman ahdnames in Ottoman-Hungarian diplomatic relations, along with their historical significance, are brought into question. Furthermore, the role and significance of these ahdnames in forming of the ahdname as an area studied by Ottoman diplomatic science is emphasized. In addition, the political development of Ottoman-Hungarian relations until the beginning of the XVI. century is examined in the context of ahdnames and then the significance of two extant Turkish ahdname texts in Ottoman-Hungarian diplomatic relations is examined. An undated text from the Bayezid II period has existed as the first Turkish ahdname on Ottoman-Hungarian relations. Although György Hazai published this text in a Hungarian article in 1965, it was not evaluated and was not used in subsequent studies in Turkey – with very few exceptions. Unfortunately, the mentioned text is a copy, not an original one. In this context, we don't have exact information whether the original of this ahdname had been granted. However, this text, which has a very important place within the framework of Ottoman-Hungarian relations, is extremely significant with regard to the development of bilateral relations and setting an example for Turkish ahdnames issued afterwards. Based on this characteristic and importance, this text is republished by transcription and examined diplomatically and historically. The Hungarian ahdname of 1503 is another of the most important documents has survived to the present day in the history of Ottoman-Hungarian diplomatic relations. This ahdname which Tayyib Gökbilgin published only with its photocopy and evaluated briefly, is the only original Turkish Hungarian ahdname. Even if it has a big importance in this regard, the ahdname of 1503 holds a special place due to its content among all Ottoman ahdnames. The information it provides about the emergence process of an Ottoman ahdname is extremely valuable. Furthermore the text of this document which is the only ahdname in which the borders defined between the two states are fully recorded is being published for the first time in Latin letters and is being studied diplomatically and historically.

Keywords

Ottoman Empire, Hungary, Ahdname, Treaty, Diplomacy, Ottoman Diplomatics.

AHI EVREN'DEN ENVER PAŞA'YA:
OSMANLI İDARİ TAKSİMATINDA EVRENYE*

Abdullah Erdem TAŞ**

ÖZET

Evrenye, günümüzde Kastamonu'nun İnebolu ilçesine bağlı Karadeniz kıyısında tarihi bir köydür. Halk arasındaki söylenceye isminin Ahi Evren'den geldiği belirtilen Evrenye, Anadolu'nun en eski Türkmen yerleşim bölgelerinden birinde yer almaktadır. Bu açıdan köyün tarihinin ortaya çıkarılması, Türklük araştırmalarına önemli bir katkı yapacaktır. Osmanlılar, Karadeniz kıyılarının emniyetini artırmak için buralara Türkmenlerin yoğun olarak yerleşmesine ayrı bir ihtimam göstermiş, yine deniz ticareti ve gerektiğinde deniz savaşları için gemi imalatında bölgeyi üs edinmiştir. Bu minvalde Osmanlı denizciliğinin gelişmesine paralel olarak 1500'li yıllardan itibaren kıyı bölgelerdeki az sayıdaki Rum'un yerine buradaki köylere Türkmenler yerleştirilmiş; Karadeniz ormanlarından getirilen kerestelerle gemiler inşa edilmeye başlanmıştır. Evrenye, bu tarihlerden itibaren bir Türkmen denizci köyü olarak mezkûr politikanın bir parçası olmuş; özellikle 19. yüzyılda gemicilik ve deniz taşımacılığıyla iştihar etmiştir. İstiklal Harbi döneminde kuva-yı milliyeye verdiği destekle de bilinen köyün geçmişine dair literatürdeki bilgiler ise oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden Evrenye'nin tarihi, idari taksimattaki yeri ve nüfusu tespit edilmek istenmiştir. Buna göre köyün ne zaman kurulduğu, Ahi Evren (Evran)'le irtibatının olup olmadığı, kaç hane ve nüfustan oluştuğu, yüzyıllar içerisinde Osmanlı idari taksimatında nasıl (köy, divan, nahiye) yer aldığı sorularına cevap aranmıştır. Ayrıca çalışmada, 20. yüzyıl başlarında köyün isminin "Enver Paşa" olarak değiştirilip nahiye merkezi yapılması ve bu idari tasarrufa yapılan itirazlar da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kastamonu, Evrenye, idari yapı, nüfus, arşiv belgeleri.

* Makalenin geliş tarihi: 17.03.2022 / Kabul tarihi: 17.06.2022

** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, abdullah.tas@dpu.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-2680-7713).

Giriş

Konunun daha iyi anlaşılması bakımından Evrenye'nin bağlı bulunduğu Kastamonu ve çevresinin tarihinden kısaca bahsetmek gerekir. Tarih içerisinde Kastamonu bölgesi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Hititlerin yok olmasından sonra merkezi idarenin çökmesiyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde irili ufaklı hükümetler zuhur etmişti. Anadolu'nun merkezinde Frigyalılar, batısında Lidyalıların hâkim olduğu devrede muhtemelen Kastamonu civarı da Paflagonya olarak tarih sahnesinde yerini aldı. Paflagonyalılar, milattan önce Anadolu'da yaşanan birçok istiladan kendini koruyabilmiş ve büyük ölçüde müstakil kalmıştı. Ancak milattan önceki birinci asırda Pontus hâkimiyetine girmiş ve Bitinyalılarla Pontuslular arasındaki mücadeleden ortasında kalmışlardı. MÖ. 64 yılında ise Romalılar bölgeye hâkim oldu. MÖ.64 yılından MS.395 yılına kadar Roma hâkimiyetinde kalan Paflagonya bu tarihten sonra merkezi İstanbul olan Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun Trabzon merkezli Pontus Eyaleti'nin bir ili hâline geldi.¹

İslam'ın zuhurundan itibaren Anadolu topraklarına yapılan Müslüman Arap akınlarını büyük ölçüde durduran Bizanslılar, 11. asırda Müslüman Türklerin saldırısına mukavemet edemediler. Doğudan gelen Türkmen aşiretleri, 1071 Malazgirt savaşından sonra Azerbaycan-Kafkasya hattından ilerleyerek Anadolu'nun batı uçlarına kadar nüfuz ettiler. İlk olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'a bağlı beylerden Emîr Karategin, 1084 yılından sonra Kastamonu'yu ele geçirse de burada fazla tutunamadı. Bizanslılar şehre yeniden hâkim oldu.² İkinci fethi, Türkmen beylerinden Danişmentlilerin kurucusu Gazi Ahmed b. Ali b. Nasr gerçekleştirdi. O, önce Malatya taraflarını, ardından Sivas'ı fethederek burasını beyliğinin merkezi yapmıştı. Kurduğu Danişmentliler Beyliği'nin sınırları zaman içerisinde genişledi. Amasya, Tokat, Niksar, Osmancık, Çorum ve Kapadokya'nun ardından Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu da fethedip topraklarına kattı.³

Bölgede zamanla nüfuzunu artıran Anadolu Selçukluları, Danişmentlilerle çok defa karşı karşıya geldiler. 12. yüzyılın ilk yarısında şehir Haçlılar, Selçuklular, Danişmentliler arasında sık sık el değiştirdi. Yüzyılın sonlarında

¹ Mehmed Behcet, *Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1341, 19-21.

² İlhan Şahin, "Kastamonu", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 585-588.

³ Mehmed Behcet, *a.g.e.*, 21-22.

Kastamonu, bir uç beyliği olarak artık Anadolu Selçuklu idaresinin bir parçasıydı. Selçuklu emirlerinden Hüsameddin Çoban Bey, Kastamonu'yu zapt ettiği için bölgenin idaresi kendisine verilmişti.⁴ Selçukluların önemli devlet adamlarından olan Emir Hüsameddin Çoban'ın ardından ailesi uzun yıllar Kastamonu'yu yönetti.⁵ 1291-2'de İlhanlı hükümdarı Geyhatu Han tarafından Kastamonu hâkimi yapılan Emir Şemseddin'le (Yaman, Candar) beraber bölgede Candaroğulları dönemi başladı. Bu aileden Sinop Hâkimi İsfendiyar Bey'in şöhreti sebebiyle Osmanlılar zamanında 'İsfendiyaroğulları' denilen aileye, son emir Kızıl Ahmed Bey'e ithafen sonraki tarihlerde 'Kızılahmetliler' de denilmiştir. Bizanslılar ise onları Amurios oğulları (Umur oğulları) şeklinde kaydetmişlerdir.⁶

Kastamonu tarihinde önemli bir yere sahip olan Candaroğulları, Ebu Said Bahadır Han'ın vefatına kadar (1335) İlhanlılara bağlı kalmış, bu tarihten sonra istiklal davasına düşmüşlerdir.⁷ 1391'den itibaren birkaç defa Kastamonu üzerine yürüyen Yıldırım Bayezid, 1392'de Candaroğlu II. Süleyman Paşa'yı öldürüp topraklarını devletine katmışsa da Süleyman Paşa'nın kardeşi olup Sinop'ta bulunan İsfendiyar Bey bir süre daha hükümet edebilmiştir. Timur Faciası'nın ardından yaşanan fetret döneminde kardeşler arasında yaşanan taht kavgalarında zayıf tarafı destekleyerek Osmanlı'nın toparlanmasını geciktirme şeklinde bir siyaset takip eden Candaroğulları'yla Çelebi Mehmed döneminde devam eden gergin ilişkiler, devlet adamlarının araya girmesi ve II. Murad'ın İsfendiyar Bey'in torunu Hatice Sultan'ı nikâhlamasıyla biraz yumuşamıştır.⁸ 1460-1461'de ise Fatih Sultan Mehmed'in bölgeye düzenlediği sefer sonucunda Candaroğulları Beyliği nihai olarak tarihe karışmıştır.⁹

⁴ Refik Turan, "Selçuklular Döneminde Kastamonu", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*

Tebliğler, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1989, 4.

⁵ Aydın Taneri, "Hüsameddin Çoban", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 513; Yaşar Yücel, "Çobanoğulları", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 354.

⁶ Mehmed Behcet, *a.g.e.*, 26-30; Ayşe Tosunoğlu, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1993, 13.

⁷ Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 146-149.

⁸ Yaşar Yücel, *a.g.m.*, 146-149; Mehmed Behcet, *a.g.e.*, 29-30; Ayşe Tosunoğlu, *a.g.e.*, 21-23.

⁹ Yaşar Yücel, *a.g.m.*, 146-149; Mehmed Behcet, *a.g.e.*, 30.

Osmanlılar kadim bir İslam şehri olan Kastamonu'ya gereken önemi vermiş; burada camiler, mescitler, dergâhlar, kütüphaneler vs. yaptırarak şehri bir ilim ve irfan yuvası haline getirmişlerdir. Kastamonu dâhilindeki birçok köy ismi Türkmen aşiretlerinin oymak ve boylarının isimlerini taşımaktadır ki bu, Kastamonu'nun hâlis Türk yurdu olduğunun da bir göstergesidir. Buna örnek olarak Karaevli, Alpı, Çavundur, Eymür, Kınık köyleri verilebilir.

Osmanlılar, Karadeniz kıyılarının emniyetini artırmak için buralara Türkmenlerin yoğun olarak yerleşmesine ayrı bir ihtimam göstermiş, yine deniz ticareti ve gerektiğinde deniz savaşları için gemi imalatında bölgeyi üs edinmiştir. Bu minvalde Osmanlı denizciliğinin gelişmesine paralel olarak 1500'lü yıllardan itibaren kıyı bölgelerdeki az sayıdaki Rum'un yerine buradaki köylere Türkmenler yerleştirilmiş; Karadeniz ormanlarından getirilen kerestelerle gemiler inşa edilmeye başlanmıştır. Muhtemelen Evrenye, bu tarihlerden itibaren bir Türkmen denizci köyü olarak mezkûr politikanın bir parçası olmuş; Evrenyeliler de küçük ve büyük tonajda ahşap, kürekli ve yelkenli ticaret ve savaş gemileri yapıp çeşitli denizlerde ve limanlarda ticaret yaparak gerektiği zaman da deniz savaşlarına katılarak Osmanlı Devleti'nin gelişmesine ve güçlenmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.¹⁰

1. Evrenye'nin Osmanlı İdari Taksimatında Yeri Ve Tahmini Nüfusu

Kastamonu, nihai fethinden sonra merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak statüsündeydi. Anadolu Eyaleti'nde Kastamonu'yla beraber toplam 14 sancak bulunuyordu.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde ilk olarak tahrir yapmaktaydı. Bunun amacı arazinin mülkiyetini belirlemek, tasarruf sistemini oluşturmak ve düzenli vergi alabilmeyi sağlamaktı. Tımar sisteminin olduğu salyanesiz eyaletlerde 16. yüzyıl sonlarına kadar böyle çok defa umumi tahrir

¹⁰ 19. Yüzyılda, gemi taşımacılığı yapan ve Osmanlı Bahriyesi'nde görev alan Evrenyeliler için örnek olarak şu belgelere bakılabilir: *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN), Dosya/Gömlek Nu: 119/60, 3.Ca.1273 (30 Aralık 1856); BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 120/45; 122/94; 149/82; 179/50; BOA, (Sadaret Mektubî Kalemî Deâvî Evrakı) A.MKT.DV, Dosya/Gömlek Nu: 110/94, 29 L. 1273 (22 Haziran 1857); BOA, A.MKT.DV, Dosya/Gömlek Nu: 187/87, 1277 (1860-1861).*

yapılmıştı.¹¹ Tahrir kayıtları aynı zamanda bölgenin birer tapusu mahiyetinde olduğundan bu kayıtların tutulduğu defterlere *Tapu-Tahrir Defterleri* deniliyordu.

Kastamonu'nun muhtemelen ilk tahriri 1487 yılında yapılmıştı. Bu tahrir göre Kastamonu Sancağı'nda 11 kaza bulunmaktaydı ki bunlar Nefs-i Kastamonu, Göl, Devrekâni, Küre, İnebolu, Sinop, Boyovası, Durağan, Taşköprü, Araç ve Daday'dır. 1530 Tahririnde ise sancak dahilinde; Kastamonu, Göl, Araç, Küre, Ayandon, Hoşalay, Daday, Boyovası, Durağan ve Sinop kazaları vardı. 1560 Tahririnde sadece Boyabad, Taşköprü, Sinop ve Durağan kazaları kaydedilmişti. 1582'de ise Araç, Daday, Kastamonu, Boyabad, Devrekâni, Göl, Küre, Durağan, Sinop ve Taşköprü kazaları ile bunlara bağlı köy ve mezralar *Tapu-Tahrir Defterleri*'ne yazılmıştı.¹²

Bu tahrirlerde (1487, 1530, 1560, 1582) Evrenye ismi geçmemektedir. Tahrir kayıtları incelendiğinde Evrenye civarının bu dönemde Devrekâni kazasına bağlı olduğu görülmektedir. Mesela Abana (ve çevresindeki birçok köy), Devrekâni kazasına bağlı "der-sâhil-i Ginoli" şeklinde kaydedilmiştir¹³ ki buna göre Ginolu'dan Abana'ya oradan Evrenye sahiline kadar olan bölgedeki köyler, genellikle "Ginolu Sahili içinde" şeklinde kaydedilmiş olmalıdır. Evrenye'nin az batısındaki köyler ise –mesela şimdiki Üçevler (Arvilye), Çamlıca (Ablados), Gökbel (Çerçille), Esenyurt (Fikre), Yakaboyu- İnebolu kazasına bağlı olarak gösterilmiştir.¹⁴ Evrenye'nin biraz güneyindeki bazı yerler ise –mesela Deliktaş, Yamaç (Varya)- Küre Kazasına bağlı olarak kaydedilmiştir.¹⁵ Buna göre Evrenye'nin Devrekâni, Küre ve İnebolu kazalarının birleşme noktasında; eğer varsa Devrekâni Kazası'na bağlı Ginolu Sahili içerisinde olması gerekmektedir.

Evrenye isminin bu kayıtlarda geçmemesi, ya o tarihlerde henüz böyle bir yerleşim yeri kurulmadığını yahut yerleşim varsa da adının o dönemde

¹¹ "Selânikî'ye göre (Târih, I, 176) Ferhad Paşa ilk sadrazamlığı sırasında (1591-1592) vilâyet tahririni yasaklamış ve gerekirse otuz yılda bir yapılması usulünü getirmiştir." Bk. Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 425-429.

¹² Ayşe Tosunoğlu, *a.g.e.*, 34-35.

¹³ BOA, *Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.)*, Defter Nu: 23, s. 170, 191, 278.

¹⁴ Ayşe Tosunoğlu, *a.g.e.*, 221-224.

¹⁵ Ayşe Tosunoğlu, *a.g.e.*, 251-266.

Evrenye olmadığını gösterir. Arşiv belgelerinde sonraki yıllarda "Evrenye/Evranye Divanı" şeklindeki kullanım, "divan"¹⁶ denilen yerleşimlerin en eski Türk yerleşimleri olduğu bilgisiyle birleştirilince, bizi Evrenye'nin Osmanlı'dan bile önce Çobanlar, Candarlar devrinde kurulmuş bir köy olabileceği fikrine götürmektedir. Diğer taraftan böyle bir yerleşim var idiyse niçin bu defterlere kaydedilmedi sorusunu da cevaplamak zorlaşmaktadır.

Bu dönemdeki *Tahrir Defterleri*'nde Devrekâni Kazası'na bağlı köyler arasında bir tarama yapıldığında karşımıza 1530 Tahririnde, Evrenye Köyü'nün çevresindeki birçok köyün de kaydedildiği sayfada, 3 haneli bir "Ahî Ahmed" köyü çıkmaktadır.¹⁷ Acaba bu Ahî Ahmed köyünün Ahi Evran'la, dolayısıyla Evrenye ile bir alakası var mıdır? Bilindiği üzere Kastamonu "ahilik" açısından önemli bir şehirdir¹⁸ ve Evrenye isminin kökenine dair söylencede de Ahi Evran ismi karşımıza çıkmaktadır. Rivayetlere göre, Ahi Evran'ın müritlerinin gelip buraya yerleşmesi yahut bizzat Evran adındaki oğlunun burada yaşaması ve vefatı üzerinden köyün isminin Evranye/Evrenye olduğu iddia edilmiştir. Gariptir ki Osmanlı tarihçilerinin kitaplarında Ahi Evran'ı bazen Evran bazen de Evren¹⁹ şeklinde kaydetmelerine benzer şekilde arşiv belgelerinde de hem Evranye hem de Evrenye kullanımına rastlanmaktadır.²⁰ Acaba Evrenye ismi gerçekten Ahi Evran'dan mı gelmektedir?

¹⁶ "Sözlükte birçok anlamı olan dîvân kelimesi, taşra teşkilâtında idarî ve malî açıdan kolaylık sağlamak amacıyla bazı köylerin bir arada düşünüldüğü nahiyeye benzeyen bir idarî üniteyi ifade eder. Özellikle Anadolu'da Selçuklu döneminde ve ardından ortaya çıkan beyliklerle Osmanlılarda genellikle Batı Karadeniz bölgesinde görülür. Divanı bu anlamda açıklayan Evliya Çelebi, "Lisân-ı İstîlâh-ı Etrâk-i Tosya ve Bolu ve Dördüdvân" başlığı altında, "Etrâkin divan tâbir ettikleri Ertuğrul, Âl-i Selçûkiyândan Sultân Alâeddîn asrında boy beyi iken keferelerinden bu dağları fethettikçe reâyâ ve berâyâyâ istimâlet vermek için divan edip kôs çaldığı yerlere hâlâ divan lafzıyla tâbir edip yedi divan yedi nâhiye olmuştur" ifadesiyle divanın mahiyeti hakkında hayli belirleyici bir tanım yapmıştır." Bkz. İlker Yiğit, "Divan", *DİA*, EK-1 (2.Basım-2016), 333-334.

¹⁷ *BOA, TT.d.*, Defter Nu: 438, s. 641; buradaki Ahî Ahmed "Ece Ahmed" diye de okunabilir.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Müjgan Cunbur, "Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Tebliğler*, Ankara 1989, 7-15; Cevdet Yakupoğlu, "Selçuklu, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 55 (2009), 157-174.

¹⁹ İlhan Şahin, "Ahi Evran", *DİA*, İstanbul 1988, I, 529-530.

²⁰ Evranye için bkz. *BOA, A.DVN*, Dosya/Gömlek Nu: 4/81, 23 R 1260 [12 Mayıs 1844]; Evrenye için bkz. *BOA, A.DVN*, Dosya/Gömlek Nu: 8/8, 1260 [1844].

Evrenye Merkez Camii hazîresinde yer alan tarihi mezar taşlarından birinde "es-Seyyid Şeyh Evran Bey" ismi geçmektedir. Mezar taşı kitabesinden anlaşıldığına göre Evran Bey'in kabri/makamı kabul edilen yere 1257/1841-2 yıllarında Evrenyeli Hacı Hüseyin Ağa, bir mezar taşı yaptırmıştır. Mermer bir plakaya oyma-kazıma tekniğiyle sülüs hatla yazılan kitabedeki satırlar şunlardır:²¹

"Kutbü'l-ârifîn
 Rûzigârın eser-i kahrından
 Sad-hezârân dâd [ü] feryâd edelim
 Es-Seyyid Şeyh Evrân Bey'e
 Mâtem-engîz olalım âh edelim
 İrci'î emrini gûş ettiği dem
 Dedi ahbâbına yâ hû gidelim
 Okuyan kabr üstünde târîhin
 Şefâat rûhuna bir Fâtiha edelim
 Kufli(?) el-Hâc Hüseyin Ağa hasbeten
 Lillâh bu makâmı ihyâ etti
 Sene 1257"

Bütün bu karinelere rağmen kesin bir şey söylemek yine de mümkün olamamaktadır. Eldeki bilgilere istinaden Evrenye'nin en erken 16. yüzyıl sonları muhtemelen 17. yüzyılda kurulduğu söylenebilir. Evrenye isminin geçtiği, tespit edebildiğimiz en erken tarihli kayıt, Osmanlı Arşivi'ndeki Kamil Kepeci Tasnifi'nde yer alan Kastamonu Avarızhânelerini gösteren 2585 numaralı defterdedir. Bu defterin tutulduğu tarih, 1640'lı yıllardır. "Karye-i Evrenye tâbi-i mezbûr" başlığı altında Evrenye'nin avarız kayıtlarını içermektedir. Bu dönemde Evrenye, Kastamonu Livâsı Ginolu Kazası'na bağlı bir köydür. Ginolu'nun önceki yüzyılda Devrekâni Kazasına bağlı bir divan du-

²¹ Özgür Yeni, "İnebolu Gemiciler Köyü (Evrenye) Merkez Camii Hazîresi'nde Bulunan Mezar Taşları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.49 (Nisan 2017), 255; Burada kitabenin bir fotoğrafı da bulunmaktadır. Makaledeki okuma hataları imkân ölçüsünde bu fotoğraf üzerinden tashih edilmeye çalışılmıştır (248-262).

rumunda iken 17. yüzyıl kayıtlarında artık müstakil bir kaza durumuna geldiği görülmektedir.²² Bu da bölgede ciddi bir nüfus artışına işaret etmektedir. Defterdeki Evrenye başlığının altında "18 dönüm" kaydı bulunmakta, ardından köyde yaşayanların (erkek) isimleri sıralanmaktadır: "Nasrullah Ahmed, Tursun Kurt, Kalender Mahmud, Halil Yusuf, Mehmed Balı, Mustafa Murad, Hızır Ümid, Mahmud Tursun, İbrahim Mehmed, İbrahim Tursun, Hüsam Halil, İbrahim Mahmud, Hüseyin Mürsel, İbrahim Nasuh, Hüsam Selam, İbrahim Mehmed, Tursun İlyas, Hasan Hızır, Abdurrahman ibn İmam, Muslı Yunus, Ali Hasan, Bekir Hüsam, Osman Balı, Ali Hüseyin, Fettah Mehmed, Hızır Nasuh, Yusuf Ali, Osman Pîrî, Osman Mahmud, Hasan Halil, Halil Koçarlan?, Tursun Mustafa, Nasuh Mahmud, Veli Kayyım, Muharrem Ali, Şaban Ahmed, Mustafa Öceli?, Mustafa Hilmi Beğ". En sonda "yekün neferân 38, hâne 15, hâne-i avâız 14'tür" kaydı bulunmaktadır.²³ Her bir neferi 5 kişilik bir aile reisi kabul edersek tahmini nüfus 190 olur. Tapu Tahrir ya da Avarız defterleri üzerinden bir yerin nüfusunu tespit etmek oldukça güçtür. Ancak bu konuda tahmini rakamlara ulaşılabilir. Mesela Barkan'ın ortaya attığı (hane sayısı X 5) formülüyle 75 rakamına; diğer taraftan (nefer sayısı X 3) formülüyle de 114 rakamına ulaşılır.²⁴ Buna göre bu tarihte Evrenye köyünün tahmini nüfusu 75 mi, 114 mü yoksa 190 mudur? Kesin bir şey söylenemezse de köyün nüfusunun 100'ün üzerinde olduğu kabul edilebilir.

Bilindiği gibi avâız, Osmanlı mâliyesinde bir vergi ve bütçe terimidir. Önceleri savaş, kıtlık vs. zaruri durumlar için konulan fevkalade bir vergi iken zamanla sıradan vergilerden biri hâline gelmiş; Tanzimat döneminde ise bu vergi kaldırılmıştır. Klasik dönemde ise avâız kayıtlarını içeren defterler tutuluyordu ki bunlar bir nevi vergi verebilecek nüfusun kaydedildiği defterlerdi. Vergi verebilecek nüfus ise hâne üzerinden tespit ediliyordu. Dolayısıyla hâneler de sayılıyordu. Bir hânedeki evin reisi, geliri olan kişi yani vergi

²² Şerafettin Çetinkaya, *Kastamonu'nun Tarihi İki Kazası Devrekâni ve Ginolu Sahili*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu 2019, 66-67.

²³ BOA, *Kamil Kepeci Defterler (KK.d.)*, Defter Nu: 2585, s. 45, Tarih: H.1052 (M.1642-3). Defterin sonlarında ayrıca 1093 tarihi bulunmakta ise de iç sayfalarda geçen 1052 tarihidir.

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), 12; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S.22 (1991), 437.

verebilecek olan kişi kayda alınıyordu. Diğer taraftan donanmaya kürekçi lazım olduğunda yine bu kayıtlara başvuruluyor; belli sayıdaki (4 ilâ 50) hane bir avârız hânesi kabul edilip bunlardan bir kürekçi isteniyor, verilen kürekçinin masrafı da bu hânelerden toplanan vergi ile karşılanıyordu.²⁵

Yine Kâmil Kepeci Tasnifi'ndeki 2589 numaralı, önceki ayrıntılı kayıtların birleştirildiği kaza ve köylerdeki toplam avârız hanelerinin belirtildiği bir icmal defterinde Evrenye, Ginolu Kazasına tabi bir köy olarak zikredilmiştir: "Karye-i Evranye, hâne 15".²⁶ Aynı kayıt 2593 numaralı defterde de bulunmaktadır.²⁷

Kâmil Kepeci Tasnifindeki *Mevkufat Defterleri* arasında bulunan 2722 numaralı *Kastamonu Nüfus Tahriri Defteri*'nin 161. sayfasında Ginolu Kazasına tâbi Evrenye Köyü'nün nüfus bilgileri bulunmaktadır: "Karye-i Evranye tâbi-i mezbur (Kaza-i Ginolu), neferan 29, yalnız 11 hânedir". Başlık satırının üst kısmında ise şu kayıt bulunmaktadır: "On beş hânesi olan karye-i mezbûr reâyâları gâyet sarp ve sengistan (taşlık) yerlerde sâkin olup bir vecihle varılmak mümkün olmayıp kendiler dahî itâ'at eyleyip yazılmak istemez. Ehl-i vukûf olanlardan havâle olunup ma'rifet-i şer'le yirmi dokuz neferden ziyâde re'âyâ icmâl üzere tahrîr olundu".²⁸

Bu kayıttan anlaşılan Evrenyeliler defterlere kaydolanmak istemediklerinden defter tutan görevli de onların yaşadıkları sarp ve taşlık bölgeye gitmeye çekindiğinden daha önceki kayıtlarda olan bilgiler, yahut görevlinin sorup öğrendiği kadarı deftere kaydedilmiştir.

Yukarıdaki bilgilere göre 17. yüzyılda Evrenye köyünde vergi verebilecek durumda olan 40 kadar erkek nüfus, toplamda 15 hâne bulunmaktadır. Kadın-çocuk-ihtiyar dâhil toplam nüfus ise tahmini olarak 100-150 civarındadır.

²⁵ Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 108-109.

²⁶ *BOA, KK.d.*, Defter Nu: 2589, s. 13, 9 Receb 1057 (1647). Defterin başka sayfalarında 1071 (1661) tarihine de tesadüf edilmiştir.

²⁷ *BOA, KK.d.*, Defter Nu: 2593, s. 3b, H.1051 (M.1641-2). Bu defterin ve sonraki tarihli defterlerin hazırlanmasında "Sinoplu Müderris Abdullah Efendi" ismi geçmektedir.

²⁸ *BOA, KK.d.*, Defter Nu: 2722, s.161. Defterde hususi olarak tarih yoktur. Ancak içerisindeki sayfalarda yer yer hicri olarak 1060'tan 1110'a kadar farklı tarihler bulunmaktadır. Buna göre defterin 1650'lerden 1700 yılına kadar olan kayıtları içerdiğini söyleyebiliriz.

18. yüzyıl arşiv kayıtlarında Evrenye, genellikle Kastamonu Sancağı Ginolu Kazası'na bağlı bir köy olarak zikredilmişse²⁹ de bir belgede nahiye olarak geçmektedir.³⁰

19. yüzyılın başındaki durumunu, Minas Bijişkyan'ın eserinden görüyoruz: "Evrenye, İnebolu'nun dokuz mil uzağındadır. Limanı yoktur ve yalnız damları yassı taşlarla döşeli birkaç ev ve dükkânı vardır. Kayda şayan başka bir şey görmedik."³¹

Anadolu Eyaletine bağlı olan Kastamonu Sancağı, Sultan II. Mahmud döneminde (1808-1839) bir veya birkaç sancaktan oluşan mutasarrıflık/muhassıllıklara bağlı olarak idare edilmiş; Redif Teşkilatı kurulunca önce Ankara Eyaleti Müşirliği'ne (1836-1842) sonra da Bolu Eyaleti Müşirliği'ne (1842-1845) bağlanmıştır. 1845'te ise Kastamonu Sancağı müstakil bir eyalet haline getirilmiştir.³² Kastamonu Eyaleti, 1855-6'da Bolu, Viranşehir, Kastamonu ve Sinop olmak üzere 4 sancaktan oluşuyordu. Bu tarihte Evrenye, Sinop Sancağına bağlı idi.³³ 1861-2 yıllarında Devlet Salnamesi'ne göre sancaklar ve kazaların sayısında ve bağlı buldukları yerler hususunda karışıklıklar mevcuttur. Mesela 1840'lı 1860'lı yıllarda Evrenye'nin bağlı olduğu idari birim ve statüsüne dair farklı kayıtlar bulunmaktadır: Bir belgede "Sinop Kazası Evrenye Divanı"³⁴ denilirken diğer bir belgede "Kastamonu Sancağı Evrenye Kazası"³⁵ denilmektedir. Başka belgelerde ise "Sinop Sancağı Evrenye Kasabası/Kazası" şeklinde geçmektedir.³⁶

²⁹ Bk. BOA, Ali Emiri Abdülhamid I. (AE.SABH.I), Gömlek Nu: 13042, 24.3.1195 (20 Mart 1781); BOA, AE.SABH.I, Gömlek Nu: 10829, 29.10.1200 (25 Ağustos 1786).

³⁰ BOA, AE.SABH.I, Gömlek Nu: 5594, 14 Ramazan 1201 (30 Haziran 1787).

³¹ Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Çev. Hrand D. Andriasyan, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1969, 26.

³² Tülay Ercoşkun, "Salnamelere Göre Kastamonu Valileri Listesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 54, 2 (2014), 368-369, 375.

³³ Gülin Erdem, *Kastamonu, Aydın, Hüdavendigar ve Ankara (Bozok) Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272h/1855-6 ile 1328h/1910-1)*, , Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001, 4-5.

³⁴ BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 4/81, 23 R 1260 (12 Mayıs 1844).

³⁵ BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 8/8, 1260 (1844).

³⁶ BOA, A.MKT.DV, Dosya/Gömlek Nu: 110/94, 29 L 1273 (22 Haziran 1857); BOA, A.MKT.DV, Dosya/Gömlek Nu: 187/87, 1277 (1860-1).

1864 Vilayet Nizamnamesi, Kastamonu'da ancak 1868-9 yıllarında uygulamaya konulabilmiş ve artık eyalet tabiri yerine vilayet tabiri kullanılmaya başlanmıştır. 1869-1870 yıllarından itibaren daha önceki sancak, kaza, nahiyeye karışıklıkları giderilmiş ve kayıtlar daha düzenli hâle gelmiştir. 1869/70-1873/4 (1286-1290) yılları arasında Kastamonu Vilayetinde 4 sancak (Kastamonu, Sinop, Kengiri, Bolu) bulunmaktadır. Evrenye, Kastamonu Sancağı'na bağlı İnebolu Kazasına tabi bir nahiyeye/divandır.³⁷

19. yüzyılda Evrenye'nin nüfusunun arttığını düşünmek gerekir. Nitekim 1840-1842 yıllarında hazırlanan Evrenye Nüfus Defterlerinde erkek nüfus (220, 177, 165, 165) 165 ilâ 220 arasında değişmektedir. Toplamda ise 43 hane bulunmaktadır. Buna göre bir haneye ortalama 4 ilâ 5 erkek nüfus³⁸ isabet etmektedir. Bu hanelerdeki kadın nüfusunu da ortalama erkek nüfus kadar kabul edecek olursak bir hanede ortalama 8 ilâ 10 kişinin yaşadığını söylemek mümkündür. Buna göre o dönemde Evrenye'nin nüfusunu ortalama 344 ilâ 430 arasında olduğunu ifade edebiliriz. 1840-1845 yılları arasında kaleme alınan Evrenye Temettuat Defterlerinde ise hane sayısı 55'tir. Katsayıyı 8 alırsak bu bilgiye göre ortalama nüfus 440 olmaktadır. Bu veriler ışığında bir genelleme yapılırsa 1840'larda Evrenye nüfusunun 400-450 arasında olduğu söylenebilir.³⁹

Nüfus defterlerine göre Evrenye'de; Haciveliogulları, Tıgloogulları, Mollamustafaoğulları, Mollahasanoğulları, Hacıtınbaoğulları, Benlimehmedoğulları, Boduroğulları, Topaloğulları, Araboğulları, Hafizoğulları, Tataroğulları, Hacımemişoğulları, Çolakkadıoğulları, Hacıahmedoğulları, Yazıcıoğulları, Köseoğulları, Lazoğulları, Kürdoğulları, Kasaboğulları, Anaforoğulları, Cemiloğulları, Habiboğulları, Zindancıoğulları, Kütükoğulları, Taviloğulları, Çobanoğulları aileleri yaşamaktadır. Bu ailelerden 48 kişi reis veya mullah olarak kaydedildiğinden köyün asıl geçim kaynağının denizcilik ve deniz ticareti olduğu söylenebilir.⁴⁰

³⁷ Gülin Erdem, *a.g.e.*, 9; *Kastamonu Salnamesi*, Def'a: 1 (1286), Matbaa-i Vilâyet-i Kastamonu, 76, 119.

³⁸ $165:43= 3.83$ ve $220:43= 5.11$ olduğundan yuvarlarsak 4 ilâ 5 sayılarını elde ederiz.

³⁹ BOA, *Nüfus Defterleri (NFS.d.)*, Defter Nu: 888 (1248/1832), s. 2-6; Defter Nu: 889 (1253/1837), s. 2-4; Defter Nu: 890 (1256/1840), s. 31-38; Defter Nu: 891 (1258/1842), s. 14-17; BOA, *Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.)*, Defter Nu: 3739, s. 14-42.

⁴⁰ BOA, *NFS.d.*, Defter Nu: 888 (1248/1832), s. 2-6.

Bu hususu destekler şekilde temettuat kayıtları da vardır. Bilindiği gibi temettü, kazanç vergisi demektir ve Osmanlı Devleti'nde özellikle 1840-1845 yılları arasında tutulan temettuat defterlerinde meslek sahiplerinin senelik kazançları tespit edilerek bunlardan yıllık bir vergi alınmıştır. Evrenyeliler genelde denizci oldukları için vergi alınan kalemler arasında sıklıkla gemi hisseleri ve denizcilik gelirleri geçmektedir. Yine su bıçkısı gibi bölgeye has mallar kaydedilmiş; bunların üzerindeki hisselerle göre vergiler tespit edilmiştir. Tarla, bağ, bahçe, hayvan, değirmen gibi menkul-gayrimenkul mallar ise diğer defterlerde de sıklıkla karşılaşılan vergi kalemleridir. Berber, fırıncı gibi meslek erbabının gelirleri de teker teker sıralanmış; kayıtların sonuna doğru ise oturduğu evden başka gelir getirecek hiçbir şeye mâlik olmayan ve bir işte de çalışmaya kudreti olmayanlar kaydedilerek bunlardan vergi alınmayacağı belirtilmiştir.

3739 numaralı temettuat defterindeki kayıtları incelediğimizde 19. Yüzyıl ortalarında Evrenye'nin iktisadi yapısını gösteren şu bilgilere rastlıyoruz:

Köy halkından 15 kişi, farklı büyüklükteki gemilerde hisse sahibidir. Gemiler beşçifte başlı⁴¹, kütük,⁴² martiko⁴³ gibi isimler taşımaktadır ve 1000 kilelikten 6000 kileliğe kadar farklı boyutlardadır. Bu gemilerle Karadeniz'de taşımacılık yapılmaktadır. Gemiyle beraber değirmen ve su bıçkısı gibi mallar çok ortaklıdır ve her biri toplamda 40 hisseye bölünüp şahısların bu 40 hisseden kaç hisseye sahip olduğu ve bundan ne kadar gelir elde ettikleri belirtilmiştir. Tüccar, reis, ziraatçı, mellah, attar, berber, ekmekçi, yemenici, ır-gat, kahveci ve değirmenci, köydeki mesleklerdir. Bazıları hem ziraatçı hem

⁴¹ Bostan, 19. yüzyılda brik ve martiko cinsi gemilere bazı ilaveler yapıldığını ve buna göre isimlendirildiklerini belirtiyor ve örnek olarak beşçifte başlıyı da zikrediyor. Beşçifte Başlı brik türü küçük gemilerdendi. İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.6 (1990), 39

⁴² Uzunçarşılı'ya göre kütük tabir olunan sefine; mavnadan küçük, altları düz, başları kalkık, sığ sularla kullanılan bir tür kayıktır. Batı Karadeniz kıyılarından İstanbul'a genellikle odun, kömür ve meyve naklinde kullanılırdı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazı'nın Tahkimi", *Belleten*, C.44, S.175 (Temmuz 1980), 513.

⁴³ Martingana adı ile de bilinen bu gemi iki direklidir. Daha çok Ege kıyılarında inşa edilmiştir ve nakliyede kullanılır. En fazla 300 ton taşıma kapasitesine sahiptir. İdris Turna, Ahmet Emre Pirim, "Çektirme Gemisinin Tarihi ve Dönemin Ticari Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme", *OÜSBAD*, C. 5, S. 12, 123-124.

mellah şeklinde iki meslek sahibi olarak kaydedilmiştir. En yaygın meslek ise mellahlık, sonra ziraatçılıktır. Diğer gelir kalemleri sağman inek, ekili tarla, meyve ağaçları ve hububat (buğday, mısır, keten ve keten tohumu) gibi şeylerdir. Köydeki birçok kişinin bir sağman ineği, bazılarının ilaveten bir buzağısı bulunmakta; ziraatle uğraşanların ise en fazla 4 dönüm arazi sahibi olduğu görülmektedir. 55 haneli köyün en zengini sermayedar, tüccar Hacıtınbaoğlu Hacı Abdullah'tır. Bir önceki sene 360 kuruş vergi vermiştir. Kendisinin 1 baş sağman ineği, 40 hisselik bir değirmende 8 hissesi, bir su bıçkısında 2 hissesi, 4000 kilelik bir gemide 7 hissesi, 6000 kilelik bir gemide 20 hissesi, başka bir 4000 kilelik gemide 5 hissesi, dört ayrı kütük gemisinde ise sırasıyla 8, 10, 10 ve 8 hissesi bulunmaktadır. Bu sayılanlardan yıllık kazancı 767 kuruştur. Ticaretten elde ettiği kazanç ise 4000 kuruştur. Toplamda bir yılda 4767 kuruş gelir elde etmektedir. Köyün en yoksulları ise Ağahüseyinoğlu Halil, Kütükoğlu Mecnun Hüseyin, Tığlıoğlu İbrahim ve Mollamustafaoglu Süleyman'dır. Bunların evinden başka herhangi bir arazisi, bağı, bahçesi veya hayvanı bulunmayıp başkalarının yardımlarıyla geçindiği zikredilmiştir.⁴⁴

*Kastamonu Vilayet Salnameleri'*ni takip ettiğimizde 1869'dan 1882'ye kadar (1286-1299) Evrenye, İnebolu Kazası'na bağlı bir nahiye olarak görülmektedir.⁴⁵ 1882'de (1299) Abana nahiye olmuş; Evrenye ona bağlı bir köy durumuna gelmiştir.⁴⁶ Bu durum 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir.⁴⁷

⁴⁴ BOA, ML.VRD.TMT.d., Defter Nu: 3739, s. 14-42.

⁴⁵ *Kastamonu Salnâmesi*, Def'a: 1, 1286/1869, s. 76, 119; *Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu (Kastamonu Vilayeti Salnâmesi, KVS)*, Def'a: 2, 1287/1870, s. 59, 62, 103; KVS, Def'a: 3, 1288/1871, s. 59; KVS, Def'a: 4, 1289/1872, s. 61, 117; KVS, Def'a: 5, 1290/1873, s. 64, 119; KVS, Def'a: 6, 1291/1874, s. 85, 143; KVS, Def'a: 7, 1292/1875, s. 90-91, 156-157; KVS, Def'a: 8, 1293/1876, s. 75-76, 136; KVS, Def'a: 9, 1294/1877, s. 91-92; KVS, Def'a: 10, 1295/1878, s. 48-49, 112; KVS, Def'a: 11, 1296/1879, s. 53, 113; KVS, Def'a: 12, 1297/1880, s. 90; KVS, Def'a: 13, 1298/1881, s. 90.

⁴⁶ KVS, Def'a: 14, 1299/1882, s. 97-98.

⁴⁷ KVS, Def'a: 15, 1306/1889, s. 294; KVS, Def'a: 16, 1310/1892, s. 365; KVS, Def'a: 17, 1311/1893, s. 149; KVS, Def'a: 18, 1312/1894, s. 179; KVS, Def'a: 19, 1314/1896, s. 142, 284; KVS, Def'a: 20, 1317/1899, s. 162; KVS, Def'a: 21, 1321/1903, s. 179.

Salnamelerdeki durum bu olsa da bazı arşiv belgelerinde "köy"⁴⁸ olarak zikredilen Evrenye, bazılarında ise hâlâ "nahiye"⁴⁹ olarak zikredilmeye devam etmiştir. Aynı yahut yakın tarihli resmi evrakta böyle farklı kullanımların olmasını şu şekilde izah edebiliriz: Her ne kadar Evrenye 1882 yılından itibaren köy statüsüne geçmişse de daha önceki nahiye kullanımını sehven belgelerde yer almaya devam etmiş olmalıdır.

1896 tarihli *Kastamonu Vilâyet Salnâmesi*'nde Abana nahiyesine bağlı bir köy olarak kaydedilen Evrenye'deki hane sayısı 69, erkek nüfus 216, kadın nüfus 230'dur. Buna göre 19. yüzyılın sonunda Evrenye köyünün toplam nüfusu, 446'dır.⁵⁰

20. yüzyılın başlarında ise bir belgeye göre Evrenye'nin 2500 nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Ancak buradaki nüfusu, çevresindeki köylerle birlikte düşünmek gerekir. Evrenye Nâhiyesi'nin toplam nüfusuyla nahiyenin merkezi olan Evrenye köyünün nüfusu birbirinden farklıdır.

2. Evrenye Köyü'nün "Enver Paşa" Adıyla Nahiyeye Yapılması Teşebbüsü

Tanzimat Döneminde taşra idaresini Avrupaî mânâda yeniden organize etmek gayesiyle yayınlanan 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin ardından yine taşra idaresine çekidüzen vermek ve bahsi geçen nizamnamedeki muğlak alanları netleştirmek için 1871'de İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi yayınlanmıştı. Bu nizamnamede belediye ve nahiyelerden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmişti. 1876'da yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Vilâyât Talimatnamesi ve İdâre-i Nevâhî Nizamnamesi ise taşra idaresinde görülen eksiklikleri gidermeye matuftu. Buna göre ülke vilayet, liva, kaza, nahiye ve köy olarak

⁴⁸ BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)*, Dosya/Gömlek Nu: 2561/24, 12 Ts. 317 (25 Kasım 1901): "İnebolu kazasına mülhak Evrenye karyesi ahalisinden..."; BOA, *DH.MKT*, Dosya/Gömlek Nu: 586/19, 17 Eylül 318 (30 Eylül 1902): "İnebolu kazası Evrenye karyesi ahalisinden...".

⁴⁹ BOA, *DH. MKT*, Dosya/Gömlek Nu: 160/5, 17 Te. 309 (29 Ekim 1893); BOA, *BEO*, Gömlek Nu: 119030, 120238, 2 Şaban 1318 (25 Kasım 1900); BOA, *DH.MKT*, Dosya/Gömlek Nu: 2562/54, 15 Ts. 317 (28 Kasım 1901); BOA, *DH. MKT*, Dosya/Gömlek Nu: 533/35, 19 Haziran 318 (2 Temmuz 1902).

⁵⁰ *KVS, Def'a: 19, 1314/1896, s. 284.*

⁵¹ BOA, *Dahiliye Nezâreti İdare-i Umimiye Ekleri (DH.İUM.EK)*, Dosya/Gömlek Nu: 79/19, Belge: 15.

beş kademeye ayrılmış; vilayet idaresinin başında vali, livada mutasarrıf, kazada kaymakam, nahiyede de müdür bulunacaktı. Nahiyelerle ilgili olarak da şu hususlar netleştirilmişti: Nahiyeye merkezi kendisine bağlı köylere üç saatlik mesafeden uzak olamayacaktı, nahiyeye müdürleri halk tarafından seçilecekti, en az dört en fazla sekiz kişiden oluşan bir nahiyeye meclisi teşkil edilecekti, meclis üyelerinden biri müdürün yardımcısı olacaktı ve müdüre bir de kâtip tayin edilecekti.⁵²

Bu düzenlemelerin ardından 1882 yılında Abana'nın nahiyeye merkezi olmasıyla beraber burada bir nahiyeye teşkilatı oluşturulmuştu. Buna göre; Osman Efendi Nahiyeye Müdürü, Mustafa Sabri Efendi Naib, Ahmed Efendi Kâtip, Mustafa Efendi Nüfus Mukayyidi, Ali Nesib Efendi Tahrir ve Vergi Kâtibi, Ahmed Efendi Tapu Kâtibi olarak tayin edilmiştir. Yine 1 reis, 7 aza ve 1 kâtipten oluşan bir belediye meclisi de teşekkül etmiştir.⁵³

1882'den itibaren nahiyeye olan Abana, Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar gelişmesini sürdürdü, nahiyeye teşkilatı için gerekli resmî kurumlar ve binalar yapılmaya devam etti. Bu arada nahiyenin nüfusu da artmış; çevredeki birçok köy ve iskele Abana'ya bağlanmıştı. İlk defa 1910'da Abanalılar, nahiyelerinin kaza yapılmasını istemişti, ancak bu gerçekleşmedi.⁵⁴ 30 Temmuz 1329 (12 Ağustos 1913) tarihli mazbatayla Kastamonu Vilayet Meclisi'nin tensesi üzerine Abanalılar, tekrar harekete geçti. 30 Mart 1914 tarihli bir telgrafla Dahiliye Nezareti'ne başvurarak nahiyelerin kaza yapılmasını talep ettiler. O sırada nahiyeye bağlı 84 köy bulunuyordu ve nahiyenin toplam nüfusu 30 bin civarındaydı. ⁵⁵

Abanalılar nahiyelerinin kaza yapılmasını beklerken hiç ummadıkları bir gelişme yaşandı. 18 Ekim 1915'te Kastamonu Valisi olarak atanan İttihatçı

⁵² Seral Tuncer, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı", *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yay., İstanbul 2016, s.579-581; Nazım Kartal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Mülki İdare", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, İlkbahar C. 4, S. 1, 2013, s. 17.

⁵³ *KVS, Def'a: 14, 1299/1882, s. 97-98.*

⁵⁴ *BOA, Dahiliye İdare Evrakı (DH.İD), Dosya/Gömlek Nu: 92/19, 7.12.1328 (10 Aralık 1910).*

⁵⁵ *BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 3/58; BOA, DH.İUM, Dosya/Gömlek Nu: 10-2/2-27.*

Atf Bey'in⁵⁶ isteği doğrultusunda Kastamonu Vilayet Meclisi, (muhtemelen Ocak 1916'da)⁵⁷ nahiye merkezinin Abana'dan Evrenye'ye taşınmasını ve Evrenye isminin de Enver Paşa olarak değiştirilmesini kararlaştırdı.⁵⁸

Abanalılara göre bu kararın arkasında Kastamonu İttihat Terakki Kâtibi mesulü Hasan Fehmi, İnebolu kâtib-i mesulü Şamlı Mustafa Efendi ve Vali Atf Bey vardı. Onlar Evrenye'yi daha mühim bir yer olarak değerlendirmiş; Enver Paşa'nın nam ve nüfuzundan istifade etmeyi istemiş ve aksi yönde bütün ısrarlara rağmen böyle bir kararın çıkmasını sağlamıştır.⁵⁹

Bu kararın verilmesinde Enver Paşa'nın Kastamonu'yla irtibatı da dikkate alınmış olmalıdır. Zira Enver Paşa, aslen Gagavuz Türklerinden olup ailesi Rusların Kırım'ı işgalinden sonra Romanya'ya (Tuna kıyılarında Kilya'ya), oradan da Anadolu'ya göç ederek Kastamonu'nun eski ismi Pazaryeri olan Bozkurt ilçesine yerleşmiştir. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da hatıratında: "...ben de Anadolu'nun, Kastamonu vilayetinin İnebolu kazasının Abana nahiyesine bağlı Perşembe Pazarı köyünden Hacı Kaptan oğlu Kâmil Bey'in oğluyum,..." demektedir.⁶⁰

Evrenye'nin nahiye merkezi yapılarak adının da Enver Paşa olarak değiştirilmesi kararı üzerine Abana köylerinin muhtarları 7 Şubat 1916'da mahzar suretinde bir dilekçe hazırlayarak Dahiliye Nezareti'ne şikâyetle bulunmuştur. Vilayet teşkilatından beri nahiye merkezi Abana iken vilayet meclisi kararıyla Evrenye'nin merkez yapılması Abanalılara göre birçok mahzuru barındırmaktadır. Öncelikle Evrenye köyü nahiyenin en uzak batı kısmında yer almaktadır ve nahiyeye bağlı birçok köye çok uzaktır. Resmi işlerini görmek

⁵⁶ Mustafa Atf Bey [Bayındır, 1883-1977], Temmuz-Ekim 1915 arasında Ankara Valiliği, Ekim 1915-Haziran 1918 arasında Kastamonu Valiliği, Haziran-Eylül 1918 arasında ise Halep Valiliği yapmıştır. Atf Bey'in ardından İbrahim Hakkı Bey, Kastamonu Valisi olmuştur. Bk. Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali*, İsis Yay., İstanbul 1999, 34, 108; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a: 68, 1333-1334/1918, s. 666.

⁵⁷ Belgelerde 1331 senesi içtimainda deniliyor ki miladi olarak 1915-1916 yıllarına denk gelmektedir.

⁵⁸ BOA, *Dahiliye Nezareti İdare-i Umîmiye (DH.İUM)*, Dosya/Gömlek Nu: 10-2/2-27, Belge 3.

⁵⁹ Aynı belge.

⁶⁰ Halil Paşa (Kut), *Bitmeyen Savaş-Anıların ve Belgelerle*, haz. Taylan Sorgun, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1972, 347; Nejdet Karaköse, *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslâm Ordusu Komutanı Sütlice Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, 17-22.

için ahalinin sekiz-on saatlik bir yol gitmesi gerekecektir. Yine nahiyenin doğu tarafına bitişik yeni teşkil edilen Çatalzeytin Nahiyesi'nde gerekli resmî kurumlar bulunmadığından bu nahiyeye ahalisi de işlerini görmek için Abana'ya geliyorlardı. Bunların on saatlik yol katedip Evrenye'ye gitmeleri de müşkül olacaktır. Ayrıca Abana, nahiyeye köylerinin tam ortasında, havası latif, yeri düz, uygun bir yerleşim birimidir ve Abana'da bulunan resmî kurumlar da bu kararla âtil duruma gelecektir. Neticede Abanalılar, hükümetin ahalinin sıkıntı çekmesine razı olmayacağını düşünerek ve adaletli bir karar verecek nahiyeye merkezinin tekrar Abana'ya taşınmasını istemişlerdir.⁶¹

Dilekçelerinin yanında bir de harita takdim ederek söylediklerini desteklemeye çalışan Abanalılara, Belediye Reisi Mâhir Bey yardımcı olmuş ve Dahiliye Nezareti'ne o da ayrıca bir telgraf çekmiştir. Yapılan bu şikâyetler üzerine Dahiliye Nezareti'nden Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen yazıda, her ne kadar nahiyeye merkezi, vilayet meclisleri tarafından değiştirilebilirse de Evrenye'nin nahiyenin en uç noktasında bulunmasının sıkıntılı olduğu bildirilmiş; Nahiyeye Nizamnamesinin 3. Maddesine göre⁶² nahiyeye merkezi olacak mahallin nahiyeye karyelerine 3 saatlik mesafeden fazla uzak olmaması gerektiği vurgulanarak alınan kararın vilayetçe icra edilmemesinin uygun olacağı hatırlatılmıştır.⁶³

Kastamonu Valisi Atıf Bey, 8 Mart 1916'da cevap olarak şunları yazmıştır: "Abana merkezinin Evrenye'ye nakli şikâyet sebebi olabilir ancak bu şikâyetin mahiyeti vilayetçe bilinmemektedir. Vilayet meclisinin kanuna uygun olarak aldığı karara kanunen belirlenen süre zarfında bir itiraz gelmediğinden bu karar kesinlik kazanmıştır. Evrenye, nahiyenin ortasında değilse de Abana da değildir, o da nahiyenin diğer ucundadır. Bu yönden yapılacak bir itiraz her iki mevki için de geçerlidir. Bununla birlikte Evrenye kasabası ticaret ve iktisat açısından mühim bir yerdir. Burada iki yüzü aşkın dükkân ve mağazanın yanında dinî ve resmî binalar bulunmaktadır. Beş yüz hane ve 2500 nüfusu olan gelişmiş bir kasabadır. Abana ise otuz kırk haneden ve baraka halinde yirmi beş kadar dükkândan ibaret sıradan bir iskeledir. İctimai ve iktisadi hiçbir önemi yoktur. Bu konudaki izahatım dikkate alınmayıp birkaç kişinin menfaatine yarayacak şekilde yapılan şikâyetler kâle alınacak

⁶¹ BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 79/19, Belge:3.

⁶² "İdare-i Nevahi Nizamnamesi", *Düstûr*, C. 2, s. 33-37, Tarihi: 25 Mart 1292/ 6 Nisan 1876.

⁶³ BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 79/19, Belge: 1.

olursa bu, yönetime zarar vereceği gibi verilen kesin kararları hazmedemeyip daima şikâyetlerle devlet makamlarını rahatsız etmek alışkanlığında bulunan bir kısım halkımızda da kötü bir tesir bırakacaktır. Kanunen kesinlik kazanmış bu kararın icrasından vazgeçilmesi için kanuni başka bir yol bulunması gerekir ki bu hususta nezaretinizden gelecek emri beklemekteyim."⁶⁴

Muhtemelen Dâhiliye Nezareti'nden gelen işaretle mesele farklı bir şekil almıştır. Abanalılar bu sefer yeni bir talepte bulunmuştur. Merkez tekrar Abana'ya taşınamıyorsa Abana'nın ayrı bir nahiye, Enver Paşa'nın (Evrenye'nin) ayrı bir nahiye yapılmasını isteyerek iki nahiyeye bağlanacak köyleri de aşağıda şekilde sıralamışlardır:

Evrenye, Namazgâh, Ketî, Ayvad, Tekerze, Aşağı Güde, Yukarı Güde, Darsu, Tekniz(?), Kocaoğlu, Kirazsekü, Gedefi, Uşak, Hayroğlu, Deresekü, Deliktaş, Şem'aoğlu, Zerveli, Kazle, Dibek, Çerçille, Vayre, İskele, Yelen, Günvakti = Enver Paşa Nahiyesi.

Aşağı Abana, Yukarı Abana, İğrava, Pazaryeri, Sınarcık, Kelmas, Bağçe, İliş, Toza, Aliçelebi, Hacıhasan, Mahmud, Yukarı, Zırma, Bayramgazi, Keşlik, Uluköy, Kozcıgaz, Dursun, Kızılcaelma, Sakızcılar, Kestaneseke, Gedos, Yaylas, Şeyh Şaban, Arza, İbrahim, Sinciros, Mimir, İzmana, Narba, Aya, Kürt, Oday, Gerdiç, Gölmet, Yunarı, Uzunömer, Zalme, Hamzaköy, Yukarıhakki, İnarcılar/Aynarcılar, Elmaçukuru, Kadıyusuf, Göynükler, Gelevye, Giregöz, Köseali = Abana Nâhiyesi.⁶⁵

Vilayet meclisinden de bu yönde bir karar çıkmış ve 48 köyden müteşkil Abana'nın ayrı bir nahiye yapılması uygun görülmüştür. Meclis kararına istinaden Kastamonu Valisi de 25 Ocak 1917'de Dahiliye Nezareti'ne durumu bildirmiş ve bu düzenleme için müsaade istemiştir.⁶⁶

Mart 1917'de Dahiliye Nezareti, vilayet meclislerinin nahiye merkezini değiştirebileceklerini ancak yer ismini değiştirme yetkilerinin olmadığını bildirerek Evrenye'ye Enver Paşa isminin verilmesi kararını iptal etmiştir.⁶⁷

⁶⁴ BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 79/19, Belge: 15.

⁶⁵ BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 27/46, Belge: 1-2.

⁶⁶ BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 27/46, Belge: 3.

⁶⁷ BOA, DH.İUM, Dosya/Gömlek Nu: 45-3/23-2, 26 Şubat 332 (Mart 1917).

Meselenin 1917 ve 1918 yılında çözüme kavuşmadığı, 1919 yılındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu tarihte artık İttihat Terakki hükümeti bulunmadığından ve Atıf Bey de valilikten alınıp yerine İbrahim Hakkı Bey atıldığından Abanalılar tekrar harekete geçmiştir. 1 Ocak 1919'da mahzar suretinde hazırlayıp Sadaret makamına gönderdikleri dilekçede, yukarıda da belirtildiği şekilde, Kastamonu'daki İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarını sorumlu gösterip Abana'nın tekrar nahiye merkezi yapılarak sefaletlerine/sıkıntılarına son verilmesini istemişlerdir. Bu dilekçede daha önce Abanalıların gönderdikleri telgrafların eski Vali Atıf Bey tarafından alıkonulduğunun ve kendilerini destekleyen Abana Belediye Reisi'nin de haksız bir şekilde azledildiğinin belirtilmesi, meselenin niçin bu kadar uzun bir süre çözülmeyeceğini de açığa çıkarmaktadır.⁶⁸

Abanalıların bu dilekçesi üzerine Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, konuya müspet yaklaşarak 27 Şubat 1919'da Kastamonu Valisi İbrahim Hakkı Bey'in bu konudaki mütalaasını sormuştur. Nezaretten aldığı işaret üzerine Vali İbrahim Hakkı Bey, vilayet meclisini toplamış ve 2 Mart 1919'da nahiye merkezinin tekrar Abana'ya nakli kararını çıkarmıştır. Ardından meclisin kararını da 5 Mart 1919'da nezarete bildirmiştir.⁶⁹

İstiklal Harbi döneminde İstanbul'dan Anadolu'ya gizlice silah, cephane ve mühim zevatın nakledilmesinde Evrenyeliler de görev almıştı. İçlerinde Evrenyelilerin de bulunduğu İstanbul'daki Mavnacılar ve Salapuryacılar Cemiyeti üyelerinin, İnebolu'ya deniz yoluyla getirdikleri malzemeler, kayıklarlarla sahile taşınıyor, sahilden halkın gayretleriyle ya omuzlarda yahut kağnılarda taşınarak Küre-Seydiler-Kastamonu yoluyla (İstiklal Yolu) Ankara'daki kuva-yı milliyeye ulaştırılıyordu. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'yle savaş bitene kadar bu vatan hizmeti, 3 yıl kadar sürmüştür.

Cumhuriyet devrinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre kazaların bir alt birimi nahiye olarak belirlenmişti. 1945 yılında "nahiye" ismi, "bucak" olarak değiştirildi. Aynı tarihte Abana bucağı, ilçe yapılıncaya etrafındaki köyler de buraya bağlandı. Evrenye de bunlardan biriydi. Ancak 1949 yılında 12 kadar

⁶⁸ BOA, DH.İUM, Dosya/Gömlek Nu: 10-2/2-27, Belge: 3.

⁶⁹ BOA, DH.İUM, Dosya/Gömlek Nu: 10-2/2-27, Belge: 1-7, 29 Mart 1335 (29 Mart 1919).

köy, Abana'ya değil eskiden olduğu gibi İnebolu ilçesine bağlanmak istediklerini bildirmiş ve yapılan inceleme sonucunda Namazgâh, Ketî, Kazla, Çerçille, Zerveli ile beraber Evrenye köyünün, İnebolu ilçesine bağlanmasına karar verilmiştir.⁷⁰

Evrenye adı, 1960 yılına kadar kullanıldı. Bu tarihte köyün ismi Gemiciler olarak değiştirildi. Ancak bu isim, resmi yazışmalar ve köyün girişindeki "Gemiciler" levhası dışında pek kullanılmıyordu. Halk, Evrenye demekten vazgeçmedi. Nitekim 5.11.2009 tarihinde tekrar isim değişikliği için süreç başlatıldı ve İl İdare Kurulu'nun 969 sayılı kararıyla İl Genel Meclisi'ne isim değişikliği talebi bildirildi. Kastamonu Valisi'nin de uygun bulmasıyla İç İşleri Bakanlığı'na bu talep sunuldu ve nihayetinde, 09.11.2010 tarihinde, İç İşleri Bakan'ın onayıyla köyün ismi tekrar Evrenye olarak değiştirildi.⁷¹ 2020 sayımına göre Evrenye Köyü'nün nüfusu, 307 olarak tespit edilmiştir.

S o n u ç

Kastamonu'ya bağlı kadim bir Batı Karadeniz köyü olan Evrenye'nin Osmanlı dönemini ele alan bu çalışmada bir taraftan, sözlü kültür dışında kayda değer bir bilgiye rastlanmayan köy hakkında arşiv kayıtlarına istinat ederek bir inşa gerçekleştirilmek istenirken diğer taraftan sözlü kültürde aktarılanların belgeler üzerinden sağlaması yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre köyün resmi kayıtlar üzerinden kuruluşunun en erken 17. yüzyıl başlarında olduğu tespit edilmiştir. Tarihi süreç içerisinde divan, köy ve nahiye kullanımları belirlenerek Evrenye'nin Osmanlı idari taksimatındaki yeri gösterilmiştir. Son dönemde köyün, nahiye merkezi yapılarak İttihatçı idareciler tarafından isminin Enver Paşa olarak değiştirilmesi ve bu idari tasarrufa bölge halkından gelen itirazlar belgeler üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Burada Evrenye-Abana rekabetinin de izlerine rastlanmıştır. Netice olarak bu idari tasarruftan rücu edilmiştir. Diğer taraftan yine arşiv belgeleri ve salnameler üzerinden köyün tahmini nüfusuna dair de çıkarımlar yapılmıştır. Nitekim

⁷⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-11-1-0, Yer Numarası: 176/18/7, 12.07.1945; BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Yer Numarası: 204/10/9, 09.04.1949. Bir süre sonra Güde ve Ayvat da İnebolu'ya bağlanmıştır. Bk. BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Yer Numarası: 207/24/10, 23.08.1949.

⁷¹ Ebru Kıpay, *Bellekteki İzleriyle El Sanatlarının Dönüşümü: "Kastamonu Evrenye Bıçağı"*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, 29-30.

genel bir değerlendirmeyle Evrenye'nin 17. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar nüfusunun en az iki kat arttığı tespit edilmiştir. Günümüzdeki nüfusu da Osmanlı döneminde ulaştığı nüfustan çok farklıdır.

Arşiv belgeleri, birçok hususta bize önemli bilgiler sunsa da sözlü kültürde aktarılan köyün isminin Ahi Evren'den geldiği konusuna dair bir şey söylememektedir. Bu sebeple bazı karineler bulunsa da Evrenye isminin Ahi Evren'den geldiğine dair kesin bir yargıya varılamamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Salnameler

- BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Yer Numarası: 176/18/7, 12.07.1945.
 BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Yer Numarası: 204/10/9, 09.04.1949.
 BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Yer Numarası: 207/24/10, 23.08.1949.
 BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 119/60, 3.Ca.1273 (30 Aralık 1856).
 BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 120/45.
 BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 122/94.
 BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 149/82.
 BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 179/50.
 BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 4/81, 23.R.1260 (12 Mayıs 1844).
 BOA, A.DVN, Dosya/Gömlek Nu: 8/8, 1260 (1844).
 BOA, A.MKT.DV, Dosya/Gömlek Nu: 110/94, 29.L.1273 (22 Haziran 1857).
 BOA, A.MKT.DV, Dosya/Gömlek Nu: 187/87, 1277 (1860-1861).
 BOA, DH.İD, Dosya/Gömlek Nu: 92/19, 7.12.1328 (10 Aralık 1910).
 BOA, DH.İUM, Dosya/Gömlek Nu: 10-2/2-27, 29 Mart 1335 (29 Mart 1919).
 BOA, DH.İUM, Dosya/Gömlek Nu: 45-3/23-2, 26 Şubat 332 (Mart 1917).
 BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 27/46.
 BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 3/58.
 BOA, DH.İUM.EK, Dosya/Gömlek Nu: 79/19.
 BOA, EV.d., Defter Numarası: 19637.
 BOA, KK.d., Defter Nu: 2585.
 BOA, KK.d., Defter Nu: 2589.
 BOA, KK.d., Defter Nu: 2593.
 BOA, KK.d., Defter Nu: 2722.
 BOA, ML.VRD.TMT.d., Defter Nu: 3739.

BOA, NFS.d., Defter Nu: 888 (1248/1832).

BOA, NFS.d., Defter Nu: 889 (1253/1837).

BOA, NFS.d., Defter Nu: 890 (1256/1840).

BOA, NFS.d., Defter Nu: 891 (1258/1842).

BOA, TT.d., Defter Nu: 23.

BOA, TT.d., Defter Nu: 438.

Kastamonu Vilayeti Salnamesi (KVS), Def'a: 1, 1286/1869; KVS, Def'a: 2, 1287/1870; KVS, Def'a: 3, 1288/1871; KVS, Def'a: 4, 1289/1872; KVS, Def'a: 5, 1290/1873; KVS, Def'a: 6, 1291/1874; KVS, Def'a: 7, 1292/1875; KVS, Def'a: 8, 1293/1876; KVS, Def'a: 9, 1294/1877; KVS, Def'a: 10, 1295/1878; KVS, Def'a: 11, 1296/1879; KVS, Def'a: 12, 1297/1880; KVS, Def'a: 13, 1298/1881; KVS, Def'a: 14, 1299/1882; KVS, Def'a: 15, 1306/1889; KVS, Def'a: 16, 1310/1892; KVS, Def'a: 17, 1311/1893; KVS, Def'a: 18, 1312/1894; KVS, Def'a: 19, 1314/1896; KVS, Def'a: 20, 1317/1899; KVS, Def'a: 21, 1321/1903.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Def'a: 68, 1333-1334/1918, Hilal Matbaası, Dersadadet 1334.

Diğer Eserler

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C.10 (1953), 1-26.

BIJİŞKYAN, Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1969.

BOSTAN, İdris, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.6 (1990), 21-52

ÇETİNKAYA, Şerafettin, *Kastamonu'nun Tarihi İki Kazası Devrekâni ve Ginolu Sahili*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu 2019.

ÇOBAN, Faruk, *H.1288 (M.1871) ve H.1317 (M.1899) Tarihli Kastamonu Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006.

ERCOŞKUN, Tülay, "Salnamelere Göre Kastamonu Valileri Listesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 54, 2 (2014), 365-394.

ERDEM, Gülin, *Kastamonu, Aydın, Hüdavendigar ve Ankara (Bozok) Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272h/1855-6 ile 1328h/1910-1)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001.

HALİL PAŞA (KUT), *Bitmeyen Savaş-Anılarım ve Belgelerle*, haz. Taylan Sorgun, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1972.

- İNAN, Uğur, *H.1311 (M.1893) Tarihli Kastamonu Vilayeti Salnamesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.
- KARAKÖSE, Nejdet, *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslâm Ordusu Komutanı Sütlüce Fabrikasının Sahibi Nuri Pasa (Killigil)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2012.
- KARTAL, Nazım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Mülki İdare", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C.4, S.1, 2013, s. 1-24.
- KİPAY, Ebru, *Bellekteki İzleriyle El Sanatlarının Dönüşümü: "Kastamonu Evrenye Bıçağı"*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali*, İsis Yay., İstanbul 1999.
- MEHMED BEHCET, *Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1341.
- ÖZ, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 425-429.
- ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S.22 (1991), 429-439.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Avarız", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 108-109.
- ŞAHİN, İlhan, "Ahi Evran", *DİA*, İstanbul 1988, I, 529-530.
- ŞAHİN, İlhan, "Kastamonu", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 585-588.
- TANERİ, Aydın, "Hüsameddin Çoban", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 513.
- TOSUNOĞLU, Ayşe, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1993.
- TUNCER, Seral, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı", *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, 2 Cilt, ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yay., İstanbul 2016.
- TURAN, Refik, "Selçuklular Döneminde Kastamonu", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1989, 1-6.
- TURNA, İdris, PİRİM, Ahmet Emre, "Çektirme Gemisinin Tarihi ve Dönemin Ticari Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme", *OÜSBAD*, C. 5, S. 12, 119-135.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazı'nın Tahkimi", *Bellekten*, C. XLIV, S.175 (Temmuz 1980), 511-533.
- YENİ, Özgür, "İnebolu Gemiciler Köyü (Evrenye) Merkez Camii Hazîresi'nde Bulunan Mezar Taşları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.49 (Nisan 2017), 248-262.
- YİĞİT, İlker, "Divan", *DİA*, EK-1 (2.Basım-2016), 333-334.
- YÜCEL, Yaşar, "Candaroğulları", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 146-149.
- YÜCEL, Yaşar, "Çobanoğulları", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 354.

“FROM AHI EVREN TO ENVER PASHA: EVRENYE IN THE OTTOMAN
ADMINISTRATIVE DIVISION”

Abstract

Evrenye, in the Inebolu district of Kastamonu at present, is a historical village on the Black Sea coast. Evrenye, whose name is said to come from Ahi Evren in the folklore, is located in one of the oldest Turkmen settlements in Anatolia. In this respect, revealing the history of the village will make an essential contribution to studies on Turkishness. Ottomans paid special attention to the intense settlement of Turkmens here to increase the security of the Black Sea coasts and used the region as a base for maritime trade and shipbuilding for naval wars. In parallel with the development of the Ottoman maritime since the 1500s, Turkmens were settled in the villages around here instead of the few Greeks in the coastal areas, and ships began to be built with timber from the Black Sea forests. Evrenye was a part of the policy mentioned above as a Turkmen sailor village in these dates, and it was notable for shipping, and maritime transport, especially in the 19th century. The literature about the village's past, which is also known for its support of the national forces during the Turkish War of Independence, is quite limited. This study aims to determine the place of Evrenye in the administrative division, its history, and its population through the Ottoman archive documents. It is with this background that this study sought to answer the questions: When the village was founded, whether it was in contact with Ahi Evran, how many households and population it consisted of, how it was included in the Ottoman administrative division (village, divan, subdistrict called as nahiye) over the centuries? In addition, making the village a regional center by changing its name to "Enver Pasha" and the objections to this administrative act have also been discussed

Keywords

Kastamonu, Evrenye, administrative structure, population, archival documents.

MANİSA MURADIYE VAKFI'NIN 1596-1609 YILLARI ARASINDAKİ BİLANÇO ANALİZİ *

R. Hülya ÖZTÜRK**

ÖZET

Vakıflar iktisadi fonksiyonları ve ifa ettikleri önemli kamu hizmetleri yanında, şehirlerin sosyo-ekonomik görünümünün en önemli göstergeleri olmaları bakımından da birçok araştırmaya konu olmaktadır. Vakfedilen akar/gelirler içinde ziraat yapılan arazilerin bulunması, hasat ve ürün fiyatları gibi tarımsal üretime yönelik bilgiye ulaşılmasına imkân vermektedir. Sosyal ve ekonomik tarih araştırmaları bakımından önemli ve ayrıntılı veriler içeren 'Vakıf Muhasebe Defterleri'nden, vakıfların iktisadi fonksiyonları ve yaratılan istihdam potansiyeli yanında ürün fiyatları, ücretler, yevmiyeler, çalışan sayıları, icra ettikleri tamirat ve bakım işleri, keza ifa ettikleri kamu hizmetlerine dair önemli bilgiler edinilebilmektedir. Bu çalışmada ele alınan ve 1574 yılında kurulan Muradiye Vakfı, Manisa'nın en büyük ve önemli vakıflarından biridir. Vakfın bütçesi içinde en önemli gelir kaynağını kırsal kesimden elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bu çalışma ile vakfın 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın erken dönemleri arasında mali durumunun analiz edilmesi amaçlanmıştır. Ele alınan dönem Celali İsyanları'nın etkilerinin yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemdir. Buna rağmen vakfın dönemsel mali sıkıntılar yaşamakla birlikte, faaliyetlerini engelleyecek derin bir kriz yaşamadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Manisa, Muradiye Vakfı, Vakıf, Muhasebe Defterleri, Bilanço

Giriş

Vakıf, bir malı kamu mülkü olarak bazı amaçlar uğrunda ebedi olarak tahsis etmek demektir. Fıkıh literatüründe yararı insanlara ait olmak üzere

* Makalenin geliş tarihi: 26.04.2022 / Kabul tarihi: 07.06.2022

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Akşehir İİBF İktisat Bölümü, hulyaozturk@selcuk.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0003-1396-9737).

bir malı Allah'ın mülkü hükmünde temlik etmek şeklinde tanımlanmıştır.¹ Vakıflar özellikle VIII. ve XIX. yüzyıllar arasında İslam dünyasında sosyal ve iktisadi hayatı derinden etkileyen dini ve hukuki müesseseler olmuş,² özellikle Osmanlı tatbikatında piyasanın nakit ihtiyacını karşılayan, zenginden fakire gönüllü servet transferini artırmayı amaçlayan kâr amacı gütmeyen kurumlar olarak önemli hizmetler ifa etmişlerdir.³ Bu bağlamda vakıflar köprü, suyolları, kervansaray, han, hamam, medrese, imarethane, hastane vb. altyapı yatırımları ve sosyal tesislerin inşasını da üstlenerek devletin kamusal hizmet yükümlülüklerini hafifleten yapılar olmuşlardır. Çeşitli kategorilerde sınıflandırılabilen vakıfların ifa ettikleri faaliyetlerin bütçeleriyle doğru orantılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle yüksek bütçeli vakıfların

¹ Ali Himmet Berki, "Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf", *Vakıflar Dergisi*, tıpkı basım, 5 (2006), 9.

² Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), 1; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, XLII (2012), 479.

³ Murat Çizakça, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutu", *Bahçeşehir Üniversitesi Yayını*, (2000), s.21. Vakıfların faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fuad Köprülü, "a.g.m.", s. 1-35; Feridun Akozan, "Türk Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 8 (1969), 303-309; Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, 18 (1984), 5-41; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003; Murat Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 38/3 (1995), 337-346; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998; Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600-1700*, Jerusalem 1988; Ömer Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1962-63), 239-296; a.mlf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Derişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), 279-304; a.mlf, "Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), 354-365; a.mlf, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, I/2 (1964), 235-377; Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, ayrı basım, IX (1971), 13-37; Daniel Crecelius, "Introduction", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 38/3 (1995), 247-261; Miriam Horexter, "Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 41/4 (1998), 474-495.

yerine getirdikleri hizmetler, şehirlerin iktisadi ve sosyal vaziyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir.⁴

‘Sultan Vakıfları’ olarak adlandırılan, padişah ve hanedan üyeleri ile vezirler, ağalar, beylerbeyleri, defterdarlar gibi yüksek mevkie sahip devlet memurlarının kurdukları vakıflar hem sistemin işleyişi hem de şehirlerin iktisadi durumu açısından belirleyici müesseseler olmuşlardır. Bu vakıfların önemli kırsal ve kentsel gelir kaynakları sayesinde büyük hacimli bütçeleri mevcut olduğundan yüksek maliyetli hizmetleri yerine getirebilmişlerdir. İnşa ettikleri hanlar, bedestenler ve dükkânlar şehrin iktisadi gelişimine katkı sağlamakta, aynı zamanda bu vakıfların etrafında zamanla mahalleler oluşmaktaydı. Bu mahallelerin karakteristik niteliği, merkezinde bir cami ya da medresenin varlığıydı. Vakıflar aynı zamanda *yeniden-dağıtımci*⁵ kurum ve tüketim merkezi olma özellikleri ile şehrin iktisadi düzenini de derinden etkilemişlerdir.⁶ Osmanlı toplumunda vakıf kültürünün yerleşmesinin ve başarılı bir şekilde uygulanmasının temel sebebi bir yandan kâr amacı gütmeksizin fertlerin ihtiyaçlarına cevap vermesi diğer yandan ise kamusal hizmetlerin (eğitim, din, sağlık, piyasanın fonlanması, sosyal güvenlik, ulaşım, altyapı, inşaat-tamirat vb.) yürütülmesine imkân sağlayan hamlelerin aynı kurum aracılığıyla gerçekleştirilebilmiş olmasıdır.⁷ Ayrıca şehirlerin kuruluş aşamalarında ve gelişmelerinde vakıfların oldukça önemli fonksiyonlar icra ettikleri de ortaya konulmuştur.⁸

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, 279-304.

⁵ Vakıflar değişik kadrolar altında çok sayıda çalışan istihdam etmiş ve gelirlerini satın almalar, maaş ödemeleri, gelir fazlalarından çeşitli kesimlere aylık ödemeleri, imaretlerden yemek ve ekmeğe dağıtımını yolu ile ekonomiye yeniden dağıtmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kayhan Orbay, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları: Vakfiyeler, Şer’iye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri”, *Vakıflar Dergisi*, 29 (2006), 27-41.

⁶ Kayhan Orbay, “Orhan Gazi Vakfı’nın Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)”, *Vakıflar Dergisi*, 38 (2012), 66; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), 69-78.

⁷ Tefvik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s.5.

⁸ Ömer Lütfi Barkan, “İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, s.239.

Ekonomik ve toplumsal hayatta yerine getirdikleri hizmetlerin finansmanını sağlamak için vakıfların gelir getiren mülkleri ve tarımsal arazileri vardı. Bunların sürekliliğini sağlamak amacıyla bağ-bahçe gibi tarımsal araziler vakıflara bırakılmıştır.⁹ Vakfedilmiş akarlar arasında köylere de rastlanmaktadır. Köyleri vakıf haline getirenler ise genellikle padişahlar ve hanedan mensupları olmuştur. Bu köyler bütün meskenleri, tarlaları, çayırları, ağaçları, kuyuları, nehirleri, vadileri ve bütün hak ve hukukuyla vakfedilmişlerdir.¹⁰ Vakıfların gelir getiren varlıkları arasında kırsal kesimden sağlanan gelirler önemli yer tutmaktadır. Bu gelirlerin hacimli olması ve süreklilik arz etmesi, piyasa ya da çevresel faktörlerden kaynaklanan dalgalanmalara rağmen vakıfların yerine getirdiği hizmetlerin aksamadan sürdürülmesi açısından oldukça önemliydi.

Kırsal kesimden sağlanan gelirleri ve şehirlerdeki mülkleri nedeniyle vakıflar, esas itibarıyla iktisadi hayatın da bir yansımasıydı. Bu nedenle vakıfların mali durumları ile kentsel ve bölgesel iktisadi faaliyetler arasında doğrusal bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Yangınlar, depremler, olumsuz hava koşulları, salgın hastalıklar, nüfus artış hızı, göç, taşışlar, sinai üretimin artması ya da azalması, ticaret yollarının değişmesi, siyasi krizler ve isyanlar gibi sonuçları oldukça belirleyici hadiselerin vakıfların mali durumunu etkilediği görülmektedir.¹¹

Vakıflar iktisadi fonksiyonları ve ifa ettikleri önemli kamu hizmetleri yanında, şehirlerin sosyo-ekonomik görünümünün en önemli göstergeleri olmaları bakımından da birçok araştırmaya konu olmaktadır. Vakfedilen akar/gelirler içinde ziraat yapılan arazilerin bulunması, hasat ve ürün fiyatları gibi tarımsal üretime yönelik bilgiye ulaşılmasına imkân vermektedir. Vakıfların iktisadi fonksiyonları ile sosyal ve ekonomik tarih araştırmaları bakımından önemli ve detaylı veriler içeren 'Vakıf Muhasebe Defterleri'nden, yaratılan istihdam potansiyeli yanında ürün fiyatları, ücretler, yevmiyeler, çalışan sayıları, icra ettikleri tamirat ve bakım hizmetleri, keza ifa ettikleri kamu hizmetlerine dair önemli bilgiler edinilebilmektedir.

⁹ Orbay, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları...", s.29.

¹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "a.g.m", s.8.

¹¹ Kayhan Orbay, "Orhan Gazi Vakfı'nın Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)", 66-67.

Şehirlerin iktisadi faaliyetlerinin boyutlarını ortaya koymak bakımından önemli bir gösterge olan vakıfların mali vaziyetlerini incelemeye yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki Barkan'ın 1962, 1964 ve 1971 yıllarında yayımlanan öncü makaleleridir.¹² Suraiya Faroqhi de Barkan'ın ardından vakıf muhasebe defterleri üzerinde çalışarak alana önemli katkı sağlamıştır.¹³ Vakıf muhasebe defterleri üzerinden şehir ekonomilerini değerlendiren çalışmalardan biri de Erdoğan'ın Konya Mevlevi Dergahı'nın muhasebe kayıtlarını incelediği çalışmasıdır. Haim Gerber'in Bursa ekonomisi, Tahsin Özcan'ın çalışması ve Murat Çizakça'nın ise nakit/para vakıflarının muhasebe kayıtlarını incelediği makaleler de alana katkı sağlayan diğer çalışmalardır.¹⁴ Şevket Pamuk vakıf muhasebe defterlerinden elde ettiği fiyat verilerini kullanarak Osmanlı Devleti'nin 500 yıllık fiyat hareketlerini incelemiş ve enflasyon serisini oluşturmuştur. Stefanos Yerasimos ise Defterdar Ebu'l Fazl Efendi Vakfı'nı, Fahri Unan Fatih Külliyesi'ni, Tefvik Güran da Süleymaniye ve Gazi Süleyman Paşa vakıflarını incelemiştir. Vakıf muhasebe kayıtları üzerinde çalışan bir diğer isim de Ahmet Köç'tür.¹⁵ Kayhan Orbay

¹² Ömer Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", s.239-296; a.mlf, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", s.235-377; a.mlf, "Süleymaniye Cami ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994 (1585-1586)", *Vakıflar Dergisi*, 9 (2006), 109-161.

¹³ Suraiya Faroqhi, "Vakıf Administration in Sixteenth Century Konya, The Zaviye of Sadreddin-i Konevi", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, VXII/2 (1974), 145-172; a.mlf, "Seyyid Gazi Revisited: A Foundation as Seen Through Sixteenth and Seventeenth Century-Documents", *Turcica* (1981), 90-122. a.mlf, "A Great Foundation in Difficulties: Or Some Evidence on Economic Contraction in the Ottoman Empire of the Mid-Seventeenth Century", *Revue d'Histoire Magrebine*, 47-48 (1987), 109-121; a.mlf, "Agricultural Crisis and the Art of Flute-Playing: The Wordly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1595-1652)", *Turcica*, XX (1988), 43-69.

¹⁴ M. Akif Erdoğan, "Konya Mevlevi Dergahı'nın Mali Kaynakları ve İdaresi Üzerine Düşünceler ve Belgeler", *Belgeler*, XVII (1996), 41-70; Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600-1700*; Murat Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa 1555-1823", s.337-346; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları-Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003.

¹⁵ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Kentlerde 500 Yıllık Fiyat ve Ücretler, 1469-1998*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000; a.mlf, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York 2000; a.mlf, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 33 (2001), 69-89. a.mlf, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2004), 451-468; Süleyman Özmucur-Şevket

ise vakıf muhasebe defterlerini oldukça geniş bir çerçevede incelemiş ve alana ciddi anlamda katkı sağlamıştır.¹⁶

Vakıf muhasebe defterleri üzerinde giderek daha fazla çalışma yapılmasının nedeni, şehirlerin iktisadi performansı hakkında önemli bilgiler sağlamasıdır. Vakıfların bünyesinde çalışan görevlilerin aylık ve maaş ödemeleri, çalışan sayıları ve görevleri hakkında vakıf muhasebe kayıtlarında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler sayesinde dönemsel ücret seviyesi belirlenebilmektedir. Yıllar içinde ücretlerde meydana gelen değişim de bu sayede tespit edilebilmektedir. Vakıfların imaret ve mutfak ihtiyaçları için satın aldıkları malzemeler de ürün fiyatları hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Yıllar itibariyle erişilebilen ürün fiyatları, fiyat serilerinin oluşturulmasına ve

Pamuk, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914", *The Journal of Economic History*, 62 (2002), 293-321; Stephane Yerasimos, "Le Wagf du Defterdar Ebu'l Fazl Efendi et ses Beneficiaires", *Turcica*, 33 (2001), 7-33; Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003; Tevfik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*; Ahmet Köç, "XV. Yüzyılda Ümera Vakıfları ve Ankara'nın Kentsel Gelişimi", *Bahkesir Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXII (2009), 179-191; a.mlf, "Mevleviler ve Devlet: Ankara Mevlevihanesi Örneği (Ekonomik Statü, Vakıflar, Yönetim)", *Belleten*, LXXVI (2012), 527-552; a.mlf, "Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar", *Vakıflar Dergisi*, XXXIX (2013), 103-114; a.mlf, "İdari ve Mali Açılardan XVIII. Yüzyılda Seyyid Hüseyin Gazi Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 72 (2014), 15-42.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kayhan Orbay, "Vakıfların İktisadi Boyutu, Yeni Arşiv Kaynakları ve İktisadi Yaklaşımlar", 6. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara 2009, III, 1463-1474; a.mlf, "Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl Başlarında Üç Şerefeli Cami Vakfı", *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2011), 159-165; a.mlf, "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi 1608-1641", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61/2 (2011), 293-322; a.mlf, "Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/49 (2011), 145-181; a.mlf, "Edirne II. Bayezid Vakfı'nın Mali Tarihi (1597-1640)", *A.Ü. Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/1 (2012), 113-141; a.mlf, "Orhan Gazi Vakfı'nın Mali Tarihinden Bir Kesit 1593-1641", *Vakıflar Dergisi*, 38 (2012), 63-84; a.mlf, "Financial Development of the Waqfs in Konya and the Agricultural Economy in the Central Anatolia Late Sixteenth Early Seventeenth Centuries", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 55 (2012), 74-116; Kayhan Orbay ve Hatice Oruç, "Sultan II. Murad'ın Edirne Cami-i Şerif ve Darül-hadis Vakfı 1592-1607", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 56 (2012/2), 1-24.

bu suretle oluşturulan seriler de fiyat hareketlerine ve enflasyona dair tespitler yapılmasına imkân vermektedir.¹⁷ Vakıfların aynı olarak topladıkları vergi gelirlerini piyasada satmaları özellikle buğday, arpa ve pirinç gibi tarımsal ürünlerin fiyatlarının izlenmesini mümkün kılmaktadır. Vakıfların gerçekleştirdikleri tamirat işleri de yine çeşitli malzeme fiyatları ve amele/işçi ücretleri hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Vakıf muhasebe defterleri aracılığıyla dönemsel vergi gelirlerine ulaşmak da mümkündür. Netice itibarıyla vakıfların, kuruldukları şehir ve bölge ekonomisi açısından son derece önemli bu verileri, muhasebe defterleri aracılığıyla kayıt altına aldıkları görülmektedir.¹⁸ Bu defterler yukarıda da belirtildiği üzere şehir tarihi çalışmaları ile sosyal ve ekonomik tarih araştırmaları bakımından son derece önemli veriler sağlamaktadır.

1. XVI. Yüzyılda Manisa'nın İktisadi Görünümü

Manisa eski çağlardan beri, önemli ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle, siyasi ve iktisadi açıdan önemli bir şehir olmuştur. Şehrin bu vasfı Osmanlı hakimiyeti döneminde daha da ön plana çıkmıştır. XVI. yüzyılda ticaret yollarının Manisa'yı çevrelemesi ve bu yolların ucundaki İzmir, Foçalar, Urla, Sivrihisar ve Çeşme iskeleleri üzerinden şehrin nispeten dışa açık bir ekonomiye sahip olduğunu düşündürmektedir. Şer'î Sicil kayıtları bu durumu desteklemekte, Sakızlı ve Venedikli tacirlerin Manisa ve civarında ticari faaliyette bulduklarını göstermektedir.¹⁹

1531 tarihli tahrir göre Manisa'da ihtisab vergisinin, diğer vergilerden nispeten daha düşük seviyede olması, dönem itibarıyla şehrin ticari ve sınai alanda fazla gelişmediğine işaret edebilir. İlgili kayıtlarda ticaretten ziyade Manisa'da tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu görülmektedir. Öte yandan yalnızca yağhâne, bozahâne ve şem'hânedenden alınan vergilerin ön plana çıkması, şehrin zirai ekonomiye bağlı bir merkez olma karakterini kuvvetlendirmektedir. Şehirde faaliyette bulunan esnaf arasında kasap, bakkal, saraç, kuyumcu, hallâc, attâr, taşçı, pabuççu, haddâd (demirci), harrât (doğramacı-cıkrıkçı), helvacı, börekçi, kebabçı ve dellâllar bulunmaktaydı. Tarımsal ürün

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, *İstanbul ve Kentlerde 500 Yıllık Fiyat ve Ücretler 1469-1998*.

¹⁸ Tahrir Defterleri, Vakfiyeler, Siciller, Mühimme ve Ahkam defterleri vakıfların faaliyetleri hakkında önemli veriler içermektedir.

¹⁹ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

olarak ise buğday, arpa, pamuk, pirinç, üzüm, burçak, nohut, soğan, susam, börülce, ceviz, badem, mercimek, bakla, zeytin gibi ürünler üretilmekte, ayrıca boya sanayiinde kullanılan kök boya üretimi de Manisa köylerinde gerçekleştirilmekteydi. Bölgede hayvancılığın da önemli bir yer tuttuğu söylenebilir, özellikle konar-göçer nüfusun sürekli yerleşik nüfustan fazla olması bu tespiti destekler niteliktedir.²⁰

Osmanlı ekonomisinin hububattan sonra, en önemli kalemlerini pamuk istihali, sanayi ve ticari ürünleri teşkil etmekteydi. Manisa'da özellikle *alaca* ve *bogasi* imalatı XVI. yüzyılda oldukça yaygındı. Ayrıca bu dönemde *Kızılı Manisa Kuşağı* da imal edilmekteydi. Şehirde attar dükkânlarının oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. İtriyat, baharat, ev ilaçları, boya maddeleri ve şeker çeşitlerinin satıldığı bu dükkânların Manisa Çarşısı'nda yoğunlaştığı görülmektedir. İncelenen dönemde Manisa'nın başlıca zirai üretimini hububat teşkil etmekte ise de bazı yıllarda çekirge istilası ve kuraklık başta olmak üzere doğal afetler gibi nedenlerle ürün rekoltesinde düşüşler görülmüştür. Ancak bu arızı durumlar dışında şehirde üretilen hububat, umumiyetle ihtiyacı karşılamaya yetmiştir. Manisa'da H.963 (1555-56) ve H.988 (1580-81) yıllarında kıtlık yaşanmıştır. H.992 (1584-85) yılında ise civardan hububat temin edilememesi nedeniyle Trakya-Rumeli bölgesinden zahire tedarik edilmiştir. XVI. yüzyılda Manisa'da temininde en çok güçlük çekilen temel gıda maddesi ise koyun eti olmuştur. Bu nedenle yine Rumeli'den şehre koyun sürüldüğü görülmektedir. Şehrin et talebinin önemli bir nedeni de büyük imaretlerin varlığıydı. Bu sebeple H.972 (1563-64), H.976 (1568-69), H.979 (1571-72), H.989 (1581-82), H.990 (1582-83) yıllarında Rumeli'den bölgeye koyun sevk edilmiştir.²¹ İlgili kayıtlardan kasaplık küçükbaş hayvan tedarikinin hacmine dair bilgiler edinmek de mümkündür, örneğin Muradiye İmaret-i için H.990 (1582-83)'de şehre 3000 koyun getirilmiştir.²²

²⁰ Yuzo Nagata, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri: 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32 (1979), 734-756.

²¹ Manisa'nın ihtiyacı olan koyun sadece Rumeli'den değil aynı zamanda Karaman'dan da temin edilmiştir, bkz. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s.85.

²² Feridun Emecen, *a.g.e*, s.85.

1. Muradiye Camii Ve Külliyesi

Şehzadeler Şehri olarak anılan Manisa'nın XVI. yüzyılın sonlarına dek en görkemli yapılarından biri III. Murad tarafından inşa ettirilen Muradiye Camii ve Külliyesi olmuştur.²³ Muradiye Cami, medrese, imaret, dükkânlar ve XIX. yüzyılda bunlara ilave edilen kütüphane ile bir külliye teşkil eder. Muradiye Camii III. Murad'ın H.991-994 (1583-1585) yılları arasında inşa ettirdiği ikinci yapıdır.²⁴ İlk caminin III. Murad'ın Manisa'da şehzade olarak bulunduğu dönemde 1570-73 yıllarında yaptırılmış olduğu belirtilmiştir.²⁵ İlki, bugün mevcut olan cami kadar büyük olmadığı ve cemaate yetmediği gerekçeyle yıktırılmış, tahtta olduğu dönemde 1583 yılında yenisinin inşasına başlanmıştır.²⁶ İlk caminin inşası tamamlandıktan sonra 1574 yılında bir vakıf

²³ Feridun Emecen, "Manisa Muradiye Camii İnşasına Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13 (1987), 177.

²⁴ Kâmil Su, Mühimme Defterleri'ne dayanarak yaptığı çalışmasında mevcut caminin yerinde eski bir cami olduğunu, bugünkü caminin yeniden inşa edildiğini ifade etmekte ise de ilk caminin kesin inşa edilmiş tarihini vermemekte, 1574 yılında caminin mevcut olduğunu gösteren bir vesikayı sunmaktadır, ayrıntılı bilgi için bkz. Kâmil Su, *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii*, İstanbul 1940.

²⁵ Feridun Emecen ise 1572-1573'te Şehzade Murad Manisa'dan ayrılmadan önce ilk caminin tamamlandığını belirtir. 1570 yılında Şehzade Murad'ın Manisa'da bir hamam yaptırmak için izin istediğini, caminin inşaatına başlama tarihinin bu döneme yakın olabileceğini ifade ederek, ilkinin III. Murad'ın şehzadeliliği sırasında 1570-1573 yılları arasında yapılmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedir, ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, "Manisa Muradiye Camii İnşasına Dair", s.177-194.

²⁶ Erdem Yücel, "Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), 207-214. III. Murad'ın padişah olarak Manisa'dan ayrılmasından sonra, şehir halkı bu küçük caminin kifayet etmediğini bildirerek, genişletilmesini talep etmişler, bunun üzerine H.985/1577'de caminin kapı üstü ve onun iki tarafındaki duvarları yıktırılmak suretiyle, mümkün mertebe genişletilmesine dair emirler yollanmıştır. Bu arada III. Murad'ın haslarına dahil bir kısım köylerin Muradiye evkafına dahil edildiği, ayrıca, cami ve imaret için bir vakfiye tanzim edildiği dikkat çekmektedir. Ancak cami genişletilmek istenirken, temellerinden yıktırılmış ve yeniden inşasına başlanmış, fakat bu da eskisi gibi dar olmuş, bu nedenle hükümet merkezi de tahkikat başlatmıştır. Caminin genişletilmesi konusunda halk arasında anlaşmazlık çıkmış, meselenin büyümesi üzerine caminin planları Mimar Sinan'a çizdirilerek, Mimar Mahmud Ağa ile birlikte Manisa'ya gönderilmiş ve caminin bu plan gereği yeni baştan inşasına başlanmıştır. H.994 yılında caminin inşası tamamlanmış ancak diğer binaların inşası sürmüştür. H. 1001/1593'de binaların etrafına yol yapılmasıyla inşaat tamamlanmıştır, bkz.Feridun Emecen "a.g.m", s.177-194; Kâmil Su, a.g.e, s.6-11.

kurularak belirli akarlar tahsis edilmiş ve gerekli masraflar bu yolla karşılanmaya çalışılmıştır. Başlangıçta gelirler H.981/1574 tarihli hükümlerle tahsis olunmuş, H.982 (1574-75) tarihli hükümlerle bu akarlardan bazıları, başka gelir kaynakları ile istibdal edilmiştir. İzmir'e bağlı Denizliburnu, Çeşme'ye bağlı Kızılkilise ve Kösedere köyleri tamamen vakfa tahsis edilmiştir. Ardından Saruhan sancağında Halilbeylü, Kozluca ve Karacalu köylerinin gelirleri de vakfa bağlanmıştır.²⁷ Vakfiyesindeki hükümler doğrultusunda Muradiye Camii'ne eczâhan/cüzhân ve cüzhân noktacılığı²⁸ tayini yapılmış, yılda bir kere âdet olduğu üzere Mevlid okunması şart koşulmuştur.²⁹

3. Manisa Muradiye Vakfı'nın Mali Görünümü

İncelediğimiz Manisa Muradiye Vakfı'nın Muhasebe Defterleri H.1004 (1595/1596) yılı ile H.1017 (1608/1609) yıllarını kapsamaktadır. İlgili döneme ait tüm yılları kapsayan muhasebe kayıtlarına ulaşmak mümkün olmamıştır. Özellikle H.1012 (1603/1604) yılından H.1017 (1608/1609) yılına kadar vakfa ait muhasebe defterleri tam bir seri teşkil etmemektedir. Vakfın incelediğimiz muhasebe kayıtları toplamda yedi yılı kapsayan 11 adet defterden oluşmaktadır.³⁰

a. H.1004 (1595/1596) YILI

Gelirler:

Manisa Muradiye Vakfı'nın muhasebe kayıtları 371 gün üzerinden tutulmuştur, diğer bir ifadeyle vakıf bir muhasebe dönemini 371 gün olarak belirlemiştir. Çalışmanın kapsadığı tüm yıllar için bu durum geçerlidir. Farklı vakıflar için yapılan benzer çalışmalarda da 16, 14, 13 ya da 12,5 aylık muhasebe dönemlerinin esas alındığı görülmüştür.³¹ Vakıf muhasebe defterlerinde *asl-ı mâl* (toplam gelir) başlığı altında kayıtlı olan tüm vakıf gelirleri *vuzî'a min zâlik* (toplam giderler) başlığı altındaki giderlerle dengelenir. Eğer arada bir fark oluşmuşsa vakıf bütçesinin fazlası veya bütçe açığı ile dengelenir ve hesap kapatılır. *Asl-ı mâl*, mukataa gelirleri, aylık bazda toplanan kira gelirleri

²⁷ Feridun Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007, s.146-147.

²⁸ Cüz okuyucularının devamını kontrol eden kimse.

²⁹ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s.102.

³⁰ BOA, TS.MA.d, nr.3568 01-011.

³¹ Kayhan Orbay "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi 1608-1641", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61/2 (2011), 293-322.

ve bir önceki yıldan devreden bakiyelerin toplamından oluşur ve vakfın 'toplam gelirleri'ni ifade eder. Mukataa gelirleri *an-mahsûl-i mukâta'ât-ı evkâf fi sene-i mezbûr* başlığı, kira gelirleri ise *an-emoâl* başlığı altında yer almaktadır. Eğer cari dönem içinde 'çeşitli gelirler' mevcutsa bu meblağ da *emoâl-i müteferrika* adıyla kaydedilirdi. Kayıtlarda *bakiyye-i muhâsebe-i sene-i mâziye* ifadesi önceki dönemlerden devreden meblağa delalet etmektedir. Bu tutar vakfın kasasında tuttuğu nakitle birlikte tahsil edemediği gelirleri de içerir.³² H.1004 (1595/1596) yılında *asl-ı mâl*/gelir miktarı 1.631.640 akçedir. Meblağın bileşenlerine baktığımızda mukataa gelirleri 1.191.992 akçe, önceki yıldan devreden bakiye 239.013 akçe ve yedek akçe 200.000'dir. Vakfın dükkân kiralardan sağladığı gelir, toplam gelir içinde oldukça düşük bir paya sahiptir. Dükkân kiralardan 300 akçe gelir sağlanmıştır, bu rakam toplam gelirlerin yalnızca % 0.025'ine tekabül etmektedir. Ayrıca caminin cüz noktacısının geliri³³ 335 akçedir, bu tutar, *an-mahsûl-i noktât-i huddâm-ı câmi'-i şerîf* ibaresiyle kaydedilmiştir. Benzer şekilde bu tutar da toplam gelirlerin oldukça küçük bir kısmını %0.28'ini oluşturmaktadır. Önceki dönemden devreden bakiyenin de bütçe içinde fazlaca bir yer tutmadığı görülmektedir. Vakfın temel gelir kaynağı mukataa gelirleridir. Manisa Muradiye Külliyesi'nin cari dönemde gerçekleşen 1.192.627 akçelik geliri ile selâtin ve vüzerâ vakıfları arasında büyük ölçekli bir vakıf kategorisinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

Orbay *asl-ı mâl* terimine özellikle dikkat edilmesi gerektiğini vurgular; çünkü herhangi bir mali dönemin toplam gelir rakamı önceki dönemlerden devreden tahsil edilememiş gelirleri de içerir. Bu gelirler cari dönem içerisinde de tahsil edilemeyebilir. Kira gelirleri ilgili muhasebe döneminde fiilen tahsil edilen miktarlarıyla kayıtlara geçer. Orbay'ın tespitine göre mukataa gelirleri fiili tahsilat miktarlarıyla değil, sözleşmelerde tespit edilen miktarlarıyla kaydedilir ve toplam gelire eklenir. Rakamlar vakfın fiilen tahsil ettiği meblağı ifade etmez. Toplam gelir rakamı da mukataa gelirlerini sözleşme değerleri ile içerdiğinden gerçekleşen geliri temsil etmez. Dolayısıyla toplam

³² Bu gelirler içinde mukataa gelirleri de yer almaktadır ve mukataalar sözleşme bedeli üzerinden deftere kaydedilirdi. Defterde kayıtlı olan tutar ile fiilen tahsil edilen tutar arasında fark olabilirdi. Eğer fark varsa bu rakam, alacak olarak deftere kaydedilirdi. Vakfın tahsildarları aracılığıyla topladığı ayni ve nakdi gelirlerinde tahsili öngörülen miktar ile fiilen tahsili gerçekleşen miktar arasında fark oluşabilirdi.

³³ Cüz noktacısının devamlılık göstermeyen cüzhânlara ceza kestiği ve bu meblağın onların maaşından kesildiği düşünülmektedir. Muhtemelen bu kayıtlar ceza olarak cüzhânların maaşından kesilen tutarı ifade etmek için muhasebe sistemi gereği düzenlenmiş olmalıdır.

gelir rakamını bir vakfın mali durumunu ve gelişimini izlerken mali durumun doğrudan bir göstergesi olarak yorumlamak mutlak manada sağlıklı sonuçlar vermeyebilir.³⁴

Toplam gelirler başlığının önceki dönemden devreden bakiyeleri de içeriyor olması, gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli ayrıntıdır. Toplam gelir hacminin yüksek olması, daima vakfın gelirlerinin yüksek olmasından kaynaklanmıyor olabilir. Önceki dönemde tahsil edilemeyen alacaklar cari döneme devretmiş olabilir ve bu durum da toplam gelir rakamının artmasına yol açabilir. Bu bağlamda yüksek toplam gelir rakamı aslında olumlu bir gelişmeyi değil, aksine vakfın tahsil edemediği alacaklarının yüksek seviyede olması nedeniyle olumsuz bir duruma tekabül edecektir. Bu nedenle muhasebe defterlerini analiz ederken bilhassa toplam gelirin bileşenlerine dikkat etmek isabetli sonuçlara ulaşmamızı mümkün kılacaktır.

Tablo 1. Vakfın Gelirleri

	Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	H.1004 (1595/1596)		Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	H.1004 (1595/1596)
Gürleye Mukataası	%33,38	398.000	Melikli Mukataası	%3,44	41.000
Hüsam Bey Mukataası	%13,5	160.000	Halilibeyli Mukataası	%3	36.000
Denizliburnu Mukataası	%5	60.000	Yaka Köyü Mukataası	%2,27	27.000
Germiyancık Mukataası	%4	48.667	Andlucaözü Mukataası	%1,21	14.500
Kösederesi Mukataası	%6,5	78.334	Saruhan Livası Çeltik Geliri	%17,31	206.492
Karıncalı Mukataası	%5	60.000	Bahadırlı Mukataası	%5,19	62.000
Dükkân Kirası	%0,025	300	Cüz noktacı	%0,028	335
TOPLAM		1. 192. 627 akçe			

Mukataa gelirleri içinde en yüksek pay Gürleye Mukataası'na aittir. İkinci sırada ise Saruhan Livası'nın çeltik geliri yer almaktadır.

³⁴ Kayhan Orbay, "Edirne Muradiyye Vakfı'nın Mali Yapısı ve Gelişimi", *Belleten*, 78 (2014), 987.

Giderler:

İlgili muhasebe defterlerinde giderler başlığı altında, maaş ve aylık ödemeleri ile yapılan harcamaların toplamı yer almaktadır. Giderler başlığı altında ilk önce *el-vezâif* başlığı altında maaş ve aylık ödemeler yer almaktadır. Vakıf görevlilerinin sayısı ve yevmiyelerine ilişkin detayları bu bölümde görmek mümkündür.

Tablo 2. Vakıf Görevlilerine Ödenen Maaş ve Aylıklar

H.1004 (1595/1596)	Kişi sayısı	Yevmiye (akçe)	Toplam maaş ve aylık ödemeleri içindeki payı (%)	371 gün için yapılan ödeme (akçe)
Müderris	1	70	%7,05	25.970
Müderris'in Öğrencileri	19	6	%11,49	42.294
Hankâh Şeyhi	1	10	%1,008	3.710
Hankâh Şeyhi'nin Öğrencileri	12	1	%1,21	4.452
Mübâşir	6	5-12	%8,76	32.244
Cami Hizmetlileri	30	2-20	%16,57	60.967
Cami Müezzini	9	1-6	%4,25	15.653
Kayyım ve Kandilci	9	2-5	%3,73	13.727
Hâfız	11	2-5	%2,52	9.275
Sabah Vakti Cüzhanları	31	1-2	%6,15	22.631
Oğle Vakti Cüzhanları	31	1-2	%6,15	22.631
İkinci Vakti Cüzhanları	31	1-2	%6,15	22.631
Tesbih Çekenler Cemaati	12	2	%2,5	9.200
Vakıf Tahsildarı ve Diğer Görevliler	16	2-5	%6,53	24.028
İmaret Hizmetlileri	26	2-15	%9,79	36.028
Server Ağa Mescidi'ndeki Görevliler	3	1-3	%0,60	2.226
Zevâ'idhorân	3	2-20	%2,98	10.972
Uncuboz Köyü Camii Görevlileri	13	1-3	%2,52	9.275
TOPLAM	264		367.915 akçe	

H.1004 (1595/1596) vakıf bütçesinde toplam gider tutarı 1.221.402 akçedir. Toplam giderlerin en büyük kısmını %53.23'lük bir orana tekabül eden 650.175 akçe ile imaret mutfağı için yapılan harcamalar oluşturmaktadır. Ele alınan dönemde rakamsal büyüklük açısından ikinci sırada yer alan giderleri

ise medrese ve imaret görevlilerine ödenen aylık ve maaşlar oluşturmaktadır. Vakıfta görevli 261 kişi ve 3 zevâidhorân için 367.915 akçe yani toplam harcamaların %30.12'si kadar aylık ve maaş ödenmiştir. Vakıfta bir çalışanın ortalama günlük ücreti yaklaşık olarak 1,39 akçeye tekabül etmektedir. Buna göre Hânkâh Şeyhi ile Müderris ve öğrencilerinin yevmiyesinin ortalamanın hayli üstünde olduğu görülmektedir.³⁵

Maaş ve aylıkların 32.160 akçelik kısmı *el-müşâhere* olarak ödenmiştir. Vakfın yaptığı bazı maaş ve aylık ödemelerinin dönemi *el-vezâ'if* terimi ile kayıtlı olan döneme denk gelmiyorsa, diğer bir ifadeyle dönemsel olarak farklılık söz konusuysa, bu ödemeler *el-müşâhere* başlığı altında ayrıca belirtilmiştir. Defter içindeki maaş ve aylık ödemelerinin ayrıntılı kayıtlarında da aynı terim ile farklı döneme ilişkin ödemeler ayrıca kaydedilmiştir. Bu dönemsel farklılığın çeşitli nedenleri olabilir; vakıf hizmetlisinin dönem içinde göreve başlaması, bir başkasının vefatı, görevinden ayrılması, vakfın bazı aylara ait ödemeleri erteleme veya önceki dönemde ertelenen ve verilmeyen maaş ve aylıkların cârî dönemde verilmesi durumlarında, maaş ve aylık ödemeleri ana girişinde kayıtlı dönemden farklı döneme ilişkin ödemelerden oluşur.³⁶

Maaş ve aylık ödemelerinin hemen ardından harcamalar kısmı gelmektedir. *Be-cihet-i ihrâcât-ı me'kûlât* başlığı altında mutfak için yapılan yiyecek harcamaları yer almaktadır. Mutfak masrafları toplam harcamaların %53,23'ünü oluşturmaktadır ve 650.175 akçe tutarında harcama yapılmıştır. 35.987 vukiyye ekmek alınmış ve gıda harcamalarının %26.23'ünü oluşturan 170.559 akçe ödenmiştir. 11.302 vukiyye etin bedeli 190.648 akçedir ve gıda harcamalarının %29.3'ünü oluşturmaktadır. 1.356 vukiyye sade yağ satın alınmış ve 57.167 (%8.79), keza 1.581 vukiyye bal satın alınmış ve 28.158 (%4.33) akçe ödenmiştir. Saruhan kilesi ile satın alınan 218 kile buğdayın bedeli 45.828 (%7.04) akçedir.³⁷ 424 vukiyye nişasta satın alınmış ve 6.759 (%1.03) akçe ödenmiştir. 90 vukiyye badem alınmış ve 3.600 (%0.55) akçe ödenmiştir. 26 kile nohut alınmış ve 5.276 (%0.81) akçe ödenmiştir. 820 dirhem safranın bedeli 1.965 (%0.30) akçedir. Saruhan keyli ile 320 kile piring

³⁵ Tabloda rakamlar görevlilere ödenen en düşük ve en yüksek yevmiye rakamlarıdır.

³⁶ Kayhan Orbay, "Edirne Muradiyye Vakfı'nın Mali Yapısı ve Gelişimi", s.990.

³⁷ Yaklaşık olarak 76.8 kg.

alınmış ve 101.426 (%15.59) akçe ödenmiştir. 900 (%0.13) akçe tutarında yoğurt alınmıştır. Elbette mutfak için daha birçok yiyecek maddesi satın alınmıştır, ancak burada harcamalar içinde tutar olarak fazla yekûn tutmayan kalemlere yer verilmemiştir.³⁸

Cami için gerekli olan malzeme ve diğer harcamalar ise *be-cihet-i levâzımât-ı câmi'-i şerîf ve harc-ı sâire* başlığı altında yer almıştır. Bu harcamalar için 15.825 akçe ödenmiştir. Söz konusu harcama vakfın toplam giderlerinin %1.29'unu oluşturmaktadır. Yapılan bu ödemenin içinde kandiller için alınan zeytinyağı, buhur için gerekli olan öd ağacı, buhur-ı meryem, laden,³⁹ kitre, pamuk, iplik, balmumu gibi şeyler ve cami kayyımları için alınan battaniye ve hasır gibi malzemeler de bulunmaktadır.

İmaret mutfağı için gerekli olan malzemelere yapılan harcamalar *be-cihet-i ihrâcât-ı levâzımât-ı matbah-ı imâret-i âmire* başlığı altında yer almaktadır. Alınan malzemeler için vakfın toplam giderlerinin %1.4'üne tekabül eden 17.107 akçe harcama yapılmıştır. Aşure günü yapılan yemekler için alınan malzemeler *be-cihet-i ihrâcât-ı levâzımât-ı ta'âm-ı yevm-i Âşûrâ* başlığı altında kaydedilmiş ve 1.395 akçe tutarında harcama yapılmıştır. Toplam vakıf giderleri içinde bu harcama kaleminin payı yalnızca %0.11'dir.

Mevlid Kandili için yapılan harcamalar *be-cihet-i ihrâcât-ı levâzımât-ı ta'âm-ı Mevlûdü'n-Nebî aleyhi's-selâm* başlığında yer almaktadır. Bunun için toplam giderlerin %0.49'unu oluşturan 5.995 akçe harcama yapılmıştır. Vakfın faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli olan mal ve hizmet alımları ile kiralama ifade eden çeşitli giderler *be-cihet-i ihrâcât-ı müteferrika* başlığı altında kaydedilmiştir ve H.1004 (1595/1596) yılında bu tutar toplam giderlerin %13.3'ünü oluşturmaktadır ve 162.990 akçedir. Bu masrafların içinde çeltik nehirlerine açılan sulama kanalları, vakıf defterleri ve diğer sandık için kullanılan kilit, Evkaf defterlerinde kullanılan kâğıt, Hankâh Şeyhi ve sofulara verilen kıyafet bedeli gibi kalemler yer almaktadır. Ayrıca hammal ve kalfa

³⁸ Mutfak için yapılan diğer malzeme alımları genellikle, zerd-alu (kayısı), alu-i siyah (erik), tarhun, maydonoz, meviz-i sürh (kırmızı/siyah üzüm), incir, börülce, fıstık, susam, armut, bakla, sabun, tarçın, un, odun, ispanak, peynir, nane, ceviz, havuç, kızılçık ve kına gibi ürünlerden oluşmaktadır.

³⁹ Laden ağacının zamkı, bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2017, s.371.

ücretleri, tamirat masrafları da alt başlıklar halinde buraya kaydedilir. Son olarak *muhâsebe-i masârîf-i havâyic-i kiler-i imâret-i âmire* başlığı ise kiler muhasebesini içermektedir. Kilerden kullanılan malzemeler ve satın alınarak kilere giren malzemeler ilgili başlık altında takip edilebilmektedir.

b. H.1005 (1596 / 1597) YILI

Gelirler:

1596/1597 yılında vakfın toplam geliri 1.579.162 akçedir. Gelir kaleminin bileşenlerine bakıldığında 123.478 akçenin önceki dönemden devreden tutar olduğunu görmekteyiz. 200.000 akçe yedek olarak muhasebe kayıtlarına geçmiştir. 1.247.300 akçe ise mukataa gelirlerini göstermektedir. Dükkân kiralardan sağlanan gelir olan 2.150 akçe de vakfın gelirleri arasına kaydedilmiştir. Kira gelirlerinde önceki döneme göre ortaya çıkan belirgin bu artışın nedeni, talepte aşırı artış ya da enflasyondaki hızlı yükselişin yarattığı fahiş fiyatlar değil vakfa yeni dükkânların tahsis edilmiş olmasıdır. Mukataa gelirleri de bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Gürleye Mukataası ve Saruhan Livası çeltik geliri yine vakıf gelirleri içinde en yüksek paya sahip kalemdir. Cârî dönem gelirlerinin %0.018'ine tekabül eden caminin cüz noktacısının geliri 234 akçedir. 6.000 akçe ise ağnam resmi tutarını ifade etmekte ve toplam cârî dönem gelirlerinin %0.47'sini oluşturmaktadır. Ağnam resminin vakıf gelirleri içinde yer alması dikkat çekicidir. Vakfa finansal destek sağlamak amacıyla bu vergi gelirin vakfa tahsis edildiği düşünülmektedir. Bu 6.234 akçe çeşitli gelirler olarak kaydedilmiştir. 2.150 akçe ise dükkân kirasından elde edilmiştir, cârî dönem gelirlerinin %0.17'sine tekabül etmektedir.

Tablo 3. Vakfın Gelirleri

	Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	1005 (1596/1597)		Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	1005 (1596/1597)
Gürleye Mukataası	%27,8	350.000	Melikli Mukataası	%5,17	65.000
Hüsâm Bey Mukataası	% 12,9	162.500	Halilbeyli Mukataası	%5,05	63.500

Denizliburnu Mukataası	%4,77	60.000	Yaka Köyü Mukataası	%2,15	27.000
Germiyancık Mukataası	%3,02	38.000	Andlucaözü Mukataası	%1,59	20.000
Kösederesi Mukataası	%6,23	78.333	Saruhan Livasındaki Çeltik Geliri	%20	251.300
Karıncalı Mukataası	%5,17	65.000	Bahadırılı Mukataası	%5,30	66.667
Dükkân Kirası	%0,17	2.150	Ağnam Resmi	%0,47	6.000
Cüz Noktacısının Geliri	% 0,018	234			
TOPLAM	1.255.684 akçe				

Giderler:

Vakfın giderleri toplamı 1.122.813 akçedir. Vakfın 268 görevlisine ve 3 zevâ'idhorâna ödediği maaş ve aylıkların toplamı 400.489 akçedir. Vakfın toplam giderlerinin %35.66'sı ödenen maaş ve aylıklardan oluşmaktadır. Bu tutarın 6.116 akçesi *el-müşâhere* olarak ödenmiştir. Bir önceki döneme göre çalışanlara ödenen aylık ve maaşların artış kaydettiği görülmektedir. Bu artış çalışan sayısının artmasından, Hankâh Şeyhi'nin yevmiyesine yapılan 10 akçe zamdan ve yine mübâşirlerin yevmiyesine yapılan zamdan kaynaklanmıştır.

Tablo 4. Vakıf Görevlilerine Ödenen Maaş ve Aylıklar

H.1005 (1596/1597)	Kişi sayısı	Yevmiye (akçe)	Toplam maaş ve aylık ödemeleri içindeki payı (%)	371 gün için yapılan ödeme (akçe)
Müderris	1	70	%6,48	25.970
Müderris'in Öğrencileri	19	6	%10,56	42.294
Hankâh Şeyhi	1	20	%1,85	7.420
Hankâh Şeyhinin Öğrencileri	12	1	%1,11	4.452
Mübâşir	6	5-50	%8,80	35.245
Cami Hizmetlileri	39	2-20	%18,71	74.948

Cami Müezzini	9	2-6	%3,98	15.953
Kayım ve Kandilci	9	3-5	%3,42	13.727
Hâfız	11	2-5	%2,31	9.275
Sabah Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,65	22.631
Oğle Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,65	22.631
İkinci Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,65	22.631
Tesbih Çekenler Cemaati	12	2-3	%2,31	9.275
Vakıf Tahsildarı ve Diğer Görevliler	21	2-7	%8,07	32.351
İmaret Hizmetlileri	25	2-10	%10,46	41.923
Server Ağa Mescidi görevlileri	3	1-3	%0,55	2.226
Zevâ'idhorân	3	2-10	%2,06	8.262
Uncuboz Köyü Camii Görevlileri	7	1-8	%2,31	9.275
TOPLAM	271	400.489 akçe		

Mutfak harcamaları kapsamında yiyecek alımları için toplam giderlerin %56.3'üne tekabül eden 633.100 akçe ödenmiştir. Bu kalemde önceki döneme göre bir düşüş yaşanmıştır. 26.712,5 vukiyye ekmek için 132.497 akçe ki mutfak harcamalarının %20.9'unu oluşturmaktadır, 8.237,5 vukiyye et için gıda alımlarının %27.8'ini oluşturan 176.488 akçe, 643 vukiyye sade yağ için 52.222 (%8.24) akçe ve 882 vukiyye bal için de 27.694 (%4.37) akçe ödenmiştir. Hububat cinsinden 201 Manisa kilesi pirinç için 100.561 (%15.88) akçe, 136 Manisa kilesi buğday için 20.320 (%3.2) akçe, 272 vukiyye nişasta için 4.353 (%0.68) akçe, 12 kile nohut için 3.289 (%0.51) akçe ödenmiştir. Yine mutfak için 58 vukiyye badem için 2.629 (%0.41) akçe ve 35 Manisa kilesi tuz için de 2.690 (%0.42) akçe ödenmiştir. Bu alımların dışında tutar bakımından daha az miktarda birçok ürün alımı yapılmıştır. İmaretin mutfağı için toplam vakıf giderlerinin %1.42'sine tekabül eden 15.950 akçe harcama yapılmıştır. Toplam giderlerin %0.04'ünü oluşturan 455 akçe mevlid okunması için yapılan harcamadır. Aşure günü yapılan yemekler için 1.222 akçe harcama yapılmıştır ve bu tutar toplam harcamaların %0.10'una tekabül etmektedir.

Cami için gerekli malzeme alımları ve yapılan diğer harcamalar için 18.332 (%1.63) akçe ödenmiştir. Bu rakam önceki dönem aynı kalem için harcanan tutardan fazladır. Yapılan bu ödemenin içinde kandiller için alınan zeytinyağı, buhur için gerekli olan öd ağacı, buhur-ı meryem, laden, kitre, pamuk, iplik, balmumu gibi şeyler ve cami kayyımları için alınan battaniye ve hasır gibi malzemeler bulunmaktadır. Nihayet toplam giderlerin %0.02 gibi oldukça küçük bir kısmını oluşturan 309 akçe dükkânlar için yapılan tamirat ve sair harcama tutarı olarak gösterilmiştir. Çeşitli harcamalar kalemi ise 52.956 (%4.71) akçeden oluşmaktadır.

c. H.1008 (1599/1600) YILI

Gelirler:

H.1008 (1599/1600) yılında vakfın toplam geliri 1.720.759 akçedir. Bu tutarın 630.474 akçesi önceki dönemden devretmiştir. Yine bir önceki döneme göre bu tutarın artması vakfın tahsilat sorunu yaşadığı şeklinde yorumlanabilir. 1.080.186 akçe, mukataa gelirlerini göstermektedir. Mukataa gelirlerinin bir önceki döneme göre azaldığı görülmektedir. Gürleye Mukataası ve Saruhan Livası'nın çeltik geliri yine en büyük paya sahip gelir kalemini oluşturmaktadır. Dükkân kiralardan elde edilen 4.671 akçe toplam vakıf gelirlerinin %0.42'sini oluşturmaktadır. Bu rakam bir önceki döneme göre dükkân kira gelirlerinde belirgin bir artışa delalet etmektedir. Bunun nedeni aşırı talep ya da enflasyon kaynaklı olmayıp vakfın akar getiren dükkân sayısındaki artıştır.

Tablo 5. Vakfın Gelirleri

	Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	1008 (1599/1600)		Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	1008 (1599/1600)
Gürleye Mukataası	%30,87	336.667	Melikli Mukataası	%4,40	48.000
Hüsam Bey Mukataası	%9,17	100.000	Halilbeyli Mukataası	%5,04	55.000
Denizliburnu Mukataası	%6,11	66.667	Yaka Köyü Mukataası	%2,56	28.000
Germiyancık Mukataası	%3,97	43.334	Andlucaözü Mukataası	%1,46	16.000

Kösederesi Mukataası	%6,54	71.334	Saruhan Livası Çeltik Geliri	%18,84	205.512
Karıncalı Mukataası	%3,51	38.334	Bahadırlı Mukataası	%6,11	66.667
Dükkân Kırası	%0,42	4.671	Cüz Noktacısının Geliri	%0,026	290
Çeşitli gelirler	%0,44	4.809	Ağnam resmi	%0,45	5.000
TOPLAM	1.094.956 akçe				

Giderler:

Vakfın giderleri toplamı 1.097.355 akçedir. Vakıf görevlilerine ödenen maaş ve aylıklar toplam giderlerin %37.45'ini oluşturmaktadır olup 411.066 akçedir. Bir önceki döneme göre vakfın ödediği maaş ve aylıklarda ciddi bir artış görülmektedir. Ortaya çıkan bu 10.577 akçelik artış, çalışan sayısının artmasından kaynaklanmaktadır. Mutfak için yapılan yiyecek alımları toplam giderlerin %51.9'unu oluşturmaktadır ve 570.075 akçeye karşılık gelmektedir. Diğer kalan kısım ise cami için gerekli malzeme alımları ve tamirat masrafları gibi giderlerden oluşmaktadır. Vakıf görevlilerine ödenen maaş ve aylıklar içinde zeva'idhorâna⁴⁰ yapılan ödemeye ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Tablo 6. Vakıf Görevlilerine Ödenen Maaş ve Aylıklar

H.1008 (/1599/1600)	Kişi sayısı	Yevmiye (akçe)	Toplam maaş ve aylık ödemeleri içindeki payı (%)	371 gün için yapılan ödeme (akçe)
Müderres	1	70	%6,31	25.970
Müderres'in Öğrencileri	19	6	%10,28	42.292
Hankâh Şeyhi	1	20	%1,80	7.420
Hankâh Şeyhinin Öğrencileri	12	1	%1,08	4.452

⁴⁰ Aslında şart-ı vâkıf olmamasına rağmen vakfın bütçe fazlasından ücret alan kişilerdir. İhtiyaç sahibi kimseler olabildikleri gibi yüksek rütbeli kimseler, emekli kadıaskerler, yeni görev yerini bekleyen kadıaskerlerden oluşabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özge Aslanmirza, *Surplus-Receivers (Zevaid-Horan) From Imperial Waqfs: Between Philanthropy and Political Economy*, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2017.

Mübâşir	6	5-50	%8,57	35.245
Cami Hizmetlileri	40	2-25	%20,12	82.733
Cami Müezzini	9	2-6	%3,88	15.953
Kayyım ve Kandilci	9	3-5	%3,42	14.098
Hâfız	10	2-7	%2,25	9.275
Sabah Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,5	22.631
Oğle Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,5	22.631
İkinci Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,5	22.631
Tesbih Çekenler Cemaati	12	2-3	%2,25	9.275
Vakıf Tahsildarı ve Diğer Görevliler	20	2-5	%7,67	31.535
İmaret Hizmetlileri	38	2-10	%12,99	53.424
Server Ağa Mescidi Görevlileri	3	2-8	%0,54	2.226
Uncuboz Köyü Camii Görevlileri	7	1-3	%2,25	9.275
TOPLAM	280			411.066 akçe

İmaret mutfağı için çeşitli gıda ürünleri satın alınmıştır. Bu alımlar için 570.075 akçe harcama yapılmıştır. Bir önceki döneme göre mutfak harcamalarının azaldığı görülmektedir. Buna göre 5.677 Saruhan vukiyyesi et için gıda harcamalarının %20.5'ini oluşturan 117.244 akçe, 639 Saruhan keyli buğday için gıda harcamalarının %32.2'sine tekabül eden 184.082 akçe, 206 Saruhan keyli pirinç için 94.308 (%16.5) akçe, 256 vukiyye nişasta için 5.208 (%0.91) akçe, 912 vukiyye bal için 16.060 (%2.8) akçe, 499 vukiyye sade yağ için de 30.900 (%5.42) akçe ödenmiştir. Hububat cinsinden 5,5 keyl nohut için 1.674 (%0.29) akçe, kuruyemiş cinsinden 21 vukiyye badem için 1.033 (%0.18) akçe ödenmiştir. Karabiber için 900 (%0.15) akçe, 21 Manisa vukiyyesi âlû-yı siyah (kara erik) için 190 (%0.03) akçe, 328 dirhem safran için 1.214 (%0.21) akçe, 42 vukiyye mevîz-i sürh (kırmızı/siyah üzüm) için 336 (%0.05) akçe, 30 dirhem karanfil için 30 (%0.005) akçe, 20 kile tuz için ise 1.320 (%0.23) akçe ödenmiştir.

İmaretin ihtiyaçları için toplam vakıf giderlerinin %2.74'üne tekabül eden 30.177 akçe tutarında harcama yapılmıştır. Önceki döneme göre bu tutar artmıştır. Caminin ihtiyaçları için toplam vakıf giderlerinin %2.26'sını oluşturan 24.855 akçe tutarında malzeme alınmıştır. Bu masraf kalemi de önceki döneme göre artış göstermiştir. Mevlid okunması için 845 (%0.07) akçe, aşure günü yapılan için ise 1.161 (%0.10) akçe harcama yapılmıştır. Diğer giderler

kapsamında 58.314 (%5.31) akçe harcama yapılmıştır. Son veri olarak 862 (%0.078) akçe dükkân ve vakfa ait binalar, suyolları ve sair bölümlerin tamirâtı için harcanmıştır.

d. H.1009 (1600/1601) YILI

Gelirler:

Vakfın H.1009 (1600/1601) yılı içinde toplam gelirleri 1.696.511 akçe olarak kaydedilmiştir. Vakfın toplam gelir tutarı bir önceki döneme göre fazla değişmemiştir. Bu gelirin 1.062.002 akçesi mukataa gelirlerinden oluşmaktadır. Vakfın gelirleri içinde cârî dönem gelirlerinin %0.25'ine tekabül eden 2.700 akçe dükkân kirası ve %0.020'sine tekabül eden 215 akçe cüz noktacı-sının geliri de yer almaktadır. 627.794 akçe ise geçmiş yıldan devreden bakiye ile birlikte yedek tutarı da içermektedir.

Tablo 7. Vakfın Gelirleri

	Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	H.1009 (1600/1601)		Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	H.1009 (1600/1601)
Gürleye Mukataası	%31,19	333.334	Melikli Mukataası	%6,45	69.000
Hüsam Bey Mukataası	%9,35	100.000	Halilbeyli Mukataası	%5,98	64.000
Denizliburnu Mukataası	%6,23	66.667	Yaka Köyü Mukataası	%2,61	28.000
Germiyancık Mukataası	%4,36	46.667	Andlucaözü Mukataası	%1,68	18.000
Kösederesi Mukataası	%7,54	80.667	Saruhan Livası Çeltik Geliri	%11,41	122.000
Karıncalı Mukataası	%4,55	48.667	Bahadırlı Mukataası	%7,95	85.000
Dükkân Kirası	%0,25	2.700	Cüz Noktacısı	%0,020	215
An-mahsûl-i küfe-i erz ki fûrûht/Pirinç Satışından Elde Edilen Gelir	%0,35	3.800			
TOPLAM					1.068.717 akçe

Giderler:

Vakfın giderleri 1.091.461 akçedir. Bu tutarın %37.6'sı vakıf görevlilerine ödenen maaş ve aylıklardan oluşmaktadır. Bunun 1.140 akçesi *el-miûşâhere* olarak kaydedilmiştir. Bir önceki döneme göre ödenen aylık ve maaş tutarı çok az miktarda değişiklik göstermiştir. Mutfak için yiyecek maddeleri alımı yapılmış ve toplam giderlerin %48.2'sine tekabül eden 526.470 akçe ödenmiştir. Geriye kalan meblağ ise cami için gerekli olan malzeme alımı ve tamirat masrafları gibi gider kalemlerinden oluşmaktadır.

Tablo 8. Vakıf Görevlilerine Ödenen Maaş ve Aylıklar

H.1009 (1600/1601)	Kişi sayısı	Yevmiye (akçe)	Toplam maaş ve aylık ödemeleri içindeki payı (%)	371 gün için yapılan ödeme (akçe)
Müderris	1	70	%6,58	27.112
Müderris'in Öğrencileri	19	6	%10,27	42.292
Hankâh Şeyhi	1	20	%1,8	7.420
Hankâh Şeyhi'nin Öğrencileri	12	1	%1,08	4.452
Mübâşir	6	5-50	%8,56	35.245
Cami Hademeliği Yapan	41	2-25	%19,56	80.507
Cami Müezzini	9	2-6	%3,87	15.953
Kayyim ve Kandilci	9	3-5	%3,42	14.098
Hâfız	11	2-5	%2,25	9.275
Sabah vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,5	22.631
Oğle Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,5	22.631
İkinci Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,5	22.631
Tesbih Çekenler Cemaati	12	2-3	%2,25	9.275
Vakıf Tahsildarı ve Diğer Görevliler	19	2-5	%7,48	30.793
İmaret Hademeleri	28	2-10	%9,10	37.471
Ekmekçiler	8	3-12	%3,33	13.727
Server Ağa Mescidi Görevlileri	3	1-3	%0,54	2.226
Zeva'idhorân	2	2-10	%1,08	4.452
Uncuboz Köyü Camii Görevlileri	6	2-8	%2,25	9.275
TOPLAM	280			411.466 akçe

Vakıf görevlilerine ödenen maaş ve aylıkların toplamı bir önceki döneme göre neredeyse değişmemiştir. Görevli sayısı da bir önceki dönemle aynıdır. İmaret mutfağı için yapılan çeşitli gıda maddeleri alımları için 526.470 akçe harcama yapılmıştır. Bir önceki dönemle kıyaslandığında gıda maddeleri alımı için yapılan harcama tutarı azalmıştır. 6.727 Saruhan vukiyyesi et için toplam mutfak harcamalarının %25.72'sine tekabül eden 135.449 akçe, 639 Saruhan keyli buğday için % 34.9'una tekabül eden 184.082 akçe, 149 Saruhan keyli pirinç için 85.549 (%16.24) akçe, 215 vukiyye nişasta için 3.424 (%0.65) akçe, 662 vukiyye bal için 19.883 (%3.77) akçe, 296 kıyye yağ⁴¹ için 17.980 (%3.41) akçe ödenmiştir. Hububat ve kuruyemiş cinsinden 11 keyl nohut için 2.230 (%0.004) akçe, 65 vukiyye badem için 2.940 (%0.55) akçe ödenmiştir. Karabiber için 1.460 (%0.27) akçe, 59 Manisa vukiyyesi âlû-yı siyâh (kara erik) için 295 (%0.05) akçe, 560 dirhem safran için 2.950 (%0.56) akçe, 62 vukiyye mevîz-i sürh (kırmızı/siyah üzüm) için 474 (%0.09) akçe, 30 dirhem karanfil için 30 (%0.005) akçe ve 31 Manisa kilesi tuz için de 4.656 (%0.88) akçe ödenmiştir. Mutfak için gerekli daha birçok yiyecek maddesi satın alınmıştır, ancak toplam harcamalar içinde fazlaca yekûn tutmadıkları için burada ayrı ayrı zikredilmemiştir.

İlgili muhasebe kayıtlarında imaret mutfağı için gerekli olan malzeme alımlarında bir önceki döneme göre artış gözlenmektedir. Bu harcamalar kapsamında vakfın toplam giderlerinin %4'ünü oluşturan 43.686 akçe harcama yapılmıştır. Caminin ihtiyaçları için 12.961 (%1.18) akçe harcama yapılmıştır. Mevlid okunması için 510 (%0.04) akçe, dükkânların tamirâtı ve suyollarının onarımı için ise 922 (%0.08) akçe harcama yapılmıştır. Aşure günü yapılan yemekler için 1.523 (%0.13) ve diğer giderler için de 93.923 (%8.6) akçe harcama yapılmıştır.

e. H.1010 (1601/1602) YILI

Gelirler:

⁴¹ Sade yağ olduğu düşünülmektedir.

Vakfın gelirleri 999.885 akçedir. Bu tutarın 993.337 akçesi mukataa gelirlerini göstermektedir. Bir önceki döneme göre bu gelirlerde bir azalma görülmektedir. Kayıtlarda Melikli Mukataası'ndan gelir elde edildiği görülmemiştir. 6.548 akçe ise çeşitli gelirleri ifade etmekte ve içinde dükkân kirası, cüz noktacısının geliri ve pirinç satışından elde edilen gelir gibi kalemler yer almaktadır.

Tablo 9. Vakfın Gelirleri

	Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	H.1010 (1601/1602)		Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	H.1010 (1601/1602)
Gürleye Mukataası	%31,5	316.667	Melikli Mukataası		-
Hüsam Bey Mukataası	%9,94	100.000	Halilbeyli Mukataası	%4,47	45.000
Denizliburnu Mukataası	%5,65	56.851	Yaka Köyü Mukataası	%1,98	20.000
Germiyancık Mukataası	%5,88	59.125	Andlucaözü Mukataası	%1,98	20.000
Kösederesi Mukataası	%8,02	80.667	Saruhan Livası Çeltik Geliri	%18,96	190.625
Karıncalı Mukataası	%4,84	48.667	Bahadırlı Mukataası	%5,54	55.735
An-mahsül-i küfe-i erz ki fûrûht/Pirinç Satışından Elde Edilen Gelir	%0,12	1.300	Cüz Noktacısının Geliri	%0,032	328
Dükkân Kirası	%0,48	4.920			
TOPLAM			999.885 akçe		

Giderler:

Vakfın giderleri 1.142.640 akçedir. Bu meblağın %36.4'ünü oluşturan 416.673 akçelik miktar ödenen maaş ve aylıklardır. Aylık ve maaşların 782 akçesi *el-müşâhere* olarak kaydedilmiştir. Bir önceki döneme göre aylık ve maaş giderlerinin arttığı görülmektedir. Bu artışa neden olan en önemli unsur ise Müderrisin yevmiyesine yapılan zamdır. Mutfak için gıda maddeleri alımı yapılmış vakfın toplam giderlerinin %43.7'sini oluşturan 499.497 akçe harcanmıştır. Geriye kalan tutarlar ise cami için gerekli olan malzeme alımı ve tamirat masrafları gibi giderlerden oluşmaktadır.

Tablo 10. Vakıf Görevlilerine Ödenen Maaş ve Aylıklar

H.1010 (1601/1602)	Kişi sayısı	Yevmiye (akçe)	Toplam maaş ve aylık ödemeleri için-deki payı (%)	371 gün için yapılan ödeme (akçe)
Müderris	1	80	%7,12	29.680
Müderris'in Öğrencileri	19	6	%10,15	42.294
Hankâh Şeyhi	1	20	%1,78	7.420
Hankâh Şeyhi'nin Öğrencileri	12	1	%1,06	4.452
Mübâşir	6	5-50	%8,54	35.616
Cami Hizmetlileri	39	1,5-25	%20,04	83.520
Cami Müezzini	9	2-6	%3,82	15.953
Kayım ve Kandilci	9	3-5	%3,38	14.098
Hâfız	11	2-5	%2,22	9.275
Sabah Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,43	22.631
Öğle Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,43	22.631
İkinci Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5,43	22.631
Tesbih Çekenler Cemaati	11	2	%2,04	8.533
Vakıf Tahsildarı ve Diğer Görevliler	18	2-5	%6,76	28.196
İmaret Hademeleri	29	2-10	%9,25	38.579
Ekmekçiler	9	2-12	%3,47	14.469
Server Ağa Mescidi Görevlileri	3	1-3	%0,53	2.226
Zeva'idhorân	2	2-10	%1,06	4.453
Üncuboz Köyü Camii Görevlileri	6	2-8	%2,40	10.017
TOPLAM	278	416.673 akçe		

İmaret mutfağına alınan çeşitli yiyecek maddeleri için yapılan harcama-
nın tutarı 499.497 akçedir. Bir önceki döneme göre yine gıda alımlarında düşüş
görülmektedir. 5.274 Saruhan vukiyyesi et için mutfak harcamalarının
%21.9'unu oluşturan 109.680 akçe, 602 Saruhan keyli buğday için mutfak har-
camalarının %17.1'ine tekabül eden 85.490 akçe, 1.602 Saruhan keyli piriç

için 72.786 (%14.5) akçe, 140 vukiyye nişasta için 2.601(%0.52) akçe, 799 vukiyye bal için 28.800 (%5.76) akçe, 305 vukiyye sade yağ için 18.581 (%3.71) akçe ödenmiştir. Hububat, kuruyemiş ve baharat cinsinden 10 keyl nohut için 1.586 (%0.31) akçe, 65 vukiyye badem için 2.906 (%0.58) akçe, karabiber için de 690 (%0.13) akçe ödenmiştir. 90 Manisa vukiyyesi âlû-yı siyâh (kara erik) için 203 (%0.04) akçe, 305 dirhem safran için 895 (%0.17) akçe ödenmiştir. 2,5 vukiyye mevîz-i sürh (kırmızı/siyah üzüm) için 479 (%0.09) akçe ödenmiştir. 30 dirhem karanfil alınmış ve 30 (%0.006) ve 43 Manisa kilesi tuz alınmış 1.986 (%0.39) akçe ödenmiştir. Mutfak için daha küçük miktarlarda birçok farklı yiyecek maddesi satın alınmıştır, bunların genel içerisindeki rakamsal büyüklüğü önemsiz olduğundan burada ayrıntıları zikredilmemiştir.

İlgili muhasebe kayıtlarında caminin ihtiyaçları için toplam vakıf giderlerinin %2.33'üne tekabül eden 26.725 akçe harcama yapılmıştır. İmaret mutfaklığı için yapılan 38.070 akçelik harcama toplam vakıf giderlerinin %3.33'ünü oluşturmaktadır. Dükkânların bakım ve onarım masrafları, keza suyuollarının tamirâtı için 2.179 (%0.19) akçe harcama yapılmıştır. Cami tamirâtı için 23.811 (%2.08), Mevlid Kandili için ise 6.841 (%0.59) akçe harcanmıştır. Aşure malzemesi için de 1.544 (%0.13) akçe harcanmıştır. Nihayet çeşitli giderler kapsamında yapılan harcamalar 127.300 (%11.14) akçe olarak kaydedilmiştir.

f. H.1012 (1603 / 1604) YILI

Gelirler:

H.1012 (1603/1604) yılı içinde vakfın toplam gelirleri 1.500.693 akçe olup 978.315 akçelik kısmı mukataa gelirleridir. Buna göre bir önceki döneme nispetle mukataa gelirleri azalmıştır. Kayıtlarda dikkat çeken bir diğer nokta ise bir önceki yıldan devreden 511.498 akçe tutarındaki yüksek bakiyedir. Söz konusu meblağın yüksek olması vakfın tahsilat sorunu yaşamış olması ihtimalini düşündürmektedir. Kayıtlardaki 10.880 akçelik bölüm ise çeşitli gelirleri ifade etmektedir.

Giderler:

Vakfın toplam giderleri 1.034.702 akçedir. Bu tutarın %40.95'ini oluşturan 423.774 akçelik bölüm maaş ve aylıklar için yapılan ödemelerdir. Aylık ve maaşların 3.210 akçesi *el-müşâhere* olarak kaydedilmiştir. Bir önceki dö-

neme göre aylık ve maaş giderleri artmıştır. Cami hizmetlilerine yapılan ödemenin, söz konusu artışın kaynağı olduğu görülmektedir. Mutad bir gider kalemi olarak mutfak için yiyecek alımı yapılmış ve toplam giderlerin %47.44'üne tekabül eden 490.887 akçe harcama yapılmıştır. Geriye kalan harcama kalemleri ise cami için gerekli olan malzeme alımı ve tamirat masrafları gibi giderlerden oluşmaktadır.

Tablo 11. *Vakıf Görevlilerine Ödenen Maaş ve Aylıklar*

H.1012 (1603/1604)	Kişi sayısı	Yevmiye (akçe)	Toplam maaş ve aylık ödemeleri içindeki payı (%)	371 gün için yapılan ödeme (akçe)
Müderriş	1	80	%7	29.680
Müderriş'in Öğrencileri	19	6	%9.98	42.294
Hankâh Şeyhi	1	20	%1.75	7.420
Hankâh Şeyhi'nin Öğrencileri	12	1	%1.05	4.452
Mübâşir	-		%8.36	35.466
Cami Hademeleri	-		%22.11	93.734
Cami Müezzini	9		%3.76	15.953
Kayyım ve Kandilci	-		%2.97	12.614
Hâfız	11		%2.18	9.275
Sabah Vakti Cüzhanları	31		%5.34	22.631
Öğle Vakti Cüzhanları	31		%5.34	22.631
İkinci Vakti Cüzhanları	31		%5.34	22.631
Tesbih Çekenler Cemaati	12		%2.18	9.275
Vakıf Tahsildarı ve Diğer Görevliler	18		%7.09	30.051
İmaret Hademeleri	-		%8.14	34.503
Ekmekçiler	9		%3.41	14.469
Server Ağa Mescidi Görevlileri	3		%0.52	2.226
Zeva'idhorân	2		%1.05	4.452
Uncuboz Köyü Camii Görevlileri	6		%2.36	10.017
TOPLAM	196			423.774 akçe

İlgili muhasebe kayıtlarında imaret mutfakı için 490.887 akçe harcama yapılmıştır. Mutfak için gerekli olan çeşitli malzeme alımları için toplam gi-

derlerin %4.05'ini oluşturan 41.925 akçe tutarında harcama yapılmıştır. Caminin ihtiyaçları için toplam giderlerin %3.86'sını oluşturan 10.042 akçelik harcama yapıldığı görülmektedir. Kayıtlardaki 68.074 (%6.5) akçelik gider ise yapılan çeşitli harcamaları göstermektedir.

g. H.1017 (1608-1609) YILI

Gelirler:

İncelediğimiz dönemin son yılı olan H.1017 (1608/1609)'da vakfın toplam gelirleri 1.642.692 akçedir. Bu tutarın 1.080.965 akçesi mukataa gelirlerini göstermektedir. Bu rakam toplam gelirlerin yaklaşık %65'ini ifade etmektedir. Bir önceki döneme göre bu gelir kaleminde artış görülmektedir. Melikli Mukataası'nın gelirine bir önceki dönem kayıtlarında rastlanmamıştır, ancak incelenen dönemde 44.000 akçe tutarında gelir görülmektedir. Dikkat çeken nokta ise Saruhan Livası çeltik gelirlerinde yaşanan azalmadır. 522.311 akçesi ise geçen yıldan devreden bakiyedir. 38.886 akçe ise diğer/müteferrik gelirler kapsamında gösterilmiştir. Bu gelirin 12.789 akçesi dükkân kirasıdır toplam gelirlerin %1.14'ünü oluşturmaktadır. Geriye kalan meblağın içinde ise tahl satışından elde edilen gelir yer almaktadır. Dükkân kiralardan yukarıda belirttiğimiz nedenlerden ötürü elde edilen gelir artışı dikkat çekicidir.

Tablo 12. Vakfın Gelirleri

	Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	H.1017 (1608/1609)		Toplam gelirlerin içindeki payı (%)	H.1017 (1608/1609)
Gürleye Mukataası	%30,64	343.334	Melikli Mukataası	%3,92	44.000
Hüsam Bey Mukataası	%12,94	145.000	Halilbeyli Mukataası	%5,71	64.000
Denizliburnu Mukataası	%5,53	62.000	Yaka Köyü Mukataası	%3,58	40.200
Germiyancık Mukataası	%6,67	67.333	Andlucaözü Mukataası	%1,60	18.000
Kösederesi Mukataası	%7,75	86.833	Çeltik Geliri	%8,05	90.265
Karıncalı Mukataası	%4,81	54.000	Bahadırılı Mukataası	%5,89	66.000
Dükkân Kirası	%1,14	12.789	Kıbtiyân vergisi	%0,047	530

Cüz Noktacısının geliri	%0,10	1.164	Çeşitli gelirler	%2,22	24.933
TOPLAM	1.120.381 akçe				

Giderler:

Vakfın giderleri 1.181.567 akçedir. Bu tutarın 420.714 akçesi maaş ve aylıklardan oluşmaktadır ve toplam vakıf giderlerinin %35.6'sını oluşturmaktadır. Maaş ve aylıklar için yapılan harcama, bir önceki döneme göre azalmıştır. Bunun nedeninin çalışan sayılarındaki azalma olduğu düşünülmektedir. Mutfak için toplam giderlerin %47.8'ini oluşturan 565.522 akçelik yiyecek alımı yapılmıştır. Geriye kalan tutarlar ise cami ve mutfak için gerekli olan malzeme alımı ve tamirat masrafları gibi giderlerden oluşmaktadır.

Tablo 13. Vakıf Görevlilerine Ödenen Maaş ve Aylıklar

H.1017 (1608/1609)	Kişi sayısı	Yevmiye (akçe)	Toplam maaş ve aylık ödemeleri içindeki payı (%)	371 gün için yapılan ödeme (akçe)
Müderriş	1	80	%7.05	29.680
Müderriş'in Öğrencileri	19	6	%10	42.294
Hankâh Şeyhi	1	20	%1.76	7.420
Hankâh Şeyhi'nin Öğrencileri	12	1	%1.05	4.452
Mübâşir	8	5-50	%8.28	34.874
Cami Hizmetlileri	48	2-25	%22.31	93.863
Cami Müezzini	9	2-6	%3.79	15.953
Kayım ve Kandilci	8	3-5	%2.99	12.614
Hâfız	11	2-5	%2.20	9.275
Sabah Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5.37	22.631
Oğle Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5.37	22.631
İkinci Vakti Cüzhanları	31	1-2	%5.37	22.631
Tesbih Çekenler Cemaati	12	2-5	%2.38	10.017
Vakıf Tahsildarı ve Diğer Görevliler	19	2-5	%7.14	30.051
İmaret Hizmetlileri	25	2-10	%7.76	32.648
Ekmekçiler	9	2-5	%3.26	13.727
Server Ağa Mescidi Görevlileri	3	1-3	%0.52	2.226
Zeva'idhorân	2	2-10	%1.05	4.452

Uncuboz Köyü Camii Görevlileri	4	2-8	%2.20	9.275
TOPLAM	284	420.714 akçe		

İncelediğimiz muhasebe kayıtlarına göre imaret mutfağı için çeşitli harcamalar yapılmış ve karşılığında 565.522 akçe ödenmiştir. Bu kapsamda 4.408 vukiyye, 770 dirhem et için mutfak harcamalarının %24.5'ini oluşturan 138.556 akçe, 550 Manisa keyli (Manisa kilesi) ve 6,5 ölçek buğday için 163.247 (%28.8) akçe, 71 Manisa kilesi ve 6,5 ölçek pirinç için 29.823 (%5.27) akçe ödenmiştir. Alınan nişasta için ise 63 (%0.011) akçe ödenmiştir. 141,5 vukiyye bal için 4.700 (%0.83) akçe, 156,5 vukiyye sade yağ için 11.725 (%2.07) akçe ödenmiştir. Hububat, kuruyemiş ve baharat cinsinden 830 (%0.14) akçe tutarında nohut, 830 (%0.14) akçe tutarında badem ve 271 dirhem karabiber alınmış ve 91 (%0.016) akçe ödenmiştir. "Bahâ-i âlû-yı siyâh" şeklinde kaydedilen kara erikten 1 Manisa vukiyyesi alınmış ve 13 (%0.002) akçe ödenmiş, 120 dirhem safran alınmış 300 (%0.05) akçe, 32 Manisa kilesi ve 3 ölçek tuz alınmış 3.237 (%0.57) akçe ödenmiştir. Önemli olanlarını belirttiğimiz bu kalemlerin dışında mutfak için az miktarda daha birçok yiyecek maddesi satın alınmıştır.

Mutfak ve kilerin ihtiyaçları için toplam vakıf giderlerinin %2.25'ine tekabül eden 26.654 akçe harcama yapılmıştır. Cami masrafları için toplam giderlerin %1.16'sını oluşturan 13.805 akçe tutarında harcama yapıldığı anlaşılmaktadır. Dükkânların ve imaretin tamirâtı için gerekli olan malzeme alımları için 609 (%0.05) akçe harcama yapılmıştır. Çeşitli giderler kapsamında ise 177.462 (%15.01) akçe tutarında harcama yapılmıştır.

Tablo 14. Vakfın Ana Gelir ve Gider Kalemleri

Hicri/ Miladi	1004 (1595/96)	1005 (1596/97)	1008 (1599/00)	1009 (1600/01)	1010 (1601/02)	1012 (1603/04)	1017 (1608/09)
Vakfın cârî Dönem Gelirleri	1.192.627	1.255.684	1.094.956	1.068.717	999.885	989.195	1.120.381
Dükkân Kirası	300	2.150	4.671	2.700	4.920		12.789
Mukataa Gelirleri	1.191.992	1.247.300	1.080.186	1.062.002	993.337	978.315	1.080.965
Cüz Nokta- cısının Geliri	335	234	290	215	328		1.164
Ağnam Resmi		6.000	5.000				
Kıbtıyan Vergisi							530

Tarımsal Ürün Satışından Elde Edilen Gelir				3.800	1.300		
Çeşitli Gelirler			4.809			10.880	24.933
Toplam Giderler	1.221.402	1.122.813	1.097.355	1.091.461	1.142.640	1.034.702	1.204.766
Maaş Odemeleri	367.915	400.489	411.066	411.466	416.673	423.774	420.714
Mutfak Harcamaları	650.175	633.100	570.075	526.470	499.497	490.887	565.522
Cami İçin Gerekli Malzeme Alımı	15.825	18.332	24.855	12.961	26.725	10.042	13.805
İmaret Mutfağı için Malzeme Alımı	17.107	15.950	30.177	43.686	38.070	41.925	26.654
Aşure Günü İçin Malzeme Alımı	1.395	1.222	1.161	1.523	1.544		
Mevlid Kandili İçin Malzeme Alımı	5.995	455	845	510	6.841		
Tamirat Giderleri		309	862	922	25.990		609
Çeşitli Giderler	162.990	52.956	58.314	93.923	127.300	68.074	177.462
	-28.775	132.871	-2.399	-22.744	-142.755	-45.507	-84.385

Vakfın faaliyetlerine ilişkin gelir-gider dengesini içeren bu son tablo vakfın mali görünümünü özetler niteliktedir. Bu tabloda önceki yıllardan devreden bakiyeler yer almamakta, yalnızca câri dönemde elde ettiği gelirler ve yaptığı harcamalar bulunmaktadır.

Sonuç Ve Değerlendirme

1596-1609 yılları arasında mali vaziyetini değerlendirdiğimiz Manisa Muradiye Külliyesi yüksek bütçeli bir 'Sultan Vakfı'dır. Bünyesinde barındırdığı tarım arazileri ve dükkânlardan elde ettiği gelirle faaliyetlerini sürdüren vakıf, şehrin bir takım kamusal hizmetleri ve ihtiyaçlarını giderme yanında istihdam yaratmak suretiyle de şehrin iktisadi yapısını olumlu yönde etkilemiştir. Vakfın imarethanesinde yoksullar için düzenli olarak yemek pişirilmiş, bu amaçla mutfak harcamaları için gıda maddeleri satın alınması iktisadi açıdan şehirde önemli bir talep yaratmıştır. Öyle ki Manisa'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehrin en önemli koyun eti tüketicisi imaretlerdir. Bununla birlikte vakıf aynı olarak tahsil ettiği buğday, arpa ve pirinç gibi ürünleri piyasada satarak gelir elde etmiştir. Bu niteliğiyle vakıf pazarda arz ve talep dengeleri bakımından da önemli bir aktördür, diğer bir ifadeyle, bağlı köylerden aynı olarak temin ettiği ihtiyaç fazlası ürünü piyasaya arz eden, aynı

zamanda imaretler marifetiyle birçok farklı türde malı tüketen önemli bir piyasa faktörüdür. Vakfın sosyal açıdan Manisa şehrinin gelişimini de etkilediği görülmektedir. Genellikle tüm Anadolu şehirlerinde vakıfların çevresi şehirleşmenin ve nüfusun yoğun olduğu bölgelerdir ve Manisa için de bu durum geçerlidir.

H.1004 (1595/1596)-H.1017 (1608/1609) yılları, Anadolu'da Celali İsyanları'nın hüküm sürdüğü bir dönemdir. Bu nedenle köylü baskı altında ve zorla toprağını terk etmiş, tarımsal üretim azalmış, köylerden şehirlere göç hızlanmış, şehirlerde artan nüfus iş bulmakta sorun yaşamış ve toplumsal huzursuzluklar önceki dönemlerle mukayese edilmeyecek ölçüde artmıştır. XVII. yüzyılın başlarında, Celali İsyanları'nın yarattığı kaos nedeniyle Anadolu'nun iç kesimlerinde köylerini terk eden halkın bir kısmının Manisa bölgesine yerleştiği bilinmektedir. Şehrin etrafının surlarla çevrili olması, çevresine nispetle daha güvenli bir bölge olarak değerlendirilmesine yol açmış olmalıdır. Ayrıca şehrin III. Murad döneminde avarız vergisinden muaf kılınması da cazibe merkezi haline gelmesine katkıda bulunmuş olmalıdır. Anadolu'da iktisadi koşulların giderek zorlaşmasına yol açan Celali İsyanları'nın Manisa bölgesinde de etkili olduğu muhakkaktır. Ancak söz konusu dönemi kapsayan incelediğimiz vakıf muhasebe defterlerinde vakfın faaliyetlerine devam etmesini engelleyecek nitelikte belirgin bir bulguya rastlanmamıştır.

Vakfın varidatı içinde dükkân kiralardan elde ettiği gelirler çok önemli bir yekûn teşkil etmediği için genel mali dengeyi olumsuz yönde etkilemekten uzaktır. Dükkân kira gelirlerindeki belirgin artışlar, talepte keskin artışlardan ya da enflasyon nedeniyle oluşan fahiş fiyatlardan değil, vakfın dükkân sayısındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Muradiye Vakfı'nın akarı içinde tarım arazilerinin büyük bir paya sahip olması nedeniyle, vakfın mukataa gelirlerinden elde ettiği gelir seviyesi çok daha yüksektir, dolayısıyla vakfın mali durumunu etkileme potansiyeli de yüksektir. Vakfın mukataa gelirleri H.1004 (1595/1596) yılı ile H.1017 (1608/1609) yılları arasında azalmıştır. Bu dönem içinde Gürleye Mukataası'nın bedeli 398.000 akçeden 343.334 akçeye, Hüsam Bey Mukataası'nın bedeli 160.000 akçeden 145.000 akçeye, Saruhan Livası çeltik geliri 206.492 akçeden 90.265 akçeye, Karıncalı Mukataası'nın bedeli ise 60.000 akçeden 54.000 akçeye düşmüştür. Bu düşüşlerin sebebi peşin tahsilatlardır. Bir sonraki yılın gelirine mahsuben peşin tahsilat yapılması, vakfın mali açıdan zor bir dönemden geçtiği şeklinde

yorumlanabilir. Dolayısıyla vakfın bu dönemde kısa süreli bir mali sıkıntı yaşadığını söylemek mümkündür. Diğer mukataaların bedeli ise artmıştır. Melikli Mukataası'nın bedeli 41.000 akçeden 44.000 akçeye, Halilbeyli Mukataası'nın bedeli 36.000 akçeden 64.000 akçeye, Denizliburnu Mukataası'nın bedeli 60.000 akçeden 62.000 akçeye, Yaka köyü mukataasının bedeli 27.000 akçeden 40.200 akçeye, Germiyancık Mukataası'nın bedeli 48.667 akçeden 67.333 akçeye, Andlucaözü Mukataası'nın bedeli 14.500 akçeden 18.000 akçeye, Kösederesi Mukataası'nın bedeli 78.334 akçeden 86.833 akçeye, Bahadırli Mukataası'nın bedeli ise 62.000 akçeden 66.000 akçeye yükselmiştir.

Toplam giderlere bakıldığında, incelenen dönem içinde giderlerde azalış dikkat çekmektedir. Bu düşüşün detayları incelendiğinde mutfak harcamaları azalırken, çalışanlara ödenen maaş ve aylıkların arttığı görülmektedir. Ancak bu artış ve azalışlar yüksek montanlı ve sürekli değildir, keskin iniş çıkışlar göstermemekte ve bir trend oluşturmamaktadır. Vakıf muhasebe kayıtlarına göre H.1004 (1595/1596)-H.1017 (1608/1609) yılları arasında vakfın büyük ve derin bir mali kriz yaşadığını gösteren bulgulara rastlanmamıştır. Elbette Muradiye Vakfı farklı siyasi, idari ve iktisadi sebeplerle dönemsel kısa süreli mali sorunlar yaşamıştır, bununla birlikte faaliyetlerinde belirgin bir aksama meydana gelmemiştir. Ancak müteakip yıllara ait uzun süreli muhasebe kayıtlarına ulaşıldığı takdirde bu konuda daha kapsamlı bir değerlendirme yapılması ve daha net sonuçlara varılması mümkün olacaktır. Son olarak şunu vurgulamakta yarar var ki bu makaledeki verilerin, incelenen dönemde Manisa'da faal diğer vakıfların muhasebe defterleri, Şer'iyeye Sicilleri ve Mühimme Defterleri'ndeki bilgilerle birlikte değerlendirilmesi, şehrin iktisadi koşulları hakkında daha kapsamlı değerlendirmelere imkân verecektir.

KAYNAKÇA

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Defter (TS.MA.d), nr. 3568 01-011/H-23-04-1162
- ASLANMİRZA, Özge, *Surplus-Receivers (Zevaid-Horan) From Imperial Waqfs: Between Philanthropy and Political Economy*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2017.
- BARKAN, Ömer, Lütfi, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1962-63), 239-296.

- BERKİ, Ali Himmet, "Hukuki ve İctimai Bakımdan Vakıf", *Vakıflar Dergisi, tıpkı basım*, 5, (2006), 9-13.
- ERDEM, Yücel, "Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), 207-214.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), 69-78.
- EMECEN, Feridun, "Manisa Muradiye Camii İnşasına Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13 (1987), 177-194.
- _____, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007.
- _____, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- GÜRAN, Tefik, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- KAYHAN, Orbay, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları: Vakfiyeler, Şeriye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, 29 (2006), 27-41.
- _____, "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi 1608-1641", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61/2 (2011), 293-322.
- _____, "Orhan Gazi Vakfı'nın Mali Tarihinden Bir Kesit 1593-1641", *Vakıflar Dergisi*, 38 (2012), 63-84.
- _____, "Edirne Muradiyye Vakfı'nın Mali Yapısı ve Gelişimi", *Bellekten*, 78 (2014), 983-1031.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), 1-35.
- NAGATA, Yuzo, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri: 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32 (1979), 734-756.
- ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları-Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003.
- SU, Kâmil, *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii*, İstanbul 1940.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, 18 (1984), 5-41.
- _____, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLII (2012), 479-486.
- YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2017.
- Elektronik Kaynaklar:

Murat, Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutu”, [https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari_\(1\).pdf](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari_(1).pdf) [Erişim Tarihi 28.03.2022].

“BALANCE SHEET ANALYSIS OF MANİSA
MURADIYE WAQF BETWEEN 1596-1609”

Abstract

In addition to their economic functions and the important public services they perform, waqfs are the subject of many researches in terms of being the most important indicators of the socio-economic appearance of the cities. Presence of agricultural lands within the donated revenues allows access to information on agricultural production such as harvest and product prices. From the 'Waqfs Accounting Books', which contain important and detailed data in terms of economic functions of waqfs and social and economic history research, besides the employment potential created, product prices, wages, daily wages, number of employees, repair and maintenance services they perform, as well as important public services they perform. Manisa Muradiye Waqf is one of the largest and most important waqfs of Manisa. It derived the major part of its huge income from rural revenue sources. This study examines financial situation of the waqf between the end of the 16th century and the early 17th century. The period covered the effects of the Celali Revolts were observed intensely. Despite this, it was observed that the waqf continued to operate despite short-term financial difficulties and did not experience a deep crisis.

Keywords

Manisa, Waqf of Muradiye, Waqf, Accounting Books, Balance Sheet.

“ŞEHNÂMECİ SEYYİD LOKMÂN’IN
TÛMÂR-I HÛMÂYÛN’U VE BUNDAN
ÜRETİLEN DİĞER YAZMALAR*

*İbrahim PAZAN***

ÖZET

Seyyid Lokmân b. Hüseyin, Osmanlı sarayındaki şehnâmecilik görevine II. Selim devrinde 977/1569’da başlamıştır. Asıl görevi olan şehnâme yazımını yerine getirirken aynı zamanda, Osmanlıların ortaya çıkışından itibaren geçmiş padişahlar zamanında vuku bulan olayların yazılmakta olduğu Tûmâr-ı Hümâyûn’a kaldığı yerden devam etmesi emredilmiştir. 7 yıl kadar sonra 1576’da, Tûmâr-ı Hümâyûn’un zeyli olarak yazdıklarını temize çektiği bir nüshayı Hoca Sâdeddin Efendi görerek beğenmiş ve bir nüsha da kendisi için talep etmiştir. Seyyid Lokmân tomarın nesebnâme bölümünü çıkartıp Osmanlı tarihîyle ilgili kendisinden önce yazılan bölümleri kısaltarak kendi yazdıklarıyla meydana getirdiği bu nüshaya Mücmelü’t-Tûmâr adını vermiştir. Müellif, 1583 yılında, nesebnâme bölümü de dâhil Tûmâr-ı Hümâyûn’un çok sayıda minyatürle bezenmiş kitap formundaki versiyonlarını hazırlatmış ve bu nüshaları Sultan III. Murad, Veziriazam Siyavuş Paşa ve Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağ’a’ya sunmuştur. Tûmâr-ı Hümâyûn gibi Zübdetü’t-Tevârih ismini taşıyan bu üç nüsha, sanat değeri yüksek göz alıcı minyatürleri sebebiyle, daha çok sanat tarihçilerinin dikkatini çekmiş ve bugüne kadar söz konusu yazmalar üzerine sadece bu bağlamda çalışmalar yapılmıştır. Dönemin önemli hadiselerini nerdeyse gün gün ayrıntılı bir şekilde tam bir vakayiname tarzıyla anlatan Osmanlı tarihi bölümü ise bazı çalışmalarda görülen birkaç atıf dışında gizli kalmıştır. Bu çalışmada, 26 sene süreyle sarayda görevli olması sebebiyle pek çok olaya bizzat şahitlik etmiş olan Seyyid Lokmân’ın kendi kaleminden çıkan ve Kanûnî’nin son yedi yılı ile II. Selim ve III. Murad dönemlerinin tamamını kapsayan, Osmanlı tarihinin 35 yıllık bu çok önemli bölümünün yer aldığı söz konusu altı adet yazma ayrıntılı şekilde tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Şehnâmecî Seyyid Lokmân b. Hüseyin, Osmanlı tarihi, Osmanlı kronikleri, II. Selim, III. Murad.

* Makalenin geliş tarihi: 8.04.2022 / Kabul tarihi: 19.06.2022

** Dr., Araştırmacı, ibrahimpazan@gmail.com, (Orcid ID: 0000-0002-2354-0478).

Giriş

İncelememizin konusu olan yazmalardaki Osmanlı tarihinin 1559'dan sonraki bölümünün müellifi olan Seyyid Lokmân b. Hüseyin, Osmanlı sarayındaki şehnâmecilik¹ görevine 1569'da başlamıştır. Başka eserlerinde bir miktar farklı başka tarihleri zikretse de bu eserinde, 977 yılı olaylarını anlatırken göreve başlama tarihini, Muharrem 977 ortaları (26 Haziran-5 Temmuz 1569) olarak vermektedir.² Yine kendi beyanına göre, bir yandan asıl görevi olan Farsça şehnâme yazımını yerine getirirken bir yandan da saray kütüphanesinde bulunan ve daha önce bu görevin verildiği bazı "fuzalânın" geçmiş padişahlar zamanındaki olayları özet şeklinde yazmış oldukları *Tûmâr-ı Hümayûn*'a, kaldığı yerden devam etmesi emredilmiştir. Bu emir üzerine müellifimiz vuku bulan olayları, kendi ifadesiyle gücü yettiğince tespit etmiş ve *Tûmâr-ı Hümayûn*'un zeyli olarak esere ilave etmeye başlamıştır. Bu ilaveleri temize çektiği bir nüshayı *Tâcü't-Tevârih* müellifi, Hoca Sâdeddin Efendi görerek beğendiğini ifade etmiş ve bir nüsha da kendisi için talep etmiştir. İncelemesi ve varsa hatalarını bulması için Sâdeddin Efendi'ye sunulan ve içinde minyatür bulunmayan bu nüshaya müellifimiz *Mücmelü't-Tûmâr* adını vermiştir.³

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilen *Tûmâr-ı Hümayûn*, bazen bu isimle bazen de *Nesebnâme-i Hümayûn* olarak anılsa da mukaddimesinde yazıldığı üzere asıl adı *Zübdetü't-Tevârih*'dir. Tomar rulo şeklindeki bu yazmada minyatür yoktur. Sadece en başlarda burçları gösteren bir şekil, hemen ardından şematik bir Dünya haritası ile Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'dan başlamak üzere nesebnâme bölümünde adı geçen kişilerin isimlerinin yazılı olduğu çeşitli boylarda ve tezyinatlı çok sayıda madalyon yer alır.

Seyyid Lokmân, nesebnâme bölümü de dâhil olmak üzere *Tûmâr-ı Hümayûn*'un kitap formundaki nüshalarını hazırlatmış ve saray nakkaşhânesinde çalışan emrindeki sanatkârlara yaptırdığı çok sayıda

¹ Şehnâmecilik ve Osmanlı şehnâmecileri hakkında geniş bilgi için bk. Christine Woodhead, "Şehnâmecilik", *TDVİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 456-458.

² Metin, TO (II. Selim bölümü, 35. satır), B111^a, Y96^a, D196^a, TK91^a, T79^b (Nüshalardan beşinde sadece "Muharrem'inde" denirken TK'da "Muharrem'inün evâsıtında" yazılıdır).

³ Metin, B17^{b/15}, Y (4^a-4^b).

minyatürü bunların ilgili yerlerine koydurmuştur. İsimleri yine *Zübdetü't-Tevârih* olan bu nüshalardan tespit edilebilen üçü, Seyyid Lokmân tarafından Sultan III. Murad, Veziriazam Siyavuş Paşa ve Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'ya sunulmuştur. İlk on iki Osmanlı padişahının kiler de dâhil olmak üzere göz alıcı minyatürleri sebebiyle bu üç nüsha daha çok sanat tarihçilerinin dikkatini çekmiş ve bugüne kadar söz konusu yazmalar üzerinde sadece bu bağlamda çalışmalar yapılmıştır.⁴

Dönemin önemli hadiseleri ile veziriazam, vezir, vali, şeyhülislam, reisülküttab gibi sivil ve asker bürokratların tayinlerinin, nerdeyse gün gün ayrıntılı bir şekilde tam bir vekâyinâme tarzıyla anlatıldığı Osmanlı tarihi bölümünün metni ise bazı araştırmalarda rastlanan birkaç atf dışında esaslı bir çalışmaya konu olmamıştır. Bahsi geçen *Tûmâr-ı Hümayûn* ile bundan üretilen iki adet *Mücmelü't-Tûmâr* ve üç adet *Zübdetü't-Tevârih* nüshasının Osmanlı tarihi bölümünün tenkitli metni tarafımdan hazırlanmış olup önümüzdeki aylarda basılacaktır.

Bu çalışmada, sarayda 26 sene süreyle görevli olması sebebiyle pek çok olaya bizzat şahitlik etmiş olan Seyyid Lokmân'ın kendi kaleminden çıkan ve Kanûnî'nin son yedi yılı ile II. Selim ve III. Murad dönemlerinin tamamını

⁴ Suut Kemal Yetkin, "An Illuminated Manuscript of the Zubdat-al-Tavârih (The Cream of Histories)", *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca*, 26-29 Settembre 1963, Venezia, Napoli 1965, 277-281; Glyn Munro Meredith-Owens, *Turkish Miniatures*, British Museum, Londra 1963, 19; Richard Ettinghausen, *Turkish Miniatures from the 13th to the 18th Century*, Collins/UNESCO New York 1965, 19-20; Filiz Ögütmen (Çağman), *XII. ve XVIII. Yüzyıllar Arasında Minyatür Sanatından Örnekler: Topkapı Sarayı Müzesi Minyatür Bölümü Rehberi*, İstanbul 1966, 30-31; Ivan Stchoukine, *La Peinture Turque d'Après les Manuscrits Illustrés 1re Partie: De Sulayman Ier à Osman II 1520-1622*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1966, 74-75, 120-122, 148-149; Günsel Renda, *Üç Zübdet-üt Tevarih Yazmasının İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1969; Günsel Renda, "Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 No.lu Silsilenamenin Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı V*, (1972-1973), İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1973, 443-495; Günsel Renda, "Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Zübdet-üt Tevarih'in Minyatürleri", *Kültür Bakanlığı Sanat Dergisi*, III/6, İstanbul 1977, 58-67; Günsel Renda, "Chester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevarih ve Minyatürleri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, 485-506; Şule Aksoy, "Zübdetü't-Tevârih: Sultan III. Murad İçin Hazırlanan Bir Şehname", *P Dergisi (Sanat, Kültür, Antika)*, 3, İstanbul 1996, 17-37.

kapsayan bu çok önemli Osmanlı kroniğine ait altı adet yazma ayrıntılı şekilde tanıtılacaktır.

1. Eserin İsmi

Eserin elimizde bulunan altı adet nüshası aslında iki farklı metin üzerine tesis edilmiştir. Ana nüsha, tomar şeklindeki Topkapı Sarayı nüshasıdır (TO) ki bazı kayıtlarda zaman zaman *Tûmâr-ı Hümâyûn* ve *Nesebnâme-i Hümâyûn* olarak da anılmaktadır. Topkapı Sarayı diğer nüshası (TK), Türk ve İslam Eserleri nüshası (T) ve Dublin nüshası (D), yukarıda bahsedildiği gibi tomar şeklindeki nüshanın kitap formuna getirilmiş versiyonlarıdır. Bu dört nüshanın ismi mukaddimelerinde yazıldığı üzere *Zübdetü't-Tevârih*'dir.⁵

Londra (B) ve Yapı Kredi nüshalarında (Y) ise tomar şeklindeki nüshanın sadece Osmanlı tarihi bölümüne yer verilmiş olup tomarın baş tarafındaki kozmografya, coğrafya, insanın yaratılışı, peygamberler tarihi ve nesebnâme bölümleri son derece özet olarak yer alır. Bu iki nüshanın ismi, yine kendi mukaddimelerinde belirtildiği gibi *Mücmelü't-Tûmâr*'dır.⁶

2. Eserin Müellifi

Eserin baş tarafındaki nesebnâme bölümü ile Osmanlı tarihi bölümünün, Seyyid Lokmân'ın devraldığı Kanûnî devrindeki 1559 tarihine kadar olan kısmının müellifi meçhuldür.

Seyyid Lokmân'ın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Devlet kademesinde aldığı görevlere dair ayrıntılar, kendi eserlerindeki bazı kayıtlardan ve tayinleriyle ilgili arşiv belgelerinden çıkarılmaktadır. Eserlerinde künyesini Seyyid Lokmân b. Seyyid Hüseyin el-Âşûrî el-Hüseynî el-Urmevî olarak verir.⁷ Osmanlı hizmetinde olduğuna dair verdiği ilk bilgi Musul'a bağlı Harîr kazasında kadılık yapmasıyla ilgilidir. Harîr kadısı sıfatıyla, 970 Zilkade'si evâsıtında (2-11 Temmuz 1563) Şehrizar beylerbeyliği merkezi olmak üzere inşa edilen Gülanber Kalesi'nin temel

⁵ Metin, TO (Mukaddime bölümü, 21. satır), TK2^b, T3^a, D5^b.

⁶ Metin, B17^b, Y4^b.

⁷ Metin, Y4^a, B17^{a/b}; Necîb Âsım, "Osmanlı Târihnüvisleri ve Müverrihleri: Şehnâmeciler", *TOEM*, I/7, İstanbul 1327, 430; Ahmed Tevhîd, "Hünernâme", *TOEM*, I/2, İstanbul 1326, 104; Bekir Kütükoğlu, "Lokmân b. Hüseyin", *TDVİA*, Ankara 2003, XXVII, 208-209.

atma merasiminde hazır bulunmuş ve Beylerbeyi Muzaffer Paşa'nın isteğiyle ilk harcı kendisi koymuştur.⁸

Daha sonra İstanbul'a gelen ve 30.000 akçe zeâmet verilerek sarayda Farsça şehname yazmak üzere şehnamecilik görevine getirilen Seyyid Lokmân bu memuriyete tayin tarihini *Şehnâme-i Selîm Hân* isimli eserinde 5 Şevval 976 (23 Mart 1569)⁹ olarak belirtirken incelememizin konusu olan eserde bu tarihin, daha önce işaret edildiği gibi 977 Muharrem'i ortaları (26 Haziran-5 Temmuz 1569) olduğu yazılıdır. *Hünernâme* isimli eserinde ise 977 Muharrem'i sonları (6-15 Temmuz 1569) olarak geçer.¹⁰

Lokmân, III. Mehmed tahta geçtikten sekiz ay kadar sonra 15 Muharrem 1004'de (20 Eylül 1595) görevinden azledilmiş, kendisine ilaveten 1591'de Türkçe mensur şehname yazmak üzere şehnameci tayin edilen Tâlikizâde Mehmed Subhî bu defa tek şehnameci olarak tayin edilmiştir.¹¹

Şehnâmecilik görevinden azledilmesine rağmen daha önce başlamış olduğu eseri tamamlaması istendiğinden 1596'da Eğri Seferi için orduya katılmışken İstanbul'a dönmüştür. Ancak yaptığı çalışmalar ilgi görmemiş ve kendisine kenar defterdarlığı verilerek uzaklaştırılmıştır. Ardından onun Mısır'a gittiğine dair kayıtlar mevcuttur. Hakkındaki son kaydın tarihi 1010 Cemaziyelahir'i sonlarıdır (27 Kasım 6 Aralık 1601). Hayatının bundan sonraki kısmı ve vefat tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹²

⁸ Metin, TO (Kanûnî bölümü, 276-277. satırlar), B97^a, Y84^a, D187^b, TK88^a, T76^b; Bekir Kütükoğlu, a.g.m., 208.

⁹ Seyyid Lokmân'ın *Şehnâme-i Selîm Hân*'ından (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, no. A.3595, vr. 13^b-14^b) naklen Filiz Çağman, "Şahname-i Selim Han ve Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı V*, (1972-1973), İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1973, 415.

¹⁰ Seyyid Lokmân'ın *Hünernâme*'sinin 2. cildinden (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, no. H.1524, vr. 10^b) naklen Bekir Kütükoğlu, a.g.m., 208; Bekir Kütükoğlu, "Şehnâmecilik Lokman", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, 42; Bekir Kütükoğlu, "Şehnâmecilik Lokman", *Vekayi' nüvis, Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1994, 9.

¹¹ Erhan Afyoncu, "Talîkizâde Mehmed Suphî'nin Hayatı Hakkında Notlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sy. 21, İstanbul 2001, 286-287, 293; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", *TTK Belgeler*, XXVI, sy. 30, Ankara 2005, 108.

¹² Necib Âsım, "Osmanlı Târihnüvisleri ve Müverrihleri: Şehnâmeciler", *TOEM*, I/7, 432; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, Kitâbhâne-i Hilmî, İstanbul 1924, 92; Bekir

Seyyid Lokmân, hem Farsça manzum hem de Türkçe mensur olarak eserler kaleme almıştır. Gerek şehname gerekse vekâyinâme türünde yazdığı eserlerinin çoğu kıymetli minyatürlerle süslüdür. Şehname olarak hazırladığı eserleri şunlardır:

1. *Zafername*: Feridun Ahmed Bey'in Sigetvar Seferi'yle ilgili eserinin şehname tarzında nazma geçirilmiş şeklidir.

2. *Selîm Hânnâme*: 1581'de tamamlanan eser II. Selim devri olaylarını ihtiva eder.

3. *Şehinşâhnâme*: III. Murad'a ayrılan bu şehnamenin ilk cildi 1574-1580 yılları olaylarını ihtiva eder. İkinci cildinde Koca Sinan Paşa'nın İran Seferi, Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü, Ferhad Paşa'nın Revan Seferi, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran'daki mücadelesi ve veziriazamlığı gibi konular anlatılır.

Seyyid Lokmân'ın şehname tarzı dışında kaleme aldığı, bir kısmı vekâyinâme özelliği taşıyan eserleri de şunlardır:

1. *Hünernâme*: Ârifî Fethullah Çelebi'nin başlattığı, selefi Eflâtûn-ı Şirvânî'nin ancak üç faslı yazabildiği eserin Seyyid Lokmân tarafından tamamlanmasıyla oluşmuştur.

2. *Zübdetü't-Tevârîh*: Özellikle Osmanlı tarihi bölümü tam bir vekâyinâme özelliği taşıyan bu eser, incelememizin konusu olup tafsilat aşağıda verilecektir.

3. *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilil-Osmâniyye*: Seyyid Lokmân'ın 1588'de yazdığı bu eser, Osmanlı padişahlarının dış görünüşlerinin özelliklerini, beden alâmetlerini ve vasıflarını ihtiva eder.

4. *Oğuznâme*: III. Mehmed döneminde 1008 (1599-1600) yılında hazırlanan eserin Seyyid Lokmân'a ait olduğu baş kısmında mevcut bir şüirden anlaşılmalıdır. Kitap aslında bir Selçuklu tarihi özetidir ve Osman Bey'in ortaya çıkışına kadar gelir.¹³

Kütükoğlu, "Lokmân b. Hüseyin", *TDVİA*, 208; Bekir Kütükoğlu, "Şehnameci Lokman", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, 47-48; Bekir Kütükoğlu, "Şehnameci Lokman", *Vekayi'nüvis, Makaleler*, 14-15.

¹³ Bekir Kütükoğlu, "Lokmân b. Hüseyin", *TDVİA*, 208-209; Ahmed Refik, *a.g.e.*, 81-94; Ahmed Tevhîd, *a.g.m.*, 103-111; Ahmed Tevhîd, "Hünernâme", *TOEM*, VIII-XI/49-62, İstanbul 1337, 85-86.

3. Eserin Yazılış Sebebi Ve Muhtevası

Tomar şeklindeki *Zübdetü't-Tevârih*'i kaleme alan ve Osmanlı tarihi bölümünü Kanûnî devrinin son yıllarına kadar getiren ismini bilmediğimiz müellif, eserin yazılış sebebini mukaddimede açıklamaktadır. Eserin Osmanlı tarihi bölümünü yazmaya, bu meçhul müellifin bıraktığı yerden devam eden ve III. Mehmed devrine kadar getiren Seyyid Lokmân, bahsi geçen mukaddimeyi diğer *Zübdetü't-Tevârih* nüshalarında hiç değiştirmeden aynen kullanmıştır. Burada özetle şöyle denmektedir:

“Diledim ki cenâb-ı Hakk’ın yarattıklarından çok küçük bir bölümünü anlatayım, göklerin ve yerlerin durumlarını yazıp resimleyeyim, insanoğlunun babası Âdem Peygamber’den itibaren gelen enbiyanın, her ne kadar Kur’ân-ı Kerim’de işaret edildiği üzere sayılmayacak kadar çok olsalar da aralarından isimleri ve eserleri bilinenlerin temiz neseplerinin Âdem Peygamber’e nasıl ulaştığını, nübüvvet zamanlarını, gönderilme sebeplerini ve ömür müddetlerini bildireyim.

Tarih sahnesine çıkıp büyük topraklara sahip devletler kuran Pîşdâdî, Keyânî, Eşkânî ve Sâsânî hükümdarlarının tahta geçiş tarihleri, saltanat ve ömür müddetleri ile neseplerinin birbirlerine Âdem Peygamber’e nasıl ulaştığını yazayım. Özellikle Hz. Peygamber’in mübarek ecdadını Âdem Peygamber’e kadar silsile hâlinde verdikten sonra dört büyük halifesinin neseplerini, hilafet müddetlerini ve vefatlarını açıklayayım. Akabinde Emevîler, Abbâsîler, Eyyûbîler, Fâtımîler, Memlûkler, Saffârîler, Sâmânîler, Gaznelîler, Deylemîler, Selçuklular, Kısısîler, Selgarîler, Harzemşahlar ve Cengizîlerden gelen hükümdarların da saltanat müddetleri ile neseplerinden bahsedeyim.

Ayrıca padişahımız Sultan Süleyman hazretlerine gelinceye kadar ataları olan eski padişahların neseplerinin Nûh Peygamber’e nasıl ulaştığını; cülus tarihleri, saltanat müddetleri, fetihleri ve vefat tarihlerini; devletli padişahımızın saltanata cülus etmesinden itibaren hangi toprakları Osmanlı mülküne kattığını ayrıntıları ile anlatayım. Yine âlimler ve velilerin irşat tarikatları ne şekilde Hz. Peygamber’e bağlanır, kısaca açıklayayım.”¹⁴

Bu muhteva ile tomardaki Osmanlı tarihini Kanûnî devrinin son yıllarına kadar getiren meçhul müelliften sonra eseri devralan Seyyid

¹⁴ Metin, TO (Mukaddime bölümü, 7-19. satırlar), D (5^a-5^b), T (2^b-3^a), TK (2^b-3^a).

Lokmân, yazmaya III. Mehmed'in cülusuna kadar devam etmiştir. Tomardan üretilen üç adet *Zübdetü't-Tevârih* nüshasından TK'da 38, T'de 39 ve D'de 43 adet minyatür vardır. Bunlardan on ikisi ilk Osmanlı padişahlarının minyatürleridir.

4. Eserin Yazılış Tarihi

Tomar şeklindeki nüshanın kim olduğu meçhul müellifinin mukaddimedeki ifadelerinden, eserin yazılmasına Kanûnî devrinin bilinmeyen bir noktasında başlandığını anlıyoruz.¹⁵ Burada öteden beri tarih araştırmacılarının sorduğu soru, Seyyid Lokmân'ın bu tarih yazma görevini, *Tûmâr-ı Hümmâyûn*'da kayıtlı Osmanlı tarihinin neresinde teslim aldığı, yani yazmaya hangi tarihten itibaren devam ettiği. Bu sorunun cevabını, müellifimizin tomar şeklindeki nüshadan nesebnâme bölümünü çıkararak ve Osmanlı tarihiyle ilgili kendisinden önce yazılan bölümleri daha da kısaltarak kendi yazdıklarıyla meydana getirdiği *Mücmeliü't-Tûmâr*'ın elimizde mevcut iki nüshasından Hoca Sâdeddin Efendi'ye sunulandaki bir bilgidен yola çıkarak ilk defa bu çalışmamızda vermiş bulunuyoruz. Müellif söz konusu nüshanın 74^b sayfasının derkenarına, Sâdeddin Efendi'ye hitaben kendi el yazısıyla düştüğü notta Osmanlı tarihini yazmaya başladığı noktayı açıklamaktadır. Müellifimiz bu notunda, "Bu seferden aşağı bilcümle bu bendelerindir. Islâhına inâyet-i aliyye erzânî kılınp ve sehv ü hatâsı afv buyurıla" demektedir.

Notun hizasına baktığımızda, sözü edilen seferin, Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasındaki mücadelenin kızışması üzerine Kanûnî'nin 26 Şaban 966 (5 Haziran 1559) Pazartesi günü bizzat Anadolu'ya geçerek çıkmaya karar verdiği sefer olduğunu görüyoruz.¹⁶

Osmanlı tarihi bölümünün en geniş olduğu nüsha, tomar şeklindeki Topkapı Sarayı nüshasıdır ki III. Mehmed'in tahta cülusunun ertesi günü olan 17 Cemaziyelevvel 1003 Cumartesi (28 Ocak 1595) gününe kadar gelmektedir. Bu durumda eserdeki Kanûnî'nin son dönemini, II. Selim ve III.

¹⁵ Metin, "...sultân ibnü's-sultân pâdişâhımız Sultân Süleymân -halledallâhu saltanatehü ilâ inkirâzi'z-zamân- hazretlerine gelince neseb-i büzürgvârları ..." TO (Mukaddime bölümü, 16-17. satır).

¹⁶ Metin, "Ve çün sene-i mezbûre (966) Şaban'ının yirmi altıncısı vâki olan Düşenbih (5 Haziran 1559 Pazartesi) günü ki ..." TO (Kanûnî bölümü, 236. satır), T74^b, B87^a, Y74^b, D182^a, TK86^a.

Murad dönemlerinin ise tamamını kapsayan 5 Haziran 1559-28 Ocak 1595 arasındaki 35 yılı aşkın süredeki Osmanlı tarihini, Seyyid Lokmân'ın bizzat yazdığını söyleyebiliriz. Müellif *Şehnâme-i Hümmâyûn* nazmı için 977/1569'da görevlendirildiğine göre tomar şeklindeki *Zübdetü't-Tevârih*'e de kalnan yerden yani on sene önceki olaylarla devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷

5. Eserin Nüshaları

5.1. Topkapı Sarayı Nüshası (Tomar) (TO)

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A.3599 numarada kayıtlı nüshadır.¹⁸ Kataloglardaki bilgilere göre boyutları 31,16x0,79 m olan bir tomardır. Âharlı kâğıt ve serlevhası tezhipli ve kûfî yazılı bir çerçeve içindedir.¹⁹

İlk bölümde kozmografya ve coğrafya bilgileri, insanın yaratılışı, Hz. Âdem'den başlayarak diğer peygamberler, dört halife, on iki imam ve diğer halifeler, dört mezhep imamı ile çeşitli devletlerin hanedanlarına ait nesebnâme yer alır.

Osmanlı tarihi tahminen 15. metrede başlamaktadır. Osmanlıların ortaya çıkışını anlatan bölüm 10 uzun ve 48 kısa satırdır. Çoğu üçgen şeklinde bölümlerde olmak üzere Osman Gazi 18, Orhan Gazi 18, I. Murad 31, Yıldırım Bayezid 31, I. Mehmed 29, II. Murad 31, Fatih 28, II. Bayezid 32, I. Selim 32 kısa satırda muhtasar olarak anlatılmaktadır.

Kanûnî devri, başta tam uzunluğa ulaşana kadar 16 değişik uzunlukta satır, 282 tam uzunlukta satır ve sonda 35 değişik uzunlukta kısa satır olmak üzere toplam 333 satırdır.

¹⁷ *Zübdetü't-Tevârih* nüshalarında nesebnâme bölümünden sonra yer alan ve en geniş şekliyle tomar şeklindeki nüshada, Osmanlıların ortaya çıkışından III. Mehmed'in 1595'de tahta geçişine kadar gelen Osmanlı tarihini Seyyid Lokmân'ın hangi noktadan itibaren kaleme aldığı bilinmiyordu. Bu tarihin tarafımdan tespit edildiği ve söz konusu eserdeki Osmanlı tarihinin, 1559-1595 tarihleri arasındaki 35 yıllık bölümünün bizzat kendi kaleminden çıktığı hususu, İstanbul'da düzenlenen bir kongrede, 12 Şubat 2022 günü sunduğum bir bildiriyle açıklanmıştır. Bildiri metni için bk. İbrahim Pazan, *II. International Conference on the Studies of Ottoman Empire in Three Continents, February 11-13, 2022/Istanbul-Turkey, Proceedings Book*, ed. Ahmed Abdoh Tarabeik, s. 237-244.

¹⁸ Topkapı Sarayı nüshasının (tomar) mukaddimesi için bk. Ek 1.

¹⁹ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, I, 241.

II. Selim devri, başta tam uzunluğa ulaşına kadar 16 değişik uzunlukta satır, 199 tam uzunlukta satır ve sonda 19 değişik uzunlukta kısa satır olmak üzere toplam 234 satırdır.

III. Murad devri, başta tam uzunluğa ulaşına kadar 21 değişik uzunlukta satır, 667 tam uzunlukta satır ve sonda 18 değişik uzunlukta kısa satır olmak üzere toplam 706 satırdır.

III. Mehmed devrine, tam uzunluğa ulaşına kadar 18 değişik uzunlukta satırla başlanmakta ve tomar burada bitmektedir. Son üç satırın bazı bölümleri, rutubet ve başka tesirlerle okunamayacak hâldedir.

Osmanlı tarihi bölümü olarak nüshaların en geniş şekli bu nüsha olup 28 Ocak 1595 tarihine kadar gelmektedir. Anlatılan olaylar bakımından diğer beş nüshadan 13 Ekim 1576'ya ulaşan Y nüshası, III. Murad devri 98. satırda; 1 Ekim 1583'e ulaşan T nüshası 317. satırda; 21 Ekim 1583'e ulaşan D nüshası 327. satırda; 13-22 Mart 1585'e ulaşan B nüshası 391. satırda ve 15 Nisan 1586'ya ulaşan TK nüshası da 428. satırda sona ermektedir. III. Murad devrinin son 278 satırı ile III. Mehmed devrine ait 18 satır metin, diğer nüshalarda mevcut değildir.

Bu nüshada minyatür yoktur. Sadece en baştaki mukaddimeden sonra burçları gösteren bir şekil ile hemen ardından şematik bir Dünya haritası mevcuttur. Nesebnâme bölümü, ortasında Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın isimlerinin birlikte yazılı olduğu tezyinatlı ve büyük bir madalyonla başlar. İsimlerin çevresinde Âl-i İmrân sûresi 33 ve 34. âyetleri yer alır. Peygamberler ve diğer önemli şahsiyetlerin isimleri hep böyle büyük ve süslü madalyonların içindedir. Âdem ve Havvâ, Şît, Keyûmers, İdrîs, Nûh, Zülkarneyn el-ekber, Hızır, Hûd, Sâlih, İbrâhîm, İsmâîl, Lût, İshâk, Şuayb, Yakûb, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Yûşa, Elyesa, Harkîl, İşmoîl, Şa'ya, Dâvûd, Yûhannâ, Süleymân, Zülkifl, Yûnus, İskender-i Zülkarneyn, Üzeyr, Eremyâ, Zekeriyâ, Yahyâ, İsâ, Muhammed, Ebû Bekr, Ömer, Osmân, Alî ve ilk on iki Osmanlı padişahının isimlerinin yazılı olduğu büyük madalyonların toplam sayısı 53'tür. Keyûmers, Zülkarneyn el-ekber, İskender-i Zülkarneyn ve ilk sekiz Osmanlı padişahının isimlerinin yazılı olduğu madalyonlarda isimlerin çevresinde başka yazı yoktur. Diğer şahısların isimleri çeşitli büyüklüklerde küçük dairelerin içine yazılmıştır. Madalyonların ve dairelerin civarında isimleri yazılı kişilerle ilgili çeşitli uzunluklarda metinler serpiştirilmiştir.

En ortada Hz. Peygamber'in şeceresi Hz. İsmâîl, İbrâhîm, Nûh, İdrîs ve Şît üzerinden 52 kişiyle Hz. Âdem'e ulaşır. Hz. Ebû Bekr'in şeceresi Hz. Peygamber'in 7. atası Mürre'de, Hz. Ömer'inki 8. atası Ka'b'da, Hz. Osmân'inki 4. atası Abdümenâf'ta, Hz. Ali'ninki 2. atası Abdülmuttalib'de birleşir.

Nüshada kaydedilen olaylar, III. Mehmed'in 16 Cemaziyelevvel 1003'te (27 Ocak 1595) tahta geçmesi ve ertesi gün babası III. Murad'ın ve boğdurulan 19 şehzadesinin defnedilmesiyle bitmektedir. Merhum Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun (ö. 1990) kaleme aldığı "Lokmân b. Hüseyin" maddesinde ve diğer bir makalesinde geçen "... en geniş şekliyle III. Murad'ın cülûsu üzerine boğdurulan şehzadelerin defni olayı ile son bulur." ifadesinde III. Mehmed yerine sehven III. Murad yazılmıştır.²⁰

5.2. Topkapı Sarayı Diğer Nüshası (TK)

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H.1321 numarada kayıtlı nüshadır.²¹ Aynı yerdeki rulo/tomar şeklindeki *Zübdetü't-Tevârih* nüshasından üretilmiş üç nüshadan biri olup Veziriazam Siyavuş Paşa'ya sunulmuştur.

Kataloglardaki bilgilere göre kâğıt boyutu 610x395 mm'dir.²² Günsel Renda, kırmızı üzerine altın yıldız köşebentler, kıvrımdal ve çiçeklerle süslü Yıldız cildinin boyutlarını 623x408 mm, kâğıt boyutunu ise 610x401 mm olarak vermektedir.²³ Cildinin ön yüzünde ay yıldızın altında "el-Gâzî" ile II. Abdülhamid'in tuğrası ve altta "Zü'l-vecheyn Kütübhâne-i Hümayûnu", arka yüzünde ise üstte "Hazîne-i Hümayûndan mevrûd âsârdandır", ortada "Silsilenâme-i Şerîfe-i Nebeviyye ve Nesebnâme-i Muvazzaha-i Aliyye" ve altta "Numero 21" ibareleri yazılıdır.

²⁰ Bekir Kütükoğlu, "Lokmân b. Hüseyin", *TDVİA*, 209; Bekir Kütükoğlu, "Şehnâme-i Lokman", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, 45; Bekir Kütükoğlu, "Şehnâme-i Lokman", *Vekayi'nüvis, Makaleler*, 13.

²¹ Topkapı Sarayı diğer nüshasının ilk sayfası için bk. Ek 2.

²² Fehmi Edhem Karatay, *a.g.e.*, 222.

²³ Günsel Renda, "Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 No.lu Sisilenamenin Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı V*, (1972-1973), İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1973, 443. Ne yazık ki son zamanlarda araştırmacıların kütüphanelerdeki yazma eserleri eline alması bir yana görmesi dahi mümkün olmadığından bu tür bilgileri, eski zamanlarda görenlerden nakletmekten başka bir yol bulunmamaktadır.

Yazma 116 varaktır. Okunaklı ve büyük ölçüde harekeli nesih bir hatla âharlı kalın kâğıda yazılmıştır. Sayfalar tek sütun tertibi ile 37 satırlıdır. İstisna olarak 108 numaralı varakta her iki yüzde 38'er satır vardır.

Metin, 1^b-116^a arasındadır. 1^a'da sadece sayfanın en üstünde "Silsilenâme-i Nebî" yazılıdır. Hem cildinin üzerine hem de bu sayfaya "Silsilenâme" yazılması, eserin isminin kütüphane kayıtlarına bu şekilde geçmesine sebep olmuş, kataloglarda da böylece yer almıştır. Hâlbuki mukaddime bölümünün sonunda eserin adının "*Zübdetü't-Tevârih*" olduğu açıkça yazılıdır.

Yazmada bir gök haritası ile bir yer haritasına ilaveten ilk on iki Osmanlı padişahının kiler de dâhil 38 adet minyatür yer almaktadır.

1^b ve 2^a sayfalarının dört köşesine lacivert üzerine altın yaldızla tezhipli köşebent yapılmış, ortalarına altın yaldız hatla birer daire çizilmiştir. Bunların arası altın yaldızla halkârî süsleme uygulanarak doldurulmuştur. Ortalardaki dairelere kırmızı mürekkeple satır araları altın yaldızla doldurulmuş bir metin yazılmıştır. Metnin 1^b'deki yuvarlakta yer alan bölümünde yazmanın muhtevası anlatılmış, 2^a'da yer alan dairede ithaf bölümüyle devam edilmiştir.

2^b'deki serlevha iki tarafta iki yarım kubbe ve ortada büyük kubbe şeklinde tezyin ve tezhipli, cetvellidir. Ortasına altın yaldızla En'am sûresi ilk âyetinin ilk bölümü "Kâla'llâhu te'âlâ" ifadesiyle birlikte üç satır hâlinde yazılmıştır. 2^b'de başlayan mukaddime bölümü 3^a'da devam etmekte ve dikdörtgen şeklinde tezhiplenmiş bir alanla sona ermektedir. Tezhipli alanın ortasına altın yaldızla Mü'min sûresi 64. âyetinin ilk bölümü yazılmıştır (hattat sehven âyet-i kerîmenin başına "El-hamdü" yazmıştır). Buna benzer başlık şeklindeki tezhipten 18^b, 72^a, ve 115^b sayfalarında da vardır. Nüshanın başında 6, sonunda 5 adet boş varak mevcuttur.

115^b'nin altında altı sütun tertibiyle yazılı ve 116^a'da devam eden toplam 144 beyitli bir manzume yer almaktadır. Nüshanın sunulduğu Siyavuş Paşa'ya hitaben yazılmıştır.

116^b ise boş olup sadece sayfanın üst tarafında yazmayla ilgili bazı rakamsal değerler yazılıdır.

Bu nüshanın iki varağı bilinmeyen bir sebeple T nüshasına karışmıştır.²⁴ Ancak TK'daki varak eksiklikleri sadece bunlar değildir. TK'nın metni, TO, T ve D nüshaları ile karşılaştırılarak ve reddâdelerin yanı sıra varakların sırasını belirlemede ikinci bir reddâde görevi yapan şecerelerin sürekliliği de dikkatli bir şekilde takip edilerek şu sonuçlara varılmıştır:

21^a, 20^b'deki reddâde kelimesi "cebel-i Nûr" ile başlamamaktadır. D51^{a/10}-52^{a/19} arası ilgili metnin burada olmadığı göz önüne alındığında bir yüzünde bu metin, diğer yüzünde T ve D'de mevcut olan Hz. Âdem-Hz. Havvâ minyatürü bulunan bir varağın eksik olduğunu söyleyebiliriz. Bu eksik varaktan sonra bir şekilde T'ye karışmış olan 19 ve 20 numaralı varaklar TK'nın varakları olarak bu araya girmelidir.

Ayrıca bu arada TO'daki ilgili bölüm ile D55^{b/10}-59^{b/1} arasında yer alan Hz. İdris'in kıssası ve Hz. Nûh'un kıssasının ilk bölümü eksiktir. Yine sayfaların alt bölümünde devam eden Kâbil'in şeceresinden Şehlûk, Şuntîr, Hercît, Meyâveş, Efrûş, Mâlinûs ve Fergân'ın isimlerinin yazılı olduğu daireler ile bunlara ait kıssaların bulunmadığı görülmektedir. Belirtilen bu bilgilerin eksik olan bir varakta bulunduğunu rahatlıkla tahmin edebiliriz. 49 ve 50 numaralı varaklar da yanlış yerde olup 44 ile 45 numaralı varaklar arasında ve 50, 49 sırasında olmalıdır.

Varak sırası: ... 20, Eksik Varak 1, T19, T20, Eksik Varak 2, 21, ..., 44, 50, 49, 45, 46, 47, 48, 51, ...

Bu nüshada Osmanlı tarihi 71^a'da başlar, 115^b'de biter. Müellifin bizzat kaleme aldığı, 26 Şaban 966 (5 Haziran 1559) tarihindeki olayları ihtiva eden bölüm 86^a'da başlamaktadır.

Nüshada kaydedilen olaylar, 26 Rebiyülahir 994 (15 Nisan 1586) tarihinde Siyavuş Paşa'nın ikinci defa veziriazam oluşuna kadar devam etmektedir.²⁵ İthaf metninde ise nüshanın Siyavuş Paşa'ya, birinci veziriazamlık dönemine tesadüf eden 991/1583 senesinde takdim edildiği yazılıdır. Nüshaya bu tarihten sonraki olayların yazılmasına 3 sene kadar daha devam edildiği anlaşılmaktadır.

5.3. Türk ve İslam Eserleri Nüshası (T)

²⁴ Günsel Renda, a.g.m., 447.

²⁵ Metin, TK115^b.

İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi 1973 numarada kayıtlı nüshadır.²⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki rulo/tomar şeklindeki *Zübdetü't-Tevârih* nüshasından üretilmiş üç nüshadan biri olup III. Murad'a sunulmuştur. Bu üç nüshadan en büyük boyutlu olanıdır.

Kemal Çığ'ın verdiği bilgiye göre kâğıt boyutu 650x420 mm'dir. Cildi mukavva üzerine yeşil deri kaplanarak yapılmıştır. Ortadaki yuvarlak şemsesi ile köşebentlerinin üzerindeki süslemelerde çeşitli renkler kullanılmıştır. Köşebent ile şemse arasındaki alana altın yıldızla halkârî süsleme uygulanmıştır. Kenar bordürü yıldızla helezoni şekilde çizilmiş rumi motiflidir. Dış ve iç kenarı kalın yıldız hatla cetvelenmiştir. Üst ve alt kapakların iç yüzü mavi renk kâğıtla kaplanmıştır. Salbekli oval şemse ve köşebentlerinin içi gümüş yıldızla doldurulmuş, etrafı altın yıldız hatla cetvelenmiştir. Dış ve iç kenarı yıldız hatla cetvellidir. Karşısındaki sahife de aynı şekilde karton kâğıdıdır.²⁷ Yazmanın ölçülerini Günsel Renda 647x413 mm olarak belirtmiştir.²⁸

Yazma 99 varaktır. Metin 1^b-99^b arasındadır. Okunaklı ve yer yer harekeli nesih bir hatla yazılmıştır. Bu 197 sayfadan 3^b-6^a, 7^a-16^a, 17^a-17^b, 64^a-64^b, 66^a-77^b, 78^b-88^a ve 89^a-99^a arası toplam 93 sayfa tek sütun tertibi ile 37 satırlıdır. 18^a'da 39 satır, 65^a ve 65^b'de 36'şar satır, son sayfa olan 99^b'de 33 satır vardır. Diğer sayfalardan kırk tanesinde, yarıya yakını tam sayfa olmak üzere bir gök haritası ile ilk on iki Osmanlı padişahınunkiler de dâhil 39 adet minyatür bulunur. Geri kalan sayfalarda şecereleler vardır. Minyatür ve şecere bulunanlar dışındaki varakların b yüzlerinde reddâde vardır.

1^a'da sayfanın en üstünde, üzerlerine Latin harfleriyle T 437 ve T 1973 yazılı iki adet envanter numarası pulu alt alta yapıştırılmıştır. Birinci pulun üzeri çizilerek iptal edilmiştir. Ortada solda kırmızı kalemle "resm 40" ve "sahîfe 197" ibareleri yazılıdır. Sayfanın altında "709" rakamıyla alt alta iki adet vakıf mührü mevcuttur. Mühürde "An vakf-ı ismetlü devletlü Pertevniyâl Vâlide Sultân -'aliyyetü's-şân- hazretleri 1279" yazılıdır. Bunların da altında "Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi" kaşesi ile "2234" rakamı mevcuttur.

²⁶ Türk ve İslam Eserleri nüshasının ilk sayfası için bk. Ek 3.

²⁷ Kemal Çığ, "Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu", *Şarkiyat Mecmuası*, III, İstanbul 1959, 59-60.

²⁸ Günsel Renda, "Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Zübdet-üt Tevarih'in Minyatürleri", *Kültür Bakanlığı Sanat Dergisi*, Yıl: 3, sy. 6, İstanbul 1977, 60.

1^b ve 2^a sayfalarının dört köşesine lacivert üzerine tezhipli köşebent yapılmış, ortalarına altın yıldız kalın bir hatla birer daire çizilmiştir. Bunların arası altın yıldızla halkârî süsleme uygulanarak doldurulmuştur. Ortalardaki dairelerde kırmızı mürekkeple satır araları süslemeli bir metin yazılmıştır. Metnin 1^b'deki yuvarlakta yer alan bölümünde yazmanın muhtevası anlatılmış, 2^a'da yer alan dairede ithaf bölümüyle devam edilmiştir. Her iki sayfada, dairelerin altına, zahriyede olduğu gibi "Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi" kaşesi basılmış ve altına "2234" rakamı yazılmıştır.

2^b'deki serlevha mihrap şeklinde tezyin ve tezhipli, cetvellidir. Ortasına üstübeçle En'am sûresi ilk âyetinin ilk bölümü Besmele ile birlikte yazılmıştır. 2^b'de başlayan mukaddime bölümü 3^a'da devam etmekte ve dikedörtgen şeklinde tezhiplenmiş bir alanla sona ermektedir. Tezhipli alanın ortasına kırmızı mürekkeple Mü'min sûresi 64. âyetinin ilk bölümü yazılmıştır. Buna benzer başlık şeklindeki tezhipten 16^b, 18^b, 43^b, 58^a, 59^a-63^b arasındaki sayfaların tamamında, 78^a ve 88^b sayfalarında da vardır. 2^b ve 3^a sayfalarının kenarları zerefşandır. Yazmadaki sayfaların tamamı altın yıldız hatla cetvellidir.

TK ve D nüshalarında mevcut yer haritasının bulunduğu varak bu nüshada eksiktir. T'de 13^a her ne kadar 12^b'deki reddâde kelimesi "kaçan" ile başlıyorsa da TO'daki ilgili bölüm ile TK13^{b/25}-14^{b/28} ve D33^{a/6}-35^{b/2} arası aynı metinler T'de eksiktir. Zaten "bunuñ" olması gereken silinmiş eski reddâde, yenisinin altında belli belirsiz fark edilmektedir. Reddâdede yapılan bu değişiklik, haritanın eksikliğinin yanı sıra metnin de eksik olduğunun fark edilmesini güçleştirmiştir. Eksik olan bu varığın bir yüzünde TO, TK ve D'deki ilgili metnin, diğer yüzünde de yer haritasının bulunduğu söyleyebiliriz.

T'de 19 ve 20 numaralı varaklar TK nüshasına ait olup bir şekilde bu nüshaya karışmıştır. Bu durumda 18^a'dan itibaren TO'daki ilgili bölüm ile D51^{b/10}-52^{b/19} arasındaki aynı metin ve D55^b ile D56^a'daki Hz. İdrîs kıssasının ilk bölümü eksiktir. Ayrıca sayfaların alt bölümünde devam eden Kâbil'in şeceresinden Âvîl, Râvîl, Kaftarîm, Masrîm, Nakrâveş ve Nakâris'in isimlerinin yazılı olduğu daireler ile Nakrâveş'in kıssası ve Nakâris'in kıssasının ilk bölümünün bulunmadığı görülmektedir. Yine sayfaların üst bölümünde devam eden Hz. Şît'in şeceresinden Anûş, Kaynân, Mehlâyîl, Keyûmers ve Yezd'in isimlerinin yazılı olduğu daireler eksiktir. Belirtilen bu

bilgilerin ve gerçekte eksik olan Hz. Şît minyatürünün, eksik olan iki varığın her iki yüzünü de dolduracağını tahmin edebiliriz.

24 numaralı varaktan sonra gelen mevcut şecerede eksiklik vardır. Hz. Nûh evladından Hâm'ın neslinden Kibt'tan sonra 12 batın atlanarak Fersûn'a geçilmiştir. Hz. Hûd ve Hz. Sâlih kıssaları ve minyatürü mevcut değildir. Dolayısıyla burada da en az iki varak eksiktir. Yine aynı silsile takip edildiğinde 26 ve 27 numaralı varakların yer değiştirmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durumda doğru varak sıralaması şu şekilde olur:

... 12, Eksik Varak 1, 13, 14, 15, 16, 17, 18, Eksik Varak 2, Eksik Varak 3, (19 ve 20 numaralı varaklar TK'ya aittir), 21, 22, 23, 24, Eksik Varak 4, Eksik Varak 5, 25, 27, 26, 28, 29, 30, ...

Bu nüshada Osmanlı tarihi 58^a'da başlar. Son varak 99^b'de biter. Müellifin bizzat kaleme aldığı, 26 Şaban 966 (5 Haziran 1559) tarihinden sonraki olayları ihtiva eden bölüm, 74^b'de başlamaktadır.

Nüshada kaydedilen olaylar, 24 Ramazan 991 (1 Ekim 1583) tarihinde Rumeli Beylerbeyi Cafer Paşa'ya vezirlik verilerek onun yerine Budin Beylerbeyi Ali Paşa'nın tayin edilmesi ve diğer bazı tayinlerle son bulmaktadır.

5.4. Dublin Nüshası (D)

Dublin'deki Chester Beatty Müzesi T 414 numarada kayıtlı nüshadır.²⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki rulo/tomar şeklindeki *Zübdetü't-Tevârih* nüshasından üretilmiş üç nüshadan biri olup Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'ya sunulmuştur. Minyatürlü üç nüshadan en küçük boyutlu olanıdır. Eni ve boyu diğer iki nüshanın yaklaşık üçte ikisi kadardır.

Minorsky'nin kataloğunda ve müzenin internet sitesinde verilen bilgilere göre, 405 mm x 277 mm x 53 mm boyutlarındaki cildi kızıl kahverengi deri, muklepli, şirazeli, her iki kapak ve muklep altın yaldız köşebentli ve salbekli oval şemseli, baştan başa altın yaldız çiçek deseni süslemelidir. Üst ve alt kapakların iç yüzü sarı renk kâğıtla kaplanmıştır.³⁰

²⁹ Dublin nüshasının ilk sayfası için bk. Ek 4.

³⁰ Vladimir Minorsky, *The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin 1958, 21-25.

Yazma 254 varaktır. On iki adet varak ayrı ayrı teşhir edilmek üzere yazmadan çıkarılmıştır. Bunlar 54, 61, 68, 81, 82, 121, 129, 146, 152, 158, 160 ve 253 numaralı varaklar olup Dublin Chester Beatty Müzesi'nin internet sitesinde görüntülenebilmektedir.

Kâğıt boyutu 395 x 250 mm, yazı alanı boyutu 297 x 185 mm'dir. Okunaklı ve yer yer harekeli nesih bir hatla koyu krem rengi, âharlı kalın kâğıda yazılmıştır. Bütün sayfalar içi altın yaldızla doldurulmuş üç siyah çizgi cetvellidir. Minyatür veya şecere bulunmayan 5-52 ile 162-254 arası 265 sayfadaki metin, tek sütun tertibi ile 19 satırlıdır. Minyatür veya şecere bulunmayan diğer sayfalarda değişik sayıda satır bulunur. Yazmada bir gök haritası, bir yer haritası ile ilk on iki Osmanlı padişahının kiler de dâhil 43 adet minyatür yer almaktadır.

1^a boştur. Sayfanın ortasında yer alan ve muhtemelen içinde temellük kaydı bulunan madalyon silinmiştir. 1^b'de muhtemelen nüshanın istinsahundan sonraki zamanlarda yazılmış bir takdim yazısı yer alır. Takdimde geçen ifadelerden nüshanın sunulduğu Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın, hatta eserin Osmanlı tarihi bölümünün müellifi Seyyid Lokmân'ın vefatlarından sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Sayfanın başındaki serlevha kubbe şeklinde tezyin ve tezhipli, cetvellidir. Altın yaldızla kaplı başlık bölümünde herhangi bir yazı yoktur.

2^a'da ilk on iki padişah için isimleri yazılı olduğu birer başlık ve altlarındaki üçgen şeklindeki bölümlere cülus ve vefat tarihleri ile saltanat müddetleri yazılmıştır ki bu bilgiler de nüshaya daha sonra ilave edilmiştir. III. Murad için ayrılan bölümde üçgenin içi boştur. 2^b boştur. 3^a'da altın yaldız cetvel içinde tamamlanmamış tam sayfa bir süsleme yer alır. Tezhibi bitirilmemiş 3^b ve 4^a sayfalarının ortasında yine süslemesi yarım bırakılmış dairelerin çevresinde, nüshanın sunulduğu Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'ya hitaben yazılmış iki kıta manzume yer alır.

4^b'de unvan sayfasında, altın yaldız ve lacivert rengin hâkim olduğu iki küçük, bir büyük kubbe şeklinde tezhipli serlevha yer alır. Bunun altındaki dikdörtgen şeklindeki aynı tarz tezhipli bölümde "Kitâb-ı Zübdetü't-Tevârih" yazılıdır. Serlevhanın altında başlayan mukaddime bölümü 5^a ve 5^b'de devam etmekte ve dikdörtgen şeklinde tezhiplenmiş bir alanla sona ermektedir. Tezhipli alanın ortasına beyaz üstübeç mürekkebiyle Mü'min sûresi 64. âyetinin ilk bölümü yazılmıştır. Buna benzer başlık şeklindeki

tezhipten 45^b, 53^b, 55^b ve 58^a sayfalarında da vardır. Nüshanın başında 6, sonunda 5 adet boş varak mevcuttur.

Bu nüshanın nesebnâme bölümündeki pek çok varak, olması gereken yerde değildir. 54^a, 53^b'deki reddâde kelimesi "çünkü" ile başlamamaktadır. Bu ipucundan yola çıkarak diğer varakları incelediğimizde 74 numaralı varağın, 53 ile 54 numaralı varakların arasında olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde 61 numaralı varaktan sonra gelen mevcut şecerede eksiklik vardır. İlerleyen varaklar kontrol edildiğinde müteakip varağın 76 numaralı varak olduğu anlaşılmaktadır. 71 numaralı varaktaki Yûsuf Peygamber kıssasının devamı 80 numaralı varakta olduğundan bu varaklar birbirini takip etmelidir. 91^b'deki Dâvûd Peygamber'in şeceresi 72 numaralı varakta devam ettiğinden bu varaktan sonra 72 numaralı varak, 72^b'deki reddâde "Kıssa-i Dâvûd" olduğundan bu varaktan sonra 77 numaralı varak, 79^b'nin ortasındaki şecerede Dâvûd Peygamber'in babası yazılı olduğundan bu varaktan sonra da Dâvûd Peygamber'in minyatürünün bulunduğu 73 numaralı varak gelmelidir. Bu varaktaki Yûnus Peygamber kıssasının metni takip edildiğinde müteakip varağın 75 numaralı varak, 75^b'deki reddâde "kâdirdir" olduğundan bu varaktan sonraki varağın da 92 numaralı varak olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda doğru varak sıralaması şu şekilde olur:

... 53, 74, 54, 55, 59, 60, 61, 76, 62, 63, 70, 71, 80, 81, 82, 90, 91, 72, 77, 78, 79, 73, 75, 92, 93, ...

Bu nüshada Osmanlı tarihi 142^b'de başlar. Son varak 254^a'da biter. Müellifin bizzat kaleme aldığı 26 Şaban 966 (5 Haziran 1559) tarihinden sonraki olaylar 182^a'da başlamaktadır.

Nüshada kaydedilen olaylar, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Cafer Paşa'yı yerine vekil bırakarak 4 Şevval 991'de (21 Ekim 1583) Demirkapı'dan ayrılıp Kafkasya ve Kefe üzerinden İstanbul'a doğru yola çıkması ile bitmektedir.³¹

5.5. Yapı Kredi Nüshası (Y)

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 294 numarada kayıtlı nüshadır.³² Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki rulo/tomar şeklindeki

³¹ Metin, D254^a.

³² Yapı Kredi nüshasının ilk sayfası için bk. Ek 5.

Zübdetü't-Tevârîh nüshasından kısaltılarak üretilmiş iki nüshadan biri olup Hoca Sâdeddin Efendi'ye sunulmuştur.

Kütüphane kayıtlarındaki bilgilere göre kâğıt boyutu 234x139 mm, yazı alanı boyutu 163x73 mm'dir. Orta şemseli, zencirekli, koyu kahverengi meşin cilt içindedir. Âharlı, kalın nohudî kâğıda yazılmıştır. 3^b ve 4^a'da içi altın yaldızla doldurulmuş üç siyah çizgi, diğer sayfalarda tek mavi çizgi cetvellidir. Tezhipli olduğu anlaşılan 3^b'deki serlevha kesilerek çıkarılmıştır.

Metin, Arapça karakterlerle yapılan orijinal varak numaralamasına göre 1^a'dan önceki sayfada, Latin rakamları ile yapılan yeni numaralamada ise 3^b'den başlamaktadır. Eski numaralamada 40^b'den sonra bir varak numaralanmadan atlanmış, 140^a'dan sonra yer alan hâtime bölümünün bulunduğu iki varak numaralanmamıştır. Bu durumda yeni numaralamaya göre hâtime dâhil 3^b-146^b arasında yer alan metne ait gerçek varak sayısı 144'tür.

Sayfalar tek sütun tertibi ile 19 satırlıdır. İstisna olarak ilk on iki Osmanlı padişahının oğullarını gösteren soyağacı şekillerinin bulunduğu on iki sayfadaki satır sayıları, şekillerin büyüklüğüne göre değişen miktarlarda eksiktir. Ayrıca 3^b'deki unvan sayfasında 15 satır, 17^b'de 14 satır, 18^a'da 7 satır, 144^a'da 14 satır ve 146^b'de 15 satır vardır.

Metin, siyah; sıra numaralarıyla birlikte "fasıl", "râbita" ve "def'a" gibi bölüm ve bazı önemli olay başlıkları ile manzumelerin başındaki "beyt" ve "mısrâ'" gibi ibareler, âyet-i kerîmeler ve şecerelerdeki daireler ve diğer çerçeveler kırmızı mürekkeple ve metnin tamamı sanatkârane ta'lik hat ile yazılmıştır. Nüsha fiziksel olarak iyi durumdadır ancak bazı yapraklarda nemlenmeden dolayı lekeler vardır. Bazı sayfalarda, anlatılan olaylarla ilgili ilave bilgiler, düzeltmeler ve tarihler derkenarda yer alır. Varakların b yüzlerinde, ciltlemedeki hata sebebiyle yer yer zor görülebilen reddâde vardır.

Metinden önce 1 ve 2 olarak numaralanmış varaklardaki zahriye bölümünde, 1^a'da Osman Gazi'den itibaren II. Mahmud'a kadar olan Osmanlı padişahlarının cülus tarihlerini ve saltanat sürelerini veren bir liste ile silik bir mühür vardır. 1^b yüzünde, sağ üst köşede "Kitâb-ı Mücmelü't-Tûmâr Tevârîh-i Âl-i Osmân" yazılıdır. 2^a'da "Müntehab-ı Hezâr-fen Hüseyin Efendi" ibaresi, İbrahim ibn Mehmed'e ait 12 Rebiyülevvel 1149 (21 Temmuz

1736) tarihli bir temellük kaydı, silik bir mühür ve Arpaeminizâde Mustafa Sâmi Bey'e ait Türkçe bir beyit yer almaktadır. 2^b ve 3^a boştur.

3^b-5^a arasındaki mukaddimeden sonra râbıta adı verilen üç bölüm hâlindeki mukaddime, 5^a-25^b arasında yer alır. 5^a-20^b arasındaki birinci râbıtada *Tûmâr-ı Hümayûn*'da sayıldığı şekliyle Âdem Peygamber'den içinde bulunulan zamana kadar Mısır'da hüküm sürmüş hükümdar ve valiler, 21^a-22^b arasındaki ikinci râbıtada yine *Tûmâr-ı Hümayûn*'da anlatıldığı üzere Karamanoğulları'nın özet olarak ahvali, 22^b-25^b arasındaki üçüncü râbıtada Osmanoğulları'nın şeceresinin Nûh Peygamber'e nasıl ulaştığı, Uzun Hasan'ın atası Bayındır ile kaçınıcı batında birleştikleri, Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişi, Câber Kalesi önünde vefat etmesi, Ertuğrul Gazi'nin Ahlat'tan Anadolu'ya gelişi ve Osman Gazi'nin ilk zamanları anlatılmaktadır.

25^b-26^b arasındaki birinci fasılda Osman Gazi, 26^b-27^b arasındaki ikinci fasılda Orhan Gazi, 27^b-29^a arasındaki üçüncü fasılda I. Murad, 29^a-30^b arasındaki dördüncü fasılda Yıldırım Bayezid, 30^b-32^a arasındaki beşinci fasılda I. Mehmed, 32^a-33^b arasındaki altıncı fasılda II. Murad, 33^b-35^b arasındaki yedinci fasılda Fatih, 35^b-37^a arasındaki sekizinci fasılda II. Bayezid, 37^a-39^a arasındaki dokuzuncu fasılda I. Selim, 39^a-90^a arasındaki onuncu fasılda "def'a" denilen on dört bölüm hâlinde Kanûnî, 90^a-130^a arasındaki on birinci fasılda II. Selim, 130^a-144^a arasındaki on ikinci fasılda III. Murad devri olayları yer alır. İlk dokuz padişaha ayrılan bölümler çok kısadır. Kanûnî, II. Selim ve III. Murad devirleri ise oldukça ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

144^b ve 145^a boştur. 145^b-146^b arasındaki hatime bölümünde Alaeddin Paşa'dan Sokollu Mehmed Paşa'ya kadar veziriazamların isimleri ve ahvalleri anlatılmaktadır. 147^a-148^b arasında "Kasîde-i Fihrist-i Selâtîn-i Âl-i Osmân -rahîmehümmüllâh-" başlığını taşıyan ve 25. Osmanlı padişahu III. Osman'a (saltanatı: 1754-1757) kadar gelen 88 beyitlik bir manzume yer almaktadır.

Bu nüshada Osmanlı tarihi 22^b'de başlar, 144^a'da biter. III. Murad'ın şehzadeliğinden beri hocası olan Hoca Sâdeddin Efendi'ye sunulan bu nüshada yer alan ve Seyyid Lokmân'ın el yazısı olduğu anlaşılan bir nota göre müellifin bizzat kaleme aldığını belirttiği, Kanûnî'nin şehzadeler kavgasına müdahale için Üsküdar'a geçtiği 26 Şaban 966 (5 Haziran 1559)

tarihinden sonraki olaylar 74^b'de başlamaktadır. Nüshaya kaydedilen olaylar, 20 Receb 984 (13 Ekim 1576) tarihinde Sivas beylerbeyinin azledilip yerine Halep Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın, onun yerine de Ali Paşa'nın tayin edilmeleri ile son bulmaktadır.³³

5.6. Londra Nüshası (B)

Londra'daki Birleşik Krallık Milli Kütüphanesi (British Library) Or. 1135 numarada kayıtlı nüshadır.³⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki rulo/tomar şeklindeki *Zübdetü't-Tevârih* nüshasından kısaltılarak üretilmiş iki nüshadan biri olup Hoca Sâdeddin Efendi'ye sunulmak üzere hazırlanan Yapı Kredi nüshasının ilk hâlidir. Ancak bu nüshaya, 9 sene daha olayların kaydedilmesine devam edilmiştir.

1848-1866 yılları arasında Yafa, İzmir ve Erzurum'daki Rus konsolosluklarında tercüman ve konsolos olarak çalışan Polonyalı Alexandre Jaba (ö. 1894, İzmir) tarafından oluşturulan 106 ciltlik Doğu Yazmaları Koleksiyonundaki 49 adet Türkçe yazmadan biridir.³⁵

Kütüphane kayıtlarındaki bilgilere göre kâğıt boyutu 190,5x127 mm (7,5x5 inç), satırların uzunluğu 79,4 mm'dir (3,125 inç) (elimizdeki görüntüden oranladığımızda yazı alanı boyutu 154x79,4 mm olmaktadır).³⁶

Nüsha 219 varaktır. Sayfalar tek sütun tertibi ile 17 satırlıdır. İstisna olarak ilk on iki Osmanlı padişahının oğullarını gösteren soyağacı şekillerinin bulunduğu on iki sayfadaki satır sayıları, şekillerin büyüklüğüne göre değişen miktarlarda eksiktir. Ayrıca 13^b'de 7 satır, 16^b'de başlık hariç 13 satır, 28^b'de 1 satır, 18^a'da 7 satır, 219^a'da 5 satır vardır.

Metin, siyah; sıra numaralarıyla birlikte "fasıl", "râbıta" ve "def'a" gibi bölüm ve bazı önemli olay başlıkları ile manzumelerin başındaki "beyt" ve "musrâ'" gibi ibareler, âyet-i kerîmeler, şecerelerdeki daireler ve diğer çerçeveler kırmızı mürekkeple ve metnin tamamı okunaklı ta'lik hat ile yazılmıştır. Nüsha fiziksel olarak iyi durumdadır ancak bazı yapraklarda nemlenmeden dolayı lekeler vardır. Yer yer anlatılan olaylarla ilgili ilave

³³ Metin Y144^a.

³⁴ Londra nüshasının ilk sayfası için bk. Ek 6.

³⁵ Charles Rieu, *Catalogue of Turkish Manuscripts in The British Museum*, Londra 1888, viii.

³⁶ Charles Rieu, *a.g.e.*, 54.

bilgiler, düzeltmeler ve tarihler sayfaların derkenarında yer alır. Varakların b yüzlerinde, ciltlemedeki hata sebebiyle yer yer zor görülebilen reddâde vardır.

993 Rebiyülevvel'inin ortasına (13-22 Mart 1585) kadar gelir ki nüshada son kaydedilen olay Kastamonu'da bulunan Veziriazam Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdar-ı ekrem tayin edilerek İran üzerine sefer emri almasıdır.³⁷ İsviçreli şarkiyatçı Dr. Charles Rieu'nün verdiği, 992 Receb'inin ortasındaki (19-28 Temmuz 1584) Kadızâde oğlu Mahmud Bey'in Karaman defterdarlığına tayininin son kaydedilen olay olduğu bilgisi, sonda olması gereken 3 varağın nüsha ciltlenirken yanlış yere konulması ve dolayısıyla nüshanın yanlış numaralanması sebebiyle doğru değildir.³⁸

1a'da nüshanın okunup hatalarının düzeltilmesiyle ilgili bir yazışma vardır. 1b ve 2a boştur. "İbtidâ-i târîh-i binâ-i Kostantîniyye bi-kavl-i hükemâ-i Yunan" başlığıyla Yunanlı âlimlerden naklen İstanbul'un eski tarihinin anlatıldığı bir metin 2b-14b arasında yer alır. Benzer metin *Oruç Beğ Tarihi*³⁹ ve Zenbillizâde Muhyiddin Mehmed Cemâlî'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân'ı*⁴⁰ gibi eserlerde de vardır. 15a'da 898/1493'te Amerika'nun keşfiyle ilgili bir not, 15b'de aynı kişiye ait yazıyla Mayestöri'den (Philippe de Villiers) itibaren Cüvan Levesko'ya (Jean l'Evesque) kadarki Malta büyük üstadları hakkında bir not vardır. "Levesko hâlen Malta'da beydir" dendiğine göre notlar 1581'den önce yazılmış olmalıdır. Bu notun altında, 1571 yılında İnebahtı'da Osmanlı'ya karşı hareket eden Haçlı donanmasının kumandanları ve gemi sayıları ile 1566'da Sakız Adası fethedildikten sonra Kefe'ye sürülen Sakız'ın ileri gelen yöneticilerinden (podesta) Giovanni Giustiniani ile ilgili diğer iki not daha vardır. 16a'da Muhteşem-i Kâşânî'ye ait Farsça bir beyit ile buna nazire olarak yazıldığı anlaşılan altı adet daha Farsça beyit yer alır.

Asıl metnin başladığı 16b'de serlevha yoktur. Kırmızı mürekkeple ve iki satır hâlinde metinden daha büyük harflerle yazılmış "*Mücmelü't-Tûmâr*

³⁷ Metin, B216b (Nüshada 206b).

³⁸ Charles Rieu, *a.g.e.*, 55.

³⁹ Oruç b. Adil, *Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007, 81-112.

⁴⁰ Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Muhyiddin Cemâlî'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, 76-106.

Lokmân bin Seyyid Hüseyin el-Âşûrî" ifadesinden sonra mukaddime başlamaktadır.

16^b-18^b arasında yer alan mukaddimededen sonra râbita adı verilen üç bölüm hâlindeki mukaddime, 18^b-34^a arasında yer alır. 18^b-28^b arasındaki birinci râbitada *Tûmâr- Hümayûn*'da sayıldığı şekliyle Hz. Nûh Tufanı'na kadar olanlar birinci fırka ve Tufan'dan sonrakiler ikinci fırka olmak üzere iki bölüm hâlinde, Âdem Peygamber'den içinde bulunulan zamana kadar Mısır'da hüküm sürmüş hükümdar ve valiler, 29^a-30^b arasındaki ikinci râbitada yine *Tûmâr- Hümayûn*'da anlatıldığı üzere Karamanoğulları'nın özet olarak ahvali, 30^b-34^b arasındaki üçüncü râbitada Osmanoğulları'nın seçeresinin Nûh Peygamber'e nasıl ulaştığı, Uzun Hasan'ın atası Bayındır ile kaçınıcı batında birleştikleri, Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişi, Câber Kalesi önünde vefat etmesi, Ertuğrul Gazi'nin Ahlat'tan Anadolu'ya gelişi ve Osman Gazi'nin ilk zamanları anlatılmaktadır.

34^b-35^a arasındaki birinci fasılda Osman Gazi, 35^a-36^a arasındaki ikinci fasılda Orhan Gazi, 36^a-38^a arasındaki üçüncü fasılda I. Murad, 38^a-40^a arasındaki dördüncü fasılda Yıldırım Bayezid, 40^a-41^b arasındaki beşinci fasılda I. Mehmed, 41^b-43^b arasındaki altıncı fasılda II. Murad, 43^b-45^a arasındaki yedinci fasılda Fatih, 45^a-47^a arasındaki sekizinci fasılda II. Bayezid, 47^a-48^b arasındaki dokuzuncu fasılda I. Selim, 48^b-104^a arasındaki onuncu fasılda "def'a" denilen on dört bölüm hâlinde Kanûnî, 104^a-155^a arasındaki on birinci fasılda II. Selim, 155^a-216^b arasındaki on ikinci fasılda III. Murad devri olayları yer alır.

217^a boştur. 217^b-219^a arasındaki hatime bölümünde Osman Gazi'nin veziriazamı Alaeddin Paşa'dan III. Murad devri veziriazamlarından Siyavuş Paşa'nın bu göreve 1582'deki ilk tayinine kadar, kısa dönem yapanlar hariç bütün veziriazamların isimleri ve ahvalleri anlatılmaktadır.

Bu nüshada Osmanlı tarihi 30^b'de başlar, 216^b'de biter. Numaralama kesintisiz yapılmışsa da 198^b'den sonraki metin diğer nüshalarla karşılaştırıldığında en az iki varak eksiktir. Müellifin bizzat kaleme aldığı 26 Şaban 966 (5 Haziran 1559) tarihindeki olayları ihtiva eden bölüm, 87^a'da başlamaktadır. Bu bölüm, 20 Receb 984 (13 Ekim 1576) tarihinde Sivas beylerbeyinin azledilip yerine Halep Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın, onun yerine de Ali Paşa'nın tayin edilmeleri ile son bulmaktadır.

26^a, 25^b'deki reddâde kelimesi "naql" ile başlamamaktadır. Y nüshası ile karşılaştırıldığında B'nin, bu noktadan itibaren en az 8 varak eksik olduğu anlaşılmaktadır. Yine 199^a, 198^b'de reddâde kelimesi olarak yazılan "Sarây-ı" ile başlamamaktadır. TO, T, D ve TK nüshaları ile karşılaştırıldığında B nüshası, bu noktadan itibaren en az 2 varak eksiktir. Ayrıca nüsha ciltlenirken sayfaların üç tarafı kesilmiş olduğundan bu bölümlere yazılan çok sayıda düzeltme ve ilavelerde yer yer kayıplar oluşmuş, bazı sayfalarda reddâdeler kaybolmuştur. Bu nüshada ciltleme sırasında yapılan diğer bir hata da 204, 205 ve 206 olarak numaralanan varakların sırasının karıştırılmış olmasıdır. Bu varaklar 216 numaralı varaktan sonra gelmelidir.

6. N ü s h a l a r ı n S o y a ğ a c ı

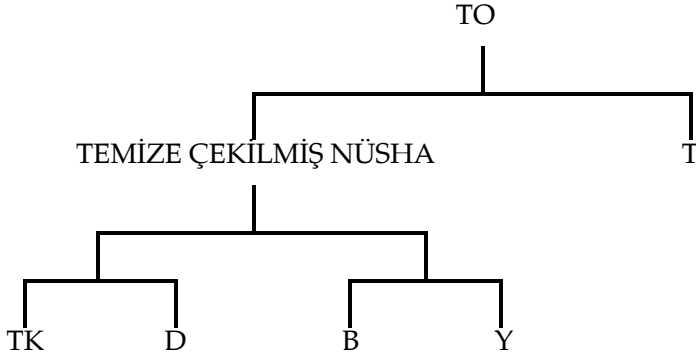
Nüshaların hangisinin hangisinden istinsah edildiğini yapacağımız bir soyağacı araştırması ile tespit edebiliriz. Eserin dördü İstanbul kütüphanelerinde, diğer ikisi yurt dışındaki kütüphanelerde olmak üzere tespit edilen altı adet nüshasının soyağacını çıkarırken işimizi kolaylaştıran en önemli husus, TO nüshasının diğer nüshaların kaynağı olduğunun açık bir şekilde belli olmasıdır. Zaten müellif, bu gerçeği III. Murad ve Siyavuş Paşa'ya sunulan T ve TK nüshalarının başındaki ithaf metinleri ile *Mücmelü't-Tûmâr*'ın (B ve Y) mukaddimesinde kendisi beyan etmektedir.⁴¹

T, TK, D, B ve Y nüshalarında kaydedilen son olayın vuku bulduğu tarihin, 9 ila 19 sene önceki bir tarih olmak üzere esas nüsha olan *Tûmâr-ı Hümmâyûn*'dan (TO) farklı olması, değişik tarihlerde istinsah edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Olaylar vuku buldukça yazımı devam eden, vekâynâme tarzı bir eser olması hasebiyle bu durum normal karşılanmalıdır.

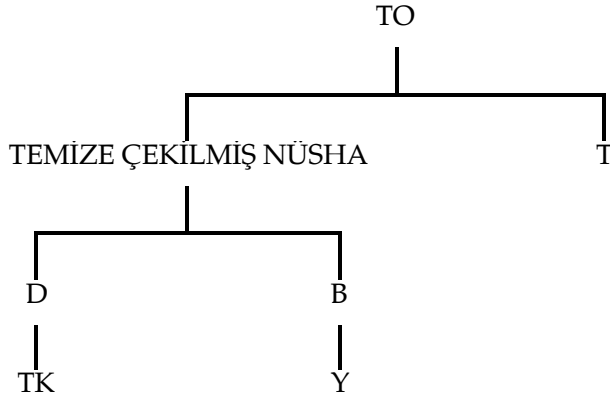
Nüsha farklılıklarından elde edilen çok sayıda ipucu bize, TO ve T nüshasının bir grup; TK ve D nüshalarının bir grup, zaten ismi de farklı olan B ve Y nüshalarının tabii olarak ayrı bir grup teşkil ettiğini açıkça göstermektedir. Nüsha farklılıklarından elde ettiğimiz diğer önemli bir bilgi de TO ve T nüshaları birbiriyle tam bir uyum içindeyken diğer dört nüshanın, en azından incelediğimiz Osmanlı tarihi bölümü bakımından bu iki nüshadan pek çok yerde ayrıldığı hususudur. Bu bilgidен yola çıkarak yine TO metni esas alınmak üzere, ancak bazı ekleme, çıkarma ve değişiklikler yapılmak suretiyle temize çekilmiş ayrı bir nüsha bulunduğunu ve bunun B,

⁴¹ Metin, T1^b, TK1^b, B (17^a-17^b), Y (4^a-4^b).

Y, D ile TK nüshalarına kaynaklık yaptığını söyleyebiliriz. Bu bilgiler ışığında, eldeki altı adet yazmanın soyağacı şematik olarak şu şekilde verilebilir:

Yine nüsha farklılıklarındaki çok sayıda ayrıntıdan yola çıkarak Y'nin B'den, TK'nın da D'den istinsah edildiği söylenebilir. Bu durumda nüshaların soyağacı şöyle olmaktadır:

B'de, sayfaların derkenarlarına yazılan çok sayıda düzeltmenin Y'de yerlerine işlenmiş bulunması ve B'de değişik yerlerdeki birkaç tam satırın Y'de atlanmış olması, Y'nin kesinlikle B'den istinsah edildiğini gösteren karinelere sahiptir. Burada madem ki Y, B'den istinsah edilmiştir, o zaman Y'de anlatılan olaylar neden B'de anlatılanlardan sekiz sene kadar önce bitiyor

diye bir soru sorulabilir. Bu hususu, B'den istinsah edilen Y nüshası 1576'da Hoca Sâdeddin Efendi'ye sunulmuş, daha sonra meydana gelen olayların kaydedilmesine B nüshasında 8 sene daha devam edilmiştir şeklinde açıklayabiliriz. Nitekim B nüshasının sonunda, müteakip olayların yazılması için ayrılmış iki boş varak mevcuttur. Ayrıca her iki nüsha da mutad olduğu üzere bir dua vb. bir bitiş cümlesi ile değil, son vuku bulan olay anlatılarak birdenbire sona ermektedir.

Benzer durum, ama bu defa aksi yönde TK ve D nüshaları için de geçerlidir. TK nüshasının başındaki ithaf metninde, yazmanın Siyavuş Paşa'ya sunulmuş tarihi olarak her ne kadar aynen D nüshasında mevcut ithaf metninde olduğu gibi 991 (1583) yazılmışsa da TK nüshasında son kaydedilen olay, 26 Rebiyülahir 994 (15 Nisan 1586) tarihinde Siyavuş Paşa'nın ikinci defa veziriazam olmasıdır. Bu durumda ya Paşa'nın talebi veya hâlen şehnâmecilik görevine devam eden Seyyid Lokmân'ın teklifiyle 3 senelik vukuatın daha nüshaya sonradan ilave edildiği tahmin edilebilir. Zaten III. Murad'a sunulan T nüshasının bittiği noktadan sonra TK'da hattatın değiştiği hemen fark edilmektedir ki buradan başlangıçta her üç nüshanın da aynı zaman diliminde istinsah edildiği sonucu çıkarılabilir.

S o n u ç

Seyyid Lokmân, II. Selim devrinde başladığı şehnâmecilik görevini 1569-1595 yılları arasında 26 sene boyunca sürdürmüştür. Şehname yazımına ilave olarak saray kütüphanesinde bulunan ve geçmiş padişahlar zamanındaki olayların özet olarak yazılmakta olduğu *Tûmâr-ı Hümmâyûn*'a kaldığı yerden devam etmesi emredilmiştir. Seyyid Lokmân'ın tomardaki Osmanlı tarihine hangi tarihten itibaren devam ettiği hususu, *Tûmâr-ı Hümmâyûn*'dan kısaltılarak hazırlanan *Mücmelü't-Tûmâr*'ın bir nüshasında kayıtlı bilgiden yola çıkılarak tespit edilmiştir. Buna göre Seyyid Lokmân tarih yazımına, şehzadeleri arasındaki mücadelenin kızışması üzerine Kanûnî'nin 26 Şaban 966 Pazartesi günü (5 Haziran 1559) sefer niyetiyle Anadolu'ya geçmesini anlatarak başlamaktadır. Yani *Tûmâr-ı Hümmâyûn*'a yazmaya, görevi başlamasından on sene önceki olaylarla başlamış, III. Mehmed'in tahta cülusunun ertesi günü olan 17 Cemaziyelevvel 1003 (28 Ocak 1595) Cumartesi gününe kadar getirmiştir. Bu durumda *Tûmâr-ı Hümmâyûn*'da mevcut, Kanûnî'nin son dönemini, II. Selim ve III. Murad dönemlerini ise

tamamını kapsayan, 5 Haziran 1559-28 Ocak 1595 arasındaki 35 yılı aşkın süredeki Osmanlı tarihini Seyyid Lokmân'ın bizzat yazdığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada *Tûmâr-ı Hümmâyûn* ile bundan üretilen beş adet yazma etraflıca incelenerek mevcut katalog bilgilerindeki hatalar düzeltilmiş, ortaya ayrıntıları yukarıda anlatılan bazı ilave bilgiler konulmuştur. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

Tûmâr-ı Hümmâyûn için TDVİA'daki "Lokmân b. Hüseyin" maddesinde geçen "... en geniş şekliyle III. Murad'ın cülûsu üzerine boğdurulan şehzadelerin defni olayı ile son bulur" ifadesinde III. Murad yerine III. Mehmed yazılmalıdır. Bu arada diğer nüshaların en geniş olanından bile 9 sene daha ileriye gitmesi sebebiyle bu tek ve ulaşılması zor, tomar şeklindeki nüshayı esas alarak hazırladığım tenkitli metnin yayınlanmasının tarih bilimine esaslı bir katkı olacağı kanaatindeyim.

Topkapı Sarayı diğer nüshasında dört varak eksiktir. Bunlardan ikisi Türk ve İslam Eserleri nüshasına karışmıştır. Ayrıca iki varak da yanlış yerde ve yanlış sıradadır.

Türk ve İslam Eserleri nüshasında, Topkapı Sarayı diğer nüshası ve Dublin nüshalarında mevcut yer haritasının bulunduğu varak ve ayrıca en az dört varak daha eksiktir. Topkapı Sarayı diğer nüshasının iki varağı da bu nüshaya karışmıştır.

Dublin nüshasında dokuz varak yanlış yerdedir.

Londra nüshasında sonda olması gereken üç varak ciltlenirken yanlış yere konmuştur. Bu durumu farketmeyen Rieu'nün, *British Museum'daki Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda* verdiği son kaydedilen olay bilgisi yanlıştır. Ayrıca bir yerde en az 8, diğer bir yerde ise en az 2 olmak üzere toplamda en az 10 varak eksiktir.

KAYNAKÇA

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, Muhyiddin Cemâlî'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

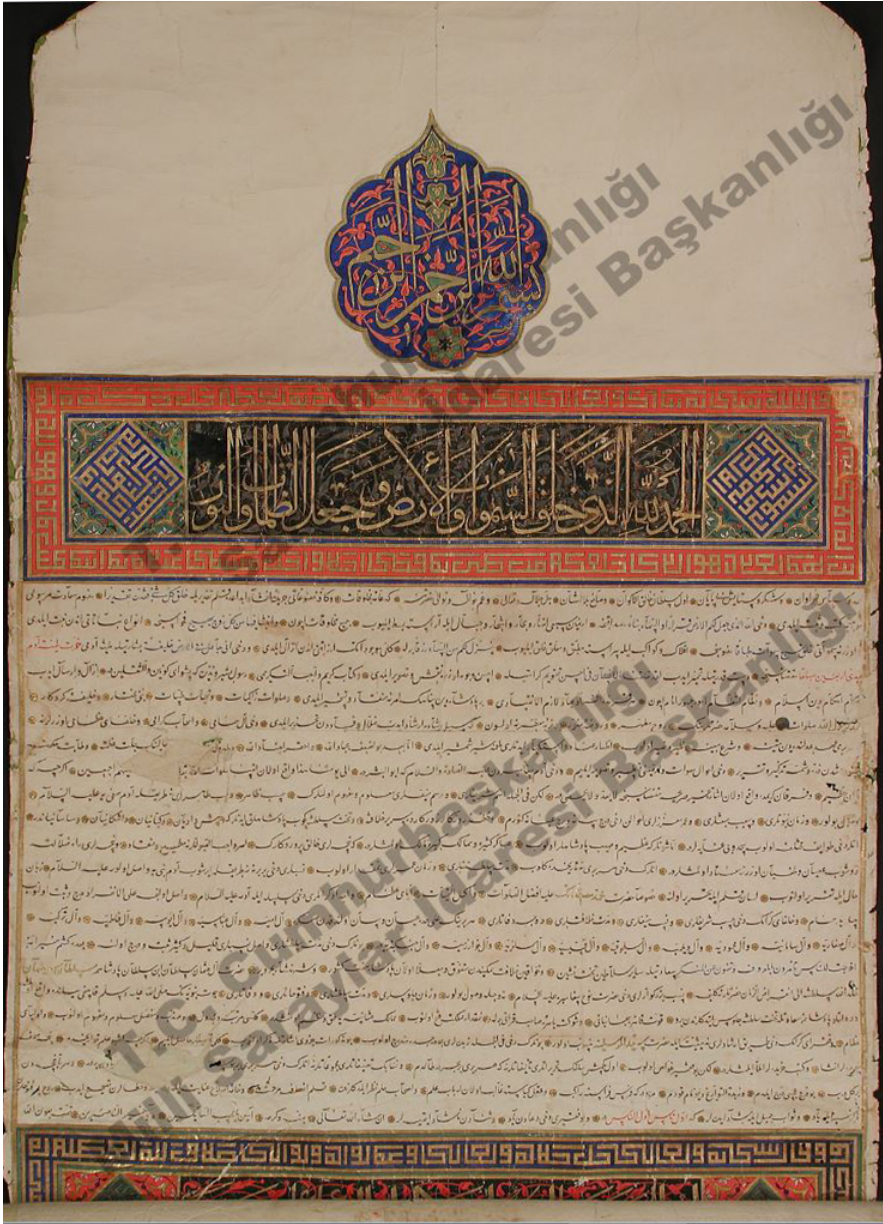
AFYONCU, Erhan, "Talîkizâde Mehmed Suphî'nin Hayatı Hakkında Notlar", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 21, İstanbul 2001, 285-306.

- , "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", TTK Belgeler, XXVI/30, Ankara 2005, 85-193 (156 belge ile birlikte).
- AHMED REFİK, Âlimler ve Sanatkârlar, Kitâbhâne-i Hilmî, İstanbul 1924.
- AHMED TEVHÎD, "Hünernâme", TOEM, I/2, İstanbul 1326, 103-111.
- , "Hünernâme", TOEM, VIII-XI/49-62, İstanbul 1337, 85-89.
- AKSOY, Şule, "Zübdetü't-Tevârih: Sultan III. Murad İçin Hazırlanan Bir Şehname", P Dergisi (Sanat, Kültür, Antika), 3, İstanbul 1996, 17-37.
- ÇAĞMAN, Filiz, "Şahname-i Selim Han ve Minyatürleri", Sanat Tarihi Yıllığı V, (1972-1973), İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1973, 411-442.
- ÇİĞ, Kemal, "Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu", Şarkiyat Mecmuası, III, İstanbul 1959, 51-90.
- ETTİNGHAUSEN, Richard, Turkish Miniatures from the 13th to the 18th Century, Collins/UNESCO, New York 1965.
- KARATAY, Fehmi Edhem, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I, İstanbul 1961.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Şehnâmecî Lokman", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, 39-48 (Bu makale, III. Sanat Tarihi Araştırmaları Seminerine (Haziran 1982) sunulan tebliğin metnidir).
- , "Şehnâmecî Lokman", Vekayî'nüvis, Makaleler, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1994, 7-15.
- , "Lokmân b. Hüseyin", TDVİA, Ankara 2003, XXVII, 208-209.
- MINORSKY, Vladimir, The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures, Dublin 1958.
- NECÎB ÂSİM, "Osmanlı Târihnüvisleri ve Müverrihleri: Şehnâmeciler", TOEM, I/7, İstanbul 1327, 425-435.
- ORUÇ b. Adil, Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım), haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007.
- MEREDİTH-OWENS, Glyn Munro, Turkish Miniatures, British Museum, Londra 1963.
- ÖĞÜTMEN (ÇAĞMAN), Filiz, XII. ve XVIII. Yüzyıllar Arasında Minyatür Sanatından Örnekler: Topkapı Sarayı Müzesi Minyatür Bölümü Rehberi, İstanbul 1966.
- PAZAN, İbrahim, "Şehnameci Seyyid Lokmân'ın 1559-1595 Yıllarını Kapsayan Osmanlı Tarihi", II. International Conference on the Studies of Ottoman Empire in Three Continents, February 11-13,

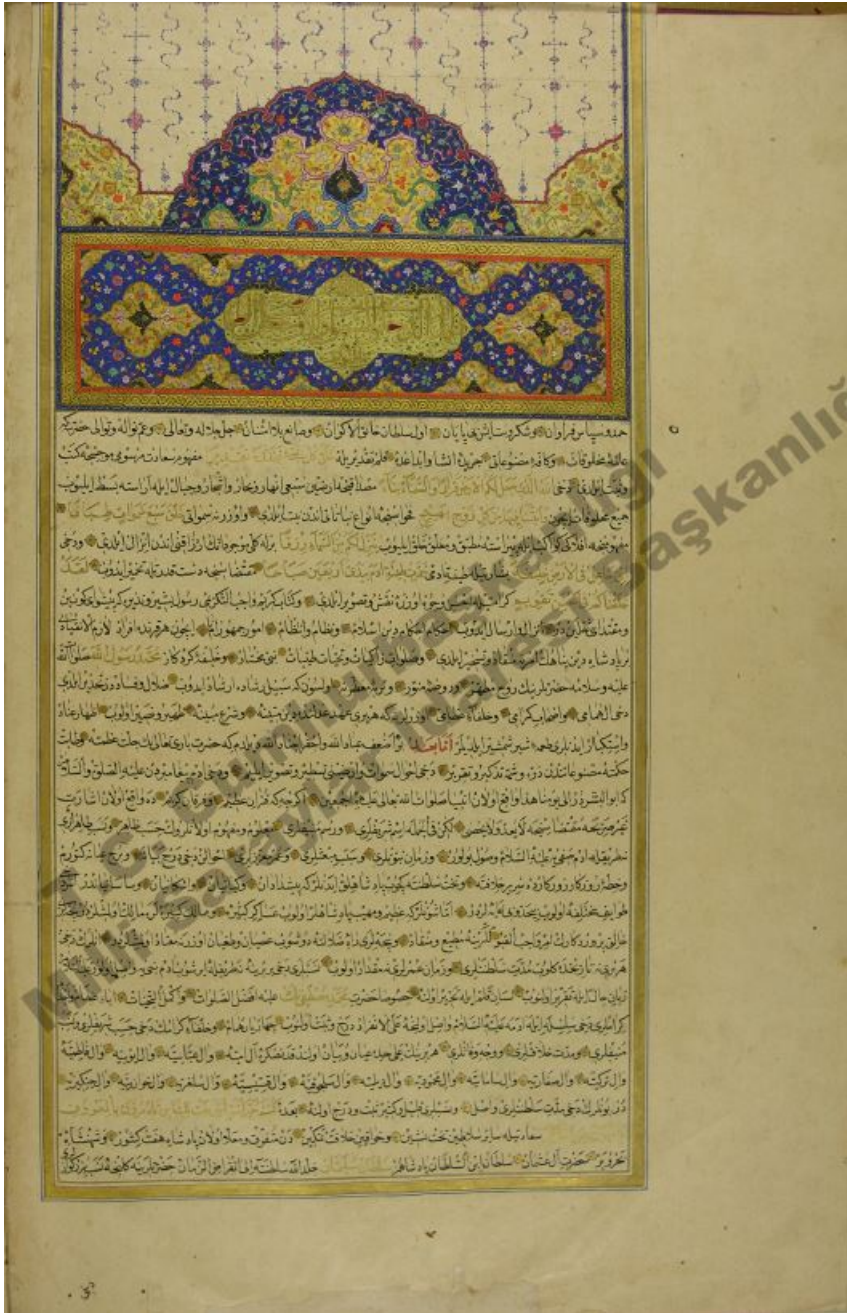
2022/Istanbul-Turkey, Proceedings Book, ed. Ahmed Abdoh Tarabeik, 237-244.

- RENDA, Günsel, Üç Zübdet-üt Tevarih Yazmasının İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1969.
- , "Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 No.lu Silsilenamenin Minyatürleri", Sanat Tarihi Yıllığı V, (1972-1973), İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1973, 443-495.
- , "Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Zübdet-üt Tevarih'in Minyatürleri", Kültür Bakanlığı Sanat Dergisi, III/6, İstanbul 1977, 58-67.
- , "Chester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevarih ve Minyatürleri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, 485-506.
- RIEU, Charles, Catalogue of Turkish Manuscripts in The British Museum, Londra 1888.
- SEYYİD LOKMÂN, Mücmelü't-Tûmâr, Londra Birleşik Krallık Millî Kütüphanesi (British Library), Or. 1135.
- , Mücmelü't-Tûmâr, İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 294.
- , Zübdetü't-Tevârîh, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, 1973.
- , Zübdetü't-Tevârîh (Silsilenâme), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1321.
- , Zübdetü't-Tevârîh (Tûmâr-ı Hümâyûn, Nesebnâme-i Hümâyûn), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.3599.
- , Zübdetü't-Tevârîh, Dublin Chester Beatty Müzesi, T 414.
- , Şehnâme-i Selîm Hân, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A.3595.
- , Hünernâme, II, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1524.
- STCHOUKINE, Ivan, La Peinture Turque d'Après les Manuscrits Illustrés 1re Partie: De Sulayman Ier à Osman II 1520-1622, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1966.
- WOODHEAD, Christine, "Şehnâmecilik", TDVIA, İstanbul 2010, XXXVIII, 456-458.
- YETKİN, Suut Kemal, "An Illuminated Manuscript of the Zubdat-al-Tavârîh (The Cream of Histories)", Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca, 26-29 Settembre 1963, Venezia, Napoli 1965, 277-281.

EKLER

EK 1. Topkapı Sarayı nüshasının (tomar) (A.3599) mukaddimesi

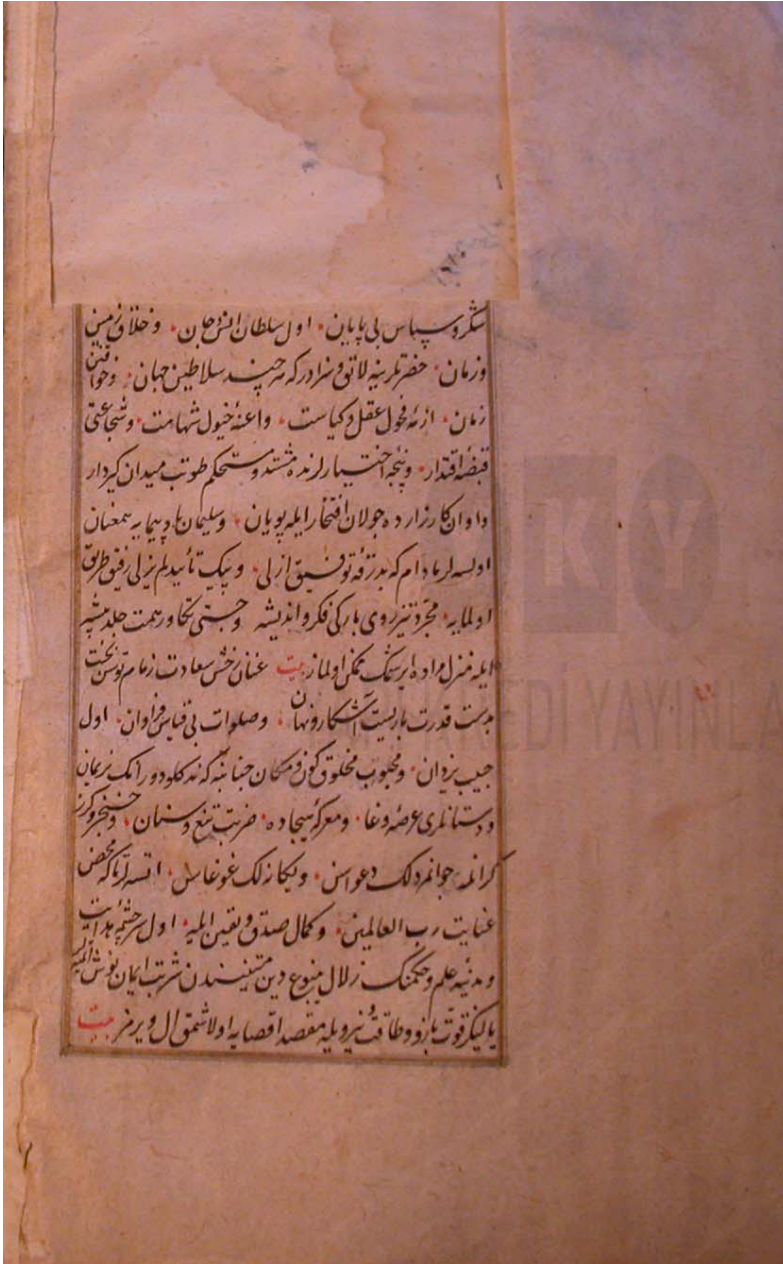
EK 2. Topkapı Sarayı diğەر nüshasının (H.1321) ilk sayfası

EK 3. Türk ve İslam Eserleri nüshasının (1973) ilk sayfası

EK 4. Dublin nüshasının (Chester Beatty, T 414) ilk sayfası

EK 5. Yapı Kredi (Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 294) nüshasının ilk sayfası

بمحل الطومار

لقمان بن یحییٰ العاصمی

شکر و سپاس فی پایان، اول سلطان انس و جان، و خلاق زمین
 و زمان احضر کریمه لایق و نثار کرد هر چند سلاطین جهان، و خواتین
 زمان از نه تحول عقل و کلمات، واعنه جنول شهمات و شجاعتی
 قبضه اقتداره و نخبه اختیار رنده مشید و مستحکم طوب میدان کردار
 و آوان کار زارده جولان افتخار له پایان، و سلیمان با و پیامر همدان
 اوله رما و الکه بدرقه توفیق ازلی، و پیکت یاید لم یزلی فتریح طبعی
 اولیه مجر و تیز روی بارکی فکرو اندیشه، و جسمی سخا و همت جلد پیشه
 ایله منزل مراده ایرسنگ ممکن اوله زمست عنان خوش سعادت زمام نخست
 بدت قدرت با رست شکار و نهان، و صلوات بی قیاس فراوان اوله
 یزدان، و محبوب مخلوق کون و مکان جنابت کند کلود دوراکن نرمان
 دستا نری عرصه و نعا و معرکه سیجاده ضربت تیغ و سنان و نچرگز
 که انبوجا و رنگ عواسن، و یکا یک نوحا سن استه ارنما که محض عنایت
 رب العالمین، و کمال صدق و یقین ایله اول حشره همدایت و مدینه علم

"TUMAR-I HUMAYUN OF SHEHNAME WRITER SAYYID LUQMAN AND OTHER
MANUSCRIPTS GENERATED FROM THIS"

Abstract

Sayyid Luqman ibn Husayn started his shehname (book of sultans) writing duty in the Ottoman palace in 977/1569 during the period of Selim II. While he was fulfilling his main duty to write the shehname, at the same time, he was ordered to continue writing Tumar-ı Humayun (scroll of the Sultan) where the events that took place during the time of the previous sultans since the emergence of the Ottomans were chronicled from where it left off. After some 7 years in 1576, Hodja Sâdeddin Effendi, saw and liked a copy of what he had written as an addendum to Tumar-ı Humayun, and requested a separate copy for himself. Luqman named this copy, which he created with his own writings, by removing the genealogical part of the scroll and shortening the chapters written before him, as Mucmelu't-Tumar. In 1583, the writer had the book-form versions of Tumar-ı Humayun decorated with many miniatures, including the genealogy section, prepared and presented these copies to Sultan Murad III, Grand Vizier Siyavush Pasha and Aga of Darussaade Mehmed Aga. These three copies, bearing the name Zubdetu't-Tevarikh like Tumar-ı Humayun, have attracted the attention of art historians due to their striking miniatures with high artistic value and studies have been carried out on these manuscripts only in this context until today. The Ottoman history section, which chronicled the important events of the period concerned in detail almost day by day, in a full diary style, has remained hidden except for a few references seen in some works. In this study, the six copies of the manuscript concerned which chronicle a very important over 35-year period of the Ottoman history covering the last 7 years of Suleiman the Magnificent and the entire periods of Selim II and Murad III, written by Luqman in person, who had personally witnessed many events during his service in the palace for 26 years, will be introduced in detail.

Keywords

Shehname writer Sayyid Luqman ibn Husayn, Ottoman history, Ottoman chronicles, Selim II, Murad III.

MEMLUK HALI FRAGMANI KAPLI
BARGELLO KOMPOZIT YAYININ
MENŞEİ*

Sumiyo OKUMURA**

ÖZET

Floransa'daki Bargello Milli Müzesi (Museo Nazionale del Bargello)'nde kabzası Memluk halı parçası kaplı bir kompozit yay bulunmaktadır. Müze kayıtlarında (envanter no: 352) "turchesco" olarak kaydedilen bu yayın, 1568'de Venedik'ten Medici sarayına getirilmiş olduğunu Dr. Scalini'nin araştırması sayesinde öğrenmekteyiz. Ancak söz konusu yayın formu, tekniği, bezemeleri ve halı parçasının mevcudiyetinden dolayı, Osmanlı menşeli olmadığı anlaşılmaktadır. Tarihi arşivo ve beyaz çözgümlü Memluk halı grubu ile Bargello yayında görülen Memluk halı parçasının yapısı, desenleri ve renkleri açısından aynı olması, bu yayın Memluk kökenli bir yay olabileceğini düşündürmektedir. Bu yay, Arap yayından Osmanlı yayı formuna geçiş döneminde yapılmış nadir bir örnek olarak değerlendirilebilir. Orta Asya kompozit yaylarından etkilenen Memluk yaylarının, başka hususlarda görüldüğü gibi, Osmanlı yayının da kaynağı olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu makalede, menşesine açıklık getirmek üzere, Moğol, Memluk ve Osmanlı yayları ile mukayese edilerek Bargello yayı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Yay, Arap yayı, Osmanlı, Memlük, Memlük halısı, Floransa, Medici, Venedik.

Giriş

Ok ve yay, çağlar boyunca insanlar tarafından av, savaş, spor için kullanılan önemli bir alettir. Okyanusya ve Mikronezya hariç dünyadaki her kültürde ok ve yayın kullanıldığı bilinmektedir. Makalede söz konusu edilen

* Makalenin geliş tarihi: 30.04.2022 / Kabul tarihi: 21.06.2022

Bargello yayı üzerine araştırmalarımı sürdürürken, yaylar hakkında tüm bilgileri benimle paylaşan ve destek veren Dr. Murat Özveri'ye sonsuz teşekkür ederim.

** Dr., Sanat tarihçisi, okumuras@gmail.com, (Orcid ID: 0000-0001-7021-50580).

kompozit yay ise bugün Floransa'nın Bargello Milli Müzesi (Museo Nazionale del Bargello)'nde muhafaza edilmektedir¹. Yayın kabzasının, Memlük halı parçası kaplı olması dikkat çekmektedir (Resim 1). Öte yandan, bu yayın Osmanlı ve diğer İslam devletlerindeki yaylarla pek benzemediği anlaşılmaktadır. Nitekim, Moğol, Hint-İran, Hint ve Türk kompozit yaylar, Orta Asya stili olup, kolları ve başları uzun ve dışa kıvrıktır. "Turcheso" olarak nitelendirilen bu yayın gerçekten Türk menşei olup olmadığı, ya da Anadolu'yu işgal eden Moğolların yayı mı, yoksa yayın kabzasının Memluk halı parçasıyla kaplanmış olması sebebiyle Arap yayı mı olduğu hususu oldukça düşündürücüdür. Bütün bu soruları cevaplayabilmek için, Bargello yayının Medici Sarayı'na getirildiği 16. yüzyıla odaklanmak ve başka menşei yaylarla mukayese etmek gerekecektir.

1. Bargello Yay ı

Kabzası Memlük halı parçası kaplı olan Bargello yayının uzunluğu 134.5 cm olup², bedeni düz, kabza kısmında ise uzunluğu 10.5 cm, kalınlığı ise 3.7cm'dir. Yayın karnı boynuzlarla, sırtı da ince deri ile kaplanarak, kompozit bir yay oluşturulmuştur. Osmanlı yaylarına benzer şekilde kabzasının hedef kısmı çıkıntılı olup, etrafı Memluk halı parçası ile dikilip kaplanmıştır (Resim 2). "Kahire tarzı"³ olarak da nitelendiren bu yayın kollarının altın yaldızla bezendiği görülür. Tezyinat desenlerinde düğüm motifi, yaprak motifi, düğümlerle kartuşlarla bağlanan yuvarlak rozetler dikkati çeker (Resim 3). Kabzasına yakın yerlerdeki tezyinatların artık silinmek üzere olduğundan ve halı parçasının parlamasından dolayı, bu yayın kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Yayın ucunda mevcut kalıntılardan bir tarafının yazılı olduğu, ancak bunların silindiği görülür (Resim 4). Diğer tarafı ise hasarlı olup, sadece çiçek desenli tezyinat görülmektedir (Resim 5).

¹ Bargello Müzesi, env. Bg. 352.

² *From the Medicis to the Savoias: Ottoman Splendour in Florentine Collections* (Sergi Kataloğu), Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 2003, 122, K.34.

³ *From the Medicis to the Savoias*, 122, K. 34.

Resim 1. Bargello yayı genel görünüş. (Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

Resim 2. Bargello yayının halı parçası kaplı kabza detayı. (Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

Resim 3. Kollarındaki desenleri. (Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

Resim 4 ve 5. Kolların uçlarından detaylar. (Fotoğraflar: Sumiyo Okumura)

Scalini'nin araştırmasına göre, "turchesco" olarak kaydedilen bu yayın, 1568'de Venedik pazarından Medici Sarayı'na getirilmiş mallar arasında olabileceği düşünülmektedir⁴. Müze kayıtlarında, tarih olarak farklı olsa da en az iki tane daha halı kaplı Hint kökenli yayın mevcut olduğu belirtilmektedir⁵.

2. Türk Yayları İle Mukayese

Tarihçiler, ok ve yay ile ilgili en eski buluntuların Kuzey-Doğu Sibirya'dan olduğunu belirtmektedir⁶. Bilindiği üzere, pagan dönemlerinden beri Türkler için ok ve yay, aynı zamanda hâkimiyet sembolüydü. Nitekim Türk hakanı tahtında otururken elinde ok ve yay tutardı⁷. Türk topluluklardan Göktürkler için ok, tâbiliği ve bağımlılığı, yay ise metbuluğu ve hâkimiyeti ifade etmekteydi⁸. Ok ve yaya yüklenen dini mânâlar ise daha sonraki Selçuklular döneminde de devam etmiştir⁹. Çin'in kuzey batısı Niya'da yapılan kazı çalışmasında, M.S. 2-3. yüzyılda yaşamış olduğu tahmin

⁴ *From the Medicis to the Savoias Ottoman Splendour*, K.34; Mario Scalini, "L'armeria europea e orientale", *Magnificenza Alla Corte Dei Medici, Arte a Firenze alla fine del Cinquecento*, Electra 1997, 396-398.

⁵ Bkz. *From the Medicis to the Savoias Ottoman Splendour*, K.34: ASF Guardaroba Medici 1091.

⁶ Bkz. Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara 1999, 10.

⁷ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 4.

⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul 1999, 29; Murat Özveri, *Okçuluk Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey*, İstanbul 2006, 36.

⁹ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 14; Nebi Bozkurt, "Ok", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 33, İstanbul 2007, 333.

edilen bir kralın mezarı içinde ok ve yay bulunmuştur. Uzunluğu 132 cm olan, ahşap ve hayvan kemiği ile yapılan kompozit yay üzerine renkli ipek kumaş parçası sarılmış olması dikkat çekmektedir¹⁰. Yayın kabzası düz, başları uzun, düz ve keskin biçimde dışa kıvrıktır. Doğu Asya menşeli bu tip kompozit yay, sonraki dönemlerde Orta Asya'da görülen yay biçimiyle çok benzerlik göstermektedir¹¹. Ayrıca, Orta Asya kurganlarında bulunan en eski yay kalıntılarının 140-160 cm uzunluğunda olup, boynuz ve sinir gibi organik maddelerle güçlendirildiğini, yapılan araştırmalardan öğrenmekteyiz¹². Bu tür yayın Türkler ile beraber Orta Asya'dan Batı'ya doğru yayılıp, daha sonra Moğollar ve Tatarlarla Anadolu'ya girmiş olduğu ve Selçuklulardan sonra Osmanlıların da aynı tipi geliştirerek kullanmış olduğu düşünülmektedir.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra, ok ve yayın dini anlamı artmış, daha çok önem ve saygınlık kazanmıştır. Ok ve yay, Allah'ın Cebrail eliyle Adem'e yolladığı bir silah ve Peygamber'in ümmetine bıraktığı kutsal bir emanet sayılmıştır¹³. Ok ve yay üzerinde, dini önemi ile ok atmanın fazilet ve sevabına dair 40 kadar hadis olduğu da bilinmektedir¹⁴. Örneğin, Hz. Muhammed'in "çocuklarınıza ve kullarınıza ok ve yay atmayı ve ata binmeyi öğretin, ok atmak ata binmekten de hayırlıdır" minvalinde bir hadisi vardır¹⁵. Müslüman Türk hükümdarları, devletin başı olmaları sıfatıyla, iktidarlarının içeride ve dışarıda bir güç olarak tanınması ve kabul edilmesi için bir takım hâkimiyet ve hükümdarlık sembolleri kullanmışlardır. Bunlar arasında ok ve yay da mevcuttur. İlk Selçuklu tuğrası, Oğuz Türklerinin sembolü olan ok ve yay işaretinden ibaretti. Selçuklu hükümdarlarının çetrelrinin üzerinde de tıpkı tuğralarında olduğu gibi, Oğuz Türklerinin sembolü olan ok ve yay işaretleri bulunuyordu. Tuğrul Bey döneminde yapılan sikkelerin üstünde de aynı şekilde ok ve yay görülmektedir¹⁶.

¹⁰ Feng Zhao-ZhiyongYu, *Legacy of the Desert King, Textiles and Treasures Excavated on the Silk Road*, China National Silk Museum, Hangzhou, Xinjiang Institute of Archaeology, Urumqi, Hong Kong 2000, 48.

¹¹ Bkz. W. F. Paterson, "The Archers of Islam," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol.9, part 1/2 197, Leiden 1966, 69-87, resim 1.

¹² Nebi Bozkurt, a.g.m., 333.

¹³ Faruk Sümer, a.g.e., 4; Nebi Bozkurt, a.g.m., 333.

¹⁴ Faruk Sümer, a.g.e., 28.

¹⁵ Nebi Bozkurt, a.g.m., 333.

¹⁶ Bkz. Yapı Kredi Müzesi, envanter no: 8185.

Yay, savaş dışındaki boş zamanlarda, spor ve avcılıkta da kullanılıyordu. Türkler arasında ok atma, yay çekme gibi, talim yerine geçen yarışmalar yapılıyordu. İslamiyet'in kabulü ile birlikte, ok atılan meydanın meşit kadar kutsal sayılması, ok ve yaya kutsal bakılması ve atışların dua ile başlatılıp sürdürülmesi, bu sporu daha ciddi ve disiplinli hale getirmiştir. Yayın kabza kısmı, özellikle dini anlam ve önem taşımaktaydı. Nitekim icazet verilirken kabza töreni yapılması ve kabza alırken, alan kişinin yayın kabzasını nazikçe tutup öpmesi gerekiyordu¹⁷. Yine, kutsallığı yüzünden kemankeşler atıştan önce ve sonra da yaylarının kabzasını öperlerdi.

Osmanlı yayları, kompozit Asya yayları içinde en kısa boylu olup, standart ölçü olarak 110-120 cm'dir¹⁸. Osmanlı yayında kabza ve saldan sonra, yay başına doğru "kasan" adı verilen şişkin bir bölümün yer aldığı görülmektedir. Topkapı Sarayı ve Askeri Müze'de bulunan Osmanlı yaylarına baktığımızda, boyca kısa ve yay başlarının geriye doğru kıvrımlarının az olması bakımından dikkat çekmektedir (Resim 6). Boyunun kısa oluşu ise Türk yaylarına üstünlük sağlayan önemli bir özellikti.

Resim 6. Osmanlı yayının genel görünümü. (Askeri Müze, no.25716, Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

¹⁷ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 261.

¹⁸ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 252.

Resim 7. Osmanlı yayının kabza detayı. (Askeri Müze, no.25716, Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

Ünsal Yücel tarafından nakledilen bilgilere göre, 15. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın başına kadar yaşamış olan Usta Karaca, ilk defa o zamana kadar kullanılan Arap yayını Türk yayı biçimine sokmuştur¹⁹. Türk yaylarında boyun, Arap yayına özgü olan 12 tutamdan 9 tutama kadar inmiş olduğu ve sonunda 10 tutam 2 parmak boya (117.6 cm) ulaştığı bilinmektedir. Daha sonraki ustalar da bu ölçüyü benimsemiştir. Osmanlılar okun atışını kolaylaştırmak ve elin kaymasını önlemek amacıyla yayın kabzası üzerine bir muşamba sarmışlardır²⁰. Evliya Çelebi, 16. yüzyılda İstanbul'da yayıcı dükkânlarının 200 adet ve bu işle uğraşanların da 500 kişi olduğunu, dükkânlarının çoğunun Sultan Bayezid, Murad Paşa Türbesi, Edirne kapısı, Galata ve Üsküdar'da bulunduğunu yazmaktadır²¹. Diğer yandan, Şehzade Korkud (1468-1513) Mısır'dayken kendi lalasına gönderdiği mektupta, Kahire'de kendine göre konuşabilecek hiç kimse bulamadığını, oradakilerin terbiyeden ve zevkten uzak olduğunu yazarak kılıç ve giysiler gibi başka eşyalarıyla birlikte, Türkiye'de bıraktığı kırmızı kutulu basit yay, gümüş kutulu yay, eski yay ve sedefli yeni yayı Mısır'a hemen göndermesini rica etmişti²². Bu bilgiden, Kahire'de bulunan Osmanlı Şehzadesi Korkud için

¹⁹ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 337.

²⁰ Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, 334.

²¹ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, ve Zekeriya Kurşun), C.1, 2.kitap, YKY, İstanbul 2003, 584.

²² Nabil Sırrı Al-Tikritî, *Şehzade Korkud (1468-1513) and the Articulation of Early 16th Century Ottoman Religious Identity*, vol.1 (Doktora Tezi) The University of Chicago, Chicago Illinois 2004, 262, dipnot. 86; Şahabettin Tekindağ, "Korkud Çelebi ile ilgili İki Belge", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 3/17, Ankara, 1969, 37.

Osmanlı yayının daima önem taşıyan bir alet olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, 16. yüzyılın ortalarından itibaren ateşli silahların gelişmesi, Osmanlı yaylarının yerini tüfeğe bırakmasına sebep olmuştur. Bugün ise spor amacıyla üretilmeye ve kullanılmaya devam etmektedir.

3. Moğol Ve İnan Yayları İle Mukayese

Bütün dünyayı korkuyla sarsan Moğol İmparatorluğu'nda kılıç ve mızrak dışında ok ve yay da çok önemli bir savaş aleti olarak kullanılmaktaydı. Dahası, Moğollar içinde ok ve yay kutsal sayılır, en değerli armağan olarak görülürdü. Moğol ve Kırım Tatar yayları, Doğu Türkistan menşeli olup, kompozit yaylardandı²³. Şekil olarak ise yay kolları ve başları uzundur (Resim 8). Ünsal Yücel'in araştırmasına göre, Moğol yayları ve Kırım Tatar yaylarının ortalama boyu 155 cm'dir²⁴. Moğol yaylarının kolları ucunda *Siyah* denen kısmın olması, onun farklı bir özelliğini göstermektedir. Moğollarda, her okçunun kendi okunu kendisinin yaptığı, bu işi çocukluk döneminde öğrendiği ve bu amaçla yanında daima bir ok bıçağı taşıdığı da bilinmektedir²⁵.

Resim 8. Kırım Tatar yayı. (TSM. 2134, Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

²³ "At üstünde Moğol yaycı" için bkz. Diez Albüm, Muhammad ibn Mahmud shah al-Khayyam imzalı, İnan, 15. yüzyıl başı, Staatsbibliothek zu Berlin- Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung Diez A fol. 72.

²⁴ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 252.

²⁵ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 18.

‘Tatar’ kelimesi, evvelce Moğollara hizmet etmiş olan Doğu Türkleri (Uygurlar) veya Doğu Türkçesi konuşan Müslüman Moğolları yada Anadolu’ya işgal kuvvetleri olarak gönderilmiş olup, Tokat, Amasya, Çorum, Kırşehir, Kayseri ve Sivas çevresinde yaşayan Moğolları ifade etmekteydi²⁶. Moğol İmparatorluğu döneminde fethedilen Doğu İran ve Kuzey Çin’den getirilen sanatkârlar, topluca Orta Asya’ya yerleştirilmiş ve yerli sanatkârlar ile birlikte Moğol sarayı için çalışmışlardır. Sanatkârlar, ülkelerinden gelirken, kendileriyle birlikte uğraştıkları sanatın tekniğini ve bezeme çeşitlerini de getirmişlerdi. Yay ustaları da bunlardan farklı değildi. Bu kompozit yayın Moğollar ve Tatarlarla yayılmış olduğu ve Türklerin göçleriyle Balkanlara kadar ulaştığı anlaşılmaktadır.

Yay ile birlikte okçuluğun, daha sonraki Timurlular döneminde (1370-1506) aynı derecede önemli bir anlamı vardı. Safeviler dönemi (1502-1736) boyunca da okçuluk önemini kaybetmedi²⁷. Safeviler döneminde genellikle uzunlukları 140-150 cm civarında olan İran yaylarının dışında, Hint tipi yayların kullanıldığını minyatürlerinden görmek mümkündür. Askeri birliklerde ateşli silahlar yaygınlaşmaya başlasa da fitilli tüfeklerin doldurulması ve ateşlenmesinin uzun zaman alması ve at sırtında kullanımının zor olması sebebiyle okçuluk kısmen de olsa önemini korumuştur. Neticede okçuluk, savaş alanında daha az rol oynamaya başlamış, avcılık ve eğlence faaliyeti olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Yay uzmanları, Bargello yayının deforme olmuş olabileceğini, onun neticesinde Arap yayı formuna daha yakın görünmüş olabileceğini söylemektedir²⁸. Bununla birlikte Moğol yaylarının ucunda Siyah kısmının ayrı bir parça olarak şekillendirilip yay kollarının uçlarına yapıştırılmış olması ve Osmanlı yaylarının kasan bölümlerinde genelde şişkinlik

²⁶ Faruk Sümer, *a.g.e.*, 183.

²⁷ Safavi dönemi yayı için bkz: TSM. 1/1175; *Ten Thousand Years of Iranian Civilization, Two Thousand Years of Common Heritage* (sergi kataloğu), K. 228, İstanbul 2009, 229.

²⁸ Bu önemli bilgi için sayın Dr. Murat Özveri’ye teşekkür ederim.

görülmesi²⁹, bu yayın onlardan ayrı olduğunu kanıtlamaktadır³⁰. Buradan hareketle, Moğol ve Türk yayları ile farklı menşeden gelen Bargello yayının, Arap yaylarına daha yakın olduğunu söyleyebiliriz.

4. Arap Yayları İle Mukayese

Memluk döneminden önceki Arap yayları hakkında az bilgi bulunmaktadır. Araplar, İslamiyet'in başlangıcında tek ağaçtan yapılmış basit yaylar kullanmışlardı³¹. Bugün Topkapı Sarayı'nda mevcut olan en eski örneklerden "kavs-ı saadet" denilen 118 cm uzunluğundaki tek parça kavs yayı bulunmaktadır³². Tek ya da iki ağaçtan yapılmış yayların bedeviler tarafından tercih edilmiş olduğu bilinmektedir³³. Arapların kompozit yaylarla ise, ilk defa 633-642 döneminde Sasanilerle yaptıkları savaşlarda tanışmış oldukları düşünülmektedir³⁴. Memluk devrinde *el-kavs* olarak geçen yayın iki çeşidi olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Biri ahşaptan yapılan *el-Arabîyye*, diğeri; tahta, boynuz ve tutkal gibi malzemeleri kullanarak yapılan kompozit yay, *el-Farisîyye*'dir³⁵. Bunun dışında el yayı ve ayak yayı gibi başka çeşit yaylar da vardı³⁶. Bundan, Memluklerin basit yay ile Asya tipi kompozit yayın ikisini de kullanmış oldukları anlaşılmaktadır. Bu kompozit yayların halk arasında da tercih edildiği bilinmektedir³⁷.

²⁹ Moğol ve diğer erken Orta Asya yaylarından farklı olarak, Kırım-Tatar ve Osmanlı yaylarında, yay kollarının uç kısımları, bir sırt oluşturacak şekilde kalınlaşmıştır. Bu sırta *kasan* ya da *kulak* (*kulak*, daha erken dönem yaylarındaki yay kolu ekstremitelere verilen isimdir) denilir. Bkz. Murat Özveri, "Günümüzde Geleneksel Yaylar ile Avcılık ve Türk Kompozit Yay 1. Bölüm," http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=2729 (Erişim: 29 Aralık, 2017); Cem Dönmez, "Bir Mühendislik Dehâsi: Osmanlı Kompozit Yay," http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=578 (Erişim: 19 Ocak, 2010).

³⁰ Yaylar hakkında değerli bilgileri benimle paylaşan sayın Dr. Murat Özveri'ye içten teşekkür ederim.

³¹ Bkz. David Gray, *Bows of the World*, Guilford, Connecticut 2002, 69-71.

³² Nebi Bozkurt, a.g.m., 333.

³³ W. F. Paterson, a.g.m., 10; Nebi Bozkurt, a.g.m., 333.

³⁴ Ünsal Yücel, a.g.e., 13.

³⁵ Altan Çetin, *Memluk Devletinde Askeri Teşkilat*, Eren Yayınları, İstanbul 2007, 220; Arap kompozit yayları, aslında Türk-Moğol kompozit yayının evrilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu bilgiyi bana aktaran sayın Dr. Murat Özveri'ye çok teşekkür ederim.

³⁶ Altan Çetin, a.g.e., 220.

³⁷ W. F. Paterson, a.g.m., 10; Bozkurt, a.g.m., 333.

Genellikle uzunlukları 150cm civarında olan³⁸ Arap yayının kabzaları, kalın sargılı, ince ve kolları az kıvrımlı olmaktadır³⁹. Kaynaklarda, okun konulduğu yere *el-kenânel el-ca'be* denilmekte olup, bazen deriden, bazen ahşaptan yapıldığı yazılır⁴⁰. Genelde yayın kabzasına atıcının elinin kaymaması için yeterli kalınlıkta bir sargı sarılmaktaydı. Bu sargı bazen meşin derisinden, bazen de muşambadan yapılırdı. Memluk devrinde 14. Yüzyılda okçulukla ilgili olarak yazılan ilk Türkçe kitap olan *Kitâb fi 'İlm an-Nuşşâb*'ta, okçunun parmakları uzunsa, kabzaya bir meşin derisini iyice yapıştırıp elinin büyüklüğüne uygun bir hale getirmesi gerektiği yazılıdır⁴¹. Böylelikle okçunun büyük bir avantaj elde etmiş olduğu da eklenmektedir⁴².

Memlük döneminde de basit yaylar ile birlikte kompozit yaylar da kullanılmaya devam edilmiştir. *Kitâbfi 'İlm an-Nuşşâb*'da, okçuluğun memluk sisteminin ve *furusiyya* geleneğinin en önemli unsurlarından biri olduğu anlatılmaktadır⁴³. Arapça *furusiyya* (*funûn al-furusiyya* ya da *'İlm al-furusiyya*), bir süvari için gerekli olan at bakımı, atların yetiştirilmesi ve tedavileriyle ilgili tüm teorik ve uygulamalı bilgileri ve kılıç, ok-yay, mızrak gibi değişik silahları kullanma bilgilerini, kabak oyunu (*remvü-l kavaq*) gibi askerî açıdan önemli olan oyunlar ile askeri taktik ve strateji bilgilerini içeren kapsamlı bir disiplin anlamına gelmektedir⁴⁴. Sultan I. Baybars (1260-1277), Kalavun(1279-1290) ve Halil (1290-1293) devirlerinde kabak oyunu yaygın olup, sultanların ve emirlerin doğum ve sünnet şenliklerinde yarışmalar düzenlenmiştir⁴⁵. 1267 yılında I. Baybars tarafından Kahire'de inşa edilen hipodroma *Meydanü'l-Kabak* adının verilmesi, kabak oyununun burada oynanmasından dolayı verildiğini düşündürmektedir⁴⁶. Sultan Baybars döneminde *nüşşâb* (*el-Farisîyye* ile atılan ok) ile ok atışı yapmak için, *meydan el-'ıyd* gibi meydanlar inşa edilmiş, fakat sonraki dönemlerde bir suikasta karşı önlem almak için, bütün *nüşşâb* (ok)

³⁸ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 252.

³⁹ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 262.

⁴⁰ Altan Çetin, *a.g.e.*, 220.

⁴¹ Kurtuluş Öztopçu, *Kitâbfi 'İlim an-Nuşşâb*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 34, İstanbul 2002, 208.

⁴² Kurtuluş Öztopçu, *a.g.e.*, 208, bkz. dipnot 431.

⁴³ Kurtuluş Öztopçu, *a.g.e.*, 219, bkz. dipnot 95.

⁴⁴ Kurtuluş Öztopçu, *a.g.e.*, 142.

⁴⁵ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 38.

⁴⁶ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 38.

dükkânları, meydanlar ve hanlar kapatılmıştır⁴⁷. Buna rağmen, Sultan Kansu Gavri (1501-1516) zamanında, gelen elçilere bir gösteri olarak *nüşşab* atışlarının yapıldığı kaydedilmektedir⁴⁸. Kabak oyunu Osmanlılara da geçmiş, fakat Osmanlıların kabak atışlarından daha çok vakfa bağlı ok meydanlarında menzil atışları yaptıkları bilinmektedir. Memluk yayları, Osmanlılar'da olduğu gibi, dini anlam ve önemi ile birlikte hâkimiyet ve hükümdarı sembolize ediyordu. Memluk döneminde Ibn al-Zayn tarafından yapılmış, pirinç üzerine gümüş ve altın kaplanmış bir kâsede, tahtta bağdaş kurmuş bir adamın yay tuttuğu görülmektedir⁴⁹.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde, Mısır'da okçubaşı ve yaycibaşı esnafının piri olarak Ebu Muhammed bin İmranü'l-Kavvas'ın, kemankeşlerin piri olarak Sa'd ibn Ebî Vakkas'ın sayıldığını ve sonra yaycılar içinde Hazret-i Ebubekir'in oğlu Muhammed-i Ekber'in pir olduğunu ve dükkân sayısının 48, nefer sayısının ise 160 olduğunu yazar⁵⁰. Bahtiyarzâde Hasan Çelebi, 15. yüzyıl ortası ve 16. yüzyıl başında yaşayan Usta Karaca'nın, Arap yayı formunu Türk yayı biçimine soktuğunu söyler⁵¹. Ayrıca Sultan I. Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Usta Muhittin ve Arab Mehmed gibi isimlerin Mısır'a gidip kaliteli yay ürettiği, aynı zamanda yay üretmek için Mısır'dan İstanbul'a yaycılarının getirilmiş olduğu bilinir⁵².

Sultan II. Selim dönemine ait 7 numaralı *Mühimme Defteri*'nde, 7 Safer sene 975 (13 Ağustos 1567) tarihli, Arap yayları ile ilgili bir hüküm bulunmaktadır. Hükümde, Şam Vilayeti'nde âsi Arapların kullandığı büyük yay, ok ve hançerlerin imâlinin yasaklanmış olduğu ve piyasada mevcut olanların da satın alındıktan sonra deftere kaydedilerek Şam ve Halep'teki kale dizdarlarına teslim edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca, toplanan bu silahların hac yolundaki kalelere dağıtılması için, fermanla Şam Kethüdası Mustafa Kethüda'ya verildiğini; Şam Beylerbeyi tarafından padişaha

⁴⁷ Altan Çetin, *a.g.e.*, 221.

⁴⁸ Altan Çetin, *a.g.e.*, 221.

⁴⁹ Musée du Louvre, no. MAO.331.

⁵⁰ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, C.10, İstanbul 2011, 306.

⁵¹ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 245, bkz. dipnot 17.

⁵² Ünsal Yücel, *a.g.e.*, 317-388, 340.

dmektup gönderilmiş olduğunu aynı hükümden öğrenmekteyiz⁵³. Makalemizin konusu olan Bargello yayının, Bargello Müzesi'ndeki kayıtlarında *turchesco* olarak kaydedilip, bu belgenin düzenlediği tarihten bir sene sonra 1568'de Venedik'ten Medici Sarayı'na getirilmesinin, yukarıdaki gelişme ile alakalı olabileceği akla gelmektedir⁵⁴. Venedik'e bu yayın nasıl getirilmiş olabileceği konusunda İtalya'daki arşivlerde araştırma yapmak amacıyla 2020 senesinde Venedik'e gitmeyi planlamış olmama rağmen, korona salgını yüzünden bu araştırmamı ertelemek zorunda kaldım.

5. Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan İki Arap Yay ı

Resim 9. Arap yayı, genel. TSM. 1/9857 (Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

Resim 10. Arap yayı, genel. TSM. 1/9858 (Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

⁵³ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) özet-transkripsiyon-İndeks I. (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998), no. 32, 14-15.

⁵⁴ Dr. Murat Özveri, Mühimme defterindeki hükümden yazılan "Arapların kullandığı büyük yay"ın kompozit yay olmayabileceğini ifade etmektedir. Bu konuda, Topkapı Sarayı'nda bulunan Arap yayları dışında başka örnek olmadığı için net bir şey söylemek mümkün değildir.

Topkapı Sarayı Müzesi Silah Bölümü'nde, 1/9857 ve 1/9858 envanter numaralarıyla iki Arap yayı muhafaza edilmektedir (Resim 9, 10). Bunlardan, 1/9857 envanter numaralı olanın uzunluğu 134 cm, 1/9858 envanter numaralı olanın uzunluğu ise 130 cm'dir. İki yayın kabza kısmının ölçüsü yaklaşık 15cm, kalınlıkları ise 3.5 – 4cm'dir. Bambu, boynuz ve ince sinir ile yapılan kompozit yaylarda, bambu çıkıntılarının kesilmemesi dikkat çekmektedir. 1/9857 envanter numaralı olanın kolları üzerinde, altın yaldızla düğüm motifi, yaprak motifi ve kartuşlar bezenmiştir (Resim 11).

Resim 11. Arap yayı kolları üzerindeki desenler. TSM. 1/9857 (Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

Topkapı Sarayı'nda bulunan yayların kabzasının da Arap yaylarında olduğu gibi kalın sargılı olduğu tespit edilmiştir⁵⁵ (Resim 12, 13). Üzerlerini saran kırmızı renkli kadife kumaş ve krem renkli keten kumaşın yapıştırılmayıp, dikilmiş olduğu dikkat çekmektedir. 1/9857 envanter numaralı olan yayın kabzasının iki kenarının ince kırmızı renkli deri ile kaplanmış olduğu ve ayrıca altın yaldız ile desenlendirilmiş olduğu görülmektedir. 1/9858 envanter numaralı olanın da aynı şekilde kabzasının iki kenarı kırmızı renkli deri ile kaplanmıştır.

Bu yaylar, Bargello'deki halı kaplı yay formuyla oldukça benzerlik göstermektedir⁵⁶. Daha önce de belirtildiği üzere, *Kitābfi 'İlm an-Nuṣṣāb'*'ta da

⁵⁵ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, resimler bölümü, Resim 142, 143.

⁵⁶ Ünsal Yücel, *a.g.e.*, resimler bölümü, Res. 142, 143.

okçunun parmakları uzunsa, kabzaya bir meşin derisini iyice yapıştırıp elinin büyüklüğüne uygun bir hale getirmesi gerektiği yazmaktadır⁵⁷. Böylelikle okçunun büyük bir avantaj elde etmiş olduğu da ilave edilmiştir⁵⁸. Diğer yandan, W. F. Paterson'un çalışmasında yer alan Levha II'de, kökeni bilinmeyen bir Türk yayı gösterilmektedir⁵⁹. Bu yayın formu, Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilen Arap yayı ile oldukça benzerlik göstermektedir. Ancak Topkapı Sarayı'ndaki yayların uçlarında "siyah" denilen kısım olmaması dikkat çekicidir. Paterson'un gösterdiği yayın kabzasının ise deri kaplı olduğu yazılıdır⁶⁰.

Resim 12. Arap yayı kabzası. TSM. 1/9857 (Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

Resim 13. Arap yayı kabzası. TSM. 1/9858 (Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

⁵⁷ Kurtuluş Öztopçu, *a.g.e.*, 208.

⁵⁸ Kurtuluş Öztopçu, *a.g.e.*, bkz. dipnot 431.

⁵⁹ W. F. Paterson, *a.g.m.*, 69-87: Jesho IX, levha II.

⁶⁰ W. F. Paterson, *a.g.m.*, 69-87.

6. Memluk Halıları

Bargello yayına tam Arap yayı diyememekle beraber, kabza kısmı kadife ile sarılan Arap yaylarına bakarak, Topkapı Sarayı'nda bulunan Arap yaylarına benzediğini söylemek mümkündür. Yaklaşık yüz sene sonra hazırlanmış olan 1696 tarihli İtalyan arşiv belgesinde, kabzasının Kahire yapımı halı (Cairene halısı) ile kaplı "Hint yayı"nın en azından iki tane olduğu yazılır⁶¹. Bugün halı ile kaplı başka yay örneği mevcut olmamasına rağmen kaynaklardan, bu halı kaplı yayın tek örnek olmadığı ve Bargello yayı üzerine halı parçası kaplanmasının da tesadüf olmadığı anlaşılabilir.

Bargello yayı kabzasında yer alan Memluk halı parçasını incelediğimizde, çözgünün beyaz yünden ve S3Z olması, atkıda kırmızı renkli yün kullanılması ve Sine düğümlü olması dikkat çekmektedir. Halı parçasında kullanılan renkler arasında ise sarı, beyaz, siyah, yeşil, koyu mavi ve koyu kırmızı vardır.

Resim 14. Beyaz çözgümlü Memluk halı parçası. (Bg. 352, Fotoğraf: Sumiyo Okumura)

Memluk halılarının genel olarak Kahire'deki atölyelerde 1450-1550 yılları arasında dokunmuş olduğu kabul edilir. Buna karşın Şam ya da Kuzey Afrika ya da Mağrip'te dokunduğunu ileri sürenlerde vardır. Aslında

⁶¹ Bkz: *From the Medicis to the Savoias*, dipnot 1, kat. 34, (c. 26b): "A bow of Indian wood whose grip is covered with Cairo carpet attached by glued hemp" ve (c.29): "An Indian style bow whose grip is covered with Cairo carpet."

Mısır'daki halı üretiminin 10.-13. yüzyıllarda geliştiği bilinir⁶². Çok kaliteli ve güzel olan halıların, kilimlerin, büyük çadırların ve perdelerin, El-Behnesa, Asyut, Dimyat ve İhmim gibi şehirlerde üretilip başka ülkelere ihraç edildiğini bu konudaki önemli kaynaklardan öğrenmekteyiz⁶³. Bu grup halılarının en dikkat çekici özelliği ise halının ortasında yer alan sekizgen madalyondur. Onun etrafını süsleyen kompozisyon ve kartuşlar, rozetlerden oluşan bordürler, halı desenini tamamlar. Yapısal özelliği ise, koyu kırmızı, açık mavi ve açık yeşil renk hâkim olup, genelde sarı renkli çözümlü kullanılması ile S bükümlü, sola açık Sine düğümlü olmasıdır.

Memluk halıları içinde, beyaz çözümlü Memluk halı grubu vardır. Avrupa'ya ihraç etmek için üretilen sarı ya da mavi-yeşil renk çözümlü olan Memluk halıları ile, beyaz çözümlü Memluk halılarını kıyasladığımızda, desenleri, kompozisyonu ve kullanılan renkleri açısından büyük bir fark olduğu anlaşılır. Beyaz çözümlü halılara örnek olarak; Amerika Washington DC'de yer alan Tekstil Müzesi ile New York'ta bulunan Metropolitan Müzesi, İtalya, Floransa'daki Bardini Müzesi ve Pisa koleksiyonu, İspanya, Granada'daki Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilen halıları sayabiliriz (Resim 15, 16).

Resim 15 ve 16. Memluk halı parçası ve beyaz çözgü detayı. The Textile Museum (WTM env.no. 1965.49.1, Fotoğraflar: Sumiyo Okumura)

⁶² Sumiyo Okumura, *The Influence of Turkic Culture on Mamluk Carpets*, IRCICA, İstanbul 2007, 16.

⁶³ R. B. Serjeant, *Islamic Textiles*, Lebanon 1972, 156.

Bu grup halılarında Washington Tekstil Müzesi ve Bardini halısının beyaz çözümlerinin koyun yününden, Metropolitan Müzesi'ndeki Memluk halısının ise keçi yününden olduğunu araştırmalarım sırasında tespit ettim⁶⁴. Bu beyaz çözümlü Memluk halılarında görülen geometri bordürlerine, madalyonlara ve desenlerde bulunan armalara bakıldığında, onların da birbirine benzedikleri görülmektedir⁶⁵. Benzer bordür kompozisyonu, Anadolu ve İslam mimarisinde de görülebilir. Bunun, beyaz çözümlü halıların Türkmenler tarafından dokunmuş olabileceğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Oğuz Türklerinin, 11. yüzyıldan başlayıp 14. yüzyıla kadar devam eden göçler sırasında, maddi ve manevi kültürlerini de birlikte Anadolu'ya taşımış oldukları bilinir⁶⁶. 1219'da başlayan Moğol istilası yüzünden, Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu, Suriye ve Mısır'a göç eden Türkmenler, Orta Asya'dan getirdikleri kültürü, özellikle halı ve kilim dokuma sanatını buralarda da sürdürmüşlerdir. Türkmenler dokudukları değerli halıları Mısır'a ve başka ülkelere ihraç ediyorlardı. Türkmen Karakoyunlu beylerinden Kara Yusuf, Timur ile çekişmelerini sürdürerek, 15. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ı, Irak'ı ele geçirip Musul'dan Erzurum'a kadar olan yerleri hâkimiyeti altına almıştı. 15. yüzyılın sonunda, Karakoyunlu Devleti'nin yıkılması üzerine, Karakoyunlular Akkoyunlular'dan kaçarak Horasan'a göç ederler. Diyarbakır'da yaşayan Akkoyunlu boylarının, Oğuzların 24 boyundan Bayındır boyuna mensup oldukları ve 15. yüzyılda paralarına, fermanlarına, bayraklarına, Bayındır boyunun damgasını koydukları bilinmektedir. Anadolu'nun her yerine yerleşen Türkmenler, gül denilen desenlerin hâkim olduğu halıları da dokumaya devam etmişlerdir. 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Türkmenler Anadolu Selçuklularına karşı boy göstermeye başlarlar. Anadolu Selçuklularının gücü onları alt etmeye yetmeyince, İlhanlıların başındaki Hülagû Han, Anadolu'da bulunan Moğol-Tatarlara, Sivas'ın Ağaç Eriler ve Kayseri'de bulunan Türkmenlere saldırmayı emreder⁶⁷. Sonuçta bu Türkmenlerin Memluklerin hâkimiyeti altında olan Anadolu'nun güney

⁶⁴ Bkz. Sumiyo Okumura, *a.g.e.*, 230-235 ve 214-215.

⁶⁵ Sumiyo Okumura, *a.g.e.*

⁶⁶ Faruk Sümer, *a.g.e.*, 5-8.

⁶⁷ Faruk Sümer, *a.g.e.*, 179.

tarafına kaçmış oldukları bilinmektedir⁶⁸. Yine İbn Şeddad da, Memluk Sultanı Baybars (1260-1277) döneminde aşağı yukarı 40 bin hane olan Türkmenlerin, güney Anadolu ve kuzey Suriye'ye kaçmış olduğunu yazmaktadır⁶⁹. Bu Türkmenler, Haçlılardan alınan yerlere yerleşmişlerdir. Kurtuluş Öztopçu çalışmasında, Türkçe olarak hazırlanan Memluk dönemi kitaplarının çoğunun Burji döneminde (1382-1517) yazıldığını belirtmektedir⁷⁰. Ahmad al-Kalkashandi'nin *Subh al A'shā*, ya da Ibn Shāhīn al-Zāhiri'nin *Zubdat Kashf al-Mamālik* gibi önemli Memluk kaynaklarında, 14. yüzyıl ortasına kadar Memluklerin egemenliği altında olan kuzey Suriye ve güney Anadolu'yu mesken tutan Oğuz Türkmenlerinin boyları hakkında bilgi verilmektedir⁷¹. Suriye ve güney Anadolu'ya göç eden Türkmenler, kendi kültürlerinin önemli bir ürünü olan halı ve kilimleri, göç ettikleri yerlerde de dokumaya devam ettiler. Ancak dokuma malzemesi olan yün ve boya maddelerini, kendilerinin ulaşabildikleri beyaz yün ve boya maddelerinden kullanmışlardır. Tarihi kaynaklar ile birlikte halılar üzerinde yaptığım araştırmalardan çıkan sonuç, beyaz çözümlü halıların Mısır'da değil, kuzey Suriye ya da Güney Anadolu'ya yerleşen Türkmenler tarafından dokunmuş olabileceğini düşündürmektedir⁷². Mısır'da dokunan Memluk halılarına benzetilerek dokunmuş olan Türkmen halılarının, ticari emtia olarak Mısır ve başka yerlere gönderilmiş ve satılmış olduğu muhakkaktır⁷³.

Bargello yayında görülen Memluk halı parçasının da beyaz çözümlü olması sebebiyle deseni ve renkleri açısından diğer beyaz çözümlü Memluk halıları gibi Suriye ya da güney Anadolu'da dokunmuş olabileceğini düşünebiliriz. Memluk döneminde Suriye'deki dokuma atölyeleriyle ilgili kaynaklar az olmakla birlikte, 1567 tarihli 7 numaralı *Mühimme Defteri*'nde ifade edildiği gibi, büyük Arap yaylarının Şam'da üretilmiş olması ve yayın üzerine de beyaz çözümlü Memluk halı parçasının yapıştırılması, bu hipotezi doğrulamaktadır.

⁶⁸ Faruk Sümer, *a.g.e.*, 180. bkz. dipnot 1.

⁶⁹ Faruk Sümer, *a.g.e.*, 179-180.

⁷⁰ Kurtuluş Öztopçu, *a.g.e.*, 1.

⁷¹ Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East: the Ottoman Mamluk War, 1485-91, The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*, ed. Suraiya Faroqhi and Halil Inalcik, vol.4, Leiden-New York-Koln 1995, 34.

⁷² Sumiyo Okumura, *a.g.e.*, 47-53, 83, 232-235.

⁷³ Shai Har-El, *a.g.e.*, 182, bkz. dipnot 1.

Medici ailesi, 15. yüzyılda çok miktarda üretilen Memluk ve Osmanlı kökenli olan “oryantal” halılara, özellikle de “Gülistan” olarak adlandırılan halılara büyük bir ilgi duyuyordu⁷⁴. Halı ve kumaşların dışında, bakır eserleri, silahlar ve seramiklerin de İtalya’ya büyük miktarda ihraç edildiğini, arşivlerden ve müzelerde muhafaza edilen eserlerden öğrenmek mümkündür. Bazı araştırmacılar, İtalya’ya götürülmüş olan bu yayın Ortadoğu kökenli olduğunu, halı parçasının da Floransa’da yapılandırılmış olabileceğini düşünmektedirler⁷⁵. Fakat parçasının kesilmiş olduğu orijinal halıyı bulmadan, bu konuyu kanıtlamak mümkün olmayacaktır.

S o n u ç

Sonuç olarak, Bargello yayının formu, tekniği, bezemeleri ve Memluk halı parçasının mevcudiyetinden, yayın Osmanlı, Moğol, ya da İran menşeli olmadığı, Memluk kökenli Arap yayı olabileceği düşünülmektedir. Tarihi kaynakları ile birlikte, Bargello yayında görülen Memluk halı parçasının, diğer beyaz çözümlü Memluk halılarında görülen yapı, desen ve renkler ile aynı olması sebebiyle, bu yayın 16. yüzyılda Osmanlı döneminde Suriye’de üretildiğini söylemek mümkündür. Şam’dan nasıl Venedik’e götürüldüğü hususunu ise daha sonra yapacağım araştırmalarla aydınlatmaya çalışacağım. Bu yay, Arap yayından Osmanlı yayı formuna geçiş döneminde yapılmış nadir bir örnek olarak değerlendirilebilir. Orta Asya kompozit yaylarından etkilenen Memluk yaylarının, başka hususlarda görüldüğü gibi, Osmanlı yayının da kaynağı olduğu konusunda şüphe yoktur.

K A Y N A K Ç A

ALLELY, Steve, BAKER, Tim, COMSTOCK, Paul, HAMM, Jim, HARDCASTLE, Ron, MASSEY, Jay, STRUNK, John. *The traditional Bower’s Bible*. Vol.1. Lyons Press Edition, Canada 2000.

ASF Guardarobamedicea 774, c.57b.

BOZKURT, Nebi. "Ok" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 33, İstanbul 2007, 333-335.

⁷⁴ *From the Medicis to the Savoias Ottoman Splendour*, 20, dipnot 14.

⁷⁵ Bu bilgiyi paylaştığı için, yay uzmanı Sayın Adam Karpowicz ve Sayın Dr. Mario Scarini’ye teşekkür ederim.

- From the Medicis to the Savoias Ottoman Splendour in Florence Collections.* (sergi kataloğu). Sabancı Müzesi, İstanbul 2003.
- ÇETİN, Altan. *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*. Eren Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*. C.10 (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. C.1, 2. kitap (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Zekeriya Kurşun). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- DÖNMEZ, Cem. "Bir Mühendislik Dehâsı: Osmanlı Kompozit Yayı." http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=578. (Erişim: 19 Ocak, 2010).
- GRAY, David. *Bows of the World*. Guilford, Connecticut 2002.
- Nabil Sırrı Al-Tikritî. *Şehzade Korkud (1468-1513) and the Articulation of Early 16th Century Ottoman Religious Identity*. vol. 1 (Doktora Tezi) The University of Chicago, Chicago Illinois 2004.
- HAR-EL, Shai. *Struggle for domination in the Middle East: the Ottoman Mamluk War, 1485-91, The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*. Ed. Suraiya Faroqhi and Halil Inalcik. vol.4. Leiden, New York, Koln 1995.
- OKUMURA, Sumiyo. *The Influence of Turkic Culture on Mamluk Carpets*. IRCICA, İstanbul 2007.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş. *Kitâbî 'İlim an-Nuşşâb*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 34, İstanbul 2002.
- ÖZVERİ, Murat. *Okçuluk Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey*. İstanbul 2006.
- ÖZVERİ, Murat. "Günümüzde Geleneksel Yaylar ile Avcılık ve Türk Kompozit Yayı 1. Bölüm." http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=2729. (Erişim: 29 Aralık, 2017.)
- PATERSON, W.F. "The Archers of Islam." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. vol.9, part 1/2 197. Leiden 1966, 69-87.
- SCARINI, Mario. "Oggetti rari e curiosi nelle collezioni medicee: esotica e naturalia." *Antichita Viva*. XXXV, 1996, no.2-3, 59-67.
- SCARINI, Mario. "L'armeria europea e orientale." *Magnificenza Alla Corte Dei Medici, Arte a Firenze alla fine del Cinquecento*. Electra 1997, 396-398.

SERJEANT, R. B. *Islamic Textiles*. Lebanon 1972.

SÜMER, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları*. İstanbul 1999.

TEKİNDAG, Şahabettin. "Korkud Çelebi İle İlgili İki Belge." *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*. 3/17, Ankara 1969, 36-43.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) özet-transkripsiyon-indeks I. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1998, no.32.

YÜCEL, Ünsal. *Türk Okçuluğu*. AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1999.

ZHAO, Feng, YU, Zhiyong. *Legacy of the Desert King, Textiles and Tresures Excavated on the Silk Road*. (sergi kataloğu). China National Silk Museum, Hangzhou; Xinjiang Institute of Archaeology, Urumqi; Hong Kong 2000.

"THE ORIGIN OF THE BARGELLO COMPOSITE BOW WITH A MAMLUK CARPET
FRAGMENT"

Abstract

The collection of the Museo Nazionale del Bargello, Florence, contains a unique composite bow whose handle is covered with a fragment of Mamluk carpet. The bow is not recurved, but long and straight, and made from a composite of wood, horn, sinew, and glue. It is registered as "turchesco" in the museum records, and it is theorized that the bow was brought from Venice to the Medici Palace in 1568. Information from the Ottoman archive as well as similarities between the carpet fragment on the Bargello bow and the structures, designs, and colors used in a group of Mamluk carpets with white warps suggest that this composite bow was produced in Ottoman Syria in the sixteenth century.

Keywords

Bow, Arap bow, compositebow, Ottoman, Mamluk, Mamlukcarpets, Florence, Medici, Venice.

XV., XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA YOROS (BEYKOZ) KAZASINDA İKTİSADÎ HAYAT*

M. Hanefi BOSTAN**

ÖZET

Bu makalede XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yoros (Beykoz) Kazası'nın iktisadî durumu ele alındı. Kaynaklarımızı başta Tahrir Defterleri ve Şer'iyye Sicilleri oluşturdu. XVII. yüzyılın ikinci yarısında kazanın iktisadî yapısı için Evlîya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer alan bilgilerden yararlanıldı. Ayrıca konu hakkında bilgi veren araştırmalar da değerlendirildi. İlk olarak kaza dâhilinde yaşayan halktan alınan raiyyet rüsumunun hangi kalemlerden oluştuğu ve yılda bunlardan ne kadar vergi alındığı tablolar ve çizelgelerle ortaya konuldu. Tarıma elverişli toprakların miktarı belirlenmeye çalışıldı. Ziraata açık topraklarda hububat türünden hangi ürünlerin ekildiği, yılda ne kadar ürün elde edildiği, bunlardan ne kadar aynı vergi alındığı ve bunun nakdî değerinin ne kadar olduğu tablolarla gösterildi. Ayrıca bu hububat kalemlerinin yıllık üretim kapasiteleri çizelgelerle belirlenmeye çalışıldı. Kaza dâhilinde yapılan meyve ve sebze üretiminin ne kadar olduğu ne tür sebze ve meyve yetiştirildiği, bağ ve bahçelerin kapasiteleri tablolarla ortaya konuldu. Hayvancılığın sanayi işletmeleri hangi boyutta olduğu tespiti çalışıldı. Sanayi ürünü olarak kendir üretiminin iskân birimlerine göre dağılımı, kaza dâhilinde sanayi işletmesi olarak ne kadar değirmen ve bezirhane bulunduğu belirlendi. Yoros'ta ne kadar iskele ve bazar bulunduğu ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler

Yoros, Beykoz, Çift, Buğday, Kovan, Ganem, Balık, Kendir, İskele, Bazar.

Giriş

Osmanlı Türklerinden önce Anadolu Selçuklu Türklerinin 1078'te Üsküdar'a kadar gelerek Boğaz'da çadırlarını kurdukları ve Üsküdar'a kadar olan bölgelerde rahatlıkla dolaştıkları bilinmektedir¹. Nitekim 1260'lı yıllarda bölgeye gelerek bazı köyler kurup buralara yerleştikleri Ali Bahadır

* Makalenin geliş tarihi: 09.04.2022 / Kabul tarihi: 21.06.2022

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mhobostan@marmara.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0003-3498-0142).

¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984, s. 55.

örneğinden ortaya çıkmaktadır². Osmanlı Türklerinin 1305 yılında Yoros Kalesi'ni Şile Kalesi ile birlikte ele geçirdikleri ancak burada fazla tutunamadıkları, Boğaz ve Yoros dâhil olmak üzere bütün Anadolu yakasını 1329'dan sonra hâkimiyet altına aldıkları anlaşılmaktadır³.

1351-1402 yıllarında Yoros dâhil Üsküdar ve yöresi Osmanlı Türklerinin kontrolünde bulunmakla beraber, 1348'den sonra Yoros'un kısa bir süre Cenevizliler'in hâkimiyetine girdiği, 1391'de Yıldırım Bâyezid'in Kocaeli'nden karadan kalabalık bir kuvvetle Yoros Kalesi'ni tekrar aldığı ve Yahşi Bey'i buradan Şile Kalesi'ni almaya gönderdiği kaydedilmektedir⁴. Yıldırım Bâyezid'in Yoros Kalesi'ni üs olarak kullanarak Anadolu Hisarı'nın yapımına başladığı⁵ ve hisar inşaatının 1396'da tamamlandığı anlaşılmaktadır⁶. 1399'da Bizans'a yardım etmek için Batı Avrupa'dan Boğaz'ın Karadeniz'e açılan kapısı olan Yoros ve Riva'ya kadar gelen Mareşal Boucicaut komutasındaki paralı askerler Türklerin elinde bulunan Yoros Kalesi'ne saldırmaya cesaret edemeyerek, sadece kalenin eteğindeki köyü yaktıktan sonra geri çekilmek zorunda kalmışlardır⁷. Yıldırım Bâyezid Han'ın Anadolu Hisarı'nı ve Yoros Kalesi'nde bir cami yaptırması⁸ ve Mareşal Boucicaut komutasındaki paralı askerlerin Yoros Kalesi'ni ele geçirememeleri, Türklerin bütün Anadolu yakasını hâkimiyetlerinde bulunduklarının açık delili olarak değerlendirilmektedir⁹. 1402'deki

² M. Feridun Emecen, "İstanbul Boğazı Önlerinde İlk Türk Yerleşmesine Bir Örnek: Ali Bahadır Köyü (Beykoz)", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Sayı 39, Harvard 2013, s. 411.

³ Halil İnalçık, "Açılış Konferansı", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003)-Bildiriler I*, İstanbul 2004, s. 11-13; İnalçık, "Aydos Kalesi Kocaeli Fethi'nde Kilit Noktadır", *Aydos Kalesi ve İstanbulun Fethi Sempozyum Bildirileri (28 Mayıs 2011)*, İstanbul 2012, s. 15.

⁴ Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Yay. N. Atsız. İstanbul 1970, s. 72.

⁵ Semavi Eyice, "Yoros Kalesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1994, s. 534.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 291-292.

⁷ Eyice, "Yoros Kalesi", s. 534; Eyice, "Fetihden Önceki Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003)-Bildiriler I*, İstanbul 2004, s. 19.

⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, Yay. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2003, s. 225.

⁹ Eyice, "Fetihden Önceki Üsküdar", s. 19.

Ankara bozgunundan sonra yörenin tekrar Bizanslıların hâkimiyetine geçtiği anlaşılmaktadır¹⁰.

1420'de Çelebi Mehmed zamanında İstanbul'un Anadolu yakası tekrar Türklerin eline geçti ve 1424'te Bizans'la yapılan anlaşma gereği Karadeniz sahilindeki bütün yerler, Üsküdar, Yoros ve çevresi Osmanlılara bırakıldı¹¹.

İstanbul'un fethinden çok önce Üsküdar bölgesinin yanı sıra Yoros ve çevresinde de Türklerin hâkimiyetlerini sürdürdükleri tahrir ve vakıf kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Nitekim Fatih Sultan Mehmed Han dönemine ait bir Tahrir Defteri'nde Yoros'a tâbi Depeevran (Depeviran) köyünün "*Hüdavendigâr zamanında Musa yeri*" olduğu belirtilmektedir. Yine Fatih dönemine ait bir Vakıf Defteri'nde de Yoros "*vilâyeti*" vakıf kayıtları içinde Hacılı mezrasının Fakih Ahmed oğlu Hızır Fakih'in bir çiftlik vakıf yeri olduğu ve buranın Murad Bey tarafından Hızır Fakih'e verildiği kaydedilmektedir. 1523 tarihli bir başka Vakıf Defteri'nde adı geçen vakıf mezrasının Hacılı köyüne tâbi olduğu ve Murad Bey'den kasıt Gazi Hüdavendigâr olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine Hacılı köyü kayıtları içinde yer alan Yusuf adlı kişinin mülkü olan çiftliği Sultan Murad bin Mehmed Han'ın hükmü ile kendisine verildiği belirtilmektedir. 1523 tarihli Vakıf Defteri'nde Ali Bahadır köyü kayıtları içinde yer alan İbrahim Fakih vakfına ait Hacı Halil adlı çiftliğin İbrahim Fakih veled-i İdris Fakih'e Gazi Murad Han, Bâyezid Han, Sultan Mehmed Han ve Murad Han'ın mukarrernâmeleri ile verildiği kaydedilmektedir. Bu kayıtlar Anadolu Hisarı inşa edilmeden Yoros'a tâbi Depeviran, Hacılı ve Ali Bahadır adlı köylerin Türkler'in hâkimiyetinde olduğunu göstermektedir. Yine Yoros'a tâbi Taşoğlu köyünün "*kadılar yeri*" olduğunun belirtilmesi bölgedeki Türk hâkimiyetinin Yoros bölgesinde geniş bir alana yayıldığı delili olarak değerlendirilmektedir¹².

Yoros, Fatih dönemi tahririnde "*vilâyet*" olarak kaydedilmekte ve kadısının bulunduğu belirtilmektedir. Yoros kadısına Taşoğlu köyünün tımar geliri tahsis edilmiş olup, bu köyün "*kadılar yeri*" olduğu

¹⁰ Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar I*, İstanbul 2001, s. 30.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 372, 399.

¹² M. Hanefi Bostan, "*Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazası*", *Beykoz 2020 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2021, s. 874.

kaydedilmektedir¹³. Yoros, XVI ve XVII. yüzyıllarda idarî-askerî yönden (dirlik yönünden) Kocaeli (İznikmit-İzmit) sancağına bağlı kaza statüsünde bir idarî birimdir. İdari-kazaî yönden kadı tarafından yönetildiği ve hatta kadısı olduğu belirtilmekle beraber, sicil ve ahkâm kayıtları ile bazı kaynak eser ve araştırmalardan Üsküdar kadılığına tâbi bir naib tarafından kazaî işlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Üsküdar kadılığı, İstanbul'un bilâd-ı selâse (Galata, Üsküdar, Eyüp) olarak anılan kadılıklarından biri idi. Dolayısıyla Üsküdar ve çevresi idarî-kazaî yönden İstanbul'a bağlı bulunmaktaydı. Üsküdar kadısının beş naibi vardı. Bunlar Anadolu Kavağı (Yoros), Gebze, Şile, Kartal ve Pendik idi. Üsküdar kadılığına bağlı nahiyeye diye tabir edilen kazalarda görev yapan kadı naiblerinin kadı yetkisi kullandıkları ifade edilmektedir. Sicil kayıtlarında Yoros kadısı ve kazası istilahlarının kullanılmasının bu yetkiden kaynaklandığı düşünülmektedir¹⁴.

Fatih zamanında Yoros (Beykoz) Kazası'nda toplam 31 köy iskân birimi, Hacılı ve Samandıra adlı iki mezra, Yoros ve Yenice/Yenihisar (Anadoluhisarı) kaleleri bulunmaktaydı¹⁵. Bu dönemde Yoros Kazası'nda kale görevlileri ile birlikte yaklaşık 2300 kişiden teşekkül eden bir nüfus yaşamaktaydı¹⁶. Kalelerde askerî görevlilerin dışında bir nüfusun ikamet edip etmediğine dair bir bilgiye ulaşılamadı. Ancak 1526 tarihli bir sicil kaydında Yoros Kalesi'nde Koca Ali mahallesinin varlığı¹⁷ ve 1531 tarihli bir sicil kaydında da burada bir bezazistanın bulunması¹⁸ sivil yerleşime açıldığını göstermektedir. Yine 1561 tarihli tahrir kayıtlarında Yenice kalesinde "mahalle-i Cami-i Atik Sultan Mehmed Han" ile "mahalle-i Kadı Asker"

¹³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (= BOA), *Tahrir Defteri* (= TD), nr. 1160, s. 104, 109.

¹⁴ M. Hanefi Bostan, "XV., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri IV*, Ankara 2016, s. 119.

¹⁵ BOA, TD 1160, s.104-121, 278.

¹⁶ M. Hanefi Bostan, "Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazası", s. 878.

¹⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri-Üsküdar Mahkemesi (=İKS-ÜM) 5 Numaralı Sicil (H. 930-936/M. 1524-1530)*, Yay. Haz. Yasemin Dağdaş-Zeynep Berktas, İstanbul 2010, s. 282.

¹⁸ Hamide Göktas, *Şerhiye Sicilleri Üsküdar Kadılığı 7. Defter (H.936-937-938)*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü - Lisans tezi, İstanbul: t.y., s. 71.

adlı iki mahallenin varlığı¹⁹ buranın da Fatih zamanında sivil yerleşime açıldığını düşündürmektedir.

Yoros Kazası'nda 1520-1523 yıllarında 31 köy iskân birimi, iki mezra, Yoros ve Yenice/Yenihisar (Anadoluhisarı) kalelerinde yaklaşık 3100 kişilik bir nüfusun yaşadığı hesaplanmaktadır²⁰. 1530 yılında toplam 32 köy, 2 nef, 3 mezra ve 1 zaviyede yaklaşık 3350 kişi²¹, 1561 yılında 2 nef, 41 köy, 4 mezra ve 1 zaviyede yaklaşık 5260 kişi²², XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde de 2 nef, 42 köy, 4 mezra ve 1 zaviye bulunduğu ve bu yerleşim yerlerinde yaklaşık 4550 kişilik bir nüfusun ikamet ettiği tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır²³. XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yoros Kazası'nda yaşayan nüfusun tamamı Müslüman Türklere oluşmaktaydı.

XV., XVI. ve XVII. yüzyıl tahrir kayıtlarında adı geçmeyen Beykoz, 1526 tarihli sicil kayıtlarında "Beykozu" imlasıyla bir köy iskân birimi olarak yer almaktadır²⁴.

Yoros Kazası'nın Fatih dönemindeki iskân birimleri değerlendirildiğinde kazanın sınırları içinde bugünkü Beykoz ve Çekmeköy ilçelerinin tamamı, Ümraniye ilçesinin Yukarı Dudullu ve çevresi, Pendik ilçesinin Kurtdoğmuş ve çevresi ile Şile ilçesinin Kurna köyü ve çevresinin yer aldığı tespit edilmekte ve dolayısıyla kazanın geniş bir coğrafî alandan oluştuğu ortaya çıkmaktadır.

XV., XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Yoros Kazasının İktisadî Durumu

Fatih Sultan Mehmed zamanında Yoros Kazası'nda yaşayan halk, geçimini tarım ve hayvancılık yanında balıkçılık ve odunculuk yaparak sağlamaktaydı²⁵. XVI. ve XVII. yüzyıllarda da halkın tarım, hayvancılık, balıkçılık, odunculuk ve ticaret yaparak geçimini sağladığı tahrir

¹⁹ BOA, TD, nr. 436, s. 402-404.

²⁰ M. Hanefi Bostan, "Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus", s. 120-122.

²¹ BOA, TD, nr. 438, s. 795-797.

²² BOA, TD, nr. 436, s. 402-437; Tapu Kadastro – Kuyud-ı Kadime Arşivi (= TK. KKA), TD, nr. 579, s. 93b-95a, 100a-103a.

²³ BOA, TD, nr. 733, s. 216-236, 330-333; TK. KKA, TD, nr. 49, s. 266b-280b.

²⁴ İKS-ÜM 5, s. 210.

²⁵ M. Hanefi Bostan, "Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazası", s. 880-881, 884-885.

kayıtlarından tespit edilmektedir. Yoros (Beykoz) Kazası'nda yaşayan halkın bir bölümü ifa ettiği görev karşılığı bütün veya bir kısım vergilerden muaf bulunurken, önemli bir kısmı da işlediği toprak miktarı ölçüsünde örfî vergi (resim) ve topraktan elde ettiği ürün miktarı karşılığında da şer'î (öşür) vergileri vermekteydi. Bu tahrir verilerine dayanarak kazanın iktisadî potansiyelini tespit etmek mümkündür.

1. Raiyyet Rûsûmu

XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yoros Kazası'nda yaşayan halktan raiyyet rûsûmu olarak çift, ekinlü bennak, bennak, mücerred, cerayim, arusiyye, bâd-ı hevâ, deştânî, tapu-yi zemin, yaylak, otlak, ganem ve kışlak gibi vergiler alınmaktaydı.

a. Çift Resmi

Halktan alınan raiyyet rûsûmu kalemleri içinde çift resmi önemli bir yere sahip bulunmaktaydı. Nitekim 1453-1458 yılları arasında yapıldığı düşünülen tahrir kayıtlarına göre Yoros Kazası'nda 316 çift sahibi hane ve 104 çifti olmayan hane bulunmaktaydı. Bu verilere göre, halkın %75'inin çiftlik sahibi olduğu tespit edilmektedir. Bunlardan çift resmi olarak "kulluk" vergisi alındığı ortaya çıkmaktadır. Çift (kulluk) resminin XV. yüzyılın ortalarına kadar 22 akçe olarak alındığı²⁶ ve Fatih'in bu vergiyi 1458 yılında Anadolu'da %50 oranında artırdığı belirtilmektedir²⁷. Yoros Kazası'nda kulluk (çift) resmi diğer vergilerle birlikte yazıldığından bu verginin hane başına kaç akçe olarak alındığının tespiti güçleşmektedir. Bununla beraber Göllü köyünde bu vergi müstakil olarak yazılmış ve dört çift haneye karşılık 25 akçe alındığı görülmektedir²⁸. Bu da hane başına tımarlı sipahi için çift resmi olarak 6,25 akçe alındığını göstermektedir. Nitekim diğer köylerdeki vergi kayıtları incelenmiş ve hiçbir iskân biriminde alınan çift resminin 22 akçeye karşılık gelmediği tespit edilmiştir. Bu durum muhtemelen çift vergisinin bir kısmı tımarlı sipahiye, bir kısmının da sancakbeyi ve zaim

²⁶ Feridun Emecen, "Çift Resmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 8, İstanbul 1993, s. 309.

²⁷ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *Bellekten*, XXIII/92, Ankara 1959, s. 585, 586.

²⁸ BOA, TD, nr. 1160, s. 120.

verildiğini düşündürmektedir. Nitekim Anadolu'da bazı sancaklarda bu tür uygulamaların olduğu belirtilmektedir²⁹.

Yoros Kazası'nda 316 çift haneye karşılık halkın tasarrufunda 311 adet, Hacılı mezrasında bir ve Samandıra mezrasında yarım olmak üzere toplam 312,5 adet çiftlik bulunmaktaydı. Kaza dâhilindeki çiftlik sayısı bunlarla sınırlı değildir. Nitekim tahrir kayıtlarından kaza sınırları içinde tımarlı sipahilere "kılıç yeri" olarak verilen ve bunlar tarafından işletilen³⁰ 35 adet hassa çiftliklerinin olduğu görülmektedir³¹. Toplam çiftlik sayısının 347,5 adet olduğu ortaya çıkmaktadır. Akviran, Ali Bahadır ve Kozluca köylerinde tımarlı sipahiye verilen çiftlik kaydı bulunmamaktadır. Kabakoz köyünde iki hassa çiftlik kaydı yer almaktaydı.

Tımar sistemi (askerî) yönden Kocaeli Sancağı'na bağlı olan Yoros (Beykoz) kazası, bu sancağın kanunlarına göre idare ediliyordu. Kocaeli Sancağı Kanunu'na göre; çift tasarruf edenlerden 33 akça, yarım (nısf) çiftlerden 17 akça, rub'dan (dörtte bir oranında çifti olandan) 8 akça vergi alınmaktaydı. 3 akça ile 12 akça arasında vergi alınabilecek toprağı olanlar ekinli bennak olarak değerlendirilmekte ve bunlardan 12'şer akça alındığı belirtilmektedir. Eğer halkın hiç yeri yoksa ve evli ise bunlardan 9'ar akça resm-i bennak alınır ve yeri olmayan mücerreden (yetişkin bekârdan) 6'şar akça resm-i mücerred vergisi alındığı kaydedilmektedir. Mücerred olup elinde yeri olandan hem mücerred resmi ve hem de tuttuğı yerin resmi alınmaktaydı. "Hariçten ekenler" şeklinde kaydedilenler raiyyet değildir, onlar başka köylerin reayasıdır ki burada ziraat ederler³².

b. Diğer Raiyyet Rüsümü Kalemleri

Halktan alınan diğer raiyyet resimleri ise arûsiyye ve cerâyim ya da bâd-ı hevâ olarak adlandırılan vergiler ile deştânî, tapu-yi zemin, yaylak, otlak, ganem ve kışlak vergileridir. Arûsiyye ve cerâyim resimleri zuhurata bağlı olduğu için, bunların önceden ne kadar bir yekûne ulaşacaklarını tespit et-

²⁹ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", s. 585.

³⁰ Halil İnalçık, "Çiftlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 8, İstanbul 1993, s. 314.

³¹ BOA, TD, nr. 1160, s. 104-121.

³² Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları-Kanunlar I*, İstanbul 1943, s. 33.

mek mümkün değildir. Nitekim bir köyde bir yıl içinde kaç kız ve dulun evleneceğini, kaç kişinin suç işleyeceğini ve suç nevilerinin ne olacağını önceden tespit imkânı bulunmamaktadır. Adı geçen vergiler bu nedenle tahrirlere tahminî rakamlar olarak kaydedilmiştir. Resm-i arûsiyye, evlenen kız ve dullardan alınan gerdek resmidir. Resm-i cerâyim ise halk arasında meydana gelen her çeşit kavga, yaralama, adam öldürme ve benzeri suçlardan alınan vergidir. Zuhurata bağlı, yani arızı vergiler bâd-ı hevâ olarak da anılmaktadır.

Deştânîye gelince; bu vergi de zuhurata bağlı bir vergi olup, zamanla düzenli vergilerden biri haline gelmiştir. Bu vergi önceleri herhangi bir şahsın at ve davarının başkasının ekinine girdiğinde ödediği para cezası iken, sonraları tarla, bağ, bahçe gibi ekili ve dikili alanları hayvanların ziyanından ve hırsızlardan korumak için tutulan kır bekçisine verilen düzenli bir vergi haline gelmiştir.

Zemîn öşrü ise, zemîn adıyla kaydedilen toprak parçalarını aynı köyden veya başka köylerden gelip tasarruf eden kişilerden alınan vergidir. Topraklı hâne sahipleri başka yere ticaret amacıyla veya başka sebeplerden dolayı gittiklerinde toprakları boş kalmaktaydı. İşte bu topraklara zemîn adı verilmekteydi.

Resm-i tapu-yi zemin vergisi, bir zemin vergisi olmadığı için zemin öşrü ile birlikte değerlendirilmemiştir. Bu vergi, herhangi bir sebep ile boş kalan toprakların sipahi veya vakıf mütevellisi tarafından bir başka çiftçiye tapuya, tapu resmi mukabilinde verilmesi hadisesidir. Tapu resmi, toprağın peşin kirası değil, toprağın tasarruf hakkının satın alınması ile ilgilidir. Bu vergi her yıl değil, toprak tapuya alındığı zaman bir defaya mahsus olarak verilir. Kışlak resmi ise bir sipahinin toprağına geçici bir süre için, genellikle hayvan sürüleri ile kışlamak üzere, gelen fakat ziraatla uğraşmayan kimselerden alınan vergidir.

c. Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazasında Halktan Alınan Raiyyet Resimleri

Fatih zamanında Yoros Kazası'nda halktan raiyyet rüsumu olarak kulluk (çift) resmi alınmaktaydı. Bu dönemde bir çiftlikten alınan verginin ne kadar olduğu tespit edilemediği gibi, toplam alınan kulluk resminin yekûnunu da hesaplamak mümkün değildir. Nitekim kulluk (çift) resmi herhangi bir ayırım yapılmadan diğer vergi kalemleri ile birlikte yazılmıştır.

Yoros'ta kulluk resminin dışında raiyyet vergisi olarak koyun, kışlak ve bâdı hevâ vergileri alındığı tespit edilmektedir³³. Bu resimler de kulluk resmi gibi diğer vergilerle birlikte kaydedildiğinden kaç akça olduklarını tespit etmek mümkün olamamaktadır.

Fatih dönemine ait 1160 ve 40 numaralı tahrir kayıtlarında yer alan bilgilere göre Yoros Kazası'nda Hacılı ve Samandıra mezzraları vakıf statüsündeki yerlerdi. Hacılı mezzrası bir çiftlik yerden oluşmakta ve burası Ahmed Fakih'in oğlu Hızır Fakih'in vakfıydı. Bu dönemde vakıf, oğulları Ömer Fakih, Hüseyin Fakih ve İsa Fakih'in tasarrufunda bulunmaktaydı. Samandıra mezzrası olarak kayıtlarda yer alan yarım çiftlik yer, Hayrettin ve Süleyman adlı şahısların vakıf yeri olup "*vakf-ı evlattır*"³⁴

³³ M. Hanefi Bostan, "Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazası", s. 880, 884-885.

³⁴ BOA, MAD, nr. 1160, s. 278; BOA, Ali Emiri Tasnifi, nr. 40, s. 7a.

Tablo 1: Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazasında Vergi Alınan Kalemler

KÖY YERLEŞİM BİRİMLERİ	Kettañ, kulluk, kovan ve değirmen	Koyun, kovan, kulluk ve değirmen	Değirmen, kovan ve kulluk	Kettañ tohumu, değirmen, koyun ve kovan	Bad-ı heva ve ıstırdıye	Kışla resmi ve koyun hakkı	Kettañ,galle, kulluk ve kovan	Kulluk ve kovan	Galle, koyun ve kulluk	Kulluk, kovan, değirmen ve göl sazlığı	Kettañ, kovan, kulluk, koyun ve değirmen	Ulufe hâssından yeksal	Kulluk, kovan ve gayr-ı hâsil	Kettañ, kulluk ve değirmen	Galle, kulluk, kovan ve göl sazlığı	Galle, kulluk ve kovan	Kettañ, kulluk ve kovan	Kettañ, kovan, kulluk ve gayr-ı hâsil	Kettañ, kovan, kulluk ve koyun	Galle, Kettañ,kulluk ve kovan	Kettañ tohumu, kovan, kulluk, sazlık ve kovan	Kettañ, kulluk, kovan ve yemiş	Galle ve gayri	Değirmen ve kulluk	Kulluk	Galle	Odtun İskelesi	Hâsil
Akviran	0	210	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	530	0	740
Ali Bahadır	0	0	0	0	100	305	0	0	128	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	533
Atuk (Ayuk)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	93	0	41	0	134
Ayvalu	161	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	410	0	571
Azizoğlököy	0	0	0	0	0	0	309	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	309
Çavuşlu	0	0	75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100	0	175
Çıldırı	0	0	0	296	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	345	0	641
Çubuk	0	0	0	0	0	0	0	82	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	365	0	447
Deresekili	1468	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1300	1000	3768
Depeevran	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	182	0	0	0	0	0	0	0	0	762	0	944
Depesekili	0	0	0	0	0	0	0	0	0	113	0	360	0	0	200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	205	0	878
Demirciler	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	110	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	395	0	505
Esenceköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	220	0	0	0	0	0	0	0	540	0	760
Göllü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	25	534	0	559

Göllü ve diğer Hüseyinlü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	200	0	0	0	0	200
Hüseyinlü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	90	0	0	0	275	0	365
İne Hocalı	0	0	0	182	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	400	0	582
İsacilar	65	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	240	0	305
İzzetinköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	263	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	263
Kabakoz	81	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	43	0	0	0	0	0	0	0	0	630	0	754
Kılıçlı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	52	0	0	0	0	0	0	0	0	250	0	302
Kozluca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	600	0	0	0	0	0	0	0	600
Kurna	130	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	840	0	970
Kutludoğmuş	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	110	0	0	0	0	0	0	0	0	660	0	770
Küçükşulu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	128	0	0	0	0	0	385	0	513
Mancılıkı	68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	163	0	231
Öğümce	0	0	0	0	0	0	0	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	94	0	124
Sarucabayrak	64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	279	0	343
Taşoğlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	450	0	570
Tunrulpınarı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	128	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70	0	198
Yeniceköy	180	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	700	0	880
TOPLAM	2217	210	75	478	100	305	309	112	128	113	120	360	128	110	200	263	277	110	220	600	128	90	200	93	25	10963	1000	18934

d. 1523'te Yoros'ta Halktan Alınan Raiyyet Rüsûmu

XVI. yüzyılda Yoros Kazası'na tâbi yerleşim birimlerinden bahseden ilk tahrir 1523 (H. 929) tarihli bir vakıf defteridir. Vakıf defterinde yer alan kayıtlara göre kaza dâhilindeki beş köyden söz edilmektedir. Bu köyler; Ali Bahadır, Çubuklu, Dereseki, Hacılı ve Kutludoğmuş'tur. Hacılı adlı iskân birimi Fatih dönemi kayıtlarında mezra, 1523 tarihli kayıtlarda köy¹, 1530 yılında köy adı zikredilmeden buraya bağlı Ahmed Fakih oğlu Hızır Fakih mezrası², 1561 ve 1600-1624 tarihli kayıtlarda köy olarak geçtiği görülmektedir³. 1523 yılında Hacılı köyü kayıtları içinde bir mezra bulunmakta ve bu mezra iki çiftten oluşmaktaydı. Burası Ahmed Fakih oğlu Hızır Fakih'in vakıf yeridir. Bu mezra Murat Hüdavendigâr'dan vakıftır. Yine Hacılı köyü kayıtları içinde kaydedilen bir çiftlik yer Yusuf adlı kişinin mülkü olduğu ve buranın kendisine Sultan Murad bin Mehmed Han'ın hükmü ile verildiği kaydedilmektedir. 1523 tarihli Hacılı köyü vakıf kayıtları içinde zikredilen Derviş Mehmed zaviyesi⁴, XVII. yüzyılın ilk çeyreğine ait kayıtlarda Ali Bahadır köyüne ait vakıf kayıtlarının hemen altında zikredilmektedir⁵. Bu durum adı geçen iki köyün birbirine yakın olduğunu düşündürmektedir. Derviş Mehmed tarafından bina edilen zaviyenin Mehmedköy⁶ olarak anılan Akbaba köyündeki⁷ Akbaba zaviyesi olduğu kuvvetle muhtemeldir. XVI. yüzyılda Umur Derviş Zaviyesi olarak anılan zaviyenin zaviyedarı Derviş Mehmed'in oğlu Umur Derviş'tir⁸. XVIII. yüzyılda Yuşadağı'nın sol tarafında yer aldığı belirtilen Umuryeri köyü⁹ ile XVI. yüzyıl kadı sicillerinde adı geçen Umurlu köyü aynı köy olmalıdır. Bu köyün adını Umur Derviş zaviyesinden aldığı düşünülmektedir.

¹ BOA, MAD, nr. 22, s. 111.

² BOA, TD, nr. 438, s. 797.

³ TK. KKA, TD, nr. 579, s. 101b; BOA, TD, nr. 733, s. 596.

⁴ BOA, MAD, nr. 22, s. 111.

⁵ BOA, TD, nr. 733, s. 596-597.

⁶ BOA, TD, nr. 438, s. 796.

⁷ Ünver Oral, *İlçemiz Beykoz*, İstanbul 2002, s. 80; İnci Çağlayan, "Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Beykoz'un Tarihçesi", *Beykoz İlçesi Çevre Sorunları Sempozyumu (6-7 Haziran 1998)- Bildiriler Kitabı*, İstanbul 1998, s. 60.

⁸ BOA, MAD 22: 111; BOA, TD 733: 597

⁹ P. Ç. İnciyan, *18. Asırda İstanbul*, Trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976, s. 126.

Dereseki köyü, Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'da bulunan imaret ve mescidinin vakıf köylerindedir. Bu köyle birlikte Çubuklu köyü halkı II. Bâyezid tarafından Boğazkesen Kalesi'nde bulunan toplara "*yasdıklık ve kundaklık*" ağaç kesip götürüp ve karlı yolları temizlemekle görevlendirildikleri ve bu görevlerinin Sultan Süleyman tarafından da yenilediği belirtilmektedir. Bunlar belirtilen görevleri karşılığında avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardır¹⁰.

Kutludoğmuş köyünün vergi geliri, Sultan II. Bâyezid tarafından Kıssahan Hacı Muslihiddine, Samandıra köyünde inşa ettiği kervansarayın ve Taşköprü'de yaptırdığı kaldırım ve köprüünün ve Sarısu üzerinde yaptırdığı üç köprüünün tamiri için kendisine ve ölümünden sonra evlatlarına tevliyet üzere vakf etmiştir. Köy halkı avarızdan muaf tutulmuştur¹¹.

Ali Bahadır köyü kayıtları içinde geçen çiftlik Emir Hacı yeri olup *arz-ı mevat*dandır. Bir çiftlik yerden oluşmakta ve vakfiyet üzere I. Süleyman tarafından Ali Fakih adlı kişiye verildiği belirtilmektedir. Aynı köyün kayıtları içinde yer alan İbrahim Fakih vakfına ait Hacı Halil adlı çiftliğin İbrahim Fakih veled-i İdris Fakih'e, Gazi Murad Han, Bâyezid Han, Sultan Mehmed Han ve Murad Han'ın mukarrer-nâmeleri ile verildiği kayıtlardan ortaya çıkmaktadır¹².

1523 yılında Yoros kazasında sadece 5 köyün bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bu beş köyün vakıf köyleri ya da topraklarının bir bölümü vakıf arazisi olduğu için Vakıf Tahrir kayıtlarında yer almışlardır. Bunların dışında Yoros Kazası'nda çok sayıda köy olduğu Fatih dönemi tahrir kayıtlarından (Ağevran (Akviran), Ali Bahadır, Atuk (Ayuk), Ayvalı, Azizoğluluköy, Çavuşlu, Çıldırı, Çubuk, Deresekili, Depeviran, Depesekili, Demirciler, Esenceköy, Göllü, Göllü ve diğer Hüseyinlü, Hüseyinlü, İne Hocalı, İsacılar, İzzetinköy, Kabakoz, Kılıçlı, Kozluca, Kurna, Kutludoğmuş (Kurtdoğmuş), Küçüksulu, Mancılıkı (Mancınık), Öğümce, Sarucabayrak (Dudullu - Çepni), Taşoğlu, Tunrulpınarı, Yeniceköy köyleri ile Hacı ve Samandıra mezraları)¹³, 1513-1529 tarihli Üsküdar Sicilleri'nden (Demircili, Depeviran, Dereseki(li), İshaklı, Ağvıran (Akviran), Yenice,

¹⁰ BOA, MAD, nr. 22, s. 107.

¹¹ BOA, MAD, nr. 22, s. 119-110.

¹² BOA, MAD, nr. 22, s. 111.

¹³ M. Hanefi Bostan, "Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazası", s. 876.

Davutlu (Davutoğlu), Kanlıcak (Kanlıca), Depesekili, Ayvalı, Çavuşlu, Çubuklu, Karakiraz, Koçullu, Esenceli, Kavaklı, Beykozu, Yoros, Dudullu (Sarılı), Küçük Dudullu köyleri ile Yoros'a tabi Koca Ali mahallesi ile Yenihisar adlı yerleşim birimlerinin bulunduğu)) ortaya çıkmaktadır¹⁴.

XVI. ve XVII. yüzyıl Tahrir Defteri kayıtlarında adı geçmeyen Beykoz'un aslında bir köy olduğu 1526 tarihli sicil kayıtlarında "*karye-i Beykozu*" imlasiyle yazılmasından ortaya çıkmaktadır. Yine Yoros Kazası'nın merkezi konumunda olan Yoros'un ilk başta köy statüsünde olduğu, 1526 yılından itibaren kasaba şeklinde geliştiği buraya tâbi Koca Ali mahallesinin varlığından ve 1531 tarihli bir sicil kaydından burada bir bezazistanın bulunmasından anlaşılmaktadır¹⁵.

1523'te Yoros (Beykoz) Kazası'ndaki Çubuklu ve Hacılı köyü dışındaki üç vakıf köyünden raiyyet rüsumu olarak çift, ekinli bennak, bennak, mücerred, bâd-ı hevâ vergileri alındığı tespit edilmektedir. Bu tarihte vakıf köyleri içinde çift resmi en çok Dereseki köyünden, en az da Ali Bahadır köyünden alındığı görülmektedir. Ekinli bennak, bennak, mücerred ve bâd-ı hevâ vergileri Dereseki ve Kutludoğmuş köylerinden alınırken, Ali Bahadır köyünden alınmamaktaydı. Dereseki köyünde bulunan üç kıta hassa çiftlikten yılda 100 akça vergi alınırken, Kutludoğmuş köyünde bulunan beş kıta hassa çiftliklerle ilgili vergi hâsılı yazılmamıştır. Üç köyün yıllık vergi toplamı 7110 akçadan oluşurken, bu verginin 2673 akçasını (%37.59'unu) halktan alınan raiyyet rüsumu teşkil etmekteydi.

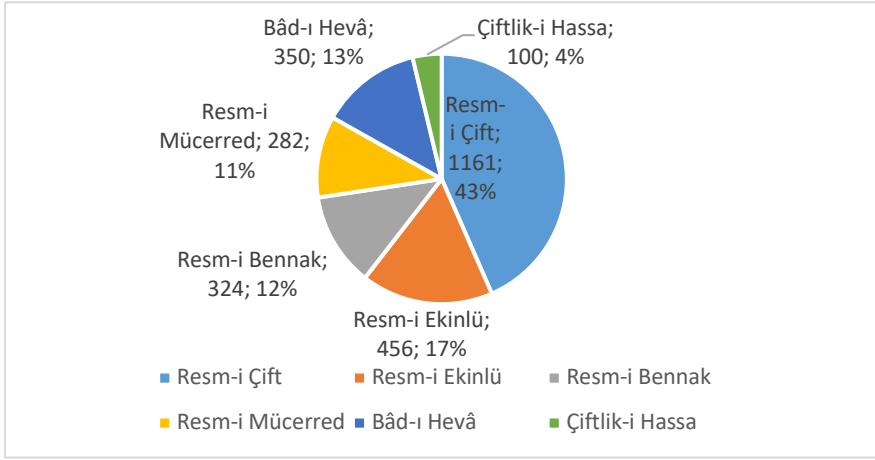
Tablo 2: 1523'te (H. 929) Yoros Kazasında Vakıf Köylerinden Reayadan Alınan Vergiler

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI	Resm-i Çift	Resm-i Ekinli	Resm-i Bennak	Resm-i Mücerred	Bâd-ı Hevâ	Çiftlik-i Hassa		Vergi (Hâsıl) Yekünü
						Kıta	Hâsıl	

¹⁴ M. Hanefi Bostan, "Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus", s. 122.

¹⁵ M. Hanefi Bostan, "Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus", s. 122.

Dereseki	748	216	279	150	200	3	100	4650
Çubuklu	0	0	0	0	0	0	0	0
Hacılı	0	0	0	0	0	0	0	0
Kutludoğmuş	263	240	45	132	150	5	0	2310
Ali Bahadır	150	0	0	0	0	0	0	150
TOPLAM	1161	456	324	282	350	8	100	7110

Çizelge 1: 1523'te Yoros Kazasına Tabi Üç Vakıf Köyünde Alınan Raiyyet Vergisinin Dağılımı

e. 1561 Yılında Göre Yoros Kazasında Halktan Alınan Raiyyet Vergisi

1561 yılı tahrir kayıtlarından Yoros (Beykoz) Kazası'na tâbi iskân birimleri içinde bulunan Yenice Kalesi nefsindeki iki mahalleden sadece Kadiasker mahallesinden raiyyet rüsümü olarak bâd-ı hevâ ve deştânî vergileri alındığı tespit edilmektedir. Bu tarihte mahallenin toplam 1301 akçalık vergi toplamının 107 akçasını (%8.22'sini) raiyyet vergisi teşkil etmekteydi. Cami-i Atik Sultan Mehmed Han Mahallesi'nin bu tarihte raiyyet rüsûmu kaydedilmediği gibi vergi hâsılı da yazılmamıştır¹⁶.

1561'de Yoros Kazası bağlı iskân birimlerinde yaşayan halktan raiyyet rüsûmu olarak toplam 19.651 akça alınmaktaydı. Bunun 8.779 akçasını

¹⁶ Bk. Tablo: 3.

(%44.67'sini) çift resmi, 4.330 akçasını (%22.03'ünü) ekinli resmi, 1.824 akçasını (%9.28'ini) bennak resmi, 1.512 akçasını (%7.69'unu) mücerred resmi, 2.197 akçasını (%11.18'ini) bâd-ı hevâ resmi, 389 akçasını (%1.97'sini) deştânî vergisi, 100 akçasını (%0.50'sini) zemin resmi, 20 akçasını (%0.10'unu) otlak resmi ve 500 akçasını (%2.54'ünü) da kışlak resmi teşkil etmekteydi.

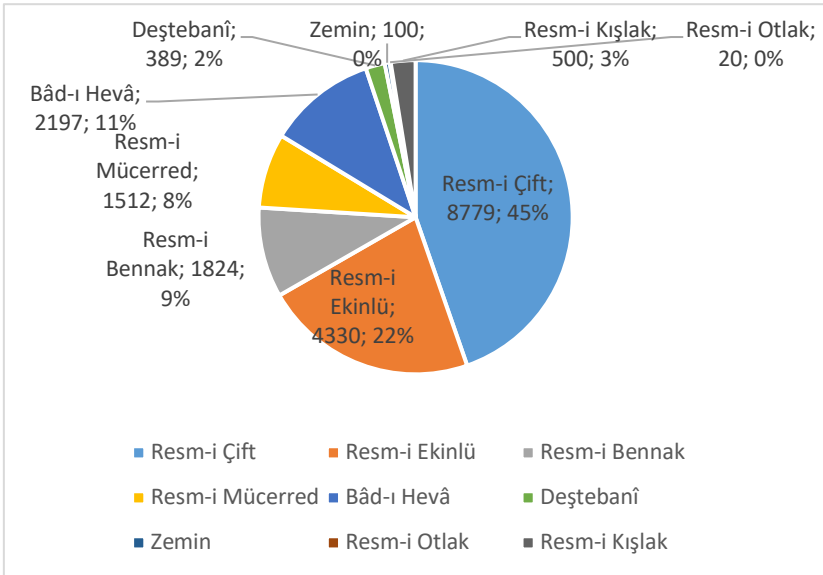
Tablo 3: 436 ve 579 numaralı Tahrir Defterine Göre 1561 Yılında Yoros (Beykoz) kazasında Halktan Alınan Raiyyet Vergileri

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI		Resm-i Çift	Resm-i Ekinli	Resm-i Bennak	Resm-i Mücerred	Bâd-ı Hevâ	Deştânî	Zemin	Resm-i Otlak	Resm-i Kışlak	Hâsıl
NEFS-İ KALA-İ YENİCE											
1	Câmi-i Atık-ı Sultân MehmedMahallesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	Kadıasker Mahallesi	0	0	0	0	100	7	0	0	0	1301
KÖYLER											
1	Akviran-ı Büzürk	170	204	18	36	100	12	0	0	0	2237
2	Akviran-ı Küçük	61	24	18	12	15	5	0	0	0	703
3	Alibahadır	262	72	81	30	50	10	0	0	0	1203
4	Ayvalu	309	180	36	60	80	15	0	0	0	4079
5	Çubuklu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Çavuşlu	148	12	0	0	10	3	0	0	0	423
7	Çıldır	326	218	36	66	100	10	0	0	0	4083
8	Davutoğlu	66	36	9	42	15	5	0	0	0	571
9	Dereseki(li)	1694	804	99	180	400	35	0	20	400	15542
10	Nefs-i Kala-i Yoros Tabi-i Dereseki	777	216	576	276	300	35	100	0	0	8878
11	Depeseke(li) (Depesünlü)	245	36	18	0	3	10	0	0	0	976

12	Depeviran	408	148	63	24	80	10	0	0	0	3516
13	Demircilü	247	84	18	42	50	10	0	0	0	1790
14	Esence	435	120	27	60	65	15	0	0	0	3179
15	Göllü n.d. Hüseyinlü	126	48	0	12	20	5	0	0	0	1318
16	Hacıbenlü	106	12	9	0	10	5	0	0	0	1015
17	Hüseyinlü	58	72	9	6	10	5	0	0	0	673
18	İncirlü	57	120	72	18	34	7	0	0	0	925
19	İne Hoca n.d. Hüseyin Peykar	314	144	90	30	65	10	0	0	0	7000
20	İsacalu	178	24	0	36	20	5	0	0	0	1035
21	İshaklı	120	0	9	18	20	5	0	0	0	959
22	İskenderlü	68	156	0	48	50	10	0	0	0	1123
23	Kabakoz-ı Büzürk mea Kirazlu	44	24	9	0	30	15	0	0	100	1160
24	Kabakoz-ı Küçük	68	24	18	36	20	5	0	0	0	1400
25	Kalkallu (Kavaklı)	74	72	0	30	25	5	0	0	0	1012
26	Kanlıcak	94	92	333	138	100	13	0	0	0	2400
27	Kılıçlı	92	156	9	12	15	3	0	0	0	1299
28	Koçlu (Koçulu)	288	36	18	18	35	5	0	0	0	2511
29	Kozluca	146	84	27	18	25	8	0	0	0	2700
30	Kösterlü (Köserlü)	70	72	51	18	20	5	0	0	0	1100
31	Kum n.d. Ayuk (Oyuk)	179	12	27	12	25	10	0	0	0	1408
32	Kurna	225	164	9	30	35	8	0	0	0	1980
33	Kutludoğmuş	262	384	27	66	50	20	0	0	0	3430
34	Mancınk (Malcık) n.d. Sekbanlı	236	24	9	12	25	8	0	0	0	3732
35	Mehmetköy (Akbaba)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	Mezidoğlu (Müridoğlu)	32	0	18	12	15	5	0	0	0	280
37	Nusretlü	99	0	9	12	15	5	0	0	0	805
38	Orhan n.d. Tunrulpanarı (Dunrullu)	116	12	18	0	15	6	0	0	0	1900

39	Öğümce	112	60	18	48	50	10	0	0	0	1788
40	Sarıtarak n.d. Tutlu (Dudullu)	162	108	18	24	25	8	0	0	0	1354
41	Taçoğulları n.d. Hacı	64	120	9	6	20	5	0	0	0	1900
42	Yenice	228	96	0	24	45	8	0	0	0	1788
43	Yokuşlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	386
ZAVİYE											
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
MEZREA											
1	Hacı Yusuf der karye-i Kurna	13	60	9	0	10	3	0	0	0	463
TOPLAM		8779	4330	1824	1512	2197	389	100	20	500	97325

Raiyyet rüsumu, 97.325 akçadan oluşan toplam verginin %20.19'una tekabül etmekteydi. Zemin resmi, Dereseki köyüne tâbi Yoros Kalesi nefsinde, otlak resmi Dereseki köyünden alınmaktaydı. 500 akçalık kışlak resminin de 400 akçası Dereseki köyünden, 100 akçası da Kabakoz-ı Büzürk meâ Kirazlı'dan alındığı tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 2: 1561Yılında Yoros Kazasına Tabi İskân Birimlerindeki Halktan Alınan Raiyyet Vergisinin Dağılımı

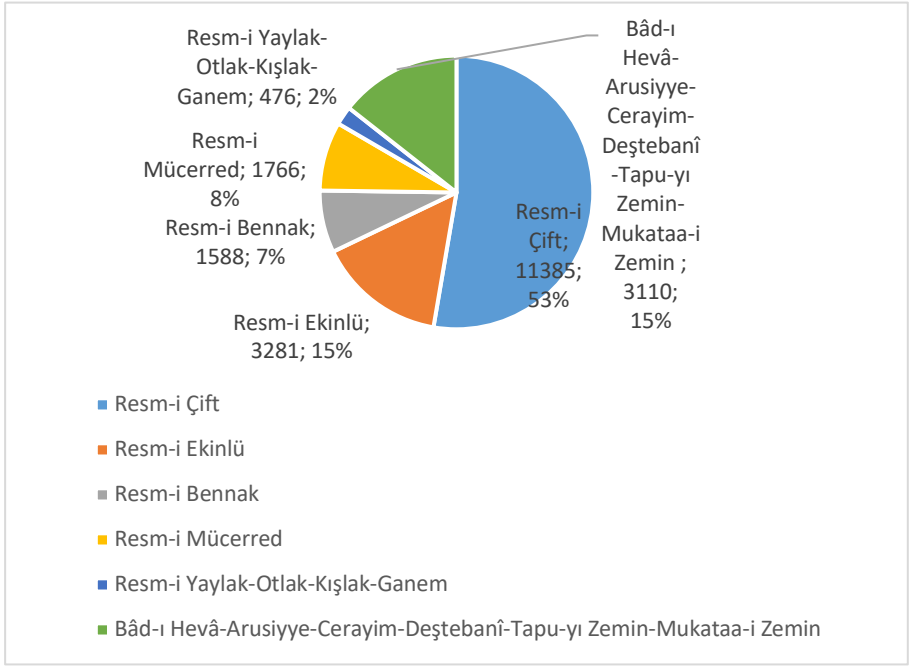
f. 1600-1624 Yıllarında Yoros Kazasında Alınan Raiyyet Rüsûmu

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde (1600-1624 yıllarında) Yoros Kazası'na tâbi iskân birimlerinde yaşayan halktan yılda toplam 119.199 akça vergi alınmakta ve bu verginin 21.506 akçasını (%18.04'ünü) raiyyet rüsümü teşkil etmekteydi. Bu tarihlerde Anadoluhisarı'nda üç mahalle bulunmakta ve bunlardan Sinan Çelebi Mahallesi'nde ikamet eden halktan yılda toplam 1300 akça vergi alınmaktaydı. Alınan verginin 140 akçasını (%10.76'sını) raiyyet rüsümü oluşturmaktaydı. Cami-i Atik Sultan Mehmed Han ile Kadıasker mahallelerinden vergi alındığına dair bir kayda yer verilmemektedir.

1600-1624 yıllarında Yoros Kazası'nda halktan çift, ekinlü bennak ve bennak resimleri yanında zuhurata bağlı vergilerden olan bâd-ı hevâ, arusiyye, cerayim, deştânî ile tapu-yi zemin ve mukata'a-i zemin vergileri alınmaktaydı. Ayrıca hayvancılık yapan halktan ise yaylak, otlak, kışlak ve koyun (ganem) resmi alındığı tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. 21.506 akçalık raiyyet vergisinin 11.385 akçasını (%52.93'ünü) çift resmi, 3.281 akçasını (%15.25'ini) ekinlü bennak resmi, 1.588 akçasını (%7.38'ini) bennak resmi, 1.766 akçasını (%8.21'ini) mücerred resmi, 3.110 akçasını (%14.46'sını) bâd-ı hevâ, arusiyye, cerayim, deştânî ile tapu-yi zemin ve mukata'a-i zemin vergileri, 476 akçasını (%2.21'ini) yaylak, otlak, kışlak ve ganem vergileri teşkil etmekteydi. Bu tarihlerde yaylak resmi Ayvalı, kışlak, otlak ve yaylak resmi Çıldır, Davutoğlu, Esence, Kabakoz-ı Büzürk meâ Kirazlı, Kılıçlı, Kum, Nusretlü ve Yokuşlu köylerinden, otlak resmi Dereşeki ve Yenice köylerinden, ganem, yaylak, otlak ve kışlak resmi Koçullu ve Kabakoz-ı Büzürk köylerinden alındığı tespit edilmektedir. Tapu-yi zemin ile mukata'a-i zemin vergileri Davutoğlu köyü ile Dereşeki köyüne tabi Yoros Kalesi nefsinden alınmaktaydı. Deştânî ile birlikte yazılan tapu-yi zemin vergisi Depesekili ve Mezidoğlu köylerinden alındığı görülmektedir. Bâd-ı hevâ, arusiyye ve cerayim vergileri ile birlikte kaydedilen tapu-yi zemin resminin Çıldır, Depesekili ve Mezidoğlu köylerinden alındığı tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır¹⁷.

¹⁷ Bk. Tablo: 4.

ZAVİYE																		
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
MEZREA																		
1	Ak İlit (İbit)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	300
2	Kabakoz-i Küçük	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2000
3	Kabakoz-i Büzürk	136	0	0	0	0	20	0	0	0	0	0	0	250	0	0	0	1600
TOPLAM		11385	3281	1588	1766	1866	662	110	70	167	40	132	44	260	40	35	60	119199

Çizelge 3: 1600-1624 Yıllarında Yoros Kazasına Tabi İskân Birimlerinden Alınan Raiyyet Vergisinin Dağılımı

2. Yoros Kazasında Halkın Tasarrufundaki Toprak Miktarı

Fatih Sultan Mehmed zamanında Yoros (Beykoz) Kazası'nda 316 hane çift sahibi olduğu kaydedilmekle beraber halkın elinde Hacılı ve Samandıra mezralarındaki 1,5 çift ve hassaya ait 35 adet çiftlik olmak üzere toplam 347,5 adet çift miktarı toprak bulunduğu hesaplanmaktadır¹. 1523 yılında Yoros'a bağlı vakıf köylerinden Ali Bahadır, Çubuklu, Dereseki ve Kutludoğmuş köylerinde dâhilden ve hariçten toprak tasarruf edenlerin toplam 3 adet çiftten büyük, 14 adet çift, 6 adet nim çift ile çift arası (17-33 akça arası), 19 adet yarım çift, 10 adet rub' ile nim çift arası (8-17 akça arası), 4 adet rub' (8 akça), 14 adet rub'dan az, 37 adet ekinlü bennak, 35 adet bennak, 32 adet mücerred ve 10 adet de muaf hane bulunduğu görülmektedir². Fatih zamanında bu vakıf köylerinde toplam 68 çift hane ve 24 çiftsiz hanenin

¹ M. Hanefi Bostan, "Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazası", s. 876, 880.

² Bk. Tablo: 5.

varlığı söz konusudur³. Görüldüğü üzere halkın tasarrufunda bulunan topraklar zaman içinde bölünerek azalmaya başladığı, başka köylerden gelip ekim yapanların çoğaldığı sonucuna varılmaktadır.

1561 yılı tahrir kayıtlarına göre, Yoros Kazasında halkın tasarrufundaki toprak miktarı köylere hariçten gelip tasarruf edenlerle birlikte toplam 43 adet çiftten büyük, 5 adet çift, 74 adet nim çift ile çift arası, 15 adet nim çift, 176 adet rub' ile nim çift arası, 34 adet rub', 121 adet rub'dan az, 314 adet ekinlü bennak bulunmaktaydı⁴. 1600-1624 yıllarında aynı kaza dâhilinde 61 adet çiftten büyük, 21 adet çift, 97 adet nim çift ile çift arası, 10 adet nim çift, 185 adet rub' ile nim çift arası, 53 adet rub', 237 adet rub'dan az, 168 adet ekinlü bennak, 130 adet bennak, 222 adet mücerred, 15 adet muaf hane olduğu tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır⁵. 1561-1624 yılları arasında Yoros Kazası'nda halkın tasarrufundaki toprakların çoğaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum kaza dâhilinde tarım alanlarına yeni tarım arazilerinin ilave edildiğini göstermektedir. Bir asır önce halkın tasarrufundaki toprak miktarı azalırken, bir asır sonra tarım alanlarına yeni toprakların ilave edildiğini ve tarım faaliyetlerinin önemli ölçüde arttığını ortaya koymaktadır.

³ M. Hanefi Bostan, "Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazası", s. 876.

⁴ Bk. Tablo: 6.

⁵ Bk. Tablo: 7.

Tablo 5: 1523'te (H. 929) Yoros Kazasına Bağlı Vakıf Köy İskân Yerlerinde Halkın Tasarrufundaki Toprak Miktarı

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI	DÂHİLÎ											HARİCÎ									
	Çiftten Büyük	Çift (33)	Nim ile Çift Arasında (17-33)	Nim (17)	Rub' ile Nim Çift Arasında (8-17)	Rub' (8)	Rub'dan Az	Ekinlü	Bennak	Mücerred	Hane	Muaf	Çiftten Büyük	Çift (33)	Nim ile Çift Arasında (17-33)	Nim (17)	Rub' ile Nim Çift Arasında (8-17)	Rub' (8)	Rub'dan Az	Bennak	Mücerred
Dereseği	2	6	6	11	10	0	3	17	30	15	0	8	1	1	0	1	0	4	3	0	0
Çubuklu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kutludoğmuş	0	6	0	7	0	0	5	20	5	17	0	2	0	0	0	0	0	0	3	0	0
Ali Bahadır	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	2	13	6	18	10	0	8	37	35	32	0	10	1	1	0	1	0	4	6	0	0

1	Akviran-ı Büzürk	0	0	1	0	2	0	0	17	2	6	0	1	0	0	0	0	4	2	5	0	0	0	0	0	0
2	Akviran-ı Küçük	0	0	0	0	2	0	0	2	2	2	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0
3	Alibahadır	1	0	0	0	2	0	0	6	9	5	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
4	Ayvalı	1	0	3	0	11	0	0	15	4	10	0	1	0	0	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0
5	Çubuklu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Çavuşlu	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Çıldır	3	0	0	0	6	0	0	19	5	11	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
8	Davutoğlu	0	0	0	0	2	0	0	3	1	8	0	1	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0
9	Dereşeki(li)	1	1	2	0	9	0	0	21	16	22	0	0	1	0	4	1	12	5	34	0	0	3	0	2	2
10	Nefs-i Kala-i Yoros Tabi-i Dereşeki	0	0	0	0	0	0	0	0	8	5	1	9	6	2	3	1	5	1	6	0	0	0	0	0	0
11	Depeseşeki(li) (Depesünlü)	0	0	2	0	0	0	0	3	2	0	0	0	1	0	1	0	2	3	17	0	0	0	0	0	0
12	Depeviran	0	0	7	4	0	0	1	14	8	3	0	5	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
13	Demircilü	2	0	3	0	0	0	0	8	2	7	0	1	0	0	0	0	2	0	6	0	0	0	0	0	0
14	Eşence	2	0	5	5	7	0	0	10	3	10	0	1	0	0	0	0	2	2	3	0	0	0	0	0	0
15	Göllü n.d. Hüseyinlü	0	0	1	0	1	1	1	4	2	2	0	3	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
16	Hacibenlü	0	0	2	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
17	Hüseyinlü	0	0	0	0	0	0	0	6	1	1	0	0	0	0	1	0	3	1	1	0	0	0	0	0	0
18	İncirlü	1	0	0	0	1	0	0	9	4	2	0	0	1	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0
19	İne Hoca n.d. Hüseyin Peykar	1	0	2	0	8	0	1	12	10	4	0	5	0	0	2	1	4	0	0	0	0	0	0	0	0
20	İşacalı	2	0	2	0	1	0	0	2	0	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
21	İşaklı	1	0	0	0	4	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	0	1	1	3	0	0	0	0	0	0

22	İskenderlü	1	0	1	0	0	0	0	13	3	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23	Kabakoz-1 Büzürk mea Kirazlu	1	0	0	0	3	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	Kabakoz-1 Küçük	0	0	1	0	1	0	0	3	2	6	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
25	Kalkallu (Kavaklı)	0	0	2	0	3	0	0	6	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
26	Kanlıcak	0	0	0	0	0	0	0	10	35	24	0	9	1	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0
27	Kılıçlı	0	0	1	0	1	0	0	13	1	2	0	1	0	0	1	0	2	0	4	0	0	0	0
28	Koçlu (Koçulu)	0	0	2	0	7	0	0	3	2	3	0	3	0	0	1	2	6	1	0	0	0	0	0
29	Kozluca	0	0	1	0	3	0	0	7	3	3	0	0	1	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0
30	Kösterlü (Köserlü)	0	0	0	0	3	0	1	6	6	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	Kum n.d. Ayuk (Oyuk)	3	0	2	0	1	0	0	1	3	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
32	Kurna	0	0	1	0	3	0	1	12	1	5	0	0	1	0	0	0	2	1	2	0	0	0	0
33	Kutludoğmuş	0	2	2	0	7	0	0	34	3	12	0	2	0	0	1	0	2	0	2	0	0	0	0
34	Mancınık (Malcık) n.d. Sekbanlı	1	0	4	0	1	0	0	2	1	2	0	0	0	0	1	0	1	4	2	0	0	0	0
35	Mehmetköy (Akbaba)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	Mezidoğlu (Müridoğlu)	0	0	0	0	0	1	0	0	3	2	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
37	Nusretlü	0	0	2	0	1	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	1	0	4	0	0	0	0
38	Orhan n.d. Tunrulpanarı (Dunrullu)	1	0	0	0	1	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2	0	0	0	0

39	Öğümce	0	0	1	0	4	0	0	5	2	8	0	0	0	0	0	0	0	3	0	3	0	0	0	0	0	0
40	Sarıbayrak n.d. Tutlu (Dudullu)	0	0	0	1	2	0	0	12	2	4	0	0	0	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	
41	Taşoğulları n.d. Hacı	0	0	0	0	1	0	0	10	1	1	0	0	2	0	1	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	
42	Yenice	1	0	2	0	4	1	8	1	5	0	0	0	0	0	0	3	2	4	0	0	0	0	0	0	0	
43	Yokuşlu	0	0	0	0	0	0	7	1	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	ZAVİYE																										
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	MEZREA																										
1	Hacı Yusuf der karye-i Kurna	0	0	0	0	0	0	6	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
TOPLAM		23	3	52	10	10	2	6	31	15	21	1	45	20	2	22	5	70	32	11	5	0	0	3	0	2	

M. Hanefi BOSTAN

Tablo 7: 733 ve 49 Nolu (1600-1624 Tarihli) Tahrir Defterlerine Göre Yoros (Beykoz) Kazasında Ziraat Sahalarına İlişkin Veriler

	YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI	DÂHİLİ											HARİCİ												
		Çiften Büyük	Çift (33)	Nim ile Çift Arasında (17-33)	Nim (17)	Rub' ile Nim Çift Arasında (8-17)	Rub' (8)	Rub'dan Az	Ekinli	Bennak	Mücerred	Hane	Muaf	Çiften Büyük	Çift (33)	Nim ile Çift Arasında (17-33)	Nim (17)	Rub' ile Nim Çift Arasında (8-17)	Rub' (8)	Rub'dan Az	Ekinli	Bennak	Mücerred	Hane	Muaf
NEFS-İ KALA-İ YENİCE																									
1	Câmi-i Atık-ı Sultân Mehmed Mahallesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	Kadiasker Mahallesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	Sinan Çelebi Mahallesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
KÖYLER																									

1	Akviran-ı Büzürk	0	0	2	1	1	0	0	17	2	6	0	0	0	0	1	0	2	2	4	0	0	0	2	0
2	Akviran-ı Küçük	0	0	0	0	2	0	0	2	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	2	0	0	0	0	0
3	Alibahadır	2	2	0	0	0	0	0	5	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	Ayvalı	2	0	4	0	12	2	2	8	4	14	0	0	0	0	0	0	2	1	5	0	0	0	0	0
5	Çubuklu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Çavuşlu	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Çıldır	3	0	8	1	3	0	2	6	1	12	0	0	1	0	1	0	6	1	1	0	0	0	0	0
8	Davutoğlu	0	0	2	0	1	0	0	6	0	4	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0
9	Dereseki(li)	1	1	3	0	10	0	0	22	21	23	0	0	1	0	5	1	12	6	35	0	0	3	0	2
10	Nefs-i Kala-i Yoros Tabi-i Dereseki	0	0	0	0	0	0	0	0	8	5	1	9	6	2	3	1	5	1	6	0	0	0	0	0
11	Depeseği(li) (Depesünlü)	0	0	0	0	1	0	2	8	0	2	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0
12	Depeviran	0	0	5	0	8	0	7	4	4	15	0	0	1	0	0	0	3	1	11	0	0	0	0	0
13	Demircülü	0	1	3	0	4	3	2	0	2	13	0	0	2	0	0	0	2	0	6	0	0	0	0	0

14	Esence	4	0	6	0	5	0	7	8	1	16	0	0	1	0	0	0	0	1	5	0	0	0	0	0
15	Göllü n.d. Hüseyinlü	0	0	3	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
16	Hacıbenlü	0	0	0	0	2	0	2	2	2	0	2	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
17	Hüseyinlü	1	0	1	0	0	0	1	0	0	3	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0
18	İncirlü	0	0	0	0	0	1	8	8	8	0	0	0	0	1	0	0	2	1	6	0	0	0	0	0
19	İne Hoca n.d. Hüseyin Peykar	2	0	0	0	7	3	3	9	3	8	4	0	0	0	2	1	3	0	1	0	0	0	0	0
20	İsacalu	2	0	1	0	1	0	0	3	0	4	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0
21	İshaklı	1	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	2	2	3	0	0	0	0	0
22	İskenderlü	1	0	2	0	5	0	0	5	0	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23	Kabakoz-ı Büzürk mea Kirazlu	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	Kabakoz-ı Küçük	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
25	Kalkallu (Kavaklı)	0	0	1	0	2	0	1	8	1	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
26	Kanlıcak	0	0	0	0	0	1	4	1	38	16	0	4	1	0	0	0	0	1	32	0	0	0	0	0
27	Kılıçlı	2	0	0	0	4	0	2	5	0	5	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0

41	Taçoğulları n.d. Hacı	0	0	0	0	1	0	0	10	1	1	0	0	2	0	1	0	1	0	4	0	0	0	0	0
42	Yenice	0	0	4	0	1	0	0	1	1	1	1	0	0	0	3	0	1	2	8	0	0	0	0	0
43	Yokuşlu	0	0	0	0	5	0	0	3	0	4	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	
44	Hacı Yusuf	0	1	0	0	0	0	1	3	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
ZAVİYE																									
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
MEZREA																									
1	Ak İlit (İbit)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	1	0	0	
2	Kabakoz-i Küçük (sabıka karye imiş)	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
3	Kabakoz-ı Büzürk me'a karye-i Kirazlı hariçten ziraat ederler	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
4	Karye-i Hacı Mezrea-i Ahmed Fakih	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
TOPLAM		31	15	72	5	113	15	56	168	130	218	8	13	30	6	25	5	72	38	181	0	0	4	2	2

3. Topraktan Elde Edilen Mahsuller

a. Hububat Üretimi ve Alınan Vergi Miktarı

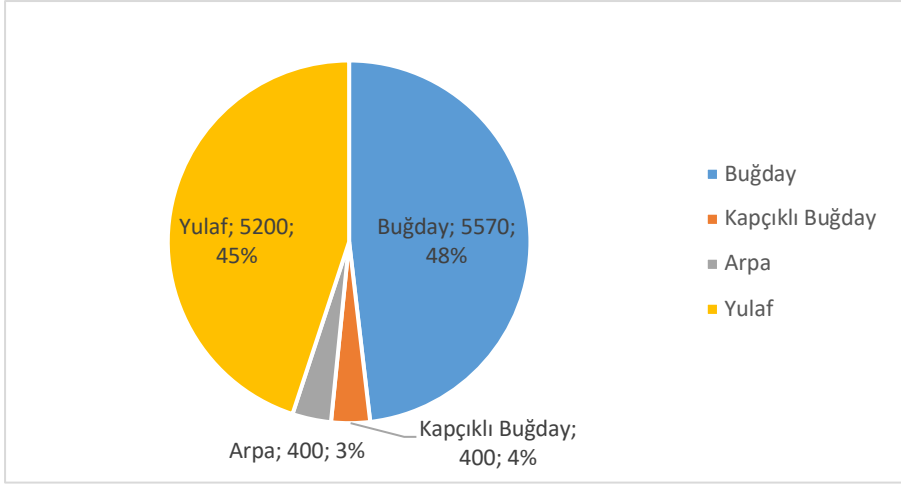
Fatih döneminde Yoros (Beykoz) Kazası'nda halktan alınan vergi kalemlerinin büyük bir kısmı birlikte yazılmıştır. Bundan dolayı hangi kalemden ne kadar vergi alındığının tespiti güçleşmektedir. Topraktan elde edilen mahsulün vergisi, galle resmi olarak genelde müstakil ve bazen de diğer vergi kalemleri ile birlikte yazılmıştır. Tahıl ürünlerinden alınan galle (hububat) vergisinin müstakil olarak kaydedilene 10.963 akça olduğu yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır. Bu vergi halktan alınan toplam verginin (18.934 akça) %57.90'ına tekabül etmekteydi. Fatih zamanında bu kaza dâhilinde alınan vergi kalemleri içinde kettan, galle, kulluk ve kovan kalemi altında yazılından 309 akça, galle, koyun ve kulluk kaleminden 128 akça, galle, kulluk, kovan ve göl sazlığı kaleminden 200 akça, galle, kovan ve kulluk kaleminden 263 akça, galle, kettan, kulluk ve kovan kaleminden 600 akça, galle ve gayrısı kaleminden 200 akça vergi alındığı hesaplanmaktadır¹. Bu da kaza dâhilinde alınan toplam verginin %60'dan fazlasını galle (hububat) vergisinin oluşturduğu düşünülmektedir.

Fatih zamanında Çubuk(lu) köyünden 447 akça, Deresekili köyünden 1300 akça ve Kutludoğmuş köyünden 600 olmak üzere toplam 2347 akça galle (hububat) vergisi alındığı tespit edilmektedir. Bu dönemde Ali Bahadır köyünün galle vergisi yazılmamıştır. 1523 yılında ise Çubuklu ve Ali Bahadır köylerinin hem vergi hâsılı ve hem de köyde üretilen hububattan alınan yıllık vergi kaydedilmemiştir. Bu tarihte birer vakıf köyü olan Dereseki ve Kutludoğmuş köylerinde 270 müd (270x20 = 5400 kile) ve 170 kile (bir kile yaklaşık 25,6589 kg) olmak üzere toplam 5570 kile hunta (buğday), 5200 kile (260 müd) alef (yulaf), 400 kile (20 müd) şa'ir (arpa) ve 400 kile (20 müd) kapluca (kapçıklı buğday) olmak üzere toplam 296.873,5 kg hububat üretimi yapılmaktaydı. Üretilen hububatın 1/10 vergi olarak verilmekteydi. Bunun da nakdî değeri 4025 akça idi². 1523'te Yoros kazasında bir kile buğdayın tahrir kıymeti 5 akça, alefin 2 akça, şa'irin 3 akça, kaplucanın da 2 akça olduğu yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır. Yoros Kazası'na tâbi iki vakıf köyünde yapılan hububat üretiminin %48'ini buğday, %45'ini yulaf, %4'ünü

¹ Bk. Tablo: 1.

² Bk. Tablo: 8.

kapçıklı buğday, %3'ünü de arpa üretimi teşkil etmekteydi. Hububat öşrü aynı olarak alınmakla beraber bu gruba dâhil vergi kalemlerinden alınan aynı verginin nakdî değeri de tahrirlere kaydedilmekteydi. 1523 yılında vergi hâsılının (7110 akça) %56.61'ini (4025 akçasını) hububat öşrünün nakdî değeri oluşturmaktaydı.

Çizelge 4: 1523'te Yoros'a Tabi Vakıf Köylerinde Hububat Üretiminin Kile Olarak Dağılımı

Tablo 8: 1523'te Yoros Kazasında Hububat Üretiminden Halktan Alınan Aynı Vergi Miktarı

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI	Hinta (Buğday)			Alef (Yulaf)			Şa'ir (Arpa)			Kaplucu (Kapçıklı Buğday)		
	Miüd	Kile	Kıymet	Miüd	Kile	Kıymet	Miüd	Kile	Kıymet	Miüd	Kile	Kıymet
Dereseği	12	17	1285	11	0	440	1	0	60	2	0	80
Çubuklu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kutludoğmuş	15	0	1500	15	0	600	1	0	60	0	0	0
Ali Bahadır	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	27	17	2785	26	0	1040	2	0	120	2	0	80

1561 tarihli Kocaeli Sancağı'na ait tahrir kayıtlarına göre bu sancağa tâbi Yoros (Beykoz) Kazası'nda hububat olarak hunta (buğday), alef (yulaf), şa'ir (arpa), kapluca (kapçıklı buğday) ve darı (dahn/erzen) üretimi yapılmaktaydı. Bu tarihte kaza genelinde üretilen buğdaydan 287 müd (287x20 = 5740 kile) ve 267 kile olmak üzere toplam 6.007 kile vergi verilmekteydi. Bu da 60.070 kile yani 1.541.330,123 kg'a tekabül ediyordu. Alef'ten 236 müd ve 292 kile olmak üzere toplam 5.012 kile buğdayın vergi olarak alındığı ve dolayısıyla yıllık üretimin 50.120 kile (1.286.024,068 kg) olduğu ortaya çıkmaktadır. Şa'irin (arpanın) yıllık üretimi 4.770 kile (122.392,953 kg) olup bunun 477 kilesi vergi olarak verilmekteydi. Kaplucadan (kapçıklı buğdaydan) yılda 95 kile vergi alınırken, yıllık üretimin 950 kile (24.375,955 kg) olduğu hesaplanmaktadır. Darının yıllık üretim miktarı 1.080 kile (27.711,612 kg) olup bunun 108 kilesi vergi olarak alındığı tespit edilmektedir. Bu tarihte buğday üretimi en çok sırasıyla Dereseki, İne Hoca n.d. Hüseyin Peykar, Mancınık n.d. Sekbanlu köylerinden, enaz da Çavuşlu, Orhan n.d. Tunrulpınarı ve Mezidoğlu köylerinden elde edilmekteydi. Alef üretimi en çok İne Hoca, enaz Mezidoğlu köyünde, şa'ir üretimi en çok (%81.88) Dereseki ve enaz Yenice köyünde, kapçıklı buğday üretimi en çok Yenice köyünde, en az Kabakoz-ı Büzürk mea Kirazlı köyünde, darı üretiminin en çok İne Hoca, enaz da Kalkallu (Kavaklı) köyünde yapıldığı tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır.

1561'de Yoros Kazası'nda bir kile buğdayın tahrir kıymeti 6,98 akça, alefin 2,5 akça, şa'irin 3 akça, kaplucanın 2,66 akça, darının 3,49 akça olduğu hesaplanmaktadır. Bu tarihte toplam 116.990 kile (3.001.834,711 kg) hububat üretimi yapılmaktaydı. Yapılan hububat üretiminin %51.34'ü buğday, %42.84'ü alef, %4.07'si şa'ir, %0.92'si darı ve %0.81'i kaplucadan elde edilmekteydi. 1561 yılında Yoros Kazası'na tâbi iskan birimlerinde 5.262 kişiden oluşan bir nüfus yaşamaktaydı³. Buna göre kişi başına yaklaşık 245 kg buğday düşmekteydi.

Yoros (Beykoz) Kazası'nda 1561'de alınan 97.325 akçadan oluşan vergi toplamının 56.562 akçalık (%58.11'ini) bölümünü hububattan alınan aynı vergi oluşturmaktaydı.

³ Bostan, "Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus", s. 126.

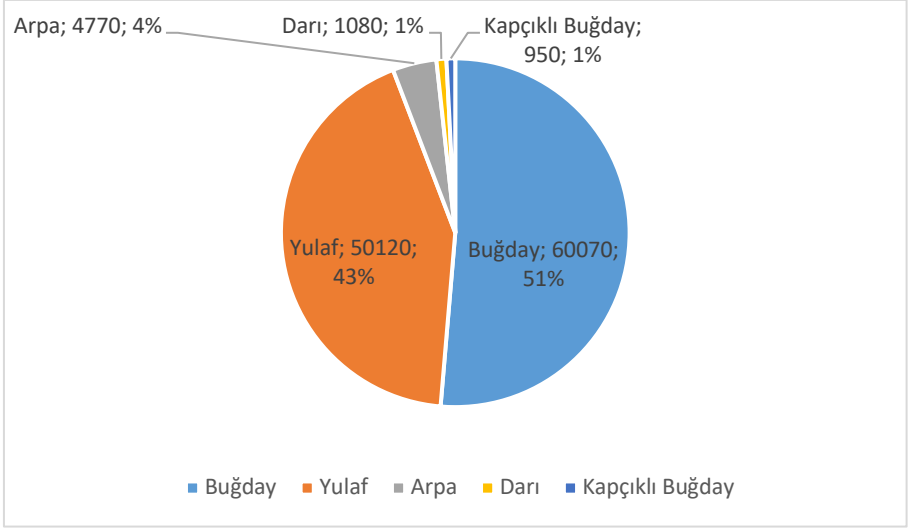
M. Hanefi BOSTAN

Tablo 9: 436 ve 579 Nolu Tahrir Defterlerine Göre Yoros (Beykoz)'da Hububat ve Bakliyatta Alınan Aynı Öşür Miktarı ve Nakdi Değeri

KÖYLERİN ADLARI	Hinta				Alef				Şa'ir				Kaplucu				Darı			
	Müd	Kile	Kıymet	%	Müd	Kile	Kıymet	%	Müd	Kile	Kıymet	%	Müd	Kile	Kıymet	%	Müd	Kile	Kıymet	%
1 Akviran-ı Büzürk	4	11	617	1,49	6	17	338	2,76	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
2 Akviran-ı Küçük	2	1	287	0,68	2	0	100	0,78	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
3 Alibahadır	3	0	420	1,00	3	0	150	1,17	0	2	6	0,54	0	0	0	0,00	0	5	17	5,38
4 Ayvalu	15	14	2187	5,21	17	7	867	6,81	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
5 Çubuklu	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
6 Çavuşlu	1	0	140	0,33	1	0	50	0,39	0	0	0	0,00	1	0	60	22,43	0	0	0	0,00
7 Çıldır	14	1	1967	4,66	14	19	747	5,96	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	10	35	11,00
8 Davutoğlu	1	8	196	0,48	2	14	135	1,15	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
9 Dereseki(li)	50	0	7000	16,59	0	0	0	0,00	20	0	1200	81,88	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
10 Nefs-i Kala-i Yoros Tabi-i Dereseki	14	13	2051	4,89	10	10	550	4,36	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
11 Depeseke(li) (Depesünlü)	2	3	394	0,94	2	0	100	0,78	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
12 Depeviran	15	0	2100	4,98	6	14	337	2,73	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
13 Demircili	5	0	700	1,66	5	0	250	1,95	0	10	30	2,68	0	0	0	0,00	0	4	14	4,40
14 Esence	11	3	1561	3,71	10	17	542	4,35	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
15 Göllü n.d. Hüseyinlü	5	13	791	1,90	5	13	281	2,29	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00

16	Hacibenlü	4	0	560	1,33	4	0	200	1,56	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
17	Hüseyinlü	3	1	427	1,01	1	0	50	0,39	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
18	İncirli	1	18	269	0,68	1	0	50	0,39	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
19	İne Hoca n.d. Hüseyin Peykar	25	12	3570	8,49	35	10	1776	13,92	0	15	45	4,03	0	0	0	0,00	3	0	210	52,08
20	İsacalu	2	0	280	0,66	5	5	260	2,06	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	1	0	70	17,36
21	İshaklı	3	18	549	1,34	3	7	167	1,35	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
22	İskenderlü	3	14	514	1,25	2	12	131	1,11	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
23	Kabakoz-ı Büzürk mea Kirazlu	2	0	280	0,66	1	0	50	0,39	0	0	0	0,00	0	10	30	14,71	0	0	0	0,00
24	Kabakoz-ı Küçük	5	7	750	1,79	2	4	110	0,89	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
25	Kalkallu (Kavaklı)	3	14	418	1,02	3	9	172	1,41	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	2	7	2,20
26	Kanhcak	3	8	476	1,15	2	8	116	0,96	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
27	Kılıçlı	3	0	420	1,00	5	0	250	1,95	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
28	Koçlu (Koçulu)	10	0	1400	3,32	10	0	500	3,90	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
29	Kozluca	10	3	1421	3,37	9	1	451	3,52	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
30	Kösterlü (Köserlü)	3	10	490	1,18	4	16	239	1,98	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
31	Kum n.d. Ayuk (Oyuk)	5	5	735	1,75	5	18	295	2,43	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
32	Kurna	7	0	980	2,32	8	10	425	3,39	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
33	Kutludoğmuş	12	0	1680	3,98	10	10	550	4,36	2	0	120	8,19	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00

34	Mancınık (Malcık) n.d. Sekbanlı	16	8	2296	5,46	18	7	917	7,20	0	7	21	1,88	0	0	0	0,00	0	4	14	4,40
35	Mehmetköy (Akbaba)	0	0	0	0,00	0	0		0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
36	Mezidoğlu (Müridoğlu)	0	28	140	0,40	0	20	40	0,46	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
37	Nusretlü	3	0	420	1,00	3	0	150	1,17	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
38	Orhan n.d. Tunrulpınarı (Dunrullu)	1	2	155	0,37	1	1	53	0,42		0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
39	Öğümce	6	5	875	2,08	6	6	314	2,49	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	3	10	3,18
40	Sarıarak n.d. Tutlu (Dudullu)	3	7	472	1,13	3	17	189	1,60	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
41	Taşoğulları n.d. Hacı	3	10	490	1,18	5	0	250	1,95	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
42	Yenice	6	17	960	2,31	3	5	163	1,31	0	3	9	0,81	3	5	163	62,87	0	0	0	0,00
43	Yokuşlu	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
	MEZREA																				0,00
1	Hacı Yusuf der karne-i Kurna	1	11	217	0,54	2	5	112	0,91	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
	ZAVİYE																				
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
	MAHALLELER																				0,00
1	Kadiasker	2	2	294	0,70	2	10	125	1,05	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
	TOPLAM	287	267	41949	100	236	292	12552	100	22	37	1431	100	4	15	253	100	4	28	377	100

Çizelge 5: 1561’de Yoros Kazasında Yapılan Hububat Üretiminin Kalemlere Göre Kile Olarak Dağılımı

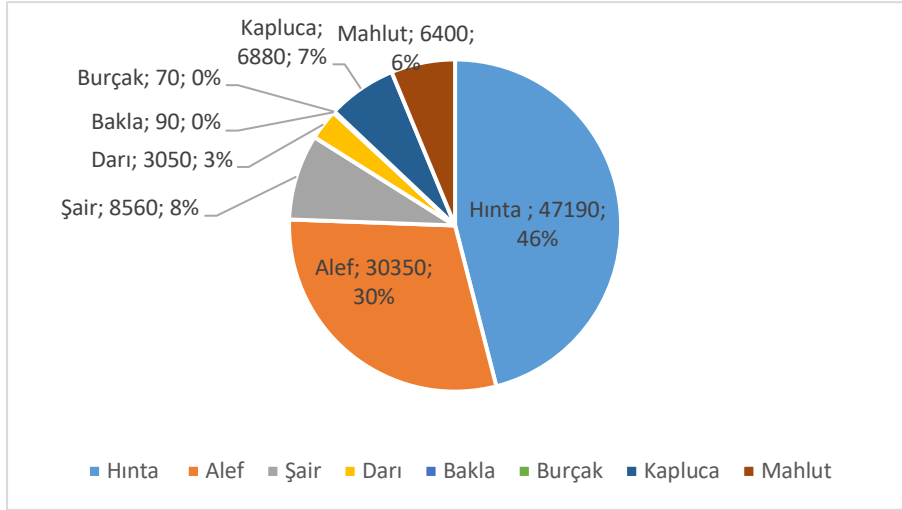
1600-1624 yıllarına ait 733 ve 49 numaralı Tahrir Defterleri’ne göre Yoros (Beykoz) Kazası’nda hububat ekiminden hunta, alef, şa’ir, darı, kapluca, mahlut (buğdayla çavdarın veya yulaf ile çavdarın karıştırılarak ekilmesinden meydana gelen tohum), burçak ve bakla elde ediliyordu. Bu tarihlerde hububat üretimi 102.590 kile olup, bu da 2.632.346,551 kg’a karşılık gelmekteydi. Üretimi yapılan hububatın 47.190 kilesi (1.210.843,491 kg’ı) buğday, 30.350 kilesi (778.747,615 kg’ı) alef, 8.560 kilesi (219.640,184 kg’ı) şa’ir, 6.880 kilesi (176.533,232 kg’ı) kapluca, 6.400 kilesi (164.216,96 kg’ı) malut, 3.050 kilesi (78.259,645 kg’ı) darı, 90 kilesi (2309,301 kg’ı) bakla ve 70 kilesi (1796,123 kg’ı) de burçaktan meydana gelmekteydi. Üretilen hububattan 4.719 kile buğday, 3.035 kile alef, 856 kile şa’ir, 305 kile darı, 9 kile bakla, 7 kile burçak, 688 kile kapluca ve 640 kilede mahluttan vergi verilmekteydi. Bu tarihlerde kazanın nüfusu yaklaşık 4.552 kişi¹ olduğuna göre kişi başına 266 kg buğday düşmekteydi.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Yoros Kazası’nda buğdayın tahrir kıymeti yaklaşık 9 akça, alefin 6 akça, şa’irin 5 akça, darı ve burçağın 8 akça, baklanın

¹ M. Hanefi Bostan, “Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus”, s. 129.

6 akça, kaplucanın 3,5 akça, mahlutun da 1 akça olduğu hesaplanmaktadır. Bu dönemde hububat üretiminin %45.99'unu buğday, %29.58'ini alef, %8.34'ünü şair, %2.97'sini darı, %6.70'ini kapluca, %6.23'ünü mahlut, %0.08'ini bakla ve %0.06'sını da burçak teşkil etmekteydi.

Bu dönemde Yoros Kazası'nın vergi toplamı 119.199 akça olup bunun 70.679 akçasını (%59.20'unu) hububattan aynı olarak alınan vergi oluşturmaktaydı.

Çizelge 6: 1600-1624 Yıllarında Yoros Kazasında Yapılan Hububat Üretiminin Hangi Kalemlerden Oluştığı ve Bunların Dağılımı

7	Çıldır	1	10	300	0,72	2	15	385	2,19	0	15	120	2,82	1	15	280	11,59	0	1	6	12,96	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
8	Davutoğlu	0	5	50	0,13	0	3	21	0,13	0	3	22	0,52	0	2	16	0,70	0	1	6	11,11	0	0	0	0	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
9	Dereseki(lî)	50	0	7000	16,27	0	0	0	0,00	20	0	1200	25,48	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
10	Nefs-i Kala-i Yoros Tabî-i Dereseki	14	13	2051	4,80	10	10	550	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
11	Depeseği(lî) (Depesünlü)	3	0	600	1,39	1	0	140	0,77	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
12	Depeviran	13	0	2600	6,03	6	10	1030	5,70	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	3	0	420	17,44	0	0	0	0,00
13	Demircilü	5	10	1100	2,57	1	5	200	1,12	1	15	280	6,18	1	15	280	11,59	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
14	Esence	8	3	1630	3,79	8	19	1262	7,02	4	10	720	15,33	3	10	560	22,43	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	3	10	560	23,62	0	0	0	0,00
15	Göllü n.d. Hüseynlü	3	10	790	1,85	3	19	632	3,56	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
16	Hacıbenlü	3	5	650	1,52	2	10	350	1,97	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	18	26	1,81	0	0	0	0,00
17	Hüseynlü	2	0	400	0,93	1	2	154	0,86	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
18	İncirlü	2	10	500	1,18	0	10	70	0,44	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
19	İne Hoca n.d. Hüseyn Peykar	15	10	3100	7,21	10	15	1505	8,34	3	10	560	11,96	5	5	840	33,27	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
20	İsacalu	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
21	İshaklı	2	10	500	1,18	1	15	245	1,42	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
22	İskenderlü	1	8	280	0,67	1	7	189	1,07	0	10	80	1,88	0	15	120	5,28	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00

38	Orhan n.d. Tunrulpınarı (Dunrullu)	1	2	155	0,36	1	1	53	0,30	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
39	Öğümce	4	15	950	2,24	2	5	315	1,75	0	0	0	0,00	0	5	40	1,76	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
40	Sarıtarak n.d. Tutlu (Dudullu)	4	10	900	2,11	4	5	595	3,29	0	15	120	2,82	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
41	Taşoğulları n.d. Hacı	3	10	490	1,16	10	0	250	1,42	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
42	Yenice	3	17	770	1,82	2	10	350	1,97	1	15	280	6,18	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	1	15	245	10,76	0	0	0	0,00
43	Yokuşlu	1	9	290	0,69	0	5	35	0,22	0	2	16	0,38	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
44	Hacı Yusuf	0	17	170	0,43	0	15	105	0,65	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	6	36	64,81	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00
ZAVİYE																																	
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0	0	0
TOPLAM		220	319	42790	100,00	134	355	17866	100	35	156	4598	100	10	105	2440	100	0	9	54	100	0	7	56	100	29	108	2289	100	32	0	586	100

b. Sebze- Meyve Üretimi ve Bağ ve Bahçecilik

Fatih zamanında Yoros Kazası'nda yapılan meyve üretimi bağ ve bahçecilik faaliyetleri tahrir kayıtlarına vergiler birlikte kaydedildiği için belirgin bir şekilde yansımamıştır. Hüseyinlü köyünden yemişlerden vergi alınması bu köyde önemli miktarda yemiş üretimi yapıldığını ortaya koymaktadır¹.

1523 yılında Yoros'a bağlı vakıf köylerinden Dereseki köyünde ceviz üretimi yılda 50 akça vergi alınacak düzeydeydi. Dereseki köyünde bostan yetiştiriciliği ve bahçe faaliyetleri önemli bir seviyede olduğu alınan bostan ve bahçe öşürlerinden anlaşılmaktadır. Kutludoğmuş köyünde de 20 akça armut öşrü alınması bu meyvenin üretiminin önemli bir seviyede olduğunu göstermektedir².

Tablo 11: 1523'te Yoros Kazasına Tabi Vakıf Köylerinden Alınan Meyve, Bostan ve Bahçe Öşrü

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI	Öşr-i Armut	Öşr-i Ceviz	Öşr-i Bostan	Öşr-i Bahçe
Dereseki	0	50	80	120
Çubuklu	0	0	0	0
Kutludoğmuş	20	0	0	0
Ali Bahadır	0	0	0	0
TOPLAM	20	50	80	120

1561 yılında Yoros Kazası'nda bağcılığın önemli bir seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu tarihte Anadoluhisarı'na (Yenice Kalesi nefsinde) bulunan Kadıker mahallesinde elde edilen üzümünden 670 akça, Dereseki köyüne bağlı Yoros Kalesi nefsinde 50 akça Kanlıcak köyünden 552 akça olmak üzere toplam 1272 akça vergi alınmaktaydı. Ayrıca İncirlü köyünden 64 akça, Kabakoz-ı Küçük köyünden 12 akça bağ öşrü alındığı görülmektedir. Davutoğlu köyünden 24 akça, İncirlü köyünden de 50 akça

¹ Bk. Tablo: 1.

² Bk. Tablo: 11.

resm-i bahçe vergisi alınırken Dereseği köyünden 680 akça, Demircilü köyünden 100 akça, Kabakoz-ı Küçük köyünden 27 akça, Öğümce köyünden de 22 akça olmak üzere toplam 829 akçalık piyaz (soğan) ve sebz öşrü alındığı tespit edilmektedir. Kadıasker mahallesi, Akviran-ı Büzürk ve Akviran-ı Küçük, Alibahadır, Ayvalu, Çıldır, Dereseği, Demircilü, İncirlü, İne Hoca, İsacalu, Kabakoz-ı Büzürk, Kanlıcak, Koçlu, Kozluca, Kösterlü, Kum, Kurna ve Öğümce köyleri ile Kurna köyüne bağlı Hacı Yusuf mezrasından toplam 1070 akça bostan öşrü alınmaktaydı.

1561'de Yoros Kazası'nda muhtelif meyvelerden toplam 986 akça vergi alınması, meyve yetiştiriciliğinin küçümsenmeyecek bir seviyede olduğunu göstermektedir. Bazı köylerden az da olsa armut resmi alındığı, bunun da yılda 10 akçaya tekabül ettiği tespit edilmektedir. Ayrıca Dereseği köyünden 100 akça fındık, bu köye bağlı Yoros Kalesi nefsinden de 50 akça ceviz öşrü alındığı kaydedilmektedir³.

³ Bk. Tablo: 12.

Tablo 12: 436 ve 579 Nolu Tahrir Defterine Göre 1561 Yılında Yoros Kazasında Meyve, Sebze, Bağ ve Bahçelerden Alınan Vergiler

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI		Öşr-i Bostan	Öşr-i Ba'at	Öşr-i Bağ	Öşr-i Meyve	Öşr-i Piyaz ve Sebz	Resm-i Armut	Resm-i Bahçe	Ceviz	Fırınlık
1	Câmi-i Atîk-ı Sultân MehmedMahallesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	Kadıasker Mahallesi	65	670	0	0	0	0	0	0	0
3	Sinan Çelebi Mahallesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0
KÖYLER										
1	Akviran-ı Büzürk	73	0	0	40	0	3	0	0	0
2	Akviran-ı Küçük	40	0	0	18	0	1	0	0	0
3	Alibahadır	15	0	0	30	0	0	0	0	0
4	Ayvalu	23	0	0	20	0	1	0	0	0
5	Çubuklu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Çavuşlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Çıldır	15	0	0	23	0	2	0	0	0
8	Davutoğlu	0	0	0	0	0	0	24	0	0
9	Dereseki(li)	200	0	0	0	68 0	0	0	0	10 0
10	Nefs-i Kala-i Yoros Tabi-i Dereseki	0	50	0	20 2	0	0	0	50	0
11	Depeseği(li) (Depesünlü)	0	0	0	0	0	2	0	0	0
12	Depeviran	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	Demircilü	10	0	0	0	10 0	1	0	0	0
14	Esence	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	Göllü n.d. Hüseyinlü	0	0	0	0	0	0	0	0	0
16	Hacibenlü	0	0	0	33	0	0	0	0	0

1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	Hacı Yusuf der karye-i Kurna	11	0	0	10	0	0	0	0	0
TOPLAM		107 0	127 2	76	98 6	82 9	10	74	50	10 0

1600-1624 yıllarında Yoros (Beykoz) Kazası dâhilinde bulunan bağlardan 408 akça bağ öşrü, 210 akça bağlardan elde edilen üzümünden ve 17 akça da şira vergisi alınmaktaydı. Bu dönemde 1098 akça bostan öşrü, 685 akça da piyaz ve sebz öşrü alındığı kaydedilmektedir. Kaza dâhilinde üretilen meyvelerin önemli bir seviyede olduğu alınan 5034 akçalık meyve öşründen ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu meyve öşrünün dışında 94 akça armut resmi, 100 akça fındık, 50 akça ceviz, 20 akça da kestane öşrü alındığı tespit edilmektedir. Kestane öşrü Çıldır ve İsacalu köylerinden alındığı görülmektedir¹.

¹ Bk. Tablo: 13.

Tablo 13: 733 ve 49 Nolu Tahrir Defterlerine Göre 1600-1624 Yıllarında Yoros (Beykoz) Kazasında Meyve, Sebze, Bağ ve Bahçelerden Alınan Vergiler

	YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI	Öst-i Bostan	Öst-i Ba'at	Öst-i Şıra	Öst-i Bağ	Öst-i Meyve	Öst-i Piyaz ve	Kestane	Fındık	Ceviz
NEFS-İ KALA-İ YENİCE										
1	Câmi-i Atık-ı Sultân MehmedMahallesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	Kadiasker Mahallesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	Sinan Çelebi Mahallesi	100	160	0	0	0	60	0	0	0
KÖYLER										
1	Akviran-ı Büzürk	73	0	0	0	40	0	0	0	0
2	Akviran-ı Küçük	40	0	0	0	18	0	0	0	0
3	Alibahadır	10	0	0	0	20	0	0	0	0
4	Ayvalu	60	0	0	0	60	0	0	0	0
5	Çubuklu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Çavuşlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Çıldır	14	0	0	10	25	10	10	0	0
8	Davutoğlu	10	0	0	12	0	10	0	0	0
9	Dereşeki(li)	200	0	0	0	0	580	0	100	0
10	Nefs-i Kala-i Yoros Tabi-i Dereşeki	0	50	0	0	200	0	0	0	50
11	Depeseşeki(li) (Depesünlü)	0	0	0	144	0	0	0	0	0
12	Depeviran	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	Demircilü	40	0	0	150	0	0	0	0	0
14	Esence	0	0	0	0	10	0	0	0	0
15	Göllü n.d. Hüseyinlü	0	0	0	0	30	0	0	0	0
16	Hacıbenlü	0	0	0	0	40	0	0	0	0
17	Hüseyinlü	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	İncirlü	30	0	0	60	0	0	0	0	0
19	İne Hoca n.d. Hüseyin Peykar	157	0	0	0	4120	0	0	0	0
20	İsacalu	10	0	0	0	10	0	10	0	0
21	İshaklı	0	0	0	0	15	0	0	0	0

22	İşkenderlü	0	0	0	0	5	0	0	0	0
23	Kabakoz-ı Büzürk mea Kirazlı	30	0	0	0	20	0	0	0	0
24	Kabakoz-ı Küçük	32	0	17	32	120	0	0	0	0
25	Kalkallu (Kavaklı)	0	0	0	0	50	0	0	0	0
26	Kanlıcak	30	0	0	0	0	0	0	0	0
27	Kılıçlı	0	0	0	0	8	0	0	0	0
28	Koçlu (Koçulu)	50	0	0	0	0	0	0	0	0
29	Kozluca	34	0	0	0	0	0	0	0	0
30	Kösterlü (Köserlü)	20	0	0	0	10	0	0	0	0
31	Kum n.d. Ayuk (Oyuk)	35	0	0	0	0	0	0	0	0
32	Kurna	25	0	0	0	0	0	0	0	0
33	Kutludoğmuş	0	0	0	0	35	0	0	0	0
34	Mancınık (Malcık) n.d. Sekbanlı	18	0	0	0	20	0	0	0	0
35	Mehmetköy (Akbaba)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	Mezidoğlu (Müridoğlu)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	Nusretlü	0	0	0	0	5	0	0	0	0
38	Orhan n.d. Tunrulupınarı (Dunrullu)	0	0	0	0	10	0	0	0	0
39	Öğümce	30	0	0	0	30	25	0	0	0
40	Sarıbayrak n.d. Tutlu (Dudullu)	0	0	0	0	60	0	0	0	0
41	Taşoğulları n.d. Hacı	0	0	0	0	38	0	0	0	0
42	Yenice	0	0	0	0	30	0	0	0	0
43	Yokuşlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
44	Hacı Yusuf	50	0	0	0	5	0	0	0	0
ZAVİYE										
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM		1098	210	17	408	5034	685	20	100	50

c. Hayvancılık

Fatih zamanında Yoros Kazası'nda yaşayan halkın önemli bir bölümü tarım yanında hayvancılıkla da uğraştığı hemen hemen her köyden alınan koyun ve kovan resminden ortaya çıkmaktadır¹. Ancak bu vergi kalemleri diğer vergi kalemleri ile birlikte yazıldığından hayvancılığın boyutunu tam olarak hesaplamak mümkün olamamaktadır.

1523 yılında Yoros Kazası'na tâbi iki vakıf köyünden 170 akça kovan öşrü, 553 akça çayır resmi, Kutludoğmuş köyünden de 50 akça ganem resmi alındığı görülmektedir². 1561 yılında da hemen hemen her köyden kovan öşrü alındığı ve bu öşrün yıllık 769 akça olduğu yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır. Çayır öşrü, köylerin büyük çoğunluğundan alınmakta ve bu verginin yılda 4.409 akçaya yükseldiği görülmektedir. Çayır öşrü en çok Dereseki köyüne bağlı Yoros Kalesi'nin nefsinden alındığı ve bu verginin 2.723 akça olduğu kaydedilmektedir. Koyun öşrü ise 670 akça idi. Balık avcılığından alınan balıklağı vergisi 801 akça olarak kaydedilmiş ve bunun 800 akçası Dereseki, bir akçası da Depeviran köyünden alınmaktaydı. Bu bilgiler Yoros Kazası'nda hayvancılığın önemli bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

XVII. asrın ilk çeyreğinde Yoros Kazası'na tâbi iskân birimlerinden 972 akça kovan, 5.151 akça çayır, 848 akça koyun öşrü ve 800 akça da balıklağı vergisi alındığı tahrir kayıtlarından tespit edilmektedir. Kayıtlara yansıyan verilere göre 60 yıldan fazla bir sürede kaza dâhilinde hayvancılık konusunda büyük gelişmenin olmadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 14: 1523'te (H. 929) Yoros Kazasına Tâbi İskân Birimlerinde Hayvan, Değirmen ve İskelelerden Alınan Vergiler

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI	Öşr-i Kovan	Çayır	Resm-i Ganem	Asiyab	Resm-i İskele

¹ Bk. Tablo: 1.

² Bk. Tablo: 11.

				Bâb	Hâsıl	
Derezeki	150	503	0	2	30	225
Çubuklu	0	0	0	0	0	0
Kutludoğmuş	20	50	50	0	0	0
Ali Bahadır	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	170	553	50	2	30	225

d. Sanayi Ürünleri ve İşletmeler

Fatih zamanında Yoros'a tâbi birçok iskân biriminde bir sanayi ürünü olan kendir üretimi yapılmaktaydı. Nitekim tahrir kayıtlarından Ayvalı, Derezekili, İsaclar, Kabakoz, Kurna, Mancılık (Mancınık), Sarucabayrak ve Yeniceköy yerleşim birimlerine ait topraklarda kendir yetiştirildiği görülmekte, ancak bunun üretim boyutu diğer vergilerle birlikte yazıldığından tespit edilememektedir. Bu dönemde kaza dâhilinde 17 köy iskân biriminde değirmen bulunduğu tespit edilmekle beraber bu değirmenlerin kaç gözden ibaret olduğu, bunların şahıs malı mı yoksa halkın ortak malı mı olduğu ve bunlardan yılda ne kadar icar alındığı belirlenememektedir.

1523 yılında kazanın iki ayrı vakıf köyünde sanayi işletmesi olarak ikişer göz değirmen bulunmakta ve bu her bir göz değirmenden 15 akça olmak üzere toplam 60 akça vergi alınmaktaydı³. 1561'de 25 bâb değirmenden toplam 840 akça vergi alındığı kaydedilmekteydi. Bu tarihte kendir üretimi hemen hemen her köyde yapılmakta ve elde eden kendirden yılda 2820 akça vergi alınmaktaydı. Keten veya zeyrek tohumundan bezirhanelerde beziryağı yapılmakta ve bu bezirhanelerden "*resm-i bezirhane*" adıyla vergi alınmaktaydı. Tespit edilebilen tek bezirhane Depeviran köyünde bulunmakta ve bundan 30 akça vergi alındığı tespit edilmektedir. Mirî ve tımara tahsis edilmiş arazilerdeki sazlıklardan hasır yapılmakta veya evlerin örtülmesinde kullanılmaktaydı. Sazları biçenlerden *resm-i sazlık* ve kamış adıyla bir vergi alınmaktaydı. *Resm-i sazlık* ve kamış vergisi Derezeki,

³ Tablo: 14.

Demircilü, Hüseyinlü ve İshaklı köylerinden yılda 145 akça olarak alınmaktaydı. Bu tarihte Koçlu (Koçulu) köyünden 10 akça olarak orman adıyla bir vergi alındığı⁴ bu verginin ormanlarda ağaç kesenlerden alındığı düşünülmektedir.

1600-1624 yıllarında Yoros Kazası'nda sanayi bitkisi olan kendirin üretimine devam edildiği ve üretilen kendirden 2624 akça vergi alındığı yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde kendirden en fazla verginin Kozluca köyünden alındığı, dolayısıyla en çok üretimin de bu köyde yapıldığı anlaşılmaktadır. Beziryağının elde edildiği işletmeler İskenderlü ve Kösterlü köylerinde bulunmakta ve bu sanayi kuruluşlarından yılda 120 akça verri alınmaktaydı. Kaza dâhilinde toplam 25 göz değirmen işletmesi vardı. Bunlardan yılda toplam 790 akça alındığı kaydedilmektedir. Sazlık resmi bir önceki tahrir döneminde kaydedilen dört köyden ve yıllık vergi olarak da toplam 170 akça alındığı tespit edilmektedir⁵.

⁴ Tablo: 15.

⁵ Tablo: 16.

24	Kabakoz-ı Küçük	65	45	154	0	0	0	0	0	0	0	60	0
25	Kalkallu (Kavaklı)	15	120	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
26	Kanlıcak*	0	0	81	25	0	0	0	0	1	60	200	0
27	Kılıçlı	0	20	10	0	0	0	0	0	0	0	300	0
28	Koçlu (Koçulu)	13	19	25	0	0	0	0	0	0	0	0	10
29	Kozluca	15	350	85	20	0	0	0	0	1	30	0	0
30	Kösterlü (Köserlü)	0	84	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	Kum n.d. Ayuk (Oyuk)	10	0	87	0	0	0	0	0	1	0	0	0
32	Kurna	5	17	0	0	0	0	0	0	1	60	0	0
33	Kutludoğmuş	20	0	65	50	0	0	0	0	0	0	0	0
34	Mancnuk (Malcık) n.d. Sekbanlı	15	53	38	0	0	0	0	0	1	30	0	0
35	Mehmetköy (Akbaba)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	Mezidoğlu (Müridoğlu)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	Nusretlü	5	20	5	0	0	0	0	0	2	60	0	0
38	Orhan n.d. Tunrulpanarı (Dunrullu)	5	0	120	0	0	0	0	0	0	0	0	0
39	Öğümce	16	0	120	85	0	0	0	0	1	0	0	0
40	Sarıarak n.d. Tutlu (Dudullu)	18	150	90	60	0	0	0	0	1	30	0	0

41	Taşoğulları n.d. Hacı	32	50	82	0	0	0	0	0	0	0	0	0
42	Yenice	0	115	31	70	0	0	0	0	0	0	0	0
43	Yokuşlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ZAVİYE													
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
MEZREA													
1	Hacı Yusuf der karye-i Kurna	8	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM		769	2820	4409	670	145	801	30	100	25	840	720	10

e. İskeleler ve Ticaret

Fatih zamanında Yoros (Beykoz) Kazası'nda bir odun iskelesi bulunmaktaydı. Bu iskele Dereseki(li) köyünde olup yılda 1.000 akça vergi geliri olduğu kayıtlardan ortaya çıkmaktadır. Odun iskelesinden alınan vergi toplam verginin %5.28'ini teşkil etmekteydi. 1523 yılı vakıf tahriri kayıtlarında Dereseki köyünde bir iskele bulunmakta ve bu iskeleden 225 akça vergi alınmaktaydı¹.

1561 yılı kayıtlarına göre Yoros Kazası'na tâbi yerleşim birimlerinden Dereseki köyüne tâbi Yoros Kalesi nefsinde (160 akça), Kabakoz-ı Küçük (60 akça), Kanlıcak (200 akça) ve Kılıçlı (300 akça) köylerinde birer iskele bulunmakta ve bu iskelelerden 720 akça vergi geliri sağlanmaktaydı. Bu tarihte İne Hoca n.d. Hüseyin Peykar köyünde ise bir bazar bulunmakta ve bu bazardan 100 akça bac alınmaktaydı².

XVII. asrın ilk çeyreğinde Yoros Kazası'nda Dereseki köyüne tâbi Yoros Kalesi nefsinde (1.600 akça), Kavaklı (550 akça), Kılıçlı (70 akça) ve Koçlu (40 akça) köylerinde birer iskelenin kaydı yer almakta ve bu iskelelerin tamamından yılda 2.260 akça vergi alınmaktaydı. 1561'de olduğu gibi 1600-1624 yıllarında kaza dâhilinde İne Hoca köyünde bir bazarın kaydı bulunmakta ve buradan 20 akça bazar bacı alındığı görülmektedir³.

¹ Tablo: 1; 14.

² Tablo: 15.

³ Bk. Tablo: 16.

6	Çavuşlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Çıldır	90	142	130	10	0	0	3	120	0	0	0
8	Davutoğlu	20	6	8	5	0	0	0	0	0	0	0
9	Dereseki(li)	100	0	0	100	100	0	2	120	0	0	800
10	Nefs-i Kala-i Yoros Tabi-i Dereseki	57	0	2723	0	0	0	1	30	0	1600	0
11	Depeseke(li) (Depesünlü)	0	0	0	0	0	0	2	120	0	0	0
12	Depeviran	19	60	46	150	0	0	0	0	0	0	0
13	Demircilü	20	150	0	0	30	0	1	40	0	0	0
14	Esence	20	260	128	140	0	0	0	0	0	0	0
15	Göllü n.d. Hüseyinlü	40	0	160	0	0	0	0	0	0	0	0
16	Hacıbenlü	10	100	35	0	0	0	0	0	0	0	0
17	Hüseyinlü	0	50	10	0	20	0	0	0	0	0	0
18	İncirlü	0	0	24	0	0	0	0	0	0	0	0
19	İne Hoca n.d. Hüseyin Peykar	60	25	300	40	0	0	1	15	20	0	0
20	İsacalu	12	20	0	0	0	0	1	30	0	0	0
21	İshaklı	0	30	25	0	20	0	0	0	0	0	0
22	İskenderlü	9	38	19	15		60	1	30	0	0	0
23	Kabakoz-ı Büzürk mea Kirazlu	0	20	50	0	0	0	0	0	0	0	0
24	Kabakoz-ı Küçük	65	45	168	0	0	0	0	0	0	0	0
25	Kalkallu (Kavaklı)	20	50	5	10	0	0	0	0	0	550	0

26	Kanlıcak	0	0	80	30	0	0	0	0	0	0	0
27	Kılıçlı	2	15	10	2	0	0	0	0	0	70	0
28	Koçlu (Koçulu)	15	200	38	0	0	0	0	0	0	40	0
29	Kozluca	30	400	200	45	0	0	1	30	0	0	0
30	Kösterlü (Köserlü)	0	78	16	0	0	60	0	0	0	0	0
31	Kum n.d. Ayuk (Oyuk)	20	0	10	0	0	0	1	0	0	0	0
32	Kurna	7	18	0	10	0	0	1	60	0	0	0
33	Kutludoğmuş	20	0	65	50	0	0	0	0	0	0	0
34	Mancınık (Malcık) n.d. Sekbanlı	20	60	44	0	0	0	1	30	0	0	0
35	Mehmetköy (Akbaba)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	Mezidoğlu (Müridoğlu)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	Nusretlü	5	25	18	10	0	0	2	60	0	0	0
38	Orhan n.d. Tunrulpınarı (Dunrullu)	5	0	120	0	0	0	0	0	0	0	0
39	Öğümce	20	0	30	40	0	0	1	0	0	0	0
40	Sarıbayrak n.d. Tutlu (Dudullu)	40	160	213	73	0	0	1	0	0	0	0
41	Taşoğulları n.d. Hacı	32	50	82	0	0	0	0	0	0	0	0
42	Yenice	24	150	50	80	0	0	0	0	0	0	0

43	Yokuşlu	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0
44	Hacı Yusuf	10	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ZAVİYE												
1	Umurlu (Umur Derviş Zaviyesi)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM		972	2624	5151	848	170	120	25	790	20	2260	800

f. XVII. Asrın İkinci Yarısında Evliya Çelebiye Göre Yoros Kazası

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Yoros Kazası'nın yerleşim birimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi veren Evliya Çelebi'dir. Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde IV. Murad tarafından yaptırılan Anadolu Kavağı Kalesi ile birlikte Kavak Kasabası, Yoros Kalesi, Beykoz Kasabası, İncirli köyü, Kanlıca Kasabası, Anadolu Hisarı Kasabası ve Akbaba köyünün nüfusları ve bu yerleşim yerlerinin fiziki konumu konusunda önemli bilgiler vermektedir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre; Anadolu Kavağı Kalesi'nin bir camisi ve seksen adet hücresi, iki buğday ambarı bulunmakta ve kalede de dizdar ve 300 nefer görev yapmaktaydı. Kavak kasabası, Anadolu Kavağı Kalesi'nin güneyinde deniz kıyısında büyük bir limanın ağzında yer almakta ve 800 haneden oluşan bir nüfusu bulunmaktaydı. Kasabanın bir camisi, yedi mescidi, bir hamamı, bir çocuk mektebi, bekâr odaları ve 200 kadar dükkânı bulunması hızla geliştiğini göstermektedir. Yoros Kalesi, Kavak kasabasının kuzey tarafında yer almakta olduğu, kalenin dizdarı ve neferlerinin bulunmadığı, burada 200 hanenin yaşadığı kaydedilmektedir¹.

Beykoz'a gelince; buranın bu dönemde deniz kıyısında büyük bir limanın kenarında kurulmuş bir kasaba olduğu, camisi, mescidi, hamamı, çocuk mektebi ve küçük bir çarşısın bulunduğu ve nüfusunun 800 haneden meydana geldiği belirtilmektedir. İncirli ise birer cami, mescid ve hamamı bulunan fakat çarşı ve pazarı bulunmayan köy statüsünde bir yerleşim yeri idi. Buradaki hamam, Hezarpare Ahmet Paşa sarayında bulunmaktaydı. Köyün nüfusu 300 haneden ibaretti². Balıkçılığın bu kasabada geliştiği anlaşılmaktadır³.

Kanlıca kasaba olarak kaydedilen iskân birimlerinden olup, bir camisi, altı mescidi, bir çocuk mektebi ve bir hamamı vardı. Kasaba bugün olduğu gibi dün de yalılarıyla meşhurdu. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda Kanlıca Kasabası'nda İbrahim Çelebi, Emir Paşa, Süleyman Efendi ve Lonkazâde yalılarının bulunduğunu kaydetmektedir. Bu dönemde Kanlıca'nın yedi

¹ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, s. 224-225.

² Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, s. 225.

³ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, s. 285.

mahalleden meydana geldiğini ve 1.200 hane nüfusu bulunduğunu belirtmektedir⁴.

Anadolu Hisarı Kalesi'nde XVII. yüzyılın ikinci yarısında bir dizdar evi ve nefer odaları bulunmakta ve kalede 200 nefer görev yapmaktaydı. Kalenin önünde Fatih Sultan Mehmed Han Camii yer almaktaydı. Anadolu Hisarı'nı kasaba olarak değerlendiren Evliya Çelebi burada 1.080 haneden oluşan bir nüfusun yaşadığını yazmaktadır. Kasabada Kale camiinden başka birkaç mescit, yedi çocuk mektebi, bir küçük hamam ve yirmi dükkân bulunmaktaydı. Kasabada çok sayıda saray ve yalı mevcuttu. Çelebi, bu saray ve yalılardan şunların adlarını zikretmektedir: Defterdar Halıcızâde sarayı, Defterdar Mustafa Paşa sarayı, Hacı Çelebi sarayı, Kaftancı Ali Çelebi sarayı, Emir Paşa sarayı ve Bahayi Efendi yalısı. Bu dönemde Akbaba köyü 100 hane nüfusu bulunan bir köy olup, köyün bir camisi, bir hamamı, bir tekkesi ve 20 adet dükkânı bulunmaktaydı⁵.

Evliya Çelebi, Yoros Kazası ile ilgili daha çok sahil kesiminde yer alan yerleşim birimleri ile ilgili bilgi vermekte, ancak sahil kesiminin dışında bulunan köy iskân yerlerinden söz etmemektedir. Ayrıca sahil kesiminde yer alan veya yakın olan bahçe ve mesire yerleri konusunda da bilgi vermektedir. Mesire yeri olarak Ali Bahadır, Dereseği, Alemdağı, Koyunkorusu, Yuşa Nebi ve Göksu mesirelerinin adı geçmektedir. Bahçeler ise şunlardır: Tokat, Sultaniye ve Çubuklu bahçeleri. Bu bahçelerden Tokat Bahçesi'nde bir bahçe ustası ve 100 nefer bostancı bulunmaktaydı. Sultaniye Bahçesi'nde bir bahçe ustası ve 70 neferi vardı. Çubuklu ve Göksu bahçelerinin kaç bahçe ustası ve kaç bostancı neferi bulunduğu hususunda bir bilgi verilmemektedir. Yoros Kazası'nın ziyaretgâhları arasında Yoros Kalesi'nin doğusunda ormanlık içinde yer alan Şehitler ve Kırklar Mezarlığı, Yuşa Peygamber türbesi ve burada bulunan tekke ve Akbaba Sultan Türbesi olduğu kaydedilmektedir⁶.

S o n u ç

XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yoros (Beykoz) Kazası bugünkü Beykoz ve Çekmeköy ilçelerinin tamamını, Ümraniye İlçesi'nin Yukarı Dudullu ve çevresini, Pendik İlçesi'nin Kurtdoğan ve çevresi ile Şile İlçesi'nin Kurna

⁴ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, s. 227-228.

⁵ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, s. 227.

⁶ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, s. 224-227, 233, 237.

köyü ve çevresini içine alan geniş bir coğrafi alandan oluşmaktaydı. Bu asırlarda Yoros Kazası'nda yaşayan halk geçimini tarım, hayvancılık, balıkçılık, odunculuk ve ticaret yaparak sağlamaktaydı.

Halktan raiyyet rüsümü olarak çift, ekinli bennak, bennak, mücerred, cerayim, arusiyye, bâd-ı hevâ, deşt-bânî, tapu-yi zemin, yaylak, otlak, ganem ve kışlak gibi resimler alınmaktaydı. 1561'de halktan alınan raiyyet rüsümü, 97.325 akçadan oluşan toplam verginin %20.19'una tekabül etmekteydi. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde bu vergi, toplam 119.199 akçadan oluşan verginin %18.04'üne karşılık gelmekteydi

Fatih zamanında halkın tasarrufunda bulunan toprakların 1530 yıllara doğru azaldığı, bunun da toprakların bölünmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. 1561-1624 yılları arasında Yoros Kazası'nda halkın tasarrufundaki toprakların çoğaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum kaza dâhilinde tarım alanlarına yeni tarım arazilerinin ilave edildiğini göstermektedir.

Fatih zamanında kaza dâhilinde hububattan alınan aynî verginin nakdî değeri toplam verginin %60'dan fazlasını teşkil ederken, 1561'de %58.11'ine, 1600-1624 yıllarında da %59.29'una tekabül ediyordu. 1561 yılında kişi başına yaklaşık 245 kg buğday düşerken, 1600-1624 yıllarında kişi başına 266 kg buğday düşmekteydi. 1523'te Yoros kazasında bir kile buğdayın tahrir kıymeti 5 akça, alefin 2 akça, şa'irin 3 akça, kaplucanın da 2 akça olduğu yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır. 1561'de ise bir kile buğdayın tahrir kıymeti 6,98 akça, alefin 2,5 akça, şa'irin 3 akça, kaplucanın 2,66 akça, darının 3,49 akça olduğu hesaplanmaktadır. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Yoros kazasında buğdayın tahrir kıymeti yaklaşık 9 akça, alefin 6 akça, şa'irin 5 akça, darı ve burçağın 8 akça, baklanın 6 akça, kaplucanın 3,5 akça, mahlutun da 1 akça olduğu hesaplanmaktadır. Bir asırda enflasyonun yaklaşık %100 oranında artış gösterdiği görülmektedir.

Fatih zamanında Yoros Kazası'nda yaşayan halkın önemli bir bölümü tarım yanında hayvancılıkla da uğraştığı hemen hemen her köyden alınan koyun ve kovan resminden ortaya çıkmaktadır. 1561 ve 1600-1624 yıllarında da köylerin çoğunluğundan kovan öşrü alınması arıcılığın yaygın olduğunu göstermektedir. Hayvancılığın küçümsenmeyecek bir seviyede olduğu alınan ganem ve çayır öşürlerinden, balıkçılığın da önemli bir seviyede olduğu alınan balıklağı vergisinden anlaşılmaktadır. 1561-1624 yılları arasındaki 60 yıldan fazla bir sürede kaza dâhilinde hayvancılık konusunda büyük gelişmelerin olmadığı gözlemlenmektedir. Kaza dâhilinde XV., XVI.

ve XVII. yüzyıllarda muhtelif meyve yetiştiriciliği yanında armut, ceviz, fındık ve az da olsa kestane üretildiği tespit edilmektedir.

Fatih zamanında Yoros'a tâbi birçok iskân biriminde bir sanayi ürünü olan kendir üretimi yapılmaktaydı. XVI. ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde kaza dâhilindeki köylerin çoğunluğunda kendir üretimi yapıldığı, kendirin tohumlarından da beziryağı üretildiği 1561'de bir köyde, 1600-1624 yıllarında da iki köyde bezirhanenin bulunmasından anlaşılmaktadır. Fatih döneminde kaza dâhilinde bir sanayi işletmesi olarak 17 köy iskân biriminde, 1561'de 18 köyde 25 göz, 1600-1624 yıllarında da 19 köyde 25 göz değirmen işletmesi bulunmaktaydı.

Fatih zamanında Yoros (Beykoz) Kazası'nda bir odun iskelesi, 1561 ve 1600-1624 yıllarında da dörder iskelenin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca her iki tarihte de İne Hoca köyünde bir bazar kaydına rastlanmaktadır. XVI. yüzyılda Anadoluhisarı ve Yoros kalelerinde başlayan şehirleşmenin XVII. yüzyılın ikinci yarısında Yoros'un sahil kesiminde yer alan yerleşim birimlerinde hızlandığı sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (= BOA)

-----, Ali Emiri Tasnifi, nr. 40.

-----, Maliyeden Müdevver Defterler (= MAD), nr. 22.

-----, Tahrir Defteri (= TD), nr. 436, 438, 733, 1160.

Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (=TK. KKA), TD, nr. 49, 579.

İstanbul Kadı Sicilleri-Üsküdar Mahkemesi (=İKS-ÜM)

-----, İKS-ÜM 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/M. 1513-1521), Yay. Haz. Bilgin Aydın ve Ekrem Tak, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2008.

-----, İKS-ÜM 5 Numaralı Sicil (H. 930-936/M. 1524-1530), Yay. Haz. Yasemin Dağdaş ve Zeynep Berktaş, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2010.

2. Kitap ve Makaleler

ARGIT, Betül İpşirli, "Üsküdar'ın Toplumsal Zenginliğinin Bir Farklı Yönü: Saraylı Cariyeler", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V (1-5 Kasım 2007)-Bildiriler I*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 415-428.

- ÂŞIKPAŞAOĞLU, Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Yay. N. Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Yayınları, İstanbul 1970.
- BARKAN, Ömer Lütfi, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları- Kanunlar I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1943.
- BOSTAN, M. Hanefi, "XV., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri IV*, Türk Eğitim – Sen Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 117-147.
- BOSTAN, M. Hanefi, "Fatih Döneminde Yoros (Beykoz) Kazası", *Beykoz 2020 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 871-891.
- ÇAĞLAYAN, İnci, "Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Beykoz'un Tarihçesi", *Beykoz İlçesi Çevre Sorunları Sempozyumu (6-7 Haziran 1998)- Bildiriler Kitabı*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 57-
- EMECEN, M. Feridun, "Çift Resm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 309-310.
- EMECEN, M. Feridun, "İstanbul Boğazı Önlerinde İlk Türk Yerleşmesine Bir Örnek: Ali Bahadır Köyü (Beykoz)", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Sayı 39, Harvard 2013, s. 407-411.
- EVLİYA ÇELEBİ b. DERViŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, Yay. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- EYİCE, Semavi, "Yoros Kalesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 534-536.
- EYİCE, Semavi, "Fetihden Önceki Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003)-Bildiriler I*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 17-20.
- GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673) II*, Trc. Nahit Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973.
- GÖKTAŞ, Hamide, *Şeriiye Sicilleri Üsküdar Kadılığı 7. Defter (H.936-937-938)*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü – Lisans tezi, İstanbul t.y.
- HASKAN, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar I*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *Belleten*, XXIII/92, Ankara 1959, s. 575-610.

- İNALCIK, Halil, "Çiftlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 8*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 313-314.
- İNALCIK, Halil, "Açılış Konferansı", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003)-Bildiriler I*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 11-14.
- İNALCIK, Halil, "Aydos Kalesi Kocaeli Fethi'nde Kilit Noktadır", *Aydos Kalesi ve İstanbulun Fethi Sempozyum Bildirileri (28 Mayıs 2011)*, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-18.
- İNCİCYAN, P.Ç, 18. *Asırda İstanbul*, Trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976.
- ORAL, Ünver, *İlçemiz Beykoz*, Veli Yayınları, İstanbul 2002.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

"THE ECONOMIC LIFE IN THE DISTRICT OF YOROS (BEYKOZ) IN THE XVTH,
XVITH AND XVIITH CENTURIES"

Abstract

This paper has tackled the economic situation of Yoros (Beykoz) in the centuries of XV., XVI., and XVII. Our sources are Tahrir Defters (Tahrir Registry) and Şer'iyeye Sicils (Sharia Registry). The information on the economic structure of the district in the second half of the XVII. century has been utilized from Seyahatname of Evlîya Celebi. In addition, some scientific research has benefited from this paper. Firstly, the paper gives some information the raiyyet rûsumu (kind of the Ottoman taxes) taken from inhabitants, consisting of which items and the amount of the taxes are displayed by tables and graphs. It has found out the percentage of the territory whose soil was fertile. Also, it provides some information on which crops and their amounts were grown on the cultivated-arable lands yearly and how much aynî taxes were paid by the farmers and the monetary value of the grown crops. All information has been shown by the tables and graphs throughout the paper. Moreover, the paper attempts to obtain the annual capacity of grain production. It also includes detailed information on the types and amounts of vegetables and fruits harvested and the production capacity of the cultivated lands. Besides the agricultural production, animal husbandry has been analyzed in the paper. It provides the percentage of hemp as a manufactured product per inhabited area and the numbers of the mills of linseed oil and grain that existed as industrial enterprises in the district. It has been concluded by the number of wharves and bazaars in Yoros.

Keywords

Yoros, Beykoz, Farm, Wheat, Beehive, Gane (sheep and goat), Fish, Hemp, Wharf, Bazaar.

ÜSKÜDAR'DA OSMANLI MEDRESE GELENEĞİNİN TEŞEKKÜLÜ: RUM MEHMED PAŞA MEDRESESİ VE MÜDERRİSLERİ *

*Esra MUHACIR ***

ÖZET

Üsküdar nüfusunun gelişiminde şehirde kurulan vakıflar önemli bir faktördü. Vakıflar aracılığıyla yaptırılan cami, mescid, medrese, tekke ve imaretler hem şehrin fiziksel ve ekonomik gelişimini sağlıyor hem de nüfus artışını beraberinde getiriyordu. Özellikle külliye tipi yapılar, şehirlerin ekonomik ve sosyal bakımdan kalkınmasına büyük katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda Üsküdar'ın gelişiminde Rum Mehmed Paşa tarafından yaptırılan külliye önemli bir rol oynar. İmâret-i Mehmed Paşa adıyla anılan mahallenin kurulmasına da sebep olan bu külliye Üsküdar kültür tarihinin de şekillenmesinde başlıca etkenlerden biridir. Şemsi Paşa Camii'nin üst tarafında kendi adıyla anılan mahallede yer alan külliyenin yapımına, Fâtih Sultan Mehmed döneminde kısa bir süre sadrazamlık yapan Rum Mehmed Paşa tarafından 876 (1471-72) yılında başlanmış ve vefatından bir sene sonra tamamlanmıştır. Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Medresesi, kurulduğu 15. Yüzyılın sonlarından 18. yüzyıla kadar Üsküdar tarihi için oldukça önemli sayıda müderris istihdam etmiş bir müessese olarak kültür ve eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk müderris atamaları 16. yüzyıl sonlarında 1580'li yıllardan itibaren başlamakta ve elimizdeki çeşitli kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla 1732 yılına kadar gelmektedir. Bu çalışmada 16. yüzyıldan 18. Yüzyılın ortalarına kadar Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde görev yapmış 138 müderrisin biyografileri incelenmiş, müderrislik ve kadılık şeklinde gelişen kariyer basamakları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Üsküdar, Rum Mehmed Paşa Medresesi, Müderris ve Kadıların Kariyeri.

Giriş

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra İstanbul, eğitim bakımından, başkent olması dolayısıyla halledilmesi gereken bir mesele

* Makalenin geliş tarihi: 20.04.2022 / Kabul tarihi: 19.06.2022

** Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, esra.muhacir@medeniyet.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-1415-7821).

olarak Fatih tarafından ele alındı ve İstanbul'da fethin akabinde ilk medreseler ve daha sonra da sahn-ı seman medreseleri kuruldu. Aynı zamanda devlet adamlarının kamu menfaatine yönelik projeler gerçekleştirmelerine ve vakıflar tesis etmelerine izin verildi. Üsküdar'ın bu sürece eklenmesi ise biraz daha geç olmakla beraber ilk Üsküdar medresesi olarak Fatih dönemi medreseleri inşa süreci içerisinde Rum Mehmed Paşa Medresesi'nin inşa edildiğini görmekteyiz. Rum Mehmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed döneminde 1471-1483 yılları arasında medresesini inşa ettirerek Üsküdar'da eğitimin medrese düzeyinde başlamasına öncülük etti.¹

Üsküdar, 15. Yüzyıl sonlarında ve 16. yüzyıl başlarında henüz küçük bir kasaba görünümündeydi.² Üsküdar çok eski bir yerleşim yeri olmakla beraber, 15. Yüzyılın ikinci yarısına kadar şehir olarak gelişimi ve nüfusu hakkında elimizde yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Üsküdar nüfusunun zaman içerisindeki gelişimi hakkında bilgi alabileceğimiz yegâne kaynak grubu tahrir defterleri olup, bu defterlerden günümüze ulaşan ilk tahrir verileri 16. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. 1530 tarihli tahrir defterine göre Üsküdar'da toplam 8 mahalle bulunmaktaydı. Bunlar İmâret-i Mehmed Paşa (Rum Mehmed Paşa), Kepçe, Hergele (Sancak), Hamza Fakih, Dâvud Paşa, Geredeli, Bulgurlu ve Selman Ağa mahalleleridir. Ayrıca buraya bağlı altı köy Üsküdar merkeziyle organik bir bütünlük oluşturuyordu. Bütün ünitenin toplam nüfusu 463 hane ve 75 bekar erkekten ibaretti (yaklaşık 2400 kişi). Nüfusun %48'i Üsküdar kasabasında, %52'si kasabanın yakınındaki köylerde oturuyordu.³ Bu durumda Üsküdar'ın merkez nüfusunun 16. yüzyılın başlarında henüz 1200 civarında olduğunu söylemek mümkündür. Bundan tam 30 yıl sonra tutulan 968 (1561) tarihli tahrir defterine göre mahalle sayısı 18'e, hane sayısı 903 ve bekâr erkek sayısı da 276'ya yükselmiştir (yaklaşık 4800 kişi). Yine bu tarihte nüfusun yaklaşık %59'u

¹ Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, Klasik Yayınları, İstanbul 2019, 69-73.

² Payitahtın karşı kıyısında yer alan ve İstanbul'un Anadolu yüzünü oluşturan Üsküdar'ın Osmanlılar Dönemi'nde ilk olarak Orhan Gazi ile Bizans İmparatoru III. Andronikos arasında 1329'da gerçekleşen Pelekanon Savaşı'ndan sonra Osmanlı kontrolüne girdiği tahmin edilir. Bundan yaklaşık 100 yıl sonra 1424'te Çelebi Sultan Mehmed zamanında Üsküdar ve çevresi kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. M. Hanefi Bostan, "Üsküdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2012, XLII, 365.

³ M. Hanefi Bostan, "Üsküdar", *DİA*, XLII, 365.

Üsküdar merkezinde yaşamaktaydı. Bir önceki tahrire göre 10 yeni mahallenin kurulmuş olması, büyük bir yerleşimin gelişmekte olduğunu göstermektedir.⁴ 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgedeki nüfus yoğunluğunun merkeze kayması, kasabanın fizikî yönden büyük gelişme gösterdiğinin de işareti. Tahrir kayıtlarından elde edilen genel toplam içerisinde askerler, ulemâ ve medrese öğrencileri veya esirler yer almamaktadır. Bunların yekûnunun nüfusun beşte birine denk olduğunu ve her hanenin beş kişiden oluştuğunu varsayan Barkan'ın hesaplamaları esas alındığında toplam nüfus tahmini çok daha yukarılara çıkmaktadır.⁵

Üsküdar nüfusunun gelişiminde şehirde kurulan vakıflar önemli bir faktördü. Vakıflar aracılığıyla yaptırılan cami, mescid, medrese, tekke ve imaretler hem nüfusun artmasını sağlıyor hem de burada ekonomik ve kültürel bir canlanmaya sebep oluyordu. Özellikle külliye tipi yapılar, şehirlerin ekonomik ve sosyal bakımdan kalkınmasını sağlıyordu.

16. Yüzyıl başlarında Üsküdar, İstanbul'un bir parçası olarak görülmeye başlanmış ve saray çevresi ile devlet adamlarının mimari alandaki yatırımlarıyla hızla gelişmiştir.⁶ Üsküdar'ın gelişiminde Rum Mehmed Paşa tarafından yaptırılan külliye önemli bir rol oynar. İmâret-i Mehmed Paşa adıyla anılan mahallenin kurulmasına da sebep olan bu külliye, Üsküdar kültür tarihinin de şekillenmesinde başlıca etkenlerden biridir. Şemsi Paşa Camii'nin üst tarafında kendi adıyla anılan mahallede yer alan külliyenin yapımına, Fâtiht Sultan Mehmed döneminde kısa bir süre sadrazamlık yapan Rum Mehmed Paşa tarafından hicri 876 (miladi 1471-72) yılında başlanmış ve vefatından bir sene sonra tamamlanmıştır.⁷ Kökeni ve hayatı hakkında devrin kaynaklarında çok az bilgi bulunan Rum Mehmed Paşa hakkında Kemalpaşazâde, onun İstanbul'un fethinde esir düşen Rumlar'dan olup gılman olarak saray hizmetine alındığını yazar. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in Arnavutluk seferinin (1466) hemen ardından ikinci vezirlik makamına yükselmiş olan Mehmed Paşa'nın Mahmud Paşa'nın ardından

⁴ M. Hanefi Bostan, "Üsküdar", XLII, 365.

⁵ Halil İnalçık, "İstanbul" *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 233.

⁶ Namık Musalı, "Farsça Kaynaklara Göre Üsküdar'ın Tarihi ve Coğrafyası", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI 6-9 Kasım 2008*, İstanbul 2009, II, 37-42.

⁷ İ. Aydın Yüksel, "Rum Mehmed Paşa Camii ve Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 6. cilt, Ankara 1994, 347.; Tuğba Erzincan, "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 228-230.

bazı kaynaklar sadrazamlık makamına getirildiğini yazsa da bununla ilgili kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Halil İncalcık, İdrîs-i Bitlisî'nin Heşt Bihişt'ine dayanarak Mehmed Paşa'nın Varsaklar'a karşı başarısız olan seferinin bu tarihte yapıldığını ve paşanın azli ve idamı ile sonuçlandığını yazar. Âşıkpaşazâde'ye göre fetihten sonra yeni getirilenlere ve ulemaya tahsis edilen evlerden kira alınması gibi olumsuz karşılanan kararların arkasında olduğu iddia edilen Rum Mehmed Paşa, Üsküdar'ın ilim ve eğitim merkezlerinin başında sayılan medreselerden ilkinin yapılması ile Üsküdar'ın eğitim tarihinde öncü bir rol oynamıştır.⁸ Onun adıyla yapımına başlanan külliye fetihten sonra şehirde inşa edilen ilk dinî binalardandır. Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nin, inşa edildiği konum itibariyle de şehrin yeni bir yerleşim yeri oluşturma ihtiyacına cevap üretmek ve hemen yakınına konumlandığı limanın işlevselliğine katılımı arttırmak için tasarlandığı düşünülmektedir.⁹

Caminin kuzeybatı yönünde, mihrap tarafında bulunan medrese, eski adı Medrese sokağı olan bugünkü Eşref Saat Sokağı üzerindeydi. Bugün camii ayakta olduğu halde, Hadîkatü'l-cevâmi'de 1770 tarihlerinde harap

⁸ Mehmed Vâmık Şükrü, *Evkâf-ı Ümem Tarihi* adlı eserinde Rum Mehmed Paşa'nın vezirliği ve hakkında kaynaklardaki tartışmalara dair şu bilgileri vermektedir: Bu zât sultan Mehmed Fatih devrinde ikinci vezir idi. Sadrâzam Mahmud Paşa'ya adâveti bulunduğu hakkında sî'âyet ederek 872'de sadâretten azline sebep olmuştu. Katib Çelebi, *Takvîmü't-Tevârih*'de, Rûm Mehmed Paşa'nın Mahmud Paşa yerine sadrâzam olduğunu yazmışsa da diğer târihler ve *Hadîkatü'l-Vüzerâ* bundan bahsetmeyip Mahmud Paşa'dan sonra İshak Paşa'nın sadârete getirildiğini kayd etmişlerdir. Bu sebeple Rûm Mehmed Paşa'nın sadâreti ihtilâflıdır. Bu ihtilâf *Kâmûsü'l-A'lâm* sahibini şaşırtarak Rûm Mehmed Paşa ve İshak Paşa maddelerinde taban tabana zıt beyânâtda bulunmuştur. Rûm Mehmed Paşa, Rûm mühtedisi olup Saray-ı Hümayûn'da terbiye görmüştür. Kat'-ı merâtib ederek vezir oldu. 874 senesinde Karamanoğlu'ndan alınan yerlerin muhâfazasına me'mûr olduysa da orada zulm ve i'tisâf ederek avdet ederken Varsak Aşîreti'nin pusularına düşüp askerinin yarısı telef olduğu gibi topladığı paralar da yağma edildi. Varsaklılar "Bu ne mübârek paşadır topladığı paraları ayağımıza kadar getirdi bize verdi" gibi sözlerle eğlendiler. Fatih kendisini bu me'mûriyetten azl edip diğer hizmetlerde kullandıysa da mefâsid ve mezâliminden dolayı 879 târihinde idam etmiştir. Mezkûr türbede medfûndur. *Aşık Paşazâde Târîhi*'nde [s. 143, 170, 171, 191] Rûm Mehmed Paşa için çok fena şeyler yazmıştır.; Mehmed Vâmık Şükrü, *Evkâf-ı Ümem Tarihi*, [y.y.:y.y.] 1915, IV, 828.

⁹ İrfan Özgül, Murat Çetin, "Üsküdar'ın Bir Osmanlı Kenti Olarak Şekillenmesinde Rum Mehmed Paşa Camiisi'nin Etkisi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX. 11-13 Kasım 2016*, İstanbul 2017, III, 380.

olduğu belirtilen medresenin, hamam ve imaret bölümü günümüze ulaşmamıştır.¹⁰

Araştırmalarda Rum Mehmed Paşa'nın vakfiyesinin bulunamadığı bilgisi yer almaktadır¹¹ fakat daha sonraki yıllarda Üsküdar Belediyesi arşivinin düzenlenmesi çalışmaları sırasında bu vakfa ait vakfiyeye ulaşılmıştır.¹² Vakfiye dışında 890/1485 tarihli bir tahrir kaydında, II. Mehmed'in Rum Mehmed Paşa'ya temlik ve hibe ettiği Dimetoka Ada Nahiye'sindeki Toyca-Oruzlu Köyü'nü imaretine vakfettiği görülmekte ve 16. Yüzyıldaki başka kayıtlarda ise Üsküdar'daki imaret için Unkapanı'nda bir hamam, evler, dükkanlar bırakmış olduğu yazılıdır.¹³ Tayyip Gökbilgin, bahsi geçen tahrir kaydına *Edirne ve Paşa Livası* adlı eserinde yer vermiştir.¹⁴

Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Medresesi, kurulduğu 15. Yüzyılın sonlarından 18. yüzyıla kadar Üsküdar tarihi için oldukça önemli sayıda müderris istihdam etmiş bir müessese olarak kültür ve eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk müderris atamaları 16. yüzyıl sonlarında 1580'li yıllardan itibaren başlamakta ve elimizdeki çeşitli kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla 1732 yılına kadar gelmektedir. Üsküdar Rum Mehmed Paşa müderrislerinden biyografilerini tespit edebildiklerimizin sayısı 68 kadar olup, Anadolu Kazasker Ruznamçelerinden tespit edilen 70 müderris kaydı ile birlikte 150 yıllık bir dönem için 138 kadar müderrisin atama kaydına ulaşabilmekteyiz. Müderrislerin biyografileri *Şakayık-ı Numaniye* ve zeyillerinden olan

¹⁰ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih, İrfan Matbaası*, İstanbul 1976, 341-343; Mehmet Nermin Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar III*, İstanbul 2001, 1242.; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977, II, s.291; Hedda Reindl-Kiel, "Rum Mehmed Paşa", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 226-227; Tuğba Erzincan, "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*, XXXV, 228-230.; Cahit Baltacı, "XV.-XVI. Asırlarda Üsküdar Medreseleri" *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V.*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, 98.

¹¹ İ. Aydın Yüksel, a.g.m, 347.

¹² Bilgin Aydın, Rifat Günalan, *Üsküdar Belediyesi Arşiv Belgeleri Kataloğu Üsküdar Arşivi*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2009, 119.

¹³ İ. Aydın Yüksel, a.g.m, 347.

¹⁴ Eserde kaydın orijinal hali ve arşiv numarası bulunmaktadır. (krş. 20 n. Tapu deft., var. 145) M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası – Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952, 334-335.

Hadikatü'l-Hakayık ve *Vekayi'ü'l-Fuzala'* dan tespit edilmektedir. Bu eserlerde tespit edilen müderrislerin kariyerleriyle ilgili bilgilerden müderrislerin göreve başlama tarihleri, mülazım olduğu kişiler, görev yaptığı medreseler ve kadı olarak görev yaptığı şehirlere dair bilgi sahibi olabilmekteyiz. Müderrisin görev yapmış olduğu medrese ve kadılıklar kariyer basamakları hakkında da bilgi vermektedir.

Anadolu Kazasker Ruznamçeleri, biyografik kaynakların dışında müderris atamalarını takip edebileceğimiz ikinci önemli kaynak grubudur. Bu kaynakların bize sağladığı en önemli veriler, atanan müderristen bir önceki müderrisin kim olduğu ve yeni atanan müderrisin İstanbul, Anadolu veya Rumeli'de hangi medresede müderris olarak görev yapmakta olduğu bilgisini sağlamış olmasıdır. Bu kayıtlardan aynı zamanda eski ve yeni görevinde almakta olduğu veya alacağı akçe cinsinden ücretleri de tespit edebilmekteyiz. Mesela Anadolu Kazaskerliği Ruznamçe defterlerindeki son atama kaydına göre Rum Mehmed Paşa medresesine 1 Safer 1145 tarihinde (24 Temmuz 1732) müderris olarak Alanyalı Mevlâna Abdullah ibni el-Hac Ali atanmıştır. Onun hakkındaki atama kaydından daha önce İstanbul'da Şah Huban medresesinde görev yaptığını öğrenmekteyiz. Bu kayda göre 30 akçe ile Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Ondan önceki müderrisin adı da bu kayda göre Mehmed Said olup onun görev süresi de 24 Temmuz 1732 tarihinde son bulmuştur.

Rum Mehmed Paşa medresesi müderrislerinden 16. yüzyılda göreve atananların belli bir kısmını *Şakayık-ı Numaniye* ve zeyillerine bağlı olarak Cahit Baltacı tespit etmiş ve biyografilerini vermiştir. Baltacı'nın tespit ettiği müderrislerden ilki İstanbullu Ahmed Çelebi olup 990/1582 tarihinde 40 akçe ile göreve başladığı belirtilmektedir. Halbuki Rum Mehmed Paşa Medresesi'nin inşa edildiği 1471 tarihinden 1583 senesine kadar geçen 110 yıllık süreçte medrese müderrislerinin biyografik bilgilerinin ve atama kayıtlarının mevcut olmadığı görülmektedir. Buradan anlıyoruz ki *Şakayık-ı Numaniye* ve zeyilleri ilk 110 senelik dönemde Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrislerini kaydetmemektedir. Burada etkili olan husus, muhtemelen bu dönemde henüz medresenin ve bu medreseye tayin edilen müderrislerin ya *Şakayık* ve ondan sonraki zeyil yazarları tarafından üst düzey medrese listesine dahil edilmemesidir ya da bu konuda yeterli bilgi olmadığı için *Şakayık* ve zeyilleri bu müderrislere yer vermemiştir. Cahit Baltacı'nın *Şakayık* ve *Atai'*nin kayıtlarına bağlı olarak tespit etmiş olduğu ilk müderris

İstanbul'da Ahmed Çelebi, 40 akçe ile Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde müderris iken 1582 tarihinde 50 akçe ile İstanbul'da Kepenekçi Medresesine tayin edilmiş ve oradan da 1584-1585'te Edirne'de Camii Atik Medresesi'ne nakledilmiştir. Bundan sonra Ahizade Hasan Efendi, Muizade Mehmed Efendi, Ayaşi Ahmed Efendi, Mollazade İbrahim Efendi, Bakkalzade Bostan Efendi, Geylani Mehmed Efendi ve Alaiyeli (Alanlayı) Hidayetullah ve Amasyalı İsmail Efendiler hakkında Baltacı tarafından bilgi verilmiştir.

Şakayık-ı Numaniye'de yer verilen müderrislerin hangi kriterlere göre seçildiği kesin olarak bilinemesi de genellikle bu eserde 40 akçeli ve üstündeki medreselere yer veriliyordu. Bu sebeple muhtemelen Şakayık ve zeyilleri 16. yüzyılın ilk yarısında Rum Mehmed Paşa Medresesi'nin yevmiyesi 40 akçeden düşük olduğu için bu medreseye atanan müderrislere yer vermemiştir. Muhtemelen Rum Mehmed Paşa Medresesi'nin derecesi 16. yüzyılın ikinci yarısında yükseltilmiş ve buna bağlı olarak da Şakayık-ı Numaniye'de bu medrese de yer almaya başlamıştır.

16 yüzyılda ataması yapılan müderris sayısının bu yüzyılın son 20 yılı dikkate alındığında 9 olduğu görülmektedir. Bu medrese müderrislerinin genellikle 30 veya 40 akçe ile atandıkları anlaşılmaktadır. 17. Yüzyıl boyunca biyografik kaynaklardan tespit edilebilen Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atanmış müderris sayısı 48'dir. Bu yüzyıldaki tespit edebildiğimiz ilk Rum Mehmed Paşa müderrisi 1009/1600 yılında atanan Amasyalı İsmail Efendi'dir. 17 yüzyılda atandığını tespit edebildiğimiz son müderris ise Rebiülevvel 1110'da Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atanan Silistrelî Müfettiş Mehmed Efendi'dir.

18. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar (1732) yine biyografik kaynaklardan ve Ruznamçe kayıtlarından elde edilen bilgiye göre ise Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atanmış 81 müderris bulunmaktadır. Bu yüzyılda ilk tespit edilebilen müderris Şaban 1112/1701'de atanan Saray Hocası Celeb Receb Efendi'dir. 18. Yüzyıla ait ulaşabildiğimiz son atama kaydı ise 1 Safer 1145/24 Temmuz 1732'de Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atanan Alâiyeli (Alanyalı) Mevlâna Abdullah ibn-i el-Hac Ali'dir. Sadece 1718-1732 yılları arasında, 14 yıl içerisinde 70 müderrisin atama kaydı ruznamçe kayıtlarında yer almaktadır. Bu veriler bize gösteriyor ki, biyografik kaynaklardan elde

ettiğimiz müderris kayıtları gerçekte atanan müderris kayıtlarının çok az bir kısmını yansıtmaktadır.

Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrislerinin kariyeri, Osmanlı medrese sisteminde müderrislerin iki farklı kariyer sisteminde ilerlediğini göstermektedir.¹⁵ Bir kısmı mülâzemetten sonra müderris olarak görevine başlıyor ve hayatı boyunca müderris olarak görevini çeşitli medreselerde sürdürüyorlardı. Diğer bir kısmı ise özellikle Sahn ve Süleymaniye medreselerine kadar yükseldikten sonra kadılığa atanmaya hak kazanıyorlardı. Müderrisler genellikle 50-60 akçe ile bir medresede görev aldıktan sonra kadılık yapma hakkı kazanıyorlardı. Mesela, Ayaşi Ahmed Efendi, kariyerine 40 akçe ile İstanbul'da Merdümüye Medresesi'nde başlamış ve Sekban Ali Medresesi'ne müderris olduktan sonra 999/1590 yılında Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmişti. Ahmed Efendi, Semaniye Medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra 1595-96 yıllarında Yenişehir Kadılığı'na atanmış ve daha sonra Halep, Kahire, Şam, Eyüp, Selanik, Mekke ve İzmir kadılıklarında görev yapmıştır. 16 yüzyıl sonlarında henüz düzenli bir medrese kariyer sistemi teşekkül etmediği için müderrislerin çok farklı sürelerle çok farklı kadılıklarda görev yaptığı anlaşılmaktadır. Yenişehir gibi kadılıklar mahreç mevleviyeti olarak nitelendiriliyordu. Örneğin Semâniye medreselerinden birinde müderris olan Ayaşî Ahmet Efendi ilk görev yeri olarak Yenişehir kadılığına atanmıştır. Daha sonra bunu diğer yüksek kadılık mertebeleri takip etmiştir.

Şakayık-ı Numaniye ve zeyillerinden tespit edilen Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisleri sayısı 68 olup bunlardan 27 tanesi akademik kariyer çizgilerini kadılık görevi ile devam ettirmiş, 41 tanesi ise müderris olarak kariyerlerini sonlandırmışlardır. 6 müderrisin son görev yeri Rum Mehmed Paşa Medresesi olup buradan emekli olmuş yahut buradaki görevi esnasında vefat etmiştir.¹⁶

¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda ulema sınıfının oluşumu, kariyer sistemleri, hiyerarşik düzenleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz: Abdurrahman Atçıl, a.g.e.

¹⁶ *Şakayık-ı Numâniye* ve zeyillerinde yer alan biyografilerden hareketle 16. yüzyıl sonlarında bu eserlerde atama kayıtları yer alan 100 müderris üzerinden detaylı bir kariyer incelemesinin ve çalışmaya kaynaklık eden eserler hakkında derinlemesine değerlendirmelerin yer aldığı bir çalışma için bkz: Suraiya Faroqi, "16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Uleması Arasında Sosyal Hareketlilik" *Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Ankara 2013, 164-186.

Müdürrisler kendilerine teklif edilen kadılık görevini reddedebiliyordu ve bu durumda mazul addediliyorlardı. 1003 tarihinde Rum Mehmed Paşa medresesinde müdürris olan Mollazade İbrahim Efendi, Haseki Sultan ve Semaniye medreselerine yükseldikten sonra İzmir Kadılığı kendisine teklif edilmişken bu görevi kabul etmemiş ve azli tercih etmişti. 1602'de Sahn'a yeniden müdürris olarak dönen İbrahim Efendi daha sonra 1606 yılında Halep Kadısı olarak kadılık kariyerine başlamış fakat ömrü vefa etmediği için bu kadılık son görev yeri olmuştur.

Müdürrislerden kadılığa geçenler arasında aynı şehre ikinci veya üçüncü kez kadı atanana rastlanmaktadır. Geylani Mehmed Efendi, 1596-97 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde müdürris iken buradan 1598 yılında Kayseri Kadılığı'na ve daha sonra Trablusşam ve tekrar Kayseri ve tekrar Trablusşam kadılıklarına atanmıştır. İki şehirde ikişer defa görev yaptıktan sonra ordu kadısı olarak son görevini icra etmiş ve 1026/1617 yılında İstanbul'da vefat etmişti. Geylani Mehmed Efendi'nin kariyerinin Rum Mehmed Paşa Medresesi müdürrisliğinden kadılığa atanmak şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu muhtemelen istisnai bir görevlendirme olmalıdır. Çünkü 50-60 akçeli bir medresede görev yapmadan mevleviyet kadılığına atanmak kariyer dışı ve istisnai bir uygulama olmalıdır.

Üsküdar Rum Mehmed Paşa'da görev yaptığını tespit ettiğimiz müdürrislerden ikisi mülâzemet görevinden sonra ilk olarak Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atanmışlardır. Buradan da anlaşıldığı üzere Rum Mehmed Paşa Medresesi yapımından 100 yıl sonra bile 40 akçelik medreseler içerisinde yer alıyor ve mülâzemetten sonra ilk atanabilecek medreseler arasında bulunuyordu. Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde müdürrislik görevine başlayanların 16 yüzyıl sonlarında ilk olarak 40 akçe ile göreve başladıkları anlaşılmaktadır. 1594-95 yıllarında Mollazâde İbrahim Efendi, Üsküdar Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne Sahn payesi ile atanmıştır. Buradan da anlaşılıyor ki bu medrese artık 50 akçe medrese rütbesindeki Sahn Medresesi payesine sahip olmuş ve bundan sonraki atamalarda da bu paye ile atama yapıldığı görülmüştür.

Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde görev yaptığını tespit ettiğimiz 138 müdürristen 58'inin biyografilerinden hangi şehirde doğduğu, hangi bölgeden buraya geldiği bilgisine de sahip olabiliyoruz. Rum Mehmed Paşa Medresesi müdürrislerinden 15'i İstanbul'lu, 5'i Alanya'lı, 3'ü Gelibolu'lu,

2'si Edirne'li, 2'si Selanik'li ve 2'si de İznikmid (Kocaeli)'lidir. Bunların dışında kalan müderrisler de büyük oranda imparatorluğun Bursa, Geylan, Akyazı, Priştine, Aydın/Tire, Maraş, Erzurum, Kayseri, Van, Taşköprü, Darende, Beyşehir, Sakız Adası, Seydişehir, Ankara, Karabağ, Güzelhisar, Tosya, Osmancık, Yenişehir, Konya, Kastamonu, Taraklıborlu, Silistre, Bosna, Babadağ, Mengen, Antakya ve Belgrad gibi İmparatorluğun Anadolu ve Rumeli şehirlerinden gelmektedirler.¹⁷

Rum Mehmed Paşa müderrislerinin biyografileri 17. yüzyıl sonlarından itibaren *Şakayık-ı Numaniye* zeyillerinden takip edilememektedir. Fakat Anadolu kazaskerliği ruznamçelerinde 1718 tarihinden itibaren Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne yapılan atamaların kayıtları mevcuttur. Bu tarihten itibaren gerçekleşen atama kayıtlarından 70 müderrisin medresede görev yaptığı tespit edilebilmektedir. Bu müderris atamalarında müderrisin daha önce görev yapmış olduğu yer ve görev esnasında almış olduğu akçe ve daha sonra atandığı medrese ismi ve yeni maaşı kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda atanan müderrisin kendinden önceki müderrisin ismine de ulaşılabilmektedir.

16. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar

Semaniye Medresesi'nde Kadı Beyzâvî ve Ebussud Efendi tefsirleri, Buhari ve Müslim'in hadis kitapları, Molla Hüsrev'in Dürer ve Gurer'i, Şerîfî'nin Şerh-i Miftah'ı, Sadruşşerî'a, Islah-u İzah, Şerh-i Tecrid, Haşiye-i Tecrid, Hidaye, Keşşâf, Telvih, Mevakıf, Şir'atü'l-İslam, Eşbâh-u Nezâir, Kâfiye Şerhi gibi kitaplar okunmuştur.¹⁸

Hadâiku'l-hakâik'te yer alan kayıtlardan Süleymaniye'de okutulan kitaplar tespit edilebilmektedir. Buna göre burada Sadruşşerî'a, Tefsir-i Kadı Beyzâvî, Hidâye, İnâye, Miftah, Islâh u İzah, Mevakıf, Telvih, Tecrid, Ferâiz,

¹⁷ Sureya Faroqhi Şakayık ve zeyillerinden hareketle 16. Yüzyıl sonlarında biyografilerini incelediği müderrislerin kökenlerine dair, bu makalede incelenen Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrislerinin profiline çok benzer bir sonuca ulaşmıştır. Suraiya Faroqhi, a.g.m., 174.

¹⁸ Suat Donuk, "Nev'izâde Atâyî'nin Zeyl-i Şakâik'ına Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda İstanbul Medreseleri" *Osmanlı Medreseleri, Eğitim, Yönetim, Finans*, (Editörler: Fuat Aydın, Mahmut Cengiz, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz) Sultanbeyli Belediyesi Mahya Yayınları, İstanbul 2019, 468-469.

İbn Hümmam, Keşşâf, Dürer ve Gurer, Kimyâ-yı Saadet, Buhârî ve Müslim, Eşbâh-ü Nezair, Menâr-ı İbn Melek ve Muğni'l-lebib adlı kitaplar okunmuştur.¹⁹

Yavuz Sultan Selim Medresesi'nde ise Süleymaniye'de okutulan kitapların belli bir kısmının okutulmakta olduğu görülmektedir. Bunların arasında Sadru's-şerî'a, Kadı Beyzâvî Tefsiri, Dürer ve Gurer, Hidâye, Miftah, Islâh u İzâh gibi kitaplar bulunmaktadır. Molla Celal'in Haşiye-i Tecrid'i, Kâfiye, Misbah, Avâmil, Uyûnu'l-Mezâbih ve Câmî'u'l-fusûleyn de yine Yavuz Sultan Selim Medresesi'nde okutulan kitaplardır.²⁰

Nev'îzâde'nin verdiği biyografik bilgilerden Haseki Medresesi'nde de yine Semaniye, Süleymaniye ve Yavuz Sultan Selim Medreselerinde okutulan Telvih, Hidâye, Miftah, Mevâkif, Kâfiye, Dürer ve Gurer, Ekmel, Hânûtî ve Kâriü'l-hidâye gibi eserlerin okunduğu anlaşılmaktadır.²¹

Suat Donuk'un tespit ettiği medreseler içerisinde en yoğun öğrenci ve müderris sirkülasyonunun olduğu medreselerde genellikle aynı kitapların okutulduğunu görmekteyiz. Dürer ve Gurer, Miftah, Tecrid, Hidaye, Kadı Beyzavi, Sadrü's-şeria, Islah-u İzah, Telvih, Mevakif, Kafiye, Bu hari ve Müslim'in hadis kitapları, Keşşaf ve Eşbah Nezair gibi kitapların bu medreselerde talebelere okutuluyor olması, Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde de okutulan kitaplar hakkında da bizlere bir fikir vermektedir.

Müderrisin Adı	Atama Tarihi	Son Görev Yeri
Istanbulu Ahmed Çelebi	990/1582	Edirne'de Câmî-i Atik Medresesi
Ahî-zâde Hasan Efendi	994/1585-86	Rum Mehmed Paşa Medresesi
Mu'îd-zâde Mehmed Efendi	997/1588-89	Muradiye Medresesi
Ayâşî Ahmed Efendi	999/1590-91	Izmir kadılığı
Molla-zâde İbrahim Efendi	1003/1594-95	Halep Kadılığı

¹⁹ Suat Donuk, a.g.m, 470.

²⁰ Suat Donuk, a.g.m, 471.

²¹ Suat Donuk, a.g.m, 471-472.

Bakkal-zâde Bostan Efendi	?	Rum Mehmed Paşa
Geylânî Mehmed Efendi	1005/1596-97	Ordu Kadılığı
Alâiyeli Hidâyetullah Efendi	1007/1598-99	İstanbul Kadılığı
Manav Hidayet Efendi	Zilkade 1007/Mayıs- Haziran 1599	İstanbul Kadılığı
Amasyalı İsmail Efendi	1009/1600-1601	Rum Mehmed Paşa Medresesi
İpekli Mehmed Efendi	Rebiülahir 1010/Eylül-Ekim 1601	Haydarpaşa Medresesi
Mevlana Burhan Efendi	Muharrem 1018/Nisan-Mayıs 1609	Çorlu Medresesi
Omer Minkâri Efendi	Recep 1020/Eylül- Ekim 1611	Mekke Kadılığı
Ra'î-zâde Ahmed Çelebi	Ramazan 1022/Ekim-Kasım 1613	Haseki Medresesi
Manav Abdülbaki Efendi	Zilhicce 1023/Ocak 1615	Manisa Sultan Murad Medresesi

İstanbul Ahmed Çelebi: Yevmi 40 akçe ile Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde müderris iken 990/1582 tarihinde 50 akçe ile İstanbul'da Kepenekçi Medresesi'ne ve oradan da 993/1584-85'te Edirne'de Câmi-i Atik Medresesi'ne tayin edildi. Burada müderris iken 994/1585-86 tarihinde vefat etti.²²

Ahî-zâde Hasan Efendi: Ahî-zâde Mehmed Efendi'nin oğlu olup, 976/1568-69'da dünyaya gelmiş ve mülazemetten sonra önce 40 akçe ile Üsküdar'da Mehmed Paşa Medresesi'ne müderris olmuştur. 994/1585-86 tarihinde (1465) yevmî on akçe terakki ederek ellili pâyesine yükseldi. 997/1588-89'da azlolunup (1466) 1003/1594-95 tarihinde vefat etti.²³

²² Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 193.

²³ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 342.

Mu'îd-zâde Mehmed Efendi: Bursalı olup mülâzemetle bazı medreselerde görev yaptıktan sonra 40 akçe ile Bursa'da Kadri Efendi Medresesi'ne tayin edilmiş ve buradan mazul iken 997/1588-89'da Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa, 999/1590-91'de Bursa'da Yıldırım Han, 1004/1595-96'da 60 akçe ile Muradiye Medresesi'ne (Sahn payesi ile) müderris oldu. 1023/1614-15 tarihinde vefat etti.²⁴

Ayâşî Ahmed Efendi: Yevmî 40 akçe ile İstanbul'da Merdümiye Medresesi'nden ayrılmışken 994/1585-86'da İstanbul'da Sekban Ali, 999/1590-91 Üsküdar'da Mehmed Paşa, 1003/1594-95'te Kalenderhâne ve 1004/1595-96'da Semâniye'den birine müderris oldu. Aynı yıl içinde Yenişehir, 1006/1597-98'de Halep, 1007/1598-99'da Kahire ve aynı yılda Şam, 1011/1602-3'te Eyyub, 1013/1604-5'te Selânik, 1018/1609-10'da tekrar Halep, 1020/1611-12'de Mekke, 1024/1615-16'da İzmir kadısı oldu ve 1028/1618-19 tarihinde vefat etti.²⁵

Molla-zâde İbrahim Efendi: II. Selim devri müderrislerinden Hubbi Mollası Mehmed Efendi'nin oğlu olup mülâzemetten sonra 995/1586-87'de İstanbul'da Hüsrev Kethüdâ Medresesi'ne müderris oldu ve aynı yıl içinde burada 10 akçe terakkî ederek hâriç pâyesine çıktı. 1002/1593-94'te azlolunduysa da yerine tayin edilen Molla Şeref Acemî kabul etmemekle, İbrahim Efendi görevine devam etti. 1003/1594-95'te Üsküdar'da Mehmed Paşa Medresesi Sahn pâyesi itibâr olunup oraya terfi etti. 1005/1596-97'de Haseki Sultan ve 1007/1598-99'da Semâniye'den birine müderris oldu. 1008/1599-1600'da İzmir kadılığını kabul etmemekle azli tercih etti. 1011/1602-3'te 60'la tekrar Sahn'a dönen İbrahim Efendi, 1012/1603'te Yavuz Selim, 1014/1605-6'da Süleymâniye Medresesi'nin birine müderris oldu. 1015/1606-7'te Halep kadısı ve 1020/1611-12'de vefat etti.²⁶

Bakkal-zâde Bostan Efendi: Yevmî 40 akçe ile Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Medresesi'nden mazul iken tekaüde ayrılarak Şam'a yerleşmiş ve burada 1004/1595-96 tarihinde vefat etmiştir. Şiirleri vardır.²⁷

Geylânî Mehmed Efendi: Geylân'da doğan Mehmed Efendi, II. Selim devrinde İstanbul'a gelmiş ve 991/1583'te 40'la İstanbul'da Canbâziye

²⁴ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 513.

²⁵ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 403.

²⁶ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 404.

²⁷ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 343.

Medresesi'ne müderris olmuştur. 997/1588-89'da Vezir-i azam Osman Paşa'nın vasiyeti üzerine İstanbul'daki medresesi tamam olduğunda evvelâ buna verildi. 1000/1591-92 tarihinde Fatma Sultan Medresesi'ne naklolunup yeri Âhî-zâde'ye verilmişken kabul etmeyerek azl ihtiyar edildi. 1005/1596-97'de Üsküdar'da Mehmed Paşa Medresesi'ne müderris, 1007/1598-99'da Kayseri, 1009/1600-1'de Trablusşam, 1011/1602-3'te tekrar Kayseri, 1014/1605-6'da azliden sonra tekrar Kayseri, sonra tekrar Trablusşam, 1020/1611-12'de dördüncü def'a Kayseri, bir yıl sonra Ordu kadısı oldu ve 1026/1617-18'de İstanbul'da vefat etti. Hâkimî mahlası ile Türkçe, Farsça şiirleri vardır.²⁸

Alâiyeli Hidâyetullah Efendi: Bazı medreselerde müderrislikten sonra 40 akçelik Bursa'da Gazzazhâne Medresesi'nden mazul iken 1004/1595-96 tarihinde İstanbul'da Hayreddin Paşa, 1007/1598-99'da Rum Mehmed Paşa, 1009/1600-1'de Kalenderhâne Medresesi'ne müderris oldu. 1010/1601-2'de Sahn, takiben Edirne'de Bayezid, 1012/1604-5'te Edirne'de Selimiye Medresesi'ne müderris, bir sene sonra Kudüs kadılığı verilmişken kabul etmemekle bir yıl sonra Vefa Medresesi'ne müderris, 1016/1607-8'de Halep, iki sene sonra Yenişehir, 1022/1613-14'te Mekke, 1031/1621-22'de Edirne, iki sene sonra İstanbul kadılığına tayin edildi ve 1039/1629-30 tarihinde vefat etti. Eserleri Atâyî'de zikredilmiştir.²⁹

Manav Hidayet Efendi: Alaiyeli (Alanyalı) olan Manav Hidayet Efendi, Karaçelebizade Hüsam Efendi'den mülazemetle 40 akçelik olan Bursa'da Gazzazhâne Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1004 Receb'inde Hayreddin Paşa, 1007 Zilkade'de Üsküdar Mehmed Paşa, 1009 Zilkade'sinde Kalenderhane, 1010 Rebiülevvel'de Sahn ve daha sonra Edirne Bayezid, 1012 Şaban'da Edirne Selimiye Medresesi müderrisi oldu. 1013 Safer'inde kadılık teklifini kabul etmeyerek azledildi. 1014 Rebiülevvel'inde Hakaniye-i Vefa Medresesi müderrisi olmuş ve 1016 Zilkade'sinde Halep kadılığı görevi verilmişken bu göreve başlayamadan 40 gün sonra Serdar Murad Paşa tarafından yerine Ordu kadısı Çeşmi Efendi atanmıştır. Daha sonra 1018 Cemaziyelahir'de Yenişehir kadısı oldu. 1022 Cemaziyelahir Mekke kadısı, 1023 Cemaziyellevvel'de mazul oldu, 1031 Rebiülevvel Edirne Kadısı, 1033

²⁸ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 343.

²⁹ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 270.

Cemaziyelahir'de İstanbul kadısı oldu. Mazuliyetinde Malkara kazası arpalık olarak verildi. 1039 Recep'de vefat etti. Çeşitli hâşiyeleri vardır.³⁰

Amasyalı İsmail Efendi: Kırklı bir medreseden mazul iken 1004/1595-96 tarihinde İstanbul'da Kasım Paşa, 1008/1599-1600'de Yeni Ali Paşa ve 1009/1600-1 tarihinde Gevher-Hân Sultan Medresesi'ne müderris olmuşken, medrese sahibinin İsmail Efendi'yi istemesiyle, Üsküdar'da Mehmed Paşa Medresesi'ne müderris oldu. 1026/1617 tarihinde vefat etti.³¹

İpekli Mehmed Efendi: Priştine'de İpek kasabasından olan Mehmed Efendi, Molla Ahmed Efendi'den mülazım olmuş, 1001 Muharrem'inde Zeyni Çelebi, 1006 Receb'inde Haydarpaşa, 1008 Şaban'da Haydarpaşa, 1010 Rebiülahir'inde Üsküdar Mehmed Paşa, 1013 Cemaziyelevvel'de Siyavuş Paşa Sultanı ve 1014 Rebiülevvel'de Sahn medresesi müderrisi oldu. 1016 Saferinde İzmir Kadısı, 1018 Cemaziyelahir'inde ikinci kez İzmir Kadısı oldu. 1019 yılında görevinden azledildi ve aynı yıl vefat etti.³²

Mevlana Burhan Efendi: Anadolu'lu olup Şeyhülislam Çivizade Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1007 Cemaziyelahir'inde Merdümiye, 1014 Rebiülevvel'de Murad Paşa, 15 Rebiülevvel'de Şah-ı Huban medresesi müderrisi oldu. Konya fetvasını kabul etmediği için mazul oldu. 1018 Muharrem'de Üsküdar Mehmed Paşa müderrisi, 1020 Recep'inde Gazanfer Ağa, 1022 Ramazan'da Sahn ve daha sonra Manisa'da Sultan Murad Medresesi'ne müderris oldu. 1026 Muharrem'inde kadılığa geçerek Manisa kadısı oldu. 1027 Receb ayında halen kadı görevini ifa ettiği bir dönemde vefat etti.³³

Ömer Minkâri Efendi: Alaiyeli (Alanyalı) olan Ömer Efendi Minkâri lakabıyla tanınmıştır. Kara Çelebizade Hüsam Efendiden mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1013 Recep'inde Yusuf Paşa medresesi müderrisi olmuştur. 1016 Rebiülevvel'de Ağroz Müftüsü görevi teklif edilmiş fakat kabul etmeyerek azledilmiştir. 1016 Cemaziyelevvel'inde Eski İbrahim Paşa Medresesine, 1020 Recep'de Üsküdar Mehmed Paşa, 1022 Ramazan'da Gazanfer Ağa, 1023 Zilkade'sinde Sahn, 1024'de Edirne Sultan Beyazıd, 1025 Ramazan'da Eyüp, 1026 Muharrem'de Hakaniye-i Vefa Medresesi müderrisi

³⁰ Suat Donuk, *a.g.t.*, 1718-1719.

³¹ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, 343.

³² Suat Donuk, *a.g.t.*, 1347-1348.

³³ Suat Donuk, *a.g.t.*, 1516.

oldu. 1027 Muharrem'inde Eyüp kadılığı teklif edildi fakat kabul etmeyerek azledildi. 1028 Cemaziyelevvel'de Kudüs, 1032'de Mekke kadılığı görevini yerine getirdi. 1034 yılında mazul oldu ve aynı yıl vefat etti.³⁴

Ra'i-zâde Ahmed Çelebi: Ra'i-zâde Ahmed Çelebi 985 tarihinde doğmuş ve Şeyhülislam Bostanzade Efendi'den mülazım olmuştur. 30 akçe ile Hürremiye, daha sonra 40 akçe ile Molla Kestel medresesinde müderris olmuş olan Ra'i-zâde Ahmed Çelebi, 1014 Zilhicce'de Mesih Paşa, 1020 Recep'de Yusuf Paşa, 1022 Ramazan'da Üsküdar Mehmed Paşa, aynı sene Zilkade ayında Unkapanı, 1024 Recep'de Üç Şerefeli Medresesi müderrisi görevini yürütmüş ve 1026 Ramazan'ında azlolunmuştur. 1028 Zilkade'de Eski Murad Paşa, 1031 Recep'de Kızılmusluk, aynı sene Zilkade'sinde Sahn, 1032 Şaban'da Zal Paşa Sultaniyesi, 1034 Cemaziyelahir'de Haseki Medresesi müderrisi oldu. 1035 Ramazan'ında vefat etti.³⁵

Manav Abdülbaki Efendi: Alanyalı Manav Abdülbaki Efendi, muhtelif medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1012 Rebiülahir'de Emre Hoca Medresesi (Medresenin ismi daha sonra Mahmud Paşa olmuştur) müderrisi olup hariç payesi ve 50 akçe yevmiye ile göreve başlamıştır. 1017 Cemaziyelevvel'inde Kasımpaşa, 1019 Cemaziyelevvel'inde Çorlu, 1023 Zilhicce'de Üsküdar Mehmed Paşa, 1024 Ramazan'ında Sinan Paşa Darülhadişi ve aynı sene içinde Sahn Medresesine, 1025 Rebiülevvel'inde 60 akçe ile Çorlu, 1026 Muharrem'inde Manisa Sultan Murad medresesi müderrisi olmuş ve 1031 Zilkade'sinde vefat etmiştir.³⁶

Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyiü'l-Fuzalâ* İsimli Eserinde Geçen Rum Mehmed Paşa Müderrisleri

Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekayiu'l-Fuzalâ*'sı ilk olarak Abdülkadir Özcan tarafından *Şakayık-ı Numaniye* ve zeyillerinin 3. ve 4. cildi olarak tıpkıbasım ve indeksleri ile beraber neşredilmiştir.³⁷ Şeyhî'nin *Vekayiu'l-Fuzalâsı* hakkında ikinci önemli çalışma Ali Uğur tarafından yapılmıştır. *The Ottoman Ulema in the Mid-17Th Century* adlı çalışmada Ali Uğur, Mehmed

³⁴ Suat Donuk, *a.g.t.*, 1643.

³⁵ Suat Donuk, *a.g.t.*, 1657.

³⁶ Suat Donuk, *a.g.t.*, 1592

³⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, 2018, *a.g.e.*, 1989.

Şeyhî Efendi'nin *Vekayiu'l-Fuzalâ's*ının verilerini sistematik olarak değerlendirmiş ve bu atama kayıtlarının bir analizini yapmıştır.³⁸ Bu analiz esnasında Ali Uğur 590 alimin biyografilerinden hareketle bir inceleme gerçekleştirmiş ve bu kapsamda öncelikle atanan şahsın doğum yeri, öldüğü tarih ve defnedildiği yer, baba ismi, mülâzemet durumu ve daha sonra da medrese müderrisi ve kadı olarak kariyeri hakkında bilgiler vermiştir. Bu incelemede öncelikle atama kayıtlarını kronolojik olarak sıralamış ve kariyer incelemeleri bu kronolojik esas çerçevesinde değerlendirmiştir.³⁹

Şeyhî'nin *Vekayiu'l-Fuzalâ's*'ının son neşri ise 4 cilt halinde Ramazan Ekinci tarafından yapılmıştır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından neşre hazırlanan bu çalışmada bütünüyle metin transkripsiyonu yapılmış ve girişte de metin değerlendirilmiştir. Şeyhî'nin *Vekāyiu'l-fuzalâ* adlı eserinde 1042-1144 (1632-1731) yılları arasında yaşayan 2058 kişinin biyografisi hakkında bilgiler yer almaktadır. Şeyhî eserini telif ederken başta şeyhülislâm defterleri olmak üzere birçok yazılı ve şifahî kaynaktan yararlanmıştır.⁴⁰

Şeyhî'nin *Vekayiu'l-Fuzalâ's*'ında incelediğimiz metin içerisinde Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığını tespit edebildiğimiz 53 müderris bulunmaktadır. Bu 53 müderrisin 1022/1614-1138/1722 tarih aralığında

³⁸ Ali Uğur, *The Ottoman Ulema in the mid-17th Century: An Analysis of the Vakaiu'l-fuzala of Mehmed Şeyhi Ef.*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1986, 630.

³⁹ Şeyhî mesela Bakizâde Abdurrahman Efendi ile ilgili olarak öncelikle doğum ve ölüm tarihlerini kaydetmiş sonra baba ismi ve mülâzemet aldığı şahsın ismini vermiş, bu aşamadan sonra ise kronolojik olarak atama kayıtlarını ilk atamadan itibaren sıralamış ve bu şekilde öncelikle medrese müderrisliği esas alınarak 1019-1032 tarihleri arasında görev yaptığı yerler belirtilmiştir. Daha sonra ise kadılık mansabına geçtiği tarih olan 1033'ten itibaren ise hangi kadılıklarda görev yaptığını yine kronolojik olarak listelemiştir ve buna bağlı olarak da kariyer sistemi üzerine bir inceleme gerçekleştirmiştir. 1986'da basılmış olan bu çalışma alanıyla ilgili önemli bir kaynak vazifesi görmüştür. Ali Uğur, *a.g.e.*, 24.

⁴⁰ Şeyhî Mehmed Efendi her padişah dönemine bir tabaka tahsis etmiş ve o dönemin 40 akçelik medreselerinden sonraki müderrislerini, tarikat şeyhlerini ve seleflerinden farklı olarak şairleri ölüm tarihlerine göre sıralamıştır. Ayrıca her padişah döneminin sonuna görevde bulunmuş Kırım hanlarının ve sadrazamların biyografisini eklemiş; şeyhülislâmları, kaptan-ı deryâları, Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle nakîbüleşrafları; başta İstanbul olmak üzere Ankara, Bağdat, Bosna, Bursa, Diyarbekir, Edirne, Erzurum, Eyüp, Filibe, Gence, Halep, Hemedan, Galata, İzmir, Kayseri, Konya, Kudüs, Kütahya, Lefkoşe, Manisa, Maraş, Medine, Mekke, Mısır, Revan, Sakız, Selânik, Sofya, Şam, Tebriz, Tire, Tokat, Trablusşam, Üsküdar ve Yenişehir-i Fener gibi yerlerde kadılık yapanların listesini vermiştir. Abdülkadir Özcan, "Şeyhî Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 82-84.

ataması gerçekleştirilmiştir. Bunlardan 42'si 17. yüzyılda 1614-1700 yılları arasında, 11 tanesi de 1701-1726 tarihleri arasında atanmıştır. Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrislerinden %38'i, Şeyhî'nin *Vekâyiü'l-Fuzalâ*'sından tespit edilmiştir.

Tablo 2. Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekayü'l-Fuzalâ İsimli Eserinde Geçen Rum Mehmed Paşa Müderrisleri

Müderrisin Adı	Atama Tarihi	Son Görev Yeri
Kara Çelebizade Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi	Zilkade 1022/Aralık-Ocak 1614/1615	Galata Kadılığı
Bakizade Abdurrahman Efendi	Ramazan 1024/Eylül-Ekim 1615	Mısır Kadılığı
Sadıkzâde Hism Abdullah Efendi	Rebiülahir 1027/Mart-Nisan 1618	Konya kadılığı
Gül Mustafa Efendi	Şaban 1028/Temmuz-Ağustos 1619	Magnisa (Manisa) Kadılığı
Feridun Efendi	Recep 1031/Mayıs-Haziran 1622	Şahkulu Medresesi
Pazarbaşızâde Mustafa Efendi	Safer 1035/Kasım 1625	Süleyman Şah medresesi
Maraşî Abdürrahim Efendi	Ramazan 1039/Nisan-Mayıs 1630	Rum Mehmed Paşa Medresesi
Sadreddinzâde Feyzullah Efendi	Zilhicce 1048/Nisan-Mayıs 1639	Süleymaniye Medresesi
Sadreddinzâde Ruhullah Efendi (Ruhi)	Şevval 1049/Ocak-Şubat 1640	İstanbul Kadılığı
Erzurumî İbrahim Efendi, Canpulatzade Hoca	Cemazilyelahir 1051/Eylül-Ekim 1641	Kara Mustafa Paşa Medresesi
Avnullah Efendi	Safer 1054/Nisan-Mayıs 1644	Rum Mehmed Paşa
Uşşakizâde Fasihi Mehmed Efendi	Recep 1055/Ağustos-Eylül 1645	Kudüs Kadılığı
Çâker Ağazâde Halil Efendi	Rebiülahir 1057/Mayıs-Haziran 1647	Üsküdar Kadılığı

Kasir Hasan Efendi	Zilhicce 1058/Aralık- Ocak 1648-1649	Konya Kadılığı
Ali Çelebizade Mehmed Efendi	Cemaziyelevvel 1061/Nisan-Mayıs 1651	Mekke Kadılığı
Kasımzâde Abdullah Efendi	Ramazan 1063/ Temmuz- Ağustos 1653	Şam Kadılığı
Vânî Mehmed Efendi	Cemaziyelevvel 1053/1643-1644	Bağdat Kadılığı
Üsküdarî Şeyh Mahmud Efendi Kerimezadesi Seyyid Mahmud Efendi	Recep 1067/Nisan- Mayıs 1657	Rum Mehmed Paşa
Muharremzâde Abdullah Efendi	Ramazan 1067/Haziran-Temmuz 1657	Mekke-i Mükerreme Kadılığı
Üsküdarî Şeyh Mehmed Efendizâde Seyyid Mahmud Efendi		
Nakibü'l-Eşraf Hocaâde es-Seyid Osman Efendi	Muharrem 1073/ Ağustos-Eylül 1662	Medine-i Münevvere Kadılığı
Karakaş Mehmed Efendi	Zilkade 1076/Mayıs- Haziran 1666	Sakız Kadılığı
Minkârizâde Abdullah Efendi	Zilhicce 1078/Mayıs- Haziran 1668	Bursa Kadılığı
Halil Efendi	Safer 1079/ Temmuz- Ağustos 1668	Rum Mehmed Paşa
Zeki Ahmed Efendi	Rebiülevvel 1079/ Ağustos-Eylül 1668	Kudüs Kadılığı
Sahhaf Mehmed Efendi (Kabasakal Mehmed Efendi)	Rebiyühahir 1080/ Ağustos-Eylül 1669	Murat Paşa-yı Atik Medresesi
Tezkireci Ali Efendi-zâde Mehmed Efendi (Sâniye-i Rum Mehmed Paşa)	Recep 1084/Ekim- Kasım 1673	İbrahim Paşa-yı Cedid Medresesi
Hâcesi Mustafa Efendi	Şevval 1086/Aralık- Ocak 1675-1676	Rum Mehmed Paşa

Bağdadizade Abdullah Efendi	Ramazan 1087/Kasım-Aralık 1676	Haydarpaşa Medresesi
Tezkireci Abdülhalim Efendi	Şaban 1088/Eylül-Ekim 1677	Diyarbakır Kadılığı
Şâmî Hüseyin Efendi	Şaban 1090/Eylül-Ekim 1679	Kasım Paşa Medresesi
Gelibolulu Şeyhî Mehmed Efendi (Ankaravî Efendi Şeyhîsi) (Sâniye-i Rum Mehmed Paşa)	Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680	Hayreddin Paşa Medresesi
Karabağî Yusuf Efendi	1091-1094/1681-1683	
Bekrîzâde Ahmed Efendi	Ramazan 1094/Ağustos-Eylül 1683	Mekke Kadılığı
Şaban Efendi	1094-1099/1683-1687	
Güzelhisârî Ahmed Efendi	Muharrem 1099/Kasım-Aralık 1687	Bursa Kadılığı
Damad Efendi-zâde Ahmed Efendi	1099-1102/1687-1691	
Tosyevî Mustafa Efendi	Recep 1102/Mart-Nisan 1691	
Örekezâde Tâbi'î Şeyhî Mehmed	1102-1105/1691-1693	
Ra'dî Mustafa Efendi	Safer 1105/Ekim 1693	Medine Kadılığı
Mutavvelci Mehmed Efendi	Zilkade 1106/Haziran-Temmuz 1695	Şeyhülislam Zekeriyya Efendi Medresesi
Silistrelî Müfettiş Mehmed Efendi	Rebiülevvel 1110/Eylül-Ekim 1698	Medine Kadılığı
Saray Hocası Celeb Receb Efendi	Şaban 1112/Ocak-Şubat 1701	Şeyhü'l-İslam Mu'îd Ahmed Efendi Medresesi
Seyyid Mehmed Efendi	1112-1115/1701-1703	
Resul Efendi Mülazımı Mahmud Efendi	1115 Rebiülahir/Ağustos-Eylül 1703	Medine Kadılığı
Edirneli Murtaza Efendi Birâder-zâdesi Mehmed Efendi	Rebiülahir 1116/Ağustos 1704	Rum Mehmed Paşa Medresesi
Nev'î-zâde Mehmed Salih Efendi	1116-1123/1704-1711	

Müderriş-zâde A'reç Abdullah Efendi	Ramazan 1123/Ekim-Kasım 1711	Kara Çelebi-zâde Mahmud Efendi Medresesi
Mehmed Aziz Efendi	1123-1129/1711-1717	
Mahmud Çavuş-zâde İbrahim Efendi	Muharrem 1129/Aralık-Ocak 1716-1717	Şeyhülislam Yahya Efendi Medresesi
Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	1129-1134/1717-1722	
Vâsıf Mehmed Efendi	Şaban 1134/Mayıs- Haziran 1722	Şah Sultan Medresesi
Sirkeci-zâde Mülazımı İbrahim Efendi	1138/1725-1726	

Kara Çelebizade Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi: 997'de doğan Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi'nin dedesi Hüsâm, babası Kara Çelebizade Mehmed Efendi'dir. Şeyhülislam Ebu'l-Meyamin Mustafa Efendi'den mülazım olmuş ve ilk olarak İstavroz'daki Abdullah Ağa Medresesi'nde kırk akçe ile göreve başlamış, daha sonra hariç rütbesine yükselmiştir. Ramazan 1020'de Koca Mustafa Paşa, Zilkade 1022'de Rum Mehmed Paşa, Zilhicce 1023'de Mustafa Ağa, Ramazan 1025'de Sahn medresesi müderrişisi olmuştur. Bu görevde iken babasıyla beraber hac vazifesini ifa etmiştir. Daha sonra Ramazan 1026'da Edirne'deki Darül-Hadis, Zilhicce 1027'de Haseki Sultan, Şaban 1028'de Sultan Selim Kadim, Safer 1030'da Süleymaniye Medresesi müderrişisi oldu. Daha sonra kadılık görevine geçerek Recep 1031'de Yenişehir, 9 Safer 1034'te Şam, 24 Safer 1034'te Mekke, Ramazan 1034'te ikinci kez Şam, Cemazileyahir 1035'te Mısır, Recep 1039'da Edirne, Safer 1044'te İstanbul kadısı oldu. Recep 1045'te Anadolu Kazaskeri, Rebiyülevvel 1054'te Rumeli Kazaskeri, Zilkade 1056'da ikinci kez Rumeli kazaskeri oldu. Cemziyelevvel 1061'de kendisine önce Ankara kadılığı daha sonra Şevval 1062'de Galata kazası arpalık olarak verildi. Zilkade 1063'de vefat eden Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi evinin yakınında inşa ettirmiş olduğu medresenin avlusuna defnedilmiştir.⁴¹

Bâkizade Abdurrahman Efendi: Abdülbâki Efendinin oğludur, Şeyhülislam Sunullah Efendi'den mülazım olarak Recep 1019'da hariç rütbesi ile Silivri'de Pîrî Paşa Medresesine atandı. Ramazan 1021'de Fethiye'de Sinan Paşa, Rebiülahir 1022'de Kabakulakzâde Mehmed Efendi Medresesi'ne,

⁴¹ Ali Uğur, *a.g.e.*, 149-151.

Cemaziyelevvel 1024'te Ali Paşa-yı Atik, Ramazan 1024'de Rum Mehmed Paşa, Rebiülevvel 1027'de Murad Paşa-yı Cedid, Muharrem 1029'da Sahn, Recep 1031'de Üsküdar Vâlîde Sultan, Zilhicce 1032'de Süleymaniye medresesi müderrisi oldu. Daha sonra kadılığa geçerek, Rebiülevvel 1033'de Halep kadısı olarak tayin edildi. 1034 Safer'inde bu görevinden mazul olarak Muharrem 1038'de Şam, Rebiülevvel 1039'da Kudüs, Cemaziyelahir 1042'de Mısır kadılığına tayin edildi. Safer 1044'de görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü ve orada 1045 yılında vefat ederek Ebu Eyyüp Ensari haziresine defnedildi.⁴²

Sadıkzâde Hısm Abdullah Efendi: Aydın'ın Tire kasabasında doğan Sadıkzâde Hısm Abdullah Efendi, 40 akçelik bir medreseden mazul Şaban 1017'de hariç rütbesi ile Canbaziye medresesine atandı. Ramazan 1022'de Kasım Paşa, Rebiülahir 1027'de Rum Mehmed Paşa, Şaban 1028'de Ali Paşa-yı Atik, Şevval 1029'da Gazanfer Ağa, Rebiülevvel 1030'da Hadice Sultan, Recep 1031'de Sahn, Zilkade 1031'de Çorlu, Cemaziyelahir 1033'de Edirne'de Bayezidiye, Cemaziyelahir 1035'de Edirne'de Selimiye, Zilkade 1035'de Üsküdar'daki Vâlîde Sultan medresesi müderrisi oldu. Daha sonra kadılığa geçerek, Şaban 1037'de Medine, Şevval 1043'de Tire ve Muharrem 1053'te Konya kadısı olarak atandı ve buradan emekli oldu, kendisine Menemen Kazası arpalık olarak verildi. Sadıkzâde Hısm Abdullah Efendi'nin 1055 yılında öldüğü tahmin edilmektedir.⁴³

Gül Mustafa Efendi: İstanbul'da doğan Gül Mustafa Efendi Şaban 1015 tarihinde 40 akçelik bir medreseden mazul iken Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi'ne atandı. Muharrem 1024'te Gebze'deki Mustafa Paşa, Zilhicce 1025'te Zal Paşa, Rebiülahir 1026'da Bursa'daki Orhaniye, Şaban 1028'de Rum Mehmed Paşa, Recep 1031'de Hadım Hasan Paşa, Recep 1032'de Hadice Sultan, Zilhicce 1032'de Sahn, Zilkade 1035'de Çorlu, Şevval 1038'de Edirne'deki Sultan Beyazıd Han, Rebiülevvel 1042'de yine Edirne'deki Sultan Selim Han, Ramazan 1042'de Sultan Selim-i Kadim, Safer 1044'te Süleymaniye Medresesi müderrisi oldu. Daha sonra kadılığa geçerek, Şaban 1045'de Sofya, Rebiülevvel 1051'de Manisa kadısı olarak atandı. Cemaziyelahir 1056'da vefat ederek Akseki Mescidi haziresine defnedildi.⁴⁴

⁴² Ali Uğur, *a.g.e.*, 24.

⁴³ Ali Uğur, *a.g.e.*, 86.

⁴⁴ Ali Uğur, *a.g.e.*, 90-91.

Feridun Efendi: El-Mevlâ Feridun Efendi, 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1024 Rebiülevvel’inde Papazoğlu Medresesi’nde göreve başladı. 1028 Şaban’da Şahkulu, 1031 Receb’inde Rum Mehmed Paşa, 1035 Safer’inde Pîrî Paşa, 1036 gurre-i Ramazan’da Sahn medresesi müderrisi oldu. Günlük 80 akçe ile emekliye ayrılan Feridun Efendi, 1045 senesinde vefat etmiştir.⁴⁵

Pazarbaşızâde Mustafa Efendi: Şaban 1029’da hariç rütbesi ile Abdullah Ağa medresesine atandı. Recep 1032’de Papazoğlu, Cemaziyelahir 1033’de Hâfız Paşa, Safer 1035’de Rum Mehmed Paşa, Ramazan 1039’da Pîrî Paşa, Zilhicce 1040’da Sahn ve Cemaziyelahir 1041’de İznikmid’teki (Kocaeli) Sülayman Şah medresesi müderrisi oldu. Recep 1050’de vefat etmiştir.⁴⁶

Maraşî Abdürrahim Efendi: Maraşlı olan Abdürrahim Efendi, 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1031 Receb’inde Silivri’deki Pîrî Paşa, 1038 Şaban’da Beşiktaşa’ki Sinan Paşa, 1039 Ramazan’ında Rum Mehmed Paşa medresesi müderrisi oldu. 1048 Zilhicce’de vefat etmiştir.⁴⁷

Sadreddinzâde Feyzullah Efendi: Dedesi Sadreddin eş-Şîrvânî, babası Sadreddinzâde Mehmed Emin Efendi olan Feyzullah Efendi 1008’lerin sonunda doğmuştur. Şevval 1038’de 40 akçelik bir medreseden mazul iken hariç rütbesi ile Yusuf Paşa medresesine atandı. Rebiülevvel 1042’de İbrahim Paşa-yı Atik, Ramazan 1043’de Kadirga Limanı’ndaki Mehmed Paşa, Cemaziyelahir 1044’de Edirne Kapısı’ndaki Mihrimah, Şaban 1045’de Sahn, Zilhicce 1048’de Rum Mehmed Paşa, Şevval 1049’da Mahmud Paşa, Recep 1050’de Zal Paşa Sultanı, Safer 1053’de Kara Mustafa Paşa, Recep 1055’de Süleymaniye medresesi müderrisi olmuştur. Safer 1057’de Mudurnu kazası kendisine arpalık olarak verilmiştir. Feyzî mahlası ile şiirler yazan ve Rebiülevvel 1067’de vefat eden Feyzullah Efendi, Üsküdar’da babasının türbesi yanına defnedilmiştir.⁴⁸

Sadreddinzâde Ruhullah Efendi (Ruhi): Ruhullah b. Mehmed Emin b. Sadreddin eş-Şîrvânî, Sultan IV. Murad Dönemi âlimlerinden olan Sadreddinzâde Mehmed Emin Efendi’nin oğludur. 1011 senesinde Şîrvan’da

⁴⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-Fuzalâ Şeyhî’nin Şakâ’ik Zeyli*, (Haz. Doç. Dr. Ramazan Ekinci, Editör: Derya Örs), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, I, 255.

⁴⁶ Ali Uğur, *a.g.e.*, 57-58.

⁴⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 285.

⁴⁸ Ali Uğur, *a.g.e.*, 187-188.

Şemah kasabasında dünyaya gelmiştir. 1022 tarihinde yine Rum Mehmed Paşa müderrislerinden kardeşi Feyzullah Efendi ile birlikte İstanbul'a gelmişlerdir. 40 akçeli bir medreseden mazul iken, 1038 Şevval'inde Çelebi Medresesi müderrisi olarak göreve başladı. Daha sonra 1042 Rebiülevvelinde Beşiktaş'taki Sinan Paşa, 1043 Ramazan'ında Kazasker Hasan Efendi, 1044 Safer'inde Mustafa Ağa, 1045 Şaban'ında Bursa'da Sultan Orhan medresesi müderrisi oldu ve buradan azledildi. 1049 Muharrem'inde Sahn-ı Seman, aynı sene Şevval ayında Üsküdar Rum Mehmed Paşa, 1050 Cemaziyelevvel'inde Çorlu, 1052 Zilkade'sinde Üsküdar Mihrimah, 1055 Safer'inde Üsküdar Vâlîde-i Atik, 1056 Rebiülahirinde Süleymaniye Medresesi müderrisi oldu. 1057 Rebiülahirinde Kudüs kadılığı görevi verildi. 1058 Receb'inde Halep, 1061 Cemaziyelevvelinde Mısır, 1066 Cemaziyelahir'inde Bursa kadısı oldu ve 1068 Recep'inde Menemen ve Foça kazaları arpalık olarak kendisine verildi. 1069 Zilhicce'sinde İstanbul kadısı oldu. 1070 Zilkade'sinde emekliye ayrılmış olan Ruhullah Efendinin vefatı trajik bir şekilde gerçekleşmiştir. Sadreddinzâde Ruhullah Efendi "ilm-i nücûmla ba'z-ı mugayyebatdan haber ve erkân-ı devlet ve vükelâ-yı saltanatun 'azl ü nasblarına müte'allik ekâzib şüyu'ı" sebebiyle 1071 Ramazan'ının dördüncü günü Beylikçi Vecdi Çelebi ve Konya abazası Mehmed Ağa ile birlikte idam edilmiştir. Rûhî mahlası ile şiirleri olan Ruhullah Efendi, şiirlerini divânında toplamıştır.⁴⁹

Erzurumî İbrahim Efendi, Canpulatzade Hoca Mülhemi: Erzurum'da doğan Erzurumî İbrahim Efendi, Safer 1039'da hariç rütbesi ile Başçı İbrahim Medresesine atandı. Zilhicce 1040'da Hüsrev Kethüda'nın Üla, Rebiyülevvel 1049'da Davud Paşa, Cemaziyelahir 1051'de Rum Mehmed Paşa, Muharrem 1053'de Kılıç Ali Paşa, Recep 1055'de Kadirga Limanı'ndaki Mehmed Paşa, Şevval 1056'da Şeyhülislam Zekeriya Efendi, Rebiyülahir 1057'de Sahn, Muharrem 1058'de Zal Paşa Sultanı, Ramazan 1060'da Kara Mustafa Paşa Medresesi müderrisi oldu. Matematik alanında meşhur olan Erzurumî İbrahim Efendi, medrese müderrisliği yanı sıra çeşitli bilimlerde tartışma konusu olmuş meseleler üzerine monografiler ile Rum ve Avrupa'lı kralların ayrıntılı tarihleri hakkında eserler yazmış çok yönlü bir kişiliktir. Ayrıca

⁴⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 828-831.

Mülhemi⁵⁰ mahlasıyla üç dilde şiirleri de bulunmaktadır. 17 Şevval 1060'da vefat etmiştir.⁵¹

Avnullah Efendi: 40 akçeli bir medreseden mazul iken, 1048 Şevval'inde Cezerî Kasım Paşa, 1053 Cemaziyelevvelinde Topkapı'daki Ahmed Paşa, 1054 Safer'inde Rum Mehmed Paşa medresesi müderrisi oldu. 1055 Receb'inde vefat etti.⁵²

Uşşakîzâde Fasihi Mehmed Efendi: Mevla Muhammed b. Abdülaziz ibn. eş-Şeyh Hüsameddin el-Uşâkî, IV. Sultan Murad Han dönemi âlimlerinden Uşşakîzâde Abdülaziz Efendi'nin oğludur. 40 akçeli bir medreseden mazul olup, 1047 Rebiülevvel'inde Cezerî Kasım Paşa Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamıştır. 1048 Şevval'inde Nişancı Paşa-yı Cedid, 1050 Cemaziyelevvel'inde Zekeriya Efendi Medrese-i Sâniyesi, 1055 Receb'inde Rum Mehmed Paşa, 1057 Rebiülevvel'inde Zal Paşa, 1058 Muharrem'inde Sahn-ı Seman, 1059 Receb'inde Kalenderhane, 1061 Şaban'ında Hakaniyye-i Vefâ Medresesi müderrisi oldu. 1063 Şevval'inde Kudüs Kadılığı görevine tayin edilmiştir. Payas kasabasında vefat eden Uşşakîzâde Fasihi Mehmed Efendi'nin, Fasihî mahlası ile divanı bulunmaktadır.⁵³

Çâker Ağazâde Halil Efendi: Bir sipahi ağası olan Çâker Ağazâde'nin oğlu olan Halil Efendi, 40 akçeli bir medreseden ayrılmış iken 1051 Şaban'ında Habbaziyye Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamıştır. 1056 Receb'inde Merdümüyye, 1057 Rebiülahir'inde Rum Mehmed Paşa, 1058 Zilhicce'sinde Şeyhülislam Yahya Efendi, 1061 Şaban'ında Sahn-ı Seman, 1062 Şaban'ında Mahmud Paşa Medresesi'nde müderris iken önce müsıla-ı Süleymaniye daha sonra hâmiş-i Süleymaniye rütbesini (payesini) almış ve aynı senenin Receb'inde Kudüs kadılığına geçmiştir. Yine aynı sene Şevval ayında Bursa payesiyle İzmir kadısı olmuş, 1068 Muharrem'inde Manisa kadılığı görevini yürütmüş ve aynı senenin Cemaziyelahir'inde azledilmiştir. 1072 Safer'inde Medine-i Münevvere payesiyle Üsküdar kadısı olmuş ve 1073 Muharrem'inde bu görevinden ayrılmıştır. 1076 Cemaziyelahir'inde tekrar Üsküdar kadılığına getirilmiş ve 1077 Safer'inde mazul olmuştur. 1085

⁵⁰ Christine Woodhead, "İbrahim Mülhemi", *DİA*, 2000, XXI, 323-324.

⁵¹ Ali Uğur, *a.g.e.*, 121-122.

⁵² Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 490

⁵³ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 718-721.

Şaban'ında Razlık Kazası kendisine arpalık olarak verilmiş ve 1089 Rebiülevvel'inde vefat etmiştir. Eserleri arasında fıkıh ile ilgili mecmualar bulunmaktadır.⁵⁴

Kasir Hasan Efendi: Kayseri'de doğan Kasir Hasan Efendi, Fikri Ahmed Efendi'den mülazım olmuş 40 akçelik bir medreseden mazul iken 1047'de İzmir'de Fâik Paşa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Zilhicce 1052'de Tûtî Latif, Safer 1054'te Hacı Hasanazade, Rebiülevvel 1058'de Fatma Sultan, Zilhicce 1058'de Rum Mehmed Paşa, Şaban 1061'de Fethiye'deki Sinan Paşa, Muharrem 1062'de Koca Mustafa Paşa, Ramazan 1065'te Sahn, Şevval 1065'te Edirne'deki Bayezidiye, Zilkade 1066'da Pîrî Paşa, Şevval 1067'de Siyavuş Paşa Sultanı, Safer 1068'de Esmahan Sultan Medresesi'nde müderris olarak görev yapmıştır. Daha sonra kadılığa geçerek Cemaziyelahir 1068'de Manisa, Muharrem 1073'te Medine, Cemaziyelahir 1080'de Konya ve Rebiülevvel 1098'de ikinci kez Konya kadısı olmuştur. 1 Zilhicce 1098'de İstanbul'da vefat etmiştir.⁵⁵

Ali Çelebizade Mehmed Efendi: Ali Çelebizade Ali Efendi'nin oğlu olan Mehmed Efendi'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Şeyhülislam Yahya Efendi'den mülazım olduktan sonra çeşitli medreselerde görev yapmış ve 40 akçelik bir medreseden mazul iken Şaban 1057'de Maktul Hasanpaşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Zilkade 1060'ta Nişancı Paşa-yı Atık, Cemaziyelahir 1061'de Rum Mehmed Paşa, Ramazan 1063'te Hoca Hayreddin, Şevval 1066'da Sahn, Recep 1067'de Gazanfer Ağa, Zilkade 1067'de Gevher Han Sultan, Şaban 1069'da Ebu Eyyüb Ensari, Safer 1072'de Süleymaniye Medresesi müderrisi oldu. Daha sonra Cemaziyelahir 1073'te Mekke kadılığına atanmıştır.⁵⁶ 1074 Cemaziyelahirinde vefat etmiştir.

Kasımzâde Abdullah Efendi: Kasımzâde Halebî Mehmed Efendi'nin oğlu olan Abdullah Efendi, 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1058 Şaban'ında Süleyman Subaşı Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1062 Şaban'ında Bâlî Efendi, 1063 Ramazan'ında Rum Mehmed Paşa, 1067 Receb'inde Murad Paşa-yı Cedid, 1069 Muharrem'inde Sahn-ı Seman, aynı sene Cemaziyelahirinde Bursa'da Gazi Hüdavendigar, 1070

⁵⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1137-1138.

⁵⁵ Ali Uğur, *a.g.e.*, 588-589; Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1316-1317.

⁵⁶ Ali Uğur, *a.g.e.*, 261-262.

Muharrem'inde Kadırğa Limanı'ndaki Mehmed Paşa, 1072 Safer'inde Gevher Han Sultan, 1073 Cemaziyelahir'inde Ebu Eyyüp Ensâri, 1073 Cemaziyelahir'inde Süleymaniye medresesi müderrisi oldu. 1075 Rebiülevvel'inde Kudüs kadılığına atanmıştır. 1076 Ramazan'ında mazul olmuş, 1081 Ramazan'ında Şam payesi ile İzmir kadılığı görevine gelmiş ve 1082 Rebiülahir'inde azl edilmiştir. 1084 Zilhicce'sinde Alakenise ve Hezargrad kazaları kendisine arpalık olarak verilmiştir. 1087 Şevval'inde Bursa payesi ile Şam kadılığına atanmış ve 1088 Zilkade'sinde buradan ayrılmıştır. 1090 Cemaziyevvel'inde Bursa Yenişehir ve Pazarköyü kazaları arpalık olarak verildi. 1091 Ramazan'ında vefat etti ve Merdümüyye Medresesi civarına defnedildi.⁵⁷

Vânî Mehmed Efendi: Doğduğu şehre nisbetle Vanî ve Hoşâbî nisbeleriyle anılmıştır. Bazı kütüphane kataloglarında ve bibliyografik eserlerde Vankulu Mehmed Efendi ile (ö. 1000/1592) karıştırılmıştır. Mehmed Efendi'nin tahsil hayatına ilişkin ayrıntılı bilgilere yalnızca Uşşâkîzâde'nin *Hadâyiku'l-hakâyık fî Tekmiletî's-Şekâyık Zeyli* adlı eserinde rastlanır (vr. 269^b). Onun belirttiğine göre Mehmed Efendi, Hoşap kasabasından küçük yaşlarda ayrılıp Van'a gelerek ilim tahsiline burada başlamış, ardından Tebriz, Gence ve Karabağ'a gitmiştir. Karabağ'da hocası Molla Nûreddin Efendi'nin yanında on yıla yakın bir zaman kaldıktan sonra Erzurum'a geçmiş ve İstanbul'a gidinceye kadar orada yaşamıştır.⁵⁸ Mehmed Efendi, 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1048 Şaban'ında Şahkulu Medresesi'nde göreve başladı. Daha sonra 1052 Şaban'ında Fethiye'deki Sinan Paşa, 1053 Cemaziyevvelinde Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi oldu. 1054 Safer'inde Trablusşam kadılığı görevi verildi, 1055 Receb'de mazul iken, 1057 Safer'inde Diyarbakır kadısı oldu ve aynı sene azledildi. 1059 Rebiülahir'inde tekrar Diyarbakır kadısı olmuş ve 1060 Receb'inde bu görevinden ayrılmış ve 1062 Şaban'ında Bağdat kadısı olmuştur. 1063 Ramazan'ında emekliye ayrılmış, 1063 Şevval'inde vefat etmiştir.

Üsküdarî Şeyh Mahmud Efendi Kerimezâdesi Seyyid Mahmud Efendi: Mehmed Ağa'nın oğlu olan Seyyid Mahmud Efendi, Ramazan 1065'te 40 akçelik bir medreseden mazul iken hariç rütbesi ile Sitti Hatun

⁵⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1193.

⁵⁸ Erdoğan Pazarbaşı, "Vanî Mehmed Efendi", *DİA*, 2003, XXVIII, 458-459.

Medresesi'ne atandı. Receb 1067'de Rum Mehmed Paşa, Ramazan 1067'de Tevkî-i Cafer Çelebi, Muharrem 1069'da ikinci kez Rum Mehmed Paşa medresesi müderrisi oldu. Rebiülevvel 1072'de aynı medreseye dâhil rütbesiyle atandıktan bir yıl sonra Muharrem 1073'te vefat etti.⁵⁹

Muharremzâde Abdullah Efendi: Hocazâde Abdullah Efendi'den mülazım olduktan sonra 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1062 Şaban'ında Süleyman Subaşı Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1066 Şaban'ında Kürkçübaşı, aynı sene Şevval ayında Nişancı Paşa-yı Atik, 1067 Ramazan'ında Rum Mehmed Paşa, 1069 Muharrem'inde Ali Paşa-yı Cedit, 1070 Zilkade'sinde Sahn-ı Seman, 1072 Safer'inde Aişe Sultan, 1073 Cemaziyelahir'inde Gevher Han Sultan, 1074 Cemaziyelahir'inde Sultan Selim-i Kadim, 1076 Cemaziyelahir'inde Medâris-i Süleymaniye Medresesi müderrisi oldu. Aynı sene Şevval ayında Yenişehir kadılığına atandı. 1083 Ramazan'ında Bursa, 1084 Receb'inde Mekke-i Mükerrreme kadılığı görevini yürüttü. 1085 Muharrem'inde vefat etti.⁶⁰

Üsküdarî Şeyh Mehmed Efendizâde Seyyid Mahmud Efendi: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken 1073 yılında görev süresinin dolması üzerine buradan ayrılmış ve yerine Nakibü'l-Eşraf Hocazâde es-Seyyid Osman Efendi atanmıştır.⁶¹

Nakibü'l-Eşraf Hocazâde es-Seyyid Osman Efendi: Hocazâde Abdullah Efendi'nin oğlu olan Osman Efendi, Bahâyî Mehmed Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1067 Receb'inde Hüsrev Paşa Medresesi'nde göreve başlamıştır. Daha sonra 1073 Muharrem'inde Rum Mehmed Paşa, 1076 Zilkade'sinde Kara Çelebi-zâde Mahmud Efendi, 1079 Rebiülevvel'inde Mehmed Ağa, 1080 Rebiülevvel'inde Sahn-ı Seman, aynı yıl Rebiülahir'inde Şeyhü'l-İslam Mu'id Ahmed Efendi, 1081 Muharrem'inde Murad Paşa-yı Atik, 1084 Rebiülahir'inde Şehzade Medresesi ve 1086 Cemaziyevvel'inde Süleymaniye Darülhadisi'nde müderris olmuştur. 1087 Zilhicce'sinde Halep kadılığı görevine gelmiş ve 1089 Rebiülahir'inde Bursa kadısı olmuştur. 1093 Cemaziyevvel'inde buradan azl olunup Bolu ve Konrapa kazaları kendisine arpalık olarak verilmiştir. Daha sonra 1094 Rebiülahir'inde Mekke kadılığına atanmış ve

⁵⁹ Ali Uğur, *a.g.e.*, 152.

⁶⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1069-1070.

⁶¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2159-2161.

1096 Muharrem'inde bu görevinden ayrılmıştır. Aynı sene Cemaziyevvel ayında İstanbul kadısı, 1098 Rebiülevvel'inde Anadolu payesi verilmiş, 1103 Muharrem'inde Anadolu kadısı, 1105 Zilkade'sinde Rumeli payesi ile Ankara kadısı, 1110 Şaban'inde ikinci kez Anadolu kadısı ve 1111 Rebiülevvel'inde Medine-i Münevvere kadısı olmuştur. 1112 Muharrem'inde vefat etmiş ve vasiyeti üzerine Hazret-i Peygamber'in kabri yakınlarında bir yere defnedilmiştir. Fıkıh ile ilgili çalışmaları olduğu bilinen Osman Efendi'nin bu eserleri müsveddelerde kalmıştır.⁶²

Karakaş Mehmed Efendi: Sakız adasında doğan Karakaş Mehmed Efendi, Reisületibba (Hekimbaşı) İsa Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçelik bir medreseden mazul iken ibtida-i hariç payesi ile Şevval 1048'de Kadı Mahmud Medrese'sine müderris olarak atanmıştır. Cemaziyevvel 1058'de ikinci kez Kadı Mahmud Medresesi'ne atanmış ve Receb 1061'de buradan mazul olmuştur. Şaban 1064'te Uç Baş, Şevval 1072'de Kepenekçi Sinan, Cemaziyelahir 1074'te Mesih Paşa, Cemaziyelahir 1076'da Hacı Hasanzade, Zilkade 1076'da Rum Mehmed Paşa, Zilhicce 1078'de Mustafa Ağa Medresesi'nde müderris olarak görev yapmıştır. Daha sonra kadılık mesleğine geçerek Cemaziyevvel 1079'da Sakız adası kadısı olmuştur. Bu görevinden Cemaziyevvel 1081'de mazul olan Karakaş Mehmed Efendi Zilkade 1081'de vefat etmiş ve Eyüp'teki Vâlîde Sarayı yakınlarında defnedilmiştir.⁶³

Minkârizâde Abdullah Efendi: Minkârizâde Yahya Efendi'nin oğlu olan Abdullah Efendi, 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1078 Zilhicce'sinde Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1079 Safer'inde Gazanfer Ağa medresesi müderrisi olmuş ve aynı yıl Rebiülevvel'inde azledilmiştir. 1080 Muharrem'inde Sahn-ı Seman, 1083 Muharrem'inde İstanbul'daki Vâlîde Sultan Medresesi müderrisi olmuştur. Aynı yıl Rebiülevvel'inde Selanik kadısı olmuş ve 1084 Cemaziyevvel'inde İstanbul payesi ile azledilmiş ve aynı yılın Receb ayında Bursa kadısı olmuş ve 1085 Ramazan'ında Edremit, Bayındır ve Begbazarı kazaları kendisine arpalık olarak verilmiştir. 1099 Cemaziyelahir'inin yirmi altıncı günü vefat etmiş ve Üsküdar'da defnedilmiştir.⁶⁴

⁶² Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2159-2161.

⁶³ Ali Uğur, *a.g.e.*, s.364-365; Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1013.

⁶⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1795-1796.

Halil Efendi: İstanbullu olan Halil Efendi, Seyhülislam Mu'îd Ahmed Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçelik bir medreseden mazul iken 1063 Zilkade'sinde Zeynüddin Medesesi'nde göreve başlamıştır. 1067 Receb'inde Defterdar Ahmed Çelebi, 1068 Receb'inde Dizdariyye, aynı yıl Zilkade'sinde Sâniye-i Kasım Paşa, 1072 Şevval'inde Şahkulu, 1076 Cemaziyelahir'inde Ulâ-yı Mesih Paşa, 1079 Safer'inde Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi olmuş ve aynı yıl Rebiülahir'inde vefat etmiştir.⁶⁵

Zeki Ahmed Efendi: Sahn medresesi müderrislerinden İzzetî Şeyh Mehmed Efendi'den mülazım olduktan sonra 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1072 Şevval'inde Taht Kadı Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1075 Ramazan'ında Nallı Mescid yakınlarındaki Mehmed Ağa Darülhadisi, 1077 Ramazan'ında Hasan Efendi, 1079 Rebiülevvel'inde Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi, aynı yıl Rebiülahir'inde Rum Mehmed Paşa, 1080 Rebiülahir'inde Şeyhülislam Yahya Efendi, 1081 Muharrem'inde Nişancı Paşa-yı Cedid, aynı yıl Zilhicce'sinde Sahn-ı Seman, 1083 Muharrem'inde Hankâh, 1085 Safer'inde Aîşe Sultan, 1088 Şaban'ında Kara Mustafa Paşa Medresesi müderrisi olmuştur. 1093 Receb'inde Kudüs Kadısı olmuş ve 1094 Zilhicce'sinde mazul olmuştur. Eserleri içerisinde, Zeki mahlası ile yazdığı beyitleri vardır.⁶⁶

Sahhaf Mehmed Efendi (Kabasakal Mehmed Efendi): Alâ'îye (Alanya) şehrinde doğan Sahhaf Mehmed Efendi, Fâzıl Karazâde Minkârîzâde Efendi'den mülazım olduktan sonra 40 akçelik bir medreseden mazul iken Şevval 1072'de Ebü-l Fâzıl Mahmud Efendi Medresesi'nde müderris olarak göreve başladı. Cemaziyelahir 1074'te Firüz Ağa, Cemaziyelahir 1076'da Kanlıca'daki İskender Paşa, Rebiyülevvel 1079'da Fatıma Sultan, Rebiyülahir 1080'de Rum Mehmed Paşa, Muharrem 1083'te Nişancı Paşa-yı Cedid, Rebiyülevvel 1084'te Sahn, Ramazan 1085'te Edirne Kapıdaki Mihrimah, Şevval 1086'da Murat Paşa-yı Atik medreselerinde müderris olarak görev yapmıştır. 1088'de hacca gitmiş ve Muharrem 1089'da Medine'de vefat etmiştir.⁶⁷

Tezkireci Ali Efendi-zâde Mehmed Efendi: Kara Çelebi-zâde Mahmud Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1084

⁶⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 963-964.

⁶⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 257-1258.

⁶⁷ Ali Uğur, *a.g.e.*, s.454; Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1134-1135.

Receb'inde Sâniye-i Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1091 Muharrem'inde Dizdariyye, 1095 Safer'inde Tevki'i Cafer Çelebi, 1096 Rebiülahir'inde İbrahim Paşa-yı Cedit Medresesi müderrisi olmuştur. 1097 Rebiülahir'inde vefat etmiştir.⁶⁸

Alahoz (Alagöz?) Hocası Mustafa Efendi: Mustafa Efendi, 13 Muharrem 1075'te 40 akçelik bir medreseden mazul iken ibtida-i hariç rütbesi ile Çivizade Efendi Darülhadisine tayin edilmiştir. Rebiülahir 1080'de Edirne Kapısındaki Mehmed Paşa, Recep 1084'te Perviz Efendi, Şevval 1086'da Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi oldu. Defteremini Alahoz Mehmed Efendi'nin hocası olan Mustafa Efendi, Ramazan 1087'de vefat etti.⁶⁹

Bağdadizâde Abdullah Efendi: Bağdadi Ahmet Efendi'nin oğlu olan Bağdadizâde Abdullah Efendi, Molla Çelebi'den mülazım olmuştur. 40 akçelik bir medreseden mazul iken Muharrem 1076'da hariç rütbesi ile Çoban Çavuş Medresesi'nde göreve başladı. Cemaziyelahir 1079'da Mimar Sinan, Ramazan 1085'te Hadım Hasanpaşa, Ramazan 1086'da Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi, Ramazan 1087'de Rum Mehmed Paşa, Şaban 1088'de Haydarpaşa Medresesi müderrisi oldu. Safer 1089'da vefat etti.⁷⁰

Tezkireci Abdülhalim Efendi: Seydişehir'de doğan Tezkireci Abdülhalim Efendi, İstanbul'a gelmiş ve İzzetî Şeyh Mehmed Efendi'ye intisab etmiş ve ondan mülazım olmuştur. 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1079 Zilkade'sinde İzzetî Efendi Darülhadisî'nde göreve başlamıştır. 1085 Ramazan'ında Tevki'i Cafer Çelebi, 1086 Şevval'inde Hasan Efendi, 1088 Şaban'ında Rum Mehmed Paşa, 1090 Şaban'ında Hayreddin Paşa, 1092 Receb'inde Sahn-ı Semaniyye Medresesi'nde müderris olmuştur. 1094 Muharrem'inde Belgrad kadılığı görevine gelmiş ve daha sonra 1100 Muharrem'inde Manisa, 1104 Şevval'inde Diyarbakır kadılığı yapmıştır. 1105 Cemaziyelevvel'inde vefat etmiştir.⁷¹

Şâmî Hüseyin Efendi: El-Mevlâ Hüseyin ibnü's-Şeyh Mehmed bin Cemalüddin, Şamlı olması dolayısıyla Şâmî Hüseyin Efendi ismiyle meşhur olmuştur. 40 akçeli bir medreseden mazul iken, 1083 Cemaziyelahir'inde Havass-ı Mahmud Paşa, 1084 Cemaziyelahir'inde Magnisalı Çelebi, 1087

⁶⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1286.

⁶⁹ Ali Uğur, *a.g.e.*, s.440-441; Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1113-1114.

⁷⁰ Ali Uğur, *a.g.e.*, s.458; Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1138-1139.

⁷¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1963.

Ramazan'ında Zeynî Çelebi, 1088 Rebiülevvel'inde Bâlî Efendi, 1089 Rebiülevvel'inde Sâniye-i Hüsrev Kethuda, 1090 Şaban'ında Rum Mehmed Paşa, 1092 Cemaziyelevvel'inde Haydar Paşa, 1093 Zilhicce'sinde Sahn, 1094 Şevval'inde Sinan Paşa Darülhadisi ve 1099 Cemaziyelevvel'inde Kasım Paşa Medresesi müderrisi olmuştur. İlmiyle tanınmış olan Şâmî Hüseyin Efendi, 1100 Cemaziyelevvel'inde vefat etmiştir.⁷²

Gelibolulu Şeyhî Mehmed Efendi (Ankaravî Efendi Şeyhisi): Ankaravî Mehmed Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1091 Muharrem'inde Sâniye-i Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1094 Ramazan'ında Said Efendi, 1096 Şaban'ında Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi müderrisi, 1097 Zilkade'sinde fetva emini, 1099 Muharrem'inde Hayreddin Paşa Medresesi müderrisi olmuş ve aynı yıl Şevval ayında vefat etmiştir.⁷³

Karabağî Yusuf Efendi: Rum Mehmed Paşa Müderrisi iken 1094 Ramazan ayında görev süresi dolması üzerine yerine Bekrizâde Ahmed Efendi müderris olarak atanmıştır.⁷⁴

Bekrîzâde Ahmed Efendi: Şeyhülislam Esîrî Mehmed Efendi'den mülazım olmuş, 40 akçeli bir medreseden mazul iken Çakmakıyye Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1094 Receb'inde Kethudâ, aynı yıl Ramazan'ında Rum Mehmed Paşa, 1095 Cemaziyelahir'inde Pîrî Paşa, 1096 Şaban'ında Semaniyye, 1098 Rebiülevvel'inde tekrar Pîrî Paşa, 1099 Şaban'ında Şah Sultan Medresesi müderrisi oldu. 1102 Receb'inde Medine kadılığı görevine gelmiş ve 1104 Zilkade'sinde Şam kadısı, 1109 Muharrem'inde Bursa kadısı, 1110 Rebiülahir'inde Kars-ı Zü'l-Kadriyye kadısı, 1110 Muharrem'inde Bigadiç kadısı, 1115 Rebiülahir'inde Mekke kadısı olmuştur. 1117 Muharrem'inde azlolunmuş ve aynı yıl Safer ayında vefat etmiştir.⁷⁵

Şaban Efendi: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken 1099/1687 yılında görev süresi dolması üzerine buradan ayrılmış ve yerine Güzelhisârî Ahmed Efendi atanmıştır.⁷⁶

⁷² Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1823-1824.

⁷³ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 1804.

⁷⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2375.

⁷⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2374-2376.

⁷⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2100-2101.

Güzelhisârî Ahmed Efendi: Güzelhisar kasabasında doğan Ahmed Efendi, Minkârizâde Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medresede mazul iken 1093 Zilhicce'sinde Zeynî Çelebi Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamıştır. 1097 Zilhicce'sinde Fudayl Efendi, 1099 Muharrem'inde Rum Mehmed Paşa, aynı sene Şevval ayında Sahn, 1101 Rebiülevvel'inde yine Sahn, aynı yıl Şaban ayında Darülhadis-i Süleymaniye Medresesi müderrisi olmuştur. 1102 Şevval'inde Selanik kadısı olmuş ve 1103 Receb'inde Galata kadılığına, 1108 Receb'inde Bursa kadılığına tayin edilmiştir. Bursa kadısı iken hakkında yapılan şikayetler neticesinde 1109 Muharrem'inde azledilmiş ve aynı yıl vefat etmiştir.⁷⁷

Damad Efendizâde Ahmed Efendi: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken 1102/1691 yılında görev süresi dolması üzerine yerine Tosyevî Mustafa Efendi müderris olarak atanmıştır.⁷⁸

Tosyevî Mustafa Efendi: Anadolu'nun Tosya kasabasında doğan Mustafa Efendi, Fındıklı Musazâde Abdülbâki Efendi'den 1081 Muharrem'inde Sahn Medresesi'nde mülazım olmuş ve çeşitli önemli medrese ve hocalardan uzunca bir süre eğitim almıştır. 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1090 Safer'inde Çoban Çavuş Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1095 Safer'inde Ma'lül-zâde, 1098 Receb'in Tevki'i Cafer Çelebi, 1099 Şaban'ında Kadıasker Mustafa Efendi, 1100 Şevval'inde Haydar Paşa, 1102 Receb'inde Rum Mehmed Paşa, aynı yıl Şaban ayında Gazanfer Ağa Medresesi müderrisi olmuştur. 1104 Rebiülahir'inde Tokat kadılığı görevine gelmiştir. 1108 Muharrem'inde Bağdat kadısı olmuş ve 1110 Muharrem'inde azlolunmuştur. 1112 Cemaziyelahir'inde Kudüs kadısı olmuş ve 1114 Safer'inde buradan ayrılmıştır. 1117 Cemaziyelahir'inde Sapanca kazası kendisine arpalık olarak verildi. Aynı yıl Zilkade'sinde Mekke payesiyle Mısır kadısı olarak 1119 Safer'inde buradan mazul olmuştur. 1121 Rebiülevvel'inde Cısr-i Ergene kazası arpalık olarak verilmiş ve 1124 Şevval'inde Edirne kadısı olmuştur. Daha sonra buradan azledildi ve 1126 Receb'inde kendisine Menemen ve Foça kazaları arpalık olarak verildi. 1128 Şevval'inde İstanbul kadısı, 1135 Safer'inde Konya kadısı, aynı yıl

⁷⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2100-2101.

⁷⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3031-3034.

Cemaziyelevvel'inde Anadolu Kazaskeri olmuş ve yine aynı yılın Şevval ayında vefat etmiştir. Naaşı Keskin Dede Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁷⁹

Örekzâde Tâbi'i Şeyhî Mehmed: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken 1105/1693 yılında görev süresi dolması üzerine yerine Ra'dî Mustafa Efendi müderris olarak atanmıştır.⁸⁰

Ra'dî Mustafa Efendi: İznikmid kasabasında doğmuş olan Mustafa Efendi, Minkârî-zâde Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medresede mazul iken 1094 Ramazan'ında Hûb-yâr medresesinde müderris olarak göreve başlamıştır. 1099 Cemaziyelevvel'inde Hâfız Paşa, 1102 Receb'inde Hasan Efendi, 1105 Safer'inde Rum Mehmed Paşa, 1106 Zilkade'sinde Semaniyye, 1108 Cemaziyelahir'inde Siyavuş Paşa Sultanı, 1110 Zilhicce'sinde Bayram Paşa, 1114 Muharrem'inde Üsküdar Valide Sultan, 1116 Rebiülahir'inde İstanbul'da Vâlîde Sultan Medresesi müderrisi olmuştur. 1117 Rebiülevvel'inde Medine kadılığı görevine gelmiş ve bir sene sonra 1118 Zilhicce'sinde vefat etmiştir.⁸¹

Mutavvelci Mehmed Efendi: 1106 Zilkade'sinde Ra'dî Mustafa Efendi hizmetindeyken Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medresede mazul iken, 1115 Cemaziyelahir'inde Dâye Hatun Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1118 Zilkade'sinde Abdurrahman Paşa, 1120 Zilhicce'sinde Sütlüce'deki Mehmed Ağa, 1123 Cemaziyelahir'inde Şahkulu, 1127 Muharrem'inde Sahn itibarıyla Emre Hoca, 1129 Rebiülevvel'inde Sahn-ı Semaniyye, aynı yıl Cemaziyelevvel'inde Şeyhülislam Zekerriyya Efendi Medresesi müderrisi olmuştur. 1131 Safer'inde Saray-ı Atik'de teberdârân hocalığına tayin edilmiş ve aynı yılın Ramazan ayında vefat etmiştir. Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Camii-i Şerifi'nde 'Mutavvel'⁸² dersleri verdiği için bu unvanla anılmıştır.⁸³

Silistrelî Müfettiş Mehmed Efendi: Rumeli'de doğmuş olan Mehmed Efendi, Müfettiş İbrahim Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1098 Cemaziyelevvel'inde Yarhisar Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1103 Cemaziyelevvel'inde Ümmü'l-veled, 1105 Safer'inde

⁷⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3031-3034.

⁸⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2395-2396.

⁸¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2395-2396.

⁸² Mehmet Sami Benli, "El-Mutavvel bkn. Miftâhu'l-Ulûm", *DİA*, XXX, 20-21.

⁸³ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2936-2938.

Kadiasker Mustafa Efendi, 1110 Rebiülevvel'inde Rum Mehmed Paşa, 1112 Şaban'ında Sahn-ı Semâniyye, 1113 Safer'inde Şeyhülislam Minkârizâde Efendi, 1115 Rebiülahir'inde Sinan Paşa Medresesi müderrisliği, 1116 Muharrem'inde Haremeynü'ş-Şerîfeyn evkafı müfettişliği, 1117 Receb'inde Medrese-i Şehzâde müderrisliği yapmıştır. 1118 Zilkade'sinde Medine kadılığına gelmiş ve 1119 Zilhicce'sinde vefat etmiştir. Aynı zamanda hâfız olan Mehmed Efendi, fıkıh ilmiyle meşhur olmuştur.⁸⁴

Saray Hocası Celeb Receb Efendi: Receb Efendi, Ankaravî Mehmed Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medresede mazul iken 1098 Rebiülahir'inde Eyyühüm Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1100 Safer'inde Rerviz Efendi, aynı sene Cemaziyelevvel'inde Monla Kırımı, 1106 Safer'inde Abdurrahman Paşa, 1108 Cemaziyelahir'inde Molla Gürânî, 1112 Şaban'ında Rum Mehmed Paşa, 1114 Safer'inde Semaniyye, 1115 Rebiülahir'inde Şeyhü'l-İslam Mu'id Ahmed Efendi Medresesi müderrisi olmuş ve bir sene sonra 1116 Muharrem'inde vefat etmiştir.⁸⁵

Seyyid Mehmed Efendi: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken 1115/1703 yılında görev süresi dolması üzerine yerine Resul Efendi Mülazımı Mahmud Efendi müderris olarak atanmıştır.⁸⁶

Resul Efendi Mülazımı Mahmud Efendi: 40 akçeli bir medreseden mazul iken, 1090 Şevval'inde Dersiyeye-i Molla Gürani'de göreve başlamıştır. 1103 Ramazan'ında Sûfi Mehmed Paşa Darülhadisi, 1106 Muharrem'inde Sâniye-i Mesih Paşa, 1109 Rebiülahir'inde Fatma Sultan, 1114 Safer'inde Kadiasker Mustafa Efendi, 1115 Rebiülahir'inde Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi olmuştur. Aynı yılın Receb ayında Sofya kadılığına atanmış ve 1117 Şevval'inde buradan ayrılmıştır. 1122 Safer'inde Hazret-i Ebu Eyyüb-i Ensâri kadısı olmuş ve 1123 Rebiülevvel'inde azlolunmuştur. 1128 Safer'inde Medine kadılığına gelmiş ve 1130 Muharrem'inde buradan ayrılmıştır. Aynı yılın Receb ayında Tagardı ve İvrindi kazaları arpalık olarak kendisine verildi. 1131 Zilhicce'sinde vefat etmiş ve Edirnekapı'da defnedilmiştir.⁸⁷

⁸⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2435-2436.

⁸⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2353.

⁸⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2940-2942.

⁸⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2940-2942.

Edirneli Murtaza Efendi Birâder-zâdesi Mehmed Efendi: Mehmed Efendi, 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1098 Receb'inde Sâbi'a-i Sarây-ı Galata Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1101 Rebiülevvel'inde Muharrem Ağa, 1106 Muharrem'inde Kadı Mahmud, 1115 Rebiülahir'inde Ümmü'l-veled, 1116 Rebiülahir'inde Rum Mehmed Paşa medresesi müderrisi olmuştur. 1118 Cemaziyelevvel'inin yirmi yedinci günü vefat etmiştir.⁸⁸

Nev'izâde Mehmed Salih Efendi: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken 1123/1711 yılında görev süresi dolması üzerine yerine Müderriszâde A'reç Abdullah Efendi müderris olarak atanmıştır.⁸⁹

Müderris-zâde A'reç Abdullah Efendi: Şaban-zâde Mehmed Efendi'den mülazım olmuş olan Abdullah Efendi, 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1106 Receb'inde Dersiyye-i Halil Ağa'da göreve başlamıştır. 1115 Cemaziyelahir'inde Hurremiyye, 1117 Ramazan'ında Behramiyye, 1120 Safer'inde Başçı İbrahim, 1123 Ramazan'ında Rum Mehmed Paşa, 1126 Rebiülevvel'inde Sahn-ı Semaniyye, 1127 Muharrem'inde Kara Çelebi-zâde Mahmud Efendi Medresesi müderrisi olmuştur. Aynı yılın Rebiülevvel'inde vefat etmiş ve Tokmaktepe mezarlığına defnedilmiştir.⁹⁰

Mehmed Aziz Efendi: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken 1129/1716-1717 yılında görev süresi dolması üzerine yerine Mahmud Çavuşzâde İbrahim Efendi müderris olarak atanmıştır.⁹¹

Mahmud Çavuş-zâde İbrahim Efendi: 1099 tarihinde Şeyhülislam Debbağzâde Mehmed Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1112 Cemaziyelevvel'inde Çoban Çavuş Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1116 Rebiülahir'inde Şeyh Muhyiddin el-Kocevî, 1119 Receb'inde Cafer Çelebi, 1122 Receb'inde ikinci kez Şeyh Muhyiddin el-Kocevî, 1126 Rebiülevvel'inde Hâfız Paşa, 1129 Muharrem'inde Rum Mehmed Paşa, aynı sene Cemaziyelahir'inde Sahn, 1130 Şevval'inde Pîrî Paşa, 1132 Zilkade'sinde Bayram Paşa, 1135 Rebiülevvel'inde Şeyhülislam Yahya Efendi Medresesi müderrisi olmuş ve aynı yıl Şevval ayının yirmi üçüncü gecesi vefat etmiştir.⁹²

⁸⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2402.

⁸⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2611-2612.

⁹⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 2611-2612.

⁹¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3030-3031.

⁹² Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3030-3031.

Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken 1134/1722 yılında görev süresi dolması üzerine yerine Vâsıf Mehmed Efendi müderris olarak atanmıştır.⁹³

Vâsıf Mehmed Efendi: 1103 tarihinde Şeyhülislam Ebu Said-zâde Feyzullah Efendi'den mülazım olmuş ve 40 akçeli bir medreseden mazul iken 1119 Safer'inde Firuz Ağa Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1123 Receb'inde Manisalı Çelebi, 1127 Muharrem'inde Abdurrahman Paşa, aynı yıl Zilhicce'sinde Hadım Hasan Paşa, 1130 Şevval'inde Fevziyye-i Osmanzâde, 1131 Safer'inde Cafer Ağa, 1133 Zilhicce'sinde Sahn-ı Semaniyye, 1134 Şaban'ında Rum Mehmed Paşa, 1136 Zilkade'sinde Şah Sultan Medresesi müderrisi olmuştur. Bu görevdeyken 1137 Şevval'inde vefat etmiş ve Nişancı Paşa-yı Atık Cami'i Şerif yakınlarındaki Şeyh Murad Efendi Türbesi civarına defnedilmiştir.⁹⁴

Sirkeciâde Mülazımı İbrahim Efendi: Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisi iken Acem Seyyid Ömer Efendi'nin vefatı üzerine 1138/1725-26 tarihinde Siyavuş Paşa Sultanı Medresesine atanmıştır. Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne ne zaman atandığı bilinmemektedir.⁹⁵

Anadolu Kazaskerliği Ruznamçelerine Göre Rum Mehmed Paşa Medresesi Müderrisleri

Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne tayin edilen müderrislerin kayıtlarını takip edebileceğimiz kaynaklardan biri de Anadolu Kazaskerliği ruznamçeleridir. Anadolu kazaskerleri tarafından tutulan ruznamçeler maalesef ancak 17. yüzyılın ikinci yarısından başlamaktadır. 1666 yılından önceki ruznamçeler günümüze ulaşmamıştır. Medrese kayıtlarını ihtiva eden ruznamçeler 1734 yılında son bulmaktadır. Bu tarihten itibaren müderris tayinleri farklı bir defter serisine kaydedilmiş olmalıdır. Anadolu Kazaskerliği ruznamçe kayıtları daha çok Bursa, Üsküdar, İznik ve İzmit medreselerine tayin edilen müderrislerle ilgilidir.

Tablo 3. Anadolu Kazaskerliği Ruznamçelerine Göre Rum Mehmed Paşa Medresesi Müderrisleri

⁹³ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3118-3119.

⁹⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3118-3119.

⁹⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 3135.

Müdürrisin Adı	Atama Tarihi	Önceki Görev Yeri
Mevlânâ Hamid	1 Muharrem 1131/24 Kasım 1718	Zeyniyye Medresesi
Mevlânâ Mehmed	1 Rebiulevvel 1131/22 Ocak 1719	Hüsrev Paşa Medresesi
Mevlânâ Osman ibn-i el-Hac Mustafa	1 Receb 1131/20 Mayıs 1719	Hüsrev Paşa Medresesi
Mevlânâ İsmail bin Mehmed	1 Ramazan 1131/18 Temmuz 1719	Fahriye Medresesi
Mevlânâ Mehmed bin eş-Şeyh Yahya	1 Muharrem 1132/14 Kasım 1719	Eyyühüm Medresesi
Mevlânâ Hüseyin	1 Cemaziyelahir 1133/30 Mart 1721	Ahmed Efendi Medresesi
Mevlânâ Hasan	1 Cemaziyelahir 1133/30 Mart 1721	İvaz Efendi Medresesi
Mevlânâ Derviş Ali	1 Safer 1134/21 Kasım 1721	Hürremiye Medresesi
Mevlânâ Süleyman	1 Zilkade 1134/13 Ağustos 1722	Haydar Paşa Medresesi
Mevlânâ Mehmed	1 Zilkade 1134/13 Ağustos 1722	Emin-i Ganem Medresesi
Mevlânâ Mustafa	1 Receb 1135/07 Nisan 1723	Hayreddin Medresesi
Mevlânâ Mustafa	1 Zilhicce 1135/02 Eylül 1723	Sadık Bey Medresesi
Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Sadık	1 Receb 1136/26 Mart 1724	Receb Paşa Medresesi
Mevlânâ İbrahim	1 Receb 1136/26 Mart 1724	Behramiye Medresesi
Mevlânâ Mehmed	1 Zilhicce 1136/22 Ağustos 1724	Efdaliye Medresesi
Mevlânâ Mehmed Emin	1 Zilhicce 1136/22 Ağustos 1724	Mehmed Ağa Medresesi

Mevlânâ Yusuf es-Seyyid	1 Safer 1137/20 Ekim 1724	Lütfi Paşa Medresesi
Mevlânâ Halil es-Seyyid	1 Rebiulahir 1137/18 Aralık 1724	Sinan Paşa Medresesi
Mevlânâ İbrahim bin Mustafa	1 Receb 1137/16 Mart 1725	Bayram Paşa Medresesi
Mevlânâ İbrahim	1 Şevval 1137/13 Haziran 1725	Sadi Efendi Medresesi
Mevlânâ Sirâceddin	1 Rebiulevvel 1138/07 Kasım 1725	Nuh Efendi Medresesi
Mevlânâ Osman	1 Safer 1139/28 Eylül 1726	Mehmed Ağa Medresesi
Mevlânâ Hamza	1 Şevval 1139/22 Mayıs 1727	Ishak Ağa Medresesi
Mevlânâ Osman bin Ahmed el-İstanbulî	1 Zilkade 1139/20 Haziran 1727	Lütfi Çelebi Medresesi
Mevlânâ Yusuf bin Mustafa el-Bosnevî	1 Muharrem 1140/19 Ağustos 1727	Hüsrev Paşa Medresesi
Babadagli Mevlânâ es-Seyyid Süleyman bin Hasan	1 Muharrem 1140/19 Ağustos 1727	Rüstem Paşa Medresesi
Bayramlı kasabasından Mevlânâ Hasan bin Ali	1 Muharrem 1140/19 Ağustos 1727	Eyyühüm Medresesi
Mevlânâ Mehmed Bahî ibn-i Osman el-İstanbulî	1 Rebiulevvel 1140/17 Ekim 1727	Lütfi Paşa Medresesi
Mevlânâ Mustafa	1 Rebiulevvel 1140/17 Ekim 1727	Hüseyin Paşa Medresesi
Mevlânâ Bahâeddin Ataullah	1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727	Hayreddin Paşa Medresesi
Mengenli Mevlânâ Mahmud bin Mustafa	1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727	Firuz Ağa Medresesi
Mevlânâ Abdullah bin Süleyman	1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727	Merdümiyye Medresesi
Antakyalı Mevlânâ Mustafa bin Hâfız Mehmed	1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727	Abdürrahim Medresesi

Selanikli Mevlânâ Osman bin el-Hac Mehmed	1 Rebiulahir Kasım 1727	1140/16	Molla Kırımî Medresesi
İstanbul Mevlânâ Hasan bin Abdullah	1 Rebiulahir Kasım 1727	1140/16	Bali Paşa Medresesi
Mevlânâ Yahya	1 Cemaziyelevvel Aralık 1727	1140/15	Esad Efendi Medresesi
Mevlânâ Mehmed bin Mehmed	1 Şaban 1140/13 Mart 1728		Sayyadbaşı Medresesi
Mevlânâ Mustafa bin İdris	1 Şaban 1140/13 Mart 1728		Hayreddin Paşa Medresesi
İstanbul Mevlânâ Abdulvehhab bin İbrahim	1 Ramazan 1728	1140/11 Nisan	Avni Çelebi Medresesi
Osmancıklı Mevlânâ Ömer bin Ebubekir	1 Şevval 1728	1140/11 Mayıs	Hüsrev Paşa Medresesi
Belgradlı Mevlânâ el-Hac Mehmed bin Abdullah	1 Zilkade 1728	1140/09 Haziran	İbrahim Paşa Medresesi
Akyazılı Mevlânâ Hâfız Hasan bin Ömer	1 Rebiulevvel Ekim 1728	1141/05	Ishak Ağa Medresesi
İstanbul Mevlânâ Mustafa bin Mehmed	1 Rebiulahir 1729	1142/24 Ekim	Receb Paşa Medresesi
Taşköprülü Mevlânâ Hüseyin bin Halil	1 Cemaziyelevvel Kasım 1729	1142/22	Sadık Paşa Medresesi
İstanbul Mevlânâ Abdullah bin Rıdvan	1 Cemaziyelahir Aralık 1729	1142/22	Ferhad Paşa Medresesi
İstanbul Mevlânâ Mehmed Abdülbaki bin Salih	1 Safer 1730	1143/16 Ağustos	Rüstem Paşa Medresesi
Darendeli Mevlânâ Hüseyin bin Süleyman	1 Safer 1730	1143/16 Ağustos	Yakub Çelebi Medresesi
Yenişehirli Mevlânâ Mustafa bin Ahmed	1 Rebiulevvel Eylül 1730	1143/14	Yahya Efendi Medresesi
İstanbul Mevlânâ es-Seyyid İbrahim ibn-i es-Seyyid Osman	1 Rebiulevvel Eylül 1730	1143/14	Ali Paşa Medresesi
Konyalı Mevlânâ Abdülbaki bin Ömer	1 Rebiulevvel Eylül 1731	1144/03	Sadi Efendi Medresesi

Istanbulu Mevlânâ Süleyman bin Hasan	1 Rebiulevvel 1144/03 Eylül 1731	Nimeti Çelebi Medresesi
Gelibolulu Mevlânâ es-Seyyid Abdulgaffur bin es-Seyyid Ali	1 Rebiulahir 1144/03 Ekim 1731	Mir Ali Medresesi
Beşehirlî Mevlânâ Mehmed Said bin Mahmud	1 Receb 1144/30 Aralık 1731	Sadi Çelebi Medresesi
Iznikmidî (Kocaelili) Mevlânâ Hüseyin bin Mustafa	1 Ramazan 1144/27 Şubat 1732	Eyyühüm Medresesi
Taraklıborlulu Mevlânâ Mustafa bin İsmail	1 Şevval 1144/28 Mart 1732	Süheyl Beg Medresesi
Selanikli Mevlânâ Abdullah Emin bin Hüseyin	1 Şevval 1144/28 Mart 1732	Selimiye Medresesi
Kastamonulu Mevlânâ Ahmed bin Hüseyin	1 Zilhicce 1144/26 Mayıs 1732	Behram Paşa Medresesi
Alâiyyeli (Alanyalı) Mevlânâ Abdullah ibni el-Hac Ali	1 Safer 1145/24 Temmuz 1732	Şah Huban Medresesi

Mevlânâ Hamid: 1 Muharrem 1131/24 Kasım 1718 tarihinde Rum Mehmed Paşa müderrisi Mehmed'in görev süresinin sona ermesi üzerine yerine İstanbul'da Zeyniye medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Hamid günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.⁹⁶

Mevlânâ Mehmed: 1 Rebiulevvel 1131/22 Ocak 1719 tarihinde müderris Hamid'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Hüsrev Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mehmed günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.⁹⁷

Mevlânâ Osman ibni el-Hac Mustafa: 1 Receb 1131/20 Mayıs 1719 tarihinde müderris Hamid'in görev süresinin dolması üzerine İstanbul'da Hüsrev Paşa Medresesi'nden ayrılmış ve yerine Mevlânâ Osman ibni el-Hac Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmiştir.⁹⁸

Mevlânâ İsmail bin Mehmed: 1 Ramazan 1131/18 Temmuz 1719 tarihinde müderris Osman'ın görev süresinin dolması üzerine yerine

⁹⁶ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye/Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Anadolu Kazasker Ruznamçeleri NOR27, 61a.

⁹⁷ NOR27, 61b.

⁹⁸ NOR28, 39b

İstanbul'da Fahriye Medresesi'nden ayrılmış olan Mevlânâ İsmail bin Mehmed Şeyhülislâm işareti üzerine günlük 40 akçe ile tayin edilmişti.⁹⁹

Mevlânâ Mehmed bin eş-Şeyh Yahya: 1 Muharrem 1132/14 Kasım 1719 tarihinde müderris Hamid'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Eyyühüm Medresesi'nden ayrılmış olan Mevlânâ Mehmed bin eş-Şeyh Yahya günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰⁰

Mevlânâ Hüseyin: 1 Cemaziyelahir 1133/30 Mart 1721 tarihinde müderris el-Hac Mehmed'in görev süresi dolması üzerine yerine İstanbul'da Ahmed Efendi medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Hüseyin günlük 30 akçe tayin edilmişti.¹⁰¹

Mevlânâ Hasan: 1 Cemaziyelahir 1133/30 Mart 1721 tarihinde müderris Hüseyin'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da İvaz Efendi medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Hasan günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰²

Mevlânâ Derviş Ali: 1 Safer 1134/21 Kasım 1721 tarihinde müderris Hüseyin'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Hürremiye medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Derviş Ali günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰³

Mevlânâ Süleyman: 1 Zilkade 1134/13 Ağustos 1722 tarihinde müderris Hüseyin'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Haydar Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Süleyman günlük 30 akçe tayin edilmişti.¹⁰⁴

Mevlânâ Mehmed: 1 Cemaziyelahir 1135/09 Mart 1723 tarihinde müderris Hüseyin'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Emin-i Ganem medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mehmed günlük 25 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰⁵

⁹⁹ NOR28, 39b

¹⁰⁰ NOR28, 40b

¹⁰¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Meşihat Arşivi Fonu Anadolu Kazasker Ruznamçeleri MA19, 74a

¹⁰² MA19, 74a

¹⁰³ MA19, 75b

¹⁰⁴ MA20, 72b

¹⁰⁵ NOR30, 24a

Mevlânâ Mustafa: 1 Receb 1135/07 Nisan 1723 tarihinde müderris Mehmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Hayreddin Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰⁶

Mevlânâ Lütfullah: 1723-1724 yıllarında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne tayin edildiği tahmin edilen müderris Lütfullah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sadık Bey medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰⁷

Mevlânâ Mustafa: 1 Zilhicce 1135/02 Eylül 1723 tarihinde müderris Lütfullah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sadık Bey medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰⁸

Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Sadık: 1 Receb 1136/26 Mart 1724 tarihinde müderris Mustafa'nın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Receb Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Sadık günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰⁹

Mevlânâ İbrahim: 1 Receb 1136/26 Mart 1724 tarihinde müderris Mustafa'nın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Behramiye medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ İbrahim günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹⁰

Mevlânâ Abdülfettah: 1724 tarihinde tayin edildiği tahmin edilen müderris Abdülfettah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Efdaliye medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mehmed günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹¹

Mevlânâ Mehmed: 1 Zilhicce 1136/22 Ağustos 1724 tarihinde müderris Abdülfettah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Efdaliye

¹⁰⁶ NOR30, 24a

¹⁰⁷ NOR31, 33b

¹⁰⁸ NOR31, 33b

¹⁰⁹ NOR31, 34b

¹¹⁰ NOR31, 35a

¹¹¹ NOR32, 40b

medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mehmed günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹²

Mevlânâ Feyzullah: 1724 tarihinde tayin edildiği tahmin edilen müderris Feyzullah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Mehmed Ağa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mehmed Emin günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹³

Mevlânâ Mehmed Emin: 1 Zilhicce 1136/22 Ağustos 1724 tarihinde müderris Feyzullah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Mehmed Ağa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mehmed Emin günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹⁴

Mevlânâ Abdülaziz: 1724 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris Abdülaziz'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Lütü Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ es-Seyyid Yusuf günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹⁵

Mevlânâ es-Seyyid Yusuf: 1 Safer 1137/20 Ekim 1724 tarihinde müderris Abdülaziz'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Lütü Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ es-Seyyid Yusuf günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹⁶

Mevlânâ Abdüssettar: 1724 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris Abdüssettar'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sinan Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ es-Seyyid Halil günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹⁷

Mevlânâ es-Seyyid Halil: 1 Rebiulahir 1137/18 Aralık 1724 tarihinde müderris Abdüssettar'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sinan Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ es-Seyyid Halil günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹⁸

¹¹² NOR32, 40b

¹¹³ NOR32, 40b

¹¹⁴ NOR32, 40b

¹¹⁵ NOR32, 41a

¹¹⁶ NOR32, 41a

¹¹⁷ NOR32, 41b

¹¹⁸ NOR32, 41b

Mevlânâ Abdürrahman: 1724-1725 yıllarında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris Abdürrahman'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Bayram Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ İbrahim bin Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹¹⁹

Mevlânâ İbrahim bin Mustafa: 1 Receb 1137/16 Mart 1725 tarihinde müderris Abdürrahman'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Bayram Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ İbrahim bin Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²⁰

Mevlânâ Abdürrahim: 1725 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris Abdürrahim'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sadi Efendi medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ İbrahim bin Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²¹

Mevlânâ İbrahim: 1 Şevval 1137/13 Haziran 1725 tarihinde müderris Abdürrahim'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sadi Efendi medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ İbrahim bin Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²²

Mevlânâ Sirâceddin: 1 Rebiulevvel 1138/07 Kasım 1725 tarihinde İstanbul'da Nuh Efendi medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Sirâceddin bin Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²³

Mevlânâ Osman: 1 Safer 1139/28 Eylül 1726 tarihinde müderris es-Seyyid Halil'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Mehmed Ağa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Osman bin Mustafa günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²⁴

Mevlânâ Hamza: 1 Şevval 1139/22 Mayıs 1727 tarihinde müderris Süleyman'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da İshak Ağa

¹¹⁹ NOR32, 42a

¹²⁰ NOR32, 42a

¹²¹ MA21, 63b

¹²² MA21, 63b

¹²³ MA21, 65a

¹²⁴ MA22, 70a

medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Hamza günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²⁵

Mevlânâ Osman bin Ahmed el-İstanbulî: 1 Zilkade 1139/20 Haziran 1727 tarihinde müderris Süleyman'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Lütfi Çelebi medresesinden ayrılmış olan ve babası da müderris olan Mevlânâ Osman bin Ahmed el-İstanbulî günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²⁶

Mevlânâ Yusuf bin Mustafa el-Bosnevî: 1 Muharrem 1140/19 Ağustos 1727 tarihinde müderris Ahmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Hüsrev Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Yusuf bin Mustafa el-Bosnevî günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²⁷

Babadağlı Mevlânâ es-Seyyid Süleyman bin Hasan: 1 Muharrem 1140/19 Ağustos 1727 tarihinde müderris Mehmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Rüstem Paşa medresesinden ayrılmış olan Babadağlı Mevlânâ es-Seyyid Süleyman bin Hasan günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹²⁸

Mevlânâ Hasan bin Ali: 1 Muharrem 1140/19 Ağustos 1727 tarihinde müderris Mehmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Eyyühüm medresesinden ayrılmış olan Bayramlı kasabasından Mevlânâ Hasan bin Ali günlük 25 akçe ile tayin edilmişti.¹²⁹

Mevlânâ Mehmed Bahtî ibn-i Osman el-İstanbulî: 1 Rebiulevvel 1140/17 Ekim 1727 tarihinde müderris İbrahim'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Lütfi Paşa medresesinden ayrılmış ve babası kadı olan Mevlânâ Mehmed Bahtî ibn-i Osman el-İstanbulî günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹³⁰

Mevlânâ Mustafa: 1 Rebiulevvel 1140/17 Ekim 1727 tarihinde müderris Süleyman'ın görev süresinin dolması üzerine yerine Üsküdar'da Hüseyin

¹²⁵ NOR33, 38b

¹²⁶ NOR33, 38b

¹²⁷ NOR33, 39a

¹²⁸ NOR33, 39a

¹²⁹ NOR33, 39a

¹³⁰ NOR33, 39b

Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mustafa Şeyhülislâm işaretiyle günlük 40 akçe ile tayin edilmişti.¹³¹

Mevlânâ es-Seyyid Ali: 1727 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris es-Seyyid Ali'nin görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Hayreddin Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Bahâeddin Ataullah günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹³²

Mevlânâ Bahâeddin Ataullah: 1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727 tarihinde müderris es-Seyyid Ali'nin görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Hayreddin Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Bahâeddin Ataullah günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹³³

Mengenli Mevlânâ Mahmud bin Mustafa: 1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727 tarihinde müderris Feyzullah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Firuz Ağa medresesinden ayrılmış olan Mengenli Mevlânâ Mahmud bin Mustafa tayin edilmişti.¹³⁴

Mevlânâ Abdullah bin Süleyman: 1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727 tarihinde müderris İsmail'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Merdümiye medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Abdullah bin Süleyman günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹³⁵

Antakyalı Mevlânâ Mustafa bin Hâfız Mehmed: 1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727 tarihinde müderris İsmail'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Abdürrahim medresesinden ayrılmış olan Antakyalı Mevlânâ Mustafa bin Hâfız Mehmed günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹³⁶

Selanikli Mevlânâ Osman bin el-Hac Mehmed: 1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727 tarihinde müderris Mustafa'nın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Molla Kırımî medresesinden ayrılmış olan Selanikli Mevlânâ Osman bin el-Hac Mehmed günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹³⁷

¹³¹ NOR33, 39b

¹³² NOR33, 40b

¹³³ NOR33, 40b

¹³⁴ NOR33, 41b

¹³⁵ NOR33, 40b

¹³⁶ NOR33, 40b

¹³⁷ NOR33, 41a

İstanbulu Mevlânâ Hasan bin Abdullah: 1 Rebiulahir 1140/16 Kasım 1727 tarihinde müderris Mustafa'nın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Bâli Paşa medresesinden ayrılmış olan İstanbulu Mevlânâ Hasan bin Abdullah tayin edilmişti.¹³⁸

Mevlânâ es-Seyyid Cafer: 1727 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris es-Seyyid Cafer'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Esad Efendi medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Yahya günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹³⁹

Mevlânâ Yahya: 1 Cemaziyelevvel 1140/15 Aralık 1727 tarihinde müderris es-Seyyid Cafer'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Esad Efendi medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Yahya günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴⁰

Mevlânâ Mehmed bin Mehmed: 1 Şaban 1140/13 Mart 1728 tarihinde müderris Hasan'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sayyadbaşı medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mehmed bin Mehmed günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴¹

Mevlânâ Mustafa bin İdris: 1 Şaban 1140/13 Mart 1728 tarihinde müderris Yusuf'un görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Hayreddin Paşa medresesinden ayrılmış olan Mevlânâ Mustafa bin İdris günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴²

İstanbulu Mevlânâ Abdulvehhab bin İbrahim: 1 Ramazan 1140/11 Nisan 1728 tarihinde müderris Mehmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Avni Çelebi medresesinden ayrılmış olan İstanbulu Mevlânâ Abdulvehhab bin İbrahim günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴³

Osmancıklı Mevlânâ Ömer bin Ebubekir: 1 Şevval 1140/11 Mayıs 1728 tarihinde müderris Abdülvehhab'ın görev süresinin dolması üzerine yerine

¹³⁸ NOR33, 41b

¹³⁹ NOR33, 42a

¹⁴⁰ NOR33, 42a

¹⁴¹ MA23, 76b

¹⁴² MA23, 76b

¹⁴³ MA23, 78b

İstanbul'da Hüsrev Paşa medresesinden ayrılmış olan Osmancıklı Mevlânâ Ömer bin Ebubekir günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴⁴

Belgradlı Mevlânâ el-Hac Mehmed bin Abdullah: 1 Zilkade 1140/09 Haziran 1728 tarihinde müderris Ömer'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da İbrahim Paşa medresesinden ayrılmış olan Belgradlı Mevlânâ el-Hac Mehmed bin Abdullah günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴⁵

Akyazılı Mevlânâ Hâfız Hasan bin Ömer: 1 Rebiulevvel 1141/05 Ekim 1728 tarihinde müderris el-Hac Mehmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da İshak Ağa medresesinden ayrılmış olan Akyazılı Mevlânâ Hâfız Hasan bin Ömer günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴⁶

İstanbullu Mevlânâ Mustafa bin Mehmed: 1 Rebiulahir 1142/24 Ekim 1729 tarihinde müderris Ahmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Receb Paşa medresesinden ayrılmış ve babası kadı olan İstanbullu Mevlânâ Mustafa bin Mehmed günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴⁷

Taşköprülü Mevlânâ Hüseyin bin Halil: 1 Cemaziyelevvel 1142/22 Kasım 1729 tarihinde müderris Mehmed Emin'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sadık Paşa medresesinden ayrılmış olan Taşköprülü Mevlânâ Hüseyin bin Halil günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴⁸

İstanbullu Mevlânâ Abdullah bin Rıdvan: 1 Cemaziyelahir 1142/22 Aralık 1729 tarihinde müderris Mehmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Ferhad Paşa medresesinden ayrılmış olan İstanbullu Mevlânâ Abdullah bin Rıdvan günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁴⁹

İstanbullu Mevlânâ Mehmed Abdülbaki bin Salih: 1 Safer 1143/16 Ağustos 1730 tarihinde müderris İsmail'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Rüstem Paşa medresesinden ayrılmış ve babası müderris olan İstanbullu Mevlânâ Mehmed Abdülbaki bin Salih günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵⁰

¹⁴⁴ MA23, 79a

¹⁴⁵ MA23, 79b

¹⁴⁶ MA23, 80b

¹⁴⁷ MA24, 77a

¹⁴⁸ MA24, 77b

¹⁴⁹ MA24, 77b

¹⁵⁰ MA24, 79a

Darendeli Mevlânâ Hüseyin bin Süleyman: 1 Safer 1143/16 Ağustos 1730 tarihinde müderris Yusuf'un görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Yakub Çelebi medresesinden ayrılmış olan Darendeli Mevlânâ Hüseyin bin Süleyman günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵¹

Yenişehirli Mevlânâ Mustafa bin Ahmed: 1 Rebiulevvel 1143/14 Eylül 1730 tarihinde müderris Hasan'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Yahya Efendi medresesinden ayrılmış olan Yenişehirli Mevlânâ Mustafa bin Ahmed günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵²

İstanbullu Mevlânâ es-Seyyid İbrahim ibn-i es-Seyyid Osman: 1 Rebiulevvel 1143/14 Eylül 1730 tarihinde müderris Hasan'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Ali Paşa medresesinden ayrılmış olan İstanbullu Mevlânâ es-Seyyid İbrahim ibn-i es-Seyyid Osman günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵³

Konyalı Mevlânâ Abdülbaki bin Ömer: 1 Rebiulevvel 1144/03 Eylül 1731 tarihinde müderris Ali'nin görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sadi Efendi medresesinden ayrılmış ve babası kadı olan Konyalı Mevlânâ Abdülbaki bin Ömer günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵⁴

İstanbullu Mevlânâ Süleyman bin Hasan: 1 Rebiulevvel 1144/03 Eylül 1731 tarihinde müderris İsmail'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Nimeti Çelebi medresesinden ayrılmış olan İstanbullu Mevlânâ Süleyman bin Hasan günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵⁵

Mevlânâ Abdülhalim: 1731 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris Abdülhalim'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Mir Ali medresesinden ayrılmış olan Gelibolulu Mevlânâ es-Seyyid Abdulgaffur bin es-Seyyid Ali günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵⁶

Gelibolulu Mevlânâ es-Seyyid Abdulgaffur bin es-Seyyid Ali: 1 Rebiulahir 1144/03 Ekim 1731 tarihinde müderris Abdülhalim'in görev

¹⁵¹ MA24, 80a

¹⁵² MA24, 80a

¹⁵³ MA24, 81b

¹⁵⁴ MA25, 65b

¹⁵⁵ MA25, 65b

¹⁵⁶ MA25, 66a

süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Mir Ali medresesinden ayrılmış olan Gelibolulu Mevlânâ es-Seyyid Abdulgaffur bin es-Seyyid Ali günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵⁷

Beyşehirli Mevlânâ Mehmed Said bin Mahmud: 1 Receb 1144/30 Aralık 1731 tarihinde müderris Ahmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Sadi Çelebi medresesinden ayrılmış olan Beyşehirli Mevlânâ Mehmed Said bin Mahmud günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵⁸

İznikmidî (Kocaelili) Mevlânâ Hüseyin bin Mustafa: 1 Ramazan 1144/27 Şubat 1732 tarihinde müderris Ahmed'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Eyyühüm medresesinden ayrılmış olan İznikmidî (Kocaelili) Mevlânâ Hüseyin bin Mustafa el-İznikmidî günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁵⁹

Taraklıborlulu Mevlânâ Mustafa bin İsmail: 1 Şevval 1144/28 Mart 1732 tarihinde müderris Abdullah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Suheyl Beğ medresesinden ayrılmış ve babası müftü olan Taraklıborlulu Mevlânâ Mustafa bin İsmail günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁶⁰

Mevlânâ Ahmed Said: 1732 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris Ahmed Said'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Selimiye medresesinden ayrılmış olan Selanikli Mevlânâ Abdullah Emin bin Hüseyin günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁶¹

Selanikli Mevlânâ Abdullah Emin bin Hüseyin: 1 Şevval 1144/28 Mart 1732 tarihinde müderris Ahmed Said'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Selimiye medresesinden ayrılmış olan Selanikli Mevlânâ Abdullah Emin bin Hüseyin günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁶²

Mevlânâ Yakub: 1732 yılında Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandığı tahmin edilen müderris Yakub'un görev süresinin dolması üzerine yerine

¹⁵⁷ MA25, 66a

¹⁵⁸ MA25, 66b

¹⁵⁹ MA25, 67a

¹⁶⁰ MA25, 67a

¹⁶¹ MA25, 67b

¹⁶² MA25, 67b

İstanbul'da Behram Paşa medresesinden ayrılmış olan Kastamonulu Mevlânâ Ahmed bin Hüseyin günlük [68b] 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁶³

Kastamonulu Mevlânâ Ahmed bin Hüseyin: 1 Zilhicce 1144/26 Mayıs 1732 tarihinde müderris Yakub'un görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Behram Paşa medresesinden ayrılmış olan Kastamonulu Mevlânâ Ahmed bin Hüseyin günlük [68b] 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁶⁴

Alâiyveli (Alanyalı) Mevlânâ Abdullah ibn-i el-Hac Ali: 1 Safer 1145/24 Temmuz 1732 tarihinde müderris Mehmed Said'in görev süresinin dolması üzerine yerine İstanbul'da Şah Huban medresesinden ayrılmış ve babası kadı olan Alâiyveli (Alanyalı) Mevlânâ Abdullah ibn-i el-Hac Ali günlük 30 akçe ile tayin edilmişti.¹⁶⁵

S o n u ç

Rum Mehmed Paşa Medresesi, Üsküdar'da kurulan ilk medrese olması sebebiyle sosyal ve kültürel açıdan müstesna bir yere sahip olup, Üsküdar'da eğitim sisteminin gelişiminde ve yeni bir okur yazar kitlesinin ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma ile Rum Mehmed Paşa Medresesi'nin Üsküdar eğitim tarihindeki yeri bir bütün olarak değerlendirilmiş ve medresede görev yapan müderrislerin kariyerleri incelenmiştir. Her ne kadar bazı değerlendirmeler için geniş bir örneklem elimizde olmasa da Taşköprüzâde'nin 16. yüzyılın erken dönemlerini ve 17. yüzyılı kapsayan *Şakayık-ı Numâniye* adlı eseri ve zeyilleri ile 18. yüzyılın ilk dönemlerine kadar gelen Ruznamçe kayıtları sayesinde, eğitim kurumlarının geçirdiği değişimler hakkında bazı somut fikirler edinmemiz mümkün olmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk müderris atamaları 16. yüzyıl sonlarında 1580'li yıllardan itibaren başlamakta ve elimizdeki çeşitli kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla 1732 yılına kadar gelmektedir. İncelememize göre 16. yüzyılın sonundan 18. Yüzyılın ortalarına kadar biyografik kaynaklardan ve Ruznamçe kayıtlarından ulaşabildiğimiz Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde görev yapmış olan 138 müderris tespit edilmiştir. Bunlardan biyografik kaynaklar sayesinde kariyerini bütün

¹⁶³ MA25, 68a

¹⁶⁴ MA25, 68a

¹⁶⁵ NOR35, 59b

safhalarıyla inceleyebildiğimiz 68 müderristen %59'unun müderris olarak kariyerini tamamladığı, yüzde %41'inin ise müderrislikten sonra kadılık mesleğine geçerek bu yolda kariyerini tamamladığı görülmüştür.

16. yüzyılda Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne ataması yapılan müderris sayısının bu yüzyılın son 20 yılı dikkate alındığında 9 olduğu, 17. yüzyıl boyunca ise biyografik kaynaklardan tespit edilebilen atanmış müderris sayısının 48 olduğu görülmektedir. 18. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar (1732) yine biyografik kaynaklardan ve Ruznamçe kayıtlarından elde edilen bilgiye göre ise Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atanmış 81 müderris bulunmaktadır. Sadece 1718-1732 yılları arasında, 14 yıl içerisinde 70 müderrisin atama kaydı ruznamçe kayıtlarında yer almaktadır. Bu veriler bize hem müderrislerin görev süreleri açısından ne denli yoğun bir sirkülasyon içerisinde olduğunu hem de biyografik kaynaklarda yer alan atama kayıtlarının ne denli kısıtlı olduğunu göstermektedir. Müderrislerin genellikle kadılığa geçmeden önce çoğunlukla İstanbul ve Edirne gibi merkezlerde yer alan medreselerde müderris olarak görev almaları, hiyerarşide yüksek yerlere gelmelerinin mümkün olan en kısa sürede gerçekleşmesinin bir işareti gibiydi. Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrisleri özelinde, İstanbul'da Sahn, Süleymaniye, Hakaniye-i Vefâ, Vâlîde Sultan Edirne'de ise Selimiye ve Bayezid Medreseleri kadılığa geçiş için avantaj sağlayan medreseler arasında sayılabilir.

Rum Mehmed Paşa Medresesi'nde görev yaptığını tespit ettiğimiz 138 müderristen 58'inin biyografilerinden hangi şehirde doğduğu, hangi bölgeden buraya geldiği bilgisine sahip olabiliyoruz. Rum Mehmed Paşa Medresesi müderrislerinden 15'i İstanbullu, 5'i Alanyalı, 3'ü Gelilbolulu, 2'si Edirneli, 2'si Selanikli ve 2'si de İznikmid (Kocaeli)lidir. Bunların dışında kalan müderrisler de yine büyük oranda imparatorluğun Anadolu şehirlerinden gelmektedirler.

Tablo 4. Rum Mehmed Paşa Medresesi Müderris Atama Kayıtlarının Kronolojik Listesi

NO	MUDERRIS ADI	ATAMA TARİHİ
1	İstanbullu Ahmed Çelebi	990/1582
2	Ahî-zâde Hasan Efendi	994/1585-86?

3	Mu'îd-zâde Mehmed Efendi	997/1588-89
4	Ayâşî Ahmed Efendi	999/1590-91
5	Molla-zâde İbrahim Efendi	1003/1594-95
6	Bakkal-zâde Bostan Efendi	??
7	Geylânî Mehmed Efendi	1005/1596-97
8	Alâiyeli Hidâyetullah Efendi	1007/1598-99
9	Manav Hidayet Efendi	1007/1599
10	Amasyalı İsmail Efendi	1009/1600-1
11	İpekli Mehmed Efendi	1010/1601
12	Mevlânâ Burhan Efendi	1018/1609
13	Ömer Minkârî Efendi	1020/1611
14	Ra'i-zâde Ahmed Çelebi	1022/1613
15	Manav Abdûlbaki Efendi	1023/1615
16	Kara Çelebizâde Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi	1022/1614/1615
17	Bâkizâde Abdurrahman Efendi	1024/1615
18	Sadıkzâde Hısm Abdullah Efendi	1027/1618
19	Gül Mustafa Efendi	1028/1619
20	Feridun Efendi	1031/1622
21	Pazarbaşızâde Mustafa Efendi	1035/1625
22	Maraşî Abdürrahim Efendi	1039/1630
23	Sadreddinzâde Feyzullah Efendi	1048/1639
24	Sadreddinzâde Ruhullah Efendi (Ruhi)	1049/1640
25	Erzurumî İbrahim Efendi, Canpulatzade Hoca	1051/1641
26	Avnullah Efendi	1054/1644
27	Uşşakîzâde Fasihi Mehmed Efendi	1055/1645
28	Çâker Ağazâde Halil Efendi	1057/1647
29	Kasir Hasan Efendi	1058/1648-1649
30	Ali Çelebizâde Mehmed Efendi	1061/1651

31	Kasımzâde Abdullah Efendi	1063/1653
32	Vanî Mehmed Efendi	1053/1643-1644
33	Üsküdarî Şeyh Mahmud Efendi Kerimezâdesi Seyyid Mahmud Efendi	1067/1657
34	Muharremzâde Abdullah Efendi	1067/1657
35	Üsküdarî Şeyh Mehmed Efendizâde Seyyid Mahmud Efendi	
36	Nakibü'l-Eşraf Hocasâde es-Seyid Osman Efendi	1073/1662
37	Karakaş Mehmed Efendi	1076/1666
38	Minkârizâde Abdullah Efendi	1078/1668
39	Halil Efendi	1079/1668
40	Zeki Ahmed Efendi	1079/1668
41	Sahhaf Mehmed Efendi (Kabasakal Mehmed Efendi)	1080/1669
42	Tezkireci Ali Efendi-zâde Mehmed Efendi (Sâniye-i Rum Mehmed Paşa)	1084/1673
43	Hâcesi Mustafa Efendi	1086/1675-1676
44	Bağdadizâde Abdullah Efendi	1087/1676
45	Tezkireci Abdülhalim Efendi	1088/1677
46	Şâmî Hüseyin Efendi	1090/1679
47	Gelibolulu Şeyhî Mehmed Efendi (Ankaravî Efendi Şeyhisi) (Sâniye-i Rum Mehmed Paşa)	1091/1680
48	Karabağî Yusuf Efendi	1091-1094/1680-1683 aralığında
49	Bekrîzâde Ahmed Efendi	1094/1683
50	Şaban Efendi	1094-1099/1683-1687 aralığında
51	Güzelhisârî Ahmed Efendi	1099/1687
52	Damad Efendi-zâde Ahmed Efendi	1099-1102/1687-1691 aralığında
53	Tosyevî Mustafa Efendi	1102/1691
54	Örekezâde Tâbi'î Şeyhî Mehmed	1102-1105/1691-1693 aralığında

55	Ra'dî Mustafa Efendi	1105/1693
56	Mutavvelci Mehmed Efendi	1106/1695
57	Silistrelî Müfettiş Mehmed Efendi	1110/1698
58	Saray Hocası Celeb Receb Efendi	1112/1701
59	Seyyid Mehmed Efendi	1112-1115/1701-1703 aralığında
60	Resul Efendi Mülazımı Mahmud Efendi	1115/1703
61	Edirneli Murtaza Efendi Birâder-zâdesi Mehmed Efendi	1116/1704
62	Nev'î-zâde Mehmed Salih Efendi	1116-1123/1704-1711 aralığında
63	Müderris-zâde A'reç Abdullah Efendi	1123/1711
64	Mehmed Aziz Efendi	1123-1129/1711-1717 aralığında
65	Mahmud Çavuş-zâde İbrahim Efendi	1129/1716-1717
66	Sahhaf Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	1129-1134/1717-1722 aralığında
67	Vâsîf Mehmed Efendi	1134/1722
68	Sirkevizâde Mülazımı İbrahim Efendi	1138/1725-1726 ¹⁶⁶
69	Mevlânâ Hamid	1131/1718
70	Mevlânâ Mehmed	1131/1719
71	Mevlânâ Osman ibn-i el-Hac Mustafa	1131/1719
72	Mevlânâ İsmail bin Mehmed	1131/1719
73	Mevlânâ Mehmed bin eş-Şeyh Yahya	1132/1719
74	Mevlânâ Hüseyin	1133/1721
75	Mevlânâ Hasan	1133/1721
76	Mevlânâ Derviş Ali	1134/1721
77	Mevlânâ Süleyman	1134/1722
78	Mevlânâ Mehmed	1134/1722
79	Müderris Lütfullah	1134-1135/1722-1723 aralığında

¹⁶⁶ Görevden ayrılış tarihi ve atama tarihi tespit edilememiştir.

80	Mevlânâ Mustafa	1135/1723
81	Mevlânâ Mustafa	1135/1723
82	Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Sadık	1136/1724
83	Mevlânâ İbrahim	1136/1724
84	Müderris Abdülfettah	1136/1724
85	Mevlânâ Mehmed	1136/1724
86	Müderris Feyzullah	1136/1724
87	Mevlânâ Mehmed Emin	1136/1724
88	Müderris Abdülaziz	1136/1724
89	Mevlânâ es-Seyyid Yusuf	1137/1724
90	Müderris Abdüssettar	1137/1724
91	Mevlânâ es-Seyyid Halil	1137/1724
92	Müderris Abdürrahman	1137/1724
93	Mevlânâ İbrahim bin Mustafa	1137/1725
94	Müderris Abdürrahim	1137/1725
95	Mevlânâ İbrahim	1137/1725
96	Mevlânâ Sirâceddin	1138/1725
97	Mevlânâ Osman	1139/1726
98	Mevlânâ Hamza	1139/1727
99	Mevlânâ Osman bin Ahmed el-İstanbulî	1139/1727
100	Mevlânâ Yusuf bin Mustafa el-Bosnevî	1140/1727
101	Babadağlı Mevlânâ es-Seyyid Süleyman bin Hasan	1140/1727
102	Bayramlı kasabasından Mevlânâ Hasan bin Ali	1140/1727
103	Mevlânâ Mehmed Bahtî ibn-i Osman el-İstanbulî	1140/1727
104	Mevlânâ Mustafa	1140/1727
105	Es-Seyyid Ali	1140/1727
106	Mevlânâ Bahâeddin Ataullah	1140/1727

107	Mengenli Mevlânâ Mahmud bin Mustafa	1140/1727
108	Mevlânâ Abdullah bin Süleyman	1140/1727
109	Antakyalı Mevlânâ Mustafa bin Hâfız Mehmed	1140/1727
110	Selanikli Mevlânâ Osman bin el-Hac Mehmed	1140/1727
111	İstanbullu Mevlânâ Hasan bin Abdullah	1140/1727
112	Es-Seyyid Cafer	1140/1727
113	Mevlânâ Yahya	1140/1727
114	Mevlânâ Mehmed bin Mehmed	1140/1728
115	Mevlânâ Mustafa bin İdris	1140/1728
116	İstanbullu Mevlânâ Abdulvehhab bin İbrahim	1140/1728
117	Osmançıklı Mevlânâ Omer bin Ebubekir	1140/1728
118	Belgradlı Mevlânâ el-Hac Mehmed bin Abdullah	1140/1728
119	Akyazılı Mevlânâ Hâfız Hasan bin Ömer	1141/1728
120	İstanbullu Mevlânâ Mustafa bin Mehmed	1142/1729
121	Taşköprülü Mevlânâ Hüseyin bin Halil	1142/1729
122	İstanbullu Mevlânâ Abdullah bin Rıdvan	1142/1729
123	İstanbullu Mevlânâ Mehmed Abdülbaki bin Salih	1143/1730
124	Dârendeli Mevlânâ Hüseyin bin Süleyman	1143/1730
125	Yenişehirli Mevlânâ Mustafa bin Ahmed	1143/1730
126	İstanbullu Mevlânâ es-Seyyid İbrahim ibn-i es-Seyyid Osman	1143/1730
127	Konyalı Mevlânâ Abdülbaki bin Ömer	1144/1731
128	İstanbullu Mevlânâ Süleyman bin Hasan	1144/1731

129	Müderri Abdülhalim	1144/1731
130	Gelibolulu Mevlânâ es-Seyyid Abdulgaffur bin es-Seyyid Ali	1144/1731
131	Beyşehirli Mevlânâ Mehmed Said bin Mahmud	1144/1731
132	İznikmidî (Kocaelili) Mevlânâ Hüseyin bin Mustafa	1144/1732
133	Taraklıborlulu Mevlânâ Mustafa bin İsmail	1144/1732
134	Ahmed Said	1144/1732
135	Selanikli Mevlânâ Abdullah Emin bin Hüseyin	1144/1732
136	Müderri Yakub	1144/1732
137	Kastamonulu Mevlânâ Ahmed bin Hüseyin	1144/1732
138	Alâiyveli (Alanyalı) Mevlânâ Abdullah ibn-i el-Hac Ali	1145/1732

KAYNAKÇA

Yazma Eserler

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymaniye/Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri (NOR): NOR27, NOR28, NOR30, NOR31, NOR32, NOR33, NOR35.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Meşihat Arşivi Fonu Anadolu Kazasker Ruznamçeleri (MA): MA19, MA20, MA21, MA22, MA23, MA24, MA25.

Kitap ve Makaleler

ATÇIL, Abdurrahman, Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar, Klasik Yayınları, İstanbul 2019.

AYDIN, Bilgin, GÜNALAN, Rıfat, Üsküdar Belediyesi Arşiv Belgeleri Kataloğu Üsküdar Arşivi, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2009.

- BALTACI, Cahid, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- _____, "XV.-XVI. Asırlarda Üsküdar Medreseleri" Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V., ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, I, 97-102.
- BOSTAN, M. Hanefi, "Üsküdar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 364-368.
- DONUK, Suat, "Nev'izâde Atâyî'nin Zeyl-i Şakâik'ına Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda İstanbul Medreseleri" Osmanlı Medreseleri, Eğitim, Yönetim, Finans, (Editörler: Fuat Aydın, Mahmut Cengiz, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz), Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2019.
- _____, Nev'izâde Atâyî Hadaikü'l-Hakayık Fi Tekmiletî'ş-Şakayık (İnceleme Metin), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Manisa 2015.
- ERZİNCAN, Tuğba, "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 228-230.
- FAROQHÎ, Suraiya, "16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Uleması Arasında Sosyal Hareketlilik" Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler, Ankara 2013, 164-186.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası – Vakıflar, Mülkler, Mukataalar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952.
- HASKAN, Mehmet Nermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar III, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2001.
- İNALCIK, Halil, "İstanbul" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 220-239.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977, II.
- MUSALI, Namık, "Farsça Kaynaklara Göre Üsküdar'ın Tarihi ve Coğrafyası", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI 6-9 Kasım 2008, İstanbul 2009, II.
- Nev'izâde Atâullah Efendi Atâyî, Zeyl-i Şekâik - Hadaikü'l-hakaik fi tekmeleti'ş-Şekâik, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1268.

- Nev'îzâde Atâullah Efendi Atâyî, eş-Şekaikü'n-nu'maniyye ve zeyilleri: Hadaikü'l-hakaik fi tekmileti's-Şekaik, (Neşre Haz: Abdülkadir Özcan) Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, II.
- Nev'îzâde Atâyî, Hada'iku'l-Haka'ik fi Tekmileti's-Şaka'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin Şaka'ik zeyli = Hadaikü'l-hakaik fi tekmileti's-Şekaik (Haz. Suat Donuk; Editör Derya Örs.) Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2017, II.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Şeyhî Mehmed Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 82-84.
- ÖZGÜL, İrfan, Murat Çetin, "Üsküdar'ın Bir Osmanlı Kenti Olarak Şekillenmesinde Rum Mehmed Paşa Camiisi'nin Etkisi", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX. 11-13 Kasım 2016, İstanbul 2017, III.
- PAZARBAŞI, Erdoğan, "Vanî Mehmed Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII, s.458-459.
- REİNDL-KİEL, Hedda, "Rum Mehmed Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 226-227.
- Şeyhî Mehmed Efendi, eş-Şekaiku'n-nu'maniyye ve zeyilleri: Vekayü'l-fudala I, (Neşre haz: Abdülkadir Özcan) Çağrı Yayınları, İstanbul: 1989, III, 108, 720.
- Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyi'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli, (Haz. Ramazan Ekinci, Editör: Derya Örs), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, I-IV.
- ŞÜKRÜ, Mehmed Vâmık, Evkaf-ı Ümem Tarihi, [y.y.:y.y.] 1915, IV.
- TAŞKÖPRÜZADE, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, eş-Şekaiku'n-nu'maniyye fî ulemai'd-devleti'l-Osmaniyye, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1975/1395.
- UĞUR, Ali, The Ottoman Ulema in the mid-17th Century: An Analysis of the Vakaiu'l-fuzala of Mehmed Şeyhi Ef. , Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1986.
- WOODHEAD, Christine, "İbrahim Mühlhemi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 323-324.

YÜKSEL, İ. Aydın, "Rum Mehmed Paşa Camii ve Türbesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, Ankara 1994, VI.

"THE ESTABLISHMENT OF THE OTTOMAN MADRASA TRADITION IN
ÜSKÜDAR: THE RUM MEHMED PASHA MADRASA AND ITS MUDARRISES"

Abstract

The foundations established in Üsküdar had an important role in the development of the city's population. Mosques, masjids, madrasas, dervish lodges, and soup kitchens built through the foundations provided both the physical and economic development of the city, which in the end led to population growth. Especially social complex structures have contributed greatly to the economic and social development of cities. In this context, the social complex built by Rum Mehmed Pasha plays an important role in the development of Üsküdar. This complex, which also led to the establishment of the neighborhood known as İmâret-i Mehmed Pasha, is one of the main factors in shaping the cultural history of Üsküdar. The construction of the complex, which is in the neighborhood named after it, above the Şemsi Pasha Mosque, was started in 876 (1471-72) by Rum Mehmed Pasha, who was the grand vizier for a short time during the reign of Fatih Sultan Mehmed and was completed a year after his death. The Rum Mehmed Pasha Madrasa in Üsküdar has a very important place in the history of culture and education as an institution that employed a significant number of mudarrises for the history of Üsküdar from the late 15th century until the 18th century. As far as we can trace from the various sources we have, the first mudarris appointments began in the late 16th century starting from the 1580s and dating back to 1732. In this study, the biographies of 138 mudarrises who served in the Rum Mehmed Pasha Madrasa from the 16th century to the middle of the 18th century were examined, and their career steps developed in the form of mudarris and kadi were evaluated.

Keywords

Üsküdar, Rum Mehmed Pasha Madrasa, Career of Mudarrises and Kadis.

DARPHANE DEFTERLERİ IŞIĞINDA
OSMANLI PİYASASINDA YABANCI
SİKKELER (1766 – 1802)*

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI**

ÖZET

Yabancı sikkeler Osmanlı ekonomisi ve mali sisteminde çok önemli bir yere sahip olmasının yanı sıra Darbhâne-i Âmire'nin en önemli kıymetli maden kaynaklarından birisiydi. Bu nedenle darphane defterlerine yabancı sikkelerle ilgili çok önemli bilgiler yansımıştı. Söz konusu defterler, para basılırken kullanılan kıymetli madenin ne kadarının yabancı sikkelerden elde edildiği, bunların hangi sikkeler olduğu, nerelerden ve nasıl temin edildiği, Darphane'ye yabancı sikke girişinin artış ve azalış seyri gibi hususlarda dikkat çekici veriler barındırmaktadır. 1766 – 1802 yılları arasına ışık tutan bir grup darphane defterine dayanan bu araştırma, yabancı sikkelerin Osmanlı piyasasındaki ve Darphane'nin para emisyonundaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ulaşılan sonuçlara göre Darphane söz konusu dönemde 3.091 tonun üzerinde gümüşü sikkeye çevirmiş, bunun yaklaşık %30 kadarını yabancı sikkeleri eriterek elde etmiştir. Darphane'ye giren yabancı sikkelerin içinde özellikle üçümlün (İspanyol sikkesi riyal, solye ve Avusturya sikkesi maryaş) hususi bir yeri vardı. Bu sikkelerin bir kısmı tüccarlar tarafından Darphane'ye satılmak üzere Osmanlı topraklarına getiriliyordu. Ancak piyasada da bol miktarda tedavül ettiklerini ve kullanıldıklarını gösteren kanıtlar belgelere yansımıştı.

Anahtar Kelimeler

Kara Kuruş, Solye, Maryaş, Libarta, Riyal, Taler, Marsilya, Amerikan gümüşü.

Giriş

Osmanlı idaresi devletin teşekkül devrinden itibaren yabancı sikkelerin iç piyasada tedavülüne müsamaha göstermiş, hatta bunların Osmanlı topraklarına girişini özendirecek tedbirler almıştı. Müste'men tüccarlardan

* Makalenin geliş tarihi: 07.04.2022 / Kabul tarihi: 11.06.2022

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-4868-2253).

yanlarında getirdikleri sikkeler için gümrük resmi talep edilmediği gibi bunları Osmanlı sikkelerine çevirtmeleri için herhangi bir zorlama da yapılmamıştır. Devlet kurumları ödemelerde yabancı sikkeleri kabul etmiş,¹ hatta bazı dönemlerde ve kimi vilayetlerde yabancı sikkeler Osmanlı sikkelerini gölgede bırakacak ölçüde piyasaya hâkim olmuştur.² Sadece ticari işlemlerde değil, birçok mali muamelede ve resmi muhasebe kayıtlarının tutulmasında ecnebi sikkeleri kullanılmıştır.³ Payitaht İstanbul'dan taşraya gönderilen fermanlarda, piyasada tedavül eden çok sayıda yabancı sikkenin isimleri zikredilmekte, bunların hangi rayiçten tedavül edeceği bildirilmektedir.⁴

Osmanlı Devleti'nin henüz teşekkül safhasında olduğu XIV - XV. yüzyıllarda Akdeniz havzasında İtalyan şehir devletlerinin altın sikkeleri oldukça yaygındı. Bunlar arasında özellikle Venedik dukası ön plana çıkmıştı ve Osmanlı topraklarında da yoğun şekilde kullanılıyordu.⁵ Öyle ki, Sahillioğlu'nun neşrettiği hazine sayımları incelendiğinde Fatih Sultan Mehmet, Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde hazinedeki

¹ BOA. C.HR, nr. 128/6373; Mübahat S. Küttükoğlu, "Ahidnâme" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, c. I, s. 536 – 540; Kapitiülasyonlar, çev. Macar İskender, Ali Reşad, İstanbul 1330, s. 123; Dariusz Kolodziejczyk, "The Export of Silver Coin Through The Polish – Ottoman Border and The Problem of The Balance of Trade", *Turcica*, 28, 1996, pp. 105 – 116; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 49 – 50, 70 – 72.

² G. D. Choksy, "Sir Dudley North's Earliest Known Essay on Monies and Prices: Analysis of the Ottoman Empire's Great Recoinage" *History of Political Economy* 39: 3 (2007), 435 – 452; C. Semple, *A Silver Legend, The Story of the Maria Theresa Thaler*, Manchester 2005.

³ *İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi*, 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633), Haz. F. Recep, S. Atay, Kont. F. Sarıcaoğlu, yay. İSAM, cilt 14, s. 42 – 43, 220.

⁴ 24 Ekim 1719 – 3 Kasım 1719 (Evasıt-ı Z 1131) *Amasya Kadı Sicili Defterleri*, nr. 29, s. 74; BOA. *D.BŞM.DRB.d*, nr. 16635; Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer, İstanbul 2013, s. 1458.

⁵ Duka 3,559 gram ağırlığındaydı ve neredeyse bütünüyle saf altından basılıyordu. Osmanlılar XVII. yüzyıla kadar Venedik dukasını "frenji filori", "efrenciye" ve "hasene-i efrenciye" gibi isimlerle adlandırmıştı. Daha sonra "yaldız altını" demeye başladılar (H. Sahillioğlu, *Kuruluşta XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958, s. 141 – 147; H. E. Ives, P. Grierson, *The Venetian Gold Ducat and Its Imitations*, New York 1954).

altın sikkelerinin üçte ikiden fazlasının Venedik dukası olduğu görülür.⁶ Mısır eşrefisi, Macar altını, Floransa filorisi Osmanlı piyasasında çok rastlanan diğer sikkelerdi. Şahısların mal varlıklarını gösteren terekelerde de bu altın sikkelere rastlanıyordu. XVI. yüzyılda Amerikan gümüşünün dünya piyasalarına arzıyla büyük boy Avrupa gümüş sikkeleri de Osmanlı topraklarına yoğun bir şekilde gelmeye başladı.⁷ Döneme ait sikkeleri ihtiva eden definelerde ortaya çıkan çok sayıda yabancı sikke bu durumu kanıtlar niteliktedir.⁸ Amerikan gümüşünün devreye girmesi tüm dünyada kıymetli maden hareketlerini derinden etkiledi. XVII. yüzyılda Osmanlı para sistemi kargaşa içindeyken İspanyol riyali ve Hollanda taleri (thaler) Osmanlı piyasasına iyice hâkim oldu.⁹ Bu dönemde bazı müste'men tüccarlar hususi olarak kıymetli maden ticaretiyle uğraşmışlar, Osmanlı piyasasına çeşitli sikkeleri getirmişlerdir.¹⁰

Yabancı sikkelerin Osmanlı piyasasındaki yeri ve etkisi, arşiv belgeleri ve numismatik kaynaklara istinaden belli ölçüde ortaya konmuştur.¹¹ Ancak bunlara dair ayrıntılı ve seri halinde istatistiki veriler tespit edilebilirse meseleye dair daha etraflı fikir sahibi olunabilir. Bu tür düzenli verilerin elde edilebileceği bir defter grubu 1766 – 1802 yıllarına arasına aittir. Söz konusu darphane defterlerinde yabancı sikkelere dair çok ayrıntılı

⁶ Halil Sahillioğlu, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İrcica, İstanbul 1999, s. 34.

⁷ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 70 – 72.

⁸ Bunlardan biri olan ve Beçin Definesi olarak bilinen definede 837 adet yabancı sikke tespit edilmişti. Bunların 233'ü İtalya ve Malta, 177 adedi İspanyol, 155 adedi Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu, 125 adedi Hollanda, 41 tanesi Fransa ve 38'i Polonya-Baltık bölgesi sikkelerinden oluşuyordu. Bunların bir kaçı dışında çoğunluğu XVI. yüzyıl ve sonrasına aitti (Bernard Prokisch "Beçin Definesinde Avrupa Darplı Paralar", *Beçin Definesi*, haz. R. H. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Preiffer Taş, Ankara 2015, c. 1, s. 380 – 455).

⁹ Choksy, *Ottoman Empire's Great Recoinage, 435-452*; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 162 – 173.

¹⁰ Jean Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2007, s. 39 – 41.

¹¹ Bunlardan bazıları için bkz. Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi, 1640 – 1740*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965; F. W. Hasluck, "The Levantine Coinage" *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Fifth Series, vol. 1, No.1/2 (1921), pp. 39 – 91; E. Frangakis-Syreet, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, çev. Ç. Diken, İzmir 2006, s. 126 – 140; Serkan Kol, *Sultan II. Mahmud Döneminde Adlı Altını Darbı (1822 – 1827)*, dan. Ö. F. Bölükbaşı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2020.

veriler mevcuttur. Bu veriler Darphane'nin piyasadan ne kadar yabancı sikke temin ettiğini, Darphane'ye yabancı sikke girişinin artış ve azalış seyrini, yabancı sikkelerin türleri ve niteliklerini, bunlardan ne kadar sikke basıldığını, ne kadar kâr elde edildiğini ortaya koymaktadır. Üstelik söz konusu veriler yaklaşık otuz yıllık zaman dilimine ait bir seri oluşturulmasına imkân sağlamaktadır. Darphane defterlerindeki veriler diğer arşiv belgeleri, numismatik kaynaklar ve literatürle desteklenince daha da anlamlı hale gelir. Ancak darp defterlerinde Zikredilen ve Darphane'nin para basmak için çeşitli usul ve yollarla temin ettiği sikkeler, piyasa gerçeklerini ve piyasada dolaşımda olan sikkeleri ne ölçüde yansıtır? Bu soru, üzerinde durulması gereken bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlıların yabancı sikkeleri nasıl adlandırdığı veyahut Osmanlı belgelerinde geçen sikke isimlerinin hangi yabancı paraları nitelemek için kullanıldığı da peşine düşülmesi gereken bir başka husustur. Osmanlı belgelerinde sık tekrar edilen ve ilk bakışta anlamı çok açıkmuş zannedilen kimi kavramlar farklı dönemlerde, farklı anlamlarda kullanılmıştı. Söz konusu kavramlar hakkında ayrıntılı bir kaynak taraması yapılması ve darp defterlerindeki verilerle birlikte değerlendirilmesi daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını temin edecektir. Çok önemli bir diğer konu ise kıymetli maden ticaretinin mantığına dairdir: Reel değere sahip bir madeni para başka bir madeni para karşılığında nasıl satılabilmektedir? Bu işten hem alıcı hem satıcı nasıl kâr edebilmektedir? Darphane yabancı sikkeleri kullanarak sikke bastığında nasıl gelir elde edebilmektedir?

1-) Uluslararası Maden Hareketleri Ve Darphane'nin Mübâyaat Sistemi

Amerika'nın keşfi, sağladığı diğer kazançlara ilaveten dünya piyasalarına muazzam miktarda gümüşün arzını mümkün kıldı. İspanyol sömürgelerinden elde edilen gümüş uluslararası ticarete büyük ivme kazandırdı. Yapılan bir hesaplama göre Amerika'nın keşfinden 1800 yılına kadar dünyada üretilen gümüşün %85'i Amerika menşeliydi. Bu süreçte Amerika'da üretilen gümüşün 150.000 ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Artur Attman bu rakamın 75.000 tonunun XVIII. yüzyılda üretildiğini düşünmektedir.

Gümüşün altın karşısındaki değeri diğer piyasalara göre Çin'de daha yüksekti. O yüzden Amerikan gümüşü Çin'e doğru akıyordu. Gümüş Çin'e

iki ana güzergâh üzerinden ulaşmaktaydı. İlki Atlantik üzerinden Avrupa'ya, oradan da doğuya intikal eden yoldu. Bu güzergâhta Avrupa'dan sonraki ilk durak Osmanlı topraklarıydı. İkinci yol ise Pasifik üzerinden geçiyor, gümüş yüklü gemiler İspanyol sömürgesi Filipinler'deki Manila şehrine geliyordu. Burada Çinli tüccarlarla yoğun bir ticari alışveriş cereyan ediyordu.

Gümüş seli 1540 – 1640 yılları arasında ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında en hareketli dönemlerini yaşadı. XVIII. yüzyılda Fransız tüccarlar Barselona – Marsilya hattı üzerinden çok miktarda gümüş sikkeyi Osmanlı limanlarına getirdi. Bu bağlantı, Amerika'dan Çin'e gümüş akışının önemli ayaklarından birini teşkil ediyordu.¹² Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne olduğu gibi, Osmanlı topraklarından da doğuya doğru bir gümüş hareketi vardı.¹³

Zaten XVIII. yüzyılda Fransa Levant ticaretinde Hollanda ve İngiltere'yi geride bırakmış, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en önemli ticari ortağı olmuştu. Fransızlar Osmanlı topraklarında çok etkin bir ticari ağ kurmuşlardı. Fransız tüccarlar İspanyol riyali yanında Maria Theresa taleri de getiriyorlardı.¹⁴ Sikke ticareti diğer ticari emtianın ticaretiyle iç içe geçmiş vaziyetteydi. Bir hesaplama göre 1750 – 1789 yılları arasında Fransa'nın İzmir'e yaptığı toplam ihracatın %15 kadarını sikkeler oluşturuyordu.¹⁵ Darphane'nin özellikle İspanyol riyaline büyük talebi vardı. Avusturya taleri daha çok İzmir ve imparatorluğun güneydeki

¹² Andre Gunder Frank, *Yeniden Doğu*, çev. Kamil Kurtul, Ankara 2010, s. 155 – 170; D. O. Flynn, A. Giráldez, "Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective", *The Journal of European Economic History*, Vol. 31, Number 1 - Spring 2002, pp. 9 – 43; Richard L. Garner, "Long-Term Silver Mining Trends in Spanish America: A Comparative Analysis of Peru and Mexico" *The American Historical Review*, vol. 93, No. 4 (Oct., 1988), pp. 898 – 935; Carlo M. Cipolla, *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar, İspanyol Gümüşünün Efsanevi Öyküsü*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2003; Jack Weatherford, *Para*, çev. İnönü Korkmaz, İstanbul 2021, s. 114; Richard Von Glahn, "The Changing Significance of Latin American Silver in the Chinese Economy, 16th – 19th Centuries", *Revista De Historia Económica / Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 38(3), 553 – 585.

¹³ 2 Kasım 1740 (12 Ş 1153), BOA. D.DRB.d, nr. 968.

¹⁴ Ethem Eldem, "Capitulations and Western Trade", *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire, (1603-1839)* ed. S. Faroqhi, Cambridge 2006, s. 283-335; E. Eldem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Leiden 1999, s. 174-202.

¹⁵ Syreet, 18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret, s. 11 – 12, 127 – 134.

vilayetlerinde rağbet görürken, riyal Darphane'nin talebi nedeniyle Fransız tüccarlar tarafından İstanbul'a sevk ediliyordu.¹⁶

İstanbul'a getirilen İspanyol riyallerinin en önemli müşterisi Darphane'ydi.¹⁷ Bilindiği üzere Darphane para basarken maden ocaklarından ziyade piyasadan besleniyordu. Piyasada tedavül eden eski Osmanlı sikkeleri ve yabancı paraların toplanması sayesinde Darphane emisyon hacmini arttırabiliyordu. Maliyeti çok yüksek olmasına ve maden ocaklarından sağlanan gümüşe göre daha düşük kâr bırakmasına rağmen Darphane'nin para basımını belirli bir seviyenin üzerinde tutabilmesi ancak piyasadan sikke teminiyle mümkündü. Bu yüzden Darphane kıymetli maden piyasasını ve kaynaklarını kontrol altına almıştı. Maden ocakları ile kıymetli madenle uğraşan sarraf, simkeş ve kuyumcu gibi esnaf kolları denetim altında tutuluyordu.¹⁸

Darphane, İstanbul ve taşrada dolaşıma giren yabancı sikkeleri çeşitli mekanizmalar kullanarak topluyordu. Bunlardan ilki ifrazcıbaşı isimli görevliye bağlı çalışan mübâyaacılar vasıtasıyla piyasadan kıymetli maden satın alınmasıydı. İfrazcıbaşı Darphane içinde mevcut "ifraz-ı tîzab ve kal-i sim mukataası" isimli işletmenin idarecisiydi. Bu mukataa 1762 yılına kadar Museviler tarafından yönetilmiş, ardından meşhur Ermeni ailesi Düzoğulları'nın kontrolüne verilmişti. İfrazcıbaşı Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerine maden toplamaları için adamlarını gönderiyordu. Toplanan maden büyük oranda eski Osmanlı sikkeleri ve yabancı paralardı.¹⁹ Mübâyaacıların yabancı sikke temin ettikleri bölgeler arasında İzmir gibi büyük ticaret merkezlerinin hususi bir yeri vardı²⁰. İkinci mekanizma ise sarraflardan yararlanılmasıydı. Sarrafların eline yaptıkları iş nedeniyle çok

¹⁶ Syreet, 18. *Yüzyılda İzmir'de Ticaret*, s. 126-140; Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174 – 202.

¹⁷ Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174 – 202.

¹⁸ Ö. Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013, s. 113 – 120.

¹⁹ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 70-73; BOA. C.DRB, 63/3113; 2/72; 49/2433; K. Arslanboğa, "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Bir Fuar: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı'nın 1769-1818 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sayı:36, s. 774 – 786.

²⁰ 4 Temmuz 1796 (28 Z 1210), BOA. C.DRB, 20/951; 6 Mart 1802 (2 Za 1216), BOA. C.DRB, 44/2172.

fazla yabancı sikke geçiyordu²¹. Bunlar Darphane tarafından satın alınıyordu. Daha önemli bir husus ise mültezim, malikâneci ve cizyedarların temin ettikleri sikkelerin de sarraflar aracılığıyla Darphane'ye getirilmesiydi²². Diğer bir sikke temin vasıtası ise devlet kurumlarının Darphane'ye kıymetli maden yollamasıydı. Çeşitli kaynaklardan kasasına bol miktarda yabancı sikke giren Enderun-ı Hümâyün hazinesi Darphane'ye sikke yollayan en önemli kurumlardan biriydi²³.

Kriz zamanlarında Darphane'nin para basımını arttırması gerektiğinde, daha kapsamlı maden toplama operasyonları yapılabilirdi. Altın ve gümüş kullanımı sınırlandırılarak cebri tedbirlerle piyasadan maden toplanıyor, şeyhülislamdan fetva alınarak meselenin halk nazarındaki meşruiyeti sağlanmaya çalışılıyordu. Toplumun her kesiminden kişiler sahip oldukları altın ve gümüşü getirip belirlenen fiyat üzerinden Darphane'ye teslim ediyordu. Böylelikle kısa sürede Darphane'ye kayda değer miktarda maden girişi gerçekleşiyordu. Bu tür kampanyalar düzenlendiğinde sarayda mevcut kıymetli madenden yapılmış kap kakaklar, yemek takımları vesaire de Darphane'ye yollanıyordu.²⁴

Yabancı sikke temininde kullanılan yöntemlerden biri de tüccarlardan doğrudan alım yapılmasıydı. Daha doğrusu Darphane'ye satmak üzere hususi olarak sikke getiren tüccarlar vardı. Bu noktada Marsilya'dan İstanbul'a sikke getiren Fransız tüccarlar ön plana çıkıyordu.²⁵ Ancak sikke getirilen tek yer burası değildi. Başka bölgelerden de Darphane'ye sikke sevkıyatı oluyordu. 1799 tarihli bir belgeye göre İstanbul Yenihan'da

²¹ Sarraflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 30, İstanbul 2014, 19 – 96.

²² BOA. MAD.d, nr. 3925, vr.108b; BOA. D.DRB.d, nr. 1108; 7 Aralık 1757 (25 Ra 1171), BOA. AE.SMST.III., 42/2989.

²³ BOA. HH.d, nr. 24773.

²⁴ Sahnâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nivüs Esad Efendi Târihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237 – 1241/1821 – 1826*, haz. Z. Yılmaz, İstanbul 2000, s. 119 – 120; İsmail Baykal, "Selim III. Devrinde "İmdad-ı Sefer" İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Avanı Hakkında", *Tarih Vesikaları*, Ağustos 1944, III/13, s. 36 – 50; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "1788 – 1825 (Hicrî 1203 – 1240) Dönemine Ait Bir İcmâl Defterine Göre Darphanenin Maden Temin ve Sikke Darp Faaliyeti" *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sakarya 2016, 1(1), s. 92 – 119.

²⁵ Syreet, 18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret, s. 126 – 140; Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174 – 202.

faaliyet gösteren bir Osmanlı tüccarına Avusturyalı ortağı tarafından 15.000 kuruş değerinde maryaş, 40.000 kuruşluk solye yollanmıştı. Bunlar Darphane'ye satılacaktı.²⁶ Bu örnekten de açıkça anlaşıldığı üzere Darphane'ye sikke satışını meşgale ve kâr kapısı edinmiş tüccarlar vardı. Bu tip tüccarların yaptığı işin bir boyutunu da Osmanlı sikkelerini piyasadan toplayarak memleketlerine götürmek teşkil ediyordu. Dönemin tanığı olan kişilerin sikke ticareti ve kıymetli maden hareketlerinden yakınan, bu durumun iç piyasada yol açtığı zararlardan dem vuran değerlendirmeleri bulunmaktadır.²⁷

Gerçekten de kıymetli madenden îmal edilmiş sikkelerin birbiriyle değiştirilmesi ilk bakışta anlaşılması güç bir ticari işlem gibi görünmektedir. Bunları alıp satan tarafların ikisi de nasıl kâr edebiliyordu? Dönemin tanığı Osmanlıların bir kısmının şikayetleri doğruysa, bu işlemler memleket için zararlıysa neden bu ticaret sürdürülüyordu? Darphane gibi bir kurum neden yabancı tüccarlardan sikke satın almaya devam ediyordu? Bu sorular cevaplanmak istendiğinde akla gelen ilk şey, piyasalar arası parite farklarıdır. Bölgeler arası parite farkları, daha açık bir ifadeyle altın ve gümüşün karşılıklı değerlerindeki farklılık, altın ile gümüş sikkeleri veya maden külçelerini değiştirmek isteyenlere kayda değer bir arbitraj geliri sağlıyordu. Tüccarlar arbitraj gelirlerinden yararlanma konusunda istekliydi. Batıdan doğuya (Avrupa – Osmanlı – Safevî – Bâbürlü – Çin) doğru altın – gümüş paritesindeki farklılık arbitraj işlemlerine kapı aralıyordu. Gümüş doğuya doğru gittikçe değerleniyordu. Avrupalı tüccarlar kendi ülkeleriyle Osmanlı piyasası arasında mevcut altın gümüş paritesi farkından yararlanarak Avrupa'dan getirdikleri sikkeleri Osmanlı piyasasında satıyor ve kâr elde ediyordu. Ancak bu işlemlerde elde edilen

²⁶ 11 – 21 Eylül 1799 (Evasıt-ı R 1214), BOA. C.DRB, 8/390.

²⁷ Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, 1 – 50. Yabancı tüccarlar ticari işlemleri sonucu elde ettikleri geliri de, duruma göre ve hangisi en kârlı olarsa ona göre bir mübadele yapıp memleketlerine transfer ediyorlardı. Mesela Fransız tüccarlar ellerine geçen Osmanlı kuruşlarını Venedik dükasına çeviriyor, böylece kârlarını Marsilya'ya altın olarak göndermiş oluyorlardı. Aksi takdirde Osmanlı kuruşlarını düşük bir kurla Fransız eküsüne çevirmek durumunda kalacaklarından, zarar edebilirlerdi (Syreet, 18. *Yüzyılda İzmir'de Ticaret*, s. 127 – 134).

kâr tek taraflı değildi. XVIII. yüzyılda Avrupalı tüccarların Osmanlı piyasasında temin ettiği arbitraj gelirleri daha da arttı.²⁸

Sikke ticaretinin diğer bir türü ise gümüş sikkenin gümüşle, altın sikkenin altınla değiştirilmesiydi. Avrupalı tüccarlar bazen getirdikleri sikkeleri Osmanlı resmi makamlarının tayin ve tespit ettikleri paritenin üzerinde satıyorlardı. Bu durumun ortaya çıkabilmesi sikkeye yönelik talebin yüksek olmasına, sikkenin kıymetli maden içeriğinin dışında başka nitelikleri nedeniyle piyasada fazlaca talep edilmesine bağlıydı. Osmanlı idaresi bundan hoşnut olmuyor, gereksiz yere Osmanlı piyasasından kıymetli maden çıkışına yol açtığını düşünüyordu.²⁹ Avrupalı tüccarlar bazı durumlarda ise getirdikleri sikkeleri Osmanlı resmi makamlarının tayin ve tespit ettikleri paritenin altında satmak durumunda kalabiliyordu. Bu durum Avrupalı tüccarların diğer ticari işlemleriyle bağlantılı olmalıdır. Resmi paritenin altında bir değerle sikkelerini değiştirmeyi kabul etmeleri, getirdikleri ürünlere talep düşük olduğunda daha kolay oluyordu.³⁰

²⁸ Numan Elibol, Mesut Küçükcalay, "The Reasons and The Mechanism of Coin Trade Between Europe and The Ottoman Empire", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, İstanbul 2019, s. 95 – 106.

²⁹ Mesela Fransız Louis altını veya Avusturya Maria Theresa taleri için böyle bir durum vardı. Bu sikkeler Osmanlı piyasasında kıymetli maden içeriğinden bağımsız olarak çok fazla talep ediliyordu. Para olmasının dışında kadınlar bunları ziynet olarak takıyordu. Fiziki özellikleri çok cezbediciydi. Osmanlı idaresi bundan hoşnut olmuyor, bu talebin gereksiz yere Osmanlı piyasasından kıymetli maden çıkışına yol açtığını düşünüyordu. 1870'lerden sonra dünya piyasalarında gümüş hızla değer kaybederken Yemen, Hicaz, Trablusgarp gibi bölgelerde Maria Theresa talerine talep sürüyor ve bu bölgelerde halk arasında popüleritesini koruyordu. Üstelik Avusturya'da bile bu sikkeler para olarak tedavül etmemekteydi. Sadece Osmanlı Devleti'nin güney vilayetlerindeki talebi karşılamak için Avusturyalılar bu sikkeyi basıyordu. Bundan da önemli bir gelir elde ediyorlardı. 1898 yılında ziynet altını basımı da benzeri bir durumdan ötürü başlamıştır. Osmanlılar kendi ziynet altınlarını piyasaya sürmeden önce güzel görünümlü birçok Avrupa sikkesi Osmanlı piyasasında ziynet eşyası olarak talep ediliyor, kıymetli maden içeriğinin üzerinde bir değerle satılıyor. Bunun yol açtığı kayıpları ve elde edilecek muhtemel kazancı gören devlet 1898 yılında kendi ziynet altınlarını piyasaya sürmüştü. (Elibol, Küçükcalay, *Coin Trade*, s. 95 – 106; Semple, *A Silver Legend*; Ömerül Faruk Bölükbaşı "Ziynet Altını (1898-1922)" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, İstanbul 2015, s. 113 – 132).

³⁰ Elibol, Küçükcalay, *Coin Trade*, s. 95 – 106.

Levant piyasasında yabancı sikkelerin değeri arz ve talebe göre değişebilmekteydi.³¹ Bu durum özellikle Avusturya taleri ve İspanyol riyalinin piyasadaki değerleri söz konusu olduğunda dikkat çeker. Talerin gümüş içeriği riyalden daha azdı. Ancak taler piyasadaki talebin etkisiyle daha değerliydi. Taleri daha kıymetli kılan bu talep sadece Osmanlı topraklarında değil Marsilya piyasasında da söz konusuydu. Bu durum XVII. yüzyılda Osmanlı piyasasındaki Hollanda taleri ile İspanyol riyali arasındaki ilişkiyi hatırlatır. O dönemde de Hollanda sikkesi daha az gümüş içermesine rağmen daha çok talep ediliyor ve gümüş içeriğinden daha yüksek değerde tedavül ediyordu. İspanyol riyaline talep düşük olduğundan piyasadaki değeri de nispeten düşüktü. Piyasadaki talep hususunda sikkelerin şekli, görünümü, darp tarzı etkili oluyordu. İspanyol riyalinin genellikle biçimsiz, kenarlarının herhangi bir kırpmayı gösteremeyecek ölçüde düzensiz olması halkın talebini etkileyen faktörlerden olmalıdır. Düzgün basılmış ve kenarları dış müdahaleleri gösterecek şekilde biçimli olan sikkeler daha fazla rağbet görüyordu. Bu durum Hollanda talerinde olduğu gibi Avusturya talerinin de piyasadaki değerini artırıyor, İspanyol riyalinin ise değerini azaltıyordu.³² Riyal gibi piyasada daha az talep edilen ama gümüş içeriği yüksek olan bir sikke Darphane için çok cazipti. Böylece Darphane gümüş içeriği yüksek bu sikkeyi daha uygun şartlarda satın alabiliyordu. İspanyol riyali getirmek Fransız tüccarlar açısından da kârlıydı. Bunun başlıca sebebi riyalin Marsilya piyasasından - yine talep düşük olduğu için - Fransız tüccarlarca uygun şartlarda temin edilebilmesi ve kolayca Darphane'ye satılabilmesiydi. Sonuç olarak İstanbul'a İspanyol riyali getirmek Fransız tüccarlar için kârlı olduğu gibi, bunları Fransızlardan satın alıp sikke basmak Darphane için de kârlıydı.³³ Osmanlı kuruluşunun gümüş içeriğinin

³¹ Ralph Davis, *Aleppo and Devonshire Square, English Traders in the Levant in the Eighteenth Century*, London 1967, s. 189 – 206. Güney'deki vilayetlerde talere olan talebi fırsata çeviren tüccarlar vardı. Mısırlı ticaret yapan bazı kişiler talerleri devletin koyduğu fiyattan 5 pâre fazlaya İstanbul piyasasından topluyor, Mısır'daki ortaklarına yolluyordu, Bunlar Mısır'da bozdurularak pâreye çevriliyor, tekrar İstanbul tarafına gönderiliyordu. İki bölge arasındaki rayiç farkı sayesinde dişe dokunur miktarda kâr elde ediyorlardı [13 Temmuz 1816/17 Ş 1231, BOA. DDRB.THR, 215/17; TSMA.E, 704/48].

³² Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174-202; Choksy, *Ottoman Empire's Great Coinage*, 435 – 452.

³³ Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174 – 202.

sürekli azaltıldığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinde gümüş içeriği yüksek yabancı sikkeleri eritip tekrar sikke basmak daha da kazançlı hale gelmişti. Aynı dönemde İstanbul çok önemli bir kıymetli maden ve police değişim merkezine dönüşmüştü.³⁴

Bütün bu değerlendirmelerin yanında Osmanlı piyasasında yabancı sikkelerin bol miktarda bulunabilmesini sağlayan ana dinamiğin Avrupa'ya geniş bir yelpazede, pek çok mal ve ürünün ihraç edilmesi olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim XIX. yüzyılda Osmanlı – Avrupa ticaretinin mahiyetinde değişim yaşanmaya başlayacak, Osmanlılar Avrupa mamül mallarını giderek artan bir ölçüde ithal etmek zorunda kalacak, ticaret dengesi Osmanlıların aleyhine bozulacaktır. Bu durum Darphane'nin yabancı sikke bulmasını iyice zorlaştıracaktır. Bu nedenle de Osmanlıların kıymetli madeni yurt içinde tutma yönünde bir gayreti ortaya çıkacaktır.³⁵

Darphane'nin yabancı sikkeleri eritip bundan sikke bastığında kâr edip etmediğini anlamak için ise Darphane kayıtlarına müracaat edelim. Hicrî 1187 yılı Şaban ayında (Ekim – Kasım 1773) tanesi 2,16 kuruştan (86,4 pare) 47.017 adet riyal 102.006,5 kuruşa satın alınmış, bunların eritilmesiyle 379.350 dirhem gümüş elde edilmiş, bundan da 112.310,5 kuruş basılmıştı. Masraflar çıkarıldıktan sonra 8.774 kuruş kâr elde edilmişti.³⁶ Hicrî 1209 yılı Muharrem ayında (Temmuz – Ağustos 1794) ise tanesi 3,13 kuruştan (125,5 pare) 2.510 adet riyal 7.876 kuruşa satın alınmış, bunların eritilmesiyle 20.250 dirhem gümüş elde edilmiş, bundan da 9.698 kuruş basılmıştı. Masraflar çıkarıldıktan sonra 1.707 kuruş kâr elde edilmişti.³⁷ Dolayısıyla Fransız tüccarlardan İspanyol riyali satın almak ve bunları eritip kuruşa çevirmek Darphane için kârlı bir faaliyetti. Riyal iki taraf için de – hem Darphane, hem de Fransız tüccarlar - kazanç kapısıydı.

³⁴ Edhem Eldem, "The Trade of Precious Metals and Bills of Exchange in İstanbul in the Second Half of the Eighteenth Century", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi (İstanbul 21 – 25 Ağustos 1989)*, Ankara 1990, s. 579 – 589.

³⁵ BOA. D.DRB.d, nr. 120; Tefik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları" *150. Yılında Tanzimat*, yay. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 235 – 257.

³⁶ HH.d, nr. 24768.

³⁷ HH.d, nr. 24775.

2-) Darphane'nin Piyasadan Satın Aldığı Yabancı Sikkelerin Tespiti Ve İsimlendirilmesine İlişkin Sorunlar

Bu çalışmaya esas teşkil eden darphane defterlerindeki bilgiler daha çok gümüş sikkelere dairdir.³⁸ Ancak bunların işlenmeden değerlendirilmesi oldukça güçtür. Temel sorun bazı adlandırmaların hangi sikkeyi nitelediğinin bilinmemesi, kimi ifadelerin literatürde bilinenden farklı kullanılmasıdır. Bu nedenle defterlerde yer alan bilgilerin başka belge ve kaynaklarla birlikte değerlendirilmesi zarûrîdir.

1766 – 1802 yılları arasına tarihlenen darphane defterlerinde ismi en çok geçen ve dolayısıyla para basılırken en çok kullanılan üç yabancı sikke vardır: kara kuruş, solye, maryaş. Bunların üçü Darphane'nin yabancı paraları toplayarak temin ettiği gümüşün %99'undan fazlasını sağlamaktadır. Tek başına kara kuruş 1766 – 1802 yılları arasındaki Darphane emisyonunun beşte birinden fazlasına kaynaklık etmektedir.³⁹

Kara kuruşun hangi sikkeyi nitelediği meselesi ise oldukça karmaşık bir konudur. Literatürde hâkim görüş kara kuruşun Avusturya talerini nitelediği yönündedir. Döneme ait bazı kaynaklarda da bu bilgiye yer verilir. Arşiv belgelerinde geçen kimi ifadeler de (*Nemçe Devleti sikkesiyle meskuk kara kuruş* gibi) yanlış anlaşılmaya ve hâkim kanaati pekiştirmeye müsaittir.⁴⁰ Ancak mesele derinlemesine ele alındığında ve daha geniş kapsamlı bir kaynak taraması yapıldığında bu tanımlamanın eksik olduğu, daha doğrusu meselenin tam olarak anlaşılmadığı görülür.

Kaynak taraması detaylandırıldığında ve belgelerdeki ifadeler dikkatle değerlendirildiğinde kara kuruş kavramının sadece bir sikkeyi değil tıpkı riyal⁴¹ ve kuruş kavramı gibi iri boyda basılmış birçok gümüş Avrupa

³⁸ BOA. D.BŞM.DRB.d, nr. 16641; nr. 16650; BOA. HH.d, nr. 16784; nr. 19612; nr. 19613; nr. 21776; nr. 22134; nr. 24768; nr. 24769; nr. 24770; nr. 24771; nr. 24772; nr. 24773; nr. 24774; nr. 24775; BOA. D.DRB.MH, 7/49.

³⁹ Bkz. Tablo 1.

⁴⁰ 4 Ağustos 1758 (29 Za 1171), BOA. C.DRB, 37/1808; Hasluck, *The Levantine Coinage*, pp. 39 – 91; P. Kelly, *The Universal Cambist and Commercial Instructor*, London 1811, vol. I, p. 98; Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 39 – 41; Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174 – 202.

⁴¹ Riyal kavramının mahiyeti ve iri boyda birçok gümüş sikkeyi nitelemek için kullanması hususunda bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı "Riyal" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Zeyl II, İstanbul 2016, 430 – 432.

sikkelerini nitelediği anlaşılır. Riyal ve kara kuruş adlandırması XVIII. yüzyılın ikinci yarısında birbirinin yerine kullanılmakta, belgelerde “*kefere sikkesiyle riyal tabir olunur kara kuruş*” ifadesine sık rastlanmaktadır.⁴² *Nemçe Devleti sikkesiyle meskuk kara kuruş* gibi ifadeler de aslında iddiamızı doğrulamaktadır. Kara kuruş Nemçe/Avusturya sikkesiyle basılabildiği gibi başka devletlerin sikkesiyle de basılabilmektedir.⁴³ İddiamızı doğrulayan bir diğer husus ise darphane defterlerinde çeşitli sikkelerin ayar bilgisi verildikten sonra “*bir nevi kara kuruş*”,⁴⁴ “*nev icad kara kuruş*” gibi ifadelerin yer almasıdır. Osmanlılar yeni piyasaya sürülmüş, büyük boyda gümüş Avrupa sikkeleriyle karşılaştıklarında bunları da kara kuruş olarak isimlendirmiştir.⁴⁵

Araştırmamıza esas teşkil eden darphane defterlerinde kara kuruş olarak anılan sikkelerin çok önemli bir kısmı binde 900 ayarındadır. Dokuz yüz ayarında olması nedeniyle akla ilk olarak İspanyol sikkesi riyal (*real de a ocho*) gelmektedir. Sikkenin ağırlığı da bu değerlendirmeyi desteklemektedir.⁴⁶ Bu dönemde bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı topraklarında da İspanyol riyalinin çok yaygın tedavül ettiği ve Darphane’ye satmak için Fransız tüccarların İstanbul’a riyal getirdiği bir önceki bölümde zikredilmişti. Aynı dönemde Osmanlı topraklarında çok popüler olan Maria Theresa Taleri binde 833 ayarındaydı. Dolayısıyla darp defterlerinde ismi kara kuruş olarak zikredilen sikke Avusturya taleri değil, *real de a ocho* olmalıdır.⁴⁷ Bu yaklaşımı destekleyen bir husus daha vardır. Osmanlı Devleti ile İspanya arasında 1800’lerin hemen ilk yıllarında başlayıp uzun süre devam eden ve Karadeniz’de ticaret serbestisi üzerinde yoğunlaşan görüşmelerde Osmanlı Devleti’nin en önemli isteği İspanyol tüccarların Darphane’ye kara kuruş getirmesiydi. Bu dönemde Napolyon Savaşları devam ettiği için deniz aşırı ticaret sekteye uğramıştı. Osmanlının Fransa ile de ilişkileri bozuktur. Fransa bir süre önce Mısır’ı işgal etmiş, bu

⁴² BOA. C.DRB, 48/2370.

⁴³ Sikke burada damga anlamında kullanılmaktadır.

⁴⁴ BOA. HH.d, nr. 22134.

⁴⁵ BOA. HH.d, nr. 24775.

⁴⁶ Bölükbaşı, *Riyal*, s. 430 – 432.

⁴⁷ Flynn, Giráldez, *Silver and Ottoman Monetary History*, pp. 9 – 43; A. E. Tschoegl, “Maria Theresa’s Thaler: A Case of International Money” *Eastern Economic Journal*, vol. 27, no. 4, (Fall, 2001), pp. 443 – 462; Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174 – 202.

durum Osmanlı-Fransa ticaretini bitme noktasına getirmişti. Daha evvel Fransız tüccarlar vasıtasıyla Darphane'ye temin edilen kara kuruşun doğrudan İspanyol tüccarlar tarafından getirilmesi Osmanlıların en büyük beklentisiydi. İki devletin temsilcileri arasında yapılan görüşmelere dair Osmanlı belgelerinde geçen kara kuruş ifadesinden kastedilenin “*real de a ocho*” olduğu açıktır.⁴⁸

Toparlamak gerekirse kara kuruş kavramının büyük boyda gümüş Avrupa sikkelerini nitelendirmek için kullanıldığı kesin olarak söylenebilir. Ancak 1766 – 1802 yılları arasına ait darphane defterlerinde ismi zikredilen ve binde 900 ayarında olan kara kuruşlar İspanyol riyalini ifade etmektedir. Dolayısıyla Darphane'nin 1766 – 1802 yılları arasında para basarken en çok kullandığı yabancı sikke İspanyol riyalidir. Bu tespit bir önceki bölümde tartışılan hususlarla da örtüşmektedir. İspanyol riyali piyasada daha az talep edilen, ancak yüksek oranda gümüş ihtiva eden bir sikke olduğu için Darphane açısından çok caziptir. Darphane bu sikkeyi uygun şartlarda temin edebilmektedir.

Darp defterlerinde ismi çok geçen ve para basılırken büyük kaynak sağlayan bir başka yabancı sikke ise solye/sevilye kuruştur. Darphane mübâyaatında önemli yer tutan bu para binde 980 oranında saf gümüş içermektedir ve 28 gram ağırlığındadır.⁴⁹ Bir arşiv kaydında solye için İspanyol sikkesi denilmektedir.⁵⁰ Ancak yaptığımız araştırmalarda binde 980 ayarında bir İspanyol parası tespit edemedik. O nedenle solyenin aslında hangi sikke olduğu meselesi tam olarak bilinmemektedir.⁵¹

⁴⁸ BOA. HAT, 241/13547; BOA. HAT, 241/13551; K. Beydilli, “İspanya” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. XIII, s. 162 – 170; Ö. Faruk Bölükbaşı “Napolyon’un Mısır’ı İşgali Sırasında Kıbrıs’ta Bir Fransız: André Benoît Astier ve Mallarının Müsaderesi” *Bir İnsan-ı Selim Prof. Dr. Azmi Özcan’a Armağan*, ed. H. Demiryürek, R. Arıkan, Antalya 2016, s. 555 – 588; Tufan Turan, “Osmanlı – İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya’nın Karadeniz Ticaretine Girişi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, Sayı: 32, s. 252 – 271.

⁴⁹ TSMA. E, 756/88; *MAD.d.*, nr. 1673, s.28; BOA. AE.SMHD.I, 227/18135.

⁵⁰ BOA. *HH.d.*, nr. 24774.

⁵¹ Belen, bu ifadenin Fransız eküsünü nitelemek için kullanıldığını söylemektedir. Ancak Sahillioğlu bunu reddeder, haklı olmalıdır. Çünkü ekülerin ayarı bu kadar yüksek değildir (M. Belen, *Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler*, çev. M. Ziya, İstanbul 1931, s. 21-22; Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 52). Öte yandan 1787 – 1792 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Fas’tan Osmanlı Devleti’ne gönderilen 300.000 adet riyal de 98 ayarındaydı (C.HR, 182/9077).

Darphane'nin para basarken en çok kullandığı sikke kara kuruşun ardından solyeydi.

Darphane mübâyaatı açısından büyük ehemmiyet taşıyan üçüncü sikke ise belgelerde “*maryaş*”⁵² olarak anılan sikkedir. Maryaşın bir Nemçe/Avusturya sikkesi olduğu arşiv belgelerinde kesin ifadelerle dile getirilmektedir. Hatta bir belgede maryaşın bir türü için “*vasatı haçlı*” denilmektedir. Kimi arşiv belgelerinde ayarının muhtelif olduğu, darphane defterleri ve bazı arşiv belgelerinde ise yarımının binde 540, tamamının binde 620 ayarında olduğu ifade edilmektedir. Bazı fermanlarda ise düşük ayarlı bu sikkenin tedavülünün engellenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁵³ Maryaşların piyasadaki değeri 1765 yılında 10 – 12 akçe civarındaydı.⁵⁴

Osmanlı belgelerinde maryaş adıyla anılan sikkenin aslında hangi sikke olduğunu tespit etmek için Avusturya sikkeleri incelendiğinde “*kreuzer*” isimli gümüş sikkeler ön plana çıkmaktadır. Yarımliklarından başlayarak birlik, üçlük, beşlik, altılık, yedilik, onluk, on beşlik, on yedilik, yirmilik ve otuzlukları tedavüle sürülmüştü. Bunların da ayarları birbirinden farklıydı. Maria Theresia döneminde piyasaya sürülen on yedilikler binde 540 ayarındaydı. Bu on yediliklere Macarlar tarafından “*marjâse*” ismi veriliyor, söz konusu adlandırma maryâşa çok yakın bir şekilde telaffuz ediliyordu. Türkler bu adlandırmayı Macarlardan almış ve Avusturya sikkesi kreuzeri, maryaş olarak isimlendirmiş olmalıdırlar.⁵⁵

Darphane'nin eritip sikke bastığı ama Darphane mübâyaatı açısından önemi sınırlı olan bir grup sikke daha vardı. Söz konusu sikkeler para darbında kullanılan yabancı sikke kaynaklı madenin %1'inden daha azını

⁵² Sikkenin adı marbaş olarak da okunabilmektedir. Bunun sebebi bazı belgelerde noktalar açık yazılmadığı için üçüncü harfin y mi, yoksa b mi olduğunun anlaşılamamasıdır.

⁵³ BOA. *HH.d.*, nr. 24771; TSMA. E, 788/7; BOA. *DRB.d.*, nr. 163; B. S. Baykal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler”, *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, 1967, cilt IV, sayı 7 – 8, s. 72 – 73; S. Yaşa, 27 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili, H.1160/M.1747, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, dan. M. Öztürk, Elazığ 2004, s. 105 – 107.

⁵⁴ 7 Ocak 1765 (14 B 1178), BOA. C.DRB, 48/2400; 28 Eylül - 7 Ekim 1764 (Evail-i R 1178) BOA. C.ML, 770/31415.

⁵⁵ G. S. Cuhaj, T. Michael, *Standard Catalog of World Coins (1701-1800)*, 2010, pp. 38 – 44; Frey, A. R., *A Dictionary of Numismatic Names*, New York, 1917, pp. 125, 126, 144.

karşılıyordu⁵⁶. Bunlardan ilki Darphane kayıtlarında “*libarta*” ve “*nev icad kara kuruş*” olarak anılmakta olan ve yüzde 63 ayarında olduğu ifade edilen sikkedir.⁵⁷ Bu sikkenin Dubrovnik parası olduğu belirtilir. Söz konusu sikke 1791-1794 yılları arasında basılan “*libertina*” olmalıdır. Osmanlı piyasasında 1799 yılında 2,5 kuruşa tedavül ediyordu.⁵⁸ Darp defterlerinde ismi “*rub’ kara*”, “*bir nevi kara*” şeklinde geçen ve mahiyetini tam olarak tespit edemediğimiz birkaç tür gümüş sikke daha mevcuttur. Bunların ayarları muhtelif olmakla birlikte çoğunun ayarı altmış üçtür. O yüzden Dubrovnik sikkesi olabilecekleri ihtimali akla gelmektedir.

Darphane defterlerinde rastlanılan ve Osmanlı piyasasında tedavül eden bir diğer sikke ise “*Moskof kuşlusu*” olarak anılan paradır. Belgelerde ayarı bazen yüzde 77, bazen de yüzde 78 olarak gösterilen bu sikke açıkça bellidir ki bir Rus parasıdır.⁵⁹ Gerçekten de Osmanlı belgelerinde verilen ayara yakın standartlarda ve üzerinde kartal tasviri bulunan Rus rubleleri mevcuttur.⁶⁰ Defterlerde kuşlu adıyla anılan bir sikke grubu daha bulunmaktadır. Bunlar 72, 77, 78, 82 gibi muhtelif ayarlardadır.

Sonuç olarak Osmanlı piyasasında tedavül eden ve Darphane’yi besleyen yabancı sikkeler arasında İspanya, Avusturya, Rus Çarlığı ve Dubrovnik gibi pek çok ülkenin parası vardı. Bunlardan özellikle İspanyol riyali, Avusturya kreuzeri ve solye dikkat çekmektedir. Yabancı sikkelerin Darphane’ye bu kadar çok girmesi piyasadaki çeşitliliklerini, yaygınlıklarını ve hacimlerinin büyüklüğünü de göstermektedir.

3-) Yabancı Sikkelerin Darphane Emisyonundaki Ve Piyasadaki Yerine Dair Değerlendirme Ve Tespitler

Darphane defterlerinde kurumun para basım faaliyeti aylık olarak gösterilmektedir. İlgili ayda hangi kaynaklardan ne kadar maden temin edildiği, bunlardan ne kadar sikke basıldığı kayda geçirilir. Mevcut darp defterleri Hicrî 1179 yılı Şevval (Mart – Nisan 1766) ayından başlamakta

⁵⁶ Tablo 1.

⁵⁷ BOA. *HH.d*, nr. 24775.

⁵⁸ 1 Ocak 1798 (13 B 1212), BOA.C.DRB, 8/379; 16 Temmuz 1799 (12 S 1214), BOA.C.DRB, 7/340; Kelly, *Dictionary*, vol. I, pp. 352 – 353.

⁵⁹ BOA. *HH.d*, nr. 24775.

⁶⁰ Cuhaj, *Standard Catalog*, pp. 1174 – 1205.

1190 yılı Cemâziyelâhir (Temmuz – Ağustos 1776) ayına gelmekte; otuz sekiz aylık bir fasıladan sonra 1193 yılı Ramazan (Eylül – Ekim 1779) ayında tekrar başlayıp 1216 yılı Şaban (Aralık – Ocak 1801/1802) ayına kadar devam etmektedir. Aradaki boşluğu dolduracak defter/defterler maalesef arşivde bulunamamıştır.⁶¹ Elde olan defterlerde gümüşten para darbına dair bilgiler ağırlıktadır. Altın sikke darbına ilişkin bilgiler ise kısıtlıdır. Defterlerde yer alan veriler kullanılarak çeşitli tablo ve grafikler hazırlanmıştır. Bunlarda üç farklı değere odaklanılmıştır. İlki para basımından elde edilen kârdır. İkincisi ve daha önemlisi para darbu sonucu ne kadar sikke elde edildiğidir. Defterlerde bunlar - doğal olarak - Osmanlı kuruşu cinsinden kayıtlıdır.⁶² Üçüncüsü ve en önemlisi ise para darbında ne kadar gümüş kullanıldığıdır. Bu dönemde kuruşun gümüş içeriğinde çok fazla değişim yaşandığı yani tağşişler yapıldığı için basılan para miktarının kuruş olarak tespiti, Osmanlı para emisyonunun gerçek durumunu göstermemektedir. Para darbındaki değişim ve gelişmelerin reel olarak tespiti, hesaplamaların gram/dirhem gümüş cinsinden yapılmasına bağlıdır. Darp defterlerinde önce temin edilen gümüşün miktarı gösterilmekte, ardından bundan personel giderleri çıkarılmakta, sonra kalan gümüşten sikke kesilmektedir. Esasında personel gideri olarak ayrılan madenden de sikke basılmaktaydı. Bu nedenle toplam emisyon miktarını tespit edebilmek için bunlar da hesaplamalara dahil edilmelidir.⁶³ Bu usul

⁶¹ BOA. *D.BŞM.DRB.d*, nr. 16641; nr. 16650; BOA. *HH.d*, nr. 16784; nr. 19612; nr. 19613; nr. 21776; nr. 22134; nr. 24768; nr. 24769; nr. 24770; nr. 24771; nr. 24772; nr. 24773; nr. 24774; nr. 24775.

⁶² Darphane'nin emisyon hacmine ilişkin rakamlar daha evvel Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın (*XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013, s. 113-120) künyeli kitabında kuruş cinsinden kısmi olarak yer almıştır. Söz konusu kitapta toplam emisyon miktarı gösterilmekle birlikte, Darphane'nin hangi kaynaktan ne kadar gümüş temin edip sikke bastığı gösterilmemiştir. Ayrıca verilen rakamlar kuruş cinsinden olduğu için para emisyonunun reel durumunu göstermemektedir. Ayrıca bazı rakamlar tabloya dâhil edilmediği ve hesaplama hataları yapıldığı için kitapta yer alan veriler, burada sunulardan küçük bir miktar farklıdır. Dolayısıyla ekleme yer alan tablo ve grafikler darp defterlerindeki verilerin en doğru ve ayrıntılı halini içermektedir.

⁶³ Sahillioğlu da personel giderini darp edilen sikke toplamına dahil etmektedir. Dolayısıyla hesaplamalarda Sahillioğlu'nun usulü takip edilmiştir (Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*). Personel gideri olarak ayrılan madenin çok küçük bir kısmı aslında maden eritilirken zayıt olarak kaybolmaktadır. Ancak bunun

üzere hesaplamalar yapıldıktan sonra defterlerde dirhem olarak verilen rakamlar grama çevrilmiştir. Tablolarda rakamlar hem dirhem, hem de gram cinsinden verilmiştir.⁶⁴

1766 – 1802 yılları arasında Darphane’de para basılırken toplam 3.091.607.242 gram gümüş kullanılmıştır. Bunun %30 kadarı yani 941.049.423 gramı yabancı sikkelerin eritilmesiyle elde edilmiştir. Üç tonun üzerindeki gümüşün kullanılması sonucu elde edilen sikke miktarı – personel gideri için ayrılan gümüşten basılan hariç – 349.750.375 kuruştur. Bu paranın 108.541.221 kuruşu yabancı sikkelerin eritilmesiyle elde edilen gümüşten îmal edilmişti. Darphane’de 1766 – 1802 yılları arasında para basımından temin edilen 58.189.268 kuruş kârın 15.361.029 kuruşu yabancı sikke kaynaklıydı.⁶⁵

Osmanlı kuruşuna dönüştürülen yabancı sikkelerin üçte ikisinden fazlası, yani %68’den fazlası kara kuruşun (real de a ocho) eritilmesiyle elde edilmişti ve miktarı 645.072.842 gramdı. Kara kuruşun eritilip Osmanlı sikkesi darp edilmesiyle – personel gideri için ayrılan gümüşten basılan hariç – 67.886.675 kuruş elde edilmiş ve bundan 7.936.280 kuruş kâr sağlanmıştı. Kara kuruş sayesinde ortaya çıkan gelir yabancı sikkelerden elde edilen kârın yarısından fazlaydı. Darphane’nin sikke basımında İspanyol riyalinin yeri çok dikkat çekicidir. Tek başına 1766 – 1802 yılları arasındaki Darphane emisyonunun %21’e yakınına sağlıyordu.⁶⁶

Yabancı sikkeler arasında ikinci sırayı ise solye kuruş almaktadır. Solye kuruşun eritilmesiyle 162.111.084 gram gümüş temin edilmiş, bundan – personel gideri için ayrılan gümüşten basılan hariç – 21.413.665 kuruş para basılmıştır. Bu rakamlara göre yabancı sikkeler arasında solyenin yeri %17 oranındadır. Solyeden sikke basımıyla 3.035.268 kuruş kâr temin edilmiştir.

miktarını tam olarak hesaplamak mümkün değildir. Bu yüzden bu kayıp, hesaplamalarda göz ardı edilmiştir.

⁶⁴ Grama çevrilirken bir dirhem 3,207 gram kabul edilmiştir. Bir diğer husus ise tablolarda Hicrî tarihlerin esas alınmış olmasıdır. Hicrî ayların Miladî aylara tam olarak çevrilmesi, daha doğrusu ayların birebir örtüşmesi mümkün olmadığı için tablolarda tarihler Hicrî olarak muhafaza edilmiştir.

⁶⁵ Bkz. Tablo 1 – 3; Grafik 1, 2.

⁶⁶ Bkz. Tablo 1, 2, 5; Grafik 1, 3.

Bu dönemde yabancı sikkelerden sağlanan kârın beşte birine yakını solyenin Osmanlı kuruşuna çevrilmesiyle temin edilmişti.⁶⁷

Yabancı sikkeler arasında büyük önem taşıyan bir diğeri ise Osmanlıların maryaş adını verdikleri Avusturya sikkesi kreuzerdi. Söz konusu sikkenin toplanıp eritilmesiyle 125.029.042 gram gümüş elde edilmiş, bundan – personel gideri için ayrılan gümüşten basılan hariç – 18.056.744 kuruş basılmış ve 4.200.173 kuruş kâr edilmişti. Çeşitli vesilelerle piyasadan toplanan ve mağşuş olduğu için piyasada istikrarsızlık yarattığı dile getirilen maryaş sikkesi Darphane'ye yüksek oranda (%27) kâr bırakmıştı.⁶⁸ Anlaşılan bu sikkeler mağşuş olması nedeniyle halktan daha uygun şartlarda toplanabilmiş ve daha fazla kâr bırakmıştır. Darphane'nin Osmanlı kuruşuna çevirdiği diğerk sikkelerin oranı yüzde birden azdı. Dolayısıyla Darphane'ye bıraktığı gelir de genel toplamın çok küçük bir kısmıydı, yüzde birden biraz fazlasıydı. Bunların ayrıntısı ektteki tablo ve grafiklerde yer almaktadır.⁶⁹

Darphane'nin toplam para emisyonu içinde yabancı sikkelerin yeri 1769 yılından 1802 yılına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bazı dönemlerde toplam emisyonun önemli bir kısmı yabancı sikkelerden oluşurken, bazen de çok küçük bir kısmı yabancı sikkelerden oluşmuştur. Hicrî 1179 (1765 – 1766) yılından 1184 (1770 – 1771) yılına kadar Darphane'de basılan sikkelerin yarısından fazlası, hatta 1181 yılında (1767 - 1768) neredeyse üçte ikisi yabancı sikke menşeliydi. Yine Hicrî 1213 – 1216 (1798/1799 – 1801/1802) yılları arasında da yabancı sikkelerin oranı çok yükselmiş, hatta bir dönem %80'e ulaşmıştır. Hicrî 1202 – 1203 (1787/1788 – 1788/1789) yıllarında ise yarısından fazlasını oluşturmuştur. Yabancı sikkelerin eritilmesiyle elde edilen gümüş miktarı Hicrî 1180 (1766 – 1767) yılında 84 tona yaklaşmış, Hicrî 1181 (1767 - 1768) yılında ise 90 tonu aşarak en yüksek seviyeye çıkmıştır.

Darphane yabancı sikke temini hususunda bazı dönemlerde yeterince başarılı olamamış, 1766 – 1802 yılları arasında bazı yıllarda yabancı sikke oranı yüzde yirminin altında kalmıştır. Bu yılların toplamı on beş senedir. Hicrî 1197 (1782 – 1783) yılı gibi bazı yıllarda ise toplam emisyon içinde

⁶⁷ Bkz. Tablo 1, 2, 6; Grafik 1, 3.

⁶⁸ Bkz. Tablo 1, 2, 6; Grafik 1, 7.

⁶⁹ Bkz. Tablo 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12; Grafik 1, 7.

yabancı sikkelerin oranı yüzde dört gibi çok düşük bir seviyenin altına inmiştir.⁷⁰

Darphane'nin para basmak için mübâyaa ettiği yabancı sikkeler arasında kara kuruş, solye kuruş ve maryaşın tartışmasız bir üstünlüğü vardı. Bunların ağırlığı dönem dönem değişebiliyordu. Kara kuruş genellikle ön plandayken, Hicrî 1205 – 1208 (1790/1791 – 1793/1794) yılları arasında maryaş, 1213 – 1216 (1798/1799 – 1801/1802) yılları arasında solye kuruş ön plana çıkmıştır.⁷¹ Zaten kara kuruş ve solye kuruş XVIII. yüzyıl başlarında da Darphane mübâyaatında büyük önem taşıyordu.⁷²

Yabancı sikkelerin Darphane para darp faaliyetindeki yerini ve önemiyetini yukarıda sunulan rakamlar ortaya koymaktadır. Peki bunlar ne ölçüde piyasa gerçeklerini yansıtmaktadır? Önceki bölümlerde aktarılan ve bazı sikkelerin hususi olarak Darphane'ye satılmak üzere getirildiği yönündeki bilgiler düşünülürse, Darphane mübâyaaatına ilişkin rakamların piyasa gerçekleriyle tam olarak örtüşmediği düşünülebilir. Bu husus kısmen doğrudur. Ancak döneme ait başka kanıtlar ve arşiv belgeleri, Darphane'nin para basmak için kullandığı paraların piyasada bol miktarda tedavül ettiğini, ticari işlemlerde de yoğun şekilde kullanıldığını gösterir. Yabancı sikkeler özellikle İzmir, Halep, Bağdat, Basra, Selanik ve Edirne gibi büyük ticaret merkezlerinde çok yaygındır.⁷³ Darphane mübâyaaatı için özellikle İzmir'in çok ayrı bir yeri vardı.⁷⁴ İstanbul'dan İzmir'deki gümrükçülere yazılan fermanlarda yabancı sikkelerin satın alınması ve Darphane'ye gönderilmesi emredilmekte ve hangi rayiçle satın alınacakları açıklanmaktadır. Bunlar arasında yukarıda bahsi geçen sikkeler de vardır.⁷⁵ Arşiv belgeleri ticari işlemlerde yabancı sikkelerin çok kullandığına dair örneklerle doludur.⁷⁶ Mesela Selanik'te tütün tüccarı alışverişlerinde kara

⁷⁰ Bkz. Tablo 3, 4; Grafik 2.

⁷¹ Bkz. Grafik 3.

⁷² 14 Haziran 1702 (18 M 1114), BOA. D.BŞM.DRB, 5/9.

⁷³ 30 Aralık 1797 (11 B 1202), BOA. C.DRB, 40/1991; 13 Eylül 1802 (15 Ca 1217), BOA. C.DRB, 53/2614; 58/2865; BOA. *HH.d*, nr. 24771; nr. 19613; 25 Ağustos 1800 (4 R 1215), BOA. C.ML, 174/7368.

⁷⁴ BOA. *HH.d*, nr. 21766.

⁷⁵ 9 Ağustos 1724 (19 Za 1136), BOA. C.DRB, 38/1869.

⁷⁶ 5 – 15 Temmuz 1759 (Evasıt-ı Za 1172), BOA. AE.SMST.III, 9/595; 1760 – 1761 (1174), BOA. D.DRB.d, nr. 164; 23 Ekim 1779 (12 L 1193), TSMA.E, 24/10.

kuruş kullanıyorlardı⁷⁷. Zaten müste'men tüccarların tüm ticaretinin yaldız altını, Macar altını ve riyal/kara kuruş üzerine olduğu belgelerde çok tekrarlanan bir husustur.⁷⁸

Daha küçük yerleşim birimlerinde de yabancı sikkelerin kullanıldığını gösteren kanıtlar vardır. Sultan Selim Evkafına bağlı, İzmir yakınlarındaki köylerden yapılan tahsilatı gösteren bir vesikada köylülerin ödemelerini yabancı sikkelerle yaptıkları kaydedilmektedir. Bunlar arasında kara kuruş ve solye dikkat çekmektedir.⁷⁹ Bir belgede Kütahya civarında; başka bir belgede ise Şam ve Lazkiye bölgesinde riyal/kara kuruşun bol miktarda tedavül ettiği ve mültezim/malikâneci/cizyedarların bunları merkeze göndermesi gerektiği ifade edilmektedir.⁸⁰ Maryaşın piyasada tedavülü ve yol açtığı sorunlar, resmi belgelere en çok yansıyan ve ziyadesiyle şikâyete yol açan bir meseledir. Maryaş üzerinden yapılan usulsüzlük ve spekülasyonlar devlet idarecileri açısından çok baş ağrıtıcı olmuştur.⁸¹ Dubrovnik sikkelerinin özellikle Bosna civarında çok fazla tedavül ettiği de bilinmektedir.⁸²

Sonuç

Darphane'nin sikke basımını sürdürebilmesi Osmanlı idarecileri açısından çok hayati bir meseleydi. Bu nedenle Darphane'nin potansiyel maden kaynaklarına erişimini kolaylaştıracak çeşitli tedbirler alınmıştı. Piyasaya yabancı sikkelerin girişinin özendirilmesinin sebeplerinden biri de buydu. Yabancı sikkeler Darphane tarafından çeşitli yöntemlerle toplanıyor, para basımında kullanılıyordu. Hususi olarak Darphane'ye satmak üzere sikke getiren tüccarlar da mevcuttu.

1766 – 1802 yılları arasına ait darphane defterlerinden sağlanan bilgiler Darphane'nin bu dönemde sikkeye dönüştürdüğü 3.091 tonun üzerindeki

⁷⁷ 7 Aralık 1757 (25 Ra 1171), BOA. AE.SMST.III, 42/2989.

⁷⁸ 4 Eylül 1801 (25 R 1216), BOA. C. İKTS, 28/1354; Yüksel Çelik, Murat Uluskan, Davut Hut, *Mühimme Defterlerinde (1800 - 1809) Kudüs*, İstanbul 2019, c. 7, s. 79 – 81.

⁷⁹ 27 Ekim 1734 (29 Ca 1147), BOA.AE.SMHD.I, 227/18135.

⁸⁰ 1795 – 1796 (1210), BOA. C.DRB, 2/68; 13 Temmuz 1793 (29 M 1213), BOA. C.DRB, 19/946.

⁸¹ 23 Ekim 1764 (26 R 1178), BOA. C.ML, 770/31415; 24 Ekim 1764 (27 R 1178) BOA. C.DRB, 38/1856.

⁸² 6 – 16 Temmuz 1748 (Evasıt-ı B 1161), BOA. D.DRB.d, nr. 164.

gümüşün üçte birine yakınının yabancı sikkelerin eritilmesiyle elde edildiğini ortaya koymaktadır. Kalan kısmının çoğu Osmanlı sikkelerinin eritilmesiyle, bir kısmı ise maden ocaklarından gelen gümüşün işlenmesiyle elde edilmiştir. Çoğunluğu teşkil eden Osmanlı sikkelerinin de – en azından bir kısmının – evveliyatı yabancı sikkelere dayanıyor olmalıdır. Dolayısıyla Osmanlı para sistemini besleyen asıl kaynak dış ticaret sayesinde gelen yabancı kaynaklı gümüştür.

Bilindiği üzere XVI. yüzyılda Amerika'daki İspanyol sömürgelerinden dünya piyasalarına muazzam bir gümüş arzı başladı. Bu gümüş yüzyıllarca dünya ticaretini besledi. Osmanlı ekonomisi de bundan payına düşeni aldı. Bu dönemde Osmanlı Devleti çok farklı tür ve çeşitte malı yabancı piyasalara ihraç ediyordu. Bu malların bedeli olarak gelen sikkeler Osmanlı ekonomisini olduğu kadar, Darphane'yi de besliyordu. Öte yandan sikkeler tüccarların elinde birer ticari metaya dönüşmüş, kıymetli maden ticareti müste'men tüccarlar için bir kazanç kapısı olmuştu. Ancak bu kazanç tek taraflı değildi. Osmanlı Devleti de bu işten çeşitli kazançlar elde ediyor, en önemlisi de bu sayede para sisteminin ihtiyaç duyduğu kıymetli madene daha kolay erişebiliyordu.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM.DRB.d): nr. 16635; 16641; 16650.

Darbhâne-i Âmire Defterleri (D.DRB.d): nr. 120; 163; 164; 968; 1108.

Mabeyn, Darbhâne ve Hazine-i Hassa Nezareti Defterleri (HH.d): nr. 16784; 19612; 19613; 21776; 22134; 24768; 24769; 24770; 24771; 24772; 24773; 24774; 24775.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): nr. 1673; 3925.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Darbhâne-i Âmire (D.BŞM.DRB): nr. 5/9.

Darbhane-i Âmire Evrakı – Muhasebe (D.DRB.MH): nr. 7/49.

Darbhane-i Âmire Evrakı – Tahrirat (D.DRB.THR): nr. 215/17.

Ali Emiri – Sultan I. Mahmud (AE.SMHD.I): nr. 227/18135.

Ali Emiri – Sultan III. Mustafa (AE.SMST.III): nr. 9/595; 42/2989.

Cevdet – Darphane (C.DRB): nr. 2/68; 2/72; 7/340; 8/379; 8/390; 19/946; 20/951; 37/1808; 38/1856; 38/1869; 40/1991; 44/2172; 48/2370; 48/2400; 49/2433; 53/2614; 58/2865; 63/3113.

Cevdet – Hariciye (C.HR): nr. 182/9077; 128/6373.

Cevdet – İktisat (C.İKT): nr. 28/1354.

Cevdet – Maliye (C.ML): nr. 174/7368; 770/31415.

Hatt-ı Hümayûn (HAT): nr. 241/13547; 241/13551.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Evrak (TSMA.E): nr. 24/10; 704/48; 756/88; 788/7.

Milli Kütüphane Şerhiye Sicili Arşivi

Amasya Kadı Sicili Defterleri, nr. 29.

II- Araştırma ve İnceleme Eserler

ARSLANBOĞA, Kadir, "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Bir Fuar: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı'nın 1769-1818 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sayı:36, s. 774 – 786.

BAYKAL, B. S., "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, 1967, cilt IV, sayı 7 – 8, s. 49 – 75.

BAYKAL, İsmail, "Selim III. Devrinde "İmdad-ı Sefer" İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Avani Hakkında", *Tarih Vesikaları*, Ağustos 1944, III/13, s. 36 – 50.

BELEN, M., *Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler*, çev. M. Ziya, İstanbul 1931.

BEYDİLLİ, Kemal, "İspanya" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. XIII, s. 162 – 170.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013.

, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 30, İstanbul 2014, 19 – 96.

, "Ziyet Altını (1898-1922)" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, İstanbul 2015, s. 113 – 132).

, "Riyal" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Zeyl II*, İstanbul 2016, 426 –

428.

, "Napolyon'un Mısır'ı İşgali Sırasında Kıbrıs'ta Bir Fransız: André Benoît Astier ve Mallarının Müsaderesi" *Bir İnsan-ı Selîm Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, ed. H. Demiryürek, R. Arıkan, Antalya 2016, s. 555 – 588.

, "1788 – 1825 (Hicrî 1203 – 1240) Dönemine Ait Bir İcmâl Defterine Göre Darphanenin Maden Temin ve Sikke Darp Faaliyeti" *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sakarya 2016, 1(1), s. 92 – 119.

CHOKSY, G. D., "Sir Dudley North's Earliest Known Essay on Monies and Prices: Analysis of the Ottoman Empire's Great Recoinage" *History of Political Economy* 39: 3 (2007), 435 – 452.

CİPOLLA, Carlo M., *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar, İspanyol Gümüşünün Efsanevi Öyküsü*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2003.

CUHAJ, G. S., T. Michael, *Standard Catalog of World Coins (1701-1800)*, 2010.

ÇELİK, Yüksel, Murat Uluskan, Davut Hut, *Mühimme Defterlerinde (1800 - 1809) Kudüs*, İstanbul 2019, c. 7.

DAVİS, Ralph, *Aleppo and Devonshire Square, English Traders in the Levant in the Eighteenth Century*, London 1967.

ELDEM, Edhem, "The Trade of Precious Metals and Bills of Exchange in İstanbul in the Second Half of the Eighteenth Century", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi (İstanbul 21 – 25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s. 579 – 589.

, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Leiden 1999.

, "Capitulations and Western Trade" , *The Cambridge History of Turkey, The Later*

Ottoman Empire, (1603-1839) ed. S. Faroqhi, Cambridge 2006, s. 283-335.

ELİBOL, Numan, Mesut Küçükkalay, "The Reasons and The Mechanism of Coin Trade Between Europe and The Ottoman Empire", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, İstanbul 2019, s. 95 – 106.

FLYNN, D. O., A. Giráldez, "Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective", *The Journal of European Economic History*, Vol. 31, Number 1 - Spring 2002, pp. 9 – 43.

FRANK, Andre Gunder, *Yeniden Doğu*, çev. Kamil Kurtul, Ankara 2010.

FREY, A. R., *A Dictionary of Numismatic Names*, New York, 1917.

- GARNER, Richard L., "Long-Term Silver Mining Trends in Spanish America: A Comparative Analysis of Peru and Mexico" *The American Historical Review*, vol. 93, No. 4 (Oct., 1988), pp. 898 – 935
- GLAHN, Richard von, "The Changing Significance of Latin American Silver in the Chinese Economy, 16th – 19th Centuries", *Revista De Historia Económica / Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 38(3), 553 – 585.
- GÜRAN, Tevfik, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları" *150. Yılında Tanzimat*, yay. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 235 – 257.
- HASLUCK, F. W., "The Levantine Coinage" *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Fifth Series*, vol. 1, No.1/2 (1921), pp. 39 – 91.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi, 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633)*, Haz. F. Recep, S. Atay, Kont. F. Sarıcaoğlu, yay. İSAM, cilt 14.
- IVES, H. E., P. Grierson, *The Venetian Gold Ducat and Its Imitations*, New York 1954.
- Kapitülasyonlar*, çev. Macar İskender, Ali Reşad, İstanbul 1330.
- KELLY, P., *The Universal Cambist and Commercial Instructor*, London 1811, vol. I.
- KOL, Serkan, *Sultan II. Mahmud Döneminde Adlî Altını Darbı (1822 – 1827)*, dan. Ö. F. Bölükbaşı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2020.
- KOLODZİJCZYK, Dariusz, "The Export of Silver Coin Through The Polish – Ottoman Border and The Problem of The Balance of Trade", *Turcica*, 28, 1996, pp. 105 – 116.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Ahidnâme" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c. I, s. 536 – 540.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.
- PROKİSCH, Bernard, "Beçin Definesinde Avrupa Darplı Paralar", *Beçin Definesi*, haz. R. H. Ünal, F. Krinzing, M. Alram, Ş. Preiffer Taş, Ankara 2015, c. 1, s. 380 – 455.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer, İstanbul 2013.

- Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nivüs Esad Efendi Târihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237 – 1241/1821 – 1826*, haz. Z. Yılmaz, İstanbul 2000.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958.
- , *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi, 1640 – 1740*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965.
- , *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İrcica, İstanbul 1999.
- SEMPLE, C., *A Silver Legend, The Story of the Maria Theresa Thaler*, Manchester 2005.
- SYREET, E. Frangakis, 18. *Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, çev. Ç. Diken, İzmir 2006.
- TAVERNİER, Jean Baptiste, 17. *Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2007.
- TSCHOEGL, A. E., "Maria Theresa's Thaler: A Case of International Money" *Eastern Economic Journal*, vol. 27, no. 4, (Fall, 2001), pp. 443 – 462.
- TURAN, Tufan, "Osmanlı – İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya'nın Karadeniz Ticaretine Girişi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, Sayı: 32, s. 252 – 271.
- WEATHERFORD, Jack, *Para*, çev. İnönü Korkmaz, İstanbul 2021.
- YAŞA, S., *27 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili, H.1160/M.1747*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, dan. M. Öztürk, Elazığ 2004.
- YENİDÜNYA, Süheyla, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, 1 – 50.

EKLER

Tablo 1. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Yabancı Sikkelerin Türleri ve Miktarı¹

	Kara kuruş (Real de a ocho)	Solye kuruş	Maryaş (kreuzer)	Kuşlu	Libarta (Libartina)	Moskof kuşlusu (ruble)	Bir çeşit kara kuruş	Rub’ kara kuruş	1766 – 1802 yılları arasında yabancı sikkelerin eritilmesiyle basılan toplam sikke miktarı	1766 – 1802 yılları arasında bütün kaynaklardan gelen gümüşten basılan toplam sikke miktarı
Osmanlı kuruşu cinsinden	67.886.674,867	21.413.664,872	18.056.744,042	211.670,911	155.667,500	22.234,000	697.834,208	96.741,015	108.541.221,415	349.750.375,045
Dirhem gümüş cinsinden	201.145.258,025	50.549.137,5	38.986.293	557.548	325.017	46.800	1.475.350	350.650	293.436.053,525	964.018.472,731
Gram gümüş cinsinden	645.072.842,486	162.111.083,963	125.029.041,651	1.788.056,436	1.042.329,519	150.087,6	4.731.447,45	1.124.534,55	941.049.423,655	3.091.607.242,048
Yabancı sikke toplamı içindeki oranı	%68,548	%17,226	%13,286	%0,190	%0,110	%0,0159	%0,502	%0,119		

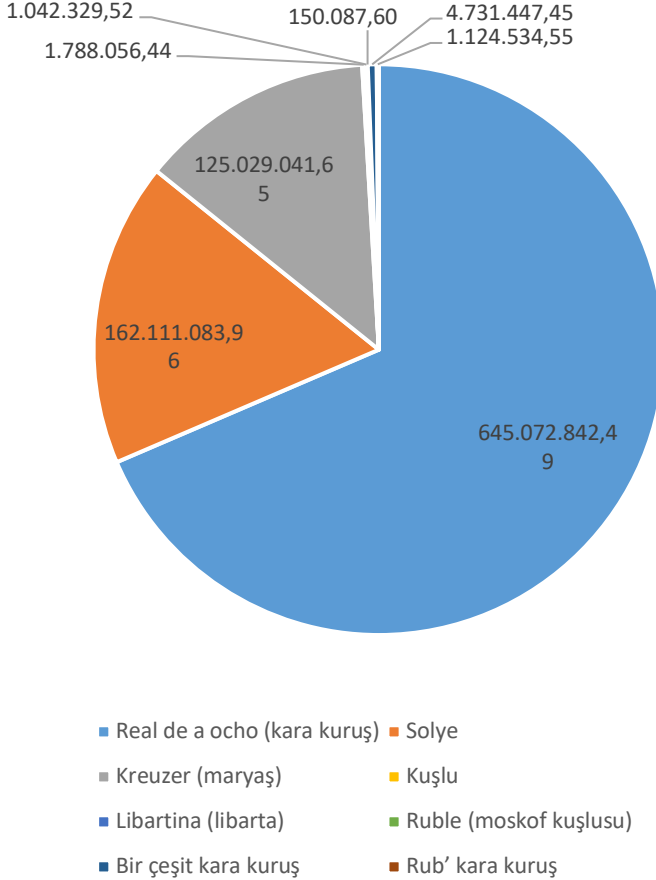
¹ Bütün tablo ve grafikler şu defterlere istinaden yapılmıştır: BOA. *D.BŞM.DRB.d*, nr. 16641; nr. 16650; BOA. *HH.d*, nr. 16784; nr. 19612; nr. 19613; nr. 21776; nr. 22134; nr. 24768; nr. 24769; nr. 24770; nr. 24771; nr. 24772; nr. 24773; nr. 24774; nr. 24775.

Basılan bütün sikkeler içindeki oranı	%20,86	%5,243	%4,044	%0,057	%0,033	%005	%0,153	%036		
---------------------------------------	--------	--------	--------	--------	--------	------	--------	------	--	--

Tablo 2. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Yabancı Sikkelerin Eritilmesiyle Basılan Paradan Elde Edilen Kârın Dağılımı (kuruş)

	Kara kuruş (Real de a ocho)	Solye kuruş	Maryaş (kreuzer)	Kuşlu	Libarta (Libartina)	Moskof kuşlusu (ruble)	Bir çeşit kara kuruş	Rub’ kara kuruş	Yabancı sikkelerin eritilip para basılmasıyla elde edilen kâr	Bütün kaynaklardan gelen gümüşten para basılmasıyla elde edilen kâr
	7.936.280,138	3.035.268,045	4.200.173,174	22.514,576	28.453,273	3.379,191	128.844,606	6.115,932	15.361.028,935	58.189.268,615
Yabancı sikke toplamı içindeki oranı	%51,665	%19,760	%27,343	%0,147	%0,185	%0,022	%0,839	%0,040		
Basılan bütün sikkeler içindeki oranı	%13,639	%5,216	%7,218	%0,039	%049	%0,006	%0,221	%0,011		

Grafik 1. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphanenin Para Basımında Kullandığı Yabancı Sikkelerin Dağılımı (gram gümüş olarak)

Tablo 3. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane'de Para Basımında Kullanılan Toplam Gümüş İçinde Yabancı Sikkelerin Eritilmesiyle Elde Edilen Gümüşün Oranı					
	Bütün kaynaklardan gelen gümüşten basılan		Yabancı sikkelerin eritilmesiyle basılan		Oranı
	Dirhem	gram	dirhem	gram	
1179	6.199.663,600	19.882.321,165	4.218.982,000	13.530.275,274	%68,05
1180	46.341.996,200	148.618.781,813	26.164.512,000	83.909.589,984	%56,46
1181	42.620.285,525	136.683.255,679	28.152.089,525	90.283.751,107	%66,05
1182	30.977.739,300	99.345.609,935	18.390.586,500	58.978.610,906	%59,37
1183	23.357.281,500	74.906.801,771	14.365.527,500	46.070.246,693	%61,50
1184	12.659.454,000	40.598.868,978	6.507.004,000	20.867.961,828	%51,40
1185	21.709.068,166	69.620.981,608	5.064.156,000	16.240.748,292	%23,33
1186	39.764.014,000	127.523.192,898	2.136.784,000	6.852.666,288	%5,37
1187	37.614.838,000	120.630.785,466	4.869.250,500	15.615.686,354	%12,95
1188	38.289.832,000	122.795.491,224	3.291.012,000	10.554.275,484	%8,60
1189	38.408.052,000	123.174.622,764	3.995.354,000	12.813.100,278	%10,40
1190	20.018.383,000	64.198.954,281	1.679.526,000	5.386.239,882	%8,39
1193	6.579.475,000	21.100.376,325	270.000,000	865.890,000	%4,10
1194	21.863.832,000	70.117.309,224	968.068,000	3.104.594,076	%4,43
1195	43.337.927,000	138.984.731,889	4.392.083,000	14.085.410,181	%10,13
1196	40.882.430,500	131.109.954,614	3.944.965,000	12.651.502,755	%9,65
1197	36.773.054,000	117.931.184,178	1.460.243,000	4.682.999,301	%3,97
1198	28.763.268,000	92.243.800,476	1.679.490,000	5.386.124,430	%5,84
1199	24.958.985,000	80.043.464,895	2.426.691,000	7.782.398,037	%9,72
1200	21.106.052,500	67.687.110,368	1.798.600,000	5.768.110,200	%8,52
1201	21.557.100,000	69.133.619,700	8.788.501,000	28.184.722,707	%40,77
1202	26.617.060,500	85.360.913,024	16.055.208,000	51.489.052,056	%60,32
1203	34.212.449,840	109.719.326,637	17.106.597,000	54.860.856,579	%50,00
1204	53.646.331,200	172.043.784,158	12.310.949,000	39.481.213,443	%22,95
1205	45.011.867,700	144.353.059,714	11.439.645,000	36.686.941,515	%25,41
1206	37.866.002,200	121.436.269,055	14.154.107,000	45.392.221,149	%37,38

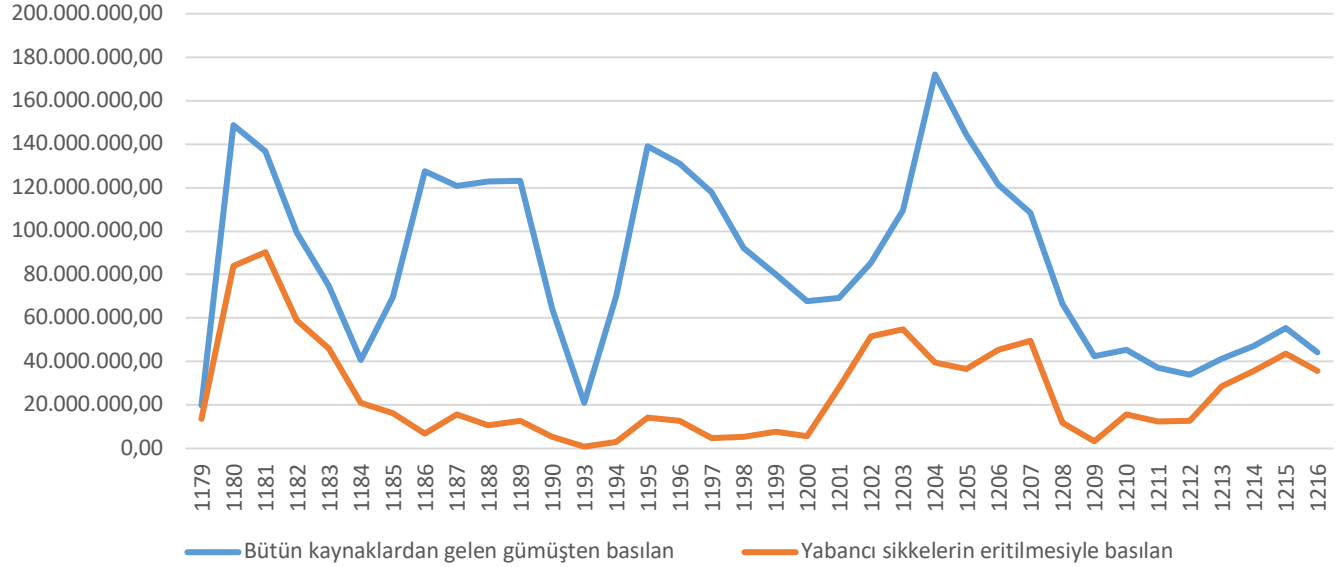
1207	33.842.991,000	108.534.472,137	15.461.663,000	49.585.553,241	%45,69
1208	20.793.500,850	66.684.757,226	3.718.789,000	11.926.156,323	%17,88
1209	13.276.159,750	42.576.644,318	1.060.034,000	3.399.529,038	%7,98
1210	14.122.540,300	45.290.986,742	4.867.779,000	15.610.967,253	%34,47
1211	11.618.966,000	37.262.023,962	3.867.240,000	12.402.238,680	%33,28
1212	10.618.417,400	34.053.264,602	3.959.884,000	12.699.347,988	%37,29
1213	12.868.497,900	41.269.272,765	8.957.298,000	28.726.054,686	%69,61
1214	14.696.480,500	47.131.612,964	11.108.689,000	35.625.565,623	%75,59
1215	17.283.286,900	55.427.501,088	13.638.524,500	43.738.748,072	%78,91
1216	13.761.189,400	44.132.134,406	11.166.222,000	35.810.073,954	%81,14
TOPLAM	964.018.472,731	3.091.607.242,048	293.436.053,525	941.049.423,655	%30,44

Tablo 4. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Basılan Toplam Para Miktarı İçinde Yabancı Sikkelerin Oranı (kuruş cinsinden)

	Bütün kaynaklardan gelen gümüşten basılan	Yabancı sikkelerin eritilmesiyle basılan	Oranı
1179	1.683.669,330	1.146.134,332	%68,07
1180	12.583.414,813	7.106.159,631	%56,47
1181	11.575.854,725	7.649.140,369	%66,08
1182	8.418.460,322	5.002.448,069	%59,42
1183	6.346.185,014	3.905.923,068	%61,55
1184	3.595.661,868	1.839.036,529	%51,15
1185	6.432.396,408	1.503.977,615	%23,38
1186	11.779.956,615	638.942,596	%5,42
1187	11.143.043,184	1.447.095,675	%12,99
1188	11.346.124,802	980.518,533	%8,64
1189	11.383.153,917	1.190.352,200	%10,46
1190	5.929.332,046	497.301,246	%8,39
1193	1.951.249,358	81.163,081	%4,16
1194	6.815.344,433	288.062,656	%4,23
1195	14.718.851,448	1.525.725,241	%10,37

1196	13.884.943,448	1.324.961,741	%9,54
1197	12.486.829,584	486.031,533	%3,89
1198	9.758.946,517	563.387,743	%5,77
1199	8.461.845,015	802.621,951	%9,49
1200	7.149.000,959	600.957,453	%8,41
1201	7.308.850,353	2.989.722,138	%40,91
1202	9.038.434,633	5.464.420,396	%60,46
1203	13.204.843,675	6.470.181,262	%49,00
1204	25.671.307,316	5.887.640,400	%22,93
1205	21.340.894,683	5.460.048,025	%25,58
1206	18.106.831,375	6.751.611,500	%37,29
1207	16.178.550,575	7.375.213,200	%45,59
1208	9.923.742,375	1.757.501,375	%17,71
1209	6.328.768,207	493.288,250	%7,79
1210	6.729.086,766	2.297.046,891	%34,14
1211	5.536.411,100	1.827.989,225	%33,02
1212	4.986.340,031	1.812.544,791	%36,35
1213	6.121.121,325	4.249.748,200	%69,43
1214	7.010.214,075	5.291.940,625	%75,49
1215	8.250.122,500	6.504.578,875	%78,84
1216	6.570.592,250	5.327.805,000	%81,09
TOPLAM	349.750.375,045	108.541.221,415	%31,03

Grafik 2. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Gümüş İçinde Yabancı Sikkelerin Eritilmesiyle Elde Edilen Gümüşün Miktarı (gram gümüş olarak)

Tablo 5. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Kara Kuruşun (real de a ocho) Miktarı ve Bundan Elde Edilen Kâr				
	Dirhem gümüş cinsinden	Gram gümüş cinsinden	Osmanlı kuruşu cinsinden	Elde edilen kâr (kuruş)
1179	4.218.982,000	13.530.275,274	1.146.134,332	40.690,582
1180	26.164.512,000	83.909.589,984	7.106.159,631	289.723,723
1181	27.485.689,525	88.146.606,307	7.468.286,786	313.198,933
1182	16.788.286,500	53.840.034,806	4.563.312,920	552.427,554
1183	12.395.727,500	39.753.098,093	3.369.688,287	192.189,995
1184	6.039.804,000	19.369.651,428	1.708.668,273	134.273,991
1185	4.810.806,000	15.428.254,842	1.428.969,701	173.551,918
1186	2.136.784,000	6.852.666,288	638.942,596	81.563,352
1187	4.869.250,500	15.615.686,354	1.447.095,675	260.237,367
1188	3.291.012,000	10.554.275,484	980.518,533	84.319,617
1189	3.701.354,000	11.870.242,278	1.101.984,284	139.510,372
1190	1.575.431,000	5.052.407,217	466.009,913	26.557,004
1193	270.000,000	865.890,000	81.163,081	4.828,607
1194	968.068,000	3.104.594,076	288.062,656	14.706,472
1195	1.318.554,000	4.228.602,678	478.985,162	76.390,789
1196	1.461.000,000	4.685.427,000	495.444,412	80.758,969
1197	582.157,000	1.866.977,499	197.524,872	32.435,514
1198	660.490,000	2.118.191,430	224.938,580	37.613,898
1199	314.591,000	1.008.893,337	107.065,290	17.844,107
1201	7.750.800,000	24.856.815,600	2.639.661,244	115.134,072
1202	13.616.397,000	43.667.785,179	4.637.285,741	202.342,553
1203	15.601.500,000	50.034.010,500	5.919.168,852	837.933,977
1204	10.773.000,000	34.549.011,000	5.153.513,250	1.634.425,462
1205	6.183.018,000	19.828.938,726	2.947.392,400	924.550,877
1206	1.471.500,000	4.719.100,500	700.794,000	220.306,235
1207	780.080,000	2.501.716,560	373.597,375	111.171,664
1208	1.507.860,000	4.835.707,020	714.994,750	154.454,682
1209	943.668,000	3.026.343,276	438.909,875	61.647,321
1210	4.516.587,000	14.484.694,509	2.132.183,225	314.273,535
1211	1.916.834,000	6.147.286,638	903.980,250	89.382,395

1212	2.758.100,000	8.845.226,700	1.241.179,766	117.835,090
1213	4.340.994,000	13.921.567,758	2.053.678,700	193.765,851
1214	4.267.944,000	13.687.296,408	2.029.936,395	176.063,850
1215	2.367.657,000	7.593.075,999	1.128.598,560	98.881,723
1216	3.296.820,000	10.572.901,740	1.572.845,500	131.288,087
TOPLAM	201.145.258,025	645.072.842,486	67.886.674,867	7.936.280,138

Tablo 6. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Solye Kuruşun Miktarı ve Bundan Elde Edilen Kâr				
	Dirhem gümüş cinsinden	Gram gümüş cinsinden	Osmanlı kuruşu cinsinden	Elde edilen kâr (kuruş)
1181	666.400,000	2.137.144,800	180.853,583	10.348,124
1182	1.602.300,000	5.138.576,100	439.135,149	149.512,650
1183	1.969.800,000	6.317.148,600	536.234,781	27.815,049
1184	132.300,000	424.286,100	38.290,407	4.082,766
1185	215.600,000	691.429,200	63.831,415	7.953,082
1189	294.000,000	942.858,000	88.367,916	87.791,575
1190	104.095,000	333.832,665	31.291,333	31.083,725
1196	1.814.372,000	5.818.691,004	603.761,081	59.861,892
1197	726.800,000	2.330.847,600	237.542,829	19.893,364
1198	984.900,000	3.158.574,300	327.394,663	32.189,397
1199	2.112.100,000	6.773.504,700	695.556,661	62.748,386
1200	1.773.800,000	5.688.576,600	592.917,870	61.281,203
1201	966.035,000	3.098.074,245	325.654,311	26.523,211
1202	2.277.128,000	7.302.749,496	772.862,159	62.093,543
1203	1.406.143,000	4.509.500,601	512.176,003	73.137,145
1204	1.336.328,000	4.285.603,896	638.318,875	221.193,387
1205	1.263.827,000	4.053.093,189	605.274,625	210.209,322
1206	548.702,000	1.759.687,314	262.560,250	90.565,621
1207	39.200,000	125.714,400	18.773,750	6.988,983
1208	509.600,000	1.634.287,200	244.058,500	68.381,982
1209	49.000,000	157.143,000	22.564,125	3.778,499
1210	341.892,000	1.096.447,644	160.409,791	27.711,537

1211	382.200,000	1.225.715,400	177.737,750	19.611,257
1212	884.234,000	2.835.738,438	420.154,375	53.745,144
1213	4.207.587,000	13.493.731,509	2.000.596,500	261.573,119
1214	5.972.945,000	19.155.234,615	2.847.530,605	336.096,775
1215	10.275.147,500	32.952.398,033	4.899.481,565	582.858,334
1216	7.692.702,000	24.670.495,314	3.670.334,000	436.238,973
TOPLAM	50.549.137,500	162.111.083,963	21.413.664,872	3.035.268,045

Tablo 7. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Maryaşın (Kreuzer) Miktarı ve Bundan Elde Edilen Kâr				
	Dirhem gümüş cinsinden	Gram gümüş cinsinden	Osmanlı kuruşu cinsinden	Elde edilen kâr (kuruş)
1195	3.073.529,000	9.856.807,503	1.046.740,079	96.226,124
1196	548.619,000	1.759.421,133	184.556,832	19.002,640
1197	151.286,000	485.174,202	50.963,832	5.417,549
1198	34.100,000	109.358,700	11.054,500	781,233
1200	24.800,000	79.533,600	8.039,583	567,933
1203	74.400,000	238.600,800	30.474,491	5.677,765
1204	181.350,000	581.589,450	86.566,775	23.685,555
1205	3.992.800,000	12.804.909,600	1.907.381,000	489.899,960
1206	12.133.905,000	38.913.433,335	5.788.257,250	1.477.582,092
1207	14.619.133,000	46.883.559,531	6.971.707,075	1.729.311,617
1208	1.615.529,000	5.181.001,503	757.356,625	181.899,123
1209	8.866,000	28.433,262	4.246,250	988,075
1210	9.300,000	29.825,100	4.453,875	1.036,708
1211	390.106,000	1.251.069,942	185.900,500	32.819,086
1212	134.850,000	432.463,950	64.582,750	9.161,316
1213	223.200,000	715.802,400	106.895,250	14.518,256
1214	610.700,000	1.958.514,900	292.477,375	38.533,579
1215	983.120,000	3.152.865,840	470.464,500	61.717,719
1216	176.700,000	566.676,900	84.625,500	11.346,844
TOPLAM	38.986.293,000	125.029.041,651	18.056.744,042	4.200.173,174

Tablo 8. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Kuşlunun Miktarı ve Bundan Elde Edilen Kâr				
	Dirhem gümüş cinsinden	Gram gümüş cinsinden	Osmanlı Kuruşu cinsinden	Elde edilen kâr (kuruş)
1196	120.974,000	387.963,618	41.199,416	3.561,558
1201	71.666,000	229.832,862	24.406,583	1.217,099
1202	161.683,000	518.517,381	54.272,496	1.631,681
1203	24.554,000	78.744,678	8.361,916	209,741
1204	20.271,000	65.009,097	9.241,500	2.587,573
1208	85.800,000	275.160,600	41.091,500	10.173,033
1209	11.700,000	37.521,900	5.334,000	626,825
1213	11.700,000	37.521,900	5.334,000	426,825
1214	49.200,000	157.784,400	22.429,500	2.080,241
TOPLAM	557.548,000	1.788.056,436	211.670,911	22.514,576

Tablo 9. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Libartanın (Libartina) Miktarı ve Bundan Elde Edilen Kâr				
	Dirhem gümüş cinsinden	Gram gümüş cinsinden	Osmanlı Kuruşu cinsinden	Elde edilen kâr (kuruş)
1211	239.400,000	767.755,800	114.653,750	22.350,732
1213	85.617,000	274.573,719	41.003,750	6.102,541
TOPLAM	325.017,000	1.042.329,519	155.657,500	28.453,273

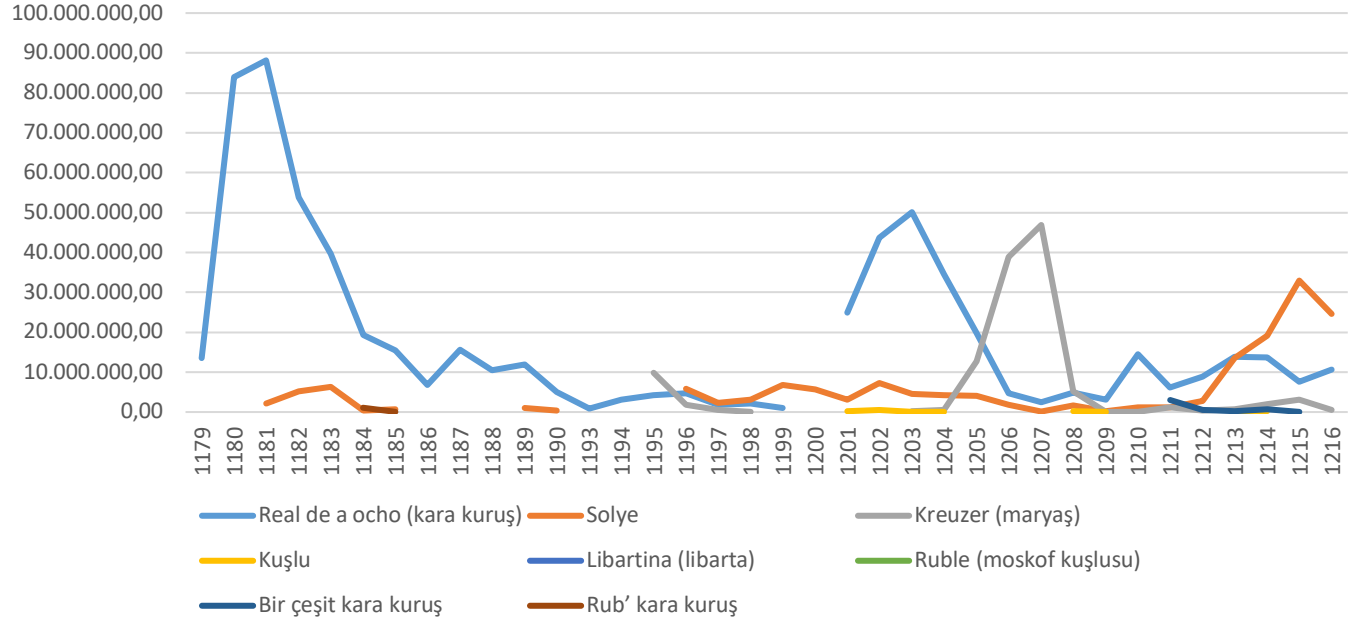
Tablo 10. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Moskof Kuşlusunun (ruble) Miktarı ve Bundan Elde Edilen Kâr				
	Dirhem gümüş cinsinden	Gram gümüş cinsinden	Osmanlı Kuruşu cinsinden	Elde edilen kâr (kuruş)
1209	46.800,000	150.087,600	22.234,000	3.379,191

Tablo 11. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Bir Çeşit Kara Kuruşun Miktarı ve Bundan Elde Edilen Kâr				
	Dirhem gümüş cinsinden	Gram gümüş cinsinden	Osmanlı Kuruşu cinsinden	Elde edilen kâr (kuruş)
1185	22.000,000	70.554,000	6.513,333	781,466

1207	23.250,000	74.562,750	11.135,000	3.566,558
1211	938.700,000	3.010.410,900	445.716,975	83.863,905
1212	182.700,000	585.918,900	86.627,900	16.187,915
1213	88.200,000	282.857,400	42.240,000	7.377,274
1214	207.900,000	666.735,300	99.566,750	16.092,280
1215	12.600,000	40.408,200	6.034,250	975,208
TOPLAM	1.475.350,000	4.731.447,450	697.834,208	128.844,606

Tablo 12. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Rub’ Kara Miktarı ve Bundan Elde Edilen Kâr				
	Dirhem gümüş cinsinden	Gram gümüş cinsinden	Osmanlı Kuruşu cinsinden	Elde edilen kâr (kuruş)
1184	334.900,000	1.074.024,300	92.077,849	5.513,624
1185	15.750,000	50.510,250	4.663,166	602,308
TOPLAM	350.650,000	1.124.534,550	96.741,015	6.115,932

Grafik 3. 1766 – 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane’de Para Basımında Kullanılan Yabancı Sikkelerin Dağılımı (gram gümüş olarak)

“FOREIGN COINS IN THE OTTOMAN MARKET
ACCORDING TO THE MINT REGISTERS (1766-1802)”

Abstract

Foreign coins had a very important place in Ottoman economy and fiscal system. Besides, they were one of the most precious metal resources of the Ottoman Mint. For this reason, important information regarding foreign coins was reflected in the mint registers. The mentioned registers provide remarkable data on how much of the precious metal used in minting coins was obtained from foreign coins, which coins they were, from where and how they were obtained, the increase and decrease in the amount of foreign coins entering the Mint. This study, based on a group of mint registers that shed light on the years between 1766 – 1802, tries to reveal the place of foreign coins in Ottoman market and money supply of the Mint. According to the results, the Mint converted over 3.091 tons of silver into coins in the said period and about 30% of this was obtained by melting foreign coins. Among the foreign coins that entered the Mint, especially three of them (Spanish real de a ocho, solye, Austrian kreuzer) had a special place. Some of these coins were brought to Ottoman lands to be sold to the Mint by the merchants. However, evidences showing that they were widely circulated and used in the market were also reflected in the documents.

Keywords

Real de a ocho, Solye, Kreuzer, Libertina, Riyal, Thaler, Marseille, American silver.

XVIII. YÜZYILDA İSTANBUL'UN SUR DIŞI BOSTANLARI (YEDİKULE-AYVANSARAY, EYÜP VE HASKÖY)

Serpil SÖNMEZ**

ÖZET

İstanbul'un iaşesindeki önemli rolünün yanı sıra aynı zamanda iktisadî ve sosyal işlevleriyle de dikkat çeken İstanbul bostanları, hakkında çok az çalışma yapılmış bir konudur. Bu bakımdan bu çalışma ile hem XVIII. yüzyılda İstanbul'da sur dışında bulunan bostanların durumunu tespit etmek hem de İstanbul'un şehir dokusunun tespitine katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Çalışmada XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'un sur dışı bostanlarının mevkiileri, sahipleri ve çalışanları incelenmiştir. Çalışmanın temel kaynağı I. Mahmud dönemine (1730-1754) ait 25 Receb 1145 (11 Ocak 1733) tarihli defterdir. Bu defter Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) nüfus defteri olarak 1 numarada kayıtlıdır. Nüfus defterine göre 1733 yılında İstanbul kara surları boyunca Yedikule'den Ayvansaray'a kadar 77, Eyüp'te 78 ve Eyüp'e bağlı Hasköy'de -Fener ve Balat semtlerinin karşısında- 12 olmak üzere toplam 167 bostan mevcuttur. Bostan sahiplerinin ezici çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır (%96,37). Müslümanların mülkiyetindeki bostanların %14,85'i vakıflara, %13,33'ü kadınlara aittir. Bostan sahibi olan veya bostan tasarruf eden Müslümanlar arasında orta ve alt düzey memurlar ile esnafın yanı sıra padişah kızları, paşalar, yeniçeri ağası, Enderun ağası, şeyhülislâm, kazasker, padişah imamı (İmam-ı şehriyârî-i sâbık) ve kâdî gibi üst düzeyde devlet memurlarının varlığı, bostanların önemli bir gelir kaynağı olduğuna işaret etmektedir. 1733 yılında İstanbul Sur dışı bostanlarında 637 kişi çalışıyordu. Bostan başına ortalama dört çalışan düşüyordu. Bunların %70'ini Arnavutlar ve Rumlar oluşturuyordu. Ayrıca çalışanların en az %60'ının Rumeli, Trakya ve Anadolu'dan gelmiş olması istihdam alanı olarak bostanların işlevini de göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Bostan, Osmanlı, İstanbul, sur dışı, Yedikule, Ayvansaray, Eyüp, Hasköy.

* Makalenin geliş tarihi: 01.05.2022 / Kabul tarihi: 14.06.2022

Bu Makale, 20-21 Ocak 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenmiş olan *Şehr-i Ayasofya, Uluslararası Kültür, Medeniyet ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar Kongresi*'nde "İstanbul'un Bostanları" ismiyle sunulan bildirinin gözden geçirilerek, genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serpil.sonmez@igdir.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-0560-9507).

Giriş

Osmanlı dönemi bostanlarına yakın dönemde ilk dikkati çeken Bahaeddin Yediyıldız'dır. Yediyıldız XVIII. Asırda Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu isimli makalesinde vakfiyelerde bahsi geçen bostanları değerlendirerek, genel olarak bostanlar hakkında bazı çıkarımlar yapmıştır: Bostanlar, sebze ekiminde kullanılan, genellikle taş duvarlarla çevrili arazilerdir. Bostanlarda ağaç olması ender görülen bir durumdur. Bostanlarda karşımıza çıkan yapı unsurları ise genellikle bostancının oturması için küçük bir ev, ahırlar, sundurmalar¹, su kuyuları, havuzlar ve su dolaplarıdır.²

İstanbul bostanları hakkında bilgiler ve yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu konuya dair ilk müstakil çalışmayı Arif Bilgin yapmıştır. Bilgin makalesinde, hem Bahaeddin Yediyıldız'ın bostanlar hakkındaki genel çıkarımlarını değerlendirmiş, bunlara eklemeler ve düzeltmeler yapmış hem de şerhiye sicillerini inceleyerek Üsküdar bostanları hakkında değerli bilgiler sunmuştur. Bilgin, bostanların sadece sebze üretiminde kullanılan alanlar olmadığını, birçok bostanda meyve ağaçlarının bulunduğunu, hatta sadece meyve ağacı olan bostanlar da olduğunu, bostanların etrafının nadiren duvarla çevrili bulunduğunu, su dolabı ve kuyunun hemen her bostanda olmakla birlikte,³ havuzun az rastlanan bir unsur olduğunu ve bostanların bir kısmında hayvancılık ve mandıracılık da yapıldığını, Üsküdar ve çevresindeki bostanlarda çalışanların büyük çoğunluğunun Arnavut kökenli olduğunu tespit etmiştir. Arnavut kökenlilerin yanı sıra

¹ Yağmurdan, güneşten korunmak için kapı üstüne veya duvar önüne yapılan saçak, üstü örtülü, önü açık yer. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2006, cilt: 3, 2859.

² Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, 18, Ankara 1984, 7.

³ Marmaray-Metro çalışmaları kapsamında yapılan kazılarda elde edilen bazı bilgiler Bilgin'in ulaştığı sonuçları destekler mahiyettedir. Örneğin bu kazılar esnasında Yenikapı'da, XVIII. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen iki bostan kuyusu ile çok sayıda su kuyusu bulunmuş, bu bölgenin bostan olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bkz. Zeynep Kızıltan, "İstanbul Kazıları: Marmaray-Metro Projeleri ve Arkeolojik Kurtarma Kazılarının Şehir Tarihine Katkıları", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 1, 339.

bostancıların bir kısmı Tırnova ve Yanya kazalarından, bir kısmı ise Üsküdar'dandır. Ayrıca Yahudi bostancılar da vardı.⁴

Bostanlar konusunda bahsedilmesi gereken son çalışma ise Tuba Kara'nın *III. Ahmed Devrinde Sur İçi İstanbul: Yerleşim Alanları ve Diğer Alanların Dağılımı* isimli makalesidir. Bu çalışma doğrudan bostanlar hakkında olmasa da XVIII. yüzyılda İstanbul'un sur içi bostanları hakkında değerli bilgiler içermektedir. İki farklı tarihe ait olan kefil defterlerini inceleyen Kara, 1719 tarihli deftere göre İstanbul surlarının içinde 195, 1731 tarihli deftere göre de 126 bostan olduğunu tespit etmiştir. Sur içi bostanları en fazla Yedikule ve çevresinde yer almaktadır. Bu bölgede 84 adet bostan bulunuyordu. Geri kalan bostanların 59'u Büyük Langa'da, 13'ü ise Küçük Langa ve civar mahallelerindeydi. Kara, bostanlarda çalışanların sayısını 640 olarak tespit etmiştir. Ayrıca çalışanların kökenlerine dair bilgiler de çalışmada yer almaktadır.⁵

İstanbul kara surlarının dışında ve Eyüp Kazası'nda bulunan bostanlar hakkındaki bu çalışmamızda bostanların mevkileri, sahipleri, bunların hangi toplumsal tabakaya ait oldukları, dinî kökenleri, bostanların nasıl tasarruf edildiği, bostan kiracıları, bostanlarda çalışanların etnik/dinî kökeni vb. konular ele alınmıştır. Çalışmanın temel kaynağı I. Mahmud dönemine (1730-1754) ait H. 25 Receb 1145 (M. 11 Ocak 1733) tarihli nüfus defteridir. Defter Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA), 1 numarada kayıtlıdır. Toplam 43 varaktan oluşan defterde, bostan sahiplerinin isimleri, bostanların bulunduğu mevkiler, kirada olup olmadıkları, bostanlarda çalışanların isimleri, eşkalleri, yaş guruplarını belirten çar-ebrû, ter bıyıklı, genç, ihtiyar, koca, çocuk vb. ifadelerin yanı sıra İstanbul'a dışarıdan gelenlerin geldiği şehir, köy vb. bilgiler kaydedilmiştir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İstanbul'un gerek çeperlerinde gerekse meskûn mahallerinde bostanlar olduğunu, bu yüzyılların çağdaş kaynaklarından tespit edebiliyoruz. Örneğin Kadırga Limanı'nın yanında, Edirnekapı civarında, Süleyman Sahrası'nda, Eyüp'te, Kâsımpaşa'nın sağında ve solunda, Boğaziçi'nin iki yakasında yer alan Kuruçeşme,

⁴ Arif Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları (Bir Giriş Denemesi)", *Yemek ve Kültür Dergisi*, 20, İstanbul İlkbahar 2010, 87-89, 90.

⁵ Tuba Kara, "III. Ahmed Devrinde Sur İçi İstanbul: Yerleşim Alanları ve Diğer Alanların Dağılımı", *Studies of The Ottoman Domain*, 6/11, Ağustos 2016, 134-135.

Arnavutköy, Bebek, Anadolu Hisarı, Çengelköy, Kuzguncuk, Beykoz, Çubuklu, Beşiktaş, Ortaköy ve Üsküdar'da bostanlar vardı.⁶ 1845 yılında hazırlanmış bir harita ise İstanbul'un çevresinde tarla, bağ ve bostanların geniş bir alan kapladığını göstermektedir.⁷ 1883 tarihli sur içini gösteren bir başka haritayı inceleyen Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul sur içinde çeşitli yerlerde adı belirtilmemiş 101 bostan tespit etmiştir.⁸ Haritada ismi yazılmış bostanlar ise şunlardır: Büyük Langa Bostanı, Hacı Halil ve Hüseyin Ağalar Bostanı, Hacı Halil ve Ramiz Ağa Bostanı, Hacı Vasil-oğlu Yuvan ve Hacı Halil Bostanı, Hazreti Cafer (Cabir) Bostanı, Kadırğa Bostanı, Küçük Langa Bostanı, Manolaki Bostanı, Mermer Kule Bostanı, Tavukçu Foti-oğlu Andon Bostanı, Tipo Bostanı, Tokmaklı Bostan, İsmail Paşa Bostanı. Bunlara ek olarak haritada Çukurbostan adında 5 farklı bostan daha mevcuttur. 1883 yılında hazırlanan bu haritaya göre XIX. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul sur içinde toplam 119 bostan bulunmaktadır. Ayrıca haritada sadece sokak ismi olarak kullanılan 4 bostan daha tespit edilmiştir. Bunlar Çingıraklı Bostan (Sokağı), Dolaplı Bostan (Sokağı), Kazıklı Bostan (Sokağı) ve Yolgeçen Bostanı (Sokağı)'dır.⁹ Bu bostanların haritanın hazırlandığı tarihteki (1883) mevcudiyetleri hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün olmasa da en azından daha önceki zamanlarda bostan olarak mevcut oldukları değerlendirilmektedir.

İstanbul'da sur içinde bulunan bostanların yanı sıra şehrin birçok yerinde bostanlar olduğu bilinmektedir. Örneğin Anadolu yakasında Üsküdar, Erenköy, İçerenköy, Caddebostan, Bostancı, Küçükyalı, Maltepe, Kartal, Yakacık, Beylerbeyi, Çengelköy, Çubuklu, Paşabahçe, Beykoz,

⁶ Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Yeni Notlarla Yayına Hazırlayan: Kevork Pamukciyan, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 2. baskı 1988, 4, 21, 27, 34, 40, 41, 45, 46, 47, 48; P. Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Tahşiye eden Hrand D. Andreasyan, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, 150. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Cilt, 2. Kitap*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 5. baskı Ocak 2008, 411, 413, 435.

⁷ Coşkun Yılmaz, "Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 1, 562-563.

⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul'un Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1958, 11.

⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., 11-27.

Rumeli yakasında ise Büyükdere, Sarıyer, Kâsımpaşa, Eyüp, Rami, Topkapı, Bakırköy, Yeşilköy ve Küçükçekmece'de büyüklü küçük bostanlar vardı.¹⁰

Hem İstanbul halkının hem de sarayın¹¹ ve ordunun taze sebze-meyve ihtiyacını karşılayan¹² bostanlarda, tarımsal üretimin yanı sıra hayvancılık ve mandracılık da yapılıyordu.¹³ Şehrin iaşesindeki önemli rolüne ek olarak bostanların bazı başka işlevleri de olduğu söylenebilir. Bu minvalde Bostanların iktisadî ve sosyal işlevlerinden söz edebiliriz. Sadece sıradan kişilerin değil padişahlar, hanedan mensupları, üst düzey devlet memurları gibi toplumun en üst tabakasına mensup bostan sahiplerinin varlığı, bostanların küçümsenemeyecek miktarda gelir sağlayan bir mülk olduğunu göstermektedir. Örneğin padişahlara ait olan Çubuklu Bahçesi'nin diğer has bahçeler gibi sebze ve meyve yetiştirilen bir bostanı vardı. Bu bostanda yetiştirilen ürünler hem sarayın ihtiyacını karşılıyor hem de bu ürünlerin satışından önemli bir gelir elde ediliyordu.¹⁴ Bostanların gelir getiren mülklerden biri olduğunun bir diğer göstergesi de vakıf bostanlarının varlığıdır.¹⁵

Bostanların, sosyalleşme, eğlence veya gerektiğinde bir sığınma mekânına dönüştüğünü de görüyoruz. Evliya Çelebi'de bahsi geçen Hacı Ahmed Bostanı Mesiresi, Dede Bostanı Mesiresi¹⁶ gibi bazı bostanların mesire alanı olarak kullanılması bostanların sosyalleşme; Ramazan aylarının önemli eğlencelerinden olan Hacivat-Karagöz ve ortaoyunu gösterilerinin Yedikule dışındaki bostanda gerçekleştirilmesi¹⁷, bostanların

¹⁰ Reşat Ekrem Koçu, "Bostan", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, cilt: 6, 2971-2972.

¹¹ Padişahların kendilerine ait bahçe ve bostanların ürünlerini tüketmelerinin bir gelenek ve bir kanun olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. Eremya Çelebi Kömürciyan, a.g.e., 41, 46, 131.

¹² Hatta bunun için mirî bostanlar vardı. Bkz. Namık Erkal, "İstanbul'da Erken Dönem Osmanlı Mimarisi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 8, 89.

¹³ Arif Bilgin, "Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 4, 188.

¹⁴ Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 4, Ankara 1958, 178.

¹⁵ Bkz. Tablo 2.

¹⁶ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Cilt, 1. Kitap, 382.

¹⁷ Mevlüt Özhan, "Karagöz ve Ortaoyunu" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 7, 527

eğlence; şehirde 1660 yılında gerçekleşen büyük yangında halkın, yangından kurtardığı eşyalarını Langa bostanında muhafaza etmesi¹⁸ ise sıgınma mekânı olarak kullanımlarına birer örnektir.

Bostanların bu toplumsal işlevlerinden bazılarının XX. yüzyılda da devam ettiğini Reşat Ekrem Koçu'nun tanıklığından öğreniyoruz. Koçu, özellikle fakir ailelerin hava almak amacıyla komşu bostanlara gidip kuyunun etrafında oturarak bir yandan bostan dolabını döndüren hayvanı seyrederek bir yandan da piknik yapıp sohbet ettiklerini ve güneş batmasına yakın kalkarak ihtiyaç duydukları bazı sebzeleri de satın alıp evlerine döndüklerini aktarmaktadır.¹⁹

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul Suru Dışında Bulunan Bostanlar

Yedikule-Ayvansaray Güzergâhındaki Bostanlar

İstanbul'un kara surları Mermer Kule'nin biraz ilerisinde bulunan birinci kuleden başlatılır. Mermer Kule ile Yedikule arasındaki kara surlarının bir kısmı 1870 yılında Yenikapı-Halkalı Demiryolu yapımı esnasında yıktırılmıştır.²⁰ Kara surlarının Mermer Kule²¹ ile Tekfur Sarayı arasında yer alan birinci kısmının büyük bölümü V. yüzyılın başında II. Theodosius zamanında yaptırılmıştır. Bu surlar bir ana sur bedeni, ön sur ve bunların önünde 10 m. derinliğinde bir hendekten (üçlü sistem) oluşmaktadır. Kara surlarının ikinci kısmı Tekfur Sarayı²² ile Haliç arasında uzanmaktadır. Bu kısmın önünde hendek yoktur ve tek kademeli kalın sur bedenlerinden oluşmaktadır.²³ Kara surlarının uzunluğu yaklaşık 7 km'dir

¹⁸ Kenan Yıldız, "1660 Büyük İstanbul Yangını", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 1, 491.

¹⁹ Reşat Ekrem Koçu, a.g.m., 2971.

²⁰ Nezih Başgelen, *Tarihi Fotoğraflarla Mermer Kule'den Ayvansaray'a İstanbul'un Karasurları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2. baskı 2010, 15, 19.

²¹ Mermer Kule, Marmara surlarının kara surları ile birleştiği kesimde yer almaktadır. Bkz. Nezih Başgelen, a.g.e., 13.

²² Tekfur Sarayı, Edirne Kapısı ile Eğrikapı arasında, sura bitişik inşa edilmişti. Bkz. P. Ç. İnciciyan, a.g.e., 58.

²³ Nezih Başgelen, a.g.e., 9, 11.

ve üzerinde sırasıyla Yedikule, Silivri, Belgrad, Mevlevîhâne²⁴ ile Topkapı, Edirnekapı ve Eğri Kapı gibi şehir kapıları yer almaktadır.

1733 yılında Yedikule-Top Kapısı arasında ve Top Kapısı civarında bulunan bostanlar dahil olmak üzere, kara surlarının dışında toplam 77 bostan vardı. Bu kısımdaki bostanlardan üç tanesi *hendek* ismiyle kaydedilmiştir. *Hendek* isimli bu bostanlardan ilki, muhtemelen kara surlarının başlangıcından veya Yedikule surlarının başladığı yerden Yedikule Kapısı'na kadar; ikincisi, Yedikule Kapısı'ndan Silivri Kapı'ya kadar; üçüncüsü ise Silivri Kapı'dan Yeni Kapı'ya kadar uzanıyordu.²⁵ Hendek isimli bu bostanların varlığı kara surlarının bir unsuru olan hendeğin zamanla toprakla dolduğunu ve XVIII. yüzyılda sur hendeğinin bostan olarak kullanıldığını göstermektedir. Hendeğin günümüze ulaşabilen bazı kısımları hâlâ sebze bostanı olarak kullanılmaktadır.

Ayrıntılı olarak bakıldığında Yedikule civarında 18, Silivri Kapısı'ndan 200 metre mesafede²⁶ bulunan Balıklı Ayazma'da 28, Top Kapısı civarında 24, Silivri Kapısı haricinde bulunan Süleyman Sahrası'nda ise 7 bostan mevcuttu. Süleyman Sahra'sının tam yeri tespit edilememiştir. Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*'nde güzel manzaralı bir bahçe olan Süleyman Sahrası'ndan bahsetmektedir. Onun anlatımına göre bahçenin güneyinde deniz, doğusunda şehir, kuzey batısında ise çayır/çimenlik, korular ve bostanların olduğu vadiler vardı.²⁷ XIX. Yüzyıl başına ait bir sicil kaydına göre bu mevkiinin tam ismi Süleyman Ağa Sahrası'ydı ve burada 6 dönüm büyüklüğünde bir enginar bostanı vardı.²⁸

Eyüp ve Hasköy Bostanları

1733 tarihli defterde kayıtlı mahallelerin idarî durumu, bostanların mevkilerini tespit açısından önemlidir. Emir Buhârî, Davud Ağa, Yâ

²⁴ Mevlevîhâne Yeni Kapısı. Bkz. P. Ç. İnciyan, a.g.e., 2; Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, 30.

²⁵ BOA, Nfs. def. no: 1, 3, 6, 43.

²⁶ Nezih Başgelen, a.g.e., 37.

²⁷ Eremya Çelebi Kömürçüyan, a.g.e., 27.

²⁸ *İstanbul Mahkemesi*, ŞS no: 94 (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), cilt: 85, s. 451, hüküm no: 434, orijinal metin no: 62a-3.

Vedûd,²⁹ Kâsım Paşa,³⁰ Kiremitçi Süleyman Çelebi, Düğmeciler, Kâsım Çavuş, Baba Haydar, Topçular ve İslâm Bey mahallerinin Eyüp'e bağlı oldukları bilinmektedir.³¹ Defterde Ali Paşa Mahallesi *kurb-ı Eyüb*, Şah Sultan Mahallesi ise *kurb-ı Hazret-i Eyüb* şeklinde kaydedilmişlerdir. Nişancılar, Süleyman Subaşı, Takyecibaşı ve Otakçılar mahallelerinin Eyüp'e bağlı olduğunu ise, şeriye sicil kayıtlarından tespit etmek mümkün olmuştur.³² Selviler Mahallesi, Nişancılar Mahallesi'nin yakınında bulunduğu³³ bu mahallenin de Eyüp'e bağlı olduğunu kabul edebiliriz.³⁴ Eğri Kapı mahalleleri XVIII. yüzyılda Eyüp'e bağlanmıştır.³⁵ Bu nedenle Eğri Kapı yakınında bulunan Cedid Mahallesi 1733 tarihinde muhtemelen Eyüp'e bağlıydı. Bıçakçılar Mahallesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamakla birlikte bu mahallenin de Eyüp'e bağlı olduğunu defterdeki kayıt sırasına dayanarak söylemek mümkündür. Hasköy ise defterin tutulduğu tarihte (1733) Eyüp Kazası'na bağlı bir kasabadır.³⁶

Haliç'in güney tarafında bulunan Eyüp mahallelerinde mevcut bostan sayısı 78, Hasköy Kasabası mahallelerinde yani Haliç'in diğer kıyısında

²⁹ 1733 tarihli defterde kayıtlı Yâ Vedûd Mahallesi ile Eyüp'ün en eski mahallelerinden olan Abdülvedûd Mahallesi'nin aynı mahalle olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Mahallenin isminin zamanla değişmiş olduğu düşünülebilir. Bkz. Tülay Artan, "Eyüp", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, cilt: 12, 2. Ayrıca bkz. *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia)*, ŞS no: 90 (H. 1090-1091/M. 1679-1680), cilt: 31, s. 498, hüküm no: 613, orijinal metin no: 94a-2.

³⁰ *İslam Ansiklopedisi* "Eyüp" maddesinde Cezerî Kâsım Paşa olarak geçmektedir. Bkz. Tülay Artan, a.g.m., 2.

³¹ Tülay Artan, a.g.m., 2, 3.

³² Nişancılar ve Süleyman Subaşı mahalleleri için bkz. *Eyüp Mahkemesi*, ŞS no:182 (H. 1154-1161/M. 1741-1748), cilt: 72, s. 327, 366, hüküm no: 514, 600, orijinal metin no: 52b-4 ve 59a-5; Takyecibaşı Mahallesi için bkz. *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia)*, ŞS no: 37 (H. 1047/M. 1637- 638), cilt: 25, s. 196, hüküm no: 214, orijinal metin no: 34b-3; Otakçılar Mahallesi için bkz. *Bab Mahkemesi*, ŞS no: 3 (H. 1077/M. 1666-1667), cilt: 17, s. 662, hüküm no: 849, Orijinal metin no: 102a-4.

³³ 1733 tarihli defterde *Mahalle-i Selviler, der kurb-ı Nişancılar* şeklinde kayıtlıdır. Bkz. Tablo 1.

³⁴ Selviler Mahallesi, XIX. yüzyılın sonlarında Eyüp'e bağlı olduğu bilinen Servi Mahallesi olmalıdır. Servi Mahallesi için bkz. Tülay Artan, a.g.m., 2-3.

³⁵ Tülay Artan, a.g.m., 2.

³⁶ *Bab Mahkemesi*, ŞS no: 150 (H. 1143-1144/M. 1730-1732), cilt: 65, s. 435, hüküm no: 456, orijinal metin no: 104b-1.

bulunan bostanların sayısı ise 12'dir.³⁷ Böylece Eyüp Kazası'nda, Haliç'in karşılıklı iki yakasında bulunan toplam bostan sayısı 90'dır.

İstanbul sur dışı bostanlarının yaklaşık %93'ü Mermer Kule'den itibaren kara surlarının dışında ve Eyüp'te, yaklaşık %7'si ise Hasköy'dedir. 1731 tarihli kefil defterini inceleyen Kara, İstanbul'un sur içinde 126 bostan tespit etmişti.³⁸ İncelediğimiz 1733 tarihli deftere göre İstanbul kara surlarının dışında ve Eyüb Kazası'nda toplam 167 bostan vardı. Bu durumda XVIII. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'da sur içinde, kara surlarının dışında ve Eyüp Kazası'nda en az 293 bostan olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bostanların %95,5'i şehrin bugün tarihi yarımada olarak isimlendirilen kısmında, kara surlarının civarında ve Eyüp'tedir.

Bostan Sahipleri

1733 tarihli nüfus defterinde, bostanların neredeyse tamamı sahiplerinin adlarıyla *Bostan-ı Hacı Osman*, *Bostan-ı Fatma Kadın*, *Bostan-ı Kilerci Ahmed Efendi* veya bostanın mülkiyeti bir vakfa ait ise *Bostan-ı vakf-ı Mevlevîhâne*, *Sivâsî Tekyesi'nin vakıf bostanı* şeklinde kaydedilmiştir. Sadece üç bostanın kaydı farklılık göstermektedir. Bunlardan ikisi *bostan-ı hendek* şeklinde, üçüncüsü ise sadece *bostan* olarak isimlendirilmiştir. Üçüncü bostan Silivri Kapı ile Yenikapı arasında yer alan bir hendek içi bostanı olmasına rağmen 1733 tarihli nüfus defterinde Hasköy Kazası'na bağlı Kiremitçi Ahmed Çelebi Mahallesi'nde kaydedilmiştir.³⁹

Bostanların mülkiyeti incelendiğinde 167 bostandan, 111,5'i Müslüman erkeklere, 24,5'i Müslüman vakıflarına, 22'si Müslüman kadınlara, biri mîrîye (Devlete), 6'sı da gayrimüslim erkeklere aittir. 2 bostanın sahipleri tespit edilememiştir.⁴⁰ Müslümanların mülkiyetinde olan toplam bostan

³⁷ *Bostan, Silivri Kapı'dan Yeni Kapı'ya gelince hendek içi, Kasap Muhammed Ağadan îcar* şeklinde kaydedilen bostan konumu itibarıyla Silivri Kapısı ile Yeni Kapı (Mevlevîhâne Yeni Kapısı) arasında yer almaktadır. Ancak Hasköy'e bağlı Kiremitçi Ahmed Çelebi Mahallesi'nde kaydedilmiştir. Neden Hasköy bostanları arasında kaydedildiğine dair bir bilgiye ulaşılammıştır. Hesaplamalar, bu bostanı ve çalışanlarını Balıklı Ayazma mevkiindeki bostanlar içine dahil edilerek yapılmıştır.

³⁸ Tuğba Kara, a.g.m., 134.

³⁹ Bkz. Tablo 2.

⁴⁰ Bunlar *bostan-ı hendek* şeklinde kaydedilmiş iki bostandır. Bkz. Tablo 2.

sayısı 159'dur.⁴¹ Sahibi tespit edilemeyen iki bostan hariç tutulduğunda sur dışı bostanların %96,37'si Müslümanların, %3,63'ü ise gayrimüslimlerin mülkiyetindedir.

Bostan sahibi olan veya bostan tasarruf eden Müslüman erkekler arasında elh-i örf, ulema ve esnaftan üst ve orta tabakaya mensup birçok kişi bulunmaktadır. Bunlar arasında Bayram, Fazlı, Mustafa, Abdullah (Azmezâde, Şam Valisi) ve Nakkaş Paşaların yanı sıra yeniçeri ağalığı, Enderun ağalığı, Enderun-ı hâssa ağalığı, haslar halifeliliği, halife-i mukâbele-i süvarî, kâtib-i kalem-i sipahi, Süleymaniye kâtipliği, Sultan Bayezid ruznamçeciliği, sadrazam kethüdalığı, ahır kethüdalığı (kethüdâ-ı âhur-ı sâbık), çavuşluk, Tersâne-i âmîre çavuşluğu, defterdarlık, hazinedarlık (Hasan Paşa hazinedârı), kasapbaşılık, kisedârlık, sekbanbaşılık, sultan kethüdalığı, şeyhülislâm kethüdalığı, vekilharçlık (Emine Sultan'ın vekilharcı), Vâlîde Sarayı ustalığı, onbaşılık, İstanbul duhan (tütün) gümrükçülüğü, tezkerecilik, çorbacılık, şeyhülislâmlık, kazaskerlik, padişah imamlığı (İmam-ı şehriyârî-i sâbık), Edirne, Selanik, Şam şehirlerinin kâdîliği, müderrislik, müezzinlik, türbedarlık (Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han türbedârı), mütevellilik (Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han ve Ayasofya) gibi üst, orta ve alt düzey memuriyetlerde görev yapmış veya yapmakta olan kişiler bulunmaktadır. Aşçılık, arpacılık, bostancılık, çadırcılık, ekmekçilik, hamamcılık, kalaycılık, oturacılık ve kılaptaçılık gibi çeşitli meslekleri icra eden esnafı da bostan sahipleri veya tasarruf edenleri arasında görüyoruz.

Müslüman erkeklerden bazıları birden fazla bostan sahibidir: Ekşâş-zâde Veli Efendi ve Selanik Eski Kadısı Esad Efendi dörder, Şeyhülislam Dâmad-zâde Efendi üç, Murad Paşa-zâde Muhammed Bey, Eski Sekbanbaşı Hacı Hasan Ağa, Eski Şeyhülislam Başmakçı-zâde Efendi, Edirne eski kadularından Ömer ve Kırımî Efendiler, Çorlulu Ali Ağa ve Sadr-ı Âlî Ağası Hüseyin ikişer bostan sahibidir.

Bostan sahibi veya tasarruf eden Müslüman kadınların arasında dört padişah kızı bulunmaktadır. Bunlar Atike Sultan, Emine Sultan, Fatma Sultan ve Hadice Sultan'dır. Bu sultanların kimin kızı olduklarını, nüfus defterinden tespit etmek mümkün değildir. Osmanlı tarihinde bu isimlerde birçok padişah kızının varlığı bilinmektedir. Ancak bu padişah kızlarının

⁴¹ Bkz. Tablo 2, 3 ve 4.

defter tutulurken hayatta ve yetişkin oldukları kabul edilip, defterin 1145 (1733) tarihli olduğu da göz önüne alınarak *Sicill-i Osmani'* de yapılan tarama sonucunda Atike Sultan'ın III. Ahmed'in 1124-1150 (1712-1737-38) yılları arasında yaşamış kızı Atike Sultan;⁴² Emine Sultan'ın ise II. Mustafa'nın 1108-1152 (1696-1739) yılları arasında yaşamış kızı Emine Sultan olabileceği sonucuna varılmıştır.⁴³ Defterde kayıtlı Fatma Sultan'ın, III. Ahmed'in kızı 1116-1145 (1704-1733) yılları arasında yaşayan Fatma Sultan olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁴ Hadice Sultan ise ya III. Ahmed'in 1132-1151 (1719-1738) yılları arasında yaşamış olan kızı ya da IV. Mehmet'in 1156 (1743) tarihinde vefat eden kızı olması ihtimal dahilindedir.⁴⁵

Bostan sahibi Müslüman kadınların bazılarında bu bostanların kocalarından, babalarından veya oğullarından intikal ettiğini görüyoruz. Bu şekilde bostan sahibi olan 9 kadın bulunmaktadır. Bunların içinde kazasker eşi, koyun emininin kızı, paşa kızı gibi üst tabakaya mensup kadınlar yer almaktadır. Bostan tasarruf eden Müslüman kadınların içinde orta ve alt tabakaya mensup kadınların da olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Topal Arife Hatun'un, kendi bostanında meskûn olması ekonomik durumunun çok da iyi olmadığını göstergesi olarak yorumlanabilir.

Gayrimüslimlere ait 6 bostandan 3'ünün sahibi Yahudidir. Bunlardan biri kuyumcu biri de gazzaz'dır. Diğer üç bostan ise Kürkçübaşı Manolâki'ye aittir. 1733 tarihli deftere göre Gayrimüslim kadınlarının veya gayrimüslim vakıflarının mülkiyetinde olan bostan yoktur.⁴⁶

B o s t a n l a r ı n D u r u m u

1733 tarihli defterde, Çadırcı Köse Muhammed Çelebi, Hasan Ağa-oğlu, Arpacı Hayreddin Vakfı, İslâm Eyyübî, Seyyid Ömer Ağa bostanları ile Edirne Eski Kadısı Ömer Efendi'nin bir bostanında tahrir esnasında kimsenin olmadığı; Halil Efendi bostanının da muattal olduğu kaydedilmiştir.

⁴² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani'*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, cilt: 1, 6.

⁴³ Mehmed Süreyya, a.g.e., 11.

⁴⁴ Mehmed Süreyya, a.g.e., 14.

⁴⁵ Mehmed Süreyya, a.g.e., 16.

⁴⁶ Bkz. Tablo 2.

Tazıcı İbrahim Ağa, Yeniçeri Ağası merhûm Muhammed Ağa, Kâbe? Şeyhi, Elmas Paşa, Tezkereci Dâmad-zâde Efendi, Mahmud Çavuş bostanları bu kişilerin mirasçılarının (verese) tasarrufundadır. Eski Padişah imamı (imâm-ı şehriyârî) merhûm Abdullah ve Kara Hasan-oğlu bostanları ile Maktul Mustafa Paşa'nın iki bostanı bu kişilerin yetimleri (eytâm) tarafından tasarruf edilmektedir. Mülkiyeti ortaklı bostan sayısı ise 6'dır. Amuca (Amcazâde) Hüseyin Paşa'nın yeğeni Muhammed Bey bostanının ve Müezzîn Ebubekir bostanının mülkiyeti Ayvansaray hamamcısının yetimleriyle ortaktır. Bir bostan Hasan Paşa Hazinedarı Ömer Ağa ile Ruşen Bey'in, bir bostan Hamamcı Abdurrahman ile Üsküplü Cami vakfının, iki bostan da Yahudi Arslan ile Mânkiye?'nin ortak mülkiyetindedir.

Bostanların 12'si kiraya verilmiştir (yaklaşık %7,2). Bu bostanlardan 5'i Müslüman kadın ya da erkeklerin, 7'si de vakıfların mülkiyetindedir. Kiracıardan 5'i Müslüman, 2'si gayrimüslimdir. Gayrimüslimler Emine Sultan ve Enderun-ı Hassa Ağası İbrahim bostanlarını kiralamıştır. 5 bostanın kiracıları hakkında ise defterde bilgi yoktur.

Bostanlardan 13'ünü, sahipleri dışındaki kişiler tasarruf etmektedir. Bunlardan 9'u vakıf bostanıdır. İncirli bostanı Sultan Mehmed Han Vakfı Mütevellisi Muhammed Efendi'nin, Nakkaş Paşa bostanı Hacı İbrahim'in, Fazlı Paşa'nın iki bostanı Emine Sultan'ın, Bayram Paşa bostanlarından biri Sultan Kethüdası Osman Efendi'nin, biri Ayasofya Şeyhi Süleyman Efendi'nin, biri Hacı Mustafa'nın, bir diğeri Eski Sekbanbaşı Hacı Hasan Ağa'nın, ikisi Hadice Sultan'ın, Kâsım Ağa bostanı Muhammed Ağa'nın, Zincirli Şeyh bostanı Fatih Sultan Mehmed türbedarının, Bektaş Ağa bostanı da Muhammed Çelebi'nin tasarruflarındadır. Görüldüğü üzere, Emine Sultan kendi bostanı dışında 2 bostana, Hadice Sultan da kendi bostanları dışında yine iki bostanı daha tasarruf etmektedirler.

1733 tarihli defterde bostanlardaki duvar, kuyu, dolap, havuz gibi yapı unsurlarına dair hiçbir bilgi yoktur. Ancak iki bostan sahibinin, bostanlarında ikamet ettikleri kaydedilmiştir. En azından bu iki bostanda içinde yaşamaya müsait bir yapının olduğu anlaşılmaktadır. Defterde bostanlarda hangi sebzelerin yetiştirildiğine ve sebze üretimi dışında başka bir faaliyet (hayvancılık, mandracılık gibi) yapıp yapılmadığına dair de herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte bazı sicil kayıtları, İstanbul bostanlarında üretilen sebzeler ve diğere bazı konularda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Örneğin Eğri Kapı haricinde bulunan Kara

Mustafa bahçesinde Hüdâyi erik, salata, soğan, sarımsak, marul, pırasa, gül, ispanak, tere ve patlıcan üretiminin yanı sıra meyve ağaçları da bulunuyordu.⁴⁷ 1733 tarihli defterde Eğri Kapı yakınındaki Cedid Mahallesi'nde kaydedilmiş olan Baladlı-oğlu bostanında da meyve ağaçlarının olduğunu yine sicil kayıtlarından tespit edebiliyoruz.⁴⁸

B o s t a n Ç a l ı ş a n l a r ı

Kara surlarının dışında ve Eyüp Kazası'nda bulunan 167 bostanda 635 işçi çalışıyordu.⁴⁹ Yanaşması olmayan Es-Seyyid Muhammed Çelebi ve Tekyenişin Seyyid Salih Efendi (üç çalışanıyla birlikte), kendi bostanlarında çalışanlar olarak kaydedilmişlerdir. Muhammed Çelebi ve Salih Efendi ile birlikte bostan çalışanlarının sayısı 637'ye yükselmektedir.

1733 tarihli defterde Bir kişi *usta*, üç kişi *yanaşma* bir kişi de *hizmetkâr* olarak kaydedilmiştir. Usta ve yanaşmalar Topçular Mahallesi'nde bulunan Hadice Sultan'a ait bostan çalışanlarıdır. Hizmetkâr ise Hacı Osman bostanında kaydedilmiştir. Görüldüğü gibi defterde kayıtlı usta, yanaşma ve hizmetkâr sayısı son derece düşüktür.

Bostan çalışanlarının etnik/dinî kökenleri hakkındaki kayıtlar da yeterli değildir. Nitekim 637 bostan çalışanının üçte birinden fazlasının (%36,1) nereli olduğu, çok büyük bir kısmının da milleti (Rum, Ermeni vs.) kaydedilmemiştir.⁵⁰ Bu bakımdan etnik/dinî köken kayıtlarını değerlendirmek güçtür. Ancak defterin sonunda bostanlarda çalışan Arnavutların sayısı 281, Rumların⁵¹ sayısı 165 olarak gösterilmiştir. Ne var ki bu sayıların nasıl hesaplandığı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte bu sayılara göre bostan çalışanlarının %44,11'ini Arnavutlar, %25,9'unu Rumlar oluşturmaktadır. İstanbul sur içinde

⁴⁷ Eyüp Mahkemesi, ŞS no: 175 (H. 1157-1159/M. 1745-1746), cilt: 71, s. 92, hüküm no: 44, orijinal metin no: 12b-1.

⁴⁸ Eyüp Mahkemesi, ŞS no: 163 (H. 1147-1149/M. 1734-1736), cilt: 67, s. 200, hüküm no: 142, orijinal metin no: 48b-2.

⁴⁹ Bkz. Tablo 1.

⁵⁰ Bkz. Tablo 5, 6, 7, 8.

⁵¹ Defterde *Yunan* olarak kaydedilmiştir.

bulunan bostanların aksine⁵² Üsküdar'daki⁵³ bostanlar gibi kara surları dışında ve Eyüp Kazası'nda bulunan bostanların çalışanlarının da önemli bir kısmını Arnavutlar oluşturmaktadır. Arnavutların ardından Rumlar gelmektedir.

Her ne kadar yetersiz olsa da defterdeki köken bilgileri değerlendirildiğinde, İstanbul sur dışı bostanlarında çalışanların en az %60'nun İstanbul dışından (Rumeli, Trakya ve Anadolu) geldiğini söylemek mümkündür. İstanbul dışından gelen bostan çalışanlarının ezici çoğunluğunu (%88,2) ise Trakya ve Rumeli'den gelenler oluşturmaktadır.

Defterde bostan çalışanlarının eşkallerinin yanı sıra yaş gruplarına dair de bazı tanımlamalar yapılmıştır. Çar-ebrû,⁵⁴ çar-ebrû oğlan, genç, genç oğlan, genç taze, ter bıyıklı,⁵⁵ genç ter bıyıklı, oğlan, taze, taze genç, taze oğlan gibi ifadelerin, ergenlik çağındaki veya ergenlikten yeni çıkmış ve yetişkinliğe henüz adım atmış erkekler için kullanıldığını düşünebiliriz. Bunların tüm bostan çalışanları içindeki oranı yaklaşık %31'dir. İhtiyar, kart, koca olarak kaydedilen yaşlılık dönemindeki erkeklerin oranı %5, küçük ibaresiyle kaydedilen ve henüz çocukluk çağında olanların oranı ise yaklaşık %3'tür.

Sonuç

1733 yılında Yedikule'den Ayvansaray'a kadar olan kara surlarının dışında ve Eyüp ile ona bağlı olan Hasköy'de toplam 167 bostan vardı. Bunların 77'si Yedikule ile Top Kapısı arasında ve Top Kapısı civarında, 78'i Eyüp'e bağlı mahallelerde ve 12'si yine Eyüp'e bağlı Hasköy Kasabası'ndaydı. Buna göre İstanbul suru dışında bulunan bostanların yaklaşık %93'ü Mermer Kule'den itibaren kara surları boyunca ve Eyüp'te, yaklaşık %7'si ise Hasköy'de yani Haliç'in kuzey yakasındaydı.

Kara surları boyunca Topkapı'ya kadar *hendek* isimli üç bostanın varlığı, kara surlarının bir unsuru olan hendeğin zamanla toprakla

⁵² Sur içi bostanlarda çalışanların büyük çoğunluğu Hristiyan Bulgar ve Rumlardan oluşuyordu. Bkz. Tuğba Kara, a.g.m., 135.

⁵³ Arif Bilgin, a.g.m., 2010, 90.

⁵⁴ Bıyığı yeni terlemiş (delikanlı)

⁵⁵ Bıyığı yeni çıkmış, ergenlik çağındaki kimse.

dolduğunu ve XVIII. yüzyılda sur hendeğinin bostan olarak kullanıldığını göstermektedir.

İstanbul surları dışında bulunan bostanların mülkiyeti incelendiğinde %67,57'sinin Müslüman erkeklere, yaklaşık %14,85'inin Müslüman vakıflarına, %13,33'ünün Müslüman kadınlara, %3,63'ünün da gayrimüslim erkeklere ve %0,6'sının mirîye ait olduğu tespit edilmiştir. Müslüman Kadınlar, kiraladıkları bostanlarla birlikte tüm bostanların yaklaşık %15,6'sını tasarruf ediyorlardı. 1733 tarihli deftere göre Gayrimüslim kadınların ve vakıflarının mülkiyetinde bostan bulunmamaktadır. Oransal olarak bakıldığında ise sur dışındaki bostanların %96,37'si Müslümanların mülkiyetindedir. Müslüman Bostan sahipleri içinde padişah kızlarının yanı sıra üst ve orta tabaka memurlar bulunmaktadır. Bostan sahibi olan veya bostan tasarruf eden üst tabakadan Müslümanların varlığı, bostanların kayda değer gelir sağlayan bir mülk olarak önemini göstermektedir.

Defterdeki bilgilere göre kiraya verilen bostanların oranı oldukça düşüktür (yaklaşık %7,2). Bu da bostanların büyük oranda sahipleri tarafından işletildiğini düşündürmektedir. Ancak 1741-48 yılları arasına ait *Eyüp Mahkemesi* kâdî sicilinde yer alan 805 numaralı hükümde kayıtlı Yedikule, Silivri Kapı, Yeni Kapı, Top Kapısı, Edirne Kapı, Eğri Kapı ve Eyüp havalisinde bulunan 24 bostanın hepsinin de kiracısının olduğu göz önüne alındığında, 1733 yılı verilerinden elde edilen %7,2'lik oranın ihtiyatla karşılanması gerektiğini söylemeliyiz.

1733 yılında tutulmuş olan defterde kayıtlı 167 bostanda 637 kişi çalışıyordu. Bu da bostan başına yaklaşık dört çalışan düştüğü anlamına gelmektedir. Bunların %70'ini Arnavutlar ve Rumlar oluşturmaktadır. Çalışanların en az %60'ı Trakya, Rumeli ve Anadolu'dan gelmiştir. Bu yüksek oran, İstanbul bostanlarında daha ziyade ülkenin başka bölge/şehirlerinden gelenlerin çalıştıklarını ve İstanbul bostanlarının istihdam potansiyelini göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Nfs. def. (Nüfus defteri), no: 1.

- Bab Mahkemesi, ŞS (şeriye sicili) no: 150 (H. 1143-1144/M. 1730-1732), cilt: 65, s. 435, hüküm no: 456, orijinal metin no: 104b-1.
- Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia), ŞS no: 37 (H. 1047/M. 1637-1638), cilt: 25, s. 196, hüküm no: 214, orijinal metin no: 34b-3.
- Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia), ŞS no: 90 (H. 1090-1091 / M. 1679-1680), cilt: 31, s. 498, hüküm no: 613, orijinal metin no: 94a-2.
- Eyüp Mahkemesi, ŞS no: 182 (H. 1154-1161/M. 1741-1748), cilt: 72, s. 327, 366, hüküm no: 514, 600, orijinal metin no: 52b-4 ve 59a-5.
- Eyüp Mahkemesi, ŞS no: 182 (H. 1154-1161/M. 1741-1748), cilt: 72, s. 520, hüküm no: 805, orijinal metin no: 93b-1.
- Eyüp Mahkemesi, ŞS. no: 163 (H. 1147-1149/M. 1734-1736), cilt: 67, s. 200, hüküm no: 142, orijinal metin no: 48b-2.
- Eyüp Mahkemesi, ŞS. no: 175 (H. 1157-1159/M. 1745-1746), cilt: 71, s. 92, hüküm no: 44, orijinal metin no: 12b-1.
- İstanbul Mahkemesi, ŞS. no: 94 (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), cilt: 85, s. 451, hüküm no: 434, orijinal metin no: 62a-3.

2. Diğer Kaynaklar

- ARTAN, Tülay, "Eyüp", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, cilt: 12, 1-6.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 9. *Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul'un Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1958.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, cilt: 3, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2006.
- BAŞGELEN, Nezih, *Tarihi Fotoğraflarla Mermer Kule'den Ayvansaray'a İstanbul'un Karasurları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- BİLGİN, Arif, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları (Bir Giriş Denemesi)", *Yemek ve Kültür Dergisi*, 20, İstanbul İlkbahar 2010, 86-99.
- "Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 4, 174-199.
- ERDOĞAN, Muzaffer "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 4, 1958, 149-192.
- ERKAL, Namık, "İstanbul'da Erken Dönem Osmanlı Mimarisi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 8, 80-139.

- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Cilt, 1. Kitap*, Yapı Kredi Yayınları, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2008.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Cilt, 2. Kitap*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- HOVHANNESYAN, Sarkis Sarraf, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- İNCİCİYAN, P. Ğ., XVIII. Asırda İstanbul, Tercüme ve Tahşiye eden Hrand D. Andreasyan, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.
- KARA, Tuğba, "III. Ahmed Devrinde Sur İçi İstanbul: Yerleşim Alanları ve Diğer Alanların Dağılımı", *Studies of The Ottoman Domain*, 6/11, Ağustos 2016, 119-148.
- KIZILTAN, Zeynep, "İstanbul Kazıları: Marmaray-Metro Projeleri ve Arkeolojik Kurtarma Kazılarının Şehir Tarihine Katkıları", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 1, 338-373.
- KOÇU, Reşat Ekrem, "Bostan", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, cilt: 6, 2971-2973.
- KÖMÜRCİYAN, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Yeni notlarla yayıma hazırlayan: Kevork Pamukciyan, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1988.
- ÖZHAN, Mevlüt, "Karagöz ve Ortaoyunu", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 7, 520-527.
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, cilt: 1, Yayıma Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- YEDİYILDIZ, Bahattin, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, 18, Ankara 1984, 5-41.
- YILDIZ, Kenan, "1660 Büyük İstanbul Yangını", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 1, 489-493.
- YILMAZ, Coşkun, "Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, cilt: 1, 562-584.

E K L E R

Tablo 1. Bostanların Mevkileri ve Çalışan Sayıları

Mevkii	Bostan Adedi	Çalışan Sayısı
Yedikule-Silivri Kapısı	18	64
Süleyman Sahrası haric-i Silivri Kapısı	7	39
Balıklı Ayazma'da bulunan bostanlar	28	99
Haric-i Top Kapısı	24	108
Mahalle-i Topçular	2	9
Mahalle-i Otakçılar	3	7
Mahalle-i Nişancılar	5	19
Mahalle-i Bıçakçılar	1	2
Mahalle-i Süleyman Subaşı	2	6
Mahalle-i Emir Buhârî	2	6
Mahalle-i Selviler der kurb-ı Nişancılar	1	5
Mahalle-i Baba Haydar	2	9
Mahalle-i Takyecibaşısı	3	5
Mahalle-i Davud Ağa kurb-ı Eyüb	1	2
Mahalle-i Cedit kurb-ı Eğri Kapı	6	20
Mahalle-i Yâ Vedüd	6	27
Mahalle-i Kâsım Paşa der kurb-ı Eyüb	4	16
Mahalle-i Kiremitçi Süleyman Çelebi	3	12
Mahalle-i Ali Paşa der kurb-ı Eyüb	6	29
Mahalle-i Düğmeciler kurb-ı Eyüb	8	24
Mahalle-i Kâsım Çavuş der kurb-ı Hazret-i Eyüb	4	18
Mahalle-i Islâm Bey	10	28
Mahalle-i Şah Sultan kurb-ı Hazret-i Eyüb	9	33
Kaza-ı Hasköy Mahalle-i Abdüsselam	1	5
Mahalle-i Pîrî Paşa	2	4
Mahalle-i Sarı Şaban	4	19
Mahalle-i Kiremitçi Ahmed Çelebi	5	21
TOPLAM	167	636

Tablo 2. Bostan Sahipleri

Yedikule-Silivri Kapısı⁵⁶
Bostan-ı Tazıcı İbrahim Ağa Vereseleri, sâkin-i Ayasofya
Bostan-ı Hacı Osman, sâkin-i Samatya
Bostan-ı Tabak İsmail, sâkin-i Horozlu Çeşme
Bostan-ı Salih Ağa, Mütevellî-i Ayasofya
Bostan-ı Veli Efendi, Ekşâş?-zâde
Bostan-ı Hendek, Yedikule yalıdan kapıya gelince, Mîrâhur Ağa tarafından îcar
Bostan-ı Tekye, vakf-ı Tabaklar
Bostan-ı Veli Efendi, Ekşâş-zâde
Bostan-ı İbrahim Çavuş, sipahi, sâkin-i Ağa Camii
Bostan-ı merhûm Kazasker Salih Efendi ehli (eşi) hanımın
Bostan-ı Esad Efendi, Kâdî-i Selanik-i sâbık
Bostan-ı Sultan Bayezid Ruznamçesi Hüseyin
Bostan-ı diğer Veli Efendi, Ekşâş-zâde
Bostan-ı Murat Paşa-zâde Muhammed Bey
Bostan-ı diğer Murat Paşa-zâde
Bostan-ı Abdullah Efendi, şeyhülislâm-ı sâbık
Bostan-ı Etmekçi Hâfız Efendi, sâkin-i Yusuf Paşa Çeşmesi
Bostan-ı diğer Hendek, Yedikule Kapısı'ndan Silivri Kapı'ya varınca
Süleyman Sahrası, Hâric-i Silivri Kapısı
Bostan-ı diğer Esad Efendi, Kâdî-i Selanik-i sâbık
Bostan-ı diğer Esad Efendi, Kâdî-i Selanik-i sâbık
Bostan-ı diğer Veli Efendi, Ekşâş-zâde
Bostan-ı Abdullah Ağa, sâkin-i Kadırga Limanı
Bostan-ı diğer Esad Efendi, Kâdî-i Selanik-i sâbık
Bostan-ı Kâsım Ağa dimekle maruf, Sekbanbaşı Hasan Ağa marifetiyle îcar
Bostan-ı Abdurrahman Efendi, Ruznamçe-i Sultan Bayezid-i Velî
Balıkli Ayazma'da Bulunan Bostanlar
Bostan-ı diğer Hacı Halil, sâkin-i İstanbul

⁵⁶ Defterin başlangıcında kayıtlı ilk 18 bostanın mevki belirlenmemiştir. Bu bostanların Yedikule ile Silivri Kapısı arasında bulunduğu tahmin edilmektedir.

Bostan-ı Müderris Ahmed Efendi birader-i merhûm İbrahim Efendi, defterdar-ı sâbık
Bostan-ı Hacı Hasan Ağa, sekbanbaşı-ı sâbık
Bostan-ı diğer Hacı Hasan Ağa, sekbanbaşı-ı sâbık
Bostan-ı merhûm Başmakçı-zâde Efendi, şeyhülislâm-ı sâbık
Bostan-ı Incirli, Deruhde-i Muhammed Efendi, mütevellî-i Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han
Bostan-ı vakf-ı Mevlevîhâne, Şeyh Efendi tarafından îcar
Bostan-ı vakf-ı Sarây-ı Cedîd, saka başı tarafından îcar
Bostan-ı eytâmân-ı Maktul Mustafa Paşa
Bostan-ı diğer eytâmân-ı Maktul Mustafa Paşa
Bostan-ı Ahmed Paşa-zâde, sâkin-i Süleymaniye
Bostan-ı Dâmad-zâde Efendi, hazret-i şeyhülislâm
Bostan-ı diğer Dâmad-zâde Efendi
Bostan-ı Çorbacı Mustafa Ağa
Bostan-ı vakf, Horhor Çeşmesi kurbunda olan mektebin vakfı
Bostan-ı Çadırcı Köse Muhammed Çelebi, sâkin-i Avret Pazarı
Bostan-ı Mustafa Ağa, vekilharç-ı hazret-i Emine Sultan
Bostan-ı Ahmed Efendi, halife-i mukâbele-i süvârî
Bostan-ı vakf, sarây-ı hümayûnda bostancılar şeyhi tarafından îcar
Bostan-ı Eyüblü-zâde Haseki Süleyman Ağa vâlidisi
Bostan-ı vakf-ı Mevlevîhâne, şeyh efendi tarafından îcar
Bostan-ı Fatma Kadın, sâkin-i Aksaray
Bostan-ı Hasan Ağa-oğlu, sâkin-i Acemî Meydanı başı
Bostan-ı Bekir Bey, Hasan Paşa-zâde, sâkin-i Molla Gürânî
Bostan-ı Mustafa Efendi, kâtib-i Süleymaniye
Bostan-ı Tabak-zâde kerimesi
Bostan-ı Müderris Mukîm-zâde efendi
Hâric-i Top Kapısı
Bostan-ı Hamza Ağa kerimesi, sâkin-i Cebe Ali [Cibâli]
Bostan-ı diğer Hamza Ağa kerimesi
Bostan-ı Piri-zâde Efendi

Bostan-ı Suyolcu, Hacı Hüseyin ehlinin
Bostan-ı İsmail Paşa-zâde
Bostan-ı Ali Efendi, kâtib-i kalem-i sipâhi
Bostan-ı Halil Ağa, sâkin-i Çarşamba Pazarı
Bostan-ı Çelebi Muhammed Paşa ehlinin
Bostan-ı Muhammed Ağa, kethüdâ-i âhur-ı sâbık, sâkin-i Kadirga Limanı
Bostan-ı Nakkaş Paşa, deruhde-i Hacı İbrahim, sâkin-i Gedikpaşa
Bostan-ı Maktul Kara Mustafa Paşa, vakıf câbîsi tarafından îcar
Bostan-ı Fazlı Paşa, deruhde-i ismetlü Emine Sultan
Bostan-ı diğ̈er Fazlı Paşa, deruhde-i ismetlü hazret-i Emine Sultan
Bostan-ı vakf-ı Bayram Paşa, Mütevellî Muhammed Çelebi marifetiyle îcar
Bostan-ı diğ̈er vakf-ı Bayram Paşa, yine Mütevellî Muhammed Çelebi marifetiyle îcar
Bostan-ı Bayram Paşa, deruhde-i Sultan Kethüdâsı Osman Efendi
Bostan-ı Bayram Paşa, deruhde-i Süleyman Efendi, şeyh-i Ayasofya
Bostan-ı vakf-ı Bayram Paşa, Mütevellî Muhammed Çelebi marifetiyle îcar
Bostan-ı vakf-ı Bayram Paşa, Mütevellî Muhammed Çelebi marifetiyle îcar
Bostan-ı Bayram Paşa, ismetlü Hazret-i Hadice Sultan
Bostan-ı diğ̈er Bayram Paşa, ismetlü Hazret-i Hadice Sultan
Bostan-ı Kâsım Ağa, deruhde-i Muhammed Ağa, sâkin-i Aksaray
Bostan-ı Bayram Paşa, deruhde-i Hacı Mustafa
Bostan-ı Bayram Paşa, deruhde-i Hacı Hasan Ağa, sekbanbaşı-ı sâbık
Mahalle-i Topçular
Bostan-ı Ali Ağa, sâkin Hazret-i Eyüb, Mahalle-i Davud Ağa
Bostan-ı ismetlü Hadice Sultan
Mahalle-i Otakçılar
Bostan-ı ismetlü Hazret-i Hadice Sultan
Bostan-ı Tezkereci-i Sâbık merhûm Hâşim Efendi'nin biraderi, bostânî
Bostan-ı Yeniçeri Ağası merhûm Muhammed Ağa vereseleri
Mahalle-i Nişancılar
Bostan-ı Hacı Kisedâr, sâkin-i Avret Pazarı
Bostan-ı Süleyman Ağa, Kasapbaşı Kara Mehmed Ağa-zâde
Bostan-ı Kilerci Ahmed Efendi

Bostan-ı Topal Arife Hatun, sâkin-i Bostan
Bostan-ı Süleyman Efendi, emîn-i şa'ir-i sâbık
Mahalle-i Bıçakçılar
Bostan-ı Yahya Efendi, ser-halîfe-i sâbık
Mahalle-i Süleyman Subaşı
Bostan-ı Halil Efendi, kâtib-i kethüdâ-i sadr-ı âlî-i sâbık
Bostan-ı Ahmed Ağa, Yusuf Efendi-zâde
Mahalle-i Emir Buhârî
Bostan-ı Başmakçı-zâde Efendi
Bostan-ı Zincirli Şeyh, deruhde-i türbedâr-ı Ebu'l-feth
Mahalle-i Selviler, der kurb-ı Nişancılar
Bostan-ı Kürkçübaşı Manolâki
Mahalle-i Baba Haydar
Bostan-ı merhûm Hüseyin Paşa kerimesi Rahime Hanım
Bostan-ı Abdi Ağa, Küçük Bahri Ağa-zâde
Mahalle-i Takyeci Başısı
Bostan-ı Molla Süleyman Kabak?, Kapucu-zâde, sâkin-i Kumkapı
Bostan-ı Meşruta, Arpacı Hayreddin Vakfı
Bostan-ı Kılapçı Ali, sâkin-i mahalle-i mezbûr
Mahalle-i Davud Ağa, kurb-ı Eyüb
Bostan-ı Kâbe? Şeyhi vereseleri, sâkin-i Molla Güranı
Mahalle-i Cedid, kurb-ı Eğri Kapı
Bostan-ı Çelebi-oğlu merhûmun ehli hanımın
Bostan-ı Baladlı-oğlu Yahudi
Bostan-ı Vakf, Orta-i Yeniçeri Mütevellîsi Ali Beşe yediyle icar
Bostan-ı Kürkçübaşı Manolâki
Bostan-ı Hacı Mustafa, muhızır?-ı muhasebe, sâkin-i Şehzadebaşı
Bostan-ı Elmas Paşa vereseleri
Mahalle-i Yâ Vedûd
Bostan-ı Ömer Efendi, kâdî-i Edirne-i sâbık
Bostan-ı Kürkçübaşı Manolâki
Bostan-ı İbrahim Ağa, Aşçıbaşı-zâde, sâkin-i Ayasofya
Bostan-ı Kırımî Efendi, kâdî-i Edirne-i sâbık

Bostan-ı İbşir ehli Bihtâr Kadın
Bostan-ı diğêr Kırımî Efendi, kâdî-i Edirne-i sâbık
Mahalle-i Kâsım Paşa, der kurb-ı Eyüb
Bostan-ı Bektaş Ağa, deruhde-i Muhammed Çelebi, sâkin-i mahalle-i mezbûr
Bostan-ı diğêr Ömer Efendi, kâdî-i Edirne-i sâbık
Bostan-ı Hacı Muhammed Ağa, kethüdâ-i Hazret-i Hadice Sultan
Bostan-ı Ruşen Bey maa Ömer Ağa, hazinedâr-ı Hasan Paşa, sâkin-i Eyüb
Mahalle-i Kiremitçi Süleyman Çelebi
Bostan-ı Derviş, ağa-ı Enderûn, sâkin-i Ahur Kapu
Bostan-ı Saray, ismetlü Hazret-i Emine Sultan
Bostan-ı diğêr Ruşen Bey, sâkin-i Zal Paşa
Mahalle-i Ali Paşa, der kurb-ı Eyüb
Bostan-ı Müezzin Ebubekir maa eytâmân-ı hamamcı-ı Ayvansaray
Bostan-ı Muhammed Bey, yeğeni Amuca Hüseyin Paşa, maa eytâmân-ı hamamcı-ı Ayvansaray
Bostan-ı Abdullah Paşa, mizancı?, vâli-i Şam
Bostan-ı Ahmed Ağa, aşçı-ı sâbık, sâkin-i Çatal Çeşme
Bostan-ı Kilerci Ahmed Efendi, kethüdâ-i şeyhülislâm-ı sâbık
Bostan-ı Hadice Hatun, kerîme-i koyun emîni
Mahalle-i Dügmeçiler, kurb-ı Eyüb
Bostan-ı Tulum Çavuş, kilidci-i Tersâne-i Âmîre
Bostan-ı Ali Ağa, Çorlulu, sâkin-i Çömlekçiler
Bostan-ı diğêr Ali Ağa, Çorlulu
Bostan-ı Hamamcı Hacı Abdurrahman, sâkin-i Avret Pazarı
Bostan-ı İbrahim, ağa-i enderûn-ı hâssa
Bostan-ı Ali Ağa birader-i Ruşen Bey, sâkin-i Zal Paşa
Bostan-ı İslâm, Eyyubî
Bostan, nisfî Hamamcı Abdurrahman nisfî dahi Üsküplü Cami vakfı
Mahalle-i Kâsım Çavuş, kurb-ı Hazret-i Eyüb
Bostan-ı çavuş-ı Tersâne-i Âmîre
Bostan-ı Hüseyin Ağa, usta-ı Sarây-ı Vâlîde
Bostan-ı Şeyh Abdussamed Efendi, Himmet-zâde
Bostan-ı Fatma Hatun, sâkin-i Çatal Çeşme

Mahalle-i İslâm Bey
Bostan-ı Kütahyalı Ahmed Efendi, kâdî-i Şam-ı sâbık
Bostan-ı Yusuf Efendi, halife-i hâslar, sâkin-i Kabasakal
Bostan-ı es-Seyyid Muhammed Çelebi
Bostan-ı es-Seyyid Ömer Ağa, oturakçı
Bostan-ı vakf, meşrûta-i Fârah-zâdeler
Bostan-ı İmâm-ı şehriyârî-i sâbık merhûm Abdullah Efendi eytâmları
Bostan-ı Hüseyin, ağa-i sadr-ı âlî
Bostan-ı diğer Hüseyin, ağa-i sadr-ı âlî
Bostan-ı İbrahim Bey, İbrahim Paşa-zâde
Bostan-ı ismetlü Hazret-i Fatma Sultan
Mahalle-i Şah Sultan, kurb-ı Hazret-i Eyüb
Bostan-ı mîrî, der kurb-ı Sarây-ı Vâlîde
Bostan-ı Malkaralı İsmail Ağa, sâkin-i Eyüb
Bostan-ı Ali Ağa, gümrükci-i duhânî-i İstanbul
Bostan-ı ismetli Hazret-i Atike Sultan
Bostan-ı diğer Atike Sultan
Bostan-ı diğer Atike Sultan, bahâriyye?
Bostan-ı diğer Atike Sultan
Bostan, Sivâsî Tekyesi'nin vakıf bostanı
Bostan, Râmi Çiftliği bostanı
Kâza-i Hasköy, Mahalle-i Abdüsselâm
Bostan-ı Dâmad-zâde Efendi, hazret-i şeyhülislâm
Mahalle-i Pîrî Paşa
Bostan, Arslan Kuyumcu ile Gazzâz Mânkiye? Yahudilerin, müşterek
Bostan-ı diğer, Arslan Kuyumcu ile Gazzâz Mânkiye? Yahudiler müşterek
Mahalle-i Sarı Şaban
Bostan-ı Seyyid Sâlih Efendi
Bostan-ı Hasan Ağa, Kadıköylü
Bostan-ı Kalaycı Mustafa Bey, sâkin-i Tophane
Bostan-ı Musa Ağa, Deli Usta-zâde, sâkin-i bostan
Mahalle-i Kiremitçi Ahmed Çelebi

Bostan-ı verese-i Tezkereci Dâmad-zâde Efendi
Bostan-ı verese-i Mahmud Çavuş, sâkin-i Şeyh abu'l-[Ve?]fâ
Bostan-ı İbrahim, Han-zâde, kurb-ı Südlüce
Bostan, Kara Hasan-oğlu eytâmları bostanı
Bostan, Silivri Kapu'dan Yeni Kapu'ya gelince hendek içi, Kasap Muhammed Ağadan îcar
Bostan-ı Ahmed Onbaşı, kurb-ı Emâniyye Cami

Tablo 3. Bostan Sahibi Kadınlar

Bostan Tasarruf Eden Kadınlar	Bostan Sayısı
Atike Sultan	4
Fatma Sultan	1
Hadice Sultan	2
Emine Sultan	1
Merhûm Kazasker Salih Efendi'nin Hanımı	1
Eyüplü-zâde Haseki Süleyman Ağa'nın Annesi	1
Fatma Kadın	1
Tabak-zâde'nin Kızı	1
Hamza Ağa'nın Kızı	2
Suyolcu Hacı Hüseyin'in karısı	1
Çelebi Muhammed Paşa'nın karısı	1
Topal Arife Hatun	1
Merhûm Hüseyin Paşa'nın kızı Rahime Hanım	1
Merhûm Çelebi-oğlu'nun karısı	1
İbşir'in karısı Bihter Kadın	1
Koyun Emîni'nin kızı Hadice Hatun	1
Fatma Hatun	1
Toplam	22

Tablo 4. Bostan Sahibi Vakıflar

Vakıf İsmi	Sahip Olduğu Bostan Sayısı
Bayram Paşa	10
Mevlevihane	2
Fazlı Paşa	2
Vakıf (İsmi yazılmamış)	2
Maktul Kara Mustafa Paşa	1
Râmi Çiftliği	1
Tabaklar Vakfı Bostanı	1
Saray-ı Cedid	1
Horhor Çeşmesi yanındaki mektebin vakfı	1
Arpacı Hayreddin	1
Sivâsî Tekkesi	1
Farah?-zâde	1
Usküplü Cami	½ (Bostanın yarı hissesi vakfa ait)
Toplam	24,5

Tablo 5. Bostan Çalışanlarının Kökeni

Nereden	Nerede	Kişi Sayısı
Ahyolu	Rumeli (Silistre)	1
Aksaray	1739'a kadar Karaman Eyaleti'ne bağlı Sancak veya İstanbul semti	1
Arnavud		1
Arnavud Belgradı (Berat)	Arnavutluk	6
Avlonya	Arnavutluk	13
Belgrad	İstanbul'un Belgrat köyü veya Belgrat şehri olabilir.	2
Plevne	Niğbolu, Rumeli Eyaleti	1
Borlu	Anadolu	2
Çalı Kavak	?	1
Çekmece	İstanbul	1

Çöke	Edirne	2
Derbend		1
Edirne		4
Edirne Kapı	İstanbul	2
Eğri Kapı	İstanbul	1
Elbasan	Rumeli (Ohri)	1
Eski Cuma	Rumeli (Köstendil)	1
Eyüp	İstanbul	7
Filibe	Rumeli (Edirne'ye bağlı kaza)	9
Florina	Rumeli (Manastır)	7
Göllükesriye	Kesriye (Kastoria) Rumeli	15
Görice	Rumeli	5
Güre	Anadolu	1
İstanbul		10
İstarova	Rumeli (Ohri)	9
Kalofer	Edirne Eyaleti (Filibe)	1
Kerpiniş	Tırhala, Rumeli Eyaleti	1
Kırkkilise (Kırklareli)	Rumeli Eyaleti	1
Koniçe	Premedi, Avlonya	7
Konya		2
Kusturuva?		1
Köprü	Sırbistan	1
Lofça	Rumeli	2
Malkara	Gelibolu	2
Manastır	Rumeli	27
Mora	Eyalet	5
Niğde	Anadolu	41
Ohri	Rumeli Eyaleti	47
Osman Pazar	?	3
Ostrova	Görice, Manastır, Rumeli Eyaleti	15
Premedi	Avlonya, Rumeli Eyaleti	71

Pirlepe	Manastır, Rumeli Eyaleti	10
Samakov	Niş Eyaleti	2
Sarı Göl	Manastır, Rumeli Eyaleti	10
Selanik	Rumeli Eyaleti	5
Siroz/Serez	Ohri, Rumeli Eyaleti	2
Sofya	Rumeli Eyaleti	2
Şehrköy (Şarköy)	Edirne Eyaleti	1
Şumnu?	Silistire, Rumeli Eyaleti	1
Tepedelen	Yanya, Rumeli Eyaleti	1
Tırnova (Bulgaristan)	Niğbolu, Rumeli Eyaleti	11
Uruscuk (Ruscuk)	Silistre Eyaleti	15
Uzunköprü	Edirne, Rumeli Eyaleti	2
Vidin	Tımuşvar Eyaleti	4
Yanya	Rumeli Eyaleti	1
Yenice-i Vardar	Paşa Livası, Rumeli Eyaleti	1
Yenikapı	İstanbul	1
Zağra-i Atık (Eski Zağra)	Sağkol, Paşa Livası	2
Zağra-i Cedid (Yenice-i Zağra)	Rumeli Eyaleti	1
Ziştovi (Bulgaristan)	Niğbolu, Silistre Eyaleti	4
Yazılmamış		230
Toplam		637

Tablo 6. Bulgarlar

Nereden Gelmiş	Kişi Sayısı
Çalı Kavak	1
Çöke	2
Derbend	1
Eski Cuma	1

Eski Zağra	1
Filibe	6
Kalofer	1
Köprü	1
Lofça	2
Osman Pazar	2
Plevne	1
Ruscuk	6
Samakov	2
Sarıgöl	2
Siroz	2
Sofya	1
Tırnova	4
Uzunköprü	1
Yazılmamış	4
Ziştovi	3
Toplam	44

Tablo 7. Rumlar

Nereden Gelmiş	Kişi Sayısı
Borlu	2
İstanbul	2
Koniçe	1
Niğde	13
Yazılmamış	10
Toplam	28

Tablo 8. Türk, Ermeni ve Kıptiler

Nereden Gelmiş	Türk	Ermeni	Kıpti
İstanbul (Eyüp)		1	

Mora	1		
Tirnova			1
Yazılmamış			3
Toplam	1	1	4

“MARKET GARDENS (BOSTAN) OF ISTANBUL OUTSIDE THE CITY WALLS
DURING 18TH CENTURY (YEDIKULE-AYVANSARAY, EYUP, AND HASKOY)”

Abstract

There are a limited number of studies on the Istanbul market gardens (bostan), which had economic and social functions along with their important role as regards food provision for Istanbul. Accordingly, the present study aimed to investigate the status of the market gardens outside the city walls in Istanbul during the 18th century and to contribute to research on the urban fabric of Istanbul. The study focused on the locations, owners, and employees of the market gardens outside the city walls of Istanbul during the first half of the 18th century. A ledger dated 25 Rajab 1145 (11 January 1733) from the reign of Sultan Mahmud I (1730-1754) was used as the main source for the purposes of the study. This ledger is registered in the State Archives of the Presidency of Turkey - Ottoman Archives (BOA) as a population register at number 1. According to the said population register, there were a total of 167 market gardens, including 77 along the land walls of Istanbul from Yedikule to Ayvansaray, 78 in Eyüp, and 12 in Hasköy neighborhood of Eyüp -opposite to Fener and Balat districts- in 1733. The overwhelming majority of market garden owners were the Muslims (96,37%). The ratio of market gardens owned by the Muslims, which belonged to foundations and women, was 14.85% and 13.33%, respectively. The Muslims, who owned or invested in a market garden, included middle- and low-level civil servants and tradesmen, as well as the sultan's daughters, and high-level state officials, including pashas, Agha of Janissaries, Agha of Enderun, sheikh al-Islam, kazasker (chief judge with military jurisdiction), sultan's imam (Imam-ı şehriyari-i sâbık), and kadi (judge), which is indicative of the fact that market gardens were an important source of income. As of 1733, 637 people were employed in the market gardens outside the city walls of Istanbul. There was an average of four employees per market garden. 70% of the employees were Albanians and Greeks. Furthermore, the fact that at least 60% of the employees were from Rumelia, Thrace, and Anatolia, is suggestive of the function of the market gardens as an employment area.

Keywords

Market garden, Ottoman, Istanbul, outside the city walls, Yedikule, Ayvansaray, Eyüp, Hasköy.

CELAL BAYAR'IN ÖZEL ARŞİVİNDEN RUMELİ HİSARI'NIN 1953-1958 RESTORASYONU*

Hülya UTKULUER**

ÖZET

Bugünlerde restorasyonu süren Rumeli Hisarı'nın tarihindeki en büyük restorasyon projesi 1950'li yıllarda hayata geçirilmiştir. İstanbul'un fethiyle özdeşleşen bu tarihi yapının onarımı, 1940'lı yıllardan itibaren gündemde olsa da restore hazırlıkları ancak 1953 yılında başlamıştır. İstanbul'un fethinin 500. yıldönümünün kutlanacağı 1953 yılı için hazırlanan planlar, gerek II. Dünya Savaşı'nın tesiri, gerekse imar planındaki öncelikler dolayısıyla hayata geçirilememiştir. Türkiye'de 1950 yılında gerçekleşen iktidar değişikliğinden sonra, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Rumeli Hisarı'nın restorasyonuna ayrı bir ilgi gösterdiği bilinmektedir. 1953-1958 yılları arasında süren restorasyondan sonra, Rumeli Hisarı 505. Fetih yıldönümünde yeni bir düzenleme ile ziyarete açılmıştır. Bu düzenlemelerle Hisar içinde bir Fatih Müzesi oluşturulmuş ve muhtelif müzelerden bu döneme ışık tutacak eserler getirilerek burada sergilenmiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemine ait eserlerin ön plana çıkarıldığı bu yeni teşhirle Rumeli Hisarı'nın önemli bir turistik merkez haline geleceği düşünülmüştür. Celal Bayar Vakfı Arşivi'nde bulunan Rumeli Hisarı Dosyası restorasyonun detaylı şekilde planlandığını göstermektedir. Basına yansıyan örneklerse Cumhurbaşkanı Bayar'ın ilgisinin göstergesi niteliğindedir. Bu çalışmada Bayar'ın özel arşivinde yer alan dosyanın etrafında, Rumeli Hisarı'nın 1953-1958 yıllarına yayılan restorasyonunun kapsamı ve hazırlık süreci değerlendirilmektedir. Söz konusu dosya diğer bazı arşiv evrakı, basın kaynakları ve ikincil kaynaklarla zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Rumeli Hisarı, Kültür Varlıkları, Tarihi Eser, Restorasyon, Celal Bayar, Demokrat Parti Dönemi.

Giriş

Rumeli Hisarı, özellikle İstanbul'un fethinde oynadığı mühim rol dolayısıyla şehrin anıt niteliğindeki önemli taşınmaz kültür varlıklarından

* Makalenin geliş tarihi: 20.03.2022 / Kabul tarihi: 16.06.2022

** Dr., Şube Müdürü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Kütüphanesi ve Müzesi, hutkuluer@tccb.gov.tr, (Orcid ID: 0000-0002-5080-6454).

birdir. Kale olarak inşa edildiği için kuvvetli bir mimari yapısı olmakla beraber bakım ve onarımı zaman zaman ihmal edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında onarımı dönemsel olarak gündeme gelen Rumeli Hisarı, 1950'li yıllardaki restorasyon faaliyetine dek ciddi bir onarımdan geçmemiştir. İşte, bu makale Rumeli Hisarı'nın 1953-1958 yılı restorasyon faaliyetlerini, hazırlık süreci temelinde ele almaktadır.

Rumeli Hisarı'nın restorasyon sürecinin hazırlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın özel arşivinde bulunan *Rumeli Hisarı Dosyası*¹ kapsamında incelenmektedir. Bu dosya iki açıdan önemli görülmüştür: Öncelikle tarihi yapıların nasıl onarılacağı iyi planlanmalıdır; çünkü, anıt niteliği taşıyan bir taşınmaz kültür varlığının onarımı, bu tarihi yapıyı gelecek kuşaklara aktaracak ve yapının dünü ile yarını arasında bir köprü olacaktır. Bu önemli görevi üstlenen onarım projesinin hangi şartlar altında hazırlandığını görmek, restorasyon sürecini daha kapsamlı biçimde değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Diğer taraftan Rumeli Hisarı gibi İstanbul'un kültür varlıkları içerisinde ilk sıralarda yer alan bir tarihi yapının onarımının yıllar boyunca ertelenmesi bazı yetersizliklere işaret eder. Celal Bayar bu yetersizlikleri ortadan kaldırmak adına harekete geçtikten sonra Rumeli Hisarı'nın nihayet restore edilebilmesi, şu değerlendirmeyi ortaya çıkarmaktadır: Bir devlet idarecisinin özel ilgisi; tarihi yapılara bütçe ayrılması, projenin sürdürülebilirliği ve sonuca erdirilebilmesi açısından itici bir güç oluşturmaktadır. Dolayısıyla Bayar'ın özveriyle takip ettiği bu onarım projesi, tarihi yapıların onarımında bir devlet idarecisinin ilgisinin önemini de ortaya koymaktadır.

Makalenin kapsamı gereği temel kaynak *Rumeli Hisarı Dosyası*'dır; ancak, daha ziyade hazırlık sürecinin takip edilebildiği bu dosyaya ek olarak kaynakçada yer verilen diğer bazı arşiv kaynakları, basın ve genel

¹ Celal Bayar Vakfı Arşivi (CBVA)'ne 175 numara ile kaydedilmiş *Rumeli Hisarı Dosyası*. Bursa'da Celal Bayar'ın doğduğu Umurbey'de yine Celal Bayar tarafından yaptırılmış olan müze ve kütüphane koleksiyonuna kayıtlı olan Celal Bayar'ın özel arşivi, Millî Mücadele dönemi ağırlıklı olmak üzere, erken Cumhuriyet dönemi, Demokrat Parti dönemi ve Türk siyasi tarihine ilişkin muhtelif başlıklardaki dosyalardan oluşmaktadır. Celal Bayar tarafından bir araya getirilmiş olan arşivin dijitalleştirme projesi sürmekte olup ilerleyen süreçte bu arşiv, araştırmacıların kullanımına açılacaktır. Makalede kullanılan dosya ve görsellere Celal Bayar Vakfı'nın izniyle çalışmamızda yer verilmektedir.

literatürden de faydalanılmıştır. Bunlar arasında yine Celal Bayar'ın özel arşivinde yer alan *Celal Bayar'ın Rumeli Hisarı Tetkik Ziyaretleri* adını taşıyan fotoğraf albümü² ve ayrıca Fransız Kültür Bakanlığı'nun 2022 yılı itibarıyla erişime açtığı *Albert Gabriel Fonu Medya, Mimarlık ve Miras Kütüphanesinde* bulunan İstanbul ve Rumeli Hisarı fotoğrafları bu çalışmanın orijinal içeriğinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.³

Son olarak makalenin kaleme alınması sırasında karar verilen şu iki noktaya dikkat çekilmesi gerekli görülmektedir: Öncelikle günümüze kadar Rumeli Hisarı'nı konu alan birçok araştırma yapıldığı ve bunların çoğunluğu Rumeli Hisarı tarihçesine detaylı bir yer ayırdığı için yapının tarihine ilişkin belli başlı yayınlara kayıt düşürülmekle⁴ yetinilmiştir. İkincisi Rumeli Hisarı'na ilişkin literatür incelendiğinde, tarihi yapının isminin kimi zaman birleşik (Rumelihisarı) kimi zaman ayrı (Rumeli Hisarı) yazıldığı görülmektedir. Bu makalede bir mahalle olarak Rumelihisarı'ndan değil de kale yapısından söz edildiği için, alıntılar hariç, Rumeli Hisarı şeklindeki ayrı yazım tercih edilmiştir.

Tarihte Rumeli Hisarı Ve Cumhuriyet Döneminde İlk Onarım Planları

İstanbul'un fethinden hemen önce, 1452 yılında, Boğaz'ı kontrol altında tutmak amacıyla Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Rumeli

² CBVA, 286 numaralı *Celal Bayar'ın Rumeli Hisarı Tetkik Ziyaretleri Albümü*. Bayar'ın kaleyi ziyaretlerini gösteren 23 fotoğraflık bu albüm 1958 yılında, restore çalışmalarının bitmesiyle yapılan açılış töreninde, Cahide Tamer tarafından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a hediye edilmiştir.

³ Albert Gabriel Fonuna Fransız Kültür Bakanlığı *Açık Miras Platformu* (POP) resmi internet sitesinden ulaşılabilmektedir: <https://www.pop.culture.gouv.fr/>. (Erişim Tarihi: 02.01.2022)

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Rumeli Hisarı ve İstanbul'da İlk Osmanlı Kitabesi", *Fatih ve İstanbul*, 1/1, İstanbul 29 Mayıs 1953, 63-68; Çelik Gülersoy, *Rumeli Hisarı (1930-2003)*, Apa Ofset Yayınları, İstanbul 1968; Mehmet Önder, "Rumelihisarı'nda Bir Sığır Derisi Toprak", *Türk Kültürü*, XIV/166, Ankara 1976, 47-48; Süheyl Ünver, *İstanbul Fethiyle Kalelerinin Manzum ve Mensur Tarih İbareleri*, İstanbul Fetih Derneği Yayınları No: 16, İstanbul 1953; Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları Hisarlar ve Mahalleleri*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2016. Rumeli Hisarı restorasyonlarını konu edinen bir grup yayın daha vardır: Elif Naci, "Rumeli Hisarı Restorasyonu", *Türk Düşüncesi*, IX, 17-18, İstanbul 1958; Mehmet Cercis Erişmiş, *Rumeli Hisarı Hakkında Tarihi Bir İnceleme: Araştırma Raporu*, İstanbul 2012 ve kaynakçada yer alan diğer yayınlar.

Hisarı, dört-beş ay gibi kısa bir zaman diliminde inşa edilmiştir.⁵ Fetihthe oynadığı mühim rolden sonra stratejik önemini kaybeden yapı, depremler ve yangınlarda zarar görmüş, muhtelif dönemlerde ve son olarak da III. Selim Dönemi'nde (1789-1807) tamir ettirilmiştir.⁶ Yapının tarihçesine ilişkin literatürde yer verildiği üzere 1950'lere kadar kapsamlı bir onarımdan geçmeyen Rumeli Hisarı'nın orijinal hâli zaman içinde bozulmuş, kuleler üzerindeki külâhlar kaybolmuş ve tarihi yapının arazisi içinde ve çevresinde, sur duvarları ve burçlara bitişik hâlde bir mahalle meydana gelmiştir.

İttihatçı liderlerden Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı zamanında (1914-1918) Rumeli Hisarı'nın Deniz Müzesi olması planlanmış; bu iş için Cemal Paşa Emeviye Camii'ni restore eden Mimar Maximilian Zürcher'i İstanbul'a davet etmişti.⁷ Zürcher'in bu raporu Celal Bayar'ın özel arşivindeki dosyada da mevcuttur.⁸ Rapordan anlaşıldığı üzere Zürcher'in geldiği dönemde onarım için arkeolog, tarihçi, ressam, mühendis ve mimarların dahil olduğu bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyon tarafından Hisar'a yönelik bazı kararlar alınmıştır: Pencere azlığından dolayı uygun yerlere pencere açılması, kapılar takılması, kulelerin üzerine kurşun levhalarla kaplı çatıların yeniden konulması gibi... Bu görüşleri inceleyen Zürcher, kapı ve pencere açılmasını uygun bulmamış, ayrıca kulelere çatıların yeniden konulmasını reddetmiştir. Ona göre bu tarihi yapı senelerdir alışıldığı görünümü koruyacak şekilde onarılmalıdır. Zürcher yapılacak işlerde mevcut duvarlar tarzında inşaat yapılması ve iyi durumdaki eski taşların yeniden kullanılması konusunda çaba sarf edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Hisar'ın üst kısımlarında bulunan evlerin bir kısmının kaldırılmasını; bir kısmının burada görevli olacaklar için ikametgâh ve ziyarete gelenler için dinlenme mekânı olabileceğini de

⁵ Abdullah Mehmet Avunduk, "Rumelihisarı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, 35, 237.

⁶ Cahide Tamer, *Rumeli Hisarı Restorasyonu, Belgelerle-Anılarla (1955-1957)*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2001, 5.

⁷ Cahide Tamer, *a.g.e.*, 6.

⁸ Rapor, CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası* içinde, 17.10.1953 tarih ve 7 gömlek numarası ile kaydedilmiştir.

raporunda ifade etmektedir: “Hatta burada zuvvâr için teskin-i harâret edecek meşrubat bulunması dahi dâirei ihtimalât dâhilindedir.”⁹

Rumeli Hisarı’na dair Cumhuriyet dönemindeki ilk çalışmalar Prof. Albert Gabriel’in¹⁰ yayınları etrafında şekillenmiştir. 1930 yılında yapının fotoğraflarını çeken, çizimlerini yapan ve kulelerin isimlendirilmesi dahil olmak üzere Rumeli Hisarı’nın mimari özelliklerini bir bütün halinde yayımlayan ilk isim Albert Gabriel’dir.¹¹ Gabriel 1928-30 yılları arasında hazırladığı ve Türk kalelerini konu edindiği eserinin¹² bir bölümünde Rumeli Hisarı’na da yer vermiş, bu bölüm daha sonra 1959 yılında *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*’ndan da yayımlanmıştır. Gabriel’in bu çalışması kalenin mimarisi, boyutları; kapılar, surlar, kuleler ve aralarındaki mesafeler; sur içinde yer alan evlere dair bilgiler ve bugün hâlâ kullanılmakta olan çizimleri içerir.¹³

Cumhuriyet Dönemi’nde Rumeli Hisarı’nın restorasyonu ilk olarak 1938 yılında gündeme gelmiş ve İstanbul Belediye Başkanlığı’nın isteği üzerine Eski Eserleri Koruma Encümeni yerinde inceleme yaparak Hisar’ın mevcut durumuna ve yapılacak işlere dair bir rapor hazırlamıştır.¹⁴ Bu

⁹ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası*, 25-28.

¹⁰ İslam mimarisi ve arkeolojisine yönelik çalışmaları ile tanınan Fransız asıllı Prof. Albert Gabriel mimar, arkeolog, ressam ve sanat tarihi uzmanı olarak Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde araştırmalar yapmıştır. 1908-1959 yılları arasında birçok defa Türkiye’ye gelmiş, arkeoloji, mimari ve restorasyon konularında Türkiye’de resmî kurumlara danışmanlık yapmış, konuyla alakalı birçok kurumun kurulmasına öncülük etmiştir. 1926-1930 yıllarında İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Kürsüsü Başkanı olan Gabriel, İstanbul’daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü’nün de kurucusudur. Türk kaleleri, Boğaziçi yalıları, Anadolu’daki birçok ilde envanter çalışmaları ve çizimleri, eskiz ve büyük boyutlu desen çalışmalarıyla sıklıkla başvurulan kaynakların yaratıcısı olmuştur. Konuya ilişkin 2006 yılında düzenlenen bir sergi kataloğu, kapsamlı bilgiler sunmaktadır: *Albert Gabriel: Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin (1883-1972)*, haz. Korkut E. Erdur, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

¹¹ Semavi Eyice, “Prof. Albert Louis Gabriel (2.8.1883-23.12.1972)”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Temmuz 1973, C. 37, S. 147, 321-322.

¹² Albert Gabriel, *İstanbul Türk Kaleleri*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1941.

¹³ Albert Gabriel, “Rumeli Hisarı”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, 5, İstanbul 1959, 101-131.

¹⁴ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Umum Müdürlüğünce 7 Kasım 1938 tarihli ve 129 sayılı ile hazırlanan bu rapor Cahide Tamer tarafından yayımlanmıştır: Cahide Tamer, *a.g.e*, 89.

raporda Hisar'ın tarihi ehemmiyetine değinilmekte, onarım fikri takdir edilmekte ancak "yapılacak işlerde asarı atika tamiratına dair olan usullerden dışarı çıkılmaması" vurgulanmaktadır. Raporda Rumeli Hisarı'nın mevcut durumuna ilişkin şu bilgiler verilmektedir: Hisar'ın yüksek yerleri ile kulelerin dışı harap durumdadır ve bazı yerleri yıkılmıştır; Zağnos Paşa Kulesi'nin çatı kısmı yıkık olduğundan iç kısımları da zarar görmüştür; sur duvarları yer yer ve döşemeler rutubetten dolayı genel olarak harap haldedir. Raporda son olarak sur içinde kalan evlerin istimplaki ve yıkımının başlaması gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Bu şekilde başlayan restorasyon hazırlık süreci, II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri hissedildikçe yavaşlamış ve bir süre sonra öncelikler değiştiği için sonuçsuz kalmış olmalıdır. 1940'ta "Dendanları dökülmüş, katları çökmüş, duvarları yer yer yıkılmış"¹⁵ olarak tasvir edilen Rumeli Hisarı bu süreçte bir kez daha kendi hâline bırakılmış ve onarım faaliyetleri bir müddet daha ertelenmiştir.

İstanbul'daki imar hareketlerinde 1943 yılında yeni bir hareketlenme olduğu görülmektedir.¹⁶ Bu artışta 1953 yılında kutlanacak olan İstanbul'un fethinin 500. yıldönümünü etkili olmuştur. Şehrin Vali ve Belediye Başkanı¹⁷ Dr. Lütfi Kırdar ve Şehircilik Uzmanı Henri Prost, İstanbul'u fethin yıldönümüne hazırlamak üzere gecikmeli bir dizi imar faaliyetine girişmiştir.¹⁸ Bu faaliyetlerin duyurusu şöyle yapılmıştır:

"Bizans İmparatorluğu'nun eski İstanbul'u ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun dünkü İstanbul'u, bütün kıymetli eserlerle meydana çıkartılarak bunların arasında, ortasında ve etrafında Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü modern ve mamur İstanbul'u yükselecektir."¹⁹

¹⁵ Ayhan Atis, "Rumeli Hisarı", *Yedigün*, 8.10.1940, 396, 12-13.

¹⁶ Olcay Soğuk, *Efsane Vali: İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar'ın Yaşam Öyküsü*, Doğan Kitap, İstanbul 2019, 65-66.

¹⁷ İstanbul'da Belediye Başkanlığı ve Valilik, 1927-1957 yılları arasında birlikte idare edilmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için: Murat Gül, *Modern İstanbul'un Doğuşu, Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2018.

¹⁸ "On Yıl Sonra İstanbul Ne Şekil Alacak?" *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten*, 33, İstanbul Temmuz 1943, 18.

¹⁹ *İstanbul'un Dünü, Bugünü, Yarını (İstanbul Radyosunda Konuşmalar)*, haz. Abidin Daver, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul 1943, 16.

Çağdaş Cumhuriyet İstanbul'u eski eserlerine sahip çıkma gayretiyle yeni adımlar atarken Albert Gabriel de Rumeli Hisarı'nın onarılması gerekliliğine dikkat çekmiş, "Bu kadar târihî ve yüksek kıymeti haiz olan bu Rumeli Hisarı'nın, bir gün yeniden umumi bir restorasyona tâbi tutulması düşünülemez mi?" diyerek bu onarımın Cemal Paşa'nın dönemindekinden daha etraflıca olması lüzumundan söz etmiştir.²⁰ Ancak bu defa da 1947 yılında imar için ayrılan bütçede açıklar meydana çıkmış ve istimlak bedelleri bütçenin büyük bir kısmını erittiğinden Rumeli Hisarı'nda restorasyon faaliyeti yine başlayamamıştır.²¹

Demokrat Parti Döneminde Rumeli Hisarı

Türkiye'de 1950 yılında gerçekleşen iktidar değişikliğini takiben 500. Fetih yıldönümünün kutlanması için yeni bir program hazırlanmış ve bu işe yeni bir bütçe ayrılmıştır.²² Bu kez hazırlıkların takibi için, İstanbul'un yeni Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'ın idaresinde "İstanbul'un Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği" kurulmuştur. 1950 yılında ilk toplantısını yapan derneğin hazırlamış olduğu raporda, on yıl önce kararlaştırılan ve Türk basınında büyük coşku uyandıran 500. yıl kutlamalarına ilişkin kararların o güne dek uygulanmadığına dikkat çekilmiş ve yeni hükümetin faaliyete geçerek "kendi görüşüne göre" yeni bir fetih programı hazırladıkları ilan edilmiştir.²³

Fethin kutlanması için Dernek, üç yıl zamana ve kısıtlı bir bütçeye sahip olduğundan planlanan işlerin hepsinin yapılmasının mümkün olmadığına, öncelikli iş olarak İstanbul'da bir Fatih Abidesi²⁴ yaptırılmasına karar vermiştir.²⁵ Aslında Dernek, öncelikli iki işin Rumeli Hisarı ve Fatih

²⁰ Albert Gabriel, Rumeli Hisarı, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, İstanbul, 1959, V, 101-131.

²¹ *Yenileşen İstanbul: 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'da Neler Yapıldı*, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul 1947, 11-16.

²² *İstanbul'un Kitabı*, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul 1959, 14.

²³ *İstanbul'un Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği*, 1950 yılı Genel Toplantı Tutanağı, Becid Basımevi, İstanbul 1950, 7-10.

²⁴ *Celal Bayar Vakfı Arşivi*'nde Fatih Abidesi yaptırılması konusuna ayrılmış bir dosya daha mevcuttur. 126 numarayla ve "Fatih Sultan Mehmet Dosyası" adıyla kaydedilmiş bu dosyanın içinde Fatih Sultan Mehmet'in Heykelini Yaptırma Derneği Ana Tüzüğü de yer almaktadır.

²⁵ a.g.e, 8.

Medresesi'nin onarımı olduğunu basına verdiği bir demeçle ilan etmişti.²⁶ Ancak Dernek Başkanı ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Aziz Ogan, Dernek kurulurken söz verilen desteği bulamadıklarını, bu nedenle planlanan işlerde aksamalar yaşandığını daha sonra duyurmuştur.²⁷ Ogan'ın açıklamasından anlaşıldığı üzere Dernek İdare Kurulu, beklenen "ilgi ve müzaheretini görmediğinden" istifa etmiş fakat gerekli yardımların teminiyle yeniden çalışmaya başlamıştır. Mütevazı bir iş programı yaptıklarını söyleyen Ogan, yalnızca Fatih dönemine dair bir kısım yayın yapacaklarını açıklamıştır. Ancak devlet idarecilerinin Rumeli Hisarı'nın onarımında ısrarcı olduğu ve fetih kutlamalarına yetişmese bile Hisar'ın onarım projesinin hazırlanmakta olduğunun altı da aynı açıklamada çizilmektedir.

Fethin 500. yılına girilirken İstanbul Belediyesi, basit bir restorasyon keşfiyle Rumeli Hisarı'nı yalnızca ışıklandırmış ve başka bir onarım gerçekleştirilememiştir.²⁸ Yapılan tüm planlara ve hazırlıklara rağmen bu kez de onarılamayan Rumeli Hisarı için Tahsin Öz, 500 yaşındaki bu eserin ihmal edilerek bakımsız hâlde bırakılmasını şu sözlerle eleştirmektedir: "Yazıktır, bu muazzam Türk abidesi her an bir parçasını kaybediyor, tarihimizin hem de pek kıymetli bir sayfası siliniyor. Kurtarmak lazım."²⁹

Fethin 500. Yıldönümü Rumeli Hisarı için yine de dönüm noktası kabul edilebilir. Yıldönümüyle eş zamanlı olarak dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın önerisiyle yeni bir onarım raporu hazırlanmasına karar verilmiştir.³⁰ Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlı Anıtlar Şubesinin Müdürü olan Ali Saim Ülgen'in arşivinde, onarımı planlanan Rumeli Hisarı'nın mevcut durumuna dair bir rapor mevcuttur.³¹ Söz konusu raporun maddeleri, 1938 yılında hazırlanan raporla büyük oranda benzerlikler taşımaktadır. Ülgen'e göre Rumeli Hisarı'nın restorasyonunda

²⁶ *Milliyet*, 09.08.1950.

²⁷ *Milliyet*, 04.07.1951.

²⁸ Tahsin Öz, "Rumelihisarı", *Panorama*, İstanbul Ocak 1955, 9.

²⁹ a.g.m, 9.

³⁰ Ali Saim Ülgen'in Arşivi, *Salt Araştırma*'nın Mimarlık ve Tasarım Arşivi koleksiyonlarından biri olarak <http://archives.saltresearch.org> adresinde erişime açıktır.

³¹ Ali Saim Ülgen Koleksiyonu, TASUDOC0441076, 1-2 no.lu belgeler, *Salt Araştırma*, <http://archives.saltresearch.org> (Erişim Tarihi: 25.01.2022).

dikkat edilmesi gerekli hususlar özetle şunlardır: Eksik derzlerin doldurulması, özellikle Fatih Kulesi'nin ikmali, kulelerin içindeki çürümüş merdivenlerin yeniden yapılması, mazgalların ve ana giriş kapısının aslına göre yenilenmesi, Hisarpeçe olarak adlandırılan kısımların yeniden inşası ve asfalt yolun Hisar duvarları ile temas etmemesi için arasına 1,5 metre genişliğinde bir hendek açılması, minare ve havuzun eski planlarına göre tamir edilmesi...³²

Celal Bayar'ın Rumeli Hisarı'na İlgisi Ve Özel Arşivindeki Dosyanın İçeriği

Celal Bayar, İstanbul'da imar işlerinin yoğun şekilde yürütüldüğü 1957-1960 yılları dahil olmak üzere kültür varlıklarını alakadar eden işleri genellikle Başbakanı Adnan Menderes'e bırakmıştır.³³ Rumeli Hisarı bunun istisnâ örneklerindedir. Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı dönemine ilişkin bir hatıratı yayımlanmamıştır.³⁴ Buna karşılık *Başvekilim Adnan Menderes* adını taşıyan derlemenin son bölümünde Bayar ve Menderes arasında geçen bazı konuşmalara yer verilmiştir. Menderes'le İstanbul'un imarını üstlenmesine ilişkin yaptıkları bir görüşmede Bayar'ın şunları söylediği kaydedilmektedir:

“Yıllar yılı, İstanbul'a her gelişimde, surların ve hisarların bir başına bırakılmış hâli beni mahzun ederdi. Bu tarihî değerleri taş taş yok olmaktan kurtarmak ve onlara eski ihtişamını kazandırmak için Başvekil'e düşüncemi açtım. Bizans surlarını, belki bir baştan bir başa ihya etmek külfetli olabilirdi. Ama yabancı ve yerli uzmanların hazırlayacağı rapora göre bazı yerlerini yıkmak, bazı yerlerini eski

³² Ali Saim Ülgen Koleksiyonu, TASUDOC0441076, 3-4 no.lu belgeler, *Salt Araştırma*, <http://archives.saltresearch.org> (Erişim Tarihi: 25.01.2022).

³³ Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine ait nutuk, söylev ve demeçleri incelendiğinde kültür varlıklarına dair bir açıklaması olmadığı görülmektedir: *Reisicumhur Celal Bayar'ın Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları*, haz. Yıldırım Zeren, Ankara 1954; *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, 6 Cilt, haz. Özel Şahingiray, İstanbul 1999.

³⁴ Celal Bayar'ın *Ben de Yazdım* adını taşıyan 8 ciltlik hatıratı (Baha Matbaası, İstanbul, 1968) Millî Mücadele yıllarına aittir. İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 3 cilt halinde 2019 yılında yeniden yayımlanmıştır.

hâline getirerek korumak kâbildi. Rumeli ve Anadolu hisarlarını ise bütünü ile restore etmek gerekirdi."³⁵

Bayar'ın, Rumeli Hisarı onarım raporlarını bizzat incelediği, dosya üzerine aldığı notlardan anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın hem hazırlık aşamasında hem de tamirat işleri sürerken yapıyı ziyaretleri basından takip edilebilmektedir: Hazırlıkların gündeme geldiği ilk günlerde başlayacak olan onarımları yerinde görmek isteyen Cumhurbaşkanı 12 Ağustos 1953 günü Rumeli Hisarı'na gitmiştir.³⁶ *Cumhuriyet* gazetesinden takip edildiğine göre Bayar, 10 Temmuz 1954, 13 Kasım 1954, 5 Eylül 1956, 6 Ağustos 1957 tarihlerinde bilgi almak üzere Rumeli Hisarı'nı ziyaret etmiştir. Ayrıca restorasyonun başlayacağı 1954 yılında Celal Bayar, 11 kişilik Rumeli Hisarı restorasyon ekibini Küçüksu Kasrında misafir etmiştir.³⁷

Restorasyondan sorumlu Yüksek Mimar Cahide Tamer de anılarında Bayar'ın Rumeli Hisarı'na duyduğu ilgiden bahsetmektedir. Tamer'in anlattığına göre Bayar, İstanbul'a her gelişte Rumeli Hisarı'nı ziyaret etmiştir. Ayrıca 1955'te Fatih Kulesi'nin onarımı sürerken piyasada uygun meşe kiriş bulunamadığında bu sorun Bayar'a aktarılmış ve Cumhurbaşkanı tarafından Orman İdaresine verilen emirle uygun parçalar temin edilmiştir.³⁸ Tüm bu örnekler Bayar'ın Rumeli Hisarı'na yönelik ilgisini açıkça göstermektedir.

Rumeli Hisarı Dosyası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Asistanı Hüseyin Dağtekin tarafından hazırlanarak 1953 yılında Celal Bayar'a sunulmuştur. Dağtekin gerek doçentlik tezi³⁹ gerekse diğer yayınları⁴⁰ ile Rumeli Hisarı ve tarihinin aydınlatılması için çaba harcamış bir uzmandır. 1944 yılından itibaren

³⁵ *Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes*, haz. İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986, 159.

³⁶ *Milliyet*, 13.08.1953.

³⁷ *Milliyet*, 14.11.1954.

³⁸ Cahide Tamer, *a.g.e.*, 11.

³⁹ Hüseyin Dağtekin, *Rumeli Hisarı Hisar Beççesi Üzerine Yapılan Araştırmalar*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doçentlik Tezi, Ankara 1963.

⁴⁰ Hüseyin Dağtekin, "Rumeli Hisarı Hisar Beççe'sinde Yaptığım Kazı", *VI. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1961, 329- 342; Hüseyin Dağtekin, "Rumeli Hisarının Askerî Ehemmiyeti- 1. Kısım", *Fatih ve İstanbul*, 1/1, İstanbul 29 Mayıs 1953, 117-137; Hüseyin Dağtekin, "Rumeli Hisarının Askerî Ehemmiyeti- 2. Kısım", *Fatih ve İstanbul*, 1/2, İstanbul 29 Temmuz 1953, 177-191.

Anadolu ve Rumeli Hisarları üzerine araştırmalara imza atmış, onarım sürecinde ve özellikle Hisarpeçe'deki kazıda da görev almıştır.

Rumeli Hisarı Dosyası dört bölümden oluşan toplam 49 sayfalık bir rapordur. İlk bölümü Cumhurbaşkanı Bayar'a hitaben Dağtekin tarafından kaleme alınan bir girizgâhtır. İkinci bölümde yine Dağtekin tarafından imzalanmış Rumeli Hisarı'na yönelik o güne kadar yapılmış çalışmaları derleyen, sonrasında onarıma dair yapılması gerekli işleri ve yazarın görüşlerini sunan "Rumeli Hisarı Restorasyonu Hakkında Umumi Rapor" yer alır.⁴¹ Üçüncü bölüm o döneme dek Rumeli Hisarı onarımı için hazırlanmış diğer raporlardan oluşurken son bölüm Hisar'ın çeşitli tarihlerdeki çizimleri ve gravürleri ile diğer bazı görsel materyali ihtiva etmektedir.

Dosyanın üçüncü bölümünü oluşturan raporlar kısmında dört adet rapora yer verilmektedir. Bunlardan ilki daha önce değinilen Maximilian Zürcher'in Cemal Paşa'ya sunmak üzere hazırladığı rapordur.⁴²

İkincisi, Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'a hitaben İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz Ogan tarafından, 14 Temmuz 1953 tarihinde yazılmıştır ve Hisar içinde yer alan evlerin istimlakine ilişkindir.⁴³

Üçüncü rapor Fetih yıldönümü münasebetiyle oluşturulan komisyon tarafından hazırlanarak Belediye Başkanlığına sunulmuştur. Fetih yıldönümüne yetişebilecek tamiratlar içinde "Hisar'ın haricen harabe yüz tutmuş kısımlarının tâmirile tahkimât manzumesinin orijinalitesini ihyayâ" yönelik işlere öncelik verilmelidir. Tüm kulelerin tamiri ve Hisarpeçe'nin ikmali lüzumlu görülmektedir. Hisar içinde yer alan evler istimlak edilmeli ve içerdeki sokak ve yollar düzenlenmelidir. Onarımın, yapının eski hâlini

⁴¹ "Rumeli-Hisar'ının Restorasyonu Hakkında Umumî Rapor" adını taşıyan bu kısım, CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası* içinde 16 sayfadan oluşur ve 17 Ekim 1953 tarihlidir.

⁴² CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası* içinde 25-28. sayfalar arasında yer alan bu rapor, 02.08.1953 tarihli ve imzasız olarak "Bu raporun hisarların tamiri işine Bahriye Nezaretince memur edilen Alman Mimar Profesör Çorker (Zürcher) tarafından yazılmış olduğu sanılmaktadır" bilgisi ile yer almaktadır. Dağtekin bu raporun Zürcher tarafından yazıldığını kendi raporunda doğrulamaktadır.

⁴³ İstanbul Arkeoloji Müzeler Müdürlüğü antetli kâğıtta, G. 49508-1078 numarası ile sunulmuş tek sayfalık rapor, CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası* içinde 29. sayfada yer alır.

bozmayacak şekilde planlanmasının önemi bu raporda da vurgulanmış ve “Restorasyon işlerinin Eski Eserlerin tâmirile meşgul olmuş fen adamlarının nezâreti altında mütehasıs elemanlarla yaptırılması husûsunun göz önünde tutulması” tavsiye edilmiştir.⁴⁴

Bu bölümde mevcut olan dördüncü ve son rapor Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Nejat Sirel tarafından İstanbul Belediyesi’ne hitaben yazılmıştır ve Rumeli Hisarı içine konulması tasarlanan Fatih Sultan Mehmet heykeline ilişkindir. Cumhurbaşkanı Bayar’ın “Rumeli Hisarının en münasip bir noktasında Fatih Sultan Mehmet’in at üzerinde bir abidesini yaptırmak teşebbüsü” için Nejat Sirel bazı önerilerde bulunmaktadır: Yapılacak abidenin Rumeli Hisarı’nın bütünüyle uyum içinde olmasını, beyaz at üzerinde olması tasarlanan atın taştan yapılmasını, abidenin kulelerden yüksek olmaması ancak Boğaz’dan görülebilmesi için asgari boyunun ne olması gerektiği gibi...⁴⁵

Dosyanın son bölümündeki görsel materyallere ilişkin kısımda Albert Gabriel tarafından hazırlanmış, Rumeli Hisarı’nın 1453 yılına ilişkin vaziyet planı, Rumeli Hisarı’nın doğu surlarının Boğaziçi’nden görünüşü; 1830’da Allom tarafından çizilmiş Rumeli Hisarı resmi; 1819’da Melling tarafından çizilmiş ve Gabriel tarafından aktarılmış gravür çizimi gibi görsel materyaller de mevcuttur. Ayrıca Dağtekin imzalı “Rumelihisarı’nın Boğaz’ın en dar yerindeki merkezî durumunu işaret eder” notu düşülmüş “1452 yılında Hisarlara yerleştirilen topların en fazla atış mesafeleri ile, Boğaz’ın en dar yerindeki Ateş Perdesi’nin Planı” isimli bir harita çizimi vardır. Dağtekin burada kulelerin ve surların durumunu detaylı olarak resmetmiştir.⁴⁶

⁴⁴ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası* içinde 30-36. sayfalar arasındaki bu rapor Encümen azaları isimleri ile imzasız olarak sunulmuştur ve tarihsizdir.

⁴⁵ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası* içinde 37-38. sayfalarda yer alan, Güzel Sanatlar Akademisi antetli kâğıtta, GSA Müdürü Nejat Sirel isimli ve imzasız olarak eklenmiş tek sayfalık rapor 27.08.1953 tarihlidir.

⁴⁶ Dosyanın 39-49 sayfa numaraları arasındaki bu bölümünde 11 farklı görsel materyal mevcuttur.

Hüseyin Dağtekin'in Restorasyona Dair Çalışma Ve Önerileri

Hüseyin Dağtekin, dosyanın temelini oluşturan "Rumeli Hisarı Restorasyonu Hakkında Umumi Rapor" başlıklı ana raporunda "Hisarın Tarihi Ehemmiyeti" başlıklı bir bölüm kaleme almıştır. Bu kısım Rumeli Hisarı'nın tarihçesine ilişkindir. Ardından restorasyon sırasında dikkat edilmesi gerekli hususları "Yapılacak İşler" başlığı altında sunmuştur. Bu maddeleri şöyle özetlemek mümkündür:⁴⁷

1. Hisar'ın içindeki evler azalmak ve iyice harap olmakla birlikte halen bir problem teşkil etmektedir. Bu evlerin kale muhafızlarının evleri üzerine yapılmış olma ihtimali tartışılmış ancak büyük oranda tahrip olmuş bu evlerin istimlakı "şimdilik" uygun bulunmuştur.
2. İstimlak işinden sonra Hisar içi binalardan temizlenmeli ve Zürcher'in raporunda da zikredilen turistik amaçlı kullanılabilir evler dışındakiler yıktırılmalıdır. Eski sokaklar, kaldırımlar tamir edilmeli, sokak isimleri birer levha ile köşe başlarına asılarak muhafaza edilmelidir.
3. Üç büyük kule ve diğer kulelerin, duvarların ve iç ve dış yüzeylerin, mazgalların, devriye yollarındaki taşların, merdivenlerin tetkik edilmesi ve eksik olan taşların mümkün olduğu kadar aynı cins taşla ikmal edilmesi önerilmektedir.
4. Kapılar, pencereler, top mazgalları eski haliyle korunmalı; kitabeler ve motifler dış tesirlere karşı muhafazaya alınmalıdır.
5. Büyük kulelerin katları eski haliyle yeniden inşa edilirken, tüm katlara elektrik tesisatı yapılmalıdır.

Bu önerileri takiben, Dağtekin mütehassıslarla aldıkları şu kararları kayda geçirmiştir:⁴⁸

1. Hisar içindeki çeşmeler ve kuyular tamir edilmeli ve kullanılacak hale getirilmelidir.

⁴⁷ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası*, 2. Bölüm, 17.10.1953 tarihli rapor, 17-18.

⁴⁸ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası*, 2. Bölüm, 17.10.1953 tarihli rapor, 18-19.

2. Hisar içinde ve dışında bulunan fazla toprak ve molozlar temizlenmeli ve zemin eski seviyesine indirilmelidir.
3. Bu temizlik yapıldıktan sonra açığa çıkan arazi eski Türk bahçeleri gibi tanzim edilmelidir.
4. Kurşun eritmeye yarayan tavalar ve kepçeler, Halil Paşa Kulesi'nde muhafaza edilmelidir.
5. Kulelerin ve kale içinin iskân durumu düzenlenmeli, kale içine eski görünümlü bir çardak inşa edilmelidir.
6. Fatih Kulesi'ndeki tarihi imza ve yazılar muhafaza edilmeli ve eksik tahtaları tamamlanmalıdır.
7. Robert Kolej'e ait olduğu tespit edilen pis su kanalı Hisar surlarının iki yerinden geçmektedir. Tesizat Hisar'ın dışına alınmalıdır.
8. Zararsız görülen ve tamir olmayacak alanlardaki ağaçlar korunmalıdır.
9. Tamirat sırasında kullanılacak harç yağlı kireç ile yapılmalı ve taşlar eski tarzda yontulmalıdır. Bu konuda Eski Eserleri Koruma Encümeni görüş bildirmiştir, buna uyulması gerekli görülmektedir.
10. Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Sirel'in Hisar'a dikilmesi planlanan Fatih heykeline yönelik sunduğu fikir üzerinde düşünülmelidir.
11. Yapılması gerekli işlerin her biri ayrı bir proje olarak ele alınmalı ve hazırlanacak tüm projeler ilgili Umum Müdürlük ve Eski Eserleri Koruma Encümeni tarafından kontrol edilmelidir.
12. Tüm tamirat işleri, eski eser onarımında uzman müteahhitlerce yapılmalı ve işlerin kontrolü, İstanbul Vilayeti İmar Müdürlüğü ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü ile Ankara Üniversitesi'nin seçeceği mütehassıslardan oluşacak bir heyet tarafından yapılmalıdır.

Bunların dışında ilmî araştırma gerektiği gerekçesiyle beş maddenin karara bağlanması sonraya bırakılmıştır.⁴⁹

1. Cami, minare ve sarnıcın planının çıkarılması ve detaylarının tespitinden sonra ihya edilip edilmeyeceği.
2. Hisar içinde mevcut evlerin stili.
3. Kulelerin üzerine kurşun kaplı çatı ve saçakların yeniden konulup konulmayacağı.
4. Hisarpeçe'deki top mazgal deliklerinin durumu ve ikmali.
5. Rumeli Hisarı'nın Fatih devri silahları ile tanzim edilmesi.

Dağtekin raporunun sonunda "Boğazkesen Hisarı'nın bu nev'i şahsına münhasır hususiyetleri göz önünde bulundurularak, bir buçuk asır evvelki durumu ile ihyası bilhassa temenniye şayan görülmüştür." diyerek tüm görüşlerini özetlemiştir.⁵⁰ Bir buçuk asır önce külahların olmadığı çatı aksamı, içindeki evlerin stiline bir buçuk asır önceki gibi olması gerektiği ve bilhassa Hisarpeçe denilen kısmın sınırlarının da bu devre göre çizilmesi gerektiğini söylemektedir.

Restorasyon Süreci

Uzun yılların ihmeline rağmen güçlü mimarisi ile 1950'lerde halen ayakta olan Rumeli Hisarı'nın onarımı 1938-1950 yılları arasında zaman zaman gündeme gelmiştir. 1953 yılında Cumhurbaşkanı Bayar'ın yakın takibiyle Rumeli Hisarı'nda ilk kez kapsamlı bir onarım için hazırlık süreci başlamıştır. Bu tarihi yapının onarımında Hüseyin Dağtekin gibi yıllarını bu konuya vermiş bir uzmanın görevlendirilmesi, bu projeye verilen önemin yansımasıdır. Uygun onarım teknikleri için heyetlerden görüşler alınmış, raporlar özenle incelenmiştir.

Onarım başlarken öncelikli işlerin belirlenmesi için oluşturulan komisyon, İstanbul Belediye Başkanlığı'na 10 Temmuz 1954 günü bir rapor sunmuştur. Buna göre evvela binalar istimlak edilecek, peyderpey yıktırılacak ve enkaz kaldırılacaktır. Manzarayı kesmeyen birkaç bina turistik maksatla muhafaza edilecektir. Sur içi geleneksel Türk bahçesi görünümünde olacak ve iyi durumdaki ağaçlar korunacaktır. Sur duvarları

⁴⁹ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası*, 2. Bölüm, 17.10.1953 tarihli rapor, 20-22.

⁵⁰ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası*, 2. Bölüm, 17.10.1953 tarihli rapor, 23.

onarılırken çok yeni bir görüntü vermekten kaçınılması, eksiklerin mümkün olduğu ölçüde eski taşlarla doldurulması önerilmektedir. Kulelerin yenilenmesi sırasında bu yapıları ziyarete imkân verecek elektrik sisteminin kurulması ve uygun görülecek bir yere ziyaretçiler için Türk usulü bir kahve yapılması da planlar arasında yer almaktadır.⁵¹

1954 yılının sonları Rumeli Hisarı içindeki evlerin istimlak edilmesi ve yıkılmasıyla geçmiştir. Basından takip edilebildiği üzere istimlak işleri Ağustos ayı sonunda⁵² başlamış, Aralık ayında⁵³ bitmiştir.

Son hazırlıkların ardından “Reisicumhur C. Bayar” imzalı ve 4/4198 sayılı kararname ile “İstanbul’daki Rumelihisarının restorasyon işinin emaneten yaptırılmasına” İcra Vekilleri Heyetince 25 Aralık 1954’te karar verilmiştir.⁵⁴

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu, 1955 yılı Nisan ve Temmuz aylarında restorasyon esaslarına yönelik hazırladıkları raporları sunmuştur.⁵⁵ Bunlara dayalı olarak Hisar’ın rölöve ve tafsilatlı planlarının hazırlandığı ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kimya Laboratuvarı Şefi Nureddin Akbulut tarafından, Çinili Köşk’te sergilenmek üzere, Rumeli Hisarı’nın bu ölçümlere dayalı bir maketinin yapıldığı bilinmektedir.⁵⁶

Komisyon üyeleri son tetkik ziyaretini 18 Mart 1955’te yapmış ve akabinde onarımlara başlanmıştır.⁵⁷ Basından takip edildiğine göre Mayıs 1955’te⁵⁸ iskeleler kurulmuştur. Rumeli Hisarı’nın tamiri için Maarif Vekaleti 500 bin liralık tahsisat göndermiş ve tamirat işleri 16 Mayıs itibarıyla

⁵¹ Rumeli Hisarı’nın Restorasyon Esasları Hakkında Rapor, 10.07.1954. Üç sayfalık bu belge Cahide Tamer tarafından yayımlanmıştır: Cahide Tamer, *a.g.e.*, 90-91.

⁵² *Milliyet*, 01.09.1954.

⁵³ *Milliyet*, 03.12.1954.

⁵⁴ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (DABCA)*, 030-18-01-02-138-107-10, 25.12.1954.

⁵⁵ 21.04.1955 tarihli 30 no.lu toplantı ve 15.07.1955 tarihli 32 no.lu toplantılara ilişkin Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kararları Cahide Tamer tarafından yayımlanmıştır: Cahide Tamer, *a.g.e.*, 94-95.

⁵⁶ Aziz Ogan, “Türk Şehametinin Canlı Abidesi Rumelihisarının Tamiri Dolayısıyla”, *Yeni İstanbul*, 16.04.1955.

⁵⁷ *Milliyet*, 19.03.1955.

⁵⁸ *Milliyet*, 16.05.1955.

başlamıştır.⁵⁹ Onarımın başlangıcı Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay tarafından duyurulmuştur. Çalışmaların başlaması münasebetiyle Cumhurbaşkanlığı Bayar'ın da katılımıyla bir tören düzenlenmiş ve Vali Gökay, her yıl ayrılacak bütçe ile onarımların kısım kısım sürdürüleceğini açıklamıştır.⁶⁰

Onarım nihayet başlamış, ancak her yıl ayrılması gerekli bütçe 1956 yılında kesintiye uğramıştır. Basından takip edilebildiği kadarıyla 1956 yılı onarımları ancak Haziran ayında tahsisat gelince başlayabilmiştir. Planlanan işlerin hava şartlarından dolayı kış gelmeden bitirilmesi beklenmekteydi.⁶¹

Restorasyon Sırasında Yapılan İşler

İstanbul Belediyesinin 1959 yılında yayımladığı ve İstanbul'un imarına yönelik bilgilerin sunulduğu *İstanbul'un Kitabı*'nda Belediye tarafından Rumeli Hisarında yaptırılan işler şöyle sıralanmaktadır:⁶²

1955 yılında 600 bin liralık ödenekle Saruca Paşa Kulesi ve Halil Paşa Kuleleri ile bir kısım surların restorasyonu,

1956 yılında 500 bin liralık ödenekle Zağnos Paşa Kulesi ve etrafındaki surlar,

1957 yılında 750 bin liralık ödenekle Saruca Paşa Kulesi'nin iç kısmındaki ahşap işleri ile bahçe tanzimi ve Halil Paşa Kulesi'nin asansörü ile elektrik ve su tesisatı işleri.

Bu yıl ayrıca Hisarpeçe'de bilimsel bir kazı yapılmış ve Hüseyin Dağtekin de kazı ekibi içinde yer alarak sonraki yıllarda bir rapor hazırlamış; bu raporda eski yıllarda yapılmış araştırma sonuçlarındaki hatalar da kamuoyuna sunulmuştur.⁶³

Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Haluk Şehsuvaroğlu'nun başkanlığında 15-23 Mayıs ve 28-29 Mayıs 1957 tarihleri arasında, iki kısımda ve 11 gün müddetle 7 işçi tarafından gerçekleştirilen kazılarda

⁵⁹ *Hürriyet*, 17.05.1955.

⁶⁰ *Hürriyet*, 17.05.1955.

⁶¹ *Milliyet*, 27.06.1956.

⁶² *İstanbul'un Kitabı*, 109-110.

⁶³ Hüseyin Dağtekin, "Rumeli Hisarı Hisar Beççe'sinde Yaptığım Kazı", 329-342.

Hisar'ın temelleri meydana çıkarılmış ve sonuçlar Hisar'ın vaziyet planını değiştirmiştir.⁶⁴

Rumeli Hisarı restorasyonunun, Türk mimarlık tarihi açısından ayrı bir önemi vardır. Rumeli Hisarı'nın tarihindeki bu en büyük onarımında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimarlık eğitimi alan üç Türk kadın mimar görev almıştır: Selma Emler, Cahide Tamer ve Mualla Eyüboğlu Anhegeer. Celal Bayar, Rumeli Hisarı'ndaki çalışmalarını yerinde görmek üzere orada bulunduğu bir gün, onarımlarda aktif şekilde çalışan Selma Emler ve Cahide Tamer'i kastederek şöyle demişti: "Fatih Sultan Mehmet bu Hisarı yaptırırken, bir gün gelip de iki Türk kadınının eserini tamire çalışacağını aklından geçirmiş miydi acaba?"⁶⁵

Adı geçen bu üç yüksek mimarın Rumeli Hisarı'nın restorasyonunda etkin bir rol oynamalarını Tarihçi Afet İnan, "Rumelihisarını Üç Türk Kızı Restore Etti" başlıklı yazısıyla da kayda geçirmiştir.⁶⁶ Cahide Tamer, içerisinde yer aldığı tüm bu çalışmalarını ve restorasyonda takip edilen işleri kapsayan bir kitap da yayımlamıştır: "Rumeli Hisarı Restorasyonu: Belgelerle, Anılarla (1955-1957)" ismini taşıyan kitabında Tamer, restorasyon kararının alındığı 1954 yılından başlamak üzere keşiflerin hazırlanması, komisyonların oluşturulması, onarımda her yıl neler yapıldığı gibi detay bilgiler vermektedir. Komisyon raporları ve ilgili kurumlardan gelen yazıları da çalışmasının sonuna ekleyen Tamer'in kitabı, hatıralarında yer alan birçok anıyla da zenginleştirilmiştir.

Rumeli Hisarı Yeniden Açılıyor

Planlamada yer aldığı şekliyle temel tamirat işleri 1958 yılında, surlar ve kuleler arasındaki bahçe işleri ve ayrıca su tesisatı yaptırılmasıyla sona ermiştir.⁶⁷ Tamamlanmayan işler olmasına rağmen hazırlıkların 29 Mayıs 1958 günü kutlanacak olan İstanbul'un 505. fetih yıldönümüne yetiştirilmesi için bazı işler törenden sonraya bırakılmıştır.

⁶⁴ *İstanbul'un Kitabı*, 110.

⁶⁵ *Milliyet*, 24.06.1955.

⁶⁶ Afet İnan, "Rumelihisarını Üç Türk Kızı Restore Etti", *Hayat Mecmuası*, 41, 9 Ekim 1959.

⁶⁷ *İstanbul'un Kitabı*, 110.

“Bu hayırlı hizmette himmeti olanları şükranla yadeden” Hürriyet gazetesi açılış haberini verdikten sonra, kalenin tarihine geniş bir yer ayırmıştır.⁶⁸ Bir diğer gazetede Rumeli Hisarı'nın Cumhurbaşkanı Bayar tarafından açıldığı; törende Başbakan Menderes, Bakanlar, milletvekilleri, askerî ve mülkî erkân ile çok kalabalık bir davetli grubunun hazır bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁹ Açılış kurdelesini Celal Bayar kesmiş, halk gece karanlığına kadar tarihi yapıyı gezmiştir.⁷⁰

Rumeli Hisarı açılışından sonra da Cumhurbaşkanı için önemini korumuş; Bayar, restorasi henüz biten bu yapının tanıtımına katkı sağlamak amacıyla Hisar içinde Kızılay yararına bir “garden parti” düzenlemiştir.⁷¹

Açılışı takiben eksik kalan işlerin tamamlanması için yeniden harekete geçilmişti. Rumeli Hisarı'nda geleneksel Türk bahçesi tanzimi için Bayındırlık Bakanlığı 1958'de müsabaka açmış; birinci olan proje 1958-1959 yıllarında tatbik edilmiştir. Müsabakada birinci seçilen projeyi Yüksek Mimarlar Sami Sisa, Doğan Tekeli ve Metin Hepgüler hazırlamıştır.⁷² Bahçe düzenlemeleri sırasında merasim günlerinde yapılacak mehter gösterileri için uygun yer planlanmış, hazırlık aşamasında karar verildiği üzere ziyaretçiler için dinlenme ve Boğaziçi'ni seyir mekânları da tasarlanmıştır.

Bahçe ve çevre düzenlemeleri sırasında tartışmaya neden olan konulardan biri de bahçe içindeki minaredir. Rumeli Hisarı'nın içinde Fatih döneminden kalma bir cami vardı. Restorasyonun başlamasından hemen önce minarenin, şerefenin altına kadar ayakta kalmış vaziyette olduğu raporlardan anlaşılmaktadır.⁷³ Onarımlar planlanırken minarenin durumu ve caminin ihyası da tartışılmıştı. Hüseyin Dağtekin'e göre minare eğer ayağa kaldırılacaksa külahın Fatih döneminde muhtemelen ahşap olmasından dolayı ahşap yapılması, eğer cami yeniden yapılacaksa

⁶⁸ Mehmed Şehidoğlu, “İstanbul’un 505. Yıldönümünde Rumelihisarı Bugün Açılıyor”, *Hürriyet*, 29 Mayıs 1958.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 30.05.1958.

⁷⁰ *Milliyet*, 30.05.1958.

⁷¹ Parti 30 Haziran 1958'de gerçekleştirilmiş, duyurusu 22 ve 23 Haziran'da gazeteler aracılığıyla yapılmıştır.

⁷² Bu proje dosyasının detaylarına *Salt Araştırma* Mimarlık koleksiyonları içinde yer alan Doğan Tekeli Arşivi üzerinden ulaşılabilir: <https://archives.saltresearch.org/> (Erişim Tarihi: 25.01.2022).

⁷³ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası*, 2. Bölüm, 13.

molozlardan seçilen taşlarla, orijinale uygun bir biçimde yeniden inşası gerekiyordu.⁷⁴

Ali Saim Ülgen tarafından “Rumeli Hisarı Camii Minaresi Hakkında” bir proje hazırlanmıştı.⁷⁵ Proje raporundan anlaşıldığı üzere Ülgen, camii kalıntısının ve minaresinin rölövesini hazırlamış ve 15. yüzyıl tekniklerini ve estetik değerlerini dikkate alarak, gövdenin eksik kısmının binanın kalıntılarının boyutlarına göre hesaplanmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda minarenin mevcut kısmının kendi malzemesine uygun cins malzeme ile onarılabileceği; üst kısmın yeniden yapılacağı ve külahın ahşap ve kurşun olacağı belirtilmiştir. Alemi ise boynuz şeklinde olacaktı ve o devre ait sağlam örneklerden numune bakır alınarak imal edilecekti. Bu projenin neden uygulanmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Aslında cami ve minarenin ihyası meselesine pek çok raporda değinilmişti ancak 1958 yılında bahçe düzenlemelerinde caminin temellerine ulaşılması ile karar aşamasına gelinmiştir. Sonuçta cami temelleri sağlamlaştırılarak bırakılmış, minare ise olduğu haliyle kuvvetlendirilmiştir. Caminin yerine sahne yapıldığı iddiası, 2015 yılında cami yeniden inşa edilirken tartışma konusu olmuştur. Proje sorumlularından Doğan Tekeli’ye göre 1958 düzenlemelerinde yapılan küçük sahne cami temellerine değmeden ve “tek bir kolon tarafından taşınan betonarme bir plak” şeklinde tasarlanmıştı.⁷⁶ Tekeli şu hususunun altını özellikle çizmektedir ki turistik maksatlı ve kısa süreli gösterileri izlemek için yapılmış birkaç basamaktan ibaret olan bu sahnede o yıllarda mehter gösterileri ve halk oyunlarına yer ayrılmış, 1969 yılından sonra bu sahne dağınık basamaklarla gelişigüzel büyütülmüş ve bundan sonra tiyatro ve konserler için kullanılabilir hale gelmiştir.

Bahçe ve çevre düzenlemelerinin sona ermesiyle Rumeli Hisarı’nın müze olmasına karar verilmişti.⁷⁷ Rumeli Hisarı’nda bir Fatih Müzesi yapılması fikri, Bayar’a sunulan dosyada yer alan raporlarda da yer almıştır. İç yapısı diğerlerinden daha sağlam olan Saruca Paşa Kulesi’nde eski

⁷⁴ CBVA, 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası*, 2. Bölüm, 14.

⁷⁵ Ali Saim Ülgen Koleksiyonu, TASUDOC993044, *Salt Araştırma*, <http://archives.saltresearch.org> (Erişim Tarihi: 25.01.2022).

⁷⁶ Doğan Tekeli, “Hisar’daki Caminin Gerçekleri”, *Cumhuriyet*, 29.02.2016.

⁷⁷ *Milliyet*, 02.06.1959.

devirlerden başlamak üzere Türk silahları, top, tüfek, bayrak, miğfer, bayrak, kalkan, kale anahtarları gibi askeri tarih hatıraları teşhir edilmiştir.⁷⁸ Fatih Sultan Mehmet'e ait kılıç, yine Fatih Sultan Mehmet'in harp planları, gravürler ve özellikle İstanbul'un fethine ilişkin plan ve maketler de, büyük bir kısmı Topkapı Sarayı Müzesi'nden ve bir kısmı da Askeri Müze'den getirtilerek ziyaretçilere sunulmak üzere önceki senelerde hazırlanmıştır.⁷⁹ Bunlara ek olarak "Fatih devri şahsiyetlerinden iki zevatın hatırası" için Sadrazam Mehmed Paşa'nın kalkanı ve Çandarlı Ali Paşa'nın serpuşu ile yine Fatih devrine ait diğer bazı hatırat yer almıştır.⁸⁰

SONUÇ

Çelik Gülersoy'un dediği gibi, "Rumeli Hisarı, İstanbul'a ve Boğaziçi'ne Türk mührünü basan ve aynı zamanda dünyanın da en güzel askerlik ve mimarlık eserlerinden biri olan, soylu bir tarih yapısıdır."⁸¹ İstanbul'un fethiyle özdeşleşmiş olan bu yapı, 1940'lardan 1960'lara uzanan onarıma hazırlık ve restorasyon sürecinden sonra bir süre müze haline getirilmiştir. Açılışı 29 Mayıs 1958'de, hedeflendiğinden 5 yıl sonra, İstanbul'un fethinin 505. yıldönümünde gerçekleşen Rumeli Hisarı, hazırlıklarıyla 6 yıl süren bu onarım ve restorasyon ile günümüze kadar sağlamlığını korumuştur. Yıllar içinde müze olmaktan uzaklaşmış, yalnızca içine girilebilen ancak anlatısı olmayan bir anıt olarak kapılarını açık tutmaya çalışmıştır.

1938'den 1953'e kadar onarılması tasarlanan ancak bir devlet yöneticisinin özel ilgisi ve bütçe ayırması ile restore edilebilen bu Türk abidesi yine de bu topraklarda yüzyıllardır ilgi bekleyen kültür varlıkları içinde şanslı sayılabilir. Celal Bayar'ın özel arşivinde yer alan ve bu çalışmaya konu/kaynak olan *Rumeli Hisarı Dosyası*, onarım hazırlıkları boyunca karşılaşılan tahsisat yetersizlikleri, planlar yapıldığı ve komisyonlar oluşturulduğu halde işlerin başlamayışi gibi sorunları hatırlatmaktadır. Bu sorunlar aynı zamanda, Türkiye'de kültür varlıklarının korunmasındaki en temel problemlerdendir.

⁷⁸ *Rumeli Hisarı*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları 5, İstanbul 1957, 8.

⁷⁹ *a.g.e.*, 9.

⁸⁰ *İstanbul'un Kitabı*, 110.

⁸¹ Çelik Gülersoy, *a.g.e.*, 5.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kültür varlıklarının idaresinin çeşitli kurumlara dağıtılmasıyla başlayan aidiyet sorunu ise tarihi değerlerin korunmasının önündeki en büyük engellerden bir diğeridir ve bugün halen çözülememiştir. Rumeli Hisarı örneğinde sur duvarlarının İstanbul Büyükşehir Belediyesine, iç kısmın mülkiyetinin Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olduğu bu tarihi yapı, müze statüsünü ve idaresini de uzun yıllardır Kültür ve Turizm Bakanlığına bırakmıştır. Rumeli Hisarı'nın 2021 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Dairesi tarafından onarıma alındığı bilinmektedir. İstanbul'un kültür mirası içinde yüksek önem arz eden 570 yıllık bu yapının en iyi şekilde korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması, kültür varlıkları ile ilgilenen tüm kurumların görevidir. Bu önemli tarihi yapının kısa sürede, yeni ve çağdaş bir teşhirle, yalnız bir anıt değil ziyaretçiye Türk tarihinin önemli kesitlerinden seçti sunan bir müze olarak açılması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- "On Yıl Sonra İstanbul Ne Şekil Alacak?" *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten*, 33, İstanbul Temmuz 1943,18.
- "Prof. Albert Gabriel'in İstanbul'da Abidelerimizin İhyasına Dair Konuşması", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten*, 202, İstanbul Kasım 1958, 3-5.
- 1950 yılı Genel Toplantı Tutanağı, İstanbulun Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği, Becid Basımevi, İstanbul 1950.
- Albert Gabriel: *Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin (1883-1972)*, haz. Korkut E. Erdur, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ATİS, Ayhan, "Rumeli Hisarı", *Yedigün*, 8 Teşrinievvel (Ekim) 1940, 396, 12-13.
- AVUNDUK, Abdullah Mehmet "Rumelihisarı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, 35, 237-240.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, "Rumeli Hisarı ve İstanbul'da İlk Osmanlı Kitabesi", *Fatih ve İstanbul*, 1/1, İstanbul 29 Mayıs 1953, 63-68.
- Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes*, haz. İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986.

- CELAL, Fahri, "Anadolu ve Rumeli Hisarları", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten*, 172, İstanbul Ekim 1956, 9-10.
- DAĞTEKİN, Hüseyin, "Rumeli Hisarı Hisar Beççe'sinde Yaptığım Kazı", *VI. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1961, 329-342.
- DAĞTEKİN, Hüseyin, "Rumeli Hisarının Askerî Ehemmiyeti- 1. Kısım", *Fatih ve İstanbul*, 1/1, İstanbul 29 Mayıs 1953, 117-137
- DAĞTEKİN, Hüseyin, "Rumeli Hisarının Askerî Ehemmiyeti- 2. Kısım", *Fatih ve İstanbul*, 1/2, İstanbul 29 Temmuz 1953, 177-191.
- DAĞTEKİN, Hüseyin, *Rumeli Hisarı Hisar Beççesi Üzerine Yapılan Araştırmalar*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doçentlik Tezi, Ankara 1963.
- ERİŞMİŞ, Mehmet Cercis, *Rumeli Hisarı Hakkında Tarihi Bir İnceleme: Araştırma Raporu*, İstanbul 2012.
- EYİCE, Semavi, "Prof. Albert Louis Gabriel (02.08.1883-23.12.1972)", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Temmuz 1973, C. 37, S. 147, 321-323.
- GABRIEL, Albert, "Rumeli Hisarı", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, 5, çev. Fehmi Karatay, İstanbul 1959, 101-131.
- GABRIEL, Albert, *İstanbul Türk Kaleleri*, Tercüman Yayınları, çev. Alp Ilgaz, İstanbul 1941.
- GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk, *Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları Hisarlar ve Mahalleleri*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2016
- GÜL, Murat, *Modern İstanbul'un Doğuşu, Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, Sel Yayıncılık, çev. Büşra Helvacıoğlu, İstanbul 2018.
- GÜLERSOY, Çelik, *Rumeli Hisarı (1930-2003)*, Apa Ofset Yayınları, İstanbul 1968.
- İstanbul'un Dünü, Bugünü, Yarını (İstanbul Radyosunda Konuşmalar)*, haz. Abidin Daver, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul 1943.
- İstanbul'un Kitabı*, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul 1959.
- NACİ, Elif, "Rumeli Hisarı Restorasyonu", *Türk Düşüncesi*, IX, 17-18, İstanbul 1958.
- ÖNDER, Mehmet, "Rumelihisarı'nda Bir Sığır Derisi Toprak", *Türk Kültürü*, XIV/166, Ankara 1976, 44-48.

- ÖZ, Tahsin, Rumelihisarı, *Panorama*, İstanbul Ocak 1955, 9-10.
Rumeli Hisarı, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları-5, İstanbul 1957.
 SOĞUK, Olcay, *Efsane Vali: Dr. Lütfi Kırdar'ın Yaşam Öyküsü*, Doğan Kitap, İstanbul 2019.
 TAMER, Cahide, *Rumeli Hisarı Restorasyonu, Belgelerle-Anılarla (1955-1957)*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2001.
 ÜNVER, Süheyl, *İstanbul Fethiyle Kalelerinin Manzum ve Mensur Tarih İbareleri*, İstanbul Fetih Derneği Yayınları No: 16, İstanbul 1953.
Yenileşen İstanbul: 1939 Başından 1947 Sonuna Kadar İstanbul'da Neler Yapıldı, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul 1947.

Gazeteler

- Cumhuriyet*: 13 Ağustos 1953, 11 Temmuz 1954, 14 Kasım 1954, 6 Eylül 1956, 7 Ağustos 1957, 30 Mayıs 1958, 29 Şubat 2016.
Hürriyet: 17 Mayıs 1955.
Milliyet: 9 Ağustos 1950, 4 Temmuz 1951, 13 Ağustos 1953, 1 Eylül 1954, 14 Kasım 1954, 3 Aralık 1954, 19 Mart 1955, 16 Mayıs 1955, 24 Haziran 1955, 27 Haziran 1956, 30 Mayıs 1958, 2 Haziran 1959.
Yeni İstanbul, 16 Nisan 1955.

Arşiv Belgeleri

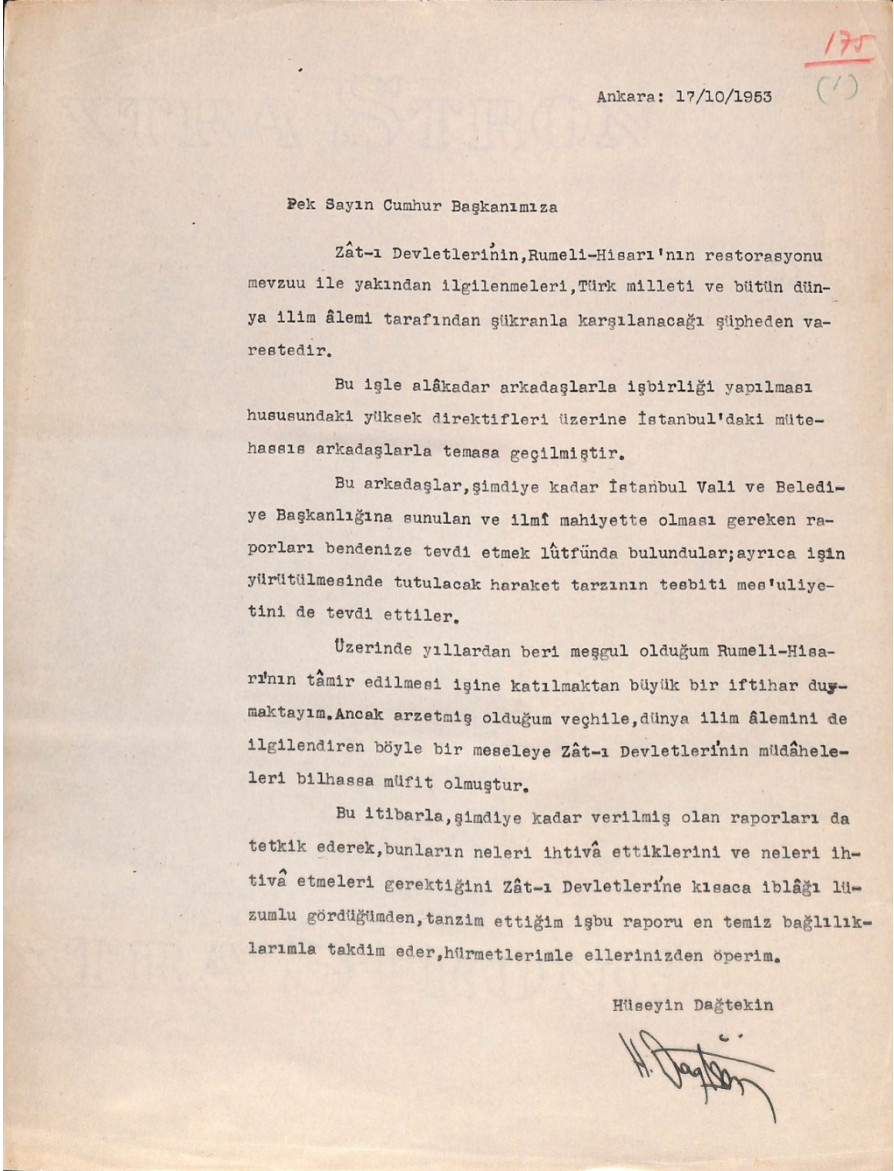
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030-18-01-02-138-107-10, 25.12.1954.
 Celal Bayar Vakfı Arşivi, Dosya No: 175, Rumeli Hisarı Dosyası.
 Celal Bayar Vakfı Arşivi, Dosya No: 126, Fatih Sultan Mehmet Dosyası.
 Celal Bayar Vakfı Arşivi, Albüm No: 286, Celal Bayar'ın Rumeli Hisarı Tetkik Ziyaretleri.

İnternet Kaynakları

- Albert Gabriel Fonu, Fransız Kültür Bakanlığı Açık Miras Platformu (POP) resmi internet sitesi, <https://www.pop.culture.gouv.fr>. (Erişim tarihi: 02.01.2022)
 Ali Saim Ülgen Arşivi, Salt Araştırma, Mimarlık ve Tasarım Arşivi, <http://archives.saltresearch.org>. (Erişim tarihi: 25.01.2022)
 Doğan Tekeli Arşivi, Salt Araştırma, Mimarlık ve Tasarım Arşivi, <http://archives.saltresearch.org>. (Erişim tarihi: 25.01.2022)

EKLER

EK1: Celal Bayar Vakfı Arşivi 175 numaralı *Rumeli Hisarı Dosyası*'nın ilk bölümünü oluşturan ve Hüseyin Dağtekin tarafından kaleme alınmış girizgâh sayfası.

EK2: Celal Bayar Vakfı Fotoğraf Koleksiyonuna 286 numara ile kayıtlı, Yüksek Mimar Cahide Tamer tarafından Cumhurbaşkanı Bayar'a Takdim Edilen *Rumeli Hisarı Tetkik Ziyaretleri Albümü*'nden seçilmiş iki fotoğraf.

Celal Bayar'ın 4 Eylül 1956 tarihli ziyareti.

Celal Bayar'ın 6 Ağustos 1957 tarihli Rumeli Hisarı ziyaretinden bir kare.

EK3: Ali Saim Ülgen Arşivi'nde yer alan ve Rumeli Hisarı'nın içindeki evleri gösteren bir fotoğraf.

SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Koleksiyonu, TASUDOC059503/6.

EK4: Fransız Kültür Bakanlığının Açık Mirası Platformu'nda bulunan Albert Gabriel Fonu Medya, Mimarlık ve Miras Kütüphanesine kayıtlı Rumeli Hisarı fotoğraflarından.

Kod: 20k002587

Kod: 20k004597.

Kod: 20k002589.

“RESTORATION OF RUMELI FORTRESS (RUMELI HISARI) 1953-1958 FROM
CELAL BAYAR’S PRIVATE ARCHIVE”

Abstract

The largest restoration project in Rumeli Fortress (Rumeli Hisarı), which is currently under restoration, was implemented in the 1950s. Although the restoration of this historical building is identified with the conquest of Istanbul, it had been on the agenda since the 1940s, the restoration preparations only started in 1953. The plans prepared for the 1953 restorations, when the 500th anniversary of the conquest of Istanbul will be celebrated, could not be implemented due to the impact of the Second World War and the priorities in the city development plan. After the change of government in Turkey in 1950, the President of the time, Celal Bayar, showed a special interest in the restoration of Rumeli Fortress. After the restoration, which lasted from 1953 to 1958, Rumeli Fortress was opened to visitors with a new arrangement on the 505th anniversary of the conquest of Istanbul. Through the new display, a Fatih (the period of Sultan Mehmet the Conqueror) Museum was created within the fortress. Artifacts that shed light on this period were taken from various museums to be exhibited here. It was thought that Rumeli Fortress would become an important tourist center with this new exhibition, where artifacts belonging to the reign of Fatih Sultan Mehmet, were brought to the fore. Rumeli Fortress File in the Celal Bayar Foundation Archive shows that the restoration was planned in meticulous detail. The examples reflected in the press are an indicator of the personal interest of President Bayar. In this study, the restoration of Rumeli Fortress, spanning the years 1953-1958, is evaluated around the file contained in Bayar’s personal archive. The file in question is enriched with other archival documents including but not limited to, press resources and secondary sources.

Keywords

Rumeli Fortress, Cultural Assets, Historical Monuments, Restoration, Celal Bayar, The Period of the Democratic Party.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE YÜKSEKÖĞRETİMDE UZAKTAN EĞİTİME GEÇİŞ SÜRECİ (1923-1982)*

*Demet CANSIZ***

ÖZET

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında halkın eğitim seviyesini yükseltmek gayesiyle bazı kararlar hızla yürürlüğe koyuldu ve bir süre sonra semeresini vermeye başladı. Fakat yükseköğretimde arzulanan başarı henüz kaydedilememişti. Yeterli sayıda eğitim kurumunun olmayışı meselenin çözümünü zorlaştıran en büyük etkendi. Bu maksatla Avrupa ülkelerinde uygulandığı gibi yükseköğretimde uzaktan eğitim sürecinin başlatılmasına karar verildi. Uzaktan eğitim hususunu Cumhuriyet devrinde dile getiren ilk kişi dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey oldu. Bununla birlikte Mustafa Necati Bey'in vekâletinden ancak yıllar sonra bu konuda somut adımlar atılabildi ve hazırlanan uzaktan eğitim programları yükseköğretim kapısında bekleyen milyonlarca gence sunuldu. Bu makalede Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Necati Bey'in ilk ifadesi başlangıç kabul edilerek, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nin kuruluşuna kadar geçen dönemde yükseköğretimde uzaktan eğitime geçiş süreci ele alındı. Öğrencilerin ve eğitimcilerin yaşadığı problemler, uzaktan eğitim kurumları, kurumların işleyişi gibi meseleler TBMM zabıtları, dönem basını ve ilgili literatür ele alınarak açıklanmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler

Yükseköğretim, uzaktan eğitim, mektupla yükseköğretim, açık eğitim, açık ve uzaktan öğrenme.

Giriş

Eğitim toplumlarda değişim yaratabilmenin en temel araçlarından biridir. Türkiye'de eğitim, modern, dinamik bir toplum yaratmak için başvurulan bir unsur olmanın ötesinde ekonomik, siyasi ve kültürel

* Makalenin geliş tarihi: 17.03.2022 / Kabul tarihi: 16.06.2022

** Öğr. Gör. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Deniz Harp Okulu, dcansiz@dho.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-2084-9349).

bağımsızlığın gereği olarak kabul edilmiştir. Modernleşmenin kapısını açan bir anahtar vazifesi gören eğitim, Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan inkılâpların toplum nazarında yerleşmesi ve kalıcı hale getirilmesinde de mühim bir vazife üstlenmiştir.¹ Dolayısıyla kuruluş yıllarında öncelikli hedef, ülke genelindeki eğitim öğretim faaliyetlerini düzenlemek, arttırmak ve eğitim kurumlarını yeni sistemle uyumlu hale getirebilmektir. Bu minvalde Cumhuriyet'in ilanından evvel 15 Temmuz 1923'te toplanan ve 15 Ağustos'a kadar çalışmalarını sürdüren I. Heyet-i İlmiye Kongresi, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim uygulamalarına ve hükümet programlarına rehberlik etti. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Safa Bey başkanlığında toplanan kongrede² Maarif Misakı adıyla bir genelge yayınlanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin milli eğitim amaçları açıklandı. Buna göre, ilköğretim yaygınlaştırılıp herkese okuma-yazma öğretilecek, milliyetçi, halkçı, laik, cumhuriyetçi vatandaşlar yetiştirilecek, yeni kuşaklar tüm eğitim kademelerinden geçirilip iş hayatında başarılı kılınacaktı. Fakat Cumhuriyet kurulduğunda devralınan miras bu amaçları gerçekleştirmek için oldukça yetersizdi. Zaferle elde edilen milli gurura rağmen yorgunluk had safhada, mevcut kurumlar verimsizdi. Kalifiye elemanların savaşta kaybedilmesi Cumhuriyet'in hedeflerini gerçekleştirecek kadronun yoksunluğu sorununu beraberinde getirmişti.³ Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte kadınların % 98'i okuma yazma bilmezken, 12 milyon nüfustan sadece 1 milyonu okuryazar idi. 355 bin kişi ise, ortak adları mektep olan fakat olanakları ve koşulları birbirinden tamamen farklı eğitim kurumlarına devam ediyordu.⁴ Bu yüzden Mustafa Kemal önderliğindeki yeni Türk Devleti mevcut eğitim kurumları ve politikalarını ıslah ederek, hükümet programlarında eğitime özel bir yer ayırmıştı. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı. Kanunla Türkiye dahilindeki tüm eğitim

¹ Tülay Alim Baran, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, (Haz. Murat Alper Parlak), Ankara 2010, s. 19-20.

² I. Heyet-i İlmiye Kongresi'nde alınan kararlar için Bkz. Osman Kubilay Gül, "Maarif Kongresi, Heyet-i İlmiyeler ve Uluslararası Ortaöğretim Öğretmenleri Kongresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, 10(19), s.512-515.

³ Mehmet Okur, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), Şubat 2010, s.206-207.

⁴ Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.22.

müesseseleri Maarif Vekâleti'ne bağlanarak mektepli-medreseli ikiliği ortadan kaldırıldı. Eğitimde birlik sağlanarak nesillerin farklı akım, görüş ve şartlandırmalardan kurtarılması sağlandı.⁵

24 Nisan 1924'te Maarif Vekili Vasıf Çınar başkanlığında toplanan II. Heyet-i İlmiye Toplantısı'nda yeni düzenlemeler gündeme geldi. İlköğretimin 6 yıldan 5 yıla indirilmesi, ortaokul ve lisenin 3'er yıllık eğitim programları ile altı yıl tutulması, ilk mektep müfredat programlarının hazırlanması, ders kitaplarının yazdırılması gibi hususlar yürürlüğe koyuldu.⁶ 1924 yılındaki diğer önemli bir gelişme de Türk eğitim sisteminin incelenmesi için yabancı uzmanların Türkiye'ye getirilmesi oldu. Bu maksatla Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye getirilen ilk yabancı uzman Prof. Dr. John Dewey'di.⁷ John Dewey raporunda, yeni mekteplerin inşası, öğretmen ve eğitimcilerin yetiştirilmesi, seyyar kütüphaneler kurulması, ticaret ve meslek okullarının açılması gibi pek çok hususta görüş bildirmişti. Dewey'in 1924 tarihli raporu uzaktan eğitim açısından da önemli öğeler içeriyordu. Dewey raporunda öğretmenlerin bilmuhabere yani yazışma, haberleşme yoluyla ders alarak yetiştirilmesi, bu derslerin de Maarif Vekâleti ya da herhangi bir muallim mektebi tarafından idare olunmasını öneriyordu.⁸ Yine aynı raporda Türkiye'nin bazı yerlerinde mekteplerin açık hava ya da yarı açık hava tarzda inşa edilmesi, gerekirse gelişmiş devletlerden bu tarz mekteplerin inşaat planlarının temin edilebileceği vurgulanıyordu.⁹ John Dewey'den sonra Maarif Vekâleti'nin daveti üzerine Alman eğitimcilerinin mühim simalarından Prof. Dr. Alfred Kühne ile Prof. Dr. Omer Buyse Türkiye'nin çeşitli illerinde yaptıkları

⁵ Ali Rıza Erdem, "Atatürk'ün Eğitim Liderliğinin Başarısı: Türk Eğitim Devrimi", *Belgi Dergisi*, 2011, S.2, s.165.

⁶ Necdet Sakaoğlu, a.g.e., s.30.

Vasıf Çınar'ın Maarif Vekilliği döneminde üzerinde durduğu ve faaliyet yürüttüğü iki mühim mesele Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın hazırlanması ve üniversitenin modernize edilmesi hususları idi. Bkz. Ferdi Uyanıker, "Cumhuriyet Devri Diplomat Naaşlarının Nakillerinde Savaş Gemilerinin Kullanılması Örnekleri: Sovyet Rusya Büyükelçisi Vasıf Çınar ve Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Minür Erteğün'ün Naaşlarının Türkiye'ye Getirilmesi", *History Studies*, 2020, S.2, s.931.

⁷ Mehmet Okur, a.g.m, s.210.

⁸ John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul 1939, s.20-21.

⁹ John Dewey, a.g.e., s.5.

incelemeler neticesinde hükümete raporlar sundu. Ayrıca Prof. Dr. Beryl Parker, Prof. Dr. Albert Malche, Prof. Dr. George Stichler, Prof. Dr. Oscar Frey ve Prof. Dr. Ernst Egli gibi uzmanlardan istifade edilerek eğitim hayatında mühim gelişmeler kaydedildi.¹⁰

Yabancı uzmanların eğitim öğretim faaliyetlerine dair sunmuş olduğu raporlar daha ziyade eğitim faaliyetlerinin iyileştirilmesi, okulların işleyişi ve eksikliklerinin giderilmesiyle alakalı idi. John Dewey yazışarak öğretmen yetiştirme önerisinde bulunmuşsa da söz konusu yıllarda henüz yükseköğretimde öğrenen, öğreten ve öğrenme kaynakları arasındaki sınırlılıkları ortadan kaldıran açık öğretim, uzaktan öğretim gibi disiplinler arası bir alana geçiş düşünülmemişti. Bu çalışma ile yükseköğretimde uzaktan eğitim olgusunun Türkiye’de ortaya çıkış ve ilerleyiş süreci ele alındı. Süreç ele alınırken Aras Bozkurt’un tasnifi kullanılarak çalışma üç ana başlık altında toplandı.¹¹ Elde edilen veriler tarihsel arka plana uygun bir şekilde dönemin genel şartları ve eğitim politikaları çerçevesinde değerlendirildi. Araştırmada nitel tarihsel çalışma yöntemi kullanıldı. Ayrıca tematik analiz, içerik analizi gibi yaklaşımlardan faydalanılarak öğrencilerin talepleri, şikâyetleri, eğitimde teknolojinin yeri ve önemi, teorik bilgilerin pratik hayata ne kadar yansıtıldığı gibi hususlar dönem gazeteleri incelenerek açıklanmaya çalışıldı.

1. Mustafa Necati Bey Dönemi Ve Uzaktan Eğitim Fikrinin Ortaya Çıkışı

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Maarif Vekâleti merkez örgütü personel ve donanım bakımından çok yetersizdi. Ders kitaplarının eksik olduğu, öğrencilerin yaşama ve çalışma koşullarının elverişli olmadığı bu süreçte Mustafa Necati Bey, Ekim 1925 tarihi itibarıyla göreve başladı.¹² Genç

¹⁰ Türkiye’ye davet edilen yabancı uzmanlar ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için Bkz. Mehmet Okur, a.g.m, s.210-212.

¹¹ Bkz. Aras Bozkurt, “Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü, Yarını”, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2017, s.87-88.

¹² *Mustafa Necati Hayatı ve Hizmetleri*, Türk Eğitim Derneği II. Anma Toplantısı, (Haz. Ferhat Oğuzkan), Ankara 1995, s.11. Mustafa Necati’nin Türk eğitimindeki yeri için Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994, s.357-358.

Cumhuriyet'in sekizinci Milli Eğitim Bakanı olarak tam 3 yıl boyunca devlete hizmet eden Necati tam mânâda bir icraat adamı idi.¹³

Görevi devraldıktan sonra ilk işi, genel eğitim durumunun incelenmesini talep etmek oldu. Bu doğrultuda nezaret bünyesinde ilk ve orta öğretim işlerine bakan, kültür ve denetim işleriyle yükümlü olan dairelerin takviyesine, yükseköğretimden sorumlu olacak, okul yapı işlerini düzenleyecek, okul sağlık hizmetleriyle ilgilenecek, eğitim-öğretim faaliyetlerini bilimsel bir şekilde programlayacak yeni yönetim birimlerinin oluşturulmasına karar verildi.¹⁴ 26 Aralık 1925'te Mustafa Necati Bey, III. Heyet-i İlmiye Toplantısı'na başkanlık etti. Toplantıda, devlet ve vilayet bütçelerinden maarife ayrılan tahsisatı en verimli şekilde kullanmak, okulları tüm mevcudu kapsayacak şekilde genişletmek, liseleri belirli merkezlerde inşa edip sayılarını çoğaltmaya çalışmak, yatılı olmayan okullarda karma eğitim vermek, öğretmenlerin terfileri için yasal teminatlar koymak, eğitim ve öğretim işleriyle meşgul olmak üzere Milli Talim ve Terbiye Dairesi'nin kurulması gibi konular ele alındı. Toplantıda alınan kararlar neticesinde Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun çıkarılarak milli eğitim teşkilatlanmasında önemli gelişmeler kaydedildi.¹⁵

Milli Eğitim Bakanı olduktan sonra memleketteki maarif işlerinin kısa ve sınırlı bir zamanda halledilemeyeceği kanaatine varan Mustafa Necati maarif teşkilatını bizzat inceledi. Devletin ve milletin genel halini ve mekteplerin vaziyetini doğru bir şekilde tahlil edip bu doğrultuda kararlar almayı uygun gördü. Türk dilini incelemek ve halka yönelik bir lügat hazırlamak için memleketteki dil uzmanlarını toplayarak, Türk dilinin islahı için gerekli çalışmaları başlattı.¹⁶ Nitekim bir süre sonra Dil Heyeti ile

¹³ İsmail Doğan, "Eğitimde İcraat Geleneği ve Mustafa Necati (1894-1929) Örneği", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu 1991, s.108.

¹⁴ *Mustafa Necati Hayatı ve Hizmetleri*, s.11.

¹⁵ Mehmet Okur, a.g.m, s.212-213.

Öğretmen yetiştirme Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri var olan en mühim sorunlardandı. Bu hususta Bkz. Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Doğan Basımevi, Ankara 1978, s.222-226. Atatürk döneminde yeterli miktarda öğretmen yetiştirme ve öğretmenlerin diğer problemleri gerçek mânâda ilk defa Mustafa Necati'nin vekâleti döneminde ele alındı. Detaylar için Bkz. Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.73-82.

¹⁶ T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, Devre:2, Cilt:23, s.267.

Talim ve Terbiye Dairesi gibi merkez kuruluşlar oluşturarak Türk eğitim tarihi açısından mühim uygulamaların öncüsü oldu.¹⁷ Talim ve Terbiye Dairesi çocukların manevi ve ahlakî değerlerini himaye etmek maksadıyla neşriyata önem vererek çocuklara yönelik pek çok ansiklopedi ve mecmualar yayınladı. Bu yayınlar oldukça ilgi gördü. Ayrıca uygunsuz içerikli neşriyattan çocukları korumak için gerekli önlemler alındı.¹⁸ 1926 yılında Maarif Vekâleti'nde Sanayi-i Nefise Müdürlüğü ve Sanayi-i Nefise Encümeni ihdas edilerek güzel sanatlar müesseselerinin teşkilatı, kadroları, bütçe ve tedrisat işleri devletin gözetimi altına alındı. Böylelikle hükümetin sanata ve sanatkârına karşı duyarlı, ilgili bir politika benimsediği gösterildi.¹⁹

Eğitimin daha sıkı bir şekilde denetlenmesi maksadıyla Maarif Eminlikleri oluşturuldu. Bu minvalde Türkiye 13 bölgeye ayrılarak her bölgeye Maarif Emni adı verilen görevliler gönderildi. Eğitimin merkezileştirildiği maarif emniyeti uygulaması ile aynı zamanda Tevhid-i Tedrisat Kanunu hükümlerine riayet edilmiş oldu.²⁰ İlköğretimin en uzak yerlere kadar yayılması, köy mektepleri kurarak ilköğretimde verimliliğin arttırılması, öğretmenlerinin meslekî bilgilerinin ve maddi olanaklarının arttırılması için maaşlarının iyileştirilmesi, öğrenci sayılarının arttırılması gibi hususlar da gündeme geldi.²¹ Memleketteki bir buçuk milyon öğrencinin yarısının dahi eğitim almadığı bu dönemde okutulan öğrenci sayısı maalesef çok azdı. Okullarda öğrenci sayısını arttırmak ve maarifi canlandırmak ülkedeki öğretmen sayısını arttırmakla mümkün olabilirdi. Her fırsatta bir muallim ordusuna ihtiyaç olduğuna vurgu yapan Mustafa Necati Bey, mevcut muallim mekteplerinin yetersizliğini ifade ederek her vilayette bir muallim mektebi açmayı hedefledi.²² Bu maksatla öğrencisi ve

¹⁷ Ayşegül Şentürk, "Mustafa Necati Bey'in Bir Eğitim Projesi: Maarif Emniyeti", *Belgi Dergisi*, 6, 2013, s.748.

¹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:33, s.456-458.

¹⁹ Vakıf, "Cumhuriyet Devrinde Tiyatro", 30.10.1933.

²⁰ Fuat Özer, "Mustafa Necati Bey (1894-1 Ocak 1929)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (13), s.178. Eğitim faaliyetlerinin denetlenmesi ve ıslahı meselelerinde müfettiş ve maarif memurlarının rolü hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Yasemin Tümer Erdem, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş", *OTAM Dergisi*, S.26, 2009 Ankara, s. 55-91.

²¹ *Mustafa Necati Hayatı ve Hizmetleri*, s.12.

²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:24, s.176.

öğretim kadrosu az olan ortaokul ve liselerin birleştirilerek daha güçlü hale getirilmesi, bazı ortaokulların meslek okullarına dönüştürülmesi, ortaokulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Orta Muallim Mektebi'nin açılmasına, liselere daha nitelikli öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için açılan Yüksek Muallim Mektebi'nin iyileştirilmesine karar verildi. Yine ilk ve orta dereceli okullarda eğitim alan yatılı öğrencilerin barınma ve beslenme koşullarının iyileştirilmesine özen gösterildi.²³ Bu dönemde basım işlerini muhtekirlerin üstlendiği ve bu sebeple öğrencilere çok pahalıya mal olan mektep kitapları meselesi de ele alındı. Çıkarılan bir kanun aracılığıyla mektep kitaplarının basımı hükümete devredildi.²⁴

Mustafa Necati Bey döneminde halk eğitimine özen gösterildi. Kırsal bölgelerde yaşayan halka, temel bilgi ve beceri elde etme imkânının yanı sıra Cumhuriyet yönetimini tanıma fırsatı sunuldu. Halkın yararlanacağı dershaneler, kütüphaneler kuruldu, sinema ve konferanslar aracılığıyla çeşitli etkinlikler gerçekleştirildi.²⁵ 1928 yılına gelindiğinde bilhassa ilköğretimde kaydedilen başarı kayda değerdi. 1923-1924 eğitim öğretim yılı içerisinde toplam öğrenci sayısı 337.618, mektep adedi 4770 iken; 1927-1928 ders yılı içinde öğrenci sayısı 423.263'e, mektep sayısı ise 6060'a yükseldi.²⁶ Talebe ve mektep sayısındaki bu artışın yanı sıra müfettişlerin vermiş olduğu raporlar da mektep ve okulların işleyişinin normal vaziyette olduğu çocuklarının mânen çok yükseldikleri yönünde idi.²⁷

1928 yılında Türkiye'de eğitim ve öğretim hayatına direk tesir eden bazı gelişmeler de yaşandı. Arap Alfabesi kaldırılarak, bütün mekteplerde Türkçe öğretim yapılması kararlaştırıldı. 11 Kasım 1928'de kabul edilen 51 maddelik Millet Mektebi Teşkilatına Dair Talimname ile millet mektepleri kurularak Mustafa Kemal, Başöğretmen tayin edildi. Bu talimname ile ayrıca kitlesel bir eğitim seferberliği başlatıldı ve kadın-erkek bütün halk

²³ *Mustafa Necati Hayatı ve Hizmetleri*, s.12. Öğretmen açığını kapatmanın bir başka yolu da mecburi hizmet şartı idi. Devlet mekteplerinde ücretsiz bir şekilde eğitim gören öğrenciler, mezun olduktan sonra öğrenim gördükleri yıl sayısı kadar devlete mecburi hizmet ediyordu. Maarif Nezareti devlet parası ile talebe okutur, buradan mezun olan çocuklar devletin kendilerine yaptığı yardıma mukabil devlete hizmet ederdi. Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt:4, s.38.

²⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:2, Cilt:24, s.186.

²⁵ *Mustafa Necati Hayatı ve Hizmetleri*, s.16.

²⁶ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt:64, s.201.

²⁷ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt:64, s.214.

millet mektebinin öğrencisi sayıldı.²⁸ Millet mektepleri okuma-yazma bilmeyen halk tarafından ilgiyle karşılandı. Bilhassa İstanbul'da açılan mektepler ev hanımları tarafından yoğun talep gördü ve talepler doğrultusunda 1929 yılında İstanbul'da 1107 millet mektebi dershanesi kuruldu.²⁹ Uygulama bir müddet sonra orduda da başlatıldı ve neticede 1928-1937 yılları arasında iki buçuk milyon vatandaş okur-yazar oldu.³⁰

Mustafa Necati Milli Eğitim Bakanı olarak üniversite sorunlarına karşı da duyarsız kalmadı. Bakanlık döneminde üniversitelerin özerkliği tartışmalarında, Darülfünun'a karışmamak ve bilimsel özerkliğini korumak gerektiğini savundu. Üniversitelerin gelişmesi ve ilerlemesi için politikacıların üniversitelere müdahalesinin doğru olmadığını düşünen Mustafa Necati, bu müesseselerin doğrudan milletin manevi kudretini temsil ettiği kanısındaydı.³¹ Bakanlığı döneminde üniversitelere ayrılan ödeneğin yetersiz olmasına rağmen yükseköğretimde önemli mesafeler kaydedildi.³² Necati, bütün imkânsızlık ve yokluklara rağmen müderrislerin ve Darülfünun'un gelişme gösterdiğini, kendilerine kütüphaneler ve

²⁸ Mehmet Okur, a.g.m, s.214.

Millet mektepleri ile halka hem yeni harfler öğretilip eğitim seviyesi yükseltilecek hem de yeni rejimin yurttaşlık bilgi ve bilinci kazandırılacaktı. Detaylı bilgi için Bkz. Mücteba İlgürel, "Millet Mektepleri", *Doğumunun Yüziüncü Yılında Atatürk'e Armağan*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1981, s.25-34; Cemil Öztürk, Arzu Meryem Nurdoğan, "Millet Mekteplerinde Yurttaşlık Eğitimi: Öğretim Programı ve Ders Kitapları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2001, S.5, s.175-202; Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s.201-205.

Mustafa Necati Bey, Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan inkılâpların eğitim hayatına olumlu yansıdığını savunmuştur. Uluslararası rakamların kabulünün öğrencilere cebirde, ticarete büyük kolaylıklar sağladığını dile getirmiştir. Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:4, s.203; *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:78, s.206.

²⁹ Akşam, "Millet Mektepleri", 03.01.1929.

³⁰ Mehmet Okur, a.g.m, s.214. Millet mekteplerinin kuruluş süreci ve faydaları için ayrıca Bkz. Necdet Sakaoğlu, a.g.e., s.46-51.

³¹ Abdurrahman Diler, "Darülfünun'da Özerklik Fikrinin Gelişmesi ve Mustafa Necati Bey", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu 1991, s.135-136.

³² Tülay Alim Baran, "Cumhuriyetin Eğitim Politikasına Kısa Bir Tarihçe ve Mustafa Necati", *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S.2, Aralık 2002, s. 8.

laboratuvarlar verildiği takdirde daha verimli çalışacaklarını dile getirdi.³³ Bu dönemde İrşad Heyetleri kurularak Anadolu'nun çeşitli kentlerinde halka açık konferanslar verilmesi, lise mezunu olmayanların üniversiteye kabul edilmemesi kararlaştırılarak, Ankara Üniversitesi'nin temelini oluşturan Hukuk Fakültesi kuruldu.³⁴

Mustafa Necati döneminde kaydedilen en önemli gelişmelerden birisi de makalemizin asıl konusunu teşkil eden uzaktan eğitim meselesi idi. 2 Haziran 1927 tarihinde Milli Eğitim Bakanı, Müsteşar, Milli Talim ve Terbiye Azaları ile 11 Maarif Emni ve Umum Müdürü bir araya gelerek ülkedeki eğitim sorunlarını ele aldı.³⁵ Gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerinin incelendiği bu toplantıda Mustafa Necati Bey Muhabere Yoluyla Tedrisat fikrini ortaya atarak ilk kez uzaktan eğitim hususunu dile getirdi. Fakat öğretmen olmadan eğitim yapılamayacağı görüşü ağır bastığından bu düşünce hayata geçirilemedi.³⁶ Fikrin ilk kez ortaya çıktığı 1927 yılından 1956 yılına kadar Türkiye'de uzaktan eğitim uygulamasının başlatılıp başlatılmayacağı konusundaki tartışmalar devam ettiğinden 1927-1955 yılları Türkiye'de uzaktan eğitimin bir düşünce olarak tartışıldığı dönem şeklinde literatüre geçti.³⁷

³³ Abdurrahman Diler, a.g.m, s. 138. Mustafa Necati Bey 1927 yılında mecliste yaptığı bir konuşmada, göreve başladıktan sonra Maarif Nezareti'ne ayrılan bütçeyi hangi kalemlere ayırdığını ve bu harcamaların eğitim-öğretimin gelişmesine ne gibi katkılar sağladığını açıklamıştır. Detay için Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:2, Cilt:31, s.83. 1928 yılı masraf kalemleri için Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:5, Cilt:3, s.23.

³⁴ Mustafa Ergün, "Mustafa Necati'nin Eğitim Politikası", *İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu*, Malatya 1988, s.131.

³⁵ Ali Murat Kırık, "Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu", *Marmara İletişim Dergisi*, 2014, S. 21, s.83.

³⁶ Zeki Kaya, *Uzaktan Eğitim*, Pegem Yayınları, Ankara 2002, s.29; Aras Bozkurt, a.g.m., s.92-93.

³⁷ Zeki Kaya, a.g.e., s.29.

Mustafa Necati Bey'den Sonra Uzaktan Eğitime Geçiş Süreci; Kavramsal Dönem (1927-1955)

Mustafa Necati Bey'in vefatından sonra³⁸, memlekette yeni üniversiteler tesis etme tartışmaları devam ederken³⁹ bir taraftan da eksiklikler giderilmeye çalışılıyordu. Milli Eğitim Bakanlığı görevini üstlenen Saffet Arıkan döneminde Ankara'da Tıp Fakültesi kuruldu ve İstanbul Üniversitesi'ne bağlı İktisat Fakültesi ile Yüksek Öğretmen Okulu'nda Pedagoji Enstitüsü açıldı. Ayrıca üniversitelerde doçentlik kadroları oluşturularak akademisyenlerin maaşlarında düzenlemeler yapıldı.⁴⁰ 1933 yılında halkın eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla mektupla öğretim kurslarının açılması düşüncesi ortaya atıldı. 1939 yılında düzenlenen Milli Eğitim Şurası'nda yaygın eğitim tartışmaları başladı ve bu tarihten itibaren resmî eğitime uzaktan eğitim sürecinin dahil edilebileceği düşüncesi olgunlaştı. 1941 yılında Ankara'da kırsal alana yönelik Ziraat Takvimi adında eğitim programı başlatıldı. Başlangıçta 10-15 dakikalık radyo programları halinde düzenlenen ve halka tarım, ziraat, ekim-dikim alanlarında teknik bilgiler veren uygulama, ilerleyen dönemlerde uzmanlar tarafından köylünün sorunlarına cevap veren doyurucu programlar haline getirildi. Bir süre sonra Evin Saati gibi kadınlara yönelik ve ayrıca çocuklara özel birtakım eğitici programlar bu sürece ilave edildi. Böylelikle eğitim seviyesinin düşük olduğu kırsal kesime ulaşılarak tarım ekonomisi canlandırılmaya çalışılırken, kadın ve çocuklara yönelik programlar aracılığıyla da fırsat eşitliği sağlanmaya çalışıldı. Fakat sunulan programlar bugünkü mânâda eğitsel olmaktan uzaktı.⁴¹

1944'te Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel döneminde İstanbul Teknik Üniversitesi öğretime başladı.⁴² Bu yıllarda örgün eğitim veren

³⁸ Mustafa Necati'nin ölümünün ardından düzenlenen matem programları ve çalışmalarına dair haber örnekleri için Bkz. Vakıf, "Teselli Kabul Etmez Bir Acı", 02.01.1929; Hâkimiyet-i Milliye, "Necati Bey İçin İzmirli Büyük İhtifal Yaptılar", 05.01.1929; Hâkimiyet-i Milliye, "Necati'nin Kabrinde", 02.08.1930.

³⁹ Akşam, "Darülfünun", 01.08.1932.

⁴⁰ Methi Çelik, Gökhan Savaş, Hazal Takmak, Gamze Tuti, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Milli Eğitim Bakanlarının Çalışmalarına İlişkin Bir Analiz", *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi*, Aralık 2018, C.1, s.2., s.140.

⁴¹ Aras Bozkurt, a.g.m, s.93.

⁴² Methi Çelik, Gökhan Savaş, Hazal Takmak, Gamze Tuti, a.g.m, s.141.

yükseköğretim kurumları incelendiğinde öğrencilerin programlara oldukça ilgili olduğu görülmüştü. 1944-1945 ders yılı içerisinde İstanbul Üniversitesi'ne 2418, Teknik Üniversite'ye 167, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne 220, Ankara Hukuk Fakültesi'ne 669, Ankara Fen Fakültesi'ne 46, Siyasal Bilgiler Okulu'na 131, Gazi Terbiye Enstitüsü'ne 47, Balıkesir Necati Terbiye Enstitüsü'ne 18, İstanbul Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu'na 425, İzmir Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu'na 303, Güzel Sanatlar Akademisi'ne 66, Devlet Konservatuvarı'na 4, Teknik Okula 3 ve Maarif Vekâleti'ne bağlı bulunmayan müesseselerden Yüksek Ziraat Enstitülerine 321, Harp Okulu'na 60 olmak üzere 3898 lise olgunluk mezunu, yükseköğretim müesseselerine yazıldı. 1940'lı yıllarda liseyi bitiren öğrenciler olgunluk sınavlarına girmeden diploma alamıyordu ve kamuoyunda olgunluk mezunu pek çok gencin açıkta kaldığı yönünde bir algı mevcuttu. Bu tarz şikâyetlere öğrencilerin hukuk ve tıp alanlarına yoğun ilgi göstermesi neden oluyor ve yığılma meydana getiriyordu. Kontenjanlarında açık tespit edilen üniversitelere dönem dönem alımlar devam ediyordu. Münferit olarak arzu ettiği kurumlara yerleşemeyen öğrenciler olsa da yükseköğretim programları mümkün mertebe takip ediliyor ve boş kontenjanlar dolduruluyordu.⁴³

1951 yılında Öğretici Filmler Merkezi (ÖFM) kuruldu. Bu merkezin kurulmasıyla eğitimde teknoloji daha aktif şekilde kullanıldı ve uzaktan eğitim süreci belirgin bir hale geldi. 1952 yılında İstanbul Radyosu tarafından kırsal kesime yönelik bilgilendirme amacı taşıyan bir sohbet programı hazırlandı. Uzaktan eğitimin Türkiye'de uygulanmaya başlanması ise 1953 yılında gerçekleşti. Bu tarihte Milli Eğitim Bakanlığı kararıyla kurulan FONO Açıköğretim Kurumu, Türkiye'de uzaktan eğitim faaliyetlerini sistematik olarak yürüten ilk müessese oldu. Hem Dünya hem de Avrupa Açıköğretim Birlikleri'nin aktif üyesi olan FONO 1953 yılının sonlarına doğru İstanbul Aksaray'da bir apartman dairesinde yabancı dil eğitimine başladı. Kendi bünyesinde kurduğu açıköğretim kursları aracılığıyla öğrencilere çeşitli notlar göndererek uzaktan yabancı dil eğitimi

⁴³ Ulus, "Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenci Durumu", 11.01.1945. Söz konusu dönemde öğretmenlerin özlük haklarında da birtakım iyileştirmeler yapılmıştır. Bilhassa kırsal alanlarda eğitim sunan köy enstitüsünden mezun öğretmenlerin eğitim-öğretim faaliyetlerini daha verimli çalışmasını sağlayacak ve maddi olanaklarını genişletecek kanun tasarıları hazırlanmıştır. Bkz. Ulus, "Köy Enstitüsü Mezunu Öğretmenlerin Geçim Durumu Düzenleniyor", 18.08.1948.

gerçekleştiren FONO zamanla çeşitli kamu kurumlarında hizmet veren mühim bir şirket haline geldi. 1954 yılında ise ülke ekonomisine destek olmak maksadıyla Tarım Bakanlığı ile Radyo Dairesi'nin ortak çalışması olan Köyün Saati programı hazırlanarak tarımla uğraşan ve eğitim olanaklarına ulaşmakta zorluk çeken kitle hedef alındı.⁴⁴

Görüldüğü üzere, Mustafa Necati Bey'in önerisinden sonra kavramsal tartışmalarla dile getirilen uzaktan eğitim meselesi ilerleyen yıllarda daha somut hale getirildi. Teknolojinin yavaş yavaş eğitim sürecine dahil edildiği, yazışarak eğitim düşüncesinin ortaya çıktığı ve atılan adımlarla birlikte eğitim müesseselerinin kurumsallaşmaya başladığı bu dönem, açıktan ve uzaktan eğitimin Türkiye'de gelişimi açısından temel adımların atıldığı mühim bir aşama idi.

2. Yazışarak-Mektupla Eğitim Süreci (1956-1974)

FONO'nun kuruluşundan sonra İngiliz Filolojisi bölümünde öğrenci olan Şükrü Meriç, Correspondence Education adıyla yazışarak yani mektupla eğitim sistemini Türkiye'ye getirdi.⁴⁵ 1953 yılında özel kuruluş FONO aracılığıyla mektupla eğitim süreci başlamış olsa da devlet eliyle mektupla öğretim çalışmaları 1956 yılında başladı. 1958-1959 yıllarında Türkiye İş Bankası'nın Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde kurduğu Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü ile banka personeline yönelik iki yarıyılı kapsayan mektupla öğrenim süreci başlatıldı. Mektupla öğretimin ülke geneline yaygınlaştırılması ise 1960'lı yıllarda gerçekleşti.⁴⁶ 1960'ta ilk kez Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde uzaktan eğitim uygulamaları

⁴⁴ Aras Bozkurt, a.g.m, s.93-95.Fono ilanları için Bkz. Ek 1. Uzaktan eğitim sürecine radyo yayınlarının katkısı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Güzin Kıyık Kıcı, Fatma Nur Demir, Nebiye Özyaydemir, Murat Doğan Şahin, Murat Akyıldız, Özlem Doruk Şahin, İlker Usta, Nejdet Karadağ, "Açıköğretim Sisteminde Eğitim Amaçlı Radyo Programlarının Geliştirilmesi", *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 2019, s.9-28.

⁴⁵ Aras Bozkurt, a.g.m, s.94.

⁴⁶ Sabri Becerikli, "Mektupla Öğretmen Yetiştirme", *Belgi Dergisi*, 2021, S.21, s.281. Diğer yandan, 1950'li yıllarda ülkede üniversite açma faaliyetleri devam etti. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri döneminde 1957'de Erzurum'da Atatürk Üniversitesi, Ankara'da Ortadoğu Teknik Üniversitesi kuruldu. Tevfik İleri'den görevi devralan Celal Yardımcı Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşuna yönelik çalışmaları devam ettirdi. Bkz. Methi Çelik, Gökhan Savaş, Hazal Takmak, Gamze Tuti, a.g.m., s.143.

başlatıldı.⁴⁷ Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı'na bağlı olarak 1961'de Mektupla Öğretim Merkezi kuruldu.⁴⁸ 1962'de yayınlanan yönetmeliğe göre merkez, meslekî ve teknik alanlarda kurslar düzenlemek, okuma çağına gelen ama oturdukları bölgelerde okul bulunmayanlara, daha önce meslekî eğitim alıp kendini daha çok geliştirmek ya da diploma almak isteyenlere, okul çağı geçmiş öğrencilere eğitim vermek amaçlarına dayanıyordu.⁴⁹ 1962'de ayrıca Radyo ile Eğitim Ünitesi kuruldu; 1964'te ise TRT, radyo ile planlı eğitsel yayınlar sürecini başlattı. Aynı tarihte yapılan bir yasal düzenleme ile TRT'ye eğitim ve öğretime yardımcı olma yasal sorumluluğu verildi.⁵⁰ Merkez, 1966'da Mektupla Öğretim ve Teknik Yayınlar Genel Müdürlüğü olarak teşkilatlandırıldı.⁵¹ Bu girişimdeki amaç kalkınmanın gerektirdiği insan gücü gereksinimini karşılamak, büyük kitlelere eğitim hizmetini götürebilmek, yükseköğretimdeki yığılmayı engellemektir. Ülke içindeki talebin artması ve mevcut kurumların bu istemleri gerçekleştirememesi nedeniyle 1970'li yıllarda yükseköğrenim programlarında yeni atılımlar gerçekleştirildi. Bu cümleden olarak 1973'te Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde Televizyon ve Eğitim Enstitüsü kuruldu. Enstitü televizyon ile kapalı devre eğitim, eğitim teknolojisi ve uzaktan eğitim konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde sempozyum, konferans çalışmaları oluşturmaya gayret etti. Enstitü bünyesinde gerçekleştirilen bu çalışmalar ilerleyen yıllarda uzaktan eğitime tam geçiş sürecini oldukça kolaylaştırdı.⁵²

1974 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Mektupla Öğretim Merkezi'nin kapsamı genişletilerek her düzeyde öğrenim yapabilecek şekilde "mektupla yükseköğretim" sunma görevi merkeze verildi. Bunun üzerine Mektupla Öğretim Merkezi hem yükseköğrenim taleplerinin karşılanması hem de var olan öğretmen açığının kapanmasını sağlamak üzere harekete geçti. Eğitim Enstitüsü, Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu, Yüksek Teknik Öğretmen Okulu ve Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu düzeylerinde iki, üç ve dört yıllık programlar başlattı. Ayrıca Türkiye

⁴⁷ Zeki Kaya, a.g.e., s.30.

⁴⁸ Aras Bozkurt, a.g.m, s.95.

⁴⁹ Sabri Becerikli, a.g.m, s.281.

⁵⁰ Aras Bozkurt, a.g.m, s.95-96.

⁵¹ Sabri Becerikli, a.g.m, s.281-282.

⁵² Aras Bozkurt, a.g.m, s.96.

ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü düzeyinde sevk ve idarecilik alanlarında programlar açıldı. Böylelikle Türkiye’de ilk kez uzaktan eğitim yaklaşımıyla öğretmen yetiştirme uygulaması başladı.⁵³ Mektupla yükseköğretimin Eğitim Enstitülerinin; Türkçe, matematik, sosyal bilgiler, fen, yabancı dil, müzik, resim-iş, beden eğitimi bölümleri ile Kız Teknik Yüksek Öğretmen, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen, Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu ve bu okulların bünyesinde olan ön lisans okullarında uygulanması hedeflendi. Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulunda giyim, nakış, el sanatları ve çiçek, aile ekonomisi ve beslenmesi, çocuk gelişimi ve eğitimi; Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulunda tesviye, demir, elektrik, elektronik, sıhî tesisat; Ticaret Turizm Yüksek Öğretmen Okulunda işletme muhasebesi, büro muhasebesi, turizm; ön lisans okullarında ise kooperatifçilik, sigortacılık, bankacılık, turizm işletmeciliği bölümlerinde öğretim yapılması planlandı.⁵⁴

Teorik eğitim ise, öğrencilerin adreslerine gönderilen mektuplarla gerçekleştirildi. Mektuplar öğrencilerin sorumlu olduğu ders notlarından oluşuyordu. Ders mektupları uygulama yapılan okulların öğretmenleri tarafından hazırlanıyor ve zamanında öğrencilere ulaştırılmasına özen gösteriliyordu.⁵⁵ Bir yıllık program ders sayısına göre sekiz mektuba ayrılmış ve her ayın belli günlerinde öğrencilere ulaştırılması planlanmıştı.⁵⁶ Mektuplarla öğrenilenlerin pratik uygulamaları yaz tatilinde dört aylık sürede öğrencilere gösterilecekti.⁵⁷ Ders notlarının zamanında ve kolayca öğrencilere ulaştırılması amacıyla 28 Ekim 1974’te merkez binada PTT

⁵³ Bekir Özer, “Uzaktan Eğitim Yaklaşımının Öğretmen Eğitiminde Kullanılması”, *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (1-2), 1991, s.78. 8 Mayıs 1974’te Eğitim Teknolojisi Strateji ve Yöntem Komitesi kurularak eğitim politika ve hedeflerinin etkili bir biçimde uygulanması hedeflendi. Bu hedefe binaen Deneme Yüksek Öğretmen Okulu kuruldu. Okulun amacı, uzaktan eğitim ile orta öğretim kurumlarına fizik, kimya, biyoloji ve matematik dallarında öğretmen yetiştirmektir. Fakat 11 Eylül 1975 tarihli bakanlık kararı ile okul kapatılarak uzaktan eğitim süreci yeniden kesintiye uğratıldı. Bkz. İlhan Özdil, *Uzaktan Öğretimin Eorensel Çerçevesi ve Türk Eğitim Sisteminde Uzaktan Öğretimin Yeri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1986, s.27-31.

⁵⁴ Milliyet, “Mektupla Öğretim”, 30.09.1974, s.9.

⁵⁵ Sabri Becerikli, a.g.m, s.285.

⁵⁶ Milliyet, “Mektupla Öğretim”, 20.08.1975.

⁵⁷ Milliyet, “Okulsuz Eğitim Olmaz”, 22.10.1974, s.2.

açılmış⁵⁸ ve bu kanalla ilk mektuplar 2 Ocak 1975 tarihinde postalanmıştı. Fakat zamanla sistemde bazı aksaklıklar baş gösterdi. Öğrencilere her ay gönderilmesi planlanan notlar sınavlara yakın tarihlerde gönderildi ve hatta bazı öğrencilere bu notlar hiç ulaşmadı. Zaman zaman notların sınavlardan sonra öğrencilerin eline ulaştığı, kimi öğrencilere farklı notlar gönderildiği ve notlardaki baskı kaynaklı hatalar şikâyete neden olan diğer hususlardı. Bu eleştiriler üzerine ders notları bir süre sonra belirli merkezlerden verildi. Ayrıca verimliliği arttırmak üzere radyo, televizyonda film, slayt, kaset gibi araçlardan faydalanılması düşünüldü. Bu maksatla yapılan çeşitli girişimlerden sonra TRT II’de 1975 itibarıyla her Perşembe Mektupla Öğretim adıyla yabancı dil eğitimini de içeren 30 dakikalık programlar yayınlanmaya başlandı. Programlarda mektupla öğretimle ilgili gelişmeler ve ders öğretmenlerinin konuları hakkında bilgi verilirken öğrencilerden gelen sorular da yanıtlandı.⁵⁹

Öğrencilerin başarısı ders sürecinin ortasında ve sonunda yapılan sınavlar aracılığıyla belirlendi. Sınavlar mektupla öğretim yapan kurumlarda gerçekleştiriliyor, gerektiğinde farklı merkezlerde de yapılabilirdi. Teorik sınavlarda başarılı görülen öğrenciler yaz uygulamalarına direk geçiş yaparken, başarısız öğrenciler bir sonraki yıl kaldığı dersleri vererek uygulamalara geçebiliyordu.⁶⁰ Mevcut usulün öğrencileri zorlaması üzerine tek dersten kalan öğrenciler de yaz uygulamasına kabul edildi. Bu husus daha fazla dersten kalan ve yaz uygulamalarına dahil olmak isteyen öğrenciler arasında şikâyetlere neden oldu.⁶¹

1974-1975 eğitim öğretim yılı içerisinde mektupla öğretim programlarına 60.500 kişi kaydedilmişti. Mektupla öğretim programlarına bu kadar fazla öğrenci kaydedilmesi eğitimin yetersizliği ve kalitenin

⁵⁸ Öğrencilere notların aksatılmadan ulaştırılması maksadıyla PTT’de bir merkez kurulması fikri Kenan Okan tarafından bir röportajda dile getirilmişti. Bkz. Milliyet, “Mektupla Öğretim”, 30.09.1974, s.9.

⁵⁹ Sabri Becerikli, a.g.m, s.285-286. Mektupla öğretime karşı çıkan Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Yusuf Vardar, “Türkiye’de tebliğler bile çok geç gelmektedir. Mektupla öğretim bu şartlar altında nasıl gerçekleşecektir” sözleriyle ders notlarının öğrencilere geç ulaşması sorununa önceden değinmiştir. Bkz. Milliyet, “Prof. Vardar Mektupla Öğretime Karşı Çıktı”, 05.10.1974, s.3.

⁶⁰ Sabri Becerikli, a.g.m, s.287.

⁶¹ Milliyet, “Mektupla Öğretime Son mu Veriliyor”, 09.08.1975, s.5. Bkz. Ek 4.

düşmesi sorununu da beraberinde getirirdi. Programa kaydedilen 60 bin öğrenciye ders anlatacak öğretmen sayısı, sekreterlik, büro hizmetleri yetersizken öğretim kalitesinin korunması oldukça zordu.⁶² Yaz uygulaması dönemlerinde tüm eleştirilerin yerinde olduğu açıkça ortaya çıktı. Ders notlarının daha iyi anlaşılması, öğrencilerin anlamadıkları yerlerin ayrıntılı tahlili ve çeşitli uygulamaların yapıldığı yaz döneminde yüz yüze eğitim gören öğrencilerle, mektupla öğretim gören öğrenciler arasında bir uçurum olduğu gözlemlendi. Eğitim enstitülerinde öğretmen olmak için mektupla öğrenim gören öğrenciler toplam 12 hafta, örgün öğrenciler ise yılda 72 hafta ders görüyorlardı. Bu husus mevcut durumu değerlendirmek ve yetersizliğin tespiti açısından başlı başına yeterliydi.⁶³ Bir süre sonra mektupla öğretim sürecine peş peşe eleştiriler gelmeye başladı. Milli Eğitim Bakanı Talim ve Terbiye Kurulu eski üyelerinden Reşat Özalp, ders metinlerinin sonuna konu ile alakalı sorular, alıştırmalar ya da problemlerin eklenmediğini bu yüzden öğrencinin eğitiminin pekiştirilmediğini savundu.⁶⁴ İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Esat Kılıçhan ise, okulsuz, öğretmensiz, ders araç ve gereçlerinin aktif olarak kullanılmadığı bir süreçte verimli eğitim gerçekleştirilemeyeceğini dile getirdi.⁶⁵ Bununla birlikte eleştirilerin esasa değil, uygulamaya yönelik bir takım hatalardan kaynaklandığını savunanlar da oldu. Mektupla öğretim tüm dünyada Almanya, Fransa, İngiltere, ABD, Yeni Zelanda, Kanada, Sovyetler Birliği, İspanya, İran, Portekiz ve İskandinav ülkelerinde geniş ölçüde uygulanıyordu.⁶⁶ İngiltere'deki uygulamada mektupla öğretim birinci sınıftan başlayıp öğrenci mezun oluncaya kadar devam ederken, bazı ülkelerde ise sadece birinci sınıftaki öğrencilere mektupla öğretim uygulaması sunuluyordu. Dünyada mektupla öğretimde tek bir model

⁶² Milliyet, "Mektupla Öğrenim ve Eleman Yetersizliği", 15.05.1975, s.2.Bkz Ek 5.

⁶³ Sabri Becerikli, a.g.m, s.296.

⁶⁴ Milliyet, "Mektupla Öğretim ve Uygulama Yöntemi", 20.08.1975, s.2.

⁶⁵ Milliyet, "Okulsuz Eğitim Olmaz", 22.10.1974, s.2. Ek 3.

⁶⁶ Yukarıda ismi zikredilen ülkelerde mektupla öğretim uygulamasının nasıl uygulandığına dair ayrıntılar için Bkz. Yaşar Karayalçın, *Mektupla Öğretim*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959, s.24-35. Mektupla öğretim 1960'lı yıllarda Avrupa'da ordu ve cezaevlerinde de uygulandı. Fransa, Norveç, İsveç gibi ülkelerde acemi erlere bilgi vermek ve mahkûmların boş zamanlarını nitelikli bir şekilde değerlendirmesini sağlamak gibi maksatlarla mektupla öğretim yöntemi kullanıldı. Bkz. E. G. Wedell, *Sürekli Eğitimde Mektupla Öğretimin Yeri*, (Çev. Ercan Kubilay), Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, 1972, s.24-25.

mevcut değilken Türkiye’de oldukça yeni uygulanmaya başlanan bu programda birtakım aksaklıkların yaşanması normaldi. Ayrıca uygulanmaya başlandıktan sonra bir yıl içinde üç defa hükümet değişikliği yaşanmasına ve siyasilerin her defasında tutum değişikliği göstermesine rağmen ilk sonuçlar beklentilerin ötesindeydi. Dolayısıyla söz konusu yıllarda Türkiye’de yükseköğretim darboğazının çözümlenmesinde tek alternatifi olan mektupla öğretime yönelik siyasi partiler ve politik gruplar eleştirilerine bir son vererek mektupla öğretimi partiler üstü bir husus olarak değerlendirmeliydi.⁶⁷

Tüm beklentilere rağmen mektupla yükseköğretim süreci çok uzun sürmedi. Nitekim, Eğitim enstitüsündeki programlara iki yıl, mesleki ve teknik öğretmen okulları ile Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü programlarına ise yalnızca bir öğretim yılı öğrenci alındı ve uygulamalar kapatıldı. Öğrenci alımının durdurulmasıyla programlardaki başarılı öğrenciler ilgili örgün eğitim kurumlarına aktarıldı.⁶⁸ Merkez, 1975 yılında kurulan Yaygın Yükseköğretim Kurumu’na dahil edilerek YAYKUR bünyesinde uygulanmaya devam etti.⁶⁹

FONO’nun kuruluşuyla başlayan ve devlet eliyle ilk defa 1956’da kullanılmaya başlanan mektupla eğitim yöntemi açık öğretim, uzaktan eğitim faaliyetlerinin gelişme sürecine girdiği bir dönemdi. Yazışarak eğitim metodu 1970’li yılların ortalarından itibaren yükseköğretimde de kullanılmaya başlandı. Fakat gelişmekte olan tüm kurumlara has şekilde birçok sorunu da beraberinde getirdi. Mektupla öğretim merkezlerinin kapanışına neden olan bu sorunlar aynı zamanda uzaktan eğitimde yeni arayışlara ön ayak oldu.

3. Görsel Ve İşitsel Araçlar Dönemi; Yaygın Yüksek Öğretim Kurulu’nun Kuruluşu (1975)

Mektupla Öğretim Merkezi’ne öğrenci alımının durdurulmasının ardından ülkede eğitim sorunlarının önemli boyutlara ulaşması nedeniyle dönemin siyasî yönetimi yeni bir kurum oluşturulmasına karar verdi. Bu maksatla Eylül 1975’te Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Yaygın

⁶⁷ Yasemin Yücel, “Eğitim Sorunu ve Mektupla Öğretim”, Milliyet, 12.08.1975, s.6.

⁶⁸ Bekir Özer, a.g.m, s.79.

⁶⁹ Sabri Becerikli, a.g.m, s.283.

Yükseköğretim Kurumu (YAYKUR) kuruldu.⁷⁰ Mektupla öğretimden esinlenerek ondan çok daha geniş kapsamlı bir programı, YAYKUR'ü kurarak hayata geçiren Milli Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem oldu. Tıpkı mektupla öğretim gibi YAYKUR programı oluşturulurken de Avrupa model alındı. Bakan Erdem yeni uygulamayı, "duvarsız eğitim" olarak adlandırdı ve YAYKUR'ü duvarların dışına taşan, evlerin içine giren bir sistem olarak tanımladı.⁷¹ YAYKUR'un kuruluş amacı, lise ve dengi okullardan mezun olan öğrencilere toplumun ihtiyaçları ve ekonominin gereksinim duyduğu alanlarda modern eğitim teknolojisinin tüm araçlarını kullanarak öğretim olanağı sunmaktır.⁷² Kurumun iki yıllık ön lisans programları ile ara insan gücünün yetiştirilmesi ve yükseköğretim kurumları önündeki yığılmanın önüne geçilmesi hedeflendi.⁷³ YAYKUR, Üniversite Seçme Sınavı'na katılarak hiçbir yükseköğretim kurumuna yerleşemeyen adayları hedef kitle olarak belirledi ve kayıt hakkı tanıdı.⁷⁴ İngiltere, Almanya, Amerika, Japonya gibi ülkelerde YAYKUR muadili öğretim kurumları 6-7 yıllık bir ön hazırlık sürecinden sonra eğitim faaliyetlerine başlarken, Türkiye'de üniversiteye giremeyen iki yüz bin öğrencinin bakanlık üzerindeki baskısı nedeniyle ön hazırlık süreci 5-6 ay kadar tutuldu.⁷⁵ YAYKUR Genel Sekreteri Dr. Reha Oğuz Türkkkan, aslında dersleri ön testlere tâbi tutup bir hazırlık sürecinden sonra eğitimin başlamasının daha doğru olacağını savunurken, "demokratik bir düzende şartları yerine getiren bir öğrenciye daha fazla okuyamazsın demek imkânsızdır" sözleriyle de dönem şartlarına vurgu yapıyordu.⁷⁶

1975-1976 yıllarında, YAYKUR bünyesinde öğretmen eğitimi ile meslekî-teknik alanlarında çeşitli programlar açıldı ve uzaktan eğitim süreci başlatıldı. Söz konusu eğitim öğretim yılı içerisinde açılan programlara yaklaşık 63.909 aday kesin kayıt yaptırdı ve bu öğrencilerin % 78,4'ü 22 yaşın

⁷⁰ Bekir Özer, a.g.m, s.79.

⁷¹ Milliyet, "Eğitim Sisteminde Aşama: YAYKUR", 06.12.1975, s.2.

⁷² İlhan Özdil, a.g.e., s.32; Zeki Kaya, a.g.e., s.31; Aras Bozkurt, a.g.m, s.97.

⁷³ Bekir Özer, a.g.m, s.79.

⁷⁴ Aras Bozkurt, a.g.m, s.97.

⁷⁵ Milliyet, "YAYKUR İkinci Yılına Girerken", 14.02.1977, s.2.

⁷⁶ Milliyet, "Yaygın ve Açık Öğretim Neden Gerekli", 12.02.1976, s.2. Bkz. Ek 2; Ek 6.

altındaydı.⁷⁷ YAYKUR, eğitim faaliyetlerini açık ve örgün olmak üzere iki şekilde sürdürdü. Her iki türdeki eğitimde de hedef endüstrinin ihtiyaç duyduğu ara insan gücünü sağlamak olduğundan dersler ilk yıl kuramsal, ikinci yıl ise uygulamalı olarak yürütüldü. Toplamda iki yıl gibi kısa bir sürede öğrencileri iş hayatına hazırlayan YAYKUR'un ders içerikleri teknik bilimler, hayati bilimler ve sosyal bilimler şeklinde düzenlenmişti.⁷⁸ Bütün programlara okutulan ortak dersler ise, Türk kültürü, Türk tarihinin ana akımları, Türk kültürünün çeşitli çağlardaki özellikleri, Türklerin medeniyete katkıları, Yeni Türkiye, çağdaşlaşma, millileşme, gündemdeki sorunlar ve bazı çözümlerdi.⁷⁹

YAYKUR'un üniversite kapısındaki yığılmanın önüne geçmek bakımından toplumsal, ara insan gücünü tedarik etmek bakımından ekonomik, yığılmanın politik bir araç olarak kullanılması bakımından da siyasal işlevleri vardı.⁸⁰ Üniversite kapılarına yığılan milyonlarca öğrenciyi siyasi propaganda maksadıyla kullanmak dışında dönemin siyasi şartları göz önüne alındığında YAYKUR'un öğrencilere evden sunduğu eğitim hizmeti oldukça değerliydi. Bu hususa değinen Ali Naili Erdem YAYKUR ile, on binlerce öğrencinin bir araya gelerek boykot, miting, devrimci eylem, sağ-sol kavgası, karşıt görüşlü öğrencilerin çatışması gibi durumların ortadan kalkacağı, ana babaların rahat nefes alacağını ifade ediyordu. Yine bina, öğretmen sıkıntısının dert olmaktan çıkacağını, üniversitelerin işletme ve personel giderlerinin hazineye kalacağını dile getiriyordu. Hatta birtakım harcamaların durdurulması bir yana YAYKUR için oluşturulan ders kayıtları bozulmadan muhafaza edilerek Pakistan ve İran gibi ülkelere satılarak döviz kaynağı oluşturabilirdi.⁸¹ YAYKUR ile açıktan evden eğitim daha güvenli görülmesine rağmen örgün eğitim veren bazı YAYKUR kurumlarında siyasi mahiyette birtakım olaylar vuku buldu. YAYKUR'un örgün eğitim merkezlerinde öğrencilerin % 75'i bölge halkından %25'i ise çevre illerden seçiliyordu. Güneydoğuda yer alan vilayetlerden birinde

⁷⁷ Milliyet, "YAYKUR Yüksek Öğretime Girme Çağındakilere Hizmet Götürmekte", 11.12.1976, s.5.

⁷⁸ Demet Öztürk, "YAYKUR'un Türk Eğitim Sistemine Getirdiği Yenilikler", *Eğitim ve Bilim*, 4 (22), 1979, s.39.

⁷⁹ Milliyet, "Eğitim Sisteminde Aşama: YAYKUR", 06.12.1975, s.2.

⁸⁰ Demet Öztürk, a.g.m, s.38.

⁸¹ Milliyet, "Eğitim Sisteminde Aşama: YAYKUR", 06.12.1975, s.2.

öteki illerden gelen öğrencileri okula sokmak istemeyen öğrenci grupları tehdit yoluyla öğrencileri uzaklaştırmak istedi. Hükümet keskin bir dille bu gibi olaylara taviz vermeyeceğini açıkça ifade etti.⁸²

1976 yılında televizyondan doğrudan gençlere, işçilere ve belli meslek gruplarına yönelik düzenli yayınlar yapılmaya başlandı. 1976-1977 yıllarında YAYKUR uygulaması da yayınlara eklendi ve böylelikle ilk kez yükseköğretimde televizyon bir araç olarak kullanılmaya başlandı. Televizyonun kitlesel haberleşme aracı olarak kullanıldığı yayınlarda YAYKUR'un programları MEB tarafından hazırlandı.⁸³ Tatil günleri haricinde her gün bir buçuk saat süren eğitimlere, evlerinde televizyon bulunmayan YAYKUR öğrencilerinin katılımı mümkün değildi. Bu sebeple bazı özel dershaneler sınıflarına televizyon ekleyerek öğrencilere televizyondan eğitim alma ve eğitimleri kayıt altına alarak tekrar tekrar dinleme imkân sundu.⁸⁴ Bu şekilde televizyon, radyo gibi iletişim araçlarının öğretim sürecine eklendiği 1976 yılında YAYKUR'a 99 bin 300 kişi başvuruda bulunmuştu.⁸⁵

Bütün planlamalara ve çalışmalara rağmen YAYKUR toplum ihtiyaçlarına ve gerçeklerine uygun eğitim veren bir kurum olamadı. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri toplumun yeni sisteme itibar etmeyişi idi. YAYKUR'dan mezun olan öğrencilerin diplomalarının gerek kamu gerekse özel kesim tarafından örgün öğretimle eşit tutulmadığı, toplumsal saygınlık nedeniyle öğrencilerin klasik yükseköğretim kurumlarına daha çok rağbet ettiği açıkça ortada idi. Ayrıca partilerin kurumun ders içeriklerini, yayın yöntemlerini siyasî propaganda aracı olarak kullanmaları, bilhassa sosyal bilimlerde kültürel yönden çeşitli sakıncalar doğuracak boyuta ulaşmıştı. Yine öğretmenlerin karşısında öğrenciler varmışçasına kullanmış oldukları düz aktarım şekilleri programın kuruluş amaçlarına uygun değildi.⁸⁶ Bu durum YAYKUR öğrencilerinin zaman zaman serzenişte bulunmasına neden oluyordu.

⁸² Milliyet, "Etnik Davalar ve Okullardaki Sorunlar", 03.06.1976, s.2.

⁸³ Aras Bozkurt, a.g.m, s.98.

⁸⁴ Milliyet, "Yaykur Öğrencilerine", 10.03.1976, s.6. Fakat televizyonda eğitim veren hocaların o döneme hakim olan siyasî partilere yakın isimlerden seçilmesi eleştirilere neden oldu. Bkz. Milliyet, "Saygın Öğretim", 24.07.1976, s.7.

⁸⁵ Milliyet, "YAYKUR'a 99 Bin Kişi Başvurdu", 19.02.1976, s.2.

⁸⁶ Demet Öztürk, a.g.m, s.45.

Öğrenciler örgün eğitim gören öğrenciler gibi akademilere kabul edilmediklerinden ve sınavlarda siyasal nitelikli sorular sorulmasından şikâyet ediyordu.⁸⁷ Çok araçlı bir eğitim yöntemi olan YAYKUR'un eğitimde etkin bir şekilde ilerleyebilmesi için televizyonun yanı sıra mektupla gönderilen ders notlarının öğrencinin eline vaktinde geçmeyişi, kiminin sınavlardan birkaç gün önce kiminin ise sınavlardan sonra öğrencilere ulaşması, ev ödevlerinin danışman öğretmenler tarafından kontrol edilip geri yollanmaması, laboratuvar ve iş yerlerinde yapılması planlanan uygulamaların gerçekleştirilememesi, eğitim sürecini olumsuz etkiledi. Tüm bunlara karşılık radyo ve televizyon programlarındaki akışta tek bir gün dahi aksaklık yaşanmadı.⁸⁸

YAYKUR'a yönelik bazı siyasal eleştiriler de yapıldı. Kurum aracılığıyla hükümete gönderme yapan Bülent Ecevit, YAYKUR'un kuruluşuyla mektupla öğretimin yalnızca adının değiştirilmediğini sistemin kökünden baltalandığını, yaz kurslarının kısaltılarak etkisiz hale getirildiğini, YAYKUR uygulaması ile yükseköğretimin sayısal olarak gerilediğini ve bu sistem üzerinden mezun olan öğrencilerin diplomalarının taşıyacağı değer belirsiz olduğunu dile getirdi.⁸⁹ Tüm siyasal eleştirilere rağmen ülkedeki üniversite, öğretmen, araç-gereç vb. eksiklikler göz önüne alındığında, mektupla öğretim ve YAYKUR uygulamalarının yükseköğretim bunalımını çözmek gayesiyle atılan adımlar olduğu muhakkaktı. YAYKUR Genel Sekreteri Reha Oğuz Türkkkan bir röportajda, 25 Haziran 1976'da 340.000'den fazla Türk gencinin yükseköğrenim fırsatını kazanmak için sınava girdiğini, başarılı olsalar dahi bunların 280.000'nin üniversitelere kaydedilemeyeceğini çünkü üniversitelerde yer olmadığını dile getirdi. Geriye kalan öğrenciler için tek açık kapının iki yıllık eğitim veren YAYKUR kurumları olduğunu belirten Türkkkan'ın bu açıklaması Türkiye'deki üniversite yetersizliğini gösteren somut bir gerçektir.⁹⁰

Yukarıdaki gerekçeler nedeniyle 1978-1979 öğretim yılı içerisinde programların birçoğu kapatılarak öğrenci alımı durduruldu. Böylelikle Mektupla Eğitim Merkezi gibi Yaygın Yükseköğretim Kurumu'nun

⁸⁷ Milliyet, "YAYKUR Öğrencileri Akademilere Girmek İstiyor", 14.12.1976, s.10.

⁸⁸ Milliyet, "YAYKUR İkinci Yılına Girerken", 14.02.1977, s.2.

⁸⁹ Milliyet, "Ecevit: Yüksek Öğrenimde", 05.09.1976, s.10.

⁹⁰ Milliyet, "Diplomalı İşsiz Tehlikesi", 18.09.1976, s.2.

faaliyetleri de kısa ömürlü oldu. Sonuç itibarıyla 1970'li yıllarda Türkiye'de başlatılan uzaktan eğitim uygulamaları bazı siyasî kararlar neticesinde tamamlanamadı, fikren olumlu olarak tanımlanabilecek süreç etkili ve devamlı programlar haline getirilemedi.⁹¹ Milli Eğitim Bakanı, 1978'de uzaktan eğitim programlarının geliştirilmesine yönelik Açık Üniversite kurulmasını önerdi. 1978'de yapılan bu öneri 1981 yılında çıkarılan bir kanunla yürürlüğe koyuldu.⁹² Yükseköğretim programlarında uzaktan eğitimdeki genel sorunlar ve kapasite sorunlarının çözümüne yönelik planlı çalışmalar, 1982'de resmen kurulan Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi ile gerçekleşti.⁹³

S o n u ç

Cumhuriyet'in ilanından sonra yurt genelinde yeterli sayıda yükseköğretim kurumunun bulunmayışı yetkilileri alternatif görüşlere yönlendirdi. Fikren Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında dile getirilen uzaktan eğitim meselesinde 1960'lı yıllarda somut adımlar atılarak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Mektupla Öğretim Merkezi kuruldu. Öğrencilerin evlerine gönderilen ders notlarından oluşan mektuplar kullanılarak eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirilmeye çalışıldı. Fakat öğrencilerin eline geç ulaşan yanlış ya da eksik notlar, uygulamadaki birtakım eksiklikler ve eşitliksizlikler şikâyetlere neden oldu. Yükseköğretimde uzaktan mektupla öğretim süreci henüz tam oturmamışken bir süre sonra hükümetin el değiştirmesiyle bu merkezler kapatılarak yerine kısaca YAYKUR şeklinde tabir edilen Yaygın Eğitim Kurumları getirildi. Teknolojinin daha aktif bir şekilde kullanıldığı bu program esnasında da benzer şikâyetler ve eleştiriler devam etti. Tüm çabalara ve çalışmalara rağmen yükseköğretimde uzaktan eğitime geçiş sürecinde hedeflenen başarıya ulaşamadı.

Sürecin başarılı bir şekilde yönetilememesinin mühim nedenleri vardı. Daha fazla oy alabilmek için apar topar oluşturulmuş programlar, detaylı bir altyapı çalışması yapılmadan öğrenciye sunuldu. Eksikliklerin, ihtiyaçların, sorunların spontane bir şekilde tespit edildiği ya da çözümlendiği bu süreç, eğitim olgusunu karşılamaktan uzaktı. Her

⁹¹ Bekir Özer, a.g.m, s.79-80.

⁹² Özkan Albay, "Dünya'da ve Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Güncel Durumu", *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.5, 2015, s.387.

⁹³ Aras Bozkurt, a.g.m, s.97.

hükümet değişikliğinde bir önceki sistemin yetersizliğini vurgulayıp, kendi programlarının kusursuzluğunu savunan siyasiler bu yanlış yaklaşımlarını uzun süre devam ettirdiler. Eğitimciler cephesinde ise, okulsuz bir yükseköğretim olamayacağını savunanlar olduğu gibi, meseleye oldukça idealist ve iyimser bir bakış açısıyla yaklaşanlar da mevcuttu. Neticede uzaktan eğitim kurumlarından mezun olan öğrencilerle örgün öğretim programlarından mezun olan öğrencilerin ne halk, ne eğitimciler ne de işveren nazarında eşit tutulmadığı görüldü. Buna rağmen yükseköğretimde uzaktan eğitim süreci devam ettirildi. Çünkü mevcut ülke şartları içerisinde halkın talepleri karşılanmak zorundaydı. Ekonomik sıkıntıların yaşandığı, okul-kurum, alet-edevat eksikliklerinin var olduğu ve üniversitede eğitim görmeyi arzulayan milyonlarca gencin devlet kapısına yığıldığı bu süreçte uzaktan eğitimden başka bir alternatif yoktu. Tüm sorunlara ve eksikliklere rağmen yükseköğretimde başlatılan uzaktan eğitim serüveni, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nin kuruluş sürecine köken teşkil etti. Daha önceki eksiklikler, sorunlar, beklentiler ve arayışlar hakkında önünde iyi ya da kötü bir örnek bulan Eskişehir Açıköğretim Fakültesi, yaşanmış tecrübelerin farkındalığıyla hareket etme imkânı elde etti.

KAYNAKÇA

T.B.M.M. Zabıtları ve Arşivi

- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:23, s.267, (20.03.1926).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:24, s.176, (22.04.1926).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:24, s.186, (22.04.1926).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:31, s.83, (12.04.1927).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:33, s.456-458, (21.06.1927).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:3, Cilt:64, s.201, (22.04.1928).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:3, Cilt:64, s.214, (22.04.1928).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:3, Cilt:4, s.38, (05.05.1928).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:4, s.203, (20.05.1928).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:78, s.206, (20.05.1928).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:3, s.23, (08.11.1928).

Sürelî Yayınlar*

Akşam

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

Ulus

Vakit

Telif ve Tetkik Eserler

AKYÜZ, Yahya, Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940), Doğan Basımevi, Ankara 1978.

-----, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e), Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994.

ALBAY, Özkan, “Dünya’da ve Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Güncel Durumu”, Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, S.5, 2015.

BARAN, Tülay Alim, “Cumhuriyetin Eğitim Politikasına Kısa Bir Tarihçe ve Mustafa Necati”, Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi, C. 2, S.2, Aralık 2002.

-----, “Atatürk’ün Eğitim Düşüncesi”, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, (Haz. Murat Alper Parlak), Ankara 2010.

BAYINDIR ULUSKAN, Seda, Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

BECERİKLİ, Sabri, “Mektupla Öğretmen Yetiştirme, Belgi Dergisi, 2021, S.21.

BOZKURT, Aras, “Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Dünyü, Bugünü, Yarını”, Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 3(2), 2017.

ÇELİK, Methi; SAVAŞ, Gökhan; TAKMAK, Hazal; TUTİ, Gamze, “Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Milli Eğitim Bakanlarının Çalışmalarına İlişkin Bir Analiz”, Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi, Aralık 2018, C.1, s.2.

DEWEY, Jonh, Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, Devlet Basımevi, İstanbul 1939.

*Gazetelerin kullanılan sayıları dipnotlarda gösterilmiştir.

- DİLER, Abdurrahman, "Darülfünun'da Özerklik Fikrinin Gelişmesi ve Mustafa Necati Bey", Mustafa Necati Sempozyumu, Kastamonu 1991.
- DOĞAN, İsmail, "Eğitimde İcraat Geleneği ve Mustafa Necati (1894-1929) Örneği", Mustafa Necati Sempozyumu, Kastamonu 1991.
- ERDEM, Ali Rıza, "Atatürk'ün Eğitim Liderliğinin Başarısı: Türk Eğitim Devrimi", Belgi Dergisi, 2011, S.2.
- ERGÜN, Mustafa, "Mustafa Necati'nin Eğitim Politikası", İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Malatya, 1988.
- GÜL, Osman Kubilay, "Maarif Kongresi, Heyet-i İlmîyeler ve Uluslararası Ortaöğretim Öğretmenleri Kongresi Üzerine Bir Değerlendirme", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, 10(19).
- İLGÜREL, Mücteba, "Millet Mektepleri", Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk'e Armağan, İÜEF Yayınları, İstanbul 1981.
- KARAYALÇIN, Yaşar, Mektupla Öğretim, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959.
- KAYA, Zeki, Uzaktan Eğitim, Pegem Yayınları, Ankara 2002.
- KIRIK, Ali Murat, "Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu", Marmara İletişim Dergisi, İstanbul, 2014, S. 21.
- KIYIK KICIR, Güzin;DEMİR, Fatma Nur; ÖZAYDEMİR Nebiye; ŞAHİN, Murat Doğan;AKYILDIZ, Murat; DORUK ŞAHİN, Özlem;USTA, İlker, KARADAĞ, Nejdet, "Açıköğretim Sisteminde Eğitim Amaçlı Radyo Programlarının Geliştirilmesi", Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 5(2), 2019.
- Mustafa Necati Hayatı ve Hizmetleri, Türk Eğitim Derneği II. Anma Toplantısı, (Haz. Ferhat Oğuzkan), Ankara 1995.
- OKUR, Mehmet, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (1), Şubat 2010.
- ÖZER, Bekir, "Uzaktan Eğitim Yaklaşımının Öğretmen Eğitiminde Kullanılması", Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4 (1-2), 1991.
- ÖZER, Fuat, "Mustafa Necati Bey (1894-1 Ocak 1929)", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (13).

- ÖZDİL, İlhan, *Uzaktan Öğretimin Evrensel Çerçevesi ve Türk Eğitim Sisteminde Uzaktan Öğretimin Yeri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1986.
- ÖZTÜRK, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
- ÖZTÜRK, Cemil; NURDOĞAN, Arzu Meryem, "Millet Mekteplerinde Yurttaşlık Eğitimi: Öğretim Programı ve Ders Kitapları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2001, S.5.
- ÖZTÜRK, Demet, "YAYKUR'un Türk Eğitim Sistemine Getirdiği Yenilikler", *Eğitim ve Bilim*, 4 (22), 1979.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- ŞENTÜRK, Ayşegül, "Mustafa Necati Bey'in Bir Eğitim Projesi: Maarif Eminliği", *Belgi Dergisi*, 6, 2013.
- TÜMER ERDEM, Yasemin, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş", *OTAM Dergisi*, S.26, 2009 Ankara.
- UYANIKER, Ferdi, "Cumhuriyet Devri Diplomat Naaşlarının Nakillerinde Savaş Gemilerinin Kullanılması Örnekleri: Sovyet Rusya Büyükelçisi Vasıf Çınar ve Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Minür Erteğün'ün Naaşlarının Türkiye'ye Getirilmesi", *HistoryStudies*, 2020, S.2.
- WEDELL, E. G., *Sürekli Eğitimde Mektupla Öğretimin Yeri*, (Çev. Ercan Kubilay), *Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları*, 1972.

EKLER

HEMEN BUGÜN BROŞÜR İSTİYİNİZ.
FONO — Osmanbey, Kalesskargazi Cad. 207 Şişli - İstanbul — Tel: 46 67 13 - 46 31 86

EK 1: Milliyet, 19.04.1972.

dert kutusu
Mektup öğrencileri bir sınav hakkı daha istiyor

OKULSUZ EĞİTİM OLMAZ

Prof. Dr. Esat KILIÇHAN
(İstanbul Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi)

KULYER EĞİTİMİ

HASTANEDE EĞİTİM

YAZAN

MUAMMER KOLCU

EK 2: Milliyet, 22.10.1974

EK 4: Milliyet, 09.08.1975

YAYGIN ve AÇIK ÖĞRETİM NEDEN GEREKLİ?

YAKIN zamanlara kadar eğitim, hele yüksek, sade seçkinlere yönelikti. Bazı bölgelerin seçkinleri bile, bazı ülkelerde (Bir de buna dahilizi, tam bir eğitim ülkesi. Bugün, demokratik anlayışın ve fırsat eşitliğinin gelişmesiyle, kitlelere ve yurdun her yerine "yaygın" bir öğretim, milli eğitimin temel ilkelerinden biri olmaya başlamıştır.

YAZAN:

Dr. Reha Oğuz TÜRKKAN
(YAYKUR Genel Sekreteri)

"Yaygın Öğretim", "Halk Eğitimi"nden de öteye, bu anlamda kullanılmaz.

Bir de "Açık Öğretim" var. Bunu da alışımlı dört duvar arası "okul" tabelesi, hına - içi öğretimden ayırt etmek için kullanıyoruz. Öğretimin alışımlı anlamda bir okulu içinde verilmesi şart değildir. Öğrenci evinde de ders verebiliriz; fabrika ve hastanelerde de öğretiliriz. Batıda buna "Düzensiz Okul" veya "Açık Öğretim" deniyor.

Açık Öğretim, "Uzaktan Öğretim" demek değildir. "Uzaktan Öğretim", televizyonla, radyoyla, mektuplaşmayla yapılan öğretimdir. Bu ise, Açık Öğretimden bir parçadır. Bunlara ilâveten, uzaktan değil, yüzüze yapılan bir öğretim safhası daha vardır ki, hepisi birden "Açık Öğretim" denen başına oturur. Uzaktan öğrenim gören öğrenciler, zaman zaman merkezlerde toplanırlar; öğretim görevlilerinden yüzüze öğretim görürler, laboratuvarlarda, iş atelyelerinde uygulama yaparlar. Kimi de iş yerlerinde iş görenek öğrenimlerini tamamlarlar. Açık Öğretim, işte bu tüm sistemdir.

DÜNYA DEĞİŞTİ

Yakın zamanlara kadar dünyada, Türkiye'de nüfus azdı. Öğrenilecek konular da azdı. Kitle öğretimine ve fırsat eşitliğine önem verilmediğinden, az bir öğrenci grubuna eğitim vermek yetiyordu.

Öğün için eğitimin ne yaygınına, ne de seçkinine pek gerek yoktu. Avustralya'daki gibi geniş bir kıtaya yayılmış öğrenciler için 1930'lardan beri uygulanan -alıcı-verici radyola öğretim, ve Batı'da 50 yıldır yetişkinlere yeni meslekler öğretmek için kullanılan "Mektuplaşma

Öğretim" dışında bir çaba ortaktaki gözüküyordu. Son çeyrek yüzyılda durum dramatik bir şekilde değişti. Nüfus arttı, patlama derecesine vardı. Bugün Hindistan her yıl nüfusuna 15 milyon insan katıyor. Daha 1930'larda biz, "On Milyon Genç" diye nüfusumuzla övünen marşlar tuttururken, bugün 45 milyonumuzun marşını söyleyemiyoruz.

YAYKUR NEDEN DOĞDU?

Eğitimciler, bundan birkaç yıl önce, "1970'ye vardığımızda bu gidilecek 60.000 öğrenci yüksek öğrenimin kaplarına ulaşacak" kehanetinde bulunuyordu. Bugün, bu rakam 200.000 rakamına aşmıştır. (Sınavlara geç girmiş olanlar ve bunun gibi bazı kategoriler çıkarınca, geriyeye gene de 140.000 kalıyor.)

Bu gençleri üniversitelemiş, akademiklerini ve yüksek okullarını kaplarından içeri almamışlardır. Gidilecek artırılan bütçelerini rağmen 1974'de rakamın 4 milyar liraya yaklaşmıştır) kontenjanlarını arttırma arttırta 87.000'e ancak varmış, yüksek tahsil isteyen o 200.000 genci geri çevirmişlerdir. Yurtta fırsat eşitliğini eğitimde de sağlamakla sorumlu olan Millî Eğitim Bakanlığı harekete geçmiştir ve yaygın bir öğretim düzeni kurmaya mecbur olmuştur. "Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu" kısa adıyla, YAYKUR, işte bu sebepten doğmuştur.

Son çeyrek yüzyıldır bilgiler alanında da bir patlama olmuş. %70 kadar yeni bilgiler eski bilgilerine ye-

rini almış veya eskilere eklenmiştir. Bunun için de bilgileri daha iyi, daha kolay, daha cabuk aktaracak yeni yollar aranmış, eğitim teknolojisinin Açık Öğretim kurumundan YAYKUR'un yararlanması istenmiştir.

Nihayet, hına-çici eğitimde de vazgeçilmez araçları gözününde tutularak eğitim teknolojilerinden yararlanacak yüksek okulların açılması da girilmiştir. "Yapalım" demekle şüphesiz iş bitmiyor. Yeni bir sistem getirmek zaman istiyor. Para istiyor. Yetmiş milyonluk bir ülke Açık Öğretimden öncülerinden o İngilizler bile, 1968'ler-

de "Açık Üniversite"yi kurduklarında, yeter para ve bol elemanlarına rağmen ancak 1972-1973'de, o da 25.000 öğrenciyle işe başlamışlardır. Aradan üç yıl geçmiştir, şimdi ancak 52.000 öğrenciyi çıkabilmişlerdir. Tübingen'deki Almanların DIFF Üniversitesi ise 8 yıldır hazırlık halinde. İrlanda'da 1971'de "Sebest Üniversite"yi kurmuşlardır da, ancak gelecek yıl öğrenci kaydına başlayacaklardır. Çoğu Andir işleri Japon örnekleri de uzun hırtlık dönemleri geçirmişlerdir.

Türkiye'nin şartları başkadır. Yukarıdaki ülkelerde karşılıklı baskı Türkiye'deki gibi değildir. Üniversitelerde yer vardır, fakat hula kritik bir safhaya giriyordu. Önceden hiçbir alı-yorlardı. İnan, yüksek öğretimde hâli kitle eğitimine

geçme niyetinde değildir. Türkiye'de ise, bu 200.000 öğrenciyi hiçbir yüksek öğrenim kurumuna yerleştirmek imkânı yoktur. Demokratik bir düzende de, şartları yerine getiren bir genç "daha fazla okumayacak" denmezdi. Öte eğitimdeki ve askerlikte teclindeki yanlış uygulamalar belki bir çığ düzeldiler, yüksek öğrenim kapılarında ki yığılmalar azaltılabilir ama, bugün için sorun, mevcut olan yığılmayı. Bunlara hem bir yüksek öğretim sağlanacak, hem de onları iş bulabilecekleri alanlara yönlendirmek, yani arınan gücü yetiştirmek gerektiriydi. Türkiye'ye özgü şartlar ve baskılar bunlardı. YAYKUR, bunlara karşılama amaç edindi.

ZOR BİR İŞ BAŞLANGICI

Zor bir iş, o muhakkak. Ben de isterdim ki, önce araştırmamın, yapalım. Durdur ön testlerle ölçelim, uzak bir denemeye başlayalım. Fakat bugünkü şartlar içinde bu biçimde bir başlangıç gerektirmez. Başkılarımız kabul edtim ve kolları savdım. İlk yıl, en muhtemel bir sistemle başlanamayacak; o da tabii. Fakat hiç yoktan daha iyi şeyler yapılabilecek. Zorlukları, tikanlıkları, hatta imkânız görünmez engelleri aşmak için çözümler bulunacak; ve bulundu. Fakat her an, birokrasimizin yeni engelleri çıkıyor. Kadrolar çıkıyor, tahsis edilen para harcanmıyor, vb., vb. Elimizden geleni yapıyoruz. Büyüklük, geçen yılın sonunda kayıtlar yapıldı. 1 Mart'ta da derslerin başlaması için hazırlıklar hızlandırıldı. Proje başla madan başlarıyın tenkilten rağmen, başları için elde gelen yapıyor.

İşte YAYKUR'un (yan hem yaygın, hem de açıl yüksek öğrenimini) hikâyesi kısaca budur. Bu da sadece başlangıçtır.

HALKTAN HALKA
EKSTRA- EKSTRA
AYÇA
RAFINE
Ayçiçek Yağı
2.5 ve 18 Kg. M. Kutular Halinde
Bayileri Dağıtımına Başlandı
CANDIR KALKINMA KOOPERATİFİ
Genel Dağıtım Merkezi: 12010 CAD. 66/80 TEL: 11 6370 - Ankara

EK4: Milliyet, 12.02.1976.

“THE PROCESS OF TRANSITION TO DISTANCE EDUCATION IN HIGHER
EDUCATION IN THE REPUBLIC PERIOD”

Abstract

At the beginning of the foundation of Turkish Republic, some efforts were applied in order to improve the level of education, and as a result of this, it started to prosper. However, the desired success in higher education could not be achieved fully yet. The lack of sufficient number of educational institutions was the biggest factor that made the solution of the issue challenging. For this purpose, it was decided to start the distance education process in higher education as it was practiced in European countries. The first person to voice the issue of distance education in the Republican era was the Minister of National Education, Mustafa Necati Bey. However, after many years, Mustafa Necati Bey's power of attorney, concrete steps could be taken in this regard. Distance education programs, which were prepared quickly, were offered to millions of young people who dreamt of having a higher education. In this article, the first statement of Mustafa Necati Bey after the proclamation Republic was accepted as the beginning. The process of transition to distance education in higher education was discussed until the establishment of Anadolu University Open Education Faculty. At this stage, issues such as the problems experienced by students and educators, distance education institutions and the functioning of institutions were tried to be explained by considering the minutes of the Grand National Assembly of Turkey, the press of the period and their relevant literature.

Keywords

High education, distance education, higher education by letter, open education, open and distance learning.

ŞİİRLE HAYAT, ŞİİR GİBİ HAYAT*

Nihat ÖZTOPRAK**

ÖZET

Türk insanı doğumundan ölümüne kadar hayatını şiirle yaşamaktadır. Yeni doğan bir çocuk hayata ana şiirleri sayılabilecek ninnileri dinleyerek başlar. Sonra sokakta oynarken çocuğa şiirler, tekerlemeler söyler. Ablalarından ve abilerinden manzum bilmeceler, dede ve ninelerinden mânîler, mevlitler, ilahiler, tevhitler, dualar dinleyerek büyür. Her yıl idrak ettiği ramazanda iftarda ve sahurda davulcu mânîleriyle, şiir tadında kafiyeli dualarla, teravihlerde ilahilerle, teravih sonrası bazen sahurda kadar karağöz Hacivat ve hayal oyunlarından nice türkü, şarkı, mânî öğrenerek yetişir. Geleneğe sahip çıkan ailelerde doğum, hacca gitme, sakal bırakma, askere gitme, düğün, ölüm vs. her türlü başlangıçlarda manzum tarih düşürme ve levhalara şiir yazma âdeti hâlâ devam etmektedir.

Bu alışkanlıklar bir yandan devam ederken hayatın değişmesi, teknolojinin gelişmesiyle telefonla, e-postayla mesaj yazma, duvarlara yazı yazma şeklinde giren yeni alışkanlıklarımız da şiir kültürüyle birleştirilmiştir. Bayram, kandil, Cuma vb. mesajlarda şiir yazmak veya şiir tadında musra ve cümleler yazmak alışkanlıklar arasına girmiştir.

Bu arada Türk insanı Yûnus başta olmak üzere şairlerin şiirlerinden istifade ederek hayatını düzenlemekte şiir gibi hayat yaşamaya gayret etmektedir. Günlük hayatında üzerinde durduğu her konuyu daha anlaşılır, daha ikna edici kılmak için beyitlerden örnekler getirmeye çalışır. Türk milletinin hayatına rehberlik eden her biri atasözü niteliği kazanmış bu berceste musra ve beyitlerden binlercesi hâlâ dillerde dolaşmaktadır.

Ninniyle başlayan şiirle hayat, ölünce mezar taşında ebedileşir. Atalarımız mezar taşına âyet ve hadislerin yanında ölümle ilgili veciz musra ve beyitler nakşederlerdi. Tek bakinin Allah olduğunu, hayatın geçici olduğunu, her nefsin bir gün mutlaka ölümü tadacağını anlatan mezar taşı şiirleri Latin alfabesiyle günümüzde de gelenek olarak devam ettirilmektedir.

* Makalenin geliş tarihi: 25.05.2022 / Kabul tarihi: 10.06.2022

Bu makalenin ortaya çıkış hikâyesi, yayına hazırlanan A. Halûk Dursun Hatıra Kitabı'nda yer alan "A. Halûk Dursun Hocayla Geçen Yıllar" başlıklı yazıda dile getirilmiştir.

** Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, noztoprak@fsm.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-7400-0180).

Bu makalede beşikten mezara kadar Türk insanının geçirdiği şiirle ve şiirce hayat, giriş bölümü ve onunla birlikte iki bölüm halinde ele alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Giriş bölümünde şiirin hususiyetleri ve insan - şiir ilişkisi, birinci bölümde hayatın şiirli safhaları, ikinci bölümde ise berceste şiirlerin hayatta kullanımı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Şiir, şiirce hayat, insan ve şiir.

Giriş

Yakın zamana kadar hayatı şiirle yaşayan, böylece hayatını şiirleştiren insanlar vardı. Onlar karşılaştıkları her olayda bir şiir, bir beyit ya da en azından bir mısra hatırlayarak o şiirin anlamından istifade ederler ve ona göre hayatlarına yön verirlerdi. Sadece kendi hayatlarına değil çevrelerine de böyle istikamet verirlerdi. Karşılaştıkları hadisenin ne getireceğini ne götüreceğini, nasıl çözüleceğini ve nasıl yorumlanacağını hep hafızalarındaki şiirlerle ilişkilendirerek anlamaya çalışır ve anlatırlardı. Onların hayatlarının ana çizgileri hep şiirlerle çizilirdi. Şiir onlar için rehber, şiir onlar için düsturdu.

Şiir; gerçekten istifade etmesini bilen için hayatın ölçüsüdür, şairin tecrübelerini yansıtır. İnsanlar yaşadıkları hayatları ancak kendileri bilir, kaydedilmezse o hayat tecrübeleri ölünce kaybolup gider. Ancak şairler tecrübelerini mısralara döküp kalıcı hale getirdikleri için onlardan insanlar istifade ederler. Şair; görünenin gerisindeki ve arkasındakini de görür, yarımın hayalini bugünden kurandır. Bu sebeple şiir geleceğin habercisidir.

Üniversite yıllarımda karşılaştığım bazı hocalarım böyleydi; hayatlarına şiirle yön verirler, şiir gibi hayat yaşarlardı. Selçuk Eraydın Hoca¹ konuşulan her konuda bir beyit söyler sonra konuyla ilgili yorumlar yapardı. O yorumları yapabilmek için mi şiir okur, şiir okuduğu için mi o

¹ 1937'de Bandırma Edincik'te doğan Selçuk Eraydın İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Tasavvuf tarihi hocalarındandı. Akademik şahsiyetinin gelişmesinde hocası Mahir İz'in izleri vardır. Tasavvuf tarihi, tarikatlar ve Türk İslam edebiyatı alanında çalışmıştır. Bu alanlarda *Tasavvuf ve Tarikatlar*, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, *İslami Türk Edebiyatında Şekil ve Nevilere Giriş* adlı eserleri ve çeşitli dergilerde yazılmış onlarca makalesi vardır. 1995'te bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir. Bk. Mustafa İsmet Uzun, "ERAYDIN, Selçuk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, EK-1. Cilt, s. 410-411. <https://islamansiklopedisi.org.tr/eraydin-selcuk> (erişim tarihi: 03.04.2022)

yorumları yapardı bilemiyorum ama ikisinin de aynı kapıya çıktığını biliyorum. Sonra Ömer Çam Hocamın² aynı tarzın temsilcisi olduğuna şahit oldum. Ömer Hoca beytin ötesinde her konuda şiir okurdu. Billhassa Yûnus (ö. 1422)'tan, Âkif (ö. 1936)'ten, Yahya Kemal (ö. 1958)'den şiirler okurdu. Bir ders süresince Yûnus'tan şiirler okuduğuna şahit olmuşumdur. Sonra aynı tarzın diğer bir temsilcisi Ali İhsan Yurt Hocam (ö. 1993)'la³ tanıştım. Ali İhsan Yurt Hoca ayaklı bir ansiklopedi gibiydi. Din, tarih, edebiyat, kültür ve sanat alanlarında ne sorarsanız hemen cevabını alırdınız. Peygamberlerin, evliyaların, âlimlerin, şairlerin hayatlarını ve eserlerini ayrıntılarıyla bilirdi. Etrafındakiler ansiklopediye veya kitaba bakmak yerine hatırlayamadıkları ya da merak ettikleri hususları ona sorarlardı. O da her konunun başında veya sonunda şairini de belirterek örnek beyitlerle işlediği konuyu renklendirirdi. Sonra akademik yolculuğumun rehberi olan Hocam Âmil Çelebioğlu (ö. 1990)'nu⁴ tanıdım. İnsanlara hep bir mısra veya

² 1923'te Ordunun Ünye İlçesi Akkış Beldesinde dünyaya gelen Ömer Çam eğitimli bir aile ve çevrede yetişmiş eğitimci ve şairdir. Uzun yıllar Samsun, Ordu ve İstanbul'da ortaöğretimde çalıştı. 1970'te İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde eğitim ve psikoloji hocası olarak göreve başladı. İki yıl sonra da müdürlüğüne atandı. Eğitim bilimleri ve Türk edebiyatı alanında araştırmalar yaptı ve yazılar yazdı. Mehmet Âkif'in Safahat'ını, Yûnus'un Divan'ını ve Mevlânâ'nın binlerce şiirini ezbere bilir ve okurdu. Şiir ve şair kültürü çok genişti. Çevresinde "Yaşayan bir kütüphane" olarak tanınırdı. Bunların yanında şiirle harmanlanmış konuşmaları çok etkili olduğu için "Hatip" olarak da bilinirdi. 2002 yılında vefat etti. https://omercamaih1.meb.k12.tr/icerikler/omer-cam-hocakimdir_5392212.html (Erişim tarihi: 03.04.2022)

³ Yörük bir ailenin çocuğu olarak 1927'de İzmir Ödemişin bir köyünde dünyaya gelen Ali İhsan Yurt Hoca dinî ilimler ve Arapça üzerine eğitimler olarak büyüdü. 1950'de Said Nursi ile tanışınca ona bağlandı. 1955'te İstanbul'a geldi ve yayıncılığa başladı. İlk olarak Veznecilerde Yaprak Yayınevini kurdu. Sonra 1965'te Sönmez Neşriyatı kurdu. Türk yayın hayatına ciddi izler bıraktı. Ali İhsan Hoca keskin zekâsı, güçlü hafızası ve geniş malumatıyla tanındı. Karakter ve beden ilmi olan ilm-i kıyafet, soy ilmi olan ilm-i ensâb ve gizli ilimlerde üstat sayıldı. Son dönemlerinde IRCICA ve Diyanet İslam Araştırmalarında çalışmalar yaptı ve 30 Aralık 1993'te vefat etti. Bk. Mustafa İsmet Uzun, "YURT, Ali İhsan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, EK-2. Cilt, s. 676-677. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yurt-ali-ihsan> (erişim tarihi: 03.04.2022)

⁴ 1934'te Karaman'da doğan Âmil Çelebioğlu ailesiyle birlikte 7 yaşında İstanbul'a geldi. İstanbul'da ilk ve ortaöğretimini tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü ve aynı anda Sanat Tarihi Bölümünü okudu. 1966'da mezun olduğu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde

beyitle hitap eder, karşıdaki onun sözlerinin mısra veya beyit olduğunu anlar ya da anlamaz ama o sihirli sözlerin tesirinde kalırdı. Hoca söylediği mısraın sihri bir de kendi büyüsunü katardı. İtiraf etmeliyim ki Allah'ın böyle seçkin kullarıyla beni karşılaştırmasından dolayı kendimi çok şanslı kabul ediyorum.

Hasılı Türk milleti olarak şiiri çok seven ve tarih boyunca binlerce şair yetiştiren bir milletiz. Hayatımızın her safhasında şiirle beraber olmuşuz. Doğumdan ölüme kadar, sevinçten kedere, düğünden yasa, savaştan barışa, sevgiden nefrete hemen her konuda şiir yazmışız. Ancak olumsuzluklarda oyalanmadan hep ideal güzeli aramış, hep ondan söz etmeye çalışmış, sevgi ve aşkı yüceltmışiz. Beşerî ve ilahî aşkı Türk milleti kadar çok işleyen yeryüzünde sayılı sayıda millet vardır. Hitap ettikleri kesimin, diline ve üslubuna göre kimi şiirler klasik edebiyat mahsulü, kimi şiirler halk edebiyatı mahsulü, kimi şiirler de tekke mahsulü sayılmıştır. Millet aynı, dil aynı, ruh aynı.

Şiirin hayatımıza bu kadar girmesinin sebebi onun Türk milleti tarafından "Lisan-ı Ruh" yani "ruhun dili" kabul edilmesidir. Şiir, çevrenin bizde yarattığı hisleri birtakım ölçüler çerçevesinde tasvir etmektir. Sözüün ölçülü, edebî ve özlü şeklidir. İnsanlar duygularını bazen gelişi güzel basit cümlelerle değil ölçülü, sırlı, büyü, çarpıcı, düşündürücü, nükteli bir şekilde yazmak ister. Böyle yazınca şiir ortaya çıkar. Nesirde insanların ne söylediği, şiirde ise ne söylediğinin yanında nasıl söylediği de önemlidir.

Şiir, şekil ve manadan ibarettir. Şiirdeki vezin, hece ölçüsü, kafiye ve redif gibi unsurlar onun şeklini; his, hayat ve fikir ise onun manasını teşkil eder. Bu haliyle şiir, ölçüleri ideal bir güzele benzer. Güzelin vücudu/görünüşi mana, onu taşıyan iskeleti ise şeklidir. İnsanların güzel ve çirkinine bakarken onların iskeletlerini göremediğimiz gibi şiire baktığımız zaman da onun iskeletini yani şekil hususiyetlerini

araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Sonra sırasıyla Erzurum Atatürk Üniversitesi, Ankara Hacettepe Üniversitesi ve Marmara Üniversitesinde çalışan hoca 1990 yılında hac vazifesini yerine getirirken el-Müeysem Tüneli'nde meydana gelen "Tünel Faciası"nda şehit oldu. Hoca Klasik Türk edebiyatı alanında edebiyat tarihi ve şerh konularında önemli eserler yayımladı. *Muhammediye*, *Sultan II. Murad Devri Mesnevileri*, *Türk Ninniler Hazinesi*, *Ramazannâme*, *Mesnevî-i Şerif Manzum Nahifî Tercümesi* gibi çok kıymetli eserlere imza atmıştır. Bk. Nihat Öztoprak, "Âmil Çelebioğlu'nun Hayatı ve Bibliyografyası", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1993. Sayı 7, sf. 1-12.

görmemeliyiz. Görmeyelim ki onun güzelliğine nüfuz edelim ve ona hayran olalım. Bu yüzden şekli ön plana çıkmış şiir ruhsuzdur. Böyle şiirleri Necip Fazıl Kısakürek (ö. 1981) "...gözlerindeki çukura alçı dökülmüş ve üzerine kömürle kaş, kirpik ve göz oturtmaya çalışılmış bir iskelet kafasına yani biraz makyaj yapılmış kuru kafaya" benzetir.⁵ Bağdatlı Rûhî (ö. 1605-06)'ye göre ise şekil ve mana bir arada olmalıdır. Ona göre mest edici bir şiirde kelimeler kadehe, mana da ona konulan aşk şarabına benzer. Asıl maksat aşk şarabını içmektir, ancak onu içebilmek için kadeh şarttır:

Seyr iden eş'ârını mest-i müdâm-ı feyz olur
Kim ma'ânî bâde-i müşkînidür elfâzî câm⁶

Şiirin ne olduğunu daha doğru anlayabilmek için Fuzûlî (ö.1556)'nin şairlik macerasını iyi bilmek gerekir. Fuzûlî daha çocuk yaşta hocası müftünün kızına âşık olmuş ve onun için şiirler yazmaya başlamış, sonra şiirlerinin teknik yönden sağlam olmadığını fark etmiş ve gidermek için kendisinden önce yaşamış büyük şairlerin şiirlerini okumaya koyulmuştur. Şiir tekniğini de uygulayarak yazdığı şiirlerin de istediği kıvamda olmadığını bir zaman sonra gören Fuzûlî bu sefer şiirlerinin ilim yönünden zayıf olduklarını fark etmiş. Bunun üzerine dönemin aklî ve naklî her türlü ilmini tahsil etmeye koyulmuş ve içinde bilginin de yer aldığı, şiir tekniği mükemmel şiirler yazmıştır. Bu gelişmelerden sonra yine bir ara şiirlerini tetkik etmiş, teknik yönden mükemmel ve bilgi yönünden donanımlı olmakla beraber insanı etkileyen ve çeken bir tesir uyandıramadıklarını, ruha hitap edemediklerini üzümlere müşahade etmiş. Bu açığı ancak aşk ile kapatabileceğini düşünerek aşkın peşine düşmüş. Aşk aramaya başlamış, tasavvufa dalmış. Bu eğitiminden sonra yazdığı şiirler bugün elimizde olan her okuduğumuzda haz aldığımız, basit görünümlü ama erişilemez seviyeli sehl-i mümteni şiirlerdir. Fuzûlî hayat tecrübelerinin sonunda,

⁵ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, İstanbul 1979, s. 453.

⁶ Nihat Öztoprak, "Rûhî'nin Şiir Anlayışı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 12, İstanbul 2005, s. 134.

İlm kesbiyle pâye-i rif'at
 Ârzû-yı muhâl imiş ancak
 Aşk imiş her ne var âlemde
 İlm bir kîl u kâl imiş ancak⁷

diyerek âlemde her şeyin aşktan ibaret olduğu sonucunu elde etmiş. Gerçekten de aşk ve sevgi insanoğlunun sahip olduğu en yüce duygudur, ruhun tek gıdası ve şiirinin kaynağıdır. Âşık olmayanı insan bile saymayan hocanın fıkrasını herkes bilir. Bir kez daha hatırlamakta yarar var:

Bir gün hocanın biri sohbetinde aşk konusunu işlemektedir. Aşkın öneminden, ruhun tek gıdası oluşundan vs. söz ederken yanına biri yaklaşip kulağına eğilerek "Hoca Efendi, eşeğimi kaybettim, buradakilere duyurur musun? Belki görenler olmuştur" demiş. Hoca konuşmasına ara vererek orada bulunanlara sormuş: "İçinizde hiç âşık olmamış biri var mı?" İki kişi çıkmış "Biz hiç âşık olmadık, aşk nedir bilmeyiz demişler". Hoca eşeğini kaybedene dönerek "Sen bir eşek arıyordun, al sana insan kılığında iki eşek" demiş. Anlaşılabacağı gibi aşkı tatmayan, sevmeyi bilmeyen, insan bile sayılmıyor, insan sayılmayanların şiirleri okunur mu?

Fuzûlî'nin bu şiir serüveni bizlere güçlü şair olmanın ve müstesna şiirler yazabilmenin ölçülerini veriyor. Onlar şiir estetiğini bilmek, ilim sahibi olmak ve aşk sahibi olmaktır. Esasen bu ölçüler şiir gibi bir hayat sürebilmek için de insanın ihtiyaç duyduğu şeylerdir. Yapılan her işte o işin tekniğine ve estetiğine ihtiyaç vardır. Her insan döneminin bilgisiyle donanmalıdır. Zira bilenle bilmeyen bir değildir. Ve işler severek, özenerek, aşkla yapılmalıdır. İşte böyle yapılan işler güzel, başarılı ve çekici olur. Eskiler derler ki kendinize eş seçerken, güzelliğinin yanında huyunun/ahlakının da güzelliğine dikkat edin zira güzele doyulur ama huyu güzel olana doyulmaz. Bu ölçü her hususta geçerlidir.

İnsan ve onun yüce duygusu olan aşk, şiirin temel unsurudur. Ancak aşkın yanında insanın çevresindeki her şey şiirin ilgi alanına girer. Fakat ne var ki, şiirin asıl gayesi bunları tanımak, tanıtmak değildir. O bunlardaki gizli sırları, sanat değerlerini, büyümlü ve çarpıcı ifadelerle ortaya çıkarma peşindedir. Bu yüzden ehline göre bir büyük şairin tabiatı tasvir eden şiiri,

⁷ Kenan Akyüz vd. (Haz.), *Fuzûlî Türkçe Divan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1958, s. 485.

onun seyrinden daha değerlidir. Zira şair, tabiatın gizli güzelliğini ve görülmeyen değerlerini edebî bir dille ortaya koyar.

Kısaca özelliklerinden söz etmeye çalıştığımız şiir, insanın dolayısıyla toplumun ayrılmaz bir parçası olarak onun hayatına girer. Toplumun dünü kapsayan, bugünü gösteren ve özellikle de geleceğinden haberler getiren bir rüya gibidir. Zira cemiyet uyurken onun rüyasını şairler görür.

Esasen Türk milleti doğumundan ölümüne kadar hayatını şiirle devam ettirmektedir. Şiir Türk milletinin hayatının her yerinde her an onunladır. Ne var ki son zamanlarda bu gelenekten uzaklaştığı için hayatı şiirle yaşadığının farkında değildir. Zaten bunun farkında olup hayatı şiirle yaşayanlar şiir gibi hayat yaşarlar. Burada önce “şiirle hayatı” sonra “şiir gibi hayatı” örneklerle tekrar hatırlayalım:

Şiirle Hayat: Şiir Hayatın Her Yerinde

Türk kültüründe şiir hayatın her yerinde yer alır. Yakın zamanda bu durumda zayıflama görülse de hâlâ şiir hayatın içindedir. Şiirle buluşmamız doğumla başlar. Doğduğumuzda annelerimizin bizi avutmak ve uyutmak için söyledikleri ninniler, bir ananın bebeği için yazdığı şiirlerdir. Ninnilerin her biri bizim ilk duyduğumuz kendine has bir ahenkle okunan şiirlerdir, bu sebeple onlar edebî metin olarak kabul edilir. Bu demektir ki şiirle hayat bebeklikten başlar. Ahengiyle, güzel melodisiyle, sözleriyle ninnilerin her biri çocuğu geleceğe hazırlayan “bebek şiirleri”dir.

Dandini dandini dastana

Danalar girmiş bostana

Kov bostancı danayı

Yemesin lahanayı

Eee eee eee ee

Eee eee eee ee

Biner atın iyisine nenni

Düşer yolun kıyısına nenni

Haber verin dayısına nenni

Şeker alsın kuzusuna nenni

Eee eee eee ee
 Eee eee eee ee
 Fıfş fıfş kayıkçı
 Kayıkçının küreği
 Tıp tıp eder yüreği
 Akşama fincan böreği
 Yavrum yesin büyüsün
 Tıpış tıpış yürüsün
 Eee eee eee ee
 Eee eee eee ee

Bebeklikten çocukluğa geçişte anne ve babalarımızın bize anlattıkları **masallar** da edebî metinlerdir. Bazıları mensur şiir üslubunda ve şiir tadındadır. Masallarda anlatılanlar çocukların şahsiyetlerinin oluşumunda önemli rol oynar. Masallar sayesinde hayvanlar âlemini, efsaneleri, tarihi, gökyüzünü ve sosyal hayatı çocuklara tanıtmış oluruz.⁸

Annelerimizden ninni dinleyerek kulaklarımızda oluşan o derunî ahenk, yürüyüp sokakta oynamaya başladığımızda çocukça bir hal alarak tekerlemelere dönüşür. **Tekerlemeler** anlamsız ama kafiyeli mısralardan oluşan saf çocukluk şiirlerinden başka bir şey değildir:

Portakal:

Portakalı soydum
 Başucuma koydum
 Ben bir yalan uydurdum
 Duma duma dum
 Duma duma dum
 Öğretmeni kandırdım
 Kandırdım

...

Yağmur:

⁸ Geniş bilgi için bk. Saim Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Yağ yağ yağmur
 Teknede hamur
 Bahçede çamur
 Ver Allah'ım ver
 Sicim gibi yağmur

Ninni ve masallardan sonra ana ve babalarımızdan **mâniler** duymaya başlarız. Mâniler Türk milletinin hayatının aynasıdır. Hayatın her safhasında mâni vardır. Mâni Türk milletinin âdeta konuşma biçimi ve anlaşma şeklidir. Genç kızlar ve erkekler birbirlerine aşklarını mânilerle ilan eder, bayram yerlerinde karşılıklı mâni atışırlar; çamaşır yıkarken, soku döverken, kına yakarken, çeyiz sererken velhasıl her türlü birliktelikte karşılıklı mâni atışmaları yapılır. Mâniler Türk milletinin millî ve edebî sesidir:⁹

Karşıda ala inek
 Tüyleri benek benek
 Hiç boğazımdan geçmiyor
 Yârsız yediğim yemek
 ...

Kuş kafese girmiyor
 Buna aklım ermiyor
 Hiç boşuna âh çekme
 Annem beni vermiyor
 ...

Geline bak geline
 Kına yakmış eline
 Ne mutlu bu geline
 Gidiyor sevdiğine
 ...

⁹ Hayatı şiirle yaşamanın bir örneği olarak Erzincan'ın Kemaliye İlçesi (eski adı Eğin)'nde "Mâniler Yolu" vardır. Yerli yabancı turistlerin uğrak yeri olan bu yolda Osmanlı döneminde gurbete giden eşlerine özlem ve hasret duygularını yazıya döken kadınların mânileri bu yolda levhalarla sergilenmektedir. <https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/erzincanda-ozlem-ve-hasretin-dile-geldigi-mani-yolu,S22vIvTfdk23y9-ItC8GQA>

Su gelir akar geçer
 Bendini yıkar geçer
 Dünya bir penceredir
 Her gelen bakar geçer

Çocuk gençliğe adım atarken hikâye ve romanla tanışır, şiirle ünsiyetini artırır. İlkokul, ortaokul ve lise yıllarında küçükten büyüğe doğru, düşük seviyeden yüksek seviyeye doğru hikâyeler ve romanlar okumaya başlar. Hikâye ve romanlar edebî metinler olup okuyana zevk verir. Kuruluşlarında zaman, mekân, şahıs, olay örgüsü çarpıcı, etkili, nükteli edebî bir dille kaleme alınır. İçlerinde yer yer şiir tadında anlatımlar vardır. Hikâye ve romanlar esasen hayatın bir kesitidir, birilerinin başına gelmiş ve herkesin başına gelebilecek olaylardır.

Türkiye’de gençlik, ortaokul yıllarında Ömer Seyfettin (ö. 1920)’in hikâyeleriyle büyür. Tarih sevgisini, hikâye tadını, milli hassasiyeti... onun hikâyeleriyle elde eder; Türk kültürünü onun hikâyeleriyle tanır. Türkiye’de ilköğretim ve ortaöğretimde onun hikâyelerini tanımayan kimse yok gibidir. Onun hikâyeleri sayesinde Türk gençliği dil zevki, anlatım yeteneği ve tarih bilinci kazanmıştır. Türkiye’de Ömer Seyfettin’in Pembe İncili Kaftan, Perili Köşk, Topuz, Falaka, Diyet, Yalnız Efe, İlk Cinayet, Kaşağı, İlk Namaz, Bomba gibi hikâyelerini hatırlamayan çok az insan vardır.¹⁰

Daha sonra hikâye yanında roman okumaya başlanır.

Türk toplumunda hem eğitim hem de eğlence amaçlı bilmece kültürü çok yaygındır. Cevabı nar olan “Çarşıdan aldım bir tane eve geldim bin tane” bilmececi gücünü bünyesinde bulunan “bir-bin” tezadından alır. Tezat ile kurulmuş cevabı ramazan olan bir manzum bilmece de şöyledir:

Benim bir bağım var
 Yılda gelir otuz okka üzümü
 Akını yersen haramdır
 Karasını yersen helaldir

Eskiler bilmeceyi iki türlü icra ediyorlardı. Onlardan biri cevabı Allah’ın ismi veya sıfatları ya da insan ismi olan bilmeceler ki buna

¹⁰ Ömer Seyfettin *Bütün Hikâyeleri*, Haz. Neslihan Kılıç, Üç Harf ABC Yayınları, İstanbul 2009.

muamma denir. Urfalı Nâbî (ö. 1712)'nin kendi mahlasını gizlediği şu tek beyitlik muamması erbabı arasında çok tanınmıştır:

Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre
İki yokdan ne çıkar fikr idelüm bir kerre¹¹

Cevabı nesne olan bilmecelere ise **lugaz** denir.¹²

Doğumdan ölüme kadar hayatın her safhasında çoğu zaman neşelenmek için bazen de hüzünlenmek için söylediğimiz **şarkılar** ve **türküler** de şiirlerin bestelenmiş halleridir. Bestelenmeseler de şarkı ve türkü Türk edebiyatında nazım şekli ve türü olarak yer alır. Şarkı sözleri güfte diye de isimlendirilir. Güftenin, klasik Türk edebiyatındaki şarkı, halk edebiyatındaki türküden az da olsa farkı olmakla beraber bunları birbirinden ayırmak zordur. Bu şiirler Türk'ün hayat hikâyesinin besteleridir. Herkes onlarda kendine ait bir söz ve ses bulur ve herkes az veya çok şarkı veya türkü murıldanır. Atalarımız "Türkü bilmeyen Türkü bilmez" demişler. Gerçekten de şarkı ve türküler Türk milletinin duygularının şiiri ve bestesidirler.

Özellikle günümüzde dilimizin viridi şarkı ve türküdür. Yolda giden bir genç telefonla konuşmuyorsa mutlaka şarkı dinliyordur. Yemek yapan veya bulaşık yıkayan hanımın, zihnini oyalamak için sığınaklarından biri onlardır. Bildikleri bütün şarkıları tekrar eder dururlar:

Ordunun dereleri
Aksa yukarı aksa
Vermem seni ellere
Ordu üstüme kalksa
Sürmelim aman

¹¹ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı*, c.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s.1326.

¹² Muamma ve lugaz için bk. *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Haz. Âmil Çelebioğlu – Yusuf Ziya Öksüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995. Örnek olması bakımından cevabı "kalem" olan bir lugaz aşağıya kaydedilmiştir:

Ol nedir ki yok durur cisminde can
Karnı içi dopdolu yılan çıyan
Dili yoktur yetmiş iki dil bilir
Başını kesiceğiz söyler ayân (bk. aynı eser s. 17)

veya

Uzun ince bir yoldayım
Gidiyorum gündüz gece
Bilmiyorum ne haldeyim
Gidiyorum gündüz gece

Dünyaya geldiğim anda
Yürüdüm hayli zamanda
İki kapılı bir handa
Gidiyorum gündüz gece

Uykuda dahi yürüyom
Kalmaya sebep arıyom
Gidenleri hep görüyom
Gidiyorum gündüz gece

Kırk dokuz yıl bu yollarda
Ovada dağda çöllerde
Düşmüşüm gurbet ellerde
Gidiyorum gündüz gece

Şaşar Veysel işbu hâle
Gâh ağlaya gâhi güle
Yetişmek için menzile
Gidiyorum gündüz gece¹³

Türk milletinin hayatının birçok safhasında yer alan dinî merasimlerde mevlit okuma geleneği vardır. **Mevlitler** de bir şiir türüdür. Başta Süleyman Çelebi (ö. 1422?)'nin *Vesiletü'n-Necât* adlı mevlidi olmak üzere çok sayıda mevlit metni yazılmıştır. Kandil akşamları camilerde düzenlenen mevlit merasimlerinde okunan tevhit, münacat, na't, ilahî ve diğer metinler hep şiirdir. Kandil akşamlarının dışında doğum, ölüm, sünnet, düğün, asker uğurlama gibi çeşitli kutlamalarda da Kur'an okumanın yanında mevlit okunmaktadır. Mevlidin,

¹³ Ali Berat Alptekin, *Âşık Veysel, Türkü Türkü Çağırırız*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s.152.

Allah adın zikridelüm evvelâ
Vâcib oldur cümle işde her kula

Allah adın her kim ol evvel ana
Her işi âsân ide Allâh ana¹⁴

şeklindeki ilk beyitleri hepimizin zihnindedir.

Gerek namazlarda gerek dinî merasimlerde okunan **dualar** da kimi zaman serbest şiir, kimi zaman mensur şiir tarzındadır. Kendi içinde duygulu, etkili, vurgulu, kafiyeli özgün şiir tadında metinlerdir.

Ramazan duası:

Yâ Rab kerem it fahr-ı cihân hürmetine
Mahz- ı şeref-i kevn ü mekân hürmetine
Biz her ne kadar bilmedik ise kadrin
'Afv it bizi yâ Rab ramazan hürmetine¹⁵

Ecdat yadigârı bir ramazan duası:

Günleriniz hayrola
Hayırlar fethola
Şerler def ola

Gönüller şâd u handân ola
Müşkilatlar hall u âsân ola

Hastalar şifâyâb ola
Dertliler devâyâb ola
Borçlular edâyâb ola

Nâ-murâd olanlar ber-murâd ola
Nâ-şâd olanlar şâd ü handân ola

Kalplerimiz mesrûr
Ayıplarımız mestûr
Günahlarımız mağfûr

¹⁴ Kâzım Baykal, *Süleyman Çelebi ve Mevlid*, (Haz.) Kadir Atlansoy, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, Bursa 1999, s.62.

¹⁵ Atabey Kılıç (Haz.), *Mirzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divânı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s. 506, 20 numaralı rubai.

Dünyamız ma'mûr

Âhiretimiz ma'mûr

İçimiz dışımız pür nûr ola

Âhir ve âkıbetimiz hayrola

Ramazân-ı Şerîflerimiz mübârek ola...

Türk milletinin hayatında **ramazan** sevinç, coşku, yardımlaşma, buluşma ve görüşme iklimidir. Büyük şehirlerde kaybolmakla birlikte Anadolu'nun birçok kasaba ve köyünde ramazanda iftarda ve sahurda mânilerle davul çalma geleneği hâlâ devam etmektedir. Sahura kadar dinî ve edebî sohbetler yapılmakta, camilerde ilahiler okunmaktadır. Bazı camilerde müezzinler teravih namazının aralarında bir ya da iki beyit ilahî tevhit okurlar. Ramazanın ilk on beş günü redifleri "Merhaba, Hoş geldin, ya şehri ramazan, ey mağfîret ayı", on beşinden sonra ise "Elveda, ya şehri ramazan elveda, ah ayrılık" gibi ilahiler okunur.

Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1628)'nin şeyhi olan Şeyh Üftâde (ö. 1580-81)'nin ramazaniyesi, ramazan karşılması türündendir:

Âşıklara eydin salâ

Oruç ayı geldi yine

Rahmet denizi cûş edip

Âlemlere doldu yine

Kur'ân'da Allâh öğdüğü

Cümle nebiler sevdiği

Ümmete Allâh verdiği

Oruç ayı geldi yine

Cümle aya sultân olan

Dertlilere dermân olan

Hak'dan bize ihsân olan

Oruç ayı geldi yine

Dosttan atasın getiren

Zulmetleri hep götüren

Canlarda irfân bitiren

Oruç ayı geldi yine

Sâliklere kuvvet olan
 Âriflere izzet olan
 Mü'minlere cennet olan
 Oruç ayı geldi yine

Aydın eden gönülleri
 Mesrûr eden mü'minleri
 Ma'mûr eden mescidleri
 Oruç ayı geldi yine

Üftâde'nin cânı sever
 Oruç ayın dâim öğer
 Dost iline edin sefer
 Oruç ayı geldi yine¹⁶

1469 tarihinde vefat eden Eşrefoğlu'nun ramazan ilahisi "Elveda" muhtevalıdır:

Elvedâ ey mâh-ı tâbân elvedâ
 Elvedâ ey mihr-i Yezdân elvedâ
 Elvedâ ey âfitâb-ı şer'-i dîn
 Elvedâ ey mâh-ı tâbân elvedâ

Gündüzün bayrâm idi sâ'implere
 Her gecen bir kadr idi kâ'implere
 Nûrdan bir tâc idin âlemlere
 Elvedâ ey mâh-ı tâbân elvedâ

Leyle-i kadr ü berât idin bize
 Hem dahı savm u salât idin bize
 Nâr-ı dûzahtan necât idin bize
 Elvedâ ey mâh-ı tâbân elvedâ

Yılda bir kez şehri seyrân eyledin
 Kendözün bu halka mihmân eyledin
 Sonra tâvus gibi cevân eyledin

¹⁶ Âmil Çelebioğlu, "Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızda Ramazan", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s.699.

Elvedâ ey mâh-ı tâbân elvedâ

Hazret'e bizden şikâyet eyleme

Aybımız çoktur hakâret eyleme

Eşrefoğlu'na melâmet eyleme

Elvedâ ey mâh-ı tâbân elvedâ¹⁷

Ramazanda mâni okumak da çok yaygın bir gelenek idi. Bazı bölgelerde hâlâ yaşatılan bu geleneğe göre ramazan davulcuları veya mahalle bekçileri iftar öncesi ve sahur vakti kapı kapı dolaşırlar davul eşliğinde mâni okurlardı. Zamanın, gecenin, bölgenin, ev halkının gündemine uygun konularda bazen bilinen mâniler bazen de irticalen mâni okunurdu. Hatta pencereye veya kapıya çıkan mahalle sakinleri istekte bulunurlar bekçiler/davulcular o konuda irticalen mâni söylerlerdi. Bu zengin ve anlamlı kültürün izleri hâlâ hissedilmekte ve yer yer yaşatılmaktadır:

Geldi mâh-ı ramazânım

Şâd olup sevindi cânım

Ramazân-ı şerîfiniz

Mübârek olsun sultânım¹⁸

Osmanlı döneminde ramazan ayında şairlerin **ramazaniye** yazma geleneği vardı. Ramazan ayını idrak eden bir şair birine kaside yazacaksa onun ilk bölümünü (teşbib) ramazana ayırır, sonra methiyeye geçerdi. Ramazan duygularını ihtiva eden bu şiirler şairlerin yaşadıkları hayatı şiire nasıl yansıttıklarının da delilidir. Klasik Türk edebiyatı ramazaniyye manzumeleri yönünden oldukça zengindir. Yine bu ayda gazel, kıt'a, rûbai, musammat nazım şekillerinde de çok sayıda ramazan, oruç konulu örnekler vermişlerdir:¹⁹

Edirneli Kâmî (ö.1723)'nin ramazan konulu örnek kasidesinin ilk dört beyti aşağıya kaydedilmiştir:

¹⁷ Mustafa Tatçı (Haz.), *Eşrefoğlu Rûmî Divan-ı İlâhiyât*, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 2014, s. 80.

¹⁸ Âmil Çelebioğlu (haz.), *Ramazân-nâme*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 29.

¹⁹ Ramazaniyeler üzerine hazırlanan bir tez için bk. Mehmet Emin Ertan (Haz.), *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 1995.

Yevm-i şek deyu boğaz cengin ederken rindân

Zâhir oldı âleme nusret-i şeh-r-i ramazân

Âb-ı gufrân ile sîrâb olıcak demlerdür

Rûz u şeb olmadadır altun olukdan rîzân

Tâ yed-i magfiretin kûşe-i ebrûsudur ol

Semt-i tâ'âta işâretle olur da'vet-hân

Hâzır ol kim yine yağma-yı nî'amdır oldı

Zer-kilid-i der-i gencîne-i rahmet rahşân²⁰

Günümüzde ise telefon ve e-posta yoluyla oruç mesajları yazılmaktadır. Bunlarda az da olsa şiir örneklerine rastlanır. Diğerleri de şiir tadında metinlerdir. Ayrıca az da olsa ramazaniye yazma geleneğinin günümüzde de devam ettiğini belirtmemiz lazım.

Ramazanda büyük camilerin minareleri arasına asılan mahyalara da zaman zaman şiir veya berceste mısraların yazıldığı görülmektedir. Geçmişte telefonun ve internetin olmadığı dönemlerde mahyalar toplumsal mesajlaşma mekanizmalarıydı. Göğe yazılan yazılardı. Çevresini hilalin ve yıldızların süslediği bu yazılardan biri de Yahya Kemal'in bir beytidir. Halide Nusret Zorlutuna (ö. 1984) bu beyit için şunları söylüyor: "Mahyalar içinde bir mahya vardır ki, ömrümce unutamam; İstanbul'un mütareke felaketi içinde bunaldığı bir ramazandı. İstiklal savaşı, Anadolu ufkunda bir umut güneşi gibi kâh parlıyor, kâh sönüyordu. Bir gece, teravîh namazından çıkanlar Bayezit Camii'nin minareleri arasında bir şaheser beyit gördüler. Yahya Kemal'in Âkifane bir beyti, karanlık gökte ışık ışık parlıyordu:

Tâ ki yükselsin ezanlarla müebbed nâmın

Gâlip et! Çünkü bu son ordusudur İslâm'ın

Binlerce Müslüman yürek o gece bu duaya hıçkırarak 'Âmin...' dedi."²¹

Duvar yazıları 20 ve 21.yüzyılda daha da önem kazanmıştır. Şehirleşmenin artmasıyla birlikte duvarlar artmış, sokaklarda estetiğın görünüşü halini almıştır. Duvarların yüzeylerinin boyanmasının dışında

²⁰ Tamamı 26 beyit olan Kâmî'nin bu ramazaniyeye konulu kasidesi için bk. Mehmet Emin Ertan (Haz.), *a.g.t.*, s. 113.

²¹ Hasan Özönder, "Gökyüzünde Yazı; Mahya", *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası Yayınları, yıl: 2, Sayı: 5, Mart 1990, s. 45.

resimlendirilmesi ve yazı ile donatılması da yaygınlaşmaya başlamıştır. Sokak duvarlarına daha çok gençler, az da olsa çeşitli kurum ve kuruluşlar da yazı yazmaktadır. Yer yer okulların, kurumların, bazı alışveriş merkezlerinin iç duvarlarında da şiir, beyit, mısra veya güzel sözlerin yazıldığı görülür. Maalesef bu alışkanlığımız yeterli değildir. Yol kenarlarındaki ticari reklam panoları her yeri kaplamaktadır. En azından belli panolarda, park ve bahçelerde, güzel sözlere, şiirlere yer vermek geleneğin ihyasından öte hiç şüphesiz geleceğin inşasına da katkıda bulunacaktır.

Reklamların da en azından bir kısmında edebî hususiyetler vardır. Reklamların amacı etkili ve çarpıcı ifadelerle dikkat çekip ürün satmaktır. Bir sözün etkili olabilmesi için içinde nükte olmalı, kısa olmalı, vurgulu olmalı ve dikkat çekici olmalıdır. Bunları oluşturabilmek için reklamcılar edebî sanatlardan istifade ederler. Bu yönleriyle reklamların tamamı olmasa da bazılarını edebî saymak mümkündür.

Bir pizza reklamında cinas sanatından istifade edilerek "Limitsizsiniz, limit sizersiniz" denilerek söz vurgulu, nükteli ve çarpıcı bir hale getirilmiştir.

Bir sakız reklamında ise sakızların sarıldığı kağıtlarda mâniler yazılıdır. Televizyon reklamlarında bu mâniler okunur. Sakızın mâni yazılı kâğıda sarılması eski bir âdettir. Sözü edilen sakız reklamındaki mâniler eski âdetin günümüze yansımından başka bir şey değildir. Birkaç örnek:

Aşkın etmiş onu şâir
Her gün yazar bir şiir
Sensin ilham perisi
Tüm satırlar sana dâir

Siz tanışalı üç gün olmuş
Kalbine bir sıcaklık dolmuş
Tekrar görüşür müyüz diye
Zavallım sararıp solmuş²²

Son zamanlarda teknolojinin yaygınlaşmasına bağlı olarak insanlarda bazı yeni alışkanlıklar oluştu. Mesela, cuma günleri herkes birbirine

²² <https://sakizfallari.wordpress.com/2016/04/01/falim-sakizi-2150/>

telefondan Cuma mesajı atmaya başladı. Yine dinî ve millî günler mesajlarla yoğun bir şekilde kutlanmaya başlandı. Bu mesajların da önemli bir kısmını şiir ya da şiir tadında metinler oluşturmaktadır. Serdeki şairlik amatörce de olsa bu alanda kendini gösteriyor. Bu meyanda örnek mesajların yer aldığı siteler oluşturuluyor. Belki yaşayan şairlerin bu özel gün ve geceler için insanların paylaşabilecekleri şiirler yazmaları güzel olur.

Bilhassa Osmanlı döneminde beşikten mezara kadar insan hayatındaki her türlü gelişmeyle ve değişimle ilgili **tarih manzumesi** yazmak âdetti. Doğum, sünnet düğünü, düğün, askere gitme, hacca gitme, sakal bırakma, evlenme, ev yaptırma, ölüm vs. dönemlerinde o dönemin tarihini ve hislerini dile getiren tarih manzumeleri yazılırdı. Bugün de erbabı yine çeşitli vesilelerle bu geleneği devam ettirmektedir. Özellikle mezar taşlarına şiir veya şiir tadında metinler yazma ta Orhun Abideleriyle başlar. Göktürkler döneminden kalan bu anıt mezar taşlarına edebî metinler kazanmıştır. Gelenek o günden bugüne devam ettiriliyor. Resim ve figürden çok söze ehemmiyet veren Türk kültürünün mezar taşlarında da söz ağırlıklı devam ettirildiği görülmektedir. Birçok mezar taşını süsleyen şu şairi bilinmeyen anonim beyit Türk ölüm felsefesini ve mezar taşı kültürünü özetler mahiyettedir:

Bak ne söyler insana kabirdeki şu taşlar
Bir yalan burda bitti bir gerçek burda başlar²³

Osmanlı döneminde 1206/1791'de yazılmış bir mezar taşı manzume metni şöyledir:

Hû

Dervîş Mustafâ-yı revânî-fürûş kim
Rûh-ı revânî şâd ola ehl-i vefâ imiş
Aşr-ı Muharrem'inde bin iki yüz altının
Tevhîd içinde göçtü nasıl cân-fedâ imiş
Ol gerçi müsta'id idi aşkıyla yanmaya
Mersiyeye-hân tekyede âteş nevâ imiş

²³ Mehmet Samsakçı, *Türk Mezar Taşı Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s.14.

Bir kerre yâ Hüseyin diyü sayha eyleyip
Cân virmek ise ancak olur bî-riyâ imiş

Defn oldu gitti gözlerinin kanı dinmedi
Elhak muhibb-i Âl-i Resûl-i Hüdâ imiş

Ben Pertev öyle bir kuru dâvâyı dinlemem
Âşık demek de işti o zâta sezâ imiş
(10 Muharrem 1206 H.=9 Eylül 1791-2 M.)²⁴

Yeni dönemde yazılmış bazı şair mezar taşları manzumeleri ise şöyledir:

Yan yana dizilen mezarlarınız
Zemine semavi iftihar olmuş
Şair Emir Sehiç Koryürek, 1893-1949

Bu taş cebînime benzer ki aynı makberdir
Dışı sükût ile zâhir derînu mahşerdir
Zincirlikuyu: Şair Abdülhak Hamit Tarhan 1852-1937

Ölüm âsûde bahar ülkesidir bir rinde
Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter,
Ve serin serviler altında kalan kabrinde
Her seher bir gül açar her gece bir bülbül öter
Rumelihisarı: Şair Yahya Kemal Beyatlı 29-884-1958

Şiir Gibi Hayat: Hayatı Şiirle Yaşamak

Yukarıda giriş bölümünde Türklerin hayatı şiirle yaşayan bir millet olduğunu belirtmiş hocalarımın örnekler vermiştim. Bugünlerde bu hayat tarzından bir hayli uzaklaştığımızı üzülererek itiraf etmek gerekir. Ancak hâlâ bu geleneği yaşatanların da olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Hatta bu konuya yatkın ve meraklı bir gençliğin de geldiğini memnuniyetle görmekteyiz.

²⁴ Edirnekapı Şehitliğinde bulunan bu taşın sahibi Mustafa Efendi'nin Halveti Tekkesinde Maktel-i Hüseyin okunurken, aşkla bir "sayha vurduğu" ve o esnada vefat ettiği nakledilmektedir. Kitabenin şairi Muvakkitzade Muhammed Pertevî'dir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Samsakçı, *a.g.e.*, s. 47-48.

Hayatı şiirle yaşamak nasıl bir şeydir örneklerle anlatalım:

Herkese eleştiren birisine “*Yârsız kalır cihânda aybsız yâr arayan*”²⁵ diyerek ayıpsız/kusursuz insanın olamayacağını hatırlatmaya çalışırız.

Başta hocalar ve öğretmenler olmak üzere birçok insan alçak sesle konuşan insanlara biraz daha sesini yükselt dedikten sonra,

Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş²⁶

diye uyarıda bulunuruz. Bu beyit Bâkî (ö. 1600)’nin gök kubbeye saldığı hoş sedadır. 16.yüzyıldan beri dillerde dolaşır durur. İnsanları dünyaya hoş bir seda bırakmaya davet eder.

Sağlığını ihmal eden, tedavisini geciktiren birine,

Halk içinde mu‘teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

diyerek Kanûnî’nin meşhur beytini hatırlatır, sağlığının kıymetini bilmesini ve ihmal etmemesini öğütleriz. Hayatı ıstıraplarla at sırtında geçen Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) Muhibbî mahlasıyla mükemmel şiirler bırakmıştır bizlere.²⁷ İnsanın sahip olduğu sağlığın onun en büyük devleti olduğunu dile getirin bu beyit yazıldığı 16.yüzyıldan beri darüşşifaların yani hastanelerin kapısını uyarıcı bir metin olarak süslemiştir.

Akşam gurup vakti, bir günün bittiğini ve gecenin başlayacağını haber veren bir andır. Hüzünle karışık tarifi zor bir his yaşatır insana. İşte bu anlarda Ahmet Haşim (ö.1933)’in o unutulmaz mısralarını hatırlarız:

²⁵ Bu mısra Muhibbi mahlasıyla şiirler yazan Kanuni Sultan Süleymana ait “*Genc bî-mâr u gül bî-hâr olmaz ey Muhib / Yârsuz kalur cihânda aybsuz yâr isteyen*” şeklindeki beytin ikinci mısraıdır. Beytin ikinci mısraı meşhur olmuştur. Bk. Kemal Yavuz, Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2016, c. 2, s. 1364 (G.2707-5).

²⁶ *Bâkî Dîvânı*, Haz. Sabahattin Küçük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 234, G. 218/3.

²⁷ Kanûnî Sultan Süleyman Divan’ında 4000’in üzerinde şiir olup karşılaştırmalı metni iki cilt halinde yayımlanmıştır. *Muhibbî Dîvânı*, Haz. Kemal Yavuz – Orhan Yavuz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2016. Metindeki beytin cilt ve sayfası: C.II, s.1676, G.3406/1.

Akşam, yine akşam, yine akşam
 Bir sırma kemerdir suya baksam;
 Üstümde sema kavs-i mutalsam!
 Akşam yine akşam yine akşam
 Göllerde bu dem bir kamış olsam!²⁸

Yaşı otuz beşe dayanmış, yer yer yüzünde kırışıklıklar başlamış, şakaklarındaki saç telleri birer ikişer ağarmaya durmuş bir kimseye ömrünün yarısına ulaştığını hatırlatmak için Cahit Sıtkı Tarancı (ö. 1956)'nın "Otuz Beş Yaş" şiirinin bazı mısralarını hatırlarız ve hatırlatırız:

Yaş otuz beş yolun yarısı eder
 Dante gibi ortasındayız ömrün
 Delikanlı çağımızdaki cevher
 Yalvarmak yakarmak nafi bugün
 Gözünün yaşına bakmadan gider

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var
 Benim mi Allahım bu çizgili yüz
 Ya gözler altındaki mor halkalar
 Neden böyle düşman görünürsünüz
 Yıllar yılı dost bildiğim aynalar²⁹

Yaptığı işlere özenmeyen ve acele edenlere Şair Hâtemî'nin:

Erişir menzil-i maksûduna âheste giden
 Tîz-reftâr olanın pâyına dâmen dolaşır

beytini okuyuveririz. Şöyle demektir: "Yavaş ama dikkatli ve temkinli hareket eden kimse ulaşmak istediği hedefe (er geç) ulaşır. (Ancak) acele edenin ayağına eteği dolaşır, (hedefine ulaşamaz)." Böylece dikkatli hareket edenin hedefine ulaşabileceğini, acele edenin de ayaklarına eteğinin dolaşacağını yani hedefine ulaşamayacağını hatırlatmış oluruz.

İşlerini iyi yapan, hilesiz çalışan insanın çalışmasındaki dürüstlüğü ve kabiliyetini vurgulamak için ya da tam tersi yapılan işin iyi olmadığını belirtmek için Ziya Paşa (ö. 1880)'nin "Kişinin aynası yaptığı iştir, onun

²⁸ Ahmet Hâşim, Haz. İsa Kocakaplan, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 83.

²⁹ Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1956, s. 154.

lafına bakılmaz. Zira insanın aklının seviyesi (bilgi ve kabiliyeti) eserinde görünür” anlamına gelen,

Âyînesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i akli eserinde

mısralarını okuruz. Böylece sayfalar dolusu yazıyla ifade edilecek bir anlayışı bir beyitle kalıcı bir halde söyleyiveririz. Şiirin kelimeleri istif etme sanatı, kısa ve özgün söyleme yöntemi olduğunu ispat edecek beyitlerden biridir bu.

Yumuşak huylu olduğu için birinin üzerine giden ve baskı yapan kimseye yine Ziya Paşa'nın “*Yumuşak, sakın, iyi huylu şahsın gazabından Allah'a sığın zira yumuşak huylu atın çiftesi pektir*” anlamına gelen,

Allâh'a sığın şahs-ı halîmin gazabından
Zîrâ yumuşak huylu atın çiftesi pekdir³⁰

mısralarını uyarı için okuyuveririz. Böylece yumuşak huylu, sakın, az konuşan insanlara baskı yapılmasının doğru bir davranış olmadığını da vurgulamış oluruz. Ziya Paşa (ö. 1880), Rûhî (ö. 1605-06)'nin “Terkib-bendi”ne nazire olarak kaleme aldığı bu şiirinde benzer uyarıları sıkça yapmaktadır. Beyitlerinin çoğu atasözü gibi dillerde dolaşmaktadır. Her iki terki-bent de sosyal tenkidin zirve metinleridir.³¹

Selam verdiğimiz topluluktan ses çıkmayınca, selamımız duyulmayınca, ya da bazıları selamımızı alıp bazıları almayınca o insanlara hitaben Fuzûlî (ö.1556)'nin,

“Selam verdüm rüşvet degüldür deyu almadılar.”³²

cümlesini okuyuverir, tepkimizi veya esprimizi gerçekleştiririz.

³⁰ Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden, Açıklamalı Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 164.

³¹ Ziya Paşa'nın Terki-bendi için bk. Önder Göçgün, *a.g.e.*, s.159-166; Ruhî'nin Terki-bendi için bk. Nihat Öztoprak (Haz.), *Rûhî*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s.24-61.

³² Bu cümle, Fuzûlî'nin Nişancı Celâlzâde Mustafa Paşa'ya gönderdiği “Şikayetnâme” adıyla meşhur olan mektubunda geçmektedir. Mektup için bk. Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî'nin Mektupları 1”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2(3-4), İstanbul 2012, s. 256 (245-266).

Ömrümüzün son baharında merdiven çıkarken Ahmet Haşim (ö. 1933)'in "Merdiven" şiirini hatırlamamız çok azdır.

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden
 Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak
 Ve bir zaman bakacaksın semâya ağlayarak
 Sular sarardı yüzün perde perde solmakta
 Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta
 Eğilmiş arza kanar muttasıl kanar güller
 Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller
 Sular mı yandı neden tunca benziyor mermer
 Bu bir lisân-ı hafidir ki ruha dolmakta
 Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta³³

İstanbul'u bir tepeden veya yüksek bir yerden seyrederken Yahya Kemal'in şiirini hatırlayıp,

Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul!
 Görmedim gezmediğim, sevmemişim hiçbir yer.
 Ömrüm oldukça gönül tahtına keyfince kurul!
 Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer.

Nice revnaklı şehirler görünür dünyada,
 ...

mısraları dilimizden dökülür. Yüksek, sevimsiz, beton binalarla doldurulan İstanbul Allah'ın verdiği o eşsiz güzellik sayesinde hâlâ güzeldir. Onu bir tepeden seyretmek doyumsuzdur. Bu seyirlerle İstanbul insanı kendine hayran bırakır ve bağlar.

Ya da Necip Fazıl Kısakürek'in,

Ana gibi yar olmaz, İstanbul gibi diyar;
 Güleni şöyle dursun, ağlayanı bahtiyar...
 Gecesi sümbül kokan
 Türkçesi bülbül kokan,

³³ İsa Kocakaplan (Haz.), *Ahmet Hâşim*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, .82

İstanbul,
İstanbul...³⁴

şiiirini hatırlarız ve mırıldanırız. Bugün her ne kadar gecesi sümbül kokmuyor, Türkçesi bülbül kokmuyor, ağlayanı bahtiyar değilse de İstanbul gibi diyar yok. Allah öyle güzel yaratmış ki bütün olumsuzluklara rağmen güzelliği bozulmuyor.³⁵

Kaldırımda yürürken Necip Fazıl'ın kaldırımlar şiiirini hatırlamayanımız azdır.

Kaldırımlar, çilekeş yalnızların annesi;
Kaldırımlar, içimde yaşamış bir insandır.
Kaldırımlar, duyulur, ses kesilince sesi;
Kaldırımlar, içimde kıvrılan bir lisandır.³⁶

Türk yurdunda vatan gaailesi hiçbir zaman bitmez. Bir doğudan bir batıdan, bir kuzeyden bir güneyden sürekli tehditler yaşanır. Anadolu'da, Kıbrıs'ta, mavi vatanda, gönül coğrafyamızda hep vatanla imtihan halindedir Türk milleti. Ne zaman vatan konusu geçse Orhan Şaik Gökyay (ö.1994)'ın "Bu Vatan Kimin?" şiiiri dillerden dökülür:

Bu vatan, toprağın kara bağrında
Sıradağlar gibi duranlarındır,
Bir tarih boyunca onun uğrunda
Kendini tarihe verenlerindir...³⁷

Altı dörtlükten oluşan bu şiiir Türk milletinin hislerine tercüman olduğu için yazıldığından beri milli günlerde ve vatan konulu sohbetlerde daima gür sesle okunmuştur. Türk milleti bu şiiirinden dolayı Orhan Şaik Gökyay'a "Vatan Şairi" unvanını madalya olarak takmıştır.

³⁴ Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul*, İşaret Yayınları, İstanbul 1997, c. I, s. 573.

³⁵ Bu münasebetle İstanbul'un her türlü güzelliğinin dile getirildiği A. Halûk Dursun'un *İstanbul'da Yaşama Sanatı* (Ötüken Yayınları, İstanbul 1999) adlı eserini hatırlatırız.

³⁶ M. Orhan Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, Şule Yayınları, İstanbul 2000, s. 118.

³⁷ Orhan Şak Gökyay, *Bu Vatan Kimin?*, Editör: Nusret Gedik, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s.19.

Sonuç

Şiirle hayat ve şiir gibi hayat için burada verilen örnekleri elbette çoğaltmak mümkündür. Türk milletinin hayatına yön veren binlerce eser, bunlarda yer alan on binlerce beyit ve şiir vardır. Hiç şüphesiz ilerde yazılacak kitapta daha fazla örnek yer alacaktır.

Türk Milleti olarak biz hayatı farkında olmasak bile şiirle yaşıyoruz. Şiir hayatımızın can damarlarından biri olmuş, hayatımızı yeşertmiş. Şiirle hayat içi güllerle dolu bir bahçe iken onsuz hayat çölden farksız gelir bize. Şiirle iç içe hayat dostlarla buluşmak, dostlarla gönülden konuşmak ise şiirsiz hayat bize dost bildik düşmanla birlikte yaşamak gibidir.

“Şiirle hayat ve şiir gibi hayat” hayatı canlandırmak, güzelleştirmek, tatlandırmak ve anlamlandırmaktır. Şiirle yaşamak, geçmişin tecrübelerinden istifade etmektir; hayata bir çift göz yerine birçok çift gözle yani kardaş, gönüldaş, ülküdaş olduğu milletinin gözüyle bakmaktır.

Şiirle hayat ve şiir gibi hayat, köklü ve derin geçmişle irtibatı koparmamak, geçmişin birikimini bugüne taşımak, geleceği bu asırlar içinden süzülüp gelen tecrübeyle inşa etmektir.

Ancak son zamanlarda edebiyatı bilhassa şiiri Türk milletinin hayatından çıkarmak için her şey denenmiştir. Şiirden ölçü, ahenk, sanat, nükte kaldırılarak önce zevksiz hale getirilmiş, sonra da terk edilmeye çalışılmıştır. Şiirin ve güzel sözlerin yerine argo yerleştirilmiştir. Sanat icra etmenin yerine eğlence, kazanma, tüketme yerleştirilmiştir. Sanatla meşgul olanlar boş işle uğraşıyor diye suçlanmış, küçük görülmüş, hor görülmüştür. Düzgün konuşmaya gayret edenler edebiyat parçalamakla suçlanmıştır.

Netice itibariyle yukarıda sıralandığı gibi insanlar hayatlarını şiirle donatsa, birbirine yeri geldikçe konuya, zamana, hadiseye uygun şiirler söylese hiç şüphesiz hayat daha hoş, tatlı ve anlamlı gelecektir. Kırgınlıkların, küslüklerin kavgaların yerini nezaket, hoş görü, fikir ve sanat alacaktır. İnsanlığın ihtiyacı da tam olarak budur.

KAYNAKÇA

- AKAY, Hasan, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul*, II c., İşaret Yayınları, İstanbul 1997.
- AKYÜZ, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur (Haz.), *Fuzûlî Türkçe Divan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1958.
- ALPTEKİN, Ali Berat, *Âşık Veysel, Türkü Türkü Çağırırız*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- BAYKAL, Kâzım, *Süleyman Çelebi ve Mevlid*, (Haz.) Kadir Atlansoy, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, Bursa 1999.
- BİLKAN, Ali Fuat (Haz.), *Nâbî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, IIc., İstanbul 1997.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil - Yusuf Ziya Öksüz (Haz.), *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (Haz.), *Ramazan-nâme*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, "Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızda Ramazan", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s.697-701.
- DURSUN, A. Halûk, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
- ERTAN, Mehmet Emin (Haz.), *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Edirne 1995.
- Erzincan'ın Kemaliye İlçesi (eski adı Eğin)'nde mâni levhalarının yer aldığı "Mâniler Yolu":
<https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/erzincanda-ozlem-ve-hasretin-dile-geldigi-mani-yolu,S22vIvTfdk23y9-ItC8GOA>
- GÖÇGÜN, Önder, *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden, Açıklamalı Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

GÖKYAY, Orhan Şak, *Bu Vatan Kimin?*, Editör: Nusret Gedik, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.

KARAHAN, Abdülkadir, "Fuzûlî'nin Mektupları 1", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2(3-4), İstanbul 2012, s.245-266.

KILIÇ, Atabey (Haz.), *Mirzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divânı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

KILIÇ, Neslihan (Haz.), *Ömer Seyfettin Bütün Hikayeleri*, Yayına Üç Harf ABC Yayınları, İstanbul 2009.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Çile*, 7. Baskı, İstanbul 1979.

KOCAKAPLAN, İsa (Haz.), *Ahmet Hâşim*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001.

KÜÇÜK, Sabahattin (Haz.), *Bâkî Divânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

OKAY, M. Orhan, *Necip Fazıl Kısakürek*, Şule Yayınları, İstanbul 2000.

Ömer Çam, https://omercamaihl.meb.k12.tr/icerikler/omer-cam-hoca-kimdir_5392212.html (Erişim tarihi: 03.04.2022)

ÖZÖNDER, Hasan, "Gökyüzünde Yazı; Mahya", *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası Yayınları, yıl: 2, Sayı: 5, Mart 1990, s. 45.

ÖZTOPRAK, Nihat (Haz.), *Rûhî*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZTOPRAK, Nihat, "Âmil Çelebioğlu'nun Hayatı ve Bibliyografyası", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1993. Sayı 7, sf. 1-12.

ÖZTOPRAK, Nihat, "Ruhî'nin Şiir Anlayışı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 12, İstanbul 2005, s. 101-136.

SAKAOĞLU, Saim, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Sakız ambalajındaki mâniler:
<https://sakizfallari.wordpress.com/2016/04/01/falim-sakizi-2150/>

SAMSAKÇI, Mehmet, *Türk Mezar Taşı Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

TARANCI, Cahit Sıtkı, *Otuz Beş Yaş*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1956.

TATÇI, Mustafa (Haz.), *Eşrefoğlu Rûmî Divan-ı İlâhiyât*, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 2014.

UZUN, Mustafa İsmen, "ERAYDIN, Selçuk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, EK-1. Cild, s. 410-411.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/eraydin-selcuk> (erişim tarihi: 03.04.2022)

UZUN, Mustafa İsmen, "YURT, Ali İhsan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, EK-2. Cild, s. 676-677.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/yurt-ali-ihsan> (erişim tarihi: 03.04.2022)

YAVUZ, Kemal – Orhan Yavuz (Haz.), *Muhibbî Dîvânı*, I-II c., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2016.

“LIFE WITH POETRY, LIFE LIKE POETRY”

Abstract

Turkish people live their lives with poetry from birth to death. A newborn child begins his life by listening to lullabies, which can be considered as mother's poems. Then it continues with a nursery rhyme from childish poems on the street. They grows up listening to manis from their older brothers/sisters, riddles in verse from their elders, mawlids, hymns, tawhids and prayers. They continue their lives with poetry in Ramadan, which they realize every year, with drummer's manis at iftaar and sahoor, with rhyming prayers in the taste of poetry, with hymns in tarawih prayers, with Karagöz Hacıvat and shadow plays until sahoor after tarawih. The custom of chronogram in verse and writing poems on plates still continues in all kinds of beginnings such as birth, pilgrimage, beard growth, military service, wedding, death etc.

While these habits continue on the one hand, our new habits in the form of writing messages on the phone, e-mail and writing on the walls have been combined with the culture of poetry with the change of life and the development of technology. It has become a habit to write poetry in messages or to write verses and sentences with the taste of poetry on Eid days, holy nights, Fridays, etc..

Meanwhile, Turkish people organize their lives by benefiting from the poems of poets, especially Yunus, and try to live a life like poetry. They try to bring examples from couplets in order to make every subject they focus on in their daily lives more understandable and more convincing. Thousands of verses and couplets are still circulating each of which has become a proverb, which guides the life of the Turkish nation.

Life begins with poetry, lullaby. In the end, it becomes eternal on the tombstone. Our ancestors used to engrave concise verses and couplets about death as well as verses and hadiths on their gravestones. The tombstone poems that explain that Allah is the only remnant, that life is temporary, that every soul will surely taste death one day... are still a tradition today, in the Latin alphabet.

In this article, the poetry and poetic life of a Turkish person from cradle to grave is tried to be revealed in the introduction and the other two parts. In the introduction, the characteristics of the poem and the relationship between human and poetry are mentioned. In the first chapter, the poetic phases of life and in the second chapter, the use of berceste poems in life are emphasized.

Keywords

Poetry, poetic life, life like poetry, human and poetry.

‘GÜNÜ ANLATAN’ VE ‘DÜNÜ ARAYAN’:
TUNA NEHRİ KIYISINDA İKİ SEYYAH*

İlhami DANIŞ**

Zeynep K. ŞEREFÖĞLU***

ÖZET

Tarih boyunca insanlar merak, ticaret, ilim, macera ve keşif gibi farklı motivasyonlarla kısa veya uzun yolculuklara çıkmışlardır. Bu yolculuklar esnasında seyyahın, rotası üzerinde gördüğü, kaleme aldığı, resme aktardığı her an ve olay farklı coğrafyalar için önemli bilgiler ihtiva eder. Seyyahın gözlemlerini, okuduklarını, duyduklarını, araştırdıklarını ve merak ettiklerini ihtiva eden ve seyyahın kaleminden çıkan seyahatnâmeler, bir açıdan okuyucusuna resmî belgelerde ve arşivlerde erişilemeyecek anlatılar sunar. Bilinmeyen bir coğrafyanın, şehrin, gündelik hayatın tarihine ışık tutar.

Seyyah olarak Evliyâ Çelebi, metin olarak da Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi üç kıtada yüzü aşkın şehrin 17. yüzyıl dünyasına dair karanlıkta kalabilecek birçok bilgiyi günümüze kadar erişirmiştir. Çünkü Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, şehirlerin tarihi ve coğrafyası dışında sosyal, kültürel ve gündelik hayatına da dair birçok bilgiyi ihtiva eder. Evliyâ Çelebi, seyahatle geçen hayatı ve eseri ile günümüz seyyahları için de ilham kaynağı olmuştur. Onun izinde yolculuk eden seyyahlardan biri olan Haluk Dursun, gezdiği her yerde geçmişin izlerini arar. Kâh bulduklarına sevinir kâh kaybolanlara üzüülür. Her seyahatinde tarihe dair izler ararken üç yüzyıl önce o şehirlerde bulunmuş Evliyâ Çelebi’yi ve Seyahatnâmesi’ni de anar. Bu çalışmada iki seyyahın Tuna kıyısındaki seyahatine dikkat kesilip Tuna’ya ilişkin anlatılarına ve bakış açılarına yer verirken, 17. yüzyıldan 21. yüzyıla Tuna’ya ve Tuna kıyısına dair değişenlerin, değişmeyenlerin, benzerliklerin ve farklılıkların izini sürmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Tuna, Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, Haluk Dursun, Seyyah.

* Makalenin geliş tarihi: 14.05.2022 / Kabul tarihi: 04.06.2022

** Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, idanis@fsm.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0003-3886-2039).

*** Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zkerefoglu@fsm.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-1827-5462)

Seyyah ve Seyahatnâme

“Seyahat! Herhalde insanın en güzel ve masum tutkularından biridir.”

Avusturyalı yazar Moritz Hartmann'ın (ö. 1872) 1852 tarihli Güney Fransa gezisi günlüğünde geçen bu söz seyahatin en temel insani tutku ve meraklarından biri olduğuna vurgu yapar. Bu anekdot ile Seyahatin Kültür Tarihi adlı kitabına başlayan Winfried Löschburg bir zamanların eşsiz ve önemli bir olayı olarak tanımlar seyahati. Bugün ise artık bir alışkanlığa dönüşmüştür. Günümüzde insanlar baş döndürücü bir trafikte her mevsim yolculuk halindedir. İş seyahatleri, aile ziyaretleri, kültür ve spor faaliyetleri, tatil ve dinlenme ve araştırma-inceleme gezileri. Bu seyahat akışına rağmen tarihin büyük seyyahlarına günümüzde pek rastlanmadığını belirten Löschburg bir zamanlar insanların sadece seyahat etmek için seyahat ettiklerini ifade eder:

“Seyahat etmek başlı başına bir amaçtı, bu uğurda dağlar, çöller ve denizler aşılır, yabancı yöreler, kentler, insanlar, gelenek ve göreneklerle tanışılırdı, Arap İbni Battuta'nın Hindistan'a ve Çin'e yaptığı yolculuk, bu diyarlarda kalış süreleri de dahil tam çeyrek asır sürmüştü. Yolculuk eğitimin, bilgi ve görgünün bir parçasıydı”¹

Dünyanın farklı coğrafyalarından büyük seyyahlar farklı amaçlarla yolculuğu çıkmış ve tarihte iz bırakmıştır. Uzak coğrafyaları tanımak, yeni yerler keşfetmek, macera peşinde olmak, para kazanma arzusu, yedi iklim hakkında bilgi sahibi olmak, ticari faaliyetlerde bulunmak ve yeni yollar keşfetmek gibi sebeplerle çıkılan yolculuklar sonucunda yeni keşifler, yeni fikirler ve dünyanın farklı coğrafyalarına dair zengin bilgiler ortaya çıkmıştır. *“Aynı zamanda yüksek ve ciddi bir bilim de olan yolculuk, bizi kendimize getirir”²* diyen Albert Camus (ö. 1960), seyahatin hem bu sonuçlarına hem de bizzat seyyahın gün görmüş, kültürlü ve birikimli bir kişiliğe dönüşümüne vurgu yapmaktadır.

Türk-İslâm tarihi seyahat kültürü açısından önemli bir birikime sahiptir.³ Seyahatnâme bırakan seyyahların izine baktığımızda elimizdeki

¹ Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, 7-8.

² Winfried Löschburg, *a.g.e.*, 8

³ Türk-İslâm tarihindeki seyyahlar ve seyahatnamelere dair genel bir değerlendirme ile bu bölümde ele alınan eserler için bkz. Mahmut Ak, *Osmanlı'nın Gezginleri*, 3F

en eski tarihli seyahatnâme Çin coğrafyasına dairdir. 1419 yılında Timur'un oğlu Şahruh (ö. 1447) tarafından Çin'e gönderilen elçilik heyeti içerisinde yer alan Gıyaseddin Nakkaş (15. yüzyıl), iki yıl on beş ay beş gün süren seyahatinin her gününü kayıt altına alıp 1422 yılında Hitay Sefaretnamesi veya bilinen diğer adıyla Acâibü'l-Letâif eserini kaleme almıştır. Çin coğrafyasına dair bir diğer önemli kaynaklar ise Ali Ekber Hitayî'nin (16. yüzyıl) 1506-1508 yılları arasındaki elçilik görevine dair kaleme aldığı Kanûnnâme-i Hitâ ve Hotan ve Çin ve Mâçîn ile Seyfi Çelebi'nin (16. yüzyıl) Kitâb-ı tevârihi pâdişâhân-ı vilâyet-i Hind ve Hitây ve Keşmîr ve vilâyet-i Acem ve Kaşgar ve Kalmak ve Çîn adlı seyahatnâme türü eserleridir.

Akdeniz'in hemen hemen her kıyısını ve liman kentini gezip gören ünlü Türk denizcisi Piri Reis'in Akdeniz için bir şaheser ve başucu kaynak olarak kaleme aldığı Kitâb-ı Bahriyye adlı kitabı da uzun süren maceralı seyahatlerin, deniz savaşlarının, korsanlık mücadelelerinin sonucu elde edilen bilgiler neticesinde ortaya çıkan bir eserdir. Eser, Akdeniz'de seyahat eden seyyahlar, denizciler, savaşçılar ve tacirler için yüzyıllar boyunca başucu kaynağı olmuştur. 16. yüzyıl Akdeniz'ine dair muazzam bir eser olan Kitâb-ı Bahriyye günümüzde Akdeniz'e kıyısı olan tüm ülkelerdeki seyyahlar ve araştırmacılar için en önemli kaynakların başında gelmektedir. Piri Reis'in (ö. 1553) ardından Mısır kaptanlığı görevine tayin edilen Seydi Ali Reis (ö. 1562), Süveyş seferi esnasında Hint Okyanusu'nda gemilerinin çoğunun tahrip olması sonucu Hindistan coğrafyasında karaya çıkmıştır. Burada birçok sultanlık ve hükümdarlığın misafiri olmuş, Babürlü hükümdarı Hümâyün Şah (ö. 1556) tarafından da ağırlandı. Uzun ve meşakkatli bir yolculuk sonucu İstanbul'a varmıştır. Seydi Ali Reis, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Hürmüz ve Hint Okyanusu sahillerinde yaşadıklarını, Portekizler ile girdiği deniz savaşlarını ve Hint coğrafyasındaki hükümdarlıklara dair bilgiler ile misafiri olduğu hükümdarların nâmelerini 1557'de Edirne'de bizzat Kanûnî Sultan Süleyman'a aktarmış ve seyahate dair izlenimlerini Mir'atü'l-memâlik adlı eserinde kaleme almıştır.

16. yüzyıl Akdeniz'i için Piri Reis'in bıraktığı mirasın Osmanlı kara toprakları için benzerini ise Matrakçı Nasuh (ö. 1564) bırakmıştır. Kanuni

Yayımları, İstanbul 2006; İlhami Danış, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 17. S. 33, 9-40.

Sultan Süleyman'ın 1533-1536 yılları arasındaki ilk İran Seferine asker olarak katılan ve aynı zamanda bir silahşör olan Matrakçı Nasuh bu sefer esnasında ordunun geçtiği ve konakladığı yerlere dair anlatıları minyatürlerle süslediği Mecmû'-ı Menâzil diğer adı ile Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han adlı eseri de seyahatnâme türü kapsamında değerlendirilebilecek önemli kaynaklardan biridir. İstanbul-Tebriz-Bağdat güzergâhında yer alan Eskişehir, Konya, Adana, Erzurum, Diyarbakır, Erzincan, Bitlis, Halep, Bağdat, Tebriz gibi şehirler ile İstanbul'a dair minyatürler sayesinde bu şehirlerin 16. yüzyıldaki yapıları ve planları oldukça detaylı bir şekilde incelenebilmektedir. 16. yüzyılın bir diğer seyyahı ise Âşık Mehmed'dir. 1556 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Âşık Mehmed, 20 yaşında başladığı yolculuğunda Trabzon ile İstanbul arasındaki Karadeniz sahilindeki şehirleri, Erzurum, Tiflis, Kırım, Manisa, İzmir, Selanik, Belgrad, Ege Denizi adaları, Kıbrıs, Mısır, Beyrut ve Şam bölgelerini gezmiş, seyahatinin son durağı olan Şam'da Menâzirü'l-avâlim adlı eserini kaleme almıştır. 14 ile 16. yüzyıllar arasındaki bu seyahatnâme kültürü 17. yüzyılda önemli bir isim ile zirve noktasına erişmiştir. Bu isim şüphesiz Evliyâ Çelebi'dir ve Evliyâ Çelebi, seyahat veya seyahatnâme dendiğinde ilk alan gelen isimlerin başındadır.

Seyyâh-ı Âlem ve Onun İzinde Bir 21. Yüzyıl Seyyahı

“Mahlas-ı hakîr-i fakîr ve dâ't-i kesîrî't-taksîr seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem, Evliyâ-yı bi-riyâ ibn Dervîş Mehemmed Zillî”⁴

Seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem olarak kendini tanıtan, Enderun'da iyi bir eğitim gören, IV. Murad'ın yakınında yer alan ve çoğu zaman onunla aynı sohbet ortamında bulunan Evliyâ Çelebi, kırk yılı aşkın süren seyahatinde 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının neredeyse tamamına yakınına gezmiştir. Doğduğu şehir İstanbul'la başlayan Balkanlar, Rumeli ve Anadolu yanısıra Mısır, Afrika'nın bir kısmı, İran, Kafkas ve Kırım coğrafyaları ile birlikte Osmanlı sınırlarının ötesine de gitmiş ve bu coğrafyalardaki şehirlerin büyük bir kısmını gezmiştir. Kendi ifadeleri ile

⁴ Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehemmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: I. Kitap*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, 11.

Rum, Arap ve Acem'de, İsveç, Leh, Polonya ve Çek'te 51 yıl⁵ boyunca 7 iklim ve 18 padişahlık görmüştür. Seyahatinin son durak noktası olan Mısır'da, Kahire şehrinde seyahatnâmesini kaleme almıştır. Seyahatnâmesi bugün 47 ülke ve 257 şehrin 17. yüzyılına dair, siyasi, sosyal, kültürel, gündelik hayat ve mimari başta olmak üzere birçok açıdan en temel başucu kaynağıdır ve bu açıdan oldukça önemlidir.

Evliyâ Çelebi, seyahati ve eseri ile modern seyyahların ilham kaynağıdır. Onun izinde onun gezdiği coğrafyalarda 17. yüzyılın izleri günümüzde hâlâ takip edilmekte ve incelenmektedir. Tabi ki süreç içinde 17. yüzyılın meşakkatli yolculuklarına nazaran seyahatlerin pek çok açıdan daha kolaylaştığı söylenebilir. Fakat yeni zaman seyyahının da ezber Google bilgilerini, hap formülleri, reklam yönlendirmelerini, yeniden yazımları ve kurguları aşarak şehrin kendisine, kalbine, sokaklarına erişmek ve kendi deneyimini yaşamak için ciddi bir çabaya ihtiyaç duyduğu açıktır. Buna rağmen, Seyahatnâme benzeri bir eserin ortaya konulması veya bu ölçekte bir etki uyandırmasının zor olduğu bilinmektedir.

Bu zorluk, elbette Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alan coğrafyadan daha çok kilometreye gidilemeyeceği yahut yazılan yeni bir eserin daha çok coğrafyanın bilgisini içermeyeceği anlamına gelmiyor. Bugün gezmenin, görmenin, gezilen yerlerde görülenleri duyulanları aktarmanın çok çeşitli yolları ve imkânları var. Sadece yeme içme odaklı belgesellerden, deniz yolu ile dünyanın gezildiği nice spesifik seyahate ve yansıtılış biçimlerine aşına olduk. Fakat görmenin ve görmenin sınırlarının belli olduğu dönem şartlarında gidilen yerlerin genel durumu, coğrafi konumu, tarihi, halkının özellikleri, dili, dini, kıyafetleri, sanatları, gündelik yaşamları, Müslüman-Gayrimüslim ilişkileri, gayrimüslim halkların gündelik hayatları, ekonomik ve kültürel durumları, nüfusları, ibadet yerleri, inanç ve itikatları, farklı topluluklara ait öyküler, türküler, halk şiirleri, söylenceler, masal, mani, ağız ayrılıkları, halk oyunları, giyim-kuşam, düğün, eğlence, inançlar, komşuluk bağlantıları, toplumsal davranışlar, sanat ve zanaat varlıkları, gezilen yörelerin evlerinden, cami, mescit, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, kule, kale, sur,

⁵ 51 yıl ifadesi Evliyâ Çelebi'ye ait olup Hicri takvim esas alınmıştır. Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, 276; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 150.

yol, havra gibi değişik yapıların bütün özellikleri; bunların yapılış yılları, onarımları, yapan, yaptıran veya onaranlar, bulunduğu bölgelerin mutfak kültürü ile ilgili zengin bilgiler, gezilen bölgenin yönetiminden, eski ailelerinden, ileri gelen kişilerinden, şairlerinden, oyuncularından, çeşitli kademelerdeki görevlilerine kadar ayrıntılı bilgileri günün ihtiyaçları çerçevesinde bu denli hevesle anlatıldığı bir kaynak, elbette sıra dışılığını ve istisnalığını koruyacak, haberdar olanlar tarafından seyahatnâmeyle dair her meselede referans olarak zikredilecektir.

Bu sebeple İstanbul'da, Rumeli'de, Mısır'da, Anadolu'da Osmanlı'nın iz bıraktığı her yerde yolculuk eden gezginler Evliyâ Çelebi'den bir izin peşine düşer, seyahatlerinde onu ararlar. 21. yüzyılda Evliyâ Çelebi'nin izinde seyahat edenlerden Haluk Dursun da Evliyâ Çelebi'nin ve Türk-İslam medeniyetinden kalan izlerin peşine düşmüş, sadece düşmekle kalmamış gittiği gördüğü yerlerdeki bu arayışını kayda geçirerek seyahat kültürüne önemli katkı sağlamıştır. İstanbul'a Galatasaray Lisesi'nde eğitim almak için gelen Dursun, seyahat sevdasının gençliğinde kendisini yokladığını ve talebe iken yolculuklarının başladığını söyler.⁶ Tarihe duyduğu ilgi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne giren, bu alanda hem akademik çalışmalarına devam eden hem de kamu kurumlarında görev alan Dursun'un akademik birikimi yanında kamusal alanda yaptığı çalışmalar ve aldığı görevler onun seyahatlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Haluk Dursun'un seyahatlerine dair basılan eserler şunlardır:

İncir Çekirdeği: Hereke'den Çıktım Yola

Boğaziçi'nde Kırk Yılım

Osmanlı Coğrafyası'na Yolculuk

Tuna Güzellemesi

Nil'den Tuna'ya Osmanlı Yazıları

İstanbul'da Yaşama Sanatı

Oldukça ilgi gören bu eserlerin birçok baskısı farklı yayınevleri tarafından da yayınlanmaya devam etmektedir. Dursun, seyahat eserleri dışında *Medeniyet Köprüsü Beş Şehirli, Şehir ve Kültür: İstanbul* ile *Ayasofya*

⁶ Haluk Dursun, *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk*, Kapı Yayınları İstanbul 2017, s.9.

Müzesi Kültür Envanteri eserlerinde editör ve yazar olarak yer almıştır. Bu eserlerde de dikkatinin, aradığı Osmanlı coğrafyası izinde olduğu görülmüştür.

Seyyahın Motivasyonu veyahut Seyahat Yâ Resulallâh

Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere seyyahın yolculuğuna vesile olan farklı sebepler söz konusudur. Her seyyahın farklı bir motivasyonu onu yolculuğa çağıran bir iç sesi vardır. Evliyâ Çelebi, Sultan IV. Murad devrinde 1041/1631-32 yılında belde-i tayyibe olan İstanbul'u, çevresindeki köy ve kasabaları yaya olarak gezerken hayalinde büyük bir seyahate çıkmak arzusu vardır.

“Âyâ peder ü mâder ve üstâd [ü] bürâder kahurlarından nice halâs olup cihân-geşt olurum” diye seyahat hayallerine dalan Evliyâ Çelebi *“Cenâb-ı Bârî”* den kendisine *“dünyada sıhhat-i beden”*, *“seyâhat-i tâm”* ve *“âhir nefesde iman”* duasında bulunur. Seyahat arzusu o ölçekte hayalini kaplamıştır ki dervişlerle yaptığı sohbetlerde en çok dünyanın her köşesinden, yedi iklimden aldığı bilgiler karşısında heyecan duymaktaydı. Aldığı her bilgi karşısında canı gönülden talep ettiği seyahat arzusu daha da artıyordu.⁷

“Âyâ âlem[i] temâşâ ediip Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] fiâm'a ve Mekke vü Medîne'ye varup ol Mefhar-i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza-i Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı?” diye *“nâlân”* olan Evliyâ Çelebi, aradığı işareti 10 Muharrem 1040/19 Ağustos 1630 yılında rüya aleminde görür. *“Hikmet-i Hudâ* sebep-i seyâhat ve geşt [ü] güzâr-ı vilâyet” başlığı ile kaleme aldığı meşhur rüyası, ona yıllardır arzu ettiği seyahatinin başlangıcını oluşturmaktadır. Rüyasında (*beyne'n-nevîm ve'l-yakazada*) Unkapanı'nda Haliç kıyısındaki Ahi Çelebi Camii'nde sabah namazına iştirak eden Evliyâ Çelebi burada oldukça kalabalık bir cemaatle karşılaşmıştır. Evliyâ Çelebi camide cemaati temaşa ederken yanındaki zatın aşere-i mübeşşereden Sa'd b. Ebi Vakkas olduğunu öğrenir. Rüyası boyunca Sa'd b. Ebi Vakkas ona eşlik edecektir. Enbiya, evliya, şüheda ve sahabelerden oluşan cemaate Hz. Peygamber'de dahil olur. Bu uzun rüyanın sonunda Evliyâ Çelebi *“Hulâsa-i menâm”* başlığı ile *“Rüyanın özeti”*ni anlatır:

“Rüyanın özeti: Ebî Vakkas oğlu Sa'd öğretmesiyle hizmetimi tamam ettim. Hz. Risâlet mihrabıda yakıcı sesle uzzâl makamında bir Yâsîn-i şerif, üç kere İzâcâe

⁷ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 11.

ve Muavvezeteyn surelerini tamam okudu ve Bilâl Fâtîha dedi. Hazret mihrabda ayak üzere dururken hemen Ebî Vakkas oğlu Sa'd hazretleri elimden yapışarak Hazret'in huzuruna götürüp,

"Sadık âşığı ve müştak ümmetin Evliya kulun şefaatin rica eder" deyip Hazret'e götürdü,

"Mübarek ellerini öp" deyince ağlamaklı olup mübarek ellerine küstahane dudaklarını vurup mehâbetinden, "Şefaati yâ Resûlallah" diyecek yerde,

"Seyahat yâ Resulallah" demişim. Hemen Hazret tebessüm edip,

"Allah'ım, şefaati, seyahati ve ziyareti sağlık ve esenlikle kolaylaştır." deyip "Fâtîha" dediler."⁸

Bu rüyayı Kasımpaşa Mevlevihane'si Şeyhi Abdullah Dede'ye yorumlatan Evliyâ Çelebi, şeyhin tavsiyesi ile seyahatine ve seyahatnâmesine İstanbul ile başlamıştır.

Haluk Dursun'un hayalleri de onun yolunu lise okuma için İstanbul'a düşürür. İlk seyahati ise Şam'adır. "Kendimi bildim bileli tarihi seven biri idim" diyen, kendi tabiriyle "hasbel Yök"⁹ tarih okumak zorunda kalmayan, Hereke'de yaşadığı iki katlı ahşap evdeki geçen yılların yaşanmışlıkları ile erken yaşta verdiği bilinçli bir karar ile üniversitede tarih eğitimi alanlardandır. Muhtemeldir ki Dursun, burada "hasbel Yök" ifadesi ile "hasbel kader" kullanıma atıfta bulunmakta ve tarih bölümünü tercih edişinin, üniversite sınav sonucuna göre yapılan alelade bir tercih olmadığını belirtmek istemektedir. Lise yıllarında bir yandan Osmanlıca'yı öğrenirken bir yandan devrin önemli mütefekkirlerinden Osmanlı'yı dinleme imkanına erişmiştir.

Seyahat merakı bu mütefekkirlerden Fethi Gemuhluoğlu'nun (ö. 1977) tavsiyesi ile başlamıştır. Gemuhluoğlu'nun 1975 yılında irticalen yaptığı dostluğa dair meşhur konuşma Dursun'u da oldukça etkilemiştir. Konuşmada, fikre, ormana, ağaca, uzva, tarihe, kendine dostluktan bahseden Gemuhluoğlu'nun bu konuşması hakkında Dursun şöyle söyler: "Bu öyle bir konuşmadır ki orada bütün bir gönül gürül gürül çağlar, muhabbet dağları kucaklar, iman öyle bir üslupla dile gelir ki konuşmanın her bir

⁸ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap, 1-5; Evliyâ Çelebi, a.g.e., 11-12.

⁹ Haluk Dursun, Nil'den Tuna'ya Osmanlı, Kapı Yayınları, İstanbul 2021, 11.

paragrafından bir kitap çıkar. O konuşmada merhum Gemuhluoğlu'nun beni çok ilgilendiren, hayatım boyunca beni düşündüren, bir nevi hiç yanı başımdan ayrılmayan bir muallim gibi benimle gezen bir talimatı vardır: 'Tarihe dost olmak, coğrafyaya dost olmak.'¹⁰

Coğrafyaya dostluk fikri Dursun'un içindeki seyyah iştiağıyla buluşur. "Osmanlı'nın ruhunu tanımak için coğrafyasını keşfe çıkacaksın!" diyen Gemuhluoğlu'nun "Tarihçi olmak istiyorsan, hele "Yakınçağ tarihçisi" olacaksın öyle sadece kütüphanede masa başında kitap karıştırmakla, arşiv belgeleri okumakla yetinmeyeceksin! Osmanlı'nın ruhunu tanımak için coğrafyasını keşfe çıkacaksın ve önce Şam'a gideceksin demiş ve sonra ilave etmişti: "Evvel-i fitne Şam, ahir-i fitne Şam."¹¹ sözü üzerine Dursun'un Türkiye dışındaki ilk rotası Şam olur. Şam şehri ile Dursun'un Osmanlı coğrafyası gezileri başlar. "Ancak bu zamanda gezmek, bir nevi Evliyâ Çelebilîğe soyunmak kolay değil, çoluk çocuğun hem rızkından hem vaktinden çalıyorsunuz"¹² der Dursun ve Evliyâ Çelebi'nin rüyasına atf yapar:

"Suriye benim için ne güzel bir staj, ne güzel bir araştırma sahası oldu. Ve sonra hiç durmak dinlenmek bilmeden, her kesin kaynağını çok merak ettiği, sırrını benim bile tam olarak çözemediğim bir bereket ve art arda gelen zuhuratlarla "Seyahat yâ Resulallah!" diyen tam bir seyyâh-ı fakir oldum."¹³

Hem Evliyâ Çelebi hem de Haluk Dursun'un hayatlarında önemli ilim ehlinin etkisi söz konusudur. Hattat, musikişinas, nakkaş, hakkak gibi vasıflara sahip olan Evliyâ Çelebi'nin eğitim hayatı boyunca devrin önemli siyasi ve ilmi kişilerle irtibatı olmuştur. Lalesi Turşucubaşı Ahmed Ağa, hat hocası Güğümbaşı Mehmed Efendi, musiki hocası Musahip Derviş Ömer, nahiv ve kafiye ilmi dersinde ise hocası Keçi Mehmed Efendi'dir. Lise yıllarında Osmanlıca derslerine başlayan Dursun ise ders aldığı veya istifade ettiği devrin önemli isimleri arasında Prof. Dr. Osman Turan (ö. 1978), Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi (ö. 1984), Cemil Meriç (ö. 1987), Necip Fazıl (ö. 1983), Ali İhsan Yurt (ö. 1993), Ziyad Ebuzziya (ö. 1994), Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Muzaffer Ocak (ö. 1985) ve M. Zahid

¹⁰ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 19.

¹¹ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 13-14.

¹² Haluk Dursun, *a.g.e.*, 19-20.

¹³ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 12.

Kotku'yu (1980) belirtir. Ancak lise yıllarında onu en çok etkileyen yukarıda ifade edildiği üzere Fethi Gemuhluoğlu olmuştur.

Seyyahların Şehre Bakışı

Seyyahın motivasyonu nedir? “Öteki”ni görmekten muradı nedir? “Öteki”ni gördükten sonra seyyahın anlatı düzleminde değişiklik olur mu? “Kendi”sini nasıl kurar? Şehre nereden bakar? Şehre bakarken nerede, nasıl konumlanır? Şehri nasıl alımlar? Seyahatnâmeler sadece bunları düşünerek ve bunlara dikkat edilerek yazılmıyor olsa da aslında şehre, su kaynaklarına, mimariye, çarşıya, yiyeceğe bakarken seyyaha dair pek çok psiko-sosyal, kültürel süreç de açığa çıkmaya elverişli hale gelir. Hatta sadece bu süreçler değil, seyyahın kendi iç dünyası da bu yazım sırasında açığa çıkmış olur. “Seyahatler seyyahın kendi dışında kalan dünyaya yapılan bir yolculuk olmaktan çıkıp bizzat kendine ve kendi dünyasına yaptığı bir yolculuğa dönüşür.”¹⁴ Nihayetinde kültürlerin, geleneklerin incelenmesi, bu incelemelerin bir uzmanlık alanına dönüşmesi de ilk etapta seyyahların gözlemleri ve aktarımları ile kurulduğu için gezmek ve yazmanın sadece gezmek ve yazmak olmadığını bilindiği, seyyahla antropoloğun birbiri yerine geçebilme ihtimalinin olduğu bir dünyanın içinden konuşurken, seyahatnâmelerin aktardıklarına pek çok farklı açıdan bakılabilir.

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme'sine* baktığımızda, “hayranlık” makamında bir yazar anlatıcı ile, olanı biteni anlamaya yatkın, günü anlamak, kavramak, aktarmak isteyen bir seyyahla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Şehrin güzelliği, kuruluş tarihi, eğer İslamlaşmışsa, Müslümanlar tarafından ne zaman fethedildiği ve Osmanlı hakimiyetine girmiş ise kimin döneminde Osmanlı topraklarına dahil edildiği Evliyâ Çelebi'nin dikkatinin başat noktalarını teşkil eder. İkinci olarak şehrin adı, bu adın kökeni, şehrin idari yapısı, şehrin ekonomisi, gelirlerine sıra gelir. Ardından şehrin en önemli unsurlarından olan surların veya kale/lerin anlatımına yer verilir. Mahalleler, mahallelerdeki önemli sivil mimari (saray, köşk, ev), camiler, mescitler, tekkeler, medreseler, mektepler, çeşmeler Evliyâ Çelebi şehirlerin ana unsurlarından olarak anlatılır. Bu sivil mimarinin binaların büyüklüğünü, tezyinâtını; bu binaların bânilerini,

¹⁴ İbrahim Şirin, “Batılı Seyyâhların İzleniminde Sûfiler”, *Sûfi Araştırmaları*, C. 3, S. 5, 2012, 22-23.

mimarlarını, kitabelerini ve tarihlerini kaydeder. Bu anlatılar şehrin hamamları, su kaynakları, hanları, çarşıları, pazarları ile renklenir. Şehirde yaşayanlar da *Seyahatnâme*'nin temel ilgi alanlarına girer. Şehrin insanların genel tasviri, şehrin uleması, önemli şahsiyetleri, dervişleri, hekimleri, şairleri, şehirde yaygın kullanılan kadın ve erkek isimleri, insanların kıyafetleri, dil ve şiveleri diğer önemli detaylardır. Gezdiği her mahallenin halkı/ahalisi hakkında ilginç bilgiler toplar, onların dinlerini, törenlerini, âyinlerini, dillerini, giysilerini, gelenek ve göreneklerini tetkik eder. Şehrin coğrafi konumu, şehirde yetişen ürünler, yiyecek ve içecekler, mesire yerleri şehir tasvirine dair anlatımın devamını teşkil eden hususlardır. Bütün bu bilgiler verilirken "şehrin sesi"ne kulak kabartılır. Şehirde mekâna, insana, tabiata, olaylara dair anlatılan "can alıcı unsurlar" ve hikâyeler de okuyucuyu bulur. Söz konusu "acayip ve garayip" hikâyeler, yaşamın her alanının içinde yer alan canlı anlatılardır.

Seyahatnâme'de yer alan bazı anlatılar, kimi zaman "hayali", kimi zaman "fantastik", kimi zaman "egzotik" bulunmuş, bu anlatılar, seyahatnâme türünün edebi imkânlarının sınırlarına dair pek çok tartışmayı da gündeme getirmiştir. Metni sadece vesika olarak görmek isteyen, kayda geçen her şeyi somut bir realite çizgisi ile güvenilirlik ve geçerlilik testine tabi tutan bakış açısı, genellikle *Seyahatnâme*'yi tekinsiz bir düzlemle ilişkilendirmiştir. Bu noktada, Yeliz Özey'in *Seyahatnâme*'yi acayip edebiyatı açısından değerlendirdiği makalesine dikkat çekmek yerinde olacaktır. "Evliyâ Çelebi'nin merakı, hikâyeyi kurgulama, hikâyeyi anlatma ve hikâyeyi yazıya dökme ustalığı, ona dair bir "acayip ve garip dünya"ya sahip olmamızı sağlamıştır." diyen Özey, hikâyelerin o dönemin dinleyicisi ve okuru için hem belgesel hem de edebî özellikleriyle önemli ve anlamlı olduğunun kabul edilmesi gerektiğinin altını çizer. Özey'in ifadesi ile, "17. yüzyıl sözlü geleneğinde yani toplumun güncel kültür değerlerinde var olmayan hiçbir nesne, varlık ya da olgu Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinde "acayip ve garip" olarak yer almamaktadır. Bilakis, bu başlık altında toplumun en azından bir bölümünün benimsediği tuhaf inanç ve uygulamalar sahici bir sorgulamaya tâbi tutulmakta, kimi yöneticilerin bu kadar zayıf, halkınsa bu kadar mağdur olduğu durumlar şaşkınlıkla anlatılmakta, en egzotik âdetler aktarılıp hoşgörüyü karşılanmakta, bitkiler ya da hayvanlarla ilgili bilgiler bugün hâlâ belgesel niteliğini korumakta, çoğu zaman bir derlemeci tavrıyla efsane ve rivayetler aktarılmaktadır. Bu

sözü edilen özelliklerin hiçbiri “gerçekten” seyahatin -bugünün okurunun beklediği türden- “olağanüstü” yönlerine işaret etmez. Evliyâ Çelebi, kimi zaman büyük bir iştahla kurmaca hikâyeler anlatır; yarattığı edebî; mizahî ya da dramatik etkiyle amacına da ulaşır. Ancak okurunun bu anlatılara ilahi bir bağlılıkla inanmasını talep etmez; aksine kendisini bir hikâyeci olarak takdir etmesini bekler. Söz konusu kurmaca dünyası olsa bile, Evliyâ Çelebi, hiçbir “acayip ve garip” hikâyesinde gerçek yaşama, daha doğrusu insana ve onun 17. yüzyıldaki dramatik yansımalarına dokunmayan bir unsurla okurunun karşısına çıkmaz.”¹⁵

Bu çerçevede *Seyahatnâme*'de 225 şehrin 17. yüzyıl izleri bütün bu özelliklerle yer alır. Evliyâ Çelebi'de 225 şehrin içinde öne çıkan şehirler vardır. En başta İstanbul, sonra Bursa, Erzurum, Konya, Şam, Urfa, Edirne, Bağdat, Bitlis, Diyarbakır, Musul, Tebriz, Belgrad, Özü, Saraybosna, Üsküp, Budin, Estergon, Mostar, Viyana, Eflak, Saray, Selanik, Elbasan, Ohri, Manisa, İzmir, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine, son durağı Kahire ve diğer şehirler okurun bütün bu unsurları bulabileceği özelliklerle aktarılır.

Bir seyyah ve seyahatnâme yazarı olarak Haluk Dursun'un motivasyonu ise Osmanlı izlerini aramaktır. Bir sonraki nesile bu arayışı aktarmanın anlamına yoğunlaşarak gezilerini hem fotoğraf, video kaydı gibi farklı formatlarda kayda alır hem de kitaplaştırır. Şehir kimliklerinin git gide yitdiği, her yerin birbirine benzemeye başladığı bir dünyada kimlikli şehirleri görmek, hele de şehirlerin Osmanlı kimliğini görmek için “ara”yan tarafındadır Dursun. Osmanlı ile münasebetimizin kaybolmasının, coğrafyayı bilmemekle, unutmakla ilgisi olduğunu düşünür. Muhtemeldir ki, coğrafyaya aşına oldukça münasebetin, irtibat da kuvvetlenecektir.

Bu unutuşa örnek olarak İstanbul surlarındaki kapıların isimlerini zikreder. İstanbul surlarındaki kapılardan biri Belgrad Kapısı, bir diğeri Edirnekapı'dır. Dursun, Osmanlı coğrafyasından yaşayan biri için İstanbul surlarından dışarıya Rumeli'ye çıkmanın Edirne'ye ve Belgrad'a gitmekle aynı anlamı ifade ettiğine vurgu yapar. Evliyâ Çelebi zamanında kapıların anlamı, tam da bu üzeredir. Fakat bugün bir zamanlar Devlet-i Aliye'nin sınırları içerisindeki şehirlerin isimlerinin değişmesi mesela, Köstence'nin

¹⁵ Yeliz Özay, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Acâib Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi”, *Millî Folklor*, S. 10, 2014, 132.

Constanta'ya, Üsküp'ün Skopje'ye, Filibe'nin Plovdiv'e, Manastır'ın Bitola'ya, Yenişehir'in Larissa'ya dönüşmesi, bu şehirlerin daha dün Osmanlı coğrafyasının birer parçası olduğu, payitaht İstanbul ile doğrudan bağlantılı olduğu gerçeğini örtmekte ve zihinlerimize sınır çizmektedir. Öyle ise önce isimleri hatırlamak, sonra mekanları gidip görmek ve zihinleri diri tutmak lazımdır. Bunun için gezer ve bunun için yazdığını söyler Dursun. Bütün yazılarının ve anlatımlarının toplamda "Osmanlı Coğrafyası'na Yolculuk" olduğunun altını çizer.¹⁶

Tahayyülünde Evliyâ Çelebi'nin şehirleri vardır. Ona göre bu/bir şehrin, kadim bir tarihe sahip olmak, bu tarihin izlerini üzerinde taşımak, tıpkı Bursa veya Bosna gibi bir dağın eteğinde kurulmak, heybetli dağlara sırtını yaslamak, ovaya doğru yayılmak, şehirde yetişenlerin inşa ettiği nadide ve mücevher misali mimari eserlere sahip olmak gibi özellikleri olmalıdır. "Alaturka kiremitle dokunmuş dam estetiği", "Arnavut kaldırım sokaklar", "dağlardan nebean edip gelen ve ortasından geçen bir nehir ve bu nehrin üzerinde inşa edilmiş köprü", "şehrin sokaklarının köşe başlarında çeşmeler", "şehrin ana camii ve avlusunda anıt bir çınar ve gölgesinde huzur içinde medfun olan alimlerin, ariflerin olduğu serviler" gibi pek çok detayı da ekler. Aslında, 'ben şehre şehir demem bu özellikleri olmayınca' dercesine detaylandığı bu özelliklerin çok kolay bulunmayacağını farkındadır; ama arandığında nerede bulunacağını da bilmektedir. Bu şehirler olsa olsa Osmanlı coğrafyasında gezildiğinde karşısına çıkabilecektir. Örnek olarak, Bağdat, Necef, Taif, Taşkent, Buhara, Semerkand, Horasan, Kazan, Ahıska, Tebriz, Saraybosna, Travnik, Mostar, San'a, Hanya, Bender, Dimyat, Kurtuba ve Granada'yı sıralayan Dursun'un ilk halkadaki şehirlerini böylece öğrenmiş oluruz.¹⁷

Bu çalışmada biz, Evliyâ Çelebi ve Haluk Dursun'un ortak uğrak noktalarından birisi olan Tuna Nehri'ne yakından bakacak ve her ikisinin satırlarındaki Tuna'ya dikkat kesileceğiz.

Tuna Kıyısında İki Seyyah

Almanca, Donau; Macarca, Duna; Slovence, Donava; Slovakça, Dunay; Sırpça ve Bulgarca, Dunav; Rusça ve Ukraynaca, Dunay; Latince, Danubius,

¹⁶ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 21.

¹⁷ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 34.

Danuvius; İbranice, Duner; İtalyanca, Danubio; İngilizce, Danube ve Türkçe, Tuna... Birçok farklı dilde benzer bir ses çağrışımı ile yer alışı aslında Tuna'nın kaç farklı coğrafyaya ne kadar benzer şekilde dokunduğunun da göstergesi gibi... Rusya'daki büyük Volga Nehri'nden sonra Avrupa'nın en uzun ikinci nehri olması, Volga Nehri'ne ev sahipliği yapan Rusya'dan geçmemesi ama, Viyana ve Budapeşte gibi Avrupa'nın en güzel şehirlerinden geçmesi, Tuna nehrine özellikli konumunu verir. Tuna, tarih boyunca önemli bir su yolu olmuştur. Avrupa'nın merkezini Karadeniz ile bağlayan bu nehir devletler arasında ticari, siyasi ve sosyal ilişkilerde etkin bir konumu vardır. Tuna ile İstanbul arasındaki bağ ise Osmanlı tarihi açısından büyük önemi haizdir. Osmanlı'nın Rumeli toprakları ile ulaşım ağının en temel araçlarından biridir Tuna.

Evliyâ Çelebi 1651 yılının Ağustos ayında çıktığı yedinci yolculuğunda Tuna'nın kıyısında yolculuk etmiştir.¹⁸ Melek Ahmet Paşa (ö. 1662)¹⁹ ile çıktığı bu yolculukta Rusçuk'ta verilen kırk günlük mola sürecinde kayıklarla Tuna'nın karşı sahiline geçip Yergöğü şehrini ziyaret eder. Rusçuk'tan Niğbolu'ya geçen Evliyâ Çelebi bu şehirden övgüyle bahseder. Niğbolu şehrinin halkının zengin, şehrin bereket ve bolluk içinde olduğu ve halkın misafirperver olup kapılarının herkese açık olduğunu anlatan Evliyâ Çelebi şehir için oldukça övgü dolu cümleler ifade eder. Bu güzel şehrin, Niğbolu'nun hayat kaynağı ise Tuna Nehri'dir.²⁰ Niğbolu'dan oldukça keyifle ayrılan Evliyâ Çelebi buradan tekrar Rusçuk'a hareket eder. Rusçuk aynı zamanda Evliyâ Çelebi'nin Tuna'ya dair gözlemlerini kaleme aldığı yerdir. Rusçuk Kalesi ile karşısındaki Yergöğü Kalesi arasında Tuna Nehri akar. Hem de gayet geniş ve derin olarak akar. Evliyâ Çelebi de Tuna Nehri'ni ilk defa burada görmüştür ve suyundan içmiştir. "*Evsâf-ı nehr-i azîm ve atiy-yi kadîm Sun'-i Hudâ, ya'nî Nehr-i Tuna*" yani "*Büyük ve eski nehir,*

¹⁸ Bu yolculuk Seyahatnâme'nin 6. cildinde yer almaktadır.

¹⁹ Melek Ahmed Paşa IV. Murad'ın damadı olup IV. Mehmed döneminde vezîriâzamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin akrabası olup ünlü seyyahı yirmi bir yıl boyunca himaye etmiştir. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 29, s. 42-44.

²⁰ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 3. Cilt 2. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2006, 419; Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: III. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 1999, 184.

Tanrı eseri Tuna Nehri"²¹ başlığı ile kendisinin görebildiği kadarıyla Tuna'ya katılan nehirleri ve Tuna'ya dair bilgileri anlatır ve Tuna'yı "ümmü'n-nühûr-ı Rûm" yani "Rûmeli nehirlerinin anası, büyük nehir" olarak tarif eder.²² Evliyâ Çelebi'ye göre Rumeli tarafından Tuna'nın kaynağına kadar Tuna'ya karışan ve Tuna'ya hayat veren otuz altı nehir vardır. Bunlardan on bir tanesi Viyana'dan Prag'a kadar olan nehirlerdir, ancak isimleri "kefere" dili olduğundan Evliyâ Çelebi'nin hatırında kalmamıştır. Diğer yirmi beş nehir ise isimleri, kaynakları ve nereye geçip Tuna Nehri ile birleştiği *Seyahatnâme*'de tek tek ifade edilir.²³ Bu nehirler dışında Macaristan'dan, Eğri eyaletinden, Tımsvar eyaletinden, Eflak ve Boğdan'dan Tuna'ya karışan otuz adet nehir daha vardır.²⁴ Böylece Evliyâ Çelebi, toplamda Tuna'ya karışan altmış altı nehir hakkında bilgi verir.

Evliyâ Çelebi, az bir gayret ile Tuna Nehri'nin yine İstanbul içinde akıtılmasının mümkün olduğunu belirtir. Böyle önemli ve stratejik önemi haiz bir Avrupa nehrini Anadolu'ya yakınlaştırmamanın hem fiziki hem de metaforik anlamını kast ederek mi bu imkân üzerinde durmuştur,

²¹ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 182; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 419.

²² Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 180; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 422.

²³ Lom Nehri (Niş şehri yaylaları), Yantura Nehri (Şıpka yaylaları), Rosita Nehri (Torvakutran Dağı), Otma Nehri (Lofça şehri- Karlhova Dağları); Vit Nehri (Tatyon Dağları), Işkir Nehri (Samakov Dağları), Lofdir Nehri (Lofdir Dağları), Okus Nehri (Viraca Dağları), Tomuk Nehri (Viraca Dağları), Büyük Morava Nehri (Hersek sancağında Öziça şehri dağları), Büyük Sava Nehri (Bosna eyaletinde Karka sancağı toprağında Zirinoğlu diyarları ile Doduşka Dağları), Dirin Nehri (Çemerne yaylası), Tihotine Nehri (Palak Kalesi dağları), Işkir Nehri, Sava Nehri, Dırava Nehri (Hırvat diyarından Ligorad, Çakatorna ve Doduşka dağları), Kırasıçe Nehri (Yakova ile Pojega Dağları), Şerviz Nehri (Balatin Gölü), Raba Nehri (Uyvar kalesi dağları), Rayçe Nehri (Samartin dağları), Kalka Nehri (Paçarhont Yaylası), Layta Nehri (Nemse Dağları), Beç Nehri (Alman dağları), Fulande Nehri (Alman dağları) ve Beyara Nehri (Alman dağları). Bkz. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 181-182; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 423-425.

²⁴ Madin Nehri, Pozab Nehri, Litre Nehri, Ipol Nehri, Gara Nehri, Büyük Tise Nehri, Bekey Nehri, Olti Nehri, Palosin Nehri, Ormaniçe Nehri, Pirahova Nehri, Balvanoişe Nehri, Bozav Nehri, Rimlik Nehri, Fohşan Nehri, Pokta Nehri, Büyük Siret Nehri, Birlad Nehri, Iskıntı Nehri, Zuta Nehri ve Büyük Prut Nehri. Bkz. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 182-183; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 426-427.

bilemiyoruz. Ama bu konuda açıkça Osmanlı sultanlarının himmetini arzuladığını görüyoruz:

“Tuna’nın bir kolu da Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece göllerinden doğup Marmara Denizi’ne karıştı. Bu anlattığımız yerlerden akan tatlı kaynakların Tuna Nehri’nden olduğuna ispatımız odur ki Tuna Nehri’nde bulunan morina balığı, mersin balığı, uştuka ve çıka balığı hepsi Tuna Nehri’ne mahsus iken anılan kaynaklardan ve Çekmece göllerinden çıkıp avcuların avına düştüğü, birkaç kere Çekmece gölünde hakîr tarafından görülmüştür. ... Yıldırım Han, Nigebolu’yu ve Feth-i İslâmî fethedip Tuna Nehri’nin İstanbul’a aktığı konuşma sırasında anılınca Demirkapı’dan saman ve kömür döküp Duna değirmenlerinden, Pınarhisar’dan ve Çekmece göllerinden saman ve kömür çıktığı Tuhfe adlı tarihte yazılıdır. Hatta Sultan Ahmed Han kızı Fâtîma Sultan oğlu Süleyman Bey ile İstanbul ile Çatalca arasında Azatlı adlı köyde göklere baş çekmiş kayaları dağcılar delip Tuna Nehri’nin nice günler aktığı yerlerde belirtileri açıktır. Eğer Osmanlı sultanları himmet etse azıcık çalışma ile yine Tuna Nehri’ni Yenibahçe ve Aksaray içinden akıtmak mümkün idi vesselâm.”²⁵

Tuna, Evliyâ Çelebi’nin anlattığı nehirlerden birisidir. Elbette “ümmü’n-nühûr-ı Rûm” olmasına özel bir vurgu vardır. Fakat Haluk Dursun için Tuna, başka bir anlam kazanır. Artık sınırlar içinde olmayan bir medeniyetin ortaya koyduğu pek çok unsurun sembolü gibi okur. Tuna, onun için kolektif hafızadan çağrılan şifre gibidir. Bu alımlayış, bu konumlandırış, aslında Dursun’dan çok evvel temelleri atılmış bakışı işaret eder. Yeni bir ülkenin kuruluşu esnasında ve kuruluşundan sonra ayaklarını bastığı yer, dayanağı, geçmişi, hangi köklerle geleceğe uzanacağı noktasındaki tartışmalar esnasında teklifini “kökü mazide olan âti” fikrinden yana yapanların timsal isimlerinden biri olan Yahya Kemal, Dursun’un hem Tuna konusundaki hem de seyahatinin arayış orijinindeki başat motivasyonunu çözmek için kilit bir isimdir.

Yahya Kemal’in (ö. 1958) Balkan’a seyahat yazısında söylediği “Türk’ün gönlünde dağ varsa Balkan’dır, nehir varsa Tuna’dır”²⁶ cümlesi, sadece onun gibi Üsküp doğumlu bir şairin değil, dönemi içinde ve sonrasında pek çok Türk aydınının gönlünden geçenlere işaret etmektedir. Osmanlı’nın

²⁵ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: I. Kitap, 17.

²⁶ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları 1976, 146.

Avrupa'daki ayak izleri demek olan Balkanlar'ın, yıllar boyu memleketin bir uzvu olarak yaşadktan sonra savaşlarla başka sınırlar içinde kalması, ülke aydınını derinden yaralar. Yahya Kemal, yıllar sonra Balkanları gezerken şöyle diyecektir: *"İstanbul'dan Sofya'ya kadar küçük bir seyahat mazinin kalbimde kalan hayalini sileceğine bilakis daha ziyade alevlendirdi. Türklük, Avrupa'ya doğru cezr ü meddi biten bir deniz gibi o dağlardan çekilmiş, lakin tuzunu bırakmış. Bütün o toprak Türklük kokuyor. Bu tuz Bulgar vatanının toprağında mı kalmamış? Kanında mı? Meşrebinde mi? Lisanında mı? Lisanının sarfında ve nahvinde mi kalmamış? Daha nerelerinde Yarabbi? O topraklarda gezindiğim müddetçe hep bunu hissettim."*²⁷

Dağlardan çekildikten sonra o kalan tuz, adeta Tuna isminde kökleşir. Şairin, *"Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik/Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik"* dizeleriyle başlayan meşhur "Akıncılar" şiiri şöyle devam eder: *"Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: "İlerle!" / Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kafilelerle"*.²⁸ Sadece Yahya Kemal'de değil pek çok şair, yazar ve aydın için çoğunlukla eski günlere özlemin, Osmanlı döneminin bütüncül medeniyet anlayışına, iklimine hasretin timsali olur Balkanlar ve Tuna Nehri.

Haluk Dursun, bu zincirin bilinci ile yaklaşır Tuna'ya. Ve kendisinden evvel Tuna'ya ilişkin yazan isimleri anar. Ahmet İhsan (Tokgöz), *Tuna'da Bir Hafta* (1911); Falih Rıfkı Atay, *Tuna Kıyıları* (1938); İsmail Habib Sevük, *Tuna'dan Batı'ya* (1935-1944); Burhan Arpad, *Tuna'dan Şimal'e Avrupa* (1953). 1864 yılında kurulan Osmanlı'nın ilk vilayet matbaası Tuna vilayet matbaası, 1865 yılında yayın hayatına başlayan ilk resmi vilayet gazetesi Tuna Gazetesi ve Tuna adını taşıyan gazeteleri zikreder. Bütün bu isimlerin işaretleri, kendi tabiri ile Dursun'daki "Tuna hastalığı"nın oluşmasında etkindir. Gemuhluoğlu'nun, Tuna şiirlerini bir araya getirip Rumeli asıllı Ali Hatipoğlu'na okuması, Dursun'un Orhan Şaik Gökyay'dan Tuna şiiri dinlemesi ve özünde "su"ya bir köy deresinden büyük nehirlerle kadar merak duyması, onda Tuna'ya karşı ayrı bir heyecan oluşturur.²⁹ Şiirinin başlığı Tuna nehrinin kaynağı atıfla "Am Quell der Donau" olan ve nehirden uzun uzun bahseden Alman şair Friedrich Hölderlin, yine Alman şairlerden Tuna nehrine şiirler yazan Friederike Kempner yahut Karl Mayer,

²⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim*, 147.

²⁸ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2008, 13.

²⁹ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016, 7-8.

Dursun'un kadrajına girmez. Hatta Victor Hugo'nun, "The Danube In Wrath"³⁰ adlı, Tuna'yı gazap içinde tanımlayan ve Belgrad'daki minarelerden bahseden şiiri de... O, kendi arayışına yazgılı şekilde dolaşır Tuna kıyılarını. Görebildiğimiz kadarı ile, Avrupa'nın önde gelen şairlerinin Tuna hakkında yazdığı şiirlerde Tuna'nın kendi vatan topraklarından geçmesine ilişkin mutluluk da Tuna'nın kollarının bir başka ülkeye ait olmasının getirdiği üzüntü de yer alır. Pek çok metaforik anlatım imkânı ile bu nehir, Avrupa edebiyatına ilham olan doğal güzelliklerden biri olarak, karşılaştırmalı bir çalışma için zengin bir bakış açısı verme potansiyeli taşımaktadır.

Evlüyâ Çelebi için Tuna'nın güzelliğine temaşa ettiği şehir olan Rusçuk, Haluk Dursun için de en güzel Tuna şehirlerinden biridir. Midhad Paşa'nın imar ettiği bu şehrin kalesinden Tuna ovaları ve Balkan dağlarına kadar uzanan bir ufukla karşılaşmak heyecanını artırır.

Dursun'un Tuna gezileri üç eserinde yer alır. *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk, Nil'den Tuna'ya Osmanlı* ve sadece Tuna'ya mahsus *Tuna Güzellemesi*. Dursun, seyahat ettiği pek çok yerde olduğu gibi, Tuna gezisini de fotoğraflar ve *Tuna Güzellemesi*'ni okurken bu fotoğraflar okuyucuya eşlik eder. 17. yüzyılda sınırlı sayıda minyatür ve gravürlere konu olan Tuna'nın güzelliği, Tuna'nın kıyısında kurulan ve içinde Tuna'nın geçtiği

³⁰ "The Danube In Wrath
("Quoi! ne pouvez-vous vivre ensemble?")
[XXXV., June, 1828.]

*The River Deity upbraids his Daughters, the contributory Streams: -
Ye daughters mine! will naught abate
Your fierce interminable hate?
Still am I doomed to rue the fate
That such unfriendly neighbors made?
The while ye might, in peaceful cheer,
Mirror upon your waters clear,
Semlin! thy Gothic steeples dear,
And thy bright minarets, Belgrade!"*
Fraser's Magazine

Bkz. Victor Hugo, "The Danube In Wrath", *The Complete Works of Victor Hugo / The Complete Poems*, Delphi Classics, United Kingdom, 2017.

şehirler 21. yüzyılda her an görsellerle Dursun, kitabında okuyucuya hem Tuna'yı anlatır hem de gezdirir.

“Tuna'ya Nereden Geldik?”

Bu soru, her iki seyyahın da gündemindedir. Evliyâ Çelebi, Osmanlı Türkleri'nin Tuna'ya güneyden erİştirdiklerini ve Tuna'nın büyük bir kısmını bir Türk nehri haline dönüştürdüklerini söyler. Tuna doğrudan aracasız devletin kalbi İstanbul ile bağlıdır. Bu bağı Evliyâ Çelebi bazı anlatılarla taçlandırır. Bunlardan biri, İstanbul'un yedinci kurucusu olan Kral Vezendon'un amcası Yanevan kralın Tuna Nehri'ni İstanbul'a getirmesi hikayesidir:

“Yanevan Kral deniz gibi kafir işçileriyle Tuna Nehri'nin Temmuz ayında az aktığı yere gelip İstanbul ile Tuna'nın hendese ilmi üzere yüksekliğini alıp Tuna kıyısında Feth-i İslam Kalesi yakınında Severin ve Sioerin kalelerine yakın yerin yer seviyesini yüksek bulup o yerde Tuna kıyısını kazdı. Yüz binlerce ırgat ve ustalar ile Tuna'nın akış yönüne yarararak ve binlerce arklar kazarak ferhadi külünkler ile yüksek dağları kırarak derelere kantaralar yaparak İstanbul yakınında Azatlı adlı yere Tuna'yı getirdiler. Sonra Tuna Nehri içre büyük sert taşlar ile bir taş rıhtım yapıp o yere bir demir kapı inşa ettiler, hala Tuna Nehri az akarken anılan demir kapı görünür. Hakir o semtlerde hizmette iken bu demir kapıyı üç defa görmek nasip olmuştur. Hala o yere Tuna Demirkapısı derler.”³¹

Dursun ise Tuna'ya geliş için okuyucuyu önce Orhun'a götürür ve yolculuğu Orhun'dan başlatır. Bugün artık Budist Moğolistan sınırları içinde kalan ve oldukça uzakta olan Orhun'dan. Bu bir yönden Türklerin tarih içinde yolculuğu gibidir. Orhun'dan başlayan yolculuk, Seyhun, Maverâünnehir (Taşkent, Buhara, Semerkant, Fergana), Aral Gölü, Oğuzların göç yolunu takip ederek Horasan, Merv, Herat ve Hazar'a... Hazar'dan İdil Nehri'ne (Altınorda Devleti toprakları), Kazan, Astrahan, Kırım, Karadeniz kıyılarından Dinyeper, Özi, Akkırman, Prut, Yaş'la devam eder ve nihayet sonunda Tuna'ya ulaşılır. Bu yolculuk kuzey üzerinden yapılan tarihsel bir yolculuktur. Dursun, Osmanlı Türkler'inden önce Tuna'ya erişen Kıpçak Türkleri, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar'ı da zikreder ve yolculuğun hem bütünselliğine hem de biricikliğine vurgu yapar. Dursun'un tarihi akışa riayetle ve başlangıç noktasını hatırd tutarak çizdiği

³¹ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap, 16.

bu geniş harita, yine onun Tuna'yı alımladığı eksen hakkında fikrimizi perçinler: 'Orhun'dan kalkıp gelenlerin son duraklarından birisi olarak Tuna...'³²

Tuna'nın Kaynağı ve Döküldüğü Yer

İki seyyahın Tuna kıyısında devam eden seyahati kendilerini Tuna'nın kaynağına yani Alaman Dağı'na kadar götürür. Tuna'nın muazzam ve bereketli yolculuğu bu dağdaki küçük bir kaynaktan başlar. Tuna'ya karışan nehirler ile yolculuğa başlayan Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi'nde okuyucuyu Tuna'nın kaynağına da eriştirir:

“Alaman Dağı'nın yüksek tepesinden çıkıp şadırvan gibi fişkirir küçük bir pınardır. Başında nice değirmenleri ve nice çuka dolapları vardır. Şadırvan gibi fişkirdiği yerde altından adamlar ve arabalar geçer. Buradan aşağı üç adet nehir karışır. Süleyman Han zamanında Kasım Paşa bu mahalde 12.000 adamıyla suya gömülmüş, ancak Kasım Paşa kurtulmuştur.

Bu Alaman Dağı'nın yüksek tepesinden büyük bir nehir daha akıp batı tarafa 17 konak gidip Atlas Okyanusu kenarında büyük Lonçat şehri dibinde denize karışır. Tunaç Nehri, yani Tuna'nın kardeşidir, ama doğuşuyla batışı 17 konaktır ve doğudan batıya akar, ama Tuna Nehri batıdan doğuya doğru akıp 117 konakta Karadeniz'e boş yerden karışır.

Bu mahalde Tuna Nehri'nin battığı yerden doğduğu yer olan Alman Dağı'na gelinceye kadar Rumeli eyaletinde, Budin eyaletinde ve Nemse hududunda Tuna Nehri'ne 46 büyük nehirlerin meşhurları ve beğenilenleri karışmışsa hepsi yazıldı, vesselâm.”³³

Evliyâ Çelebi'nin anlatımında şadırvan benzetmesi ile kaynağa ilişkin bir somutlama ile de karşılaşırız. Ayrıca kim suya gönülmüş, kim kurtulmuş, kaç tane Tuna'ya dökülen nehir varmış... bütün bu bilgiler de metinde kendisine yer bulur. Dursun da kaynağı bizzat görmeyi ister. Tuna'nın kaynağına erişmek konusundaki merakını bir araştırmacının konunun ana kaynaklarına erişmeyi istemesine benzetir. Almanya'da Karaormanlar (Schwarzwald) bölgesinde Tuna'nın kaynağına inmek için tabelaları takip etmesi yeterli olur. Bu yolculuk, Alaman Dağı'ndan güneye doğru inen bir yolculuk olduğu için “Tuna'nın kaynağına inmek” tabirini

³² Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 13-17.

³³ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap 425-426.

kullanır. Dursun'un, tepesindeki kır kahvesinden Tuna'yı izlediği Alaman Dağı, Evliyâ Çelebi için yeryüzündeki ulu dağlardan biridir. "*Cenâb-ı Bâri bu yeryüzünde bütün ulu dağlardan ulu 148 dağ yaratmıştır. Ama bunlardan ulu 12 dağdır. Hepsinden ulu bu Elburz Dağı'dır. Ondan sonra Bingöl Dağı'dır. Ondan sonra Demavend Dağı'dır. Ondan sonra Sübhan Dağı'dır. Ondan sonra ise mübârek Nil'in çıktığı yerde Kamer Dağı'dır. Sonra Alman ülkesinde Tuna Nehri başında Alaman Dağı'dır.*"³⁴

Dursun, 1999 yılında Tuna'nın kaynağına ilk vardığında bir hayal kırıklığı da yaşar. Çünkü Tuna'nın kaynağını dağların arasında, sarp yamaçlarda, vahşi bakir vadilerde tahayyül ederken, kaynağın, Dişbudaklik (Donaueschingen) kasabasında şehir merkezinde bir parkın yanı sıra Fürstenberg Sarayı'nın bahçe parkının içinde olması, ona şaşkıncı gelmiştir. Hatta kaynağın, biraz da sarayın gölgesinde kaldığını düşünür. Tuna'nın kaynağı işte bu parkta Karaormanlar'dan gelen Brigach ve Breg adlı iki derenin birleştiği noktadadır. Bu kaynaktan akmaya devam eden su başka akarsularla birleşerek Tuna, Almanca Donau adını alır ve Tuna'nın Karadeniz'e hatta İstanbul'a ve Dursun'un anlatımıyla Nil'e kadar olan yolculuğu böylece başlamış olur. Dursun'un *Nil'den Tuna'ya Osmanlı* kitabının isim seçimini anlattığı kısımda bu kaynağa da atıf vardır: "*Nil Nehri alsın bizi Afrika'nın derinliklerine kadar götürsün, oradan Kuzey Afrika'ya getirip Akdeniz'de dinlendirsün. Karşısına Tuna'yı kondurmuştum. Avrupa'nın Alaman Dağları'ndan kopsun gelsin, bütün Balkanlar'ı geride bırakarak Karadeniz'e, oradan Boğaziçi yoluyla Akdeniz sularında Nil'le kavuşsun diye.*"³⁵

Nihayetinde iki farklı kıtada birer dağın eteğinden kaynayan ve geçtikleri topraklara bereket ve imaret katan bu iki nehir, üzerinde seyreden yolcularını kesintisiz olarak bir araya getirir ve Nil'den Tuna'ya eriştirir. Evliyâ Çelebi'nin gündeminde böyle bir kavuşma elbette yer almaz. Çünkü o kavuşmanın bizzat kendisini, muhtemelen bir kavuşma olarak alımlamadan, tabii hali ile yaşar. Dursun'un, kitaba adını verdiği, *Nil'den Tuna'ya Osmanlı* ismi ise, Osmanlı coğrafyasının, sınırları içinde akan nehirler aracılığı ile birleşmesi arzusunu imleyen bir metafor olarak görünmektedir.

³⁴ *Günüümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 3. Cilt 2. Kitap, 425.*

³⁵ Haluk Dursun, *Nil'den Tuna'ya Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 13.

Dursun, Tuna'nın Avrupa'dan başlayıp Rumeli'de devam eden yolculuğunun denizle buluştuğu yere de odaklanır. Tuna ile birlikte Karadeniz'e Anadolu ve Rumeli'den akan 1700 kadar küçük ve büyük nehirler vardır. Tuna bu nehirlerin en büyüğüdür. Tuna'ya da çok sayıda nehir katıldığından Karadeniz'e karıştığı noktada bir nevi büyük bir deniz olur. Kili Kalesi önünde, Tulça Kalesi dibinde, Soluna Boğazı'nda, Karahürmen Boğazı'nda ve Hızır-İlyas Boğazı'nda, bu beş yerde Karadeniz'e karışır. Tuna'nın hedefine yani Karadeniz'e ulaşmasına şahit olmak tıpkı kaynağını görmek gibi Dursun için çok heyecanlı ve zevklidir. Artık günümüzde bu yolculuk ülkeler ve tarih kokan modern şehirler arasından geçip "vadiler aşır sağdan soldan kollar alıp kanallara ayrılıp barajlara dönüşüp en sonunda bir denizde tuzlu suya" karışmakla sona erer. "Karadeniz Tuna'yı yutar, içinde sindirir, sonra İstanbul Boğazı'ndan Akdeniz'e koyuverir... Tuna denize karışırken yanına balıkların, saz kesen köylülerini ve Tuna meralarında hayvan otlatan köylülerini de alır, hep beraber Tuna'ya karışırlar."³⁶

Evliyâ Çelebi Tuna Balığı Yedi mi?

Tuna, balık kaynağı açısından bereketli bir nehirdir. Evliyâ Çelebi, Tuna'daki morina ve mersin balığının İstanbul'da Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece göllerinde nadiren de olsa avlandığını aktarır. Tuna balığı Osmanlı döneminde aynı zamanla önemli bir gelir kaynağıdır. Bu balıktan elde edilen gelir askerlere ulufe olarak dağıtılır. Evliyâ Çelebi, "Büyük Tuna Nehri'nin görülmeye değer balık dalyanları"³⁷ kapsamında Kili Kalesi önünde gerçekleşen bir balık avını oldukça detaylı bir şekilde aktarır:

"Kili Kalesi önünde Tuna Nehri üzerine, Emin Ağa büyük balık dalyanları yaptırmıştır. Çeşitli balıklar avlar ve tuzlayarak Özü, Akkerman, Panika, İsmail, İbrahim kalelerinin askerlerine, bu balık dalyanının gelirinden ulufe verir. Eğer şanssızlık eseri Tuna'dan balık çıkmazsa, adı geçen kalelerin askerleri Emin Ağa'yı hapsedip maaşlarını zorla alırlar.

Balık dalyanı Tuna Nehri'nin Kili Kalesi'nden yukarı da Tuna'nın iki tarafına dağlar gibi yığılan yetmiş seksen arşın uzunluğunda gemi direklerini iki yüz gemi

³⁶ Haluk Dursun, *Nil'den Tuna'ya Osmanlı*, Kapı Yayınları, 129.

³⁷ Evliyâ Çelebi'nin anlattığı balık dalyanları hakkında detaylı bilgi için bkz. Marianna Yerasimos, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, 132-133.

ile çevirip iki bin kadar Eflâk ve Boğdan reayası gemilerin içine girer ve bu direkleri Tuna'nın iki tarafından nehir dibine çırpı ile kaka kaka karşı ve beri taraflardan kazık direkler çakılır. Tuna Nehri ortasından akar. Arasında yirmi direklik kadar aralık bırakırlar. Ta ki Tuna, İshakçı ve Tulça üzerinde gidip gelen gemilerin geçmesine engel olmasın. Bu kakılan direkler üzerine uzun yaban asmaları örüp uzun çatal ağaçlarla örülen asmaları nehir dibine indirirler. Bu asma ile vura vura örülmüş asmalar Tuna yüzüne çıkar. Nehrin içi hasır ile örülmüş gibi olur. İçinden bir kariş balığın bile geçmesi imkânsızdır. Emin Ağa üç yüz adamı ve balık avcularıyla birlikte kapana bakıp kontrol eder. Tuna'dan açık denize çıkmak isteyen balıklar ilkbaharda su akıntısıyla o boğazdan yıldırım gibi geçeyim derken avcılar ipleri kaldırırlar. Bütün balıklar hapsolür. Onar on beşer arşın büyüklüğünde morina beşer sekizer arşın büyüklüğünde mersin balıklarını kıra kıra Tuna yüzünü kana boyarlar. Tutulanları tuzlayıp binlerce tüccara altın ile satıp onlar da Arap ve kâfir ülkelerine gönderirler. Bazı morina balığından beş altı kantar siyah havyar çıkar. Avcular gece ve gündüz bu kapanları bekleyerek geleni avlarlar. Çünkü balık o dar boğaza gelip bir daha dönemez. Garip bir sanattır.³⁸

Evliyâ Çelebi, bu kadar detaylı şekilde avlanışından bahsettiği Tuna balığını (morina ve mersin) yedi mi? sorusunun cevabını *Seyahatnâme*'de bulabiliriz:

"Ve Tuna balıklarından morina balığı, çığa balığı, sazan balığı, lom balığı (—) ve nice yüz bin çeşit balıkları vardır ki her biri ayrı bir taddadır."

Esasen Evliyâ Çelebi, tuzlu su balıklarından hoşlanmayan ama tatlı su balığını seven biridir. Tuna balığından özellikle morina balığından övgü dolu sözlerle bahseder. *Seyahatnâme*'de Tuna balığı dışında bir çok balık türüne, pişme yöntemlerine dair bilgiler de yer almaktadır. Ama en çarpıcı olanı, Evliyâ Çelebi'nin balığı sevmekle birlikte kokan balıktan pek hazzetmemesidir. Bu sebeple kendisi gibi balık kokusu sevmeyenlere alternatif olarak "asla balık rayihası yoktur", "misk ü amber râyihası vardır", "misk gibi kokar" şeklinde açıklamalarla bazı balık türlerini sevdirmeye çalışır.³⁹ Dursun'un seyahatinde Tuna'da balık bolluğu ve bereketinden pek iz kalmadığını aktardıklarından anlıyoruz. "Ama hâlâ İstanbul'daki balıkçılar arasında büyük bir balık yakalandığında, bu balık için

³⁸ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 195-196.

³⁹ Marianna Yerasimos, *a.g.e*, 132-133.

*‘Tuna’dan Karadeniz’e çıkan balık’ tabiri kullanılır*⁴⁰ ifadesini kullanan Dursun yine de *“bu kadar Tuna boyunda dolaşıp da insan bir Tuna balığı yemez mi?”* diyerek Tuna kenarında bir balıkçı lokantası bulup balık çorbasından başlayıp Tuna’nın artık az kalmış balığından nasiplenir.

Nehir Donunca...

Tuna’nın soğuk havalarda donması ve buz tutması da her iki seyyahın anlatılarında yer alır. Evliyâ Çelebi kış aylarında Tuna Nehri’nin buz tuttuğu zamanlara Eflak ve Boğdan’dan Edirne’ye kadar baskınlar yapıldığını ifade eder. Dursun, Tuna Nehri’nin şiddetli soğuklardan donmasının askeri açıdan Osmanlı Devleti’ne hem avantaj hem de zarar getirdiğini belirtir ve 1462 yılında Kazıklı Voyvoda’nın Tuna Nehri’nin donmasından istifade ederek Osmanlı sınırlarını yağmalaması, Eflak Beyi Mihal’in 1595’te buz üzerinden Yergöğü’nü geçerek Rusçuk’a saldırması nehrin buz tutmasının Osmanlı için zararlarına örnek olarak anlatır. Fatih Sultan Mehmet’in Böğürdelen Kalesi’ne seferinde donmuş Tuna Nehri üzerinden geçmesi, Osmanlı seferleri için de avantaj olarak ifade eder.⁴¹

“Biz Neyledik O Koskoca Elleri?”⁴²

Tuna Nehri ve Tuna’ya akan nehirler boyunca seyahat eden Haluk Dursun, Tuna’da tarihe de tanıklık eder. Viyana’da Osmanlıların son Viyana seferine, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Viyana kalesini dövmek için getirdiği toplara dair izler yaşar hala. Bu toplardan muhasara meydanında kalanlar dökülüp eritilerek St. Stefan Kilisesi’nin çanları olarak kullanılır olmuştur. Dursun’un bu manzara karşısında tepkisi şöyledir: *“Talih utansın!..”* Viyana’da başarılı olmayanların torunlarının işçi olarak, öğrenci olarak geldikleri şehirde Tuna’nın Viyana’sında suyun leb-i deryasındaki camide ezan okuyup namaz kılmalarını önemser. Ve hissiyatını şöyle kağıda döker: *“Tuna’nın Viyana’sı hiçbir zaman Türk’e ait olmadı. Viyana’dan sonra Macaristan ile birlikte Tuna’ya dair Türk’ün Tuna tarihi; Slovakya’da kalan Ciğerdelen, onun karşısında Estergon Kalesi, Tuna’nın en güzel manzarasına sahip olan ve kaleden kaleye hala şahin uçurulan Vişegrad Kalesi ve nazlı Budin (Buda). Budin, 16. yüzyıl*

⁴⁰ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 130-131.

⁴¹ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 121.

⁴² Osman Yüksel Serdengeçti’nin, *“İmparatorluğa Mersiye”* adlı şiirinden.

dervişlerinden Gül Baba'nın türbesi ile kalenin son müdafisi Arnavut Abdi Paşa'nın kabri başında fatiha okumak ve Budapeşte'nin hamamında yıkanmak ve Cahit Öztelli'nin şiiri ile tarihi yâd etmek:

*“Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mamur olan yerler hep harap oldu
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i”⁴³*

Bir zamanlar Macar ve Avusturya topraklarına doğru seferlerin üst noktası olan ve Tuna Nehri'nin Sava Nehri ile birleştiği Belgrad da Dursun için sığınma şehridir. Belgrad'ı aynı zamanda, Viyana'dan geri dönüşte Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idam edildiği, Fatih'in düşman üzerine atını sürüp yaralandığı, Kanuni'nin üçüncü seferinde fethettiği ve yine Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze namazının kılındığı şehir olarak hatırlar. Osmanlı orduları için de daha ötesine yapılan seferlerin dönüşünde bir sığınma noktasıdır Belgrad. Dursun Belgrad'ı Osmanlı'nın mütemmim bir cüzü olarak tanımlar. Günümüzde “bu ecdad şehriden kalan” sadece kale ve Bayraklı Camii'dir. Oysa Evliyâ Çelebi ne demişti: “Alman kafirinin Belgrad'a inmek haddi değildir.”⁴⁴

Sonuç Yerine...

Bir tarihsel mekân olarak Tuna'ya, üç asırlık tarihsel zaman farkı ile iki bakışa dikkat kesilmeye çalıştık. Burhanettin Tatar, tarihsel mekân ile tarihi süreç arasındaki ilişkiyi, “tarihin ‘kendisine yönelik’, ‘kendisinde’ ve ‘kendisinden hareketle’ cereyan ettiği mekân şeklinde üçe ayırarak ele almayı” teklif eder ve tarihsel mekânın, tarihi süreci önce kendisine yönlendirdiğini; sonra kendisinde tuttuğunu ya da oyaladığını; daha sonra kendisinden hareketle bir başka mekâna yönlendirdiğini vurgular. “Bu üç temel özelliği nedeniyle tarihsel mekânın, asla sınırları matematiksel olarak belirlenebilecek bir geometrik alan olmayıp bir tarihsel görüş ufku ya da anlama zemini olarak açığa çıktığını söyler. Bu sebeple de “insan ancak bu tarihsel görüş

⁴³ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 21.

⁴⁴ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 69-73.

ufku ya da anlama zemini içinde yeryüzüyle ve diğer tarihsel mekânlarla her seferinde yenilenen ve farklılaşan bir ilişki içine girer.”⁴⁵

Bir tarihsel mekân olarak Tuna ile girilen ilişki, her iki seyyah için de farklıdır. Evliyâ Çelebi, Tuna’yı anlatırken bir gün Tuna’dan bu kadar uzaklara düşüleceğinden habersizdir. Hayranlıkla ve heyecanla ama tasasız ve kaygısız, anlatının bütün imkânlarını kuşanarak metnini yazan Evliyâ Çelebi, gidip gördüğünü anlatır. Gördüklerine ilişkin tafsilat verirken, etrafını, bir ölçüde kendisini yansıtır. Bunu yaparken rahattır. Aradığı ve bulmaktan korkmadığı, coğrafyanın kendi hikâyesidir. Palimsesti kazırken kulağına çalınan her hikâyeyi okuyucu ile buluşturur. Her anlatıya alan açar, imkân tanır. Dursun’un anlatısında ise hem hayranlık ve heyecan hem de tasa ve kaygı vardır. Dursun’un coğrafyada aradığı kendisi, coğrafyanın kendisinden izler taşıyan hikâyesidir. Palimsestin sadece kendinden izler taşıyan son veya bir evvelki izlerindedir aklı, gönlü. Daha altını kazımak istemez, aklına da gelmez. Bu duygu ile Tuna’nın kaynağındaki kitabelerden yola çıkarak Tuna’nın günümüzde “ne kadar bize ait olduğuna” dair soruya cevap ararken şöyle söyler:

“Bakalım şimdi Tuna ne kadar bizim? Bunu anlamanın en basit ve aldatıcı yolu, Tuna’nın kaynağına kadar uzanıp çıktığı havuzun başındaki kitabelere bakmak. Almanya’nın güneyinde Baden-Württemberg eyaletin de Donaueschingen kasabasında, yani Tuna’nın çıktığı kaynağın olduğu yerde Germenlerin, Macarların, Slaoların, Bulgarların, Romenlerin kitabeleri var. Tuna’nın ağzına mühürlerini vurmuşlar. Peki ya bizim neyimiz var? Ah, bizim esamimiz bile okunmuyor! Kim bilir Yahya Kemal’in o sözünü diyar-ı keferede? Biz bilir, biz okur, biz söyler ve daha da acısı biz bize söyleniriz!”⁴⁶

Evliyâ Çelebi ile Haluk Dursun’un metinleri arasında üç asırlık zaman dilimi vardır ama metinler arasındaki fark -Tuna özelinde de görüldüğü gibi- sadece şehirlerin bu üç asırlık zaman dilimi içinde değişen çehresi değildir. Tarihsel mekânın anlamının kendimizle, kendi duygu durumumuzla, kendi varlık bütünlüğümüzle, kimliğimizle, yeryüzünde kendimize yön bulma veya yol açma sorumlusunun derinliği ile ilgili olduğu noktada iki seyyahın Tuna’ya bakışındaki farklılığı şöyle özetleyebiliriz:

⁴⁵ Burhanettin, Tatar, “Tarihsel Mekan Fenomenolojisi: Bir Giriş Denemesi”, *Milel ve Nihal*, 2007, 4 (3), 26.

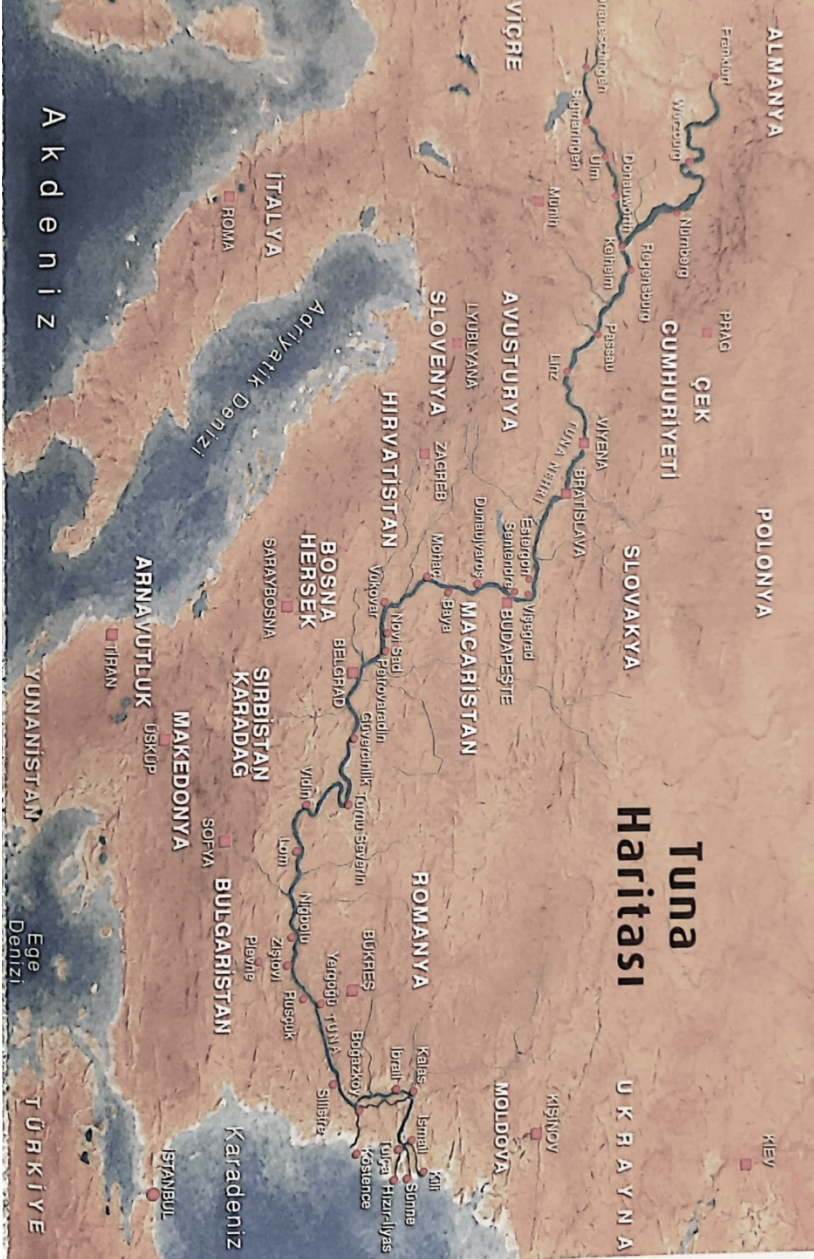
⁴⁶ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 17.

Evliyâ Çelebi üç asır önce büyük bir devletin şehirlerini gezerken, ‘günü anlatır’. Haluk Dursun 21. yüzyılda bu şehirlerde gezerken ‘dünü arar’. Evliyâ Çelebi’nin metinlerindeki coşku daimken, Dursun’un coşkusu yer yer burukluk ve hüzne evrilir. Fakat bu burukluk ve hüzne rağmen tarihsel mekânların, “geçmişte ortaya çıkan anlam dünyalarıyla yüzleşmemizi sağlayarak gelecekte var olma alternatiflerimizi daha belirgin şekilde kavramamıza imkân veren bir potansiyel alan”lar olduğunu unutmamak gerekir. Oluşan bir tarihsel mekân varsa, bu bir seyyahın anlatısı ile bugünü bulmuş ve bir başka seyyahın anlatımına motivasyon kaynağı olmuşsa “eşik” ile irtibat kopmamış demektir.

KAYNAKÇA

- AK, Mahmut, *Osmanlı’nın Gezginleri*, 3F Yayınları, İstanbul 2006.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları 1976.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2008.
- DANIŞ, İlhami, *Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 17. S. 33, 9-40.
- DURSUN, Haluk, *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk*, Kapı Yayınları İstanbul 2017.
- DURSUN, Haluk, *Nil’den Tuna’ya Osmanlı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021.
- DURSUN, Haluk *Tuna Güzellemesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016.
- DURSUN, Haluk, *Nil’den Tuna’ya Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: I. Kitap*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 3. Cilt 2. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2006.

- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: III. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 1999.
- LÖSCHBURG, Winfried, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- Classics, United Kingdom, 2017.
- ÖZAY, Yeliz, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Acâib Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi", *Millî Folklor*, S. 10, 2014, 123-133.
- SARICAOĞLU, Fikret, "Melek Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 29, s. 42-44.
- ŞİRİN, İbrahim, "Batılı Seyyâhların İzleniminde Sûfîler", *Sûfî Araştırmaları*, C. 3, S. 5, 2012, 21-47.
- TATAR, Burhanettin, "Tarihsel Mekan Fenomenolojisi: Bir GirişDenemesi", *Milel ve Nihal*, 2007, 4 (3), 19-29.
- VİCTOR HUGO, "The Danube In Wrath", *The Complete Works of Victor Hugo / The Complete Poems*, Delphi
- YERASİMOS, Marianna, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.

EK: Tuna Haritası⁴⁷

⁴⁷ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*.

“NARRATOR OF THE DAY AND SEEKER OF THE PAST:
TWO TRAVELERS ON THE DANUBE RIVER”

Abstract

People set out on long journeys or took shorter ones with many different motivations such as curiosity, trade, science, adventure and discovery throughout history. During these travels, every moment and event that the traveler saw, wrote, and painted on his route now provide important information for different geographies. Travel books, in a way, offer their readers narratives that cannot be accessed in official documents and archives. It sheds light on the history of an unknown geography, city and daily life.

In this respect, Evlîya Çelebi as a traveler, and Evlîya Çelebi's Seyahatnâme as a text brought a lot of information that may have remained in the dark about more than a hundred cities on three continents to the present day. Evlîya Çelebi is also a source of inspiration for today's travelers with his travel life and works. Haluk Dursun, a historian and traveler who travels following Çelebi's footsteps, searches for traces of the past wherever he travels. He is happy with what he has found, and he is sad with those who have been lost. While searching for traces of history on every trip, he also remembers Evlîya Çelebi.

In this study, we will accompany the journey of two travelers along the Danube. We will try to trace the changes, the unchanging, the similarities and the differences by giving place to the narratives and perspectives of two travelers about the Danube and Turkish culture on the Danube from the 17th to the 21st century.

Keywords

Danube, Evlîyâ Çelebi, Seyahatnâme, Haluk Dursun, Traveler.

MANZUM METİNLER IŞIĞINDA GALATA, ÜSKÜDAR VE BOĞAZIÇI SAHİLLERİ-I*

Ahmet Atilla ŞENTÜRK**

ÖZET

Edebî eserler toplum hayatının her yönüne doğrudan veya dolaylı olarak temas ettikleri kadar coğrafya ve mekânları da konu edinmeleri bakımından şehir tarihleri için de önemli birer vesika değerindedirler. Bunlar dikkate alınmadan yazılan tarihler kuru ve ruhsuz kalacağı gibi tarihlere kaynaklık eden resmî kayıtlar ve arşivo belgeleri de toplumun ruh dünyasını sergileme açısından çoğu zaman yetersiz kalırlar. Eski edebiyat eserleri ağırlıklı olarak hayal ürünü ve duygu yüklü metinler olmakla beraber bunların her biri perde gerisinden hayatın gerçek yüzünü, o devir insanının ruh dünyasını bugüne yansıtan, bazen de eşyayı en ince detayına kadar sergileyen belgelerdir. Bunlar sadece tarihçiler için değil sanat tarihçileri için de aydınlatıcı birer vesika değerindedirler. Bir yapının kaybolan kitabesinin orijinal metni bir dîvânın tozlu yaprakları arasından çıkabileceği gibi, bu yazıda örnekleri görüleceği üzere kaybolmuş yapılar hakkında yürütülen hüküm ve tahminler de dîvânlardan sarfınazar edildiğinde bazen çok isabetsiz ve anakronik kalabilmektedir.

Evlîyâ Çelebi ve Eremya Çelebi'nin izlerini edebî metinler ışığında takip ederek kaleme alınan bu yazı dizisi manzum metinlerin Kâğıthane, Haliç, Galata, Üsküdar ve Boğaziçi coğrafyasına ait bir kesitini oluşturmaktadır. Birinci bölümü Galata ve Üsküdar'dan başlayıp kaba hatlarıyla Boğaz sahili boyunca Anadolu ve Rumeli hisarlarında biten bu makalenin ikinci bölümü Sarıyer'den Tophane'ye kadar sahil şeridi ve ardından da Eyüp, Sütlüce, Kasımpaşa ve Kağıthane sahilleriyle Sâdâbâd'a uzanarak buralarda inşa edilen köşk ve kasırların izlerini sürecektir. Özellikle Beşiktaş ve Tophane'de tarihin acımasız yıkımına uğrayan eserlerin bugüne fotoğrafları dahi kalmamış hatıraları dîvânlarda yaşamaktadır. Bilhassa Ortaköy ve Beşiktaş'taki mimarî eserlerin sadece manzum kitabeleri dahi müstakil bir kitap oluşturacak hacimdedir. Bunlar arasında Tophane'deki Gerdüne-keşân Kışlası gibi dev yapılar dahi bugün artık tamamen unutulmasına rağmen bunların iz ve hatıraları manzum metinlerde yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Boğaziçi, Galata, Üsküdar, İstanbul, Osmanlı Şiiri, Eski Türk Edebiyatı.

* Makalenin geliş tarihi: 19.04.2022 / Kabul tarihi: 28.05.2022

** Prof. Dr., İstinye Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ahmet.senturk@istinye.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-4664-4034).

Giriş

Eskiler günümüzden farklı olarak İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışından itibaren şimdiki Marmara ve Ege'yi de içine alacak şekilde Anadolu'nun batısında kalan denizlere Akdeniz anlamında "Bahr-i Sefid" veya "Bahr-i Ebyaz" diyorlardı. Bu biraz da kuzeyde kalan denize "Karadeniz" denmesine karşılık gerek yön gerekse renk ifade etmek üzere verilmiş bir isimdi. Eski renk ve yön anlayışına göre doğu maviyi yani yeşili¹, batı beyazı, güney kırmızıyı ve kuzey de siyahı temsil ediyordu. Buna göre Anadolu'nun güneyindeki denize "Bahr-i Ahmer" yani Kızıldeniz, kuzeyindeki denize "Bahr-i Siyâh" yani Karadeniz dendiği gibi batısındaki denize de Akdeniz anlamında "Bahr-i Sefid" denmişti. Doğuda büyük deniz olmamasına rağmen buradaki büyük ırmaklardan birinin bu yönü temsil eden renge izafeten Yeşilirmak olarak adlandırılması da tesadüf olmasa gerektir. Keza en doğuda var olduğu kabul edilen Çin Denizi'nin eski metinlerdeki ismi de yeşil deniz anlamında "Âb-ı Kebûd" yahut "Bahr-i Ahdar"dır.

Akdeniz ve Karadeniz'in Sınırı

Evliyâ Çelebi "Bahr-i Sefid ile Bahr-i Siyâhuş mâbeynin beyân ider" serlevhası altında Akdeniz ve Karadeniz'in sınırlarına dair kendi kanaatini şöylece tespit eder: *Hikmet-i Hudâ mellâhân-ı ehl-i bihâr ve ashâb-i ittîlâ' ve züvvârıy kavli-i sahîhleri üzre Azakdan İslâmbol Bogazına gelince Karadejiz ola. İslâmboldan Gelibolu Bogazına varınca ol mâbeyn Bahr-i Rûm ola. Kilibü'l-bahreyn ki Ebû'l-feth Sultân Muhammed binâsıdur ol bogazdan aşagası Akdeyiz ola.*²

Pîrî Reis'in bir denizci gözüyle Akdeniz sınırlarını tespiti biraz daha farklı ve detaylı olmakla beraber Kâtib Çelebi de dahil Osmanlıların yaygın

¹ Arapçada "su rengi" anlamına gelen "mâ'î" kelimesinin Türkçede mavi şeklinde kullanıldığı malumdur. Türkçe "yaş" [= sulu] kelimesinden türeyen "yaşıl / yeşil" sıfatında da aynı anlam mevcuttur. Keza Farsça açısından bakıldığında su anlamındaki "âb" kelimesinden türeyen "âb-gûn" da mavi ve yeşil renkleri ifade eden bir yapıya sahiptir. Yakın zamana kadar yaşlıların maviye yeşil, yeşile de mavi demelerinin sebebi aslında bütün bu renkleri "su rengi" olarak görmelerinden kaynaklanan, bizim bugün anlamakta zorluk çektiğimiz farklı bir bakış açısının ürünüdür. Tamamen mavi çinilerden oluşan Çelebi Mehmed'in Bursa'daki mezarına Yeşil Türbe yahut eski adıyla Yeşil 'Îmâret denmesinin sebebi de budur.

² Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, Dersââdet 1314, I, 40.

kabulüne göre Akdeniz, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişinden itibaren başlayıp Marmara ve Ege'yi de içine alarak Cebelitarık Boğazı'na kadar uzanır³. Buna göre Anadolu ve Rumeli hisarlarının oluşturduğu hattın güneyinde kalan Marmara ve Ege de dahil Cebelitarık Boğazı'na kadar bütün denizler Akdeniz olarak adlandırılmaktaydı. Bununla beraber Nev'î-zâde Atâyî'nin bir inşaat münasebetiyle düşürdüğü tarih kıtasında mermer ve Marmara ilgisini vurgulamak üzere söylediği *Mevc urup mermer-i pâk-i haremi / Aydurur Akdeyizi Marmarayı* NASK, tar.20/16 beytinde olduğu gibi Marmara ismi de kullanılıyordu. Keza Bâli gibi bu denizin coğrafi konumuna hâkim şairlerin *Bahr-i hüsnüñ Kızıl Adası ruhuydur güzelüm / Mermer-i seng-dilüyden geçelüm Marmaraya* BDMY, g.149/2 beytinde olduğu gibi bilinçli olarak ve belki biraz da mermerleriyle meşhur Marmara Adası'nı ihsas etmek üzere bu deniz ismini kullandıkları görülür.⁴ Karadeniz'in boğaz girişinden itibaren güneydeki bütün denizleri Akdeniz olarak tanımlayan Kâtib Çelebi'nin *Cihân-nümâ*'sında yer alan Boğaziçi haritasındaki "Marmara Denizi" yazısı, onun yerine göre bu ismi de kullandığını göstermektedir.

A k d e n i z

Marmara hakkında bu gibi istisnai kullanımlar bir yana bırakılacak olursa manzum metinlerde de İstanbul ve Çanakkale boğazları dahil Cebelitarık Boğazı'na kadar bütün denizlerin "Akdeniz" olarak adlandırıldığı görülür. Üsküdar'da oturması sebebiyle adı bu semtle birlikte anılan Üsküdarlı 'Aşkî'nin "Akdeniz yollarımı kestiğinden, senin huzuruna gözyaşlarımın macerasını arz edemediğim için ağlıyorum" anlamındaki şu beytinde muhtemelen Üsküdar ve belki de Rumelihisarı⁵ sahillerinden itibaren Ege'ye kadar bütün deniz Akdeniz olarak zikredilmektedir:

³ İdris Bostan, "Akdeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 231-234.

⁴ Beyitte "Kızıl Ada" olarak zikredilen ada, topraklarının kırmızılığı sebebiyle Marmara'nın Batılılar tarafından Prens Adaları olarak da bilinen adalarından biri ve muhtemelen Büyükkada'dır. krş. *Dâğumun dâiresin aldı gözüüm yaşı didüm / Kızıl Ada gibi etrafını deryâ tolaşur* MEDC, g. 68/4.

⁵ 'Aşık Çelebi *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'sında 'Aşkî'nin Üsküdar'daki evinin meşhurlardan ayyaşlara, satranççılardan tavlacılar kadar her tür insanın uğrak yeri olup burada dillere destan meclisler kurup savurgan bir hayat sürdüğünü, sonunda parası tükenince Yeni Hisar yani Rumelihisarı civarına taşındığını bildirir.

Agladugum bu Akdeyiz yollarum keser / 'Arz idimem kapuğa yaşum mâcerâsını ÜASU, g.531/2. Bir diğer örnek de Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye sallarla geçişine işaret olmak üzere söylenen Akdeyizi geçmişüz biz bir iki sal ile / Himmet-i merdân ile gaybdan irsâl ile YDMÇ, s.5 mısralarıdır. Görüldüğü üzere burada da "Akdeniz" ibaresiyle Çanakkale Boğazı kastedilmektedir. Nitekim mesela Antebli 'Aynî'nin Akdeyiz Bogazını toptolı itdi top kodı / Cünd-i İslâm olmada ta'lîm idüp âteş-feşân ADMA, tar.202/2 türünden çok sayıda beyitte olduğu gibi yakın zamana kadar Çanakkale Boğazı'nın adı resmî kayıtlarda da Akdeniz Boğazı'dır. Bazı metinlerde İstanbul Boğazı'nın "Boğaz Denizi" olarak zikredildiğini de burada hatırlatmakta fayda vardır.

Halkın Nazarında İstanbul Boğazı

Türklerin fetihten önce İstanbul'daki ilk yerleşiminin Anadoluhisarı'nın bulunduğu yaka ve daha sonra Yeni Hisar yani Rumelihisarı'nın bulunduğu bölgeler olduğu bilinmektedir. Tarih boyunca karacı millet olarak yaşayan Türkler için İstanbul'un fethine kadar hayafî önem arz eden ve gerçekten dünyanın kilit noktalarından birini oluşturan Boğaziçi ve iki hisarın bulunduğu bu yerleşim bölgesinin çok farklı bir coğrafi yapıya ve sıra dışı özelliklere sahip bulunduğu malumdur. Anadolu'daki en büyük nehirlerle dahi mukayese edilemeyecek derecede muhteşem vasıflara sahip Boğaziçi'nin, nasıl vücuda geldiğine dair Türklerin zihninde soru işaretleri bırakmaması mümkün değildir. Günümüzde İstanbul Boğazı'nın çok eski devirlerde oluşan bir fay çöküntüsü nihayetinde Karadeniz ve Marmara sularının yükselmesiyle oluştuğuna dair türlü tezler bulunduğu malumdur.

Halkın kanaatine göre eskiden Akdeniz ve Karadeniz birbirinden ayrı denizler olduğu hâlde İstanbul Boğazı Nuh Tufanı sonrasında açılmıştır. Nitekim Üsküplü İshâk Çelebi gözlerinden akan yaşlara mukabil Nuh Tufanı'nı küçümseme sadedinde "Nuh Tufanı sırasında gözüm bir yaşına girmişti. Akdeniz ve Karadeniz gözümden iki yaş küçüktür" manasında Nûh tûfânında bir yaşına girmişdi gözüm / Akdeniz Karadeniz andan kiçidür iki yaş ÜİÇD, g.116/3 der. krş. Yaşumdan Akdeyiz kiçidür hem Karadeniz / Azdur arada farkları iki yaşdur ENDS, g.2348/2. Akdeniz ve Karadeniz'in birbirine karışması hadisesi, koyu ve açık renkli nesnelere yahut Mahremî'nin Şeh-nâme'sinde iki ordunun birbirine karışmasını tasvir eden İrişüp birbirine sundı nîze / Koyıldı Akdeyiz Karadenize MŞHA,

mes.4857 beytinde olduğu gibi iyilerle kötüler veya ak yüzlülerle kara yüzlülerin birbirine karışıp katılması hususunda sıklıkla devreye sokulan klişe bir ifadedir.

Evlîyâ Çelebi'nin de temsilcisi bulunduğu okumuşlar zümresine göre ise onun Rûm Denizi olarak adlandırdığı Marmara ile Karadeniz, önceleri iki ayrı denizken İskender-i Zülkarneyn, Kaydefâ'nın ülkesini suya gark etmek için böyle bir kanal açmıştır. Bu kanaat Garâmî'nin *Kaydefâ-yi gamı gark eyle dilâ Akdeyiz ol / Su gibi pâyine yüz ur koma bir yâr etegin* GDFB, g.1094/2 beytinde olduğu gibi türlü vesilelerle şairlerce de devreye sokulur. Şu beyit de Nev'î-zâde 'Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinden olup onun da bu konudaki fikrini izhar etmektedir. Devrin en kalbur üstü ilim irfan çevrelerinde yetişmiş bu şairimize göre de İstanbul Boğazı İskender'in kudretinin bir tezahürüdür: *Budur mazher-i ferr-i İskenderî / Ki birbirine koydı bahr ü beri* NASN, mes.532. krş. *Tut fûte o sîmîn-tene İskender-i vakt ol / Birbirine kat Akdeyiz ü Bahr-i Siyâhu* HDMK, g.228/3. Bütün bu kemikleşmiş kanaatlerden daha da ilginç Evliyâ Çelebi'nin iddiasıdır. Ona göre çok önceleri Üsküdar ve Sarayburnu arasında Makdonya denen büyük bir şehir bulunmakta olup bu şehir de iki denizin birbirine karışmasıyla çöküp kaybolmuştur.

Boğaziçi Efsaneleri

Emrî'nin "Senin derdinle suyla dolu gözüm iki denizin birleştiği yere döndü. Onun beyazı Akdeniz, siyahı ise Karadeniz" anlamında söylediği *Gamuyla çeşm-i pür-âb oldı mecma'ü'l-bahreyn / Beyâzı Akdeyiz anuy karesi Bahr-i Siyâh* EDYS g.491/3 beytinde görüldüğü üzere dolaylı olarak Akdeniz ve Karadeniz arasını birleştiren Boğaziçi hakkında "mecma'ü'l-bahreyn" tabirinin sıkça kullanıldığı görülür. Yahyâ Beğ'in *İstanbul Şehrengîzi*'nden alınan şu beyitler de İstanbul sahilleri hakkındadır: *Husûsan uşbu şehr-i 'işret-âbâd / Olupdur şehr-i İstanbul aña ad [...] Sehî-kâmetler ile zeyn olupdur / Kenârı mecma'ü'l-bahreyn olupdur* YDMÇ, mes.2/96, 99. Kur'an'da *Bir vakit Mûsâ genç adamına demişti ki: "Durup dinlenmeyip ta iki denizin birleştiği yere kadar varacağım, yahut senelerce yürüyeceğim"* (Kehf 60) mealindeki ayette iki denizin birleştiği yer anlamında geçen bu tabir hakkında tefsirlerde önceleri Basra Körfezi ile Umman Denizi arasındaki Hürmüz Boğazı yahut Akdeniz'i Atlas Okyanusu'na bağlayan Cebelitarık Boğazı gibi değişik yer isimleri tahmin edilirken Türkler arasında özellikle XVI. yüzyılda ayette

kastedilen yerin İstanbul Boğazı olduğu inancı yerleşik bir kanaat hâlini almıştır. Bunda 1570'te ölen Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin gördüğü bir rüya üzerine Hz. Mûsâ'nun yardımcısı ve *Tevrat*'ta *Mûsâ'nun hizmetçisi genç adam* (Çıkış 11) olarak zikredilen Yûşâ'nın kabrinin keşifle bulunmasının da önemli rolü olmalıdır. Nev'î-zâde 'Atâyî de Hızır ile Mûsâ'nın buluşma yerinin burası olduğu kanaatindedir. Balığın suya düşerek canlanması hadisesine imada bulunmak suretiyle Boğaz'ın cana can katan güzelliğini de ima eden şair bu konuda şöyle der: *Dil ü câna hûş cây-i zîbâdur ol / Meger mecma'-i Hızır ü Mûsâdur ol // Odur bahr-i zehhâr-i bî-ka'r ü bün / Odur levh-i ta'lim-i 'ilm-i ledün // 'Asâ-y-ile bahri iderken dü-nîm / Göjül hûtın anda düşürmüş Kelîm NASN, mes.534-536.*

Genc-i Bâd-âver

İstanbul Boğazı'nın Doğu şiiirindeki efsaneleri bu kadarla da bitmez. Nûşîrevân'ın torunu ve Hüzmüz'ün tek oğlu olup aynı zamanda *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîlerinin de kahramanı olan Sasani hükümdarı Hüsrev-i Pervîz'in sekiz hazinesinden ikincisi ve en meşhuru Genc-i Bâd-âver'dir. Kelime anlamı "rüzgârın getirdiği hazine" olup "bedava/kendi kendine gelen hazine" anlamıyla da yorumlanır. Rivayete göre Hüsrev, isyan edip tahtını elinden alan Behrâm-ı Çûbîn'e karşı kendisine yardım edip tahtını geri kazandıran Mauricius'un Heraclius tarafından öldürülmesi üzerine Bizans'a savaş açmış, Avarlar ile güç birliği ederek İstanbul'u kuşatmak için ordularıyla Boğaz'ın Anadolu yakasına kadar gelmişti. Heraclius hazinelerini Hüsrev'den kaçırmak için gemilere yükletip adalardaki gizli mağaralara göndermeye çalışırken ters esen bir rüzgâr sebebiyle gemiler Kalkedonya yani şimdiki Kadıköy sahillerine kadar sürüklenip karaya oturunca hazineler zahmetsizce Hüsrev'in eline geçmiş. Bundan dolayı bu hazinelere rüzgârın getirdiği hazine yahut bedava gelen hazine anlamında "Genc-i bâd-âverde" yahut "yakışmış, yerini bulmuş" anlamında "Genc-i Şâygân" denmiş.⁶ Nef'î'nin meşhur *Ol kadar el virdi ma'nâ feyz-i evsâfiyle kim*

⁶ Mütercim Âsım *Bürhân*'da uygun, lâyık, yakışır anlamındaki "şâygân" yahut "şâyegân" kelimesinin aslının şahlara, sultanlara lâyık anlamında "şâh-gân" olduğunu bildirir ve Hüsrev-i Pervîz'in 2. hazinesi olan "Genc-i Bâd-âver" in "Genc-i Şâygân" ile aynı hazine olduğunu söyler. "Şâygân" kelimesinin aynı zamanda *eşyâ-yi fâhireye 'itlâk olunup firâvân ve bî-nihâye* manalarına da gelmesi ve bu hazine içinde de çok zengin eşyalar bulunması sebebiyle bu ismin verildiğini bildirir.

/ *Gûyiyâ miftâh-i genc-i şâygânîdür sözüüm* NDMA, k.1/35 beytinde geçen “şâygân / şâyegân” ibaresi ile de “Genc-i Bâd-âver”e işaret edilmektedir. Bu ilgi sebebiyle İstanbul Boğazı’ndan bahseden birçok şair bir münasebetini düşürerek bu hazineden bahseder. Nitekim Nev’î-zâde ‘Atâyî *Sâkî-nâme*’sinin girişinde buradan gelip geçen mal yüklü yelkenli gemileri tasvir ederken ister istemez bu hadiseyi hatırlayarak şöyle diyecektir: *Gelür bâd ile tolı keştileri / Ne keştî ki gencîne-i Kayserî // Nî’amlâ gelen tolı keştileri / Bize andurur Genc-i Bâd-âveri* NASN, mes.540.

S a n d a l S e f a l a r ı

Sultan IV. Murad’ın saltanat yıllarında Kazak çapulcularının şaykalarla gelip Boğaziçi yalılarını yağmalamaları türünden istisnai hadiseler bir yana bırakılacak olursa İstanbul’un fethi sonrası Karadeniz bir iç deniz hâline geldiğinden, Boğaziçi hemen her zaman kuzeyden gelecek tehlikelere karşı güvenli bir bölge olarak görülmüştü. İlk dönemlerdeki yapılanma hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla beraber bu bölgede saraya ait has bahçelerin düzenlendiği ve padişahlarla saray halkının tenezzüh için buralara ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Edebî metinlerden XVI. yüzyıl şairlerinden Nev’î’nin bir sonbahar mevsiminde Akbaba mesâiresine giderek orada hava değişikliği için oğluyla birlikte birkaç gün geçirdiğini ve bu hadiseyle ilgili *Hazânda bülbülüñ kim âh-i serdinden solup verdi / Bu kühsârıñ dem-i serdi bize haylî fenâ verdi* NDMT, g.479/1 matlayla başlayan bir gazel nazmettiğini⁷ biliyoruz. Sadece bu bilgi dahi bu bölgelerin gözlerden uzak mekânlarda hoşça vakit geçirmek isteyenler için o devirde de rağbet gördüğünü ihsas etmektedir. Fetih’ten sonra edebî eserlerde işret mekânı olarak Galata’nın yoğun ilgi görmesine mukabil Tâcî-zâde’nin *Heves-nâme*’si gibi eserlerden, baharın gelişyle Kağıthane civarının ilgi odağı hâline geldiği, insanların buraya sadece günü birlik değil çadırlar kurarak uzunca bir süre kalmak için rağbet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Fakat Leylâ Hanım’ın, her bir köşesinin ayrı bir güzelliğe sahip olduğunu dile getirdiği *Gidelüm Göksuya Kandillide mey nûş idelim / Geçüp İstinyeye bülbülleri hâmûş idelim / Gam-i dünyâyı Kalenderde ferâmûş idelim / Kayıgı çekdirelim İskele-i Hünkâre* LHDM, şar.9/2 şarkısında ifade ettiği üzere Boğaziçi, Kağıthane’yle mukayese edilemeyecek derecede farklı güzelliklere sahiptir. Esrâr Dede’nin birçok

⁷ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016, I, 204-205.

gazeline ifade ettiği gibi burada özellikle mehtaplı yaz gecelerinde denizde düzenlenen eğlenceler, sahiller boyunca gecenin geç saatlerine kadar seyir hâlinde sürdürülmekteydi: *Gice Kandillide gök kandil olup ol meh-rû / Mâh-tâb eyleyerek eyledi 'azm-i Göksu // Ol şehinşâh-i hüsin basdı kadem şevket ile / Hele Beglerbeginiñ başına devletdür bu // Bogaziçinde bu şeb mey virerek muğbeçeler / İtdi sâger gibi leb-rîz bizi tâ-be-gulû // Gel çelîpâ için itme beni hicrâne düçâr / N'olur İstavroza gitme bu gice kâfir-hû // Suhha dek eyleyelüm şevk ile zevk-i mehtâb / Mestdür çeşm-i siyeh-meste yeter bu uyku // Tâb-i mehtâbî görüp hayrete düşmüş hurşîd / Gösterür göz kıpup encüm anı mâha togru // Meclisi keyf-i 'arak 'âlem-i dîger itdi / Rûy-i mînâmuza 'aks eyledi hattâ mînû EDHK, g.195/1-7.*

Hemen şunu da ilave etmek gerekir ki şiirlerde Kâğıthane ve Boğaziçi'nde sazlı sözlü ve içkili olarak icrası işlenen bu eğlencelerin önemli bir kısmı sadece bir kurgu ve hayalden ibaretti. Bunu ömründe hiç âşık olmadığı yahut şarap içmediği hâlde dîvânı aşk şiirleri ve işret tasvirleriyle yüklü şairlerin ifadeleri gibi düşünmek gerekir. Bu gibi eğlencelerin yasaklığı sebebiyle konu edilmesinin, şiiri daha da cazip hâle getirdiği muhakkaktır. Bunları bir cami imamı olup arkasında Müslümanların beş vakit namaza durduğu Helâkî'nin, okuyucusunu her fırsatta işret için Galata'ya geçmeyi teşvik eden *Mey ü mahbûb ile 'ayşın koma elden Kalâtânuy / Helâkî bâde iç 'ömr-i 'azîzi virmedin bâda HELD, g.126/5* türünden beyitleri gibi yorumlamak gerekir. Zira birçok kaynaktan da anlaşılacağı üzere o devirde devletin kolluk kuvvetlerine sus payı verilmeden bu türden içkili sandal sefalarının ulu orta icra edilmesi, son derece riskli ve hayli cesaret isteyen bir durumdur: *Bahçelerde eğlenmeğe gitmiş olan zengin kadınlar yakalandıkları vakit, canlarını kurtarmak için kemerlerini, küpelerini ve bileziklerini vermeğe mecbur kalırlar. Maazallah, bostancıbaşı denizde kadın ve erkek hanenelere rastladı mı, sorgu sual etmeden kayıklarını batırır. Rumlar, rüşvet vermeksizin ziyaretgâhlarına gidemezler. Aksi takdirde, bostancıbaşı tatar gibi yetişir. En çok para verenler onun elinden kurtulurlar, birçokları da, ölüm korkusundan dağlara ve derelere kaçarlar. Yakalananların kalkanı, büzükleri ile tabanlarıdır. [...] Bostancıbaşı'nın falakası yoktur, dövülen adamların sağ ve sol bacaklarına tokmak vurdurur. Dayak yiyenler bağırıp çağırırken, kendisi oturup şarab içer. "Padişah başı için sultanım meded"*

diye yalvarmalar beyhudedir. O “Çevir a büzüğü” diye emir verir ve sopalar dumbe'nin (kış) üzerine inmeğe başlar.⁸

Bunu günümüz insanının idrâki hayli zordur fakat o devirde karı koca dahi olsa kadın ve erkeğin aynı sandala binmeleri hoş karşılanmazdı. Abdülhak Şinasi Hisar bu durumun İstanbul adabımuâşeretine ters düştüğünden bahisle buna uymayanlara taşralı gözüyle bakıldığını şöyle ifade eder: *Bir beyin kayığında bir hanımla beraber gezmeye çıkmaları, yasak olduğu kadar, İstanbul zarafetine de muhalif olacaktı. Karı koca beraber çıkanlar ve gidecekleri yer için aynı bir nakil vasitasına birlikte binenler mutlaka uzak vilayetlerden gelenler ve kendilerine “taşralı” denilmesi adet olanlardı*.⁹

Boğaziçi'nde Dervişler

Şinasi Hisar yine aynı eserinde bu gibi sandal gezilerine halk arasına karışması mümkün olmayan devlet ricali ve ulema ile şeyhlerin katılmasının mümkün olmadığından bahseder: *Fakat bu gecelerde yalılarından çıkamayanlar ve bu mehtap alemine iştirak edemeyenler de vardı. Bir kere, nazırlar gibi, o zamanlarda “rical-i devlet” denilenlerin halkla temas etmeleri yasak gibiydi. Bütün ulema, sarıklılar ve şeyhler gibi, dini bir kıyafet taşıyanlar da din taassubundan bu kadar uzaklaşan böyle dünyevi toplantılara gelemezlerdi*.¹⁰

Halbuki aşağıda “gümüş servi” bahsinde ayrıca temas edileceği üzere Ahmed Cevdet Paşa'nın *Mârûzât*'ında verdiği bir bilgiden hareketle paşanın böyle bir sandal gezisi veya eğlencesine bizzat iştirak ettiği bilinmektedir. Keza *Boğaziçi Mehtapları*'nda iddia edildiği gibi dervişlerin bu gezilere katılmadıkları da doğru değildir.

XVI. yüzyıldan itibaren yoğun olarak Boğaziçi'nde icra edildiği bilinen bu gibi sandal gezileri sadece rind meşrepli işret erbabınca değil aynı zamanda tarikat ehli dervişler tarafından da rağbet gören bir tenezzüh vesilesiydi. Eserlerinde sıklıkla Boğaziçi köylerinden bahseden ve bu bölgeyi karış karış bildiği anlaşılan Nev'î-zâde 'Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinden alınan şu beyitlerden Mevlevî, Gülşenî ve Kalenderî dervişlerinin de zikirler ve neylerle, muhtemelen ilahîler de okuyarak sandal gezileri tertip ettikleri

⁸ Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVIII. Asırda İstanbul*, (nşr. Hrand D. Andreasyan - Kevork Pamukciyan), Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, 50-51.

⁹ Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 21.

¹⁰ Abdülhak Şinasi Hisar, *a.g.e.*, 65.

görülmektedir: *Meşâyih gelür hây ile hây ile / Geçer her biri zikr-i deryâ ile // Dil-i ârif-âsâ olur pür-hurûş / Gelür ol hevâ ile deryâya cûş // Gehî Mevleovîler ki seyrân ider / Gelüp ol kenârî neyistân ider // Deler lüccenüj bagrını ol nevâ / Gelür raksa girdâblar câ-be-câ // İder Gülşenîler nevâ-yı garîb / Olur gülşen-i sohbe ‘andelîb // Güzâr eyleyüp hayl-i abdâl-i Rûm / Pür eyler çerâgını hakkı’l-kudûm NASN, mes.584-589. Nitekim Boğaziçi’nin tekke ve tarikatlere ev sahipliği etmesi, kuruluşları fetihle çağdaş olan Rumelihisarı üstündeki Bektaşî tekkesi ve Beykoz’daki Akbaba tekkesinin tesis yıllarına kadar uzanır.*

Âlem-i Âb

Bütün bu deniz tenezzühlerinin tasvirinde müşterek kavramın “âlem-i âb” olması bakımından burada bu ibare hakkında da bilgi vermek gerekmektedir. Buna sözlüklerde “işret meclisi” anlamı verilmeyle beraber neden “âlem-i âb” [= su meclisi] dendiği konusunda tam bir açıklık getirilmemiş, Farsça sözlüklerde de mestlik hâlini ifade etmek için söylendiği kaydedilmekle yetinilmiştir. Şarapla kendinden geçenlerin farklı bir âlemde yaşadıklarını göstermesi bakımından ‘Azmî-zâde’nin “Mestin gözünde dünyanın hiçbir değeri olmasa buna şaşılır mı? Âb âleminin en yüce feleği şarap kabarcığıdır” anlamındaki şu beyti ilginç bir örnek oluşturabilir: *N’ola ‘aynında olmazsa cihân mest-i mey-i nâbuş / Habâb-i bâdedür çerh-i berîni ‘âlem-i âbuş AHBK, g.392/1. “Âlem-i âb”ın konu edildiği beyitlerin ortak yönlerinden biri de baharın gelişidir. Rezmî’nin “Bahar gelince bahçelerde akarsularla dolaplar dönmeye başlar. Şarabı ele al ki âb âlemi yerine gelsin” anlamındaki şu beytinde böyle bir bahar kompozisyonu oluşturulmuştur: *Nev-bahâr irdi döner bâgda cûlarla dolâb / Meyi al deste ki icrâ ola tâ ‘âlem-i âb RDMG, g.28/1. Şeyh Gâlib’in baharı, bulut müsveddelerini temize çeken bir nakkaşa benzettiği şu beytinde de bu mevsimin âb âleminin bir gereği olduğu şöylece vurgulanır: *Müsevedât-i sehâbî idüp bahâr beyâz / Vücûb-i ‘âlem-i âb oldu sû-be-sû tahrîr ŞGNO, k.32/18. krş. *N’eyleyem ‘ayş-i bahârî ol lebi mey-gûnsuz / Var mı bezmüj ‘âlem-i âb olmayınca ‘âlemi ŞDŞD, g.126/4. Şeyh Galib’in doğan güneşi şarap küpüne, sabahı da âb âleminin altın ipli çadırına benzettiği şu beytinden, bu kabil işret meclisleri için tabiatın güzel köşelerine çadırlar kurulmuş olabileceği kuvvetle tahmin edilebilir: *Şarâb-hâne-i subha konup hum-i hurşîd / Kuruldu hayme-i zerrîn-tnâb-i ‘âlem-i âb ŞGNO, g.16/6.*****

“Âlem-i âb” tabirinin birçok şiirde su, su kenarı, kayık v.b. unsurlarla birlikte zikredilmesine nazaran bunun -en azından Türk edebiyatında- akarsu yahut deniz kenarı gibi suya nazır mevkilerde tertiplenen yahut sandalda icra edilen işretler hakkında kullanıldığı yönünde güçlü tahminlere yol açan beyitler mevcuttur. Mesela Râmî’nin eğer âlem-i âbın zevkine varılmak isteniyorsa su kenarının tercih edilmesi gerektiğini söylediği şu beyti bu kabildendir: *Safâsın sürmek istersej eger kim ‘âlem-i âbuş / Kenâr-i cûda her dem bâde iç câm-i mürevvakdan* RAÇD, g.227/3. Sâmi de Boğaz sahilindeki bir âb âleminden şu şekilde bahseder: *Tarâvet-i çemen ü nûş-i mey ü leb-i deryâ / Tamâm-i ‘âlem-i âbı Hisârdan gördük* SDFS, g.75/5. Muvakkit-zâde’nin havuz kenarındaki bir âb âlemini tasvir ederek kırmızı havuz balıklarının, şarap ateşinin hararetiyle kızardığını iddia ettiği şu beyti, “âlem-i âb” için bir su kenarı şartını akla getirmektedir: *Var-ise âteşi sahbânuy oldı ‘aks-endâz / Ki itdi mâhî-i havzı kebâb ‘âlem-i âb* MPEB, g.38/5. Ancak Enderunlu Vâsif’in *Bak ol meh-i tâbendeye zevrakçe kışinde / Beyzer ayın on dördüne ammâ on üçinde / Dolu kayıgum câm ü mey ü mîve içinde / Gel ‘âlem-i âb idelüm ey meh bu hevâda* ENDV, mus.127/3 mısralarıyla özetlediği üzere bu eğlenceler daha çok kayıklarda, meze ve içki eşliğinde icra edilmekteydi.

Gerek kelime anlamının “su âlemi” demek olması gerekse su kenarlarında icra edilmesi sebebiyle şairlerin bu tabirin geçtiği beyitlerde ısrarla bir şekilde su ve suyla ilgili kavram ve kelimelere yer verdikleri görülür. Tecellî’nin şarabı işret meclisinin yüzü suyu olarak gördüğü *Bâdedür âb-rûy-i ‘âlem-i âb / Bâdedür ebr-i şû’le-bâr-i neşât* TDSD, g.61/2, Kâmî’nin perilerin sulak yerlerde yaşamasını ima ederek söylediği *Olursa tıfl-i dilüj nazra-gâhu ‘âlem-i âb / Perîler içre o hûrî-likâ gelür görünür* KDAY, g.46/3 yahut Nev’î-zâde’nin İskender’in ülkesini selle yok ettiği Kaydefâ’dan bahsettiği *‘Âlem-i âb içre gör mânend-i mülk-i Kaydefâ / Bâde zühdüj nice biş şehri harâbın gösterür* NASK, g.73/3 beyitlerinin tamamı bir şekilde suyla ilgilidir. krs. *Vehbiyâ cûş ü hurûş üzre iken ‘âlem-i âb / Bir gün elbette yıkar rindüj esâsın seyl-âb / Mâhasal ehl-i harâbât olur hâne-harâb / ‘Sâmiyâ hâne-ber-endâzî-i dil hem-çü habâb / Cûşîş-i mevce-i seylâbe-i sahbâdandır* SVAY, k.66/5.

Asıl karşılığı kayık olan “zevrak”ın şiirdeki yaygın anlamlarından biri de şarap kadehi olması bakımından şairlerin âb âleminden bahsettikleri beyitlerin birçoğunda tevriye oluşturacak şekilde “zevrak” ibaresine özellikle yer verdikleri görülür. Haşmet’in böyle bir işret meclisinde

sevgiliye kadehle / sandalla yakınlaşmak istediğini ifade ettiği şu beytinde böyle bir durum söz konusudur: *Bogaçiçinde zâhirdür safâsı 'âlem-i âbuy / Yanaşdum zevrak-i meyle kenâr-i vasl-i cânâne* HKHA, g.207/3. krş. *Ne hoş nümâyış olur rûy-i bahre bu zevrak / Bat-i şarâb iledür zevki 'âlem-i âbuy* NDAG, g.75/5; *Seyr eyle kârın 'âlem-i âb içre Gâlibüyy / Zevrak alur sefîne-i şî'r ü gazel virür* ŞGNO, g.84/7; *Çıkup mestâneleer zevrakçe ile 'âlem-i âba / Atılsun mevc-i sahbâdan kenâre lenger-i mînâ* SZPD, g.7/5; *Eyyâm güzel zevrak-i câm ise müheyyâ / Ey Cem'î biraz geşt ideliüm 'âlem-i âbı* CDBK, g.129/5.

Mehtap ve Gümüş Servi

Boğaziçi'nde düzenlenen bu gibi eğlencelerin vazgeçilmez unsurlarından biri de mehtap olup bu yazıda örnek olarak verilen beyitlerin önemli bir kısmında ay ışığının ısrarla devreye sokulduğu görülür. Buna ilave olarak burada son yıllarda yanlış ve yaygın olarak ay ışığının su üzerinde bıraktığı aksi hakkında kullanılan “gümüş servi” kavramının eski şiir geleneğindeki anlamı üzerinde durma gereği bulunmaktadır. Eski şiirde çok yaygın bir klişe olarak kullanılan bu tabir ile boyu servi gibi mütenasip, teni ise gümüş kadar parlak ve pürüzsüz güzellerin kastedildiği bilinmektedir. Kemâl Paşa-zâde'nin *Yûsuf ü Züleyhâ*'sında kahramanlar arasındaki bir muhavere geçen *Didi iy servo-kad sîmîn-beden yâr / Cinân bâğındaki nahl-i şeker-bâr* KPYZ, mes.5149 türünden yüzlerce beyit bu terkinin anlamını açıklayıcı mahiyettedir. Revânî'nin bir güzelin boyunu uzunca bir şamdan mumuyla mukayese için söylediği *Şem'i kimse sayı teşbîh idimez ey lâle-had / Gerçi yalın yüzlü bir sîmîn-bedendür servo-kad* RDZA, g.42/1 beytinde olduğu gibi kemikleşmiş bu klişe tabir, teşhis yoluyla da olsa daima insanlar hakkında kullanılır. Taşlıcalı Yahyâ ve 'Ulvî'nin şu beyitlerinde geçen “serv-i sîm-endâm” ile kastedilen de mutlak surette insandır: *Biri bir servo-i sîm-endâm dil-ber / Dehânı gonca-i handâna beyzer* YDMÇ, mes.2/248; *Cihânı sarsar-i âhuyla ber-bâd itdüyy ey 'Ulvî / Anuy-çün incinüp başın salar ol servo-i sîm-endâm* DUBÇ, g.483/7.

Cezerî Kâsım Paşa'nın servi gibi mütenasip boylu bir güzeli gümüşten dökülmüş bir heykel gibi tasavvur ederek söylediği *Boyu bir servo-i ra'nâdur çekilmiş sîm-i hâlisden / Lebüyy dürc-i güher üzre konulmuş la'l-i nâb ancak* CKPD, g.119/2 yahut Gelibolulu 'Âlî'nin *Müşâbih anca gümüştenden dökülme bir serve / O külçe ol beden ol sîm-i hâmdan sîmâ* GMAD, g.12/2 beyti türünden beyitlerde ise yukarıda izah edilen gümüş ve servi ilişkisinden hareketle gümüşten

dökülmüş heykel kadar güzel ve servi kadar zarif boylu güzeller tasvir edilmiş. Türk ve İran edebiyatlarında şairlerin sevgiliyi kilise yahut Budist tapınaklarındaki heykellerle özdeş tutarak onu altın ve gümüş gibi değerli madenlerden dökülmüş heykellere benzetmeleri de şiir geleneğinin inkâr edilemez bir gerçeğidir. Dolayısıyla “serv-i sîm-endâm” yahut “büt-i sîm-endâm” gibi tabirler bütün bu birikimlerin şiir dünyasında tecessüm etmiş klişe bir ifadesinden başka bir şey değildir.

Hâl böyle iken Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Mârûzât*’tan naklettiği bir anekdot, son yıllarda eski edebiyat metinlerini yeniden yorumlama hususunda “gümüş servi” kavramına kaynak gösterilerek hayli revaç görmektedir. Büyükdere ve Bebek koylarında mehtapta düzenlenen musiki âlemlerinde ayın sudaki yansımasına “gümüş servi” dendiğine dair Cevdet Paşa kaynaklı bu rivayetin eski metinlerde geçen “gümüş servi” yahut “serv-i sîm-endâm” kavramıyla yakından uzaktan bir ilgisi olmadığı gibi, bu bilgi esas alınarak geliştirilen bazı yeni tarz metin yorumları da mesnetsiz ve zorlama gayretlerden ibarettir. Eski edebiyat mahsüllerinden binlerce beyit taransa dahi “gümüş servi” tabirinin değil ayın denizdeki yansıması, servinin sudaki yansıması hakkında dahi kullanılmadığı görülür. Cevdet Paşa’nın muhtemelen Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk*’ında Hüsn hakkında söylediği “Boynu, su kenarına aksi düşmüş cıva gibi parlak bir servi yahut Boğaziçi’nin sularına vurmuş bir mehtaptı” mealindeki *Gerden leb-i cûda serv-i sîm-âb / Gûyâ ki Bogaziçinde mehtâb* ŞGHA, mes.433 beyti hakkında verdiği o günlere mahsus bu bilgiyi, bazı araştırmacılar eski şiirin bütün metinlerine teşmil etmeye çalışınca böylesine yanlış ve mesnetsiz bir bilgi kirliliği ortaya çıkmış görünüyor. Her şeyden önce Gâlib’in bu beyti eski şiir geleneğinin yerleşik ifade kalıplarına nazaran son derece sıra dışı ve orijinal bir kurgu olup yüzlerce yıllık şiir geleneğini böyle bir beytin üzerine kurmak kabul edilmesi mümkün olmayan bir durumdur.

Necâtî, Bâkî, Yahyâ Beğ v.b. birçok büyük şairin divanlarında “gümüş servi” tabiri incelendiğinde, bunun ay ışığının sudaki yansıması manasında kullanılmış olabileceğine dair en ufak bir ipucu bulunmaz: *Salınurken nâz ile gülşende görenler didi / Cenneti tonatdı dil-ber serv-i sîm-endâm ile* NBDA, g.495/2. Ahmed Cevdet Paşa sözü yabana atılacak bir şahsiyet değildir. Bu sebeple onun verdiği bilgi doğrultusunda Şeyh Gâlib de dâhil eski edebiyat metinlerinden yüzlerce beyit taranmasına rağmen eski şiir geleneğinde böyle bir mazmuna rastlamak mümkün olmadı. Son devir şairlerinden

Antebli ‘Aynî’nin *O gümüş servi yine bu gice mehtâb itmiş / ‘Aksini âbda gördük meh-i tâbân ile biz* ADMA, g.94/3 beyti bu iddiayı destekleme mahiyetinde ilk bakışta biraz ümit verse de buradaki “gümüş servi” ibaresi de esas itibariyle endamı yerinde ve bedeni gümüş gibi parlak bir insandan başka bir şey değildir. Böyle bir güzelin sudaki yansımalarının ay ışığı ile birleşmesi ifadesi, belki XIX. yüzyılda kısa bir süreliğine kullanılan yeni bir mazmun olabilir. Ancak bunu eski şiirin tamamına teşmil etmek her türlü mesnetten uzak bir iddia olmaktan ileri gidemez.¹¹

Nitekim Boğaziçi ve “gümüş servi”ye dair bütün bu iddiaların gerçekte Sultan Murad döneminde Göksu deresi civarının tanzimi sonucunda o bölgeye bizzat padişah tarafından verilen bir isimden kaynaklandığı, Eremya Çelebi’den elde edilen bir bilgiyle vuzuha kavuşmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Boğaz’da sandal sefasına çıkanlar arasında “Gümüş Servi” mekân isminin asıl anlamı zamanla unutulmuş mehtabın sudaki yansıması hakkında oldukça hoş bir yakıştırma geliştirilmiş. Bu konuda aşağıda “Göksu” alt başlığında ayrıca bilgi verilecektir.

Â y î n e - i R e v z e n l e r

Boğaziçi ve mehtap dendiği zaman burada her biri bu coğrafi dokunun sanki tabii birer unsuru imişçesine düzenlenmiş yalıların bugün artık

¹¹ Çiçek açmayıp meyve vermeyen bir ağaç olan servinin dibine sarmaşık gülü yahut yasemin fidesi dikilerek bunun, servi dalları arasını sararak çiçekler açması ve böylece çiçek açmış bir servi görüntüsü sağlanması çok eski bir bahçe geleneği olup bunun edebiyattaki yansıması daha çok “serv-i semen-ber” yahut “serv-i gül-endâm” olarak ifade edilir. Bâkî’nin *Öykünür sen serv-i sîm-endâma beyzer serv-i bâg / Yâsemenler dikkiler tolaşdılar endâmına* BDSK, g.457/3 beytinde dibine yasemin dikilmiş bir serviden “serv-i sîm-endâm” olarak bahsedilmektedir. Beyitteki ifadeye göre bahçedeki servinin dibine, gümüş bedenli ve servi boylu güzel gibi olması ümidiyle yasemin fidesi dikilerek ağaç bu yolla gümüş bedenli sevgiliye benzetilmeye çalışılmış. Nitekim Sehâbî de “Eğer gümüş bedenli servi senin güzelliğine özenmeseydi bunca dert dikenine müptela olmazdı” derken yine bu servi ağacı üzerine sardırılan dikenli bir sarmaşık gülü fidanını kastetmektedir: *Hâr-i derde mübtelâ olmazdı bu gülzârda / Hüsniye öykünmese ey serv-i sîm-endâm gül* SDCB, g.233/5. Görüldüğü üzere bu beyitlerde servinin gümüş bedenli olması, âdeta dibine bir sarmaşık gülü dikilerek bunun servi ağacını sarması şartına bağlanmış görünüyor. Buna göre eğer “gümüş servi” günümüzde “mavi servi” denen servi cinsinin o devirdeki ismi değilse bile en azından Bâkî ve Sehâbî’nin yukarıdaki beyitlerinde olduğu gibi üzerine yasemin sardırılmış bir servi ağacından başka bir şey değildir.

neredeyse tamamen unutulmuş bir özelliğinden bahsetme gereği vardır. Bir dönem özellikle Boğaz'daki yalıların pencere pervazlarının üst çerçevesine 45 derecelik açıyla aynalar yerleştirilmesi yaygın bir moda hâline gelmişti. Böylece mehtaplı gecelerde ayın denize vuran ışıkları camdan yalının içine aksederek geceleri mekânın ay ışığı ile aydınlanması amaçlanıyordu. Rahmetli hocam Ömer Faruk Akün bir sohbetinde eski yalılarından birinde bu pencere aynalarını gördüğünü nakletmişti. Nedim'in böyle bir pencere aynasının parıltısı karşısında, deniz aynasının mehtaba ihtiyacı kalmadığını söylediği şu beytinde bu aynalara işaret vardır: *Olaldan câm-i sâf-i revzeni tâbende kurtuldu / Niyâz-i pertev-i mehtâbdan âyîne-i deryâ* NDAG, kıt.42/24. Kırımlı Rahmî'nin şu beytinde de bu pencere aynaları söz konusu edilmektedir: *Temâşâ eylese âyîne-i revzenleri dîde / Virür keyf-i dîger nezzâreye çün câm-i gam-fersûd* KRDS, tar.2/8. Özellikle rutubete karşı son derece dayanıksız olan eski aynaların durumu düşünülecek olursa bunların deniz kenarında ne kadar kullanışlı olacağı hususu oldukça problemlili görünüyor. Nitekim Nâbî'nin gönlü eski bir penceredeki paslanmış aynaya benzetmesi bundan olmalıdır: *Göñül bir câm-i jeng-âlûde döndi köhne revzende / Zemâniyle aya âyîne-i 'âlem-nümâ dirken* NDAF, g.621/2. Diyarbakırlı Said Paşa'nın dışarıdan gelen bir ışığın kâşâne penceresindeki yansımalarının sevgilinin yüzünün parıltısı olduğundan bahsettiği *Rûy-i dil-bermiş meger 'aks eylemiş âyîneye / Nâgehân bir şu'le çıkdı revzen-i kâşânenen* DSPD, g.61/2 beytinde de bu meyilli aynaların dışarıdaki ışığı içeriye yansıtması gibi görüntüyü de yansıtmaları konu edilmiş. Sünbül-zâde Vehbî bu aynalardan "âyîne-câm" [= pencere aynası] olarak bahseder: *Sûret-i müllk-i cihân-âbâdı rûşen gösterür / Mihr-veş revzenlerinden berk uran âyîne-câm* SVAY, k.45/7.

Galata (Firengistân / Kâfiristân / Kalâtâ)

Günümüzden çok farklı olarak yüzyıllar boyunca İstanbul'dan tamamen ayrı müstakil bir kent olarak görülen Galata, XIX. yüzyılda dahi gerek mimari yapıları gerekse insan dokusu itibariyle kısmen Batı ülkelerine ait bir yerleşim görünümünde idi. Fetihden sonra daha çok İstanbul sur içine yerleşen Türkler büyük cami, medrese, çarşı ve hamamlarla şehrin çehresini değiştirirken ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı Galata'da yer yer oluşan Türk mahalleleri, sınırlı sayıdaki han ve bedestenler ile Arap Camii ve XVI. yüzyılda Kılıç Ali Paşa Külliyesi gibi birkaç yapı dışında göz dolduran imar faaliyetlerine girişmediler. Fetih sırasında kendisini

savunabilecek askerî güce sahip bir Ceneviz kolonisi olan Galata, etrafı güvenli surlarla çevrili olduğu hâlde Türklere karşı koymayıp teslim olması sebebiyle bir bakıma imtiyazlı bir yapıya sahipti. İstanbul'un dış ticaretini de elinde bulunduran Galata, Batı'ya açılan deniz ticaretinin kapısı konumundaydı. Yönetim bakımından İstanbul sur içi haricinde "Bilâd-ı Selâse" olarak adlandırılan Eyüp, Üsküdar ve Galata, adlî ve idarî bakımdan da İstanbul'dan ayrı bir yapıya sahip olup mevlevîyet payeli kadılar tarafından yönetiliyordu. Buna göre Galata Kadılığı, Tophane ve Yeniköy'ü de içine alarak Boğaz'ın Avrupa yakasına kadar uzanan geniş bir sahanın asayiş ve idaresinden sorumluydu. Galata'nın sur içi sınırları kuzeyde Galata Kulesi, batıda şimdiki Azapkapı Camii sahili ve Tophane cephesiyle çevriliydi. Fetih'ten sonra şimdiki Bankalar Caddesi ve Okçu Musa Camii bölgesi civarında yayılan Türk mahalleleri ile Kasımpaşa'ya doğru genişledi. Mustafa Efendi'nin *Gülşen-i Pend'*inde geçen *Ebâ Eyyûb-i Ensârî civârı / Mukâbilinde şehr-i Galatadur* MEGP, b.1778 beytinde açıkça ifade edildiği üzere o devirde Türkler şimdiki Sütlüce ve Kasımpaşa'yı da Galata olarak görmekteydiler.

Ortaçağ dünyasının önemli ticaret merkezlerinden olması bakımından Galata, banker ve tüccarlarıyla büyük bir servet ve zenginliğin de ev sahibiydi. Şehrin birbirinden güzel yapılarla süslü olması da bunun tabii bir sonucudur. Üstelik Fetih sırasında surları dahi tahrip olmayan bu şehir, tanınan ticari imtiyazlar sebebiyle Osmanlı zamanında büyük bir imparatorluğun ticaret merkezi hüviyet ve konumunu da kazanarak daha da geniş bir refah ve zenginliğe kavuşmuştu. Bunun tabii sonucu olarak buradaki malikâneler ve Avrupa tarzı yapıların güzelliği de Türk şairlerince her fırsatta dile getirilmekteydi. Zâtî'nin *Ger görse Mânî vây yine görsem anıdır / Tasvîr şöyle virdi Kalataya sûreti* ZDAN, g.1771/6 beyti türünden ifadeler şehrin bu güzelliklerini yüzyıllar sonra da gözler önüne serecek mahiyettedir. Nitekim Batılı ressamların kalem ve fırçalarından günümüze yansıyan Galata tabloları bu ihtişam ve güzelliği bütün canlılığı ile gözler önüne sermektedir.

Günümüzde Galata'yı değil, Kadıköy ve Üsküdar'ı dahi kimse İstanbul'dan ayrı düşünmez. Ancak eski metinlerde Galata daha çok Frenklerin yaşadığı ve arada bir deniz engeli bulunması sebebiyle İstanbul'dan tamamen ayrı görülen bir yerleşim yeridir. Öyle ki Fatih dahi *'Avniyâ kılma gümân kim sayı râm ola nigâr / Sen Sitanbul şâhusun ol [da] Kalâtâ*

şâhidur FŞKE, g.14/5 diyerek Galata'yı müstakil bir şehir olarak görmüştür. Bu durum sadece Osmanlı dönemine has olmayıp Bizans zamanında da aynıdır. O devrin Galata'sı İstanbul'a nazaran "karşı" anlamındaki "Pera" olup bununla Galata surları içinde yaşayan yabancı tüccarların bölgesi kastedilir ve burada yaşayanlar dilleri ve gelenekleriyle İstanbul halkına hayli yabancı bir yapı arz ederlermiş. Helâkî, Süheylî, Sâkî ve Livâyî gibi birçok şairin beyitlerinde Galata ve İstanbul yüzyıllar boyunca birbirinden ayrı iki farklı şehir olarak görülmüştür: *Görenler bu iki şehri hezârân âferîn eyler / İlähî yıkma bünyâdın Sitanbûluğ Kalatanuğ* HELD, tah.5/IV-2; *Yoluğ ugrarsa tâ ki pâ-y-taht-i Âl-i 'Osmâna / Tefahhus eyle ahvâlin Sitanbûl ü Galatanuğ* SDEH, mus.15/2; *Yaşum deryâsınuy iki yanında bu iki çeşmüm / Biri şehri-i Sitanbuldur biri şehri-i Kalatadur* PBKG, g.1689/2; *Felekde görmedüm mislin bu iki şehri-i ra'nânuy / Nazîri yoh-durur hergiz Sitambûl ü Galâtânuy* LDKS, g.265/1; *İki şehri-i mu'azzemdür Kalâtâ ile İstanbul / Hakîkatde dü-âlemdür Kalâta ile İstanbul* YAZP, b.921.

Dünyaya açılan bir ticaret merkezi konumundaki şehrin, bu zenginliğin bir sonucu olarak birbirinden güzel yapılarla süslü ve terk edilemeyecek kadar güzel olduğunu tahmin etmek güç değildir: *Semer kand ü Buhârâyı Sehâbî seyr idem dirdüm / Velî terk idimez gönlüm Sitanbûl ü Galâtâyı* SDCB, g.397/5. XVIII. yüzyıl şairi Ebûbekir Celâlî özellikle XVI. yüzyıldan itibaren surlar içine sığmayarak şimdiki Tünel ve İstiklâl Caddesi'ne taşan Galata'dan İtalyan tarzı gösterişli mimarî yapıları, Venedik ve Fransız sarayları ve bu ülke tüccarlarının ihtişamlı malikâneleriyle "seçkin bir ticaret merkezi ve refah mahalli" diyerek şöyle bahseder: *Degül mi meskeni şehbenderân-i âfâkuğ / Güzîde bender ü cây-i refâhdur Galata* ECES, tar.152/11.

Fatih'in aşkın yüceliğini vurgulama sadedinde "Eğer o Frenk putperesti benim gönlümü ele alırsa onun esmer beni için İstanbul ve Galata'yı bağışlarım" dediği *Eger ân gebr-i efrencî be-dest âred dil-i mâ-râ / Behâl-i Hindüyeş bahşem Sitanbûl ü Kalâtâ-râ* FŞKE, g.72/1 beyti istisna edilecek olursa İstanbul dışından bu şehre gelip ihtişamı karşısında hayran kalanlar gibi İstanbul'da yaşayan şairler de buranın dünyadaki hiçbir beldeye değişilmeyeceği kanaatindedirler: *Safâ vü Merve hakkı-y-çün her iklimüğü tavâfında / Niyâz itdükçe kiblemdür Kalâtâ ile İstanbul* YAÇA, g.115/2; *Cihân müllinde cennet var-ise şehri-i Sitanbuldur / Cihâna dahi virmez rind olanlar Kalata semtin* MCDM, g.485/6; *Semer kand ü Buhârâyı Sehâbî seyr idem dirdüm / Velî terk idimez gönlüm Sitanbûl ü Galâtâyı* SDCB, g.397/5; *Helâkî bir dahi görsem*

Sitanbûl ü Kalâtâyı / Ebed ayımaz idüim Mısr ü Semerkand ü Buhârâyı HELD, tah.5-VI/1; *Getürmez idi Fürs ehli dile Kum ile Kâşânın / Varup meh-rûlerin görse Sitanbûl ü Galâtânuy* MDCA, g.1629/1; *Baglamaz Firdevse göjlini Kalâtâyı gören / Servi ayımaz anda ol serv-i dil-ârâyı gören* FŞKE, g.60/1.

Şairler Hadîdî'nin *Tevârîh-i Âl-i 'Osmân'*ındaki *Kalata kûşesinden tâ Sitanbul / Kesilmişdi temür zencîr ile yol* HTAO, mes.3244 beytinde olduğu gibi bazen İstanbul muhasarası sırasında Bizans'ın Haliç'e gerdiği zincirden bazen Galata'nın eski ismi Pera'dan bahsederek bir vesileyle bu semt hakkında ilginç bilgiler verirler: *Cenevizlüde iken ismi imiş çünkü Pîre / Pîre boldur it uyutmaz Galata ismi tîre* ECES, müf.69. Hadîdî'nin sözünü ettiği meşhur zincirin bir parçası geçen yüzyıl başlarına kadar herkesin görebileceği bir biçimde Haliç kıyısında durduğundan her konuya temas eden şairlerin bu zincirden bahsetmemeleri de mümkün değildir.

Galata'da Ayak Seyri

Yakın zamana kadar özellikle Balkan şehirlerinde sürdürüldüğü üzere yazın ikinci vaktinden sonra şehrin en geniş caddesi üzerinde "piyasa etme" yani yol boyunca gidip gelerek dolaşmaya çıkma şeklinde sürdürülen bu gelenek eski metinlerde "ayak seyri" olarak geçer. İnsanlar en güzel elbiselerini giyerek dolaşırken bu vesileyle birbirlerini görerek selamlaşma ve ayak üzeri sohbet imkânı bulur, fırsatı değerlendiren çapkınlar da güzelleri seyredermiş. Bu piyasa etme geleneği, haberleşme imkânlarının kısıtlı olduğu devirlerde insanlara görüşme, şehirde olup bitenleri duyma ve kaynaşma fırsatı vermesi bakımından önemli bir sosyalleşme imkânı olarak değerlendirilebilir. Yahyâ Beğ'in şu beytinden bu piyasa geleneğinin özellikle Galata'da icra edildiği anlaşılıyor: *Biniüp keştîye dahi niçe dil-ber / Kalatada ayak seyrânın eyler* YDMÇ, mes.2/118. Bâkî de şu beytinde Galata'da bir güzelin saçına tutulan âşığı canlandırır ve onu tekrar görebilme ümidiyle âşığın sandalla karşıya geçmesini konu edinir: *Rûzgârüy sitemin gör düşürüp gîsûye / Yine dil zevrakını saldı Firengistâne* BDSK, g.410/3. Âhî'nin şu beytinde de Galata'da ayak seyrine çıkan güzelleri görme ümidiyle kendini karşı sahile atmaya çalışan bir âşık tasvir edilmiş: *Hâ çeker yaşum beni durmaz bu deryâdan yaña / Seyre çıkmışdur meger dil-ber Kalatadan yaña* ADMK, g.7/1. Üsküdarlı 'Aşkî'nin şu beytinde geçen "gülgeşt" kelimesi de "seyr" ile aşağı yukarı aynı anlamda kullanılmış görünüyor: *Her nefes bu mürde-dil bulur hayât-i câvidân / Ol Mesîhâ-demle gülgeşt-i Galâtâ eylesem* ÜASU, g.313/2.

Behiştî ve ‘Ulvî’nin şu beyitlerinde ifade ettikleri üzere birçok şair buradaki güzellerin din ve imanlarını yağmalayacakları endişesiyle bir daha Galata’ya ayak seyrine gitmeye tövbe etseler de çoğu zaman bu yeminlerini bozarak yine karşı sahile geçerler: *La’l-i cânân gibi cân vîrse Behiştî câm-i mey / Kılmayam hergiz ayak seyrin Kalâtâdan yaya* BDYA, g.31/5; *Terk eyle göyül seyr-i Kalâtâyı ki zîrâ / Tersâ-beçeler dîn ile îmâna kıyarlar* DUBÇ, g.243/4. Şiir geleneğinde bu tür ifadeler; namaz, oruç v.b. zahirî ibadetlerle sınırlı bir dinden çıkıp aşk dinine girmenin dolaylı bir ifadesi olarak yorumlanır.

Gayrimüslimlere şarabın yasak olmaması sebebiyle Galata meyhanelerinde onlara tanınan bu serbestlikten Türklerin de fırsat buldukça yararlandıkları biliniyor. Giyim kuşamları ve serbest davranışları sebebiyle bu yakanın gayrimüslimleri tutucu Müslümanlarca Frengistan ve kâfiristân mensupları olarak görülürdü. Galata’nın bu özelliğini Revânî “Anadolu’da Avrupa’yı görmek isteyen Galata’ya seyre gitsin” diyerek dile getirir ki doğrudur: *Rind isey meyli koma câm-i musaffâdan yaya / ‘Ârif isey götür ayığı Galatadan yaya // Mülk-i Rûm içre Firengistânı görmek isteyen / Seyre geçsün dâ’imâ ol şehri ra’nâdan yaya // Ş’ol fireng oğlanların sôfi göreydün bir nazer / Göz açup bakmaz idün cennetde haorâdan yaya* RDZA, g.5/1-3. İstanbul’a nazaran daha serbest yapısıyla Galata, Türk gençlerinin ve hattâ medreselilerin dahi dadandıkları bir mekândır. Öyle ki mesela Nev’î bir beytinde İstanbul’u unutacak derecede kendini kaybederek Galata’ya kapılandığını şöyle ifade eder: *Âşinâsından Sitanbuluy kesildüy Nev’iyâ / Tîg-i bürrân oldu bu deryâ-yi ‘ummân arada* NDMT, g.451/5. *Kühûl-ahbâr*’da Şem’î’ye izafeten zikredilen şu hadise de durumu izah bakımından ilginç bir örnektir. Bir gün Mesîhî ve Şem’î Galata’da Hristiyan güzellerini seyre gidip içinde âyîn icra edilen bir kiliseye girerler. Devrin zarif şairlerinden biri bunları görüp irticalen şu kıtayı nazmeder: *Galatada Mesîhî deyre varmış / Meger Şem’î anuyyla bile gitmiş / İşidenler galat idüp dimişler / Mesîhî kilseye bir mûm iletmiş* ANDŞ, c.II, s. 69. Burada dikkatlerden kaçan bir diğer husus bu şiiri yazan şairin de o civarda dolaşıyor olmasıdır.

Nitekim kime ait olduğu bilinmeyen şu musralarda da Galata ihtimali varken İstanbul içinde şaraba tövbe etmenin pek mümkün olmayacağı ifade edilerek şöyle denmektedir: *Kim ki İstanbul içre tevbe idüp / Dirse bir dahi içmezem sahbâ / İ’timâd eylemey sözine anuy / Galata ihtimâli var zîrâ*. Sofuların da Galata’da kaçamak yaptıklarını ima eden şairler, işi daha da ileri götürerek burada frengiye yakalanacak derecede mekân tuttuklarını da

iddia etmekten geri kalmazlar: *Tutdı sûfî mekân Kalatada / Oldı bir bî-bedel fireng uyuzı* ZDAN, g.1769/6.

Galata Frenklerine Yazılan Şiirler

Şairlerin İstanbul esnafı kadar Galata'da da tanıyıp görüştikleri, kendileri için şiir nazmettikleri Frenk dostları da hayli fazladır. Galata'nın kâfir güzelleri için şiir yazma geleneği Fatih'e kadar uzanır: *Bir güneş yüzülü melek gördüm ki 'âlem mâhudur / Ol kara sünbülleri 'âşıklarınuy âhudur // Kareler geymiş meh-i tâbân gibi ol sero-i nâz / Mülk-i Efrengün meger kim hüsn içinde şâhudur // 'Ukde-i zünnârına her kimse kim dil bağlamaz / Ehl-i îmân olmaz ol 'âşıklarınuy güm-râhudur // Gamzesi öldürdüğine lebleri cânlar virür / Var-ise ol rûh-bahşuy dîn-i 'Îsâ râhudur // 'Avniyâ kılma gümân kim sayı râm ola nigâr / Sen Sitanbul şâhusun ol [da] Kalata şâhudur* FŞKE, g.14/1-5. Yahyâ Beğ'in İstanbul Şehrengîzi'nden alınan şu mısralar da Galata'daki bir kumaşçı esnafı için yazılmış: *Kalata içre dahi bir sanem var / Fireng oğlanudur ol çeşmi 'ayyâr // Siyeh câmeyle san ol mâh-i tâbân / Görünürl zulmet içre âb-i hayvân // Dahi üstinde ol zülfi mutarrâ / Firengî miskî atlas oldı gûyâ* YDMÇ, mes.278-280. Hayretî'nin Hey müselmân kâfir oğlundan beter dîn almada / Bir 'Arab mahbûbı var şimdi Kalatadan yaya PBKG, g.525/3 beytinde ifade ettiği üzere Galata sadece gayrimüslimlerin değil aynı zamanda Araplar da dâhil her milletten ticaret erbabının uğrak noktası olan bir şehirdir. Bununla beraber daha çok gayrimüslimlerin yaşadığı bir şehir olması bakımından yaygın olarak Zâtî'nin şu beytinde olduğu üzere "kâfiristân" olarak zikredilir: *Key şikestedil perîşân-hâlsin ey zülfi dîst / Kâfiristânda seniñ yoksa giriftârın mı var* ZDAN, g.411/6. Aynı şekilde semtin bir diğer yaygın ismi de Mürekkepçi Enverî'nin şu beytinde görüldüğü üzere "Firengistân"dır: *Kalata seyirin itmîş ol sanem seyrândan geldi / Büt-i sîmîn-bedenlerle Firengistândan geldi* MEDC, g.277/1.

Eski şiirin temel konusunun insan güzelliğini tasvir etmek olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu konuda Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmadığı gibi özellikle "mûg-beçe" türünden kâfir güzellerini konu edinmek yaygın bir gelenek hâlini almıştır. Yoğun olarak Hristiyanların yaşadığı Galata, yerleşme ve mahallileşme sürecinde İstanbul şairleri için son derece canlı ve zengin bir malzeme kaynağı oluşturur. Gayrimüslimlerin giyim kuşam ve davranış itibarıyla rahat tavırlar sergilemeleri, Galata'da yaşayan insanların yaşayış tarzı ve refah

seviyesi Türklerin daima ilgisini çekmiştir: *Ey Nihâlî görmek isterseñ güzeller kânını / Gâh İstânbûla git gâhî Kalatadan yaña* PBKG, g.531/5. Beyitte ifade edildiği üzere şehir hayatının nimetlerinden yararlanmaları bakımından İstanbul'da yaşayanlar da taşralılara göre daha cazip bir yapıya sahiptirler. Akhisarlı Ferruhî'nin *Hey müselmânlar Sitanbûluñ büt-i ra'nâsı çok / Kim güzel kâfirleri ancak Kalatanuñ mu var* PBKG, g.1762/3 demesi bundandır. krş. *Adın ayımaz idüñ sûfî dahi firdevs-i a'lânuy / Eger ra'nâların görseñ Sitanbûl ü Galâtânuy* HBDA, g.248/1. Sâkî mahlaslı bir şairin Galata'nın kiliselerdeki heykeller gibi güzellerle dolu olduğunu ima eden *Tolu sîmîn sanemlerle içi şehri Kalatanuñ / Sanasın gülşen-i bâg-i riyâz ü deyr-i 'Îsâdur* PBKG, g.2689/3 beytinde ifade ettiği üzere Türkler, güzelleri seyretmek için piyasa ettikleri gibi yukarıda bahsedildiği üzere bunlar arasında sırf bu güzel seyri için kiliselere gidenler de vardı. Senâyî'nin *Süleymân-nâme'sinde geçen Galatada güzel ebnâ-yı Efrenc / İderler ibtidâ dâyim donanma* SSAA, mes.2144 beytinden anlaşıldığına göre bazıları da gayrimüslimlerin donanma şenliklerine katılıyorlardı.

Devrin ileri gelen müderrislerinden Pîrî Paşa-zâde Mehmed Çelebi ile Aşçı-zâde Hasan Çelebi'nin, Galata'daki kiliselerden birinde düzenlenen bir Paskalya merasimini seyretmek için kıyafet değiştirip kiliseye girmeleri üzerine Tatavlalı Mahremî'nin söylediği beyti meşhurdur. Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-şu'arâ'sında* naklettiğine göre Mahremî bu beyit sebebiyle azledilmiş ancak daha sonra bu zevattan özür dilemesi üzerine vazifesine iade edilmişti: *Ol târîhlerde Sahn müderrislerinden Pîrî Paşa-zâde Muhammed Çelebi ve Aşçı-zâde Hasan Çelebi kâfirüñ Kızıl Yumurda bayrâmı günü tebdîl-i sûret idiñ Galataya geliñ bir sûretle kilîsâya girdüklerinde Mahremî de düşüp beyt: Kalataya sanem seyrine gelmiş / Sitanbuldan bir iki dîn ulusu kut'asın didükde Paşâ-zâde kâdîye haber gönderüp 'azl itdürdi. Ba'dehû yine anlara varup i'tizâr idiñ tâib oldı, anlaruñ şefâ'ati ile yine nâib oldı* AÇMŞ, 117b-118a.

Aşağıda Galata'nın meyhaneleri bahsinde ayrıca temas edileceği üzere asıl ismi Mahmûd olup mesleği cami imamlığı olan Helâkî, Galata'da bulunan "Polya" adlı bir Frenk genci için nazmettiği bir gazelinde Polya'yı görmek için kiliseye gittiğini iddia eder. Ancak öyle anlaşılıyor ki ifadede "gönül gemisini deniz aşırı salmak"tan bahsedildiğine göre burada asıl ima edilen şey Fatih döneminden itibaren Osmanlı'nın hedefi olan İtalya'nın Polya sahilleridir: *Hâ çeker dil zevrakın yaşum bu deryâdan yaña / Bir Fireng oğlın sever gibi Kalatadan yaña // Ol Fireng oğlanıñ düşer gibi girdâbma /*

Saldum engine göjül fülkini Polyadan yaya // Dîni ayruk kâfire dahi Hudâ göstermesün / Bir sanem gördüm müselmânlar kelîsâdan yaya HELD, g.4/1, 3-4. Bu konuda Yetîm Ali Çelebi'nin *Nehb ü gâretler ile Polyayı vîrân idelüm / Geçüp andan öte İspanyayı talan idelüm / Ceneviz memleketin hâk ile yek-sân idelüm / Gel tonanmaya gidüp 'azm-i Fireng eyleyelüm* YAZP, b.236 beyti türünden Polya için söylenmiş şiirler hatırlanacak olursa Helâkî'nin bu ifadeyi melâmet gereği bir sembol olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Galata Köprüleri

Fatih'in İstanbul Kuşatması sırasında ordu ikmali için Haliç'te fiçılar üzerinde yüzen yaklaşık 5 metre eninde bir köprü kurdurduğu bilinmektedir. *Le Voyage d'outremer* adlı eserini Fetih'ten iki yıl sonra yazan Bertrandon de la Broquière'in bu metnin Bibliothèque Nationale MS Fr 9087 nüshasında bahsi geçen köprünün çizimi açıkça görülür. Osmanlı ordusunun Bağdat'ta konaklaması sırasında Kasım Paşa'nın Şat ırmağına yüzen bir köprü yaptırması üzerine bir kaside yazan Yahyâ Beğ, Bağdat şehrini bu hâliyle Galata'ya benzetir. Ordunun beyaz çadırlarını Kağıthane mesiresi gibi gören şair, İmâm Mûsâ Kâzım Türbesi ile Eyüp Sultan Türbesi'ni karşılaştırır. "Bağdat bu köprü ile İstanbul'a benzedi. Ondan geçenler sanki Galata'ya gezintiye çıkıyor gibi" mealindeki şu ifadeden anlaşıldığına göre o yıllarda İstanbul'dan Galata'ya bir köprü ile geçilmekteydi: *Döndi Bagdâd hemân cîsr ile İstanbula / Galata seyrin idenler geçer andan farzâ* YDMÇ, k.31/11. Şat ırmağı üzerindeki köprünün Şibli'nin âdeta suya seccade sererek keramet göstermesine benzetildiği *Şeyh Şiblî gibi akar suya seccâde salup / Gösterür halka 'alâmet yine bu cîsr-i 'alâ* YDMÇ, k.31/10 ifadesinden Haliç üzerindeki bu köprünün de dubalar üzerinde yüzen bir köprü olması muhtemeldir. Haliç üzerinde kurulan ilk köprünün 1836 tarihinde Hayrâtiye Köprüsü olduğu bilinmektedir.

Kaside metninde Eyüp Sultan Türbesi ve Kağıthane mesiresindeki çadırlardan bahsedilmesine nazaran burada sözü edilen köprünün Kağıthane deresine yakın bir yerde ve belki de kısmen kazıklar üzerinde kurulmuş olması muhtemeldir. Nitekim aradan geçen uzun yıllar sonra 1863'te Ayvansaray ile Pîripaşa arasına Mıgırdıç adında bir sarraf tarafından geçenlerden para alarak kullanılmak üzere ahşap kazıklar üzerinde bir köprü inşa ettirilmiş fakat kayıkçıların ekmeğine mani olduğu gerekçesiyle açılışından on gün kadar sonra köprü ateşe verilerek imha edilmişti. Yahyâ

Beğ'in sözünü ettiği köprünün de aynı sebeple uzun ömürlü olmaması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu bilgilere ilave olarak *Gülşen-i Pend'*de geçen *Ebâ Eyyûb-i Ensârî civârı / Mukâbilinde şehri Galatâdur* MEGP, b.1778 beytinde o devirde Sütlüce'ye de Galata dendiği düşünülecek olursa Yahyâ Beğ'in bu köprü ile Kağıthane deresi üzerine kurulmuş köprüler gibi sığ sularda muhtemelen kazıklar üzerinde kurulu türden bir köprüyü kastettiği anlaşılacaktır.

Galata Meyhaneleri

Sebzî'nin Galata'da içilen şarapla cennetteki kevseri mukayese ettiği "Galata tarafına geçip de saf şarabı içen kimse, yüce cenneti ve kevser şarabını küçük görür" mealinde söylediği *Şarâb-i kevseri firdevs-i a'lâyâ ider ta'nı / Geçüp nûş eyleyen câm-i musaffâyı Kalatada* SEBZ, g.696/5 beytinde de görüleceği üzere bu bölge meyhaneleri eski şiirde önemli bir odak noktası olmuş ve Galata ile meyhane kavramları âdetâ özdeşleşmiştir: *Üsküdü varalum deryâ yüzünden geçelim / Gül gibi varup Galâtâda mey-i nâb içelim / Mâzî vü müstakbeli koyup geçenden geçelim / İy göyül gel 'azm-i taht-i Âl-i 'Osmân idelim* LDKS, mus.16/2; *Cigerüm mey gibi hûn itdi benim za'f-i humâr / Kalatâya varalum def'-i humâr eyleyelüm* ADMK, g.73/5; *Galâtâ cânibinde mugbeçeler / Begler üftâdeler içüp geçeler* VHYY, mes.2741; *Odur cây-i bezm-i harâbâtîyân / Galâtâdur andan geçince hemân* NASN, mes.441; *Mey ü mahbûb ile 'aysın koma elden Kalâtânuy / Helâkî bâde iç 'ömr-i 'azîzi virmedin bâda* HELD, g.126/5; *Cihânda Nazmiyâ sen kim mey ü mahbûba mâyilsin / Seniüy ancak yirüü şehri Sitanbûl u Kalâtâdur* ENDS, g.1500/5. Sünbül-zâde Vehbî bu bölge meyhanelerine olan rağbeti, Kumkapı v.b. diğer meyhanelerin kalitesinin düşüklüğüne bağlayarak şöyle der: *Pek çamurdur bilürem Kumkapı meyhâneleri / Vehbiyâ gel Galata semtine git itme galat* SVAY, g.134/5. Hitâbî de şu beytinde irfan ehli olanların Galata meyhanelerini tercih ettiklerini ifade etmektedir: *Hitâbî hâli olurdu perîşân ehl-i 'irfânuy / Mey ü mahbûbı olmasa Sitanbûluy Kalatanuy* ENMN, g.2741/5.

Şarap, Meyhane ve Şairler

Galata ve meyhaneleri hakkında sıralanan bütün bu beyitlerden sonra üzerinde düşünülmesi gereken husus, bu şiir geleneğinin ömründe hiç âşık olmamış nice şairlerin eserlerinde âşık rolü üstlenmeleri yahut ağzına şarabın damlasını koymamış nicelerinin, meyhane köşesinden çıkmayan

birer ayyaş görünümüne bürünmeleridir. Yüzlerce şair arasından meslek itibariyle bir imam olması bakımından yukarıda Galata hakkında söylemiş olduğu *Mey ü mahbûb ile 'ayşın koma elden Kalâtânuy / Helâkî bâde iç 'ömr-i 'azîzi virmedin bâda* beyti örnek verilen Helâkî'nin çizdiği ayyaş karakteri, tipik bir gösterge oluşturabilir. Galata meyhanelerinin şarap ve mahbuplarından bir an olsun ilgiyi kesmemek gerektiğini iddia eden bu imam şairin verdiği mesaj, bütün bu türden beyitleri şiir geleneği açısından doğru yorumlamak için iyi bir ipucu olabilir. Günümüzden çok daha tutucu Müslümanların yaşadığı bir devirde bir imam efendinin *Safâ kânı vefâ meydânı 'işret gülsitânudur / İlâhî yıkma bünyâdın Sitanbuluy Kalâtânuy* HELD, tah.5-V/2 yahut *Müyesser ola mı sâkî baya bu dâr-i dünyâda / İçüp mest-i harâb olup yatup kalmak Kalâtâda* HELD, g.126/1 türünden sözler sarf etmesinin gerçekte bağlantısının mümkün olup olmadığı, günümüz okuyucusunun konuyu idrâki açısından üzerinde durulması gereken iyi bir örnektir. Bu örneğin daha da ilginç tarafı, asıl adı Mahmûd olan İmam Mahmûd Efendi yani Helâkî'nin arkasında namaz kılan Müslümanların, günümüz insanının sığ görüşüne nazaran ne kadar bilinçli ve hoşgörülü olduğu hususudur. Galata Mevlevî-hânesi'nin müntesibi olduğunu ve burada 1001 gün çile doldurduğunu bildiğimiz Esrâr Dede'nin Galata ile "yokluk meyhanesi" kavramlarını bir araya getirdiği *Esrâr olup mücâvir-i meyhâne-i fenâ / Şimdi Galatadur bizüm el-hak medînemüz* EDHK, g.107/5 beytinin, eski şiirin semboller dünyasını henüz idrâk etmeyenler tarafından dahi kolayca anlaşılabilir sarahatte olduğu aşikârdır. Eski şiirin temelini oluşturan "melâmet" [= kendini ayıplatma] geleneği açısından bakıldığında Galata, mahbup ve meyhane kavramlarının neredeyse tamamen gelenek ürünü sembollerden ibaret olduğu görülür. Bütün bu yazılanları şairlerin hiçbirinin şarap içmediği şeklinde anlamak da son derece yanlış bir hüküm olur. Tabii ki bunlar arasında şarap ve uyuşturucu müptelaları, meyhane müdavimleri yahut homoseksüel eğilimler gösterenler de vardı. Ancak şiir geleneğinin temelinde bütün bu kavramlar, "aşk", "gönül" ve "veled-i kalb" gibi manevî bağlantılarla kodlandığından bu tür tutkuların esiri olmuş şairlerin eserlerinde dahi mücerred manalar, müşahhaslardan daha ağır basar. Bütün bu bilgiler ışığında Sebzî'nin yukarıda geçen beytinde nasıl olup da Galata'da içilen şarabın firdevs cennetindeki kevserden daha üstün olduğunu söyleme cesareti gösterebildiği hususu da kendiliğinden cevap bulmuş olacaktır.

Galata'yı konu edinen birçok beyitte Behiştî'nin *İlle biz meyi miyândan götürüp el çekelim / 'İşretüñ mevsimi geçdi Kalatâdan geçelim* BDYA, g.318/2 beytinde olduğu gibi "geçmek" fiilin özellikle kullanıldığı görülür. Bunun sebebi karşı tarafa ulaşabilmek için kayak v.b. bir vasıta ile geçme gereğidir. krş. *Geçme İstanbuldan isterseñ eger Nazmî huzûr / Geç safâ câmını çek sâfi Kalatâdan yaya* ENMN, g.188/5. Bu fiilin de hem "karşıya geçmek" hem de "vazgeçmek" anlamlarının cinas veya tevriyelerle kullanılmasına da ayrıca özen gösterildiği görülür. Bilhassa Galata'nın söz konusu edildiği beyitlerde şairler Vücûdî'nin şu beytinde olduğu gibi "geçmek" fiilinin "sarhoş olup kendinden geçmek" anlamına özellikle imada bulunmaya özen gösterirler: *Galata cânibinde mûğbeçeler / Begler üftâdeler içüp geçeler* VHYY, mes.2741. krş. *Haber alınmadı çok sordılar câm-i musaffâdan / Gelüp erbâb-i 'işret cümlesi geçdi Galâtadan* ÜDMS, g.153/1.

K a r a k ö y (K a r a y K ö y ü)

Hazarların bir kolu olup Musevî olan ve günümüzde daha çok Polonya ve Kırım'da yaşayan Karaim Türkleri daha Bizans zamanında İstanbul'a yerleşmişler, Fetih'ten sonra da Galata'da yoğun olarak yaşadıkları bölge, Karay Köyü ve daha sonraları Karaköy olarak adlandırılmıştı. Peşтели Hisâlî'nin "Denizi geçip Galata'ya gitmekten amaç işret etmekse Karay semtine yönelelim" şeklinde anlaşılabilir şu beyti biraz muğlak bir cümle yapısına sahip olmakla beraber ifadenin meramı az çok anlaşılmalıdır: *Deryâyı geçüp varmadan ise Galatâya / 'Iyş ise garaz 'azm idelim semt-i Karâya* PHÖE, g.383/1. Karay köyü de Galata surları içinde bulunmakla beraber Galata meyhanelerinin yoğun olarak "Şarap İskelesi" rıhtımı boyunca sıralandığı bilinmektedir. Öyle anlaşılıyor ki sandalla karşı tarafa geçenler meyhaneye gittikleri anlaşılmasın diye Balıkpazarı'ndan bu iskeleye değil de bugün daha çok Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii'nin batısında kalan Karaköy'e geçmekteydiler. Hisâlî'nin bu gazeli Sultan IV. Murad'ın saltanatı yıllarında nazmetmesine nazaran beyitte geçen "karaya azm etmek" ifadesi, çok sert müeyyidelerle uygulanan şarap yasağının ürkekliğini hissettirmektedir. Nitekim beyti daha iyi anlayabilmek için Şeyh Sa'dî'nin "Denizde çok menfaatler vardır ama eğer selamet istiyorsan karadadır" manasında söylediği *Be-deryâ der-menâfi' bî-şümârest / Eger h^wâhî selâmet der-kenârest* beytini hatırlamak gerekir. Bununla beraber bu ipucu, mesela Figânî'nin "karaya vurmak" deyimini kullandığı şu beytindeki

türden ifadelerin daha ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir: *Gark eyler idi mevc-i belâ dil seffinesin / Cânâ hevâ-yi zülfüy ile urdı karaya* FDAK, g.79/3. Şairin ifadesine göre bela dalgaları gönül teknesini batırmak üzere iken sevgilinin saçı aşkına gönül karaya / Karay'a vurarak kurtulmuştur.

Şarap Yasakları

Osmanlı tarihinde zaman zaman uygulanan şarap yasaklarının yansımaları Galata'dan bahsedilen beyitlerde de çokça görülür. Bâkî'nin *Reh-i meyhâneyi kat' itdi tîg-i kahrı sultânuy / Su gibi aresin kesdi Sitanbûl ü Kalâtânuy* BDSK, g.279/1 dediği gibi bu dönemde denizden Galata'ya gidişlerde gözle görülür bir duraklama yaşanır. Ümîdî'nin şu beyti bu yasaklar karşısında çaresiz kalan şarap müptelalarının tavrını sergilemesi bakımından tipik bir örnektir: *Yasağ olalı sâkî bâde-i câm-i musaffâya / Muhassal varacagum gelmez oldı hîç Galâtâyâ* ÜDMS, g.180/1. Nev'î'nin bu yasaklar sırasında şarabın boğazdan geçirilmemesinden bahsettiği şu beyti hem şarabın içilememesini hem de Ege ve Marmara adalarından Galata'ya şarap getiren teknelerin Boğaz'da sıkı bir denetime tabi tutulmasını ima etmesi bakımından ilginç bir örnektir: *Geçürmezler bogazdan katraca âb-i Mesihâyı / Yasağı âdem öldürmez mi hey sûfi Kalâtânuy* NDMT, g.257/2. Nitekim Bâkî'nin *Miyân-i âb ü âteş oldı cây-i keştî-i sahbâ / Baturdı rûzgâr âyîn-i 'ayşın bezm-i rindânuy // Yakan âb üzre âteş sanmayuz keştî-i sahbâyı / Şu'â-i tîg-i kahrından tutuşdı Şeh Süleymânuy* BDSK, g.279/2-3 beyitlerinden bu yasağa uymayan gemilerin Haliç ortasında yakıldığı anlaşılmaktadır.

Galata Surları (Hısn-ı Kalata)

Bizans zamanında bir Ceneviz kolonisi olup Fetih sırasında kendiliğinden teslim olması sebebiyle Galatalı tüccarlar birtakım imtiyazlara sahipti. Şehrin dış ticaretini de elinde bulunduran bu tüccar zümre önceleri Galata'nın etrafını çevreleyen surlar içinde yaşıyordu. Hadîdî *Tevârîh-i Âl-i 'Osmân'*ında Galata'yı büyük bir sur olarak tarif eder: *Kalata karşuda bir sûr-ı a'zem / Firengistân tolu şehri mu'azzem* HTAO, mes.3328. Bertrandon'un İstanbul ve Galata'yı tasvir eden meşhur resminde Galata surları üçgen biçiminde gösterilmiştir. Nitekim surların üçgen biçiminde olduğunu Tursun Beğ'in *Kalâtâ nâm şekl-i müselles ile bir kal'a dahi bünyâd olunmuş vesî ü fesîh, içi tolu millet-i Mesîh* ifadesi de teyit etmektedir.

Aynı şekilde Matrakçı Nasûh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn'*inde Galata surları kuş bakışı yahut karşı sahilden görünüş olarak yine üçgen biçiminde olup hisarının burçlarının bir kısmı kuleli olarak tasvir edilmiştir. Günümüzde neredeyse hiçbir izi kalmayan bu surların dışa açılan kapıları sırasıyla Meyyit kapısı, Azapkapı, Kürkçükapı, Balıkpazarı kapısı, Yağkapanı kapısı, Karaköy kapısı, Kurşunlumahzen kapısı, Kireçkapısı, Demirkapı, Tophane kapısı, Küçükkule ve Büyükkule kapıları olarak bilindiğine göre surların Hadîdî'yi haklı çıkartacak heybet ve cesamette olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu sur duvarlarının XIX. yüzyıldan günümüze kalan fotoğrafları da bunu açıkça göstermektedir.

Gerek işret ve eğlence merkezi olması gerekse Galata Kulesi'nin bir zamanlar külâhu bulunmadığı için bir kale burcu görünümü arz etmesi yahut şehrin etrafını çevreleyen surlar sebebiyle olmalı Galata, manzum metinlerde sıklıkla "gam düşmanına karşı bir hisar" olarak yorumlanır: *Aldı gam çünkü Sitanbulda göyül kal'asını / Varalum biz de Galâtâyı hisâr eyleyelim* RDZA, g.247/6. Bununla beraber Semavi Eyice'nin TDİA'daki çok değerli makalesinde de tespit ettiği üzere etrafı sur ve hendeklerle çevrili olup giriş ve çıkışları kontrol edilmesine rağmen Galata sürekli Akdeniz ülkelerinden gelen işçiler ve meyhaneleri sebebiyle İstanbul yakasının tam aksine önceki yüzyıllarda da çok sayıda adlî vukuata sahne olan bir bölgeydi. Devletin zayıflamasıyla bu hadiselerin daha da artması üzerine Sultan Abdülmecid tarafından şehrin Kürkçükapısı'na h.1264 [= m.1847-8] tarihinde bir karakol inşa ettiriliyor. Bunu Ahmed Sâdık Zîver Paşa'nın bir tarih kıtasından öğreniyoruz. O eserde geçen *Galata hısınuy her mevki'inde ol şeh-i zî-şân / Karavul-hâne yapup açdı sûy-i emn için şeh-râh* SZPD, tar.317/2 beytinde de Galata'dan "hısın" [= kale] diye bahsedilir. Bu karakol binasının tesisi üzerine halkın memnuniyetini ifade eden bu tarih kıtasından anlaşıldığına göre şehrin sur duvarları ve kapıları XIX. yüzyıl ortalarına kadar ayakta duruyordu.

Galata Şarap İskelesi

Yüzyıllar boyunca İstanbul'un gıda ihtiyacı Haliç kıyısında bulunan Un Kapanı, Yağ Kapanı, Yemiş İskelesi yahut Bal Kapanı gibi noktalardan şehre girer ve esnafa toptan dağıtırdı. Aynı şekilde Akdeniz, Ege Adaları ve Marmara'da Erdek, Foça, Bülbülce ve Bozcaada gibi merkezlerde özellikle Rum köylerinde üretilen şaraplar da İstanbul'a deniz yoluyla gelir,

bunları getiren tekneler günümüzde Galata sahilinde “Şarap İskelesi Sokağı” adıyla anılan bölgedeki iskeleden şehre giriş yapar, bu iskelenin hemen yanında bulunan “Hamîr Emâneti” de şehre giren şarapların vergi ve kontrolünü idare etmiş. Reşad Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*’nde bu iskeleye karşı sahilten kayıklar işleme bakımından “Sirkeci İskelesi” de dendiği ve Galata’da rıhtım inşaatı sırasında bu iskelenin kaldırıldığı bilgisini vermektedir. Günümüzde olduğu gibi eski devirlerde de Şarap İskelesi’ne açılan sokaklar meyhaneleriyle meşhurmüş. Ebûbekir Celâlî’nin *Yârân mey içüp iskeleye gitdi Celâlî / Zannum yine bir istife eîşân idecekler* ECES, müf.111 derken kastettiği iskele ve mekân buradaki meyhaneler olmalıdır.¹² Gemilerden fıçılarla indirilen şaraplar buradan yine fıçılarla meyhanelere dağıtılır, tulumla şarap taşımak yasak olduğundan iskeleye karşı sahil arasında çalışan kayık hamlacıları buradan gizlice tulumla şarap alıp karşı yakada isteyenlere götürürlermiş.

Hayâlî Beğ Dîvânı’nın bazı nüshalarında bulunmayan *Yeter olduk gubâr-i gamla bengî / Getür sâkî şarâb-i lâle-rengi* HBDA, g.429/1 matlalı gazelin bir beytini oluşturan *Emîn-i İskele çekse ayagın / Satar tâca getirde ‘özü lengi* beytinde de taç karşılığında satılan şaraptan bahsedilmektedir. İfadeden anlaşıldığına göre yukarıda da adı geçen “hamîr emîni” yahut “iskele emîni” el altından rüşvetle sattığı şarabı talep eden Müslümanlara “‘özü leng” ederek yani türlü anlamsız bahaneler ileri sürerek vermediği zaman, ancak taç karşılığında satmakta yani insanın üstünde başında ne varsa hattâ hırkasından tarikat tacına dek elinden alacak kadar pahalıya satmaktadır.

Fenerbahçe (Bâgçe-i Fenâr, Fener Bağçesi)

Üsküdar’ın önceleri Kelemiş ve daha sonra Kalamış olarak bilinen bölgesinde bulunan adacığın ucuna bir deniz feneri inşa edilmesinden sonra burası “Bâgçe-i Fenâr” adıyla anılmış. Karayla bağlantısı çok dar olduğundan yakın bir zaman öncesine kadar adaya köprüyle geçildiği bilinmektedir. Nedîm “Târîh-i Bâgçe-i Fenâr-i Üsküdar” serlevhasıyla Sultan III. Ahmed ve Damad İbrâhim Paşa için nazmettiği bir tarih kıtasında onları övdükten sonra muhtemelen m.1728 senesi bahar aylarında

¹² Boğaziçi’nin iskeleleri de oldukça fazla olup gözlerden uzak bu sahillere gününbirlik değil birkaç günlüğüne gidildiği de bilinmektedir: *Geldi Bogaziçiniñ vakt-i safâsı cânâ / Gel senüñle idelim iskele zevkîn ahşâm / N’ola bir kaç gün idersek de Sitanbûlı fedâ / Gel senüñle idelim iskele zevkîn ahşâm* ECES, tah.2/1.

düzenlemesi biten Fener Bahçesi için “Eğer Göksu ve Çubuklu’da inşa edilen bahçe ve köşkleri görmediysen gelip burayı gör de onların nasıl olduğunu anla” diyerek buranın eski güzelliği, âdeta eski bir elbise içinde duran bir güzel gibi kaybolmuşken padişahın emriyle İbrâhîm Paşa’nın buranın düzenlenmesini gerçekleştirdiğini, su getirerek bir havuz inşa ettirdiğini, ‘Örfî’nin burayı görse Keşmîr için nazmettiği şiirleri ateşe atacak derecede utanacağını, Hâfız’ın bir daha Musallâ adını ağzına almaktan tövbe edeceğini ve Sâib’in de burayı görmüş olsa İsfahan’daki Çâr-bâğ için yazdığı şiirleri hangi duvar gediğine saklayacağını şaşıracağını esprili bir dille şöyle nakleder: *Pes ol düstûr-i zî-şân nâ’ib-i hôş-tab’ ü dânyâ / Buyurdu tâ ki tarh-i dil-fırîbin ide müstesnâ // O mi’ mâr-i hüner de eyleyüp sad şevok ile hudmet / Güzel pâkîze ma’nâ ihtirâ’ itdi hele hakkâ // Zihî pâkîze nüzhet-gâh kim şâh-i nihâlinde / Konup murg-i çemen erbâb-i tab’a böyle dir gûyâ // Şu havz-i pâke bak da sîne-i yârî getir yâde / Şu nahli gör de bârî n’eydüğün bil kâmet-i bâlâ // Bunu seyr itmeden gitdi cihândan n’eyleyim ‘Örfî / Ki Keşmîriyyesin bârî ideydi âteşe ilkâ // Dirîgâ Hâfız-i Şîrâzî dahi kılmadan gitdi / Musallâ nâmını yâd itmege tevbeyle isti’fâ // Ya Sâ’ib görmüş olsa Çâr-bâğ-i İsfahân faslın / Ne gûne rahne-i dîvâre eylerdi nihân âyâ* NDAG, kıt.7/11-17.

Bununla beraber İbrâhîm Paşa’nın 1728 senesinde düzenlemesinden çok daha önce de Fener Bahçesinin çiçeklerle dolu güzel bir yer olduğunu, m.1712’de ölen Bosnalı Sâbit’in bir hayal fenerini tasvir ettiği ve bu feneri, içindeki çiçekler sebebiyle Fener Bahçesine benzettiği şu rubaisi münasebetiyle öğreniyoruz: *Döndükçe virür âdeme bir gûne safâ / Her nakş-i bedî’i ruh-i dil-dâr misâl / Tasvîr-i şükûfeyle göründi gözüme / ‘Ayniyle Fenâr Bâğçesi fânûs-i hayâl* BSTK, rub.16.

Ü s k ü d a r (E s k i d â r)

İstanbul’un sur içi haricindeki “Bilâd-ı Selâse” denen yönetim düzeninde Eyüp ve Galata’dan sonra üçüncüsünü oluşturan Üsküdar Kadılığı, Boğaziçi’nin Anadolu kıyılarını da içine alan bölgenin yönetim ve asayişinden sorumluydu. İstanbul’un fethinden itibaren Doğu’ya yapılacak seferler için Üsküdar ordunun toplanma yeri olması bakımından önemli imar hareketlerine sahne olmuştur. Edebî eserlerde burada inşa edilen Mihrimah Sultan Camii, Ayazma Sarayı, Doğanlılar Sarayı, Selimiye’de III. Mustafa Sarayı, sahilde Kavak Sarayı, Şeref-âbâd, İmrahor’da Rüstem Paşa Kasrı, Sultantepe’de Mihrimah Sultan ve Piyâle Paşa kasırları, Âdile Sultan

Kasrı, Tunusbağı'nda Siyavuş Paşa Kasrı, Doğanlılar'da Hasan Paşa Kasrı ve Sultan Abdülaziz'in av köşkü gibi çok sayıda cami, mescit, köşk, çeşme ve yalılar için yazılan manzumeler tamamen müstakil bir çalışma olacak hacimdedir. Bu sebeple burada Üsküdar hakkında ilginç sayılabilecek bir iki hususa temas edilip geçilecektir. Evliyâ Çelebi'nin Üsküdar hakkında asıl isminin "Eski dâr" olduğuna dair muhtemelen latife için söylediği Eski dârdan galat Üsküdar dirler ammâ galat-ı meşhûr evlâdur sözünün şairlerce de zaman zaman kullanıldığı görülmektedir. Enderunlu Vâsıf'ın bir kasr övgüsü için söylediği Bu tarz-i nev mülükî kasr-i 'âlnün binâsiyle / Değişdi şimdi nâmu eski dârı Üsküdâr oldu ENDV, k.22/19 beyti buna misaldir.

Üsküdar'ın mimarî eserler haricinde şiire konu edilen yönlerinden biri de saray için av kuşları yetiştirilen bir merkez oluşudur. Her ne kadar IV. Mehmed'den sonraki sultanlar avla pek ilgilenmeseler de saraydaki doğancıbaşılik yahut çakırcıbaşılik rütbeleri uzun süre muhafaza edilmiş. Üsküdar'daki Doğanlılar Meydanı av kuşlarını besleyip eğiten bu zümrenin mekânı olmuştu. Bu semt günümüzde de aynı isimle anılmaktadır. Antep'li 'Aynî şu beytinde bu civarda bir ev kiraladığından bahsederken şöyle der: O şûh-i Üsküdârı aşk-i şeh-bâz-i nigâhıyla / Togancılarda 'Aynî lâne tutdum vahşetüm yokdur ADMA, g.47/7. Nitekim Üsküdar Doğanlılar'daki Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camii banisinin de "çakır" denen bu av kuşlarını eğitmekle vazifeli bir kuşçubaşı olduğu anlaşılıyor.

Dîvânlar bütün bu eserlerin inşası ile ilgili çok zengin bilgilerle dolu olduğu hâlde sanat tarihçilerimizin bu kaynaklarla yeterince ilgilenmedikleri görülmektedir. Mesela Üsküdar'daki Şeref-âbâd Kasrı'nın Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından 1709-1710 tarihlerinde inşası üzerine Nedîm'in padişahı kasrı görmeye davet ettiği Vasf-i hüsn ü behceti bir vech ile sığmaz dile / Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele / Anlaşılmaz hak bu kim ârâyişi takrîr ile / Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele NDAG, kıt.27/I mısralarıyla başlayan kıtasının bu kasırla ilgili çalışmalarda kullanılmamakta ve bu yapı ile buna su ulaştıran maksemin Şemsî Paşa tarafından Sultan III. Murad için inşa edildiği kanaati yaygın kabul görmektedir. Halbuki bu gibi mimarî yapılara böyle süslü isimler verme modası tarihimizde Lale Devri olarak adlandırılan refah ve eğlence dönemine ait bir modadır. Bu devirde eski saraylar tamir edilip yenileri yapılırken bunların her birine o devrin edebî zevkine göre isimler veriliyordu. Bunlardan Kanlıca kasrına Mîr-âbâd, Çubuklu kasrına Feyz-

âbâd, Bebek kasrına Hümâyun-âbâd, Ortaköy ve Kuruçeşme arasındaki kasra Neşât-âbâd, Beşiktaş'ta Damat İbrahim Paşa'nın sarayına Âsâf-âbâd adları verildiği gibi Salacak'ta bulunan eski yapının tamamen yıkılıp inşa edilen yeni kasra da Şeref-âbâd denmişti. Bu sebeple bazı sanat tarihçilerimizin Evliyâ Çelebi veya Eremya Çelebi Kömürçiyân'ın Üsküdar sahilindeki yapıları çok detaylı anlattıkları hâlde bu ihtişamlı saraydan bahsetmeyişi hayretle karşılamaları son derece anlamsızdır. Nedîm Dîvânı sadece bu kasrın inşa tarihini vermez aynı zamanda buna su getirmek için Üsküdar halkının da su ihtiyacını karşılamak üzer yine aynı sadrazam tarafından inşa ettirilen maksemin h.1141 [= m.1728-9] bitiş tarihini de verir: Kemâl-i cûd ü ihsânuna ol sadr-i kerem-kâruş / Delîl-i rûşen ü makbûl bu âb-i musaffâdur // Şeref-âbâd içündür aslı ammâ kim bu maksemden / Bu şehri Üsküdar dahi küllî hisse peydâdur NDAG, kıt.35/5.

K u z g u n c u k

Evliya Çelebi, Fatih zamanında burada Kuzgun Baba namıyla maruf bir şahsın yaşaması sebebiyle bu köye Kuzguncuk adı verildiğini bildirirse de Kömürçiyân'ın *İstanbul Tarihi*'ni tahşiye eden Andreyan, İnciciyan'dan¹³ naklen Kuzguncuk adının köyün eski ismi olan Kosinitza'nın bozulmuş şekli olduğunu bildirir. Köyün sirtlarında Yahudi mezarlığı bulunması ve bu bölgenin Yahudilerce Kudüs toprağı derecesinde mukaddes kabul edilmesi sebebiyle olmalı gerek Evliya Çelebi gerekse şairler burayı fazlaca övgüyle zikretmezler. Bosnalı Sâbit de "kuzgun" ve "karga" ilgisinden hareketle Üsküdar'ı bülbül sesiyle anıp Kuzguncuk'u kargalara terk etmekten bahisle şöyle der: *Müccered merg-zâr-i Üsküdüaruş bülbülün dişle / Teferrüc-gâhını Kuzguncuguş teslim-i zâg eyle* BSTK, g.320/6.

Beylerbeyi (İstavroz)

Kuzguncuk'la Çengelköy arasındadır. İstanbul'un fethinden itibaren XVIII. yüzyıl ortalarına kadar bu semtin adı eski metinlerde İstavroz olarak zikredilir. Evliyâ Çelebi *Seyâhat-nâme*'sinde Çengelköyü'nden bahsederken buradaki İstavroz Bahçesi'ni de zikreder. Çelebi'nin verdiği bilgiye göre burası padişahlara mahsus bir has bahçe olup dillerin anlatmakta aciz

¹³ P. Ğ., İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, (nşr. Hrand D. Andreyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, 170.

kalacağı derecede güzeldir ancak Çelebi'nin kanaatine göre bahçe Merih burcunda inşa edildiği için Sultan IV. Murad'ın infazlarını burada gerçekleştirdiğini bildirir: *Pâdişâhlara mahsûs bir serây-ı bâg-ı Merâm ü ürd-i heşt-behişt ü Çâr-bâg-ı 'Acemdür kim vâsfında lisânlar kâsır ve kalemler kasîrdür. Bunda olan nüzhât-âbâd kasr-ı tâk-ı revâk-ı tumenturâklar bir bâgçe-i hâsda yokdur. Ammâ Allâhu a'lem bu bâguy tâli'-i imâreti Mirrîh burcunda binâ olunmuş ola. Zîrâ elbette Sultân Murâd efendimiz bu bâgçeye göç itdükte niçe âdemleri katl iderdi.* IV. Murad'ın 27 Temmuz 1712'de buradaki İstavroz Köşkü'nde doğmuş olmasına nazaran buranın XVI. yüzyılda da sarayın ilgi odağı olduğu anlaşılmaktadır.

Muvakkit-zâde Pertev'in *Gitmek isterken o fındukçuyla bir gün Bigkoza / İtdi kâfirlik yanaşdı n'eyleyem İstavroza* MPEB, g.466/1 yahut *Esrâr Dede'nin Gel çelîpâ için itme beni hicrâna dûcâr / N'olur istavroza gitme bu gice kâfir-hû* EDHK, g.195/4 beyitlerinde olduğu gibi bu semtin konu edildiği beyitlerde sürekli İstavroz'a gitmek isteyen bir güzelden bahsedilmesinin sebebi anlaşılammaktadır. Keçeci-zâde'nin *Mihnet-keşân'*ında İstavroz'a kaçmasının sebebi, buranın ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yerleşik bulunduğu bir bölge olması sebebiyle meyhanelerine girip çıkmanın daha serbest olabileceği sebebini akla getirmektedir: *Kaçup gitdüm İstavroza bir zemân / Yine kalmadı bildiğinden cihân* MKAE, mes.119. krş. *Geliüp yâda İstavrozuy gülşeni / Yakardım o âteşle bâg-i teni* MKAE, mes.831. Reşad Ekrem Koçu burada II. Konstantin zamanında büyük bir kilise inşa edildiğini, semtin Stauros ismini harabeleri yakın zamana kadar duran bu kiliseden aldığını bildirir¹⁴. Beylikçi İzzet'in gönlü ile İstavroz arasında ilgi kurarak gönlünü bir kâfir güzeli için tapınak yaptığını ve sevgilinin oraya gelmesi talebinde bulunduğu *Ey büt-i tersâ-beçe ey dîn ü îmân düşmeni / Sînemi büt-hâne kıl gel bir gice İstavroza* BİBD, g.163/4 türünden beyitlerle bu kilise harabesi arasında bir ilgi bulunduğu tahmin edilebilir. Üsküdarlı Kâşif'in *Dîvânçe'*sinde m.1767-68 yıllarında Beylerbeyi'nde dükkânı bulunan Numan adında bir dostu için nazmettiği bir kıtası bulunmaktadır. Deniz kıyısına inşa edilen bu dükkânın rindler ve şairlerin toplanma yeri olduğu bildirilmesine nazaran bu semte şairlerin de rağbet edip burada toplandıkları anlaşılıyor. Beylikçi İzzet bu dükkânı şöyle över: *Zihî ferah-fezâ-yi dil-güşâ dükkân-i Nu'mân kim / Mahall-i mecma' olmuş ehl-i rindân-i*

¹⁴ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat Şirketi, İstanbul 1961, V, 2673.

sühen-dâna // Sevâd-i bahre karşı ber virüp vaz’-i esâs itmiş / Güzel resm eylemiş sad âferîn mi’ mâr-i devrâne // Bu rütbe meokî’ ü cây-i güşâd olmaz hakikatde / Virür bûy-i safâ bâd-i şimâl esdikçe yârâna // Yüzi suyu dur İstavrozuy el-hak vasf-i ‘İzzetle / Ahâlîsi anuyla fahr ider erbâb-i ‘irfâna // Didiler Kâşifâ her kime sordumsa ehibbâdan / Makâm-i dil-güşâdur sen de gel dükkân-i Nu’ mâna ÜKDM kıt.3/1-4. Kitanın başında geçen “ferah-fezâ” ibaresi aynı zamanda Sultan I. Mahmud’un m.1730-1754 yılları arasındaki saltanatı esnasında İstavroz Bahçesi civarında bu isimle inşa ettirdiği bir köşkü ihsas etmek üzere kullanılmış. Bazı sanat tarihçileri Beylerbeyi Sarayı’nu bu isimle adlandırsalar da¹⁵ bu doğru değildir. Sadrâzam Nevşehirli İbrahim Paşa’nın damadı kaptan Mustafa Paşa’nın Beylerbeyi sahilinde Ferah-âbâd adıyla inşa ettirdiği yalısı da meşhur olup ‘İzzet Ali Paşa’nın *Kesb-i neşât-i köhnebahâr eylesek biraz / Sâki-i bezm-i mey Ferah-âbâda gelse de* İAPD, g.114/3 beytiyle bu yalı civarındaki güzellikleri kastetmiş olması muhtemeldir.

Özellikle Dolmabahçe Sarayı’nın inşasından sonra Boğaz’a olan rağbet daha da arttığından Beylerbeyi semti de bir o kadar kıymetlenmişti. Ebûbekir Celâlî’nin Boğaz sahili boyunca mevcut bütün kasabaları beylere, Beylerbeyi’ni ise onların Beylerbeyine benzettiği şu beyti her iki ibareyi cinaslı kullanmak üzere tasarlanmıştır: Hele Beglerbegi Bogaziçinüñ yegregidür / Tutalım her biri beg olsa bu begler begidir ECES, muf.28. Bu beyitte de görüldüğü üzere XVIII. yüzyıl itibarıyla bu semt için edebî metinlerde artık İstavroz yerine Beylerbeyi adı kullanılmaktaydı.

Çengelköy ve Kuleli (Çengel Köyü, Karye-i Çengel, Kule Bağçe)

Beylerbeyi ile Vaniköy arasındadır. Hemen bütün kaynaklarda Fatih zamanında orada büyük bir gemi demiri bulunması sebebiyle o bölgenin bu isimle anıldığı bildirilir. Eremya Çelebi Çengelköy ve Kulebahçesi hakkında şöyle der: *Daha ilerde Kandilli vardır. Buradaki güzel padişah bahçesi de temaşaya lâayık bir yerdir. İlerideki Kulebahçesi aynı zamanda büyük bir padişah köşküdür. Buraya girip binaları ve bahçeyi gördükten sonra dışarı çıkmak istemezsiniz*¹⁶. Ebûbekir Celâlî de Kuleli ve Çengel Karyesi’ni bir müfredinde şöylece birlikte kullanır: *Çekülür Karye-i Çengelle safâ-yı Kuleli / Terelellâ yeledi hey*

¹⁵ T. Cengiz Göncü, “Boğaziçinde bir “Sahilsaray-ı Ferahfeza”: Beylerbeyi Sahilsaray-ı Hümâyunu”, *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, İstanbul 2013, 2, 205-214.

¹⁶ Eremya Çelebi Kömürciyan, *a.g.e.*, 47.

terelellâ yeledi ECES, müf.46. Şeref Hanım ise saçın çengel biçimindeki kıvrımlarıyla bu semt arasında ilgi kurarak şöyle der: *Göylüm asıldı kaldı ser-i zülf-i yârda / Çengelköyünde ben yalnız âh ü zârda* ŞHDM, g.200/1.

Evliyâ Çelebi İstanbul meyhanelerini sıralarken Galata'dan sonra Anadolu yakasına geçerek buradaki meyhaneleriyle meşhur semtler hakkında şöyle der: *Andan tâ Karadeviz Bogazına varınca elbette her rabtada meyhâne mukarrerdür ammâ Ortaköy ve Kuruçeşme ve Arnavudköyü ve Yeşilköy ve Tarabya ve Büyükdere ve Anadolu tarafında Kuzguncukda ve Çengelköyünde ve Üsküdar da ve Kadıköyünde cümle bu zikr olunan şehirlerde tabaka tabaka beşer altışar kat meyhânelerdür.* Antebli 'Aynî de bir gazelinde Çengelköy meyhanelerinin yanmasından şöylece bahseder: *Karye-i Çengelde yandı âh kim meyhâneler / Nâra atsun kendin ol sûda olan mestâneler* ADMA, g.63/1. Buradaki ifadenin gerçek bir yangın mı yoksa mecazî mi olduğuna dair gazelin müteakip beyitlerinde herhangi bir ipucu bulunmamaktadır.

Kandilli (Kandillü Bağçe)

Eremya Çelebi'nin metnini tahşiye eden Andreasyan, İnciciyan'dan naklen Sultan IV. Murad'ın burada geceleyin yakılması için bir servi ağacı üzerine kandiller astırıldığını, bu sebeple bu bölgenin "Kandilli" olarak adlandırıldığını bildirir¹⁷. Evliyâ Çelebi de Kandilli Has Bahçesi'ni Sultan III. Murad'ın yaptırdığını ve Akıntıburnu'ndaki kayalar üzerinde müteaddid kasırlar bulunduğunu söyler¹⁸. Kâtip Çelebi'nin *Cihân-nümâ*'sındaki haritada burası "Kandillü Bağçe" olarak tespit edilmiştir. Eserlerinde her fırsatta Boğaziçi köylerini dile getiren ve o civarda ikamet etmiş olması muhtemel Nev'î-zâde 'Atâyî ise *Heft-hvân*'ında yıldızlarla dolu gece tasviri çizdiği bir beytinde Kandilli Köşk'ten bahseder: *Encüm etrâfda idüp lem'ân / Döndi kandilli köşke bu evvân* NAHH, mes.1216. Eserinin bir başka yerinde de yağmurlu ve kapalı gökyüzünü bu defa bulutların kandilli köşke perde çekmesi olarak yorumlar. Ancak bu defa açıkça bu köşk adıyla Göksu deresini de birlikte zikreder: *Çekdi kandilli köşke perde-sehâb / Kehkeşân nehr-i Göksudan pür-âb* NAHH, mes.2387. Nitekim bu uzunca kapalı ve yağmurlu gök tasvirinde gökyüzünü Şam'ın Kasr-ı Ablak mahallesindeki Gök Meydan gibi mekânlara da benzetir. Bütün bu ipuçları Kandilli ile "Kandilli

¹⁷ Eremya Çelebi Kömürçiyân *a.g.e.*, 275.

¹⁸ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 467.

Köşk” adıyla meşhur bir yapı arasındaki ilgi olma ihtimalini akla getirmektedir.

Çiçeklere çok meraklı olduğu ve bu konuda *Gülzâr-ı İbrâhîm* adında bir eser telif ettiği de bilinen Şeyhülislâm Esad Efendi’nin Çubuklu’yu gül bahçeleri, Göksu’yu sümbülleri, Kandilli’yi laleleri ve Sarıyer’i de nergisleriyle tanımladığı şu beyti de ilginçtir: *Çubuklu gülbüne cây oldı sünbüle Göksu / Virildi lâleye Kandilli nergise Sarıyâr EDMN, k.4/20. krş. Perçemün yâdiyle âh itdüğe ey çeşm-i kebûd / Gökde gök kandilli sünbül-zâr olur âh-i derûn ENDV, g.98/3. Leylâ Hanım’ın Nedîm’in bir gazelini tahmisinden alınan Bir kerre hep ‘uşşâk ile Kandilliye gitdük / Bir cür’a içüp ‘aşk ile mecnûnlığa yetdük / Leylâ ile şeb-tâ-be-seher sohbetün itdük / Ey şûh Nedîmâ ile bir seyrün işitdük / Tenhâca varup Göksuya ‘işret var içinde LHDm, tah.12/4 mısralarında olduğu gibi Üsküdar’dan Göksu istikametine giden sandalların hepsi Kandilli’den geçmesi sebebiyle bu semt sürekli Göksu ile birlikte zikredilir.*

Göksu deresiyle ilgili beyitlerde görüleceği üzere bu suyun o zamanki renginin çarpıcı biçimde mavi olduğuna hükmedilmektedir. Bu mavilikle Türkçedeki mavi anlamındaki “gök” kelimesi arasında yoğun ilgi kuran şairler aynı zamanda “gök” sıfatının “gök deli” yahut “gök kandil” örneklerinde olduğu gibi pekiştirme özelliğinden de yoğun olarak yararlanırlar. Buna bir de “kan sarhoş” yahut “kan zil” ve “kandil” örneklerinde olduğu gibi “kan” ibaresinin de pekiştirme özelliği eklenince Enderunlu Vasîf’in şu mısralarında olduğu gibi Göksu ve Kandilli ile ilgili birbirinden ilginç türlü söz oyunları geliştirilir: *Buldı henüz eyyâmını zevrakçe-i sahbâ / Orsa boca Kandilliye dek çekdirelüm tâ / Gök kandil olup subha dek ey mâh-i şeb-ârâ / Bir ‘âlem-i meh-tâb idelüm biz de felekte ENDV, mus.143/2. krş. Kanı gök kandil o Kandillideki cünbişler / Bâde-i ‘aşka senün ‘aşkuş ile kandım idi LHDm, g.111/4. Şu beyit de Esrar Dede’nindir: Gice Kandillide gök kandil olup ol meh-rû / Mâh-tâb eyleyerek eyledi ‘azm-i Göksu EDHK, g.195/1.*

G ö k s u

Evliyâ Çelebi Anadoluhisarı ve Göksu yerleşimini anlattıktan ve dere boyunca dizilmiş devlet erkânına ait yalılar isimleriyle sıraladıktan sonra derenin iki yanında bağ, bahçe ve değirmenler bulunduğunu, dere boyunca her iki yakanın da ağaçlarla dolu olduğunu, âşıkların sandallarla ahşap köprüünün altından geçerek yukarıdaki köylere ve mesire yerlerine kadar uzandıklarını anlatır. Arpaemîni-zâde Sâmi bu ağaçların gölgesinden

Virmede kalbe ferah Göksu huyâbânında / Mevc-i ‘anber gibidür sanki zilâl-i eşcâr SDFS, k.16/22 diye bahseder. Nedîm, Sultan III. Ahmed ve Damad İbrâhim Paşa övgüsü için nazmettiği bir tarih kıtasında Fenerbahçe, Çubuklu ve Göksu gibi mesire yerlerinin tanziminin paşa tarafından gerçekleştirildiğini bildirerek şöyle der: *Çubuklu Göksu sâir kûşe kûşe müntezeher hep / Zemân-i devletinde oldu her biri cihân-pîrâ* NDAG, kt.7/8. Bir gazelinde de muhtemelen Sadabad’ı övmek için Göksu ve Çubuklu’nun kalabalığından şikâyetle *Göksu bir nâ-hôş hevâ şimdi Çubuklu pek zihâm / Sevdüğüm tenhâca çekdirsek mi Sa’d-âbâda dek* NDAG, g.60/2 der. Bütün bu bilgiler arasında Eremya Çelebi’nin şu ifadeleri gerek “gümüş servi” kavramının Boğaziçi ile olan ilgisine açıklık getirmesi gerekse Göksu deresi çevresinin ilk olarak Sultan Murad tarafından tanzim edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. İfadeden anlaşıldığına göre derenin kenarındaki arazi engebeli iken padişah burayı düzelttirip halka yeni bir mesire yeri olarak açtırmış: *Denizi arkamıza bırakarak, Kâğıthane’nin bir benzeri olan dereden içeriye doğru gidelim. İki tarafımız, daima yeşil kalan sık servilerle süslü güzel yerlerdir. Bu derenin adı Göksu’dur. Sultan Murad, “Gümüş Servi” tesmiye ettiği bu yeri tanzim ettirmiş ve düpdüz hemverenuma (düpdüz görünen) haline getirmişti. Bu yerlerin arka tarafında çok nefis gül bahçeleri ve güzel konaklar vardır.*¹⁹

Seyâhat-nâme’nin bir başka yerinde İstanbul mesirelerinden hangisine hangi mevsimde gidilmesi gerektiği sıralanırken sarfedilen *Göksu erguvânı faslında ve Hisâr kirazı faslında [...]* ifadesi; Göksu ve “gök” [= mor] ibarelerinin neden birlikte kullanıldığı ve belki de bu akarsuya neden “gök su” adının verildiği sorusunu da kısmen izah etmektedir. Aşağıda da ayrıca temas edileceği üzere Figânî’nin *Göksuya döndü cism-i nizârum döğünmeden / Yir yir içinde âbiler oldu san habâb* FDAK, g.2/3 yahut Çuhadâr-zâde Şâkir gibi diğer birçok şairin Göksu ile gök ve gömgök renklerini birlikte kullanmaları bu gök renkli erguvan ağaçları sebebiyle olmalıdır: *Yârüy işidüp Göksuya teşrifini agyâr / Bir rütbede tiz geldi ki gömgök tere batmış ÇZŞD*, g.109/3.

Leylâ Hanım’ın yukarıda geçen mısralarında dile getirdiği üzere Göksu deresi, sahilleri ve çayırları ile burada düzenlenen sandal sefaları münasebetiyle İstanbul’dan eğlenmek için gelinen bir mekân idi. Şairler yine Göksu yakınındaki Kandilli semti ile aşırı sarhoş olma anlamındaki

¹⁹ Eremya Çelebi Kömürciyan, *a.g.e.*, 47.

“gök kandil” tabirlerini²⁰ Esrâr Dede’nin *Gice Kandillide gök kandil olup ol mehrû / Mâh-tâb eyleyerek eyledi ‘azm-i Göksu EDHK, g.195/1* ve Ebûbekir Celâlî’nin *Zihî müjde bu şeb Kandilliden Göksuya dek yârüy / Celâlî gitdi gök kandil diyü tebsîr ider mehtâb ECES, g.10/7* beyitlerinde olduğu gibi özellikle bir arada kullanmaya çalışırlar. krş. *‘İzzet-âsâ neş’eniü buldur suyun zühhd eyleme / Göksuda gök kandil ol Pertev ko gitsün ‘akl ü hûş MPEB, g.237/6.*

‘Âlem-i âb tabirinin geçtiği beyitlerde sürekli su kenarı yahut kayık, sandal gibi araçların konu edilmesine nazaran bunun akarsu yahut deniz kenarı gibi suya nazır mevkilerde tertiplenen yahut sandalda düzenlenen işretler hakkında kullanıldığı anlaşılıyor. Buna göre özellikle Göksu gibi sandal sefalarıyla şöhret bulan bir mevkiden bahsedilen *Haşmet suyunca var o bütüñ mâcerâyı ko / Göksuda görsüy ‘âlem-i âbıñ safâsını HKHA, g.257/5* türünden beyitlerde sıklıkla bu terkinin kullanılması da bunu teyit etmektedir. Nitekim Göksu’dan bahsedilen beyitlerde bu semtin adıyla anılan deresinde icra edilen sandal sefaları sebebiyle Fatîn’in *Zevk-i mehtâb ideliüm subha kadar deryâde / Virelüm mâ-hasal-i derd ü gamı ber-bâde / İşte üç çifte kayık iskelede âmâde / Mevsimidür gideliüm Göksuya ey çeşm-i kebûd FDME, şar.6/2* mısralarında olduğu gibi sürekli sandal ve kayık gibi deniz araçlarının devreye sokulduğu görülmektedir. Muvakkit-zâde Pertev’in Göksu deresinde bir kayığın kıçüstüne oturmuş birinin üzerindeki mavi veya su yollu kumaştan dikilmiş biniş cinsi bir kaftandan bahsettiği şu beytinde de dolaylı olarak bu semtin sandal sefaları konu edilmiş: *Göksuda seyr idüp size medh itdügüm güzel / Ş’ol kayıgun kıçındaki mâ’î binişlidir MPEB, g.152/4.* Özellikle Enderunlu Vâsıf’ın Göksu’da düzenlenen “âlem-i âb”lar hakkındaki şiirleri bir hayli fazladır: *‘Âlem-i âb eyle Göksudan olup zevrak-süvâr / Kıl Kalender Bâğçesin tâ subha dek cây-i karâr / Sen safâ-yi mâh-tâb etdikçe hû çeksin hezâr / Seyre çık gülzâra seroîler gibi eyle hırâm ENDV, mus.78/3; Gül*

²⁰ Manzum metinlerde aşırı sarhoş olmak anlamındaki “kan sarhoş” ile eş anlamda kullanılan “kan zil” tabirini daha da pekiştirmek için “kandil”in başına bir de “gök” sıfatı getirilerek oluşturulan “gök kandil” çok ileri derecede sarhoş olma anlamında kullanılmış. ‘Abdullah Ferdî’nin *Nûş idüp sahbâ-yi feyzi oldı gök kandil yine / Gamz ider etrâfa mestâne niğâh-i sünbiüli FDYŞ, g.249/3* yahut Beylikçi İzzet’in *‘İzzet-âsâ neş’eniü buldur suyun zühhd eyleme / Göksuda gök kandil ol Pertev ko gitsün ‘akl ü hûş BİBD, g.82/6* beyitlerinde bu anlam mevcuttur. Bununla beraber “gök kandil” kavramının sadece sarhoşluk anlamında değil gerçek manada gök rengi kandil anlamında kullanıldığı beyitler de bu konuda oldukça dikkat çekici bir yapı arz etmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, DBY Yayınları, İstanbul 2021, V, 204.

mevsimidür ey perî nûş-i mey-i nâb et / Tarf-i nîgeh-i mestüñji hem-reng-i şarâb et / Bu sûret-i dil-cû ile terfî-i hicâb et / Gökşuya gel ey çeşm-i kebûd 'âlem-i âb et ENDV, mus.28/1. Antebli 'Aynî'nin *Hayâl-i zülf ü ruhuyla efendim ağlayarak / Bu bende her gece Gökşuya mâh-tâba gelür* ADMA, g.48/3 beytinden bu eğlencelerin mehtaplı gecelerde düzenlendiği anlaşılıyor.

Mirzâ-zâde Ahmed'in sarı saçlı ve mavi gözlü olduğu anlaşılan Hüseyin adında bir ahababı için nazmettiği bir beytinde onun sohbetini Hisar seyrine, gözlerini Göksu'ya ve sakalını da Sarıyer'e benzeterek *Ey Hüseyñüm sohbetiñ seyr-i Hisârumdur benüm / Gözleriñ Göksu sakaluñ Sarıyârumdur benüm* MNAK, b.96 dediği gibi Göksu'dan bahsedilen beyitlerde bir vesileyle bu derenin boğaza döküldüğü sahilde yer alan Anadoluhisarı'ndan ve karşı sahilde yer alan Sarıyer'den bahsedildiği görülmektedir. krş. *Sünbül böyle hevâ buldı Hisâra açılır / Ola tâ Gökşuyuñ eltâfına mazhar sünbül* BSTK, k.8/7. Göksu'yu konu edinen beyitlerde bu semtte bulunan Anadoluhisarı'nu iyham için Türk mûsikîsinin en eski mürekkep makamlarından olan "Hisâr" makamına da özellikle temas edildiği görülmektedir. Ebûbekir Celâlî'nin *Hisâra Gökşudan âgâzeyi mehtâbsız geçme / Hevâ-yi hûb şarki 'âzim-i garba muvâfıkdur* ECES, g.24/5 beyti buna misaldir.

Güçlü bir ihtimalle "gök" ve "kebûd" kelimelerinin mavi anlamı sebebiyle Fatî'nin şu şarkısında olduğu gibi Göksu'yu konu edinen beyitlerde bu rengin veya mor yahut mavi renkteki sümbül çiçeğinin çokça kullanıldığı görülmektedir: *Gitdi eyyâm-i şitâ fasl-i bahâr itdi vürûd / Eyledi bâd-i nesîm 'âlemi pür-şemme-i 'ûd / Cümle esbâb-i tarab sahn-i çemende mevcûd / Mevsimidir gidelim Gökşuya ey çeşm-i kebûd* FDME, şar.6/1. krş. *Vaktidür şimdi Küçüksuya giderseñ gideliüm / Gâh Fıstıklıya geh Çamlıcaya 'azm ideliüm / Sûy-i gülşende olan nagmeleri işideliüm / Mevsimidir gideliüm Gökşuya ey çeşm-i kebûd* FDME, şar.6/3. Kâmî ve Nev'î-zâde 'Atâyî'nin Göksu'dan bahsederken "mavi göz" anlamındaki "'ayn-i zerkâ" tabirini kullanmaları da bu semt adı ile mavi rengin özellikle birlikte kullanılmasına diğer örneklerdir: *Göge çıkmışdı Gökşuyuñ vasfı / Fî'l-hakîka o 'ayn-i Zerkâdur* KDAY, k.16/11; *Cihânıñ metâfı vü mes'âsıdur / Anıñ Gökşuyı 'ayn-i Zerkâsıdur* NASN, mes.688.

Şeyhülislâm Es'ad Efendî'nin Çubuklu'yu gülleri, Göksu'yu sümbülü ve Kandilli'yi de lalesiyle zikrettiği *Çubuklu gülbüne cây oldı sünbüle Gökşu / Virildi lâleye Kandilli nergise Sarıyâr* EDMN, k.4/20 beytinde olduğu gibi birçok şairin Göksu ile sümbül çiçeğini birlikte zikretmesinden bu bölgenin

sümbüllerinin meşhur olduğu tahmin edilebilir. Bosnalı Sâbit'in bir kasidesinde "sünbülî hevâ" da Hisar'a açılmaktan ve dolayısıyla Göksu'dan bahsettiği şu beytinde de sümbül ve Göksu ibareleri özellikle bir araya getirilmiş görünür: *Sünbülî böyle hevâ buldı Hisâra açılır / Ola tâ Göksuyuy eltâfına mazhar sünbül* BSTK, k.8/7. Antebli 'Aynî'nin de mavi gözle dere kenarı boyunca bulunduğu anlaşılan sümbülleri birlikte zikrettiği şu beytindeki Göksu ve sümbül ilişkisi açıkça görülmektedir: *Hat-i sebzi tarâvet-yâb ider Göksu çemen-zârın / Kenâr-i bahr sünbül-zârdur çeşm-i kebûdından* ADMA, g.156/5. krş. *Şemîm-i 'itr-i hulkuuy itdi gök suyu çemenlerde / Kanâdil-i kebûd-i sünbülî hem-tâ benek âsı* KDİY, k.35/10; *Çemenistâna nigâh itmez isey de bârî / Kıl temâşâ su kenârında olan ezhârı / Diyle bir kerre n'olur sen de Fatîn-i zârı / Mevsimidir gideliüm Göksuya ey çeşm-i kebûd* FDME, şar.6/4.

Anadoluhisarı (Akça Hisar, Gözlüce / Güzelce Hisâr)

Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u fethetme hazırlığı için 1390-1395 yılları civarında inşa ettirdiği bu kalenin adı hakkında Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i 'Osmân'* da *Hisârı yapıldılar urup nihâdın / Ki Güzelce Hisâr urdular adın* HTAO, mes.1622 der. Ancak *Neşrî Tarihî*'nin Taeschner neşrinde bu isim Gözlüce Hisâr olarak geçer ve Semavi Eyice kalenin boğazı gözleme amacıyla inşa edilmesi sebebiyle bu ismin daha uygun görüldüğü kanaatini belirtir. Hoca Sa'deddîn ise bu hisarın ismini "Akça Hisar" olarak zikreder. Batlılar'ın XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen Albili Pierre Gylles'den itibaren Anadoluhisarı'ndan Yeni hisar anlamında Neo-Castrum adı ile bahsetmeleri²¹ ise yerli ve yabancı kaynaklarda iki hisar arasında bir isim karışıklığının söz konusu olabileceğini akla getirmektedir. 'Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sını telif ettiği 1563 senesinde hayatta olduğu tahmin edilen Rahîmî'nin "Ey güzel, senin yüzün güzellik şehrine hisar olduğunda Güzel Hisar bunu görünce tamamen yıkılmaya yüz tuttu" anlamındaki *Olah şehri hüsnü yüzün ay güzel hisâr / Yüz tuttu top yıkılmaya gördi Güzel hisâr* RDAM, g.93/1 beytinden Anadoluhisarı'nun o yıllarda harap bir görüntü arz ettiği anlaşılıyor.

Ebûbekir Celâlî'nin bir ahabına tahmis olarak nazmettiği bir mektubundan Anadoluhisarı semtinin havasının, Rumelihisarı'ndan daha

²¹ Semavi Eyice, "Anadolu Hisarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 147.

üstün olduğu iddia edilmektedir. Manzum davetiyede Anadoluhisarı'nın "kirâs" mevsiminde Rumelihisarı'nın güneşi gibi insanı rahatsız etmeyeceğinden ve kuşluk vakti uykusunun hoş olacağından bahisle bu semtte "kirâ"sı münasip bir yalı bulunduğu bildirilerek şöyle deniyor: *Geldi Bogazicinüñ vakt-i safâsı cânâ / Gel senüñle ideliüm iskele zevkîn ahşâm / N'ola bir kaç gün idersek de Sitânbulî fedâ / Gel senüñle ideliüm iskele zevkîn ahşâm // Sentiümüzdür taraf-i Rûmilide gerçi Hisâr / Anatolıda kirâsiyle güzel bir yalı var / Gelecek ol da bu günden kıla[lum] isti'câl / Gel senüñle ideliüm iskele zevkîn ahşâm // Kuşluk uyhusı olur Anatolıda râhat / Rûmili gibi güneş âdeme virmez sıklet / Ögleden soyra ne mâni' olalum germ-ülfet / Gel senüñle ideliüm iskele zevkîn ahşâm* ECES, tah.2/1-3. Celâlî'nin yalı "kirâ"sı ve Hisar "kirâs"ı ibareleriyle oluşturduğu bu cinaslı söz oyunlarının sandal kiralama ile de çokça icra edildiği görülür. Bosnalı Sâbit'in "Dün sevgiliyi bir öpücük kirası ile sandala alarak Hisar faslını güzel bir zamana denk getirdik" mealinde söylediği şu beyti buna misal olabilir: *Bir bûse kirâsile alup zevraka yâri / Dün fasl-i Hisari güzel eyyâma düşürdük* BSTK, g.220/5. Çeşmî-zâde Reşîd'in şu beytinde ise Hisar'da ve yine kiraz mevsiminde bir bahçe kiralınması ima edilmektedir: *Hisârî bir güzelüñ la'line olup mâil / Göñül o bâğ-i cemâlüñ kirâsına müştak* ÇZRD, g.80/3. Tırsî ise her zamanki üslubuyla kiraz zamanı Hisar'ın güzelliğinin iyice arttığını fakat sineğin de artması sebebiyle herkesin sinek avlamakla meşgul olduğundan bahisle şöyle der: *Avlar siñek ricâl ü nisâsı bu demde hep / Olur kiras zemânı Hisârüñ güzelliği* TDKY, g.198/2. Nev'î-zâde 'Atâyî'nin *Sâkî-nâme*'sinde Boğaz'ın iki yakasındaki hisarları ve çevresini anlatırken Anadoluhisarı'nın kulesini feleğin omuzundaki alametli bir kaftana benzettiği şu beytine de burada yer vermek gerekir: *Dikilmiş turan kulle-i a'zamı / Felek dûşmuş câme-i mu'lemi* NASN, mes.712.

Kanlıca (Kañlıcak)

İnciciyan Kanlıca'nın iç taraflarında, Mürver-yeri denilen bir mesire vardır. Kanlıca adı Türkçede ufak araba manasında olan "kanglı" kelimesinin ism-i tasgiridir. Kanlıca yoğurdu meşhur olup İstanbul'a nakledilerek satılır²² der ve bu bilgi Kanlıcaya dair yazılmış pek çok kitap ve makalede Fetih'ten sonra boş kalan buraya sonradan Anadolu'dan kağnı ile köylüler gelip yerleşmiş. Köyde çok kağnı olduğundan civar halk buraya

²² P. Ç. İnciciyan, a.g.e., 103.

Kağnılıca demişler ve sonra da bu isim Kanlıca olmuş²³ türünden ifadelerle tekrar edilir. Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi'nde Boğaziçi'ni çok iyi bilen A. Cabir Vada'dan²⁴ naklen Kanlıca'ya dair önemli bilgiler verir. Bunlar arasında Mîr-âbâd Kasrı'nı da zikreder. "Dolayı Mescidi" maddesinde ise Mîr-âbâd'ın I. Mahmud zamanında oldukça revaçta olan bir mesire yeri olduğundan bahisle mescidin arka taraflarında bir zamanlar 'Atâullah Efendi Tekkesi'nin bulunduğunu ve Hadîkatü'l-cevâmî"de bu tekkenin harap vaziyette bulunduğunun kayıtlı olduğunu bildirir. Antebli 'Aynî'nin Cenâb-i kutb-i devrân Kanlıcak Şeyhi Efendinüj / Ahi Seyyid Muhammed Hâşim itdi cennete rihlet ADMA, tar.504/1 mısralarıyla zikrettiği zat, muhtemelen o yıllarda metruk hâlde bulunduğu anlaşılan bu tekke şeyhinin kardeşi olmalıdır.

Hemen bütün kaynaklarda Kanlıca, Boğaziçi'nde gayrimüslimlerin oturmadığı ender yerleşim yerlerinden biri olarak zikredilir. Tırsî'nin Kanlıca yalıları ve iskelesinden bahsettiği Kanlıcak yalılarının eyledi ârzû gönlüm / İskelesi başa pey-rev-zen olursa ne 'aceb TDKY, g.20/2 beytini, İstanbul Ansiklopedisi'nde verilen bir bilgi izah eder mahiyettedir. Koçu İstanbul Ansiklopedisi'nde XIX. yüzyıl sonlarında Kanlıca'da sandallarının güzelliği ve temizliği ile meşhur olup Göksu'ya müşteri götürerek çalışan bir kayıkçıdan bahseder: Kanlıca iskelesinin en namlı ve meraklı sandalcılarından ayakdaşlarıyla rekabet ederek her yıl otuz kırk altın harçayarak takım ve döşemelerile beraber yepyeni bir sandal yaptırır eskisini de ucuzca bir bedel ile diğer iskelelerde işliyen sandalcılardan birine satardı. Göksu tenezzühleri için hususî sandalı olmıyanı ve fakat gösterişe düşkün zevk ve safa ehli tarafından Arab Abdürrahman'ın sandalı günlerce evvelinden peylenip tutulurdu. Müşterileri arasında İstanbul'un ve Boğaz'ın en uzak köşelerinden gelenler vardı demesine nazaran Göksu'ya gidenlerin Kanlıca iskelesinden kayık kiraladıkları anlaşılıyor. Boğaziçi'ni daha çok çiçekleriyle değerlendiren Şeyhülislâm Es'ad Efendi ise İstinye'nin bülbüllerine mukabil Kanlıca'nın susam çiçeklerinden bahseder: Virince süsen-i hançer-güzâra Kanlıcayı / Kılındı sâha-i İstinye âşiyân-i hezâr EDMN, k.4/22.

²³ Orhan Çinili, "İstanbul'un Gezilecek ve Görülecek Yerleri", *Vakit*, 22 Eylül 1946.

²⁴ A[bdürrahim] Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943.

Orhan Çinili yukarıda zikri geçen gazete yazısında Kanlıca İskelesi'ndeki bir kahve hakkında şöyle der: Kanlıca'ya gidenler buranın iskelesindeki meşhur kahveyi de ziyaret etmektedirler. Bütün şair ve ediplerimizin de uğrağı olan bu kahve edebiyatımıza bile girmiştir. Burada denize karşı Mekke fincanlarıyla bir kahve içmenin büyük zevki olduğu muhakkaktır. Bu kahvenin bir asıra yakın bir ömrü vardır. Keçeci-zâde'nin Mihnet-keşân'ında geçen Gelüp yâda Kanlıca yârânları / Düşündükçe ol ma'rifet-dânları MKAE, mes.1872 beytiyle buradaki dostlarının hasretini çekmesine nazaran Kanlıca'nın da Beylerbeyi gibi şair ve ediplerin toplanma yerlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Keza Molla'nın Kanlıca şeyhi için tarih düşürdüğü Kanlıcagıy pîri idüp 'azm-i huld / Hûn-i dilin kıldı mürîdân revân // Muhlisi 'İzzet didi târîhini / Şeyh 'Ubeyd ide cinânu mekân (1221) KİMD, tar.316/1-2 kıtası da bu bölgenin tekke ve tarikatler açısından zenginliğini ve Keçeci-zâde'lerin bu semtle olan yakın bağlantısını göstermektedir. Nitekim oğlu Fuad Paşa'nın Kanlıca'daki yerli ve yabancı müellifler tarafından "muhteşem" sıfatıyla zikredilen yalısı 1855 Kanlıca Muahedesi'nin imzalandığı yerdir.

Çubuklu, Çubuklu Bahçe ve Feyz-âbâd Kasrı

Boğaziçi'nin Anadolu yakasında kendi adını taşıyan bir koyda deniz kenarında Paşabahçesi ile Kanlıca arasında bir köydür. Bizans döneminde "huzurlu" anlamında Eirenaion olarak adlandırılan Çubuklu'ya bu ismin menkabevî bir rivayet sebebiyle verildiği kabul edilir. Evliyâ'nın "Evsâf-ı Çubuklu Bâğçe" serlevhası altında anlattığına göre kızılıcak ağacıyla meşhur bahçe, Sultan Bayezid'e izafe edilen menkabevî hikâyesiyle tanınmıştır. Şehzadesi Selim'i Trabzon'dan çağırduğunda burada oğluna kızarak kızılıcak sopasıyla sekiz defa vurduğu ve sonra da yere dikilen bu kuru değneğin olağanüstü lezzetli hurma büyüklüğünde kızılıcaklar veren ulu bir ağaç olduğu rivayet edilir. Bunun yanı sıra burada üretilen çubuk lülelerinden dolayı köyün bu isimle anılmış olabileceği de tahmin edilmektedir. Padişahların av mahalli olarak kullandıkları 150 dönümlük meşhur Çubuklu Korusu ve bülbül sesleriyle ün yapmış bu köy aynı zamanda çok rağbet edilen bir mesire yeriydi. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın inşa ettirdiği büyük havuz ve bahçe etrafına çınar ağaçları dikilmiş ve buraya "Feyz-âbâd" adı verilmişti.

Eremya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre bu bölge o dönemlerde sarayın ihtiyacını karşılayan ve bakımı saray bostancıları tarafından yapılan meyve bahçeleriyle doludur. Sahildeki arazilerin Sultan III. Ahmed zamanında imara açıldığı rivayet edilir. Nevşehirli Dâmâd İbrâhim Paşa buraya büyük havuzuyla birlikte bir kasr ve çeşme inşa ettirip etrafını da çınar ağaçlarıyla çevirterek bir Has-bahçe vücuda getirmiş. Bu çevrenin güzelliklerinden günümüze sadece Sadullah Paşa Yalısı'nda bulunan Çubuklu'ya ait bir resim kalmıştır.

'Osmân-zâde Tâib (ö.1724) Feyz-âbâd Kasrı'nın inşası münasebetiyle paşaya hitaben h.1131 [= m.1719] tarihini gösteren uzunca bir tarih kıtası nazmetmiştir ki o eserde bu kasr için *Te'âla'llâh zihî zâbende nüzhet-gâh-i düstûrî / Hôşâ kasr-i ferah-biünyâd-i Feyz-âbâd-i nev-îcâd* OTSS tar.8/3 denmesine nazaran burada daha önce görülmemiş bir mimarî tarzın uygulandığı anlaşılıyor. Nedîm'in (ö.1730) *Gâhî Feyz-âbâda dogru 'azm idüp eyle safâ / Âsaf-âbâda gelüp gâhî salın ey meh-likâ / Gel hele gör sahn-i Sa'd-âbâda hîç olmaz bahâ / 'İyddür çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum* NDAG, muh.25/III mısralarıyla bahsettiği bu mekânın aynı zamanda herkesçe ziyaret edilen bir mesire yeri olduğu anlaşılıyor. Ancak daha sonra XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle Sadrazam Rıfat Paşa zamanında kendisi ve çocukları için sahile yalılar inşa edilmiş ve yerleşim artarak Çubuklu köyü oluşmuş.

Burada üretilen çubuklar sebebiyle olmalı bu semt adının geçtiği beyitlerde tütün içmeye yarayan lüle ve çubuklardan bahsedildiği görülmektedir. Keçeci-zâde'nin *Mihnet-keşân*'ında gurbet saikiyle söylediği anlaşılan "Elime ne zaman bir tütün çubuğu geçecek olsa hemen Çubuklu aklıma gelirdi" anlamında *Elümde hemân olsa çûb-i duhân / Çubuklu tasavvur iderdüm der-ân* MKAE, mes.835 beyti böyledir. Refî'-i Kâlâyî'nin şu beytinde de keyifçi tiryakiler ve Çubuklu semti birlikte zikredilmiş: *Uzadursa sözi Kâlâyî Çubukluda n'ola / Ehl-i keyfe virür elbette keder ter geçme* RKBA, k.22/17.

Boğazın Anadolu sahilinde birbirine yakın mahaller olması bakımından Çubuklu'nun konu edildiği beyitlerin önemli bir kısmında Göksu'dan da bahsedildiği görülür. Şeyhülislâm Es'ad Efendi; Çubuklu'yu gül bahçeleriyle, Göksu'yu ise sümbülleriyle anarak şöyle der: *Çubuklu gül-büne cây oldı sünbüle Göksu / Virildi lâleye Kandilli nergise Sarıyâr* EDMN, k.4/20. Nedîm'in şiirlerinde de Göksu ve Çubuklu çoğu zaman birlikte geçer. Özellikle Sultan III. Ahmed'in bu semtteki imar faaliyetlerini *Çubuklu*

Göksu sâir gûşe gûşe müntezipler hep / Zemân-i devletiünde oldu her biri cihân-pîrâ NDAG, kıt.7/8 beytiyle ifade ederken bir gazelinde de bu mesire yerinin kalabalığından şikâyetle şöyle der: Göksu bir nâ-hôş hevâ şimdi Çubuklu pek zihâm / Sevdiğüm tenhâca çekdürsek mi Sa'd-âbâde dek NDAG, g.60/2.

Muhtemelen avlak olarak kullanılan korusu ve özellikle dikilen çınar ağaçları sebebiyle olmalı Çubuklu isminin geçtiği beyitlerin önemli bir kısmında Mirzâ-zâde Sâlim'in *Pîş-i nahlân-i Çubukluda bular / Bulalar gâhi meserretten eser SDAİ, mes.37/37* beytinde olduğu gibi ağaç ve fidandan bahsedildiği görülmektedir. Nitekim bir beytinde yeni dikilmiş fidanların saygıyla divan durmalarından bahsedilmesi de bu durumu desteklemektedir: *Tâze nahlân-i Çubuklu ise dîvân turmuş / San selâm almaga züvârna hâzır olmuş SDAİ, mek.3/67. krş. O nahl-i 'işveye Zîver Çubukluda gelince râst / Hıramunuş hevâsiyle turup kaldum çemenlikde SZPD, g.277/6; Nihâl-âsâ dikilsün kalsun 'âşık cây-i hayretde / Çubuklu sahnını teşrif iden nev-res fidândur bu SZPD, g.252/11.*

Tütün çubuğundan bahsedilen beyitlerin bir kısmında "çubuklu bahçe" ibaresinin ısrarla devreye sokulmasının sebebi buranın padişahlara mahsus bir has bahçe olması sebebiyledir. Fakat bu türden beyitlerin çoğunda çubuk içilen bir bahçenin mi yoksa buradaki Çubuklu Bahçesi'nin mi kastedildiği tam bir açıklık arz etmez. Nâbî'nin tütün çubuğu çeken güzellerin dudakları ile bahçe arasında ilgi kurması, o devirde herkesçe meşhur olup bu isimle anılan bu mekânı işaret için söylenmiş olabileceği gibi muhtemelen çubuk tiryakilerinin devam ettiği bahçeli kahvehaneleri ima için de olabilir: *Yakışdı çûp-i duhân leblerine hûbânun / Çubuklu bâğçeye döndi dehânı cânânun NDAF, g.471/1. Nitekim Kâmî'nin Seyr eyle ehl-i keyfi ki çûb-i duhân ile / Döndi Çubuklu bâğçeye bu kahve-hâneler KDAY, g.66/4* beyti bu durumu biraz daha açık ifade etmektedir. Seyyid Câzım'ın "Çubuklu Bahçe"nin çocuklar için her saati birkaç yüzyıllık mektebe bedel olduğunu ifade ettiği şu beytiyle, Sultan Bayezid'in oğlunu kızılılık sopasıyla dövmesine işaret olmak üzere muhtemelen "falaka" kastedilmiş olmalıdır: *Olur bedel yine her sâ'ati dü-sad-sâle / Çubuklu bâğçesi olsa mekteb etfâle SCDÖ, mat.377.*

Beykoz (Begkoz, Bigkoz)

Muvakkit-zâde Pertev'in *Gitmek isterken o fındukçıyla bir gün Begkoza / İtdi kâfirlik yanaşdı n'eyleyem İstavroza MPEB, g.466/1* beytinde ismi geçen bu

kasaba, Üsküdar'dan Karadeniz'e doğru Beylerbeyi, Çengelköy, Anadoluhisarı, Beykoz, Paşabahçe sıralamasında yer alır. Beyitte geçen İstavroz, Beylerbeyi'nin eski adıdır. Nevres'in her iki mısraı da h.1159 / m.1746 tarihini veren *Bigkozuy buldı suyn yapıdı bu dil-keş çeşmeyi / Şâh-i bâlâ-menzilet Sultân Mahmûd-i velî* NKHA, tar. 8/20 beytinde de ifade edildiği üzere bu bölgenin eski şiirlerde en çok dikkati çeken hususiyeti sularıdır. Yine Nevres'in şu beytinden yaz aylarında soğuk suları sebebiyle Beykoz ahalisinin neredeyse mangal yakmak zorunda kalacakları dile getirilir: *Mâ'-i berdi şöyle kim eyyâm-i tâbistânda / Bigkoz ehli gâlibâ der-pîş iderler mankali* NKHA, tar.8/16. Cevrî'nin şu beytinde de yine Beykoz'da her yerden sular fışkırdığı dile getirilmektedir: *Seyr için geldükde Begkoz bâğına iclâl ile / Pâyına yüz sürdi cûlar itmeyüp sabr ü sükkûn* CDHA, tar.3/9.

Su ve çeşmelerinin bolluğu ile ünlü Beykoz için Haşmet "badem göz" ve "çeşme" kelimeleri arasında bir irtibat kurup aynı zamanda suların soğukluğunu da ihsas etmek üzere hasret ateşini söndürmek için Beykoz sularının dahi yetersiz kalacağını şöyle dile getirmiştir: *Ey benüm gözleri bâdâmum amân sultânum / İntizâr âteşine çeşme-i Begkoz yetmez* HKHA, kıt.7/1. Adında "ceviz" anlamına gelen "koz" ibaresi bulunması sebebiyle olmalı Çuhadâr-zâde Şâkir günümüzde de kısmen kullanılan "ceviz kırma" tabirini bu semt ismiyle birlikte şöyle kullanır: *Begkozda ne koz kırdı 'aceb ol şeh-i mümtâz / Var-ise meger mekr ile 'âşıkları satmış* ÇZŞD, g.109/4.

A k b a b a

İstanbul'un Beykoz civarındaki en meşhur mesire yerlerinden biri olup suyu ve o civarda medfun bulunan Akbaba Sultan'ın türbe ve tekkesiyle meşhurdur. Akbaba Mehmed Efendi olarak da bilinen bu zat İstanbul'un fethinde bulunan derviş askerlerden olup fetihten sonra bu bölgede bir Bektaşî tekkesi kurduğu anlaşılmaktadır. Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-nezâir*'ine muhtemelen yanlışlıkla girdiği anlaşılan Cemâlî Çelebi'nin şu mesnevî beytinde adı geçen şahsın da bu zat olması kuvvetle muhtemeldir: *Birisi Ak Baba nâmı Muhammed / İşigi taşı 'ışk ehline mesned* HMNB, b.3534. Evliyâ Çelebi bu zatın türbesi civarında kurulan mesireyi şöyle anlatır: *Mesîre-gâh-i Akbaba Sultân: Beyâz kiraz mevsiminde ve kestâne mevsiminde Begkoz iskelesinden niçe biy araba ihvân-i bâ-safâ ehl ü 'ıyâlleri ve zehâyirleri ile Akbaba köyüne gidüp iki üç ay kestâne faslın iderler. Kayık ile İslâmbol'dan bir günlük mesâfedür. Mez-kûr Akbaba köyi yüz hâneli ve bir cevâhir mihrâblı câmi' ve yigirmi*

'aded dükkânlı ve bir hammâmı, havzlı ma'mûr kurâdur. Akbaba tekyesi, âbâdân tekyedür. Ba'zı yârân anda meks ider. Ba'zı cânlar haymeleri ile meks idüp sohbet ider.

Nev'î bir sonbahar münasebetiyle ileri yaşlarda yazılmış olması muhtemel bir gazelinde bu mesireye gittiğini ve bu türbeyi gördüğünü şöyle ifade eder: *Husûsan Akbabanuñ türbet-i pür-nûrını gördük / Gözi açuklara kühl-i cilâdur ferşiniñ gerdi* NDMT, g.479/4. Oğlu 'Atâyî ise *Sâkî-nâme*'sinde Alemdağ'daki köşkler ve mesire için kurulan süslü çadırlardan söz ederek dağdan inen lezzetli suyu, yeşillik ve korulukları, ağaç gölgeleri altındaki Akbaba türbesinden bahseder: *Odur bürc-i hurşîd-i subh-i safâ / Ki anda makâm eylemiş Akbaba* NASN, mes.723. Ardından da oradaki mesire yerini uzun uzadıya anlattıktan sonra şu mısra ile oraya babasıyla birlikte gittiklerini bildirir: *Bu fasl içre vardık pederle aya / Kalem oldı vâsfında destân-serâ* NASN, mes.734. Ardından da *Nev'î Dîvânı*'ndan, bir beyti yukarıya alınan gazelin tamamını, babasının o gazeli orada yazdığını belirterek teberrüken eserine iktibas eder. Müteakip beyitlerden gölgelik yerlere kurulan sofralar ve soğuk sulara bırakılan şarap sürahileri anlatılır. Haşmet'in şu beytinden de Akbaba mesiresinin aynı zamanda gözlerden uzak bir iştet mahalli olduğu anlaşılıyor: *Bir şâh-bâz-i hüsn ile biz Akbabadayız / Turna gözi şerâb ile zevk ü safâdayız* HKHA, g.97/1. Şeyhülislâm Esad'ın iyham yoluyla göz bebeği anlamına gelen "bebek" ve "hadeka" kelimelerini çağrıştıracak şekilde Bebek Bahçesi'nin o devirdeki itibarından bahseden şu beytinden, aynı güzergâh üzerindeki Akbaba civarında Yâsemen adlı bir mesire yahut iştet mekânı daha olduğunu öğreniyoruz: *Bebek hadîkasın aldı gözine 'ayn-i safâ / Sarıldı Akbabaya Yâsemende kıldı karâr* EDMN, k.4/21.

Macar Tabyası ve Elmas Suyu

İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişindeki Anadolu Kavağı'nda halk arasında Macar Tabyası olarak bilinen ve gerçek adı akar su anlamıyla Mâ-i Cârî Tabyası olan askerî birliğin arka tarafındaki vadiden kaynaklı çok lezzetli meşhur bir suyun adıdır. Sultan IV. Murad zamanında Kazak çapulcularının şaykalarla gelip İstanbul Boğazı sahil-hanelerini yağmalamaları üzerine giriş çıkışları kontrol için bu tabya kurulmuş ve buradaki su daha da şöhret bulmuştu. Bazı metinlerde "Elmas Tabya" olarak zikri geçen yer de XVIII. yüzyılda bu defa Rus tehlikesine karşı güçlendirildiği bilinen bu tabya olmalıdır.

Ahmed Sâdık Zîver Paşa'nın *İki târîh-i güher fer ile kuldum Zîver / Reşha-i hâmemi elmâs suyundan bâlâ* SZPD, tar.282/4 beytinde olduğu gibi şairler türlü vesilelerle bu sudan bahsetmişler. Eskiler elmasın her türlü taşı kesip parçalayacağına yahut dişe değdirilmesi hâlinde dişi dahi derhâl çürütüp dağıtacağına inanırlarmış. Bu sebeple böbrek taşlarını kırmak için bir tel ucuna elmas takarak mesane yoluyla böbreğe elmas iletmeye dahi çalışmışlar. Bu rivayetten hareketle Anadolu Kavağı'ndaki bu suya böbrek taşlarını düşürdüğü için "Elmas Suyu" adı verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira aşağıda görüleceği üzere hakikî veya mecazî manada "elmas suyu"ndan bahsedilen beyitlerin neredeyse tamamında bir zedeleme ve tahrip manası hissedilmektedir.

Yüsri'nin "Elmasın suyunu dert yarasını yıkamak için saklaması gibi, katı yürekliden şefkat beklemek de iğneli sözlere muhatap olmayı mucib olur" manasında söylediği *Olur ümmîd-i şefkat saht-dilden mûris-i îlâs / Devâ-şûyf-i derd-i zahme saklar suyunu elmâs* YDAY, g.66/2 beytinde, elmas gibi elmas suyunun da yarayı azdıracağı ima edilmiş. Yenişehirli 'Avnî'nin "O cömertlik hazinesi ve merhamet kaynağını görün ki gönül yarasını elmas suyu ile yıkıyor" dediği *Âb-i elmâs ile eyler şüst ü şû dâg-i dili / Ol kerem gencînesin ol merhamet kânun görüy* YADS, g.224/2 beytinde de bu suyun zedeleyiciliği ve yaralara zarar verdiği ifade edilmiş. Ancak Tokatlı Kânî'nin muhtemelen zamane yöneticilerinin istismarını kastettiği şu beytinde geçen "yüzükten elmas suyunu çekmek" ile neyin kastedildiği tam olarak anlaşılmamaktadır: *Suyın buldurdı hükkâm-i zemâne celb-i dünyânuy / Çekerler müdde'îniy hâteminden âb-i elmâsı* KDİY, kıt.83/1.

Reşad Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Anadolu Kavağı'ndan bahsederken *Gayet tatlı "Abı hayât misal" suları ile tanınmış olan bu köyde altı çeşme vardır. Çeşmelerde akan sular Dolay Suyu ve Çınardibi Suyudur. Köyün kaynakları gayet yakın diğer meşhur suları Abdihoca, Abıhayat ve Kumdöken sularıdır. Bu sonuncusu adından da anlaşılacağı üzere mide bağırsak ve böbrek hastalıkları için şifalı bir sudur. Geride bir de ayazması vardır demiş ki bu bilgi de Elmas Suyu'nun taş düşürme özelliği hakkındaki tahminleri güçlendirmektedir.*

Rumelihisarı (Yeni Hisâr)

Türklerin fetihten önce İstanbul'a en yakın yerleşim yerlerinden birinin Anadoluhisarı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Fatih'in dedesi

Yıldırım Bayezid'in Anadoluhisarı'nı inşasından yarım yüzyıl sonra 15 Nisan 1452'de başlatıp 31 Ağustos 1452'de üç buçuk ay gibi kısa sürede bitirdiği bilinen Rumelihisarı inşası, İstanbul'un fethini hazırlaması bakımından Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Binlerce usta, işçi ve esirin çalıştığı bu büyük inşaat münasebetiyle bu bölgenin güvenliği, iase ve ibatesi için çok güçlü bir askerî istihkâm ve levazım zinciri, dolayısıyla geçici de olsa bir kent yapılaşması oluşturulduğu muhakkaktır. Hadîdî kuruluştan 1533'e kadar gelişen hadiseleri nazmettiği *Tevârih-i Âl-i 'Osmân'*ında Rumelihisarı'nın inşa macerasını, inşaatın bitiminden sonra deniz seviyesine keklği gözünden vurucak derecede hassas büyük toprak yerleştirildiğini de ilave ederek şöylece özetler: *Dönüp Sultân Muhammed çekdi leşker / Süriüp togrı Koca iline irerler // Varup Akça Hisâr üstine indi / Geçüp bahri hisâra karşı kondı // Hemân ol arada kim kondı leşker / Buyurdu bir hisâr anda yaparlar // Tonadup kal'ayı ucdan uca hep / Yarar âdem yarağıyla müretteb // Ulu toprak kodı deryâ yüzinde / Kemîne kepki ururlar gözinde // Buyurdu İstanbul etrâfın ururlar / Kapup âdem kapuyı yapıdururlar // Tekür gördi ki hâl oldu mükedder / Keder def' itmege bir çâre ister* HTAO, mes.3224-3230. Enverî'nin *Düstûr-nâme's*inden alınan şu mısralarda Rumelihisarı'nın inşası ve kaleye yerleştirilen toprakların boğaztan gemi değil sinek geçse dahi vuracak biçimde yerleştirilmesi anlatılmış: *Râm iline çünkü geldi pâdişâh / Diyle ne tedbir ider zall-i ilâh // Didi İstanbul bogazını kesem / Ol 'adûvullaha yıl gibi esem // Çün sekiz yüz elli altı oldu sâl / Buldılar ol yörede bir kaç cibâl // Kara deryâdan yana bir kal'a sarp / Yapdı andan urdu İstanbula darb // Nice kal'a ancılayın bir hisâr / Görmedi 'âlem içinde rûzgâr // Husrevânî küp gibi çok tûblar / Atılır kûhlara andan kûplar // Ne gemi geçimez andan kelebek / Kim ururlar tûb ile geçse sijek // Bes Fireng ile Sitanbul hôr u zâr / Kaht ü tengîden kamu kıldı nizâr* DEBA, mes.3377-3384.

Hadîdî ve Enverî'nin yukarıdaki mısralarından da anlaşılacağı üzere Rumelihisarı'nın inşasıyla ilgili o devre ait manzum metinlerde hiçbir ipucu bulunmadığına dair ileri sürülen iddialar ciddiyetten uzak ve mesnetsizdir. Fatih'in şehzadelik yıllarından beri yanından ayırmadığı musahibi ve hocası Molla 'Aşkî'nin Rumelihisarı inşasına dair nazmettiği 49 beyitlik müstakil bir kasidesi de inşaatla çağdaş olup kasidenin *Ebed muhkem olsun dâyimâ oldu temâm* mısraı da hisarın inşaat tarihini (h.856 = m.1452) olarak vermektedir. Kasidenin uzunca bir Fatih övgüsünden sonra Rumelihisarı'nı abartılı ifadelerle öven beyitleri şunlardır: *Bir 'aceb muhkem hisâr itdüy binâ / Bürc ü bârûsı-durur kamu ruhâm // Ger yıkılıp çerh devrülse zemîn / Hâdiseden*

görmeyiser inhidâm // Kulesinüñ her nefes hârisleri / 'Arş sâkinlerine vîrür selâm // Ger ola pervâz biñ yıl bürcine / Çıkımaya bî-beden kala hamâm // Çünkü bârûsundan atıla topı / Koparur deryânuñ içinden katâm // Almaga Kostantiniyye şehrinî / Gösterür İslâm ehline iltizâm // Âfet-i küffâra olmuşdur sebab / Mü'mini anuñ-çün eyler şâd-kâm // Yazılup-durur buña târîh ebed / Muhkem olsun dâyimâ oldı temâm ADNBN, g.36/36-44.

Üsküdar'dan Rumelihisarı'na taşınan 'Aşkî'nin şiirlerinde sıkça görülen *La'l-i lebiyle ş'ol hat-i nev-hîz-i dil-rübâ / Gûyâ kirâs-i al ile Yeyi Hisârdur* ÜASU, g.97/2 türünden beyitlerde de görüleceği üzere hisarın adı 16. yüzyılda da değişmemiştir. Gerek Yenihisar gerekse daha sonraki yüzyıllara ait manzum eserlerde Rumelihisarı ile ilgili çok fazla bilgi mevcuttur. Bunlar arasında Ebûbekir Celâlî'nin şu musralarından, padişahların saltanat kayıklarıyla hisarların önünden geçişi sırasında top atışlarıyla selamlandıkları anlaşılmaktadır: *Pîş-gâh-i hisâr-i Rûmiliden / Pâdişâh-i cihân idince güzâr / Nefy olındı top atmadıkları-çün / Gitdi top yolına âgâ-yı hisâr* ECES, kıt.34. İfadeden anlaşıldığına göre Sultan II. Mahmud'un geçişi sırasında ihmalkâr davranarak padişahı top atışıyla selamlamadığı için hisar ağası vazifesinden azledilmiştir. 'Atâyî İçi mahbes etrâfı huld-i berîn / Gelür dâst ü düşmen olur hem-nişîn' NASN, mes.634 beytinde Rumelihisarı'nun içinin hapisane fakat dışının cennetten bir köşe olduğunu ifade eder. Gerçekten de yerli ve yabancı kaynaklarda buranın uzun yıllar hapisane olarak kullanıldığı nakledilmektedir.

Rumelihisarı'ndan deniz seviyesine yerleştirilen topların usta topçular tarafından gülleleri denizde sektirmek suretiyle keskin atışlar yapılarak izinsiz geçmeye çalışan tekne ve gemilerin batırıldığı rivayet edilir. Bunlardan ayrı olarak Nev'î-zâde'nin bu iki hisarı "bahriñ kilîdi" olarak nitelendirerek söylediği şu beyitler silah ve savaş tarihiyle ilgili oldukça önemli bilgiler ihtiva etmekte ve düşman üzerine gerektiğinde top yerine zincir atıldığını²⁵ bildirmektedir: *N'ola bahriñ olsa kilîdi hisâr / Girer birbirine*

²⁵ Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk'ında geçen *Sayıâdları şikâra urgun / Tavşan o gürîha telli kurşun* ŞGHA, mes.268 beytinde o devirde yaygın olarak kullanılan telli kurşunlardan bahseder. Ganî-zâde Nâdirî'nin *Şeh-nâme'sinde geçen Meger telli mühre olur vakt-i ceng / Kesilmiş sâlik tûbı deste tüfeng* GNŞN, mes.1696 türünden beyitlerde de bu tür isabet oranı ve tahrip gücü çok yüksek telli kurşunlar konu edilmektedir. Bunlar atıldığı zaman arkalarında uzunca bir duman ve kıvılcım şeridi bırakıyor olmalı ki birçok şairin bu kurşunları kuyruklu yıldız benzettiği

dem-i kâr-zâr // 'Adû üzre zencîr atup tôblar / O mâbeyne zencîr-i âhen çeker NASN, mes.604-605.

'Atâyî'nin bu önemli bilgiyi müteakiben iki hisarın kısaca tasvirinden sonra biraz da latife yoluyla Anadoluhisarı ile Rumelihisarı'nda ikamet edenler arasındaki bir atışma ve tartışmaya yer verdiği görülür. Atışma konusu hangi kıyının daha sefalı olduğu üzerine yıllar boyu kale cengini andıracak biçimde sürdürülen iddialaşmadır. Sabah vakti güneş Rumelihisarı'na vurduğundan Anadoluhisarı ahalişi gayet rahattır. Fakat ikindiden sonra güneş hisarın arka tepesine geçtiği için Rumeli yakası rahatlar, bu defa Anadoluhisarı yanma derecesinde ısınır. Şair her iki yakanın kirazının lezzeti ve havasının güzelliği sebebiyle ikisi arasında bir tercih yapılamayacağı kanaatiyle tartışmayı şöylece bitirir: *Birinün seherden hevâsı güzel / Ki feyz-i sabâhı sabûha bedel // Birinün dem-i şâmu mahmûddur / Ki cennet gibi zullî memdûddur // Çekilmiş biri Göksu ırmagına / Akitmiş biri bahri ayagına // Yanında anuy Göksudan tîği var / Bunuy arkasında siper kûhsâr // Mukâbil turur iki dil-keş mahal / Gören meyl ider birbirinden güzel // Berâber tutup seyr ider ehl-i dil / Birin kimse tercîhe kâdir degül // Egerçi nice bahs olur dâimâ / Ki tahrîri tafsîl ider iktizâ // İdüp halka-i âsümâna güzêr / Olur kal'a cengi gibi bahsler // İdüp semt-i Rûmı tutanlar cidâl / Anatoliya böyle eyler sü'âl // Ki ba'd ez-zuhûr germ olup âfitâb / İder murg ü mâhîyi anda kebâb // Güneş kim çeke tîg-i âteş-cilâ / İder Göksuya urmağı iktizâ // Bu cânib o demlerde nüzhê-gede / Huzûr eylerüz sâye-i kal'ede // Bu ma'mûre bender o tenhâ-sitân / 'Înâd eylemez bunda şehri olan // Cevâbın bu gûne iderler edâ / Bu gün baya ise o yarım saya // Seherden idüp Rûma tâbiş hüçûm / Olur cümle Hindî-sıfat halk-i Rûm // Virüp cem'-i eşhâs aya sıkleti / Sıkar kesret ol kûşe-i vahdeti // Komaz iskele sâhilinde safâ / Havâle olur*

görölmektedir: *Tüfeng eyleyüp telli mühre nisâr / 'İyân eyledi necm-i dünbâle-dâr GNŞN, mes.1052.* Evliyâ Çelebi bu kurşunlardan bazılarının eşek sidığıne bulanarak atıldığını bildirerek telli kurşunlar hakkında şu bilgiyi verir: *Ve dahi kâmil bin fuçı leb-ber-leb kırk nev'a görölmemiş kurşumu var. Ba'zısı telli kurşumdur, tüfengden çıkdıkda iki başı kurşum, ortası iki karış uzun demir teldür. Açılarak gidüp râst geldiği yirleri iki biçüp helâk ider. Ve ba'zı kurşunlarınıñ içi nohudlu ve arpalı ve zencîrli ve topraklı ve neftli ve eşek sidikli ve zehirli ve toprakdan yapılmış müdeşver yağlı kurşunları fıçı fıçı hâzır-bâş durur. Hakikatü'l-hâl bu mezkûr kurşunlardan her kim yidi ise halâs olmayup cümle şehîd oldılar. Ganî-zâde bu kurşunları aynı sapa bağıl ateş rengi iki kiraz olarak tarif eder ki bu benzetme tam da Evliyâ'nın tarifıyla uyusmaktadır: *Kirâs olmuş ol mühre-i âteşin / Anuy sapıdır tel ki olmuş karîn GNŞN, mes.1053.* Sözü edilen telli kurşunlar ve zincirli gülleler hakkında Osmanlı Şiiri *Kılavuzu'nun* ilgili maddelerinde oldukça ayrıntılı bilgi verilecektir.*

nice ırgâd ana // Biz urdukça bunda kulak bülbüle / Kimi gemi halkı salar gulgüle // [...] Kirâs ile âb ü hevâ müşterek / Hemân ikisi bir tutulmak gerek // Kirâs ile âb ü hevâ müşterek / Hemân ikisi bir tutulmak gerek NASN, mes.608-629.

Rumelihisarı'nın Kirazı

Günümüzde manzum metin çevirilerinde çoğu zaman nar çiçeği olarak yorumlanan “gül-nâr”ın esas anlamı kirazdır. Özellikle İstanbul hakkında nazmedilmiş eserlerin önemli bir kısmında “gül-nâr” veya “kirâs”tan bahsedildiğinde ardından bir “hisâr” kelimesinin geldiği görülür: *Bûse-i gül-nâr-i lebîy seyr-i Hisârî aydurur / Mîve-i vasl o sehî-kâmete bâr-i işvedür* FDHG, g.134/4; *Vahyî hayâl-i vâfî-i leb ü rûy-i yâr ile / Seyr-i Hisâra çık gül ü gül-nâr vaktidür* VDHT, g.91/5; *Bûse-çînî-i leb-i dil-dâr ile bî-vehm ü bâk / Mevsim-i gül-nârda seyr-i Hisâr itmek nice* VDHT, g.231/5. Bunun sebebi bir zamanlar Rumelihisarı civarının kirazlarının şöhretidir. Kezâ “kirâs” kelimesinin geçtiği beyitlerin önemli bir kısmında “hisâr” ibaresine de yer verilir ve “kiraz mevsimi” tabiriyle “hisâr” ibaresi birlikte zikredilir. Sâlim’in *Hisârıy neyleyem sensüz olan zevkın baya şimdi / Şehâ her bir kirâsı resm-i dâg-i iştiyâk oldu* SDAİ, g.286/2 yahut Re’fet’in *Kirâs mevsimidür cânîb-i Hisâre buyur / Efendi lutf ile nergislere nezâre buyur* RMAD, g.39b/1 beyitleri buna misaldir. krş. *Cenâb-i pâdişeh-i âlemüy sa’âdet ile / İdince neyyir-i zâtı Hisârî nûrânî / O deylü lezzet-i nev virdi feyz-i makdemi kim / Henûz oldu Hisârıy kirâsı sultânî* EDMN, muk.2. Eski metinlerde Rumelihisarı’nın adının “Yenice Hisar” olarak geçmesine nazaran XVI. yüzyıl şairi Üsküdarlı ‘Aşkî’nin şu beytinden de bütün bu beyitlerde kastedilen yerin Rumelihisarı olduğu açıkça anlaşılıyor: *La’l-i lebiyle ş’ol hat-i nev-hîz-i dil-rübâ / Gûyâ kirâs-i al ile Yeyî Hisârdur* ÜASU, g.97/2.

Rumelihisarı ve Hisâr Makamı

Türk musikîsinin en eski mürekkep makamlarından olup Re’fet’in *Ey mutrib-i hîş-dem ele al çeng ü rebâbı / İrdi dem-i nev-rûz biraz fasl-i Hisâr it* RMAD g.22/2 beytinde sözü edilen “Hisâr” makamı, Sûz-i dil makamına Hüseyînî beşlisinin eklenmesiyle mürekkep olur. Baharın gelişi ile Göksu ve Anadoluhisarı civarı, musikî eşliğinde sandal sefalarına sahne olması bakımından, hakikat veya iyham yoluyla bu makamdan bahsedilen manzum metinlerde Rezmî’nin şu beytinde olduğu gibi deniz ve kayık türünden unsurlara çokça yer verilir: *Geçelim bahr-i gamı zevrak-i meyle Rezmî*

/ İdelüm şevk ile dil-dâr ile bir fasl-i Hisâr RDMG, g.114/5. Bu tabiri sadece bir makam adı olarak değil aynı zamanda Gökso ve Hisar'daki sandal sefalarının başladığı mevsim anlamında değerlendirmek de mümkündür: Nâle-i zemzeme-i bülbülü gûş itmişdür / Ki usûl ile nühuftu geliyor fasl-i Hisâr RMAD, k.14/43. krş. Hele bizi bize ko gel teferrüç eyleyeliüm / Sabâ bahârda fasl-i Hisâr lâzımdur RMAD, g.80b/4.

K I S A L T M A L A R

AÇMŞ	=	Âşık Çelebi, <i>Meşâ'irü's-şu'arâ</i> , G. M. Meredith-Owens
ADMA	=	Antepli Aynî, <i>Dîvân</i> , Mehmet Arslan
ADNB	=	Aşkî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Atillâ Şentürk - Nurcan Boşdurmaz
AHBK	=	Azmî-zâde Haletî, <i>Dîvân</i> , Bayram Ali Kaya
ANDŞ	=	Ali Nihad Tarlan, <i>Dîvân Şiiri</i>
BDMY	=	Bâlî, <i>Dîvân</i> , Muhammed Yaşar
BDSK	=	Bâkî, <i>Dîvân</i> , Sabahattin Küçük
BDYA	=	Behiştî, <i>Dîvân</i> , Yaşar Aydemir
BİBD	=	Beylikçi İzzet Beğ, <i>Dîvân</i> , Fatma Meliha Şen
BSTK	=	Bosnalı Sâbit, <i>Dîvân</i> , Turgut Karacan
CDBK	=	Cem'î, <i>Dîvân</i> , Birgül Koparan
CDHA	=	Cevrî, <i>Dîvân</i> , Hüseyin Ayan
CKPD	=	Cezerî Kâsım Paşa (Sâfî), <i>Dîvân</i> , Ahmet Sevgi - Hakan Sevindik
ÇZRD	=	Çeşmî-zâde Reşid, <i>Dîvân</i> , Mustafa Uluocak
DEBA	=	Enverî, <i>Düstûr-nâme</i> , Betül Ademler
DSPD	=	Diyarbakirli Sa'îd Paşa, <i>Dîvân</i> , Kenan Erdoğan
DUBÇ	=	Derzî-zâde Ulvî, <i>Dîvân</i> , Büşra Çelik
ECES	=	Ebubekir Celâlî, <i>Dîvân</i> , Erdem Sarıkaya
EDHK	=	Esrar Dede, <i>Dîvân</i> , Hasan Ali Kasır
EDMN	=	Esad, <i>Dîvân</i> , Muhammet Nur Doğan
EDYS	=	Emrî, <i>Dîvân</i> , M. A. Yekta Saraç
ENDS	=	Edirneli Nazmî, <i>Dîvân</i> , Sibel Üst
ENDV	=	Enderunlu Vâsîf, <i>Dîvân</i> , Rahşan Gürel
ENMN	=	Edirneli Nazmî <i>Mecma'ü'n-nezâir</i> , M. Fatih Köksal
FDAK	=	Figânî, <i>Dîvân</i> , Abdülkadir Karahan

FDHG	=	Fasîhî, <i>Dîvân</i> , Haluk Gökalp
FDME	=	Fatin, <i>Dîvân</i> , Mehtap Erdoğan
FDYŞ	=	Abdullah Ferdî, <i>Dîvân</i> , Yılmaz Şentürk
FŞKE	=	<i>Fâtih'in Şiirleri</i> , Kemal Edib Kürkçüoğlu
GDFB	=	Garâmî, <i>Dîvân</i> , Fatih Başpınar
GMAD	=	Gelibolulu Âlî, <i>Dîvânlar</i> , İsmail Hakkı Aksoyak
GNŞN	=	Ganî-zâde Nâdirî <i>Şeh-nâme</i> , Numan Küleçki
HBDA	=	Hayali Beğ, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
HDMK	=	Hüdâyî-i Kadîm, <i>Dîvân</i> , Mustafa Kaçalın
HELD	=	Helâkî, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu
HKHA	=	<i>Haşmet Külliyyatı</i> , İsmail Hakkı Aksoyak
HMNB	=	Hisâlî <i>Metâliü'n-nezâir</i> , Bilge Kaya
HTAO	=	Hadîdî, <i>Tevârih-i Âl-i 'Osmân (1299-1523)</i> , Necdet Öztürk
İAPD	=	İzzet Ali Paşa, <i>Dîvân</i> , İrfan Aypay
KDAY	=	Kâmî, <i>Dîvân</i> , Ali Yıldırım
KİMD	=	Keçeci-zâde 'İzzet Molla, <i>Dîvân</i> , Ömür Ceylan - Ozan Yılmaz
KPYZ	=	Kemâl Paşa-zâde, <i>Yûsuf ü Züleyhâ</i> , Mustafa Demirel
KRDS	=	Rahmî (Kırımlı), <i>Dîvân</i> , Sevgi Elmas
LDKS	=	Livâyî, <i>Dîvân</i> , Köksal Seyhan
LHDM	=	Leylâ Hanım, <i>Dîvân</i> , Mehmet Arslan
MCDM	=	Manastırlı Celâlî, <i>Dîvân</i> , Murat Güneş
MDCA	=	Muhibbî, <i>Dîvân</i> , Coşkun Ak
MEDC	=	Mürekkepçi Enverî, <i>Dîvân</i> , Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı
MEGP	=	Mustafa Efendi, <i>Gülşen-i Pend</i> , Mehmet Sait Çalka
MKAE	=	Keçeci-zâde 'İzzet Molla, <i>Mihnet-keşân</i> , Ali Emre Özyıldırım
MNAK	=	Mirzâ-zâde Neylî, <i>Dîvân</i> , Atabey Kılıç
MPEB	=	Muvakkit-zâde Pertev, <i>Dîvân</i> , Ekrem Bektaş
MŞHA	=	Mahremî, <i>Şeh-nâme</i> , Hatice Aynur
NAHH	=	Nev'î-zâde Atâyî, <i>Heft-hvân</i> , Turgut Karacan
NASK	=	Nev'î-zâde Atâyî, <i>Dîvân</i> , Saadet Karaköse
NASN	=	Nev'î-zâde Atâyî, <i>Sâkî-nâme</i> , Muhammet Kuzubaş

NBDA	=	Necâtî Beğ, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
NDAF	=	Nâbî, <i>Dîvân</i> , Ali Fuat Bilkan
NDAG	=	Nedîm, <i>Dîvân</i> , Abdülbaki Gölpinarlı
NDMA	=	Nef'î, <i>Dîvân</i> , Metin Akkuş
NDMT	=	Nev'î, <i>Dîvân</i> , Mertol Tulum - Ali Tanyeri
NKHA	=	Nevres-i Kadîm, <i>Dîvân</i> , Hüseyin Akkaya
OTSS	=	Osman-zâde Tâib, <i>Dîvân</i> , Sâlih Sâdâvî
PBKG	=	<i>Pervâne Bey Mecmû'ası</i> , Kâmil Ali Gıynaş
PHÖE	=	Peşteli Hisâlî, <i>Dîvân</i> , Özlem Ercan
RAÇD	=	Râmî Abdurrahman Çelebi, <i>Dîvân</i> , Fatma Zehra
Kavukçu		
RDAM	=	Rahîmî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Mermer
RDMG	=	Rezmî, <i>Dîvân</i> , Mehmet Gürbüz
RDZA	=	Revânî, <i>Dîvân</i> , Ziya Avşar
RKBA	=	Refî'-i Kâlâyî, <i>Dîvân</i> , Bilal Alpaydın
RMAD	=	Re'fet Mehmed Azîz, <i>Dîvân</i> , M. Nuri Kardeş
SCDÖ	=	Seyyîd Câzım, <i>Dîvân</i> , Ahmet Özbek
SDAİ	=	Mirzâ-zâde Sâlim, <i>Dîvân</i> , Adnan İnce
SDCB	=	Sehâbî, <i>Dîvân</i> , Cemal Bayak
SDEH	=	Süheylî, <i>Dîvân</i> , Esat Harmancı
SDFS	=	Sâmî (Arpaemîni-zâde), <i>Dîvân</i> , Fatma S. Kutlar
SEBZ	=	Sebzî, <i>Dîvân</i> , Hakan Yekbaş
SSAA	=	Senâyî, <i>Süleymân-nâme</i> , Mesut Bayram Düzenli,
Ahmet Akgül		
SVAY	=	Sünbül-zâde Vehbî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Yenikale
SZPD	=	Ahmed Sâdık Zîver Paşa, <i>Dîvân</i> , Suzan Ay
ŞDŞD	=	Şehrî (Ali Çelebi), <i>Dîvân</i> , Şener Demirel
ŞGHA	=	Şeyh Gâlib, <i>Hüsn ü Aşk</i> , Muhammet Nur Doğan
ŞGNO	=	Şeyh Gâlib, <i>Dîvân</i> , Naci Okçu
ŞHDM	=	Şeref Hanım, <i>Dîvân</i> , Mehmet Arslan
TDİA	=	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDKY	=	Tırsî (Şânî), <i>Dîvân</i> , Kadriye Yılmaz
TDSĐ	=	Tecellî, <i>Dîvân</i> , Sebahat Deniz
ÜASU	=	Üsküdarlı 'Aşkî, <i>Dîvân</i> , Süreyya Uzun

ÜDMS	=	Ümîdî, <i>Dîvân</i> , Muhammed Selvi
ÜİÇD	=	Üsküplü İshâk Çelebi, <i>Dîvân</i> , Mehmet Çavuşoğlu
ÜKDM	=	Üsküdarlı Kâşif, <i>Dîvânçe</i> , Mustafa Erdoğan
VDHT	=	Vahyi, <i>Dîvân</i> , Hakan Taş
VHYY	=	Vücûdî, <i>Hayâl ü Yâr</i> , Yaşar Aydemir
YAÇA	=	Yetîm Ali Çelebi (Yetîmî), <i>Dîvân</i> , Ali Aktaş
YALT	=	Yenişehirli Avnî, <i>Dîvân</i> , Lokman Turan
YAZP	=	Yetîm Ali Çelebi (Yetîmî), <i>Dîvân</i> , Zehrâ Piroğlu
YDAY	=	Yüsri, <i>Dîvân</i> , Aslıhan Yıldız
YDMÇ	=	Yahyâ Beğ, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu
ZDAN	=	Zâtî, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan

KAYNAKÇA

- ADEMLER, Betül, *Düstûr-nâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007.
- AK, Coşkun, *Muhibbî Dîvânı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1977.
- AKKAYA, Hüseyin, *Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- AKKUŞ, Metin, *Nef'i Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Âlî ve Dîvânlarının Tenkidli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 199.
- AKTAŞ, Ali, *Yetîm Divanı: İnceleme-Metin*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- ALPAYDIN, Bilal, *Reft'-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- ARSLAN, Mehmet, *Antepli Aynî Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, *Leylâ Hanım Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, *Şeref Hanım Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, İsmail Hakkı Soyak, *Haşmet Külliyyatı*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.
- ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü's-Şu'arâ or Tezkere Of 'Âşık Çelebi*, nşr. Meredith-Owens, G. M., Londra 1971.
- AVŞAR, Ziya, *Revânî Dîvânı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
(Erişim Tarihi: 02.04.2022).

- AY, Suzan, *Ahmet Sadık Ziver Paşa Divanı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999.
- AYAN, Hüseyin, *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981.
- AYDEMİR, Yaşar, *Behiştî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- _____, *Hayâl u Yâr*, Birleşik Matbaacılık, Ankara 2007.
- AYNUR Hatice, *Mahremî Ve Şeh-Nâme'si I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin (2 Cilt)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- AYPAY, A. İrfan, *İzzet Ali Paşa, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı ile Nigâr-nâmesinin Tenkitli Metni*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elazığ 1986
- BAŞPINAR, Fatih, *Garâmî: Dîvân*, İstanbul, Yedirenk Yayınları 2013.
- BAYAK, Cemal, *Sehabi Divanı ve Konu İndeksi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- BEKTAŞ, Ekrem. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Hayatı-Sanatı ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- BOSTAN, İdris, "Akdeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, s. 231-234.
- CEYLAN, Ömür, Ozan Yılmaz, *Hazana Sürgün Bahar Keçecizade İzzet Molla Ve Divan-I Bahar-I Efkar*, Kitap Sarayı, İstanbul 2005.
- ÇALKAL, Mehmet Sait, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Helâkî, Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- _____, Tanyeri, M. Ali, *Üsküblü İshâk Çelebi ve Dîvân Tenkidli Basım*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989.
- _____, *Yahyâ Bey Dîvân Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

- ÇELİK, Büşra, Kılıç, Muzaffer, *Derzî-zâde Ulvî Divanı*, DBY Yayınları, İstanbul 2018.
- ÇİNİLİ, Orhan, "İstanbul'un Gezilecek ve Görülecek Yerleri", *Vakit*, 22 Eylül 1946.
- DEMİREL, Mustafa, *Kemal Paşazâde, Yûsuf u Züleyhâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- DEMİREL, Şener, *17. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) Hayatı, Sanatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1999.
- DENİZ, Sebahat, *Tecelli ve Divanı*, Veli Yayınları, İstanbul 2005.
- DOĞAN, Muhammet Nur Doğan, *Lale Devri Şairi Şeyhülislam Es'ad ve Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997
- _____, *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk*, Yelkenli Kitabevi, İstanbul 2011.
- DÜZENLİ, Mesut Bayram, Akgül, Ahmet *Senâyi'nin Manzum Süleymaniyye'si*, Çizgi Yayınları, 2018.
- ELMAS, Sevgi, *Rahmî (Kırımlı, Mustafa) Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri Ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1997.
- ERCAN, Özlem, *Peştelî Hisâlî Dîvânı*, Gaye Kitabevi, Bursa 2008.
- ERDOĞAN, Kenan, *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı*, Manisa 2004.
- ERDOĞAN, Mehtap, *Fatîn Dîvânî*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Üsküdarlı Kâşif Hayatı, Şiir Dünyası ve Dîvânçesi*, Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler. c.II. (ed. Prof. Dr. Zekeriya Kurşun vd.). İstanbul: Üsküdar Belediye Yay. 37-73, 2005.
- EREMYA Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi XVIII. Asırda İstanbul*, nşr. Hrand D. Andreasyan - Kevork Pamukçüyan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Seyâhat-nâme*, Dersâadet 1314, c. I.
- _____, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, nşr. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- EYİCE, Semavi, "Anadolu Hisarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s.147.
- EYÜPGİLLER, Kemal Kutgün, Yaşa, Yeşim, *İstanbul Boğazı (Bahr-i Siyah/Karadeniz) Kale ve Tabyaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

- GIYNAŞ, Kâmil Ali, *Pervâne Bey Mecmuası*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014.
- GÖKALP, Haluk, *Fasîhî Divanı (İnceleme-Metin)*, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Adana 2001.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Nedim Divanı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1951.
- GÖNCÜ, T. Cengiz, "Boğaziçinde bir "Sahilsaray-ı Ferahfeza": Beylerbeyi Sahilsaray-ı Hümâyunu", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, İstanbul 2013, nr.2, s.205-214.
- GÜNEŞ, Murat, *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2013.
- GÜRBÜZ, Mehmet, *Rezmî Dîvân*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- GÜREL, Rahşan, *Enderunlu Vâsîf Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.
- HARMANCI, M. Esat, *Süheylî Dîvân*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Mehtapları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- İNCE, Adnan, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi*, AKM Yayınları, Ankara 2005.
- İNCİCİYAN, G. V., *Boğaziçi Sayfiyeleri*, nşr. Orhan Duru, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.
- _____, P. Ğ. XVIII. *Asırda İstanbul*, nşr. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956
- KAÇALIN, Mustafa, *Hüdâyî (Salâ Mushsı) Dîvân*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- KARACAN Turgut, *Nev'î-zâde Atâyî Heft-hvân Mesnevisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1972.
- KARACAN, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991.
- KARAKÖSE Saadet, *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı Kısmi Tahlil-Metin (2. Cilt)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1994.
- KARDAŞ, Mehmet Nuri, *Re'fet Mehmed Aziz'in Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânın Tenkitli Metni*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.
- KARAHAN, Abdülkadir, *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figani Ve Divançesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1966.

- KASIR, Hasan Ali, *Esrar Dede; Hayatı, Edebi Kişiliği Ve Divan`ının Karşılaştırmalı Metni*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- KAVUKÇU, Fatma Zehra, *Rami Divanı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000.
- KAYA, Bayram Ali, *The Dîvân of 'Azmî-zâde Hâletî: Introduction and Critical Edition of Dîvân*, Harvard University, 2003.
- KAYA, Bilge, *Hisâlî Hayatı. Metâliü'n Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- KILIÇ, Atabey, *Mirzâ-zâde Neylî ve Dîvânı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- KOPARAN, Birgül, *Cem'î, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat ve Kollektif Şirketi, İstanbul 1961, c.5.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-nezâir*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- KURNAZ, Cemal, Tatçı, Mustafa, *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2001.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*, Kalkan Matbaası, Ankara 2004.
- KUZUBAŞ, Muhammet, *Nev'î-zâde Atâyî Sâkî-nâme*, Etüt Yayınları, Samsun 2009.
- KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- KÜLEKÇİ, Numan, *Ganî-zâde Nâdirî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvânı ve Şeh-nâme'sinin Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum 1985.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, *Fâtih'in Şiirleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946.
- MERMER, Ahmet, *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2004.
- MOLLA AŞKÎ, *Dîvân*, nşr. Ahmet Atillâ Şentürk, Nurcan Boşdurmaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- OKÇU, Naci, *Şeyh Galib, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

- ÖZBEK, Ahmet, *Câzîm Dîvânı (Edisyon Kritik-İnceleme)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2000.
- ÖZTÜRK, Necdet, *Hadidi Tevârih-i Âl-i Osman: (1299-1523)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi İstanbul 1991.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Mihnet-keşân'ı ve Tahlili*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- PIROĞLU, Zehra, *Yetîmî, Hayatı Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.
- SÂDÂVÎ, Sâlih, *Osman-Zade Ta'ib Ahmed Hayatı, Eseri ve Edebî Kişiliği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987.
- SARAÇ, M. A. Yekta, *Emrî Divanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.
- SARIKAYA, Erdem, *Ebubekir Celali Divanı (Karşılaştırmalı Metin İnceleme)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.
- SELVÎ, Muhammed, *Ümîdî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2008.
- SEVGİ, Ahmet, Sevindik, Hakan, *Cezerî Kâsım Paşa Sâfî Dîvânı*, Palet Yayınları, Konya 2016.
- SEYHAN, Köksal, *Livâyî Divanı (Metin-İnceleme)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- ŞEN, Fatma Meliha, *Beylikçi İzzet Bey Divanı (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, İstanbul 2016, c. I.
_____, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, İstanbul 2021, c.V.
- ŞENTÜRK, Yılmaz, *Abdullah Ferdi Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2005.
- TARLAN, Ali Nihad, *Hayâlî Bey Dîvânı*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1945.
_____, *Necâtî Beg Dîvânı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.
_____, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvân Şiiri Ubeydî-Aşkî-Şem'î-İşretî*,
_____, *Zatî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.
- TAŞ, Hakan, *Vusûlî Dîvân (İnceleme, Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Gençlik Kitabevi, Konya 2008.

- TULUM, Mertol, Tanyeri, Ali, *Nev'i Divan Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- TURAN, Lokman, *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nun Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998
- ULUOCAK, Mustafa, *Çeşmî-zâde Reşîd Dîvanı - İnceleme ve Tenkitli Metin*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1998.
- UZUN, Süreyya, *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri Ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- ÜST, Sibel, *Edirneli Nazmî Dîvânı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.
- VADA, A[bdürrahim] Cabir, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihesi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943.
- YAŞAR, Muhammed, Bâlî: *Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanının Tenkitli Metni (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- YAZAR, İlyas, *Kani Divanı - Tenkitli Metin ve Tahlil*, Libra Kitapçılık Ve Yayıncılık, İstanbul 2010.
- YEKBAŞ, Hakan, *Sebzî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.
- YENİKALE, Ahmet, *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2011.
- YILDIRIM, Ali, *Kami, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1995.
- YILDIZ ACAR, Aslıhan, *Yüsri (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.
- YILMAZ, Kadriye, *İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı: İnceleme-Metin-Sözlük*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.

“GALATA, ÜSKÜDAR AND BOSPORUS COASTS IN THE LIGHT OF VERSE
TEXTS”

Abstract

Literary works are important documents for the histories of cities in terms of mentioning about geography and places as well as touching directly or indirectly upon every aspect of social life. Histories written ignoring these are arid and spiritless, and the official records and archival documents that are the source of the histories are mostly insufficient in the sense of presenting the spiritual world of the society. Besides being predominantly fictional and emotional texts, each of the old literature works is a document that reflects the real face of life, the spiritual world of the people of that era behind the scenes, and sometimes that lay out an object thoroughly. These are not of enlightening documental value only for historians but also for art historians. As the original text of the lost epitaph of a structure can be found between the dusty pages of divan, the judgments and assumptions about the works can sometimes be inappropriate and anachronical when omitted from divans, as can be seen in this article.

This series of article written by following the traces of Eöliyâ Çelebi and Eremya Çelebi in the light of literature texts constitute a part of verse texts of Kağıthane, Haliç (Golden Horn), Galata, Üsküdar and Bosporus. After the first part of the article which starts from Galata and Üsküdar and ends in Anatolia and Rumeli Fortress along the Bosporus coast with its rough outlines, the second part follows the traces of mansions and pavilions built along the coastline from Sarıyer to Tophane, and then Eyüp, Sütlüce, Kasımpaşa and Kağıthane coasts stretching across Sâdâbâd. The memories of the structures that have been subjected to the brutal destruction of history with no photos left today still live in the divans. Especially the verse epitaphs of the architectural works in Ortaköy and Beşiktaş are large enough to form an independent book. Even giant structures such as Gerdüne-keşân Barrack in Tophane are now completely forgotten, their traces and memories live in verse texts.

Keywords

Bosporus, Galata, Üsküdar, Istanbul, Ottoman Poetry, Old Turkish Literature.

MEVLEVÎ MENÂKİBNÂMESİ
MAHZENÜ'L-ESRÂR'DA KADIN MOTİFİ*

Elif ÖZCAN UĞUR**

Sevim YILMAZ ÖNDER***

ÖZET

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) Türk tasavvuf edebiyatına yön veren büyük bir değerdir. Telif ettiği eserlerinin etkisi, çağları aşarak günümüze ulaşmıştır. Mevlânâ ve Mevlevîliğe dair bugüne kadar birçok eser yazılmıştır. Bunlara kaynak teşkil eden eserlerden biri olan Menâkıbü'l-Ârifîn, tarikat geleneği içerisinde yetişen Ahmed Eflâkî (ö. 761/1360) tarafından Farsça kaleme alınmıştır. Eflâkî'nin bu dinî-tasavvufî eseri Sultan II. Murâd (salt. 1421-1444, 1446-1451) döneminde ilk defa Mahzenü'l-Esrâr adıyla Anadolu Türkçesine tercüme edilmiştir. Eserde Mevlevî dergâhına mensup kadınlara dair anlatılar dikkat çekicidir. Kira Hatun, Melike Hatun, Mutahhara Hatun, Şeref Hatun, Fâtıma Hatun gibi eş, çocuk, torun, gelin vb. Mevlânâ'yla birinci derecede akrabalık ilişkisi bulunan kadınların; Gömeç Hatun, Hoşlika Hatun, Gürcü Hatun, Paşa Hatun gibi Mevlânâ'nın ailesi dışından olup dergâha intisap etmiş, maddi/manevî desteği olan müridelerin, sultan hanımlarının hikâyeleri anlatılmıştır. Bu çalışmada, Mevlânâ ve dergâhu ile olan münasebetlerinden yola çıkılarak Mahzenü'l-Esrâr'da bahsi geçen kadınlar statü, yaşam biçimi, hayat durumu vb. konularda "kadın motifi" çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Mevlânâ, Mevlevîlik, Menâkıbü'l-Ârifîn, Mahzenü'l-Esrâr, kadınlar, motif.

* Makalenin geliş tarihi: 10.05.2022 / Kabul tarihi: 26.05.2022

Bu makaledeki veriler Elif Özcan Uğur'un YTÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Sevim Yılmaz Önder danışmanlığında yapmakta olduğu tez metninden alınmıştır.

** Doktora öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, elifozcanugur@gmail.com, (Orcid ID: 0000-0002-6695-9666).

*** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, sevim.yilmazonder@gmail.com, (Orcid ID: 0000-0003-0661-5981).

Giriş

Mevlevîyye tarikatının kurucusu Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî 604/1207 yılında Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Sultânü'l-ulemâ Bahâeddîn Veled (ö. 628/1231)'in, ailesi ve müritleriyle birlikte 1213'te Belh'i terk etmesiyle¹ başlayan yolculuk Anadolu'da son bulmuş ve Anadolu Selçuklu coğrafyasının başkenti Konya'da Mevlevîliğin temelleri atılmıştır.

Mevlevîlik tarihinin ana kaynaklarından biri olan Eflâkî'nin Menâkıbü'l-Ârifin'i 754/1353'te şeyhi Ulu Ârif Çelebi'nin isteğiyle yazılmıştır.² Eserin Türkçe ilk tercümesi Zâhid bin Ârif (ö. ?) tarafından 803/1401'te Mahzenü'l-Esrâr (ME)³ adıyla yapılmıştır. Mütercim hakkında dönemin kaynakları içerisinde bir bilgiye rastlanamamış; yalnızca, eserin son varışındaki "Ve bu bende-i muhlisi ki Zâhid bin Ârif'dür ve bişinci ataya-dek ol mübârek hânedânun bende-i muhlisidir." cümlesinden mütercimin Mevlânâ soyundan olduğu anlaşılmıştır.

Şimdiye dek üç nüshası⁴ tespit edilen ME'in tam ve en eski nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümü Nu. 3456'da kayıtlıdır. Temellük kaydına göre nüsha Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446, 1451-1481)'in hanımı Sittî Hatun (ö. 1486)'a aittir; baş kısımdaki vakıf kaydı ve vakıf mühründen eserin daha sonra I. Mahmud (salt. 1730-1754)'un vakfına ve kütüphanesine geçtiği anlaşılır.

¹ Bahâeddîn Veled, Eflâkî'ye göre Sultan Muhammed Hârizmşâh ile arası açıldığı, Bedüzzaman Fürûzânfer'e göre ise Moğollardan kaçmak için Belh'i terk etmek zorunda kalmıştır. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2011, 72; Bedüzzaman Fürûzânfer, *Mevlâna Celâleddin*, çev. F. Nafiz Uzluk, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005, 60.

² Tahsin Yazıcı, "Ahmed Eflâkî" *DİA*, İstanbul 1989, 2, 62.

³ Eser bundan sonra ME kısaltması ile verilecektir.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Elif Özcan Uğur ve Sevim Yılmaz Önder, "Bir Menâkıbü'l-Ârifin Tercümesi Mahzenü'l-Esrâr ve Metindeki Farsça Unsurlar", *III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu Türkçe Bildiriler Kitabı*, Demavend, İstanbul 2021, <http://www.demavend.com.tr/e-kitap/tidei3kapaktr.jpg> (Erişim: 3 Mayıs 2022).

Sittî Mükrimе Hatun, Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı ve Fatih Sultan Mehmed'in eşlerinden biridir.⁵ Fatih'in Mevlevîlere tahsis ettiği Kalenderhane Camii-Tekkesi'nden sonra, Âbid Çelebi Tekkesi şehrin ikinci Mevlevîhanesi olarak bu tarikatın İstanbul'da yayılmasında önemli rol oynamıştır.⁶ Sittî Mükrimе Hatun'un adı eserde şöyle geçer:

Sâhibehû hâze'l-kitâb ez'afü'l-ibâd Sittî Hâtûn binti Süleymân
Beğ binti Dü'l-kâdir, hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde işbu
kitâb-ı menâkıbı cânuçün vakf itdi. Hiç âferide kâyinen men kâne
mâni' ve dâfi' [olmaya]. (ME, 251^b/15-19)

Nüsha incelenirken gerek eserin bir kadına ait oluşu gerekse Mevlevî dergâhına mensup birçok kadına dair anlatılara yer vermesi dikkatleri çekmiştir. Mevlevîlik geleneği içerisinde kadının önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Mevlânâ insanı eşref-i mahlûkat olarak görmüş, erkeği kadından üstün tutmamıştır. Hatta annelik vasfıyla kadının "Allah'ın ışığı" olduğunu söyleyerek onu "yaratılmış" değil "sanki yaratıcı" olarak tanımlamıştır.⁷ Gelenek içerisinde Mevlânâ'nın soyundan gelip erkeklere önderlik eden şeyh kadınlar vardır. Dîvâne Mehmed Çelebi (ö. 951/1544'ten sonra)'nin torunu ve/veya kızı Destina Hatun⁸ ve Küçük Ârif Çelebi ve/veya Küçük Mehmed Çelebi'nin kızı Güneş Hatun⁹ Karahisar Mevlevîhanesine post-nişin olarak atanmışlardır. Yine tarikat içerisinde halife kadınlar, mürideler, varlıklı olup tarikata hâmilik yapan kadınlar, sultan eşleri Mevlevîliğin kadına yönelik boyutunun yadsınamaz kanıtıdır. Mevlânâ ailesinin kadın üyeleri, onun fikirlerinin Anadolu'da yayılmasına

⁵ Abdülkadir Özcan, "Hatun", *DİA*, 16, İstanbul 1997, 500, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatun> (Erişim: 30 Nisan 2022).

⁶ Baha Tanman, "Âbid Çelebi Tekkesi", *DİA*, 1, İstanbul 1988, 308, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abid-celebi-tekkesi> (Erişim: 30 Nisan 2022).

⁷ 1:2437. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs ve Hicabi Kurlangıç, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, 120; Camille Adams Helminski, *Women of Sufism A Hidden Treasure*, Shambhala Publications, Boston, 2003, 122.

⁸ Tanrıkorur, Destina Hatun'u Divane Mehmed Çelebi'nin kızı olarak verirken Helminski torunu olarak verir. Bkz. Barihüda Tanrıkorur, "Karahisar Mevlevîhânesi", *DİA*, 24, İstanbul 2001, 418, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahisar-mevlevihanesi> (Erişim: 3 Mayıs 2022); Camille A. Helminski, *a.g.e.*, 140.

⁹ Güneş Hatun, Tanrıkorur'a göre Küçük Ârif Çelebi'nin, Helminski'ye göre Küçük Mehmed Çelebi'nin kızıdır. Bkz. Barihüda Tanrıkorur, "a.g.m.", 418; Camille A. Helminski, *a.g.e.*, 140.

çabalamışlardır ve Mevlânâ'nın hayatının farklı kesimlerinden birçok kadın onun en sadık müritlerinden olmuştur.¹⁰ 17. yüzyıldan sonra kadın şeyhlerin yönettiği Mevlevîhanelere rastlanmamış, kadınların tarikat içerisindeki serbestlikleri kısıtlanmıştır. Yine de Mevlevî kadınları dergâhta kendilerine yer edinebilmiş, kadınlara arakiye tekbir edilmiş, bazen sikke verilmiş, kadınlar erkeklerin bulunmadığı meclislerde semâ tertiplemişlerdir.¹¹

M a h z e n ü ' l - E s r â r ' d a K a d ı n

Mevlevîliğin önemli kaynaklarından olan ME'da, Mevlânâ ile münasebetleri dolayısıyla birçok kadın hakkında bilgiler bulunmaktadır. Kadınlar genellikle olumlu yönleriyle anılmış, Mevlânâ'nın ailesinin kadınları ve mürideleri övülmüştür. Hatta toplum tarafından dışlanan kadınlar hakkında dahi Mevlânâ'nın güzel sözlerine yer verilmiştir.¹²

Eserde Mevlânâ'nın büyükannesi, annesi, eşi, kızı, torunu, gelini ya da sultan eşi olan mürideleri ile sıradan bazı kadınların hikâyeleri mevcuttur. Çalışmamızda adı geçen bu kadınlar statülerine göre ele alınacak ve bir sınıflandırmaya tâbi tutulacaktır.

a. Anne, sütanne veya dadı olarak kadınlar

Melike-i Cihân

Bahâeddîn Veled'in annesi olan Melike-i Cihân, Hârizmşahlar hânedanından birinin kızıdır. Eflâkî'ye göre Melike-i Cihân, bu sülâlenin, Sultan Alâeddîn Muhammed Tekiş (salt. 1172-1200)'in "melike-i cihân" olarak adlandırdığı kızlarından biri olsa da bunu kronolojik olarak doğrulamak mümkün değildir. Çünkü Bahâeddîn Veled'in doğduğu tarihte bu hükümdar henüz evlenmemiş, belki de daha doğmamıştı. Yine bazı kaynaklara göre Bahâeddîn Veled'in soyunun Hz. Ebûbekir'e dayandığı söylenir. *Menâkıbü'l-Ârifîn'*deki konuyla ilgili diğer kayıtlar incelendiğinde bu akrabalığın anne tarafından olduğu anlaşılmaktadır.¹³

¹⁰ Camille A. Helminski, *a.g.e.*, 121.

¹¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılâp Yayınevi, 2006, 259.

¹² Bkz. "Râbia" bölümü.

¹³ M. Nazif Şahinoğlu, "Bahâeddin Veled", *DİA*, 4, İstanbul 1991, 460, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahaeddin-veled> (Erişim: 25 Nisan 2022).

ME'da, Horasan padişahu Alâeddîn Muhammed Hürremşâh'ın güzelliği ve iffetiyle ünlü kızı "Melike-i Cihân"dan övgüyle bahsedilir. Öyle ki evlenme konusunda kendisine layık bir padişah dahi bulamazlar:

Horasân milkinün pâdişâhı Alâüddîn Muhammed Hurrem Şâh ki Celâlüddîn Muhammed Horezimşâh'un ammusıdır kim ol ulu pâdişâhıdır. ... Ve ol pâdişâhun bir kızı varıdı, be-gâyet cemîle ve celîle idi. Meliketü'l-melikât, seyyidetü'l-muhaddarât, kâmile ve sâliha idi. Ve rub'-u meskûnda nazîri yoğdı. Ve ulu pâdişâhlardan ana lâıyk küftüv bulunmaz idi ki ol kızı ana vireler idi. (ME, 3a/9-14)

Eserde, Melike-i Cihân'ın, rüyasında Hz. Muhammed'in kendisini Hüseyin Hatîbî'ye nikâhlandığını gördüğü anlatılır. Böylelikle, Melike-i Cihân'ın evliliği ve soyu kutsanmış olur:

Hem-cünân be-takdir-i ilâhî ol gice pâdişâh ve vezîr ve Melike-i Cihân ki pâdişâhun kızıdır, Hazret-i Risâlet'i düşlerinde gördiler. Resûl eydür: "Melike-i Cihân'ı Hüseyin-i Hatîbî'ye nikâh itdüm. Bundan sonra bu anundur ki ni'me'l-haten ve ni'amü'l-arûsudur." (ME, 3^b/14-16)

ME'da geçen bir başka diyalogda Melike-i Cihân'ın, oğlu Bahâeddîn Veled ile konuşması yer alır. Melike-i Cihân oğluna babasıyla evlenmesinin kütüphanedeki kitaplar sayesinde olduğunu ve bu kitaplar sayesinde cihan ve mana ilimlerini öğrendiğini söyleyerek oğlunu ilme teşvik ettiği görülür:

Ve bir gün atasının kitâbhânesine vardı ve bir kitâb mutâla'a itmeğ-içün dutdı. Ve anası Melike-i Cihân eydür: "İy Veled, beni senün atana bu ulûm-ı hikem sebebiyle virdilerdi." (ME, 4^a/12-16)

Mümine Hatun

Birincil kaynaklarda, Mevlânâ'nın Konya'ya geldiğinde on dört yaşında olduğu belirtilmiştir. Buna göre Mümine Hatun'un Bahâeddîn Veled'in eşi olarak onunla 618/1221'de Konya'ya geldiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Sahîh Ahmed Dede (ö. 1229/1813) *Mecmuatü't-Tevârihi'l-Mevlevîye'*de Mümine Hatun'un 585/1189 yılında 15 yaşındayken Belh'te evlendiğini; kızları Fâtma Hatun'un 590/1193'te, Muhammed Alâeddîn Efendi'nin

¹⁴ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", *DİA*, 29, Ankara 2004, 441, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlana-celaleddin-i-rumi> (Erişim: 20 Nisan 2022).

602/1205'te ve Mevlânâ'nın 604/1207'de Belh'te doğduklarını yazar. Larend'e'ye yerleştiklerinde Mümine Hatun 47 yaşındadır. Vefat tarihi kaynaklarda 621/1224 veya 1225 olarak verilir. Ahmed Dede onun 51 yaşındayken Larend'e'de vefat ederek orada defnolunduğunu kaydeder.¹⁵ Defnedildiği yere daha sonra Karaman Mevlevîhanesi inşa edilmiştir.¹⁶

ME'da Mümine Hatun'un annesinin Şemsü'l-e'imme Serahsî'nin kızı olduğundan bahsedilir. Annesinin soyundan dolayı Mevlânâ'ya hürmet edilmesi öğütlenir:

Hem-çünân sultân buyurdu ki “Dâyim dedem Sultânü'l-ulemâ hazreti -a.z.- kendü ashâbına vasiyyet itdi ki ‘Oğlum Mevlânâ Celâlüddîn[i] muhterem dutun. Ve azîm izzet idün ki ulu aslıdur ve asâlib-i ezeli'dür. Anasımın anası Şemsü'l-e'imme kızıdır.” (ME, 102^b/14-17)

Nasab Hatun

Bahâeddîn Veled'in dadısı ve/veya sütannesi olduğu belirtilen Nasab Hatun hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanamamıştır. ME'da Nasab Hatun'un ilminden ve fetvâ ehli oluşundan övgüyle bahsedilir. Eserde bazılarının Nasab Hatun için Bahâeddîn Veled'in kızkardeşi olduğunu söyledikleri ve eşyle Belh'te kaldığı yazılmıştır:

Ve hem-çünân Sultânü'l-ulemâ hazretinün bir dâyesi vardı. Adı Nasab Hâtûn'ıdı. Be-gâyet âlime ve ehl-i fetvâ idi. Ve cemî-i ulûm-ı fûnûnda ber-kemâliidi. Ve bazı dirler ki kız karındaşıydı. Sultânü'l-ulemâ Belh'den gittükleri vakt, ol Nasab Hâtûn'u eriyle anda kodıladı. (ME, 6^b/11-14)

Kiramana Hatun

Kiramana Hatun, Gevher Hatun'un, küçük oğlu Alâeddîn'in doğumundan bir süre sonra ölmesi üzerine, küçük yaşta annesiz kalan Sultan Veled'in dadısıdır. Metinden Sultan Veled'in sütannesi olduğunu

¹⁵ Zeynep Koyuncu, “Mâder-i Mevlânâ Mümine Hatun'a Yazılan Manzumeler”, *SEFAD*, S. 45, 2021, s. 255-256.

¹⁶ M. Zeki Oral, “Mâder-i Mevlânâ: Prenses Mümine Camii, Türbesi ve Hayatı”, *Konya Halkevi Kültür Dergisi*, S. 53-56, 1943, s. 121-125.

anladığımız zamanın veliyyesi Kiramana Hatun hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır:¹⁷

Şerefeddîn Osmân Gûyende ki nedîm-i kadîm idi şöyle rivâyet
itdi ki bir gün Kiramana Hâtûn bağında ki zamânun veliyyesiyidi...
(ME, 108b/3-4)

b. Eş olarak kadınlar

Gevher Hatun

Mevlânâ'nın eşi ve Sultan Veled'in annesi olan Gevher Hatun, Semerkantlı Lala Şerefeddîn'in kızıdır.¹⁸ ME'da Bahâeddin Veled'in, yaklaşık yedi yıl oturdukları Larende (Karaman)'ye yerleştikleri zaman 17-18 yaşlarında olan oğlu Mevlânâ'yı Şerefeddin Semerkandî'nin kızı Gevher Hatun'la 1224/1225'te evlendirdiği yazılıdır. Çocukları Sultan Veled ve Alâeddîn burada doğar. Larende'den sonra Selçuklu Hükümdarı Sultan Alâeddîn Keykubad (salt. 1220-1237)'in daveti üzerine Konya'ya giderler.¹⁹ ME'da karısı Gevher Hatun'un güzelliği ve kişiliğiyle ünlü olduğundan bahsedilir:

Ol zamânda bir kişi varıdı, Şerefüddîn Semerkandî dirlerdi. ... Ve
anun bir kızı varıdı gâyet cemîle. Ve letâfetde ve cemâl ü kemâlde
nazîri yoğıdı. Adı Gevher Hâtûn'ıdı. Ol kızı Mevlânâ Celâlüddîn'e
nikâh itdiler ve arûs-ı azîm itdiler. (ME, 10b/8-2)

ME'da Sultan Veled tarafından Gevher Hatun hakkında nakledilen bilgilere göre annesi Büyük Kira Hatun Semerkantlıdır. Hoca Şerefeddîn adlı zengin bir kişiyle evlidir. Kocasını ölünce bütün mal varlığını toplayıp dergâha gelerek Bahâeddîn Veled'in müridi olur. Bazıları Bahâeddîn Veled ile Ulu Kira Hatun'un Anadolu'ya birlikte geldiğini ve Ulu Kira'nın Anadolu'da öldüğünü söyler. Gevher Hatun o sırada küçüktür ve Bahâeddîn Veled onu Mevlânâ'yla evlendirir:

¹⁷ Yazıcı, Kiramana Hatun'un adının Cl. Huart tercümesinde "Kira-ana", Gölpinarlı'da ise "Keram-ana" olarak geçtiğini, kelimenin aslen Rumca *kira* ve *mana* kelimeleriyle "hanım anne" anlamına geldiğini söyler. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 41.

¹⁸ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", *DİA*, 37, İstanbul 2009, 521, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sultan-veled> (Erişim: 25 Nisan 2022).

¹⁹ M. Nazif Şahinoğlu, "Bahâeddin Veled", 461.

Dirler ki Ulu Kira Semerkand'dan idi. Eri Hoca Şerefeddîn bir kişi idi mün'im ve büzürgvâr. ... Çûn eri dünyadan nakl itdi, cemî-i mâlını cem itdi, Mevlânâ-yı büzürg Sultânü'l-ulemâ dedem katna geldi. Ana mürîde oldı. Ve ba'zı dirler ki ikisi bileyidi ki Rûm'a geldiler. Ve bunda vefât itdi. Ve anam kiçiyidi, Mevlânâ-yı büzürg Sultânü'l-ulemâ babama alıvirdi. (ME, 194a/3-10)

Kira Hatun

Gevher Hatun'un vefatının ardından Mevlânâ, Kira Hatun²⁰ ile evlenmiştir. Kaynaklarda Kira Hatun'un daha önce Muhammed Şah adlı biriyle evlendiği, sonrasında dul kaldığı ve Mevlânâ da dul olduğundan bir dulla evlendiği yazılıdır.²¹ Evliliklerinden Emîr Âlim Çelebi ve Melike Hatun dünyaya gelir.²²

Mevlânâ'nın haremî, güzelliğiyle kıyas kabul etmeyen Kira Hatun aynı zamanda güzel ahlaklı, iffetli, namuslu bir kadındır. Safılıkta ve temizlikte ikinci Meryem Ana ve zamanının Hz. Haticesi gibidir:

Menkûldür ki Kira Hâtûn ki Mevlânâ hazretinün haremîyidi, -rahimehullâh- ki tahâretde ve nekâvetde Meryem-i sâniyidi. (ME, 34^b/3-4)

Kocasının ilgisini bekleyen Kira Hatun, gece gündüz dergâh işleriyle meşgul olan Mevlânâ'nın bu durumu hissetmesiyle arzusuna kavuşur. Ancak bu görüşmeyi bedeni kaldıramaz. Medresenin çatısına çıkar, başışlanmayı diler. Mevlânâ ikisi arasındaki bu durumu Hz. Muhammed ile Hz. Ayşe arasındaki ilişkiye benzetir:

Hem-çünân andan menkûldür ki bir gün Kira Hâtûn'un - r.a.- mübârek zamîrinden geçmiş ola ki "Mevlânâ hazreti zamânlardur ki taklil-i ta'âmde ve menâmde ve kesret-i semâ ve

²⁰ Yazıcı, "Kira" kelimesinin kökenini bazı âlimlerin Farsçaya, bazılarının Türkçeye bazılarının da Rumcaya dayandırdığını belirtir. Özellikle Zâhid b. Ârif'in tercümesine bakıldığında *Kira*'nın yazılışında birlik olmadığını, "کرا", "کیرا", "کیره", "کیر" şekillerinin bulunduğunu görürüz. Yazıcı'ya göre bu farklılıklar kelimenin Türkçe ve Farsçaya yabancı olduğunu gösterir. Kelimenin aslı Rumca olan *χυρα* unvanıdır. Eski Yunanca *kyra* "hanım" veya daha az bir ihtimalle eski Yunanca *heykra* "kaynana" dan gelir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 40.

²¹ Franklin Lewis, *Mevlânâ-Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, Kabalcı Yayınevi, 2010, 164.

²² Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", 442.

siyâmda ve takrîr-i ma'ârif ve kelâmda meşgûl olmuştur. Ve mübâlağa buyurur ve kavî riyâzet ider. Ol sebebden aslâ bize iltifât itmez. Acabâ sıfat-ı beşerden anda bir eser kaldı mı ki veyâhod iştiyhâsı küllî sâkit olmuş fâriğ olupdur.” Kira Hâtûn’un bu hayâli Mevlâ hazretine ma'lûm oldu. Hemân ol gice sohbet erzânî buyurdu. Çûn şîr-i gurrân ol gice yêtmiş nevbet duhûl itdi, tâ şol hadde ki Mevlânâ hazretinün elinden kaçdı, medrese tamına gitdi ve istiğfâr itdi. Gine hazret becid dutdı ki “Henûz tamâm olmadı”. Andan buyurdu ki “Merdân-ı Huzâ neye kâdirdür ve kişünün zamîrine nâzırdur. Ve her hâldeki istersin hâzırdur. Ve Allâh te'âlâ anlara hâfız[-ı] nâsırdur. Hâşâ ki umûr-ı cüz'ıyyâtdan kâsır olalar. Biz mu'âşeret ü mübâşereti terk itdüğümüz gâyet istigrâkdan ve Hak te'âlâ hazretine meşgul olmaktadır. Ve ol hem sizün içündür.” Ve buyurdu ki “Hem bu kazıyye resûl hazretiyle -s.a.v- Âyişe siddîka -r.a.- arasında vâki oldıydı.” (ME, 145^b/10-146^a/9)

Şehrin kadınları bir gün Kira Hatun'a gelip Karatayî'ye gitmek, o cemaati görmek için yardım ister. Kadınları reddedemeyen Kira Hatun, Mevlânâ'dan izin almadan Karatayî'ye gider. Bu durumu öğrenen Mevlânâ, sert bir şekilde Kira Hatun'a bakar. Kocasının öfkesininden çok korkan Kira Hatun, kendinden geçer. Şehrin ileri gelen kadınlarının kendisini zorladığını anlatarak Mevlânâ ile konuşması için Şeyh Salâhaddîn'e yalvarır:

Meğer ol vehletinde şehrin hâtûnları ittifâkıla Mevlânâ hazretinün haremî Kira Hâtûn'a geldiler. İltimâs itdiler ki Karatayî'ye varalar, ol cemâ'ati teferrüc ideler. Çok ilhâh itdiler ve bî-had yalvardılar. Utandığından durdı, bu hâtûnlarla Mevlânâ hazreti icâzetinsüz Karatayî'ye vardılar. İttifâkıla ol gün Mevlânâ hazreti yârenler ile Merâm Mescidi'ne getmişleridi. Çûn ahşâmın geldi, Mevlânâ hazretine ma'lûm oldu ve ol hareketden azîm münfa'ıl oldu. Ve gayretten Kira Hâtûn'un yüzine tebrîz nazar itdi. “Zihî serd” didi. Derhâl Kira Hâtûn düşdü, bî-hoz oldu. Bir sâ'atden sonra titreyü turıgeldi, ağlayu Şeyh Salâhüddîn'ün ayağına başı kodı. Eyitdi: “Benüm bu işe rağbetüm yoğıdı. Elbette hâtûnlar beni utandurdu. Allah te'âlâ [içün] bana şefâ'at id. Beni Huzâvendigâr'un hışmından kurtar.” Hemân Şeyh Salâhüddîn hazreti mübârek başın açdı, başı kodı, şefâ'at içün pâymaçân nite turdu. Huzâvendigâr

buyur[dı] ki “Ok yaydan sıcradı, ammâ ol cihân zahmetlerinden emîn ola. Ve merhûmlar zahmetinden mahrûm kalmaya.” (ME, 202^b/12-203^a/14)

Hız. Mevlânâ'nın kendisinden soğuması sonucu Kira Hatun'un vücudunun ölene kadar hiç ısınmadığı, Temmuz ayında bile kürk giydiği rivayet edilir:

Derhâl mübârek cismine soğukluk geldi, hadden taşra ditredi ve iniledi. Ve nice ki Kira Hâtûn'un ömri vardı, aslâ mübârek cismi ısınmadı idi. ... Şöyle üşirdi ki temmuz gününde eğnide bu talâsî kürk ve başında ibrişim makreme örterdi. Ve peyveste tavhâne icinde öninde od getmezdi. (ME, 203^a/6-10)

Fâtıma Hatun

8 Zilkade 670'te (6 Haziran 1272) Konya'da doğan Sultan Veled'in eşi Fâtıma Hatun²³, Mevlânâ'nın önde gelen halifelerinden Selâhaddîn-i Zerkûb (ö. 657/1258)'un kızıdır.²⁴ ME'daki anlatılara göre, Fâtıma Hatun ile Sultan Veled nikâhlanırken bütün melekler ve cennetteki huriler sevinç gösterileriyle nikâhu kutlar:

Hem-çünân bir gün Huzâvendigâr hazreti ashâbı ortasında buyurdu ki “Çûn Fâtıma Hâtûn[ı] bizüm Bahâüddîn[e] akd itdiler, tamâmet mukarreb ferîşteler ve hûriler firdevs[-i] a'lâda şâzî[lı]klar itdiler. Ve birbirine arus-ı mübârek olur, didiler.” (ME, 203^a/19^b/1)

Bu evlilikten oğulları Emîr Ârif Çelebi, kızları Mutahhara Hatun (Âbide) ve Şeref Hatun (Ârife) dünyaya gelmiştir.²⁵ İkinci Meryem olarak anılan Fâtıma Hatun'un sadakati ve veliliği övülür:

Hazret-i veliyyetullâhu fi'l-arz Fâtıma Hâtûn ki Çelebi Celâlüddîn Emîr Ârif -k.s.- hazretinin anası idi. Ve Şeyh

²³ Fâtıma Hatun'un bir diğer adı Kirake'dir. ME'da “Kirake” olarak da (222a, 235a) geçen Fâtıma Hatun'a bu adın bir unvan olarak verildiği söyleyebiliriz. Kaynaklarda Kirake veya Kiraçe şekilleri bulunan unvan *kiratsa*'da bulunan küçültme eki *-tsa* ile kullanılmıştır. Yani kira kelimesinin küçültme şekli olup “hanım” anlamındadır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 41.

²⁴ Veyis Değirmençay, “a.g.m.”, 521.

²⁵ Veyis Değirmençay, “a.g.m.”, 521.

Salâhüddîn -r.a.- hazretinün kızı idi. Sıddîka-i Rabbânî ve Meryem[-i] sâni idi. (ME, 129^b/9-12)

Dindarlığıyla tanınan Fâtıma Hatun'un kerametleri vardır. 2-3 günde bir yemek yer, geri kalan zamanda oruç tutar. Az yer, az uyur ve az konuşur. Yoksulları, yetimleri ve bütün muhtaçları doyurur, giydiren. Gençliğinde Mevlânâ'nın sadık bir müridesidir:

Hem-çünân menkûdür ki Fâtıma Hâtûn hazretinün kerâmet-i zâhir ve bâtın[ı] bî-had idi. Gâliben kâyimü'l-leyl ü sâyimü'n-nehâr idi. Ve iki üç günde bir keret iftâr iderdi. Ve dervîşler[e], yetimler[e] ta'âm yidirürdi. Ve muhtâclar[a] im ve gönlek bağışladı. Ve hemîşe az yirdi ve az uyurdu ve az söylerdi. Ve suver[-i] gaybîyi ki rûhâniyyât-ı semevâtı başı göziyle müşâhede iderdi. Ve ol hâl lâyük muhtâclara dahı gösterürdi... Ve oğlanlığı hâletinde bir lahza ve bir sâ'at Mevlânâ hazretinün huzûrından hâli olmazdı. (ME, 203b/8-15)

Fâtıma Hatun hamileyken birçok kez düşük yaptıktan sonra oğlu Emîr Ârif Çelebi'yi doğurmayı başarınca Mevlânâ çok mutlu olur. Bebek dünyaya gelir gelmez sevincinden bebeğin tuzlanmasını beklemeden gelininin başından altın saçar:

Çûn Çelebi Ârif anası karnundan ayak yir yüzine kodı ve cihân nûnı rûy-ı Muhammedî'den münevver itdi. Henüz ol genc ayı tuzlamadıları ki Mevlânâ hazreti bedr-i tâbân gibi kapudan içerü girdi, bir avuc kızıl filori Fâtıma Hâtûn'un başına nisâr itdi. (ME, 222^a/8-11)

Ârif Çelebi'nin doğumundan bir süre sonra Mevlânâ vefat edince acısına dayanamayan Fâtıma Hatun gece gündüz ağlar, uykusuzluktan ve acıdan kendini helak eder. Üç gün üç gece bebeğinin yanına gidemez ve onu emziremez. Üçüncü gece rüyasında Mevlânâ'yı gören Fâtıma Hatun'un ilahi yolla sütü gelir:

Hem-çünân bir gün Fâtıma Hâtûn hazreti -r.a.- hikâyet itdi ki "Çûn bizüm Huzâvendigârumuz hazreti âlem-i dünden cihân-ı bî-çûna kadem basdı, anun firâkı odundan derûnuma şol küre bigi od düşdi. Gice gündüz nâle vü zâriden vü uyhusızlıktan karârum odından kalmadı. ... Ve yakın idi ki kendözümü anun firâkıdan helâk idem. Ve üç gün gicesi Emîr Ârif'ün hergiz baş ucna varmadum. Ve süd virmedüm. Ol dahı [Mûsâ-]vâr ayruk dâyeyi

kabûl itmedi ve nesne yimedi. Hemânâ bir gice Mevlânâ hazretin düşümde gördüm ki melâ-i a'lâ küngürelerinden bana işâret itdi. Ve buyurdi ki 'Niçün becid inilersin? Eger anı benüm için idersen ben kanda nesne getmedüm. Ben[i] Ârif'ün beşiğinde iste. Ben eydeyem ve nûrum feyzân andadur.'" Fâtıma Hâtûn eydür "Ol işâretün heybetinden uyandım. Biciklerümden mihr südi revân oldu. Şöyle ki tonlarum ıslandı." (ME, 223^a/8-^b/5)

Oğlu Ârif Çelebi'ye mürit olup gereğinden fazla hürmet ve saygı gösteren Fâtıma Hatun, dergâhtaki diğer kadın mürideler tarafından ayıplanır. Annenin oğluna bu kadar hürmet göstermesini doğru bulmazlar. Fâtıma Hatun, Çelebi Ârif'in Mevlânâ hazretlerinin bir yansıması olduğunu, bu nedenle oğlunu bir evlat gibi değil şeyhi olarak gördüğünü söyler:

Bir gün Fâtıma Hâtûn -r.a. ve a.e.- Tokat'da Çelebi Ârif hazretine hadden taşra ta'zîm itdi, baş kodı. Hâtûnlar Gümac Hâtûn ve Pervâne kızı ve Şarabsâlâr kızı ve Müstevfi kızı i'tirâz itdiler. Ve teşnî urdılar ki anneye düşmez ki oğula baş koya ve bunun gibi izzet ide. Fâtıma buyurdi ki Hak âlimdür. ... Çelebi Ârif[i] görürem, sanuram ki Huzâvendigâr hazretidür. Ve anun ıldırmasın benüm cânuma ıldırar. Ben ana bu yüzden baş koram. Ve ben anı oğul yirine görmezem, belki şeyhümdür." (ME, 233^a/16-^b/1)

Fâtıma Hatun, Allah tarafından geleceği görme yeteneği bahşedilmiş nadir kadınlardandır. Kocasını Sultan Veled çok hastayken "ölmek üzere olduğunu" söylediğinde ona "ölmeyeceğini, hatta iki eş daha alacağını ve bunların birinden iki oğlu daha olacağını" söyler. Gerçekten de Sultan Veled yedi gün sonra iyileşir; ama kendisi hastalanır. Fâtıma Hatun'un ölümünden bir yıl sonra kehaneti gerçekleşir:

Sultân Fâtıma Hâtûn -r.a.- bir gice babamun başı ucunda otururdu ve anul anul inilerdi. Nâgâh babam gözün açdı, eyitdi ki "Fâtıma Hâtûn, bana helâl id ve safâ ol ki ben giderem. Gitmek vaktidür." Anam buyurdi ki "Yok yok, sizden ırak gördüm ki gitmezsin. Ve azîm hoş olun gerek. Ve ben senden ön giderem. Ve beni gürda mübârek elün ile sen kosan gerek. Fâriğ ol ve mübârek hâtırun âsûze dut." Ve babam hazreti becid döndi ki "Elbette giderüm." Ve anam eyitdi ki "Vallâhi gitmezsin. Belki iki hâtûn dahı alursın. Bundan bir ferzend-i dilbend gelse gerek. Ve birinden iki oğlan dahı vücûda

gelse gerek. Şindi ayne'l-yakîn için dahı gördüm, oynarlar ve baba diyü segirdürler." Ve yidi günden sonra babam hazreti sıhhat-i küllî buldı. Sonra anam hazreti intikâl itdi. Üstine bir yıl geçdi ki iki hâtûn aldı. Nusret Hâtûn'dan Çelebi Âbid vücûda geldi. Ve Sünbüle Hâtûn'dan Emîr Zâhid ve Sultân Vâcid vücûda geldiler. Eyle oldı ki anam buyurdu idi. (ME, 220a/10-b/1)

Avriya Kızı

Eflâkî eserinde Konya'da "Avriya'nın kızı" olarak anılan zengin bir kadından bahseder. Bu kadın Ârif Çelebi'ye o kadar âşıktır ki malı mülkü neyi varsa hepsini Ârif Çelebi uğruna terk eder. Eflâkî, Avriya Kızı için "Nakit paradan, gelirden köylerden neyi varsa o hazretin uğruna feda etti." der.²⁶ Kaynaklarda adından bahsedilmez.²⁷ ME'da Avriya Kızı'nın Ârif Çelebi'yi kızdırdığı için müridlerce öldürüldüğü yazılır:

Hem-çünân ashâb-ı kibârdan rivâyetdür ki Konya'da bir hâtûn varıdı be-gâyet cemîle. Rûzigârında kendüyidi ve ana meşhûr Avriya Kızı dirlerdi. Çok mâlı varıdı. Nikâh Çelebi Ârif hazretine kıldı. Leyl ü nehâr bî-karâr oldı. Ve hânûmânın terk itdi, hazretine mülâzım oldı... Ol hâtûnun her neyi varıdısa cemî'n Çelebi hazretine îsâr itdi. Anun vaslı ârzûsında yandı. Ve müddet-i medîd hasretde geçdi. Meğer bir gün ol hâtûndan hareket-i nâ-mevzûn ve şîve-i şenî sâdır oldı. Çelebi Ârif'ün mübârek derûnı incindi. Ol gice mübârek dülbendinden çeşm-bend kadarı kesdi, ol hâtûn[a] virdi. Hâtûn eyitdi: "Ne buyurursın, ne eyleyin?" Buyurdu ki "Ölmek gerek." Yalvardı, çok meskenet itdi, mümkün olmadı. İkinci gice kulları fırsat buldı, anı şehîd itdiler. Ve ol şâş-pâre yüzine nikâb bağladılar. Ve anunıla defn itdiler. (ME 237^a/13-^b/5)

Kimyâ Hatun

Kimyâ Hatun, Mevlânâ'nın sohbet şeyhi Şems-i Tebrîzî'nin karısıdır. Şems'in Şam'da yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra Konya'ya döndüğü, Mevlânâ'nın evlâtlığı Kimyâ Hatun ile evlendiği, eşinin ölümünden yedi gün sonra Şâban 644'te (Aralık 1246) ikinci defa kaybolduğu anlatılır. Bir rivayete göre Şems, Kimyâ Hatun'la evlendiği sırada kış olduğu için

²⁶ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, 671.

²⁷ Tahsin Yazıcı, "Ârif Çelebi", 364.

Mevlânâ onlara mutfak sofasını tahsis eder. Alâeddîn babasının yanına geldiğinde buradan geçmek zorunda kaldığı için Şems, Alâeddîn'i dikkatli ve saygılı olması hususunda uyarır. Buna kızan Alâeddîn'in durumu halka anlatması dedikoduların artmasına yol açar.²⁸

ME'da Kimya Hatun'un bir gün sinirlenip evden çıkıp Meram Bağları tarafına gittiği söylenir. Mevlânâ medresede bulunan kadınlara gidip onu bulmalarını söyler. Kadınlar tam dışarı çıkacakken Kimyâ Hatun ve Şems'in odalarında sohbet edip el oyunu oynadıklarını görürler. Şems, Yüce Allah'ın kendisini çok sevdiğini, hangi suretle dilerse ona öyle görüldüğünü, şimdi de Kimyâ Hatun suretiyle geldiğini söyler:

Ve andan buyurdu ki Mevlânâ Şemseddîn hazretinin bir avratı var idi. Adı Kimyâ idi. Bir gün Kimyâ kakıdı, çıktı, Meram Bağları tarafına gitti. Huzâvendigâr hazreti medrese avratlarına buyurdu ki "Varun, Kimyâ Hâtûn getirün ki Mevlânâ Ş[emseddîn] hâtırı ana azîm ta'allukdur." Avratlar yaraklandılar ki anı isteyi gideler. Hemânâ Huzâvendigâr hazreti Mevlânâ Ş[emseddîn] katına girdi, gördü ki Mevlânâ Ş[emseddîn] Kimyâ Hâtûn'ıla söyleşür ve el oyun oynar. Ve Kimyâ behmân tonlarıyla ki geyürdi, oturur. Mevlânâ ta'accüb itdi. Ve henûz yârenlerin avratları getmediydi. Huzâvendigâr gine taşra çıktı, medresede tavâf itdi, tâ ki anlar oyunlarına meşgûl olalar. Andan sonra Mevlânâ Ş[emseddîn] âvâz virdi ki "İçerü gel." Çün Huzâvendigâr içerü girdi, andan gayrı dahi kimse görmedi. Huzâvendigâr ol sırdan sordu ki Kimyâ Hâtûn kanda gitti. Ş[emseddîn]buyurdu ki "Huzâvendigâr, Te'âlâ beni şol kadar ki sever ki ne sûret ile dilersem bana gelür. Şindiki hâlde be-sûret-i Kimyâ musavver oldı." (ME, 186^a/8-19)

ME'da güzelliğiyle anılan Kimyâ Hatun'un bir gün kocasından izin almadan Sultan Veled'in ebesiyle dolaşmaya çıktığı ve karısını arayan Şems'in bunu öğrenince çok sinirlendiği anlatılır. Kimyâ Hatun eve dönüşünde hastalanır, hareket edemez hâle gelir. Kısa bir süre sonra da vefat eder.

Hem-çünân menkûldür ki Mevlânâ Şemseddîn Tebrîzî'nün hâtûnı Kimyâ Hâtûn cemîle avratıdı. Meğer bir gün destûrsuz Sultân

²⁸ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", *DİA*, 38, İstanbul 2010, 513-514, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sems-i-tebrizi> (Erişim: 25 Nisan 2022).

Veled'ün ebesiyile ve bâkî hâtûnlarıyla bâğlara teferrüce gittiler. Nâgâh Mevlânâ Şemseddîn] eve geldi, hâtûnun taleb itdi. Eyitdiler "Hâtûnlar Sultân Veled ebesiyile teferrüce iletdiler." Gâyet azîm kakıdı ve incindi. Çûn Kimyâ Hâtûn eve geldi, fi'l-hâl boyun ağrısı dutdı. Şol kuru ağaç gibi bî-hareket oldu, feryâd itdi. Üc günden sonra nakıl itdi. (ME, 187^b/7-14)

Sultan Naibi Emînüddîn Mîkâil'in karısı

Sultan III. Gıyâseddîn Keyhusrev (salt. 1266-1282) zamanında Selçuklu devlet adamlarından saltanat naibi Emînüddîn Mîkâil, Mevlânâ'ya büyük saygı ve bağlılığı olan kimselerdendi.²⁹ Karısı da *şeyhü'l-havâtîn* "kadınların şeyhi" olarak anılırdı. Bir cuma günü Mevlânâ'nın sohbetine katılmak isteyen ileri gelenlerin eşleri, Mevlânâ'nın müridesi olduğu bilinen naip eşine giderek hazreti davet etmesi için ricada bulunurlar. Mevlânâ bu kadının sözüne değer verip ricasını kabul eder ve sohbe gelir. Semâdan sonra birlikte ibadet ederler. Aşağıdaki anlatıda kadınların Mevlânâ etrafında halka olup dinî sohbetler ettikleri görülür:

Âzîne gicesi ekâbirlerün hâtûnları Emînüddîn Mikâyil ki nâyib-i hâs idi, hâtûnu katına cem oldılar. Ve yalvardılar ki "Elbette Huzâvendigârı da'vet id, bu gice müşerrefi olalum." ki ol hazretün ol âhiret hâtûnına hadden taşra iltifât u inâyet[i] vardı. Ve ana şeyhü'l-havâtîn dirlerdî. Çûnki cem olup muntazır oldılar, henüz i'lâm itmedin yatsu namâzından sonra Mevlânâ hazreti şöyle anul anul zahmetsüz anların katına geldi, aralarına girdi, oturdu. Cem-i havâtîn o kutbun çevresine halka oldılar. (ME, 155^b/16-156^a/6)

c. Evlat olarak kadınlar

Fâtıma Hatun

Fâtıma Hatun, *sultânü'l-ulemâ* unvanı ile şöhret bulan Bahâeddîn Veled'in kızıdır. Eflâkî, Fâtıma Hatun'un âlime bir kadın olduğunu, kocasının yanında Belh'te kaldığını, fetva verdiğini ve orada öldüğünü yazar:

²⁹ Reşat Öngören, "a.g.m.", 445; Faruk Sümer, "Karamanoğulları", *DİA*, 24, İstanbul 2001, 455, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karamanogullari#1> (Erişim: 25 Nisan 2022).

Menkûldür şöyle rivâyet iderler ki Sultânü'l-ulemâ'nun iki oğlu vardı ve bir kızı. Büyüğünün adı Alâddîn Muhammed ve kiçinün adı Celâlüddîn Muhammed. Ve kızı adı Fâtıma Hâtûn-ı âlime. Ve vakt-i hicretde ki Belh-i telhden ki sefere kadem basdı, ulu oğlu yidi yaşında idi. Ve kiçisin biş yaşında idi. Ve Fâtıma Hâtûn-ı âlime ol vakt eri katında kaldı. Fetvâyı yazardı. Vatanından gitmedi, anda oturdı ve anda vefât itdi. (ME, 249^b/18-250^a/3)

Melike Hatun

Mevlânâ, ilk hanımı Gevher Hatun'un ölümünden sonra Kira Hatun'la evlenmiştir. Bu evlilikten Melike Hatun dünyaya gelir:

Hem-çünân Mevlânâ Celâlüddîn hazretinin üç oğlu vardı ve bir kızı. ... Hemânâ Sultân Veled ve Alâddîn Muhammed hâtûn-ı âhîret Gevher Hâtûn'dan -Hoca Şerefeddîn Lâlâ Semerkandî kızından- idi. Ve Melike Hâtûn ve Emîr Âlim Çelebi Kira Hâtûn-ı Konevî'den idi. (ME, 250^a/4-8)

Mevlânâ'nın soyundan olan bütün kadınlar gibi o da özel bir kadındır. Mevlânâ'nın nurunu taşır, diğer kadınlar arasında bu nuruyla Şems tarafından fark edilir:

Meğer bir gün bir bölük avratlar ırakdan geçerler, gittiler. Şems-i Tebrîz hazreti dururdu. Buyurdu ki "Ol cemâ'atün ortasından nûr yalabilir. Ve ol bizüm nûrumuz pâresidür, hemânâ ki kân-ı erkân-ı hazretinden ki Mevlânâ'dur." Çün tefahhus itdiler, gördiler ki Melike Hâtûn'dur. (ME, 185^b/11-14)

Eserde Melike Hatun'la ilgili olumsuz bir rivayete de yer verilmiştir. Buna göre, Mevlânâ bir gün kızı Melike Hatun'u cariyesini döverken görür. Bunun üzerine dünyada insanlar arasında derece farkının olmadığı, herkesin eşit ve kardeş olduğunu söyleyerek kızını azarlar. Melike Hatun çok utanır ve hizmetçiyi azat eder:

Bir gün Huzâvendigâr gördi ki Melik[e] Hâtûn câriyesin döğe incidür. Nâgâh içeri girdi, yüzine çağırdu ki "Niçün urursın ve niçün incidürsün? Eger ol hâtûn, sen karavaşımsan neyledün? Diler misin ki fetvâ virem ki cemî alemde kul ve karavaş yokdurur. İllâ Tanğrı te'âlâ hazretinin hakikatde cemî' er kardaşlarımız ve kız

kardaşlarımızdır ki ³⁰ مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ ” Ol hâtûn derhâl tevbe itdi ve ol cârîye(y)i âzâd itdi. Ve ne ki geyer idi ana geydürdi. Ve niçe ki hayât-da idi, dahı kul karavaş döğmedi. (ME, 134^a/17-^b/5)

Yukarıdaki anlatıda üslup, Mevlânâ'nın kızı da olsa Melike Hatun'un bazı kusurlarını göstermesi yönünden gerçekçidir. Aynı zamanda, eserlerinde kadına değer vermeyi telkin eden Mevlânâ'nın insanlar arasında ayırım yapmadığının bir örneğidir.

Mutahhara Hatun ve Şeref Hatun

Sultan Veled'in Fâtma Hatun'dan Mutahhara Hatun ve Şeref Hatun adlı iki kızı vardır. Her ikisi de keramet sahibi, ermiş kadınlardır. Hz. Mevlânâ, karakterleriyle gelecek nesillere örnek olacak bu âlime kadınlardan Mutahhara Hatun'u "Âbide", Şeref Hatun'u "Ârife" diye çağırır:

Hem-cünân Sultân Veled hazretinün Şeyh Salâhüddîn kızı Fâtma Hâtûn'dan üç oğlan vücûda gelmişidi biri Çelebi Celâlüddîn Emîr Ârif ve iki kızı. Ulusu adı Mutahhara Hâtûn ve kiçisinin Şeref Hâtûn idi. Birine Mevlânâ, Âbide dirlerdi ve birisine Ârife. İki dahi sâhib-i kerâmât ve vilâyâtıdılar. Ve Rûm'un hâtûnları yüz anlara dutmuşlarıdı, mürîd olmuşlarıdı. (ME, 250^a/8-12)

ME'da Şeref Hatun ahlâk güzelliğiyle zamanının Hz. Haticesi olarak övülür:

Hadîcetü'z-zamân, bânû-yı cihân Şeref Hâtûn bir gün Akşehir'de rivâyet itdi ki ... (ME, 235^a/1-2)

d. Dergâha intisap eden kadınlar

Gömeç Hatun

Büyük bir devlet adamının kızı ve Rüknedîn Kılıçarslan'ın karısı olan Gömeç Hatun, Mevlânâ'nın mürididir. III. Gıyâsedîn Keyhusrev'in annesi Gömeç Hatun'dan Mevlevî kaynaklarında övgüyle bahsedilir.³¹ ME'da da

³⁰ "Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltiğiniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir." Lokmân 31:28 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3494/25-29-ayet-tefsiri> (Erişim: 5 Mayıs 2022).

³¹ Ara Altun, "Gömeç Hatun Türbesi", *DİA*, 14, İstanbul 1996, 149, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gomec-hatun-turbesi> (Erişim: 25 Nisan 2022).

Gömeç Hatun, hem sultan eşi hem de Mevlânâ'nın müridesi "kutlu kraliçe" olarak anılır.

Aşağıdaki hikâyede Gömeç Hatun akraba kadınlarla eski evlerinde otururken Mevlânâ birden içeri girer ve "hemen evden çıkın" der. Kadınlar yalınayak evden çıktuktan sonra çatı çöker. Gömeç Hatun bu keramet karşısında Hz. Mevlânâ'nın ayaklarına kapanır. Şükranne olarak ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için 7.000 akçe bağışlar:

Hem-çünân menkûldür ki melike-i sa'îde Gömac Hâtûn ki Sultân Rükneddîn'ün menkûhası idi. Ve Mevlânâ hazretinün mürîdi idi. Hikâyet itdi ki "Bir gün eski sarâyda oğlancuklarumla ve hâtûnlarla otururduk. Nâgâh Hazret-i Mevlânâ kapudan içerü girdi ki 'tiz evden taşra çıkun.' Derhâl yalın ayak taşra seğirdiştük. Çün tamâmet kavm taşra geldiler, suffanun tamı aşığa oturdu. Ve ben Huzâvendigâr hazretinün ayağına düşdüm. Erbâb-ı hâcete sadakalar isâr itdüm ve şükrâne yidi bin sultânî akçe ashâba viribidüm." (ME, 113^b/9-15)

Gömeç Hatun'un sadık bir müride olduğu, Mevlânâ'nın ve dergâhın ihtiyacı olduğu her zaman yardıma yettiği görülür.

Hoşlikâ Hatun

Eflâkî'nin anlattığına göre, Selçuklu Veziri Muînüddîn Pervâne Konya'da iken intisap ettiği Fahreddîn-i Irâkî'yi Tokat'a davet etmiş ve burada kendisi için bir hangâh yaptırmıştı. 14. yüzyılda da Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi tarafından Tokat'a halifeler gönderilmiştir.³² Tokat'taki bu halifelerden biri Ârife-i Hoş-likâ-yı Konevî'dir.

Bir süre misafir ettiği ve şehir halkını büyüleyen vaaz ve konuşmalar yapan müfessir Nâsirüddîn Vâiz adlı bir ilim adamı, Ulu Ârif Çelebi hakkında ileri geri konuşunca Hoşlikâ Hatun ona itiraz eder ve kızar. Buna öfkelenen Vâiz Tokat'tan gider:

Menkûldür ki veliyyetullâhi fi'l-arzî hâtûn-ı âhiret Hoşlika Hâtûn ki şehri Tokat'da halifeyidi, şöyle rivâyet itdi ki yâr-ı Rabbânî melikü'l-fuzalâ kadvetü'l-müfessirîn Nâsirüddîn Vâ'iz Urmevî el-Veledî bir müddet Tokat'da musâfir olmuşdu bana. Va'zinun

³² Barihüda Tanrıkorur, "Tokat Mevlevihânesi", *DİA*, 41, İstanbul 2012, 227, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tokat-mevlevihanesi> (Erişim: 25 Nisan 2022).

letâfetinden tamâmet şehri kendüye rübûz kapmak kalmuşıdı. Bir gün Çelebi Ârif hakkında bir kelecî söyledi. Ben mu'ârıza itdüm, anı katı incitdüm. Münfa'îl oldu, durdı, Tokat'dan Niksar'a sefer itdi. (ME, 238^b/1-7)

O dönemde bir Mevlevî kadın halîfenin, ulemâca yadırganmaması şöyle dursun, onlardan birisiyle rahatça konuşup tartışabildiğini, hatta evinde misafir edebildiğini gösteren bu anlatı önemlidir.³³

İsmet Hatun

İffeti ve dindarlığıyla ünlü İsmet Hatun, Melik Fahreddîn Erzincanî'nin karısıdır. Fahreddîn Behramşâh kaynaklarda melik unvanı ile anılan üçüncü Erzincan beyidir.³⁴ *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de, Mengüçüklü melikin vefatından kısa süre önce Belh'ten Anadolu'ya göçen Bahâeddîn Veled'in Erzincan civarından geçeceğini öğrenen Fahreddîn Behramşâh'ın karısı İsmet Hatun'un, yola düşerek onun geçeceği güzergâha ulaştığı anlatılır. Bahâeddîn Veled'i görme şerefine nail olarak, ona saygılarını ifade ederler. Fahreddîn Behramşâh ve karısı İsmet Hatun Bahâeddîn Veled tarafından müritliğe kabul edilir.³⁵

ME'da İsmet Hatun namus ve ahlakta bir benzeri olmayan, Hz. Ayşe ve Hz. Hatice ile kıyaslanan ve evliya olarak anılan bir kadındır. Bahâeddîn Veled'in şehrin yakından geçeceği ona malum olmuş, şeyhin elini öpmek için peşinden gitmiştir. Akşehir yakınlarında attan inip yer öpmeleri ve Bahâeddîn Veled tarafından müritliğe kabul edilışleri şöyle anlatılır:

Hizmet-i Melik Fahrüddîn Erzincânî -r.a.- cümle-i rüşen-dillerdendi. Ve mu'takid evliyâyıdı. Ve anun bir hâtûnu varıdı, adı İsmet Hâtûn ki iffetde ve ismetde Âyişe-i dehr ve Hadîce-i asr idi. Ve anun vilâyeti meşhûrıdı. Pes âlem-i gaybetden ma'lûm oldu ol hâtûna ki bunun gibi kutb şehrûn yöresinden geçdi, gider. Derhâl bir yorga ata süvâr oldu. Sultânü'l-ulemâ'nun ardına düşdi. Ve hemânâ Melik Fahrüddîn'ün hâs kulları vâkı'a[-ı] hâli bildürdiler. Ol dahı

³³ Hülya Küçük, "Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Mevlevîliği Örneği", *İstem*, S. 10, 2007, 73.

³⁴ Faruk Sümer, "Mengüçüklüler", *DİA*, 29, Ankara 2004, 141 <https://islamansiklopedisi.org.tr/mengucukluler#1> (Erişim: 25 Nisan 2022)

³⁵ Ali Mıynat, "Bir Mengüceklî Türkmen Beyi: Fahreddîn Behramşâh ve Yeni Keşfedilen Altın Sikkeleri", *Tarih Dergisi*, S. 70, 2019/2, 24.

birkaç atluyla İsmet Hâtûn'un ardınca revâne oldu. Erzincân'un Akşehir'e yakın Sultânü'l-ulemâ hazretine irişdiler. Ve atlarından indiler, yir öpdiler. Hazret-i Sultânü'l-ulemâ gönüllerin ele aldı ve ikisini dahı mürîdliğe kabûl itdi. (ME, 10^a/1-9)

Gürcü Hatun

Gürcü Hatun, asıl adı Thamara olan bir Gürcü prensesidir. Anadolu Selçuklu Devleti sultanı II. Gıyaseddîn Keyhusrev (salt. 1237-1246)'in eşlerinden biri ve II. Alâaddîn Keykubad (salt. 1249-1254)'in annesidir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1246 yılındaki ölümünden sonra Vezir Pervâne Muineddin ile evlenmiştir. Sonradan Müslüman olan Gürcü Hatun, Hz. Mevlânâ'nun hâmisî ve müridesidir. Mevlânâ'nun ölümünden birkaç ay sonra Mevlânâ Türbesi'nin inşasına destek vermiştir.³⁶

Sultan eşi olan Gürcü Hatun, Mevlânâ'nun sadık bir müridesidir. Bir gün Kayseri'ye gitmeyi diler; ancak Mevlânâ'nun ayrılık acısına dayanamaz. O zamanda "İkinci Mânî" olarak anılan Aynüddeve-i Rûmî adlı bir nakkaşa Mevlânâ'nun suretini resmettirmek ister ki o resim Gürcü Hatun'a yoldaş olsun:

Şöyle rivâyet itdiler ki melike-i zamân, bânû-yı cihân, hâtûn-ı sultân Gürci Hâtûn -rahimehümullâh- ki cümle[-i] muhiblerden ve mürîde-i ol hânedânıdı. Ve dâyim Mevlânâ hazretinün âteşi-şevkinde yanardı. İttifâkâ diledi ki Kayseriyye'ye gide. Ve ol hazretün firâkı nârına tahammül idemedi. Meğer ol rûzigârda bir nakkâş vardı. Sûret-keridi ve tasvîr-i musavverâtta Mânî[-i] sâni idi. Ve ana Aynü'd-devle-i Rûmî dirdlerdi, anı katna okıdı. Buyurdı ki Mevlânâ hazretinün sûretin bir tabak kâğıda resm ide. Şöyle ki gereğidür, gâyet hûb yaza ve güzel ide te seferlerde ana mûnis ola. (ME, 139^b/16-140^a/4)

Paşa Hatun

Paşa Hatun, İlhanlı Hükümdarı Geyhatu Han (salt. 1291-1295)'in karısıdır.³⁷ 690/1291'de İlhanlı tahtına geçen Geyhatu'nun, Budist olmasına

³⁶ Ali Sevim, "Keyhüsrev II", *DİA*, 25, Ankara 2002, 349, <https://islamansiklopedisi.org.tr/keyhusrev-ii> (Erişim: 25 Nisan 2022).

³⁷ Hülya Küçük, çalışmasında Gölpinarlı'yı kaynak göstererek Paşa Hatun'u Olcaytu Han'ın eşi olarak verir. Burada bir bilgi hatası olmalıdır. Eflâkî ve Z. bin Ârif Paşa

rağmen ağabeyi Argun'un aksine Müslümanlara karşı müsamahakâr davranmasında Müslüman olan karısı Paşa Hatun'un etkili olduğu bilinmektedir. Eflâkî, Paşa Hatun'un Ârif Çelebi'nin müridi olduğunu, Erzurum'da görüştiklerini, Ârif Çelebi'yi çok sevdiği için Konya'ya dönmesine izin vermediğini yazar. Paşa Hatun'un ölümünün Ârif Çelebi'ye malum olduğu söylenir:³⁸

“Keygatu Han'un avrat[ı] Paşa Hâtûn ki mahbûbumdı, andan hâric hareket gördüm. İncindüm, hışmıla çıkdum gitdüm.” Paşa Hâtûn Erzenü'r-Rûm olurdu, bu hânedânun cümle muhiblerindenidi. Çelebi hazretin katı severdi. Nice müddet birbiriyle musâhibidi. İcâzet buyurmadı ki Konya'ya vara. Ve Sultân Veled hazretinden nice keret da'vet-nâmeler geldi, imkân olmadı. Hemân Çelebi üç gün, gice gündüz yimek yimedi. Sabâh herise diledi, göturdiler. Çûn ta'âma el urdı, buyurdu ki “Dirîgâ! Nâzenîn Paşa Hâtûn öldi.” Elin gine ta'âmdan giderdi ve katı ağladı. ... Hadden taşra rikkatler itdi ve müteellim oldu. Buyurdu ki “Dirîgâ yâr-ı nâzenîn! Dirîgâ bânû-yı rû-yı zemîn!” (ME, 232^b/15-233^a/6)

İltirmiş Hatun

İltirmiş Hatun İlhanlı Hükümdarı Gazan Han (salt. 1295-1304)'ın karısıdır. Ârif Çelebi, Gâzân Han'ın saltanatının ilk yıllarında Irâk-ı Acem'i görmek niyetiyle Erzurum üzerinden Tebriz'e gider. Orada tanıştığı hanın eşi İltirmiş Hatun kendisine intisap eder. Eflâkî'ye göre yalnızca Selçuklu hükûmeti hatunlarından değil İlhanlı hükûmeti hanımlarından da birçok kadın Mevlevîliğe intisap etmiştir.

Aşağıdaki anlatıda, Ârif Çelebi'yi görmeyi çok isteyen İltirmiş Hatun bir semâ düzenler ve Çelebi'yi davet eder. Ârif Çelebi davete icabet eder. Kur'ân ve gazellerin okunmasının ardından Çelebi semaya başlar. Hayran

Hatun'u Olcaytu'nun değil Geyhatu'nun eşi olarak nakleder. Bkz. Zâhid b. Ârif, *Mahzenü'l-Esrâr*, SK-Ayasofya 3456, vr. 232^b; Hülya Küçük, “a.g.m.”, 73.

³⁸ Bazı çalışmalarda Eflâkî'nin verdiği bu bilginin tarihî bilgilerle uyuşmadığına dikkat çekilir. Tarihler Paşa (Padişah) Hatun'un, Geyhatu'dan sonra İlhanlı tahtına çıkan Baydu Han'ın adamları tarafından 1295'te Kirman yakınlarında Kasr-ı Zer'de öldürüldüğünü ifade ederler. Şîrîn Beyânî ise onun, 1295 yılında, kardeşinin hanımı Kürdüçin Hâtûn'un emriyle, onun zindanında öldürüldüğünü ifade etmektedir. Bkz. Serhan Alkan İspirli, “Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: Padişah Hatun”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/3, 2018, 1683-84.

kalan İltürmiş Hatun ona hediyeler vererek müridi olur. Çelebi'yi damat olarak görmek isteyen hatunun teklifi kabul görmez:

Melike-i zamân İltürmiş Hâtûn buyurdu ki “Ben cem’iyyet-i semâ’ tertîb ideyin. Şeyhülislâm oğlın viribiyeyin, da’ved ideyin. Lutfından şerîf buyura, tâ anun mübârek dîzârın göresin.” Hemânâ azîm cem’iyyet itdi. Şeyhülislâm oğlın sultan hâslarıyla viribidi. Çelebi hazretin da’vet itdi. Çelebi icâbet buyurdu, ashâb-ı kirâmıla ikdâm gösterdi. Ve şeyhzâde bir yolda giderken Çelebi hazretine kapıldı. Çûn pâdişâhun [hâtûnı] İlter Hâtûn çadırına geldi. Kur’ân okıduktan ve gazeliyyâtdan sonra Çelebi hazreti semâ şürû itdi. Nice rubâ’iler buyurdu ve azîm şûr gösterdi. Şöyle ki han yüz bin dil ü cânıla ol sultân[a] muhibb oldı, ırakdan teferrücler itdi. Âhirü’l-emr İltürmiş Han çok atâlar ve hil’atler buyurdu. Cümle-i mürîdlerinden oldı ve şeyhzâde dahı mürîd oldı. Diledi ki Çelebi’yi güyegü idine, râzî olmadı. (ME, 227^a/12-^b/13)

Gazan Han Mevlvî muhibbi olarak kalmışken İltürmiş Hatun Çelebi’ye mürit olmuştur. İltürmiş Hatun’un sema ayinini bizzat tertip etmesi ve Mevlvî dervişlerini çadırında ağırlaması Mevlvîliğin İlhanlı hanedanında yüksek kabul gördüğü şeklinde yorumlanabilir.³⁹

Fahrünnisâ Hatun

Mevlânâ zamanında onun sadık bir müridesi olan Fahrünnisâ Hatun’un da eserde adı zikredilir. Fahrünnisâ Hatun kâmile ve dindar bir kadındır. Kendi döneminde meşhur kadın sufî Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801 [?]) olarak anılır. Âlimler tarafından sevilir, kerametler gösterir. Her zaman Mevlânâ ile görüşür. Bir gün sevenleri Fahrünnisâ’ya gelir ve birlikte Kâbe’ye gitmeyi teklif ederler; ancak Fahrünnisâ Hatun şeyhi Mevlânâ’nın icazeti olmadan gitmek istemez. Mevlânâ’ya Kâbe ziyaretini söylemek için geldiğinde daha söylemeden Mevlânâ konuyu anlar ve “Bu güzel bir istektir. Birlikte gideriz” der. Sohbet ederlerken gece yarısı Mevlânâ medresenin çatısına çıkar ve Fahrünnisâ’dan yukarı bakmasını ister. Hatun yukarı baktığında Kâbe’nin Mevlânâ’nın başının üstünde tavaf ettiğini görür, şaşkınlıktan bayılır. Kendine geldiğinde Mevlânâ’nın mesajını alır ve bu isteğinden vazgeçer:

³⁹ Fatih Bayram, “Ulu Arif Çelebi’nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler”, *Avrasya Etüdleri*, S. 42, 2012, 165.

Hazret-i Mevlânâ zamânında bir avrat kişi vardı, veliyye ve kâmile idi. Ana Fahrünnisâ dirlerdî -r.a.- Ve ol bir pârsâ ve siddikâ hâtûndı. Ve kendü rûzigârında Râbi'a-ı cihânıdı. Ve ekâbir-i ulemâ ve sâhib-diller ol hâtûnun muhibbi ve mu'tekidi idi. Ve anun zâhir kerâmetleri hadden taşra idi. Ve ol hâtûn dâyim Mevlânâ hazretiniün sohbetinden hâlî değüldi. Ve Hazret-i Mevlânâ dahı anı görmekliğe varurdu. Evkât meğer Fahrünnisâ'nun muhibleri yiletmişler ola ki elbette Ka'be'ye gitmek gerek. Ve ol hâtûn eyitdi: "Mevlânâ hazretiyile meşveret ideyin ki anun icâzetinsüz ve işâretinsüz bana mecâl ve hareket itmeğe imkân yokdur. Ol ne ki buyurursa anı iderem." Ve ol hâtûn durdu, Mevlânâ hazretine ziyârete geldi ki ol Ka'be'ye gitmek hikâyetin arz ide. Hemân oturduğı vakt dahı bu dimededen Mevlânâ buyurdu ki "Be-gâyet eyi niyyetdür ve sefer-i mübârekdür. Ümîzdür ki bile olavuz." Ol Fahrünnisâ baş kodı, dahı söz söylemedi. Yârenler mütehâyir kaldılar ki acabâ bunların arasında keyfiyyet-i hâl ve mâcerâ nedür? Ve ol gice Fahrünnisâ, Mevlânâ hazretiyile kaldı, sohbet itdiler. Dün yarısından sonra Mevlânâ medrese tamına çıkdı, namâza meşgûl oldı. Namâzdan fâriğ olduktan sonra azîm na'ralar urdu ve şûrişler itdi. Hemân tamun bacasından işâret itdi ki "Fahrünnisâ yukaru gelsün." Çûn hâtûn medrese tamına çıkdı, Mevlânâ buyurdu ki "Yukaru nazar id ki maksûdun hâsil olmuşdur." Fahrünnisâ Hâtûn yukaru bakar, görür ki Ka'be-i mu'azzam Mevlânâ hazretiniün üzerine tavâf ider ve çarh urur ayne'l-yakîn şeksüz ve gümânsuz. Fahrünnisâ za'îfe göricek ussı gitdi. Ve ana hayret ve hâlet vâkı oldı. Bir zamândan sonra ögi geldi, baş kodı ve ol diledüğinden vazgeldi. (ME, 98^b/13-99^a/12)

Râbia

ME'da, Sâhib İsfahânî'nin hanında birçok kız çalıştıran çok güzel bir fahişeden bahsedilir. Bir gün Mevlânâ bu hanın önünden geçerken fahişe, Mevlânâ'nın ayaklarına kapanır ve yalvarmaya başlar. Mevlânâ da üç kez "Rabia! Rabia! Rabia!" diye bağırır. Bunu gören diğer kızlar da Mevlânâ'nın ayaklarına kapanırlar. Mevlânâ, "Ne güzel pehlivanlar, ne güzel pehlivanlar! Bu yükleri ve meşakkatleri çekmeseydiniz, bu kadar aşağılık nefsi kim yenebilirdi? İffetli ve namuslu kadınların iffeti nasıl anlaşılırdı?" diyerek bu kadınları över. Dönemin büyükleri Mevlânâ'dan bu sözlerini

işitince “Mevlânâ gibi büyük bir adamın fahişelerle konuşması ve onlara iltifat etmesi anlamsızdır” der. Bunu duyan Mevlânâ, “Bu kadın olduğu gibi davranıyor ve ikiyüzlü değilmiş gibi görünüyor. Erkeksen onun gibi ol ve ikiyüzlülüğü bırak. İçin dışın bir değilse yaptığın iş boştur.” der. Fahişe tövbe eder.

Mevlânâ’nın ona “Râbia” diye seslenişini Râbia el-Adeviyye gibi güzel ahlaklı olup doğru yola yönelmesini istediği şeklinde yorumlayabiliriz.⁴⁰ Nitekim, kadın emrindeki kızları salıp, mallarını fakirlere dağıtır. Mevlânâ’nın müridi olması ve birçok hizmette bulunmasıyla da Mevlânâ’nın emeli karşılık bulur:

Menküldür ki Sâhib Isfehânî hânında bir fâhişe avrat var-ıdı
be-gâyet cemîle. Ve çok karavaşları varıdı. Hem ol işde bir gün
Mevlânâ hazreti o yoldan geçdi. Ol avrat ilerü seğirtti, baş kodı,
Huzâvendigâr’un ayağına düşdi, tazarru ve şikestlik gösterdi. Üç
keret Râbi’a diyü söyledi. Ve karavaşlarına haber oldı. Bir kezden
taşra çıkdılar, mübârek kademine baş kodılar. Buyurdı ki “Zihî
pehlevânlar, zihî pehlevânlar! Eger siz yük çekici olmayadunuz bu
kadar nüfûs-ı levvâmeyi emmâreyi kim mağlûb iderdi. Ve iffet-i
afife-i zenân kaçan âşikâre olurdu?” Hemânâ ululardan biri dimiş ola
ki “Bunun [gibi] ulu kişi harâbâtî kahbeler ile bu kadar söyleşmek ve

⁴⁰ Râbia el-Adeviyye Basralı bir kadın sūfidir. Zühd hareketinin tasavvufa dönüşüm sürecinde önemli bir yeri bulunmaktadır. İsmi İslâm ve Batı kültüründe ilâhî aşkın sembolü olmuştur. Onun düşünceleri Ma’rûf-i Kerhî, Bâyezîd-i Bistâmî, Zünnûn el-Misrî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr gibi sūfileri etkilemiştir. ME’da, Râbia el-Adeviyye’ye dindarlık ve güzel ahlaklılık yönleriyle atıf yapılmasının yanı sıra onunla ilgili bir anlatı da bulunmaktadır. Rivayete göre bir gün Râbia bir eline ateş bir eline su almış, cenneti yakıp cehenneme su dökmeye gider. Böylece kulları Allah’a cennet ümidi ve cehennem korkusu için değil, Allah rızası için kulluk etsinler. “Eğer cennet ümidi ve cehennem korkusu olmasa kimse Allah’a itaat etmezdi” der: *Hem-çünân menküldür ki sâhib-dilden bir cemâ’at gördiler ki Râbi’a bir eline od almış ve bir eline bir desti su almış ta’cîl seğirdür. Su’âl itdiler ki “İy bânû-yı âhîret! Kanda seğirdürsin ve nedesin?” Eyitdi: “Giderem ki uçmağa od uram ve tamuya su dökem, tâ bu iki yol urıcı hicâb aradan gide. Ve maksûd mu’ayyen ola. Tanğrı’nun kulları Tanğrı te’âlâya ümîz garazinsuz ve korku illetinsüz kulluk ideler. Eger bî-recâ-yı cennet ve havf-ı cehennem olmayadı, bir kişi Tanğrı te’âlâ hazretine tapmazdı ve mutî olmazdı.”* (ME, 132^a/2-8) Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Küçük, Semih Ceyhan, “Râbia el-Adeviyye”, *DİA*, 34, İstanbul 2007, 381 <https://islamansiklopedisi.org.tr/rabia-el-adeviyye> (Erişim: 22 Mayıs 2022); M. Nedim Tan, *Bir Dini İdealin İfade Biçimleri Râbia el-Adeviyye’den Kalanlar*, Pinhan Yayıncılık, 2020.

anları envâ'la nûvâht itmek vechi yokdur." Buyurdi ki "Hâliyâ ol bir renkde gider. Ve kendüyi şöyle ki vardur bî-zerk gösterür. Ve eğer ersin sen dahı eyle ol. İki renkten taşra çık, tâ zâhirün bâtnunıla hem-renk ola. Ve eğer senün zâhirün ile bâtnun yiksân olmaya, bâtl ola." Âkıbetü'l-emr ol hâtün Râbi'a-vâr tevbe itdi. Ve karavaşların âzâd itdi. Ve evini yağma buyurdi. Âhiret nıkbahtlarından oldı, irâdet getürdi ve çok kullıklar itdi. (ME, 167^b/1-16)

Hediye Hatun

Hediye Hatun, Mevlânâ'nın ilk halifesi Şeyh Selâhaddîn-i Zerkûb'un kızıdır. Şeyh Selâhaddîn'in maddi durumu iyi olmadığından kızına çeyiz düzemez. Hediye Hatun, Mevlânâ'nın harem dairesinde yaşar. Evlilik çağına geldiğinde Sultan Veled ve Çelebi Hüsâmeddîn onu Hattat Mevlânâ Nizâmeddîn'e vermek isterler. Mevlânâ, sultan kızlarının hocası, Usta Hatun'u çağırır ve Gürcü Hatun'a selam göndererek çeyiz konusunda yardım etmesini ister. Usta Hatun da boynuna zenbil asarak sultan sarayına gider ve durumu iletir. Sultan ve haremindeki kadınlar bu iltifat karşısında cömert davranırlar. Toplamda 70.000 akçelik çeyiz toplanır. Çeyizin çokluğu karşısında şaşırان Mevlânâ getirilenleri ikiye bölerek Hediye Hatun ile Fâtıma Hatun arasında paylaşır:

Menkûldür ki çün Şeyh Salâhüddîn kızı Hediyye Hâtûn'ı dilediler ki ere vireler. Şeyh Salâhüddîn'nün esbâb-ı cihândan şöyle ki resmdür, azdan çokdan hıc nesnesi yoğdı. Ve ol kız Mevlânâ hareminde olurdu. Çün büyüdi, derece-i bulûğıyyete irişdi. Sultân Veled hazreti ve Çelebi Hüsâmüddîn sa'y itdiler ki ol kızı sultânü'l-küttâb üstâzü's-selâfîn İbn-i Bevvâb-ı sâni Mevlânâ Nizâmeddîn Hattât'a vireler. Killet-i hâlden tereddüdde kaldıladı. İttifâkıla bu kazıyyeyi Mevlânâ hazretine arz itdiler. Buyurdi ki "Usta Hâtûn[ı] Gürcü Hâtûn sarâyından okın". Usta Hâtûn bir avratıdı veliyye ve âlime. Ve sultân kızların öğredürdi. Okıdılar, geldi. Mevlânâ hazreti buyurdi ki "Ferzendüm Gürcü Hâtûn'a var, selâmumuz değür! Ve Hediyye Hâtûn'un keyfiyyet-i ahvâlin di tâ mu'âvenet itsün. Beğler hâtûnlarından, kendü kızları cihâzından anun cihâzın râst itsün. Ve her biri Hediyye Hâtûn[a] hediyye erzânî itsün, tâ ki gâyet Şeyh Salâhüddîn'e mahsûs olalar ki ol sultânun himmeti anlarınila bile ola." Hemân Usta Hâtûn boynuna zenbil

asdı, şey'en lillâh ide sultân[a] vardı. Huzâvendigâr selâmın irişdüirdi ve hikâyeti arz itdi. Cemi hâtûnlar ikrâm itdiler, başı kodılar ve ol iltifâta minnet-i azîm oldu. Ve çok şükrler itdiler ki Hazret-i Huzâvendigâr inâyet buyurdu ki bunun gibi hayrlara ve hizmetlere işâret buyurdu. Ve râğbet itdi. Derhâl Gürci Hâtûn hazînedârına emr itdi, iki üç pâre tahta tonlar getürdi. Biş biş pâre her nev'den geysisin râst itdi. Ve yiğirmi murassa küpe ve yiğirmi altun kıymetî yüzük ve tavîle ve külâh-bend ve altun üsküf ve kıymetî bilezükler ve nefis boncuk ve gayrın cem itdiler. Ve ulu kalıblardan ve pürçüklü kalîçelerden ve perdelerden ilerü getürdiler. Ve sînî ve tebsî ve kazan ve çanaklar, çînî ve bağır ve havân ve şâm'danlar ve mutbah âleti ale't-tamâm. ... Şöyle rivâyet ide[r]ler ki yakîn yetmiş bin akçalık ilettdi. Çûn Mevlânâ hazreti gördi, azîm beşâset itdi. ... Mevlânâ hazreti buyurdu cemî cihâzı iki böldiler. Yarısını Çelebi Ârif anası Fâtıma Hâtûn[']a virdiler ve yarısı Hediye Hâtûn'a virdiler, cihâzın râst itdiler. (ME, 205^a/2-^b/10)

Tâvûs-ı Çengî

ME'da bir kervansarayda rebab çalıp dans eden Tâvûs-ı Çengî adlı bir kadından bahsedilir.⁴¹ Tâvûs, erkeklerin âşık olduğu güzel ve çekici bir kadındır. Bir gün Mevlânâ bu kervansaraya gelir ve Tâvûs'un odasının karşısına oturur. Dans etmeye başlayan Tâvûs, Mevlânâ'yı odasına davet eder. Davete icabet eden Mevlânâ kadının odasında sabahtan akşama kadar ibadetle meşgul olur. Sonra sarığının tûlbentinden bir parça keser ve kadına verir. Hizmetçilere de bahşiş dağıtır. O gün, oradan geçen hazinedar, Tâvûs'a âşık olur ve onunla evlenir. Zifaf gecesi ona o güne kadar fark

⁴¹ Bazı kaynaklarda "Tâvûs Baba" efsanesinden bahsedilir. Efsaneye göre, Buhâra'dan, Şirâz'dan, Deşt'ten insanların Mevlânâ'yı görmeye geldiği bir devirde Konya'ya bir kervan gelir. İçerisinde hangi dinden, hangi mezhepten olduğu bilinmeyen bir kadın vardır. Mevlânâ aşığı dünyalar güzeli bu kadın, Meram Bağlarında küçük bir tepede bir kulübe yapmıştır. Mevlânâ âşıkları, bir sabah vakti Meram Bağlarında yapılan bir semâ töreninden dönerken, tepenin eteklerinden gelen bir rebab sesi duyarlar. Sesin ahengine kapılıp semâ ederler. Bir gün dervişler sürekli duydukları rebab sesini duymaz olurlar. Mevlânâ dervişlerine kulübeye bakmalarını söyler. Yukarı çıkan dervişler, kulübenin ortasında bir kucak tâvus tüyünden başka bir şey bulamazlar. Dervişler, meseleyi Mevlânâ'ya aktardıklarında "Türbesini yapın." diye emreder. Türbe meşhur "Nakışlı Hân" olarak bilinen yerdedir. Burada adı geçen Tâvûs'un ME'da geçen, sonradan Mevlânâ'nın müridi olan Tâvûs-ı Çengî'yle ilgisi var mıdır bilinmez. Detaylı bilgi için bkz. Hülya Küçük, "a.g.m.", 71-72.

etmediği güzelliğinin sebebini sorar. Tâvûs yanında getirdiği tûlbent parçasını gösterir. Hazinedar bu mucizeden çok etkilenir, ikisi birden Mevlânâ'nun müridi olurlar:

Ziyâüddîn[-i] vezîr kârübânsarâyında bir hâtûn vardı. Adı Tâvûs'ıdı. Be-gâyet çengî ve hoş-âvâz, şîrîn-sâz dil-nüvâz ve nâdir-i zamânıdı. Ve anun çengi letâfetinden âşıklar çengine esîr olmuşlarıdı. İttifâk şöyle düşdi ki bir gün Mevlânâ hazreti ol kârübânsarâyâ geldi. Anun hücesinün karşısına oturdu. Hemân-dem Tâvûs celve urdu, Mevlânâ hazreti önine geldi. Çengin hazretinün eteğinde kodı ve hücesine da'vet itdi. Mevlânâ hazreti icâbet itdi. Tanladan ağşama dek namâz u niyâza meşgûl oldu. Ve mübârek dülbendinden bir arşun mikdârı kesdi, Tâvûs Hâtûn'a viridi. Ve karavaşlarına kızıl filoriler bağışladı. Ve çıkıdı, revâne oldu. ... Hem ol gün sultânun bir hazînedârı vardı. Ol hâtûnun katından geçerken nâgâh gördi, âşık oldu, derhâl bir emîn kişisin viribidi. Hammâma iletdiler, gice katna getürdiler. Elli bin filori külâh-bend bahâ bağışladı ve hadden taşra hizmetler itdi. Zifâf gicesi ol hâtûndan suâl itdi ki "Senün hüblüğün ve melâhatün bu gâyetde değildi. Bu eyyâmnda ne ma'nâdandur ki seni Râbî'a-ı ahd ve Zelîhâ-ı zamân görürem? Ve bu zibâlık ve ziyet sana kandandur?" Bu hâtûn eydür: "Mevlânâ hazreti bunda teşrîf buyurdu, dülbendinden bir pâre kesdi, bana viridi. Ser-bend idindüm." didi, gösterdi. Hazînedâr dilşâd oldu. Mevlânâ hazretine şükrâneler viribidi ve mürid oldu. Âkîbetü'l-emr Tâvûs çengîsinün hâli şuna irişdi ki Konya'nun hûrîleri ana mürid oldılar. (ME, 125a/1-19)

e. Kadınlar hakkında olumsuz görüşler

ME'da az da olsa kötü ahlaklı, olumsuz kadın tipinin var olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri bir delikanlının parasını yiyip bitiren bir "fahişe avrat" hakkındadır. Hikâyedeki genç erkek söz konusu kadına âşık olduktan sonra bütün malını mülkünü onun uğrunda harcar, bir parça ekmeğe muhtaç olur. Parası bitince kadına sözünü geçiremez, kötü muamele görür ve feryat eder:

Ve ol oğlan bir avratıla ta'aşşuk itdi. Tamâmet esbâbın ol avrata telef itdi. Hîc nesnesi kalmadı mâldan memleketden. ... Âkîbet bu oğlanun hâli şuna irişdi ki cemî-i mâlî gitdi. Şöyle ki bir pâre etmeğe

muhtâc oldu. ... Çûnki mâl gitdi, ma'sûkını nice ki kenâra çekerdi ve gel dir idi gelmezdi. Karı ol mahabbet ki aralarına kıl girmezdi. Gözden düşdi ve her bir bûse yirine bin sögmekler iderdi. Âhirü'l-emr ol oğlan ol fâhişe avrata eydür: "Senden bir hâcetüm vardır. Dut, andan sonra sen bilürsin ne idersen. Avrat râzî oldu. Oğlan eyitdi: "Dilerem ki sen bevl iderken iki budun arasına nazar idem." Avrat eydür: "Sehel nesne." Hemân bevl vaktinde oğlan geldi, fercini tefferüc itmeğe meşgûl oldu. Ve feryâz itdi, heyâhey ağladı. Sordılar ki "Niçün ağlarsın, efgân nedür?" Oğlan eyitdi: "Ol mecmû-i mâldan ve esbâbdan ki anun yolında oynadum, hîc birini görmezem. Ve cemû-i işbu karanu yire gitdi. Ne kadar ki gözledüm, anlardan bir eser belürmez." (ME, 65^a/10-^b/6)

Bir diğەر hikâye Ârif Çelebi menâkıbının anlatıldığı bölümdeyir. Ârif Çelebi'ye kıyamet gününde ne olacağını soran âlime bir kadına Çelebi cennet mükafatlarını anlatır. Bu mükafatların içinde kadınlara hizmetlerde bulunacak huriler ve gılmanlardan bahseder:

Bir gün bir fakîre-i âlime-i sâhib-dil Çelebi hazretine ziyârete geldi. Çok ni'metler ve tuhfeler ve tonlar getürdi. Çok sohbetden sonra be-ittihâd-ı yârâne sordu ki "Kıyâmet gününde biz bî-çârenün emvâli nice olup gerek?" ... Buyurdi ki "Hak te'âlâ inâyet buyura uçmağa giresiz ve hüriler hizmetkârunuz ola". ... Eyitdi: "Dahı ne ola?" Buyurdi ki "Dürlü hulleler örtinesiz ve şarâbât içesiz, ayyâşlar idesiz." Eyitdi: "Dahı ne ola?" ... Buyurdi ki "Âhir ni'met uçmakda minâre gibi ve çınâr budakları gibi kîrler ola kudretden yaradılmış ... lezzet hâsıl ideler ve dinleneler. Bu işden hoş dahı ne ola?" (ME, 243^a/13-^b/3)

Bu anlatıda kadınlara yönelik olumsuz bir tutumdan ziyade cennette kadınlara cinsel tatmin sağlayan kudretin müjdelenmesinin biraz müstehzi bir yolla ifade edildiğini söylemek mümkündür.

Metnin Şems-i Tebrîzî menâkıbında geçen iki anlatısında kadınlar için hakaret sayılabilecek bazı ifadelere yer verildiğini görmekteyiz. Bizzat Şems, güzel kadınların sıfatlarını sayarken bu ifadeleri kullanır, güzel kadınların cinselliğe düşkün olduğunu, başka bir şeye önem vermediklerini söyler:

Sultân Veled hazretinden menkûldür ki bir gün Hazret-i Mevlânâ Şemseddîn nîk-zenân avratların sıfatın eyitdi. Buyurdi ki “Bileyin heme-hâl eğer bir avrata arş üzerinde yir vireler ve ol nâgâh dünyâya nazar ide. Ve yir yüzinde bir kakmış kîr göre, divâne-vâr ola. Avrat arşdan kendin pertâb ide, ol kîrün üstine düşe. Anun-içün ki avratların mezhebinde kîrden yukaru nesne yokdur.” (ME, 187^a/9-13)

Aynı menâkıb içerisinde Melike Hatun'da Mevlânâ'nın nurunu görüp onu öven Şems'i de görürüz.⁴² Şems'in Melike Hatun'u Mevlânâ'nın kızı olduğu için övmesi de ihtimal dahilindedir. Bu durumda, Şems-i Tebrîzî'nin kadınlara dair olumsuz bir tavrı olup olmadığı ya da tarikat içerisinde Şems'e karşı olan bazı olumsuz tutumları göz önüne aldığımızda bu ifadelere kasıtlı olarak yer verilip verilmediği incelenmeye değer bir konudur.

S o n u ç

Mevlevîlik tarihinin ana kaynaklarından olan Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*'i ilk defa 1401 yılında *Mahzenü'l-Esrâr* adıyla Zâhid bin Ârif tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserde Mevlevî dergâhu içinde ve dışında bulunan birçok kadından bahsedilmektedir. Dergâh içerisindeki kadınlara bakıldığında anne, eş, evlat, torun, gelin vb. Mevlânâ'yla birinci derecede akrabalık ilişkisi bulunan kadınlar hakkında detaylı anlatımların olduğu görülür.

Mevlânâ'nın ailesi dışından olup dergâha intisap etmiş, Mevlevîlikle gönül bağı bulunan, maddi/manevi desteği olan kadınlara da eserde yer verilmiştir. Bu kadınların bazıları üst düzey erkeklerin eşleri olan çok güçlü kadınlardır. Halife kadınlar, mürideler, varlıklı olup tarikata hâmilik yapanlar, sultan eşleri Mevlevîlik içerisindeki güçlü kadınların varlığının kanıtıdır. Eserde, kötü yolda olup sonradan Mevlânâ'nın yardımıyla doğru yola yönelen ve güzel ahlak kazanmış kadınlar da vardır. Ayrıca, Hz. Ayşe, Hz. Hatice, Hz. Meryem, Hz. Râbia ve Hz. Yûsuf kıssasında geçen Zeliha gibi, semavi dinlerin önemli kadın kahramanlarına telmih yapılmıştır.

Eserde az da olsa olumsuz kadın tiplerine yer verilmiş; ancak bu kadınlar sonradan ya doğru yola yönelerek mürit olmuşlar ya da

⁴² Bkz. “Melike Hatun” bölümü.

karşılaştırma yoluyla güzel ahlaklı kadınların öne çıkmalarına imkan sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.
- ALKAN İSPİRLİ, Serhan, “Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: Padişah Hatun”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/3, 2018, s. 1679-93.
- ALTUN, Ara, “Gömeç Hatun Türbesi”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gomec-hatun-turbesi> (Erişim: 25 Nisan 2022).
- BAYRAM, Fatih, “Ulu Arif Çelebi’nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler”, *Avrasya Etüdüleri*, S. 42, 2012, s. 157-168.
- Bedüzzaman Fırûzânfer, *Mevlâna Celâleddin*, çev. F Nafiz Uzluk, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2005.
- CEYHAN, Semih, “Şems-i Tebrîzî”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sems-i-tebrizi> (Erişim: 25 Nisan 2022).
- DEĞİRMENÇAY, Veyis, “Sultan Veled”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sultan-veled> (Erişim: 25 Nisan 2022).
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Mevlânâdan Sonra Mevlevilik*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2006.
- HELMİNSKİ, Camille Adams, *Women of Sufism A Hidden Treasure*, Shambhala, Boston 2003.
- KOYUNCU, Zeynep, “Mâder-i Mevlânâ Mümine Hatun’a Yazılan Manzumeler”, *SEFAD*, S. 45, 2021, s. 253-270.
- KÜÇÜK, Hülya, “Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Mevlevîliği Örneği”, *İstem*, S. 10, 2007, s. 65-74.
- KÜÇÜK Hülya, Semih Ceyhan, “Râbia el-Adeviyye”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rabia-el-adeviyye> (Erişim: 22 Mayıs 2022).

- LEWIS, Franklin, *Mevlânâ-Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
- Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs, Hicabi Kırlangıç, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.
- MIYNAT, Ali, "Bir Mengüceklî Türkmen Beyi: Fahreddîn Behrâmşâh ve Yeni Keşfedilen Altın Sikkeleri", *Tarih Dergisi*, S. 70, 2019/2, s. 19-36.
- ORAL, M. Zeki, "Mâder-i Mevlânâ: Prens Mümine Camii, Türbesi ve Hayatı", *Konya Halkevi Kültür Dergisi*, S. 53-56, 1943, s. 121-129.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlana-celaleddin-i-rumi> (Erişim: 20 Nisan 2022).
- ÖZCAN UĞUR, Elif ve Sevim Yılmaz Önder "Bir Menâkıbü'l-Ârifin Tercümesi Mahzenü'l-Esrâr ve Metindeki Farsça Unsurlar", *III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu Türkçe Bildiriler Kitabı*, Demavend, İstanbul 2021. <http://www.demavend.com.tr/e-kitap/tidei3kapaktr.jpg> (Erişim: 3 Mayıs 2022).
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Hatun", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatun> (Erişim: 30 Nisan 2022).
- SEVİM, Ali, "Keyhüsrev II", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, <https://islamansiklopedisi.org.tr/keyhusrev-ii> (Erişim: 25 Nisan 2022).
- SÜMER, Faruk, "Karamanoğulları", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karamanogullari#1> (Erişim: 25 Nisan 2022).
- SÜMER, Faruk, "Mengüçlülük", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mengucukluler#1> (Erişim: 25 Nisan 2022).
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, "Bahâeddin Veled", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahaeddin-veled> (Erişim: 25 Nisan 2022).
- TAN, M. Nedim, *Bir Dini İdealin İfade Biçimleri Râbia el-Adeviyye'den Kalanlar*, Pinhan Yayıncılık, 2020.
- TANMAN, Baha, "Âbid Çelebi Tekkesi", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abid-celebi-tekkesi> (Erişim: 30 Nisan 2022).

TANRIKORUR, Barihüda, “Karahisar Mevlevîhânesi”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahisar-mevlevihanesi> (Erişim: 3 Mayıs 2022).

TANRIKORUR, Barihüda, “Tokat Mevlevîhânesi”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tokat-mevlevihanesi> (Erişim: 25 Nisan 2022).

YAZICI, Tahsin, “Ahmed Eflâkî”, *DİA*, C. 2. İstanbul 1989.

YAZICI, Tahsin, “Ârif Çelebi”, *DİA*, C. 3, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arif-celebi> (Erişim: 25 Nisan 2022).

Zâhid b. Ârif, *Mahzenü'l-Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3456. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3494/25-29-ayet-tefsiri> (Erişim: 5 Mayıs 2022)

“WOMEN’S MOTIF IN THE MAWLAWI MANĀKIBNĀME MAHZAN AL-ASRĀR”

Abstract

Mawlānā Jalāl al-Dīn Rūmī (ö. 672/1273) is a great value shaping Turkish Sufi literature. The influence of his works has survived through the ages. Many works have been written about Mawlānā and Mawlawi. Manākib al-Ārifīn, one of the works that constitute a source for these, was written in Persian by Ahmad Aflākī (ö. 761/1360), who was raised in the tradition of the sect. This religious-mystical work of Aflākī was translated into Anatolian Turkish named Mahzan al-Asrār for the first time during the reign of Murad II (reign 1421-1444, 1446-1451). The narratives about women belonging to the dergah are remarkable in the work. The stories about Kira Hatun, Melike Hatun, Mutahhara Hatun, Şeref Hatun, and Fatima Hatun who were first-degree relatives with Mawlānā such as wife, children, grandchildren, brides; as well as, the murits such as Gömeç Hatun, Hoşlika Hatun, Gürcü Hatun, Paşa Hatun, who joined the dervish lodge outside of Mawlānā’s family and were supporting as sultan’s wife are told. In this study, based on the relations between Mevlānā and his dergah, the women in Mahzan al-Asrār will be examined in terms of status, lifestyle, life stance, etc. in the context of “women’s motifs” issues.

Keywords

Mawlānā, Mawlawi, Manākib al-Ārifīn, Mahzan al-Asrār, women, motif.

ACEMZÂDE MUSTAFA CEMÂLÎ VE
SİLSİLENÂME-İ MEVLEVİYYE'Sİ*

Suat DONUK**

ÖZET

Yazma eser kütüphanelerinde silsilenâme türünde pek çok eser bulunmaktadır. Bunlardan biri Acemzâde Mustafa Cemâlî'nin Silsilenâme-i Mevleviyye adlı eseridir. Mustafa Cemâlî, Üsküp Acemzâde Tekkesi Şeyhi Hasan b. Mustafa es-Sinânî'nin oğludur. Mevlevîlik tarikatına mensuptur. Üsküp Acemzâde Zaviyesi dervişlerindedir. Silsile-i Mevleviyye'de yer alan manzumelerden Cemâlî mahlasıyla şiirler yazdığı anlaşılmaktadır. Ancak Acemzâde Cemâlî'nin şairlik yeteneği kısıtlıdır. Silsile-i Mevleviyye'nin yazımı 7 Şa'bân 1309 (7 Mart 1892) tarihinde tamamlanmıştır. Mevlevîlik tarikatının Hz. Muhammed'den Mevlâna Celaleddin-i Rûmî'ye kadarki şeyh silsilesini ve Hasan-ı Basrî'den Şems-i Tebrizî'ye kadarki önderlerinin yaşam bilgilerini sunmak amacıyla yazılmıştır. Tasavvufî bilgilerle karışık silsilenâme türündedir. On beş biyografi ihtiva etmektedir. Biyografilerde şahsın künyesi, ailesi, eğitim durumu, tarikata giriş hikâyesi, şeyhi, vefat tarihi ve menkıbeleri hakkında bilgi verilmiştir. En hacimli biyografi Mevlâna Celaleddin-i Rûmî'ye aittir. Biyografik bilgilerin yanı sıra ilim ve hîlafet çeşitleri, nûr-ı Muhammedî, ahz, velayet, nübüvvet, ilahî aşk vb. tasavvufî konular hakkında malumat da içermektedir. Bu malumat çok sayıda âyet, hadis, kalam-ı kibar ve manzumelerle süslenerek sunulmuştur. Dili ağır, üslubu sadedir. Dilini ağır kılan unsur tasavvufî kavram ve terimlerin çokluğudur. Seci ve edebî sanatların yokluğu, cümlelerin kısalığı üslubunu sade kılmıştır. Bu makalede Acemzâde Mustafa Cemâlî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiş, Silsilenâme-i Mevleviyye adlı eseri tanıtılmış, Silsilenâme-i Mevleviyye'nin çeviri yazılı metni ilim âlemiyle paylaşmıştır.

Anahtar Kelimeler

Acemzâde Mustafa Cemâlî, Silsilenâme-i Mevleviyye, Silsilenâme, Mevlevîlik.

* Makalenin geliş tarihi: 16.05.2022 / Kabul tarihi: 12.06.2022

** Doç. Dr., Celâl Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, suatdonuk@hotmail.com, (Ordic ID: 0000-0003-0206-2988).

Giriş

Yazma eser kütüphanelerinde “silsilenâme” veya “silsile” ismiyle kayıtlı pek çok kitap bulunmaktadır. Bunların bir kısmını padişahlar, vezirler, muayyen bir soydan gelenler vb. aynı meslek veya konumdaki şahısların soy ağacını veya görev sırasını biyografileriyle birlikte içeren eserler oluşturmaktadır. Ancak “silsilenâme” ya da “silsile” adlı eserlerin çoğunluğunun birbiri ardınca postnişin olmuş şeyhlerin kronolojik listesi ile listede yer alan şahısların hal tercümelerini ihtiva edenler olduğu anlaşılmaktadır.¹

Tarikat şeyhleri halef-selef listeleri mahiyetindeki silsilenâmeleri manzum ve mensur olarak ikiye ayırmak mümkündür. Şiiri tasavvufi bilgi ve mesajları yaymada araç olarak kullanan bazı şeyhler, tarikat önderlerinin silsilesini manzume formunda kaleme almıştır. Daha çok mesnevi, kaside, kıt'a nazım şekilleriyle yazılan bu eserlerde tarikat büyükleri hakkında bilgiler de verilmektedir.

La'lîzâde Abdülbâkî (ö. 1159/1746), Sarı Abdullah Efendi'nin (ö. 1071/1660) müritlerine seyr ü sülûk hakkında bilgiler verdiği *Meslekü'l-uşşâk* adlı kasidesine yazdığı kırk yedi beyitlik zeyilde Bayramî-Melamî tarikat önderlerinin silsilesini sunmuştur.² *Meslekü'l-uşşâk*'ın başka bir zeyli olan *Matla'u'l-işrâk*'ta Habeşîzâde Abdurrahim Rahîmî Efendi (ö. 1140/1727) aynı tarikata mensup postnişinleri listelemiştir.³ Hâfız Cemâleddin Cemâlî (ö. 1888'den sonra), *Silsilename-i Tarikat-ı Aliyye-i Uşşâkî* adlı 297 beyitlik muvaşşah mesnevide Uşşâkiyye tarikatının şeyh şeceresini kayıt altına almıştır.⁴ Mehmed Vahyî'nin (ö. 1130/1718) Sünbüliyye mürşidlerini konu edindiği silsilenâmesinin bir nüshası İstanbul Büyük

¹ Suat Donuk, “Türk Edebiyatında Silsilenâme ve Seyyid Ahmed Cezbî'nin Câmî' u's-Silsile Adlı Silsilenâmesi”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2020 6/1, s. 18.

² Bünyamin Ayçiçeği, “Sarı Abdullah Efendi'nin Meslekü'l-uşşâk Kasidesi ve La'lîzâde Abdülbakî'nin Zeyli”, *Turkish Studies*, 2014 Volume 9/3 Winter, s. 189-211.

³ Suat Donuk, “Habeşîzâde Abdurrahim Rahîmî'nin Matla'u'l-işrâk Adlı Silsilenâmesi ve Matla'u'l-işrâk'a Göre Tarikatlarve Şeyh Silsileleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, 20(1), 38-62.

⁴ Nihat Öztoprak ve Mustafa Özkat, “Hâfız Cemâlî'nin Silsile-nâme-i Tarikat-ı Aliyye-i Uşşâkî Adlı Muvaşşah Manzumesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2021, S. 26, s. 464.

Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı numara OE Yz 0342'de kayıtlıdır.⁵ Yazma eser kütüphanelerimizde silsilenâme içerikli bu tür manzumelerin sayısı oldukça fazladır.

Silsilenâmelerin mensur olanları ise icazetnâme / hilâfetnâme türünde olanlar, vefeyâtnâme / menâkıbnâme türünde olanlar ve tasavvufi bilgilerle karışık olanlar şeklinde üç gruba ayrılabilir. Vefeyâtnâme türünde olanlar da sadece vefat tarihlerini bildirenler ile ayrıntılı biyografi içerenler olmak üzere iki grupta toplanabilir.⁶

Resmî, dinî, ilmî, askerî bir kuruluştaki üst mertebede görev yapacak veya dinî bir misyon yüklenecek kişilerin ehliyet ve liyakat sahibi olması gerekir. Osmanlı döneminde ehliyet ve liyakati somutlaştıracak, sahteciliğin önüne geçecek yazılı belgeler kullanılmıştır. Medresede öğrenimini tamamlayan bir şahsın ilmiye sınıfında kadı-müdürris olabileceğini gösteren icazetnâmeler veya Hz. Muhammed soyundan gelenlerin seyyidliğini gösteren şecereler oluşturulmuştur. Buna benzer biçimde bir mürşidin şeyhlik postuna oturmaya layık olduğunu göstermek maksadıyla meydana getirilmiş belge şeklinde silsilenâmeler vardır. Tomar ismi de verilen bu tür silsilenâmelerde kısa bir münacat ve naat bölümünden sonra el vermek-almak suretiyle şeyhlik makamını devam ettiren şahıslar sıralanmaktadır. Ankara Milli Kütüphane numara 06 Mil Yz Bel 32'de kayıtlı tomar şeklindeki metin bu amaçla tanzim edilmiştir. Bu metin Seyyid Mehmed Kemal (ö. [?]) adlı şeyhin diploması hüviyetindedir.⁷

Bazı yazarlar tarikat silsilesini mürşitlerin yaşam bilgileriyle veya menkıbeleriyle birlikte vermiş, böylece silsilenâmeyi şeyhlik izin belgesinden biyografik bir esere çevirmiştir. Münîrî-i Belgrâdî (ö. 1029/1620'den sonra), *Silsiletü'l-mukarrebîn ve Menâkıbu'l-muttakîn* adlı eserinde birçok tarikat silsilesinden söz etmiş, Hz. Ebubekir'den başlayarak yaşadığı döneme kadar 153'ten ziyade şeyhin biyografisini ve menâkıbını

⁵ vr. 92a-92b.

⁶ Suat Donuk, "Türk Edebiyatında Silsilenâme ve Seyyid Ahmed Cezbî'nin Câmî' u's-Silsile Adlı Silsilenâmesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2020 6/1, s. 20.

⁷ Suat Donuk, *age*, s. 20.

anlatmıştır.⁸ İlk sayfası olmadığı için kime ait olduğu anlaşılabilen bir Bayrâmîyye tarikatı silsilenâmesi Ankara Milli Kütüphane numara 06 Mil Yz A 5310/3'te kayıtlıdır. Bu silsilenâmede şeyhlerin isimlerinin yanına vefeatnâmelerde olduğu gibi “mâte sene ... (... senesinde vefat etti)” ibaresiyle ölüm tarihleri yazılmıştır.⁹

Kimi müellifler ise tarikat halef-selef listesi ve hâl tercümeleri ile yetinmemiş, eserini tasavvufî bilgilerle destekleme yoluna gitmiştir. Müellifin birkaç sayfa tutacak isim listesini tarikat bilgileriyle tekmlil edip daha hacimli bir esere çevirme talebi veya icazetnâme niteliğindeki silsilenâmeyi tasavvufî kavram, terim ve fikirlerle donatıp liyakatini ispatlama gayreti bu türün ortaya çıkış sebepleridir. İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) *Silsilenâme-i Celvetiyye'*de otuz iki şahıstan oluşan bir silsile bildirmiş, burada yer alan sûfîlerin hâl tercümelerine yer vermiştir. Biyografik bilgilerden sonra esmâü'l-hüsna; tarikatın farzları, sünnetleri, mekruhları; silsilenin sırrı vb. tasavvufî bilgiler vermiştir.¹⁰

Tarikat liderlerinin sıralı listesi ve yaşam öykülerini tasavvufî bilgilerle birlikte veren mensur eserlerden biri de Acemzâde Mustafa Cemâlî'nin (ö. [?]), *Silsilenâme-i Mevleviyye'*sidir. Edebiyat tarihi kaynaklarımızda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan bu eserin tespit edilebilen tek nüshası Ankara Milli Kütüphane numara 06 Mil Yz A 8920'de kayıtlıdır. Bu makalede Acemzâde Mustafa Cemâlî'nin yaşamı ve edebî kişiliği hakkında metinden hareketle elde edilen bilgiler sunulacak, *Silsilenâme-i Mevleviyye'* adlı eser çeşitli yönleriyle tanıtılacak, *Silsilenâme-i Mevleviyye'*nin çeviri yazılı metni ilim âlemine paylaşılacaktır.

⁸ Taxhidin Bitiçi, *Münîr-i Belgrâdî ve Silsiletü'l-mukarrebîn Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 2.

⁹ Suat Donuk, *age*, s. 19-20.

¹⁰ İlyas Efendi, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitabı's-silsiletü'l-celvetiyye'si*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 33-167; Ali Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 104.

1. Acemzâde Mustafa Cemâlî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Biyografik kaynaklarımızda Acemzâde Mustafa Cemâlî hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹ Bununla birlikte *Silsilenâme-i Mevleviyye*'de geçen anlatımlardan Mustafa Cemâlî hakkında bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. *Silsilenâme-i Mevleviyye*'nin mukaddimesinde müellif kendini "Ba'de zâ, bu fakîr-i pür-taksîr, hâk-i akdâm-ı evliyâ'u'llâh, 'Acemzâde dimekle ma'rûf dervîş-i dil-rîş, Mustafâ Cemâlî el-Mevlevî İbn eş-Şeyh Hasan es-Sinânî el-Üskübî es-sâkin fî Zâviyeti 'Acem-zâde (vr. 1b)" biçiminde tanıtır. Buna göre o, Üsküplü Şeyh Hasan es-Sinânî'nin oğludur. Mevlevilik tarikatına mensuptur. Üsküp'te Acemzâde Zaviyesi dervişlerinden biridir.

Üsküp'te Osmanlı döneminde kurulan vakıflardan biri Acemzade Hasan Efendi Tekkesi'dir.¹² Nitekim Osmanlı arşivlerinde Acemzâde Dergâhı Şeyhi Hasan b. Şeyh el-Hac Mustafa el-Üskübî'nin 10.06.1291 (25.07.1847) tarihli tarikat icâzetnâmesi bulunmaktadır.¹³ Bu bilgiler ışığında Mustafa Cemâlî Efendi'nin Üsküp Acemzâde Tekkesi Şeyhi Üsküplü Hasan b. Şeyh el-Hac Mustafa'nun oğlu olduğu, babasının vefatından sonra Acemzâde Tekkesi şeyhliğine geçtiği anlaşılmaktadır. Mustafa Cemâlî'nin, babası gibi Acemzâde nisbesiyle tanındığı;

'Acem-zâde olupdur şöhretüm yâd
Ki şöhretle bilinür cümle ezdâd
Sadâkatdür kişiye ola bünyâd
Yârına dost olup ağyâra yuf çek¹⁴

dizelerinden anlaşılmaktadır.

Mensur biçimde yazılan *Silsilenâme-i Mevleviyye*'nin metnine anlatımı süslemek maksadıyla çeşitli manzumeler serpiştirilmiştir. Genellikle kime ait oldukları başlıklarda belirtilen bu şiirlerin bir kısmı "Li-münşî'ihî"

¹¹ Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (hızl.) Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, s. 157-158; *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, "Cemâlî" Maddesi (E.T: 01.05.2022).

¹² Hasan Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s. 291.

¹³ Yabancı Arşivler, YB. 021, 2, 3.

¹⁴ vr. 4b.

ibaresine göre Acemzâde Mustafa Cemâlî'ye aittir. Hâşimî (ö. 1088/1677), Hakki (ö. 1137/1724), Niyâzî (ö. 1105/1694), Süleyman Çelebi (ö. 825/1422), Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]), Mevlânâ (ö. 672/1273), Molla Câmî (ö. 898/1492) ve Hz. Ali'ye (ö. 40/661) ait dizelerin de görüldüğü eserde on bir manzume Acemzâde Mustafa tarafından nazmedilmiştir. Söz konusu şiirlerin çoğunluğu iki beyitten meydana gelmiştir. Mustafa Cemâlî'nin en uzun manzumesi 29 beyitten ibarettir.

Ref' olup ortadan erbâb-ı kemâl
Netîce budur irişe zevâl

Cemâlî sen dahı olursun zülâl
Çek başun aradan bir gûşeye sok¹⁵

Ey **Cemâlî** ebsem ol hem sen seni bak sen seni
Çekilüp bir tenhâya gir kimse bilmesün seni¹⁶

dizelerinde görüldüğü üzere iki manzumede Cemâlî mahlasını kullanmıştır.

Acemzâde Şeyh Mustafa Cemâlî'nin şiirleri incelendiğinde bunların klasik Türk edebiyatı nazım geleneğine pek çok yönden uymadığı görülmektedir. Bu şiirlerin tamamıyla dinî tasavvufî Türk halk edebiyatı kurallarına uyduğu da söylenemez. Bazı manzumeler her iki edebiyattan izler taşımaktadır. Örneğin;

Ƨutup dâmân-ı evlâd-ı Resûli
Sebebdür kişinün Hakka vusûli
Budur tarîkatün asl-ı usûli
Bunu inkâr iden füccâra yuf çek¹⁷

dörtlüğü ile başlayan manzume aruzun “Mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Ancak nazım birimi, birim sayısı ve kafiye dizilişi bakımından koşma nazım şekli hususiyetleri göstermektedir. Şairin iki edebiyat arasında sıkışmışlığını düşündüren hususlardan biri de şiirlerin bir kısmının nazım biriminin dörtlük, bir kısmının ise beyit oluşudur. Hatta;

¹⁵ vr. 13a.

¹⁶ vr. 20a.

¹⁷ vr. 4a.

İftirâkından bu zâtun cûşa geldi bir sadâ
Âsmâna vü 'arşa çıkdı Allâh Allâh bu nidâ

Kapladı eflâk cümle geçdi hem tahtü's-serâ
Uçurup murgı elinden oldılar bir ân cüdâ¹⁸

örneğinde görüldüğü üzere hem beyit, hem de dörtlük olarak alınabilecek birimler vardır.

Aruzla yazılan manzumelerin kimi dizelerinde vezin oturmamaktadır. "Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" kalıbıyla yazılan aşağıdaki beytin ilk mısraının vezni kusurludur.

Kıl ferâgat cümleden mürşidün dâ'im tut izin
İhtilâf u şübhelerden kurtulursun bil hemîn¹⁹

Bu tür yerlerde şairin mesajlarını aruz ölçüsüyle vermeye çalıştığı, ancak bir iki hecelik kısım vezin kalıbına oturmadığında bunu düzeltme gereği duymadığı veya şairlik yeteneğinin tashihe yeterli gelmediği düşüncesi akla gelmektedir. Nitekim mutasavvıfların şiiri tasavvufi bilgi ve mesajları halka yaymak amacıyla kullandıkları, bu yüzden nazım kurallarını ikinci plana attıkları bilinen bir husustur.

Ayrıca Acemzâde Mustafa Efendi;
Gâyete irdükde her bir kemâlât
Tenezzül idüp gelür zevâlât

Ahvâl-i 'âlem vehm ü hayâlât
Her kemâlün vardur bir perîşânı²⁰

örneğinde görüldüğü üzere aruz veya hece veznine uymayan manzumeler de kaleme almıştır.

Silsilenâme-i Mevleviyye müellifinin kafiye tatbikinde de nazım kurallarına sıkı sıkıya bağlı kaldığını söylemek mümkün değildir. Manzumelerin genelinde kafiye görülmektedir. Ancak kafiye ve redif kaidelerinin ikincil derecede önemsendiğini a / a / a / a kafiye dizilişine uymayan;

¹⁸ vr. 10a.

¹⁹ vr. 15a.

²⁰ vr. 13a.

Hep kabza-i kudretde
‘Aklun mâverâsında

Cümle zuhûrât anda
‘Âlem buna hayretde²¹

İslâmum diyen halk içinde çok
Ezân okunur câmi‘a giren yok

Söze gelince birbirinden fevk
‘İlm ü ‘irfânda düzer ulu sevk²²

dizelerinden anlamak mümkündür. İkinci örnekte a‘ya tekabül eden uyağın -ok mu, -evk mi olacağına dair kafa karışıklığının bbba, ccca... dizilişindeki diğer birimlerin bağlama dizelerinin ... zevk, ... sevk, ... yok, ... şevk, ... ‘avk, ... sok biçiminde kurgulanmasından dolayı tüm manzumede devam ettiğini eklemekte fayda vardır.

Bu tespitler ışığında Acemzâde Şeyh Mustafa‘nın Cemâlî mahlasıyla şiirler kaleme aldığı, fakat bu şiirleri bir mürşit olarak tasavvufi mesajları müritlere iletmek maksadıyla yazdığını, bundan dolayı bu manzumelerin nazım tekniği bakımından kusurlar taşıdığını, Mustafa Cemâlî‘nin günümüze ulaşan başka şiirlerinin bulunmaması da düşünüldüğünde şairlik yeteneğinin zayıf olduğunu ifade etmek mümkündür.

1. Silsilenâme-i Mevleviyye

1.1. Adı

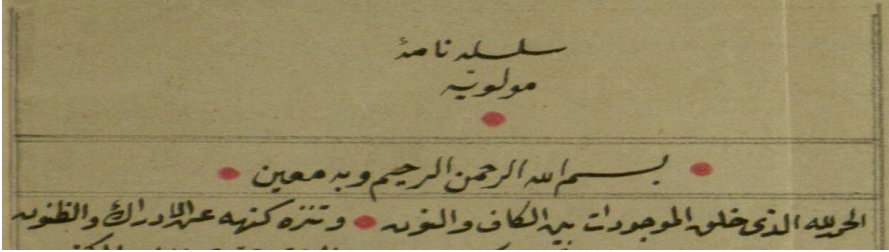
Makale konusu eserin mukaddimesinde ismi hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak müellif hattı izlenimi uyandıran nüshada metnin başlığı *Silsile-nâme-i Mevleviyye* biçimindedir (bk. Resim 1). Hatimesinde ise "... bi‘l-münâsebe bi-‘arz-ı makâlât işbu *Silsile-nâme* ‘ilâveten sebt-i sahîfe-i sutûr olındı. Va‘llâhu veliyyü‘t-tevfik ...²³" ifadeleriyle esere "*Silsilenâme*" denilmiştir. Bu ibare ile eserin ismini kısaltıp türünü ön olana çıkartma gayesi güdülmüştür. Eserin muhtevasının Hz. Ali‘den Mevlâna Celaleddin-i Rûmî‘ye kadarki Mevlevî tarikat önderlerinin menkıbeleri olduğu da

²¹ vr. 18b.

²² vr. 13a.

²³ vr. 18b.

düşünüldüğünde adının *Silsilenâme-i Mevleviyye* olarak kabulü doğru görünmektedir.

Resim 1: Ankara Milli Ktp. no. 06 Mil Yz A 8920, vr. 1b.

2.2. Yazılış Tarihi

Silsilenâme-i Mevleviyye'nin sonunda "Temmet er-risâle bi-'inâyeti'r-refik. Hurrîre hitâmü'r-risâle fî yevmi's-sâbi' min Şa'bâni'l-mu'azzam li-seneti tis'a ve selâse mi'e ve elf min hicreti men lehu'l-'izz ve'ş-şeref.²⁴" biçiminde bir telif kaydı vardır. Buradaki ifadelere göre *Silsilenâme-i Mevleviyye*'nin yazımı 7 Şa'bân 1309 (7 Mart 1892) tarihinde tamamlanmıştır.

2.3. Bulunduğu Yazma

Silsilenâme-i Mevleviyye'nin ünik nüshası Ankara Milli Kütüphane numara 06 Mil Yz A 8920'de kayıtlıdır. Yazma nüsha, 195x135 mm. dış ve 167x105 mm. iç ölçülerindedir. Nüshanın cildi yoktur. Zahriye vazifesi gören 1a sayfasında tarikatın farzları, Kerbela'da şehit olanların isimleri vb. dini-tasavvufî bilgiler yazılıdır. *Silsilenâme-i Mevleviyye* 1b varağından itibaren başlamaktadır. 16 satırlı 20 varaktır. Saman rengi cedid kâğıda okunaklı bir rik'a hatla yazılmıştır. Ser-levhali, cetveli ve takibe kayıtlıdır. Siyah mürekkep kullanılmıştır. Bölüm ve mısra sonlarına kırmızı nokta konmuştur. Fiziksel bakımdan iyi durumdadır.

Baş: Tarikatın farzı altıdır...

Son: ... bildin hem ol sultanını temmet.

2.4. Yazılış Nedeni

Acemzâde Şeyh Mustafa Cemâlî, *Silsilenâme-i Mevleviyye*'nin mukaddimesinde yazılış nedenini "... ba'zı kütüb ü resâ'il mütâla'a olındukda kutb-ı 'arşü'l-hilâfet ve şems-i semâ'ü'l-merhame ve'r-re'fet,

²⁴ vr. 18b.

‘azîmü’ş-şân-ı ‘âliyyü’l-mekân, kıbetü’l-‘arifîn, Ka‘betü’t-tâ’ifîn, sultânü’l-kâmilîn, vâris-i kümmelü’l-mürselîn, pîr-i dest-gîrimüz Mevlânâ Celâlü’d-dîn er-Rûmî *kuddise sırruhu’s-sâmî* efendimiz hazretlerinin nisbet-i sûrî ve neseb-i ma‘nevîyeleriyle menâkıb-ı şerîfelerine hasebü’l-vüs’ ve’t-tâka kesb-i ittîlâ’ iderek ihvân-ı tarîkımızdan bî-behre olanlar dahi behremend olmak ve bir eser-i yâdgâr kalmak ârzûsıyla ‘âcizâne olarak muhtasar bir risâlenün tertîb ü tanzîmine hutûr-ı hakîrâneme tulû’ itmekle...²⁵” biçiminde izah etmektedir. Buna göre o, bazı kitap ve risaleleri incelerken Mevlâna Celeleddin-i Rûmî’nin maddi ve manevî nesebinin menkıbelerini gücünün yettiğince öğrenmiştir. Bunu bilmeyen tarikat kardeşlerinin de öğrenmesini sağlamak ve andaç bir eser bırakmak maksadıyla *Silsilenâme-i Mevlevîyye’yi* yazmıştır.

2.5. Türü

Donuk tarafından yapılan tasnife göre Türk edebiyatı mensur silsilenâmeleri icâzetnâme / hilâfetnâme türünde olanlar, vefeyâtnâme / menâkıbnâme türünde olanlar ve tasavvufî bilgilerle karışık olanlar şeklinde üçe ayrılmaktadır.²⁶ Aşağıda “2.8. Muhtevası” maddesinde açıklanacağı gibi *Silsilenâme-i Mevlevîyye*, Hz. Ali’den Mevlânâ Celeleddin-i Rûmî’ye kadarki Mevlevî şeyhlerin kısa yaşam bilgileri ve menkıbeleri ile birlikte ahz (el alma) ve hilafet çeşitleri; tarikatın şekli uygulama ve hükümlerinin tarihçesi; ilahî aşkın tasavvuf için önemi; ilim, ıyan, yakîn vb. tasavvufî terimlerin izahı gibi malumat içermektedir. Bundan dolayı makale konusu eserin türü tasavvufî bilgilerle karışık silsilenâmedir.

2.6. İçerdiği Biyografiler

Silsilenâmeler genellikle tarikat silsilesini Hz. Muhammed’den başlatıp yazıldıkları tarihte postnişin olan şeyhe kadar getirirler. Ancak *Silsilenâme-i Mevlevîyye* farklı olarak şeyh zincirini Hz. Peygamber’den Mevlâna Celeleddin’i Rûmî’ye dek getirmiştir. Mevlâna’dan Acemzâde Mustafa Cemâlî’ye kadarki tarikat önderlerine değinilmemiştir. *Silsilenâme-i Mevlevîyye’ye* göre Mevlevîlik tarikatının şeyh silsilesi aşağıdaki sırayı takip etmektedir. Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin yaşam bilgileri herkesin malumu olduğu için biyografilerine yer verilmemiştir. Silsiledeki diğer

²⁵ vr. 1b.

²⁶ Suat Donuk, *age*, s.20.

şahısların ve Şems-i Tebrizî'nin hayat öykülerine değinilmiştir. Özellikle Mevlâna'nın hal tercümesi ayrıntılı surette yazılmıştır.

Silsilenâme-i Mevleviyye'ye göre Mevlevilik Silsilesi

1. Hz. Muhammed
2. Hz. Ali
3. Hasan-ı Basrî
4. Habîb-i Acemî
5. Dâvûd-ı Tâî
6. Ma'rûf el-Kerhî
7. Serî-i Sakatî
8. Cüneyd-i Bağdâdî
9. Ebû Bekr-i Şiblî
10. Muhammed Züccâc
11. Ebû Bekr-i Nessâc
12. Ahmed-i Gazzâlî
13. Ahmed Takî el-Hatîbî
14. Serahsî-i Sâî
15. Seyyid Burhânuddin Muhakkik-i Tirmizî
16. Mevlânâ Celâlüddin-i Rûmî
17. Hüsamüddin Çelebi

2.7. Kaynakları

Mustafa Cemâlî Efendi "Ve gerçi münderic olan elfâzun ba'zıları kütüb-i mu'tebereden alınup ve ba'zıları tulû'ât-ı neş'e-i fak[î]rânemle derc ü tertîb olındı.²⁷" ifadesiyle eserinin muhteva kaynağını bildirmiştir. Buna göre o, anlatımların bir kısmını güvenilir kitaplardan almış, bunlara kendi içine doğan birtakım düşünceleri yerleştirmiştir. Ancak bu güvenilir kitapların hangileri olduğuna değinmemiştir. Tüm eser boyunca sadece bir yerde kaynak adı zikretmiştir. Ebû Bekr-i Nessâc hal tercümesinde geçen "Fakat *Nefehât*'da 'Şeyh Ebü'l-Kâsım Gürgânî'nün ashâbındandır.'

²⁷ vr. 2a.

dimişler.²⁸” cümlesinden Mollâ Câmî’nin (ö. 898/1492) *Nefehâtü’l-üns’ünün* kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2.8. Muhtevası

Silsilenâme-i Mevleviyye’nin mukaddimesi Arapça olarak başlamaktadır. Arapça kısım Allah’a yakarış ve Hz. Muhammed ile ashabına salât ve selam içermektedir. Türkçe olarak devam edilen kısımda sebeb-i telif bildirilmiştir. Eserin esasını meydana getiren bölümün muhtevası ise şu şekildedir: İlahi ilim Cebrail *aleyhisselam* aracılığıyla Hz. Muhammed’e, ondan da Hz. Ali’ye geçmiş; Hz. Ali de Hasan-ı Basrî’ye telkin etmiştir. Bazıları silsilenin Hz. Ali’den Kümeyl b. Ziyad’a, Kümeyl’den de Hasan-ı Basrî’ye geçtiğini belirtmiştir. Ancak sonuçta silsile, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hasan-ı Basrî şeklinde ilerlemiştir. “Hz. Ali’nin asıl halifeleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin iken nasıl olur da silsile başkalarına geçer?” diye sorulmaktadır. Hz. Hasan ve Hüseyin’in hilafeti zâhirî ve bâtınî kutbiyyet şeklindedir. Ancak burada ifade edilen gerçek bir kişi ve ilahî bir halife değil, biat usulüyle meydana getirilen silsiledir. Nûr-ı Muhammedî Hz. Adem’den başlayıp tüm peygamberleri geçerek Hz. Muhammed’e ulaşmıştır. Ondan sonra Hz. Ali’ye, evladına ve evladının evladına intikal ederek günümüze kadar gelmiştir. Ancak başta peygamberlik nuru zâhir, velilik nuru bâtın iken peygamberliğin sona ermesiyle peygamberlik bâtın, velayet zâhir olmuştur. Peygamberlik ve velilik bir nurdandır. Bu da Muhammedî hakikattir. İsmi peygamberlikken velilik oldu. Herkesin selamet ve kurtuluşu Hz. Resûl’e uyma ve âl ile ashabını sevmekle olur. Hz. Peygamber’in âline sevgi duymayanlar hüsrana düşer. Hilafet iki çeşittir. Büyük olan manevidir. Küçük olan maddidir. Büyük hilafet Allah tarafından. Bunun tavsif ve tabiri yoktur. Küçük hilafet bunun gölgesidir. Küçük hilafet görüntüye ve çabaya dayalı olmak üzere ikiye ayrılır. Bir kişinin şeyh olup tarikat sırlarını bilmeden merasimleri yerine getirmesi görüntüye dayalı hilafet olur. Bir kimsenin mürşidin terbiyesiyle seyr ü sülûk sırlarına vakıf olup tarikatı tamamlaması çabaya dayalı hilafet olur. Bu tür kişiler Hz. Resûl hanedanının vekil ve rehberleridir.²⁹

²⁸ vr. 7a.

²⁹ vr. 1b-8b.

Silsilenâme-i Mevleviyye'nin asıl bölümüne bu şekilde tasavvufi malumatla başladıktan sonra biyografik bilgilere geçilmektedir. Başlık açılmadan Hasan-ı Basrî'nin kısa yaşam bilgisi verilmektedir. Silsilenin devamında gelen şahsiyetler için "Andan sonra ...", "Ve Andan ...", "Andan ..." biçimindeki başlıklar açılarak hal tercümeleri sunulmaktadır. Bu kısımda on beş biyografi yer almaktadır. Zaten herkesçe malum olduğu için Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin hal tercümesine değinilmemiştir. Biyografilerde şahsın ismi, künyesi, ailesi, memleketi, tasavvufa yönelme / tarikata girme hikayesi, el aldığı şeyhi, vefat tarihi gibi bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler içerisinde özellikle vefat tarihi muntazam bir surette verilmiştir. Ebû Bekr-i Şiblî, Muhammed Züccâc, Serahsî-i Sâni ve Mevlâna Celaleddin-i Rûmî hal tercümelerinde menkıbeler de yer almaktadır. Eserdeki en hacimli biyografi Mevlâna Celaleddin'e aittir. Mevlâna'nın künyesi, on bir göbek atasının isimleri, doğum tarihi, ailesi, eğitim hayatı, şeyhi, Şems-i Tebrizi ile tanışması, Şems'in hayatı, Mevlâna'nın müritlerinin Şems'in canına kıyması, Mevlâna'nın vefat tarihi, vasiyeti, çeşitli menkıbeleri anlatılmıştır.³⁰

Biyografilerden sonraki kısımda yer alan anlatımlar şu şekildedir: Mevlâna'dan sonra halifelik Çelebi Hüsameddin'e intikal ederek günümüze kadar silsile halinde gelmiştir. Hz. Peygamber şimdi bile ümmeti arasındadır. Çünkü peygamberlik nuru şeriate, velilik nuru kutup olan şahsiyetlerin içindedir. Hz. Peygamber'den el almak iki şekildedir. Biri "zahir el alma" denilen hadistir. Biri "bâtın el alma" denilen kadimdir. Ahmedî sırrı elde eden kişi Hz. Peygamber'in varisi olup feyiz nuru şu ana kadar silsile şeklinde gelmiştir. Günümüzde silsile bakidir. Ancak şekli uygulamalar eskisi gibi değildir. Hicrî 200 yılına kadar şekli uygulamalar eskisi gibiymiş. 400 yılına kadar başka bir şekle bürünmüştür. 700 yılına kadar diğer bir hal üzere cereyan etmiştir. Hatta pirimiz [Mevlâna] bu tarihlerde dünyaya gelmiştir. Sonra 900 tarihine kadar başka hükümler üzerine gidilmiştir. Ondandır ise zâhir ve hakikat âlimlerinin ahkâmı her sene değişmektedir. Ancak değişen şekli uygulamadır. Yoksa hakikatlere değişim gelmez. Bu sık değişimlerin nedeni olarak halk arasında yetenek ve kabiliyetin yokluğu kabul edilmiştir. Nitekim günümüzde olgun insanlar kalmamıştır. Hz. Muhammed'in zamanında kemalin günbegün arttığı gibi

³⁰ vr. 8b-11a.

ondan sonra da günden güne azalmaktadır. Görünene bakılırsa İslamiyet pek inceldi. Ancak bir sahip-zaman ortaya çıkıp dinin uygulamalarını düzeltebilir.³¹

Akabinde bu mevzu "Temsil" başlığı ile bir örnek üzerinden açıklanmaktadır. Tarlaya bir çekirdek atan bostancı üzerinden âlem, nûr-ı Muhammedî, âdem, bütün eşya, insan, eski topluluklar, Hz. Muhammed'in zamanı, mukarrebîn, tâbiîn, âhir zaman gibi dinî ve tasavvufî kavramlar izah edilmiştir.³²

Temsilden sonra izahat şu şekilde devam etmektedir: Tasavvuf ehli dünyada görünmez oldu. Din ve takva âdetleri ile ibadet ve sünnet bozuldu. Ortalıkta sadece kuru bir dava kaldı. Fesatçılar halk arasına girip züht, salah ve irfan değişerek yerini hezeyan aldı. Ortada şekilsel bir irfan geziyor. Halbuki o da sözden ibaret olup söz ise gerçek bilgi değildir. Nitekim suyu düşünmek susuzluğu gidermez. Ateşin fikri sıcaklık vermez. Ancak vecd hali ve irfan zevkinin anlamı olur. Bu da aşk ile elde edilir. Halbuki zamanımızda aşk sahibi kişiler enderdir. Her şeyin husûli aşk ve mahabbet iledir. İlim ile olan irfan, maksat olan menzile eriştirmez. Zira bal demekle ağız tatlanmaz. Kişiyeye lazım olan aşk ve mahabbet peyda etmektir. Aşksız, [tasavvuf] yoluna gidilmez. Gerçi mürşid de gerekir. Ancak mürşid başlangıç, aşk sondur. Aşkın isimleri çoktur. Ancak anlamı tektir. Her şeyin zuhuru aşk ve mahabbet iledir. Bilgelere göre muhib, mahbub, mahabbet, aşık, maşuk, aşk hepsi birdir. Halk arasında yetenek olmadığı için aşk yok hükmündedir. Ancak bu ümmet çok makbul olduğu için az bir çaba ile yüce makamlara çıkabilmektedir. Çünkü son mahsuldür. Binaenaleyh kişi gafleti koyup selameti için bir yol bulmalıdır. Ey Hak talibi, Cenâb-ı Allah üç vech ile bilinip yakınlık elde edilir: İlim, ıyan, yakîn. Bir kimse denizde gezse, gören kimse sana "Su üzerinde yüründüğünü gördüm." dese, sen de görmediğin halde bundan hareketle "Su üzerinde yürünür." diye bilsen bu ilimdir. Gidip görsen ancak suda bizzat yürümesen bu ıyandır. Ancak gidip çabalayıp bizzat su üzerinde yürürsen o zaman yakîn olur.³³

Burada ilim, ıyan ve yakînin çeşitli yönleriyle açıklanmasından sonra kişinin aslı vatanına dönebilmesi için geçmesi gereken üç kapı hakkında

³¹ vr. 11a-12a.

³² vr. 12a-13b.

³³ vr. 13b-14b.

malumata geçilmektedir. Buna göre söz konusu kapılar şeriat, tarikat ve hakikattir. Bunlar birbirini çepeçevre sarmıştır. Şeriatın kapısı kelime-i şehadettir. Tarikatın kapısı mürşid-i kamildir. Hakikatın kapısı mürşidin izi[ni takip]le kendi hakikatine ermektedir. İnsan kalbi ilahî sırrın mahzeni ve büyük emanetin mahmili iken insanın nefesine uyup bu şerefi zayı etmesinden, ilahî hazine ve büyük emaneti başkasına zapt ettirmesinden, nefsinin esiri olup kıymetli ömrünü hiçe sarf etmesinden daha kötüsü olamaz. Bu ise insaniyetin şanına layık olmayacağından bir sığınak bularak arzularına uyan insanlardan kurtulmak gereklidir. “Maddi dünyada marifetullahı elde ederek basiret gözüyle cemâlullahı görmek mümkündür.” haberi verildiği halde bugün cemalullahı görmeyüp “Yarın öldükten sonra cemalullahı görmek bizim içindir.” diyerek bundan vazgeçmek şaşılacak bir emeldir. Nitekim dünyada kör olan ahirette de kördür.³⁴

Kalbin iki tarafı vardır. Biri görünen maddi âleme dönüktür. Biri ise manevi âleme dönüktür. Maddi âlem beşeriyete dönüktür ve süflîdir. Manevi âlem ise ruhaniyete dönüktür ve ulvidir. Beşeriyete yönelen kişi kötü ahlak ile hayvaniyete mazhar olur. Ruhaniyete yönelen kişi güzel ahlak ile insaniyete mazhar olur. İnsaniyet, selamet ve kurtuluştadır. Hayvaniyet, helak ve hüsrandır (vr. 17a-17b).³⁵

Bilinmelidir ki insan mertebeler yönüyle kabiliyette farklı farklıdır. Her şahsın malumu ilmüne göredir. Her şahıs kabiliyeti kadar yol alır. [Tarikat] yolunda gayret etmeli, dert istemeli. Kişide dert zuhur edince dermanın kendisi de odur. “Her şeyin hasıl olması Allah’ın gücü ileler. Kulun bunda ne dahli vardır?” dense biz de “Kulda cüzi irade vardır. Onunla her şeyin husûline gücü yeter. Her şeyde çabalayıp çalışmak insana lazımdır.” deriz. “Cüz’î irade bile Allah’ın iradesiyle olur.” dense bu durum kaderin sırrına girer. Buna akıl ermez.³⁶

Bu noktada Acemzâde Mustafa Cemâlî sözü uzattığını, zaten ifade etmek istediklerinin geçmiş ariflerin kelimelerinde bulunduğunu, tekrar etmek amacıyla bu silsilenâmeyi yazdığını belirtip eseri sona erdirmektedir. Ancak temmet ve telif kaydını yazdığı halde sona bir

³⁴ vr. 14b-16b.

³⁵ vr. 17a-17b.

³⁶ vr. 17b-18b.

manzume yerleştirmiştir. "Nazm" başlığını taşıyan bu manzume elifbadaki her bir harfin sırayla başlık olarak açılması ve kafiyesi başlıktaki harf ile örülmüş beytin verilmesi biçiminde tanzim edilmiştir. Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılan Şir müellifin *Silsilenâme-i Mevleviyye'*yi yazma sürecini ele almaktadır.³⁷

2.9. Dil ve slubu

*Silsilenâme-i Mevleviyye'*nin dili nispeten ağırdır. Esasında müritleri bilgilendirmek maksadıyla yazılan bir eserin dilinin açık ve anlaşılır olması beklenir. Nitekim "Tay bir kabile imiş.³⁸", "Künyesi Eb'l-Hüseyn'dir"³⁹, "Sr-âblıkdan dem urdu.⁴⁰", "Yohsa hakikati degüldür."⁴¹, "Diğerlerini satar."⁴², "Murâd insandır."⁴³ benzeri kısa cümlelerin sayısı oldukça çoktur. Ancak metnin dilini ağır kılan unsur cümlelerin yapısı değil, cümlelerde kullanılan kelimelerin çeşididir. Eserin dil varlığı ağırlıklı olarak Arapça kelimelerden meydana gelmiştir. Bunda *Silsilenâme-i Mevleviyye'*nin tasavvufi içerikte olmasının rolü vardır. Dilin biyografik bilgiler ve temsili anlatımın olduğu yerlerde açık olmasına rağmen biat ve hilafet eşitleri, ahz, ilim, ıyan, yakn vb. tasavvufi kavram ve terimlerin açıklandığı yerlerde ağır oluşu bu durumu izah etmektedir.

Mensur eserlerin üslubunu süslü kılan temel unsurların seci; edebi sanatlar; mazmunlar; âyet-i kerme, hads-i Őerf, kelim-ı kibar ve manzume iktibasları olduğu bilinen bir husustur. Bu açıdan bakıldığında *Silsilenâme-i Mevleviyye'*nin üslubunun nispeten sade olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim metinde seciye, edebi sanat ve mazmunlara pek yer verilmemiştir. Ancak çok sayıda âyet, hadis, kelim-ı kibar ve manzumelerle metin süslenmeye çalışılmıştır.

³⁷ vr. 18b-20a.

³⁸ vr. 5a.

³⁹ vr. 5b.

⁴⁰ vr. 9b.

⁴¹ vr. 11a.

⁴² vr. 12a.

⁴³ vr. 12b.

Sonuç

Yazma eser kütüphanelerinde silsilenâme türünde pek çok eser bulunmaktadır. Bunlardan biri Acemzâde Mustafa Cemâlî'nin *Silsilenâme-i Mevleviyye* adlı eseridir. Mustafa Cemâlî, Üsküp Acemzâde Tekkesi Şeyhi Hasan b. Mustafa es-Sinânî'nin oğludur. Mevlevîlik tarikatına mensuptur. Üsküp Acemzâde Zaviyesi dervişlerindendir. *Silsile-i Mevleviyye*'de yer alan manzumelerden Cemâlî mahlasıyla şiirler yazdığı anlaşılmaktadır. Kayıtlara geçen başka manzumesi bulunmayan, mevcut şiirlerinde haddinden fazla nazım kusuru görülen Acemzâde Cemâlî'nin şairlik yeteneği kısıtlıdır. *Silsile-i Mevleviyye*'nin ünik nüshası Ankara Milli Kütüphane numara 06 Mil Yz A 8920'de kayıtlıdır. Yazımı 7 Şa'bân 1309 (7 Mart 1892) tarihinde tamamlanmıştır. Mevlevîlik tarikatının Hz. Muhammed'den Mevlâna Celaleddin-i Rûmî'ye kadarki şeyh silsilesini ve Hasan-ı Basrî'den Şems-i Tebrizî'ye kadarki önderlerinin yaşam bilgilerini sunmak amacıyla yazılmıştır. Tasavvufî bilgilerle karışık silsilenâme türündedir. On beş biyografi ihtiva etmektedir. Biyografilerde şahsın künyesi, ailesi, eğitim durumu, tarikata giriş hikayesi, şeyhi, vefat tarihi hakkında bilgiler ile menkıbeleri verilmiştir. En hacimli biyografi Mevlâna Celaleddin-i Rûmî'ye aittir. Biyografik bilgilerin yanı sıra ilim ve hilafet çeşitleri, nûr-ı Muhammedî, ahz, velayet, nübüvvet, ilahî aşk vb. tasavvufî konular hakkında malumat da içermektedir. Bu malumat çok sayıda âyet, hadis, kelim-ı kibar ve Türkçe, Farsça, Arapça manzumelerle süslenerek sunulmuştur. Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-iins* adlı eseri kaynaklarından biridir. Dili ağır, üslubu sadedir. Dilini ağır kılan unsur tasavvufî kavram ve terimlerin çokluğuudur. Seci ve edebî sanatların yokluğu ile cümlelerin kısalığı üslubunu sade kılmıştır.

3. Metin

3.1. Metin Tesisinde Dikkat Edilen Hususlar

- Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin imlasında Mehmet Kanar'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Kanar, 2009) esas alındı.⁴⁴

⁴⁴ Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

- Arapça ve Farsça ön ve son eklerin yazımında İsmail Ünver'in *Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler* adlı makalesinde belirtilen esaslara uyuldu.⁴⁵
- Gerekli yerlerde metin tamiri yapıldı. Tamir yapılan yerler köşeli parantez ([]) ile gösterildi.
- Âyet-i kerîmeler harekeli Arap harfleriyle yazıldı. Sûre ve âyet numaraları ile mealleri dipnota kondu.
- Hadîs-i şerîfler italik harflerle yazıldı. Türkçe tercümeleri ve kaynakları dipnotta verildi.
- Arapça dua cümleleri Latin harfler ile italik biçimde yazıldı. Türkçe tercümeleri dipnota yerleştirildi.
- Anlam veya sentakstan yanlış yazıldıkları anlaşılın kelimelerin yerine doğru olanları yazıldı. Bu tür tasarruflarda dipnot ile açıklama yapıldı.
- Varak numaraları köşeli parantez içerisinde, kalın (bold) olarak verildi.
- Metnin anlaşılır hale gelmesi için mensur kısımlarda noktalama işaretleri kullanıldı. Manzumelerde noktalama işaretleri kullanılmadı.

3.2. Silsile-nâme-i Mevleviyye⁴⁶

الحمد لله الذي خلق الموجودات بين الكاف والنون. وتنزه كنهه عن الادراك والظنون. وفعل بقدرته الباهرة بقوله كن فيكون. وجعل الجنة متورة بالنون المكنون. (إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ). واشهد ان لا اله الا الله، وحده لا شريك له، الهاً واحداً. ونحن له مسلمون. ونشهد ان سيدنا محمداً عبده

⁴⁵ İsmail Ünver, "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Turkish Studies*, Volume 3/6, 2008 Fall, s. 1-46.

⁴⁶ Ankara Milli Kütüphane, Numara 06 Mil Yz A 8920, vr. 1b.

وحبيبه ورسوله ما كان مثله في الدارين وما يكون. واهل بيته فمن تمسك بهم
يغلبون. ومن تخلف عنهم يخسرون.⁴⁷

Ba'de zā, bu fakīr-i pūr-takşır, hāk-i aqdām-ı evliyā'u'llāh, 'Acem-zāde dimekle ma'rūf dervīş-i dil-rīş, Muştafā Cemālī el-Mevlevī İbn eş-Şeyh Ḥasan es-Sinānī el-Üskübī es-sākin fi Zāviyeti 'Acem-zāde a'tāhuma'llāhu'l-hüsnā ve'z-ziyāde⁴⁸ dir ki ba'zı kütüb ü resā'il mü'tāla'a olunduğda kütüb-ı 'arşü'l-hilāfet ve şems-i semā'ü'l-merḥame ve'r-re'fet, 'azīmü'ş-şān-ı 'āliyyü'l-mekān, kıbletü'l-'arīfīn, Ka'betü't-tā'ifīn, sultānü'l-kāmilīn, vāriş-i kümmelü'l-mürselīn, pīr-i dest-gīrimüz Mevlānā Celālü'd-dīn er-Rūmī *kuddise sırruhu's-sāmī*⁴⁹ efendimiz ḥazretlerinüñ nisbet-i şūrī ve neseb-i ma'neviyyeleriyle menākıb-ı şerīfelerine ḥasebü'l-vüs' ve't-tāka kesb-i ıttılā' iderek ihvān-ı tarīkimuzdan bī-behre olanlar daḥı behremend olmağ ve bir eşer-i yādgār kalmak arzūsiyla 'ācizān olarak muḥtaşar bir risālenüñ tertīb ü tanzīmine ḥuṭūr-ı ḥakīrāneme ṭulū' itmekle hemān [2a] taleb-i 'ināyet-i Bārī ve istimdād-ı rūḥāniyyet-i Peygāmberī ile bed' ü mübāşerete şürü' olındı. Ve gerçi münderic olan elfāzuñ ba'zıları kütüb-i mu'tebereden alınup ve ba'zıları ṭulū'āt-ı neş'e-i fak[ī]rāneme derc ü tertīb olındı. Ancak⁵⁰ «الانسان مرگب من النسيان» feḥvāsınca muktezā-yı beşeriyyet mülābesesiyle sehv ü ḥaṭādan 'ārī ve ḡalaṭ u nisyāndan beri olmayacağı emr-i bedīhī olduğundan mü'tāla'aya rağbet iden yārāndan mercūdur ki teşādūf olacak sehv ü ḥaṭānuñ kalem-i iḥsānlarıyla taşḥīḥ buyurılmasıyla 'uyüb-ı fakīrānemeñ setr eylemeleri temennī olunur.

Li-münşi'ihı Beyt

⁴⁷ "Hamd, Kāf ve Nūn arasında tüm mevcudatı yaratan; onun özünü [kötü] düşünce ve zanlardan beri kılan; bunu apaçık kudretiyle, 'Ol der ve olur.' sözüyle yapan, cenneti peşi sıra gizli Nun'la olduran Allah'a mahsustur. 'Şüphesiz ki bunda düşünen bir topluluk için deliller vardır (Ra'd 13/4).' Allah'tan başka ilah olmadığına, onun tek bir ilah olduğuna, bir ortağının bulunmadığına şahadet ederim. Ve biz ona teslim olduk. Ve efendimiz (Hz.) Muhammed'in onun kulu, habiber ve resulü olduğuna, her iki dünyada veya olanlar arasında Peygamber Efendimiz'in bir emsalı bulunmadığına şahadet ederiz. Ve onun ehl-i beytine kim ki tutunur, galiplerden olur; kim ki sırtını çevirir, hüsrana uğrayanlardan olur."

⁴⁸ "Allah o ikisine güzellikler ve daha fazlasını bağışlasın."

⁴⁹ "Allah onun yüce sırrını kutlu kılsın." | Nüshada "şāmī" şeklinde yazılan kelime anlam gereği "sāmī" olarak metne alındı.

⁵⁰ "İnsanın özünde unutmak vardır."

Hudā luţf eyledi ancak müyesser oldı bed' itdüm
 Muvaffaķ itdi taħrīre ķılıp 'arz ile ĥamd itdüm
 Bi'smi'llāhi'r-raħmāni'r-raħīm

Şöyle ki ol mebbe'-i feyyāz-ı cenāb-ı Rabbü'l-'ibād, Hudā-yı 'azze ve cell⁵¹ ĥazretlerinüñ perde-i 'izzetinden nūr-ı feyz-i aķdesi Cibril-i emīn vāsıtasıyla cenāb-ı Seyyid-i 'Ālem Muħammed el-Muştafa şalla'llāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem⁵² efendimüz ĥazretlerine irişmiş idi. Ve Ĥazret-i Ĥabīb-i Hudā daħı işbu sırr-ı aķdesi 'Alī el-Murtaza kerrema'llāhu vecheh⁵³ ĥazretlerine telķin eyledi. Ve 'Alī el-Murtaza ĥazretleri daħı Ĥasan-ı Başrı ĥazretlerine telķin eyledi. Ve faķaķ Ĥasan-ı Başrı ĥazretlerinüñ İmām 'Alī kerrema'llāhu vecheh⁵⁴ efendimüz ĥazretlerinden soñra menşe'-i silsile olduğına ba'zılar ķā'il olmadılar. Çünki müddet-i medīde İmām 'Alī efendimüz ĥazretlerinüñ şoħbet ü meclisinde bulunmaduğından iħtilāf-ı keşire [2b] vāķi' oldı.

Ba'zılar dimişler ki esās-ı silsile İmām 'Alī efendimüz ĥazretlerinüñ muşāħibi ve hem-sırrı olan Kümeyl bin Ziyād'dur. Ve ĥattā nefes-i nefis aħzıyla ilbās-ı ĥırķa iderek İmām 'Alī efendimüz kendi maķāmına ĥalīfe kılmışdır. Ve Ĥasan-ı Başrı daħı anuñ şoħbetine irişüp aħz-ı nefes ve ilbās-ı ĥırķa itmişdür. Lākin Kümeyl ĥazretlerinüñ silsilesi on dördünci neferde münķatı' olduğundan dāħil-i silsile olmayup toğrıca Ĥasan-ı Başrı menşe'-i silsile ve ser-zincir-i bend-i evliyā'u'llāh olmuşdur. Ve ba'zılar dimişler ki Ĥasan-ı Başrı, İmām 'Alī efendimüz ĥazretlerine Medīne-i Münevvere'de mülāķi olmuşdur. Ve ba'zılar dimişler ki İmām 'Alī efendimüz ĥazretleri bir vaķtde Başra'ya ķadem-nihāde olup Ĥasan-ı Başrı'nüñ meclislerinden güzer iderek bir nebzecek şoħbet itmekle, ba'dehu ĥālet-i insilāħda şoħbet-i rüĥāniyye ile aħz-ı nefes itmişdür. Ve bu aħz da şāħih'dür. Nitekim Veysī ĥazretleri görmeksizin cenāb-ı Faħr-ı Risālet efendimüz ĥazretlerinden ĥālet-i insilāħda nūr-ı feyz ķalbine ilķā olunup ilbās-ı ĥırķa olınmışdır. Ve bir de Şeyĥ Ferīdū'd-dīn 'Atťār'a ĥazret-i Mansūr'uñ nürü ĥālet-i insilāħda tecelli itdüği gibi. Ve'l-ĥāşıl her ne şüretle olur ise olsun mestür, kābiren 'an kābir naķli evliyā'u'llāh ile menba'-ı feyz-i aķdes cenāb-ı Faħr-ı Risālet

⁵¹ "Kudret ve yücelik sahibidir."

⁵² "Yüce Allah'ın salāt ve selāmı onun üzerine olsun."

⁵³ "Allah yüzünü ak etsin."

⁵⁴ "Allah yüzünü ak etsin."

efendimüz, andan İmām ‘Alī *kerrema’llāhu vecheh*,⁵⁵ andan Ḥasan-ı Başrī’ye intikāl itmişdür.

Su’āl olunur ki “İmām ‘Alī *kerrema’llāhu vecheh*⁵⁶ efendimüz hazretlerinin aşl ḥalifesi, kıurretü’l-‘aynı, ferzendân-ı [er]cümendi, [3a] imāmeynü’l-hümāmeyni’l-muḥteremeyn Ḥaseneyn ḥazerātınuñdur. Diğerlerinin ḥilāfet ü silsileye ne vech ile tavassuṭı vardır?” Cevāb budur ki İmām Ḥasan ve İmām Hüseyñ efendimüz ḥazerātınuñ ḥilāfeti kıṭbiyyet-i zāhire vü bāṭınedür. Bizüm naql itdigümüz muṭlaḳ âdem-i ḥaḳıḳî ve ḥalife-i ilāhî olmayup belki uşul-i bī’atde silsileye müte’alılık olan âdemdür. Zīrā her ḥalife şāhib-i sırr-ı ilāhî olmaz. Sırr-ı ekber şāhibi birdür ki nūr-ı Muḥammedî ve ḥaḳıḳat-ı Aḥmediyye aña naql ider. Ve bu ta’bīrātımızdan zann olunmasun ki devr-i dā’imiyi naql itmekdür. Ḥāşā şümme ḥāşā bu mezheb-i bāṭıldur. Bizüm didigümüz muṭlaḳ nūr-ı Muḥammed’dür. Nitekim dā’imî şüretle kırā’at itdürüp diñlemekde oldığımız mevlūd-ı şerīfde zıkr olındığı üzere;

Beyt

Muştafā nūrını alında ḳodı

Bil Ḥabībüm nürıdır bu nūr didi

manṭūḳınca ol nūr-ı Muḥammed, Ḥazret-i Âdem’den bed’ ile işbu resm ile müselsel muttaşıl tā olunca Muştafā’ya müntakıl, cem’-i peygāberāndan güzer iderek nihāyet Ḥazret-i Faḥr-ı Risālet efendimüz hazretlerinde ḳarār kıldı. Andan soñra Ḥazret-i ‘Alī *kerrema’llāhu vecheh*⁵⁷ efendimüze, andan evlādına, evlādınuñ evlādına intikāl iderek ile’l-ân teselsül itmekdedür. Faḳaṭ muḳaddemā nūr-ı nübüvvet zāhir olup nūr-ı velāyet bāṭın idi. Mu’ahḫaran nūr-ı velāyet zāhir olup nūr-ı nübüvvet bāṭın oldı. Çünki artuḳ peygāber gelmeyeceginden ḥatm-i nübüvvet [3b] oldı. Lākin nübüvvet [ü] velāyet bir nürdan ‘ibāretdür ki ḥaḳıḳat-ı Muḥammediyye ve sırr-ı Aḥmediyye’dür. İsmi tebdil olup nübüvvet iken velāyet oldı. Zīrā⁵⁸ «العلماء ورثة الانبياء» ḥadīs-i şerīf[i] mışdāḳınca ‘ulemā yine peygāber yirine ḳā’imdür. Ḥazret-i Resül’uñ ‘ulemā buyurduğı ‘ulemā zāhir olmayup belki merātib-i erba’a üzerine tecdid-i

⁵⁵ “Allah yüzünü ak etsin.”

⁵⁶ “Allah yüzünü ak etsin.”

⁵⁷ “Allah yüzünü ak etsin.”

⁵⁸ Hadīs-i Şerīf, “Alimler peygamberlerin vârisleridir.” (Buhârî, İlm, 10)

libās ile zühür iden ‘ulemā bi’llāhdur. Nitekim ḥadīs-i şerīfde «ان من العلم كهيئة المكنون، لا يعلمها إلا العلماء بالله، فإذا نطقوا به لا ينكره إلا اهل الغرة»⁵⁹ buyurulmuşdur. ‘İlmden murād ‘ilm-i ledündür. Pes nūr-ı sır-ı velāyet ki nūr-ı Muḥammed’dür, her nereye intikāl iderse kuṭb-ı cihān, imām-ı hümām, ḥalīfe-i ilāhī odur, ğayrılar olmaz. Ve fi’l-ḥadīs «الأئمة من بعدي اثني عشر من قريش. أولهم علي وأخهم مهدي»⁶⁰ gelmişdür.

Nesimī Beyt

Olardur ol āhir olardur zāhir ü bāṭın
Ca’fer-i Şādık çü Kāzım hem ‘Alī Mūsā Rızā

Ca’fer-i Şādık kim oldur pişvā-yı ehl-i dīn
Hem imām-ı heştümīn verese-i ‘Alī Mūsā Rızā

Rivāyet olunur ki ⁶¹ «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»⁶¹
āyet-i celīlesi nüzūlünde aşḥābdan su’āl itmişler ki “Yā Resūla’llāh, kimdür ol ḳarīb ki bi’l-āḥire anı dost tutmak bize vācib olur?” Buyurdılar ki
“‘Alī ve Fāṭıma ve ebnā[hümā]. Eyyü el-Ḥasan ve’l-Ḥüseyn.”

‘Abdu’r-Raḥmān-ı Cāmī *kerrema’llāhu veccheh*⁶² Beyt [4a]

دست بدامان آل زن که نباشد جز محمد مال آل محمد⁶³

Tercemesi: “Elini āl-i Resūl’ün etegine ur, ya’nū etegine şarıl. Zīrā Ḥazret-i Resūl’ün āl ü evlādınun me’āl ü ma’nāsı [Ḥazret-i] Muḥammed’den ğayrı degüldür.” dimekdür. Pes herkesün selāmet ü necātı Ḥazret-i Resūl’e muṭāva’at ve āl ü aşḥābına maḥabbet itmekledür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde «أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم»⁶⁴ ve yine Ḥayrū’l-enām ‘aleyhi efdālī-ş-şalāt

⁵⁹ Ḥadīs-i Şerīf, “Öyle ilimler vardır ki gizli hazine gibidir, onu ancak aziz ve celil olan Allah’ı yakinen tanıyan âlimler bilir. Onlar bu ilimlerden bahsettiklerinde onu ancak, yüce Allah’tan gafıl kimseler inkar eder” (Deylemî, Firdevsü’l-Ahbar, nr. 799)

⁶⁰ “Benden sonra imamlar Kureyş’ten on iki imam olacaktır. Onların ilki Ali, sonuncusu Mehdi olacaktır.”

⁶¹ “De ki: ‘Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum.’”, Şura Sûresi, 42/23.

⁶² “Allah yüzünü ak etsin.”

⁶³ “[Hz.] Muhammed’in] ailesinin etegine sarıl. Nitekim (Hz.) Muhammedsiz (Hz.) Muhammed’in ailesinin anlamı olmaz.”

⁶⁴ Ḥadīs-i Şerīf, “Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine tabi olsanız hidayete erersiniz.” (Beyhakî, el-Medhal, s. 164)

ve's-selām⁶⁵ 66 «حَبِّ أَهْلِ بَيْتِي» buyurulmuşdur. Ma'āza'llāh āl-i Resūl'e maḥabbet itmeyenler[e] dünyā vü mā-fihā selāmet olmayup ebedī ḥüsrānda qalurlar. Nitekim ḥadīs-i şerīfde «من مات على حب آل محمد مات شهيداً ومات على بغض آل محمد مات كافراً»⁶⁷ 68 «نَعُوذُ بِاللَّهِ تَعَالَى مِنْ شَرِّ ذَلِكَ» [buyurulmuşdur].

Li-münşi'ihî Beyt

Tutup dāmān-ı evlād-ı Resūli
 Sebebdür kişinüñ Ḥaḫka vuşūli
 Budur ṭarīkatüñ aşl-ı uşūli
 Bunı inkār iden füccāra yuf çek

 Kimüñ kim olmadı bunlara bī'at
 Aña keşf olmadı sırr-ı şerī'at
 Daḫı fetḥ olmadı bāb-ı ḥaḫikat
 Qalan şüret-perest mekkāra yuf çek

 Muḫibb olan bulur bāb-ı necāti
 Hızırveş nüş ider āb-ı ḥayāti
 Bunı iḫen ebed olmaz memāti
 Qanā'at itmeyen mestkāra yuf çek [4b]

 Yolında baş u cān kırup fedā'i
 Şonuñda görmez hem aşlā cefāyı
 Şadāqatle kişi bulur şafāyı
 Şebāti olmayan feşşāra yuf çek

 'Acem-zāde olupdur şöhretüm yād
 Ki şöhretle bilinür cümle ezdād
 Şadāqatdür kişiyē ola bünyād
 Yārına dost olup aḡyāra yuf çek

Yine ḫilāfet baḫşine gelem. İmdi, ḫilāfetüñ rükn-i a'zamı vardır. ḫilāfet ikidür. Biri ḫilāfet-i kübrā ki ma'nevīdür. Diğeri ḫilāfet-i şuḡrā ki

⁶⁵ "Salāt ve selāmın en üstünü onun üzerine olsun."

⁶⁶ "Aile fertlerimi sevin."

⁶⁷ "(Hz.) Muhammed'in ailesine sevgi duyarak ölen kişi şehit olarak ölmüştür. Ve (Hz.) Muhammed'in ailesine nefret duyarak ölen kişi kâfir olarak ölmüştür."

⁶⁸ "Bunun şerrinden Allah'a sığınırız."

şürîdür. Hilâfet-i kübrâ min tarafi'llâh bir hilâfetdür ki halîfe-i ilâhîdür. Bunuñ tavsîf ü ta'bîri yokdur. Hilâfet-i şuğrâ bunuñ zıllıdır. Lâkin zıll ise yine nûra râcî'dür. Zîrâ ziyâ olmasa gölge de olmaz. Elbette gölge ziyâdan peydâ olur. Pes hilâfet-i şuğrâ aşhâbı cümlesinüñ çeşm-i başiretleri tütiyâ-yı hânedân-ı sırr-ı velâyetle mükehhaldür.

İmdi, hilâfet-i şuğrâ dağı ikidür. Biri resmî ve dîgeri ciddîdür. Resmî olan bir kimse bir hânkâhuñ mutaşarrıfı olup ol hânkâhda icrâ-yı âyîn itmek üzere şüret-i resmîyyede hilâfet alur. Esrâr-ı tarîkatı kemâ-yenbağı bilemez. Ciddî olan bir kimse bir mürşid-i kâmilüñ terbiyesiyle esrâr-ı sülûke vâkıf olup cidden merâtib-i erba'aya hâlen şu'ûr peydâ iderek tekmil-i tarîk itdükden şoñra hilâfet alur. Ve bu gibi hilâfet şahibi, hilâfet-i kübrâya mülhâk olup hânedân-ı Resül'ün vekil ü rehberleridür. Nitekim hadîs-i [5a] şerîfde ⁶⁹«كَلِّمُؤْمِنًا تَقِي تَقِي فَهُوَ الْي» buyurulmuşdur. Taķî vü naķiden murâd merâtib-i erba'ayı; ya'nî şer'at, tarîkat, haķîkat, ma'rifeti cem' u hâl iden zâtdur. Va'llâhu'l-muvaffaķ ve'l-mürşid.

Yine maķşada şürü' idelüm. Hasan-ı Başrî'nüñ pederi, Zeyd bin Şâbit-i şahâbenüñ kölesidür. Vâlidesi ezvâc-ı muṭahharadan Ümmü Seleme rağiya'llâhu 'anhânuñ ⁷⁰câriyesidür. Hasan ḥazretleri hicretüñ üçünci senesinde Ümmü Seleme ḥazretlerinüñ yanında dünyâya gelmişdür. Ḥattâ vâlidesinüñ meşgalesi olduğı vaktde Ümmü Seleme ḥazretleri südini virür imiş. Süd anası olmuşdur. Ve Hasan ḥazretleri yüz onuncı sâl-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılmışdur.

Andan Şoñra Ḥabîb-i A'cemî

Ḥabîb ḥazretleri ehl-i Başrâ olup ribâ-h'âr idi. Birgün Hasan ḥazretleri Mescid-i Başra'da va'z iderken Ḥabîb ḥazretleri meclise dâhil olup ve ol gün ribâyâ müte'alliķ va'z itmekle Ḥabîb ḥazretlerine te'şîr idüp, Hasan ḥazretlerinüñ yedinde tâ'ib-i müstağfir olup, aña irâdet getirerek nefes-i nefisi alup vâriş-i Hasan-ı Başrî oldı. Ve hicretüñ yüz otuz senesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılmışdur.

Ve Andan Dâvüd-ı Tâ'î

Tây bir kabîle imiş. Künyesi Ebü Süleymân bin Dâvüd bin Naşr eṭ-Ṭâ'îdür. Gâyetle saḥî olup Ḥabîb ḥazretlerinüñ şoḥbetine dâhil olup aḥz-ı

⁶⁹ "Takva sahibi, temiz mü'minlerin hepsi benim ailem[den]dir."

⁷⁰ "Allah ondan razı olsun."

nefes ve tekml-i ʔarık iderek ʃāhib-i irşād oldu. Ve hicretüñ yüz altmış beş senesinde vedā'-ı 'ālem-i [5b] fānī kılmışdır.

Andan Ma'rūf el-Kerhī

Kerh Bağdād'da bir maħallenüñ ismi imiş. Künyesi Ebü Maħfūz bin Fīrūz'dur. Ma'rūf ʃabī-i Naʃrānī iken İmām 'Alī Rızā *rađiya'llāhu 'anh*⁷¹ ħāzretlerinüñ yedinde İslām'a gelüp ħaylı müddet ħidmet ü mülāzemetinde bulundu. Ve ibtidā taʃavvufi andan aħz idüp ba'dehu Dāvūd-ı ʦā'ī ħāzretlerinüñ ʃoħbetine dāħil oldu. Nefes-i nefisi aħzıyla vāriʃ-i ħāzret-i Dāvūd oldu. Ve iki yüz sene-i hicriyyesinde vedā'-ı 'ālem-i fānī kılmışdır.

Andan Serī-i Saķaṡı

Künyesi Ebü'l-Ĥüseyn'dür. Saķaṡ metā'uñ alçağıdır. Serī ħāzretleri evā'il-i ħālinde Bağdād'da dükkāncılık iderek metā'uñ alçağını ʃatmaķda iken birgün ħāzret-i Ma'rūf bir yetim çocuġa yolda rāst gelüp, merħametinden nāʃi elinden ʦutup Serī'nüñ dükkānına götürdi. "Bu yetimi giydür." didi. Serī daħı ol çocuġı baʃdan ayaġa giydürdükde "Kaç ġuruş istersün?" diyecek Serī du'ā recā eyledi. Ĥāzret-i Ma'rūf daħı "Allāħ dünyāyı ħālbine düʃmān eylesün." diyü du'ā eyledi. Ve bu söz Serī'ye te'ʃir idüp gitdükçe dünyādan ʃoġudu. Ve mā-sivāyı düʃmān idindi. Āħirü'l-emr ħāzret-i Ma'rūf'a mürīd olup taħşil-i ħāl ve tekml-i maķām iderek ʃāhib-i nefes oldu. Ve iki yüz elli üç sene-i hicriyyesinde vedā'-ı 'ālem-i fānī kılmışdır.

Andan Cüneyd-i Bağdādī

Cüneyd ħāzretlerinüñ ħabilesi bilād-ı Cīl'den Nihāvend dinilen ʃehrdendir. Kendisi Bağdād'da dünyāya gelüp orada [6a] neʃv ü nemā olduġından "Bağdādī" dirler. Ve Serī ħāzretlerinüñ ʃarındaşı oġludur. Nefes-i nefisi andan aħz itmişdir. Esrārı çok, ġarā'ibi ħadden efzündür. Dayısı Serī ħāzretlerinüñ yirine ħā'im olmuşdur. Ve iki yüz ʦoksan yedi sene-i hicriyyesinde vedā'-ı 'ālem-i fānī kılmışdır.

Andan Ebü Bekr-i ʃibli

Künyesi Ca'fer bin Yūnus'dur. Mıʃr[iyy]ü'l-aʃldur. ʃoñra Bağdād'a gelüp ibtidā Ĥayr-ı Nessāc ħāzretlerinüñ ʃoħbetine dāħil olarak biraz ħidmet itdükden ʃoñra Cüneyd ħāzretlerine mürīd olup nefes-i nefisi aħz itmişdir.

⁷¹ "Allah ondan razı olsun."

Ve sülük hâlinde iken cezbe-i ilâhî ile medhûş olup, halk mecnûn zann eyedüklerinden bîmâr-hâneye atılıp haylî müddet orada perîşân kalmışlar. Bunuñ üzerine birgün Bağdâd şâhı merhamete gelüp, Şiblî hazretlerini mu'âyene itmek üzere kendi tabîbini bîmâr-hâneye gönderüp Şiblî hazretlerinin yanına geldükde "Naşılıñuz? Ve ne istersinüz?" didükde cevâbında eyitdi ki "Eger benüm ihtiyâruma bırağılursa ben isterüm ki sen İslâm'a gelesün. Ve sen İslâm olursan ben dahı şıhhat bulurum." Meger tabîb Naşrânî imiş. Ve bu söz te'sîr idüp hemân İslamiyyet'i kabûl itmekle telkîn-i dîn itmişler. Ve Şiblî hazretlerinde zâten hastalık eşeri olmaduğundan tabîb ile beraber bîmâr-hânedan çıqıp huşûr-ı şâha gitdiler. Şâh bunları görünce "Ne oldı? Şiblî sağalmuş mu?" diyü su'âl itdükde tabîb cevâbında eyitdi ki "Efendüm, ben hasta [6b] bakmağa gitdüm. Meger hasta ben imişüm. Hamd olsun, dîn-i Ahmediyye ile şıhhat buldum." diyü didi. Ve bu keyfiyyet şâha dahı garîb gelüp ta'accüb itdi. Ve Şiblî hazretleri üç yüz otuz dört sene-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılmuşdur.

Andan Muhammed Züccâc

Künyesi Ebû 'Amr ez-Züccâc Muhammed bin İbrâhîm'dür. Nişâbüriyyü'l-aşldur. Otuz sene kadar Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerine hîdmet idüp, ba'dehu Şiblî hazretlerine mürid olup andan tekmi'l-i tarîk iderek nefes-i nefis ahz itmişdür. Ve kırık sene kadar Mekke-i Mükerrreme'de mücâvir qalup Harem-i Şerîf'de muķim olmuşdur. Ve kırıktan mütecâviz haccı vardur. Ve orada bulunduğı eşnâda 'aşrında olan meşâ'ih-i kübrânuñ eñ ulusu ve sözi geçer[i] idi. Bir zamân hacc mevsiminde hüccesinde otururken hüccâcdan bir kişi yanına geldi. Ve eyitdi ki "Yâ şeyh, ben hacc itdüm. Qabûline dâ'ir bir 'alâmet aramağda iken yârânuñ beni saña gönderdiler. Berâtumu senden isterüm." didükde hazret-i şeyh bu kişinüñ hâline nazâr idüp, Ka'be qapusıyla Hacerü'l-esved'üñ miyânında mültezem bir maħall var imiş, o kişiye işaret idüp "İşte oraya git. **يَا رَبِّ اعْطِنِي الْبِرَاتِ**"⁷² di." Ol kişi ol maħalle gitdükde orada yeşil haţî ile yazılmış bir varağa buldı. Yine şeyh yanına gelüp ol varağayı virdi. Ve ol varağada yazılmış ki⁷³ «هذا برات فلان بن فلان من النار» Ol kişi [7a] bunu görünce ziyâdesiyle maħcûb olup gitdi. Ve bu zât-ı muħteremüñ bu gibi garâ'ibi daha pek çokdur. Ancağ bu risâleye taħrîri mümkün

⁷² "Ey Rabb'im, bana beratımı ver."

⁷³ "Bu filan oğlu filanın ateşten yapılmış beratıdır."

olmayacağından bu kadarla iktifâ olındı. Ve şeyh-i müşârün ileyh hazretleri dört yüz seksen dört sene-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılmışdır.

Andan Ebû Bekr-i Nessâc

Künyesi Ebû Bekr bin 'Abdu'llâh eṭ-Ṭūsî'dür. Nessâc hazretleri silsile-i Mevleviyye'de Muḥammed Züccâc'uñ ḥalifesidür. Faqat *Nefehât*'da "Şeyh Ebû'l-Ḳâsim Gürgânî'nüñ aşḫâbindandır." dimişler. Her ikisininüñ olsa da câ'izdür. Biri teberrük olur, biri zincire dizilür. Şeyh-i müşârün ileyh dört yüz altmış dört sene-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılmışdır.

Andan Aḥmed-i Ğazzâlî

Aḥmed-i Ğazzâlî hüccetü'l-İslâm Muḥammed-i Ğazzâlî'nüñ birâderidür. Nessâc hazretlerininüñ şöḫbetine dâḫil olup nefes-i ṭarîkatı andan aḥz ile vâriş-i Nessâc olmuştur. Ve beş yüz on yedi sene-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılmışdır.

Andan Aḥmed Taḳî el-Ḥaṭîbî

Aḥmed Taḳî el-Ḥaṭîbî İbn Maḥmûd el-Bekrî. Belḫiyyü'l-aşldır. Cedd-i emcedleri ḥazret-i Şiddîḳ-i Ekber *raḍiya'llâhu 'anh*⁷⁴ ḥazretlerine müntehidür. Silsile-i ṭarîkatde Şeyh Aḥmed-i Ğazzâlî ḥazretlerininüñ aşḫâbindandır. Ve nefes-i ṭarîkatı andan aḥz itmişdür. Ve beş yüz yigirmi sekiz sene-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılmışdır.

Andan Şemsü'l-e'imme-i Seraḫsî-i Şânî

Şemsü'l-e'imme-i Seraḫsî ḥazretlerininüñ kerîmesi Firdevs Ḥâtûn, Aḥmed Taḳî el-Ḥaṭîbî ḥazretlerininüñ zevcesi idi. [7b] Nefes-i ṭarîkatı dâmâdı Aḥmed Taḳî el-Ḥaṭîbî ḥazretlerinden aḥz itmişdür. Ve Şemsü'l-e'imme-i Seraḫsî 'Abdu'llâh-ı Evvel bin İbrâḫîm Seraḫsî-i Şâlîş bin Mûsâ-yı Şâlîş-i Medîni İbn İmâm Muḥammed Taḳî *raḍiya'llâhu 'anhum*⁷⁵ ve Şemsü'l-e'imme-i Şânî Ḥâlîşe Ḥâtûn tarafından seyyidü'n-neseb olup Cenâb-ı Pîr Mevlânâ efendimüz ḥazretlerininüñ peder-i büzürgvarları, sultânu'l-'ulemâ ḥazretlerininüñ pederi Ḥüseyn Ḥaṭîbî, Seyyid Firdevs Ḥâtûn'uñ veled-i siyâdetidür. Ve Ḥüseyn Ḥaṭîbî 'allâme-i 'ulemâdan ve ol 'aşruñ ulusu bulunduğundan Ḥorâsân pâdişâhı Sultân Muḥammed 'Alâ'u'd-dîn ḥazretlerininüñ ol vaḳtde ḥadd-ı bülûğa irmiş bir kıızı olup Cenâb-ı Faḫr-ı

⁷⁴ "Allah ondan razı olsun."

⁷⁵ "Allah onlardan razı olsun."

Risâlet efendimiz hazretlerinden ma'nen tarafına olunan işâret üzerine Hüseyn Hâtîbî hazretlerine ol kıızı nikâh idüp aldılar. Ve toköz mâh mürûrında emr-i Yezdânî ile "sultânu'l-'ulemâ" lakabıyla mülaqqab Seyyid Muhammed Bahâ'u'd-dîn Veled-i Belhî beş yüz kırk üç sene-i hicriyyesinde 'âlem-i hafâdan mehd-i şühûda kâdem-nihâde olup, sinn-i şerîfleri işneyne irdükde peder-i pür-güherleri Hüseyn Hâtîbî hazretleri beş yüz kırk beş sene-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılup, oğlu Muhammed Bahâ'u'd-dîn yetim kılup, büyük vâlidesinüñ pederi Şemsü'l-e'imme-i Serahsî hazretlerinüñ yedinde büyüyüp terbiye olmuş. Ve nefes-i tarîkati dahı andan ahz ile vâsıl-ı ser-men zil olmuş. Ve 'aşrında merci'-i hâşş u 'âmm olduğu hâlde [8a] 'ulemâdan bir cemâ'at ve İmâm Fahrü'd-dîn Râzî bu hâle hâsed itdiler. "Sultânu'l-vaqt üzerine hurûc idecekdür." diyerek pâdişâha geçdiler. Ve miyânlarında bürüdet peydâ oldu. Nihâyet Belh'den hicret idüp Bağdâd tarîkıyla Mekke'ye müteveccih oldılar. Ve eşnâ-yı râhda Şeyhü'l-ekber *kuddise sırrıhu'l-ather*⁷⁶ hazretlerine müsâfir olup görüşdiler. Ba'dehu Mekke'ye revân oldılar. Çün Mekke'ye irişdiler, Cenâb-ı Fahr-ı Risâlet efendimiz tarafından ma'nen "Rûm cânibine git." işâret olunması üzerine hemân Rûm tarafına teveccüh itdiler. Ve eşnâ-yı râhda Erzincân'a uğradılar. Ve orada dört yıl muķim olup ba'dehu Lârende'ye vardılar. Ve orada dahı yedi yıl kaldılar. Hattâ Cenâb-ı Pîr Mevlânâ efendimiz hazretlerini on sekiz yaşında olduğu hâlde orada evlendürdi. Ve orada altı yüz yigirmi üç târihinde Sultân Veled Muhammed Bahâ'u'd-dîn hazretleri mütevellid oldu. Andan şoñra Konya'ya gelüp tarîkati neşr itdiler. Şemsü'l-e'imme-i Serahsî beş yüz yetmiş sekiz ve sultânu'l-'ulemâ Muhammed Bahâ'u'd-dîn altı yüz yigirmi sekiz sene-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kıldılar. *Qaddesa'llahu esrârehum*.⁷⁷

Andan Şoñra Seyyid Burhânu'd-dîn Muḥaḳḳıḳ-i Tirmizî

Künyesi Seyyid Burhân el-Hüseyn'dür. Mevlânâ Bahâ'u'd-dîn hazretlerine mürîd olup nefes-i tarîkati ahz iderek vâriş-i mevlânâ Bahâ'u'd-dîn olmuşdur. Ve Tirmizî'de "Seyyid-i Sırdân" dimekle ma'rûf u meşhûr [8b] idi. Ve altı yüz kırk iki sene-i hicriyyesinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî kılmuşdur.

Andan Cenâb-ı Pîr Mevlânâ Celâlü'd-dîn er-Rûmî İbn Sultânu'l-'ulemâ Muhammed Bahâ'u'd-dîn İbn Hüseyn Hâtîbî İbn Ahmed Hâtîbî

⁷⁶ "Allah onun temiz sırrını kutlu kılsın."

⁷⁷ "Allah onların temiz sırrlarını kutlu kılsın."

İbn Maḥmūd bin Mevdūd bin Şābit bin Müsebbib bin Muṭahhar bin Ḥammād bin ‘Abdu’r-Raḥmān bin Ebū Bekr-i Şiddīk raḍīya’llāhu ‘anhum⁷⁸

Celālü’-d-dīn ḥazretlerinin vilādetleri altı yüz dört tārīhindedür. Peder-i pür-güherleri irtihāl itdükte Şeyḥ Seyyid Burhānū’-d-dīn Tirmiz’de olduğı hālde ol gün aşḥābıyla şöḥbet iderken “Diriğā, üstādum ve şeyḥum bu ‘ālemden riḥlet itdiler.” [diyü] ma’a’l-maḥzūniyyet ḥaber virdi. Ba’dehu birkaç gündən soñra Mevlānā Celālü’-d-dīn ḥazretlerinin terbiyeti için Ḳonya’ya geldiler. Ve Mevlānā ḥazretleri kemāl-i teslīm ü teba’iyyetle toḳuz yıl tamām anuñ ḥidmet ü mülāzemetinde niyāzmendlik gösterdi. Ve aḥkām-ı ṭarīḳati ve nefes-i nefisi aḥz itdiler. Ba’dehu Seyyid Burhānū’-d-dīn ḥazretlerinin vukū’-ı irtihāliyle berāber ḥazret-i Şemsü’-d-dīn-i Tebrizī zuhūr idüp mülākī oldılar.

Şemsü’-d-dīn-i Tebrizī, Şeyḥ Baba Kemāl’ün mürīd ü aşḥābındandır. Ve Baba Kemāl cenāb-ı Necmü’-d-dīn-i Kübrā’nuñ mürīd ü aşḥābındandır. Ve Necmü’-d-dīn-i Kübrā, Şeyḥ ‘Ammār Yāsir’ün mürīd ü aşḥābındandır. Ve ‘Ammār Yāsir Şeyḥ Ebū’n-Necīb Sühreverdī’nuñ mürīd ü aşḥābındandır. Ve Ebū’n-Necīb Sühreverdī, ḥazret-i Şeyḥ Aḥmed-i Ğazzālī’nuñ mürīd ü aşḥābındandır. Ve Aḥmed-i Ğazzālī’nuñ daḡı neseb-i ma’nevīsī ve muntehā-yı silsilesi [9a] bālāda mürūr itmışdür.

İmdi, Şemsü’-d-dīn Tebrizī’ye şeyḫi Baba Kemāl ḥazretleri birgün buyurdi ki “Ey Şemsü’-d-dīn, Cenāb-ı Ḥaḳḳ saña bir muşāḥib rüzī kıldı ki evvelin ü aḫirinin ma’ārif ü ḥaḳā’iḳını senün adına izḥār ide. Ve ḥikmet ırmaḳları anuñ ḳalbinden lisānına cārī ola. Ve ḥarf u şavt libāsına gire. Ve libāsuñ tırāzı senün adına ola. Yürü, Rüm cānibine git.” Cenāb-ı Şemsü’-d-dīn hemān yola revān olup altı yüz kırk iki tārīhinde Ḳonya’ya irişdi. Ve Şeker-rizler Ḥānı’nda müsāfir olup ol zamānda Pīr Mevlānā tedrīs-i ‘ulūma meşḡul idi. Birgün aşḥābıyla berāber medreseden çıkup ḥān-ı mezkūrdan mürūr iderken cenāb-ı Şemsü’-d-dīn öñine çıkarak merkebinün ‘inānını tutdı. Ve su’ale şürü’ idüp eyitdi: “Ey ulu imām-ı Müslimīn, Bāyezīd mi büyükdür, yoḡsa Ḥazret-i Muştafā şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem⁷⁹ mi büyükdür?” Ḥitām-ı kelām itmesiyle cenāb-ı Mevlānā bu su’ālün heybetinden güyā heft āsumān birbirinden ayrılıp yiryüzine dökülerek ve

⁷⁸ “Allah onlardan razı olsun.”

⁷⁹ “Allah’ın salāt ve selāmı onun üzerine olsun.”

bâtinuñdan bir ‘aẓīm âteş dimâğa toķınup ol yirden görmiş ki bir tütün çak sâķ-ı ‘arşā çıkmış. Andan soñra kendine gelüp cevâben eyitmiş ki “Ĥazret-i Muştafâ *şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem*⁸⁰ hakkında Cenâb-ı Kibriyâ ĥazretleri⁸¹ «لولاك لولاك لما خلقت الافلاك» buyurmuşdur. Elbet kâffe-i ‘âlem ehlinüñ a’lâsi olup ne Bâyezîd maĥallidür.” Yine ĥazret-i Şemsü’-d-dîn eyitdi: “Yâ bu sözüñ ne ma’nâsi vardur ki ĥazret-i Muştafâ [9b] «سبحانك»⁸² «سبحاني ما عرفناك حق معرفتك يا معروف»⁸³ «اعظم شاني، وأنا سلطان السلاطين»⁸⁴ didi.” Yine cenâb-ı Mevlânâ cevâben eyitdi: “Bâyezîd’üñ şusuzluğu bir cur’a nüş itmekle sâkin oldı. Sîr-âbliķdan dem urdı. Ĥazret-i Muştafâ’nuñ ise sîne-i mübâreki «ألم نشرح لك صدرك»⁸⁴ şerhiyle arđu’llāh-ı vâsi’a olduğından lâ-cerem şusuzlıķdan dem urdı.” Ĥitâm-ı kelâm itmesiyle ĥazret-i Şems hemân bir na’ra urup düşdi. Cenâb-ı Mevlânâ bu ĥâli görünce merkebinden inüp aşĥâbına emr itdi. Ĥazret-i Şems’i ĥaldırup medreseye iletdiler. Vaķtâ ki hüşa geldi, mübârek başını dizine koydı. Ba’dehu elinden tutup tenhâ bir maĥalle gitdiler. Ve üç mâh miķdârı leyle ve nehâren ĥalvet idüp taşra çıķdılar. Ve hiç bir kimse yanına girmedi. Çün taşra çıķdılar, Pîr Mevlânâ ĥazretlerinüñ kuvvet-i muţâva’at ve vüs’at-ı meşrebini muġâ’ir-i şer’-i şerîf olan ba’zı şey’lerle tecribe eylediyse de aslâ ĥâl ü meşrebine ĥalel gelmedi. Dâ’imâ birbirinden ayrılmayup daha çok ĥalvetlerde bulundılar.

Nihâyet Pîr Mevlânâ ĥazretlerinüñ aşĥâbı bu ĥâle ĥased itdiler.

“Dirîġâ bu fâsık dervîş bizüm ulumuzu başdan çıķardı.” diyerek ġaraż u ‘adâvet itdiler. ‘Âķibet eşer-i ‘adâvetlerini izĥâr itmek üzere birgün birķaç kişi cumhür olup ĥazret-i Şems’i öldürmek [10a] kaşdıyla ĥalvet maĥalline gitdiler. Ve ĥapu ardında puşu tıtdılar. Ve bu ĥâl ĥazret-i Şemsü’-d-dîn’e keşf olup eyitdi: “Ey yâr, beni ĥatl itmege gelmişler.” Biraz tevaĥķufdan soñra Pîr Mevlânâ ĥazretleri buyurdi: «ألا له الخلق والامر تبارك الله رب العالمين»⁸⁵ Ĥitâm-ı kelâm itmesiyle cenâb-ı Şemsü’-d-dîn hemân

⁸⁰ “Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.”

⁸¹ Ĥadîs-i Şerîf, “Sen olmasaydın, sen olmasaydın ben âlemi yaratmazdım.” (Suyûtî, el-Leâli’l-masnua, 1/272)

⁸² Ĥadîs-i Şerîf, “Sen her türlü eksiklikten münezzehsin. Seni hakkı hakkıyla tanıyıp ibadet edemedim.” (Tavzihü’l-ehadis, 2/44)

⁸³ “Ben her türlü eksiklikten münezzehim. Şanım ne de büyüktür. Ben sultanların sultanıyım.”

⁸⁴ “(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”, İnşirah Süresi, 94/1.

⁸⁵ “Doğrusu halk ve iş [Allah’a] aittir. Âlemlerin Rabb’inin ne hayırlı işleri var!”

kapuya uğradı. Yedi kişi el bir itmişler. Hücüm idüp bıçak üşürdiler. Ve cenāb-ı Şemsü'd-dīn bir na'ra urdı ki ol cemā'at bī-hūş olup düşdiler. Ve ol cemā'atūñ birisi Pīr Mevlānā'nuñ ortanca oğlu Muḥammed 'Alā'ü'd-dīn idi ki ḥaḫḫında buyurulmuşdur: ⁸⁶﴿إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ﴾ dāğıyla 'alāmetlenmişdür. Ba'dehu ol cemā'at hemān huşa geldüklerinde ol maḥalde birkaç ıatre kandan ğayrı nesne görmediler. Ve ol sultān-ı pürma'anīden bir nişān peydā vü zāhir olmadı. Ve cenāb-ı Mevlānā ol zātuñ iftirākından "Şems, Şems!" diyerek āvāzlar āsumāna çıkardı.

Li-münşi'ihî Beyt

İftirākından bu zātuñ cūşa geldi bir şadā
 Āsmāna vü 'arşa çıkdı Allāh Allāh bu nidā
 Kāpladı eflāk cümle geçdi hem tahtü's-serā
 Uçurup murġı elinden oldılar bir ān cüdā

Ve bu emrūñ vuḫū'ı hicret-i nebevīnūñ altı yüz kırk beş tārīhinde idi. Ve ol nā-kesler daḫı az bir müddet zarfında her biri birer belāya giriftār olup helāk oldılar. Ve Pīr Mevlānā ḥazretleri daḫı altı yüz yetmiş iki sene-i hicriyyesinde vedā'-ı 'ālem-i fānī kılmışdur. *Ḳaddesa'llāhu sırrāhu.*⁸⁷ [10b]

Li-münşi'ihî Beyt

Ḥaḫḫ için 'āşık olan cānını kurbān eyledi
 Terk idüp 'unşur libāsın cevherin kân eyledi
 Kālmadı aġyār gitdi kendini yār eyledi
 Meskeni vaḫdet-serādur 'arş cevelān eyledi

Ve cenāb-ı Pīr Mevlānā efendimüz ḥazretleri ḥīn-i irtiḫālinde aşḫābına vaşıyyet buyurdığı maḫālāt-ı münīfidür:

أوصيكم بتقوى الله في السرّ والعلانيّة وبقلّة الطعام وقلّة المنام وقلّة الكلام وهجران المعاصي والأنام ومواظبة الصيام ودوام القيام وترك الشهوات على الدوام واحتمال الجفاء من جميع الأنام وترك مجالسة السفهاء والعوام

⁸⁶ "O, asla senin ailenden değildir.", Hud Sûresi, 11/46.

⁸⁷ "Allah onun sırrını kutlu kılsın."

ومصاحبة الصالحين والكرام وإن خير الناس من ينفع الناس وخير الكلام ما قل وما دل والحمد لله وحده.⁸⁸

İmdi, cenâb-ı Pîr Mevlânâ efendimiz âzretlerinin müntehâ-yı neseb ve menâkıb-ı celîleleri ber-ta'fşîl beyân olındı. Bundan şoñra hilâfet ve sırr-ı verâşet Çelebi Hüsâmü'd-dîn âzretlerine intikâl iderek ile'l-ân müteselsildür. Zîrâ bâlâda naql olındığı üzere cenâb-ı Faḥr-ı Risâlet efendimiz âzretleri el-ân kemâ kân ümmeti arasındadır. Çünkü nûr-ı nübüvveti şer'-i muṭahharada ve nûr-ı velâyeti bâṭın-ı kuṭbdadır ki "şer'-i Raḥmânî ve sırr-ı rûḥânî" dirler. Pes gerek maẓâhir ve gerek ḥaḳâ'ik yüzinden ilâ yevmi'l-ḳıyâm teselsül itmekdedür. Ve Resûl-i muḥterem [11a] şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem⁸⁹ efendimiz âzretleri b'z-zât aḫzında silsile i'tibâr olındığı gibi andan aḫz iden daḫı 'aynıdır. Nitekim (إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ)⁹⁰ âyet-i celîlesi buña dâldür. Ve bu aḫz da ikidür. Biri ḥadîsdür ki "aḫz-ı zâhir" dirler. Silsile-i mu'tebereüdür. Ve biri daḫı ḳadîmdür ki aḫz-ı bâṭın dirler. Silsile-i ma'nevîdür. Ve bu ise 'ilm-i ezvâḳdur, fehm olunmaz. Nitekim Ḳur'an'da (وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا)⁹¹ buyurulmuşdur. 'İlmden murâd 'ilm-i ilâhîdür. Zîrâ Cenâb-ı Haḳ kâffe-i 'ulûmı Ḥâzret-i Resûl'e bildürmüş idi. 'İlmüñ ziyâdeligini taleb olunması 'ilmüñ ḥaḳîḳatidür ki 'ilm-i ilâhîdür. Ve ḥattâ Kâf, Hâ, Yâ, 'Ayn, Şâd⁹² sûre-i celîlesinüñ nüzûlünde Ḥâzret-i Resûl «علمت»⁹³ buyurduklarında Cebrâ'îl 'aleyhi's-selâm⁹⁴ "Yâ Muḥammed, benüm bilmedigüm 'ilmi sen neden bildün?" didi. Ḥâl bu ki Cebrâ'îl'ün ta'lîm ü tenzîl itdüğü 'ilmüñ şüretidür. Yoḥsa ḥaḳîḳati degüldür. Belki ḥaḳîḳati ancak Allâhu Te'âlâ ile Resûl-i muḥterem efendimizün miyânelerinde bilinür bir keyfiyyetdür. Nitekim ḥadîs-i şerîfde «لي مع الله وقت فيه لا يسعني فيه

⁸⁸ "Size Allah'tan gizli de olsa, açık da olsa korkmanızı, az yemenizi, az uyumanızı, az konuşmanızı, isyanlardan ve insanlardan uzak durmanızı, oruçta istikrarlı, namazda devamlı olmanızı, şehveti devamlı şekilde bırakmanızı, bütün insanlara cefa etmeyi yüklenmeyi terk etmenizi, basit ve alçak kişilerle bir araya gelmekten sakınmanızı, sâlih ve erdemli kişilerle dostluk kurmanızı tavsiye ediyorum. Şüphesiz ki insanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır. Sözlerin en hayırlısı 'Konuşma, söyleme'dir. Ve hamd tek olan Allah'a mahsustur."

⁸⁹ "Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun."

⁹⁰ "Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar.", Fetih Sûresi, 48/10.

⁹¹ "Rabbim! İlmimi arttır" de.", Taha Sûresi, 20/114.

⁹² Burada kastedilen Meryem Sûresi'dir.

⁹³ "Biliyorum."

⁹⁴ "[Allah'ın] selâmı onun üzerine olsun."

⁹⁵ «ولا نبي مرسل»⁹⁵ buyurulmuşdur. Ya'nî "Benüm için Allâh ile bir vakt vardur ki ol vaktde melek-i muqarreb ve nebî-i mürsel baña muqarin olamaz." dimekdür. Pes meşreb-i Muḥammed olanlar daḥı böyledür.

Li-münşi'ihî Beyt

'İlm-i ledünne olur ise şinās
Meşreb-i Muḥammed olur iktibās
Şânında gerçi olmaz iktiyās
'Avām-ı ke'l-hevāma olunmaz kıyās [11b]

İşte māye-i Muḥammedî ve sırr-ı Aḥmediyye'yi ḥāşıl iden ehl-i dil vāriş-i nebî olup nūr-ı feyzi ile'l-ân teselsül itmekdedür. Ve faḫaḫ fî zamāninā gerçi silsile bākîdür. Ve lâkin rüsüm evvelki gibi degüldür. Çünkü hicret-i nebeviyyenüñ iki yüz târiḫine gelince rüsüm-ı ḫakā'ik ke'l-evvel imiş. Ba'dehu dört yüz târiḫine kadar diğeri bir renge dökülmüş. Ve ba'dehu yedi yüz târiḫine kadar yine diğeri bir ḫâl üzerine cereyân itmiş. Ḥattâ pîrân-ı 'azizân efendimüz ḫazerâtı bu târiḫlerde zuhūr itmişlerdür. Ve ba'dehu tokuz yüz târiḫine kadar yine diğeri bir aḫkām üzerine gitmiş. Andan şoñra ilā hāze'l-ân gerek 'ulemā-yı zāhirüñ ve gerek 'ulemā-yı ḫakā'ikuñ aḫkāmı sene-be-sene tağyîr itmek üzerinedür. Ve lâkin tağyîr gelen yine rüsümadur. Yoḫsa ḫakā'ika aşlā tağyîr gelmez. Zîrâ kıyāmetüñ kıyāmı zuhūr itmek lâzım gelür. Ḥakā'ik ise bākîdür. Ve şu tebeddülât ü tağyîrâta dinilebilir ki ḫakā'ik-ı ḫulkuñ 'adem-i kâbiliyyet ü isti'dādından kıllit kabûl itmişdür. Zamān-ı evā'ilde ki kümmel pek nâdirdür ve bu aḫvāle münāsebeten 'Abdu'r-Raḫmān-ı Cāmî *ḫuddise sirruhu's-sāmi*⁹⁶ buyurur:

Beyt

ماند صد مشکل درین ره وز همه مشکلتز آنک
کامل العقلی که داند حلّ یک مشکل نماند⁹⁷

Terceme: "Ya'nî bu 'aşş yolında yüz müşkil teşadüf olındı. Cümleden daha ziyāde müşkil ol ki bir müşkil ḫall ider bir ehl-i kāmîl ḫalmadı."

⁹⁵ Hadîs-i Şerîf, "Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vaktim var ki ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel nebi o vakitte yanıma girebilir." (Aclunî, 2/173)

⁹⁶ "Allah onun yüce sırrını kutlu kılsın."

⁹⁷ "Bu yolda yüz zorluk vardır. Ancak bunlardan daha zoru bir zorluğu halledecek bir olgun akıllının kalmamasıdır."

Diğer Beyt

جام صافي ديگران خوردند و مجلس بر شکست
کاسه دردی نصیب ما ازان محفل نماند⁹⁸

[12a] Terceme: “Ya’nī ğayrılar, murād evliyā’u’llāh[dur], hālīs şarāb içdiler. Ve ‘işret meclisi bozuldı. Bizüm naşibimüze bir kadeh şarāb dablağı kaldı.⁹⁹ Ya’nī şarāb-ı ‘aşk-ı ilāhīyi evvel gelenler hālīs olarak içüp gitdiler. Bize kalan şarāb, kadeh dablağıdır.” dimekdür. Pes zamān-ı Fahr-ı Risālet’de kemāl yevmen fe-yevmen terakkī itdigi gibi andan şoñra dağı yevmen fe-yevmen tedennī vü tenezzül itmekdedür. Zīrā Mehdī-i āhīr-zamān gelmekdedür.

Beyt

Virdi Hallāk-ı cihān mübtezeli mübtezele
Şimdi erbāb-ı sa’ādetde olan hep hezele

İşimüz kaldı bizüm merhamet-i Lem-yezele
Meger Mehdī zühür ide ki bu ‘ālem düzele

Rüşen-hāle nazaran İslāmiyyet pek inceldi. Meger ki bir şāhib-i zamān zühür idüp de ihtilāl ortadan kalkup resm-i edyān düzile. Ve fi’l-ḥadīṣ «ان الله تعالى لهذا الأمة على رأس مائة سنة من يجدد لها دينها»¹⁰⁰ gelmişdür.

Temsil

Bostāncı tarlaya bir çekirdek atar. Ve ol çekirdekden bir fidan nābit olur. Şoñra kol ve dal ve yapraklar koyverüp, tarlaya yayılup envā’-ı reng bāğlar, ba’dehu dāneler zühür itmege başlar. Ve ol dāneler büyürken kimi kurur, kimi çürür ve kimi kemāl bulmaqsızın bostāncı kıparup yir. Kuşūrı da kemāl bulduqça kıparur. Eñ a’lāsın tohumlık olarak kendüye alıkor. Diğerlerini şatar. Kimini insān, kimini ḥayvān yir. Ve kimi dağı çürüyüp [12b] atılır. Ve işbu minvāl üzerine ilk maḥşül tükenüp diğer maḥşül kıyurur. Faķat ilk virilen maḥşül şoñradan kıyuran dāneler gerçi resm ü şüretçe müşābihdür, ammā dad u lezzetde ašlā müşābihātı yokdur. Ve eñ

⁹⁸ “Saf şarabı diğerleri içip meclisi dağıttılar. O meclisten bizim nasibimize şarabın tortusu kaldı.”

⁹⁹ Nüşhada “kalmadı” şeklinde yazılan bu kelime sentaks ve anlam gereği “kaldı” olarak metne alındı.

¹⁰⁰ Hadis-i Şerif, “Şüphesiz ki Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir.” (Ebû Dāvūd, Melahim, 1)

nihâyetde koyuran dâneler gerek şüret ve gerek lezzetçe hîç bir vech ile beñzemez. Zîrâ bostân bozumu vaqti gelüp diğ̈er bostân zer' idilecekdür. Pes bu 'âlem daħı bâğçe vü bostân-ı ilâhî olup arzu'llâh-ı vâsi'aya bir çekirdek atıldı. Murâd nür-ı Muħammed'dür. Ve ol çekirdekden bir fidan nâbit oldu. Murâd âdemdür. Ve ol fidandan sâķ-ı şâķ neşv ü nemâ olup envâ'-ı reng üzerine bütün 'âleme yayıldı. Murâd kâffe-i eşyâdur. Ba'dehu dâneler koyurmağ̈a başladı. Murâd insândur. Ve ol dâneler büyürken kimi ħurur, kimi çürür, kimi daħı kemâl bulmaķsızın bostâncı ħoparup kimini yir, kimini atar. Murâd ümem-i sâlifedür. Ba'dehu ħuşûrı kemâl bulur. Murâd zamân-ı Faħr-ı risâletdür. Şoñra kemâl bulmuş olan dâneleri bostâncı ħoparur. Kimini toħumlık olarak kendüye alıķor. Murâd muħarrebîndür. Diğ̈erlerinüñ kimini insân, kimini ħayvân yir. Kimi daħı çürüyüp atılır. Murâd ümmet-i Muħammed'den kimi muvaħħid, kimi mülħid, kimi muvâfıķ, kimi münâfıķ, kimi şâliħ, kimi tãliħ, kimi müslim, kimi mücrim olarak maħv olup giderler. Ve yine diğ̈er dâneler koyurur. Murâd zamân-ı sa'âdetden şoñra imâmîn-i tâbi'in, tubba'-ı tâbi'indür. Bunlar da tükênüp diğ̈er dâneler koyurur. Murâd âħir zamândur. Pes [13a] zamân-ı sa'âdetde olan insânlar ile şimdiki insânlar gerçi resm ü şüretçe mümâşil ü müşâbih ise de sîretçe aslâ müşâbihâtları yokdur. Çünki bostân zevâl bulmaķdadur, fâfehüm.

Li-münşî'ihî Beyt

Ġâyete irdükde her bir kemâlât

Tenezzül idüp gelür zevâlât

Aħvâl-i 'âlem vehm ü ħayâlât

Her kemâlütñ vardur bir perîşânı

«يأتني على الناس زمان لا يبقى من الإسلام إلا اسمه، ولا من الدين إلا

رسمه، ولا من القرآن إلا درسه، يعمرون مساجدهم وهي جراب عن ذكر الله، شر أهل ذلك الزمان، علماءهم منهم تخرج الفتنة، واليهيهم تعود هؤلاء علامات القيامة»¹⁰¹ gelmişdür.

Li-münşî'ihî Nazm

¹⁰¹ Hadîs-i Şerîf, "Öyle bir zaman gelecek ki İslam'ın sadece ismi, dinin sadece resmi, Kur'an'ın sadece dersi kalacaktır. Mescitleri Allah'ın zikri olmadan var olacak. O zamanın insanları kötü niyetli olacaktır. Onların âlimleri fitne çıkaracaktır. İşte onlarda kıyamet alametleri olacaktır." (Ebû Dâvûd, Melahim, 1)

İslāmum diyen halk içinde çok
 Ezān okunur cāmi'a giren yok
 Söze gelince birbirinden fevk
 'İlm ü 'irfānda düzer ulu sevķ

Mesācid tenhādur mey-ḥāne dolu
 'İşretle me'lūfdur küçükle ulu
 Lehv [ü] lu'b için ḳahveler memlū
 Nefs hevā ile ider dürlü zevķ

Fısk u fücūr dolup İslām içinde
 'Aḳā'id bozulup her bir şaḥıṣda
 Emniyet ḳalmadı hıç bir kimsede
 Herkesüñ emeli ḥızlāna sevķ

İ'tibār ḳalmadı zühd u şalāḥa
 Az bulunur yolu gider felāḥa
 Ḳalmıṣlar zulmetde irmez şabāḥa
 Kendi nefsine hıç inşāfı yok [13b]

Āḥire irmekde zamānumuz hem
 Resm-i edyāna virilmez ehemm
 Şüretde aṣlā olınmaz fehm
 Şem'-i imānda ḳalmamıṣdur şevķ

Zāhirde böyle bātında öyle
 Aḥvāl-i 'ālem gerçekte böyle
 Bir kimse ṭođrı giderse yola
 Ehl-i fesede ider anı 'avķ

Ref' olup ortadan erbāb-ı kemāl
 Netice budur iriṣe zevāl
 Cemālī sen daḥı olursun zülāl
 Çek başuñ aradan bir gūşeye soķ

Ve'l-ḥāşıl ehl-i taşavvuf cihāndan pinhān oldu. Rüsüm-ı dīn ü taḳvā, vera' u sünen bozuldu. Ancaḳ ortalıḳda ḳuru bir da'vā ḳaldı. Yol gösterici fesede halk arasına girüp zühd ü şalāḥ u 'irfān degüşerek hezeyān olmağa yüz ṭutmuş. Ve şüretā ortada bir 'irfāniyyetdür, geziyor. Ḥāl bu ki o da lafz

u sözden 'ibâret olup söz ise yakîn hâşıl itdürmez. Çünkü şuyuñ taşavvurıyla şusuzlığı gidermez. Ve âteşüñ fikriyle harâret virmez. Âteşe da'vâ-yı taleb hîç bir vaqt matlûba irişdürmez. Belki vecd-i hâl ve zevk-ı 'irfân me'al bulmağa mevkuftur. Bu ise 'aşk ile hâşıl olur bir keyfiyyetdür. Hâl bu ki fi zamânina şâhib-i 'aşk enderdür.

Haqqı Beyt

Varını 'aşka yakmayan
Mürşide toğrı bakmayan
Bağrı muhîṭ akmayan
Kaṭre iken 'ummân olmaz

Yünus Beyt

'Aşkuñ bağrına ṭalmayan [14a]
Cânını fedâ kılmayan
Haq cemâlini görmeyen
Meydâna girmez Allâhuñ

Hâşimî Beyt

Sırr-ı 'aşka maḥrem olmaz itmeyen cânın fedâ
Zât-ı Haqqa 'ârif olmaz 'aşka irmeyen dilâ
Bil metâ'-ı vaşl-ı yâruñ 'aşkdurur sırr-ı mâyesi
Böyledür aqvâl-i cümle-i enbiyâ vü evliyâ

beytler[i] mantûkınca her bir şey'üñ huşûli 'aşk u maḥabbet iledür. 'İlm ile hâşıl olan 'irfâniyyet menzil-i maqşûda irdürmez. Zirâ bal dimekle ağız ṭatlı olmaz. Ṭatmağa muhtâcdur. Ve ṭatmış olsa bile bi-'aşk olan maḥrûru'l-mizâc gibidür ki ḫalâvet-i 'aseli añlamaz. Ve 'innîn gibidür ki lezzet-i cimâ'ı ṭuyamaz. Ve a'mâ gibidür ki cemil ü kabîḫ olan nesneyi mu'âyene ile fark itmez.

Hâşimî Beyt

Ey gönül gel gel gayrıdan geç 'aşka eyle iktidâ
'Aşk-ı Haqdur ṭalib-i Haqkuñ demine müntehâ
'Aşk ile irdi murada evvelîn ü âḫirîn
'Aşk ile geldi zuhûra her müzâhir ibtidâ

‘Aşk ile geldi vücūda *küntü kenzūn*¹⁰² cevheri
 ‘Aşk ile irdi kemāle enbiyā vü evliyā

Pes her hâlde kişiye lâzım olan ‘aşk u maḥabbet peydā itmekdür. Zīrā ‘aşksız yola gidilmez.¹⁰³ «الرفیق ثم الطريق» ḥadīs-i şerīfi mışdākınca refīkdan murād ‘aşkdur. Gerçi mürşide daḥı şümūli vardır. Ve lâkin mürşid ibtidāsıdır. İntihāsı ‘aşkdur. Ve ‘aşkuñ adı çoḡdur. Her maḡāmda birer adı vardır. Ammā me’āl ü ma’nāsı birdür. Nitekim Niyāzī ḥazretleri buyurur: [14b]

[Nazm]

‘Aşk ile ‘āşık [u] ma’sūḡ bir imiş
 Hem emen hem emziren hem şīr imiş

Li-münşī’ihi Beyt

‘Aşk ile ‘āşık [u] ma’sūḡ üçdür üç
 Aşlı birdür ol ki fehmi güçdür güç

Her bir şey’ūñ zuhūrı ‘aşk u maḥabbet iledür. Ve ric’at-ı vuşūli ma’sūḡiyyet ü maḥbūbiyyetdür. Ammā erbāb-ı itlāḡa göre muḥıbb, maḥbūb, maḥabbet, ‘āşık, ma’sūḡ, ‘aşk gerek mecāz ve gerek ḥaḡıḡat ve gerek zāḥir ve gerek bātın ítibārī ma’nālardur. Ḥāl bu ki cümlesi birdür. Ve daḥı muḡtezā-yı zamāndan nāşī ḡalkuñ ‘adem-i kābiliyyetinden ‘aşk dinilen keyfiyyet meḡkūd ḡukminde ḡalduḡı bālāda dinilmiş idi. Ve gerçi böyle görinür, ammā bu ümmet pek maḡbūl bir ümmet olduḡından ítikād-ı tāmme olup da az bir ceḡd ile merātib-i ‘ulyāya ve maḡāmāt-ı evvelīne nā’iliyyetleri bī-iştibāhdur. Zīrā şoñ maḡşūldür. Her ne ḡadar evvelīne nisbeten dad u lezzeti yoḡ-ısa da ḡıymetde berāberdür. Belki daha ḡālibdür. Çünki terfāndur, fāfehum.

Binā’en ‘alā hāzā ḡafleti ḡoyup ḡişi kendi selāmeti için bir yol bulmaḡ lâzımdur. Ey ḡalib-i Ḥaḡ, Cenāb-ı Allāḡ üç vech ile bilinüp ḡurbıyyet peydā olunur. ‘İlm, ‘ıyān, yaḡındür. Meşelā ‘ilm şuña beñzer ki bir kimse deryāda gezer olsa gören bir kimse saña ta’rīf itse ki “Ben gördüm. Şu üzerinde yürünür.” Sen de işbu ta’rīf üzerine şuda yürünür olduḡını bildüñ. Ammā

¹⁰² “Hazine idim.” | Burada “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim, mahlukatı yarattım (Keşfu’l-Hafa, Aclunī, 2:133).” biçimindeki ḡadīs-i şerīften iktibas yapılmıştır.

¹⁰³ “[Önce] yoldaşı belirlemek, daha sonra yola çıkmak lazım.”

görmedüñ. Şoñra cehd ile deryāya varup şuda yürinür olduğunu [15a] gördüñ, ‘ıyān oldu. Ve lâkin şuda bi’z-zāt gezmedüñ, yakīn olmadı. Ba’dehu cehd iderek deryāya girüp bi’z-zāt şu üzerinde yürüdükde yakīn oldu. Artık ihtilāf u şüpheden kırtılup hālāş olur. Zīrā «الاختلاف والانقسام في العدم»¹⁰⁴ یظنون في الوجود»¹⁰⁴ buyurulmuşdur. Ya’nı “İhtilāf yokda bir vücūd zann itdirür.

Li-münşi’ihi Beyt

Kıl ferāğat cümleden mürşidüñ dā’im tüt izin
İhtilāf u şübhelereñden kırtılırsun bil hemīn

Çünkü sālifü’l-beyān iki merātib ki ‘ilm ü ‘ıyān idi, bunlarda ihtilāf vardır. ‘İlm hep ihtilāf üzerinedür. ‘İyānda gerçi ihtilāf ref’ olur. Ammā reng ü elvānuñ netice vü nihāyeti olmadığından yine aldadır. Meşelā o kimseyi şu üzerinde yürür gördükde dığer bir kimse dise ki “Şuyuñ tabı’at u hilkati batırmağdur. Ammā şuyuñ altında köpri olduğından anuñ için o kimse batmıyor. Ve illā, batar.” didükde kendi şu üzerinde olmadığından tabı’i şübhe ‘arız olur. Ve’l-hāşıl her bir şey’ kendeñde görüp bilmedükçe yakīn olmaz. Nitekim *Kur’an*’da¹⁰⁵ «إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ» ve hadīs-i şerīfde¹⁰⁶ «من عرف نفسه فقد عرف ربه»¹⁰⁶ bu remzi nātııđdur.

Hāşimī Beyt

Sen seni sen bilmeye anı bil seni
Sen seni bildüñ ise bildüñ anı

Ve bu yakīn mertebesine remzen dığer bir ta’bīrse Hāzret-i
Mevlānā *kıddise sırruhu*¹⁰⁷ buyurur:

تا نسوزی نیست آن عین البقین

¹⁰⁸ این یقین خواهی در آتش در نشین

[15b] Terceme: “Ya’nı tā āteş-i ‘aşka yanmayınca ol yakīn degüldür. Bu yakīni istersen ‘aşk āteşinde otur da gör. Ya’nı āteşe girüp de harāret ü

¹⁰⁴ “İhtilaf ve inkısam yoklukta bir varlık düşündürtür.”

¹⁰⁵ “Kendini bilmeyenden başka...”, Bakara Sûresi, 2/130.

¹⁰⁶ Hadīs-i Şerīf, “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/262)

¹⁰⁷ “Allah onun sırrını kutlu kılsın.”

¹⁰⁸ “Ateşte yanmadığın takdirde onu gözünle görmüş gibi bilemezsin. Eğer kesin olarak bilmek istiyorsan ateşin içerisinde otur.”

rengin kesb itmekle yakîn olur. Ve illâ, olmaz.” dimekdür. Hâl bu ki halk ise ‘anâşır-ı erba’adan mürekkebe olup dâ’imâ şu ve âteş içinde oldukları hâlde yine şu ve âteş ararlar. Zîrâ ğarķ olduklarından göremezler. Nitekim balıklar suyu ve semender âteşi aradukları gibi bilmezler ki zerre miķdârı şu ve âteşden ayrılısalar ölürler. Hayaatları ancak şu ve âteşdür, fâfehüm cidden.

Ve dağı ‘ilm mertebesinde tebdîl-i cehl vardır. ‘İyân mertebesinde tebdîl-i vehm ü zann vardır. Yakîn mertebesinde tebdîl-i hâl vardır ki mertebe-i kemâl ancak budur. İmdi, bu üç merâtib ki ‘ilm ve ‘iyân ve yakîn idi, buña şerî’at, tarîkat, haķîkat dağı ta’bîr olunur. Bunlar yine bir mertebenüñ ismidür. Zîrâ ‘ilmsiz ‘iyân olmaz. ‘İyânsız yakîn olmaz. Yakînsiz ‘âlem-i lâhûta varılmaz. Ve ma’rifet dağı bunlaruñ miyânelerinde olan zevķ-ı raķîkdür. Ve lâkin bunlaruñ cümlesini cem’ u hâl itmedükçe anlaşılmaz. Nitekim buña remzen Niyâzî buyurur:

Şerî’atüñ sözleri haķîkatsiz bilinmez
Haķîkatüñ sözleri tarîkatsiz bulunmaz

Ya’nî şerî’atden bed’ idüp tarîkatle haķîkate varmaķ şerî’atüñ sırrın añlamaķdur. [16a] Böyle olunca şerî’at didükleri ‘ayn-ı haķîkat imiş. Haķîkat didükleri ‘ayn-ı şerî’at imiş. Nitekim hadîs-i şerîfde «من كان منه مبدأ كان إليه»¹⁰⁹ buyurulmuşdur. Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerine su’âl itmişler ki “Taşavvufuñ intihâsı nedir?” “İbtidâsıdır.” buyurulmuşdur. “Yâ bu ‘avâmm ile havâşş beyninde fark nedir?” “Avâmm şerî’ati taklîd üzerine bildigidür. Havâşşuñ ise taķķîkdür.”

Niyâzî Beyt

Serây-ı dîn esâsıdır şerî’at
Tarîķ-ı Haķ hüdâsıdır şerî’at
Budur ol kapu dergâh-ı Haķķa
Ki yoluñ ibtidâsıdır şerî’at

Dağı bunuñla hatm olur bu yollar
Bu râhuñ intihâsıdır şerî’at

Ve dağı ma’lûm ola ki kişi vaatan-ı aşlîsine ‘ubûr itmek üzere üç kapu vardır. Şehrleri şerî’at, tarîkat, haķîkatdür. Ve bunlar birbirini mazrûfdür ki

¹⁰⁹ “Kim ki ondan başladıysa onda sona ermiştir.”

içinde sırrı's-sır şarılmışdır ki ¹¹⁰ «الانسان سرّ وأنا سرّ» hadîs-i şerîf-i kıdsînüñ müşdâkıdır. Pes şerî'atüñ kapusu kelime-i şehâdetdür. Bir kimse kelime-i şehâdet getirse şerî'atüñ kapusını açdı. Ammâ ahkâm-ı şerî'ati icrâ itmedi. 'Älem-i şerî'ati ve şâhib-i şehri bilemedi. Tarîkatüñ kapusu mürşid-i kâmildür. Bir kimse bir mürşid-i kâmil buldı, tarîkatüñ kapusunu açdı. Ve lâkin ahkâm-ı tarîkati icrâ itmedi. 'Älem-i tarîkati ve şâhib-i şehri bilemedi. Haķîkatüñ kapusu ol mürşid-i kâmilüñ [16b] iziyle kendi haķîkatine irmekdür. Bir kimse kendisi neden 'ibâret oldığını añladı. Faķať ahkâm-ı haķîkati icrâ itmedi, 'âlem-i haķîkati ve şâhib-i şehri bilemedi. Ve bu üç mertebeye remzen Hazret-i Resül buyurur: «أنا مدينة العلم وعلي» ¹¹¹ «أنا دار الحكمة وعلي بابها، وأنا وعلي من نور واحد» ¹¹¹ Pes kişı bu üç kapudan güzer iderek şehirlerini seyrân itmedükçe vaťan-ı aşlısine varamayup berzaħda alur. Ve bu kapularuñ bulmadan maşad kendi haķîkatine varmadır. Ve kendi haķîkatine varmadan maşad mebd'e'-i mu'ad sırrına maźhar olmadır. Zirâ insân min cihetin pek büyük bir şey'dür. Nitekim İmâm 'Alî *kerrema'llahu vecheh* ¹¹² efendimiz buyurur:

Beyt

وتزعم أنك جرم صغير
وفيك إنطوى العلم الاكبر ¹¹³

Terceme: "Ya'nî siz kendiñüzi küçük bir şey' zann idersiñüz. Ėal bu ki 'âlem-i ekber sizdedür ve sizsiñüz." dimekdür.

Hâşimî Beyt

Sen seni bilsen eger 'âlem-i kübrâsın sen
Menşe'-i feyz-i ezel nüşha-i kübrâsın sen
Maħzen-i sırr-ı Ėudâ Ėâne-i kübrâsın sen
Maźhar-ı emn ü emân maħmil-i kübrâsın sen

Pes alb-i insân maħzen-i sırr-ı Ėudâ ve maħmil-i emânet-i kübrâ oldığı Ėâlde nefsine uyup işbu şerefiyyetini zâyi' idüp de Ėazîne-i Ėudâ'yı

¹¹⁰ "İnsan sırdır. Ben de sırrım."

¹¹¹ "Ben ilmin şehriyim. Ali onun kapısıdır. Ben hikmet eviyim. Ali onun kapısıdır. Ben ve Ali bir nurdanız (el-Cami'us-sağır 1/415)."

¹¹² "Allah yüzünü ak etsin."

¹¹³ "Kendinizin hacminin küçük olduğunı düşünüyorsunuz. Ancak büyük dünya sizin içinizde gizlidir."

ve emānet-i kübrāyı āhara zabt itdirerek, esīr-i nefis olup zī-kıymet olan ‘ömrini hiçe şarf iderek, bi’l-āhire kendinden şermende olması bundan ebter ve bundan ekfer bir şey’ olmaz. Ve bu ise şān-ı insāniyyete lā’iķ olmayacağından [17a]¹¹⁴ hemān taḥşil-i ma’ārif-i kemālāt için bir melce’ penāh ittihāz iderek ‘avāmm-ı ke’l-hevām ve zümre-i nāsdan kırtulmak herkese lā-büdd ü lāzımdır. Nitekim ḥadīs-i şerīfde «لَا بَدَ [لَكَ مِنْ] قَرِينٍ»¹¹⁵ «Ya’nī “‘Ālem-i ‘āhirete herkes yalnız gitdiginden elbette bir qarīn peydā itmek lāzımdır.” demekdür. Ve İmām ‘Alī kerrema’llāhu vecheh¹¹⁶ buyurur: «لَوْلَا الْمَرْبِيُّ مَا عَرَفْتُ رَبِّي»¹¹⁷

Ve “‘Ālem-i şehādetde taḥşil-i kemālāt-ı ma’rifetu’llāh iderek çeşm-i başiretle rü’yet-i cemālu’llāh mümkündür.” [diyü] haber virmişler iken bugünkü cennet-i ‘irfāna girüp cemālu’llāh görmeyüp de “Yarın ba’del-mevt cennetde rü’yetu’llāh bizüm içündür.” diyerek himmet-i kāşıra ile nākdı koyup fakdı istemek ağreb emeldür. Nitekim *Kur’an*’da «وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ»¹¹⁸ buyurulmuşdur. Ya’nī “Dünyāda kör olan āhiretde daḥı kördür. Ḥaḳkı göremez ve bilemez.

Beyt

Kim ki bunda ‘ārif-i Ḥaḳ olmadı

Tā ebed bigāne ḳaldı bulmadı

Ve daḥı ma’lüm ola ki ḳalbün iki ciheti vardır. Biri ‘ālem-i mülk ü şehādet nāzırdur. Ve biri ‘ālem-i meleküt u lāhūta nāzırdur. Ve ‘ālem-i mülk ü şehādet beşeriyete rāci’dür ki süfliyyātdur. Ve ‘ālem-i meleküt u lāhūt rühāniyyete rāci’dür ki ‘ulviyyātdur. Pes kaçan ki kişi beşeriyete mā’ildür, aḥlāķ-ı zemīme ve ef’āl-i ḳabīha ile me’lūf olup mażhar-ı ḥayvān olur. Ve kaçan ki kişi rühāniyyete mā’ildür, aḥlāķ-ı ḥamīde ve ef’āl-i ḥasene ile me’lūf olup mażhar-ı insān olur. Ve gerçi bunlaruñ [17b] mutaşarrıfı rüh-ı izāfidür. Ammā farḳ u temyīz itmek için her iki cihetüñ irādet ü ḳudreti vardır. Zirā insāniyyet selāmet ü necātdadır. Ḥayvāniyyet helāk ü ḥüsrāndadır, fāfehüm.

¹¹⁴ Yazmada bu sayfaya varak numarası verilmemiş, numaralandırma sonraki sayfadan devam etmiştir.

¹¹⁵ “Şüphesiz ki seninle birlikte gömülecek bir yakın lazımdır.”

¹¹⁶ “Allah yüzünü ak etsin.”

¹¹⁷ “Eğer beni yetiştiren olmasa Rabb’imi bilmezdim.”

¹¹⁸ “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür.”, İsra Sûresi, 17/72.

Beyt

İrmedi rütbe-i insāna melek
Görmedi böyle cāhı çeşm-i felek

Ve yine ma'lūm ola ki insān merātib cihetiyle kıbiliyyetde mütefāvitdür. Zīrā her şaḥsuñ ma'lūmı 'ilmine göredür. 'İlm ise ma'lūma tābı'dür. Ya'nī her şaḥş isti'dādı miqdārı yol alır.

Beyt

Gerçi insān olupdurur ṭabakāt
Kimi bir kat olur kimi kat kat

Ve fi'l-ḥadīs¹¹⁹ «قدر المرء ما يهمله» gelmişdür. Ya'nī "Kişinüñ miqdārı himmet itdigi nesnedür." Himmetsiz bir şey' olmaz. Zīrā kuşuñ āsumāna pervāz itmesi kanadıyladır. İnsān daḥı vaṭan-ı aḥlīsī olan 'ālem-i lāhūta pervāz itmesi himmetiyledür. Pes bir kuş ki kanad peydā idüp uçar, her ne kadar āsumāna irişemez ise de damdan ve gürbenüñ ağızından kırtılır. İnsān daḥı ṭarīkātā deḥālet idüp derviş olur. Her ne kadar kemāl-i dervīşlige, ya'nī maḳām-ı evliyā'u'llāha irişemez ise de zümre-i 'avāmdan ve nefsuñ vartasından kırtılır.

*Hakḳı kudise sırruhu*¹²⁰ Beyt

Gülistān-ı cihān içinde bugün
Kimi hār içre kimi gülde yatur
Kimi ser-menzil-i maḳşūda irür
Kimi düşmiş miyān-ı külde yatur [18a]

Ve'l-ḥāşıl yolında ihtimām-ı ğayret iderek dimeye ki "'Ālem-i ḥaḳīkat baña keşf olup ma'nā yüz göstermedi." Hemān derd isteyüp her kaçan ki kişide derd zühūr ide, 'ayn-ı dermān odur.

Niyāzī kudise sırruhu Beyt

Her kimüñ kim yüreginde derd-i Ḥaḳdan ola dāğ
'Āḳıbet dermān idüp cism ü cānı ola şağ

Mevlūd-ı şerīfde daḥı gelür:

¹¹⁹ "Kişinin değeri yaptığı iyilik kadardır."

¹²⁰ "Allah onun sırrını kutlu kılsın."

Beyt

Kimde kim ‘aşkuñ nişanı vardurur
‘Âkıbet ma‘şûka anı irgürür

Ve eger dinilürse ki “Her nesnenüñ huşûli tevfiķ u iķtidâr-ı Haķ iledür, ķuluñ bu huşûşda ne medħali vardur?” Biz dirüz ki ķulda ‘âriyeten iħtiyâr-ı cüz’î oldıgından anuñla her şey’üñ huşûline ķadır olur. Ve fâ’il-i muħtârda iħtiyâr bulunmak emr-i bedihîdür. Pes ķul için iħtiyâr vardur ki irâdet-i Haķ üzerine sâbıķdur. Ya’nî ibtidâ ķul bir nesneyi iħtiyâr ider. Ba’dehu Haķ anuñ muħtârını irâdet ve ħalk ider. Bilâ-iħtiyâr hiç bir şey’e cebr yoķdur. Zîrâ *Ķur’ân*’da ¹²¹(وَإِنِّعُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ) muķtezâ-yı celilince umür-ı şüriyyenüñ vesîle vü vâsıtaya muħtâc oldıgı gibi umür-ı ma’neviyye daħı böyledür.

Hâşimî Beyt

Bu ‘ilmi şanma vehbîdür
Göñülde kesb-i maħfîdür

Müderris nuţķ-ı ma’nîdür
Oķunur dersi Türkîdür

Ve *Ķur’ân*’da ¹²²(وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) gelmişdür. Binâ’en ‘alâ hâzâ her şey’de cidd [ü] sa’y itmek insâna lâ-büdd ü lâzımdur. [18b] Eger dinilürse ki “İrâdet-i cüz’î daħı irâdet-i Haķ iledür, nitekim *Ķur’ân*’da ¹²³(قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ) ¹²⁴(وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) buyurulmuşdür.” Ve lâkin bu maħal esrâr-ı ķaderdendür. Buña ‘aķl irmez. İrse bile ifşâsı ħarâm ve mübâħaşesi memnû’dur.

Li-münşi’ihi Beyt

Hep ķabza-i ķudretde
‘Aķluñ mâverâsında

Cümle zuhûrât anda
‘Âlem buña ħayretde

¹²¹ “O’na yaklaşmaya vesile arayın.”, Maide Sûresi, 5/35.

¹²² “İnsan için ancak çalıştığı vardır.”, Necm Sûresi, 53/39.

¹²³ “De ki: ‘Hepsi Allah’tandır.’”, Nisa Sûresi, 4/78.

¹²⁴ “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”, Tekvir Sûresi, 81/29.

İşte sözi uzatduk. Ve ma'rüzât-ı haķırānem ise zāten kelām-ı 'urefā-yı sālifede dağı baş olınmışdur. Ammā ¹²⁵«التكرار حسن»

każiyyesine ri'āyeten bu faķır-i pür-taķřır dađı anlara ittibā'en bi'l-münāsebe bi-'arz-ı maķālāt iřbu *Silsile-nāme* 'ilāveten řebt-i řađıfe-i suťür olındı. Va'llāhu veliyyü't-tevfık.

Temmet er-risāle bi-'ināyeti'r-refık. Ğurrire ĥitāmü'r-risāle fi yevmi's-sābı' min şa'bāni'l-mu'azzam li-seneti tis'a ve řelāşe mi'e ve elf min hicreti men lehu'l-'izz ve'ř-şeref.

Nazm

Elif

Besmeleyle ĥamd ile başladum çün ibtidā
Ĥüsn-i ĥatm ile müyesser itdi nüşhamı Ĥudā

Be

şad selām kıldum Resüle āl [ü] ařĥābına heb
Nür-ı feyzinden irişdi 'aķıbet baña zehab

Te

Ķalb-i vırānemi ma'mür eyledi bu vāridāt
Mürde cismüm tāzelendi yeñiden buldı ĥayāt [19a]

ře

Ehl-i beytün řoĥbetiyle dā'imā itdükçe başş
Göñlüme ŧulü' iderdi dürlü ĥikmetiyle ba'ř

Cim

Himmeti bulardan alan ĥayra itmez iĥtiyāc
Yolına cānın virürler terk iderler taĥt u tāc

Ĥa

Çār 'anāřır hem řabāyi' devr ider eflāke çerĥ
Hem mevālīd geçer ĥayvān iken insāna çerĥ

Dāl

¹²⁵ "Tekrar etmek iyidir."

Kim ki bu devri geçüp bildi nedür mebdē' me'ād
Cān ile ten arasından perdeyi itdi güşād

Zāl

Haşri neşri hem şırātı zevk ile itmeyen nefāz
Ol vaqtde gördi bildi kimdürür melce' mu'āz

Ra

Cennet-i 'ācilede hem mażhar-ı dīdār olur
Meskeni firdevs-i a'lā ḥūriye serdār olur

Ze

İre ḥaḳḳānī vücūda kim bulupdur imtiyāz
İki 'ālemde bulupdur dürlü dürlü i'tizāz

Sin

Kenz-i maḥfīnūn rümūzın kim ki oldıysa şinās
Varlığı dosta virüp giye ḥaḳīḳat libās

Şın

Şeş cihet mescid olupdur miḥrābıdur iki ḳaş
Emr-i *ve'scudū*¹²⁶ gelince secdeye hem ḳoya baş [19b]

Şad

*Küntü kenzün*¹²⁷ maḥzeninden dersini alır ḥavāşş
Terk ider evrāḳ-ı lafzı şüpheden olur ḥalāşş

Ḍat

Ey gönül bu mülke gelmekden nedür dirsen ğarāz
Himmet-i mürşid ile sen seni bulmaḳdur ğarāz

Ṭı

¹²⁶ "Secde edin", Hac Sûresi, 22/77.

¹²⁷ "Hazine idim." | Burada "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim, mahlukatı yarattım (Keşfu'l-Hafa, Aclunî, 2:133)." biçimindeki hadîs-i şeriften iktibas yapılmıştır.

Ger müderris olur ise itme aşlā ihtilāt
Rāh-ı Hāḡda farz olupdur mürşidīne irtibāt

Zı

Hem münāfıḡ şoḡbetinden dā'im eyle ihtifāz
Ehl-i tevḡīde ḡarīn ol bula ḡalbūñ ihtizāz

'Ayn

Tut ḡulaḡın mürşidūñ nuḡḡını eyle istimā'
Zirā yolda vardur ammā envā'-ı vaḡş [u] sibā'

Ġayn

Ehl-i derd iseñ eger cümle a'zā olur ḡulaḡ
Cism [ü] cānuñ şevḡ olur ḡalbinde parlar bir çerāḡ

Fe

Gösterür envā'-ı rengler her cānibūñ ide şāf
Ol ḡaḡīḡat Beyt-i Ma'mūrı ide dā'im ḡavāf

Ḳāf

Gel ḡönül şūret gözetme dā'imā sīrete baḡ
Her ne görürse ḡözüñ andan cemāl-i yāre baḡ

Kef

Vech-i didār görmeñ için çeşm-i başiret gerek
Çeşm-i başardan geçüpdür cān ḡözün açmaḡ gerek

Lām

Zāt-ı Hāḡḡı hem şifātı ara sen de sende bul
Kim vücūdında olupdur şümme vechu'llāh bul [20a]

Mīm

Şehr-i dilde vecd-i ḡalle cümlesūñ eyle tamām
Hāḡ ḡatında ister iseñ bulasın 'ālī maḡām

Nūn

Qıl ferāgat cümleden mürşidüñ dā'im tut izin
İhtilâf-ı şübhelerden kıtılursun bil hemîn

Vāv

'İlm-i ledündür bu sözler añladuñsa gel berü
'İlm-i zâhirlle bulunmaz eyleseñ biñ cüst ü cü

He

Her biri ârzü ider dîdâr-ı Haqqı görmege
Bâtinuñ tâhir ider zâhir cemâlüñ görmege

Lâm elif

Murğ-ı cânuñ bu kafesden uçurup pervâz ola
Ten serâyı yıqılup birgün olur virân ola

Ye

Ey Cemâlî ebsem ol hem sen seni baq sen seni
Çekilüp bir tenhâya gir kimse bilmesüñ seni

Men 'aref¹²⁸ sırrıyla ger bildüñse kendi şânını
Ol vakitte añladuñ bildüñ hem ol sulţânını

Temmet.

KAYNAKÇA

Acemzâde Mustafa Cemâlî, *Silsilenâme-i Mevleviyye*, Ankara Milli Kütüphane, Numara

06 Mil Yz A 8920, vr. 1b-20a.

AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, "Sarı Abdullah Efendi'nin Meslekü'l-uşşâk Kasidesi ve La'li-

zâde Abdülbaki'nin Zeyli", *Turkish Studies*, 2014, Volume 9/3 Winter, s. 189-211.

BİTİÇİ, Taxhidin, *Münîrî-i Belgrâdî ve Silsiletü'l-mukarrebîn Adlı Eseri*, Marmara

¹²⁸ Burada "Nefsini bilen Rabb'ini bilir (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/262)." şeklindeki hadîs-i şeriften iktibas yapılmıştır.

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- DONUK, Suat, "Habeşîzâde Abdurrahim Rahîmî'nin Matla' u'l-İşrâk Adlı Silsilenâmesi ve Matla' u'l-İşrâk'a Göre Tarikatlar ve Şeyh Silsileleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, 20 (1), 38-62.
- , Suat, "Türk Edebiyatında Silsilenâme ve Seyyid Ahmed Cezbî'nin Câmî' u's- Silsile Adlı Silsilenâmesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2020, 6/1, 16-36.
- EFENDİ, İlyas, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitabı's-silsileti'l-celvetiyye'si*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- KANAR, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2009.
- NAMLI, Ali, "İsmail Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, s. 102-106, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZTOPRAK, Nihat, Mustafa Özkat, "Hâfız Cemâlî'nin "Silsilenâme-i Tarîkat-ı Aliyye-i Uşşâkî" Adlı Muvaşşah Manzumesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 26, İstanbul 2021, 448-490.
- TELLİ, Hasan, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.
- TUMAN, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, (hzl.) Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- ÜNVER, Ünver, "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Turkish Studies*, Volume 3/6, 2008 Fall, s. 1-46.

“ACEMZÂDE MUSTAFA CEMÂLÎ AND HIS SILSILENÂME-İ MEVLEVIYYE”

Abstract

There are many works in the type of silsilename in manuscript libraries. One of them is Acemzâde Mustafa Cemâlî's work called Silsilenâme-i Mevleviyye. Mustafa Cemali is the son of Skopje Acemzade Dervish Lodge Sheikh Hasan b. Mustafa es-Sinani. He is a member of the Mevlevi order. He is one of the dervishes of Skopje Acemzade Dervish Lodge. It is understood from the poems in Silsile-i Mevleviyye that he wrote poems under the pseudonym Cemali. However, Acemzâde Cemâlî's poetic talent is limited. The writing of Silsile-i Mevleviyye was completed on 7 Şa'bân 1309 (7 March 1892). It was written with the aim of presenting the sheikh lineage of the Mevlevi order from Hz. Mohammed to Mevlana Jalaluddin-i Rumi and the life information of its leaders from Hasan-ı Basri to Shams-i Tabrizi. It is in the type of silsilename mixed with Sufi information. It contains fifteen biographies. In the biographies, information is given about the person's identity, family, education level, the story of his entry into the sect, his sheikh, date of death and legends. The most voluminous biography belongs to Mevlana Jalaluddin-i Rumi. In addition to biographical information, it also includes information about mystical subjects such as knowledge and types of caliphate, nûr-ı Muhammedî, ahz, velayet, prophecy, divine love. This information is presented by embellishing it with many verses, hadiths, polite words and poems. Its language is heavy and its style is simple. The factor that makes its language heavy is the multiplicity of mystical concepts and terms. The absence of poetic and literary arts and the shortness of the sentences made its style simple. In this article, information about Acemzâde Mustafa Cemâlî's life and literary personality was given, his work named Silsilenâme-i Mevleviyye was introduced, and the translated text of Silsilenâme-i Mevleviyye was shared with the scientific community.

Keywords

Acemzâde Mustafa Cemâlî, Silsilenâme-i Mevleviyye, Silsilenâme, Mevlevilik.

VUSÛLÎ MEHMED ÇELEBİ'NİN
NESÂYİH-İ CÜNDİYYE'Sİ*

Muzaffer KILIÇ**

ÖZET

Bu çalışmada XVI. asrın tanınmış âlim ve şairlerinden Vusûlî Mehmed Çelebi'nin askerler başta olmak üzere padişah, komutan ve halka yönelik nasihatleri içeren Nesâyih-i Cündiyye adlı eseri ele alınacaktır. Bu eser, müellifi bilinmeyen Risâle-i Cündiyye adlı bir risalenin "nesayih-i cündiyye" başlıklı ilk faslına mukaddime ve hâtime eklenerek vücuda getirilmiştir. Tür bakımından nasihatname ve siyasetname özelliklerini gösteren Nesâyih-i Cündiyye, uzun manzum mensur bir mukaddime, asıl konunun işlendiği bölüm ve kısa bir hâtimeden müteşekkildir. Mukaddimedede; besmele, hamdele, münacat, tevhid ve na't bölümlerinin ardından Sultan II. Selim'in övüldüğü methiyeler yer almaktadır. Asıl konunun işlendiği bölümde sebebi telif, nasihatler ve konuya uygun hikâyeler bulunmaktadır. Nasihatlerin "nesâyih-i cündiyye" başlıkları ile ayrı ayrı işlendiği bu bölümde; sır saklamak, padişaha itaat etmek, ihsan ve lütuf, takva ve taat, komutanın kararında sebatkâr olması ve askerlerini tanıyıp onları tehlikelerden koruması, akıllı ve olgun kimselerle bir arada bulunmak ve sabır hakkında nasihatler ile konulara uygun hikâyeler yer almaktadır. Metnin hâtime bölümünde ise kısa bir hitam cümlesi ile mesnevi şeklinde dört beyitlik bir dua manzumesi bulunmaktadır. Makalede, Vusûlî Mehmed Çelebi'nin hayatı ve eserlerine kısaca değinilerek Nesâyih-i Cündiyye'nin incelemesine geçilmiştir. Nesâyih-i Cündiyye'nin kısaca tanıtıldığı bu bölümde sırasıyla; Risâle-i Cündiyye ile benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmakta, eserin nüshası tanıtılarak tür, şekil ve üslup özelliklerine değinilmekte ve son olarak muhteva bakımından ele alınarak eserin özetine yer verilmektedir. İnceleme, genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç kısmıyla tamamlanmaktadır. İkinci bölümde ise Nesâyih-i Cündiyye'nin transkripsiyonlu metni ile metinde geçen ayet, hadis, şiir ve kalam-ı kibar gibi Arapça-Farsça kısımların tercüme ve kaynakları sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Edebiyatı, Vusûlî Çelebi, Nesâyih-i Cündiyye, II. Selim, nasihatname, siyasetname.

* Makalenin geliş tarihi: 12.05.2022 / Kabul tarihi: 09.06.2022

Makaleyi okuyarak önemli katkılar sunan saygıdeğer hocam Dr. İsa Akpınar'a ziyadesiyle müteşekkirim. Ayrıca hadis ve Arapça metinlerin çevirilerinde yardımlarını esirgemeyen değerli hadis hocası Prof. Dr. Halit Özkan ile kıymetli meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demirci'ye canı gönülden teşekkür ederim.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mzzfrkili@klu.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-3861-9090).

Giriş

XVI. asrın önde gelen şairlerinden Vusûlî Mehmed Çelebi'nin [ö. 998/1590] II. Selim'e [ö. 982/1574] sunmak amacıyla kaleme aldığı bu eser; *Risâle-i Cündiyye* adlı müellifi meçhul bir risalenin nesâyih-i cündiyye başlıklı ilk faslını ele aldığı için *Nesâyih-i Cündiyye* olarak adlandırılmıştır (17^{a-b}). Müellifi meçhul bu *Risâle-i Cündiyye*'de klasik dönem mensur eserlerinde görülen hamdele ve salvele ifadelerine yer verilmeden besmele ile doğrudan esere giriş yapılmakta ve hâtîme kısmı bulunmamaktadır. Vusûlî ise bu eserin ilk faslındaki mevzu ve manzumeleri kendi lisanıyla yeniden yorumlayıp tevhit, na't ve methiye bölümleri bulunan bir mukaddime ile kısa bir hâtîme ekleyerek yeniden düzenlenmiştir. Sayıları az olmakla birlikte Osmanlı edebiyatında bu şekilde kaleme alınmış eserlere rastlanmaktadır.¹

Muhtelif temsillerle ahlakî öğütler vermeyi amaçlayan bu risale; nasihatname özelliği göstermekle birlikte sultan, tebaa, komutan ve askerinin görev ve sorumluluklarını anlatması itibariyle siyasetname türü içinde de değerlendirilebilir. Risalede askerler başta olmak üzere herkes için sır saklamak, akıllı kimselerle bir arada bulunmak, bir iş yaparken istişare etmek, yalan ve gıybetten uzak durmak, padişahın emirlerine itaat etmek ve onun izzetini korumak, cömert olmak, fakirlerin imdadına yetişmek; padişahlar için tebaasındaki zayıf ve fakirlere el uzatmak, ibadetlerde daha dikkatli olmak, âdil ve insafî olup zulüm ve sapkınlıktan sakınmak; komutanlar için ise askerini tanıyıp ehil olduğu işle vazifelendirmek, ordusuna hâkim olmak, zafer kazanana kadar kibir ve gururdan sakınmak, sebatkâr ve cesur olmak gibi nasihatlere yer verilmiştir. Son olarak ihtiyatlı davranmanın öneminden bahsedilerek risalede zikredilen duaları, padişah ve askerlerinin vird edinmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Gazzâlî'nin [ö. 505/1111] *Nasîhatü'l-Mülûk*'u, Nizâmülmülk'ün [ö. 485/1092] *Siyâsetnâme*'si ve Beydebâ'nın (?) *Kelîle ve Dimne*'sinde olduğu

¹ Hayreddin Paşa'nın (ö. 953/1546) Cezayir fethini konu alan Seyyid Murâdî'nin *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adlı eseri, Sâfi tarafından manzum bir şekilde tercüme edilerek *Cihâd-nâme* adı verilmiştir. Selami Turan, Filiz Duman, "III. Murad'a Sunulan *Cihad-nâme*'nin Müellifi Üzerine Bir İnceleme", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, Ağustos 2018, 139-150; Filiz Duman, *Klâsik Türk Edebiyatı'nda Fetih-nâme Geleneği ve Sâfi Mustafa Efendi'nin Cihâd-nâme'si: İnceleme-Metin*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dr. Tezi, Isparta 2019, XIII+382.

gibi yöneticilerin âdil, ahlaklı ve merhametli olup muhtaçların elinden tutmaları, hukuka riayet edip cömert olmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. İyi bir devlet yöneticisinin nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı bu tür eserlerde yer yer vezir, asker ve halkın tutum ve davranışlarına değinilerek verilen nasihatler temsillerle pekiştirilmektedir.² İdeal bir yönetici portresinin çizildiği *Nesâyih-i Cündiyye*, işte bu sebeple siyasetname özelliği göstermektedir.

Bahsi geçtiği üzere *Nesâyih-i Cündiyye*'nin kaynak metni *Risâle-i Cündiyye*'dir. *Risale-i Cündiyye*'nin elde bulunan nüshalarında³ müellif ve telif tarihine dair herhangi bir kayda rastlanmaz. Diğer yandan Vusûlî'nin *Nesâyih-i Cündiyye*'sinin tam telif tarihi bilinmese de Sultan II. Selim'in saltanat yıllarında kaleme alınması dolayısıyla 1566-1574 (h. 974-982) yılları arasında telif edildiği bilinmektedir. Bu itibarla Vusûlî'ye kaynaklık eden *Risâle-i Cündiyye*'nin en geç 1566 yılında kaleme alındığı söylenebilir.

Risâle-i Cündiyye ile benzerlik gösteren bir diğer metin ise Alâî b. Muhibbî eş-Şirâzî'nin [ö. XVI. yy.] *Düstûru'l-Vüzerâ*sıdır. Bazı bölüm ve istisna sayılabilecek birkaç kısma dışında *Düstûru'l-Vüzerâ*'nın oldukça az nüsha farkıyla *Risâle-i Cündiyye*'yi içerdiğini söyleyebiliriz.⁴ *Risâle-i Cündiyye*'deki padişah ve emir ifadeleri, Alâî'nin eserinde -Lala Mustafa Paşa'ya (ö. 988/1580) sunulmak amacıyla kaleme alındığından- vezir/vüzerâ ile farkıyla yer alır. *Keşfü'z-Zunûn*'a göre Alâî eserini 966/1558-59 senesinde kaleme almıştır.⁵ Bu tarihlendirme doğruysa Alâî'nin eseri Vusûlî'nin *Nesâyih-i Cündiyye*'sinden (tlf. 974/1566'dan sonra) daha önce telif edilmiştir. O hâlde Vusûlî neden Alâî'nin eserini değil de müellifi meçhul *Risâle-i Cündiyye*'yi esas almıştır? *Risâle-i Cündiyye*'nin telif tarihi

² Casim Avcı, "Nasihatü'l-Mülûk", *TDVİA*, İstanbul 2006, 32, 411; Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, XXVI+365; Zehra Toska, *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi*, I, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1989, 43-47.

³ Ayrıntı için bkz. Dipnot 25.

⁴ Emrah Dokuzlu, *Alâî b. Muhibbî eş-Şirâzî'nin "Düstûru'l-Vüzerâ" İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL. Tezi, İstanbul 2012, 100-154.

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, 625; Emrah Dokuzlu, *Alâî b. Muhibbî eş-Şirâzî'nin "Düstûru'l-Vüzerâ" İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili*, 24.

bilinmediği için bu sorunun cevabı ve *Düstûru'l-Vüzerâ* ile aralarındaki ilişki kesin olarak ifade edilemez.

Diğer yandan *Risâle-i Cündiyye*'nin Alâî'nin *Düstûru'l-Vüzerâ*'sından çıkarılan bir metin olma ihtimali akla gelse de Vusûlî'nin *Nesâyih-i Cündiyye*'den önce kaleme alınmasına rağmen *Düstûru'l-Vüzerâ*'yı değil de müellifi meçhul *Risâle-i Cündiyye*'yi esas alması şüphe barındırmaktadır. Bu durumda üç ihtimal vardır: Vusûlî'nin *Düstûru'l-Vüzerâ*'dan haberdar olmadığı, *Risâle-i Cündiyye*'nin *Düstûru'l-Vüzerâ*'dan alınarak ilgili bölümlerin değiştirildiği yahut Alâî'nin müellifi meçhul risaleyi kendine mâl ettiği. Bu durumda *Risâle-i Cündiyye* ile Alâî'nin *Düstûru'l-Vüzerâ*'sı arasındaki alıntılamanın tarafın hangisi olduğunun netleşmesi için *Risâle-i Cündiyye*'nin telif tarihinin belirlenmesi gerekmektedir.

Vusûlî'nin *Nesâyih-i Cündiyye*'sindeki kaynak metin vurgusu, eserin *Risâle-i Cündiyye* zemininde kaleme alındığının açık delilidir. Her ne kadar *Risâle-i Cündiyye* ile *Düstûru'l-Vüzerâ* arasında, hangi metnin diğerinden alıntılanarak vücuda getirildiği hususu belirsiz olsa da görünen tablo hakkında bir kanaat bildirmek gerekirse şunları söylemek mümkündür: Vusûlî, *Risâle-i Cündiyye*'nin nasihat içeren bahsini yeniden ele alıp mukaddime ve hâtime ekler ve askere dair nasihatler barındırdığı için de eserini *Nesâyih-i Cündiyye* olarak isimlendirdiğini ifade eder. Vusûlî'nin *Risâle-i Cündiyye*'den bahsederken müellifin ismini zikretmemesi ve bu eserin nüshalarında yazara dair kayıt bulunmaması müellifinin meçhul olduğunu gösterir. Öte yandan Alâî, Lala Mustafa Paşa'ya sunmak amacıyla kaleme aldığı *Düstûru'l-Vüzerâ*'nın sebab-i telifinde daha önce yazılmamış bir mevzuğu Türkçe yazmak istediğini belirtmekte; vezir, hâkim ve İslam emirlerinin sîretlerine dair yeni ve faydalı bir eserin olmadığı için bu bahse yoğunlaştığını söylemektedir. Bir mukaddime, üç bab ve bir hâtimededen müteşekkil *Düstûru'l-Vüzerâ*'da eserin telif eser olduğu vurgulanmaktadır.⁶ Ancak *Risâle-i Cündiyye* ile Alâî'nin *Düstûru'l-Vüzerâ* arasındaki benzerlik incelendiğinde bunun basit bir alıntılama ve yeniden yorumlanmanın ötesinde olduğu görülür. Bu iki eser arasındaki alıntılamanın netleştirilebilmesi ancak *Risâle-i Cündiyye*'nin telif/istinsah tarihinin

⁶ Emrah Dokuzlu, *Alâî b. Muhibbî eş-Şirâzî'nin "Düstûru'l-Vüzerâ" İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili*, 99-100.

kesinleştirilebilmesi ile mümkündür. Fakat eldeki nüshalar bu konuda istenen bilgiyi sunmamaktadır.⁷

XVI. asırda birbirine yakın dönemlerde yaşayan Vusûlî mahlaslı üç şair vardır. Bunların ilki ve meşhur olanı Hubbî Mollası olarak bilinen Kazasker Vûsûlî Mehmed Çelebi'dir [ö. 998/1590].⁸ İkincisi, Dîvân sahibi bir şair olan Küçük Bâlî Paşa oğlu Üsküplü (?) Vusûlî Mehmed'dir [ö. 1000/1592].⁹ Üçüncüsü ise müderris ve kadı bilinen Germiyanlı, bugünkü Afyonkarahisar Şuhutlu, Vusûlî Hamza Efendi'dir [ö. 1003/1595].¹⁰ Bahsi geçen şairlerden özellikle Hubbî Mollası Vusûlî üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde kimi araştırmacılar onu, mahlas ve isim benzerliğinden dolayı Küçük Bâlî Paşa oğlu Üsküplü Mehmed Vusûlî ile karıştırmıştır. Bu karışıklık kimi zaman Üsküplü Vusûlî'nin divanının Hubbî Mollası Vusûlî'ye ait sanılmasından¹¹ kimi zaman da sadece Üsküplü Vusûlî'nin biyografisine yer veren Riyâzî ve Kafzâde Fâizî tezkirelerinin kullanılmasından kaynaklanmaktadır.¹²

⁷ Burada son olarak *Risâle-i Cündiyye*'nin elde edilemeyen nüshalarının temin edilmesi hâlinde, Alâî'nin *Düstûru'l-Vüzerâ'sı* ile *Risâle-i Cündiyye* arasındaki ilişkiyi müstakil bir çalışmada ele alacağımı ifade etmeliyim.

⁸ Necdet Öztürk, "Vusûlî Çelebi", *TDVİA*, İstanbul 2013, 43, 145; Necdet Öztürk, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâme'si", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 50, Ekim 1987, 9-12.

⁹ Vusûlî [ö 1000/1592], *Dîvân: [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, haz. Hakan Taş, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-kitap), Ankara 2010, 13-17; Vusûlî, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kit. No: 10160.

¹⁰ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmiletî's-Şakâ'ik [Neo'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli]*, II, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2017, 1177-78; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, II, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005, 665.

¹¹ İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kit. 10160 numarada bulunan Küçük Bâlî Paşa oğlu Üsküplü Vusûlî Mehmed *Dîvân*'ı üzerine yapılan çalışmalarda, müellif Molla Çelebi Vusûlî ile karıştırılmaktadır. Emel Nalçacıgil Çopur, "Vusûlî Divânı'nda Geçen Ayet-i Kerîme ve Hadis-i Şerîfler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, XI/22, 2016, 179-202; Halil Kızıltoprak, *Vusûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2017, 265; Nuran Çetin, "Arşiv Belgeleri Işığında Mehmed Vusûlî Efendi ve Kurucusu Olduğu Molla Çelebi Tekkesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23/1, 2019, 502-504.

¹² Kafzâde Fâizî ile Riyâzî'nin tezkirelerinde sadece Üsküplü Vusûlî Mehmed'in biyografisi yer almaktadır.

Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, 530; Riyâzî Muhammed Efendi,

Vusûlî Mehmed Çelebi ve Hayatı¹³

Molla Çelebi ve Hubbî Mollası lakaplarıyla da anılan Vusûlî'nin adı Mehmed olup ilmiye mensubu olması dolayısıyla Çelebi unvanıyla anılmaktadır. 930/1523-24 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen şair, Sultan II. Selim'in şehzadeligi zamanında kapıcıbaşılık yapan Abdî Ağa'nın [Abdullah Ağa?] oğludur.¹⁴ Medreseyi tamamlayıp Mirim Kösesi Mehmed

Riyâzü's-Şuarâ, haz. Namık Açıkgöz, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-kitap), Ankara 2017, 338; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr*: [*Kâf-zâde Fâ'izî'in Zübdetü'l-Eş'âr'i*], haz. Bekir Kayabaşı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1997, 591.

¹³ 'Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme Metin)*, I, haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, 564-569; 'Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ: Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-metin)*, haz. Süleyman Solmaz, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, 149-150; Beyânî [Mustafa b. Carullah], *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-Kitap), Ankara 2017, 229; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-kitap), Ankara 2017, 902-904; Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletü's-Şakâ'ik [Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli]*, I, 911-913; Hüseyin Ayvansarâyî, "Fındıklı Camii", *Hadikatü'l-Cevâmî [İlf. 1195/1781]*, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, 82-84; Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, haz. Mehmet İpşirli, TTK. Basımevi, Ankara 1999, 52; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, haz. M. A. Yekta Saraç, TÜBA Yay., Ankara 2016, 905-906; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1316, 4688.; Franz Babinger, "Usûlî (Vusûlî)", *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin 1992, 127-128; Mehmed Süreyya, "Vusûlî Mehmed Efendi (Hubba Mollası)", *Sicill-i Osmanî*, V, haz. Nuri Akbayar, Esk. Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, 1665; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, II, 432-433; Müjgan Cunbur, "Vusûlî", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, VII, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2007, 654; Necdet Öztürk, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâme'si", 9-12; Necdet Öztürk, "Vusûlî Çelebi", *TDVİA*, İstanbul 2013, 43, 145; Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 530; Volkan Karagözlü, "Vusûlî, Mehmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Online Kaynak), 01.03.2022. (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vusuli-mehmed>); Nuran Çetin, "Arşiv Belgeleri Işığında Mehmed Vusûlî Efendi ve Kurucusu Olduğu Molla Çelebi Tekkesi", 502-504.

¹⁴ Vusûlî'nin babasının ismi; *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'da [İlf. 976/1568] 'Abdî Ağa', *Tarih-i Selânikî* [İlf. 1008/1600 civarı] ile *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*'te [İlf. 1044/1634] ise 'Abdullâh Ağa' şeklinde geçmektedir. Dikkatli bir müellif olması ve şairleri tanıyarak eserine almasıyla tanınan Aşık Çelebi'nin [ö. 979/1572] bu hususta verdiği bilginin daha muteber olduğu kanaatindeyim. Burada, Vusûlî hakkında en fazla malumatı içermesi ve şair hayattayken kaleme alınması dolayısıyla *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'daki kayıt esas alınmıştır.

'Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, I, 564; Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, 52; Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletü's-Şakâ'ik*, I, 911-913; Volkan Karagözlü, "Vusûlî, Mehmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Online Kaynak), 01.03.2022.

Çelebi Efendi'den mülazım olduktan sonra Bursa Emir Sultan ve Molla Yegân ile İstanbul Eski İbrahim Paşa medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ardından sırasıyla Konya, Kütahya, Bursa ve İstanbul kadılığına getirilmiştir. 976/1568 senesinde Anadolu kazaskeri olan Vusûlî, iki sene sonra hakkındaki şikâyetlerden dolayı azledilmiştir. 979/1571'de ikinci kez İstanbul kadılığına getirilip 982/1575'te emekliliğe ayrılmıştır. Vusûlî'nin 988/1580 Haziran'ında üçüncü, 995/1587 Mart'ında ise dördüncü kez aynı kadılığa getirildiği bilinmektedir. 997/1589 Mart'ında yeniden azledilen Vusûlî, 998/1590 Mayıs'ında İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp Sultan'da eski Debbağhâne/Tabakhane karşısındaki türbesine defnedilmiştir.¹⁵

Vusûlî'nin 969/1561-62 tarihlerinde Mimar Sinan'a inşa ettirilen cami ve hamam ile bir külliyesi bulunmaktadır. Molla Çelebi Külliyesi olarak bilinen bu yapı; cami, mektep, kütüphane, hazire ve hamamdan oluşmaktadır. Bugünkü Beyoğlu Tophane sahilindeki külliye den geriye sadece Fındıklı Molla Çelebi Camii kalmıştır.¹⁶ Ayrıca *Sicill-i Osmanî*'de Parmakkapı'da bir mescit ve mektebinin bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁷

E s e r l e r i

Sultan II. Selim dönemini konu alan *Selîmnâme*'si¹⁸, Turtûşî'nin *Sirâc-ı Vehhâc* yahut *Sirâcî'l-Mülûk*'unun 32 bölümünün ağdalı bir tercümesi olan

¹⁵ İstanbul'un Eyüpsultan ilçesinin Cezerî Kasımpaşa Mahallesi'nde Feshâne Caddesi'nin Kızıldağırmen Sokağı ile kesiştiği noktada bulunan tekkesinin bugün sadece kabrinin yer aldığı haziresi bulunmaktadır.

Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fi Tekmiletî's-Şakâ'ik*, I, 911-913; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, II, 432-433; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 905-906; Necdet Öztürk, "Vusûlî Çelebi", *TDVİA*, İstanbul 2013, 43, 145.

¹⁶ Bu külliye XVIII. ve XIX. asırdaki yangınlarda birkaç defa tahrip olmuş ve tamirat görmüştür. Hamam ise 1957'de yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Hüseyin Ayyansarâyî, "Fındıklı Camii", *Hadîkatü'l-Cevâmî* [tlf. 1195/1781], II, 82-84; Arzu İyianlar, "Molla Çelebi Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2005, 30, 243-245; Nuran Çetin, "Arşiv Belgeleri Işığında Mehmed Vusûlî Efendi ve Kurucusu Olduğu Molla Çelebi Tekkesi", 502-504.

¹⁷ Mehmed Süreyya, "Vusûlî Mehmed Efendi (Hubba Mollası)", *Sicill-i Osmanî*, V, 1665; Nuran Çetin, "Arşiv Belgeleri Işığında Mehmed Vusûlî Efendi ve Kurucusu Olduğu Molla Çelebi Tekkesi", 502-504.

¹⁸ Necdet Öztürk, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selîm-nâme'si", 9-108.

*Şem'-i Hidâyet'i (Bedâ)*¹⁹, Fahreddîn Irakî'nin *Leme'ât*'ının tercümesi²⁰ ve Sultan II. Selim'e sunmak amacıyla kaleme aldığı *Nesâyih-i Cündiyye*'si bulunmaktadır. Ayrıca bazı kaynaklarda, *Dîvân*²¹ sahibi olduğundan bahsedilmektedir.

Nesâyih-i Cündiyye

II. Selim'e sunulmak amacıyla tertip edilen (bkz. vr. 7^b-16^a) bu manzum-mensur risale, tür bakımından siyasetname ve nasihatname özellikleri göstermektedir. İçerik itibariyle daha önce aynı adla yazılmış müellifi meçhul *Risâle-i Cündiyye* adlı bir risalenin "nesâyih-i cündiyye" başlıklı birinci faslını muhtasar bir surette yeniden yorumlayan Vusûlî, mukaddime ve hâtıme ekleyerek eseri yeniden düzenlemiştir.

Vusûlî, eserine *Nesâyih-i Cündiyye* adını vermiştir. Ancak varlığından ilk bahseden Necdet Öztürk tarafından *Risâle-i Cündiyye* olarak anıldığı için literatüre bu isimle geçmiştir.²² *Osmanlı Müellifleri*'nde Müze-i Hümayun Kütüphanesinde -bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi- *Cihâd-nâme* adlı bir eserin olduğu zikredilmektedir. Necdet Öztürk, Vusûlî'nin *Selîm-nâme*'sini neşrettiği makalesinde böyle bir eserle karşılaşmadığından ve bahsi geçen eserin *Selîm-nâme* olma ihtimalinden bahsetmektedir.²³ Daha sonra Arkeoloji Müzesi Kütüphanesindeki tarih yazmalarını tanıttığı makalesinde bu eseri "*Risâle-i Cündiyye*" adıyla tanıtmaktadır.²⁴ Ancak İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesindeki (No: 229) *Nesâyih-i Cündiyye* nüshasının zahriyesinde yer alan "*Cihâd-nâme*" [1^a] kaydı, *Osmanlı Müellifleri*'nde bahsedilen *Cihad-nâme*'nin *Nesâyih-i Cündiyye* olduğunu

¹⁹ Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttâb Mustafa Efendi 772; Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 791; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 902-904; Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletü's-Şakâ'ik*, I, 913; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI, 4688; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 905; Necdet Öztürk, "Kazasker Vusulî Mehmed Çelebi ve Selîm-nâme'si", 12; Haluk İpekten vb., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 530.

²⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 905; Necdet Öztürk, "Kazasker Vusulî Mehmed Çelebi ve Selîm-nâme'si", 12.

²¹ Bursalı Mehmed Tahir, mürettep *Divan*'ı olduğundan bahseder.

Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 229; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 905.

²² Necdet Öztürk, "Kazasker Vusulî Mehmed Çelebi ve Selîm-nâme'si", 12.

²³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 905; Necdet Öztürk, "Kazasker Vusulî Mehmed Çelebi ve Selîm-nâme'si", 12.

²⁴ Necdet Öztürk, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesindeki Tarih Yazmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 63, İstanbul 1990, 131.

göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu isimlendirmenin (*Cihâd-nâme*), üzerinde başlık bulunmayan eseri tanımlamak amacıyla sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır.

Müellifi Meçhul *Risâle-i Cündiyye* Hakkında

Askerlerle ilgili hüküm ve nasihatleri içeren *Risâle-i Cündiyye* adlı bu risale; nesâyih-i cündiyye (askerle ilgili nasihatler), ed'iyye-i me'sûre (Hz. Peygamberden rivayet edilen dualar), ta'âbi-i harbiyye (harp düzeni) başlıklı 3 fasıldan oluşmaktadır. En geniş kısmı olan "Nesâyih-i Cündiyye" adlı ilk fasılda yine nesâyih-i cündiyye başlıklı 8 bölüm bulunmakta olup her bölümde hikâyet başlıklı kıssalar yer almaktadır. İkinci fasılda bölüm ve hikâye yer almazken üçüncü fasılda üç hikâye bulunmaktadır.

Risâlenin dördü Türkiye kütüphanelerinde, biri Norveç Uppsala Üniversitesi Kütüphanesinde olmak üzere 5 nüshası vardır.²⁵ Kahire Hidiv Kütüphanesinin kataloğunda da *en-Nesâyihü'l-Cündiyye* ismiyle kayıtlı bir risale görünmekle birlikte bu nüshaya ulaşamadığı için bu eserin aynı eser olup olmadığı bilinmemektedir.²⁶ Bunlardan B, S ve T nüshaları tertip ve içerik bakımından tamdır. Uppsala nüshası elde edilemediği için incelenemese de bu yazmanın katalog bilgilerinden, B, S ve T nüshaları ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.²⁷ BO nüshası ise ilk faslın sadece 5 nasihatini içeren muhtasar bir istinsahtır.

Risâle-i Cündiyye, klasik metinler mukaddimesinde gördüğümüz hamdele, salvele ile tevhid, münacat ve na't bölümlerini içermemektedir. Ayrıca birine sunulmak amacıyla telif edilen eserlerin mukaddimelerinde görülen methiye ve sebep-i telif bölümleri bulunmamaktadır. Klasik telif geleneğine tam uymayan tarzda mukaddime, sebep-i telif ve hâtime bölümleri bulunmayan ve sadece besmele ile iktifa edilerek konuya geçilen bu risâlenin tertip açısından tam olduğu anlaşılan nüshaları, esas alınan

²⁵ Beyazıt Veliyyüddin Efendi 1975: 1^b-48^b. (B); Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Orhan 692/14 [ist. 970/1562-63]: 129^b-138^b. (BO); Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi 2060: 1^b-47^a. (S); Uppsala O St. 119 Tg. 77 [ist. 989/1581]: 1^b-52^b. (U); Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed Kitaplığı 1708:36^b-73^b. (T).

²⁶ Kahire Hidiv Kütüphanesi (Mısır) Türkçe Yazmalar 8607/3.

²⁷ Uppsala Üniversitesi Farsça Eserler kataloğunda anonim olarak geçen 989/1581 tarihli bu nüsha, "*faşl-ı evvel fî'n-neşâyihü'l-Cündiyye bu faşl leşkere müte'allik naşihatleri beyân edüp*" şeklinde başlamaktadır.

Ali Muhaddis, A Concise Catalogue of the Persian Manuscripts in Uppsala University Library, Uppsala Universitet, Sweden Uppsala 2013, XLVII, 116.

metnin bir derleme olma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak "li-müellif, li-müellifi'l-fakîr" başlıklı mahlas bulunmayan manzumeler, risalenin meçhul bir şairin kaleminden çıktığını göstermektedir. Eser boyunca konuyla ilgili hadis ve kıssalara yer verilmektedir. Risale sade bir nesirle yazılmış olup meçhul müellifin kaleminden birçok şiir bulunmaktadır.

Vusûlî'nin Nesâ-yih-i Cündiyye'si

Vusûlî'nin risalesi; yukarıda bahsi geçen eserin "nesâ-yih-i cündiyye" başlıklı ilk faslına uzun bir mukaddime ve kısa bir hâtıme eklenerek oluşturulmuş mürettep formudur. Nitekim bu husus Vusûlî'nin risalesinin *İbtidâ-yı Kelam* başlıklı bölümde; " 'Asker-i zafer-rehber e müte'allik hüküm ü mevâ'izi ve 'iber ü neşâ-yih-i müştemil **Risâle-i Cündiyye** nâm bir risâleyi tahrîr ü itmâm ve tertîb-i mukaddemât-ile taştîr ve ihtitâm edüp..." (vr. 16^a-16^b) şeklinde vurgulanmaktadır. Ardından eserini *Nesâ-yih-i Cündiyye* olarak adlandırdığını " 'ilm-i 'âlem-ârâ ve zamîr-i müşkil-güşâlarına hafî vü nihân buyurılmaya ki bu risâle-i şerîfe **Neşâ-yih-i Cündiyye** ile müsemmâdur" (vr. 17^a-17^b) cümlesiyle ifade etmektedir.

Risalenin mukaddime ve hâtıme bölümleri tamamıyla şairin kendi telifidir. Konunun işlendiği asıl kısımda ise Vusûlî, *Risâle-i Cündiyye*'den bazı bölümleri aynıyle aktarmış bazı bölümleri ise muhtelif tasarruflarla kaydetmiştir. İçeriklerinin kıyaslandığı tabloda (bkz. Tablo 1) görüleceği üzere Vusûlî eserini tertip ederken bazı bölüm ve hikâyeleri eserine dâhil etmemiş, ayrıca yeni bir bölüm ve hikâye de eklememiştir. Vusûlî, risalede Sa'dî-i Şîrâzî, Nizâmî-i Gencevî ve İbnü'r-Rûmî gibi şairlerin manzumelerini muhafaza ederken meçhul müellife ait olduğu tahmin edilen şiirlerin neredeyse tümünü kendi eserinin haricinde tutmuştur.

Tasarruf olarak yorumlanacak kısımlara *Risâle-i Cündiyye*'deki dört nasihatın (5, 6, 7, 8) içeriği, Vusûlî'nin *Nesâ-yih-i Cündiyye*'sinin 5. nasihatında (36^b) özet olarak yer alması ve bazı hikâyelerin eserin haricinde bırakılması örnek gösterilebilir. Makalenin bu bölümünde; *Nesâ-yih-i Cündiyye* ile müellifi meçhul *Risâle-i Cündiyye*'nin benzer ve ayrışan yönlerini görmek amacıyla önce içerikleri kıyaslanacak (bkz. Tablo 1), ardından dil ve üslup farkını gösteren kısa bölümler paylaşılacaktır (bkz. Tablo 2).

[Tablo 1.] Müellifi meçhul *Risâle-i Cündiyye* ile Vusûlî'nin *Nesâ-yih-i Cündiyye*'sinin İçerik Mukayesesi

Müellifi Meçhul Risaledeki Bölümler	B	BO	S	T	Vusûlî'nin Nesâyih-i Cüندیyye'si
<i>Fasl-ı Evvel fi'n- Nesâyih-i'l-Cüندیyye</i>	x	x	1 ^b	36 ^b	x
1. <i>Nesâyih-i Cüندیyye</i> Ketm-i sır (sır saklamak) hakkında	1 ^b	129 ^b	1 ^b	36 ^b	17 ^b
Hikâyet: Hz. Osman'ın vasiyeti	4 ^b	x	4 ^a	38 ^b	22 ^a
Hikâyet: Muâviye'nin Osman b. Uyeyne'ye sır vermesi	5 ^a	x	4 ^b	39 ^a	22 ^b
Hikâyet: Hz. Abbas'ın oğluna vasiyeti	9 ^b	133 ^a	9 ^a	42 ^b	26 ^a
2. <i>Nesâyih-i Cüندیyye</i> Padişahın emrine itaat etmek ve rehberliğine sadakat göstermek hakkında	11 ^b	x	11 ^a	44 ^a	26 ^b
Hikâyet: Çarşnığirin padişahın üzerine yemek dökmesi hakkında	12 ^a	x	11 ^b	44 ^b	27 ^a
Hikâyet: Gemi seferi yapan dervişin denize düşmesi hakkında	14 ^a	x	13 ^b	46 ^b	x
Hikâyet: Zikrullah ile meşgul olan bir dervişin vefatı hakkında	14 ^b	x	13 ^b	46 ^b	x
3. <i>Nesâyih-i Cüندیyye</i> Bezl-i mâl (ihşan ve lütuf) hakkında	15 ^a	134 ^a	14 ^a	47 ^a	29 ^a
Hikâyet: Haccâc b. Yûsuf'un bir bedevinin katlini istemesi hakkında	18 ^a	x	17 ^a	49 ^b	29 ^b

Hikâyet: Yemen padişahının kızına âşık olan akrabası hakkında	19 ^b	x	18 ^b	50 ^b	x
Hikâyet: Sûfiyeden bir taifenin zındıklıkla suçlanması hakkında	21 ^a	x	20 ^a	51 ^b	x
Hikâyet: Mısır'da bir mescidin yanması hakkında	22 ^a	x	21 ^a	52 ^b	x
4. <i>Nesâiyih-i Cündiyyeden Biri</i> Takva, taat, salah ve ibadet hakkında	23 ^b	x	22 ^b	53 ^b	32 ^a
Hikâyet: İki komşu ülkenin zalim ve âdil padişahlarının siyaseti hakkında	26 ^a	x	25 ^a	55 ^b	34 ^a
Abdullâh b. Şerîh'ten bir rivâyet	29 ^a	137 ^a	28 ^b	58 ^a	36 ^a
5. <i>Nesâiyih-i Cündiyye</i> Komutanın askerini tehlikelerden korumak için her birini tanıması ve kararında sebatkâr olması hakkında	31 ^a	x	30 ^a	59 ^b	36 ^b
Hikâyet: Her askerini tanıyıp işi ehline veren komutan hakkında	31 ^b	x	30 ^b	60 ^a	36 ^b
Hikâyet: İsrâiloğullarının Allah'a rıza ve gazabını nasıl bileceklerini sormaları hakkında	33 ^a	x	32 ^a	61 ^a	x
Hikâyet: Mevlânâ Tusî'nin talebelerinden birinin zamanın şeyhlerinden birini zemetmesi hakkında	33 ^b	x	32 ^b	61 ^b	x

6. <i>Nesâ-yih-i Cündiyye</i> Komutanın halkını tanıyan ve fesattan uzak duran biri olması hakkında	34 ^a	x	33 ^a	62 ^a	36 ^b
Hikâyet: Şâpûr Zül'eknâf'ın Rum diyarına sefere çıkması hakkında	34 ^b	x	33 ^b	62 ^a	37 ^b
7. <i>Nesâ-yih-i Cündiyye</i> Uluemr'in çevresindekilerin âlim, âkil, kâmil ve tecrübeli kimseler olması hakkında	35 ^a	x	34 ^b	63 ^a	38 ^b
8. <i>Nesâ-yih-i Cündiyye</i> Sabır hakkında	36 ^b	137 ^b	36 ^a	63 ^b	39 ^a
Hikâyet: Sultan Murad Han'ın Kosova Meydan Muharebesi hakkında	38 ^a	x	37 ^a	64 ^b	39 ^b
<i>Fasl-ı Sâni</i> Ed'iyye-i Me'sûre	40 ^a	X	40 ^a	66 ^b	x
<i>Fasl-ı Sâlis</i> Ta'âbi-i Harbiyye	43 ^a	x	43 ^a	69 ^a	x
Hikâyet: İskender-i Zülkarneyn'in büyük saltanatının sırrı hakkında	44 ^b	x	44 ^b	69 ^b	x
Hikâyet: Mervan b. Muhammed'in akıbeti hakkında	44 ^b	x	44 ^b	70 ^a	x
Hikâyet: Mağrip'te bir keşişin vefk ve tılsımla İslam ordularına galebe çalması hakkında	46 ^a	x	46 ^a	71 ^b	x

İki eserin dili her ne kadar birbirine benzese de *Risâle-i Cündiyye* konuşma diline daha yakıncın Vusûlî'nin *Nesâ-yih-i Cündiyye*'si süslü nesir özelliği göstermektedir. *Nesâ-yih-i Cündiyye*, Sultan II. Selim'e sunulmak gayesiyle yazıldığından, nasihatler nispeten sanatkârane bir dille ifade

edilmiştir. *Risâle-i Cündiyye* ile *Vusûlî'nin Nesâyihi-i Cündiyye'sinin* dil ve üslup özelliklerini göstermek amacıyla aşağıdaki tabloda; *Vusûlî'nin* aynı tarzda alıntıladığı mensur bölümler, yeniden kurguladığı manzumeler ve mensurken nazma çektiği kısımlardan birkaç örnek sunulacaktır.

[**Tablo 2.**] Müellifi meçhul *Risâle-i Cündiyye* ile *Vusûlî'nin Nesâyihi-i Cündiyye'sinin* Dil ve Üslup Mukayesesi

Müellifi Meçhul <i>Risâle-i Cündiyye</i>	<i>Vusûlî'nin Nesâyihi-i Cündiyye'si</i>
<i>Birebir alınan bölümler</i>	
<p>Bu nesâyihi-i cündiyyeden biri ketm-i sırdur. Vaqtâ kim erbâb-ı dîn ü düvel bu ketm-i sır gâyet mühimm ve enfa' olup zarüret olmayınca keşfi aķbeh ve eşna' oldı ise takdimi evlâ görüldi. (B 1^b, BO 139^b, S 1^b, T 36^b)</p>	<p>Nesâyihi-i cündiyyenüñ a'zamı ve herkese elzemi ketm-i sırdur. Erbâb-ı dîn ü düvel belki cümle milel sırrını i'lan ve mâfî'z-zamîrini izhâr u 'ayân eylememegi nefsine enfa' ve şüyü'nu eşna' bilmese benî-Âdemden ma'düd olmaz. (17^b)</p>
<p>Neşâyihi-i cündiyyeden biri daħı taķvâ vü tã'at u şalâh u 'ibâdetdür ki cemî'-i erbâb-ı a'lâ deyn ü farz-ı 'ayndur ve nêydügi kütüb-i mu'tebere de tefâşîl-ile ma'lûm ve muķarrer ve meşûr ve muķarrerdür ve andan ziyâde erbâb-ı 'izz ü câhuñ ve muķarribân-ı ģazret-i pādşahuñ maĥşûş-ı tã'atları vardur. Biri budur ki zu'efâ-yı ümmetden ve fuķarâ-i memleketden pādşâh</p>	<p>Neşâyihi-i cündiyyenüñ biri daħı taķvâ vü tã'at ve şalâh ü 'ibâdet beyânındadır. Ĥavâşş-ı sultân ve muķarrebân-ı şâh-ı âlî-şân olanlara elzem ü ehemm ve her nesneden aķdem oldur ki fuķarâ vü zu'efâ vü 'ämme-i re'âyâ vü berâyâdan Beyt:</p> <p>Ķaldum ayaķda tut elümi dest-gîrüm ol Tâ dest-gîrüm ola senüm Ĥalîķ-ı cihân</p>

<p>huzürında hâceti bitmez ve ‘arzına kudreti yetmez kişilere dest-gîr olup ‘arz-ı hâl ve mümkün oldukça taḥṣîl-i murâd u me’âl edivereler. (B 23^b, S 22^b, T 53^b)</p>	<p>Nesr: Déyenleriñ ârzü ve heveslerine feryâd-res olalar. (32^{a-b})</p>
<p>Şâpür Zü’l-eknâf dahı cevâbında Sikender-ḥaşletinden tecâvüz ü ziyâde etmedüm. Sebeb oldur dedü. Evvel bu ki emr ü neyhde hezl etmedüm. Şânî bu kim va’de vü va’ide ḥulf etmedüm. Şâliş bu kim ehl-i kifâyeti ve şâhib-i kanâ’ati vâlî etdüm. Râbi’ bu kim ğınâ üzerine oldum hevâ üzerine olmadum. Hâmîs bu kim çarbi edeb için etdüm. Ğazab için etmedüm. Sâdis bu kim kılup ra’iyyete meveddet ve muḥabbet ilķâ etdüm. Sâbi’ bu kim kuvveti ta’mîm etdüm. Şâmin bu kim fuzûlî ve bî-edebi men’ ü te’dîb etdüm. (B 34^b, S 34^a, T 62^b)</p>	<p>... Melik-i Rûm Zü’l-eknâfdan tazarru’-ı firâvân-ile istinbâ’ ve istibyân eyledükde cevâbında buyurdılar ki <i>emr ü nehyde hezli ihtiyâr ve va’d u va’ide ḥulf ile iştihâr bulmadum. Kanâ’ati dâ’imâ pîşe vü kâr ediniüp ḥarîs ü bî-’âr olmayanı vâlî etdüm. Şerr ü şür u şeğab ve lehv [ü] hevâ vü tarab üzerine olmadum. Siyâsetümi intikâm için etmeyüp mucib-i ibret ve ḥalka naşîhat için etdüm ve kulüb-ı re’âyâya toḥm-ı muḥabbet ve bezr-i meveddet ilķâ edüüp kuvveti ta’mîm ‘uķalâyı ta’zîm ve süfehâyı redd ve bâb-ı mecâliseyi anlarıñ üzerine sedd eyledüm. (37^b-38^a)</i></p>
<p style="text-align: center;"><i>Yeniden yorumlanan manzumelere örnek</i></p>	

Tercüme li-mü'ellife	Kıt'a
<p>Ra' iyyet süri koyın şāh çübān 'Adū kurd u sipāhīler nigh-bān</p> <p>Koyın ol vaqt şaklanur ki çübān Köpeklerin éde dā'im hīrāsān</p> <p>V'eger köpek koyun yérse nihānī Dağı artuğ olur kurdan ziyānı</p> <p>Ağaclar çünkü şovukdan kıriya Kaçan bir çiçek-ile yaz yüriye</p> <p>Ne deñlü 'adl éderse pādşāhī Degül nāfi' çü zulm éde sipāhı</p> <p>Şehūñ 'adli şu vaqtin kāmīl olur K'eşirradan ra' iyyet sālīm olur (B 26^a, S 25^a, T 56^a)</p>	<p>Çerā-gāh-ı zemīn içre olupdur Ra' iyyet gūsfend u şāh çübān</p> <p>Hīrāset etmege gerek 'adūdan Sipāh anlara olmuşdur nigh-bān</p> <p>Ġanem laħmun Ġanīmet bilse segler Olurlar gürg-i ħūn-rīz-ile yeksān</p> <p>Sipāhuñ zulmini def' étmeyince Şehūñ 'adliyle nef' a yoğdur imkān</p> <p>Eşirradan ra' iyyet olsa hoş-dil Éder ħāşıl kemāl-ı 'adli sultān (34^b- 35^a)</p>
<i>Mensurken nazma çekilen bölümlere örnek</i>	
<p>... üç nesneden ġāfil olmayasın ve ħāṭıruñdan zā'il kılmayasın. Bir bu ki sırrını fāş étmeyesin. İkinci bu ki yalan söylemeyesin. Zīrā ki kızb cemī' edyān u milelde ħārāmdur ve denilmişdür ki "المَيْنُ شَيْنٌ" ya'nī kızb ġāyet 'aybdur. Üçüncü bu ki kimse ħuzūrında ġıybet étmeyesin. Zirā ki "النَّمِيمَةُ فَبِيحَةٌ وَإِنْ كَانَتْ صَاحِبَةً" ya'nī kıvcılık kabīħdür egerçi</p>	<p>... üç nesneden ġāfil olmayup ħāṭıruñdan zā'il kılmayasın. Nazm: Biri budur kim eger giderse baş Sırrını ketm eyle zinhār étme fāş Oldur ikincisi kim étme dürüğ Kızb-içün yoğdur cihānda ħiç fürüğ Şāliş oldur cür'et étme ġıybet Cānı cānum atma çāh-ı miħnete (26^{a-b})</p>

şahîh ise dahı. (B 9 ^b , BO 133 ^b , S 9 ^a , T 43 ^a)	
--	--

N ü s h a T a v s i f i

Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 229'da yer almaktadır. Son derece iyi muhafaza edilmiş nüshanın zahriyesinde; eseri tanımlamak amacıyla sonradan yazıldığı anlaşılan *Cihâd-nâme*, *Risâle-i Cündiyye* ve *Vusûlî Mehmed Efendi (Hubbî Mollası)* kaydı; kütüphane mührü ve kayıtları ile demirbaş numarası yazılıdır. Ayrıca silik bir istihsab kaydı ile iki okunaksız mühür bulunmaktadır.

Miklepli kırmızı bir deri cilt içerisindedir. 213x125 (126x62) mm ebabında, yeşil çerçeve ve çiçek desenli bir serlevha ile başlayan nüsha 42 varak, 9 satırdan oluşmaktadır.²⁸ Altın renkli cetvelle çevrelenmiş bu risaledeki manzumeler yer yer çift sütuna kaydedilmekle beraber genel itibarıyla tek sütundan oluşan metin talik hatla kaleme alınmıştır. Başlıklar lacivert²⁹ ve altın yaldızlı, metin ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Ferağ kaydı yer almayan eserde, müstensihe ve istinsah tarihine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

T ü r , Ş e k i l v e Ü s l u p Ö z e l l i k l e r i

Sefere çıkan komutan ve askerlere öğüt vermek amacıyla kaleme alınan *Nesâyih-i Cündiyye*'nin türü nasihatnamedir. Fakat bazı nasihatlerin sultan, komutan ve yöneticilere yönelik olması eserin aynı zamanda siyasetname türü içinde değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Ağırıklı olarak mensur şekilde yazılan risalede bölümler arası geçişi sağlamak ve yeknesaklığı kırmak amacıyla sık sık konuya uygun manzumelere yer verilmiştir. Nasihatnamelerde hüküm ve öğütlerin ayet, hadis ve kelâm-ı kibarlar ile temellendirilmesi bilinen bir üslup özelliği olup *Nesâyih-i Cündiyye*'de de sık sık kullanılmıştır. Bunun yanı sıra risaledeki hadislerin râvileriyle nakledilmesi müellifin ilmi dikkatini göstermektedir. Ayrıca bazı

²⁸ Necdet Öztürk, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesindeki Tarih Yazmaları", 131.

²⁹ Lacivert mürekkepli başlıkların bulunduğu varaklar: 16^a, 18^b, 19^a, 25^a, 26^b, 29^a, 31^b, 32^{a-b}, 34^{a-b}, 35^a, 36^b.

nasihatlerden sonra *hikâyet* başlığı altında konuya uygun ibretli kıssalar nakledilmektedir.

Şekil bakımından manzum ve mensur karışık tarzda kaleme alınan ve genel itibariyle bir veya birkaç beyitlik manzumeler bulunan risalede, tebrik ve dua maksadıyla Sultan II. Selim'e bir terciibend (7 bent) ve 1 kaside (32 beyit) şeklinde hacimli manzumeler yer almaktadır. Bu manzumelerle birlikte risalede; Türkçe 92 beyit, 8 bent³⁰; Arapça 12 beyit; Farsça 4 beyit ve 1 mısra bulunmaktadır.

Manzumelerde, oldukça akıcı ve anlaşılır bir Türkçe kullanılırken mensur kısımlarda, Arapça ve Farsça uzun terkiplerden oluşan secili ve nispeten süslü bir nesir dili karşımıza çıkmaktadır.

M u h t e v a

Eser; besmele, hamdele, münacat, tevhid ve na't bölümlerinin ardından Sultan II. Selim'in methini içeren bir mukaddime ile başlar. "İbtidâ-yı Kelam" başlığı ile sebep-i telif hususuna değinen Vusûlî, eserini *Nesâyih-i Cündiyye* olarak adlandırdığını belirterek nasihatler bölümüne giriş yapmaktadır. Nasihatlerin bazısı -sonradan yazıldığı anlaşılan- "nesâyih-i cündiyye" başlıkları³¹ ile vurgulanırken bazısı başlıksız bir surette yer almaktadır. Bu kısımda işlenen konular şunlardır:

Sırrı saklamak hakkında (17^b-26^b); padişahın emrine itaat etmek ve rehberliğine sadakat göstermek hakkında (26^b-29^a); ihsan, kerem, lütuf ve himmetler hakkında (29^a-32^a); takva, taat, salah ve ibadet hakkında (32^a-36^b); komutanın askerini tehlikelerden korumak için her birini tanuması ve kararında sebatkâr olması hakkında (36^b); Komutanın halkını tanıyan ve fesattan uzak duran biri olması hakkında (36^b-38^b); Uluemr'in çevresindekilerin âlim, âkil, kâmil ve tecrübeli kimseler olması hakkında (38^b-39^a); Sabır hakkında (39^a-42^a).

Nesâyih-i Cündiyye, kısa bir dua ve hâtime bölümüyle son bulmaktadır.

³⁰ 1 Terciibend (7 bent/8 mısralık), 1 kaside (32 beyit), 1 rubai ve farklı nazım şekillerinde yazılmış 60 beyit bulunmaktadır.

³¹ *Nesâyih-i Cündiyye* başlığı bulunan varaklar: 26^b, 29^a, 32^a, 36^b.

Mukaddime

[*Besmele ve Hamdele*] (1^b-4^a)

Besmele manzumesiyle başlayan risalede, “Levlâke levlâk” hadisi ile kâinatın nûr-ı nebî hürmetine yaratılması, “Ahsen-i takvim” (Tîn 95/4) ayetiyle insan ve diğer varlıkların yaratılışı ve insanın akıl ve konuşma ile diğer varlıklardan ayrılması, Allah’ın ruh ve bedenleri karşılıksız nimetlendirmesi, nurunun göğü tecellisinin ise yeryüzünü doldurması, dağları yeryüzünde kıyamete dek kalacak direkler olarak yaratması gibi konular işlenmektedir. Bu bölüm, Hakk’ın vasıflarının en açık delilinin Hz. Peygamber’in hadislerinin olduğu bahsiyle son bulur. Akabinde ise na’ta geçileceğini ifade eden mesnevi tarzında 5 beyitlik bir girizgâh bulunmaktadır.

[*Na’t-ı Hâce-i Kâ’inât (Salvele)*] (4^a-7^a)

Hâtemü’l-enbiya olan Hz. Peygamber’in şefaatinin makbul, kadrinin yüce, peygamberlik nurunun cemalinde aşikâr olması gibi vasıflarından bahsedilmekte ve onun Kur’an’ın emirlerini bildirdiği ve nefsinin arzusuyla konuşmadığı ayetlerle (Necm 53/3-4) delillendirilmektedir. Miraç emriyle (İsra 17/1) ihsan vesilesi olan Hz. Peygamber’in en güzel ahlak sahibi olduğu ifade edilir. Vusûlî, Hz. Peygamber methinde bir na’t ve al ü ahabına salat u selamdan sonra çâr-yâr-ı güzînin isimlerini zikredip onlara dua ile bu bölümü tamamlar.

[*Methiyye*] (7^b-16^a)

Girizgâh kabilinden Farsça bir matla ile devrin padişahı Sultan II. Selim methine geçiş yapılır. Efsanevi hükümdarlardan Cem, İskender, Dârâ ve Keykubad’a benzetilen II Selim; adalet, insaf, akıl, cesaret, tedbir, marifet ve fazilet sahibi oluşuyla methedilir. “Allah’tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke’nin fethi) (var). (Ey Muhammed!) Mü’minleri müjdele!” (Saff 61/13) ve “...Mü’minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.” (Rum 30/47) ayetlerinin onda tecelli ettiği ve devrinde bidat, dalalet ve yalanın ortadan kalktığı ifade edilir. Dertlilere sığınak olan Sultan II. Selim Allah’ın yeryüzündeki halifesi ve cihan padişahıdır, yeryüzündeki büyük hakanlar ise onun hizmetkârıdır. Devleti faziletlilerle, ordusu da kıymetli emirlerle donatılmıştır.

Vusûlî, Sultan II. Selim’in savaşa niyetlenmesi üzerine, seferi tebrik ve padişaha dua kastıyla bir terciibend ve kaside kaleme aldığından bahseder.

Ardından Sultan II. Selim'in ömrünün uzun, seferinin kutlu ve talihinin yâr olması için dua ile bu faslı hitama erdirerek şiirlere geçer. Bu bölümde dua içerikli bir tuyuş, vasıta beyti "*Eyledüñ 'azm-i sefer lutf-ı Hudâ yâruñ ola / Himmet-i ehl-i nazâr kâfile-sâlâruñ ola*" olan 7 bentlik bir terciibend ve 32 beyitlik bir kaside bulunmaktadır.

İbtidâ-yı Kelâm (16^a-17^b)

Asıl konuya geçildiğini ifade eden bu başlık altında öncelikle sebep-i telif yer almaktadır. Vusûlî, zafer vesilesi olan askerlerle ilgili hüküm, öğüt, ibret ve nasihatleri içeren Risâle-i Cündiyye adlı bir risaleyi yeniden yazıp mukaddime ve hâtime ekleyerek tamamladığını ve padişaha hediye ederek bu eser vesilesiyle emellerine ulaşmak (mansıp elde etmek) amacıyla olduğunu ifade etmektedir. Ardından kendi tertip ettiği bu risaleye *Nesâyihi-i Cündiyye* adını verdiğini ve Allah yolunda savaşan askerle ilgili ibretli hikâyeleri beyan ettiğini zikrederek asıl konuya geçiş yapar.

1. [Nesâyihi-i Cündiyye]: Ketm-i Sır (Sırrı Saklamak) (17^b-23^b)

Asker nasihatlerinden en önemlisi ve herkese lazım olanı sır saklamak olduğundan sır saklamanın faziletleri ile sırrı faş etmekteki çirkinlikler hepsinden önce anlatılmıştır. Bu bölümde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin sır saklamakla ilgili sözleri zikredilerek Hz. Yusuf'un babası Hz. Yakub'un uyarısına rağmen rüyasını (sırrını) anlatması ve bu yüzden kardeşlerinden gördüğü zulüm anlatılır. Hz. Peygamber'in bir işe niyetlendiğinde kimseye söylemediği, sadece halifeler ve ashab-ı kiram ile istişare edeceği zaman konuştuğu; sahabilere sır saklamanın yaraştığı ve böylelikle Allah'ın inayetine nail olacakları ifade edilir.

Sır saklamak ve malı korumak zor, hukuka riayet etmek ise sıkıntılıdır. Nice hata ve günah barındıran sırrı saklamak insana şeref verir. Düşmandan gizlenen sırrın, dostu -bir gün düşman olma ihtimaliyle- söylenmemesi gerektiğinden bahsedilir. Sonrasında sır saklamanın önemine dair Hz. Osman'ın Abdurrahman bin Avf ile ilgili vasiyeti ve Muaviye ile Osman bin Uyeyne arasındaki sır ile ilgili iki kıssa yer alır. Meşveret emrinin (Âl-i İmran 2/159) nazil olmasıyla birlikte herkesin istişare ile memur olduğundan ve seçkin kimselerle meşveret edip âkil kimselerle bir arada bulunmak gerektiğinden bahsedilen bu bölüm, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın oğluna vasiyet ettiği sır, yalan ve gıybet hakkındaki öğüt ile son bulur.

2. **Nesâyih-i Cündiyye:** Padişahın emrine itaat etmek ve rehberliğine sadakat göstermek hakkında (26^b-29^a)

Nesâyih-i Cündiyye başlığı ile başlayan bu bölüm padişahın emirlerine itaat, önderlik ve rehberliğine sadakat göstermek hakkındadır. Komutan, vezir ve bütün halkın İslam padişahının ırz ve vakarını aziz tutmakla memur olduğu ve Allah rızasını böylelikle kazanabilecekleri ifade edilir. Bu bölümde "hikâyet" başlığı ile bir aşçının padişahın üzerine yemek dökmesi üzerine padişahın gazaba gelerek aşçının idamına ferman vermesi ve meclisteki âkilerden birinin padişahın izzetini korumak için buna engel olması hakkındaki bir kıssa yer almaktadır.

3. **Nesâyih-i Cündiyye:** Bezl-i mâl (ihşan ve lütuf) hakkında (29^a-32^a)

Cömertliğin yaratılıştan gelen güzel bir haslet olduğu ve dostları ihya edip düşmanları hasetle kahrettiğinden bahsedilen bu bölümde, zalimliğiyle tanınan Haccâc bin Yûsuf'un borcunu zamanında ödemeyen birinin ölümüne ferman vermesi ve bunun üzerine Abdülkerim adlı cömert bir zatın kefil olarak borçlunun hayatını kurtarmasını konu edinen bir kıssa yer almaktadır.

4. **Nesâyih-i Cündiyye:** Takva, taat, salah ve ibadet hakkında (32^a-36^b)

Seçkin kimselerin fakir ve zayıfların imdadına yetişmesi gerektiği, mahlukata hizmet makamında bulunmanın saadetin kendisi ve nafîle ibadetten bin derece daha hayırlı olduğu, 'İnsanlar yöneticilerinin dini üzerinedir' hükmünce padişahların şükür ve ibadetinin diğerlerinden daha fazla olması gerektiği, padişahların âdil ve insafî olup zulüm ve sapkınlıktan sakınmalarının vacip olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca halkın padişahın emirlerine uyması, padişahların da himayesindeki halkı siyasetle muhafaza etmeleri gerektiğinden bahsedilir.

"Hikâyet" başlığıyla memleketi mamur, halkı nimet ve bolluk içerisindeki zalim padişah ile ülkesi harap, halkı ise yoksulluk içerisindeki âdil padişahın hikâyesi anlatılır. Ayrıca ayet ve hadis iktibaslarıyla Allah'ın rahmet ve mağfiretinden bahsedilen bu bölümde; af, ihşan, lütuf ve keremle viran kalpleri abad eylemenin insanda Allah'ın fiiline benzer eylem olduğu zikredilir. Bu bölümde son olarak Abdullah bin Şerih'ten; İsrailoğullarından bir padişahın gazaba gelip sakinleştiği vakitlerde meclisindeki bir bilginin;

merhametli olması, Allah'ın hükmüyle hükmetmesi ve ahireti hatırlatması ile ilgili tutumunu içeren bir rivayet yer almaktadır.

5. **Nesâyah-i Cündiyye:** Komutanın askerini tehlikelerden korumak için her birini tanımması ve kararında sebatkâr olması hakkında (36^b-37^a)

Askerlerin her yönünü tanımının ve başarılı oldukları hizmette istihdam ederek korumanın komutanın vazifelerinden olduğu kısaca anlatılır.

6. **[Nesâyah-i Cündiyye]:** Komutanın halkını tanıyan ve fesattan uzak duran biri olması hakkında (36^b-38^b)

Komutan ordusunun durumundan haberdar olmalı ve düşman helâk olana kadar kibir ve gururdan sakınmalıdır. Bu bölümde Şâpûr Zü'l-eknâf'ın Rum diyarına gazaya çıkıp zafer kazanması üzerine Rum emiri ile aralarında geçen sohbeti içeren bir kısca yer almaktadır.

7. **[Nesâyah-i Cündiyye]:** Uluemr'in çevresindekilerin âlim, âkil, kâmil ve tecrübeli kimseler olması hakkında (38^b-39^a)

Yöneticilerin nedim ve sohbet arkadaşlarının tecrübeli, işbilir, ilim sahibi ve olgun kimseler olması gerektiğinden kısaca bahsedilmektedir.

8. **[Nesâyah-i Cündiyye]:** Sabır hakkında (39^a-42^a)

Sabrın makbul olduğundan bahsedilerek padişahların savaşta zafer kazanmak için sabırlı ve kararlı olmaları gerektiği dile getirilir. Ardından "hikâyet" başlığıyla Sultan I. Murad Han'ın I. Kosova Muharebesi'ndeki sabrı ve cesaretle zafer kazanması anlatılır.

Bilginlerin ihtiyatlı davranarak bu nasihatlere kulak vermesi, padişah ve askerinin de Allah'a sığınarak zikredilen dualara devam etmesi gerektiğinden bahsedilir. Ardından Hz. Ali'nin Bedir savaşında Hz. Peygamber'in '*Ey Hayy ve Kayyum olan Allah'ım, rahmetinden imdat diliyorum*'³² dua rivayeti ile Hz. Enes'in Hz. Peygamber'in gazaya niyetlendiğinde "*Allah'ım, gücüm kuvvetim, gözüüm sensin. Senin sayende güçlüyüm, senin sayende savletim var, senin sayende savaşabiliyorum*"³³ şeklindeki dua rivayetine yer vermektedir.

³² Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 689.

³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 350.

[Dua ve Hâtîme] (42^{a-b})

Vusûlî, seçkinlerin sözünü naklettiği için faziletli kimselerin; hata ve yanlışlarını görmezden gelmelerini, hatalarına gazap nazarıyla bakmamalarını temenni ederek kıta şeklinde kısa bir dua manzumesiyle eserini tamamlamaktadır.

S o n u ç

Toplumsal aksaklık ve adaba dair devrin komutan, ordu, yönetici ve halkına harpte ve sulhta uyulması gereken usul ve kaideleri hatırlatarak nasihatte bulunmak amacıyla kaleme alınan *Nesâyih-i Cündiyye*, süslü bir nesir diline sahiptir. Eserin asıl bölümünü, daha önce yazılmış *Risâle-i Cündiyye* adlı bir risalenin “nesâyih-i cündiyye” başlıklı ilk faslı oluşturmaktadır. Bu bölüm Vusûlî tarafından muhtasar bir surette yeniden yorumlanmıştır. Bahsi geçen *Risâle-i Cündiyye*'nin nüshaları incelendiğinde klasik tertip usulüne uygun bir tarzda telif edilmediği görülmektedir. Vusûlî, mukaddime ve hâtîme bulunmayan bu eseri; mukaddime, na't, methiyye, sebab-i telif ve hâtîme bölümleri ekleyerek mürettep hâle getirmiştir. Dolayısıyla Vusûlî, anonim bir esere telif hüviyeti kazandırmaya çalışmıştır.

XVI. asır âlim ve şairlerinden Vusûlî'nin 1566-1574 (h. 974-982) yılları arasında yazdığı anlaşılan *Nesâyih-i Cündiyye*, II. Selim'e sunulmuştur. Manzum ve mensur tarzda kaleme alınan metinde; farklı nazım şekillerinde 108 beyit, 8 bent ve bir mısra olmak üzere toplam 49 manzume bulunmaktadır.

Vusûlî'nin mansıp elde etmek amacıyla II. Selim'e sunduğu *Nesâyih-i Cündiyye* gerek telif tarzı gerekse muhtevası itibarıyla hem Osmanlı edebiyatının hem de Osmanlı düşünce geleneğinin önemli eserlerinden biridir. Siyasetname ve nasihatname tür özelliklerini içeren bu risale ayet, hadis, kıssa ve manzumeler bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu özellikleri dolayısıyla yarı telif bir hüviyete sahip risalenin, Osmanlı edebiyat tarihinde ile tür literatüründe nadir bir örnek olduğunu söylemek mümkündür.

[*Nesâyi h-i Cündiyye*]

[Müfte 'ilün müfte 'ilün fa 'ilün]

[1^b] Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-raḥîm
Câmi '-i ma 'nâ-yı Kitâb-ı Kerîm

Fâşıla-i sûre-i Qur'ân-ı Hâk
Râdde-i defter ü dîvân-ı Hâk

Ḥamd-i bî-inkıṭâ vü şükri-i bî-intihâ ol Ḥalîk-ı arz u semâ ḥazretine olsun ki baş-ı bisâṭ-ı zemîn ü zamân be-eşnâfu'l-eşkâl u envâ 'u'l-elvân anuñ irâdet-i lem-yezeliyesine menûṭ devâ'ir-i eflâk ber mücib-i kavı-i İzed-i [2^a] pāk 'لولاك لولاك لما خلقت الافلاك' zühür-ı Ḥabîbine ta'lîk olup kudret-i ezeliyyesine merbûṭdur ve be-ḥükmi-i 'الرحمن علم القرآن خلق الانسان' 'icâd-i insânı zât-ı bî-çûna şifât-ı maḥmüdesinden 'add êdüp 'و لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم' ḥil'atiyle ta'zîm ve tekrîm êdüp sâ'ir ḥayvanâtdan ser-efrâz u cinsi mâbeynini nuṭk-ile faşl kı lup mümtâz kı lmuşdur. Maḥlûkâtına 'add ve maşnû'âtına [2^b] ḥadd yokdur. Şahrâ-yı ulûhiyyet ü fezâ-yı rubûbiyyetde pây-ı 'uḳûl 'ıḳâl-i ḥayret-ile bend ve naḥcîr-i fikri-i işâbet-pezîre resen-i 'ac u kuşûr muḥkem kemend olmuşdur. Nitekim meydân-ı feşâhatüñ merd-i meydânı ve gülzâr-ı belâğatiñ murğ-ı hoş-elḥânı medḥ-i Bârî 'azze ismuhû ve celle zikruhû 'adem-i kudretine i'tirâf ve bâğ-ı vaşf-ı Ḥalîkda ṭâvûs-ı ṭab '-ı maḥlûk cilve-ger olmak 'adem-i inşâf êdügin taḥkîk êdüp 'alâ hâze'l-minvâl bu bir kaç [3^a] beyti ḥasb-i ḥâl buyurmuşlardır³⁷:

Meşnevi³⁸[*Fe 'ilâtün mefâ 'ilün fe 'ilün*]

³⁴ "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım." Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, II, 164.

³⁵ "Rahmân; Kur'an-ı öğretti, insanı yarattı." *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Rahman 55/1-3.

³⁶ "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık." *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tîn 95/4.

³⁷ Aşağıdaki beyitlerin delaletiyle burada geçen 'Meydân-ı feşâhatüñ merd-i meydânı ve gülzâr-ı belâğatiñ murğ-ı hoş-elḥâm...' ibareleri Hamdullah Hamdî'yi tarif etmektedir.

³⁸ Bu dört beyitlik mesnevi Hamdullâh Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinin münacat kısmından alınmıştır (b. 99-102). Hamdullâh Hamdî, *Yûsuf u Züleyhâ; Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisi (Gramer-Metin-Dizin)*, haz. Mehmet Cihat Üstün, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr. Tezi, Erzurum 2014, 235.

1. Dèdi irfânna èren sâlik
Mâ 'arefnâke haqqâ ma 'rifetik³⁹
'Âkile 'aklı çün 'ikâl oldı
Seni fehm ètmesi muhâl oldı
3. Merkeb-i nefse yoqdur ol tākāt
Menzili ola qurbet-i hāzret
Dām-iken cān hümāsına nāsūt
Dānesi ola mı dem-i lāhūt

Neqr: Tavā'if-i eşbāh rahmeti h'ânından muğtenem ve letā'if-i ervāh büy-ı gülzār-ı mahabbetden hoş-dem, ni'am-ı lutfı muṭlaq ve ehemmi-ni'meti aylaq, semā maṭla'-ı envārı ve şerā maẓhar-ı ezhārı, ferşinde [3^b] naqş-ı bükalemün 'ayān ve suñ'-ı şanāyi' i nezzāre-i 'uyūn a'yān, kūh-ı bā-şükūhı zemīn-i pür-temkīne 'والجبال اوتادا'⁴⁰ hükmi mücebince veted kılpuz nazm-ı 'āleme silk-i qarār üzre 'الى يوم القيام'⁴¹ intizām verüp mümted kılmak başar-ı başireti h'āb-ı gāfletden 'ārī ve bāde-i gurūrula mest kılmayan 'aql-ı hüşyārı 'فاعتبروا يا اولى الابصار'⁴² kavlini dilinde tekrār eder ve ol sultān-ı bī-vezīr u pādşāh-ı bī-naẓīr, Hālik-ı ins ü cān [4^a] ve ferman-dih-i kevn ü mekān vaşfına imkān mertebe-i imtinā da èdüğine vāzıh bürhān, mefhüm-ı hadīş-i Seyyid-i Nebī-yi 'Adnāndur 'aleyhi şalavātu'r-rahman.

Meşnevî

[Fe 'ilātün mefā 'ilün fe 'ilün]

1. Dèdi maẓhar olan bu inşāya
'Ācizem ben şenāfı ihşāya
Kādir olmayıcaq şenāya resül
Ġayrlar nice bula medhine yol
3. Biz kimüz anı medh ü vaşf èdevüz
Rāh-ı medhe ne haddimüz gidevüz

³⁹ "Seni layık olduğun veçhile tanıyamadık." Taberānî, *Mu'cemu'l-Evsat*, II, 44; *Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 184; İsmail Hakkı Bursavî, *Ruhu'l-beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, VI, 62.

⁴⁰ "...dağları da birer kazık yapmadık mı?" *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nebe' 78/7.

⁴¹ "Kıyamet gününe kadar."

⁴² "... Ey basiret sahipleri, ibret alın." *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Haşr 59/2.

Nice kâdirdür eyleye insân
Ma‘ni-i vaşfa bedî‘i beyân

5. ‘Aczimüzi bilüp hemân her gâh
Deyelüm lâ ilâhe illa’llâh

Na‘t-ı Hâce-i Kâ’inât

[4b] **Neğr:** Vaşla-i şalavât-ı zâkiyât u tuhfe-i taḥiyyât-ı fâ‘ihât ol zât-ı mükerrem ü muḥterem ve dürr-i deryâ-yı kıdem, ser-nâme-i dîbâce-i vücüd ve şemse-i evvân-ı saḳf-ı cüd, baḫr-i feyzinüñ melek ḳatresi ve mihr-i faẓlınuñ felek zerresi, ḫâk-pâyi iksîr-mişâl ḳulüb-ı münkirîni zer-i îmânla mâlâmâl ḳılmışdur.

Beyt

[Fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün]

Büte édüp çeşümümi iksîr-i ḫâk-i râhuña
Eyledüm ‘aynum dehân u zülfüñ-içün bir ‘amel

[5a] Zînet-i ‘abedî 43 cemâl-i cemîlinde hüveyda, zâtı şâfi‘-i müşeffa‘ ve livâ-yı ḳadri erfa‘, ḳarnı ḫayri’l-ḳurûn ve esrâr-ı Ḥudâ dilinde maḫzûn, bülbül-i gülzâr-ı 44 ‘و ما ينطق عن الهوى’ ve tûṭî-i şeker-ḫây-ı 45 ‘ان هو الا وحى يوحى’, hüma-pervâz-ı fezâ-yı 46 ‘سبحان الذى اسرى’ mümtâz-ı enbiyâ, be-nidâ-yı 47 ‘بعده ليلا’ ḳâmet-i dil-ârâ vü ḳad-i ra‘nâsima ḫil‘at-ı [5b] bî-behâne vü behâ olmuşdur ve eşref-i evşâf u emel-i aḫlâḳ be-ḳavl-i Ḥakîm-i Ḥallâḳ zâtiyla ḳâ’imdür ve şânında dâ’im olmuşdur.

Beyt

[Fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün]

43 “Benden sonra peygamber yoktur.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 114, 124, 146, 155, XIII, 340.

44 “O, nefis arzusu ile konuşmaz.” *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Necm 53/3.

45 “(Size okuduğu) Kur’an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.” *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Necm 53/4.

46 “Şanı yüce Allah, (Muhammed’i) yürüttü...” *Kur’an-ı Kerim Meâli*, İsrâ 17/1.

47 “... kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya (yürüttü)...” *Kur’an-ı Kerim Meâli*, İsrâ 17/1.

Hulkını medh eyleyüp Hayy u 'Alīm
Dedi kim sensin 'alā hulkın 'azīm⁴⁸

Neşr: Murğ-ı dil vāşifān-ı sebze-zār medhinde hezār mertebe 'āciz ü zārdur ve zebān-ı nesīm-i müşk-bār revāyih-i senāsından dem urmağda derkenārdur. Qadd-i mevzūnına serv-i sehī bende ve hırām-ı kāmetine [6^a] tūbā-yı cennet efkende, bezm-i *leyle-i isrāya* şahid ve nigīn-i ıştıfāyı vācid, 'arız-ı cemālī gül-berg-i tarī ve hālāvet-i kelāmı ezdi şekeri, cebīn-i ziyā-bīnī şermende kıldı mäh-i enveri ve dendān-ı manzūmı reşki delük delük etdi düreri, rüy-ı şerifī zīnet-i meşāte-i ta'rīfden müstağnī cemāl-i bā-kemālī arāyiş-i tavşīfden ğanī,

Kıt'a

[Fe 'ilātün mefā 'ilün fe 'ilün]

1. Yüz süren kīmyā-yı hākine
Zer-i hāliş olur cihāna deger
- [6^b] Kime bir zerre şalsa pertev-i luţf
Gün gibi başı āsmāna deger
3. Yoğ taḥiyyātı 'ıtrına kıymet
Şalavātı nesīmi cāna deger
Medḥi ḥānından ol şehūñ ḥişşe
Yoğdur aşlā bu nā-tevāna deger
5. Anı medh eyleyen Hudā olıcağ
Ġayra söz mi qalur baña ne deger

Neşr: Ve āl ü aşḥāb ve etbā' u aḥbābına daḥı düreri taḥiyyāt u ğurer-i teslīmāt be-envā' u't-ta'zīmāt ve eşnāfü'l-tekrīmāt işār u nişār olsun ki 'aḥvābı kālneğüm bayhem aqnditīm⁴⁹ ḥadīş-i şerifī mücebince her biri rehberān-ı rāh-ı dīn ve sālīkān-ı [7^a] mesālīk-i yaqīndür, ḥuşuşān çeḥār-yār-ı ḥātem-i nübüvvet ve çār-erkān-ı ḥāne-i tarīkat Bū Bekr ü 'Ömer ü 'Oşmān u Ḥayder.

Beyt

[Fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün]

⁴⁸ "(Sen elbette) yüce bir ahlāk üzeresin." Kur'an-ı Kerim Meālī, Kalem 68/4.

⁴⁹ "Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz." İbn Abdülber, *Camiu beyāni'l-ilm*, II, Daru İbni'l-Cevzi, Suudi Arabistan, 1994, 898.

Dèyelüm nāmını aşhābuñ añup

Rāziya'llāhu te'ālā 'anhūm⁵⁰

Şi'r-i 'Arabī

[Mef'ülü mefā'ülü mefā'ülü fe'ülün]

يا رَبِّ عَلَى رَوْضَتِهِمْ صُنْبٌ سَحَابًا
مِنْ فَائِضِ غَفْرَانِكَ فَضْلًا وَتَوَالًا⁵¹

واجعلْ لهم الْجَنَّةَ دَارًا مَعَ مَنْ هُمْ
يُسْقُونَ رَجِيئًا وَيَلْقُونَ سَلَامًا⁵²

[Methiye]

Maṭla' [7^b]

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

بعد از حمد خدا نعت رسول معتبر
ابتدا کردم بمدح خسرو عالی نظر⁵³

Beyt

[Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

شه فرخ رخ و دارا حشم و جم جام
سکندر در [و] غضنفر فر [و] سلیم خان نام⁵⁴

Dārā-şıfat dārāta mālîk ve Keykübād-mişāl semt-i sa'ādeti sālîk, 'adl ü inşāfa mā'il ve kavlı-i ma'kūle kâ'il, şeci' u dilîr ve zevî'l-'uqūl u şāhib-i tedbîr, bihār-ı ma'rifet ü hiyāz-ı fazîlet, nesîm-i 'aqlından heyecân ve büstân-ı 'avārif [8^a] ü 'avâtıfda şemîm naklinden her kişi tâze cân bulmuş-idi. Tevķî'-i refî'-i ⁵⁵نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ' ve tuğrā-yı

⁵⁰ "Allah tealâ onlardan razı olsun."

⁵¹ "Ey Rabbim! Fazilet ve hayırları elde etmek üzere onların bahçesine senin bol mağfiretinden yağmur yağdır."

⁵² "Kendilerine içecek verilenler ve barışa nail olanlarla birlikte onların cennetini bir ev yap."

⁵³ "Allah'a hamd ve muteber Hz. Peygamber'e na'tdan sonra yüce nazarlı padişahın övgüsüne başladım."

⁵⁴ "Parlak yüzlü, Dara haşmetli ve Cem kadehli, İskender eşikli, aslan gibi muktedir Selîm Hân adlı padişah!" 2. Mısra vezin bakımından kusurlu görünmektedir.

⁵⁵ "... Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi) (var). (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele!" Kur'an-ı Kerim Meâli, Saff 61/13.

ğarrā-yı 'وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ'⁵⁶ maṭla'-ı ruhsārından bedr-şifat ṭālī', ef'āl-i bida' vü ḍalāl ve aqvāl-i muḥtera' vü sıfāl zamânında merfû' ve evânında medfû' olmuşdı.

Maṭla'

[Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün]

Yok durur devrinde bir şâhib-fesâd illâ ki mey

[8^b] Sîneden bir kimse âh étmez meger kim ola ney

Neṣr: Nür-ı 'adliyle 'âlem münevver ve bûy-ı luṭfiyla dimâğ-ı felek mu'aṭtar, müstemendâna südde-i seniyye-i sidre-âşârı kıble-i hâcât ve derdmendâna 'atabe-i 'aliyye-i 'adâlet-şî'ârı mevzi'-i münâcât, esrâr-ı levâmî'-i Sübhâni sultân-ı İslâm olmağla çehresinde zâhir ve envâr-ı sevâtı'-ı Yazdânî meṭâlî'-i cebhesinde bâhir, şâh-ı maşrıḳ mağrib vilâyetine varur çâpük ulağı ve günbed-i [9^a] devvâr zer-beneklü münakkaş otağı selâṭin-i nâm-dâr-ı âstâne-i âsmân-medârında gulâm-ı ḥalḳa be-güş ve ḥavâḳin-i refî'ü'l-miḳdâr bârgâh-ı gerdün-iḳtidârında ḥüddâm-ı ğâşiye ber-düş olmuşlardur. Bisât-ı devlet-i rüz-efzünü fuzalâ-yı fazîlet-perverle ârâste ve pây-tâht-ı âsmân-pâye-i hümâyünü ümerâ-yı leşker-ârâ-y-ile pîrâste.

Beyt

[Mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ulün]

Sehâ vü 'adl-ile bulmuşdı şöhet

Cihâna şihḫati idi ğanîmet

[9^b] **Neṣr:** Kaçan ki ol serv-i çemen-i câh u celâl ve gulbün-i gulşen-i mecd ü iḳbâl, niyyet-i ğazâ ve kaşd-ı rızâ-yı Hudâ eyleyüp 'azm u ḥazm ile rişte-i tereddüdi kesüp ve kadem-i cedelle rikâb-ı 'azîmete başup zehâb u iyâbda mücerred ihtimâl-i renc ü 'azâb-ile 'aḳd-i niyyeti fesh ve ḥükm-i 'azîmeti nesh étmeyüp 'ان ذلك لمن عزم الامور'⁵⁷ âyetini ḳalbinden dür eylemeyüp debdebe-i kûs-ı saṭveti ṫâs-ı âsmâna şadâ-yı bîm ü ye's ve taṅtâna-i şükûh u şevketi mesâmî'-i cihâniyâna [10^a] ṫanîn-i ru'b u hirâs vèrüp tehiyye-i esbâb-ı irtihâl ve levâzım-ı sefer u intikâle vüzerâ-yı devlet ü erkân-ı salṫanat iştiğâl üzre olıcaḳ bu 'abd-i ḥaḳîr-i keşîrû't-taḳşîr mübârek-bâd-ı sefer-i şâh-ı 'âlî-nazarda dürer-i du'âyı silk-i intizâmıda derc ü nüḳûd-ı şenâyı ḥarc

⁵⁶ "... Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır." Kur'an-ı Kerim Meâli, Rum 30/47.

⁵⁷ "... işte bu elbette azmedilecek işlerdendir." Kur'an-ı Kerim Meâli, Şûrâ 42/43.

édüp bu tercî'î ĩcād ve bu қаşĭdeyi inşād eyledüm. Ümĭd-i vaşĭk u recā-yı şādĭk budur ki ol Cemĭl ü Celĭl 'ömrin tavĭl seferin mübārek ü meymün ve tĭli'in huceste vü hümāyün ĩde. [10^b]

[Tuyuğ]⁵⁸

[Fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün]

Ne yere gitseñ ola Hızr nebĭ rāh-berüñ
 Husrevā eyleye Allāh mübārek seferüñ
 Sensin ol menba'-ı ihsān ki görüp şevketüñ
 Şāh-ı maşnĭ gözine kuĭl edine ĩāk-i derüñ

Tercĭ'

[Fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün]

I.

Niyyetüñ oldı ĩazā fetĭ ü zafer kārūñ ola
 Evliyā 'askeri her yerde niĭgeh-dāruñ ola
 Umaram Hızr nebĭ reh-ber ü ser-dāruñ ola
 Kāfirüñ ĩal'aların ĩal' kıl āşāruñ ola
 Zulmet-i küfri açan rāyet-i zer-kārūñ ola
 Cümle-i dār-ı küfür ĩaşılı tĭmāruñ ola
 Eyledüñ 'azm-i sefer luĭf-ı Hudā yāruñ ola [11^a]
 Himmet-i ehl-i nazār ĩāfile-sālāruñ ola

II.

Çıkarup 'asker-i İslāmı şehā zĭnet-ile
 ĩām'-ı a'dāya revān ol zafer ü nuşret-ile
 Tu'me-i tĭĭg ola düşmen taĭĭla nikbet-ile
 Cümle evlādı ĩsĭrūñ olalar devlet-ile
 Seyr kıl nice bilādı tolaşup şevket-ile
 Getüre taĭtuña Haĭ yine seni şĭĭĭat-ile
 Eyledüñ 'azm-i sefer luĭf-ı Hudā yāruñ ola
 Himmet-i ehl-i nazār ĩāfile-sālāruñ ola

⁵⁸ "Tuyuğ" nazım şekliyle kaleme alınan manzume nüshada "Rubā'ĭ" şeklinde başlıklandırılmıştır.

III.

Medh-i vaşfuñ getürüp bülbül-i gūyā diline
 Derdi budur ki şenā-gūyuñ idügi biline
 Gārete kaçduñı gördükde ‘adūnuñ iline
 Aldı zer āyinelü la’l siper gül eline
 Tağdı tığını hemān şevk-ile süsen beline
 Kāfir iklīmüne sa’y eyle ki şāhā alına [11^b]
 Eyledüñ ‘azm-i sefer luṭf-ı Ḥudā yāruñ ola
 Himmet-i ehl-i nazar kâfile-sālāruñ ola

IV.

‘Asker-i dīnūñ ola cünd-i melek yoldaşı
 Olmaya añā muḳābil kefere ḳallāşı
 Kesilüp ḳal’aları ehlinüñ ey şeh başı
 Yıkılup ḳalmaya taş üzre anuñ bir taşı
 Gülşen-i dehrde gül gibi gülüp sür yaşı
 Pāk éde yollaruñı bād-ı şabā ferrāşı
 Eyledüñ ‘azm-i sefer luṭf-ı Ḥudā yāruñ ola
 Himmet-i ehl-i nazar kâfile-sālāruñ ola

V.

Bir yaluñ yüzlü güzeldür ki bu tığ-i bürrān
 Getürür yüzini anuñ gören ol dem īmān
 Tīriñe sīne-i düşmen durur ey şeh ḳalkān
 Yalmanur dilin uzadup dem-i a’ dāya sinān
 Pāy-ı esbūñde ‘adūnuñ seri olsun ḡaltān
 Bu du’āyı el açup eyle dilā vird-i zebān [12^a]
 Eyledüñ ‘azm-i sefer luṭf-ı Ḥudā yāruñ ola
 Himmet-i ehl-i nazar kâfile-sālāruñ ola

VI.

Her ne semte ki teveccüh éde sulṭān-ı necīb
 Ol yèruñ naşr-ı Ḥudā-y-ıla ola fetḫi ḳarīb
 Emrine rām oluban vére ḫarāc ehl-i şalīb

Dīn-i İslām ola devrinde anuñ şanma ğarīb
 Ceyş-i İslāma apısından olur baş naşīb
 Bu du ‘āyı dilegüm bu ki abūl ‘ede Mūcīb
 Eyledūñ ‘azm-i sefer luf-ı Hūdā yāruñ ola
 Himmet-i ehl-i nazār āfile-sālāruñ ola

VII.

Gün yüzidür bu cihān ire vėren nūr u ziyā
 Üstimüzden umaruz sāyesin ırmaya Huda [12^b]
 Çeküben tūğ alup ablını aduda livā
 Ey **Vuşūlī** yüz urup şıd-ıla ıl şāha du ‘ā
 Dė ki yā Rabbi murādı ne ise eyle revā
 Ba aup Hāa niyāz-ile dėsün bay u gedā
 Eyledūñ ‘azm-i sefer luf-ı Hūdā yāruñ ola
 Himmet-i ehl-i nazār āfile-sālāruñ ola

aşıde

[*Mef‘ūlü fā ‘ilātü mefā ‘ilü fā ‘ilün*]

1. Bir şeb siyeh niāb utup yüzine cihān
 Mihr ara yėrden olmuş-idi cān gibi nihān
 Mumlar yaup aramağ-iün ser-be-ser nūcūm
 Oldı fikende her birisi bir yaña revān
3. Şöyle olaşup istediler şehlerini kim [13^a]
 Kevkeb izinden oldı felek üzre kehkeşān
 Etrāf-ı arı eylediler cümle cüst ü cū
 Bir zerrece belürmedi andan o dem nişān
5. Yūsuf gibi meger ki şeh-i kevkeb-i semā
 Çāh-ı şeb ire ğāfil-iken dūşdı nā-gehān
 Ya zengiler diyārına uğradı var-ısa
 Hābs ‘tdiler hemān dem anı vėrmeyüp emān

7. Rüy-ı cihānı kapladı görüp ğamām-ı şeb
Maġmūm-idi emīr ü gedā pīr ü nev-cevān [13b]
Nā-geh öñine peyk-i şabā şubḥ-dem düşüp
Gün gibi mihri étđi cihān ḥalkına ‘ayān
9. Bu fetḥ-i bāb-ı pür-ferah-i pür-beşāsete
Her kiři ‘ıyş u nūş édüben oldı şādmān
Ālām-ı cevr-i devr-ile illā ki ben ḥaķīr
Olmuş-idüm ziyāde dil-efġār u nā-tevān
11. Sem ‘üme érđi cānib-i feyyāzdan ḥiṭāb
Dédi ki ġuşşa vü ġam-ile eyleme fiġān
Çün toġdı dehre gün gibi bir şems-i ma‘delet [14a]
Zühre-cebīn ü māh-ziyā müşterī-nişān
13. Kimdür dēyü su‘āl éder-iseñ o mihr-i dīn
Vaşfi şu ‘ā‘ınuñ édeyin zerresin beyān
Ḥākān-ı şark u ġarb Selīm Ḥān kim ol-durur
Sultān-ı kām-kār u şehen-şāh-ı kāmran
15. Āşüfte qaldı sünbül ü reyḥān bezmine
Rezmini görse ister-idi Qahramān emān
Dilleşmege uzaqdan o sultān-ı ḥaşm-ile
Tüb u tūfengi arada kılmışdı tercemān [14b]
17. Qalb-i ‘adūda nār-ı ḥased édüp iltihāb
Vérürđi āb-ı tīġ-ı şehe teşne gibi cān
Gözlerdi düşmenüñ siper-i sīnesini tīġ
Dil uzadurđı ta‘ne ile ḥancer ü sinān
19. A‘dānuñ étđüġin başına қақmaġa o şeh
Rüz-ı veġāda alur ele şeş-per-i girān
Ḥatm kılmāġa çeküp çevirüp qadd-i düşmeni
Bir iki başlu ejder-idi kıjırup kemān

21. Kapuñı beklemege meh ü mihr rüz u şeb [15^a]
 Derbānuñ oldı biri şehā biri pās-bān
 Tāvūs-ı dil me‘āni gülistānına girüp
 Cevlān éderken éyledi bu maṭla‘ı beyān
23. Hassān vaşf-ı hüsni için açamaz dehān
 Süsen-veş olsa gülşen-i medhinde şad zebān
 Dām étdi zülfinüñ girihin dāne hālını
 Şayd eylemege murğ-ı dil-i ‘āşığı her ān
25. ‘Uşşāk içinde yok yere çoğ oldı kıl u kāl
 Ne var haber dehenden ü ne ortada miyān [15^b]
 Şehbāz-ı ‘ışkuñ eylemege dā‘imā karar
 Jülīde müyum oldı başum üzre āşiyān
27. Reftāra gelse kāmētüñ ey serv-i hoş-hürām
 Pâyine düşüp eşküm o demde olur revān
 Reşk-i lebüñle ey gül-i gülzār-ı salṭanat
 Dem-beste oldı gönçe budur lā‘l-i kānda kan
29. Hād yok **Vuşulī** gördi şenāsı fezāsına
 ‘Azm eyledi du‘ā-yı şehe ṭab‘-ı hurde-dān
 Dergāh-ı Hākka yüzüñi tūtup huşū‘-ile [16^a]
 El aç du‘ā-yı devletine şıdķ-ile hemān
31. Devr étdügince kubb-e-i çarḥ üzre mihr ü māh
 Hem şābit olduğınca zemīn-ile āsmān
 ‘Ömrini dehre hem-ser édüp Kādir-i Hākīm
 Eflāke gerden-efser éde Ḥayy-ı müste‘ān

İbtidā-yı Kelām

*Ba‘de‘lleteyye ve‘lletī*⁵⁹ enfa‘-ı kelām budur ki ‘asker-i zafer-rehbere müte‘allık hüküm ü mevā‘izī ve ‘iber ü neşāyihi müştemil [16^b] *Risāle-i Cündiyye* nām bir risāleyi taḥrīr ü itmām ve tertīb-i muḳaddemāt-ile taşīr

⁵⁹ “بعد اللتيا والتى” meseli “Ve‘l-hasılı kelam” kabilinden bir tabirdir.

ve ihtitām edüp ‘تحفة الفقير الدعا ولا تقدر الشيء من غير ندا’⁶⁰ mefhūmı mücebince şāh-ı ‘ālem-penāh zıll-ı İlāh ḥazretlerinüñ ‘izz-i ḥuzūr-ı mevfurü’l-ḥubūr u müstevcibü’l-sürürlarına hediyye eyledüm.

Şi‘r

[Fā ‘ilātün mefā ‘ilün fe ‘ilün]

أرسلَ التَّمَلِّمِ مِنْ خُلُوصِ وَدَادِ

لسليمانِ نِصْفِ رَجُلٍ جَرَادِ⁶¹

قَائِلًا ذَاكَ مُنْتَهَى جُهْدِي

والهدايا بِقَدْرِ مَنْ يَهْدِي⁶²

Terceme [17^a]

[Mefā ‘ilün mefā ‘ilün fe ‘ilün]

Hulūşın kıldı izhār eyledi mūr

Süleymāna çekirge budın irsāl

Dedi ‘acַz u kuşūrın eyleyüp yād

Hedāyā kadr-i muhdīye olur dāl

Me‘müldur ki maḥbūl-i pādşāhī ve maḥbū’-ı ṭab’-ı şehensāhī vāḳi’ olup kabūl-ile bu ‘abd-i nāçizi ḥaziz-i ḥākden evc-i eflāke ref‘ buyuralar.

Beyt

[Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün]

Lutfı bir deryā durur kim mevc eder

Himmet-i sultān ḥazizi evc eder

Ğıbbe zālik ‘ilm-i ‘ālem-ārā ve zamir-i müşkil-güşālarına ḥafı vü nihān buyurılmaya ki bu risāle-i şerife⁶³ [17^b] Neşāyih-i Cündiyye ile

⁶⁰ “Fakirin hediyesi duadır. Nida/dua etmekten başka şeye gücümüz yetmez.”

⁶¹ “Karıncalar, en içten sevgileriyle birlikte bir çekirge budunun yarısını Hz. Süleyman’a gönderdi.”

⁶² “Karınca, elimden gelen/takatimin yettiği budur dedi. (Çünkü) hediyelerin kadr ü kıymeti hediye verene göredir.”

⁶³ Yazmada “bu risāle-i şerife’ ifadesi art arda iki kez yazılmıştır.

müsemmâdur. Ya 'nî cünd-i muzaffer ve leşker-i nuşret-rehber e müte'allik 'iberi beyân eder.

Neşâyiḥ-i cündiyyenüñ a'zamu ve herkese elzemi ketm-i sırdur. Erbâb-ı dîn ü düvel belki cümle milel sırrını i'lân ve mâfî'z-żamîrini izhâr u 'ayân eylememegi nefesine enfa' ve şüyü'ını eşna' bilmese benî-Âdemden ma'düd olmaz.

Beyt

[Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Dimez 'âkil olanlar aña âdem
Ne âdem belki hayvândan odur kem

Binâen 'alâ zâlik kitmân-ı sırda olan feżâ'ili [18^a] taḥrîr ve i'lânında olan kabâ'iḥ ü rezâ'ili taḥrîrde sâ'ir neşâyiḥüñ üzerine taḥdîm olunmaḡ ulâ vü uḡrâ görildi. Ketm-i esrâr ḡaḡında ḡadîs-i Resûl-i Muḡtâr vârid olup buyurmuşlardır. 'استعينوا على قضاء حوائجكم بكتمان السر' ya 'nî ḡacetlerüñüzüñ ḡuşûlinde kitmân-ı sır-ile isti'ânet êdüñ ve Esed'ullâḡ Velî ya 'nî ḡazret-i 'Alî keremu'llâḡu *vechehu* buyururlar ki:

Şi'r

[Müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün]

لا تُودِع السِّرَّ إِلَّا عِنْدَ ذِي كَرَمٍ
[18^b] فَالسِّرُّ عِنْدَ كِرَامِ النَّاسِ مَكْتُومٌ

السِّرُّ عِنْدِي فِي بَيْتٍ لَهُ غَلَقٌ
قَدْ ضَاعَ مِفْتَاحُهُ وَالْبَيْتُ مَخْتُومٌ⁶⁵

Lugaz

[Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül]

⁶⁴ "İhtiyaçlarınızın görülmesini istiyorsanız sır tutunuz. ("İşlerinizi gizliden yürütün, zamanından önce fâş edip de sonuçsuz bırakmayın" anlamında)" Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 1416, II, 427.

⁶⁵ "Kerem sahibi insana sır verirken onu gizli tutup başkalarına açmaz. Bendeki sır, kapısı kilitli bir evdedir. Eve mühür vurulmuş ve anahtarı da kaybolmuştur." Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvânu Emîrû'l-mü'minîn el-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, haz. Abdülaziz Kerem, Matbaatü'l-Evlâ, 1409/1988, 93.

أَسِيرُكَ سِرُّكَ إِن صُنْتَهُ
فَأَنْتَ أَسِيرٌ لَهُ إِن ظَهَرَ⁶⁶

Terceme

[Mefā 'ilün mefā 'ilün fe 'ülün]

Esīridür kişinüñ kendü sırrı

Eger keşf eylese olur esīri

Kişi kim şaklamaya kendü sırrın

Éder lâ-büd özin gayruñ esīrī

Neğr: ve Resül-i hümām Hazret-i Yûsuf 'aleyhi's-selām bu kadar fazîlet-i haseb ve şeref-i nübüvvet ü neseb ile mübtelâ-yı bend-i belâ ve giriftâr-ı çâh-ı 'anâ olduğunun [19^a] 'ileti ve ihvânının keyd ü hasedinün hikmeti, pederinün kelâm-ı naşîhat-encâm u hikmet-fercâmı ki ' لا تُفْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى ' İXÖTİK⁶⁷ nehyi ile mü'ekked ve netice-i 'فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا'⁶⁸ ile mümeşhed iken naşîhat-pezîr olmayup sırrını ağıyâra izhâr ve vâkı' olan vâkı'ayı iş'âr etmekle ol güle gülşen-i cihânı tar édüp mânend-i hezâr işini âh u zâr eylediler.

Maṭla'

[Fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün]

Menzilin delv eyleyüp ol şāhı çāha atdılar [19^b]

Mihrini terk étdiler ol mäh-rüyı şatdılar

ve resül-i hādī bir emre bādī olup şurū'a niyyet ü kaşd u 'azîmet eyleseler bir ferde inhâ ve bir ehadâ ifşâ eylemezlerdi. Meger ki hulefâ-yı 'izâm ve şahâbî-i kirâm ile müşâvere-i maṭlûb u merâm olduğu hinde fetḥ-i kelâm éderlerdi. Ümerâ-yı ümmet ve 'ulemâ-yı şerī'at ve aşhâb-ı haḳîḳate haḳîḳ u sezâ oldur ki senen-i sünen-i Resüle iktidâ ve ittibâ'-ı şarîḳat-i Müctebâ ile [20^a] kitmân-ı sırrı pîşe ve keşf-i râzdan hazeri endîşe édineler tâ ki Hazret-i 'İzzetün 'inâyeti ve mih-ter-i risâletün luṭf-ı himâyeti érişüp qarîn-i nuşret ve rehîn-i furşat olalar.

Nazm

⁶⁶ "Sırrı korursan sırrın senin esirindir. Ortaya çıkarsa sen onun esiri olursun."

⁶⁷ "...Rüyanı kardeşlerine anlatma! ..." Kur'an-ı Kerim Meâli, Yûsuf 12/5.

⁶⁸ "...Yoksa, sana tuzak kururlar..." Kur'an-ı Kerim Meâli, Yûsuf 12/5.

[*Mefā 'ilün mefā 'ilün fe 'ülün*]

Dilinde sırr kimüñ kim bula aḥkām

İki ni 'metle vērür dehr aña kām

Biri maḥşūdına bulmaḥ durur yol

Biri budur ki müstağnī olur ol

Setr-i sırr-ı bāl hıfz-ı māl u menālden aş'ab ve ḥuḫūkıñı ri'āyetde ta'ab müte'ayyındür. Zīrā ḥāzāyine [20^b] duḫūl-i aḡyārı māni' ve vuşūl-i ṭarrārı dāfi', ḥāricden a'vān u enşār bī-ḥadd ü bī-şümārdur. Meşelā mühr ü bevṵāb u kilīd-i ebvāb gibi. Ve derūn-ı sırda niçe muḥarrık-i ḥaṭā vü günāh ve dā'i-i caḥīm-i hezār rü-siyāh vardır. Meşelā sebkat-i lisān u şoḥbet-i ihvān, müriş-i tuḡyān u vesvese-i şeyṭān gibi. ḥükemā-yı 'uḫalādan su'al ve eşkāl-i insānda işkāl üzre olan ḥāl nedür denildükde cevābı bu vech-ile beyān ve bu üslūb üzre [21^a] 'ayān eyleyüp buyurmuşlardır ki:

Beyt

[*Fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün*]

Bu şadā-y-ile zemīn içre ṭoludur her ṭaraf

Ādeme sır şaḫlayup nefsine 'irfāndur şeref

Merāret-i şabrı hażm⁶⁹ ve lisānını ḫayd-ı ketmden ıtlāḫ eylemeyüp kazm eden kimdür dēyü istifsār ve evşāfından istiḫbār olıñduḫda buyurmuşlardır:

Nazm

[*Fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün*]

Bize dērdin 'arz edüp eden ḫiṭāb

Güş⁷⁰ ḫıl budur saña şāfi-cevāb

Düşmeninden setr ḫıldıḡı işi

Düstna dēmemek gerek kişi

Şāyed ola düst düşmen bir zamān

Açıla anuñla_olan rāz-ı nihān

⁶⁹ 'Hażm' kelimesi nüshada 'hażm' şeklinde geçmektedir.

⁷⁰ 'Güş' kelimesi nüshada 'nüş' şeklinde geçmektedir.

[21^b] Ve nefsi taḥammül etmedüğü mertebeyi āhire taḥmīl beyne'l-
'uḡalā kendüyi techīldür. Sırrını i'lān u izhār eyledüğü kimesnenüñ hetk-i
perde-i astār êtdüğinden āzürde olmaḡ ḡumḡ-ıla ittışāfını iş'ār eder.

Şi'r

[Fe'ülün mefā'ilün fe'ülün mefā'il]

إذا المرء أفضى سرّه بلسانه

ولام عليه غيره فهو أحمق

إذا ضاق صدر المرء عن سرّ نفسه

فصدر الذي استودع السرّ أضيق⁷¹

Kıṭ'a

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Āḡirüñ keşf êtdüğüne levm eder

Olmayan kitmān-ı sırta ḡudreti

Nicesi umar ḡimāyet ḡayrdan

Nefsine şarf etmeyenler himmeti

[22^a] Şāḡibü'l-ḡayā' ve'l-īmān ḡazret-i 'Oşmān bin 'Affān bir zamānda
bīmār u ḡaste vü zār olduḡda aşḡābına naşīḡat ve bu minvāl üzre vaşīyyet
eyledi ki nāme-i 'ahdi ve kitāb-ı mīşāḡ u peyvendi müşāvere-i erbāb-ı ereb
ile 'Abdu'r-raḡmān bin 'Avf nāmına ketb edeler. ḡazret-i 'Oşmānuñ bir
ferzend-i dil-pesendi ḡamdān nām bir ferzendi var idi. ḡuşuş-ı ḡazīyyeye
mutḡalı' ve vaşīyyet-i mezbūreye müstemi' olduḡda 'Abdu'r-raḡmān [22^b]
ḡazretlerine tebşīr için māvaḡa'yı taḡrīr eyledükde ḡazret-i 'Oşmān, oḡlı
ḡamdānuñ sır-ı mektümü kāşif olduḡına vāḡıf olup mezbūri redd ve böyle
'ahd eyledi ki ḡamdānla bir yerde cem' ve bezminde şem' olmaya. Ecel
muḡadder ve ḡil'at-i şehādet müyesser olduḡı deme deñlü ḡamdānu
görmedi.

Mu'āviye kendü zamānında ve ḡilāfeti āvānında 'Oşmān bin
'Uyeyneyi esrārından bir sır ḡaberine ve dürc-i derūnundan bir ḡüherine
emīn eyledi. Ol nīk-ḡvāḡ [23^a] pederini ol sırdan āḡāḡ ḡaşdın etmekde

⁷¹ "Kişi sırrını kendi diliyle açık eder de sonra sırrını açık ettiḡi için başkasını
ayıplarsa ahmadır. Kişi sırrını kendi içinde tutamıyorsa, sırrını verdiḡi kişi ḡiç
tutamaz."

Hzret-i 'Uyeyne 'Osmāna cemāl-i kâlden keşf-i niķāb eyleyüp bu şüretle cevāb vèrdi ki *sırr-ı müvedde'üñ ta'addīsinden ibā'etmeyüp kitmānı vācib olan şey'den inbā'uñ zararı üli'n-nühāya hafī degüldür.* 'Osmān pederinüñ naşihatini iz'ān ve taḥsīn-i firāvān edüp dedi kim bu emr-i mü'ekked vālid ile veledē dāhi sārī ve anlaruñ mābeyninde cārī midür? Buyurdılar ki übüvvet ve nübüvvet cānibinüñ tazarrurına [23^b] ruḥşat vermez. Ammā lisānuñ zillet-i ifşāya me'nūs ve şoḥbet-i fuzalādan me'yūs olmağı revā görmez.

Beyt

[Mefā'ülün mefā'ülün fe'ülün]

Hümā-y-ile olur mı hīç dem-sāz
Ziyānuñ murğı olsa süfle pervāz

Ve ketm-i sırda olan fezā'ili 'adde mecāl muḥāl ve taṭvīl ü itnābı mücib-i melāldür. Erbāb-ı fıṭnat ve aḥşāb-ı ḥikmetle ba'zı umürda müşāvere ve eḥibbā vü aḥdikā-y-ile muḥāvere ifşā-yı sırdan nev'-i merfū' ve kısm-ı memnū' degüldür.

Fikr-i şāķīb [24^a] şāķibine vācibdür ki ⁷²وَشَاوَرُهُمْ فِي الْأَمْرِ' āyetini leyl ü nehār evrād u ezkār edine tā ki ḥaṭā ve ḥalelden ḥalāş ve sehv ü zilelden menāş müyesser ola. Hzret-i Risālet-penāh-ı şefā'at-dest-gāha nūr-ı nübüvvet ile her emr rüz-ı rüşen gibi zāhir ü mübeyyen iken āyet-i müsteṭābe-i ⁷³وَشَاوَرُهُمْ فِي الْأَمْرِ' ile ḥiṭāba mazḥar olıcaķ sā'ir enām cümle ḥvāş u 'avām emr-i rabb-i Ğafūrla me'mūr olup müşāvere ile vech-i şavābdan ḥicāb-ı ḥaṭāyı [24^b] ref' edeler. Nitekim ḥaber-i şarīḥ ve ḥadīs-i şahīḥde ekmel-i rusul ve hādi-i sübül buyurmuşlardır ki ⁷⁴مَا شَاوَرُ قَوْمٍ إِلَّا هَدُوا إِلَىٰ أَرْضٍ. Cādde-i meşverete a'yān-ı insān sālīk ü revān olmadılar illā ki sebīl-i reşād ve ṭarīķ-ı sedāda mühtedī olup ārzü ve heveslerine dest-res buldılar. İctimā' arada ⁷⁵كَالْحَبْلِ الْمُؤَلَّفِ مِنَ الشَّعْرَاتِ' fevz u necāt muḥarrerdür ve bermuḥtezā-yı kelām-ı şāķibü'l-fazl ve'l-efḍāl ⁷⁶إِلَىٰ مَنْ قَالَ وَانظُرْ إِلَىٰ مَا قَالَ [25^a] ehl-i re'yüñ cāh u celāl ve şöhret-i cemāline nażar olınmayup mişāl-i 'ıķd-ı

⁷² "...İş konusunda onlarla müşavere et..." *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmran 2/159.

⁷³ "...İş konusunda onlarla müşavere et..." *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmran 2/159.

⁷⁴ "Bir topluluk istişare ederse işlerinde en doğru olana ulaştırılırlar / vasıl olurlar."

⁷⁵ "Saç tellerinden örülen ip (halat) gibi."

⁷⁶ "Kimin söylediğini bakma, ne söylediğine bak."

le'al sâdır olan maḳâline i 'tibâr olunmaḳ gerekdür. Esedu'llâhi'l-gâlib 'Alî ibn Ebî Ṭâlib buyururlar ki: 'تَلَّكَ مُهْلِكًا بُخْلٌ وَ عَجْبٌ وَ هَوِيٌّ'.⁷⁷

Beyt

[Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün]

Üçdür insânı helâk eden dedî şîr-i Hudâ

Biri buhl u birisi 'ucb u birisidür hevâ

Nesr: Fuzâlâ-yı kibârdan ba'zı müşâvere için ihtiyâr olınan ahyârdan olmaḳ mühim édüğünü bu ḳavilde iş'âr eylemişlerdür. *Ḳulûbu'l-ahrâr* [25b] *ḳuburu'l-esrâr*⁷⁸ ve ebnâ-yı zamândan ihtirâz ve ihtilâṭı ḡâyet az eylemek gerekdür. 'اخوان هذا الزمان جواسيس العيوب'⁷⁹ anlaruñ ḥaḳḳında me[n]ḳüldür ve her kimse 'uḳalâ-yı zamânı ile muşâhabet êde memdühdür ve cühelâ vü süfehâ ile mücâleset dâ'ire-i 'aḳıldan noḳta-şîfat maṭrûhdür. 'عَلَيْكُمْ بِمَجَالِسَةِ الْأَلْبَاءِ أَعْدَاءٌ' sözi-y-le 'âmil ve bu ḳavle ḳâ'il olmaḳ lâzımdür.

Beyt

[Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün]

دشمن دانا که غم جان بود

بهتر از آن دوست که نادان بود⁸¹

[26a] 'Amm-i resûl-i Hudâ ḥâzret-i 'Abbâs 'عندالله وَالنَّاسِ' ⁸²الذی كان محموداً vakṫ-i irtiḥâl ü ḥîn-i intikâlde oḒlı-y-la şoḥbet ü naşîḥat eyledi ki eger ḥalîfe-i müslimîn emîrû'l-mü'minîn saña i 'tibâr édüp müşâvere için ihtiyâr êde üç nesneden ḡâfil olmayup ḥâṭıruñdan zâ'il ḳılmayasın.

Nazm

[Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün]

⁷⁷ "Üç şey insanı helak eder: Cimrilik, kendini beğenmişlik ve nefesine uymak." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, Daru'l-Haremeyn, Kahire, V, 328; Turgay Şafak-İsa Akpınar, *Hız. Ali'nin Sözlerinin Farsça ve Türkçe Manzum Tercümelere*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020, 83.

⁷⁸ "Hür kişilerin kalpleri sırların kabirleridir."

⁷⁹ "Zamânedede kardeş görünenler, kusur kollayanlardır." Turgay Şafak-İsa Akpınar, *Hız. Ali'nin Sözlerinin Farsça ve Türkçe Manzum Tercümelere*, 70-71.

⁸⁰ "Düşman da olsalar dost da olsalar akıllı adamlarla düşüp kalkınız."

⁸¹ "Can/ruhun kederi olan akıllı düşman, cahil olan dosttan daha iyidir." Nizâmî-i Gencevî, *Mahzenü'l-Esrâr*, tsh. Bihruz Serûtiyân, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1389, 181.

⁸² "Hem Allah hem insanlar katında övülmüştür."

Biri budur kim eger giderse baş
Sırrını ketm eyle zinhâr étme fâş

[26^b] Oldur ikincisi kim étme dürüg
Kızb-içün yokdur cihânda hiç fûrüg

Şalış oldur cür'et étme ğıybet
Cânı cânım atma çâh-ı miñnete

Neşâyiḥ-i cündiyyenüñ biri daḡı emr-i şâhî ve hük-m-i şehensâhiye itâ'at ve pîşvâ vü muḡtedâsına şadâkat étmek beyânındadır. Pâdişâh-ı İslâm ḡalîfe-i enâm ḡazretlerinüñ emîr ü ḡacib bi'l-cümle nâsa vacib oldur ki 'ırz u vekâr ve dişâr u şî'ârını ri'âyetde nefsinden [27^a] ehemm ü aḡdem ve cânından e'azz u ekrem tütalar tâ kim rızâ-yı Hudâya mazhar vâḡi' olup iḡsân-ı melik-i melek-manzar ile sa'âdet-i ulâ vü uḡrâ ve rif'at-i dünyâ vü 'uḡbâ ḡaşıl édüp maḡşûdlarına vâşıl olalar. 'Abdu'llâh bin Mübârek buyururlar ki bir maḡbûl u müstecâb da 'vet-i müsteḡâbum olduḡına 'âlim ve taḡarrürine câzim olsam pâdişâh-ı İslâmı ta'zîm édüp nefsümden taḡdîm éderdüm. Zîrâ anun nef'î 'ale'd-devâm ḡâş u 'âma 'âmdur.

Hikâyet: [27^b] Meger bir pâdişâhuñ bende-i dil-gîr ve zümre-i çâşnî-gîrlerinden birinüñ ḡalebe-i dehşet ile elinden pâdişâhuñ üzerine ta'âmuñ mişâl-i zerre bir kaç ḡaçresi döküldi. Şâha ḡazâb müstevlî olup helâkına emr étmekle derdmendüñ kâmeti mânend-i kemân büküldi. Fi'l-hâl ol ehl-i 'aḡl varup ḡabaḡ ile aşı pâdişâhuñ üstine şap eyledi. Şâhuñ âteş-i ḡazâbı müştâ'il ve ehlâkine müsta'cil oldi.

Beyt [28^a]

[Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]

Te'ennî ḡilm-ile 'âḡillerüñdür
Ġazâb ta'cîl-ile câhillerüñdür

Ḳavlini yâd ve 'adl ü dâd édüp bu fi'l-i münkere dâ'î nedür ve bu küstâḡlıḡa sâ'î olduḡunuñ ḡikmeti ne vech-iledür dëyü su'âl ve istikşâf-ı ḡâl eyledükde ol zelîl ü aḡḡar ḡalinden ḡaber verüp dëdi ki ol zamân ki başı cânı terk ve kemer-i ḡıdmeti miyânımda berk eylemişdüm, benden bir cürm şâdır ve bir ḡünâḡ zâhir olup şâh-ı 'âlem ḡatlüme âmir olsa ḡam yemez ve elem çekmez idüm. Ammâ pâdişâhuñ [28^b] envâ'-ni'am ve eşnâf-himemine müstaḡraḡ iken revâ görmedüm. Dëyeler ki bir emek-dâr ḡıdmet-kârını

cüzvî haṭā-y-ile tu 'me-i şemşîr-i âb-dâr eyledi. Bu zenb-i 'azîmi bi'l-iztirâr anuñ-çün ihtiyâr eyledüm ki halk-ı 'âlem-i ser-â-ser katle istihkākumu günden enver müşâhede édüp şāhuñ riyâseti gibi siyâseti meşhûr ve étdügi cezâ-y-la beyne'n-nâs menfûr olmaya.

Mısrâ'

[Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün]

سخن کز جان برون آید نشیند لاجرم در دل⁸³

Muktezâsınca çāšnî-gîrûñ 'özri şāhuñ kalbinde yêr ve derûnuna [29^a] te'sîr édüp envâ' ihsân u ni'am-ı firâvân-ile nevâziş édüp mükarreb-i hazret édindi.

Kıt'a

[Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün]

Zâhir-ile bâṭını şādıklarauñ
Mütteḥiddür dâ'imâ ey hoş-ḥuşâl
Zülf-i dilber gibi olmayup dü-rüy
Şâfî-dil olurlar âyîne-mişâl

Neşâyiḥ-i cündiyyenuñ biri daḥı ihsân u kerem ve elṭâf u himem beyânındadır cüd u şehâ-yile kalup eḥibbâ iḥyâ olınup vücûd-ı a' dâ rûzgâr-ı ḥased ile hebâ olur.

'بَالِئٍ يُسْتَعْبَدُ الْحُرُّ'⁸⁴

Terceme

[Mefâ 'ilün mefâ 'ilün fe 'ülün]

'Aṭâ kaydınıñ altında zebündür
Geçinen dehr içinde merd-i meydân

⁸³ "Söz (her ne kadar) candan/ağızdan çıksa da ister istemez gönülde oturur." Bu ibare Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Dîvân*'ındaki bir beyitle benzerlik göstermektedir:

در این معنی سخن باید که جز سعدی نیاراید
که هر چه از جان برون آید نشیند لاجرم بر دل [G. 375/11]
Sa'dî-i Şîrâzî [Muslihi'd-dîn], *Külliyyât-ı Sa'dî (Dîvân)*, tsh. Muhammedali Furûğî, İntişârât-ı Hermes, Tahran 1385, 744.

⁸⁴ "İyilik ile hür (kişi) köleleştirilir / Hür (kişi ancak) iyilikle köleleştirilir."

[29^b] Mişāl-i serv-i āzāde yürürken
Kul eyler hür olan insānı ihsān

‘كرم خلقِي وخلق جِييِ’⁸⁵ bir hāl ve bir haşlet-i bī-mişāldür ki seḥāya mu‘tād ve keremi i‘tiyād edinenler i‘tā-yı māla ihtimāmından bezl-i nefse iḳdām ederler. Ḥaccāc bin Yūsuf ki cevri-i bī-ḡāye ve sitem-i bī-nihāye ile mevşūf ve zulm ü ‘inād-ile ma‘rūfdur. Kemāl-i tuḡyān ve ḥūn-riz ü ḥūn-feşānlığı zamānında bir ehl-i bādiyeyi katl ü ihlāk ve cāme-i vücūdını tīḡ-ı [30^a] cefay-ile çāke kaşd u nişter-i intikāmla faşd murād edinüp dest-res bulmamışdı. İttifāken ol zālīmüñ a‘vānı belā-yı āsmānī ve każā-yı nā-gehānī gibi ol mazlūmı bulup mübtelā-yı habs ü bend ve giriftār-ı kayd u kemend eylediler. Ḥaccāc emr eyledi ki anı ḥuzūrına getüreler ve noḡta-i vücūdını levḥ-i ‘ālemden götüreler. Ol derdmend vākıf olup bī-‘aql u hūş, ḥavf u haşyetle medhūş oldu.

Nazm

[Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün]

Yine ‘aqlın cem’ edüp ol nā-tevān
[30^b] Çeşmi oldı ḥayretinden ḥūn-feşān

Zimmetümde niçe ḥaḡ var bī-gümān
Dedi ihsān ile vēr şāhā emān

Hāk-ile ālūde olmadın beden
Vèrem erbābına olan ḥaḡkı ben

Ḥaccāc iltimāsın kabül edüp ol zelīlden kefil talep eyledi.

Maṭla‘

[Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün]

Şehri gezdi ser-te-ser menzil-be-menzil kū-be-kū
Şāhid-i maḡsūd aña göstermedi sa‘y-ile rü

[31^a] Bir kimesne aña zāmin olmaḡa iḳdām ve kefaletini iltizām eylemedi. Nā-gāh ol nā-murād u bī-kām kirām-ı nāsdan ‘Abdü’l-kerīm nām bir merd-i kerīme mülākī olup vākı‘a-i hevl-nāki ta‘bīr ve kışşasını taḡrīr edüp *ismüñ ‘Abdü’l-kerīm olmaḡla izāfe-i kerem derūnuñda cāy-gīr ve saña te’sīr*

⁸⁵ “Yaratılıştan gelen cömertlik ve cibilliyetten gelen güzel ahlak.”

eylemişdir. Senden mes'ul ve keremünden me'müldür ki baña delil ve vaqt-i ma'hûda varınca kefil olası dëdükde ol merd-i kerim bî-havf u bîm rızâ vërdi. Haccâc anı niçe def'a [31^b] def' ve kefâletinden men' eyledi. Men'i ile memnû' olmayup kefâletten rücû' eylemedi. Âhirü'l-emr 'Arabî 'ahd u mîşâkla itlâk eylediler. 'Arab-ı pür-edeb zamân-ı mu'ayyen ve vaqt-i mübeyyenden tecävüz ëdüp gelmeyicek Haccâc emr eyledi ki cevânı meydân-ı siyâsete yëtüreler ve işini bitüreler. Cevân bu haber-i vahşet-eşeri istimâ' ëdüp

Kıt'a

[Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Dëdi ey kâdir ü kerim ü raḥîm
Kereme olmağ-ile bende muzâf
Zâmin oldum kuşûr u 'ac-z-ile ben
Sebeb ëtdüñ o bende oldı mu'âf

[32^a] Varṭa-i katl ü kayd-ı miḥnetden
Beni kırtar bi-ḥaḫkı sa'y u ṭavâf

Henüz münâcât ve 'arz-ı ḥacâtta iken A'râbî bir ṭarafdan zâhir oldı. Ol derdmend eşidüp bu ni'met-i 'uzmâya şâkir oldı. Bu ḥâle cümle ḥalâ'ik vâlih ü ḥayrân ve dem-beste vü ser-gerdân oldılar. Haccâc eşidüp ikisini daḫı 'afv ëdüp neticeleri fevz ü felâḥ ve 'âkıbetleri fetḫ ü necâḥ oldı.

Neşâyiḥ-i cündiyyenüñ biri daḫı taḫvâ vü ṭâ'at ve şalâḥ ü 'ibâdet [32^b] beyânındadır. Havâşş-ı sultân ve muḫarrebân-ı şâh-ı âlî-şân olanlara elzem ü ehemm ve her nesneden aḫdem oldur ki fuḫarâ vü zu'efâ vü 'ämme-i re'âyâ vü berâyâdan

Beyt

[Mef'ülü fa'ilâtü mefâ'ilü fa'ilün]

Kaldum ayakda ṭut elümi dest-girüm ol
Tâ dest-girüñ ola senüñ Ḥâlîḫ-ı cihân

Nesr: Dëyenlerüñ ârzü ve heveslerine feryâd-res olalar. 'طلباً لمرضاة الله' cây-ı ḥıdmet-i ḥalku'llâhda mûḫîm olmağ 'ayn-ı sa'âdet ve nâfile 'ibâdetden hezâr mertebe yëgrekdür. Ḥâce Muḫammed Pârsâ 'aleyhi'r-

⁸⁶ "Alîm ve Melik olan Allah'ın rızasını kazanmak için."

rahme [33^a] *rabbihî'l-a'lâ* hazretlerinden ba'z-ı ehl-i edeb pend taleb eyledüklerinde buyurmuşlardır: 'التعظيم لأمر الله والشفقة على خلق الله'.⁸⁷ 'Ābidān-ı kirām ve meşāyih-i 'izām'dan biri şāhibü'l-salṭanatü'l-bāhire melik-i Kāhireye dedi ki: Haḫ *sūbhāne ve te'ālā* seni ṭarīḫ-ı salṭanata sālīk ve taḫt-ı münīfe mālīk kılduḡı ni'metüñ haḫḫını edā ve şānuña sezā olan oldur ki şükr ü 'ibādet ve ḫamd ü ṭā'atüñ ey baḫtı hümayun sâ'irlerden efzün ola tā kim re'āya daḫı [33^b] 'الناس على دين ملوكهم'⁸⁸ üzre zühd ü şalāḫı kār edüp ellerinden sūbhā-i istiḡfār gitmeye. Şāhlara 'adl u inşāf ve def'-i zulm ü i'tisāf vācibdür tā ki devlet ü sa'ādet ve cāh u 'izzet ile dünyāları ma'mūr ve a'dā-yı bī-dīn 'خذلهم الله الملك المعين'⁸⁹ üzerine manşūr olup āḫiretde sevāb-ı cemīl-ile müşāb ve ecr-i cezīl-ile me'cūr olalar. Aḫvāl-i re'āyā mānend-i dūreri-le'ālī ḫuyūṭ-ı ri'āyet üzre niżām ve silk-i intizām üzre kıvām bulmasa umūr-ı memleket muḫtel [34^a] ve kār-ḫāne-i salṭanat mu'aṭtal olur ve şāhların riyāseti gibi siyāseti lāzımdur. Zīrā ra'ıyyet-i zımmetleri emānetdür. Anları ḫimāyet siyāsetden ḡayrı ile müteşavver degüldür.

Hikāyet: Elsine-i aḫvāmda sâ'irdür ki iki pādīşāh birbiriyle hem-civār olup mu'āşır olmuşlardı. Biri pergār-şıfat dā'ire-i 'adāleti dā'ir ve biri ḡāyet de zālīm ve cā'ir idi. Şāh-ı sitem-kāruñ memleketi ma'mūr ve re'āyası zillet ü ḫatlden dūr ve ḡınā vü ni'am-ile meşhūr olmuş-idi. [34^b] Şāh-ı 'ādil ve merd-i kāmīl ili ḫarāb ve ehl-i āteş-i faḫr-ile döne döne kebāb olup ḫaziyye-i mūcibesī sālībe ile ma'kūs olduḡına nāmūsından elem-i rūḫānī lezzet-i cismānīyi telḫ ve dil ile eyledüḡi 'aḫd-i şoḫbeti feshḫ etmişdi. Ol şāh-ı şāhib-i 'adl ü kerem hem-civārı olan melik-i pūr-siteme nāme-i ikbāl-ile bir resül-i ḫoş-ḫişālī bu sırrı su'āle irsāl eyledi. Ol daḫı böyle edā ve ṭuṭī-şıfat şeker-ḫā oldı.

Kıṭ'a

[Mefā'ülün mefā'ülün fe'ülün]

Çerā-ḡāh-ı zemīn içre olupdur

[35^a] Ra'ıyyet ḡüsfeñd u şāḫ çübān

⁸⁷ "Allah'ın emirlerine tam itaat ve mahlukata şefkat göstermek." Burhaneddin el-Bikāî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1978/1398, XVII, 146.

⁸⁸ "İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredirler."

⁸⁹ "Melik ve Muîn olan Allah onları rezil etsin."

Hirâset etmege gerek ‘adūdan
 Sipāh anlara olmuşdur nigeh-bān
 Ğanem laħmın ğanīmet bilse segler
 Olurlar gürg-i ħūn-rīz-ile yeksān
 Sipāhuñ zulmini def‘ etmeyince
 Şehūñ ‘adliyle nef‘a yoħdur imkān
 Eşirrādan ra‘iyyet olsa hoş-dil
 Eder ħāşıl kemāl-ı ‘adli sulţān

Neğr: Ħazret-i risāletden rivāyet olunur ki rūz-ı ħaşr-ı ecsādda beyne‘l-‘ibād bir münādī nidā ve kelāmını böyle edā ede kim *Ħazret-i Ħaħ ve Feyyāz-ı muţlakdan ħaħ taleb eden ħazır olsun*. Ol [35^b] demde ‘āfilerden muħaddem bir ferd zāhir ve bir eħad bāhir olmaya ve ‘āfilerūñ Ħaħdan ħaħķı taleb ve ‘atā-yı İlāhīye rāĝıp olduklarınıñ ħikmeti ve sebep ü limmiyyeti ‘ من جاء بالحسنه فله عشر أمثالها⁹⁰ muħtezāsınca fi‘llerinüñ mücāzātı ve sa‘ylerinüñ mükāfātı bir kâ‘ide-i ħisāb-ı iz‘āf muzā‘if-i iħsān-ile ve ‘adde-i müsteṭābları ‘afv ‘inde‘llāh maħbūb ve fi‘l-i mergūb edüğine kavlı-i Resūlullāh şāhid ve güvāhdur ki buyururlar ‘ إِنَّ اللَّهَ عَفُوٌّ يُحِبُّ الْعَفْوَ⁹¹. Eflāṭūn-ı İlāhīden [36^a] *insānda fi‘lu‘llāha müşābih fi‘l nedür* dēyü istiħbār olunduħda ‘*afv u iħsān ve lutf u keremle ħulūb-ı vīrānı ābādān eylemekdür* dēyü cevāb buyurdılar.

Beyt

[Mefā ‘ilūn mefā ‘ilūn fe ‘ulūn]

Odur ādem ki ede özüne kār
 ‘Aṭā vü ħimmet ü iħsānı her bār

Beyt-i Dīĝer

[Mefā ‘ilūn mefā ‘ilūn fe ‘ulūn]

بدي را بدی سهل باشد جزا
 اگر مریدی احسینُ الی من أسأ⁹²

⁹⁰ “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır.” Kur’an-ı Kerim Meâli, En’âm 6/160.

⁹¹ “Allah affedicidir, affetmeyi sever.” Ahmed b. Hanbel, Müsned, VII, 232.

⁹² “Kötülüğe kötülükle karşılık vermek kolaydır. Eğer yiğitsen ‘Sana kötülük edene sen iyilik et’.” Sa’dî-i Şirâzî [Muslihi‘d-dîn], Külliyyât-ı Sa’dî (Büstân), tsh. Muhammedali Furûĝî, İntişârât-ı Hermes, Tahran 1385, 373.

‘Abdullāh bin Şerīhden mervīdür ki mülük-i benī-İsrā’ilūn meclislerinde zümre-i dāniş ü bīnādan bir ḥakīm-i dānā [36^b] ḥālī olmayup şāhuñ gāzabınuñ şiddeti ve kemāl-i sevreti zamānında ol ḥakīm-i ḥazīk ve muḥibb-i şādīk bu nükāt-ı ḥikmet-āmīz ve neşāyih-i ‘ibret engīzūn ba‘zı ki ‘arḥm min fī al-arḍ yirḥmk min fī ‘al-āğzā’⁹³ ve ba‘zı ‘arḥm min fī al-arḍ yirḥmk min fī ‘al-āğzā’⁹³ ve ba‘zı ‘arḥm min fī al-arḍ yirḥmk min fī ‘al-āğzā’⁹³ ve ba‘zı ‘arḥm min fī al-arḍ yirḥmk min fī ‘al-āğzā’⁹³. Şāhda āteş-i gāzabdan eşer ḳalmayup muntafī olunca bunları birer birer vērüp şevāb-ı ‘azīme girerdi.

Neşāyih-i cündiyyenūn biri daḥı ser-‘asker ü [37^a] ser-ser-dāra cünd-i zafer-şi‘ārdan her birinūn cūbn ü şecā‘at ve iḳdām u cūr‘et ve emānet ü diyānetlerine ḥabīr olup ḳādir olduḡı ḥıdmetde istiḥdām eylemekle mişāl-i sedd-i Sikender ‘askere ḥalel ü ḥaṭar erişmekden ḥıfz u ḥimāyet ve kemāl-i şiyānet üzre olmaḡdur.

[**Neşāyih-i cündiyye**] Serdār-ı melek-şüret ü ‘Ömer-sīret aḥvāl-i ra‘iyyete ‘ālim ve aḡrāz-ı fāsideden sālim, kibr ü ‘ucubdan mu‘arrā ve ḥicāb u ḥücutdan müberrā olmaḡ ehemdür tā ki ḥüsn-i tedbīr ü fikr-i dil-pezīri ile ‘adū sefer merāmından [37^b] bī-sūd olup vücūd-ı nā-pāki ḥāk-ālūd ola.

Şāpūr-ı Zū‘l-eknāf⁹⁶ diyār-ı Rūma gāzāya niyyet ve taḥrīb-i bilād-ı kefereye ‘azīmet edüp

Beyt

[Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün]

Bindi tek-āver-i feleḡe ‘azm-i rezm edüp
Aldı eşi‘adan eline tiḡ-ı zer-nişān

‘Avn-i Ḥudā-yı müte‘āl-i celle ‘ani‘l-eşbāhi ve‘l-emsāl⁹⁷ ile feth müyesser ve zafer muḳarrer olıcaḡ melik-i Rūm Zū‘l-eknāfdan tazarru‘-ı firāvān-ile istinbā‘ ve istibyān eyledükde cevābında buyurdılar ki *emr ü nehıde hezli [38^a] ihtiyār ve va‘d u va‘ıdde ḥulf ile iştihār bulmadum. Ḳanā‘ati*

⁹³ “Müslümanlara merhametli ol, ölümünden kork ve ahireti aklından çıkarma.”

⁹⁴ “Sen yerdekilere merhamet et ki gökteki sana merhamet etsin.”

⁹⁵ “İnsanlar arasında Allah’ın hükmüyle hükmet. Senin için bundan başkası uygun değildir.”

⁹⁶ Şāpūr Zū‘l-eknāf (Zū‘l-ektāf) Sasani Hükümdarlarından II. Şāpūr olup milattan sonra 309-379(?) yıllar arasında hüküm sürmüştür. Esko Naskali, “Şāpūr”, *TDVİA*, İstanbul 2010, 38, 346; Ebū Ca‘fer Muhammed bin Cerīrū‘t-Taberī, *Tarih-i Taberī*, II, trc. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 448-449.

⁹⁷ “Emsal ve benzerlerinden münezzeḡ olan yüce Allah’ın yardımı.”

[39^b] ve şâhlar kûh-ı bâ-şükûh-veş ehl-i veķâr ve rûz-ı maşâfda şebât u ķarâr üzre olmaķ vâcibdür tâ ki tîr-i taķammûl sîne-i a‘dâda cây-gîr ve naķl-i nuşret sûz-ı şabr-ile müşmir ola.

Hikâyet: Zübde-i âl-i ‘Oşmân merhûm **Sultân Murâd Hân** ‘aleyhi‘r-rahmeti ve‘r-rıdvan ihtimâm-ı tām-ile Kûs-âbad nām mevzi‘de serdar-ı melâ‘în kırâl-ı la‘în ile muķabele ve hîn-i muķâtelede şıfat-ı cübñ-ile muttaşif olanlar şebâtı gürîze tebdîl ve burc-ı sükûndan menzil-i harekete taķvîl édüp

Beyt

[Mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün]

[40^a] Firâr édüp taķıldılar ķatından
Benâtü‘n-nâ‘ş-vâr ay şöhetinden

Mir‘ât-ı ictimâ‘larında şüret-i inkisârı izhâr eyledüklerinde merhûm **Sultân Murâd** ‘aleyhi rahmete rabbi‘l-‘ibâd levh-i dilde étdüğü remlinde şekl-i ‘aķleyi¹⁰² müşâhede étmekle ķarârı firâra naķle müteveccih olmuşdı. Cānib-i āhîret hâtırına huķtûr édüp rahmet-i Hudâdan mehcûr olmaķ hāvından Hāķ te‘ālāya tevekkûl ü şabr u taķammûl ile hıdmetinde ķā‘im ve yerinde şābit ü dā‘im [40^b] oldı. Kırâl-ı la‘în şarâb-ı ğurûr-ile mağrûr ve ğalebe keyfiyyeti ile pür-şevķ ü mesrûr mānend-i bûm merhûmuñ üzerine hücum eyledükde ‘urûķ-ı şehde dem-i şecâ‘at cûşa ve ğayret-i dîn ü diyānetle hurûşa gelüp la‘îni helâķ ve yerin hâķ eyledi. Çihre-i ‘urûs-ı zafer cilve-ger olup girdâb-ı āfet ve maķâfetden sâhil-i emn ü selāmete yétişüp a‘dā-yı bed-rāyuñ kemîn-i kîninden emîn oldılar.

İmdi erbâb-ı dānişe lâzımdur ki bu cevâhir-i neşāyihi [41^a] āvîze-i ğuş-ı hûş édüp şebât u te‘ennî üzere olup tahavvûr ü tedennî icâb éder evzâ‘dan ihtirâz éderler. Dergâh-ı Hāķķa mülâzemet ve ed‘iyye-i me‘şûreye müvâzibet şâh-ı devlet-dişâr u ‘asker-i nuşret-şi‘âra lâzımdur. Nitekim ķālî‘-i bâb-ı Hāyber Hāzret-i Hāyder *raziya‘llāhu ‘anh*dan mervîdür buyururlar ki yevm-i Bedrde keferle ile muķâtele üzre olup bir niçesinüñ sînesini hedef-i tîr ve bir niçesini tu‘me-i şemşîr eyledükden şöñra Hāzret-i risālet şefi‘-i rûz-ı kıyāmet [41^b] cenābına müteveccih oldum ki ne ķâr üzredür bil[d]üm gördüm ki

¹⁰² Remilde bir şekil.

Nazm

[Fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün]

Kar' édüp bāb-ı münācātı hemān

Bunı dērdi ol resūl-i müste'ān

'یا حی و یا قیوم برحمتک استغیث'¹⁰³ üç def'a muḳāteleye vardum geldüm. Kemākān ol merd-i kāmīl ḫāl-i evvelden zā'il olmayup o ḳavli ḳā'ildi. Zamān geçmeyüp fetḫ müyesser oldı. Ḥāzret-i Enesden mervīdür ki Rūsūl-i Müctebā ḳaşd-i ḡazā-y-ile müteveccih olsalar [42^a] bu du 'āya müdāvemēt üzre olurlardı 'الهم انته انت عضدی و انت بصری بك احول بك اصول بك اقاتل'¹⁰⁴

Mekārim-i evṣāf-ı efāzıl-ı insān ve meḫāsin-i elṭāf-ı emāşil-i a'yāndan mes'ul ve me'mūldur ki ḫuzūr-ı mevfüür'l-ḫubūrlarından zülfi-i dil-ber gibi rü-siyāḫ olan kelām zevī'l-iḫtirām olup ḫaṭā vü ḫalel ve sehv ü zelelini zeyl-i igmāzla sātir olup sıḫtına 'ayn-ı suḫṭla nāzır olmayalar.

[Meşnevī]¹⁰⁵

[Fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün]

[42^b] Devr bir mir'ātdur kim anda şāḫ
Eyler aḫvāl-i re'āyāya nigāḫ
'Avn-i Ḥaḳḳla bulup a'dāya zafer
Ola devlet-le cihānda dād-ger
Ey **Vuşūlī** erdi vaḳt-i iḫtitām
İḫtişār èt ètme taṭvīl-i kelām
Söz uzatmamaḳ olupdur müsteṭāb
Ḥatm ḳıl v'allāhu a'lem bi's-şavāb

¹⁰³ "Ey Hayy ve Kayyum olan Allah'im, rahmetinden imdad diliyorum." Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîḫayn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 689.

¹⁰⁴ "Allah'im, gücüm kuvvetim, gözüm sensin. Senin sayende güçlüyüm, senin sayende savletim var, senin sayende savaşabiliyorum." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 350.

¹⁰⁵ "Meşnevî" nazım şekliyle kaleme alınan manzume nüshada "Ḳıṭ'a" şeklinde başlıklandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, *Keşfu'l-hafa ve muzîlu'l-ilbâs: Amma iştehera mine'l-ahâdîs alâ elsineti'nnâs*, thk. Ahmed Kalaş, Haleb: Mektebetu't-Turasi'l-İslamî.
- 'Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ: Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-metin)*, haz. Süleyman Solmaz, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Ahmed b. Hanbel [Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed], *Müsnedu el-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1419/1999.
- Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvânu Emîrü'l-mü'minîn el-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, haz. Abdülaziz Kerem, Matbaatü'l-Evlâ, 1409/1988.
- 'Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme Metin)*, I-III, haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.
- AVCI, Casim, "Nasihatü'l-Mülûk", *TDVİA*, İstanbul 2006, 32, 411.
- BABİNGER, Franz, "Usûlî (Vusûlî)", *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin 1992.
- BALTACI, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Beyânî [Mustafa b. Carullah], *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-Kitap), Ankara 2017.
- Burhaneddin el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1978/1398.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, haz. M. A. Yekta Saraç, TÜBA Yay., Ankara 2016.
- CUNBUR, Müjgan, "Vusûlî", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, I-VIII, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2007, 654.
- ÇETİN, Nuran, "Arşiv Belgeleri Işığında Mehmed Vusûlî Efendi ve Kurucusu Olduğu Molla Çelebi Tekkesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23/1, 2019, 497-519.
- ÇOPUR, Emel Nalçacıgil, "Vusûlî Divânı'nda Geçen Ayet-i Kerîme ve Hadis-i Şerîfler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, XI/22, 2016, 179-202.

- DOKUZLU, Emrah, Alâî b. *Muhibbî eş-Şirâzî'nin "Düstûru'l-Vüzerâ" İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL. Tezi, İstanbul 2012.
- DUMAN, Filiz, *Klâsik Türk Edebiyatı'nda Fetih-nâme Geleneği ve Sâfî Mustafa Efendi'nin Cihâd-nâme'si: İnceleme-Metin*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dr. Tezi, Isparta 2019.
- Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîrû't-Taberî, *Tarih-i Taberî*, I-IV, trc. M. Faruk Görtünca, Sağlam Yayınevi, İstanbul.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 689.
- Hamdullâh Hamdî, *Yûsuf u Züleyhâ; Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisi (Gramer-Metin-Dizin)*, haz. Mehmet Cihat Üstün, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr. Tezi, Erzurum 2014.
- Hubbî Mollası Vusûlî Mehmed Efendi, *Şem'-i Hidâyet (Bedîa)*, Süleymaniye Kütüphanesi Reîsülküttâb Mustafa Efendi 772.
- Hüseyin Ayvansarâyî, "Fındıklı Camii", *Hadîkatü'l-Cevâmî* [tlf. 1195/1781], I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281.
- İbn Abdülber, *Camîu beyânî'l-ilm*, Daru İbni'l-Cevzi, Suudi Arabistan, 1994.
- İbnü'r-Rûmî [Ebü'l-Hasan Ali b. Abbas b. Cüreye (283/896), *Dîvânü İbni'r-Rûmî*, I-III, thk. Ahmed Hasan Besec, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- İPEKTEN, Haluk vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- İYİANLAR, Arzu, "Molla Çelebi Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2005, 30, 243-245.
- Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr: [Kâf-zâde Fâ'izî'in Zübdetü'l-Eş'âr'ı]*, haz. Bekir Kayabaşı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1997.
- KARAGÖZLÜ, Volkan, "Vusûlî, Mehmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Online Kaynak), 01.03.2022. (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vusuli-mehmed>).
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I-V, çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-kitap), Ankara 2017.

- KIZILTOPRAK, Halil, *Vusûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2017.
- Mehmed Süreyya, "Vusûlî Mehmed Efendi (Hubba Mollası)", *Sicill-i Osmanî*, I-VI, haz. Nuri Akbayer, Esk. Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- MUHADDİS, Ali, *A Concise Catalogue of the Persian Manuscripts in Uppsala University Library*, Uppsala Universitet, Sweden Uppsala 2013.
- NASKALİ, Esko, "Şâpûr", *TDVİA*, İstanbul 2010, 38, 346.
- Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik [Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli]*, I-II, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2017.
- Nizâmî-i Gencevî, *Mahzenü'l-Esrâr*, tsh. Bihruz Serütiyân, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1389.
- Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- ÖZTÜRK, Necdet, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesindeki Tarih Yazmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 63, İstanbul 1990, 129-175.
- ÖZTÜRK, Necdet, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâme'si", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 50, Ekim 1987, 9-108.
- ÖZTÜRK, Necdet, "Vusûlî Çelebi", *TDVİA*, İstanbul 2013, 43, 145.
- Risâle-i Cündiyye* [Müellifi Meçhul]
- Beyazıt Veliyyüddin Efendi 1975: 1^b-48^b (B).
- Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Orhan 692/14 [ist. 970/1562-63]: 129^b-138^b (BO).
- Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi 2060: 1^b-47^a (S).
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed Kitaplığı 1708: 36^b-73^b (T).
- Uppsala O St. 119 Tg. 77 [ist. 989/1581]: 1^b-52^b (U).
- Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü'ş-Şuarâ*, haz. Namık Açıkgöz, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-kitap), Ankara 2017.
- Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 1416, II, 427.
- Sa'dî-i Şîrâzî [Muslihi'd-dîn], *Külliyât-ı Sa'dî*, tsh. Muhammedali Furûğî, İntişârât-ı Hermes, Tahran 1385.

- Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî* (971-1003/1563-1595), I-II, haz. Mehmet İpşirli, TTK. Basımevi, Ankara 1999.
- ŞAFAK, Turgay - Akpınar, İsa, Hz. Ali'nin Sözlerinin Farsça ve Türkçe Manzum Tercümelere, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1316.
- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, Daru'l-Haremeyn, Kahire.
- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Kahire.
- TOSKA, Zehra, *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi*, I, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1989.
- TURAN, Selami - Duman, Filiz, "III. Murad'a Sunulan Cihad-nâme'nin Müellifi Üzerine Bir İnceleme", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, Ağustos 2018, 139-150.
- Vusûlî [ö 1000/1592], *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kitaplığı No: 10160.
- Vusûlî [ö 1000/1592], *Dîvân*: [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin], haz. Hakan Taş, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-kitap), Ankara 2010.

"THE NESÂYİH-I CÜNDİYYE OF VUSÛLİ MEHMED ÇELEBİ"

Abstract

In this study, the work of Vusûlî Mehmed Çelebi, one of the well-known scholars and poets of the 16th century, called Nesâyih-i Cündiyye, which contains advices for the sultan, the commander and the people, especially the soldiers, will be discussed. This work was created by adding the prologue and the epilogue to the first chapter titled "nesayih-i cündiyye" of a treatise called Risâle-i Cündiyye, the author of which is unknown. Nesâyih-i Cündiyye, which shows the characteristics of nasihatname and siyasetname in terms of genre, consists of a long verse-prose introduction, a section on the main topic, and a short epilogue. At the entrance; There are poems in which Selim II is praised after the parts of basmalah, hamdeleh, munacah, tawhid and na't. In the section where the main topic is handled, there are the reasons behind the work, advices and stories. In this section, in which the advices are handled separately under the headings of "nesayih-i cündiyye"; There are advices and stories about keeping secrets, obedience to the sultan, benevolence and grace, piety and obedience, the commander being steadfast in his decision, knowing his soldiers and protecting them from danger, being together with smart and mature people, and patience. In the epilogue part of the text, there is a short concluding sentence and a prayer poem with four couplets in the form of masnavi. In the article, the life and works of Vusûlî Mehmed Çelebi are briefly mentioned and the Nesâyih-i Cündiyye is examined. In this section where Nesâyih-i Cündiyye is briefly introduced; Similar and different aspects with Risâle-i Cündiyye are emphasized, the copy of the work is introduced and its genre, form and style features are mentioned, and finally, the summary of the work is given by considering its content. The review is completed with the conclusion part, in which an overall assessment is made. In the second part, the transcriptional text of Nesâyih-i Cündiyye and the translations and sources of Arabic-Persian parts such as verses, hadiths, poems and kalam-ı kibar are presented.

Keywords

Ottoman Literature, Vusuli Çelebi, Nesayih-i Cundiyye, Selim II, nasihat-nama, siyaset-nama.

XVI. YÜZYIL ŞÂİRİ VUKÛFÎ'NİN TÜRKÇE DÎVÂN
DÎBÂCESİ, ARAPÇA BÜRDE VE TANTARÂNÎ
KASİDELERİNE NAZİRELERİ VE TÜRKÇE ŞİİRLERİ*

Ahmet Kemal GÜMÜŞ**

ÖZET

Sultan III. Murad [ö. 1003/1595] dönemi şâirlerinden olan Vukûfî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır, şiirlerine de mecmualarda rastlanmamıştır. Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 495 numarada bulunan yazmada, Vukûfî'ye ait Türkçe Dîvân Dîbâcesi, Kasîde-i Bürde ve Tantarânî kasidelerine Arapça iki nazire ve muhtelif biçimlerde on iki Türkçe şiir vardır. Klasik dîvân tertibi dikkate alındığında bir dîvân diyemeyeceğimiz bu şiirlerin başında dîbâce olması dikkate değerdir. Yazmada kasidelerden sonra III. Murad'ın tahta çıkışı münasebetiyle murabba nazım şekli ile yazılmış bir culûsiye, Selîmî (II. Selim [ö. 982/1574]) ve Muhibbî'nin (Kanûnî Sultan Süleyman [ö. 974/1566]) gazellerine yazılmış iki tahmis, sekiz gazel ve ayrıca dünyanın faniliği ile alakalı bir murabba bulunmaktadır. Bu çalışmada şiirlerinden hareketle Vukûfî'nin hayatı ve sanatı hakkında çıkarımlarda bulunuldu. Dîbâce kısmı incelendi, Bürde ve Tantarânî kasideleri hakkında kısa bir bilgi verildi. Daha sonra Türkçe dîbâce ile Arapça ve Türkçe şiirlerin metni ortaya koyuldu. Dîbâce kısmı günümüz Türkçesine aktarıldı, Arapça şiirlerin tercümelere yapıldı ve Türkçe şiirler nesre çevrildi.

Anahtar Kelimeler

III. Murad devri, Dîbâce, Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Tantarânî, Vukûfî.

Giriş

Şiirlerinde ismini zikrettiği padişahlardan hareketle yaşadığı yıllar hakkında fikir yürütebileceğimiz Vukûfî'nin adı tezkirelerde

* Makalenin geliş tarihi: 28.01.2022 / Kabul tarihi: 14.03.2022

Bu makalenin ortaya çıkmasına vesile olan kıymetli arkadaşım Yazma Eser Uzmanı Uğur Öztürk'e teşekkür ederim.

** Dr., Kozagaç MTAL, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, ahmetkemalgumus@gmail.com, (Orcid ID: 0000-0002-1855-2319).

geçmemektedir, şiirlerine de mecmualarda tesadüf edilmemiştir. Bundan hareketle yaşadığı dönemde iyi tanınan, şiirleri elden ele gezen bir şâir olmadığı söylenebilir. Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 495 numarada bulunan *dîvân*ının dîbâce kısmında kendisi hakkında verdiği birkaç bilgi ile şiirlerinde geçen şahıs ve yer adları, şâirin hayatını aydınlatmaktan çok uzaktır. Vukûfî ile alakalı yeni belgeler, şiirler elde edildiğinde bu çalışmada eksik kalan yerler tamamlanacaktır.

Dîbâce ve Şiirlerden Hareketle Vukûfî'nin Hayatı

Vukûfî, dîbâcesinde “muṭî^c-i emr-i ḥaḳḳ u ḥükm-i aḥmed / emînü^ş-şer^f ḳāzî pur-mehemmed / faḳîr-i ḥūşe-çîn-i fıḳh-ı kûfî / muḥibbû'l-‘ilm mevlâna **vukûfî**” diyerek kendisini tanıtır. Babasının Allah'ın ve resûlünün emirlerine tutunan ve şeriata kuvvetle inanan Mehmed isimli bir kadı olduğunu söyleyen Vukûfî, kendisini de Kûfe ulemasından dersler alan, ilim dostu birisi olarak aktarır. Buradan hareketle bir dönem Kûfe'de bulunup ilim tahsil ettiği düşünülebilir. Bununla birlikte Kûfe'de hiç bulunmayıp Kûfe ekolünden olan ulemâdan ders almış olması da muhtemeldir.

Vukûfî, “(...) Sultan Süleyman oğlu Sultan Selim oğlu Sultan Murad Han Hazretleri'nin saâdet tahtında ve saltanat makamında mutlulukla tahta oturmaları gerçekleştiğinde bu hoşâ giden şiir Vukûfî'nin dilinden yanlışsız hâsıl olmuştur” başlığı ile yazdığı murabbaında, III. Murad'ın ismini başlıkta zikreder. *Kasîde-i Birde* naziresinin dua bölümünde de “Yüce Allah, halifesi Murad Han'ı yardımcılar ve maiyet ile desteklesin” diyerek yine III. Murad'ın adını anmaktadır. Şâirin nerede yaşadığını bilmediğimiz gibi bu kasîdeyi padişaha sunup sunmadığını da bilmiyoruz. III. Murad'ın tahta çıktığı 8 Ramazan 982/22 Aralık 1574'te¹ hayatta olduğu kesin olan Vukûfî'nin ölüm tarihi ile ilgili de bir bilgi bulunmamaktadır. Vukûfî'nin II. Selim'e ait “ṫalibâ sa'y-i belîğ ét kūy-i yâre varı gör / cānı cānâne vērüp terk eyle yoğı varı gör” ve Muhibbî'nin “güneş ruḥsârûnı görsem bu cism-i nâ-tüvân ditrer / gelür cān u dile dehşet ṫamarlar içre ḳan ditrer” matlı gazellerine yazdığı tahmislerden hareketle hayatı hakkında bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Vukûfî bu tahmisleri adı geçen padişahlar

¹ Bekir Kütükoğlu, “Murad III”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iii>, (11. 01. 2022).

hayattayken yazabileceği gibi onların ölümlerinden sonra da yazmış olabilir. Her üç padişahla ilgili olarak birinin tahta çıkışına yazdığı cülûsiye, diğer ikisinin de gazellerini tahmis etmesi, şâirin sultanlarla bir şekilde münasebet içerisinde olduğunu gösteriyor.

Vukûfi'nin cülûsiyesinde Sultan III. Murad için söylediği "adâlet sahibi" değerlendirmesi, padişah için yazılan manzumelerde çok sık tekrar edilen bir özelliktir.² Aynı zamanda "sultanın ahlaklı, salah ve takva sahibi, kuvvetli bir tasavvuf kültürü almış, ruhen maneviyata çok bağlı biri olduğu pek çok eserde zikredilmiştir".³ Vukûfi de III. Murad'ın tahta çıkışı münasebeti ile kaleme aldığı şiirin başına şu ifadeleri yazar: "Hulefâ-i Râşidîn'in halefi, büyük sultanların en şerefli, Allah'ın gölgesi padişahların en ulusu ve adâletin koruyucusu şahlar şahı, iki kıtanın hükümdarı ve doğunun ve batının hakarı, Sultan Süleyman oğlu Sultan Selim oğlu Sultan Murad Han Hazretleri".

"çok şükür hâk-i pâye erişdüm/ devlet-i kîmyâya erişdüm" matlalı gazelinin nihayetinde "Ey Vukûfi, gönlün derdi buydu; şükürler olsun ki buraya kavuştum" diyerek Kâbe'ye ve Ravza-i Mutahhara'ya gittiğini, Hz. Muhammed'in ayağının toprağına kavuştuğunu söyleyen şâirin kutsal topraklara ne zaman gittiği bilinmemektedir. Aynı gazelin üçüncü beytinde geçen "yine kuşluk vaktinin güneşine kavuştum" ibaresinden, bu vuslatın daha önce de gerçekleştiği düşünülebilir. *Vukûfi Dîvânı*'nın dîbâce kısmında ve şiirlerinde yer alan, şâirin hayatına dair bilgiler bu kadarla sınırlıdır.

D î b â c e

"< Fars. dîbâ-ce, bir tür has ipek parçası. Kelime önceleri yazma eserlerin genellikle tezhip ve yaldızlarla süslü ilk sayfaları için kullanılmıştır. Ön söz, başlangıç, mukaddime"⁴ gibi anlamları olan dîbâce hakkında *Türkçe Dîvân Dîbâceleri* adlı eseri ile Vukûfi'nin dîbâcesi dahil kırk

² Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Bahar 2021, Y. 7, S. 14, 278.

³ Ahmet Kırkkılıç, *Murâdî Dîvânı Sultan Üçüncü Murad*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 56, İstanbul 2015, 24.

⁴ İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük H-N*, (2.C), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, 709.

dîbâcenin incelemesini yapıp metnini ve çevirisini ortaya koyan Tahir Üzgör, kelimenin kökeni ile ilgili bilgiler verdikten sonra şöyle söyler:

“... dibace kelimesinin ‘İran şahlarının saltanat levâzımından olarak giydikleri çok süslü bir üstlük’, ‘kitabın nakışlarla müzeyyen ve müzehheb olan yüzü, süslü ve ilk sayfaları’ gibi mânâları vardır. Buradan mecazî olarak ‘her nesnenin yüzü ve başlangıcı’, ‘kitabın başına yazılan başlangıç, önsöz’ gibi mânâlar doğmuştur”.⁵

Bahsi geçen kitabın hazırlığında, İstanbul kütüphanelerinde dört yüz doksan iki şâire ait iki bin beş yüzün üzerinde dîvân içerisinde ancak otuz sekizinin dîbâceli olduğuna dikkat çekilir. Bunun sebebi dîbâce yazma geleneğinin olmaması ya da müstensihlerin dîbâceleri yazmamasıdır. Bazı şâirlerin dîvânları da ancak ölümlerinden sonra tertip edilebilmiştir, bu da dîbâcelerinin olmamasında etkili bir sebeptir.⁶

Vukûfî Dîvânı Dîbâcesi

Manzum-mensur karışık bir şekilde yazılan *Vukûfî Dîvânı* dîbâcesinde şâir, mensur olarak Allah’a hamd ve Hz. Peygamber’e salât u selâm eder. Daha sonra Hz. Peygamber’i öven kısa bir şiir gelir. Şâir, babasının adı ve mesleğini birer cümle ile söyledikten sonra hayatı hakkında kısa bilgiler verir. Son olarak şiirlerini tasnif ederek “gönülde mahzun bulunan şiirleri izhar edip onlarla iftihar etmek” amacıyla dîvânını oluşturduğunu söyler: “Yüce Allâh bu fakire yardım eder. Hüner olan kitap tasnif sanatı ve meseleleri bölümlere ayırma ve yazma hizmeti sırasında, kudretin genişliği dayanak ve fırsat ruhsatı devamlı oldukça; nazım ipine dizdiğim fesâhatle vasıflanmış beyit incileri ve çok belîğ murabba, gazel ve kasîde takıları, yaratılış hazinesinde saklı ve gönliün derinlerinde korunmuştu; gönüldeki o cevheri sayfalar dükkânında ortaya koy(ayım) ve bu mârifetler dîvânında onunla övüneyim ve parlak beyitlerin meydana geliş sebeplerini yer yer açıkla(yayım) ve gönüllerde saklı olanı âşikâr edeyim.”

⁵ Tahir Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1228, Ankara 1990, 3.

⁶ Tahir Üzgör, *a.g.e.*, 4.

Kasîde-i Bürde Naziresi

Mısırlı sûfi ve şâir Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin [ö. 695/1296] Hz. Peygamber için yazdığı ve el-Kevâkibü'd-dürriye fî medhi hayri'l-beriyye adını verdiği manzume, kafiye (revî) harfi mîm olduğu için el-Kasîdetü'l-mîmiyye, şâirin tutulduğu hastalıktan kurtulmasına vesile olduğu için de Kasîdetü'l-bürde diye meşhur olmuştur. Ancak Kâ'b b. Zühayr'ın [ö. 24/645 (?)] kasîdesi de aynı adla anıldığından karışıklığa meydan vermemek için Bûsîrî'ninki daha çok Osmanlı kültür muhitinde Kasîdetü'l-bür'e (el-Kasîdetü'l-bür'iyye) şeklinde anılmışsa da literatürde Kasîdetü'l-bürde diye tanınmaktadır. (...) On bölümden oluşan Kasîdetü'l-bürde, en eski nüshalarında 160 beyit iken sonrakilerde 165 beyte kadar ulaşmaktadır. Klasik Arap kasîde tarzında olduğu gibi şiir, sevgiliye özlem temasının işlendiği nesib bölümüyle başlar, daha sonra nefisten şikâyet, Hz. Peygamber'e övgü, onun doğumu, mucizeleri, Kur'an'ın fazileti, miraç mucizesi, cihadın önemi, nedamet ve ümit, dua ve niyaz bölümüyle sona erer.⁷

Vukûfî'nin Bûsîrî'nin kasîdesine yazdığı nazire kırk dört beyittir. Nazîre, Haremeyn ve içindeki bazı mukaddes yerler (Beytü'l-Harem, Hacerü'l-Esved, Zenzem kuyusu, Makâm-ı İbrâhim, Safâ, Merve, Mina, Arafat, Hatim, Mültezim; Medîne-i Münevvere) hakkında bir nesible başlar. Daha sonra Hz. Peygamber'e övgü, peygamberliğin gelişi ve onun bazı mucizelerinin (miraç, ağaçların hareket etmesi, ayın ikiye ayrılması vb.) anlatıldığı bölümler gelir. Şâirin, onu ne kadar överse övsün asla gerçeği anlatamayacağına dair mahcubiyeti, pişmanlığı, günahlarından tövbesi; yaşantısında onu örnek alışı ve dua beyitlerinden sonra nihayet salat u selâm beyti ve zamanın sultanı III. Murad hakkındaki niyaz beyti ile kasîde sona erer. Kasîdede Haremeyn ve içindeki mukaddes yerlerden bahsedilmesi, III. Murad'ın Kâbe ve etrafında yaptırılmasını emrettiği tamir ve imar çalışmalarını akla getirir. III. Murad, babası II. Selim zamanında Haremeyn'de başlanan fakat bitirilemeyen bazı faaliyetleri nihayete erdirmiştir. Onun döneminde yangınlar ve sel baskınlarının Haremeyn'de sebep olduğu hasarlar tamir edilir, zenzem binası yenilenir. Mescid-i

⁷ Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasidetul-burde--busiri>, (11. 01. 2022).

Nebevî'nin yıkılmak üzere olan duvarı tamir edilir, minberi yenilenir, minareleri elden geçirilir, çatıları yıkılarak kubbeler yapılır. Burada yapılan imar faaliyetleri için şâirler Arapça tarih manzumeleri kaleme almışlar ve bu manzumelerin içinden en güzelleri seçilerek Mekke'ye gönderilmiştir⁸. Hz. Peygamber'in övgüsünde yazılan bir kasidenin naziresinde, "Yüce Allah halifesi Murad Han'ı yardımcılar ve maiyet ile desteklesin" diye sultanın adının zikredilmesi, III. Murad'ın bu imar faaliyetlerini ve bunlara yazılan manzumeleri akla getirmektedir.

Tantarânî Kasîdesi Naziresi

Selçuklu sultanı Alparslan [ö. 465/1072] ve oğlu Melikşah [ö. 485/1092] dönemi vezirlerinden Nizâmülmülk [ö. 485/1092] ile yakın alâkası bulunan Ebû Nasr Muînüddin Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarânî [ö. 485/1092] tarafından Nizâmülmülk için kaleme alınan el-Kasîdetü't-Tantarâniyye, sahibine büyük ün kazandırmıştır. Cinas sanatının eşsiz icralarını ortaya koyduğundan 'mücenneşe', tercî' türü cinas örneklerinin çokluğundan 'tercî'iyye', aynı vezin ve kafiyede ögelerin çokluğundan 'tarsî'iyye' isimleri verilen kasîdenin fonetik armonisi ve müzikal niteliği son derece yüksektir. Üzerine çok sayıda şerh ve tercüme çalışması yapılmıştır. Bunlardan en yaygın olanları Kemalpaşazâde ile İbrâhim b. Mehmed el-Yalvacî tercümeleridir.⁹

Vukûfî otuz beş beyitlik bu kasîdeye Arapça bir nazire yazmıştır. Abdürrezzâk et-Tantarânî'nin kasîdesinde olduğu gibi Vukûfî'nin naziresi de çifte kâfiye düzeni ile yazılmış olup içerisinde nâkis cinas türünden örnekler vardır. İlk altı beyitten sonrasının kopmuş sayfalarda olması muhtemeldir. "hâzret-i habîbullâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem hâzretleriniñ medhinde kaşîde-i tañtarâniyye nazîre: Allah'ın sevgilisi, Peygamber (sav) Hazretlerinin övgüsünde (yazılan) *Tantarânî Kasîdesi'*ne naziredir" başlığı ile verilen ve yalnızca nesib bölümünün bir kısmı elimizde olan kasîdenin beyit sayısının bu kadarla sınırlı olamayacağı akla gelmektedir, muhtemelen yazmada bazı yapraklar eksiktir. Bununla beraber daha altıncı beytin

⁸ Uğur Öztürk, a.g.m., 274.

⁹ İsmail Durmuş, "el-Tantarâniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/et-tantaraniyye>, (03. 01. 2022).

mahlas beyti olduğuna da dikkat edilmelidir. Yeni nüshalar ortaya çıktıkça bu kasidede ve dîvânda eksik olan yerler varsa tamamlanacaktır.

Metin ve çeviri

[dîbâce]¹⁰

ḥamd-i bî-ḥadd ü bî-nihāye sipās ü şükr-i bî-ğāye vü minnet-i bî-ḳıyās
allāh celle zikrehü ḥazretine ki ḥabīb-i ekremini zümre-i enbiyā vü
mürselīnden ekmel ve cemī'-i ḥalāyık u 'ālemīnden efzāl yaradup 'ayn-ı nūr-
ı pākinden ki menba'-ı biḥār-ı feyz-i rabbānī ve ser-çeşme-i enhār-ı lutf-ı
rahmānīdür envā'-ı kā'inātı ibdā' ve eşnaf-ı mevcūdātı ihrā' etdi.

ne demekdür bir ol demekle hemān

yoğ iken var oldu iki cihān

ve dürer-i şalavāt-ı vāfire ve ğurer-i taḥiyyāt-ı mütekāşire sebeb-i
rahmet-i benī-ādem sened-i ḥalk u seyyid-i 'ālem muḥammed muştafā
üzerine olsun ki ezhār-ı gülistān-ı zemīn-i pür-envār ravza-i envār-ı güher-
i behcetinden bir zehre ve envār-ı āsumān-ı berīn-i sīmīn-kār cebhe-i dīdār-
ı mihr-maḥla'ından bir zerredür.

allāh allāh zihī cemāl ü kemāl

ne demekdür bu 'izz ü bu iḳbāl

ḥalk-ı 'ālemden ol-durur maḳşūd

ravza-i pākine hezār dürüd

faḥr eder anuñla arz u semā

rabbi sellim 'aleyhi teslīmā

ve 'alā ālihī ve eşḫābihī ve eviddā'ihī ve aḥibbā'ihī

ve ba'de işbu ḥādım-i ḥarem-i şerī'at-ı 'izzet-şi'ār ve mülāzim-i ḥadem-
i faẓīlet-i sa'ādet-iştihār

¹⁰ 1b. Tahir Üzgör *Türkçe Dîvân Dîbâceleri* adlı eserinde Vukûfî'nin dîbâcesine yer vermiştir: Tahir Üzgör, *a.g.e.*, 422-425.

Dîbâcenin metninde ve çevirisinde kısmi değişiklikler olmakla birlikte Tahir Üzgör'ün yayını esas alınmıştır.

muṭî-i emr-i ḥaḳḳ u ḥükm-i aḥmed
 emînü's-şer' kâzî pur-meḥemmed
 faḳîr-i ḥüŧe-çîn-i fıkḥ-ı kûfî
 muḥıbbü'l-ilm mevlânâ **vukûfî**

eder bu faḳîre tevfiḳ allâhü te'âlâ. hüner olan ŧan'at-i taŧnîf-i kitâb ve ḥıdmet-i te'lîf ü ebvâb eŧnâsında füŧḫat-ı miknet dest-vâr ve ruḫŧat-ı fırŧat pây-dâr olduḳça silk-i nazma nazm êtdüğüm dürer-i ebyât-ı feŧâḫat-ŧi'âr ve ğurer-i ŧaŧâ'id ü ğazeliyyât u murabba'ât-ı belâğat-diŧâr ğenc-i mükevvende meknûn ve künc-i derûnda maḫzûn idi. dildeki ol cevâhiri dükkân-ı ŧaḫâ'ifde izḫâr ve bu dîvân-ı ma'ârifde anuñla iftiḫâr edem ve ebyât-ı âb-dârıñ câbe-câ sebep-i vücûdın beyân ve bâ'is-i rûzın 'ayân kılam.

ḳaŧîde-i bürde-i bî-naẓîre üslûbında ğüvâh-ı ḫubb-ı resûlullâh olan münteḫab-ı ḳaŧîde-i dil-me'âb u cân-penâhdur.

[= Şerefli Habib'i Hz. Peyğamber'imizi nebî ve resûl zümresinden daha mükemmel ve bütûn varlık ve âlemlerden daha faziletli olarak yaratıp, İlâhî feyiz denizlerinin membaı ve esirgeyen Allâh'ın lutuf nehirlerinin pınarı olan temiz nur kaynağından kâinatın farklı türlerini vücûda getirip varlık sınıflarını yaratan adı yüce Allâh Hazretlerine sınırsız ve sonsuz hamd, nihayetsiz övgü ve ŧükür ve mukayesesiz teŧekkürler olsun.

"Bir kere 'Ol' demekle, iki cihanın yok iken hemen var olması ne demektir?"

Ve bol salavat incileri ve çok hayır dua takıları; nurlarla dolu yeryüzü gülbahçelerinin çiçekleri (onun) güzelliğinin cevherinin nurlu cennet bahçelerinden bir çiçek (olan) ve ğümüŧten yapılmıŧ yüksek gökyüzünün nurları, ğüneŧin doğuŧ yeri olan güzel yüzün(de) alnından bir zerre (olan), insanoğullarının bağıŧlanma sebebi, yaratılmıŧların dayanağı, âlemin efendisi Hz. Muhammed Mustafa üzerine olsun.

"Allâh Allâh! Ne ŧaŧılacak güzellik ve olgunluk! Bu yücelik ve bu tâlih ne demektir? Âlemin yaratılıŧından maksat odur. Temiz kabrine binlerce selâm olsun. Yer ve gök onunla övünür. Ey Rabbim! Onu, evlâtlarını ve sohbet arkadaŧlarını, sevdiklerini ve dostlarını selâmete ulaŧtır."

İŧte bu, itibar sahibi ŧeriat haremının hizmetçisi ve saâdetle meŧhur faziletli hâdimlerin yamağı;

“Allâh’ın ve Hz. Muhammed’in emir(ler)ine itaat eden, şeriata kuvvetle inanan Kadı Mehmed oğlu, Kûfe fıkından başak toplayan fakir, ilim dostu Mevlânâ Vukûfî.”

Yüce Allâh bu fakire yardım eder. Hüner olan kitap tasnif sanatı ve meseleleri bölümlere ayırma ve yazma hizmeti sırasında, kudretin genişliği dayanak ve fırsat ruhsatı devamlı oldukça; nazım ipine dizdiğim fesâhatle vasıflanmış beyit incileri ve çok belîğ murabba, gazel ve kasîde takıları, yaratılış hazinesinde saklı ve gönülün derinlerinde korunmuştu; gönüldeki o cevheri sayfalar dükkânında ortaya koy(ayım) ve bu mârifetler dîvânında onunla övüneyim ve parlak beyitlerin meydana geliş sebeplerini yer yer açıkla(yayım) ve gönüllerde saklı olanı âşikâr edeyim.

Benzersiz Kasîde-i Bürde üslûbunda Allâh resûlü Hz. Muhammed’in sevgisinin delili olan, gönül koruyucusu ve can sığınağı kasîde seçkisidir.]

müntehab-ı nazîre-i kaşîde-i bürde

11.

Müstefîlün fe’îlün müstefîlün fe’îlün

امن صفاء ضياء البيت والحرم	.1
ام نور طابت ذات القدر والحرم	
ام من يدى نهرانوار لمعته	.2
ارا مجامع حجاج ذوى حشم	
عيناي مار اتاحا غيران معها	.3
قلبي شاهدها في غيبهاالظلم	

11. 2a. Kasîde-i Bürde’ye nazîre seçkisi

Bu şiir Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî’nin Hz. Peygamber için yazdığı kasîdeye naziredir.

- 1 Haremin ve Kâbe’nin parlaklığından mıdır, değer ve hürmet sahibinin nurundan mıdır?
- 2 Yoksa parlaklığı nurların nehrinin elinden midir ki edebli hacıların toplandıkları yerleri görmekteyim.
- 3 Gözlerimin zifiri karanlıkta gördüğüne, kalbim şahitlik etti.

4. لولا محبت قلبى للحجاز وما
فيها منالحرمين الطيب انسم
5. لما افقتعر لها جلد وما دعت
عيني وما هجمت منها سجار و دم
6. هاتيك دار سلام للمجاورت
وانها لتضاهي جنت النعم
7. فيها بقاع مواقيت لمخرمنا
منها يقوم يلبى كل محتشم
8. فيها المواقف فيها البيت والحجر
و زمزم و حاتم بعد ملتزم
9. فيها المقام و فيها المرويان كما
فيها من عرفات و بئر الذمم
10. فيها مشاد ابراد ذوي شرف
فيها المدينة فيها النور كا لعلم
11. فيها خلاصت خبات و روضت من
تابت بطينت الخبات النسم
12. هاذا الرسول حبيب الله ابداه
من نور رحمته با للطف وا لكرم

-
- 4 Eğer kalbinin Hicaz'a ve onun içindeki meltemli güzel Haremeyn'e sevgisi olmasaydı,
- 5 Onun için tüylerim ürpermez, gözlerim yaşarmaz ve kanım çoşmazdı.
- 6 İşte sana yakınlık için selamet şehri, sanki Ni'am cennetinden bir bahçe.
- 7 Onda ihrama girenler için bazı yerler vardır, ihrama giren mütevazi kişiler oradan telbiye getirmeye başlar.
- 8 Vakfe yeri, Beytü'l-Harem, Hacerü'l-Esved, Zemzem, Hatim ve Mültezem oradadır.
- 9 Makâm-ı İbrahim, Safâ ve Merve, Mina, Arafat ve Zimem kuyusu oradadır.
- 10 Orada şerefli kişileri görme, orada Medine, orada bayrak gibi nur vardır.
- 11 Onda tevazunun özü ve esintisi, tevazu mayasıyla güzelleşen bir bahçe vardır.
- 12 Orada lütfu ve keremiyle rahmetinin nurundan yarattığı Resulullah ve Habibullah vardır.

13. هاذا عنايت رب العالمين به
لنا و رحمته كل الخلق و الامم
14. شمس السعادت بحر النور و الشرق
ذخر الخلاق فخر العرب و العجم
15. نورٌ يغيب لديه النجم و القمر
و الشمس مظلمتٌ في مغرب العدم
16. لقد نما لجان الخلق مؤتمناً
حتى دعوه اميناً صاحب الكرم
17. و لم يزل يترقى في العفاف و في
جناب مورث شين الاثم و اللمم
18. و اذ اضأ لسن الاربعين بدت
له حقائق علم الوح و القلم
19. و فاق معجزة الآيات قاطبت
و راق ابته المؤخات با لحكم
20. او ما باصبغه رمزاً الى القمر
فا شق و افترقا فيجنبي العلم

-
- 13 Bu, âlemlerin Rabbi'nin onunla bütün mahlukat ve ümmetlere rahmeti ve inayetidir.
- 14 Saâdetin güneşi, nur ve şerefın denizi; güzel ahlakın ambarı, Arap ve Acem'in övünç kaynağıdır.
- 15 Öyle bir nur ki yıldızlar ve ay onun yanında batır, güneş ise yokluk batışında karanlıktadır.
- 16 İnsanların ona güvenleri arttı, öyle ki onu kerem sahibi Emin (diye) çağırdılar.
- 17 İffette yükselmeye devam etti, küçük günah ve zellelere götüren şeylerden de kaçındı.
- 18 Kırk yaşına bastığında levh ve kalem ilminin hakikatleri ona görünmeye başladı.
- 19 Ayetlerin mucizesi bütünüyle yükseldi, onun yolu hikmetle yüce oldu.
- 20 Parmağıyla aya işaret etti, (ay) ikiye bölündü ve iki tarafa ayrıldı.

21. اطاعه شجر حتى اتاه مشا
و حن ساربت للهجر ذي الالم
22. تكلم الحصيانت الشاهدات بما
دعا اليه جميع الخلق و الامم
23. في ساعة عرج المولى به فرأى
ما قد راي و دنا من عرش ذي القدم
24. و كان اخبر بالاخبار غيبها
و كل مقالته بالحق و الحكم
25. احى اليالى و الايام مجتهداً
فى طاعة المتعالى حازم الهمم
26. و كان جاهد اعلاء لكلمه من
اعزّ بفتوحات و معتتم
27. و كان فى ارسلا الاخبار اكرمهم
و فى حكومتهم من اعدل الحكم
28. و لا يكاد يوفى عد معجزه
كحد رتبته فى العزّ و العظم
29. و كل خصلته من اجمل الخلق
و كل همته فى رحمت الامم
30. يا سامعى ان من ادنى الورى قدراً
فجاه مدحته هيجات من رقم

-
- 21 Ağaç karşısında eğildi, hatta ona doğru yürüdü, ayrılık acısından ona doğru süründü.
- 22 Bütün yaratılmışları ve ümmetleri davet ettiği şeye taşlar şahit olup konuştu.
- 23 Yaratan onu yükselttiğinde görmesi gerekeni gördü ve arşa bir adım kalana kadar yaklaştı.
- 24 Gaybın haberlerinden haber verdi ve söylediği her söz hakıtır ve hikmetlidir.
- 25 Kararlılığıyla Allah'ın itaatında gece ve gündüzü ihya etti.
- 26 En Yüce'nin sözlerini fetihlerle ve savaşlarla yüceltmeye çalıştı.
- 27 Seçilmiş resullerin en cömerti, hükümlerinde en adâletli kişi idi.
- 28 İzzet ve büyüklükteki rütbesi gibi mucizeleri de saymakla bitmezdi.
- 29 Her bir özelliği en güzel ahlakı (gösterir), bütün çabası ise ümmetinin rahmeti (içindir).
- 30 Ey beni dinleyen, ben en değersiz kişiyim; onu övüyorum, (o) ne uzak bir zirvedir.

31. لو كان كل مياه البحر حبرتها
و كان قد قطع الأشجار للقلم
32. لكان ينفد كل غير مدحته
محلقت وصف الرحمان بالنظم
33. هاذا اوان فوادی طال حجلته
من ذالمديح و خلق منه معكرم
34. ما قمت عن شغل الدنيا لسنته
و قد شغلت بدع النفس واللمم
35. فيا سميع صفير النمل في التراب
ويا بصير خفا العبد في الظلم
36. انى اتوب اليك الان من سر في
و من كبائر ذنبي ثم من لمم
37. لم اخل راجى غفران و مرحمة
من محض فضلك يا ذالجود و الكرم
38. ارجو بمنتهى باسم لسيدنا
محمد فله في ذا سمي الهمم

-
- 31 Bütün denizlerin suyu mürekkep olsa ve bütün ağaçlar kalem için kesilse de;
- 32 Rahmanın övgüsü nazımla vasfedilse, her şey biter (de yine) onun övgüsü kalır.
- 33 Bu, gönlümün övülene dair uzayıp giden mahcubiyetidir; cömertlikle beraber güzel ahlak O'ndandır.
- 34 Sünneti olduğu için dünya işlerinden geri durmadım, yapınca da elem ve eziyetle yaptım.
- 35 Ey topraktaki karıncanın sesini işiten, ey karanlıkta kulun gizlediğini gören;
- 36 Ben içimde gizlediklerimden, büyük ve küçük günahlarımdan şimdi sana tevbe ediyorum
- 37 Ey cömertlik ve kerem sahibi Rabbim, senin yüceliğinden olan affını ve merhametini umuyorum.
- 38 En yüce himmetlerin sahibi efendimiz Hz. Muhammed ismi hürmetine hayırlı bir son ümit ederim.

39. و بالتحسر للتقوا و خدمته
و ثوبتي و وقوفي في مدى الندم
40. و من محبته قلبي ثم نصلى
عليه ثم على اصحابه القمم
41. يا رب منك رجائي ثم اذا منه
يقوم بشفع للعاصيين في الامم
42. يا رب اسالك الايمان كاملة
و افة و غنى مع خير مختتم
43. صلى و سلم رب العالمين على
حبيبه مع آله منه مخترم
44. و ايد الملك الاعلى خليفة
مراد حان مع الانصار و الحشم

**hazret-i habībullah şallallahü 'aleyhi ve sellem hazretleriniñ
medhinde kaşide-i tañtarāniye nazire**

12.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

-
- 39 Vukûfi himâyene ve hizmetine hasret içinde tevbe eder, pişmanlığının arkasına sığınır.
- 40 Kalbimin muhabbetiyle önce ona, sonra pek yüksek mertebelerdeki ashabına salat ederim.
- 41 Rabbim, senin izinle (peygamberim) ümmetinin asilerine şefaati ettiği zaman benim de ümidim (şefaati) edilmektir.
- 42 Rabbim, senden kâmil bir iman, iffet, kanaat ve hayırlı bir son istiyorum.
- 43 Ey âlemlerin Rabbi, salat ve selam habibine ve onun muhterem âline olsun.
- 44 Yüce Allah halifesi Murad Han'ı yardımcılar ve maiyet ile desteklesin.
12. **3b. Allah'ın sevgilisi, Peygamber (sav) Hazretlerinin övgüsünde (yazılan) *Tantarâni Kasidesi'* ne naziredir**
Bu şiir Ebû Nasr Muînüddin Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarâni'nin Nizâmülmülk için yazdığı kasîdeye naziredir.

1. يا نسيم الوجه قد نورت بالاقبال بال
ينهى طارت فتشوقى بيننا فى الحال حال
2. قلت بذل المهجة الهجاء من رسم الهوا
فاتمرت القول هذا فهو فى الاخوال وال
3. يا صبح الخد قد اصبحت بدرأ كاملاً
نا سخا للكفر و البطال فى الاصال صال
4. مدّ فى الافاق ظلاً اذ تجلى سيفه
ذاققار نحو اعناق العدى الابطال طال
5. ذاته نور الهى به رشد الورى
نو كمال عن نقيض الخلق و الافعال عال
6. فاض من فيه زلال للوقوفى الحريق
هو فيض الحق مدرار كما لسلسال سال

halef-i hulefā-i rāşidīn ve eşref-i ‘uzamā-i selātin mih-terīn-i pādīşāh-ı zıllullāh u şeşinşāh-ı ‘adālet-penāh sultān-ı berreyne ve hākān-ı hāfekeyn sultān murād hān ibn-i sultān selīm hān ibn-i sultān süleymān hān hāzretleriniñ taht-ı sa‘adet ve serir-i saltanatda cülüs-ı hümayün-ı meserret-maqrūnları vāķi‘ olduğda bu hiṭāb-ı müstetāb zebān-ı vukūfiden tāriḥ-i pür-şavāb vāķi‘ olmuşdur

-
- 1 Ey nur yüzlü, sen gelmekle bizi nurlandırdın; aramızdaki muhabbetin şevkiyle kalbim halden hale girdi.
 - 2 Benim kendimi tamamen sana bezletmem muhabbetimin işaretidir, ben senin sözüne itaat ettim, o söz bütün sözlerden yücedir.
 - 3 Ey yanağı aydınlık olan, sen gece gündüz küfrü ve batılı kaldırarak ayın on dördü gibi parladın.
 - 4 Onun gölgesi ufuklara uzayan keskin kılıcı, kuvvetli düşmanlarının boyunlarına doğru ilerledi.
 - 5 Onun zatı ilahi bir nurdur, o nur ile halk hidayete ulaştı; O, ahlak noksanlığından uzaktır ve kemal sahibidir, O’nun fiilleri de yücedir.
 - 6 O’nun ağızındaki saf su aşk ile yanan Vukūfî için aktı; o su Hakk’ın feyzidir, sağanak sağanak yağın tatlı yağmurlar gibidir.

13.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. temâşâ eyledüm gülzâr-ı 'âlem pür le'âfetedür
hezâr dil gül-i ma'şûd ile hem-'ayş u 'işretdür
'adâvet kimsede yo'qdur ma'habbet cânâ minnetdür
bi'hamdillâh şehinşâh-ı cihân şâhib-'adâletdür
2. demidür goncalar kula'ğ tuta çeng ü ney 'üda
gel ey mur'ğ-ı seher zârî vü nâle étme beyhüde
olupdur sâye-i lu'tfında halk-ı 'âlem âsüde
bi'hamdillâh şehinşâh-ı cihân şâhib-'adâletdür
3. serîr-i sal'tanatda câvidân olsun şeh-i devrân
kadîmî kulları aña du'âlar eylesün her ân
vukûfî gam degüldür olduñ ise pîr[ler]le akrân
bi'hamdillâh şehinşâh-ı cihân şâhib-'adâletdür

-
13. 4a. Hulefâ-i Râşidîn'in halefi, büyük sultanların en şereflişi, Allah'ın gölgesi padişahların en ulusu ve adâletin koruyucusu şahlar şahı, iki kıtanın hükümdarı ve doğunun ve batının hakani, Sultan Süleyman oğlu Sultan Selim oğlu Sultan Murad Han Hazretleri'nin saâdet tahtında ve saltanat makamında mutlulukla tahta oturmaları gerçekleştiğinde bu hoş giden şiir Vukûfî'nin dilinden yanlışsız hâsıl olmuştur

1 İzledim, dünya gül bahçesi güzellikle doludur; binlerce gönül, maksat gülü ile aynı işret meclisindedir. Kimsede düşmanlık yoktur, muhabbet cana lutuftur; Allah'a hamdolsun, dünyanın şahlar şahı (Murad Han) adâlet sahibidir.

2 Goncaların çeng, ney ve uda kulak tutmalarının zamanıdır; ey seher kuşu, başu boşuna ağlayıp inleme. Onun lutfunun gölgesinde âlem halkı huzur içindedir; Allah'a hamdolsun, dünyanın şahlar şahı (Murad Han) adâlet sahibidir.

3 Zamanın sultanı (olan Murad Han) saltanat tahtında ebedî olsun, sâdık kulları ona her an dualar etsin. Vukûfî, ihtiyarlarla akrân olduysan da gam değil; Allah'a hamdolsun, dünyanın şahlar şahı (Murad Han) adâlet sahibidir.

14.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. südde-i dergâh-ı 'izze yüz sürüp yalvarı gör
ka'be-i ma'ksûda er nûr-ı şafâ-âşârı gör
ehl-i 'ışkı mest ü hayrân eyleyen esrârı gör
fâlibâ sa'y-i belîğ et kûy-i yâre varı gör
cânı cânâne vèrüp terk eyle yoğı varı gör
2. nâr-ı hicrâna yêter yandûñ vişâle fâlib ol
reşha-i âb-ı hayât ile zülâle fâlib ol
hüsn-i bî-naş u cemâl-i bî-zevâle fâlib ol
kûy-ı dilberden gel ey zâhid kemâle fâlib ol
ârzû-yı cenneti ço cehd édüp dildârı gör
3. nûrı feyz étmez hilâl-i çarh-ı bed-ahter dème
eylemez ben zerreye şefkat şeh-i hâver dème
kan döker tîğ-ı felek-âsâ ol ebrûlar dème
çeşm-i dilber hışm ile 'uşşâkı katl eyler dème
mürdeler ihyâ eder la'l-i mesîh-âşârı gör

14. 4a. [Vukûfî, II. Selim'in gazelinin tahmis etmiştir. Tahmis edilen gazel için bkz.: Beyhan Kesik, *Selîmî (II. Selim) Dîvânçesi*, Ankara, 2012, G. 17.]

- 1 Yüce dergâhın kapısına yüz sürüp yalvar; maksat Kâbe'sine ulaş, gönül huzuru eserlerin nurunu gör; aşk ehlinin aklını başından alıp onları hayran bırakan sırları gör. Ey (sevgilinin aşkını) isteyen, elinden geldiğince çabala, sevgilinin mahallesine ulaş; canını sevdiğine verip yokluğu terk et, varlığı gör.
- 2 Ayrılık ateşine yandığın yeter, kavuşmayı arzu et; âb-ı hayatın damlası ile saf suya talip ol. Noksansız iyiliğe ve yok olmayan güzelliğe tâlip ol. Ey sofı, sevgilinin mahallesinden gel, mükemmele talip ol; cennet arzusunu bırak, çabalayıp sevgilinin güzel yüzünü gör.
- 3 Yıldızı kötü feleğin hilali ışık vermez deme, doğunun şahı (güneş) ben zerreye şefkat göstermez deme, o kaşlar feleğin kılıcı misali kan döker deme. Sevgilinin gözleri âşıkların öfkeyle katleder deme, Mesih gibi işler yapıp ölüleri diriltten dudağı gör.

4. ‘andelīb-i hāl kim ol gül-‘izār üzre yatur
şuda māhī ya semenderdür ki nār üzre yatur
sünbül-i hindī-durur ya cūy-bār üzre yatur
zülfi dilber halka halka rüy-i yār üzre yatur
ser-te-ser kılmış ihāta genc-i hüsni [m]ārı gör
5. éy **vukûfî** ‘ışkı nece añlasun ‘aql-ı hakīm
emr-i vaḥdānīdür anı fehm éder ṭab‘-ı selīm
şāh beytinde buyurmuş nêtekim şāh-ı kerīm
şāh-ı ‘ışk emrin koyup gel ‘aqla uyma éy **selīm**
şāh ne buyruğı nedür sen hüküm ile hünkārı gör

15.

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

1. teb-i mihriñle zerrāt-ı vücūdum her zamān ditrer
fiğān-ı ra‘d-ı āhumdan zemīn ü āsumān ditrer
kevākib bīm-i hicrānuñla çün berg-i ḥazān ditrer
güneş ruḥsāruñı görsem bu cism-i nā-tüvān ditrer
gelür cān u dile dehşet ṭamarlar içre ḳan ditrer

4 Sevgilinin o gül yanağı üzerinde yatan bülbülü andıran beni; ya su (içinde yatan) balık ya ateş üzerinde yatan semender ya da akarsu üzerinde yatan hint sümbülüdür. Sevgilinin saçı, yüzünün üzerinde kıvrılmış yatıyor; onun güzelliğinin hazinesini baştan başa çevreleyen yılanı gör.

5 Ey Vukûfî, felsefecinin aşkı nasıl anlasın? (Aşk) Allah’ın emridir, onu tabiatı kusursuz olan anlar. Ulu hükümdarın şah beytinde buyurduğu gibi: Ey Selim, akla uyma, gel aşk şahının emrine uy; hükümdar kim, buyruğu nedir, padişahı görüp sen karar ver.

15. **4b. [Vukûfî, Muhibbî’nin gazelinı tahmis etmiştir. Tahmis edilen gazel için bkz.: Kemal Yavuz, Orhan Yavuz: *Muhibbî Divânı Bütün Şiirleri, İstanbul, 2016, G. 538.*]**

Muhibbî Divân’ında yer alan gazelin matla beyti farklıdır, çalışmada yazma esas alındı:

*“muhibbî derd-i ‘ışk dürdâne imiş anı bilmezdim
ne dil bahrında olsa âşikārā vü nihān ditrer”*

1 Aşkınun ateşi ile bedenimin her hücresi durmaksızın titrer. Âhımın gürültülü feryadından yer ve gök titrer. Ayrılığının korkusundan yıldızlar hazan

2. kaçan cān sırrını ketm etmeye bīçāre kaçd etsem
eder eşküm şehādet 'ışkuma inkāra kaçd etsem
ne hāletdür ki mebhūt oluram güftāra kaçd etsem
kaçan derd-i derūnumu dēmege yāre kaçd etsem
anı takrīre yok kudret dehānumda zebān ditrer
3. çıkar dil ƙal'asından āh-ı ğam gūyā döner āteş
burūc-ı āsumānı ƙorƙaram bir gün yaƙar āteş
dil-i pūlāduña kār eylemez ēy sīm-ber āteş
cihānı odlara yaƙa dilūmden çıƙsa ger āteş
sadā-yı ƙūb-ı āhumdan zemīn iñler zamān ditrer
4. zebūn etse dil-i miskīni faƙr u fūrƙat incitse
metā'-ı vaşluñı almağa cān naƙdin alup gitse
bu rāh-ı pūr-ħaƙarda ƙañ mıdur sermāyesi bitse
ħarāmī çeşmūni göñlüm görünce n'ola vehm etse
göricek ƙorƙulı yeri muƙarrer kārban ditrer

yaprağı misali titrer. Güneş yüzünü görsem bu zayıf bedenim titrer; can ve gönül dehşet içinde kalır, damarlar içinde kan titrer.

- 2 Can sırrını ne zaman çaresizce saklamaya, inkār etmeye kastetsem, gözyaşlarım aşkına şahitlik eder. (Ne zaman) konuşmaya kalksam, nasıl bir haldir ki şaşırıp kalırım. Ne zaman gönlümün derdini sevgiliye anlatmaya kalksam, onu söylemeye dermanım yok, ağzımın içinde dilim titrer.
- 3 Ey gümüş göğüslü, gam âhı dönerek yükselen ateş misali gönül kalesinden çıkar, korkarım bir gün gökyüzünün burçlarını yakacak (fakat) senin çelik gibi sert gönlüne ateş işlemiyor. Eğer gönlümden ateş çıkacak olsa dünyayı ateşlere yakar; âhımın topunun sesinden yer inler, gök titrer.
- 4 Zavallı gönlü yokluk ve ayrılık zayıflatsa, incitse; sana kavuşma metanını almaya can nakdini alıp gitse; bu tehlike dolu yolda sermayesi tükense şaşılmaz. Şüphesiz korku dolu yeri görüncə kervanın titrediği gibi gönlümün de harami gözlerini görüncə korkmasına şaşılmaz.

5. nedür üslûb-ı şîr u ma‘den-i ‘irfânı bilmezdim
kelâm-ı bî-naẓîr-i ĥazret-i sulţânı bilmezdim
vuķûfî görmedin dîvânını erkânı bilmezdim
muĥibbî derd-i ‘ışk dürdâne imiş anı bilmezdim
kimüñ göñlünde cā etse o zâhir hem nihân ditrer

16.

Mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün

1. hirâs-ı tîr-i zâl-i çarĥ ile her pehlevân ditrer
düşer elden kemânı rüstem-i şâhib-ķırân ditrer
2. teb-i vehm ile bîmâruñ olupdur éy şeh-i merdân
görince zülfikârı pençe-i şîr-i jiyân ditrer
3. ĥumâr-ı bâde-i şevķuñla sergerdân u pā-beste
dutamaz elde tesbîhin yed-i pîr-i muĥân ditrer
4. ũonatmış burķa-i ebri seni yakmaya tā sūzı
gözüñden kıskanur üstüne mihr-i āsumân ditrer
5. **vuķûfî** ũal‘atüñ gördükçe lertzân olsa ũañ mıdur
muķâbil olsa zâhir zerre ĥurşîde hemân ditrer

5 Şiirin üslubu ve irfan cevheri nedir bilmezdim; sultan hazretlerinin benzersiz sözünü bilmezdim; Vukûfî, onun divanını görmedin, yol yöntem bilmezdim. Ey Muhibbî, aşk derdi inci tanesi imiş, bilmezdim; kimin gönlünde yer etse o (kimse hem) açıktan hem gizli titrer.

16. 5a.

- 1 Feleğin Zâl’inin okunun korkusundan her pehlivan/usta okçu titer; elinden yayı düşer, cihangir hükümdar Rüstem titrer.
- 2 Ey mertlerin şahı, (aslan) senin korkunun hararetinden hastan olmuştur, Zülfikâr’ını görünce kükreyen aslanın pençesi (tir tir) titrer.
- 3 Senin arzunun şarabının sersemliğinden müptela ve perişan olan mürşidin eli titrer, tesbihini (bile) elinde tutamaz.
- 4 Ateşi seni yakmasın diye bulutunun örtüsü (ile) donatmış; gözünden kıskanır, gökyüzünün güneşi üzerine titrer.
- 5 Zerre güneşle karşılaşırsa şüphesiz hemen tirer, senin güzel yüzünü gördüğünde Vukûfî’nin tiremesine de şaşılmaz.

17.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. kılmışam dil milketini cümle-i cānāne vaqf
cānum için etmişem bir hāne-i vīrāne vaqf
2. başlar ile toptolu bağrum sebīl etdüm yine
eyledüm ya'nī kilāb-ı yāre bir ser-hāne vaqf
3. peyk-i peykānuñ geçerken konmak için etmişem
dāğlardan hücreler sīnemde dervīşāne vaqf
4. dil sarāyını tehī kıldum kamu ağıyardan
cümle-i varumdan etdüm anı yār-ı cāne vaqf
5. kāse-i dil pür şarāb-ı hūn-ı miḥnetdür müdām
saña şart olup **vukūfī** oldu bu peymāne vaqf

17. 5b.

- 1 Gönül âlemini bütünüyle sevgiliye vakfettim, canım için köhne bir evi vakfetmişim.
- 2 Başlarla/Yaralarla dopdolu bağrımı yine sebil ettim, yani sevgilinin köpeklerine bir mezbaha vakfettim.
("ser-hāne" kelimesinin sözlüklerde karşılaşmadığımız "kelleci, kelle ütülüp yenilen yer" anlamı olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir anlam beyti daha iyi açıklamaktadır.)
- 3 Okunun temreni/Kirpiğinin habercisi geçerken konaklasın diye göğsüme yaralardan açtığı hücreleri, dervişler misali/dervişlere vakfettim.
- 4 Gönül sarayını yaratılmışların tamamından, varlığımın cümlesinden temizledim; onu sevgiliye vakfettim.
- 5 Gönül kasesi eziyet kanının şarabı ile daima doludur; Vukûfî, bu kadehin vakfedilmesi sana şart oldu.

18.

Fe'ilatün mefâ'ilün fe'ilün

1. çok şükür hâk-i pâye erişdüm
devlet-i kîmyâya erişdüm
2. vâsıl oldum 'inâyet-i haqka
himmet-i muştafâya erişdüm
3. nâr-ı miñnetden oldı dil âzâd
yine şems-i duhâya erişdüm
4. seg-i küyuñla hem-sifâl oldum
câm-ı bezm-i şafâya erişdüm
5. ey **vukûfi** bu idi müşkil-i dil
çok şükür kim buraya erişdüm

19.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. fâli'um döndi müneccim fâl bir yüzden dañı
levh-i dilde resm olan eşkâl bir yüzden dañı

18. 5b.

- 1 Şükürler olsun, (sevgilinin) ayağının toprağına eriştim; simya devletine/güzel ahlak ve kemale kavuştum.
- 2 Allah'ın nimetine eriştim, (Hz. Muhammed) Mustafa'nın himmetine kavuştum.
- 3 Gönül ıztırap ateşinden kurtuldu, yine kuşluk vaktinin güneşine kavuştum.
- 4 Mahallenin köpekleri ile aynı kabı kullandım, saâdet meclisinin kadehine kavuştum.
- 5 Ey Vukûfi, gönülün derdi buydu; şükürler olsun ki buraya kavuştum.

19. 5b.

- 1 Müneccim, uğurlu bir yüz sebebi ile, şemâili gönül levhasında çizili bir yüz vesilesi ile talihim döndü.

2. çeşm-i bīmāruñ göreldeñ ey řabīb-i cān u dil
haste oldum derdmendem hāl bir yüzden dağı
3. beñzedürdüm verd-i řamrāya seni ammā anuñ
hārı vardır sen yañađı al bir yüzden dağı
4. bir yañadan sihr édüp efsün okur kirpiklerüñ
ruřlaruñ étdüđi mekr ü āl bir yüzden dağı
5. dāle beñzerdi düta şaddüm velīkin za'fdan
bu görünmez bir řayāl ü dāl bir yüzden dağı
6. çok günāh étdüñ **vukūfī** hālümüzde nesne yok
hey meded hey defter-i a'māl bir yüzden dağı

20.

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

1. hālet-i 'ışkı ne bilsün ne(y)lesün řāl ehli
řan'atuñ ehli gerek kişiye bir hāl ehli
2. kime vaşf eyleyeyin derd-i dil-i bīmārı
fehm éder süz-ı derünü şanı bir hāl ehli

2 Ey can ve gönül doktoru, senin baygın gözlerini gördüğümde beri hasta oldum; (senin yüzündeki) ben sebebiyle dertliyim.

3 Seni kırmızı güle benzetirdim ama senin al yanağın(a haseti) yüzünden onun dikenleri vardır.

4 Yanaklarının yaptığı hile ve desise sebebiyle kirpiklerin bir yandan sihir yapıp (bir yandan) efsun okurlar.

5 İkiye bükülmüş boyum dāl (harfine) benzerdi ama zayıflıktan ve ikiye bükülmekten bu (boyum) görünmezdi.

6 Vukūfī, çok günahlar işledin, halimizde hiç (iyi) bir şey yok; amel defteri sebebi ile hey medet hey!

20. 6a.

1 Lafta, şekilde kalanlar aşk halini ne bilsinler, ne yapsınlar; bu sanatın erbâbının aşkı bizzat yaşayan bir kişi olması gerek.

2 Hasta gönlün derdini kime anlatayım, gönlün ıztırabını anlayan hakikat ehli nerede?

3. püte-i 'ışka düşen işini altun eyler
ğill u ğışdan anı ger şâf éde bir kâl ehli
4. yokluk içinde imiş varısa 'âlemde sürür
ğamdan âzâd olmaz anuñ için mâl ehli
5. bende-i maqbûlüñ olalı şehâ tapuñda
bir daħi var mı **vukûfî** gibi iqbâl ehli

21.

Mef'ulü fâ'ilatü mefâ'ilü fâ'ilün

1. eyvân-ı şâha kûbbe-i minâ kulağ çeker
tâğ-ı dirîne çarh-ı mu'allâ kulağ çeker
2. bakmuş 'izâr-ı levhine bir tıfl-ı mehveşüñ
tahsîn okur mu'allim-i dâñâ kulağ çeker
3. çekmez riyâ yükin har-ı deccâl-i bed-liğâ
nîrû-yı kalb-i zâhide hâşâ kulağ çeker
4. kadd-i nigârı görse mü'ezzin minâreden
allâhuekber okuyup aña kulağ çeker

3 Aşk potasına düşen, (aşkı) lafta yaşayan bir kişi, eğer onu gönül fesadından temizleyebilirse işini altın eder.

4 Dünyada mutluluk galiba yokluk içinde imiş, bu yüzden mal sahipleri deritten kurtulamaz.

5 Sultanım, senin huzurunda makbul bir köle olduğundan beri, (âlemde) Vukûfî gibi mesut bir kimse daha var mıdır?

21. 6a.

1 Sultanın kasrına gökyüzü gıpta eder, yüce felek (onun) kadim kasrına hayran olur.

2 Bilgin muallim ay parçası bir küçüğün yanağının levhasına bakmış (da) alkış tutar, gıpta eder.

3 Çirkin suratlı deccalin eşeği riya yükünü katiyen çekmez, (bu yükü çeken) zâhidin kalbinin kuvvetine hayran olur.

4 Müezzin minareden sevgilinin boyunu görse, 'Allâhuekber' deyip ona hayran olur.

5. ğavvās-ı baħr kim çeker aşdāf-ı pür güher
nazm-ı **vukūfī** dürrine gūyā kulağ çeker

22.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. rāz-ı nihānuñ dile alma zebānuñ duymasun
şağla dil esrārını cismüñde cānuñ duymasun
2. kan yalaş peykān-ı dilberle qarındaş ol dilā
fāş éder ammā şağın bu sırrı kanuñ duymasun
3. katlümi fehm étmesün bir kec-nihād ey ğamze-kār
tīrūñi gönder zarāfetle kemānuñ duymasun
4. ğamzeñi gözler gözüñ kan étdügi dem sen beni
tarfetü'l-'ayn içre öldür dīdebānuñ duymasun
5. vākıf olmasun **vukūfī** rāz-ı 'ışka müdde'ī
açma ol bed-gevhre genc-i nihānuñ duymasun

5 Mücevher dolu sadefler toplayan denizin dalgıcı, âdeta Vukūfī'nin şiirinin incisine özenir.

22. 6a.

- 1 Gizli sırrından bahsetme, dilin (bile) duymasın; gönül sırrını sakla, bedeninde canın (bile) duymasın.
- 2 Ey gönül, sevgilinin okunun temreni ile birlikte kan yala, (kan) kardeşi ol ama bu sırrı kanın duymasın, (sırrını) açığa çıkarır.
- 3 Ey öldürücü bakışlı, eğri/kötü yaratılışlı biri katledildiğimi anlamasın; okunu/kirpiğini incikle gönder, yayın/kaşın (bile) farketmesin.
- 4 Sen beni katlettiğin vakit, gözlerin öldürücü bakışlarını gözler; beni göz açıp kapayınca kadar öldür de gözcün/bekçin farketmesin.
- 5 Vukūfī, aşkın sırrına inatçı kimse vākıf olmasın; mayası bozuk kişiye gizli hazineni açma, haberdar olmasın.

23.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'iliin

1. biz ki şüretde bugün zümre-i insân olavuz
hiç lâyıķ mı ki hem-sîret-i hayvân olavuz
nece bir bād-ı ğurūr ile perişân olavuz
bir zamân ola ki hep hâk ile yeksân olavuz
2. gün olur mı ki dilâ etmeyevüz hiç günâh
var mıdur tākātümüz lâyıķ-ı dergâh-ı ilâh
bu fenâ dünyâda şanma qalavuz bâķī āh
bir zamân ola ki hep hâk ile yeksân olavuz
3. nece bir nefis ü hevâya olavuz râm u esîr
âteş-i kibr bizi yaķa **vukûfî** nece bir
mūr-ı bî-ferr niçün 'add edevüz hūr u haķîr
bir zamân ola ki hep hâk ile yeksân olavuz

24.

Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlüin

1. i'câz-ı rumûzı haķ-ı cânânda bulundu
her nükte ki var âyet-i qur'ânda bulundu

23. 6b.

- 1 Görünüşte biz bugün (hem) insan zümresinden olalım, hem de hayvan karakterinde olalım; yakışır mı? Daha ne zamana kadar aldanma rüzgârı ile perişan olalım? (Öyle) bir zaman gelecek ki hepimiz yerle yeksan olacağız.
- 2 Ey gönül, acaba hiç günâh işlemediğimiz bir gün olur mu? Allah'ın dergâhına lâyıķ olmaya dermanımız var mıdır? Âh, bu fani dünyada sonsuza kadar kalacağımızı sanma. (Öyle) bir zaman gelecek ki hepimiz yerle yeksan olacağız.
- 3 Vukûfî, ne zamana kadar nefis ve arzulara boyun eğip esir olacağız; büyüklük ateşi bizi daha ne zamana kadar yakacak? Gücsüz karıncayı niçin hor ve hakir görelim? (Öyle) bir zaman gelecek ki hepimiz yerle yeksan olacağız.

24. 6b.

- 1 Kurân-ı Kerîm'in bütün ayetlerinde var olan, herkesi âciz bırakan işaretler, sevgilinin ayva tüylerinde bulundu.

2. fer vèrmedi bir zerre meh-i nev şeb-i ğamda
ol şavķ bugün şems-i dırahşānda bulundu
3. sūd ètmedi efsūn ile tiryāk u cüvâriş
dil derdine emsem leb-i cānānda bulundu
4. her yèrde bulunmaz güher èy zāhid-i ħuşķ
deryāda dūr ü la'l bedahşānda bulundu
5. yitürmiş idi gevher-i maķşūdı **vukûfi**
dürc-i kerem-i server-i merdānda bulundu

S o n u ç

Dîbâcesi olan diğèr dîvânlarla kıyaslandığında Vukûfi'nin *Dîvân'*ında yer alan şiirler çok azdır. Bir takım sebeplerle dîvânlara dîbâce yazımının sınırlı olduğu bir gelenekte, bu kadar az şiirin derlendiği *Dîvân'*a Vukûfi'nin dîbâce yazması dikkate değerdir. Dîbâcesinde hayatı hakkında sadece babasının Mehmed isimli bir kadı, kendisinin de ilim dostu bir kişi olduğu bilgisi vardır. Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim'in gazellerini tahmis eden şâir III. Murad'ın tahta çıkışı münasebeti ile de bir culûsiye yazmıştır. Culûsiyenin sonunda artık ihtiyarladığını söyleyen şâirin Kanûnî ve II. Selim dönemlerini görmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Şâir, *Kasîde-i Bürde* ve *Tantarânî* kasîdelerine Arapça nazire yazabilecek derecede bu dili bilmektedir. *Tantarânî* kasîdesine yazılan nazire eksiktir, buradan hareketle *Dîvân'*ın daha hacimli olduğu düşünülebilir. *Kasîde-i Bürde* naziresinin sonunda III. Murad'a dualar eden şâirin naziresini, culûsiyesini ve diğèr şiirlerini padişaha sunup sunmadığı bilinmemektedir. "kime vaşf eyleyeyin derd-i dil-i bîmârı/ fehm èder süz-ı derünü kıanı bir ħâl ehli" diyerek halinden şikâyet eden şâirin, bu şikâyetine bir cevap alıp almadığı da

- 2 Yeni ay, gam gecesinde zerre kadar aydınlık vermedi; o ışık, bugün parlayan güneşte bulundu.
- 3 Büyü ile panzehir ve cüvâriş fayda etmedi; gönül derdine ilaç, sevgilinin dudağında bulundu.
- 4 Ey kuru sofu, heryerde mücevher bulunmaz; inci denizde, lal Bedahşan'da olur.
- 5 Vukûfi maksat mücevherini kaybetmişti, mertlerin efendisinin cömert ağzında/kutusunda bulundu.

belirsizdir. “*ey vukûfî* bu idi müşkil-i dil/ çok şükür kim buraya erişdüm” matlalı gazelisten hareketle şâirin kutsal topraklara birden fazla kez gittiği söylenebilir. “*Vukûfî*, çok günahlar işledin, halimizde hiç (iyi) bir şey yok; amel defteri sebebi ile hey medet hey!”, “*Ey gönül*, acaba hiç günah işlemediğimiz bir gün olur mu? Allah’ın dergâhına lâyük olmaya dermanımız var mıdır? Âh, bu fani dünyada sonsuza kadar kalacağımızı sanma. (Öyle) bir zaman gelecek ki hepimiz yerle yeksan olacağız.” diyen şâirin dini değerlere bağlılığı yüksektir.

Vukûfî’nin şiirlerinde aruz hatası yok denecek kadar azdır. Nazireler dâhil on üç şiirinde yedi farklı aruz kalıbı kullanan şâirin, hem Türkçe hem de Arapçada aruza hâkim olduğu açıktır. Bütün şiirlerinde redife yer veren Vukûfî, “*bir yüzdən dahi, kulak çeker*” gibi ifadeleri de redif olarak kullanmıştır. Vukûfî’nin, klasik şiirde çeşitli kötü benzetmelere maruz kalan zahidi “*çirkin suratlı deccalin eşeği*”nden bile daha hakir göstermesi farklı bir söyleyiştir: “*çekmez riyâ yükün har-ı deccâl-i bed-liğâ/ nîrû-yı kalb-i zâhîde hâsâ kulak çeker*”. [= Çirkin suratlı deccalin eşeği riya yükünü katiyen çekmez, (bu yükü çeken) zâhidin kalbinin kuvvetine hayran olur.]. Vukûfî’nin hayatına dair bilgiler ve –varsa- başka şiirleri elde edilecek yeni yazmalar, mecmualar sayesinde ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, Yaşar, “Divan Şiirinde Kulak Çekmeye Dair”, *Turkish Studies*, Volume 7/1 Winter 2012, s. 3-17.
- AYVERDİ, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük H-N*, (2.C), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.
- BODUR, Osman, “Hadislere Göre Deccâlin Özellikleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Ocak-Şubat 2017, S. 59, s. 90-102.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 503, Ankara 1983.
- DURMUŞ, İsmail, “el-Tantarâniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/et-tantaraniyye>, (03. 01. 2022).
- KAYA, Mahmut, “Kasîdetü’l-Bürde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasidetul-burde--busiri>, (11. 01. 2022).

- KESİK, Beyhan, *Selîmî (II. Selim) Dîvânçesi*, Vizyon Yayınevi, Ankara 2012.
- KIRKKILIÇ, Ahmet, *Murâdî Dîvânı Sultan Üçüncü Murad*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 56, İstanbul 2015.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Murad III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iii>, (11. 01. 2022).
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 495.
- ÖZTÜRK, Uğur, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Bahar 2021, Y. 7, S. 14, s. 260-281.
- Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1892.
- ÜZGÖR, Tahir, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1228, Ankara 1990.
- YAVUZ, Kemal, Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 69, İstanbul 2016.

“POET OF THE SIXTEENTH CENTURY VUKÛFÎ’S MINISTRY TO TURKISH
DÎVÂN, ARABIC BÜRDE AND TANTARÂNÎ ODES AND TURKISH POEMS”

Abstract

Sultan III. Murad [d. 1003/1595] period, there is no information about Vukûfî in the sources , and his poems were not found in magazines. In the manuscript found in the Nation Manuscript Library, Âli Emîrî Manzum number 495, there are two poems in Arabic for Vukûfî’s Turkish Dîvân Dîbâce, Kasîde-i Bürde and Tantarânî eulogies, and twelve Turkish poems in various forms. Considering the classical dîvân arrangement, it is noteworthy that these poems, which we cannot call a dîvân, have dîbâce at the beginning. After the eulogies in writing, a murabba written on the occasion of III. Murad’s accession to the throne, there are two tahmis of Selîmî (II. Selim [d. 982/1574]) and Muhibbî’s (Kanûnî Sultan Süleyman [d. 974/1566]) ghazals, eight ghazals and as well as a murabba about the mortality of the world. In the study in your hand, inferences were made about Vukûfî’s life based on his poems. The dîbâce section was examined, a brief information was given about Bürde and Tantarânî eulogies. Then, the text of the Arabic and Turkish poems with the Turkish dîbâce in the manuscript was revealed. The dîbâce part was transferred to today’s Turkish, Arabic poems were translated and the Turkish poems were translated into prose.

Keywords

III. Murad era, Preface, Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Tantarânî, Vukûfî.

SIR KÂTİBİ MUSTAFA NEDİM AĞA VE
ZAFERNÂME-İ GÂZÎ SULTAN MUSTAFA HAN*

Gamze BEŞENK**

ÖZET

Zafernâmeler hem eser hem de müstakil belgelerdir. Fethin gerçekleştiğini savışılan ülkenin hükümdarına haber vermek amacıyla diplomasi gereği gönderilen mektupların yanında elde edilen zaferi kutlamak için müellifler ya da şairler tarafından telif edilmiş eserler de vardır. Zafernâmeler ve fetihnâmeler edebiyatımızda önemli bir yekün tutmakla birlikte, kazanılan zaferi kutlama amacının yanında tarihi bir belge olma özelliği de taşırlar. Bu tarz eserler yazıldıkları devrin geleneğini ve sosyo-kültürel tarihini de vermelerinden dolayı kıymetlidirler. Bu makalede, Mustafa Nedim Ağa'nın Zafernâme'si ele alınacaktır. Eser, sadece II. Mustafa'nın Avusturya seferini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda dönemin sosyal tarihine dair birçok unsuru da bize aktarır. Eserde okurun en çok ilgisini çeken hayatın içinde yer alan merasimler ve geleneklerdir. Nedim Ağa, bunları metnin akışı içerisinde vererek bir anlamda bugünkü okuyucuya da o tarihten ışık tutmaktadır. Bu gibi unsurlara değinilmeye çalışılan makalede metnin transkripsiyonlu şekli de verilecek ve metin değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Zafername, fetihname, divan edebiyatı, tarih araştırmaları, sefer, savaş, II. Mustafa, Osmanlı Devleti, Balkanlar.

Giriş

Gazâ, fetih ve cihat, İslam inancında ve tarihinde olmazsa olmaz kavramlardır. İslamiyet'in kabulünden beri fetih hareketleri yüzyıllar boyunca devam etmiş, İslamiyet'in yayılması amacıyla çeşitli coğrafyalara seferler düzenlenmiştir. Seferler neticesinde İslam git gide yayılmış hatta ele geçen topraklarda kurulan devletler, yönetilen kesimde müslüman nüfus

* Makalenin geliş tarihi: 14.05.2022 / Kabul tarihi: 03.06.2022

** Araş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gamzebesenk@gmail.com (Orcid ID: 0000-0003-4342-2556).

azınlıkta olsa bile yönetici kesim ve hanedan müslüman olmak üzere kurulmuştur. Bunun Türk devletleri örneği de mevcuttur. İslam dini Türkler'e geldiğinde Türkler'in nam salmış yüksek savaşçılık özellikleri ve çok iyi geliştirdikleri savaş stratejileri, gazâ kavramıyla birleşir. Hele bir de kadim inanç olan "dünyaya hâkim olma" ideası da buna eklenip sefer için gidilen coğrafyalara İslam'ı götürmek gâyesi de eklenince artık düşmanla savaşmak büyük bir motivasyon ve harekete geçirici bir unsur hâline gelir. Bu manevi hedefin zemininde daha çok "kâfire karşı savaş" yer almakla birlikte, gerektiğinde müslüman topluluklara karşı da sefer düzenlenmiştir.

Bu gazâ hareketlerinin şifahi yoluyla oluşmuş bir edebiyatı mevcut olduğu kadar, fetihnâme, gazavatâme ve zafernâme türleriyle yazılı olanları da vardır. Bir nevi motivasyon ya da gelecek gazâlara ilham verici olması hasebiyle bunların kayıt altına alınması da söz konusudur. Elimizdeki tanıtacağımız ve metnini vereceğimiz eser, vukû bulan olaylar, müellifi tarafından edebi bir niyetle kaleme alınıp manzum bir eser ortaya konulmak istenmesiyle oluşmuştur.

II. Mustafa'nın 1695 Avusturya Seferi

Osmanlı Devleti'nin, 17.yy sonlarında düzenlemiş olduğu seferler sonucu Macaristan ve Sırbistan topraklarının büyük bir kısmı Avusturya tarafından alınmıştı. 1683 Viyana bozgunundan sonra devletin amacı burada kaybettiği toprakları Avusturya'dan geri almak ve buraları koruyarak bu bölgede yaşanan bütün problemlere çözüm getirmektir.¹ Padişah II. Mustafa (1695-1703), cülusunun ardından ordunun başında bizzat kendi bulunarak Avusturya'ya sefere çıkma kararı almıştı. Hem bu sebepten hem zaferle sonuçlandığından hem de askerî, malî, lojistik ve organizasyon bakımından önem arz eden bu seferi anlatan hacimli ya da risale şeklinde birçok eser kaleme alınmıştır.

Bu seferden bahseden önemli eserlerin başında Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın (ö.1726) *Nusretnâme* isimli muteber eseri gelmektedir. II. Mustafa'nın isteği üzerine, 1695 yılıyla başlayan eser, müellifin bizzat görüp

¹ Tahir Sevinç, *Sultanın Son Seferleri*, İdeal Yayıncılık, İstanbul 2019, 20-21.

tanık olduğu olayları anlatmasıyla oluşmuştur. Eser, 1695-1721 senelerini ihtiva etmekle hayli hacimlidir.²

Bu seferden bahseden bir diğer önemli ve hacimli eser, Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın (ö.1717) *Zübde-i Vekâyiât* adlı eseridir. Müellif, 1714-1716 yıllarında kaleme alınan ve 1656-1704 yılları arasındaki olayları bir vekâyinâme tarzında nakletmektedir.³

Sadece bu seferi anlatan Hasan Ağazâde Hacı Abdullah Efendi'nin sefere tarihçilik göreviyle katılıp yazdığı *Tarihçe* isimli risalesi de vardır. Mensur bir eser olup yer yer bir iki mazume yer almaktadır. Müellif, sefer boyunca hadiselerle bizzat tanıklık etmiştir.⁴

Bu sefere dair *Feth-i Lipova ve Muharebe-i Lugoş* isimli Sırrî İbrahim Efendi'ye (ö.1699) ait bir fetihnâme de bu seferle ilgilidir. Müellifin bu sefere katılıp katılmadığı bilinmemektedir ama eserdeki bazı ifadelerden katılmış olabileceği ihtimali yüksektir. Bu eser de baştan sona II. Mustafa'nın 1695 seferini anlatmaktadır.⁵

² Nedim kendi manzumesinde bu eserden;

“**Hâş oçalı Muhammed Ağa Nusretnâme** nâm ile
Cedîden yazdı bir tarih-i ra'nâ cümle menşürâ
Cemî'-i vâkı'ātuñ ğavrine irmek murâd iden
Nazar eyler anuñ târîhine k'ol yazdı tafşilâ
Bu bir târîh-i zîbâdur ki her gören olur 'âşık
Ararlar kâtip istinsâh için ednâ vü ger a'lâ (348-350)”

olarak büyük bir beğeniyle bahsetmekte, bu eserin kıymetini bildirmektedir.; Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, Tüba Yay., Ankara 2018, 33.

³ Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/defterdar-sari-mehmed-pasa> (30.04.2022).

⁴ Fahri Ç. Derin, “Mustafa II'ye Dair Bir Risale”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul (1949), 45,47. Risalenin latinize hali tamamiyle makalede yer almaktadır.

⁵ Turan Gökçe, “II. Mustafa'nın Avusturya Seferi (1695) ile İlgili Bir Fetihnâme: Feth-i Lipova Ve Muhârebe-i Lugoş”, *Acta Viennensia Ottomanica*, Akten 13. Ciego - Symposiums, (Ed. Markus Köhbach-Gisela Prochazka-Cladia Römer), Wien, 1999, 125,126.

İbrahim Efendi'nin (ö.1724) *Uşşâkizâde Tarihi* ikinci kısımda ise 1695 yılında II. Mustafa'nın cülûsundan başlayarak 1712'ye kadar kronolojik sırayla her yıl vukû bulan olaylar anlatılır.⁶

Temeşvarlı Ali de *Tarih-i Vak'anâme-i Câfer Paşa* adlı eserinde Osmanlı-Habsburg sınırında bizzat yaşadığı harp anılarını ve Koca Cafer Paşa'nın kahramanlıklarını anlatan eser, 1688'de Cafer Paşa'nın Tımuşvar valiliğine getirilişinden 1697'de Zenta'da şehadetine kadarki olayları içermektedir. Sultan II. Mustafa'nın 1695 Avusturya Seferi sırasında, Cafer Paşa kendi başına Tissa nehri üzerindeki Titel Kalesi'ni zapt etmiştir.⁷

Z a f e r n â m e - y i G â z î S u l t a n M u s t a f a H a n E l y a z m a N ü s h a s ı

Eser tek nüsha olup Millet Kütüphanesi Ali Emiri Mnz1343'te bulunmaktadır. 11 varak olan eserin başında, kırmızı mürekkeple "Zafernâme-i Ğazi Sulţân Muştafa Hân Bin Ebu Fetĥ-i Sâni Ğazi Sulţân Mehmed Hân-ı Râbi'" başlığı yer almaktadır. Eser, *kaside* nazım biçiminde, *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* vezninde yazılmış olup 378 beyittir. [10a]'da ana metinden başka, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezninde, son iki beyti II. Mustafa'ya dua olan biri 10, diğeri 9 beyitlik iki ayrı manzume de yer almaktadır.

E s e r i n M ü e l l i f i : S ı r K â t i b i N e d i m M u s t a f a A ğ a

Eser, II. Mustafa'nın sır kâtiplerinden olan Nedim Mustafa Ağa tarafından yazılmıştır. Hakkında biyografi kitaplarında bilgi mevcut değildir. Nedim Ağa, ile ilgili elimizdeki metinde geçen "kafadar", "sır kâtibî", "kâtib-i esrâr"⁸ gibi ifadelerle kendisinin sır kâtibî olduğunu ve

⁶Raşit Gündoğdu, "Uşşâkizâde İbrâhim Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ussakizade-ibrahim-efendi> (30.04.2022).

⁷Nejat Göyünç, *Kitap Tanıtımı: Der Loewe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pasha den Alteren, aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer. 'Ali* (Temeşvar Arslanı. Koca Cafer Paşa Hakkında Mühürdarı Ali'nin Hatıraları, giriş, tercüme ve açıklamalar, *Osmanlı Araştırmaları III*, (İstanbul 1982), 352,353; dijital kaynak: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112808>

⁸"Padişahların özel kâtibî konumunda bulunan ve kâtib-i esrâr da denilen görevli. Görevinin adı ise "hizmet-i kitâbet-i sır, sır kitâbet-i hazret-i şehriyârîlik" olarak

padişahın hükümdarlığını ilan ettikten sonra sır kâtipliğine atandığını bildirmesinden başka bir bilgiye sahip değiliz:

Alup hâme mübârek destine evvel hâremine

Cedîden şırıra ta'yîn itdi bâ-ğatı-ı şirin inşâ

Beşinci günki pençşenbe idi ihrâc olup şırıra

Emîni giydi saqqâbaşılarda hil'at-i zibâ (12/13)

Eserde şair, kendisini Nedîm, Nedimâ olarak birçok beyitte zikreder:

Nedîm-i zâr'uhn ise kabza-yı şemşîr destinde

Ķafadârân-ı sulţândan idi bebr ü peleng-âsâ (201)

Velî **sır kâtibi** olan **Nedîm** Ağa'nuñ etvârı

Devât-ı pâdişâhî ile oldı bülbü-i güyâ (374)

Nedim Ağa'ya dair elimizde olan tek belge padişah tarafından kendisine altın bir divit ve samur bir kürk hediye edildiğidir.⁹ Bunu eserinde kendisi de belirtmiştir:

Ağustos u Muğarrem evveli biñ yüz yedi sâli

Çü pençşenbe günü olduğda ol sulţân-ı 'adl-ârâ

Kemâl-i luţf ü ihşân-ı 'amîmin eyleyüp izhâr

Bu 'abd-i hâlişi hüşn-i nazarla eyledi ihyâ

geçer. Muhtemelen karışıklığa sebep olmamak için kelimenin sad harfiyle yazıldığına veya "sır" okunmasını temin edecek şekilde harekelendiğine dair örnekler de bulunmaktadır. Sır kâtibi esas olarak padişahın özel kâtibidir; yazı kâğıdı ve diğer yazı malzemelerini boynunda sırma işlemeli bir kesede ve altın dividini belindeki kuşakta taşır. Enderun odalarının birincisi ve en itibarlı olan Has Oda'nın genelde kırk adet olan ağaları arasında yer almaktadır. Bu vazifesini sır kâtibi yamağı ve sır kâtibi heybecisiyle birlikte yürütmekteydi. Sır kâtibi ağaların resmî görevleri arasında padişahın günlük gündeminin izlenmesi ve zabıt altına alınması özel bir önem arz etmektedir." : Fikret Sarıcaoğlu, "Sır Kâtibi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sir-katibi#2-osmanlilarda> (04.05.2022).

⁹ "Şehr-i cemâziye'l-evvelüñ fi 8 vârid olan ħatı-ı humâyün mücebince sır kâtibi Nedîm Mustafâ Ağa'ya bir altın devât ile bir semmür kürk ihşân olmağın bermüceb-i ħatı-ı şerîf teslim olunmuşdur. Altın devât 'aded bir, semmür kürk 'aded bir" BOA, TSMA.D.1110, y.8a, 8 Ca 1107-15 Aralık 1695.

Ḥudā ‘ömrin mezîd itsün cihân durduḡça var olsun
Çerāḡ-ı ḥāşı kıldı ḥāş oḡa oldı baña me’vā

Bu elṡāfuñ **Nedīmā** şükrini icrā nice mümkün
Ki her birini ta‘dād eyleseñ bir ni‘met-i ‘uzmā (83-86)

Zafernâme-yi Gâzî Sultan Mustafa Han

Eserin Muhtevası

Eser, II. Mustafa'nın tahta çıkışıyla başlayıp ordunun Avusturya'ya sefere gidişini, geçilen menzilleri bir bir vererek anlatmaktadır. Yolda menzillerde yaşanan olaylardan, geçilen yerlerin coğrafi yapısından da bahsederek sırasıyla Tımuşvar, Lipova, Titel, Lugoş ve Şebeş kalelerinin alınışını anlatır. Düşmanla nasıl çetin savaşlar yapıldığını, ele geçirilen ganimet ve mühimmattan bahsederek, buraların güvenlik altına alınıp düşmandan emin kılındığını, şehit düşen komutanları ve kahramanlıklarıyla büyük başarı sergileyen paşaları da anarak bunların nasıl ödüllendirildiğinden bahseder. Sefer sonrası İstanbul'a dönüşü ve sefer dönüşü yapılan merasimlere de yer vererek padişaha dua ve güzel temennilerle eserini sonlandırır. Ayrıca eserde birçok kültürel ve sosyal unsurlar da yer almaktadır.

II. Mustafa, padişah IV. Mehmed'in (1648-1687) oğludur. 2 Haziran 1664 tarihinde Edirne'de doğmuştur. Nedim, eserine II. Mustafa'nın tahta çıkışını haber vererek başlamıştır. Hem kaynakların belirttiği hem de Zafernâme'de Nedim'in bahsettiği üzere II. Mustafa, 21 Cemâziyelâhir 1106'da (6 Şubat 1695) Edirne Sarayı'nda tahta çıkmıştır ve Edirne Eski Cami'de kılıç kuşanmıştır:

Çü biñ yüz altı sâlinüñ cemâziye'l-âḥirinde
Yigirmi'kinci yekşenbe günü ol ḥüsrev-i heyçā

Sa‘âdetle cülüs itdükde taḡt-ı mülk-i İslâm'a
‘Adüdan intikâma şarf-ı himmet itdi bî-pervā (6/7)

Şeşom Cum'a günü şemşîr-i ‘âlemgîr kuşanmaḡçün
Alay ile gidilüp Eski Cāmi‘ oldı nür-efzā (14)

Sakız Adası, tarih boyunca birçok saldırıya maruz kalmıştır. En son 1694'te Venedikliler'in saldırısına maruz kalan adada pek çok can kaybı

yaşanmıştır. Osmanlı filusunun 1695'te adaya asker çıkarmasıyla ada geri alınmıştır.¹⁰ Nedim de eserinde padişahın tahta çıkışının daha dördüncü gününde Sakız Adası'nın geri alınışı haberinin geldiğini söylemektedir. Şair, bunu padişahın tahta çıkışının uğruna bağlamaktadır. Ayrıca 10. beyitte geçen *tâhir* kelimesinin altına 1106 tarihini düşerek ebced olarak adanın geri alınış tarihini de vermektedir. (H.1106/M.1695).

Cülüs-ı meymenet-me'nûslarından yevm-i râbi'de
Zafer-yâb itdi deryâda gûzâtı Hâzret-i Mevlâ

Donanması bozulup kâfir-i düzağ-ı karînüñ [hep]
Sağız oldı dehân-ı ehl-i İslâm içre zevk-ârâ

Cülüs ile Sağız Adası fetih-i *tâhir* olunca
Niżâma yüz tutup tecrîde âğâz eyledi dünyâ (8/9/10)

Valide Sultan (Gülnüş Emetullah Sultan), tahta çıktığı sırada Edirne'de bulunan padişahın yanına gelmiştir ve halk tarafından burada rağbetle karşılanmıştır:

Ol ümmü'l-mü'minîn ol zerretü't-tâc-ı şehinşâhî
Çerâğ-ı nûr-pâş-ı mülk ü millet übbehet-pîrâ

Şeref-yâb eyledikde Edrine şehrin sa'âdetle
Olup erkân-ı devlet cümle istikbâline püyâ (16/17)

Şair, Şaban ayının üçüncü gününde sefere çıkmaya karar verildiğini ve sefer hazırlıklarının başladığını bildirir. Kanuni Sultan Süleyman'dan (1520-1566) sonra II. Selim'den itibaren padişahlar ordunun başında sefere çıkmayı bırakmışlar, bunun yerine serdâr-ı ekrem olarak görevlendirdikleri sadrazamları sefere göndermişlerdir. II. Mustafa, bu dönem içinde ordunun başında sefere çıkan ilk padişaktır. Sultan Süleyman döneminin ihtişamlı günlerine dönmeyi hedeflemiştir.¹¹ Fetih sûreleri okunup askerler silahlarını

¹⁰ Ali Fuat Örenç, "Sakız Adası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakiz-adasi> (20.04.2022).

¹¹ "Ataları gibi bizzat ordunun başında sefere çıkma isteğini bildirdi. Nitekim Vezîriâzam Sürmeli Ali Paşa'ya hitaben çıkardığı hatt-ı hümayunda Allah'ın kendisine hilâfet nasip ettiğini, padişahlar zevk u safâya daldıklarında halkın huzur bulamadığını, bundan böyle kendisine zevk ve rahatı haram kıldığını, babası Sultan Mehmed'den beri padişahların eğlenceye düşmeleri ve ihmalleri

ve dualarını kuşanmışlardır. Burada yapılan maddi hazırlıkların yanında şairin manevi hazırlıklardan ve merasimlerden ayrıca bahsetmesi, kültür ve geleneği yansıtması açısından da dikkat çekicidir:

Mübârek mâh-ı Şa‘bânuñ üçüncü yevm-i şenbede
Çıkup tûğ-ı şehinşâhî olundı kâ‘ide icrâ (22)

Meh-i Şevvâl‘üñ on beşinci şenbe gün alay oldu
Livâsın şehriyâr-ı enbiyânuñ itdiler a‘lâ (26)

‘Aķibinde cemî‘an enderûn-ı şehriyârîde
Olan ğilmân cebe vü cevşene ğark oldu ser-tâ-pâ (28)

Du‘â eylerdi giryân sûre-yi Feth‘üñ ‘aķibinde
İmâm-ı evvel ü şâni ol iki şâhib-i taķvâ (31)

Yavuz Selim Han’ın Mısır seferi sonrası İstanbul’u getirdiği kutsal emanetler içinde hırka-yı saâdet de yer aldığından Topkapı Sarayı’nda hırka-yı saâdet dairesi yaptırılıp özel olarak koruma altına alınmıştır. Saraya geldikten sonra padişahlar tarafından özellikle cuma günleri ve mübarek gecelerde hırka, ziyaret edilirdi. Sefer ve cülûs öncesi padişah daireye gelerek namaz kılp dua ederdi. *Hırka-yı saâdet* saray dışına çıkarılacağı zaman özel olarak tahsis edilen ve koçi arabası denilen hırka-yı şerif arabasına yuklenir ve bu hizmetle görevli hasodalılar nezaretinde götürülür; üstü kubbeli, kenarlarından tutup taşımak için kulpları olan

yüzünden düşmanın İslâm ülkelerini ele geçirdiğini, Allah’ın yardımıyla onlardan intikam almak için bizzat kendisinin gazâ ve cihada niyet ettiğini, ecdadından Kanûnî Sultan Süleyman’ın da böyle yaptığını belirtti ve devlet ricâlinin bir araya gelerek sefere çıkıp çıkma hususunu görüşmelerini istedi.” Abdülkadir Özcan, “Mustafa II”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-ii> (28.04.2022).;

Zübde-i Vekayiât’da geçen II. Mustafa’nın hatt-ı humâyûn metni: “Vezîriazam Ali Paşa! Cenâb-ı Hazret-i Feyyâz-ı mutlak bu hakîr-i pür-taksîri ve ‘âciz ve mücrim ve günâhkâr yüzü kara ‘abd-i ‘âciz kuluna kendi takdîr ü fermâniyle rûy-ı zemîn hilâfetini ihsân idüp, lâkin pâdişâhlann her kangısı zevk u safâ ve hâb u rahata düşmüş ise, ol pâdişâhın eli altında olan ibâdullâh cemî‘ zamânda huzûr u râhat gördükleri yokdur. Ba‘de’l-yevm zevk u râhatı ve safâyı kendümüze harâm eylemişizdir.(...) Binâen ‘alâ-zâlik ‘avn-i Rabbânî ile küffâr-ı dîzah-karârdan ahz-ı intikam için kendim bi-nefsihî gitmek üzere gazâ vü cihâda külif niyyet eyledim.(...)” Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (Tahlil ve Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Basımevi, Ankara 1995, 522.

sandıklara konulurdu. Sarayda, Ramazan'ın 15. günü öğle namazı sonrası hırka-yı saâdet davetlilerle birlikte ziyaret edilirdi. Hem Edirne Sarayı'nda hem de otağ-ı humâyûnda bir hırka-yı saâdet dairesinin mevcut olduğu bilinmektedir. Ramazan'ın 15. gecesini davetliler tarafından ziyaret edilip yüz sürüldükten sonra yüz sürülen kısım altın kapta yıkanır, sonra bu su, içme suyu ile çoğaltılır, *hırka-yı şerif suyu* olarak adlandırılan bu su, şişelere konulup ikram olarak saraylılara ve saray dışındaki ileri gelenlere dağıtılırdı.¹²

II. Mustafa da Avusturya seferine giderken sancak-ı şerifle beraber hırka-yı saâdeti de yanında götürmüştür. Padişah, cülûs sonrası olduğu için o sırada Edirne'dedir. Nedim Ağa eserinde Ramazan'ın 15. gününün geldiğini ve dolayısıyla herkes için hırka-yı saâdetin sularının ruhlara canlılık verdiğini, cana can kattığını bildirmektedir:

Meh-i rûze irişüp on beşinci gice iftârda
Miyâh-ı hırka-yı Sultân-ı Kevneyn oldı rûh-efzâ (24)

Artık padişah ve ordu, sefere doğru yola revan olmuşlardır. Nedim bundan sonra vardıkları her bir menzilin ismini verip bu menzilleri ne kadar zamanda aldıklarının da notunu yer adlarının altlarına düşmüştür. Nedim Ağa, vardıkları bu menzillerin çoğu zaman coğrafi özelliklerini de tasvir etmiştir:

Tatarbâzarcığına geldük ammâ keşret-i tozdan
Yirüñ bir katı kalkdı âsumân etrâfına güyâ (42)

Gelindi İhtimân'a Kapulu Derbendi yolından
İki etrâfı ser çekmiş semâya kûh-ı Kaf-âsâ (44)

Geçüp konduk Dırağ(o)mân'ıñ Boğâzın Şârı [menzilin]
Bu bir derbend-i pür-mihnet durur hem mesken-i gâvga

Şehirköyü'ni teşbih eylesem şehre 'aceb midür
Görenler evvelin şehre mu'âdil didiler haqqâ (65/66)

Depesinden görünür Tuna içre devr ațalar kim
Yumurta kónsa görünür bir ucından bir ucına (258)

¹² Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti", *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:16, İstanbul 1998, 38,39.

Uzun bir yolculuğun ardından Belgrad'a giriş yapılmış ve istişare için meclis toplanıp savaş için alınacak kararlar görüşülmüş, sonradan Tımuşvar yakasına geçilmesi kararlaştırılmıştır. Tımuşvar'a varıldığında her gittiği yerde coşkuyla karşılanan ordu burada da halk tarafından ilgiyle karşılanmış, kale muhafızları onları karşılamaya çıkmıştır. Kalede buldukları sırada Selim Dede isimli mübarek bir zat, onlara bu sene içinde fethedilecek yerlerin müjdesini vermiştir:¹³

Derün-ı kal'ayı seyre biniş kıldıkda ol sultân
Temâsâ kıldı bir hışn-ı haşin etrâfı pür-irmâ

Selîm Dede şehensâha buluşdukda rumüz ile
Bu yıl feth olunacak yirlere hep eyledi imâ (110/111)

Sefeberlik ilan edilmesinin ardından buraya mühimmat ve zahire nakli yapılırken yolların işlek olmasından dolayı sürekli eşkiya baskınları olmaktadır. Rumeli'deki kuvvetlerin çoğu bu sebepten Tımuşvar ve Belgrad kalelerinin korunması, naklin sorunsuz gerçekleştirilmesi ve zahirenin taşınacağı yolların güvenliği için görevlendirilmişlerdir.¹⁴

Osmanlı ordusu, Tımuşvar Kalesi önüne gelerek içi Avusturyalı askerlerle dolu olan kaleyi fethetmişti. Şair de bu fetih sonucunda Tımuşvar'ın artık emin bir belde olduğunu haber vermektedir:

Tımuşvar'a zehâir nakline me'mûr olan 'asker
Çekerlerken burada havf-ı rahşit her sene ammâ

Bi-hamdillâh emîn oldu bu yollar şerr-i a'dâdan
Kökünden kurıya düşmen hemîşe kahr ide Mevlâ

Dağı şerr-i 'adüdan hıfz ide dâ'im Tımuşvâr'ı
Ki kalmış niçe yıldur düşmen içre çün dür-i yektâ (115/116/117)

¹³ Silahdar Mehmet Ağa *Nusretname*'sinde "Hatta tarîk-i halvetiden Selim Dede nam bir pîr-i mazanne-yi kerameyi huzûr-ı humâyûnlarına da'vet ve azîm ikram birle riayet idüp mukabele-yi şahanelerinde iclâs ve iltimas-ı dua vü sena itmeleriyle 'inşallahu teala padişahım mansursun bir gün evvel gidegör' nefesin eyledi." diyerek anlatmaktadır: Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, Tüba Yay., Ankara 2018, 146.

¹⁴ Tahir Sevinç, *a.g.e.*, 66.

Tımuşvar'ın güvenliğini sağlayıp iki gün burada konakladıktan sonra artık Lipova Kalesi'nin fethi için erzakları hazır edip yola çıkarlar:

İki gün oturak olduğda biz de olduğ amâde
Lipova Kâl'ası'nda cem' olan küffârı kırmağa (118)

Muharrem ayının 28'i çarşamba günü savaşın yapılacağı yere vardıklarında yüksek bir tepeye padişah otağı kurulmuş ve ilk saldırı gerçekleşmiş, kalenin varoş kısmı (dış kale) alınmış, canlı veya ölü birçok esir ele geçirilmiştir. Şair, askerleri cesaretlerinden ötürü Rüstem'e ve Neriman'a benzeterek gâzi olanların ganimet ele geçirdiğini, şehit olanların da cennete vardığını söylemiştir:

Hücüm idüp hemândem kal'aya toğrı niçe gâzi
Ki her biri şecâ'atde Nerimân idi Rüstem yâ
Varoşı hamle-yi evvelde alup kelle vü diller
Getürdiler huzûr-ı pâdişâhiye bilâ-pervâ (125/126)
Kimi mâl-ı ganâyim ile şâh-ı aşr oldılar
Kimi firdevs-i a'lâda der-ağuş itdiler hûra (128)

Çetin bir vuruşma sonucu iç kalenin de alınmasının ardından kalenin idare ve zabtı çok zor olacağından lağımlar atılarak kale yıkılmıştır:

Varoşın yıkdılar iç kal'asın lağm ile atdılar
Harâb itdiler ol hışnı çü kalb-i aşık-ı şeydâ (131)

Birçok cephane de ele geçirilmiş (İçinden çıkdı kırk dört pâre top-ı memleket-âşup 134), Mustafa Ağa kale muhafızı tayin edilmiş ve fethin müjdesi Veli isimli bir çuhadar¹⁵ ile Valide Sultan'a ulaştırılmıştır:

Emânet eyleyüp Hakk'a Veli nâm bir çuhadârı
Bu fetühün müjdesiyle vâlide sultâna gitdi tâ (136)

¹⁵"Selçuklular'daki *câmedarın* karşılığıdır. Yaygın olarak **çuhadar** şeklinde de kullanılır. Çuhadarlık, Çelebi Sultan Mehmed zamanında (1413-1421) ortaya çıkmıştır. Başçuhadar ağa ve maiyetindeki ikinci ve üçüncü çuhadarların başlıca görevleri padişahın yağmurluğunu, kürk, kaftan, ayakkabı ve çizmelerini korumak, merasimlerde ve binişlerde bunları bir yerden bir yere taşımak, bayram törenlerinde halka para serpmektir." Abdülkadir Özcan, "Çuhadar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuhadar> (29.04.2022).

Bu esnâda Tımuşvâr'a muhâfız oldu bâ-fermân
Vezâretle vezîrûñ kethüdâsı Muştafâ Ağâ (155)

Tımuşvar'a geri döndükten sonra Titel Kalesi'nin saldırı altında olduğu haberi gelir ve o tarafa doğru gidilme kararı alınır. Savaş sabahında sultanın yaptığı cesaret konuşmasının ardından mehter vurulur, Şeyhülislam Feyzullah Efendi de dua ederek orduyu manevi anlamda savaşa hazırlar ve askerler Allah Allah nidalarıyla düşman ordusuna hücumu geçer. Tatar Han'ın kuvvetlerinin de yardımıyla üç saat süren bu çetin savaş zaferle sonuçlanır:

Bi-hamdillâh üç sâ'at içinde Nemçe tâbüri
Bütün fetğ oldu şādân oldılar dünyâ vü mâfihâ (189)

Pek çok asker şehit düşer, Avusturyalı komutan Veterani kaçsa da yakalanıp öldürülür:

Yaralı kaçdı gitdi didiler andan Veterâni
Velî serşadlıden biri başın kesmiş bilâ-mehlâ (174)

Savaş esnasında da II. Mustafa'nın hem gözde komutanlarından hem değerli devlet adamlarından olan Şahin Paşa, Mahmut Paşa ve Hüseyin Bey¹⁶ şehit düşmüşler ve padişah bundan derin üzüntü duymuştur. Cenaze namazları otağın önünde kılındıktan sonra defnedilirler:

Hün-âlüd(e) pîrehenle 'adl-i kaşrı pîşgâhında
Namâzın kıldı defn itdürdi bi't-ta'zîm ü tekrîmâ

Uçurdum Şâhinüm Maĥmûdum aldurdum diyü ġâyet
Te'essüf itdi ol sulţân-ı devrân-ı kazâ-fermâ (183/184)

Bu savaşta kahramanlık gösterenlerden övgüyle bahseden Mustafa Nedim Ağâ, ele geçirilen Avusturyalı esirlerden kendisine bir güzel kızın düşmediği için yakınır:

Ġuzâtuñ ekşeri çıkardı Nemçe dilrubâsından
Ruĥı gül lebleri mül şacı sünbül duĥter-i zîbâ

¹⁶ Bu kişiler, Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Şahin Paşa ve Üsküp Beyi Siroto Hüseyin Bey'dir. (Tahir Sevinç, a.g.e.)

Siyah zülfün ne vaktin kim perîşân itse ol kâfir
Niçe müslimlerün ‘aql u dil [ü] cânın ider yağma

Bu yagma içre hayli cüst ü cü kıldum behâsıyla
Elime girmede bir şüh-ı dilâşüb u şeh-r-ârâ (204-206)

Fetih sonrası, fetih sırasında başarı ve kahramanlık gösterenlere hilatlar giydirilip ödüllendirilmişlerdir:

Kavânin-i kadîm-i Âl-i ‘Osmân üzre ba‘de’l-feth
Hıla ‘ ilbâs için da‘vet olındı ehl olan ammâ

Tatar Hân ile sultânlar u üç tuğlı vezîrân hep
Yohyla giydiler semmûr iclâlâ vü ta‘zîmâ

İki tuğlı paşalar hem sipâh ü yeñ(i)çer‘ağası
Şunûf-ı ‘askerün zâbıtları hep giydi hil‘athâ

Yarar olmağıla gâyet ze‘âmetle silahşörlük
Virildi hâş oṭalı Kahramân Ağa‘ya in‘âmâ (207-210)

Lipova Kale’sinin fethinin ardından ordu Şebeş’e yönelmiş ancak Lipova’nın fethi sırasında bozguna uğradıklarını duyan buradaki askerler kaleyi terk edip kaçmışlardır. Savaş öncesinde hayli tahkim edilen kaledeki birçok mühimmatın da Osmanlı ordusunun eline geçtiğini söyleyen Nedim Ağa, eğer savaşarak bu kalenin alınması gerekseydi çok fazla kayıp verileceğinden bahsetmektedir:

Şebeş Qal‘ası’na kâfir sibişmişken bi-ḥamdillâh
Firâr itmiş bırakmış kal‘ada toṭlar çü ejderhâ

Bunu kâfir metîn idüp cidâle hâzır olmuşken
Bilâ-toṭ u tüfenk ü ḥumbara virdi bize Mevlâ

Eger ḍarban alınmaḵ iktizâ itseydi bu ḥısnı
Guzâtuñ ekşeri iderdi yirin cennet-i a‘lâ (216-218)

Mustafa Nedim Ağa, geçmişte Avusturya seferi düzenleyip buraları fetheden padişahları da anar:

Selefde iki sultân nehr-i Tûna’yı ‘ubûr idüp
Muḵâbil oldılar küffâr ile bî-bâk ü bî-pervâ

Süleymān hān evvel şāni sālis Hān Mehemmed'dür
 Üçüncü şāh-ı devrān-ı Muştafā hān 'adüv-fersā (228/229)

Rebiülevvel ayının 12. günü mevlid kandili olarak kutlanır. Mevlid, İstanbul'da hem bir âdet olması hem de bir âdet olmasının ötesinde bir teşrifat, protokol çerçevesinde yapılan önemli bir merasimdir. 12. gece sarayda yatsı namazı sonrası mevlid okunup seher vakti de Sultan Ahmed Cami'ne gidilerek mevlid merasimi gerçekleştirilirdi.¹⁷ Mustafa Nedim Ağa da bu sefer sırasında mevlid kandilinin eriştiğini, gazâda da olsalar bu kutlamaya tıpkı İstanbul'da olduğu gibi aynı gelenek üzere nail olabildiğinin sevincini şöyle dile getirmektedir:

Ġazā da olsa meh-mevlid(d)e mevlīd-şerīf oldum
 Sitanbul'da oġınmak 'âdet olmaġıla icmālā

Anuñçün cāmi'-i vāġıfda üslüb-ı kadīm üzre
 Oġmasına oldı izn-i sultān-ı cihād-ārā (254/255)

Son ele geçirilen kale de yıktırılıp artık İstanbul'a dönüşe geçilir. Dönüş yolunda Koşmir denen yerde ordu konaklarken Venedik'le yapılan savaşın da zaferle sonuçlandığı haberi gelir:

Bu vādīde irişdi Aġdeñiz'den müjde-yi āġar
 O yüzden dāġı mesrūr kıldı ġalkı ġazret-i Mevlā
 Venediġ'ün donanmasın perişān eyledük diyü
 Ķapudan Paşa'dan geldi ġaber şād oldı hep dünyā (261/262)

Nedim dönüş yolunda, yine geçilen menzilleri, ordunun yolculuğu nasıl geçirdiğini (gece yapılan helva meclisleri, av merasimleri), görevinden azledilen paşalar ile yapılan yeni görev tayinlerini, yolculuk sırasında padişaha ulaşan haberleri (hac alayının selametle döndüğü) anlatarak Edirne şehrine vardıklarını haber verir ve burada Valide Sultan ile kardeşi Sultan Ahmet tarafından karşılanır:

Müşerref oldı pā-būsiyla ümmü'l-mü'minīnün hem
 Du'ā-yı ġayrın aldı ol şehensāh-ı ġazā-peymā

¹⁷ Mustafa Can, "Osmanlı Kültüründe Mevlid-i Şerif Geleneği", ed. Yunus Emre Tansü, *Fârâbî Anusına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-II*, İksad Yayınevi, Gaziantep 2020, 152.

Karındaş-ı 'azîzi Hâzret-i Sultân Aḥmed Hân
Ki naḫşın görse taḫsin ider idi Mâni vü Behzâ (298/299)

Müşerref kıldı dâr-ı nuşret olan Edrine şehrin
Şeherden şevket-i tâbile ol mihr-i cihân-ârâ (301)

Seferin ne kadar sürdüğünü de haber veren Nedim, bunu şöyle ifade eder:

Sa'âdetle zehâb u hem iyâbı eyledüm ta'dâd
Ki dört ay ile on dört günde oldu bu sefer cem'â
Oturak altmış altı gün konak altmış sekiz gündür
Yüz otuz dört olur eyle hisâb ey 'âkıl-i dâna (303/304)

Osmanlı'da merasimler malum olduğu üzere ihtişamlı olmakta ve teşrifatlar hayli önemli yer tutmaktadır. Düğünler, tahta çıkış törenleri, surre alayları vs.nin yanında padişahın sefere gidiş ve dönüş merasimleri de önemlidir. Nedim, ordunun ve padişahın İstanbul'a gelişini haber verir. Padişah, maiyetiyle birlikte surlardan giriş yapmış, vezirler, âlimler, askerler önünde yürüyerek saraya doğru ilerlemiş, hatta bu durumu halk da seyretmiştir. Valide Sultan, padişahın şehre girişini izlemek için sabah erkenden Alay Köşkü'ne gelmiştir:

Rebî'ü'l-âḫirüñ onıncı pençşenbe günü girdi
Alay ile Sitanbul'a o şâh-ı salṭanat-pîrâ
Mevâlî vü meşâyih cümle sâdât-ı kirâm ile
Emîrân u vezîrân sâ'ir 'asker cümle tertibâ
Öñünce yürüyüp ol ḳahramân-ı dîn ü dünyânuñ
Getürdiler serâyına temâşâ eyledi dünyâ (323-325)
Alay Köşkü'nden alay-ı şehenşâhı tâ seyr için
Şeherden gitti evvel Vâlide Sultân-ı zer-baḫşâ (327)

Padişah, saraya gelip hırka-yı saâdet odasını ziyaret ettikten sonra arz odasına geçerek peygamber sancağını sadrazama teslim etmiştir. Buradaki anlatım, Nedim Ağa'nın sefer dönüşü merasimini okuyucuya nakletmesi bakımından önemlidir:

O şevketle nüzûl idüp serây-ı ‘âlem-livâda
Mübârek hırka otaşın ziyâret kıldılar meşyâ

Müşerref kıldı andan şofıra ‘arz otaşına geldi
Çıkarup ser-penâh u cevşenin ol Rüstem-i heycâ

Gelüp ol demde şadra ‘zam ü müfti-yi naķib ile
Livâ-i Seyyidü’l-Kevneyn’i teslîm itdiler cem’â (328-330)

Ertesi gün deniz yoluyla Eyüp Cami’ne geçip Cuma namazını orada eda edip Eyüp Sultan’ı da ziyaret etmişler, ikindi namazından sonra saraya geri dönmüştür.

Nedim Ağa, eserinin sonuna geldiğini, padişahın düşmanlarının kahrolmasını, Allah’tan ona daima zafer bahşetmesini, ömrünün Nuh peygamber kadar uzun olmasını, onun hizmetinde bulunanların muratlarına her zaman kavuştuğunu ve kendisinin padişaha olan himmetinin çokluğunu belirterek bir süre sonra rütbe sahibi olmayı dilemektedir. Padişahın tarafından da eserin beğenilmesini dilemekte eksiği kusuru varsa da onun huzurunda hünerden sayılacağını ifade etmiştir. Nedim Ağa, Abdi Paşa’nın da manzum bir tarih¹⁸ yazdığını ama manzum olarak olayları anlatmanın zorluğunu da dile getirmiştir.

Onun yazdıkları ve tarzı padişahın hediye ettiği divitle bülbül gibi olmuştur. Padişahın divit ve hançeri hikmetin terazisidir (iki kefesı gibidir). Bunların kol kanat gibi olup ayrılmamaları gerekir, çünkü birisiyle hüküm verirken diğeriyle bu hükümleri yerine getirir.

Eserin Değerlendirilmesi Ve Sonuç

Eser sahibi Mustafa Nedim Ağa’nın şairliğiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız için elimizdeki tek nüsha olan bu eserden -bir divan sahibi değilse bile- şiirle yakından ilgilendiği âşikardır. Eserin sonunda yer alan iki gazel de bize bu izlenimi rahatlıkla vermektedir. Şair genelde yer isimleri ile

¹⁸ “Abdi Paşa, *Vekâyi’nâme*’sini has oda hizmetinde iken (1659-1665), IV. Mehmed’in emriyle yazmaya başlamıştır. 1648’den yani IV. Mehmed’in tahta çıkışından 1664 yılına kadar olan devreyi çeşitli kaynaklardan faydalanarak, 1678’e kadar geçen vak’aları da müşahedelerine dayanarak günü gününe yazmıştır. *Vekâyi’nâme*’nin dili oldukça sade, üslûbu güzeldir. IV. Mehmed devri için birinci derecede kaynak olan eserdir.” Fahri Çetin Derin, “Abdi Paşa, Nişancı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdi-pasa-nisanci> (02.05.2022).

kelime oyunları yapmayı tercih etmiştir. Bunun yanında bazı teşbih içeren söylemi güzel olan beyitlerinin yanında, bazı vakâları da hikâye ediş şekli başarılıdır. Müellifin hedefi muhtemelen, sanat kaygısı güderek bir eser meydana getirmekten çok, mezkur seferi manzum bir şekilde ama edebi ölçülerden de ödün vermeden kaleme almasıdır. Eserin yüksek bir edebi değeri olduğu söylenemez ama şairin bir zafernâme yazma niyetiyle ortaya koyduğu bu tarih manzumesi, başarılı bir şekilde nazmedilmiştir. Eser, ordunun sefere çıkışı ve dönüşü gibi merasimleri ve gelenekleri, sosyo-kültürel unsurları, askerlerin konaklama zamanlarında nasıl vakit geçirdiklerini, valide sultanın nasıl bir rol oynadığını anlatmasıyla -tarihi hadiseleri aksettirmesinden daha çok- *sosyal tarihi* yansıması bakımından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- SEVİNÇ, Tahir, *Sultanın Son Seferleri*, İdeal Yayıncılık, İstanbul 2019
- Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, Tüba Yay., Ankara 2018
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (Tahlil ve Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Basımevi, Ankara 1995
- CAN, Mustafa, "Osmanlı Kültüründe Mevlîd-i Şerif Geleneği", ed. Yunus Emre Tansü, *Fârâbi Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-II*, İksad Yayınevi, Gaziantep 2020

Makaleler

- DERİN, Fahri Ç. "Mustafa II'ye Dair Bir Risale", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul (1949), 45-70.
- TARIM ERTUĞ, Zeynep "Osmanlı Devlet Teşrifatında Hırka-i Şerif Ziyareti", *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:16, İstanbul 1998
- GÖKÇE, Turan, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferi (1695) ile İlgili Bir Fetihnâme: Feth-i Lipova Ve Muhârebe-i Lugoş", *Acta Viennensia Ottomanica*, Akten 13. Cıepo - Symposiums, (Ed. Markus Köhbach-Gisela Prochazka-Cladia Römer), Wien, 1999

Dijital Kaynaklar

- BOA, *TSMA.D.1110*, y.8a, 8 Ca 1107-15 Aralık 1695.
- DERİN, Fahri Çetin "Abdi Paşa, Nişancı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdi-pasa-nisanci> (02.05.2022).
- GÖYÜNÇ, Nejat, Kitap Tanıtımı: *Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pasha den Alteren, aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer . 'Ali* (Temesşvar Arslanı. Koca Cafer Paşa Hakkında Mühürdarı Ali'nin Hatıraları, giriş, tercüme ve açıklamalar, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul (1982), 352,353; dijital kaynak: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112808>
- GÜNDOĞDU, Raşit, "Uşşâkîzâde İbrâhim Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ussakizade-ibrahim-efendi> (30.04.2022).

- ÖRENÇ, Ali Fuat, "Sakız Adası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakiz-adasi> (20.04.2022).
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Çuhadar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuhadar> (29.04.2022).
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/defterdar-sari-mehmed-pasa> (30.04.2022).
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Mustafa II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-ii> (28.04.2022).
- SARICAOĞLU, Fikret "Sır Kâtibi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sir-katibi#2-osmanlilarda> (04.05.2022).

METİN: ZAFERNÂME-İ GÂZÎ SULTAN MUSTAFA HAN

[1b]

Zafernâme-i Gâzî Sultân Muştafâ Hân Bin Ebî Feth-i Sâni Gâzî Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi'

Bismillâhirrahmânirrahîm elhamdülillahi rabbi'l-‘âlemîn veşşalâtu
vesselâm ‘alâ seyyidînâ Muhammedin ve âlihi ve şahbihi ecma‘în eţ-
tayyibîne eţ-tâhirîn

mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün

1. Te‘âlallâh zihî sultân-ı ‘âlî-ğadr u mülk-ârâ
Hudâvend-i mu‘azzam pâdişâh-ı salţanat-pîrâ
2. Güzîn-i şehriyârân-ı cihâd-âyîn-i ‘Oşmânî
Semiyî-yi mefhar-ı ‘âlem cihânban u cihâd-ârâ
3. Sikender-ğadr Sultân Muştafâ ibni Mehemmed Hân
Geçince taht-ı nuşret-bahta mesrûr oldı hep dünyâ
4. Serîr-i şevket ü şânuñ cihâd-ârâ Nerîmânî
Sipîhr-i salţanatda mihr-i ‘âlemgîr ü ‘âlî-câ
5. Bu iğbâl ü bu şevketle o şâh-ı Qahramân-şavlet
Ümîd oldur ki ide salţanat aħkâmını icrâ
6. Çü biñ yüz altı sâlinüñ cemâziye’l-âhîrinde
Yigirm’ikinci Yekşenbe günü ol hüsrev-i heycâ
7. Sa‘âdetle cülûs itdükde taht-ı mülk-i İslâm’a
‘Adüdan intikâma şarf-ı himmet itdi bî-pervâ
8. Cülûs-ı meymenet-me’nûslarından yevm-i râbi’de
Zafer-yâb itdi deryâda güzâtı Hâzreti Mevlâ
9. Donanması bozulup kâfir-i düzağ-ğarînüñ [hep]¹⁹
Sağız oldı dehân-ı ehl-i İslâm içre zevk-ârâ
10. Cülûs ile Sağız Adası feth-i **ğahir**²⁰ olunca

¹⁹ Bu mısraın vezni aksamaktadır.

²⁰ “ğahir” kelimesi 1106 tarihini vermektedir.

Nizāma yüz tıttup tecrīde āgāz eyledi dūnyā

11. O sultān-ı 'aṭā-perver o ṣāh-ı ma'delet-güster
Şürūṭ-ı dīn ü devlet üzre oldı salṭanat-pīrā
 12. Alup ḥāme mübārek destine evvel ḥaremine
Cedīden şırta ta'yīn itdi bā-ḥaṭṭ-ı (?)²¹ inşā
- [2a]
13. Beşinci gün ki Pençşenbe idi iḥrāc olup şırta
Emīni giydi saḳḳābaşılarla ḥil'at-i zībā
 14. Şeşüm Cum'a günü şemşir-i 'ālem-gīr kuşanmağçün
Alay ile gidilüp Eski Cāmi' oldı nūr-efzā
 15. Bu ešnāda olinup 'izzet ü devlet ile da'vet
Cenāb-ı vālide sultān-ı ferruḥ-baḥt-ı sa'd-efzā
 16. Ol ümmü'l-mü'minīn ol zerretü't-tāc-ı şehinşāhī
Çerāğ-ı nūr-pāş-ı mülk ü millet übbehet-pīrā
 17. Şeref-yāb eyledikde Edrine şehrin sa'ādetle
Oluḫ erkān-ı devlet cümle istiḳbāline pūyā
 18. Şeh-i 'ālem muḳaddem şevket ü iclāl ile bendi
'Azīmet eyledi ikrāma var iken ḳatı sermā
 19. Mübārek pāyına rū-māl idüp ta'zīm ile oldı
Du'ā-yı ḥayrına mazḫar ḥuḳūḳın eyledi icrā
 20. Bu ta'zīmi görünce ḥalk-ı 'ālem hep du'ā ḳıldı
Pesend itdi dil ü cān ile ehl-i 'ālem-i bālā
 21. (?)²² şerefdin soñra 'azm idüp cihād üzre
'Umūmen ṭaşra ḳıḳmak için oldı 'askere inhā
 22. Mübārek māh-ı Şa'bān'uñ üçünci yevm-i Şenbede
Çıkup tüğ-ı şehinşāhī olundı ḳā'ide icrā
 23. Şalā olmuşdı erbāb-ı gāzāya şarḳan u ğarban

21

22

Hücüm itdi dilirân-ı cihân seyl-i 'arim-âsâ

24. Meh-i rûze irişüp on beşinci gice iftârda
Miyâh-ı ırka-yı Sultân-ı Kevneyn oldu rûh-efzâ
 25. Yigirm'ikinci Pençşenbe günü 'izz ü sa'âdetle
Otâk-ı zer-nitâkı kıldılar zîbende-yi şahra
 26. Meh-i Şevvâl'üñ on beşinci Şenbe gün alay oldu
Livâsın şehriyâr-ı enbiyânuñ itdiler i'lâ
 27. Şeh-i Baḥḥâ vü Yeşrib Kahramân-ı maşrık u mağrib
Zirih-püş oluban taḥ(ın)dı miyâna tığ-i hün-efşâ
 28. 'Aḳıbinde cemî'an enderün-ı şehriyârîde
Olan ğilmân cebe vü cevşene ğarḳ oldu ser-tâ-pâ
 29. Alay ile nüzül itdükde otâĝ-ı hümâyûna
Kažâ-yı Edrine oldu bilâ-şübhe behiş-âsâ
 30. Resül-i Ekrem'üñ sancaĝın eṭrâfında ba'de's-ş-şâm
Üç oṭadan Fetih-hânân ta'yîn oldu tecdidâ
 31. Du'â eylerdi giryân sûre-yi Feth'üñ 'aḳıbinde
İmâm-ı evvel ü şâni ol iki şâhib-i taḳvâ
 32. Mühimmât-ı sefer itmâmına sa'y-ı belîĝ üzre
Yigirm'üç gün tevaḳkuf idüp oldu pür-şeref şahrâ
 33. Kemâl üzre ğazâya niyyet idüp 'azm-i rezm ile
Kemâl Çayırı'na ḳurdu otaĝı şâh-ı mülk-ârâ
 34. Çü il geçdüĝi köpriden görindi biz daḥı geçmek
Görinince çehar sâ'atde cisr-i Muştafâ Paşa
- [2b]**
35. Çıkup bir gürg Ḥarmanlı yolında bîşežârından
Girizân oldu kûha irmedi bir esb-i çâpük-pâ
 36. Sipâhân u silaḥdârân sağ u şolda zînetle
Uzunca_âbâd'ı güyâ kıldılar pür lâlezâr-âsâ
 37. Meded ḳıyma dimişken ḳıyma ḳıyma eyledi baĝrum
Ḳayalı'da ḳaya baḳışlı bir şehbâz-ı bî-pervâ

38. Şikār idince at sürdük niçe deşt ü beyābānda
Papaslı menzilin eyledi ol gice herkes cā
39. Şeh-i devrān süvār olduğı dem ol raşş-ı maḥbūna
Kudūmuyla münevver oldı Fil(i)be şehri ser-tā-pā
40. Biniş kıldıkda sultān-ı zamān Çiğdem Depesi'ne
Ḥarāretle 'ataş çiğdem-veş itdi niçeyi maḥzā
41. Oturağ oldı on gün rāḥat itdi 'asker-i İslām
Pür oldı lāle-āsā ḥaymelerle dāmen-i şahrā
42. Tatarbāzārcıđı'na geldük ammā keşret-i tozdan
Yirüñ bir katı kalkdı āsumān eṭrāfına güyā
43. Yeñiköy'e gelindi eskiden kondukları yirde
Konup āb u hevāsın buldılar ğāyetde rūḥ-efzā
44. Gelindi İḥtimān'a Kapulı Derbend'i yolından
İki eṭrāfı ser çekmiş semāya kūh-ı Kāf-āsā
45. Bu derbendi bu vādide görenler dir bu dünyāda
'Aceb var mı ki bir müzd-i cihān-peymā gide tenhā
46. Yeñiḥān'a egerçi geldüñ ammā göç yarağın kıl
Müsāfirḥāne-yi 'ālemde her konan göçer zīrā
47. Şafā-yı cāvidānī buldı cümle 'asker-i İslām
Şehinşāh-ı cihān kıldıkda Şofya menzilin me'vā
48. Ḥilāf-ı şer' ü katl-i nefis ü māl alduñ diyü vāfir
Süleymān Paşa'dan kıldı şikāyet müsliim ü tersā
49. Otāk-ı zer-nitāk-ı ḥüsrevāniye olup ihzār
Ne deñlü müdde'ī var ise geldi cümle pā-der-pā
50. Süleymān Paşa feryād iderek şāha didi şāhum
Emīr şer'üñ bularuñ sözlerini eyleme işğā
51. Babañ Sultān Meḥemmed baña gönderdikde tuğ sancak
Muḥāfız kıldı oldum ben de İskenderye'de paşa
52. Gözime rāḥat uykusun ḥarām-ender-ḥarām idüp
Cihāda şarf-ı evkāt eyleyüp bī-bāk ü bī-pervā

53. Niçe yıldan berü kâfirle cenk itdüm bi-hamdillâh
Baş aldum baş virdüm virmedüm taş kâfire ammâ
54. Hudâ-yı lâ-yezâlûñ luţfi ile her kaçan kâfir
Bu semte gelse bozulup firâr eylerdi mağlûbâ
55. Sekiz aldum babañdan şimdi dört kal'a ziyâdeyle
Kız oğlan kız teslîm eyledüm sen şâha ma'murâ
56. Benüm nâ-hâķ yire kanum yire dökürüben andan
Vebâle koymaķ isterler seni ey şâh-ı 'adl-ârâ
57. Murâdum devr-i 'adlûñde ğazâ itmek durur ancak
Hasûdu lâ yesûd etrâfum aldı bî-kesüm hâlâ²³
- [3a]**
58. Şehûñ kalbine ilhâm ile bî-cürm olduĝum bilsün
İlâhâ Kâdirâ Perverdigârâ Vâhidâ ferdâ
59. O paşa-yı müşârün bi'l-benâna eyleyüp bühtân
Ne deñlü itdilerse iftirâ didi hemân hâşâ
60. Vezîr-i a'zam ü müftî vü şadreyn cem' olup cümle
Görüldi haķķ ü 'adl üzre bu da'vâ-yı hilâf inhâ
61. Kimi şâhib-ĝaraz kimisi şâhid-zür olmaĝla
Süleymân Paşa'ya ikrâm-ı külli oldı tekrârâ
62. Meh-i zi'l-hiccenüñ onuncı cum'a 'ıyd-ı 'adħâsı
Bu cây-ı dilkeş ü hürremde kaldı şâh-ı bî-hemtâ
63. On üç gün oturaķ oldu o cây-ı cennet-âsâda
Niçe âzâde serbânâda demler sürdi müstevfâ
64. Kazâ-yı Halkalı bîkâr taldı halk-ı 'âlemler
Hemîşe 'askeri luţfi ile reyyân ide Mevlâ
65. Geçüp konduk Dıraĝ(o)mân' uñ Boĝâzın Şarı [menzilin]
Bu bir derbend-i pür-mihnet durur hem mesken-i ğavgâ
66. Şehirköyü'ni teşbîh eylesem şehre 'aceb midür
Görenler evvelin şehre mu'âdil didiler haķķâ

²³ Bu mısraın vezni aksamaktadır.

67. Hüdâ Sulţân Murâd-ı râbi'üñ rûhını şâd itsün
Ki emriyle yapılmışdur Palanķâ-yı Mûsâ Paşa
68. Kızıl Derbend'i geçdükde gelindi Kâl'a-yı Nîş'e
Metânetde yiridür dir isem ger Kandıye-âsâ
69. Kudüm-i pâdişâh-içün atıldı kâl'adan toplar
Sadâdan lerzenâk oldu gerek şîb ü gerek bâlâ
70. Okına Fâtihâ lâyıķ durur rûh-ı şerîfiyçün
Ki çekdi niçe zaħmet Köprül'oglı Muştafa Paşa
71. İki gün oturaķ oldu oradan daħı naķl itdük
'Aleksince gibi bir vâdi-i pehnâyı kılduk câ
72. Geçüben Râcana'dan²⁴ Kayal'oglı Çifliği üzre
Zamân ile gelüp giçenlere me'kul imiş bu câ
73. Bir âhü-beççe şaydıla bu vâdi vü şahârâda
Tek ü pü iderek geldük perâkende Parâkin'e
74. Morava şuyını cisr-i 'azîm ile 'ubür idüp
Cemî-i 'askere ârâmgâh oldu Yağodine
75. Burada 'asker-i İslâm'(uñ) mürür idecegi yolda
İki ĥaydüdü urdılar kazıģa karşı karşıya
76. Deve bağırdanuñ bayırını geçdük selâmetle
Baţoçine'de esdi bir muĥâlif rûzigâr ammâ
77. Hârâba müşrif olmuş gerçi istilâ-yı küffârdan
Umaruz ola âbâdân Palanķâ-yı Hâsan Paşa
78. Bu yollarda olan pandûrlar cümle dilâverdür
Kolar'uñ kulları daħı tüfenk-endâz u çâbük-pâ
79. Bi-ĥamdillâh Tuna nehri görindi ceş-i İslâm'a
Kenârında yapılmışdur Ĥişârcık Kâl'ası ĥaķķâ
80. Yemeklik oldu ancak bu maĥall-i râĥat-efzâda
Cuyüş-ı 'Ernabudı Çeşme'de seyr eyledük cem'a

[3b]

²⁴ Rajan şehri.

81. Alay ile seher raḥş-ı hümâyûna süvâr olup
Beliğrad'a duḥûl itdi şehensâh-ı Sikender-râ
82. Binişle kal'a vü top u donanmâ-yı hümâyûnı
Kılup seyr iki cânibden atıldı top-ı berç-âsâ
83. Ağustos u Muḥarrem evveli biñ yüz yedi sâli
Çü Pençşenbe günü olduḡda ol sultân-ı 'adl-ârâ
84. Kemâl-i luṭf ü iḥsân-ı 'amîmin eyleyüp izhâr
Bu 'abd-i ḥâlîşi ḥüsn-i nazarla eyledi iḫyâ
85. Ḥudâ 'ömrin mezîd itsün cihân durduḡça var olsun
Çerâğ-ı ḥâş kıldı ḥâş oṭa oldı baña me'vâ
86. Bu elṭâfuñ **Nedîmâ** şükrini icrâ nice mümkin
Ki her birini ta'dâd eyleseñ bir ni'met-i 'uzmâ
87. Bi-ḥamdillâh ne devletdür o şâh-ı a'zama ḥizmet
Mü'eddîdür ḥuşûl-i devlet ü dâreyne tevfiķâ
88. Ez-ân cümle livâ' u ḥırkası Sultân-ı Kevneyn'üñ
Daḡı seyfi-güzîni rumḥ-ı aşḫâb-ı nücûm-âsâ
89. Olunur nevbet ile ḥizmet anlara 'ale't-ta'cîl
O 'izzetle daḡı müstes'ad itdi Ḥazret-i Mevlâ
90. Muḡaddem ḥacc-ı Beytullâh-ı a'zamda 'ale't-taḫşîş
Müyesser olduḡı dem ravza-yı 'ulyâya rû-fersâ
91. Murâdâtum niyâz itmiş idüm feyyâz-ı muṭlaḡdan
Kabûli oldı zâhir sâ'irin de luṭf ide Mevlâ
92. Du'â-yı ḥayra mazḥar olduḡıñı eyledüñ izhâr
Yine târiḫe gel ol gün ne oldı eyleyüp imlâ
93. Otâķ-ı zer-niṭâķa cem' için fermân olup cümle
Vezîrân u emîrân mîr-i mîrân-ı sūḡan-pîrâ
94. Ḥuzûr-ı enverîde istişâre olunup herkes
Tımuşvar yakasına geçmesini gördiler evlâ
95. 'Ubûr-ı 'asker için köpri bünyâdı olup fermân
Tuna üzre yedi günde yapıldı cisr-i bî-hemtâ

96. Zamān-ı akreb içre böyle bir cizr-i mu'allānuñ
Yapılduğunu hiç gör(me)miş işitmiş yoğ-iken aşlā
97. 'Ulüv-vi himmet-i şehden irişüp şüretā itmām
Bilā-zahmet 'ubūr itdi gūzāt-ı ma'reke-ārā
98. Tavaḳḳuf eylemek için ḥarīm-i ḥāşş-ı sultānı
Nigibolı'ya gitdi firkateler ile ez-Ṭuna
99. Çün on beş gün oturaḳ oluban ol cāy-i me'mende
Yedi günde yapılan köpriyi biz geçmişiz yevmā
100. Yemeklik oldu Porça şuyunu geçerken köyden
Ḳonaḳ oldu o şeb Orca köyi ḳurbında bir me'vā
101. Duḫl itmekle dār-ı ḥarbe kânün-ı kadīm üzre
'Aşır dīvānı ḳalkup çalmadılar ṭabl ile şurna
102. Velī ba'de'l-'aşā ve nīm-i şeb içre iki def'a
Çalındı her taraftan ṭabl u kūs rağmen 'ale'l-a'dā
103. Geçüp Sebistine köprüsin ḳonıldı Batçova²⁵ üzre
Fevākihle pür olmuş iskelesi çün Ḳāsım Paşa

[4a]

104. İki gün oturaḳ oldu zehāir her taraf ṭoldı
Şafā-yı cāvidān buldı dil-i ḡamdīde-i mārā
105. 'Aşādan şoñra ḳalkup gice gitdük māh-tāb içre
'Alipñarı'na geldük çü ba'd-ez zaḥav-ı kübrā
106. Ṭulū' idüp yedide māh-ı şeb-ārā yola girdük
Varup Tente²⁶ şuyunuñ köprüsü o günde ḳonduḳ tā
107. Varınca Erdo suyu ḳurbı(n)da ḥaylī ta'ab çekdük
Memāta varayazdı teşnelikten rākib ü yaya
108. Oturaḳ olmağın bir gün biniş kıldı şu başına
Yeñ(i)çeri ağası kıldı ziyāfet ile et ihdā
109. Ṭımuşvar'da muḫāfız olan İslām 'askeri cümle

²⁵ Batcova: Pañçova

²⁶ Bu yerin esas adı Denta'dır.

- Şeh-i devrāna istikbāle çıkdı pīr ü ger bernā
110. Hayāt-ı tāze bulup 'ıyd-ı ekber kıldılar yekser
Gerek bāy u gedā ger mīr-i mīrān u gerek paşa
111. Derūn-ı kal'ayı seyre biniş kıldıkda ol sultān
Temāşā kıldı bir hısn-ı haşin etrāfı pūr-irmā
112. Selīm Dede şehensāha buluşdukdā rumüz ile
Bu yıl fetḥ olınacak yirlere hep eyledi imā
113. Bizüm niyyetümüz Erdel durur meydānumuz Baçka
Tuna seyrānumuzdur tellerimizi vire Mevlā
114. Gelüp Derviş İbrāhim Namāzī nām bir dānā
Didi Maḥmūd Begoğlu Pofça'yı fetḥ eyledi ḍarbā
115. Tımuşvar'a zeḥāir naḳline me'mūr olan 'asker
Çekerlerken burada ḥavf-ı raḥşit her sene ammā
116. Bi-ḥamdillāh emīn oldu bu yollar şerr-i a'dādan
Kökünden ḳuriya düşmen hemişe ḳahr ide Mevlā
117. Daḫı şerr-i 'adūdan ḫıfz ide dā'im Tımuşvar'ı
Ki ḳalmış niçe yıldur düşmen içre çün dūr-i yektā
118. İki gün oturaḳ olduḳda biz de olduḳ āmāde
Lipova Ḳal'ası'nda cem' olan küffarı ḳırmaḡa
119. Nevālegāh Yarmat çeşmesinde oluban andan
Palanḳā-yı Şārāt önünde ḳonıldı hezīr-āsā
120. Ḳarış muruş giderken ol dıraḫtānuñ arasında
Kenār-ı nehr-i Mureş oldu ḫoḡrı menzil-i ra'nā
121. Seḫer ḳalkup giderken yol yañılınca ḳulaḡuzlar
Niçe ḫop u cebeḫāne bataḳda ḳaldılar bata
122. Hezārān cidd ü sa'y ile çıkarup (?)²⁷ gitdiler
Ḥudāya iderek ḫamd ü mükāfātını ister cā
123. Muḫarremde yigirmi sekizinci hem Çeharşenbe

Nigūnī kable'l-'aşr geldük Lipova Ƙal'ası alna

124. Ƙuruldı bir mekân-ı mürtefi' de sāyebān-ı şāh
Ki her ne deñlü cenk olsa görünürdi ol arada
125. Hücüm idüp hemāndem Ƙal'aya toğrı niçe ğāzī
Ki her biri şecā'atde Nerīmān idi Rüstem yā
126. Varoşı ħamle-i evvelde alup kelle vü diller
Getürdiler ħuzūr-ı pādişāhīye bilā-pervā
- [4b]**
127. Ğuzāt-ı müslimīne şol Ƙadar in'ām olundı kim
Netīce bir bucaƘda fetĥin iĥsān eyledi Mevlā
128. Kimi māl-ı ğanāyim ile şāh-ı 'aşr oldılar
Kimi firdevs-i a'lāda der-ađuş itdiler ħūra
129. Yapıldı küştelerden püşteler gören olur ħayrān
Ƙızıl Ƙana boyandı pīşġāh-ı ħayme-i ħađrā
130. Velikin Ƙal'asınuñ zabtı mümkün olmaduğıçün
Türāb ile berāber olmasını gördiler evlā
131. Varoşın yıƘdılar iç Ƙal'asın lağm ile atdılar
Ħarāb itdiler ol ħışnı çü Ƙalb-i 'āşıƘ-ı şeydā
132. Binişle Ƙal'a vü varoşı ben de görmeyeydüm ger
PalañƘa iddi'āsın eyler idüm lecc ile ammā
133. Bu bir ħışn-ı ħaşın imiş ki Niş ile Beliğrad'a
Mu'ādildür dir iseñ ger bu sözde yok ħaťā aşlā
134. İçinden çıkdı kırƘ dört pāre toğ-ı memleket-āşüp
Ki her biri birer Ƙal'a değerdi ger behā olsa
135. Yedi yüz ħumbara on biñ yuvarlaƘ (on) kırƘ biñ kile
Barut Ƙaňtār üç biñ on yedi biñ çavdar-ı a'lā
136. Emānet eyleyüp ĦaƘƘ'a Velī nām bir çuƘadārı
Bu fetĥüñ müjdesiyle Vālide Sulťān'a gitdi tā
137. Erācif ü ekāzīb ile tołmuşken bütün 'ālem
Bu peyġām ile şād olup sürūr itdi bütün dūnyā

138. Topuğdan bir ayağı yok ağaç ayak topal kâfir
Maçar kağanası imiş esir içre bulduğda
139. Tımuşvar' uñ alay begyi şehenşâhuñ kulağuzı
Olan Pîrî Ağa geldi sürür ile olup güyâ
140. Didi ol dem şu hınzıruñ meded boynı urulsun kim
Eger bir kez halâş olursa irmez buña her yaya
141. Tımuşvar cānibinden bu topallığıyla kaç def'a
Çok âdem kapup itmişdi esir ol kâfir-i yektâ
142. Bunuñ bayrağı altından tutıldı niçe kâfirler
Veli bunuñ izi tozına kimse irmedi aşlâ
143. Nazargāh-ı şehenşāhīde Pîrî Ağa yedi-y-le (eliyle)
Uruldu boynı hınzıruñ'aceb mel'ün imiş ammâ
144. Bütün serhadli bunuñ yoğ olmasın dilerlerken
Bu dağı oldu sultān devletinde bî-ser ü bî-pâ
145. Ol eşnāda Tatar Hān Hāzreti 'asker ile geldi
Ki her birisi güyâ bir hizebrān-ı selāsil hā
146. Cebeḡāne zehāyir toplar[ı] naql olunup cümle
Ahālisi ile oldu Tımuşvar kal'ası iḡyâ
147. Burada dağı oldu meşveret t̄abūr-ı küffāra
Tımuşvar'a dönüp soñra gidilmek didiler evlâ
148. İḡāmet anuñ-içün altı gün olup dönüp 'asker
'Azīmet itdiler t̄abūr-ı Vet(e)rān üzre bî-pervâ
149. Palankā-yı Şārān'a geldük ammâ keşret-i bārān
Şaşırdı 'asker-i İslām kaldılar o şeb tenhâ
- [5a]
150. Deve kaḡır cebeḡāne çamurda kaluban hālī
Niçeler yüklerinden ayrılıban kaldılar yaya
151. O şeb şām olduḡı mevzi'de kaldı her kes-i nākes
Gidilmez keşret-i bārān u gilden bir adım zīrâ
152. Bir iki cisir-i 'ālī ger olaydı ol maḡallerde
Bu deñlü zaḡmeti görmezdi aşlâ dīde-i bīnâ

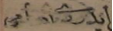
153. Müeyyed kıla sultānū'l-ğuzātı dā'imā Bāri
Ki ednā himmet ile buldı herkes zevk-i rūḥ-efzā
154. Anuñ-çün oturaḳ oldu bu cāy-ı pür-vaḥal içre
Ki 'asker yapça yapça cem' oluban çekmiye īzā
155. Bu eṣnāda Tımuşvar'a muḥāfız oldu bā-fermān
Vezāretle vezīrūñ kethūdāsı Muştafā Ağa
156. Bu fetḥ-i nāzenīn bu iftitāḥ-ı ictimād ile
Tımuşvar'a duḥūl itdi şehensāḥ-ı cihād-ārā
157. İki gün oturaḳ oldu o cāy-ı rāḥat-efzāda
Ḥaber geldi Titel Ḳal'ası'nı da aldılar ḍarbā
158. Geçüben Erdo şuyın cısr ile ḳonduḳ Poğonçe[ye]
Şudan 'asker geçerken ḥayli zaḥmet çekdiler ammā
159. Cenāb-ı pādīşāḥ-ı 'ālem-ārā ile [?] tevfiḳ
Ki ide bendegānın yek-be-yek hem seyr ü hem ihyā
160. Şuyuñ başında İskender gibi sedd-i sedīd oldu
Ğuzāta virdi ḳuvvet her birisi oldu ejderhā
161. Egerçi yolda bir miḳdār zaḥmet çekilür şoñra
Ḳonağı buldurur Yoldur Köyin şorar isen cānā
162. Şafer aymuñ on ikinci rüz-ı erba'ā içre
Muḳābil oluruz lütf-ı ḥaḳ ile diyü taḥmīnā
163. Geçüp Lağoş Palanka'sı öñünden kerr ü ferr ile
Yürüdi def'aten ṭābur-ı maḳhūr üzre şāhensā
164. Naşartu bi'ş-şabā medlūli üzre nuṭṭ idüp sultān
Şabā faşlıyla me'mūr oldu mehterbaşı der-heyçā
165. Gelüben ḥazret-i müftī-yi devrān ḥāce-i sultān
Ki Feyzullāḥ Efendī'dür o feyz-i ḥazret-i Mevlā
166. Naḳīb-i zümre-yi eṣrāf Şeyḫzāde Efendiyle
Daḥı Mīrzā Efendi şadr-ı Rüm ol fāzıl-ı dānā
167. Ebezāde diyü meşhūr olan şadr-ı Anaṭolı
Kerīmü'n-nefs 'Abdullāḥ Efendi şāḥib-i taḳvā

168. Huzūr-ı şehneşehde rākibā müftī-yi 'aşr ol an
Du'ā kılduğda āmin didi sā'ir sırrā vü cehdā
169. Du'ā nezd-i livā' vü hırka-yı Sulţān-ı Kevneyn'de
Olup gökde melekler didiler āmīn [ü] āmīnā
170. Hücūm itdikde birden hamle-i evvelde gāziler
Şadāyullāh-ı Allāh ile doldı vādi-yi ğabrā
171. Yürüdi kol kol 'asker girdi t̄abur içine yekser
Getürdi niçe server ser olundı sīm ü zer i t̄ā
172. İrişdi berķ-i h̄ātif gibi Tatar H̄an-ı 'ālī-şān
Dilīrān-ı şabā-reftār u şarşar-pāy ile h̄aķķā
- [5b]**
173. Arada hayli cenk oldu çoğı baş virdi baş aldı
Şoñunda itdi mansūr 'asker-i İslām'ı ol Mevlā
174. Yaralı kaçdı gitdi didiler andan Veterāni
Velī serhadliden biri başın kesmiş bilā-mehlā
175. İki cenral beş biñbaşı bir begzāde katlı oldu
Diyü feryād itmişler Sebende kāfir-i h̄od-rā
176. Bulardan mā'ada pülāda ğarķ olmuş niçe kāfir
Kılıçdan geçdi kimi de giriftār oldu kelb-āsā
177. Kılıç şakırdısından işidilmez oldu ğayrı şey'
Şorar iseñ H̄udā bilür ne deñlüdür diyü katla
178. Pür oldu güllelerden küştelerden Baçka meydānı
T̄amuş nehri kızıl kan ile ceryān itdi nev'-i mā
179. Zamān-ı akreb içre böyle göz açdurmamağıyla
Bu t̄iğ-i bī-dirīği yememişdür kāfir-i bed-rā
180. Şāhin Paşa ile Maħmūd Begoğlı hem H̄üseyn Beg
Şehādet cāmını nüş itdiler bu cengde bī-pervā
181. Rūmeli Beglerbegi'si ol dem didi bā-h̄att̄ idüp tedbīr²⁸
Bu cengde kapucılar ket̄hūdāsı ol(an) H̄asan Ağa

²⁸ Bu mısraın vezni aksamaktadır.

182. Yüridi 'ākılāne girdi t̄ābūr içre şīrāne
Şehīd olduđı dem Maħmūd Paşa-yı cinān-ārā
183. H̄ün-ālūd(e) pīrehele 'adl-i kaşrı pīşgāhında²⁹
Namāzın kıldı defn itdürdi bi't-ta'zīm ü tekrīmā
184. Uçurdum şāhinüm Maħmūdum aldurdum diyü gāyet
Te'essüf itdi ol sulţān-ı devrān-ı kazā-fermā
185. Ğuzātuñ ekşerinüñ gözlerinden akdı kanlu yaş
İnān vallāhi billāhi h̄ilāfa yok durur aşlā
186. O rüz-ı rusta-h̄izi ey muķīmān ger göreydüñüz
Bilā-şek ağlayup eylerdüñüz feryād u vāveylā
187. Der-āğüş eyledi Lağoş emīr-i şehriyār ile
Silaħdār 'askeri birden yüridi durmadı aşlā
188. Ricāl ü şīr-i yezdān bu neberd-i a'zam içinde
Müheyyā idi didiler görenler rāstī rü'yā
189. Bi-ħamdillāh üç sā'at içinde Nemçe t̄ābūrı
Bütün fetħ oldu şādān oldılar dünyā vü māfihā
190. Sürüp bī-bāk ü bī-pervā semend-i bād-peymāsın
O demde ħaznedār-şehriyār olan Nezīr Ağa
191. Varup t̄abura çıkardı ħanāyimden katı çok şey
Bu ana dek anı hiç görmemişdi dīde-i bīnā
192. Dil ü kelle getürenlere baħş iderdi [?]³⁰
Silaħdār-ı şehensāh-ı cihān olan Ħasan Ağa
193. Şebāt-ı pāyla sancağlar önünde durdı şīrāne
O dem bābu's-sa'ād'āğası olan Muştafā Ağa
194. Ħaş ota başı 'Abdullāh Ağa daħı dil ü cāndan
Du'ā kıldı du'āsı müstecāb pīrān-ı dehr-āsā
195. Ğanāyimden getürdi ħayme ol vaħd-ı neberd içre
Levendāne sürüp raħşın Çukadār İbrāhim Ağa

²⁹ Bu mısraın vezni aksamaktadır.

³⁰

[6a]

196. Rikābdār Aḥmed Ağa daḥı ol rüz-ı meşāf içre
Rikāb-ı şehriyārīden bir adım ıalmadı aşl
197. İderdi 'arbede dülbend aḡası Muştafā Ağa
Velī destinde var idi o dem destār-ı şāhenşā
198. Miyān-ı 'askerīden yaralılara yol açardı
Anahtar aḡası olan Muḡammed Ağa bī-pervā
199. Muşāhiblerden Aḥmed Ağa daḥı şöyle cenk itdi
Ki anı görmeyenler bilmeyenler yok durur aşlā
200. Velīkin ḡaş oḡalı Qahramān Ağa bu cenk içre
'Aceb erlik yararlık eyledi ammā katı a'lā
201. **Nedīm**-i zār' uñ ise kabza-yı şemşīr destinde
Qafadārān-ı sulṡāndan idi bebr ü peleng-āsā
202. İçerden taşradan çok kimseler şīrāne cenk itdi
Bulardan cenk ümīd olmaz iken şad merḡabā ḡaḡkā
203. İçinden çıkdı on dōrt pāre ṡop dehr ü şehir-aşūb
Cebeḡāne yuvarlaḡ daḥı var idi bilā-yuḡşā
204. Ğuzātuñ ekşeri çıḡardı Nemçe dilrubāsından
Ruḡı ḡül lebleri mül şācı sūnbül duḡter-i zībā
205. Siyāh zūlfün ne vaḡtin kim perīşān itse ol kāfir
Niçe müslimlerüñ 'aḡl u dil [ü] cānın ider yaḡma
206. Bu yagma içre ḡayli cüst ü cū kıldum behāsiyla
Elime girmedi bir şūḡ-ı dilāşūb u şehir-ārā
207. Qavānīn-i ḡadīm-i Āl-i'Oşmān üzre ba'de'l-feth
ḡıla' ilbās içün da'vet olındı ehl olan ammā
208. Tatar ḡān ile sulṡānlar u üç tuḡlı vezīrān hep
Yolıyla giydiler semmūr-ı iclālā vü ta'zīmā
209. İki tuḡlı paşalar hem sipāh ü yeñ(i)çer'aḡası
Şunūf-ı 'askerüñ zābıṡları hep giydi ḡil'athā
210. Yarar olmaḡıla ḡāyet ze'āmetle silahşōrlük
Virildi ḡaş oḡalı Qahramān Ağa'ya in'āmā

211. Palankāyı yıkup hāk ile yeksān eylemek için
Oturağ oldı bir gün ol maḥal içre tebetenhā
212. Bozulduğunu t̄abūruñ işitdügi gibi kāfir
Firār eyledügin sultāna yolda itdiler inhā
213. Kara Şebeş ki Cidvār nām palankā öfine düşmüş
İnüben konduğ ol yirde ki hāki güyiyā kīmyā
214. Cibāl üzre görindi berğ-i bārid yüzler ağrıtdı
Ki lāzım ba'd ez in her bī-nevāya cānib-i meştā
215. Eger cünd-i şitā göstermeyeydi baş şeh-i 'ālem
İderdi milket-i küffāra bir bir cümle istilā
216. Şebeş Qal'ası'na kāfir sıbışmışken bi-ḥamdillāh
Firār itmiş bırakmış qal'ada toplar çü ejderhā
217. Bunı kāfir metin idüp cidāle ḥāzır olmuşken
Bilā-ṭop u tüfenk ü ḥumbara virdi bize Mevlā
218. Eger darban alınmağ iktizā itseydi bu ḥısnı
Ġuzātuñ ekşeri iderdi yirin cennet-i a'lā

[6b]

219. Bu qal'a Erdel'ün Timür Qapusı'nuñ kilidiymiş
Anuñçün yapmış muḥkem bunı küffār-ı düzağ-cā
220. Muşāhib Aḥmed Ağa kim Çavuş Paşalı da dirler
Ġazāda ḥayli erlik itmek-ile şir-i ner-āsā
221. Anuñçün Vālide Sultān'a gönderdi bu müjdeyle
Ki gördügi gibi takrīr ide bu cengi ol ağa
222. Ḥudā'nuñ luṭfi ile karşı durmaz Āl-i 'Osmān'a
Ki ġayrı düşdi küffār illerine lerze ser-tā-pā
223. Şalāḥ-ı ḥāl ile küffāra karşı her kaçan varsaq
Olur Allāh ḥaqqıyçün inan nā-būd u nā-peydā
224. Şalāḥ-ı ḥāl ü eşk-i çeşm ü 'adl ü dād ile şāhā
Umaruz Nemçe'nüñ tacı başına teng ü tār ola
225. Lipova, Şolmoş [?] Pofça, Şebeş, Lagoş, Titel, Cidvār
Bu yıl ṭabur ile fetḥ oldı bunlar darbā vü qahrā

226. Kōsovā Varna [?] [?] [?] [?] [?]
Mohāc ü Egri cengin itdi ecdāduñ senüñ şāhā
227. Zamānuñda buña da Baçka cengi diyü ad oldı
Ki řābūrı bozup kırdık geçirdük niçe biñ a'dā
228. Selefde iki sultān nehr-i Tūna'yı 'ubūr idüp
Muķābil oldılar küffār ile bī-bāk ü bī-pervā
229. Süleymān Hān evvel şāni şāliş Hān Mehemmed'dür
Üçünci şāh-ı devrān Muştafā Hān-ı 'adū-fersā
230. İlahi ġāzī şultān Muştafā'nuñ 'ömrin eفزün it
Be-ħaķķ-ı süre-yi Tāhā vü subhānellezī İsrā
231. Kūlūb-i düşmenāna ħavf ilkā eyleyüp dā'im
Ne yaña 'azm ider ise muzaffer eyle ber-a'dā
232. İlahī ehl-i İslām'ı reh-i ħaķdan ayırmayup
Şebāt-pā eyle olsunlar ġazāda kühsār-āsā
233. İki gün oturaķ itdük laġımla ķal'asın atduķ
İçind'olan topı alduķ biraķmaduķ birin aşlā
234. Münakķaş yaluñuz kırķ altı pāre top-ı ejder-dem
Çıķup bī-ħadd ü bī-ad ħumbara da var idi ammā
235. Yüz ondan ezyed idi bu sene zapt olınan toplar
Ĥudā'dan daġı ezyed isterüz virür bize Mevlā
236. Seferden 'avdet itdük geldüğümüz yola gitmeyüp
'Azimet eyledük Eflāk içinde ric'ata ammā
237. Gelüp İslatina'ya yağmur ile gelmedi toplar³¹
Anuñçün girüde kaldı getürmekçün niçe paşa
238. Niçe niçe derelerden depelerden şāġāradan
Geçüp güç ile görindi bize menzil Toragova³²
239. Mihād(i)ye ķurbı(n)da ķonduķ boġāzını geçerken līk
Biraz zaġmet çekildi çok degüldür şöyle bil yārā

³¹ gelmedi toplar: toplar gelmedi

³² Toragova: Toragora

240. Mihādiye'(nüñ) palanķasını dağı ergüvān taşın
Geçince çok meşakķatlı görindi Ova-i Çapla
241. Mihād(i)ye'den gelince İrşeve'ye cisrine şuyın(ı)
On iki kerre geçdük görmedük bir böyle taşlı mā

[7a]

242. Zihām-ı nāsdan çok kimse yük-ile tavāriyla
'Ubūr eyler iken düşmekle oldılar ğarīķ-i mā
243. Gelince İrşeve'ye Şanc Ataşı karşısına
Kuruldı hayme-yi sultān-ı devrān ber-leb-i Tūna
244. Mühimmāt-ı seferler berren ü baħran Sitanbul'da
Murād üzre görülür diyü şahensāh-ı 'adl-ārā
245. Sitanbul'a göç emr idüp Edirne'de olan ağ(ı)rlık
Muķaddem naķl olunması için kendi göçüñ ağa
246. Şehensāh-ı cihānbānuñ kudūmu müjdesi ile
Ahāli-yi Sitanbul ğaķ budur ki oldılar ihyā
247. Oturaķ oldı bir gün ol maħall-i rāħat-efzāda
Atıldı gicelerde ğumbara seyrān için ammā
248. Geçüp Timür Kapu'yı Feth-i İslām öñi Sev(e)rin'e
Gelince dek gide dura yorıldı esb ü dest ü pā
249. Çok ādem māl ile cāndan cüdā oldı bura içre
Kimi de māl bulmuş mağribīye döndiler ammā
250. Sitanbul'a gidecek top-ı ra'd-āvāz u şeh-r-āşüp
Kõnıldı firķateler içre vāşıl eyleye Mevlā
251. Bi-ħamdillāh duğul itmekle dār-ı emne ke'l-evvel
Uruldı köslere dīvān-ı 'aşr olup yine icrā
252. Du'āda ğāzī sultān Muştafā Ħān-ı Meħmed Ħān
Diyü āğāz olunduķda du'āya bağteten cehdā
253. İşidenler sürürından aķıtdı gözlerinden yaş
Ki cem' olsa o eşk-i çeşm olur bir bī-kerān-deryā
254. Ğazā da olsa meh-mevli(d)de mevlīd-i şerīf oldum
Sitanbul'da oķınmak 'ādet olmağıla icmālā

255. Anuñçün cāmi'-i vākıfda üslüb-ı kadīm üzre
Oķımasına oldu ızın-i sultān-ı cihād-ārā
256. İki gün oturaķ oldu ki cem' ola kalan 'asker
Göç ile geçdi üç günde hisābını bilür Mevlā
257. Bu deñlü tağlar aşduķ Oraviçe yolındaķı
Yoķuş cümleden aş'ab geldi şorarsañ baña cānā
258. Depesinden görünür Tuna içre devr aķalar kim
Yumurta ķonsa görünür bir ucından bir ucına
259. Bulınmayınca ordu yiri Koşmir'e ķoşa ķoşa
Gelüp konıldı şoñra geldi cümle ĥayme vü ĥargā(h)
260. Sitikbāle gelüp bevādih ü eflāk-ı Koştanñın
Memerr-i 'asker-i İslām'a ķulāğuz oldu (tā) ķavlā³³
261. Bu vādide irişdi Aķdeñiz'den müjde-yi āĥar
O yüzden dāĥı mesrūr kıldı ĥalkı ĥazret-i Mevlā
262. Venediğ'ün donanmasın perişān eyledük diyü
Ķapudan Paşa'dan geldi ĥaber şād oldu hep dünyā
263. Daĥı yüzi ķarasıyla firār itmiş bi-ĥamdillāh
Azak üstine istilā iden küffār-ı dūzaĥ-cā
264. Gidince altı sāt deñlü bir vādī-yi pehnāda
Gelindi Moğlavite kim Vidin ķarşusudur ĥālā

[7b]

265. Egerçi Rasto'ya/Rastov'a geldük hevā-yi sünbüli üzre
Nevāle-gāha rāst gelmek müyesser olmadı ammā
266. Gelince Pestereç'e pister-i rāĥatda içdük şu
Tuna'ya ġāyet akrebdür buradan geçdi ol tırna
267. Geçüp Zey şuyını cisrle Rahova öñi Şadva'ya
Ķonulduķda biraz yağmur yağdı yoķ zarar ammā
268. Kenār-ı Tuna'yı seyrān iderek Urlo'ya geldük
Nevāle-gāha dek taĥt-ı revāna bindi şāhenşā

³³ Bu mısraın vezni aksamaktadır.

269. Uğurlu dir isem bu menzile lāyık durur zīrā
Nedīm' i kātīb-i esrār kıldı şāh-ı 'adl-ārā
270. Niyāzum bu Hudā'ya baht u iqbāli bülend olsun
Şafā-yı bāl ile geçsün aña imrūz ile ferdā
271. 'Utārid ola göklerde debīr-i hayr-endīşi
Olup maḥrem aña tevfiḳ-i luṭf-ı Ḥazret-i Mevlā
272. Makāmuñ ğayrı Arslan Ḥān'adur şīrāne reftār it
Diyü emr eyledi dülbend ağası Muştafā Ağa
273. Güzer idince Olet şuyını cistr-ile hemān ol gün
Ḳule'ye konmayup āmāde olduḳ karşu yaḳaya
274. Ḳule'den ḳal'adan dāḫı donanma firḳatesinden
Atılup toplar oldı hevāda düdlar peydā
275. Ḥaḳīkat üsti açıklarla Ṭuna nehrin ol demde
Geçüp Nigbolı'ya bāğları[nu]ñ ardına ḳonduḳ tā
276. Bu ḳal'a zirve-yi kūh üzre vāḳi'olmağın bir gün
Temāşā ḳılmağ-içün gitdi ol şāh-ı meşāf-ārā
277. Açıklarla geçerken şöyle zahmet çekdi 'asker kim
Yazamam biñde birin[i] ne deñlü eylesem imlā
278. 'Asākir çok açık yok yatdılar ol gice açıkda
Meded yok birbirinden eylemez fark birbirin güyā
279. Zeḫāyir kılet-içün şıḳḳ-ı evvel Cānib³⁴ 'azl olup
Yirine oldı defterdār Ḥalīl nāmında bir dānā
280. Şikāra şehsüvār olduḳda şayd itdi niçe şayyād
Tezerv ü rübeh ü ḫargüş ü zāğ ü yılan u selvā
281. Miyān-ı bāğ u ravz u şaḫn u cūda ḳaşr-ı dilkeşde
Biraz zevḳ ü şafā kıldı şehensāh-ı cihān-ārā
282. Ḳırım'a gitmege izn olmağiçün ḫān-ı 'ālī-şān
Otāğa da'vet olup giydi semmūr-ı sürür-efzā
283. Oturaḳ altı gün olup şafā vü zevḳ ile ḳalkup

³⁴ Canip Ahmet Efendi şıḳḳ-ı evvel defterdārı.

Revān olduĝ yola girdük Rāḥobça'[ya] gelince tā

284. Kişinüñ aqça yarıdır enīs-i ĝamĝüsāridur
Şakın yoĝ-ısa aqça yāda varma gelme bī-pervā
285. Nice olmayayın şād [kim] görindi çeşme-yi Rādān
Biraz rāḥat ider insān konaqdur rāḥat-ı cānhā
286. Geçince Yantura şuyını cısır ile Çayır Köyi
Görindi ḥayli daĝlar aşduqdan şofıra pā-deryā
287. Gelincik Meşhedī'dür ḥayr ile geçmişleri yād it
Resül-i kibriyā buyurdu zirā "uzkurū mevta"

[8a]

288. Yeşiloĝlı'nda ārām üzre iken bir perī-peyker
Yeşiller geymiş egnine mişāl-i tütī-i ĝüyā
289. Gelüp tāze ḥaberler viridi Beytullāh-ı a'zamdan
Şerifüñ nāmesiyle müjdeci başı Ḥasan Aĝa
290. Selāmet ile ḥüccācuñ varup geldüklerin taqrır
İdüp ḥil'at geyürdi ol şehensāh-ı 'atā-baḥşā
291. Kızanbalkanı'nı Kamçı şuyın geçüp cibāl aşup
Selāmet ile geldük bir yire kim nāmı Portova
292. O menzilde geyüp ḥil'at ḥuzūr-ı şadr-ı 'ālīde
Ser-i bostāniyān-ı Edrine oldu 'Alī Aĝa
293. Saraycık menzilin seyr eyleyüp bir dāmen-i kūhda
Çalındı nevbet-i şāhenşeh oldu velvele-ārā
294. Gelüp Haftān'a hefdāne(?) ümīd eyler idük ammā
Dem-i deydür diyü ṭabḥ oldu gice sükkeri ḥelvā
295. Egerçi Toprıca köyinde ārām eyledük lākin
Giceden kalkmaq itdi iktizā fermān-ı mülk-ārā
296. Alay ile gelürken şāh Çömlek Köyi'ne nāĝāh
Rikāb-ı kāmıyāba sürdi yüz aĝa ile paşa
297. Nişār oldu hezārān sīm ü zer ol rüz-ı firüzda
Döşendi zir-i pāy-ı raḥşına çoq atlas u dībā
298. Müşerref oldu pā-büsüyla ümmü'l-mü'minünüñ hem

- Du'â-yı hayrın aldı ol şehenşâh-ı ğazâ-peymâ
299. Karındaş-ı 'azîzi Hâzret-i Sultân Aḥmed Hân
Ki naqşın görse taḥsîn ider idi Mâni vü Behzâ
300. Mübârek pâyına anlar da yüzler sürdi 'izzetle
Bağışla birbirine bunları ey Hâzret-i Mevlâ
301. Müşerref kıldı dâr-ı nuşret olan Edrine şehrin
Şeḥerden şevket-i tâbile ol mihr-i cihân-ârâ
302. Leb-i Tuncâ daḥı ḳurb-ı serây-ı 'âlî olmağla
Namâzgâh üzre naşb oldu otak-ı âsmân-peymâ
303. Sa'âdetle zehâb u hem iyâbı eyledüm ta'dâd
Ki dört ay ile on dört günde oldu bu sefer cem'â
304. Oturaḳ altmış altı gün konaḳ altmış sekiz gündür
Yüz otuz dört olur eyle ḥisâb ey 'âḳil-i dâne
305. Bu az müddetde çok nuşret müyesser eyledi Hâdî
Ḳasımdan dört gün ol dâr-ı naşrı eyledük me'vâ
306. Ḳavânîn-i kadîm üzre otak-ı ḥüsrevânide
Olup dîvân 'ulûfe çıkdı ḳapdı yeñ(i)çeri şurbâ
307. Olup dört gün oturaḳ ol diyâr-ı behçet-efzâda
Alay-ı sâde ile Ḥafşa Şahrâsı'nı ḳılduk câ
308. Olur maḳbûl pîrânun du'âsın almağâ sa'y it
Baba pendiyle ol 'âmil görindi menzil-i Baba
309. Gelinüp ba'dehu Burğaz'a anda geydiler semmûr
Naḳîb-i zümre-yi eşrâf ile şadreyn-i 'âlî-câ
310. Şikâr ile niçe vâdî-yi pehnâyı güzâr idüp
Ḳarışdıran'da ḳarşu çıkdı cümle pîr ile bernâ
- [8b]
311. Rebî'ü'l-âḫirün ikinci gün andan idüp nehzat
Olunup Çorlı'ya 'azm itdi ol şâh-ı cihân-ârâ
312. Cihân vâdîlerinden ḥayli seyr itdüm bulunmaz lîk
İki taḫt arasında Çorlı gibi menzil-i ra'nâ

313. Hevāsı rūh-efzā şayd-gāhı vāsi' olmağla
Oturağ oldu bir gün bir mağaldür hūb u müsteşnā
314. Yapağça menziline ğarr ü istiğbāl için cümle
Sitanbul'dan mevālī vü meşāyiğ geldi ser-tā-pā
315. Leb-i deryāyı seyrān u temāşā iderek nāgeh
Büyükçekmece'ye toğrı çekildi tuğ-ı şevket-zā
316. Nevālegāh önünden Vālide Sultān-ı 'ālī-şān
Geçerken kalkdı ta'zīmen şehensāh-ı cihān-ber-pā
317. Bilür der-zīr-i pāy-ı vālidīn olduğı firdevsüñ
Kemāl üzre eħādīs-i şerīfi eylemiş işğā
318. Ayağa kalkmağıyla Vālide Sultān'a ol şāhuñ
'Ulüvv ü şevketi gitdikçe oldu berter ü bālā
319. Çekilüp Çekmeceler'den Sitanbul'a kamu 'asker
Şeherden mihr-i evc-i salţanatda oldu nūr-efşā
320. Ne deñlü diğkat olunsa görünmezdi cevānib hiç
Seyircilerle pür olmuşdı şahrā-yı Dāvud Paşa
321. 'Ulūfe devr olunması için üç gün bilā-noğşān
Oturağ oldu ol cāy-ı ferağ-bağşāda küh-āsā
322. Şalāt-ı ħamseyi ehl-i sefer kıldı muğimān çün
Sitānbul'uñ ħişārına girince şāh tebayıla(?)³⁵
323. Rebī'ü'l-āħirüñ onuncı Pençşenbe günü girdi
Alay ile Sitanbul'a o şāh-ı salţanat-pirā
324. Mevālī vü meşāyiğ cümle sādāt-ı kirām ile
Emirān u vezirān sāir 'asker cümle tertibā
325. Öñünce yürüyüp ol kahramān-ı dīn ü dünyānuñ
Getürdiler serāyına temāşā eyledi dünyā
326. Bu tertibi Ĥudā kılmış müyesser Āl-i 'Oşmān'a
Dağı şehr-i Sitanbul'ı ki ħasretdür mülük añā
327. Alay Köşkü'nden alay-ı şehensāhı tā seyr için

Şeherden gitdi evvel Vâlide Sultân-ı zer-bahşâ

328. O şevketle nüzûl idüp serây-ı 'âlem-livâda
Mübârek hırka otaşın ziyâret kıldılar meşyâ
329. Müşerref kıldı andan sonra 'arz otaşına geldi
Çıkarup ser-penâh u cevşenin ol Rüstem-i heycâ
330. Gelüp ol demde şadra'zam u müftî-yi nakîb ile
Livâ-i Seyyidü'l-Kevneyn'i teslim itdiler cem'a
331. Huzûr-ı hazret-i sultân-ı gâzîde şeref buldı
Geyüp her biri tebcil üzre semmûr-ı sürür-efzâ
332. Kapu ağası serây ağası giydi hil'at-i semmûr
Hâş ota kaşırına geldikde şahenshâh-ı 'adl-ârâ
333. Ebî Eyyüb ya'nî Hâlid İbni Zeyd Enşârî
Ki oldur ekrem-i aşhâb şehîd-i evvel-i incâ

[9a]

334. Ziyâret kıлмаğa evvelden itmişler idi niyyet
Anunçün cum'a gün vaqt-i şeherden sonra ta'cîlâ
335. Ziyâret kaşdına zevrak-süvâr oldu sa'âdetle
Yalı köşkünden ol sultân-ı 'âlî cennet-'alâ-câ
336. Namâz-ı cum'ayı câmi'de evvel eyleyüp itmâm
Ziyâret kıldı sonra türbe-i pâkini ta'zîmâ
337. Hezârân girye vü zâr ile ol cay-ı mübârekde
Nizâm-ı dehr için kıldı du'â maqbûl ide Mevlâ
338. Gelüp zevrakla yalı köşkine kable'l-'aşır anda
Şalât-ı 'aşrı kılup ba'dehû oldu harem-pîrâ
339. Du'âmuz rûz [u] şeb şıdkıla budur Hazret-i Haq'dan
Vire cümle murâdâtın bi-haqqı Yâsin ü Tâhâ
340. Meh-i nev gibi olsun devlet ü 'ömri teraqqîde
Be-haqq-ı fahr-ı 'âlem hem be-haqq-ı a'zam-ı esmâ
341. Ola düşmenleri maqhûr-ı kahr-ı tîg-i bürrânı
'İbâdullah[a] râhat-bahş ola ol sâye-i Mevlâ

342. Hıŕŕŕŕŕŕ hizmet-i 'ulyāsına maŕhar olanlar hep
İriŕeler murādāta gerek a'lā gerek ednā
343. **Nedīm**'ün himmeti kendüye 'āli oldığı için
Diler ba'de zamān dil-hāhı üzre rütbe-i 'ulyā
344. Yazarmıŕ 'Abdi Paŕa daŕı ba'zı vākı'ātı lık
Kātı müŕkil görünür bu sefer aŕvāli manzümā
345. Zehāb u hem iyābını o ŕāhenŕāh-ı ğāzīnün
ŕürü' itmiŕ idüm her birini tebyīne icmālā
346. Bi-ŕamdillāh tamāma irdi aŕsen-vech-ile lākin
Hüner manzür-ı 'ālīde pesend olmaŕdadur maŕzā
347. Pesendīde olan ma'yüb ŕey' sultān ğuzūrında
Hünerden 'add olunurmuŕ bilür her 'ākıl ü dānā
348. Hāŕ oŕalı Muŕammed Aĝa³⁶ **Nuŕretnāme** nām ile
Cedīden yazdı bir tārīĝ-i ra'nā cümle menŕürā
349. Cemī'-i vākı'ātuñ ğavrına irmek murād iden
Nazar eyler anuñ tārīĝine k'ol yazdı tafŕilā
350. Bu bir tārīĝ-i zībādur ki her gören olur 'āŕık
Ararlar kātib istinsāĝ için ednā vü ger a'lā
351. Ümid oldur ki her biri ola maŕbül-i dergāhı
Pesendīde nazar iŕsān idüp ol ŕāh-ı bī-hemtā
352. İlāhī tā ki mihr ü meh sefer eyler nüĝ eflāke
Gelür bir günde her biri maŕarrına yine maŕzā
353. Bu sultān-ı mücāhid fī sebīlillāh daŕı her bār
Sefer itdikçe nuŕret vir gele taĝtına manŕürā
354. Ne cānibde ise dūŕmenlerin maŕhür idüp dā'im
Daŕı serdārı manŕür ola ger berrā vü baŕrā
355. İlāhī enbiyā vü evliyānuñ ğürmetiyçün kıl
Bu sultān-ı celīlü'ŕ-ŕānu 'ömr-i Nüh ile yektā
356. Nitekim rüz u ŕeb eyler te'ākup birbirin dā'im

³⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmet Aĝa

Vücūd-ı nāzenīn-i pādīşāhı hıfz ide Mevlā

[9b]

358. Şehensāh-ı zamānuñ Ğāzī Sultān Muştafā Ğān' uñ
Mülük-ı dehre ola āsitānı melce' ü me'vā
359. Sa'adetle oturduğda mücevher taht-ı zerrīne
Felekde āfitābuñ şu'lesini eyledi ifnā
360. O demde bendegān-ı hāş oda tıg ü kemerlerle
İdince pür-ziyā bezm-i şerīfi mihr ü māh-āsā
361. Gelüp ilçi 'Acem'den yüz sürüp nāme niyāz-ile
Girüp ol bezm-i hāşşü'l-hāşa seyrān itdi icmālā
362. Dü çeşmi aḫvel olmak perdesine vardı ilçinüñ
Görince zer kemerlerle muraşşa' ḫancer-i zībā
363. Alınca nāmesin mebhūt oldı farḫ-ı hayretten
Didi ey pādīşāh-ı rub'-ı meskūn u ḫüsrev-i vālā
364. Eger şāhum bu bezm-i hāşı görse cān ile dilden
Derüñde gice gündüz kulluğūñ eylerdi istircā
365. Bu resm-i heybet-engīz ü bu ādāb-ı şafā-āmīz
Ne görmışdür ne ḫod görse gerekdür dīde-i bīnā
366. Maḫām-ı ḫizmete bel bağlayan ḫuddām-ı Sām-āşār
Eger merdāne cünbiş itse gūyā mevc urur deryā
367. Derūnı her birinüñ Ḳahramān u Zāl'e yeksāndur
Baḳılsa süretā her biri bir merd-i melek-sīmā
368. Yemīnūñde yesāruñda duran müstağrak-ı zīnet
Biri birinden a'lā her biri bir Rüstem-i heycā
369. Sezādur her birin bir kişverüñ zābtına gönderseñ
Ki ḫizmetde kemer-beste ḫuralar saña hep ber-pā
370. Eger ādāb ile bir naḫar itse biri birine
'Alāmet-i şecā'at cümlesi gūyā ki ejderhā
371. 'Acem iklīmini degmez bir behā-yı kabza-ı tıge
Ziyā-güsterdür ol deñlü o bezm-i ḫüb u müstesnā

372. Müverrih zer kalemle nāzükāne eylesün tertib
Tevārīhe bu bezm-i fahrı hūb eylesün imlā
373. Yaraşmışdur 'umūmen bendegān-ı hūş-ı dergāha
Muraşsa' zer kemerlerle libās-ı fāhır ü ra'nā
374. Velī sır kātibi olan **Nedīm** Ağa'nuñ eṭvārı
Devāt-ı pādīşāhī ile oldı bülbül-i güyā
375. Devāt [ü] hañçeri güyā ki bir mīzān-ı hikmetdür
İki kol u kanāt oldı sezā ayrılmasa kaṭ'ā
376. Münāsibdür haḳīkatde devāt ü hañçer ol zāta
Biri tīg-i hükümetdür biri aḳkāmını icrā
377. **Nedīmā** hazret-i hākān-ı devrāna du'a eyle
Ola düşmenleri maḳhūr-ı tīg-i ḳahrı ser-tā-pā
378. Hudā dergāh-ı sultān-ı cihānı itmesün hālī
Pey-ender-pey gelüp ilçi ide fermānını ışgā

[10a]

Fā'ilatün fā'ilatün fā'ilatün fā'ilün

1. Mā'il oldum bir siyeh-çerde civān-ı şeb-reve
Tāḳ-ı ebrūsın görenler beñzedür māh-ı neve
2. Zülf-i şeb-günına dil şöyle giriftār oldı kim
Virimez hāl-i siyāhun kişver-i Keyhüsrev'e
3. Āsitān-ı dilrubāyı bekle şābir ol gönül
Menzil-i maḳşūda irmez şol kişiler kim ive
4. Nā-sezā söylerse haḳkımda raḳīb-i bed-liḳā
Ey meh-i nā-mihribānum gūş dutma 'av'ava
5. Şubḫa dek çün ḫalka-yı der gözlerüm derbānıdur
Da'vet itdüm gelmez ol mehpāre bir gice eve
6. Ğayrılar zevḳ ü şafāda bilmeziz naḫseyñ midür
Ğuşşadan āsūde olmaz her kim ol māhı seve
7. İltifāt-ı yāre maḡrūr olma dil virme şaḳın
Gör ne ḳanlar yutdurur ol meh hele bir kez seve

8. Bir iki gün tekyegāh-ı 'aşkınuñ mihmānyuz
Mīzbānlar ni'metin mebzūl eyler reh-reve
9. Nakd-i 'ömrüñ hārc u şarf itsek dağı zāyi' olur
Ol cefā-cū tünd-ḥūyānında degmez bir ceve
10. Devletinde Ġāzī Sultān Muştafā Ḥān' uñ Nedīm
Bağmazam gencine-yi bād-āver-i Keyḥüsrev'e

1. Rüy-ı mehtābuñ ne dem görsem gelür kalbe neşāt
Tā ezelden imiş ey meh-rū senüñle irtibāt
2. Ġamze-yi kattāluñ ile eyleme hergiz nigāh
Gāh geh 'uşşāk ile eyle mizāc ü inbisāt
3. Ey süvār-ı esb-i nāzum senden olmaz cān dirġ
Kanda kaldı raḥş-ı rāḥat-baḥş ile raḥt u bisāt
4. Da'vet itdüm ḥāneme ol Mısr-ı ḥüsnüñ şāhını
Mürġ-ı cānı sīḥa şancup 'özr ile geldüm simāt
5. Yārsuz gülzār seyri nişterdür çeşm[üme]
Yār ile olunca Oğ Meydānı'dur semm-i ḥıyāt
6. Ol periyle itdigüm 'ālem gelince ḥātırā
Eşğ-i çeşm-i ḥün-feşānum cüş ider mānend-i Şāt
7. İhtiyār eyle birin ġāyet ile olsun göziñ
Her melek-manzar ile kılma Nedīmā ihtilāt
8. 'Āşık-ı şūrīde³⁷-ḥāle cevr kılma dilberā
Lāzım olur belki bir demde gerekdür ihtiyāt
9. Ḥazret-i ḥākān-ı devrānı Ḥudā manşūr idüp
Umaruz devrinde ma'mūr ola bu köhne ribāt

³⁷ metinde عاشق شورمه şeklinde yazılmıştır.

“SECRET CLERK MUSTAFA NEDİM AGHA AND ZAFERNÂME-Yİ GHAZİ
SULTAN MUSTAFA HAN”

Abstract

Zafernames are both works and separate documents. In addition to the letters sent by diplomacy to inform the ruler of the warring country that the conquest took place, there are also works written by authors or poets to celebrate the victory. Zafernames and fetihnames hold an important place in our literature, and besides the purpose of celebrating the victory, they also have the feature of being a historical document. Such works are valuable because they also give the tradition and socio-cultural history of the period in which they were written. In this article, Mustafa Nedim Ağa's Zafername will be discussed. The work is not only tells about II. Mustafa's expedition to Austria, but also conveys many elements of the social history of the period. It is the ceremonies and traditions in life that attract the reader's most attention in the work. Nedim Ağa, by giving them in the flow of the text, sheds light on today's reader from that history.

In the article, which tries to address such elements, the text will also be given its latinized form and the text will be evaluated.

Keywords

Zafername, fetihname, divan literature, historical studies, expedition, war, Mustafa II, Ottoman Empire, Balkans.

NAKİBÜLEŞRAF MEHMED FÂİZ
EFENDİ'NİN TÜRKÇE ŞİİRLERİ: Mİ'RÂCİYYE,
TEBRİKNÂME VE NAZİRELER*

Ömer Said GÜLER**

ÖZET

Çoğunluğunu âlim şairlerin oluşturduğu Osmanlı şiir geleneği, bu özelliğini başından sonuna değin önemli temsilciler aracılığıyla sürdürmüştür. Bu geleneğe çeşitli tarz ve türlerde katkıda bulunan şahsiyetlerden biri de 18. yüzyıl İstanbulu'nun seçkin ulema ailelerinden birine mensup olan Mehmed Fâiz Efendi'dir (ö. 1208/1794).

İlim, şiir, hüsn-i hat gibi farklı yönleri bulunan Fâiz Efendi; Üsküdar, Edirne, Medine ve İstanbul gibi merkezi kadınlıklarda bulunmuş, ömrünün son demlerinde ise kadılık vazifesiyle birlikte nakîbüleşraf olarak da görev almıştır. Özellikle de bu son kademe, onun mevkii ve protokoldeki yerinden başka seyyidliğinin de açık bir göstergesi durumundadır.

Şiirlerinde Fâiz mahlasını kullanan şairin Türkçe bir divanı olduğu tezkirelerde bildiriliyorsa da bahsedilen divan bugün elimizde değildir. Bununla birlikte İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY3710 numarada kendisine ait bir şiir mecmuası kayıtlı bulunmaktadır. Fâiz Efendi'nin bizzat kendi yazdığı şiirlerle birlikte birinci sınıf şairlere ait başka manzumeleri de içeren bu mecmua, onun şairliği ve edebî şahsiyeti hakkında bir fikir edinmeye yeterli gelecek tür ve sayıda şiire sahiptir.

Mecmua içerisinde Fâiz Efendi'ye ait Türkçe şiirler; 121 beyitlik bir mi'râciyye, padişah ve sair devlet büyüklerine hitaben cülus, bayram, doğum, tayin gibi çeşitli münasebetlerle yazılmış tebrîknâmeler ile Bâkî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nefî, Koca Râgıb Paşa, Salâhî, Sâlim gibi Osmanlı şiirinin büyük üstadlarına ait gazellere yazdığı nazirelerden oluşmaktadır.

Bu çalışmada Fâiz Efendi'nin hâl tercümesi, edebî şahsiyeti ve adı geçen mecmuada yer alan Türkçe şiirlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Mehmed Fâiz Efendi, Fâiz, nakîbüleşraf, mi'râciyye, tebrîknâme, nazire, mecmua.

* Makalenin geliş tarihi: 22.02.2022 / Kabul tarihi: 01.04.2022

** Dr., Araştırmacı, Abdullah Tivnikli İSAR Vakfı, osguler@isar.org.tr, (Orcid ID: 0000-0003-4608-5436).

Mehmed Fâiz Efendi'nin (Fâiz) Hâl Tercümesi¹

18. yüzyılın seçkin ulema ailelerinden birine mensup olan Mehmed Fâiz Efendi (ö. 1208/1794), Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1338/1920) verdiği bilgiye göre 1126 (1714-15) senesinde dünyaya gelmiş olup aslen Trabzonludur.² I. Mahmud'dan (1730-1754) III. Selim'e (1789-1807) değin beş Osmanlı padişahının saltanatı içerisinde sürdürdüğü vazife hayatının çoğunu müderrislik ve bir kısmını da kadılık ile geçirmiş, son demlerinde ise nakîbüleşraf olarak görev almıştır. Seyyidliğinin en açık tescili durumundaki bu kademe dolayısıyla ilmî-bürokratik hareketliliğini içeren en derli toplu hâl tercümesi, nakîbüleşraflık vazifesini sürdüren âlimlere dair biyografik kaynaklar içerisinde karşımıza çıkar.³

Gerek meşihat evraki arasında yer alan siyadet hüccetlerinde⁴ gerekse bahsedilen bu biyografik kaynaklarda kendisinin, Bıçakçılar İmamı olarak tanınan Abdullah Efendi'nin torunu şeklinde, dedesine nispetle takdim edildiği görülmektedir. Adı geçen bu âlim ise özellikle hadis ve kıraat ilimlerinde temayüz etmiş, devrinin meşhur âlim ve müelliflerinden biri olan Yüsufefendizâde Seyyid Abdullah Hilmi Efendi'dir (ö. 1167/1754).⁵

¹ Hâl tercümesi, büyük ölçüde, şairin *Kasîde-i Bürde* şerhinin incelemesi münasebetiyle hazırladığımız şu çalışmaya dayanmaktadır: Ömer Said Güler, *Ka'b b. Zühre'nin Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdarî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî Paşa ve İsmâüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2021, s. 76 vd.

² Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1955, C. 2, s. 350. Paşa, burada "Fâiz et-Trabzonî" madde başıyla isim ve nisbesini "Seyyid Mehmed b. Seyyid Ahmed et-Trabzonî" şeklinde veriyor. Bursalı ise "Mehmed Fâiz b. Ahmed Trabzonî" şeklinde kendisine atıfta bulunuyor. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, C. 1, s. 369.

³ Bu kaynaklar; Ahmed Nazif Efendi'nin (ö. 1280/1863-64) *Riyâzî'n-Nukabâ'sı* ile Ahmed Rifat Efendi'nin (ö. 1293/1876) *Devhatü'n-Nukabâ* isimli eserleridir.

⁴ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MA), Nakîbüleşraf Defterleri (ND), 29/0. İlgili defterin cildi üzerinde "... hüccecü'n-Nakîb 'ale'l-Eşraf Seyyid Muhammed Fâiz Efendi, hafîdü'z-Zühdi 'Abdullâh Efendi" şeklinde takdim olunduğu görülüyor.

⁵ Hâl tercümesi için bk. Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü'l-Şakâ'ik fî Hakki Ehli'l-Hakâ'ik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 251-257; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, C. 1, s. 66-67; Halit Özkan, "Yüsufefendizâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, s. 41-42. Abdullah Efendi'nin hadis ilmindeki yeri ile ilgili olarak bk. Kadir Ayaz, "Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi'nin Hadis İcazetleri ve Câmî'u rivâyâtü'l-fehâris ve lâmi'u icâzâtü ehli'l-fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi", *Osmanlı'da İlm-i Hadis* içinde, ed. Zekeriya Güler v.dğr., İSAR Yayınları, İstanbul 2020, s. 417. Kıraat ilmindeki yeri ile ilgili olarak

Zâhid yahut Zühdi unvanlarıyla da anılan Abdullah Efendi, çeşitli medrese ve mahfillerde tadrise meşgul olarak Koca Râgıb Paşa (ö. 1176/1763), Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (ö. 1202/1788), Müftizâde Mehmed Sâdık Erzincânî (ö. 1223/1808), Mustafa İzmîrî (ö. 1154/1741), Benderli Şeyhülkurrâ Ebûbekir Efendi (ö. ?), Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi (ö. 1172/1758-59) gibi tanınmış pek çok simanın yetişmesine vesile olan⁶ hatırı sayılır bir müderris olduğu gibi, aynı zamanda bütün mübarek gecelerde padişah huzurunda tertip edilen meclislere hitap etmek üzere davet edilen meşhur bir vaizdi.⁷ Kendisinin uzun yıllar Fâtih Camii vaizi olarak vazife aldığı bilinmektedir.⁸ Bu zat, yine ulemadan Reisülkurrâ Mehmed Efendi'nin (ö. 1130/1717-18) oğlu, Reisülkurrâ Yûsuf Efendi'nin (ö. 1062/1651-52) de torunudur ki babası için de kullanılan Yûsufefendizâde nisbesi de buradan gelmektedir.⁹ Bununla birlikte kaynaklarda Bıçakçılar (Camii) İmamı vasfıyla öne çıkarıldığı da görülür.¹⁰ Oğlu Seyyid Ahmed Efendi (ö. ?) ise edebî şahsiyeti üzerinde duracağımız Mehmed Fâiz Efendi'nin babasıdır.

Mehmed Süreyya (ö. 1327/1909), Sadâret Kethüdâsi Kesriyelizâde Ebûbekir Bey'in (ö. ?) kızıyla izdivaç ederek kendisine damat olan Mehmed Fâiz Efendi'nin, müderrislik ve Galata kadılığı vazifelerinde bulunan Seyyid İbrâhim Edhem Efendi (ö. 1232/1817) ile Seyyid Süleyman Şefik Efendi (ö. ?) isminde iki oğlu olduğunu kaydetmektedir.¹¹ Fâiz Efendi, Kâ'b b. Züheyr'in (ö. 24/645 [?]) *Kasîde-i Bürde*'si üzerine yazdığı Türkçe şerhin mukaddimesinde kendisini "Ebû Edhem" künyesiyle takdim ettiğinden¹², büyük oğlunun, adı geçen İbrâhim Edhem Efendi olduğunu düşünebiliriz. Öte yandan şiiirlerin bulunduğu mecmuada¹³ "nûr-ı aynım" diyerek söz ettiği ve ilmîyeye dâhil oluşuna tarih düşürdüğü Mehmed Hâlid Efendi'nin

bk. Ali Öge, *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, Hüner Yayınevi, İstanbul 2015.

⁶ Halit Özkan, a.g.md., s. 41; Kadir Ayaz, a.g.m., s. 417.

⁷ Fındıklılı İsmet Efendi, a.g.e., s. 253.

⁸ Mehmed Süreyya, a.g.e., C. 1., s. 66-67. Abdullah Efendi'nin Fâtih Camii'nde verdiği derslerde *el-Câmi'u's-Sağîr*, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, *Mesâbilu's-Sünne ve Meşâriku'l-Envâr* isimli eserleri takip ettiği aktarılıyor. Bk. Kadir Ayaz, a.g.m., s. 417.

⁹ Gerideki dipnotta da görüleceği üzere TDV *İslâm Ansiklopesi*'ndeki hâl tercümesi "Yûsufefendizâde" madde başıyla verilmiştir.

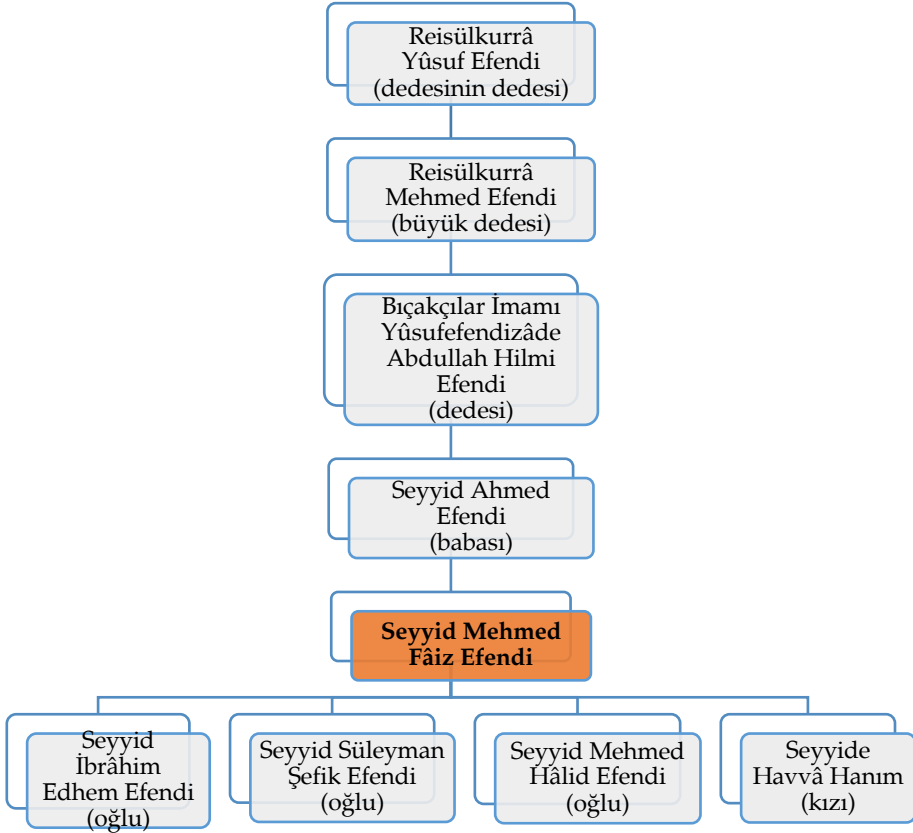
¹⁰ Nitekim *Sicill-i Osmânî*'de yer alan hâl tercümesi "Abdullah Efendi (Bıçakçılar İmamı)" başlığıyla takdim olunmuştur.

¹¹ Mehmed Süreyya, a.g.e., C. 2, s. 508; C. 3, s. 746.

¹² Mısır Milli Kütüphanesi, Mecami Türki Talat, nr. 79/2, vr. 21b.

¹³ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY3710, vr. 3b.

de onun bir diğer oğlu olduğu anlaşılmakta olup¹⁴ bu görünümüyle adı geçen zevat tam bir ulema ailesi olarak karşımıza çıkar. Bunlardan başka, "Hafide Seyyide Havvâ binti Nakîbü'l-esrâf Muhammed Fâiz Efendi" şeklinde imza edilmiş 1800 yılına ait tali bir belge¹⁵ aracılığıyla Fâiz Efendi'nin Havvâ Hanım (ö. ?) adlı bir de kızı olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

¹⁴ Taylesânîzâde Abdullah Efendi (ö. 1794-95 [?]), İstanbul tarihinde "Fâiz Efendizâdeler" olarak bahsettiği İbrâhim Edhem ve kardeşi Mehmed Hâlid Beyefendilerin 17 Safer 1204 (5 Kasım 1789) tarihinde "kabza alma" merasimlerinin olduğunu ve kabzalarını da babaları Fâiz Efendi'den aldıklarını aktarıyor. *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789): Taylesânîzâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, haz. Feridun M. Emecen, Tatav Yayınları, İstanbul 2003, s. 428.

¹⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), 312.18164.1. Belge özetinde "Fâiz Efendi" yerine hatayla "Hâiz Efendi" şeklinde kayıtlı.

Bütün bu bilgiler doğrultusunda aile şeceresinin önemli bir kesitini şu şekilde aktarabiliriz:

Mehmed Fâiz Efendi'nin *Riyâzu'n-Nukabâ*¹⁶ ve *Devhatü'n-Nukabâ*'da¹⁷ kaydedilen resmî vazifelerine gelince, kendisi evvela 1160 Ramazan'ında (1747 Eylül-Ekim) müderris olarak ilmiyeye dâhil olmuş, aradan geçen uzun bir zamanın ardından 15 Muharrem 1190 (6 Mart 1776)¹⁸ tarihinde Kuds-i Şerif payesi ile Üsküdar kadılığına atanmış¹⁹, halefi Üsküdârî Mustafa İsmüddin Efendi'nin 1192 (1178-79) yılında vazifeyi devralmasına²⁰ değin buradaki görevini sürdürmüştür. Daha sonra 1199'da (1784-85) Bilâd-ı Hamse mevleviyeti statüsündeki Edirne kadılığına tevcih edilen Fâiz Efendi, buradaki mesaisini de halefi İmamzâde Sâdık Mehmed Efendi'nin 1200 Safer (1785 Aralık-86 Ocak) ayında ilgili kademeye getirilişine kadar devam ettirmiştir.²¹

Mehmed Fâiz Efendi'nin hâl tercümesini aktaran kaynaklarda onun hangi medresede müderrislik yaptığına dair herhangi bir kayıt yer almıyor ise de ilk kadılık mahalli olan Üsküdar kazasına tayin edildiğini gösteren belgede "Dârühadîs-i Süleymâniyye müderrisi" şeklinde belirtilen cari vazifesi doğrultusunda, kadılık öncesinde adı geçen medresede görev aldığını söyleyebiliriz. Bu müessese, aynı zamanda onun uzmanlık sahasını da aydınlatmakta olup tıpkı dedesi Abdullah Hilmi Efendi gibi hadis ilminde ön plana çıktığını gözler önüne sermektedir. Diğer yandan

¹⁶ Yunus Aktı, *Ahmed Nazif Efendi ve Nakibüleşraflara Dair Eseri: Riyâzu'n-Nukabâ - Tahlil ve Metin*-, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 88.

¹⁷ Ahmed Rif'at, *Devhatü'n-Nukabâ*, haz. Hasan Yüksel - M. Fatih Köksal, Dilek Matbaası, Sivas 1998, s. 107.

¹⁸ Bu tam tarihi Vak'anüvis Sâdullah Enverî, tarihinde zikrediyor. Bk. Hikmet Çiçek, *(Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihinin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 305.

¹⁹ Üsküdar kadısı olarak vazifelendirildiğini gösteren tevcihat belgesi şurada kayıtlıdır: BOA, Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I), 360.25152.

²⁰ Bk. *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, haz. Rıza Oğraş, Emirdağ Ofset, Burdur 2001, s. 203-204.

²¹ Bk. Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne: 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, C. 2/1, haz. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi, Edirne 2014, s. 1285. Fâiz Efendi'nin Edirne kadısı olarak imza ettiği 9 Nisan 1785 tarihli bir vesikaya şu demirbaştan ulaşılabilir: BOA, Cevdet Evkaf (C.EV), 520.26298.0.

müdürlükten kadılığa geçiş tarihi göz önünde bulundurulduğunda onun otuz yılını tedrisle geçirdiği görülmektedir ki bu önemli bilgiyi de burada özellikle ifade etmek gerekir.

Fâiz Efendi, vazife hayatını 1203 (1788-89) yılında atandığı Medine-i Münevvere kadılığı²² ile devam ettirmiş, bilahare, 1205 Receb (1791 Mart)²³ ayı ortalarında, Seyyid Yahyâ Tefik Efendi'nin (ö. 1205/1791) şeyhülislâmlığa gelmesiyle birlikte boş kalan nakîbüleşraflık makamına getirilmiştir. Osmanlı'da nakîbüleşrafların kronolojik olarak sıralandığı bir listeye göre kendisi bu kademedeki 47. kişi olarak görev almıştır.²⁴ Bu makama gelişinden bir yıl sonra, 1206'da (1791-92) en yüksek mevleviyet sayılan İstanbul (Dârülhilâfe/Dârüssaltana) kadılığına atanmış²⁵, 4 Şevval 1208 (5 Mayıs 1794)²⁶ tarihinde nakîbüleşraflığı bu vazifeyle beraber sürdürmekte iken vefat etmiştir. Bağdatlı'nın verdiği doğum tarihi dikkate alındığında vefatında 80 yaşında olduğu anlaşılan Fâiz Efendi'nin mezarı Kasımpaşa mevkiinde bulunan Tersane Bahçesi'ndedir.

Mehmed Fâiz Efendi'nin ilmiye dâhilinde aldığı resmî vazifeleri, bilinen ayrıntılarıyla birlikte, şöyle bir tabloda gösterebiliriz:

²² *Riyâz*'da paye kaydıyla verilmiş.

²³ *Devha*'da vazifeye geliş tarihi 21 Receb 1205 (26 Mart 1791), *Sicil*'de ise 8 Receb 1205 (13 Mart 1791) olarak verilmiştir. Bizzat kendisi tarafından hazırlanan ve mührünü ihtiva eden bir siyadet hüccetinde ise bu tarihin "*evâsıt-ı Recebî'l-ferd li-sene hamse ve mi'eteyn ve elf*" şeklinde belirtildiği görülüyor.

²⁴ Bk. Ayhan Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 224.

²⁵ Bu vazife *Riyâz*'da yine paye kaydıyla verilmiş olmakla birlikte giriş cümlesinde kendisinin İstanbul kadılığından mazul olduğu sırada nikâbete geldiği bilgisine yer verilmiştir. Fâiz Efendi, 1205'te nakîbüleşraflık makamına geldiğine göre burada bir karışıklık olduğu anlaşılıyor.

²⁶ Mehmed Efendi'nin vefat tarihini bu en belirli şekliyle *Devha*'dan öğreniyoruz. Ârif Hikmet, vefat tarihi olarak 1207 senesini vermişse de (*Tezkire-i Şu'arâ*, haz. Sadık Erdem, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 115) halefi durumundaki Seyyid Mehmed Atâullah Efendi'nin nasb tarihini göz önünde bulundurduğumuzda tezkire sahibinin verdiği tarihin doğru olmadığı anlaşılıyor. Öte yandan vefat tarihinin açıkça zikredilmediği *Riyâz*'da ise Fâiz Efendi'nin, nikâbet vazifesine geldiği yıl vefat ettiği iması yer almaktadır ki bu aktarımın da aynı şekilde hatalı olduğunu ifade etmemiz gerekir.

	Görev/Kademe	Birim/Statü	Paye	Tevcih Tarihi
1	Süleymaniye Dârülhadis müdürlüğü			
2	Üsküdar kadılığı	Mahreç mevleviyeti	Kudüs	h. 1 Ca 1190 m. 18 Haz 1776
3	Edirne kadılığı	Bilâd-ı hamse mevleviyeti		h. 1199 m.1784-85
4	Medine-i Münevvere kadılığı	Haremeyn mevleviyeti		h. 1203 m. 1788-89
5	Nakîbüleşraflık			h. 8 B 1205 m. 13 Mar 1791
6	İstanbul kadılığı	En yüksek mevleviyet		h. 1206 m. 1791-92

Hâl tercümesini aktarırken, Fâiz Efendi'nin bulunduğu mevkii daha iyi kavrayabilmek adına, onun en dikkat çekici vazifesi olan nakîbüleşraflık kurumu hakkında da kısa birkaç malumat vermek yerinde olacaktır.

Osmanlı'dan önceki İslâm devletlerinin teşkilat düzenlerinde de benzerleri mevcut olan nakîbüleşraflar, Peygamber neslinden gelen kimselerin (seyyid ve şeriflerin) hukuki statüleriyle ilgilenecek bu zevatın idari/mali işlemlerini düzenlemekle sorumlu idiler. Dinî-bürokratik konumları gereği devlet hiyerarşisinde üst düzey bir yetki ve sorumluluk alanına sahip olup kendileri de seyidler arasında yer alan ve yüksek kademeli ilmiye mensupları arasından seçilen nakîbüleşraflar, vazifelerini payitahtta, kendi ikametgâhlarından idare etmekteydiler; taşradaki merkezlerde ise vekilleri iş görmekteydi. Seyyid ve şeriflerin şecerelerini kaydederek müteseyyidlerin²⁷ seyidlere sağlanan çeşitli imkân ve imtiyazlardan²⁸ istifadesini engellemekle yükümlü olan bu kademe

²⁷ Müteseyyid; seyid olduğunu iddia eden ancak gerçekte seyid olmayan kimseleri karşılayan bir tabirdir.

²⁸ İktisadi, sosyal ve hukuki imtiyazlar, askerlikten muafiyet, kıyafet imtiyazı ve hususi ihsanlar gibi çok çeşitli başlıklar altında tasnif edilen bu içerik hakkında detaylı bilgi için bk. Ayhan Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi ve Trabzon Seyyidleri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumunu Bildiriler Kitabı*, C. 2, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 975-977.

mensupları biat, kılıç kuşanma, mevlid, cülus gibi resmî merasimler esnasında şeyhülislâmla birlikte protokol arasında ön sıralarda yer alır ve tören duasını yaparlardı. Ayrıca padişahın bizzat katıldığı seferlere yine bazı seyyidlerle birlikte katılarak daima sancak-ı şerifin yanında yer alırlardı.²⁹ Bu noktada Fâiz Efendi'nin, protokolde oldukça önemli bir yeri olan bu makamı, III. Selim (1789-1807) devrinde idrak ettiğini de hatırlatmak gerekir. O sırada meşihat makamında ise selefi olan Seyyid Yahyâ Tevfik Efendi (ö. 1205/1791), sonrasında ise Mekkî Mehmed Efend, (ö. 1212/1797) ve Dürriâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1740/1800) bulunduğu bilgisini de buraya ilave edebiliriz.

Söz konusu resmî kademenin burada kısaca yer verdiğimiz özelliklerine binaen Mehmed Fâiz Efendi'nin donanım, mesleki tanım ve devlet ricali arasındaki konumu hakkında daha somut bir çerçeve sunabildiğimiz düşüncesindeyiz.

Eserleri, Edebî Şahsiyeti Ve Hattatlığı

Mehmed Fâiz Efendi, hatırı sayılır makamlarda bulunmuş bir âlim ve bürokrat olmanın yanı sıra aynı zamanda müellif, şarih, şair ve hattat kimlikleriyle de öne çıkmış bir şahsiyettir. Bu çok yönlülüğü hasebiyle bibliyografik kaynaklar ile şair ve hattatlara dair tezkire türü eserlerde de kendisinden bahsedildiği ve bu yönleri hakkında bazı kısa bilgilerin aktarıldığı görülür.

Öncelikle eserleri hakkında kısa bilgiler verecek olursak, bunların derli toplu bir dökümünü Bağdatlı'nın verdiğini görürüz ki bunlar; *ed-Dürri'l-Munazzam fî Mebâhisi's-Selâseti'l-İ'tikâdiyye, Risâle fi'l-'Ulûm, Kasîde-i Bürde* şerhi ve Türkçe bir divan olmak üzere dört adet metinden müteşekkildir.³⁰ Bunlardan ilki, nüsha ve kataloglarda *Dürre-i Munazzam* şeklindeki kısa

²⁹ Paragraf büyük ölçüde şu kaynaktan hareketle düzenlenmiştir: Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, 322-324. Nakîbüleşraflık hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 161-172; Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

³⁰ Bağdatlı, a.g.e., C. 2, s. 350.

adıyla da kaydedilmiş olup kelimine dair Türkçe manzum bir eserdir.³¹ Bir nüshası Mısır Milli Kütüphanesi Mecami Türki Talat koleksiyonu 79/1 numarada kayıtlı olan ve içerisinde bulunduğu mücelledin 1b-14b yüzleri arasında yer alan bu eser, atıfta bulunduğumuz Arapça katalog çalışmasında belirtildiği üzere 1) *hüsün ve kubuh*, 2) *ef'âlullâh* (ilahi fiilerin kulların maslahatına olup olmadığı) ve 3) *ef'âlü'l-'ibâd* (kulların fiilerinin kendi seçimlerine bağlı mı yoksa bir zorunluluk sonucunda mı gerçekleştiği) şeklinde, daha çok kaza-kader bahislerini ilgilendiren üç temel kelami mevzu ile alakalıdır. *Risâle fi'l-'Ulûm* isimli diğer eserine dair şimdilik herhangi bir bilgiye tesadüf edemesek de bunun ilimler tasnifi ya da İslâmî/tabii ilimlere dair derleme türünde kısa bir eser olduğu düşünülebilir.

Fâiz Efendi'nin bir diğer eseri de, sahabeden Kâ'b b. Züheyr tarafından Hz. Peygamber'e sunulan *Kasîde-i Bürde (Bânet Su'âd)* manzumesi üzerine Türkçe olarak kaleme aldığı şerhtir. Tespitlerimiz doğrultusunda, Osmanlı sahasında *Bürde* üzerine yazılan dördüncü Türkçe şerh olan bu eser³², Fâiz Efendi'nin hem ilmî hem de edebî şahsiyetine ışık tutabilecek bir metindir. Eserin mevcut tek nüshası, müellifin bir evvelki eseriyle aynı mecmua içerisinde, cildin 15b-162b sayfaları arasında kayıtlıdır. İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi klasik dönemin otorite şarihlerinden istifade etmek suretiyle şerhini kuran Fâiz Efendi'nin bu eseri, kaside üzerine yazılan diğer Türkçe şerhler arasında en ayrıntılı gramatik tahlilleri içeren şerh olarak boy gösterir. Eserin mukaddime bölümünde geçen, "istifâde-i tullâb için niçe kavâ'id serd ü i'lân" ibarelerinden hareketle şarihin bu tafsilata Arapça talim ve tedris bağlamında pedagojik bir değer atfettiği anlaşılmaktadır. Eserdeki ilmî/talimî içeriği yansıtan bu gramatik

³¹ *Fihrisü'l-Mahtûtâtî't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye*, Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme, Kahire 1989, s. 31. Eserin Türkçe olduğunu aktaran bu katalog, mukaddimesi olmayan bu manzumenin baş tarafını şöyle verir: *بنام آنکه امرش در حسن باد* Başlangıç ibarelerinin Farsça olması, ya manzumeye Fârisî beyitlerle giriş yapıldığını yahut katalogda esere Türkçe denirken yanlış bilgi verildiğini düşündürüyor.

³² Fâiz Efendi, eserinin mukaddimesinde bu şerhi Üsküdar kadılığı zamanında yazdığını ima ediyor, ki bu da eserin 1776-1778 yılları arasına tarihleneceğini gösteriyor. Kendisinden önce aynı kaside üzerine Türkçe şerh yazan şarihlerse Galata Kadısı Üsküdârî Ramazan Ahmed Efendi (ö. 1078/1667), Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa (ö. 1103/1692) ve -1754 tarihli ilk şerhiyle- Üsküdârî Mustafa İsmâüddin Efendi'dir (ö. 1203/1789).

izahların ardından gelen nesre çeviri bölümlerinde ise eserin bir diğer özelliği olan edebî yönü ortaya çıkmakta, müzeyyen inşa dilinin hâkim olduğu bu pasajlar ise son aşamada verilen manzum tercüme ile birlikte Fâiz Efendi'nin edebî hüner ve birikimini etkili bir şekilde yansıtmaktadır.³³

Bu eserlerinden başka, Fâiz Efendi'nin bir de Türkçe divanından bahsedilmektedir. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in (ö. 1275/1859) tezkiresinde, "Fâiz" başlığı altında, kendisinin çok kısa bir hâl tercümesine yer verilmekte ve bir divanı bulunduğu ifade edilmektedir.³⁴ Tezkiredeki madde başından hareketle, şairin Fâiz mahlasıyla şiirler yazdığını ve bu şekilde bir divan tertip ettiğini anlıyoruz.³⁵ Bağdatlı da verdiği bilgiler arasında onun Fâiz mahlasını edindiğini belirtmektedir. Öte yandan *Riyâz* ve *Devha*'da yer alan hâl tercümelerinde ise onun Safhî mahlasıyla benzersiz şiirleri olduğu kaydedilmiştir. Kanaatimizce bu ikilik, bir çelişki olarak değil, tercih değişikliği ya da birden fazla mahlas edinme dolaylı bir çeşitliliğe bağlı olarak değerlendirilebileceği³⁶ gibi, Mehmed Fâiz Efendi'nin, yine nakîbüleşraflık makamında bulunan ve şiirlerinde aynı şekilde Safhî mahlasını tercih eden Seyyid Mehmed Saîd Efendi (ö. 1165/1752) ile karıştırılmış olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir.³⁷

³³ Şerhin ayrıntılı bir incelemesi için bk. Ömer Said Güler, a.g.tz., s. 89-108.

³⁴ Ârif Hikmet, a.g.e., s. 115. Neşirde Fâiz mahlaslı peş peşe iki şair sıralanmış ise de bu kısımların ikisi de aynı zata, yani Nakîbüleşraf Seyyid Mehmed Fâiz Efendi'ye aittir.

³⁵ Umduğuna nail olan, muradına erişen, zafer bulan, muvaffak olan gibi anlamlara gelen Fâiz, tezkirelere göre klasik Türk edebiyatında –laakal– on şaire mahlas olmuştur. Bk. Mustafa İsen, "Dîvân Edebiyatında Mahlasdaş Şâirler", *Tezkireden Biyografiye* içinde, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 210. Mehmed Fâiz Efendi de bu on şairden biridir. Fâiz mahlaslı diğer şairler için bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, y.y. ts., C. 4, s. 1417-1428.

³⁶ "Fâ'iz / Safhî" madde başıyla verilen bir hâl tercümesinde de meselenin bu ihtimal doğrultusunda değerlendirildiğini görmekteyiz. Bk. Mehmet Fatih Köksal, "Fâ'iz / Safhî, Bıçakçılar İmamı Hafidi Seyyid Mehmed Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/faiz-safhi-bicakcilar-imami-hafidi> (Erişim tarihi: 21.05.2021).

³⁷ *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı*, haz. Sadık Erdem, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1994, s. 187. *Devha*'nın naşirleri de tezkirelerde kayıtlı olan Safhî mahlaslı 4 şair bulunduğunu belirterek bunlardan hiçbirinin Fâiz Efendi olmadığı bilgisini aktarıyor ve devamında bu şairlerden birinin, yukarıda adı geçen Nakîbüleşraf Seyyid Mehmed Saîd Efendi olduğu bilgisini öne çıkarıyorlar. Bk.

Ârif Hikmet Bey ve bilahare Bağdatlı İsmâil Paşa'nın verdiği bilgiler doğrultusunda varlığından haberdar olduğumuz Türkçe divan, ne yazık ki bugün elde değildir. Bununla birlikte Sadettin Nüzhet Ergun, onun bizzat kendi el yazısıyla bir şiir mecmuasına tesadüf ettiğini haber vermektedir.³⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY3710 numarada kayıtlı olup bugün de mevcut ve istifadeye açık olan 45 yapraklık bu mecmuaya yakından baktığımızda burada bizzat şaire ait olup Fâiz mahlasıyla yazılmış çeşitli manzumelerin yer aldığını görürüz. İlk olarak bu manzumeler arasında 121 beyitlik Türkçe manzum bir mi'râciyyenin şairin edebî şahsiyeti bakımından mecmuadaki en dikkat çekici eser olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.³⁹ Bundan başka, Van Müftüsü ve Vâin mahlaslı Bedreddin Ömer Efendi'ye (ö. 1126/1714) ait olup ilk lafızlarından hareketle *Kasîdetu Fetahnâ bi'smi Fettâh* unvanıyla bilinen ve aslı 61 beyit olduğu hâlde nüshalarında çoğunlukla 14 beyit olarak aktarılan na't-ı şerif⁴⁰ üzerine yazdığı Arapça bir tahmis de aynı şekilde dikkat çekicidir. Mecmuada Fâiz Efendi'ye ait olan diğer şiirlerse şöyle bir üçlü bir tasnife tabi tutulabilir: 1) Padişah, şehzade ve şeyhülislâmlar için tebriknâme türünde nazmettiği

Ahmed Rif'at, a.g.e., s. 107 (223. dipnot) | *Râmiz Tezkiresi'*nde yer alan hâl tercümesinde Sultan I. Mahmud (1730-1754) dönemi şairleri arasında gösterilen bu Seyyid Mehmed Saîd Efendi'yi, yine nakîbüleşraf olup Saîd mahlasıyla şiirler yazan IV. Mehmed (1648-1687) dönemi şairlerinden Es'adzâde Seyyid Mehmed Saîd Efendi (ö. 1098/1687) ile de karıştırmamak gerekir.

³⁸ Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., C. 4, s. 1426. Bununla birlikte mecmua içerisindeki mi'râciyye, Taylesânizâde Hâfız Abdullah Efendi'nin (ö. 1794-95 [?]) hatt-ı destinden çıkmış olduğundan, mecmuanın tamamen Fâiz Efendi'nin hattıyla yazılı olmadığını da ayrıca not düşmek gerekir.

³⁹ Eserin tarihine dair kesin bir bilgi mevcut değilse de söz konusu mecmuada kayıtlı olan nüshası 12 Rebiülevvel 1201 (3 Ocak 1787) günü istinsah edildiğine göre eserin bundan evvelki bir tarihte yazıldığını bilebiliyoruz. Eserin bir diğer nüshası da, aynı müstensih olan Taylesânizâde'nin kaleme aldığı İstanbul tarihinin baş tarafında –ki bu da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonu, nr. 2158, vr. 1b-5b arasında kayıtlıdır–, yine onun hattıyla münderiştir. Bk. Feridun Emecen, "Taylesanizade Abdullah", *Historians of the Ottoman Empire*, 2008, <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/taylesanizade-abdullah> (Erişim tarihi: 11.02.2022).

⁴⁰ Bk. İbn-i Nuh, *Van Tarihi*, haz. Zeki Tekin, Ahenk Yayınevi, Van 2003, s. 83-84.

Arapça-Türkçe medhiyeler⁴¹, 2) Osmanlı şiirinin önde gelen isimlerine ait bazı gazeller üzerine yazdığı nazireler, 3) ailevi bazı hadiseler üzerine kaleme aldığı tarihler.

Bu üç grubu teşkil eden manzumeleri detaylandırarak olursak, ilk grupta Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) için yazdığı manzum-mensur karışık Arapça-Farsça bir dua, aynı padişaha hitaben bayram münasebetiyle yazdığı 13 beyitlik bir tarih manzumesi, ayrıca oğlu Şehzade Ahmed'in doğumu münasebetiyle yazdığı 16 beyitlik bir tarih manzumesi⁴², Sultan III. Selim'in (1789-1807) cülusu münasebetiyle yazdığı 15 beyitlik bir tarih manzumesi ile ayrıca Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi, Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi ve Şeyhülislâm Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi hakkında 15'er beyitlik Arapça birer medhiyenin yer aldığını görmekteyiz. Şüphe yok ki bu nazım parçaları, Fâiz Efendi'nin muhiti, mevkii, münasebetleri ve himaye ilişkileri bağlamında değerlendirilebilecek kritik ipuçları durumundadır.

Fâiz Efendi'nin ikinci grubu oluşturan şiirleri ise Bâkî (2 gazeline), Şeyhülislâm Yahyâ (2 gazeline), Nef'î, Koca Râgıb Paşa, Salâhî ve Sâlim'in gazelleri üzerine yazdığı toplamda 8 nazireden müteşekkildir. Belirttiğimiz gibi ilk gruptaki şiirlerinin, daha ziyade, şairin himaye ilişkileri ve edebî muhitler bağlamındaki konumunu ortaya koymasına mukabil, bu gruptaki şiirlerinse onun asıl edebî hüner ve beğenisini görmemize aracı olduğunu ifade edebiliriz. Adı geçen şairlerin meşhur gazelleri üzerine nazire yazma teşebbüsü dahi başlı başına onun nazımdaki kudreti hakkında bir ön fikir verebilecek durumdadır.

Öte yandan mecmuada Fâiz Efendi'nin kendi şiirlerinin dışında başka şairlere ait manzumeler de yer almakta, bunlarsa mecmua sahibinin edebî

⁴¹ Fâiz Efendi'nin III. Selim'in cülusu dolayısıyla yazdığı tarih manzumesi –Sadeddin Nüzhet'in işaret ettiği üzere– şu hususi mecmua içerisinde de kayıtlıdır: *Kasâ'id-i Cülûsiyye-i Sultân Selîm Hân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, nr. 827, vr. 4b-5a.

⁴² Fâiz Efendi'nin Üsküdar kadısı olduğu 1190 (1776) yılında yazdığı bu tarih manzumesinde geçen "Bir musanna' beyt nazm itdi o dem ilhâm ile / Kim sekiz vech ile târîh buldu anda ârifân" beytinin de açık işaretiyle sekiz cihetle tarih düşüren şair, "Şerh-i Târîh" unvanı altında kaydettiği beş beyitte bu vecihlerin bir izahını yapmıştır. Mecmuanın ilgili yaprağında bu vecihlerin 1190 tarihini veren rakamsal gösterimleri de mevcuttur.

ilgi ve şahsiyetini bir başka cihetten aydınlatmaktadır. Mecmuanın çeşitli yerlerine dercedilmiş olan bu şiiirlerse İlhâmî (III. Selim), Cihangir (III. Mustafa), Sünbülzâde Vehbî, Nâbî, Nedîm, Koca Râgıb Paşa, İzzet Paşa, Münîf, Atâ, Âtîf Efendi, Nâşid Bey Efendi, Şâkir Bey, Necib Efendi, Benli Efendi, Vassâf Abdullah Efendi, Hindî Molla Efendi, Defterdar Abdi Efendi, Rumeli Kazaskeri Ârif Efendi ve Kazasker Tefvik Efendi gibi Osmanlı edebiyatının en güçlü simalarını da aralarında barındıran şöhretli ediplere ait gazel, kaside ve sair manzumelerden oluşmaktadır. Her ne kadar ona ait olduğu aktarılan divan elde değilse de, onun şiir anlayışını, söz konusu mecmua içerisine kaydettiği ve ekseriyetle gazellerden oluşan bu gibi manzumeler aracılığıyla da anlayabiliyoruz.

Şairin üçüncü ve son grupta yer alan, yani ailevi içerikteki manzumelerine gelince, bunlarsa oğlu Mehmed Hâlid Efendi'nin sakal bırakışı ve ilmiyeye dâhil oluşu münasebetiyle kaleme aldığı iki tarih gazelinden ibarettir. Bu tarihlerin hemen arka yaprağında, Fâiz Efendi'nin oğlu Edhem'in, kendi çocuğunun doğumu üzerine düşürdüğü tarihler de yer almaktadır. Bütün bunlardan başka mecmua içerisinde Fâiz Efendi'ye ait 1 gazel, 1 kıt'a ve birkaçı mükerrer olarak kaydedilmiş durumda 10 kadar da müfred⁴³ bulunmaktadır.

Fâiz Efendi'nin eser ve şiiirlerinin tür ve içeriği hakkında genel bir değerlendirmede bulunacak olursak, bunların baskın bir şekilde peygamber merkezli olduğunu kaydedebiliriz. Sahabeden Kâ'b b. Züheyr'in Hz. Peygamber'e sunarak onun takdir ve ihsanına mazhar olduğu *Kasîde-i Bürde* isimli meşhur şiiiri üzerine yazdığı ve manzum bir tercüme de içeren şerh metni başta olmak üzere manzum mi'râciyyesi ve epey meşhur bir başka na't-ı şerif üzerine kaleme aldığı Arapça tahmisi, bu kaniya varmamızda belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu eserlerin ortaya çıkmasında onun peygamber neslinden olmasının tesiriye muhakkaktır. Bir önceki başlık altında gördüğümüz gibi, onun hadis ilminde öne çıkarak Osmanlı'da hadis ilmi noktasında parmakla gösterilen bir kurumda, Süleymaniye Dârülhadisinde vazife alması, diğer taraftan müzeyyen hat levhalarında Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerini dercetmesi gibi önemli ayrıntıları da yine bu tesir üzerinden izah etmek mümkündür.

⁴³ Diğer şairlere ait olup mecmuada yer verilen müfredlerin baş taraflarında Bâkî, Nâbî, Nef'î, İzzet gibi, şairlerinin mahlasları yazılı iken aidiyeti belirtilmeyen müfredlerinse bizzat Fâiz Efendi'ye ait olduğu anlaşılıyor.

Yine bununla bir şekilde irtibatlı olarak hakîmâne üslubun onun şiirlerinde merkezî bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Salâhî'nin (Salâhaddîn-i Uşşâkî) bir gazeline yazdığı nazirede geçen,

Muhakkaktır ki Hak yüsr ile usru eylemiş ta'kîb
Te'emmül eyleyende inşirâhı hâr hâr olmaz

şeklinde, ayete⁴⁴ yaptığı bir telmih, feleğin ve hadiselerin baskısı karşısında şairin dinî/ilahi bir şuurla temkin ve teselli temlerini ön plana çıkarma gayretinde olduğunu ortaya koymaktadır. Nef'î'nin,

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül
matla'lı şûhâne gazeline yazdığı nazirede yer verdiği,

Manzar-ı feyyâz-ı âlem mehbit-i envâr-ı feyz
Dürc-i rükn-i gevher-i İslâm u îmândır gönül

Me'haz-ı ehl-i hikem dense aceb mi Fâ'izâ
Feylesof-ı hikmet ü dâna-yı devrândır gönül

beyitleri, "gönül" penceresinin bir başka iklime açılan kapısına dikkat çekmekle bu eğilimin belki de en çarpıcı işaretlerini bünyesinde taşır. Bu tarz ve üslubuyla adeta Nâbî'ye ait manzumeleri andıran şiiri, onun edebî üslubu ile düşünce ve hayal dünyası hakkında önemli ölçüde bir fikir verir. Mecmuada şiirlerine en fazla yer verilen şairin Nâbî olması da bu bağlam doğrultusunda bir tesadüf değil, bilakis bu hususu teyit edici bir başka önemli noktayı oluşturur. Yine mecmuadaki "Kıt'a-i Nasîhat-âmîz" unvanlı şu nazım parçası da bahse mevzu tarzın gözle görülür ifadelerinden biri olarak değerlendirilebilir:

Olanlar hidmet-i sultâna mahrem
Gerekdir bu iki hasletle hem-dem
Giricek içerüye ola a'mâ
Çıkınca taşrasına ola ebkem

Öte yandan mecmua içerisinde âşıkâne tarzda gazeller de yok değildir. Nazireler dışında kalan eldeki tek gazeline geçen,

⁴⁴ İnşirâh, 94/5-6.

Bu zene bakdıkça dil pür-hûn olur kim gûyiyâ
Ol la'ldir ol kim almuşdır güneşden reng ü fer

Dîdemi dendân ü la'linden ayırmam dâ'imâ
Kim dür-i yâkût velî şâd idüp eyler mi keder

Bin ezâ eyler bana yâre oldum mübtelâ
Fâ'izâ yok çâre illâ kim tahammül yâ sefer

beyitleri ile hususan Râgıb Paşa'ya ait gazele yazdığı naziredeki,

Lebi gonce yüzü gülzâr dili gûyâ bülbül-i zâr
Bunu serv-i hoş-reftâr salına geze ol âfet

Femi dürc-i dürr-i meknûn dahi âli hadden efzûn
Ney ü tanbûr ile kânûn çalına kopa kıyâmet

Soyuna o sîm-i sâ'id gele bezme ola kâ'id
Dahi vakt ola müsâ'id gele mi dile küdüret

beyitleri ve ayrıca,

Kâkülün kim tel tel etrâf-ı arakçinden çıkar
Kâr-bân-ı müşge benzer Çîn-i Mâçîn'den çıkar

Miyânından haber sordum didi ol gözleri âhû
Ötesi kûh-ı billûra çıkar bir ince beldir bu

Cânı göndermek dilerdim da'vet-i dil-dâra ben
Korkarım gönlüm gibi ol dahi gide gelmeye

Sordular Mecnûn'a Leylâ'nun sa'âdet-hânesin
Sînesin hâk itdi gösterdi dil-i vîrânesin

Dilberin gönlüne âhım itmedi aslâ eser
Gerçi derler âh-ı âşık seng-i hârâda geçer

gibi müfredleri, Fâiz Efendi'nin, Osmanlı şiirinin bu en rağbet edilen tarzına da kayıtsız kalmadığını gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan tebriknâme türünde kaleme aldığı şiirlerindeyse Nef'î'nin nazmını anımsatan,

Buldu şeref dünyâ yine esdi murâd üzre nesîm
 Çıkdı sa'âdet tahtına şevket ile Sultân Selîm
 matla'ı ile ayrıca,

Dem-be-dem mir'ât-ı ikbâlin mücellâ eyleyüp
 Hak Te'âlâ itmesin mir'ât-i kalbin jeng-yâb

Böyledir dâ'im du'â-yı hayrî ehl-i himmetin
 Feth u nusretdir kafâ ikbâl ü devletdir rikâb

Devlet ü iğrâz ile tahta cülûsundan berü
 Olmada dâ'im füyûz-ı İzdî'den feyz-yâb

Niçe eltâf-ı Hudâ'ya mazhar oldu cümleden
 Oldu şimdi feyz-i nusretten dahi çün feth-i bâb

Bu hulûsun muktezâsı böyledir me'mûlümüz
 Milket-i a'dâyı teshîr ide ceyşi yâb yâb

beyitleri, zikre değer üslup örnekleri arasındadır.

Tarz ve üsluba dair geldiğimiz bu noktada, Fâiz Efendi'nin yazdığı bir nazireye, Osmanlı şiirinin değişme ve yenileşme eğilimi gösteren örneklerinden oluşan bir şiir antolojisinde yer verilmiş olmasını da ayrıca dikkatlere sunmak gerekir.⁴⁵

Onun şiirle olan ilişkisinden söz ederken, *Kasîde-i Bürde* üzerine yazdığı şerhte, aynı zamanda kasidenin nazmen bir tercümesini de sunduğunu hatırlatabiliriz. Daha önce *Bürde* üzerine yazılan bazı manzum tercümelere tesadüf ettiğini, ancak bunların pek de kaliteli tercüme olmadığını dile getiren Fâiz Efendi'nin bu sahadaki üslubunu da görebilmek adına tercüme ettiği birkaç beyti burada aktarmak yerinde olacaktır:

İftirâk itdi Su'âd oldu dil ol demde nizâr
 Bî-fidâ abd-i mukayyedir fu'âd-ı rahne-dâr

Gunne vü kühl ü fütûr-ı dîdede ancak gazâl
 Ana benzerdir o dem kim itdi beynûnet niğâr

⁴⁵ Bk. M. Kayahan Özgül, *Osmanlı'nın Hazânında Gazel Dökümü: Modern Türk Şiirini Ararken*, Hece Yayınları, Ankara 2006, s. 53.

Zî-keremdir ol aceb hullâna ammâ n'eyleyem
Va'dine itse vefâ zihninde nush itse karâr

Oldı Urkûb'ın mevâ'îdi ana darb-ı mesel
Kim mevâ'îdi degil illâ ebâtîl ü şîrâr

Ayr-ı vahşî gibi çâpük her nevâhîden lahîm
Mirfakın zıl'ından eb'ad eylemiş perverdigâr

Ben haber aldım ki î'âd eylemiş bana Resûl
Lîk afv itmek Resûlullâh'a olmuşdur şî'âr

Meşy ider anlar cimâl-i bîd-veş ismet ider
Anları darb-ı husâm itdikde kâfirler firâr

Bu vesileyle onun *ed-Dürrü'l-Munazzam* isimli kalam eserini manzum olarak kaleme aldığını da ayrıca dikkate sunmak gerekir. Söz konusu manzumeyi, Fâiz Efendi'nin, şiiri edebî-estetik bir uğraş olarak gördüğü kadar ilmî-teknik bir vasıta olarak da değerlendirdiği şeklinde yorumlayabiliriz.

Fâiz Efendi'nin şairliğinin yanında bir diğer hususiyeti de hattatlığıdır. "Bıçakçılar İmamı ve Sultan Mahmud Vaizi iken vefat eden Zâhid Abdullah Efendi'nin hafidi" şeklinde tanıtıldığı *Tuhfe-i Hattâtîn*'de kendisinin, hüsn-i hattı Tophaneli Sarı Yahyâ Fahreddin Efendi'de (ö. 1168/1755) talim ettiği belirtilmiştir.⁴⁶ Fâiz Efendi'ye ait sülüs nesih tarz üzere iki hüsn-i hat levhası günümüze de intikal etmiş olup⁴⁷ bunların her ikisinde de Hz. Peygamber'in İbn Abbâs'tan rivayet edilen şu hadis-i şerifi yazılıdır:

⁴⁶ Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 495. Bilgiyi aktaran Müstakimzâde'nin, Fâiz Efendi'nin dedesi Abdullah Efendi'den bazı dersler okuduğu bilgisini burada tekrar hatırlatabiliriz. | Öte yandan *Tuhfe*'de verilen hâl tercümesinde madde başı "Meḥmed Fâ'iz" (محمد فائز) yerine "Meḥmed Fâ'iz" (محمد فائض) şeklinde kaydedilmiş olup bu ise onun bizzat kendi hattı ve şahsi mühründeki yazıma muhalif olarak hatalı bir aktarım olmuştur.

⁴⁷ Levhalara ait görseller şurada yer almaktadır: Mustafa Üzel, "Hattat Mehmed Faiz Efendi", *Hattatlar Ansiklopedisi*, 2015, <https://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/12/mehmed-faiz-efendi.html> (Erişim tarihi: 19.05.2021). 2015. İlgili blogu hazırlayan ve linki verilen sekmede levhalardan birinin 2012 yılında bir müzayedede görüldüğünü not düşen Mustafa

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي بَعْضِ خُطْبَتِهِ أَوْ
مَوَاعِظِ مَوَاعِظِهِ أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَشْغَلَنَّكُمْ دُنْيَاكُمْ عَنْ آخِرَتِكُمْ وَلَا
تُؤَثِّرُوا أَهْوَاءَكُمْ عَلَى طَاعَةِ رَبِّكُمْ وَلَا تَجْعَلُوا إِيْمَانَكُمْ ذَرِيعَةً إِلَى
مَعَاصِيكُمْ وَحَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسِبُوا وَمَهْدُوا إِلَيْهَا...

كتبه السيد محمد فائز

[Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla,

Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem, bazı hutbe ve vaazlarında şöyle buyurmuştur:

“Ey insanlar! Dünya meşgaleleriniz ahiretinize engel olmasın, heva ve hevesleriniz Rabbinize olan itaat ve kulluğunuza tesir etmesin, imanınız da günahlarınız için bir bahane olmasın. Hesaba çekilmeden evvel nefislerinizi hesaba çekin ve ona (ölüme) hazırlık yapın!”

Bunu Seyyid Mehmed Fâiz yazdı.]

Bunun yanı sıra yukarıda bahsettiğimiz ve birçoğu bizzat kendi elinden çıktığı anlaşılan mecmuada başka yazı türlerindeki hattını da görmüş oluyoruz. Ayrıca Nakîbüleşraf Defterlerinde yer alan hüccetlerinde⁴⁸ ve sadarete hitaben bizzat kaleme aldığı bir takrirde⁴⁹ Fâiz Efendi'nin şahıs mührü de yer almakta olup mührün sureti ise şu şekildedir:

Üzel, diğerini ise 2015 yılında İsveç'te yine bir müzayedede bizzat gördüğünü kaydediyor.

⁴⁸ MA, ND, 29/3.

⁴⁹ BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1402.56642.

TÜRKÇE ŞİİRLERİ

Manzum Mi'râciyyesi⁵⁰

[FM10b, TT1b]

Mi'râciyye-i Seyyid Muḥammed Fâ'iz Efendi⁵¹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

Oldu Bismillâh ile bed'i kelâm
Tâ bula bu emr-i zî-bâl ihtitâm

Olmaya bir emr anıñla ibtidâ
Qalır eczem olmaz anda intihâ

'Aşq ile hem-râh ise cân u diliñ
Var ise bezm-i maḥabbetde eliñ

İstimâ' et ḥāmemiñ âvâzesin
Güş-i cân ile dem ü âgâzesin

'Andelib-i nâle-perdâz olmuş ol
Tûṭî-i güyende-mümtâz olmuş ol

Girye-i 'aşq ile ol zât-ı naḥîf
Qışsa-i mi'râcı naql éder latîf

Qâ'ile baqma nazar kıl sözüne
Tut simâḥıñ lafza-i dil-süzuna

⁵⁰ *Mi'râciyye* metni, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi 3710 numarada kayıtlı, Fâiz Efendi'ye ait şiir mecmuasında (10b-15a) yer alan nüsha (FM) ile Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu 2158 numarada (1b-5b) kayıtlı bir diğér nüsha (TT) ile mukayese edilerek aktarılmıştır. Her ikisi de aynı müstensihin, Taylesânîzâde Hâfız Abdullah Efendi'nin (ö. 1794-95 [?]) kendi elinden çıkan bu iki nüsha arasında neredeyse hiçbir ibare farklılığı bulunmamaktadır. | Mi'râciyye'yi takip eden şiirlerde Fâiz Efendi'ye ait mecmua "FM" rumuzuyla gösterilmeye devam edecektir.

⁵¹ [serlevha] : Mi'râciyye] TT

Dir̄le isrā-yı Resūl-i Ekrem'ı
Daḥi mi'rāc-ı Nebiyy-i Efḥam'ı

Bir degildir līk mi'rāc-ı Resūl
Buldu birḳaç def'a bu ḳışsa ḥuṣūl

[FM11a]

Andan oldu rāvīlerde iḥtilāf
Böyle naḳl oldu selefdən bī-ḥilāf

[TT2a]

Ba'zı cismānīdir anıñ mā'adā
İnsilāḥ u nevm ile oldu 'aṭā

Bir gece Maḥbūb-ı Ḥayy u Lā-yenām
Ümmü Hānī beytin etmişdi menām

Nāzil oldu ol gece peyk-i Ḥudā
Ya'nī Cibrīl-i Emīn-i Zū'l-ḳuvā

Aña biñ ta'zīm ile ḳıldı nidā
"Yā Muḥammed ḳum"⁵² saña oldu 'aṭā

Ḳā'im olup geldiler Cibrīl ile
Ḳurb-ı bi'r-i zemzeme ta'cīl ile

Gördü anda bir Burāḳ-ı berḳ-nümün
Görmemiş bir esb anıñ gibi 'uyūn

Ebyaz idi ol Burāḳ-ı sīm-gün
Ṭul ile mevṣuf idi ḥaylī uzun

Pes baḡalden cüşsesi aṣḡar idi
Sīnesi yāḳūt-ı şāf aḡmer idi

Nūr-ı ṭarfı ḳande bulsa intihā
Ol maḥalde eyler idi vaż'-ı pā

⁵² "Ey Muhammed, kalk!"

‘Âzim oldu çün rükûba Muştafâ
Kıldı istiş‘âb o esb-i pür-şafâ

Dédi Cibril ebsem ol eyle hayâ
Bundan ekrem binmedi kimse saña

İnkıyâd êtdi o dem ol rahş aña
Pes süvâr oldu Resûl-i Kibriyâ

[FM11b]

Bir maħalde andan êtdiler mürûr
Bir naħilistân fezâ êtdi zuhûr

Dédi Cibrîl saña bu vâlâ-maķâm
Dâr-ı hicret olup eylersin kıyâm

Mevlid-i ‘İsâ ile ıura mürûr
Daħi Medyen’den de kıldılar ‘ubûr

[TT2b]

Cümlesinde ikişer rek‘at namâz
Kıldı Fahru’l-Enbiyâ êtdi niyâz

Yine oldu ol Şeh-i ‘âlî-tebâr
Ol Burâķ-ı berķ-reftâre süvâr

Geldi şağından Resûl’e bir şadâ
Hem yesâr-ı eşrefinden bir nidâ

Eyle ârâm edelim ‘arz-ı merâm
Hâk-i pây-ı ‘izzetine ey hümâm

Êtdi gûş anı o Faħr-i Kâ’inât
Lîk kılmadı birine iltifât

Dédi Cibrîl biri dâ‘î-i Yehûd
Biri dâ‘î-i Naşârâ-yı ‘anûd

Birine olsaydı anıñ iltifât
Bulmaz idi ekşer-i ümmet necât

Dağı bir pür-zîb ü zîver dil-firîb
Zen gelüp dèdi karar èt ey habîb

Kim degildir yol bu olma pür-şitâb
Kılmayup işgâ anı ètdi zehâb

Dèdi Cibrîl bu zen-i fitne-hışâl
Ètdi dünyâda saña ‘arz-ı cemâl

Bir cevâb ètseydiñ aña ger bu şeb
Ümmetiñ dünyâya meyl èderdi hep

[FM12a]

Vardı andan Kuds’e handân-ı beşüş
Kıldı istikbâl anı bî-hadd sürüş

Bağladı bir halkaya rahşın aña
Rabî ederlerdi gürûh-ı enbiyâ

Girdi Akşâ’ya çü Hayru’l-Âlemîn
Geldi rûh-ı enbiyâ vü mürselîn

Kıldı anlar ile anda rek’ateyn
Muhtedâ olup İmâm-ı Kibleteyn

[TT3a]

Çün tamâm ètdi şalâtı ol hümâm
Eyledi bîrûn-ı Akşâ’da kıyâm

İki kâse hoş geldiñ şerbeti
Şundular taHyîran o pür-neş’eti

Biri şîr u biri hamr u hoş-güvâr
Aldı içdi şîri èdüp ihtiyâr

Dèdi Cibrîl “kad eşabte yâ Rasûl”⁵³
Èder ümmetleriñ İslâm’ı kabûl

⁵³ “Ey Resul, isabet ettin.”

Dağı Cibril ile ol Şâh-ı Güzin
Şâhratullâh şâhnına vardı hemîn

Gördü bir süllem muraşşa' pür-güher
Pâyesiniñ biri sîm [ü] biri zerr

Pâyı şâhra üzre bâlâ cânibi
Sağf-ı maḥfûzda meh-i enver gibi

‘Âric olup aña maḥbûb-ı Hudâ
Eyleyüp⁵⁴ ‘azm-i semâvât-ı ‘ulâ

Vardı ânide Resûl-i Zi’l-celâl
Âsumân-ı evvele bî-kıl u kâl

[FM12b]

Bâbınıñ her mışra’ı yâkût-ı nâb
Çuflu lü’lü’-i semîn-i şu’le-tâb

Bir ferişte var çurur anda müdâm
Niçe emlâk ile İsmâ’îl nâm

Ëtdi qar’-ı bâb o dem peyk-i Hudâ
Kimdir ol deyü aña geldi nidâ

Kendüyü bildiricek Rûḥu’l-Emîn
Dédiler ey hâmil-i vaḥy-i Mübîn

Saña hem-râh olan ol zât-ı şerîf
Bize bildir kimdir ol nûr-ı laṭîf

[TT3b]

Dédi Hatm-i Enbiyâ vü Mürselîn
Ahmed ü Muḥtâr-ı Rabbü’l-‘Âlemîn

Dédiler oldu mu meb’ûş ol kerîm
Çıldı mı da’vet anı Rabb-i Raḥîm

⁵⁴ Eyleyüp : Eyledi] TT

Dédi da‘vet oldu açñ der-gehi
Tā ola ‘arşı anñ cevlān-gehi

Dédi gelsin ol Ḥabībim Muşţafā
Bu gece görsün beni etsin şafā

Étdim aña rahmet-i kurbı ‘aţā
Ḳadrin i‘lā eyleyüp Zü‘l-kibriyā

Güş édince nāmını ehl-i felek
Pes taḥıyyet kıldı bi‘l-cümle melek

Eylediler fetḥ-i bāb-ı āsumān
‘İzzet ü ikrām ile rūḥāniyān

Ol dem o derden sa‘adetle Resül
Āsumān-ı evvele kıldı duḡul

Geldi bī-ḥadd anda emlāk-i kirām
Anı istikbāle eyleyüp selām

[FM13a]

Lik varanlarla bile bir sürüş
Ḥānde bilmez olmamuş kaţ‘ā beşüş

Dédi Cibril ḥāzin-i nīrāndır ol
Ya‘nī Mālik ḥādim-i Sübhāndır ol

Dūzaḡı ehl-i ‘azabı ol melek
Hep irā‘et étdi aña yek peyk

Ric‘at étdi ba‘dezān ol pāk zāt
Mevḳi‘ine yine ol ḳuds-i simāt

Ānīde geçdikde ol Faḡr-ı Enām
Gördü incü kürsī üzre bir hümām

Ceddiñ Ādem‘dir selām vèr ey Emīn
Dédi pes Cebrā‘il-i sidre-mekīn

[TT4a]

Çün varup vèrdi selām ol pāk-nijād
Böyle kıldı ol daħi sevķ-i murād

Merħabā ey ibn-i şālih merħabā
Ey Resül-i Hāķ Nebiyy-i Müctebā

Andan èrdi şāniye Cibril ile
Gördü 'İsā ile Yahyā'yı bile

Vèrdi anlara daħi çün ol selām
Ètdi anlar da taħiyyetle kelām

Hayra maķdem dèyü kılup merħabā
Ey aħ-i şālih Nebiyy-i Müctebā

Kıldı çün sevvüm semāya irtikā
Ètdi Yūsuf ile anda iltikā

Ol daħi terħib èdüp dèdi aña
Ey aħ-i şālih Nebiyy-i Müctebā

[FM13b]

Menzil-i çārümde kıldıķda ķarār
Oldu ol menzilde İdrīs'e dūķār

Dèdi tebcil eyleyüp İdrīs daħi
Merħabā şālih nebī şālih aħī

Cilve-gāh ètdikde kāħ-ı pencümü
Gördü Hārūn-ı sa'adet-encümü

Ol daħi İdrīs-veş dèdi aña
Merħabā şālih ķarındaş merħabā

'İzz ile altıncıya ètdi duħul
Eyledi Mūsā ile şöħbet Resül

Eyledi terħib aña Mūsā Nebī
Merħabā kıldı ķarındaşı gibi

Çün semā-i heftüme başıdı qadem
Hâtemü'r-Rusl ü Nebiyy-i Muhterem

Gördü İbrāhīm'i kıldı merhabā
İbn-i şālih dēyü ceddü'l-enbiyā

[TT4b]

Beyt-i Ma'mūr'a tayanmış ol hümām
O Hālil-i bānī-i Beytü'l-Harām

Naql olundu ki anı bī-ihtilāf
Günde yetmiş biñ melek eyler tavāf

Tā kıyāmet gelmez ašlā nevbeti
Bir tavāf edene fehmi et keşreti

Sidre'ye vardı ki bergi fi'l-mişāl
Güş-i fil-āsā şimārı çün kılal

Țutmuş āfākı guşūnu ser-te-ser
Çār-ı cū tahtında cārī bir şecer

Dēdi Cibrīl bunda iskān ētdi Hāk
[FM14a] Geçemem bundan ilerü bir varak

Kıldı andan gülşen-i hulde duhūl
Ya'nī seyrān ētdi cennātı Resūl

Dīdeler görmediği niçe ni'am
Oldu meşhūd-ı Şeh-i 'ālī-himem

Geçdi lā-yuḫşā hicāb andan hemān
Şavt-ı aqlāmı işitdi bī-gümān

Çün güzār ētdi anı da Muştafā
Vāşıl oldu bezm-i qurba bā-şafā

Oldu pes ol maẓhar-ı feyẓ-i İlāh
 Ülke-i *şümme denā*⁵⁵ tahtına şāh

Niteliksiz Zāt-ı Pāk-i Kibriyā
 Oldu manzūr u Hītāmü'l-Enbiyā

Şeş cihāt oldu çü anda nā-bedīd
 Oldu ğarķ-ı baħr-ı envār-ı Mecīd

Ṭayy edüp ol rāhı tır-āsā Resül
*Ḳābe kavseyn*⁵⁶ menzilin kıldı huşul

[TT5a]

Çün Resül etdi tahiyyetle kelām
 Kıldı Hāzret hāzrete redd-i selām

Étdi Hāķ ile kelām-ı bī-şumār
 Şad-hezār vaħy etdi aña Kirdigār

İzn olup andan rücū' etdi Resül
 Yine Mūsā yanına kıldı vuşul

Ümmete tuħfeñ nedir dedı Kelīm
 Dedi elli vaķtı farz etdi Hāķīm

[FM14b]

Dedi ümmetde buña yoķdur tūvān
 Ben muķaddem kıldım idi imtiħān

Pes Cenāb-ı Hāzret'e kıldı rücū'
 Étdi istid'āyı ħıffetle ħuzū'

Onar onar indi beş vaķte namāz
 Lık pencāh ecri ile ser-firāz

⁵⁵ "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı." (Necm, 53/8)

⁵⁶ "O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu." (Necm, 53/9)

‘Avde ibrām étđi yine ol Kelīm
Kıldı istihyā o Maḥbūb u Kerīm

Geldi Cebrā’il ile ol ŧeb yine
Devlet-i ‘izzetle menzil-gāhına

Çün erişdi feyz-i nūr-ı āfitāb
ŧem‘-i ḥāver kıldı dehri ŧu‘le-tāb

‘Āzim oldu Beyt’e maḥbūb-ı Vedūd
Bū Cehil küffār ile étmiş ŧu‘ūd

Eyleyince anda mi‘rācı beyān
ŧordular Beyt-i Muḥaddes’den niŧān

Zāhir étđi pīŧ-gāhında Ḥudā
Her ne ŧordular cevāb vėrđi aña

Kār-sāz oldu aña kim ihtidā
Étdi taŧdıķ-i Resūl-i Kibriyā

[TT5b]

Kıŧŧa-i mi‘rāc-ı Sulṫān-ı Enām
Oldu icmālā bu nazm içre tamām

* * *

Ey ŧeh-i zīver-dih-i taḫt-ı Ḥudā
Tā cidār-ı kiŧver-i ŧümme denā⁵⁷

Ey ḫaṫīb-i minber-i ‘arŧ-ı ‘Azīm
Ḥuṫbeñ āyāt-ı kelām-ı Kibriyā

[FM15a]

Ey türāb-ı merķadi ‘ālī zi-‘arŧ
Ey ğubār-ı der-gehi kühl-i ‘ulā

⁵⁷ “Sonra (Muhammed’e) yaklaŧtı, derken daha da yaklaŧtı.” (Necm, 53/8)

Ey haṭā-pūşende-i ehl-i zünüb
Ey ‘aṭā-baḥşende-i ehl-i tükā

Bu ğarīḳ-i lücce-i cürm ü günāh
Rū-siyāh-ı mecma‘-ı ‘ayn-ı haṭā

Ümmet içre böyle hīç bir ‘āşī ḳul
Gelmemişdir ḥalk olalı bu fenā

Fā’iz ile rüz-ı maḥşerde anı
Ḳıl şefā‘at ey Kerīm-i Zü’l-‘aṭā

Saḥa vü āline aşḫābına hem
Eş-şalātu ve’s-selām ey Müctebā

Temme bi-‘avnillāh

* * *

[FM nüshasındaki ferağ kaydı:]

*Vaḳa‘a’l-ferāğ fi vakti ba‘de şalāti’l-‘aşr fi yeṣmi’l-erbi‘ā fi’l-yeṣmi’s-sānī
‘aşera min şehri Rebi‘u’l-evvel li-sene ihdā ve mi‘eteyn ve elf ‘alā yedeyi’l-faḳīr
Ṭaylesānī-zāde Hāfız el-Hāc ‘Abdullāh ğaferallāhu zünübühü ve setera ‘uyübühü ve
li-men ḳara’a ve nazara fīhi bi-rahmetike yā Erḫame’r-rāḫimīn ve şalli ve sellim ‘alā
eşrefi cemī‘i’l-enbiyā’i ve’l-mürselīn. Āmīn.*⁵⁸

⁵⁸ "Metnin istinsahı, Taylesânîzâde Hâfız Hacı Abdullah tarafından 12 Rebiülevvel 1201 (3 Ocak 1787) Çarşamba günü ikinci namazından sonra tamamlandı. Rahmet edicilerin en merhametlisi olan Cenab-ı Hak, rahmetinin berekâtıyla hem onun hem de eseri okuyup temaşa eden kimselerin günahlarını af, kusurlarını setretsin, bütün peygamberlerin en şerefli olan Peygamber Efendimize salât ve selam eylesin. Āmin."

Tebriknâmeleri

I

[FM27b]

Tārîḥ-i Cülûs-ı Sultân Selîm⁵⁹

[Sultan III. Selim'in cülusu münasebetiyle yazdığı
tarih manzumesi | Receb 1203 / Nisan 1789]

Ez Reşḥa-i Yerâ'a-i Endek-Biḍâ'a
Seyyid Muḥammed Fâ'iz
Ḥâdim-i Każâ-i Medîne-i Münevvere⁶⁰

[müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün]

Buldu şeref dünyâ yine esdi murâd üzre nesîm
Çıkıdı sa'âdet tahtına şevket ile Sultân Selîm

Ëtdi şeref ile kudûm buldu yerin cümle rûsûm
Kalmadı dilde hiç hümûm el-ḥamdulillâhi'l-Kerîm

Şâhen-şeh-i 'âlî-himem sultân-ı memdûḥu'l-ümem
Oldu ḥidiv-i Cem-ḥadem maḥdûm-ı şâhân-ı 'azîm

Dönsün zamânında cihân 'aşr-ı Çehâr-Yâr'a hemân
Güş olmasın hiç el-emân bir kimseden şâlih eşîm

Zât-ı şerîfi dâ'imâ étmektedir 'adl ibtiḡâ
Maḥlûbunuñ dâ'im Ḥudâ kılsın devâmında muḡîm

Ol Ḥüsrev-i vâlâ-maḡâm alsın 'adûdan intikâm
Olsun eli yevme'l-kıyâm feth u zafer ile besîm

⁵⁹ Bu manzume, Fâiz Efendi mecmuasından başka, III. Selim'in cülusu münasebetiyle yazılan manzumelerin bir arada yer aldığı *Kasâ'id-i Cülûsiyye-i Sultân Selîm Hân* unvanlı mecmua içerisinde de yer almaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, nr. 827, vr. 4b-5a.

⁶⁰ Cülûsiyye mecmuasında (CM) serlevha "Sâbıkâ Edirne Kâḍısı Muḥammed Fâ'iz Efendi'niñ Tārîḥidir" şeklindedir.

Kılsın aña Bārī ‘aṭā mūyuna gelmesin ḥaṭā
Bābından olmasın cüdā olan şadākatle nedīm

Sultān-ı ‘Ucm [u] hem ‘Arab ḥākān-ı berr u baḥr hep
Ḥān ibn-i ḥān-ı şeh-neseb maḥmūd-ı ensāb ez ḳadīm

Cūdu édüp iḥsān-ı küll luṭfuyla feṭḥ oldu sübül
Şād oldu bi’l-cümle gönül meksūr-ṭab‘ oldu ḥalīm⁶¹

Ey pādişāh-ı yem-kerem v’ey Ḥüsrev-i vālā-şiyem
Eyler du‘ā hep dem-be-dem cümle ḥalāyık ‘an şamīm

Ērdi ḳaşıde temmete ğayrı du‘ā zī-şevkete
Ġalib ola her millete bi-ḥürmeti ṭā sīn u mīm

Ēde Ḥudāvend-i Mu‘īn her emrine şādī ḳarīn
Dā‘im maḳāmında mekīn ola o şāh-ı müstaḳīm

Her cānibi ma‘mūr ola her ‘askeri mañşūr ola
Her düşmeni maḳhūr ola yā Rabbi yā Ḥayy u Kerīm

Gūş etdi cümle şā‘irān vaḳt-i cülūsunda ol ān
Her biri nazm etdi hemān bir tāriḥ-i dürr-i yetīm

Fā‘iz daḥi bir rüz u meh nazm etdi ya‘nī sāl ü meh
Oldu cihāna pādişeh devlet ile Sultān Selīm

II

[FM15b]

**[Sultan I. Abdülhamid Han’a Kurban Bayramı münasebetiyle
sunduğu ıydiyye kasidesi | Zilhicce 1202 / Eylül 1788]**

[fā‘ilātün / fā‘ilātün / fā‘ilātün / fā‘ilün]

Şehriyār-ı mekremet-perver ḥidīv-i yem-‘aṭā
Ḥazret-i ‘Abdülḥamīd Ḥān-ı ‘adālet-intisāb

⁶¹ ḥalīm : selīm] CM

Dem-be-dem mir'ât-ı iqbâliñ mücellâ eyleyüp
 Hâk Te'âlâ étmesin mir'ât-i kalbiñ jeng-yâb

Böyledir dâ'im du'â-yı hayrı ehl-i himmetiñ
 Fetḥ u nuşretdir kafâ iqbâl ü devletdir rikâb

Devlet ü iğrâz ile tahta cülüsundan berü
 Olmada dâ'im füyûz-ı İzdi'den feyz-yâb

Niçe el'tâf-ı Hudâ'ya mazhar oldu cümleden
 Oldu şimdi fevz-i nuşretten daḥi çün fetḥ-i bâb

Bu ḥulûşuñ muḳtezâsı böyledir me'mülümüz
 Milket-i a'dâyı teşhîr êde ceysi yâb yâb

Pâdişâhım çok tefe'ül eyledim Kur'an'dan
 Fetḥ u nuşret âyetiyle oldu ṭab'im kâ-m-yâb

[FM16a]

'Avn-ı Hâk'la işte bu naşr-ı Celîl êtdi zuhûr
 Buldu 'âlem bu beşâretle efendim âb u tâb

Ben de bu âvâze-i fetḥi işitdikde hemân
 Hızır elinden güyiyâ kayd-ı hayâta içdim âb

Şevk ile bir mışra'-ı ber-ceste inşâ eyleyüp
 Hâtır-ı erbâb-ı nazma ḥaylî vêrdim pîç ü tâb

Nâşidâ bu müjde-i cân-baḥş bu eyyâmda
 Şübhesiz oldu du'âsı ehl-i ḥaccıñ müstecâb

Hâtif-i gaybîden istifsâr êdince ma'nevî
 Vêr[d]i bu mazmûn-ı pâk ile cevâb-ı müsteṭâb

Düşdü bu mışra'la bu târiḥ-i mülhem bi's-şavâb
 İki 'ydi birden êtdi pâdişâh-ı Cem-me'âb

III

[FM28a]

**Tārīḥ-i Vilādet-i Sultān Aḥmed
bin es-Sultān ‘Abdülḥamīd Ḥān
lī’s-Seyyid Muḥammed Fā’iz**

**[Sultan I. Abdülhamid’in oğlu Şehzade Ahmed’in doğumu
münasebetiyle kaleme aldığı sekiz vecihli tarih manzumesi
| 1190 / 1776-77]**

[fā’ilātün / fā’ilātün / fā’ilātün / fā’ilün]

Şād-mān ʔtdi cihānı luḥf-ı Ḥayy u Müste‘ān
Erlir maḥşūduna ‘ālem yeñiden buldu cān

Açdı gül-zār-ı neşāḥıñ gıncasın bād-ı sürūr
Her nihālinde geleñ bir bülbül ʔtdi aşıyān

Bu nizām u intizām-ı ‘ālemiñ ancak bu kim
Sa’d ile geldi vücūda necl-i sultān-ı zamān

Ḥādım-i Baḥḥā vü Yeşrib ḥāmī-i şer‘-i kavīm
Māḥī-i şerr u fiten zıll-ı zalīl-i Müste‘ān

Ḥaḫ budur bir pādişehdir kim nazīrin görmedi
Dīde-i dünyā ve mā fihā ne pīr ü ne cevān

Eyleye zāt-ı şerīfin tā-ebed dā’im Ḥudā
Ḥıfz ʔde şehzādesin āfāta dünyāda her ān

Bir muşanna‘ beyt nazm ʔtdi o dem ilhām ile
Kim sekiz vech ile tārīḥ buldu anda ‘ārīfān

Kıldı Sultān Aḥmed’iñ mīlādı günü pūr-şu‘u‘
Necl-i sultān-ı zamān nesl-i şehin-şāh-ı evān

O semiyi-yi Faḥr-i ‘Ālem necl-i şāh-ı muḥ[t]erem

Başdı dünyāya kadem êtdi cihānı şād-mān

Çıkdı eflāke şadā-yı merhabā-i ‘ālemīn
İndi arza Bārekallāhu nidā-yı āsumān

Üsküdār kaçdısi Fā’iz gūş êdüp mīlādını
Tūl-i ‘ömr ile du‘āsın eyleyüp vird-i zebān

Şerh-i Tārīh

İki muşrā‘ı iki tārīhdir ol beytiñ tamām
Geldi bu vech ile de başqa bu beyte hūsn ü ān

Evveliñ āhādına eylerse ‘aşrāt u mi’et
Şānīden imdād o dem şāliş bulur tīb ü tūvān

‘Aksi tārīh-i çehārum pencüm ‘aşr-ı evvele
Gayr-ı ‘aşrāt-ı düvüm çammeyle bulur ‘izz ü şān

‘Aks-i hāmīs sādīsī sābī’ mi’āt-ı evveli
‘Aşr u āhād-ı düvüm çammı ile olur ‘ayān

‘Aks-i sābī’ şāmini bunuñla heşt olur vücūh
Eylesin ‘add êtmeyen taşdıķ ayā şāh-ı cihān

IV

[FM21a]

Tārīh-i İmām-ı Sulţānī Çavuş-zāde

[Çavuşzāde lakaplı İmām-ı Sultānî Mehmed Emin Efendi’nin (ö.
1196/1782) Anadolu Kazaskeri olarak tayini münasebetiyle yazdığı tarih
manzumesi | Zilhicce 1191 / Aralık 1777]

[müstef’ilün / müstef’ilün / müstef’ilün / müstef’ilün]

Zāt-ı şerīf-i pür-hüner sāmī-cenāb-ı mu‘teber
Hem-nām-ı Sulţān-ı Beşer mecmū‘a-i ‘ilm ü beyān

Şems-i ma'ārif maṭla'ı nehr-i meḥāsin menba'
Şāfī fu'ād-ı alma'ı şāhib-kemāl ü kām-rān

Ol mazhar-ı feyz-i Ḥudā zıll-i İllāh'a muḳtedā
Anaṭolı şadrın 'aṭā ètdi aña şāh-ı cihān

Tertīli memdūḥ-ı enām ḥüsn-i edā bī'l-cümle tām
Ḥaḳḳā ki bulmuş bir imām ol pādişāh-ı nükte-dān

Ḳadrin bilüp ol zü'l-kerem vèrdi aña bī-ḥadd ni'am
Şadr ile ḳıldı muḥterem ol şehriyār-ı ḳadr-dān

Fā'iz'de b[u] fikr u nazar tāriḥine buldu zafer
Ḳıldı imāmın kām-ver şadr ile dādār-ı zamān

Nazireleri

I

[FM32a]

Bākī Efendi

[mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün]

Eser āḥım yeli kūyunda cism-i nā-tüvān ditrer
Çemen şaḥnında güyā bāddan berg-i ḥazān ditrer

Gönül bir nāzik-endāmuñ vişāl-i ḥvānın özler kim
Teni pālūde-i ter gibi degseñ bir zamān ditrer

Ḳamer cāmı bu eyvān üzre dā'im şındığı bu kim
Şadā-yı ṭob-ı āḥımdan zemīn ü āsumān ditrer

Şu māhī gibi ki ḥāk üzre düşmüş şudan ayrılmış
Zülāl-i tiğ-i dil-berden cüdā cismimde cān ditrer

Mey-i düşīneden **Bākī** bugün maḥmūra beñzersin

Elinde turmayup cām-ı şarāb-ı erguvān ditrer⁶²
Fā'iz Efendi

Ne dem ersem vişāl-i yāra bu cism içre cān ditrer
 Aña 'arz eylesem hālīm dehān içre zebān ditrer

O gül yüzlü civān-ı hoş-hırāmım çıksa gül-zāra
 Yağasın gönceler çāk eyleyüp hem gülsitān ditrer

Leb-i la'li toķunsa ger kenār-ı cām-ı şahbāya
 Piyāle mest olup ol dem şarāb-ı erguvān ditrer

Ėderse çeşm-i hışm ile nigāh ol āfet-i devrān
 Degil 'uşşāk-ı dil-haste zemīn ü āsumān ditrer

Görünce tīr-i müjgānın dil-i Fā'iz olur lertzān
 Kırunca ol kemān kaçsın hezārān pehluvān ditrer

II

[FM35b]

Bākī Efendi

[mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün]

Gübār-ı haţţıñ olmaz çünki hayrān olmağa bā'is
 Nedir la'-i lebüñ çāk böyle handān olmağa bā'is

Hevā-yı zülfü kılmışdır seni ey ebr āvāre
 Gözüñ yaşı budur seyl-i firāvān olmağa bā'is

Olurken rüz u şeb hem-sāye ol ruhsār-ı zībāya
 Nedir zülf-i dil-āviziñ perişān olmağa bā'is

Yağarlar hep fetil-i dāğ olur destār ile cāme
 Budur abdāllar 'aşkında 'uryān olmağa bā'is

Meger başıñ ser-i kūyunda toķ olmak hevāsıdır

⁶² Krş. *Bākī Dîvânı*, haz. Sabahattin Küçük, TDK Yayınları, Ankara 2019, s. 188.

Dem-â-dem **Bâkîyâ** kolunda çevgân olmağa bâ'is⁶³
Fâ'iz Efendi

Hezâriñ zârına nâz-ı gül-i hoş-ter midir bâ'is
 Miyânında olan yâ cevri-ı kec-ğancer midir bâ'is

Olan revnağ-deh-i meclis ruḡ-ı pür-tâb-ı sâkîdir
 Deme âğâze-i muṭrib midir neyler midir bâ'is

Ḥaṭ-ı ruḡsârı oldu âteş-engîz-i dil-i 'uṣşâk
 Bu âşûba 'aceb berber midir dilber midir bâ'is

Çekilmez çillesi âh ol kemân-ebrûnuñ ammâ kim
 Kesildi mi tûvân-ı şest-i dil âḡir midir bâ'is

Düşersem bârî tenhâ **Fâ'izâ** 'âlem hücum eyler
 Ḥulûş-ı dil mi nâkış yoḡsa bed-aḡter midir bâ'is

III

[FM33b]

Yahyâ Efendi

[mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün]

Elimde şîşe-i rengîn pür mey la'l-i nâb-âsâ
 Gözümde kaṭre kaṭre eşk-i ter dürr-i hoş-âb-âsâ

Mürîd-i 'aşk iseñ incinme ser-gerdânlık el vërse
 Sîpîhri döndürür cûy-ı irâdet âsiyâb-âsâ

Nihâl-i tâze iken böyle bir serv-i bülend oldu
 Dil-i meyyâl çoḡdan yüz sürer pâyine âb-âsâ

Nedîm-i pâk-meşreb ol hevâ-yı 'aşk ile pür ol
 Vücûduñ maḡv olunca meyden ayrılma ḡabâb-âsâ

Şüreyyâ vü hilâle 'arz-ı ḡâl etmem gerek **Yahyâ**

⁶³ Krş. *Bâkî Dîvânı*, s. 117.

Bu fikr ile yolunda pây-mâl oldum türâb-âsâ⁶⁴

Fâ'iz Efendi

Tağıtdı yâd-ı 'aşk-ı dil-rubâ 'aqlım ğubâr-âsâ
Dil-i âvâre mi şayd êtdi ol murğ-ı şikâr-âsâ

Pür êtdi tîr-i müjgân ile sînem ol kemân-ebrû
Mişâl-i şadr-ı Rüstem nâvek-i İsfendiyâr-âsâ

Alır pervâne tâbı şem'-i şeb-efrûzdan ammâ
Benim nâr-ı derûnum kendüden yanar çenâr-âsâ

Şikeste eyleyen pâ-yı dil-i mecrûhu seng-i ğam
Sezâdır efser-i Dârâ'ya dürr-i şâh-vâr-âsâ

Açılmaz sîne-i sîmîn üzre düymeler Fâ'iz
Tılısm-ı dahme-i Efrâsiyâb-ı şehriyâr-âsâ

IV

[FM36a]

Yahyâ Efendi

[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

Saňa ey 'aşık murâd-ı yâr olursa ger murâd
Yâ cefâ yâ luğf elbette olursun ber-murâd

Nâ-murâd olmak murâd êtsem de vechi yok mudur
Çünkü el vèrmez murâd üzre cihânda her murâd

Gönlümü yapmağ da yıkmağ da eliñde dostum
Olur elbette ne eylerse şeh-i kişver murâd

Devlet-i pâ-bûs ile 'uşşâkı eyler kâm-rân
Kâm-bağış-ı ehl-i dilsen senden eylerler murâd

⁶⁴ Krş. *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, haz. Hasan Kavruk, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap ts., s. 32.

Ber-murād olmaḡsa **Yahyā** ḡaşdıñ istiġnāyı ḡo
Nāzenīn maḡbūba beñzer ḡoḡ niyāz ister murād⁶⁵

Fā'iz Efendi

Cān gözüñ aç 'aşḡ ile cānānı bulmaḡsa murād
Cām-ı 'aşḡ iç derd ile dermānı bulmaḡsa murād

Rāh-ı 'aşḡ içre vücūduñ pāy-māl ét ey göñül
Sūy-ı kūy-ı şāhid-i Hırşān'ı bulmaḡsa murād

Nār-ı dūzaḡdan mūrūr étmeksizin imkānı yoḡ
'Adn içinde ḡūr ile ġilmānı bulmaḡsa murād

Şiddet-i rāha taḡammülle ériler menzile
Ḳalma yolda belde-i 'irfānı bulmaḡsa murād

Fā'izā aç gözüñü nefsiñ ne yapmış saña bak
Ḳıl nedāmet ḡāline iḡsānı bulmaḡsa murād

V

[FM33a]

Nef'ī

[fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün]

Hem ḡadeḡ hem bāde hem bir şūḡ sākīdir göñül
Ehl-i 'aşḡıñ ḡāşılı şāḡib-mezāḡıdır göñül

Bir nefes dīdār içün biñ cān fedā étsem gerek
Niḡe demlerdir esīr-i iştiyāḡıdır göñül

Dildedir mihriñ ḡo ḡāk olsun yolunda cān u dil
Ben ölürsem 'ālem-i ma'nāda bākīdir göñül

Zerredir ammā ki tāb-ı āfitāb-ı 'aşḡ ile
Rūzigārıñ şemse-i ḡāk [u] revāḡıdır göñül

⁶⁵ Krş. *Şeyhülislām Yahyā Dîvânı*, s. 67.

Ëtse Nefî n'ola ger gönlüyle dâ'im bezm-i hâş
Hem çadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir göñül⁶⁶

Fâ'iz

Âteş-i ğamda döner süzende biryandır göñül
Aşk-er-i kânûn-ı dâğ-ı sîne vü cândır göñül

Dîde-i hubba remâdın eylesin kehğâl-i 'aşk
Dütiyâ-yı incilâ kühl-i Şifâhândır göñül

'Ârif-i şâhib-'ayâr-ı cevher-i deryâ-yı 'aşk
Hvâce-i kıymet-şinâs-ı gevher-i kândır göñül

Manzar-ı feyyâz-ı 'âlem mehbiţ-i envâr-ı feyz
Dürç-i rükn-i gevher-i İslâm u imândır göñül

Me'haz-ı ehl-i hikem dênse 'aceb mi Fâ'izâ
Feylesof-ı hikmet ü dâna-yı devrândır göñül

VI

[FM32b]

Râgıb Paşa

[mütefâ'ilün / fe'ülün / mütefâ'ilün / fe'ülün]

Nedir ey göñül bu hayret neden âh [u] vâha ruşşat
Meger eylemiş bir âfet seni vaqf-ı derd-i hasret

Nice âfet âfet-i cân sitem-âferîn [ü] fettân
Nigehi belâ nigeh-bân müjeler kazâ niyâbet

O nigâh-ı çeşm-i pür-gü o remîde tarz-ı âhû
Odur ebruvân-ı dil-cû dili étmesin mi ğâret

⁶⁶ Krş. *Nefî Dîvânı*, haz. Metin Akkuş, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap 2018, s. 267-268.

Ruğu âli gül olmuş ham-ı zülfü sünbül olmuş
Lebi şorma bir mül olmuş ki verir cemâda hâlet

Ala destine piyâle şuna buseden nevâle
Bakılır mı kıl u kâle getirir mi tevbe tākāt

Leb-i nâz-ı dür-feşânı éde nükteler zebânı
Daği handeler nihânî vère ihtimâl-i vuşlat

Külehin éde şikeste ola çeşm-i mesti haste
Ala tiğ-i nâzı deste vère bezme şür u dehşet

Tarabıñ olup tamâmu vère kıddine hırâmı
Éde rakş için kıyâmu o zamân kıpar kıyâmet

Ne hayâl-i şâ'ib ister ne kemâl-i tãlib ister
Bu ki tãb'-ı **Râgıb** ister vère böyle hüsn-i zînet⁶⁷

es-Seyyid Muḥammed Fâ'iz

Ne bu guşşa vü bu hayret neden ey gönül bu hâlet
Meger ol perî-kıyâfet saña étmemiş mürü'et

Nice perri pür-girişme ne girişme 'ayn-ı işve
Nazâr eyleseñ o çeşme gelir 'aynuña beşâret

Lebi gonce yüzü gülzâr dili güyâ bülbül-i zâr
Bunu serv-i hoş-reftâr şalına geze ol âfet

Femi dürc-i dürr-i meknün daği alı hâdden efvün
Ney ü tãnbür ile kãnün çalına kıpa kıyâmet

Şoyuna o sîm-i sâ'id gele bezme ola kã'id
Daği vaqt ola müsâ'id gele mi dile küdüret

Ala deste şâğar-ı mül ruğu tãb-ı meyle gül mül
Şuna buse şacı sünbül éde vaşlına işâret

⁶⁷ Krş. Hüseyin Yorulmaz, *Koca Râgıb Paşa Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 81-82.

Çura bezmi sebze-zāra ola cām-ı mey idāre
Giye şūf-ı şāl ü hāre nedir ‘aşığa selāmet

Yer öpe éde kıyāmı bula meclis ihtitāmı
Vere vaşlına nizāmı nice kıala dilde tākāt

Şu gazel ki tārha āgāz éde Rāgıb-ı ser-[e]frāz
Nice Fā’iz ola dem-sāz nice ola ol selāmet

VII

[FM29b]

Salāhî Efendi

[mefā’ılün / mefā’ılün / mefā’ılün / mefā’ılün]

Felekden olsa ger şükr ü şikāyet i’tibār olmaz
Budur anıñ sürür [u] hüznü zīrā ber-ķarār olmaz

Zalām-ı hüznü pes ta’ķib éder nūr-ı sürür elbet
Cihānda ķağrı gün gördüñ ki encāmı nehār olmaz

Niçe berd[-i] keder gitmez şafā germiyyeti érmez
Görülmüş mü şitā faşlı ki ħalfı nev-bahār olmaz

Celāl ile cemāli çün ki tev’emdür bu ‘ālemde
Te’ākub eyler āşarı biri de pāyidār olmaz

Eger ebr olmasa arza érer mi ķaķre-i bārān
Zemīn-i tīre bī-āb olsa anda sebze-zār olmaz

Celālinden olur feyz-i cemāli nev-be-nev zāhir
Olur ķahrında luţfu muzmer ammā āşikār olmaz

Şalāhî ħikmet ü ‘ibretde bir ħoş tuĥfe nazm étdin
Dil-i ğam-dīdeye ħiç bundan özge yādigār olmaz⁶⁸

⁶⁸ Krş. Bedriye Gülay Açar, *Salāhaddīn-i Uşşâkî’nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 345-346.

Fâ'iz-i Hâkîr

Felekden fülk-i âmâliñ riyâhı ber-çarâr olmaz
Anıñ-çün aña erbâb-ı nühâda i'tibâr olmaz

Eser bād-ı murād elbet hemân deryâ-dil ol ey dil
Müşâheddir ki her demde bihâr üzre buhâr olmaz

Muhaqqıktır ki Hâk yüs-ile 'usru eylemiş ta'kîb
Te'emmül eyleyende inşirâhı hâr hâr olmaz

İner zulmet ile ekser şehâbıñ mâ'-i seccâcı
Mezârî' bî-zebân olunca anda berg [ü] bâr olmaz

Celâliyle cemâli luţf-ı Bârîdir bu devrânıñ
Kafesde ırmayınca pür-ı şâhân şehriyâr olmaz
Kemân-ı sahtı eflâkiñ çekilmez gerçi kim ammâ
Kepâde menzil almaz tîri zîrâ yek-süvâr olmaz

Şalâh ile olan nuţka ne mümkin eylemek tanzîr
Seniñ Fâ'iz bu nazmuñ ehl-i hâle yâdigâr olmaz

VIII

[FM36b]

Sâlim Efendi

[mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün]

Ruĥ-ı âliñ gül-i aĥmer-dehâniñ ğonce-i terdir
Cebîniñ mihr-i enver kâmetiñ serve berâberdir

Görünmez baña da'vetsiz benimle étmez ünsiyyet
Bu daĥi ol perîye hâşılı incindigim perdir

Hulûşun eyler icrâ eşk-i çeşm-i hûn-feşânından
Dil-i 'âşıkda ihlâş-ı vefâ şü gibi ezberdir

Ķudüm-i pâkine cânım nişâr étsem de ednâdır
Saña cân-ı ğöñüldeñ iştiyâkıñ şöyle bir yerdir

Gelüp bir kerre şormazsın ki n'işler **Sâlim**-i nâçâr
Perişandır o zârın hâli gâyetle mükedderdir

Fâ'iz Efendi

Dizilmiş gerden-i kâfûra şanma dâne-i dürdür
Le'âliyle muraşşa' levh-i simîn-i mücevherdir

Müca'ad kâkül-i hoş-bû müdevver nokta-i hindû
Gül-i ruhsârı üzre güyiyâ müşg ile 'anberdir

Haç-ı ruhsârı hür âyâtıdır reyhân ile güyâ
Yazılmış gül-penbe üzre saır-ı hoş-terdir

Şu'â'-ı rüy-ı sâkî şu'le-i câm-ı mey-i şâfi
Biri hürşid-i enver birisi yâkût-ı ahmerdir

Gurûb étmez o meh-çal'at semâ-ı dilde peyveste
Anın-çün dâ'imâ dil-hâne-i 'aşık münevverdir

Hâzer kıl Fâ'izâ müjgân ile ebrûlarından kim
Hâdeng-i pîşe vü biri birisi tîg-i haçerdir

Ailevi Tarih Manzumeleri

I

[FM3b]

Târîh-i Lihye

[Oğlu Mehmed Hâlid'in sakal bırakması münasebetiyle
yazdığı tarih manzumesi | 1199/1784-85]

[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

Hâmd ola Hâllâk-ı âlem Hây u Raḥmân u Qadîr
Eyledi bu 'abd-i müznib mücrime lutf-ı keşîr

Kim Muḥammed Hâlidim nûrum o nûr-ı bâşıram
Lihyesin gördü 'izârında bu 'ayn-ı kâsıram

Leyle-i ‘azm-i Regâ’ibde Cenâb-ı Kibriyâ
Rîş ile rûşen kılup vechini étدی pür-zîyâ

Rûy-ı pâkinde ‘izâr yanında müy-ı fâşiye
Hürde haţ ile cemâlin üzre gûyâ hâşiye

Éde çârub anı fazl ile der-i vâlâsına
Ceddi Sulţân-ı Enâm’ın türbe-i ‘ulyâsına

Mâ-i zemzem ile ğusl éde İllâh-ı ‘âlemîn
Étme muhtâc anı senden ğayra Hâyru’n-Nâşîrîn

Mâni’-i ta’dâd-ı târih oldu çün şugl-ı keşîr
Étdi istimdâd Hudâ’dan Fâ’iz-i ilhâm-vaķar

Pes ricâl-i seb’a himmet eyledi târihini
Haţt-ı reyhân ile besmele yazıldı vechine [1199]

II

[FM3b]

Târih-i Ru’ûs

[Oĝlu Mehmed Hâlid’in müderris olarak atanması
münasebetiyle yazdığı tarih manzumesi | 1200/1785-86]

[mefâ’îlün / mefâ’îlün / mefâ’îlün / mefâ’îlün]

Merâmın étدی i’tâ bu haķîr-i ‘abd-i bî-nâba
Ola ħamd u şenâ her dem o zî-ihsân-ı Vehhâb’a

Bilâ-külfe olup maķşûda nâ’il ķurre-i ‘aynım
Düşürmedi bi-ħamdillâh yem-i miĥnetde girdâba

Buña bâ’iş olan zât-ı şerîfi tâ-ebed Yâ Rab
Beraĥdan kıl berî ba’s étme anı semt-i it’âba

Anı şadrında dâ’im éde dehr oldukça ķâ’im Hâķ
Ola ihsânı dâ’im cümle-i ĥullâb-ı enyâba

Ola kedd ü miĥenden necl-i pâki her dem âsûde
Cenâb-ı Hâķ nazîr éde du’âmı tîr-i pertâba

Arardım bu sürūra târîh için bir kelâm-ı tām
 Şorardım ba'zı aḥbâb-ı kirâm-ı ulü'l-elbâba
 Gelüp bir hâtif-i ğaybî dedi Fâ'iz budur târîh
 Müderris oldu Hâlid Molla müjde bizden aḥbâba [1200]

Gazel, Kıt'a ve Müfredleri

I

[FM39b]

[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

‘Âdemiñ ‘uşşâkıñı ihlâk ise bî-cürm eger
 Yâ benim suçum ne şâhım kimden eylersin ḥazer

Bu zene baḳdıḳça dil pür-ḥün olur kim gūyiyâ
 Ol la'ldir ol kim almışdır güneşden reng ü fer

Dîdemi dendân ü la'linden ayırmam dâ'imâ
 Kim dür-i yâḳût velî şâd édüp eyler mi keder

Ḥande étdikde ḥakîmiñ ḳavline bürhân olur
 Leblerin görüp o dem ehl-i kelâm âyâ en der

Biñ ezâ eyler baña yâre oldum mübtelâ
 Fâ'izâ yok çâre illâ kim taḥammül yâ sefer

II

[FM32a]

Kıt'a-i Naşîhat-âmîz

[mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün]

Olanlar ḥidmet-i sulṭâna maḥrem
 Gerekdir bu iki ḥaşletle hem-dem
 Giricek içertüye ola a'mâ
 Çıkınca ḫaşrasına ola ebkem

III

[FM28b, 32a]

[fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlün]

Çün ki bir 'āşık daħi istersen ey meh kendüñe
Ġamze-i cellādına emr èt iki kılsın beni

IV

[FM28b]

[fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlün]

Bülbül-i şūrīdeden gelmez gülistāna zarar
Bāġ-bānā sen hemān gül-zārıñ ırakdan şaķın

V

[FM28b]

[mefā'īlün / mefā'īlün / mefā'īlün / mefā'īlün]

Dèdim şol gerden-i kāfuruñ üzre beñ midir cānā
Dèdi ol bir ħarāmī zengīdir dā'im boġaz bekler

VI

[FM28b, 32a, 37a]

[fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlün]

Kākülün kim tel tel eṭrāf-ı 'araķ-çīnden çıkar
Kār-bān-ı müşge beñzer Çīn-i Māçīn'den çıkar

VII

[FM29a]

[mefā'īlün / mefā'īlün / mefā'īlün / mefā'īlün]

Miyânından haber şordum dèdi ol gözleri āhū
 Ötesi küh-ı billūra çıkar bir ince beldir bu

VIII

[FM35b]

[fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlün]

Cānı göndermek dilerdim da'vet-i dil-dāra ben
 Korkarım gönlüm gibi ol daħi gide gelmeye

IX

[FM35b]

[fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlün]

Şordular Mecnūn'a Leylā'nıñ sa'adet-ḫānesin
 Sīnesin ḫāk etdi gösterdi dil-i vīrānesin

X

[FM36a]

[fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlātün / fā'īlün]

Dilberin gönlüne āhım etmedi ašlā eṣer
 Gerçi dèrler āh-ı 'āşık seng-i ḫārāda geçer

XI

[FM37a]

[mefā'īlün / mefā'īlün / fe'ülün]

Bize luḫf ét bulanık kahve vèrme
 Eger iḫsānıñ olursa duru vèr

Sonuç

Bu çalışmada 18. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin (ö. 1208/1794) hayatı ve edebî şahsiyeti üzerinde durulmuş, hazırladığı bir şiir mecmuasından (İÜ Nadir Eserler Ktp., TY3710) hareketle kendisine ait Türkçe şiirlere yer verilmiştir. Her ne kadar tezkirelerde ona ait olduğu söylenen Türkçe bir divandan söz edilmişse de bu eser henüz ortaya çıkarılmış değildir. Dolayısıyla şiirlerinden bir kısmını içermekle önemli bir yere sahip olan söz konusu mecmuanın neşri ile beraber, şairin tespit edebildiğimiz bütün Türkçe şiirleri bir arada istifadeye sunulmuş olmaktadır.

Fâiz Efendi'nin edebî şahsiyeti ve ilgilendiği türler hakkında önemli ölçüde bir fikir veren bu manzumeler arasında en dikkat çekici eser ise onun 121 beyitlik mi'râciyyesidir. Bunu padişah, şehzade ve sair devlet büyüklerine cülus, bayram, doğum, tayin gibi çeşitli vesilelerle sunduğu tebriknâmeler izlemektedir. Bu grubu oluşturan şiirler, şairin edebî şahsiyetinin yanı sıra merkeze yakınlığı ve himaye ilişkileri bağlamındaki yerini de aydınlatmaktadır. Mecmuada yer alan bir diğer önemli şiir grubuysa onun; Bâkî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nef'î, Koca Râgıb Paşa gibi büyük Osmanlı şairlerinin gazelleri üzerine yazdığı nazirelerden oluşmaktadır. Dinî, hikemî, şûhâne gibi çeşitli tarz ve edada kaleme alınan bu nazireler, mevcut şiirleri arasında onun asıl edebî hüner ve kıratını gösteren manzumeler olup seçimleri bakımından şahsi beğenisini de ortaya koyan şiirler durumundadır.

KAYNAKÇA

- AÇAR, Bedriye Gülay, *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne: 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, haz. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu, C. 2/1, Trakya Üniversitesi, Edirne 2014.
- Ahmed Rif'at, *Devhatü'n-Nukabâ*, haz. Hasan Yüksel - M. Fatih Köksal, Dilek Matbaası, Sivas 1998.

- AKTI, Yunus, *Ahmed Nazif Efendi ve Nakibüleşraflara Dair Eseri: Riyâzu'n-Nukabâ -Tahlil ve Metin-*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Ârif Hikmet, *Tezkire-i Şu'arâ*, haz. Sadık Erdem, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- AYAZ, Kadir, "Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi'nin Hadis İcâzetleri ve *Câmi'ü rivâyâtî'l-fehâris ve lâmi'ü icâzâtî ehli'l-fevâris* Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi", *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, ed. Zekeriya Güler v.dğr., İSAR Yayınları, İstanbul 2020, s. 387-428.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 2 cilt, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1951-1955.
- Bâkî Dîvânı*, haz. Sabahattin Küçük, TDK Yayınları, Ankara 2019.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt, Matbaa-i Âmire. İstanbul 1333.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, "Nakîbüleşraf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. 32, s. 322-324.
- ÇİÇEK, Hikmet, (*Vekâyi 'nüvis*) *Sadullah Enverî Efendi ve Tarihinin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2018.
- EMECEN, Feridun, "Taylesanizade Abdullah", *Historians of the Ottoman Empire*, 2008, <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/taylesanizade-abdullah> (Erişim tarihi: 11.02.2022).
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, 4 cilt, y.y. ts.
- Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, haz. Rıza Oğraş, Emirdağ Ofset, Burdur 2001.
- Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü'l-Şakâ'ik fî Hakki Ehli'l-Hakâ'ik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Fihrisü'l-Mahtûâtî't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye*, 4 cilt, Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, Kahire 1989.
- İŞİK, Ayhan, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 8 (2014), s. 213-285.
- İŞİK, Ayhan, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Trabzon Seyyidleri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan, C. 2, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 975-977.

- İbn-i Nuh, *Van Tarihi*, haz. Zeki Tekin, Ahenk Yayınevi, Van 2003.
- İSEN, Mustafa, “Dîvân Edebiyatında Mahlasdaş Şâirler”, *Tezkireden Biyografiye*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 206-219.
- İstanbul’un Uzun Dört Yılı (1785-1789): Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, haz. Feridun M. Emecen, Tatar Yayınları, İstanbul 2003.
- Kasâ’id-i Cülûsiyye-i Sultân Selîm Hân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, nr. 827.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih, “Fâ’iz / Safhî, Bıçakçılar İmamı Hafidi Seyyid Mehmed Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/faiz-safhi-bicakcilar-imami-hafidi> (Erişim tarihi: 21.05.2021).
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 6 cilt, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Nef’î Dîvânı*, haz. Metin Akkuş, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap 2018.
- ÖGE, Ali, *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde’nin Kıraat İlmindeki Yeri*, Hüner Yayınevi, İstanbul 2015.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, *Osmanlı’nın Hazânında Gazel Dökümü: Modern Türk Şiirini Ararken*, Hece Yayınları, Ankara 2006.
- ÖZKAN, Halit, “Yûsufefendizâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, s. 41-42.
- Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ’sı*, haz. Sadık Erdem, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1994.
- SARICIK, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, haz. Hasan Kavruk, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap ts.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- ÜZEL, Mustafa, “Hattat Mehmed Faiz Efendi”, *Hattatlar Ansiklopedisi*, 2015, <https://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/12/mehmed-faiz-efendi.html> (Erişim tarihi: 19.05.2021).

YORULMAZ, Hüseyin, *Koca Râgıb Paşa Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I), 360.25152.

BOA, Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), 312.18164.1.

BOA, Cevdet Evkaf (C.EV), 520.26298.0.

BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1402.56642.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MA), Nakibüleşraf Defterleri (ND), nr. 29.

E K

Fâiz Efendi Mecmuasının Ayrıntılı İçeriği

-İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY3710-

1b-2b	Van Müftüsü Bedreddin Ömer Efendi'ye (Vânî) ait, <i>Kasîdetu Fetahnâ bi'smi Fettâh</i> şeklinde bilinen 14 beyitlik na't-ı şerif üzerine Fâiz Efendi'nin kaleme aldığı Arapça tahmis
3b	Oğlu Mehmed Hâlid Efendi'nin sakal bırakışı (8 beyit) ve müderris oluşu (7 beyit) münasebetiyle Fâiz Efendi'nin Türkçe olarak kaleme aldığı iki tarih manzumesi
4b	Fâiz Efendi'nin oğlu İbrâhim Edhem Efendi'nin, kendi evladının doğumu üzerine Türkçe olarak yazdığı iki tarih manzumesi (ilki 3, ikincisi 5 beyit)
6a-6b	Fâiz Efendi'nin, Sultan I. Abdülhamid ve Sadrazam Paşa (Koca Yusuf Paşa olması muhtemel) için Türkçe olarak kaleme aldığı külli bir dua
8a-9a	İbnü'n-Nahvî'nin <i>el-Kasîdetü'l-Münferice</i> isimli manzumesi (46 beyitlik bir aktarımı)
10b-15a	Fâiz Efendi'ye ait 121 beyitlik Türkçe manzum mi'râciyye
15b-16a	Fâiz Efendi'nin, Sultan I. Abdülhamid'e hitaben bayram münasebetiyle yazdığı 13 beyitlik Türkçe bir tarih manzumesi
16b-18b	Fâiz Efendi'nin, yine I. Abdülhamid için yazdığı manzumensur, Arapça-Farsça bir dua
19b	Fâiz Efendi'nin, Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi hakkında yazdığı 15 beyitlik Arapça manzum medhiye
20a	Fâiz Efendi'nin, Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi hakkında yazdığı 15 beyitlik Arapça manzum medhiye
20b	Sultan I. Abdülhamid devrinde Zeyrek yakınlarında inşa edilen yeni bir cami münasebetiyle Kazasker Tevfik Efendi tarafından yazılan 10 beyitlik Türkçe bir tarih manzumesi
21a	Fâiz Efendi'nin, Çavuşzâde lakaplı İmâm-ı Sultânî Mehmed Emin Efendi'nin Anadolu Kazaskeri olarak tayini münasebetiyle yazdığı 6 beyitlik Türkçe bir tarih manzumesi

21b	Fâiz Efendi'nin, Sâhib Osman Efendi'nin meşihata gelişi münasebetiyle yazdığı 15 beyitlik Arapça bir tarih manzumesi
23b-25b	Sünbülzâde Vehbî'nin <i>Kasîde-i Tayyâre</i> unvanlı 81 beyitlik Türkçe manzumesi
26b-27a	Bâb-ı Hümâyün çeşmesine Seyyid Vehbî'nin yazdığı 28 beyitlik tarih manzumesi ("Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle duâ" mısrayla biten)
27b	Fâiz Efendi'nin, Sultan III. Selim'in cülusu münasebetiyle yazdığı 15 beyitlik Türkçe tebriknâme
28a	Fâiz Efendi'nin, Sultan I. Abdülhamid'in şehzadesi Sultan Ahmed'in doğumu münasebetiyle yazdığı 16 beyitlik Türkçe tebriknâme (8 vecihle tarih düşürülmüş olup manzumenin 5 beyti bunun izahı mahiyetindedir.)
28b	Münîf ve Nedîm'e ait birer gazel ile 4'ü Fâiz Efendi'ye, 1'i de Nâbî'ye ait olmak üzere 5 adet müfred
29a	Nâbî ve Bâkî'ye ait birer gazel ile Fâiz, Bâkî, Nâbî ve Resîm'e ait birer müfred
29b	Salâhî Efendi'nin bir gazeli ile Fâiz Efendi'nin buna yazdığı nazire
30a	Rumeli Kazaskeri Ârif Efendi'ye ait bir gazel
30b	İzzet Paşa ve Münîf'e ait birer gazel
31a	Neylî Efendi ve Âtîf Efendi'ye ait birer gazel
31b	Vassâf Abdullah Efendi ve Defterdâr Abdî Efendi'ye ait birer gazel
32a	Bâkî'nin bir gazeli ile Fâiz Efendi'nin buna yazdığı nazire, ayrıca Fâiz Efendi'ye ait 2 müfred ile 1 de kıt'a
32b	Koca Râgıb Paşa'nın bir gazeli ile Fâiz Efendi'nin buna yazdığı nazire
33a	Nef'î'nin bir gazeli ile Fâiz Efendi'nin buna yazdığı nazire
33b	Şeyhülislâm Yahyâ'nın bir gazeli ile Fâiz Efendi'nin buna yazdığı nazire
34b-35a	Sünbülzâde Vehbî'nin <i>Nemçe Kasidesi</i> (25 beyit)
35b	Bâkî'nin bir gazeli ile Fâiz Efendi'nin buna yazdığı nazire, ayrıca Fâiz Efendi'ye ait 2 müfred
36a	Şeyhülislâm Yahyâ'nın bir gazeli ile Fâiz Efendi'nin buna yazdığı nazire, ayrıca biri Fâiz Efendi'ye diğeri İzzet'e ait birer müfred

36b	Sâlim Efendi'nin bir gazeli ile Fâiz Efendi'nin buna yazdığı nazire ve ayrıca 2'si Nâbî'ye, 1'i de Nef'î'ye ait olmak üzere 3 adet müfred
37a	Şâkir Bey'in bir gazeli ile Necib Efendi'nin buna yazdığı nazire, ayrıca Fâiz Efendi'ye ait 2 müfred
37b	Nâbî'ye ait 2 gazel ve ayrıca 2'si Fâiz Efendi'ye, 1'i yine Nâbî'ye ait olmak üzere 3 adet müfred
38a	Sultan III. Selim'in cülusu münasebetiyle Tevfik Efendi'nin inşad ettiği tarih manzumesi
38b	Sultan III. Selim'in cülusu münasebetiyle Nâşid Bey Efendi'nin inşad ettiği tarih manzumesi, yine aynı münasebetle Atâ'nın inşad ettiği tarih manzumesi
39a	Sultan III. Selim'in (İlhâmî) iki gazeli
39b	Fâiz Efendi ve Şeyhülislâm Yahyâ'ya ait birer gazel
40a	Sultan III. Mustafa'nın dübeyti ile Râgıb Paşa'nın buna mukabil cevabı, ayrıca Hindî Molla Efendi'nin bir tarih manzumesi
45b	Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi'nin Sultan I. Abdülhamid'e hitaben, harp için sorulan fetvaya verilen olur cevabı
46a	İstanbul kadısına hitaben 1203 tarihli bir arıza

"TURKISH POEMS OF NAKİBU'L-EŞRAF MEHMED FĀ'İZ EFENDİ:
Mİ'RĀJİYYE, TEBRİK-NĀME AND NAZİRES"

Abstract

The Ottoman poetry tradition, which was mostly composed of scholar poets, maintained this feature from the beginning to the end through important representatives. One of these personalities who contributed to this tradition in various styles and genres is Mehmed Fā'iz Efendi (d. 1208/1794), who was a member of one of the distinguished ulema families of 18th century Istanbul.

Fā'iz Efendi, who had different aspects such as science, poetry, calligraphy, served as central judges such as Üsküdar, Edirne, Medīna and Istanbul, and in the last period of his life, he also served as a nakību'l-eşraf. Especially, this last higher rank he took is a valid indicator of his sayyidism apart from his position and degree in the protocol.

Although it is reported in the collection of biographies that the poet, who uses the pseudonym of Fā'iz in his poems, has a Turkish divan, the divan mentioned is not in our hands today. In addition, a poetry mecmua belonging to him is registered at Istanbul University Rare Books Library number TY3710. This mecmua, which contains poems written by Fā'iz Efendi himself, as well as other poems belonging to first-class poets, has the type and number of poems that will suffice to get an idea about his poetry and literary personality.

Turkish poems belonging to Fā'iz Efendi in the mecmua; a mi'rājiyye (poem about Prophet Muhammed's ascension) composing of 121 couplets, consists of tebrik-nāmes (congratulatory poems) addressed to the sultan and other statesmen for various occasions such as enthronement, feast, birth, appointment, and nazires (response poems) on ghazals written by the great masters of Ottoman poetry such as Bākī, Yahyā, Nef'ī, Rāgīb Pasha, Salāhī, Sālim.

In this study, the biography of Fā'iz Efendi, his literary personality and his Turkish poems in the aforementioned mecmua are included.

Keywords

Mehmed Fā'iz Efendi, Fā'iz, nakību'l-eşraf, mi'rājiyye, tebrik-nāme, nazire, mecmua.

KUTADGU BİLİG’DE BARIŞ, SAVAŞ VE DÜŞMAN ALGISI*

Şeyma SARI**

ÖZET

Edebi eserler sanatçının bir olayı, olguyu, durumu ya da nesneyi nasıl algıladığını gösteren sanatsal ifadelerdir. Klasik Türk edebiyatının bilinen ilk mesnevisi Yusuf Has Hacip’in 11. yüzyılda yazdığı Kutadgu Bilig eseri de ideal bir devletin, toplumun ve insanın nasıl olması gerektiğini anlatması yönüyle bir siyasetname olarak karşımıza çıkar. Eser aynı zamanda “barış”, “savaş”, “düşman” ve “düşmanlık” kavramlarına ışık tutan kuramsal bir mesnevidir. Bu çalışmanın amacı Kutadgu Bilig’de barış, savaş ve düşman kavramlarının nasıl ortaya konulduğunu incelemektir. Ayrıca “barış, savaş, düşman ve düşmanlık” konusunda daha önce yapılmış çalışmalara farklı bir bakış açısı sunmak, böylece alanı genişletmektir. Bu düşünceden hareketle edebi eserlerin savaş ve barış gibi toplumsal meselelere farklı bir bakış açısı kazandırdığını örnekleriyle ortaya koymak da gerekir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Kutadgu Bilig’e göre barışın anlamı”, ikinci bölümde “Kutadgu Bilig’e göre savaşın anlamı” anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise “düşman ve düşmanlık” kavramlarının Yusuf Has Hacip’e göre nasıl anlaşıldığı araştırılmış ve bununla ilgili beyitler ele alınıp açıklanmıştır. Kutadgu Bilig’de fertlerin, toplumların ve devletlerin uzun süre ayakta kalabilmesi için gerekli olan nitelikler sıralanmıştır. Devletin düzenini ayakta tutan en önemli şey insanlar arası güvenin tesis edilmesidir. Devletin idaresini elinde tutanlar iç ve dış düşmanlarını iyi tanımalı ve düşmanı her yönüyle takip etmelidir. Bu, halkın da emniyet ve huzur içerisinde yönetilmesi için gereklidir. Bu çalışma “Kutadgu Bilig’e göre düşman çeşitleri nelerdir, bu düşmanlarla nasıl mücadele edilmelidir, kimlerin düşmanı çok olur, düşmanın zararları nelerdir, düşmanı olmak her zaman kötü bir şey midir ya da insana düşmanın faydası olabilir mi?” sorularını da cevaplamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kutadgu Bilig, mesnevi, barış, savaş, düşman, düşmanlık.

* Makalenin geliş tarihi: 18.03.2022 / Kabul tarihi: 11.04.2022

** Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Milli Eğitim Bakanlığı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, seyma.sari@stu.fsm.edu.tr, (Orcid ID: 0000 0002 8808 4274).

Giriş

Bilindiği gibi *Kutadgu Bilig*, 11.yüzyılda Yusuf Has Hacip tarafından mesnevi tarzında yazılan bir siyasetnamedir. Eserin dönemin Karahanlı Hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunulması, siyasetname niteliğini taşıması, eserin müellifi Yusuf Has Hacip'in saraya yakın bir soydan gelmesi *Kutadgu Bilig*'i kıymetli kılmıştır. Bu durum eserin edebi olduğu kadar politik bir eser olarak incelenmesini gerektirmiştir. Nitekim bununla ilgili çok sayıda yapılmış akademik çalışmalar bulunmaktadır.¹

Bu çalışmada Reşit Rahmeti Arat'ın *Kutadgu Bilig* incelemesi esas alınmıştır.² Öncelikle "barış" kelimesinin *Kutadgu Bilig*'e göre anlamı incelenecektir.

Kutadgu Bilig'de Barış Fikri

Barış kelimesi sözlüklerde "(insanlar) uyum sağlamak, anlaşmak."³; "barışma işi; savaşın bittiğinin bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki

¹ Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018; Özlem Bağdatlı, *Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007; Hakkı Büyükbaş, Fahri Vargün, "Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi Hükümdar-Adalet İlişkisi", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, Kars 2016, S.4, s. 27-33; Erkan Göksu *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2018; Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019; Ali Fehmi Karamanlioğlu "Yusuf Hâs Hâcib'den Osman Gazi'ye", *Türk Kültürü*, 1/3, 1963, s. 4-16; Ali Fehmi Karamanlioğlu, "Kutadgu Bilig ve Kumandan", *Türk Kültürü*, V/58, 1967, s. 741-744; Bedri Sarıca, "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 37, s. 87-105, Erzurum 2008; Kemal Yavuz, *Hâcib Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, Mostar Yayınları, İstanbul 2012; Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", *İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 137-180; Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler, Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi*, İstanbul, 26-27 Ekim 2009; a.mlf.; *Bir Ömrün Yazıları-I*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2007.

² Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları 458, 3. Baskı, Ankara 1991; Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988; Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Haz: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.

³ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugatî't-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, s.951(474/379) Sözlükte "yaraş-" olarak geçer.

durum, sulh; böyle bir antlaşmadan sonra insanlık tarihindeki süreç"⁴; "uyuşmak, imtizaç etmek, hoşlanmak."⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Barış kelimesinin karşılığı olarak "sulh" kelimesi ise "Barış esasına dayalı uluslararası ilişkileri ve bu amaçla yapılan antlaşmaları ifade eden bir terimdir."⁶

Kutadgu Bilig'e göre barış "anlaşmak, yaraşmak, uygun gelmek"⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Beyitlerde "yaraş-" kelimesinin ekleri ile birlikte 35 defa geçtiğini görürüz. Ayrıca kelimedenden türetilmiş "yaraş: uyuşarak, uygun, münasip" kelimesi 4 defa, "yaraşık: uygun, münasip" kelimesi 7 defa, "yaraşıklık: uygunluk" kelimesi 1 defa, "yaraştır-: yaraştırmak, uyuşturmak" kelimesi 2 defa kullanılmıştır. Beyitlerde geçen "barış-" kelimesi ise "birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek" anlamında 6 defa kullanılmıştır. Ancak bu beyitlerdeki "barış-" kelimesinin konumuzla alakası yoktur.⁸

Kutadgu Bilig, insana iki dünyada mutlu olmanın yollarını anlatan bir eserdir. Dolayısıyla Yusuf Has Hacıp, insana hayatla ilgili sorunlarında çözüm önerilerinde bulunur ve pratik bilgiler sunar. İnsanın toplumsal ilişkilerinde de barışçıl ve uzlaşmacı bir tutum içerisinde olması gerektiğini öğütler. Nitekim bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig'de*: "Gayret et de düşmanını yaklaştır ve ona iyi muamele et, o zaman düşmanın zararı gider, faydasını görürsün."⁹ denilmiştir. Yine insanın dostluk kurmasından ziyade kurulan dostluğu sürdürmesinin zorluklarından bahsedilmektedir. Bununla ilgili: "Dost olmak kolaydır, ancak bu dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, ancak onunla barışmak zordur."¹⁰ denilmiştir.

Dostun varlığı insana güven ve huzur verir. İnsanın düşmanının olması ise huzurunu kaçıır. Rahat ve güvenli bir hayat sürdürmesi için insanın

⁴ Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talat Tekin, Hamza Zülfiyar, *Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 143.

⁵ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.24.

⁶ Ahmet Yaman, "Sulh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37, s. 485.

⁷ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979. s. 525. Eserde "yaraş-" olarak geçer.

⁸ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I*, s. 59, s.525.

⁹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 306/ 4230.

¹⁰ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 429/4269.

dostluklarını pekiştirmesi ve etrafındaki düşmanlarını da etkisiz hale getirmesi gerekir. Tatlı dil, güler yüz, samimi ve vefalı olma, karşılıksız yardımda bulunma, dürüstlük, güven verme ve iyi huylu olma gibi davranışlar dostluğu pekiştirdiği gibi düşmanlarının kin ve nefretini, öfkesini dindirerek düşmanlık duygusunu yok eder; hatta dostluğun kurulmasına da vesile olur. Yusuf Has Hacıp bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig'*de: "Sana bir kimse menfaat için düşman olursa, ey cömert, sen kendi menfaatinden vazgeç ve onunla barış."¹¹ der.

Diplomasi, dış politikada sorunların barışçıl yöntemlerle ve müzakerelerle çözülmesidir. Her devlet kendi çıkarını gözetir. Ancak devletlerarasında çıkar çatışmaları da vardır. Devletler çıkarına ters düşen durumları gerek görmedikçe savaşa çözüme yoluna gitmez. Çünkü savaşın getireceği siyasi, ekonomik ve askeri yükün altına kolay kolay girilmez. Her iki devletin de çoğu zaman barışçıl yöntemlerle ve görüşmelerle çatışmaları çözüme eğilimi daha akıllıca bir çözümdür. İşte bu nedenle diplomatik ilişkilerle her iki devletin de razı olacağı ortak bir yolda anlaşmaya çalışılır. Bunun için: "Eğer sen galebe çalmak için imkân bulamazsan, elçi göndererek sulh yapmaya çalış."¹² denmektedir.

Kutadgu Bilig' de Savaş Fikri

Genellikle iki devlet arasında düşmanlığa dayanan silahlı mücadele ve çatışma şeklinde bilinen savaşın birçok tanımı yapılabilir.

Sözlüklerde "dövüşmek"¹³; "devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp; uğraşma, kavga, mücadele; hayvanların birbiriyle yaptığı mücadele; bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele"¹⁴; "gavga, cenk, muhârebe"¹⁵; "kavga, muharebe, mücadele, harp, öldürüşme"¹⁶ şeklinde tanımlanan savaş Yusuf Has

¹¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 425/4228.

¹² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 250/ 2362; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*,II, s. 176.

¹³ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugatî't-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, s. 810(319/261). Sözlükte "savaş" olarak geçer.

¹⁴ Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatur, Talat Tekin, Hamza Zülfikar, *Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 1265.

¹⁵ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, s. 543.

¹⁶ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 181.

Hacip'in *Kutadgu Bilig* mesnevisinde iki farklı anlamda kullanılmıştır. Birincisi "kâfirlerle mücadele", ikincisi de "nefis ve şeytanla mücadele"dir.

Günümüzde savaş "milletlerarası münasebetlerde krizlere yol açan anlaşmazlıkların diplomatik girişimler, ara buluculuk ve tahkim başta olmak üzere barışçıl yollarla veya misilleme, abluka, ekonomik ambargo gibi yaptırımlarla giderilememesi durumunda söz konusu olan en şiddetli ilişki biçimi"¹⁷ şeklinde açıklanır.

Yukarıdaki tanımlara göre savaş; harp, cenk, dövüşmek, öldürüşme, vuruşma, kavga, kîtâl, muharebe, mücâdele gibi kelimelerle ifade edilmektedir.

M. Ertan Kardeş, *Yönsüzleşmiş Savaşlar* eserine göre savaş bir metafor değildir, ancak "içimizdeki savaş", "doğadaki savaş" gibi ifadeler birer metafordur. Ona göre savaşın bizzat kendisi politika ve şiddet arasında bir sınır durumudur.¹⁸

Düşmanlık ve Savaş

Düşmanlık deyince insanlık tarihinin başlangıcına gitmek gerekir. Tarihte ilk düşmanlıklara şeytan ile Hazreti Âdem arasında rastlanır. Bu düşmanlıkta şeytanın kibri ve hasedi vardır. Tabii yalan da bunda büyük rol oynar. Sonuçta Hazreti Âdem cennetten kovulur ancak şeytan ve âdemoğulları ile ilgili düşmanlık bugüne kadar devam eder ve geleceğe taşınır.

Bundan başka Hazreti Âdem'in oğulları arasında da düşmanlık görülür. Bu düşmanlıkta da bencillik, kibir ve hasedin büyük bir yeri vardır. Kabil'in kardeşi Habil'i katletmesi ile sonuçlanan bu düşmanlık bir ibret dersi olarak çeşitli milletlerin edebiyatlarında yer alır. Hatta oğlu Habil'in öldürülmesi üzerine Âdem aleyhissalam bir mersiye yazar. Bunun dışında Hazreti Âdem'in şeytanla düşmanlığı¹⁹ Türk edebiyatında Gülşehri tarafından bir münazara şeklinde yer alır.

¹⁷ Ahmet Yaman, "Savaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, s. 189-190.

¹⁸ M. Ertan Kardeş, *Yönsüzleşmiş Savaşlar Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 18.

¹⁹ Kemal Yavuz, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) II*, Kırşehir Valiliği Yayını: 12, Ankara 2007, s.494-517.

İnsanlar arasındaki düşmanlık bitmez. Fert veya toplum, onun da ötesinde kabileler ve devletlerarasında devam eder. Bu durum *Kutadgu Bilig*'de de işlenir. Bu açıdan *Kutadgu Bilig*'e bakarsak Yusuf Has Hacıp'ın bu konuya geniş yer verdiğini görürüz.

Kutadgu Bilig'de Budistlerle Müslümanlar arasındaki mücadeleye yer verilmektedir. Yusuf Has Hacıp bunu "Kâfirlerle savaş" olarak adlandırır.²⁰ Burada savaşın herkesçe bilinen anlamı kastedilmektedir.

Yusuf Has Hacıp, bir de insanın nefsiyle ve şeytanla mücadelesinden bahseder.²¹ Bu durumda *Kutadgu Bilig*'deki bu savaşın bir metafor olarak kullanıldığını görürüz. Çünkü *Kutadgu Bilig* mesnevisi devlet yönetimi için adalet, akıl, kanun, savaş, barış, düşman, liderlik gibi temel kavramları karşılıklı konuşma yoluyla analiz eden, kuramsal bir eserdir. Yusuf Has Hacıp bunun için bazı semboller ve metaforlar kullanır. Eser dört sembolik şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurulmuştur. Bunlardan Padişah Kün Togdı adaleti, Vezir Ay Toldı "kut"u yani mutluluğu, Vezirin oğlu Ogdilmiş aklı, Vezirin akrabası Ödgürmüş ise kanaati ve akıbeti temsil etmektedir. Bu dört şahıstan her birinin topluma ve devlete karşı vazifeleri vardır. Eserin yazılma amacı ise insanın ve toplumun her iki dünyada (dünya ve ahirette) mutlu olmasının yollarını göstermek ve devletin uzun süre yaşamasını sağlamaktır.

Sonuç olarak savaş, iki otorite (devlet), millet veya dini grup arasında düşmanlık ilişkisine dayanan her türlü şiddet biçimidir. *Kutadgu Bilig*'e göre ise savaşın anlamı daha geniş düşünülmekte ve hem Budistlerle Müslümanlar arasındaki savaşı hem de nefis ve şeytanla mücadeleyi anlatan savaşı içine almaktadır.

²⁰ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları 458, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 305/ 4224-4225; Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988., s. 425'te Yusuf Has Hacıp: "Düşman da iki türlü olur; bir insanın düşmanı olursa, kendisine tuzak kurulmuş demektir. Düşmanlardan biri din düşmanıdır; bu kâfir düşman her vakit düşmandır." demiştir.

²¹ "Heva ve nefis sana düşmandır; imkân bulursa, hiç şüphe etme, senden eski öcünü alacaktır."

Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, II, s.245, s. 354.

"Rabbimin sevdiği işler kâfi gelmezse, mücadele etmek için, düşmanım olan şeytan vardır. Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et; Tanrı'ya karşı da ihlasını bozma." Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, I. s.345; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, II, s. 447.

Savaş ile ilgili kelimelerin ortak noktalarından ikincisi de karşı karşıya gelen tarafların birbirlerine düşmanlık duygusuyla yaklaşmasıdır. Bu nedenle düşman ve düşmanlık kavramlarının *Kutadgu Bilig*'de nasıl anlamlandırıldığına ve ne şekilde ele alındığına bakılmalıdır.

Kutadgu Bilig'e Göre Düşman Algısı

Düşman, insana zarar veren her şeydir. İslam Ansiklopedisinde düşman('adüv), başkasına zarar vermek için fırsat kollayan, onun iyiliğine olan işlerin tersini yapmaya çalışan taraf olarak tanımlanmıştır.²² Gerçekte asıl düşmanlık budur. İnsan bilmeden ve istemeden bir başkasına zarar verebilir. Fakat düşmanlık kavramı içerisinde bilinçli bir tercihi ve kötü bir niyeti barındırır. Bu nedenle gerek fertler gerekse toplumlar ve devletler arasında savaşın sebepleri arasında düşmanlık yer alır.

Buna göre *Kutadgu Bilig*'de Yusuf Has Hacip'in düşman ve düşmanlık üzerine görüşlerini içeren beyitlerde "Düşman kimdir, kaç çeşit düşman vardır, kimlerin düşmanı çok olur, düşmanın zararları nelerdir, düşmanın faydasından söz edilebilir mi?" sorularına cevap bulmak mümkündür.

Eski Türkçede düşman daha ziyade yağ kelimesi ile ifade edilir. Reşit Rahmeti Arat'ın çalışmasında²³ da belirlediği gibi "yağı" kelimesi düşman anlamında kullanılmıştır. Bu kelime çekim ve yapım ekleriyle birlikte "yağı, yağığa, yağısı, yağılık, yağıcı, yağıla-" şeklinde toplamda 163 beyitte geçer. Düşman kelimesi 14 beyitte, haşım kelimesi ise 6 beyitte kullanılmıştır.

Düşmanlar

Savaşın niteliği düşman algısından kaynaklanmaktadır. Çünkü fertler veya devletler savaşı düşman algısına göre konumlandırır.

Yusuf Has Hacip 6645 beyitten oluşan *Kutadgu Bilig* adlı eserinde "düşman" ve "düşmanlık" kavramlarını geniş bir şekilde ele almaktadır. İçerisinde "yağı, yağılık, düşman, hasım" kelimelerinin bulunduğu beyitler incelendiğinde "Kaç çeşit düşman vardır?" sorusunun cevaplarını bulmak mümkündür.

²² Mustafa Çağrıcı, "Düşmanlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C.10, s. 51-53.

²³ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

Buna göre:

1. Kâfir

11. yüzyılda yazılan *Kutadgu Bilig'* de İlk Müslüman Türk devleti olarak bilinen Türk Hakanlığı (Karahanlılar) döneminde Müslüman olanlar ile gayrimüslimler arasındaki çatışmalara yer verilmiştir. Yusuf Has Hacip bu konuda:

“Düşman da iki türlü olur; bir insanın düşmanı olursa, kendisine tuzak kurulmuş demektir. Düşmanlardan biri din düşmanıdır; bu kâfir düşman her vakit düşmandır.”²⁴ demektedir.

Eserde açıkça belirtilen tek savaş ise Müslümanların Budistlerle olan savaşlarıdır. *Satuk Buğra Han Destanı*'na yansıyan bu savaşlarda Müslümanlar Budistlerden zarar görmüşlerdir.²⁵ Bundan dolayı Yusuf Has Hacip, kâfirlerden gelecek tuzaklara, saldırılara karşı döneminin hakanını uyarmaktadır. Böylece Müslüman Türklere bir hedef göstermektedir. Bu hedef kâfirlerle mücadeledir. Müslüman kişinin diğer Müslüman boylarla ve devletlerle değil kâfirler ile mücadele etmesi onun yararına. Gerçek düşmanını tanıyan devlet adamı, yönünü şaşırmayacaktır.

Eserde Müslüman Türk askerine hitap edildiği gibi halkına da seslenilerek mesaj verilmektedir. Kâfir düşmanla mücadelenin amacı İslamiyet'i yaymaktır. Burada yeni bir ülküden söz edilmiştir: “İla-yı Kelimetullah ideali”. *Oğuz Kağan Destanı*'nda belirtilen “Takı deniz takı müren/ kün tuğ bolgil, kök kurıkan” ideali olarak bilinen Türklerin bütün dünyaya hâkim olma ülküsü, *Kutadgu Bilig'*de yeni bir ideal ile

²⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, I, s. 305/ 4224-4225; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, II, s. 425.

²⁵ Bu konuda aşağıdaki çalışmalara bakılabilir:

Metin Bilal, “Budizm İnançının Türk Devletleri Üzerinde Etkisi”, *Anasay*, Yıl:2, S. 6, s. 63-80, Kasım 2018.

Necati Demir, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

Abdurrahman Varis, “Karahanlı Devleti İle Koçu (İdikut) Uygur Devletinin Mînasebetleri”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2001.

Hans-J. Klimkeit “Buddhism in Turkish Central Asia”, Numen, *Published by BRILL*, Vol. 37, Fasc. 1, Jun. 1990, s. 53-69. Çeviren: Mehmet T. Berbercan, “Türk Orta Asyasında Budizm”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, s. 93-108.

pekiştirilmiştir.²⁶ Bu da Türklerin dünyaya hâkim olup İslamiyet'i yayma isteğidir. Ayrıca bu yeni ülkü Türklerin kendilerinde var olan savaşçı ruhlarını ve alp tipini canlandırmak ve yeni bir bakış açısıyla "alp-eren" tipine dönüştürmek anlamına gelmektedir. Bu durumu *Dîvânu Lugatî't-Türk* önsözünde Kaşgarlı Mahmut da dile getirmektedir. Kaşgarlı Mahmut, Türklerin Tanrı'nın ordusu olduğuna inandığını ve Tanrı'nın, ülkelerin idaresini Türklerin idaresine verdiğini ifade etmiştir.²⁷ O halde Türklerin, kâfirlerle mücadelesine bir kutsallık, daha doğrusu bir idealizm görülmektedir. *Kutadgu Bilig'*de bu uğurda yapılan savaşta ölen Müslüman Türklerin ölmeyeceği fikri de işlenmiştir. Bu durum İslamiyet'teki şehitlik mertebesi ile açıklanmaktadır. Buna göre kâfirlerle savaşırken ölen bir Müslüman Türk, şehit olacağından onun şanı yükselecek ve ölümsüzlük kazanacaktır. Bu ise Kur'an'da üstün bir mertebe olarak adlandırıldığından ve şehitlerin diri olacağı ifade edildiğinden dolayı her Müslüman Türk'ün kâfirlerle savaşırken canını feda etmeye hazır olması da eserde konu edilmiştir. Bununla ilgili olarak eserde "Kâfir düşmanla amansız mücadele etmelidir; bu işe, gönüllü olarak, kendini feda et."²⁸ ve "Asker, ordu ve silahını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir. İslamiyet'i aç, şeraiti yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nam kazanırsın."²⁹ denmektedir.

2. Dedikoducu ve iftiracı

*Kutadgu Bilig'*de fertlerin, toplumların ve devletlerin uzun süre ayakta kalabilmesi için gerekli olan nitelikler sıralanmıştır. Devletin düzenini ayakta tutan en önemli şey insanlar arası güvenin tesis edilmesidir. Devletin idaresini elinde tutanlar iç ve dış düşmanlarını iyi tanımalı ve düşmanı her yönüyle takip etmelidir. Bu, halkın da emniyet ve huzur içerisinde yönetilmesi için gereklidir.

²⁶ Salim Koca, "İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, S. 5, s. 75-120.

²⁷ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoynlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugatî't-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, giriş bölümü (xxviii)

²⁸ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I*, s. 425/ 4227 ve s. 545/5485-5488; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988. s. 305 ve s. 393.

Bunlardan biri de yalancılık ve bozgunculuktan uzak kalmak, dedikoducu ve iftiracı gibi topluma zararlı kişilere fırsat vermemek, böyle kişileri gerektiğinde cezalandırılmaktır. Böylece çıkacak fitneler önlenir. Fitne yönü ile ele alınınca; toplum ilişkilerini olumsuz etkileyen davranışlardan biri dedikodu yapmak, diğeri ise iftira atmaktır. Dedikodu, var olan bir durumu kişiye zarar verecek şekilde olumsuz olarak başkalarına yaymaktır. İftira ise olmayan bir durumu varmış gibi göstermektir. Bunları yapmayı alışkanlık haline getirenlere dedikoducu ve iftiracı (müfteri) denilmektedir. Bu durum da insanlar ve devletler için gizli bir savaştır. Propaganda devletlerin ve insanların düşmanlarına karşı kullandıkları bir silah gibidir.

Dedikoducu ve iftiracı kimseler fertlere ve toplumlara yalan yanlış bilgi aktarıp bunları yayarlar, toplumda güven duygusunu sarsarak zarar verirler. Bu da düşmanın istediği ve başvurduğu bir yoldur. *Kutadgu Bilig'* de bu hususta, "Dedikoducu kimseyi kendine yakın tutma; müfteriyi kendinden uzaklaştır, ondan sakın. İnsanların zararlısı böyle kimselerdir; zararlı kimseleri sen her vakit kendine düşman bil."³⁰ denmektedir.

Başta padişah, vezir ve komutan olmak üzere devlet adamlarının uyanık olup bu hususa çok dikkat etmeleri gerekir. Devlet idaresinde hükümdar ile vezirin ve komutanın birbirlerine güven duymaları ve sadakati önemlidir. Çünkü vezir hükümdara en yakın kişidir. Devlet işleri onunla yürür. Hükümdar birinci derecede bilgiye onunla ulaşır. Hükümdar bundan dolayı vezir olarak en çok güvendiği ve sadakatine inandığı kişiyi seçecektir. Ancak bazı kıskanç, fitne ve bozguncu kimseler onların aralarını açmak amacıyla dedikodu ve iftiraya başvurabilirler. Hükümdara veziri hakkında olumsuz sözler söyleyerek veziri hükümdarın gözünden düşürmek isteyebilirler. Buna karşın hükümdar çok dikkatli olmalıdır. Sözün doğrusunu eğrisini ayırt edebilmeli, iyi ve kötüyü birbirinden ayırmalıdır. İşte siyasetname olarak kaleme alınan *Kutadgu Bilig'* de bu konu da işlenmiştir.

Eserde Hükümdarın Öğdülmiş ile konuşmasında Öğdülmiş Hükümdara, kendisine bir söz getirildiği zaman onun doğruluğunu araştırmasını, doğruyu koruyup kollamasını, yalan ise yalancıyı cezalandırmasını salık verir. Çünkü dünyayı yalancılar ifsat eder.

³⁰ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 525/ 5303-5304; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 381.

Hükümdar ise Öğdülmiş'e, onu çekiştiren dedikoducu ve fitneci kimseleri kendi düşmanı olarak gördüğünü, "Seni çekiştiren adamları ben kendi düşmanım bilirim, ey bilgili insan."³¹ şeklinde ifade eder.

3. Bilgili ve bilgisiz

Bilgili ve bilgisiz kişilerin de devlet ve toplumda önemli yeri vardır. Bu durum bilginin önemi ile ilgilidir. *Kutadgu Bilig*'de işlenen konuların başında "bilgi" gelmektedir. Bilgi, kişiyi, toplumu ve devleti ayakta tutan önemli bir unsurdur. Eserine *Kutadgu Bilig* adını veren Yusuf Has Hacıp, kitabının 10. bölümünü "Bilig ukuş erdemin asığın ayur" şeklinde düzenleyerek bilgiyi ve aklı yüceltmıştır. Ayrıca eserin pek çok yerinde bilginin ve aklın önemine dikkat çekmiştir. Buna karşın bilgisizliği eleştirmiş ve bilgisiz insanın kişinin düşmanı olduğunu dile getirmiştir.

Bilgisiz kişi öncelikle kendisine düşmandır. Çünkü onun bildiği ve yaptığı şeyler onun cehaletinden kaynaklanır ve bundan dolayı kendi zararına çalışır. Sözü edilen cahil kişinin başka düşman araması gerekmez. Çünkü kendi cahilliğiyle hareket eder ve ilerleyemez. Ayrıca cahiller bilge kişileri kendilerine rakip ve düşman olarak görürler. Devamlı onlarla bir yarış içerisinde dirler. Onun için Yusuf Has Hacıp eserinde: "Bilgisiz bilgiliye daima düşman olmuştur; bilgisiz bilgili ile her zaman mücadele halindedir. Bilgisiz adamın düşmanı kendi bildiği ve yaptığıdır; başka düşmanı olmasa bile, bu ikisinin gâilesi kâfidir."³² demektedir.

Bilgisiz kişi insana düşman olduğu gibi bilgili kişi de insanın düşmanı olabilir. Çünkü bilgi, kimin eline geçerse onun tabiatına göre şekillenir. Bilgi, akıllı ve iyi niyetli birinin eline geçerse kişinin kendisine ve topluma fayda getirir. Akıllı ve bilgili ancak kötü niyetli kişiler akılsız insanların bilgilerinden faydalanmak isteyebilirler. Bunları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirirler. Kötü niyetli birinin eline geçen bilgi kişinin kendisine ve topluma zarar verir. Bundan dolayı bilgili kişi, insanın düşmanı da olabilmektedir.

Önemli bilgilerin saklanması ve kötü niyetli kimselerin bundan haberi olmaması gereklidir. Bilginin kötü niyetli kişilerin eline geçmesi devletin işleyişine de zarar verir. Devlet idaresinde hükümdara hizmet eden vezir ve

³¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 583/ 5882; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 420.

³² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 36/ 200, s. 47/318; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 26, 34.

danışmanlarının güvenilir, asil ve görgülü ailelerden seçilmesi esastır. Çünkü devletin güvenliğine dair her çeşit bilgiye bu kişiler ulaşır ve bunu hükümdara aktarır. Hükümdar ise vezirden ve danışmanlarından aldığı malumat gereğince hüküm verir. Buna istihbarat sistemi denilir. Hükümdarın haber aldığı bilgili kişilerin art niyetli olması hükümdarın yanlış kararlar almasına yol açar. Bu da devletin işleyişini bozar.

4. Dil

İnsanın bu dünyada huzurlu olması için sözlerine dikkat etmesi, nerede konuşup nerede susacağını bilmesi lazımdır. Bu, onun kendisini bilmesi demektir. Böyle kimse sözü yerinde söyler. Bu sebeple halk arasında “Diline sahip ol!” denilir.

Yusuf Has Hacip’e göre: “Kişinin diline ve boğazına hâkim olmasıyla kişi fayda görür. Kişi sözü sayesinde başköşeye oturur. Ancak dil, söz söylemesini bilmezse, kişiyi aşağıya indirir.”³³

Dilini doğru yerde kullanamadığı için pek çok devlet adamı veya şair, devlet başkanının öfkesine maruz kalmış; bunlardan bazıları görevinden alınmış bazısının da başı gitmiştir. Dolayısıyla insanın güvenli ve huzurlu yaşaması dilini sıkı tutmasına bağlanmıştır.

Casusluk sistemi eskiden beri Türkler arasında da kullanılmaktaydı. Bahaeddin Ögel, “til” kelimesinin Eski Türkler arasında casus için kullanıldığını ifade etmiştir. Ögel’e göre bu, Köktürk geleneğinden gelen bir anlayıştır.³⁴ Orhun Abideleri’nde: “ Angıg bilig yadar ermiş.” sözü vardır. Casus, bilgi edinmek için işini gizlice yapan kimse olduğundan, bunun “til” kelimesiyle ifade edilmesi anlamlıdır. Çünkü nasıl casusun korunması ve açık vermemesi gerekiyorsa dilin de korunması gerekmektedir. Ele aldığımız eserde bununla ilgili olarak: “Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir. Başını kurtarmak istersen, dilini gözet; dilin her gün senin başını tehdit eder. Kırmızı dil kara başın

³³ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 116/ 993-994, s. 117-118/1002-1003; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 82-83.

³⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991. s. 127.

amansız düşmandır; bu kötü düşmanı sıkı tut ve huzur içinde yaşa.”³⁵ denmektedir.

5. İçki

Kutadgu Bilig'de “şarap” anlamındaki içki “bor” kelimesi ile ifade edilmiştir. İnsan, akli ile kendisine faydalı ve zararlı şeyleri fark eder. Oysa insana sarhoşluk veren içki, kişinin aklını başından alır. İnsan bilgisi sayesinde ayakta kalır. Doğruyu yanlış ayırt edebilir. İçki kullanan kişi bildiklerini kullanamaz. İçki kişinin aklına ve bilgisine zarar verir. Kişiyi zararlı şeyler de düşmandır. Bundan dolayı sarhoşluk veren içkiler insanın düşmandır.

İçki içen kişi sarhoş olduğunda davranışlarının kontrolünü kaybeder. Böylece kavga gürültü çıkarmaya daha müsait bir duruma gelir. Ayrıca insanın parasını boş yere harcamasına sebep olduğundan zararı da vardır. Yusuf Has Hacıp eserinde “İçki bilginin ve aklın düşmandır; içkinin adı, hakikatte kavga ve gürültüdür.”³⁶ diyerek ikazda bulunmaktadır.

Hükümdarın memleketini idare edebilmesi için iyi bir planlama yapması ve akıllı olması gerekmektedir. Hükümdarın içki kullanması hem kendisi hem de memleket idaresi için iyi değildir. Çünkü içki yüzünden akıl, irade, düşünme kabiliyeti gider, hükümdarın işleri aksar, hatta yanlış kararlar alır.

Kutadgu Bilig'de hükümdarın eğlence anlayışının nasıl olması gerektiği de sorgulanmıştır. Yusuf Has Hacıp'e göre hükümdar içki kullanmamalı ve oyunla vakit geçirmemelidir. Çünkü memleketin idaresi ve işleri onun için büyük bir sorumluluktur. İçki ve oyunla vakit geçiren bir hükümdarın etrafına söz geçirebilmesi ve iyi işler yapması zordur. Bununla ilgili olarak eserde:

“Bu içki ve meyhaneci düşmandır, insanın parasını alır; içki içen hırçın ve kavgacı olur. İnsan sarhoş olursa deli olur ve aklını kaybeder; deli hiç doğru iş yapar mı? Takva sahibi insan ne der, dinle; ey boğazının kulu, bu söze göre hareket et. Yapılacak nice işler içki yüzünden yapılamaz; yapılmaması gereken nice işler de

³⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I*, s. 114/ 966-967, s. 282/2692; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988. s. 80, s. 199.

³⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 278/ 2651; Reşit Rahmeti ARAT, *a.g.e.*, II, s.196.

sarhoşken yapılır. Nice uygunsuz işler içki yüzünden işlenir; nice iyi işler sarhoşluk yüzünden geri kalır. Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeye ne zaman fırsat bulur.”³⁷ denmiştir.

6. Gönlü kırılan dost

İnsanın dostuna ve düşmanına karşı ölçülü hareket etmesi gerekir. Kişinin dost olarak kabul ettiği kimse, gönlü kırılırsa veya bir çıkar çatışması yaşanırsa içten içe düşmanı da olabilir. Çünkü dost zannedilen kişi ya şeytana uyar ya da menfaati gereği, çıkarına ters düştüğü için düşmanlık besleyebilir. Buradaki düşmanlık kişinin dost zannettiği kişiden geleceği için daha da tehlikelidir. Çünkü görünen düşmanı engellemek ve onunla mücadele etmek kolaydır; ancak gizli düşman kişiye daha çok zarar verir. Burada kişinin hazırlıksız yakalanması, onun karşısında savunmasız kalması söz konusudur. Bu nedenle insana zarar verenler, daha çok kişinin yakınlarından gelmektedir. Düşmanlık duygusunun olduğu yerde güzellik, huzur ve sakinlik bulunmaz. Yusuf Has Hacıp böyle kişileri şeytana benzetmiştir. Reşit Rahmeti Arat'ın ifadesiyle *Kutadgu Bilig*'de:

“Dostun gönlü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz. Düşman yüzünden hayat tatsızlaşır; nerede olursa olsun düşman zararlıdır. Kimi, gözüm gibi, kendime yakın tuttumsa, o, şeytan gibi, düşman çıktı; ben şeytanı ne yapayım.”³⁸ denmektedir.

7. Şeytan

Şeytan, kişiyi Allah'tan uzaklaştırdığı, aldatıp saptırdığı için insana düşmandır. Bu nedenle onunla mücadele edilmesi gerekir. İnsan Allah'a bağlanır ve şeytanı düşman olarak bilirse onun bütün istekleri yerine gelir. Bu düşmanlık Hazreti Adem'den beri böyledir.³⁹ *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili “Rabbimin sevdiği işler kâfi gelmezse, mücadele etmek için, düşmanım

³⁷ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 226-227/ 2098-2103.; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 158.

³⁸ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 342/3396-3397, s. 648/6577; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 248, 472.

³⁹ Bkz. Kemal Yavuz, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) II, Âdem ve Şeytan Münazarası*, Kırşehir Valiliği Yayını: 12, Ankara 2007, s.494-517.

olan şeytan vardır. Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et; Tanrı'ya karşı da ihlasını bozma."⁴⁰ denilmiştir.

8. Dünya

Dünya hayatı geçicidir. Asıl âlem ahiret hayatıdır. İnsanın dünyada para, makam ve şöhret sahibi olmak gibi hırsları vardır. Aslında bunlar insana tuzaktır. Görünüşte güzel de olsa insanı yolundan saptırır. İnsan dünyanın geçici olduğunu unutursa Allah'tan uzaklaşır. Bundan dolayı vücudun ve nefsin istekleri gibi dünya da insana düşmandır. Yusuf Has Hacıp: "Dünya ve vücut düşmandır; bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır. Bu dünya düşmandır, nefsin de düşmandır; bu iki düşmanın her yerde tuzağı hazırdır."⁴¹ demiştir.

9. Vücut:

"İnsanın en kötü düşmanı kimdir/nedir?" denildiğinde *Kutadgu Bilig'*de gizli düşmanlar olarak dört düşman anlatılmaktadır. Bunlar: dünya, vücut, nefis ve şeytandır. Yusuf Has Hacıp'e göre bunlar arasında başlıca düşman vücuttur. Çünkü insan, Allah'ın adını andığı zaman şeytan kaçır, dünyayı bırakıp giderse ondan kurtulur; ancak vücudunu nasıl bırakıp gidecektir? İnsanın kendi vücudundan kaçması mümkün değildir. Bundan dolayı insan vücutla devamlı mücadele içerisinde olmalıdır. İnsanın vücutla mücadelesinin ilk şartı onun en sert ve kötü bir düşman olduğunu bilmesi ve ona göre davranmasıdır. Bu düşmanla başa çıkabilmenin en önemli şartı ise ona istediklerini vermemektir. Çünkü vücudun isteklerini yerine getirdikçe o kuvvetlenir ve insana hâkim olur. Böyle güçlü bir düşman karşısında kişinin ona mukavemet etmesi çok zordur. Ancak Allah'ın merhametiyle ve yardımıyla insan güçlenecek ve vücudun isteklerine karşı koyacaktır.

"Bu dünya bir düşman, vücut ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır. Üçüncü düşman şeytan, bu din hırsızdır; Tanrı bunların şerrinden muhafaza etsin. Bunlar arasında en sert ve kötü düşman vücuttur, en çok gürültü de ondan çıkar. Tanrı adını zikredersen, şeytan kaçır, gider; dünyayı bırakır

⁴⁰ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 476/4763, s. 619/6251; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 345, s. 447.

⁴¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 360/3589, s. 529/5322; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 261, s. 382.

gidersen ondan kurtulursun. Fakat vücudu nasıl bırakırsın; onu senden ancak ölüm ayırabilir. Bilgili hakîm çok güzel söylemiş; bilgili hakîmlerin sözünü dinlemek lazımdır. Bana vücudum ızdırıp ve zahmet çektirir; bazen güldürür; fakat bazen de ağlatır. Onun arzusuna uyarak dünyayı dolaşırım; bazen aç yatarım, bazen de tok. O bir arzusuna kavuşursa, bir başkasını ister; onu da bulursa, artık insana tamamen hâkim olur. Ben bu vücudu yenip, ona hâkim olamıyorum; merhametli Rabbim, sen ona hâkim ol. Bu vücut böyle kötü bir tıynettedir; onu kuvvetlendirirsen, daha çok kötüleşir.”

Mücadele edilmesi en zor düşmanlardan biri gizli düşmandır. Açıkça kendini ortaya koymayan bir düşmana karşı kişinin savunma yapması çok zordur. Bu düşman silahlı mıdır? Kişiye ne zaman ve nasıl saldıracaktır? Güçlü mü yoksa zayıf mıdır, bilinemez. Bundan dolayı gizli düşman kişiyi gafil avlar. Yusuf Has Hacıp, vücudun gizli bir düşman olduğundan bahsetmektedir. İnsan nefsinin isteklerine boyun eğmez ve ibadetle meşgul olursa bu düşmanın zararına karşı kendisini korur. Yoksa vücut insanı geçici ve boş şeylerle avutur. Bunun sonucunda pişmanlık ve sıkıntı vardır. İnsan kendisini vücudunun isteklerine bırakırsa nefis kabarır. Bu durumda onun heva, nefsi ve istekleri insana hâkim olur. Bu durumda Yusuf Has Hacıp' e göre vücut çetin bir düşmandır. Çünkü o, her yere tuzak kurmuştur. Bunu ele alan Yusuf Has Hacıp:

“Nefsinin arzularını kendisinden uzaklaştıran ve ibadete koşan kimse, gizli düşmana fırsat vermez. Vücuda taviz verme ve ona boyun eğme; onun avutması ızdırıp, ettiği de heva ve hevestir. Bu vücut bir düşmandır ve çok çetin bir düşmandır; o her yere tuzak ve ağını yapmıştır. Onun arzusuna bırakma, gayret et, mukavemet göster; akıllı insanlar vücuda taviz vermezler. Heva ve hevese galip gelerek, nefesine hâkim olmuş insan ne der, dinle, ey büyük bilgi sahibi, vücudunun esiri olma; vücut seni esir ederse, fidye olarak dinini ister. Her işi heva ve hevese uyarak yapan adama bilgili demek caiz değildir.”⁴² diyerek mücadele yollarını anlatır.

Kutadgu Bilig' de ahlaki öğütler içeren beyitler de oldukça geniş yer tutmaktadır. Bu yönüyle eser aynı zamanda bir nasihatnamedir. Yusuf Has

⁴² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 364-365/3628-3629, s. 366/3637-3641; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 264-265.

Hacip insanın ve toplumun mutluluğu ve refahı için cömertlik, cesaret, alçakgönüllülük, fedakârlık gibi erdemlerden bahseder.⁴³ Yine vücutta yer almaları sebebi ile inatçılık, cimrilik, akılsızlık, korkaklık, kibir ve haset gibi düşmanların varlığını ve bunlarla nasıl mücadele edileceğini anlatır.⁴⁴ Ayrıca yalancılık, kanunsuzluk, aç gözlülük beylige düşmandır.⁴⁵ Bunlar Yusuf Has Hacip'in ifadesiyle "gizli düşman" şeklinde tanımlanabilir.⁴⁶

Sonuç olarak; *Kutadgu Bilig'*de düşman çeşitleri bilgisiz insan, kâfir düşman, menfaatçi insan gibi açıkça görünen düşmanlar ve şeytan, kişinin nefis ve istekleri, korkaklık, cimrilik, kibir, dünya ve vücut gibi gizli olan düşmanlar olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kimlerin düşmanı çok olur?

Yusuf Has Hacip'e göre halkın başında bulunan hakan veya beylerin düşmanı çok olur. Düşmanlar bu kişiler için çeşitli tuzaklara başvururlar.⁴⁷ Bundan dolayı devlet adamlarının uyanıklığı ve hazırlıklı bulunması şarttır.

⁴³ Bkz. Mukadder Gezen, *Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huyular (XIV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

⁴⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 223/ 2066-2067: "İnatçılık insan için ağır bir yüküdür; inatçılıktan kendini kurtar ve onunla savaş. Düşmanın yapamadığı fenalığı onun kendi hareketi kendisine yapar; bunun düşmandan farkı nedir, bu da düşmandır." Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 312/3038 "Hasislik ile beylik birbirine düşmandır; hasise karşı her yerde isyan edilir."

Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 405/4013, 4015; "Dünyayı tutan insan akıllı olmalıdır; halkın başında bulunan kimse de cesur olmalıdır. Beyler kudretlerini bunlar ile yükseltirler; düşmanlarının başını ezer ve öçlerini alırlar."

Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 585/5902-5905; "Her vakit meşhur bir bey olarak kalmak için, Allah nasip ederse, şu dört şey lazımdır. Biri doğru sözlü olmak, ikincisi memlekette kanunu devletle tatbik etmek. Üçüncüsü açık elli ve cömert olmak, halka karşı şefkat göstermek. Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimkâr ve cesur olmak."

Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 519/ 5211-5212; "Alçak gönüllü ol, gururlanma; hizmetkârlarım ve askerim çok diye kibirlenme. Nice cesur, mağrur ve kibirli insanları ölüm yere gömdü ve üzerlerini toprak ile örttü."

⁴⁵ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 585/5902-5905; "Her vakit meşhur bir bey olarak kalmak için, Allah nasip ederse, şu dört şey lazımdır. Biri doğru sözlü olmak, ikincisi memlekette kanunu devletle tatbik etmek. Üçüncüsü açık elli ve cömert olmak, halka karşı şefkat göstermek. Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimkâr ve cesur olmak."

⁴⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 364/3628.beyitte "körünmez yağığa" yani "gizli düşman" ifadesi geçmektedir.

⁴⁷ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 295/ 2834. beyit.

Düşmanın zararları nelerdir?

*Kutadgu Bilig'*te düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz⁴⁸, bu yüzden hayat tatsızlaşır⁴⁹, düşmanı olan kimsenin başı bin türlü derde girer⁵⁰. Çünkü düşman tuzak kurarak⁵¹ insanın canına ya da malına kasteder.⁵² denilmiştir.

Düşmanı olmak her zaman kötü bir şey midir ya da insana düşmanın faydası olabilir mi?

İnsanın düşmanının olmasının faydaları da vardır. İnsanın kendisini geliştirmesi ve mücadelesi için düşmanın varlığı gereklidir. İnsan, düşmanı veya düşmanları ile mücadele edip başarıya ulaştığında kendisini daha güçlü hisseder. Bu sayede insanın çevresine karşı itibarı artar ve sözü dinlenir.

Düşman kişinin arkasından konuşur. Böylece iyi veya kötü şekilde onun adı duyulur ve varlığı anlaşılır. Düşman, insanın gücünü göstermesi açısından bir vesiledir. Eğer düşmanın karşısında yiğit bir kişi varsa onun adını herkes duyar ve kendisinden çekinir.

Düşman, insanı uyanık tutar. İnsan, düşman tarafından gelecek tehlikelere karşı hazırlıklı olur. Bu nedenle düşmanı olan kimsenin tehlikelere karşı dayanma gücü daha fazladır.⁵³

Düşmanla nasıl mücadele edilmelidir?

Yusuf Has Hacip *Kutadgu Bilig'*de kişiyi, toplumu, beyliği tehdit eden düşmanları açıklarken onlarla nasıl mücadele edileceğini de anlatır. Örneğin kâfir düşmanla amansız bir mücadele lazımdır. Kâfir düşmana göz açtırmamak için silah, asker ve orduyu her zaman hazır bulundurmalıdır.⁵⁴ Buna göre;

⁴⁸ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 342/3396.beyit.

⁴⁹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 342/3397. beyit.

⁵⁰ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 425/4232.beyit.

⁵¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 295/ 2834. beyit.

⁵² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 429/4265- 4268. beyitler.

⁵³ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 344/3413-3414, 3419. beyitler.

⁵⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 425/ 4227 ve s. 545/5485-5488. beyitler.

Hükümdarın güçlü olması ve düşmandan öcünü alabilmesi için iki şeyi elinde bulundurması gereklidir. Bunlardan birincisi güçlü bir ordu, ikincisi de hazinedir.⁵⁵

Orduda işler siyaset ile yürütülür. Siyaset güzel uygulandığı zaman ordu kumandansız kalmaz. Ordunun başında kumandan olursa asker birbirine bağlı kalır. Ordu kumandansız kalırsa bozulur.⁵⁶

Orduda tam teçhizatlı seçme asker olmalıdır, korkak kimselerin orduya faydası yoktur.⁵⁷

Askerine iyi davranan, onun güvenini kazanan, cömert hükümdar ve komutana asker de bunun karşılığı olarak tuz-ekmek hakkı diyerek vatanî borcunu öder.⁵⁸

Ordunun sefere çıkmadan önce askerin ihtiyacı olan yiyecek, giyecek, binek atı, aygırı ve yük hayvanlarını hazırlayan kişilere "igidişçi" denilmektedir.⁵⁹ Bu kişiler sefer sırasında da ordunun ihtiyaçlarını karşıladıkları için onlara eserde çok faydalı insanlar denilmiştir. *Kutadgu Bilig'*de bu hayvan yetiştirici kişilerle hakanın ve kumandanın iyi geçinmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁰

Ordunun düzeni ve disiplini de önemlidir. Öncü kuvvetler ve keşif kollarının ordunun önünde bulunması, düşmanın yakınlarına sokulması, o yerin otuna ve suyuna dikkat edilerek karargâh kurulması ve bunların tecrübeli askerlerden oluşturulması önemlidir.⁶¹ Muhafız alayı savaşta hakanı korumakla görevlidir. Dolayısıyla muhafız alayı ne çok önden gitmeli ne de çok gerilerde kalmalıdır.⁶²

⁵⁵ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 543/ 5461-5462. beyitler.

⁵⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 244/2301-2302. beyitler.

⁵⁷ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 247/2332, ve s. 243/ 2284. beyitler.

⁵⁸ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 246/2321 ve s. 393/5478-5479. beyitler.

⁵⁹ Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk* eserinde igid-(igit-): yetiştirmek, igiş: asi hayvan anlamlarına gelmektedir.

Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, s. 662.

⁶⁰ ARAT, Reşit Rahmeti; *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları 458, 3. Baskı, Ankara 1991. s. 446/ 4439-4442. beyitler.

⁶¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 248/2342, 2344, 2349. beyitler ve s. 251/2371-2372. beyitler.

⁶² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 248/2344. beyit ve 251/2371. beyit.

Savaş sırasında kumandan ordusunu düşmana doğru sürerken hızlı olmalıdır. Yusuf Has Hacıp bunu şahinin kuşlara saldırırken süratli ve kan dökücü olmasına benzetir.⁶³

*Kutadgu Bilig'*de düşmanla mücadele için pusu kurmak⁶⁴, düşmana dil yakalatmamak⁶⁵, düşman hakkında istihbarat toplamak⁶⁶, savaşta hileye başvurmak⁶⁷, savaşı fazla uzatmadan düşmanın işini bir an önce bitirmek⁶⁸, düşman kaçarsa onu ölçülü takip etmek⁶⁹ gibi savaşla ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Ayrıca dedikoducu ve iftiracı kimselerden uzak durmak ve onların zararlarına karşı uyanıklık şarttır. Cahille sohbet etmemek, dilini tutmak, nefsinin isteklerine boyun eğmemek, içki kullanmamak, zararlı alışkanlıklardan kurtulmak, kanunları uygulamak, uyanıklık, cesaret, cömertlik, dürüstlük gibi niteliklerin öncelikle bir devlet yöneticisinde bulunması gerekir.

S o n u ç

Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig* mesnevisinde düşman ve düşmanlık algısı genel düşman algısından farklılık göstermektedir. Yusuf Has Hacıp, sadece kâfir düşmanı değil, insanın kendi istek ve arzularının da kendisine düşman olabileceğini anlatmış ve bu düşmanlarla nasıl mücadele edileceğinin yollarını göstermiştir. Bunlar içerisinde en çok üzerinde durulan konular "düşmanını iyi tanımak" ve "uyanıklık" tır. Çünkü düşmanı ancak uyanık kişi yenebilir. Ayrıca bir insanın ve devlet adamının düşmanla savaşmak için hangi niteliklere sahip olması gerektiği açıklandığı gibi, devleti ve insanı ayakta tutan erdemlerin gerekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla *Kutadgu Bilig* eserinde Yusuf Has Hacıp'in düşman algısının ortaya konulması onun barış ve savaş konusundaki düşüncelerine açıklık kazandırmaktadır.

⁶³ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 252/2381. beyit.

⁶⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 251/2370. beyit

⁶⁵ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 249/2350. beyit.

⁶⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 249/2351. beyit.

⁶⁷ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 249/2356. beyit.

⁶⁸ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 250/2366. beyit.

⁶⁹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 253/2390 ve 2395. beyitler.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları 458, 3. Baskı, Ankara 1991.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Haz: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.
- BAĞDATLI, Özlem, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- BAĞDATLI, Özlem, *Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- BERBERCAN, Mehmet T. (Çev.) "Türk Orta Asyasında Budizm", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, s. 93-108, 2009. Orijinali: Hans-J. Klimkeit "Buddhism in Turkish Central Asia", Numen, Published by BRILL, Vol. 37, Fasc. 1, Jun. 1990, s. 53-69.
- BİLAL, Metin "Budizm İnancının Türk Devletleri Üzerinde Etkisi", *Anasay*, Yıl:2, S.6, s: 63-80, Kasım 2018.
- BÜYÜKBAŞ, Hakkı-Fahri Vargün, "Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi Hükümdar-Adalet İlişkisi", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, Kars 2016, S.4, s. 27-33.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Düşmanlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C.10, s. 51-53.
- DEMİR, Necati, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.24.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meali*, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>, (Erişim tarihi: 17.12.2021)
- ERCİLASUN, Ahmet B.- Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugati't-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, s.951(474/379).

- EREN, Hasan, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatur, Talat Tekin, Hamza Zülfikar, *Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- GEZEN, Mukadder, *Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar (XIV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- GÖKSU, Erkan, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- GÖKSU, Erkan, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, "Yusuf Hâs Hâcib'den Osman Gazi'ye", *Türk Kültürü*, I/3, 1963.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, "Kutadgu Bilig ve Kumandan", *Türk Kültürü*, V/58, 1967.
- KARDEŞ, M. Ertan, *Yönsüzleşmiş Savaşlar Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019.
- KOCA, Salim, "İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, S. 5, s. 75-120, Konya 2011.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.127.
- SAMİ, Şemsettin, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317.
- SARICA, Bedri, "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, s.87-105, Erzurum 2008.
- VARİS, Abdurrahman, *Karahanlı Devleti İle Koçu(İdikut) Uygur Devletinin Münasebetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2001.
- YAMAN, Ahmet, "Sulh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37, s. 485.
- YAMAN, Ahmet, "Savaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, s. 189-190.
- YAVUZ, Kemal, *Hâcib Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, Mostar Yayınları, İstanbul 2012.

- YAVUZ, Kemal, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", *İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 137-180.
- YAVUZ, Kemal, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler, Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi*, İstanbul, 26-27 Ekim 2009; a.mlf.; *Bir Ömrün Yazıları-I*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2007.
- YAVUZ, Kemal, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) II*, Kırşehir Valiliği Yayını: 12, Ankara 2007, s. 494-517.

“PEACE, WAR AND ENEMY PERCEPTION IN KUTADGU BILIG”

Abstract

Literary works are artistic expressions that show how the artist perceives an event, phenomenon, situation or object. Kutadgu Bilig, written in the 11th century by Yusuf Has Hacip, the first known masnavi of classical Turkish literature, appears as a policy book in terms of describing how an ideal state, society and human should be. The work is also a theoretical mesnevi that sheds light on the concepts of “peace”, “war”, “enemy” and “hostility”. The aim of this study is to examine how the concepts of peace, war and enemy are introduced in Kutadgu Bilig. In addition, it is to present a different perspective to the previous studies on “peace, war, enemy and enmity”, thus expanding the field. Based on this idea, it is necessary to demonstrate with examples that literary works bring a different perspective to social issues such as war and peace. The study consists of three parts. In the first part, “the meaning of peace according to Kutadgu Bilig”, in the second part “the meaning of war according to Kutadgu Bilig” is explained. In the third chapter, how the concepts of “enemy and enmity” were understood according to Yusuf Has Hacip was investigated and the couplets related to this were discussed and explained. In Kutadgu Bilig, the qualities necessary for individuals, societies and states to survive for a long time are listed. The most important thing that keeps the order of the state alive is the establishment of trust between people. Those who hold the administration of the state should know their internal and external enemies well and follow the enemy in every way. This is necessary for the people to be governed in safety and peace. This study is “According to Kutadgu Bilig, what are the types of enemies, how to fight these enemies, who has many enemies, what are the harms of the enemy, is it always a bad thing to be an enemy or can an enemy be beneficial to a person?” It also answers questions.

Keywords

Kutadgu Bilig, mesnevi, peace, war, enemy, hostile.

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi tarih ve edebiyat alanlarında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı ULAKBİM Sosyal Bilimler Veritabanı, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index, Turkologischer Anzeiger, indeksleri tarafından taranan, Academic Keys veri tabanları tarafından takip edilen **Uluslararası hakemli** dergi statüsünde olmak üzere, Türkiye'nin ilk sosyal ve beşerî bilimler dergisidir.

Yayınlanmak üzere gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiri, başka bir yerde yayımlanmamışsa makale formuna konularak ve bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilir.

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, bahar ve güz döneminde olmak üzere yılda iki kez yayınlanır. Dergi, **Bahar (Mayıs)** ve **Güz (Kasım)** olmak üzere, **yılda iki defa** yayınlanır. Gerekli hallerde Yayın Kurulunun kararıyla Özel Sayı olarak da yayınlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden fazla yazısı yayımlanamaz.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yazı etik ihlaller ve intihal açısından değerlendirilir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini yazılı olarak açıklar. Yazıların değerlendirilmesi esnasında gizlilik esastır. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.

Derginin Dili

Derginin dili Türkçedir. Ancak araştırmacıların yaygın doğu ve batı dillerinden biriyle hazırladıkları yazılar ve farklı Türk lehçelerinde yazılmış yazılar da yayınlanabilir.

Yazım Kuralları

- Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi'ne gönderilen makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

Başlık ve İçeriğin Sıralanması

TÜRKÇE BAŞLIK

YAZAR ADI /SOYADI (* işaretleriyle dipnota künye bilgileri yazılmalıdır)

ÖZET (Konu ve muhtevayı yansıtacak şekilde 200-250 kelime arasında olmalıdır)

Anahtar Kelimeler (5-8 kelime arasında olmalıdır)

Giriş

Bölümler

Sonuç

Kaynakça

“İNGİLİZCE BAŞLIK” (Türkçe Başlığın tam çevirisi olmalıdır)

Abstract (Türkçe özetin tam çevirisi olmalıdır)

Keywords (Türkçe anahtar kelimelerin tam karşılığı olmalıdır)

1. **Başlık:** İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı, **büyük** ve *italik* harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. **Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **büyük harfle *italik* yazılmalı, künyeler (*)yıldız işareti ile dipnotta gösterilmelidir.** Yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme adresleri normal harflerle yazılmalı; e-posta adres(ler)i eğik harflerle yazılmalı, yazarın ORCID numarası e-posta adresinden sonra parantez içinde belirtilmelidir.

3. **Özet:** Yayımlanacak her yazıda Türkçe ve İngilizce özet ve bunların yanı sıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. İngilizce özetin başına İngilizce başlık da konmalıdır. Diğer dillerde yayımlanacak makaleler için o dillerde özet ve anahtar kelime eklenebilir. Özetler 200 ile 250’şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 10 kelime olmalıdır.

Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin en sonunda; İngilizce yazı başlığı, özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır.

4. **Ana Metin:** Makalelerin bütününde, (transkripsiyonlu metnin yer aldığı bölümlerin dışında da) -dipnotlar dahil- “DEV-RA” fontu kullanılmalıdır. DEV-RA fontunu indirmek için [tıklayınız.](#) Normal metinde 12, dipnotta 9 punto ölçüsü kullanılmalıdır. Ana metinde satır aralığı 1,5; dipnotta 1 olmalıdır. Yazılar özet ve kaynakça dahil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu karakterde yazılmalıdır.

6. **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. **Yazma Metinler /Belgeler:** Yazıda el yazması, arşiv belgesi gibi metinlerin okuması varsa, metnin orijinalinin fotokopisi de incelemenin sağlıklı olabilmesi için dosyaya konmalıdır. Aynı durum tercüme için de geçerli olup tercüme metnin orijinali de gönderilmelidir. Zira, tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

9. **Alıntı ve Göndermeler:** Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır.

10. **İmla:** Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

11. **Adres:** Yazılar, dergimize www.tkidergisi.com adresinden yazar girişi yapılarak gönderilmelidir. Yazar, ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanını ve görev yaptığı kurum adını tam olarak belirtmelidir.

12. **Kaynak Göstermede Takip Edilecek Usûl (Kaynakçada)**

Makale içinde gösterilen başvuru kaynaklarının tümü makalenin sonunda bibliyografya/kaynakçada ilk yazarın soyadına göre alfabetik verilmelidir. Yararlanıldığı halde metinde yer verilmeyen kaynaklar bibliyografyada gösterilmez.

Kitaplarda:**Tek yazarlı kitap:**

Yazar SOYADI, Adı, *Kitap Adı*, Yayınevi, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek:

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, 25.

İki yazarlı kitap:

Birinci yazarın SOYADI, adı, İkinci yazarın Adı, Soyadı, *Kitap Adı*, Yayınevi, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek:

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla Kartal, Ahmet, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.

İkiden çok yazarlı kitap:

İlk yazar SOYADI, adı, diğer yazarların adı, soyadı, *kitap adı*, yayın evi, yayın yeri ve yılı.

Örnek:

ÖZTOPRAK, Nihat, Sebahat Deniz, H. İbrahim Demirkazık, Hasan Kaya, Ümran Ay, Bünyamin Ayçiçeği, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi, I*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Editörlü kitapta bölüm :

Yazar SOYADI, adı, "tırnak içinde bölüm adı", bölümün yer aldığı kitabın adı, (editörler), yayınevi, yayın yeri ve yılı, sayfa aralığı.

Örnek:

KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlükler-Beden Kelimeleri Sözlüğü", *Beden Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 277-300.

Birden çok cildi olan eserlerde:

Yazar SOYADI, Adı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Örnek:

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

Ansiklopedi maddelerinde:

Madde yazarının SOYADI ve adından sonra, sırasıyla "tırnak içinde maddenin başlığı", *ansiklopedinin tam adı*, yayın yeri ve yılı, cilt no, sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

AKYILDIZ, Ali, "Sâdullah Paşa", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 432-433.

Makalelerde:

Yazar SOYADI, Adı, "Makale Adı", *Dergi Adı (veya kısaltması)*, cildi / sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: OKAY, M. Orhan, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Tezlerde:

Kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının SOYADI ve adı, *tezin adı* (italik), Üniversite /enstitü bilgisi (normal harflerle) şehir adı ve tarih yer almalıdır:

Örnek:

KAYA, Hasan, 18. Yy. Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitletli Metin-Dizin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Yazma eserlerde:

Yazar, *Eser Adı*, Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı, şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âdile Sultan, *Divan*, Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. Mnz. 260. vr. 60^b

İnternet erişimli kaynaklarda:

Yazarın soyadı, Yazarın adı, "Mesajın başlığı", İnternet adresi, (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Dipnotta Kaynak Gösterme

Dergide, klasik dipnot sistemi uygulanmaktadır. Dipnotlar, ilgili kelime veya cümlelerin sonuna rakam konarak sayfa altında verilmelidir. Dipnotlarda atf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde "a.g.e.," şeklinde; eğer atf yapılan makale veya ansiklopedi maddesi ise "a.g.m.," olarak kısaltılmalıdır. Yazar adı ve soyadı kısaltılmadan açıkça yazılmalıdır.

Örnek

Dipnotta kaynak kitap ilk geçtiğinde:

Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, 34.

Daha sonra geçtiğinde:

Davut Hut, *a.g.e.*, 45.

Dipnotta kaynak makale ilk geçtiğinde

Bünyamin Ayçiçeği, *Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları (İnceleme-Dizin)*, DEV Dergisi, İstanbul 2016, 300.

Daha sonra geçtiğinde:

Bünyamin Ayçiçeği, "a.g.m", 324.

13. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan redaksiyon değişiklikleri ve tashihler, dergi Yayın Kurulu ve Anadili Sorumluları tarafından yapılır.

14. Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 1 adet basılı dergi verilir.

15. Basılmayan yazılar iade edilmez.

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

AUTHOR'S GUIDE

The Journal of Turkish Cultural Studies is the first as an international refereed social sciences and humanities journal that publishes academic works in the field of history and literature and is scanned by ULAKBIM Database of Social Sciences, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index, Turkologischer Anzeiger and followed by Academic Keys database.

Submission of an article is taken to imply that it has not been previously published, they should be appropriate to the academic standards and should be original. The paper presented at a scientific meeting, if not published elsewhere, is accepted on the form of an article and on condition that this situation is stated.

The Journal of Turkish Culture Studies is published twice a year, in the spring and fall semesters: Spring issue in (May) and Fall issue in (November). When necessary, it can be published as a Special Issue by the decision of the Editorial Board. More than one article of an author cannot be published.

The language of the Journal is Turkish. However, the articles written in other widespread languages or in one of the Turkish dialects are also welcomed. All contributions should include an abstract in both Turkish and English, and the keywords both in Turkish and English are also required. The English abstract should have an English title, too. For the articles written in other languages, an abstract and keywords in that language should be added. The abstracts should be in 200 - 250 words, and the keywords should not exceed 10.

The Journal is published semiannually in autumn and spring. If required, upon the decision of the Editorial Board, a Special Issue can be published additionally. In every issue only one article of the same author can be published.

Evaluation Of The Articles

The journal is a refereed publication. The submitted articles are first examined by the Editorial Board in terms of subject, presentation style and technical details. Article is evaluated in terms of ethical violations and plagiarism. Those who are eligible for publication are sent to two referees who are experts in their field. If the referee reports are positive, they are published. If one of the reports is positive and the other is negative, the article is sent to a third referee and act according to his decision. If the referees asked for some issues to be corrected in their reports, the articles are sent back to the author for corrections. If the author does not agree with the referee decisions, he explains the reason in writing. Confidentiality is essential during the evaluation of the articles. No writer names are sent to the referees, and no referees are named. Reports are kept for five years.

Language of The Journal

The language of the journal is Turkish. However, articles written by researchers in one of the common eastern or western languages and in different Turkish dialects can also be published.

Writing Rules

Care should be taken to present the articles submitted to *Journal of Turkish Cultural Studies* as follows:

Title and Content Line-up

TURKISH TITLE

AUTHOR NAME/SURNAME (*With (*) sign, personal record information should be written on the footnote.*)

ABSTRACT (*Turkish, Must be between 200-250 words to reflect the subject and content*)

Keywords (Turkish)

Introduction

Chapters

Conclusion

Bibliography

ENGLISH TITLE (Must be the exact translation of Turkish title.)

Abstract (Must be the exact translation of Turkish abstract.)

Keywords (Must be the exact translation of Turkish keywords.)

1. **Title:** It should be compatible with the content and expresses the content best, and should be written in capital letters and italics. The title of the article should not exceed 10-12 words.

2. **Author's name(s) and address(es):** The name(s) and surname(s) of the author(s) should be in italics in capital letters, and the personal record information should be indicated in the footnote with an asterisk (*). The institution(s) where the author(s) served, the communication addresses should be written in normal letters; e-mail address(es) should be written in italics and the author's ORCID number should be specified in parentheses after the e-mail address.

3. **Abstract:** In each article to be published, Turkish and English abstracts are given as well as Turkish and English keywords. An English title should also be placed at the beginning of the English summary. For articles to be published in other languages, abstracts and keywords can be added in those languages. Abstracts should be between 200 and 250 words and keywords should be maximum 10 words.

In the abstract, the sources used, figures and table numbers should not be mentioned. Keywords with a minimum of 5 and a maximum of 8 words should be provided by leaving a blank line under the abstract. Keywords should be compatible with the content of the article

and should be inclusive. At the end of the article; English writing title, abstract and keywords should be available.

4. **Main Text:** The "DEV-RA" font (including footnotes) should be used throughout the articles (except for the sections with transcribed text). [Click to](#) download DEV-RA font. 12 font size should be used in normal text and 9 font size in footnote. Line spacing is 1.5 in the main text; Should be 1 in footnote. Writings should not exceed 7,000 (seven thousand) words including abstract and bibliography. Double emphasis such as quotation marks and italics letters in the text should not be included.

5. **Chapter Titles:** Main title and subtitles can be used in the article to provide a regular information transfer. The main headings (main sections, references and appendices) are in capital letters; subtitles should be in bold characters and first letters should be capitalized

6. **Tables and Figures:** Tables should have numbers and titles. The table number should be written in normal letters to top left; The name of the table should be written in italics, with the first letter of each word capitalized. Tables should be where they should be in the text. Figures should be prepared in accordance with black and white printing. Figure numbers and names should be written centered just below the figure. The figure number should be written italics and should end with a dot. Right next to it, the first letter should be capitalized and the name of the figure should be written In normal letters.

7. **Pictures:** They should be sent in addition to the article in high resolution, scanned in print quality. In picture naming, the rules in the figures and charts should be followed.

Figures, charts and pictures should not exceed 10 pages (one third of the text). Authors with technical possibilities may place figures, charts and pictures in their places in the text, provided that they can be printed exactly.

8. **Manuscripts / Documents:** If there is a reading of texts such as manuscript, archive document, the photocopy of the original text should also be included in the file for the health of the review. The same is true for translations, the original text of the translation must be sent. For translation studies are sent to referee approval just like copyright works.

9. **Citations and References:** All kinds of responsibilities of the articles belong to their authors. Direct quotations should be given in quotation marks. Citations less than 2.5 lines must be written between lines; citations longer than 2.5 lines should be written in 1-point smaller with 1.5 line spacing 1.5 cm inside and right and left of the line.

10. **Spelling:** It is recommended to follow the spelling guide of the Turkish Language Association in the articles. However, in the end, the authors are responsible for the spelling in the articles.

11. **Address:** Articles should be sent to our journal at www.tkidergisi.com with an author entry. The author should state his/her academic title and the name of the institution he/she works for, together with his/her name and surname.

12. Procedure to Follow in References (In Bibliography)

All reference sources shown in the article should be written in alphabetical order in the bibliography at the end of the article. References that are not included in the text although used are not shown in the bibliography.

In the Books:

Book with a Single Author:

SURNAME and Name of the author, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, 25.

Book with Two Authors:

SURNAME of the first author, name, second author's Name and Surname, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla Kartal, Ahmet, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.

Book with More Than Two Authors:

SURNAME and Name of the first author, Name and Surname of the other authors, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ÖZTOPRAK, Nihat, Sebahat Deniz, H. İbrahim Demirkazık, Hasan Kaya, Ümran Ay, Bünyamin Ayçiçeği, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi, I*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Chapter in An Edited Book

SURNAME and Name of the author, "Title of the Article", *Name of the Book it's in*, (editors) publisher, publication place and year, page numbers.

Example:

KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlükler-Beden Kelimeleri Sözlüğü", *Beden Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 277-300.

Works of Multi-volumes:

SURNAME and Name of the author, *Name of the Book*, publication place and year, volume, page.

Example:

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşlikatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

In Encyclopedia Articles:

SURNAME and the of the author of the article, "Title of the Article", *Name of the Full Name of the Encyclopedia*, publication place and year, volume, pages.

Example:

AKYILDIZ, Ali, "Sâdullah Paşa", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 432-433.

Articles:

Name and surname of the author, "Title of the Article", *Name of the Journal*, volume and issue of the journal, publication place and year, page number(s).

Example:

M.Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Theses:

SURNAME and name of the author of the thesis, *Name of the Thesis*, University/Institute information, city and year.

Example:

KAYA, Hasan, *18. Yy. Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Manuscripts:

Author, *Title of Work*, Library, Collection, Catalog number, leaf.

Example:

Âdile Sultan, *Divan*, Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. Mnz. 260. vr. 60^b

Internet Accessed Resources:

It is sufficient to provide the surname of the author, the name of the author, "the title of the message", the Internet address, (Access Date).

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

References in Footnotes

The classic footnote system is applied in the journal. Footnotes should be placed at the bottom of the page with a number at the end of the related word or phrase. In the footnotes, the full reference must be given in the place where the work cited first passes, in later locations as "a.g.e."; If it's the cited from an article or encyclopedia article it must abbreviated as "a.g.m." The name and surname of the author should be written clearly, without shortening.

Example

When the source book in the footnote passes first:

Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, 34.

When it passes later:

Davut Hut, *a.g.e.*, 45.

When the source article in the footnote passes first:

Bünyamin Ayçiçeği, *Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları (İnceleme-Dizin)*, *DEV Dergisi*, İstanbul 2016, 300.

When it passes later:

Bünyamin Ayçiçeği, "a.g.m", 324.

13. In the articles to be published, editorial changes and corrections that are not related to the essential are made by the Editorial Board.

14. A printed journal is given to those whose articles, translations or criticisms are published.

15. Non-printed articles are not returned.